

ZNANSTVENE, KULTURNE, OBRAZOVNE I
UMJETNIČKE POLITIKE – EUROPSKI REALITETI

200. obljetnica rođenja Josipa Jurja Strossmayera

Zbornik radova 2. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa
(Osijek, 18. i 19. svibnja 2015.)

Sunakladnici

Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Umjetnička akademija Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Osijek
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Horvát Tanszék (Filozofski fakultet
Sveučilišta u Pečuhu – Katedra za kroatistiku)

Za nakladnike

Doc. dr. sc. Ivana Žužul
Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Prof. dr. sc. Helena Sablić Tomić
Umjetnička akademija Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku
Prof. dr. sc. Vlado Šakić
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar u Zagrebu
Akademik Pavao Rudan
Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti
Prof. dr. sc. Tamás Bereczkei
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Horvát Tanszék (Filozofski fakultet
Sveučilišta u Pečuhu – Katedra za kroatistiku)

Uredništvo

Željko Pavić, Ivana Žužul, Tihomir Živić, Ivana Bestvina Bukvić, Lucija Ljubić, Zlatko Kramarić, Helena Sablić Tomić, Miljenko Brekalo, Stanislav Marijanović, Antun Tucak, István Blazsetin

Recenzenti

Branko Matić, Angelina Banović-Markovska, Kristina Peternai Andrić

ISBN 978-953-6931-92-7 (Odjel za kulturologiju)
978-953-58055-7-1 (Umjetnička akademija)
978-953-7964-38-2 (Institut društvenih znanosti Ivo Pilar)
978-953-347-104-4 (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti)
978-963-429-068-1 (Filozofski fakultet Sveučilišta u Pečuhu)

CIP zapis dostupan je u računalnom katalogu Gradske i sveučilišne knjižnice Osijek pod brojem 140513065

Knjiga je tiskana uz novčanu potporu Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

ZNANSTVENE, KULTURNE, OBRAZOVNE I UMJETNIČKE POLITIKE – EUROPSKI REALITETI

200. obljetnica rođenja Josipa Jurja Strossmayera

ZBORNİK RADOVA

2. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa
(Osijek, 18. i 19. svibnja 2015.)

odjel za
kulturologiju

umjetnička
akademija
u osijeku

the academy
of arts
osijek

Institut društvenih znanosti
Institute of Social Sciences

IVO

Osijek, 2016.

Sadržaj

PREDGOVOR	9
Brankica Ban STROSSMAYER I GLAZBA	11
Borko Baraban JEZIČNE PRILAGODBE STROSSMAYEROVA GOVORA O POTREBI AKADEMIJE ZNANOSTI I SVEUČILIŠTA U ZAGREBU	27
Sunčana Bašić SKLADBE POSVEĆENE BISKUPU STROSSMAYERU	47
Ivana Bestvina Bukvić Marija Tolušić Ivana Tokić USPJEŠNOST POSLOVANJA GOSPODARSKIH SUBJEKATA U OVISNOSTI O RODNOJ STRUKTURI UPRAVE	69
Alen Biskupović NASLJEĐE KULTURNE POLITIKE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA KROZ PRIZMU OSJEČKE DRAMSKE KAZALIŠNE KRITIKE	85
Marta Borić STROSSMAYEROV KULTURNO-PROSVJETNI RAD U OBZORU KULTURALNOG MENADŽMENTA DANAS	97
Josip Bratulić VRIJEME STROSSMAYEROVO – I VRIJEME NAŠE	110
Vinko Brešić ULOGA I SMISAO STROSSMAYEROVA MECENATSTVA	119

Iva Buljubašić Mane Medić ULOGA OGLAŠAVANJA U RAZVOJU KAZALIŠNOG ŽIVOTA OSIJEKA U VRIJEME J. J. STROSSMAYERA.....	124
Stjepan Damjanović BISKUPOVI POTICAJI.....	133
Lidija Dujčić KAKO JE BISKUP STROSSMAYER UČINIO ZAGORKU PRVOM HRVATSKOM NOVINARKOM	141
Ivo Džinić Ivica Šola STROSSMAYER KAO GOVORNIK – RETORIČKA ANALIZA STROSSMAYEROVIH GOVORA.....	154
Marija Erl Šafar Tihana Lubina BISKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER PRIJATELJ SLOVENACA – POČASNI ČLAN SLOVENSКИH ČITAONICA	176
György Frankovics BISKUP STROSSMAYER I NJEGOVO TRIDESETOGODIŠNJE ČLANSTVO U VIŠEM DOMU MAĐARSKO-HRVATSKOG SABORA U PEŠTI	195
Tatjana Ileš Anđelko Mrkonjić PUTOPISI HRVATSKOG KNJIŽEVNOG ROMANTIZMA KAO KULTURNOANTROPOLOŠKI I KULTURNOGEOGRAFSKI <i>POGLEDI U</i> <i>ONE KRAJINE</i>	214
Ivana Ivančić Medved ASPEKTI STROSSMAYEROVA ŽIVOTA.....	227
Marina Kotrla Topić DIGITALIZACIJA SUVREMENOG ŽIVOTA I NJEZIN UTJECAJ NA NEKE ASPEKTE SOCIO-EMOCIONALNOG RAZVOJA DJECE I MLADIH	236

Zlatko Kramarić	
STROSSMAYER VS. MAKEDONSKI IDENTITET	254
Ana Lederer	
NACIONALNO KAZALIŠTE I KULTURNA POLITIKA.....	269
Tomislav Levak	
KOMUNIKOLOŠKI ASPEKTI POLITIČKOG DJELOVANJA I PORUKA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA S OSVRTOM NA MODEL “HIPODERMIČKE IGLE”	277
Lucija Ljubić	
KULTURNI IDENTITET HRVATSKOG NARODNOG KAZALIŠTA U OSIJEKU – OD <i>ZLATOUSTOG</i> DO <i>UNTERSTADTA</i>	292
Igor Mavrin	
RAZVOJ KULTURNIH POLITIKA POMOĆU PROGRAMA EUROPSKE PRIJESTOLNICE KULTURE	302
Marija Mihaljević	
POKROVITELJSTVO U KULTURI: OD POJEDINCA DO PODUZEĆA (NEKAD I DANAS).....	318
Darko Mrkonjić	
STROSSMAYER – CROATIA <i>FULL OF WISDOM</i> (THE SPIRIT OF SLAVONIA).....	334
Sanja Nikčević	
KAKO KAZALIŠTE SLIJEDI VLADAJUĆI SVJETONAZOR ILI STROSSMAYEROV PRIMJER KAO MOGUĆI SVJETIONIK.....	354
Željko Pavić	
OBRAZOVNE NEJEDNAKOSTI U HRVATSKOJ: TRENUTAČNO STANJE I PRAVCI BUDUĆIH ISTRAŽIVANJA	370

Zvezdana Penava Brekalo | Mirna Leko Šimić

OBRAZOVANJE ZA OSOBNI MARKETING U FUNKCIJI STVARANJA
DODATNE VRIJEDNOSTI OBRAZOVNE USLUGE 382

Ana Penjak

WILLIAM SHAKESPEARE, OUR CONTEMPORARY: STUDENTS'
KNOWLEDGE AND ATTITUDES ON WILLIAM SHAKESPEARE..... 397

Monica Priante

POKUŠAJ POMIRENJA: JOSIP JURAJ STROSSMAYER I REFORMIRANI
UNIONIZAM U DRUGOJ POLOVICI XIX. STOLJEĆA..... 414

Rosana Ratković

OD ISTRE DO SLAVONIJE, GLAGOLJSKA PISMENOST I
SREDNJOVJEKOVNO ZIDNO SLIKARSTVO 430

Mirna Sabljar

FRANJO Š. KUHAČ: *MI SMO BRAĆO ILIRSKOG. FANTASIE CONCERTANTE*
ZA GLASOVIR OP. 20 PREUZVIŠENOMO GOSPODINU JOSIPU JURJU
STROSSMAYERU 443

Tamara Šarlija

ZNANOST, OBRAZOVANJE I DRUŠTVENI RAZVOJ STOLJEĆE NAKON
STROSSMAYERA 461

Sanja Špoljar Vržina

FROM HIS FLOCK OF PEOPLE TO HIS DECOR: STROSSMAYER,
COLONIAL FEMINISM, AND (THE) WEST 472

Antun Šundalić

OBRAZOVANJEM ZA BOLJI SVIJET..... 483

Domagoj Tomas

ULOGA BISKUPA STROSSMAYERA U PROCESU
CRKVENOADMINISTRATIVNE INTEGRACIJE PODRUČJA SJEVERNE
SLAVONIJE U ĐAKOVAČKU BISKUPIJU 496

Stipan Trogrlić	
SLIČNOSTI U PASTORALNOM PROMIŠLJANJU I DJELOVANJU BISKUPA STROSSMAYERA I DOBRILE	503
Alojzija Tvorčić Kučko	
STROSSMAYER I ZAGORKA – PUT OBRAZOVANJA ŽENA U POVIJESNIM ROMANIMA	522
Katarina Žeravica	
“ZLATOUSTI ILI TUŽNI DOM HRVATSKI” STJEPANA TOMAŠA: STROSSMAYER KAO DRAMSKI LIK, INSCENACIJA I RECEPCIJA DRAME PRAIZVEDENE 1995. U HNK OSIJEK.....	539
Tihomir Živić Margareta Turkalj Podmanicki Antonija Vranješ	
JOSIP JURAJ STROSSMAYER I UMJETNOST: EUROPSKI SUGLEDI.....	556

PREGOVOR

Zbornik radova s međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa *Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike – europski realiteti* (200. obljetnica rođenja Josipa Jurja Strossmayera), održanog u Osijeku 18. i 19. svibnja 2015., poziva na ponovno čitanje historiografskog, politološkog i u najširem smislu kulturološkog djelovanja Josipa Jurja Strossmayera (1815. – 1905.) te uopće na kritičko promišljanje problema kulturnih, obrazovnih i umjetničkih politika danas. Strossmayerova ostavština u hrvatskom školstvu i kulturi nemjerljiva je, ali danas u doba svemoći medijske kulture i kapitala strossmayerovska ideja “prosvjetom k slobodi” kao da gubi svoju snagu. Živimo u vremenu kojim dominira stanje trajne krize. Izvanredno stanje stalno se iznova proizvodi i obnavlja pri čemu se političke rasprave o čovjekovoj dobrobiti često obezvređuju, obesnažuju ili derogiraju u korist apsolutne moći, a kultura, znanost i obrazovanje gube svoj utjecaj. Političke rasprave i borbe cjepkaju se na mnoštvo partikularnih interesnih zona, tako da se smisao politike kao temeljnog načina čovjekova življenja u svijetu gotovo posve razvodnjava. Stoga su radovi doneseni u ovom zborniku zamišljeni kao poticaj promišljanju tog problema i polazište za njegovu redefiniciju. Njima se nacionalnu znanost, obrazovanje i kulturu nastoji ponovno vratiti u sferu politike, dakle u ljudski život, s nastojanjem da taj život izbjegne sudbinu koju mu današnji mehanizmi moći nastoje iskrojiti: disciplina, kontrola, pa čak i isključenje iz društva. Cilj je ovog zbornika bar potaknuti raspravu o osmišljavanju kulturnih, znanstvenih, obrazovnih i umjetničkih politika koje bi uspjele pokazati načine deaktivacije funkcioniranja dominantnih aparata moći i koje bi se same uključile u taj proces.

Strossmayerove raznorodne ideje i mnogobrojne inicijative danas mogu biti izazov suvremenim istraživanjima u području društveno-humanističkih i interdisciplinarnih znanosti. Iz tog je razloga ovaj zbornik pokušaj da se iz različitih i umnoženih perspektiva iščita Strossmayerova bogata ostavština. U tom se smislu u njemu mogu pronaći radovi iz raznorodnih područja u kojima je Strossmayer ostavio svoj trag: teologije, kulturne povijesti, književnosti, jezikoslovlja, opće historiografije, filozofije, ekonomije ili prava.

Strossmayerov je opus predmet zanimanja hrvatske, europske pa i svjetske javnosti. Unatoč tome, ne može se tvrditi da je Strossmayerova ostavština pomno iščitana. Prije se može reći da je još uvijek nedovoljno rasvijetljena. Zbog toga širok spektar tema koje je Strossmayer otvarao – od potpore jednakopravnosti naroda, uske međunarodne

suradnje, preko zagovaranja saveznoga državnog uređenja, razumijevanja za sjedinjenje kraljevine Dalmacije i Hrvatske do zalaganja za uvođenje materinskog hrvatskog jezika u onodobnu službenu javnu komunikaciju u domovini – omogućuju da se njihovim tragom danas redefiniiraju neka ključna kulturna, prosvjetna, gospodarska i politička pitanja. Dosadašnja historiografska i politološka istraživanja zasigurno nisu iscrpila Strossmayerovu ulogu u vodstvu Narodne stranke, županstvu te domoljubnim htijenjima poput pripojenja Međimurja i Rijeke hrvatskoj državnoj matici. Povjesničari umjetnosti, i to ne samo hrvatski, mogu potvrditi Strossmayerovu nezamjenjivu ulogu u osnutku tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, zagrebačkoga Sveučilišta i Galerije starih majstora, a njegovi ljetopisci, na temelju istraživanja i suvremenih iščitavanja poznatih i manje poznatih vrela iz ostavštine Franje Račkoga odnosno Ferde Šišića, mogu pridonijeti novim rekonstrukcijama njegove biobibliografije.

Tema koja se uglavnom do sada čitala kao prijeporna Strossmayerova težnja južnoslavenskom jedinstvu, nedvojbeno zavrjeđuje novi pogled. U svjetlu novih europskih integracija činjenice poput pripomoći osnutku cetinske tiskare, Matice slovenske, ali i Matice srpske, oživljeno zanimanje za glagoljičko bogoslužje te priznanje rada svete braće Ćirila i Metoda nadilaze okvire usko bogoslovnog ili književnog proučavanja te iziskuju ponovljena interdisciplinarna čitanja. Posebno bi bilo vrijedno potaknuti nova interkulturalna istraživanja o dometima sedam Strossmayerovih službenih posjeta Srbiji u svojstvu papinskoga izaslanika (1852. – 1866.) kao i njegovu radu na uspostavi odnosa Svete Stolice i Crne Gore (1866.).

Iz svega navedenog razvidno je da je ovaj zbornik otvoreni poziv za još jedan razgovor ne samo o djelovanju Josipa Jurja Strossmayera nego i o današnjoj ulozi znanstvenih, kulturnih, obrazovnih i umjetničkih politika.

Naposljetku, treba napomenuti da su sva izlaganja, uključujući i plenarna, poredana abecednim redom sudionika skupa te da su pojedini radovi u zborniku tiskani na engleskom jeziku koji je bio jedan od službenih jezika skupa.

Ivana Žužul

dr. sc. Brankica Ban, viši predavač
Umjetnička akademija
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Pregledni rad

STROSSMAYER I GLAZBA

Središnji je cilj rada istražiti arhivski fond o Strossmayerovu djelovanju u području glazbe (počevši od knjižne i hemerotečne građe, časopisa, novina, itd.). Arhiv HAZU-a, naime, sadržava 15.360 dokumenata, 12.000 pisama i telegrama Josipa J. Strossmayera. Jednim dijelom rad se bavi izborom iz mnoštva korespondencije, i to korespondencijom Strossmayer – Tondini, Strossmayer – F. Rački (odnosno B. Šulek, ban L. Pejačević, I. Kršnjavi itd.). Drugi dio rada, u najširem smislu, prikaz je odabranih tekstova posvećenih glazbi iz Strossmayerove arhivske građe. Riječ je o starim novinama (na hrvatskom, njemačkom, slovenskom). Oni na najbolji način ocrtavaju značenje lika i djelovanja Josipa J. Strossmayera u kulturnom i glazbenom životu Osijeka (u 19. stoljeću). U trećem dijelu rada donosi se bibliografija¹ novinskih članaka koji tematiziraju odnos biskupa Strossmayera prema glazbi.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, glazba, novinski članci, korespondencija

Uvod

Tema „Strossmayer i glazba“ vrlo je heterogena pa ćemo joj zato u radu pristupiti uzimajući u obzir sve njezine raznorodne elemente – „profane i sakralne“. Svakom od tih elemenata dali smo autonomiju: u prvom dijelu (ozbiljna glazba, razne vrste koncerata,

¹ Bibliografski korpus obuhvaća ove publikacije: 1. “Obzor”, (ponedjeljak, 3. ožujka 1890./01), “Slavjanski u Osijeku, na Jošavi, u veljači 1890”; 2. “Danica ilirska”, “Želje ilirskog domoroca” (Broj 18, 8. svibnja 1841., subota); 3. “Sveta Cecilija” (prema broju unutar godišta 1942., br. 2, str. 49-52); 4. “Strossmayer koledar za god. 1908. (‘Izdaje i uređuje Odbor zagrebačkih gospođa za Strossmayerov spomenik u Zagrebu, godina druga’)”/Milan Zjalić: Strossmayer i Kolo, “Smrt Strossmayerova tužno je odjeknula u svim dijelovima hrvatske domovine” (Dne 8. i 9. studenog 1884., str 2); 5. “Hrvatska”, 11. i 12. svibnja 1913., Kazališna kronika, pismo XXXIII., “Svečane predstave u korist gospojinskog odbora za Strossmayerov spomenik” (11. i 12. svibnja 1833.); 6. “Mariborski večernik”, ponedjeljak, 9. jula 1934., str. 152; 7. “Pjevački vjesnik”, ‘Izdaje ga Savez hrvatskih pjevačkih društava, izlazi na 5. svakog mjeseca, osim u kolovozu i rujnu.; 8. Agramer Zeitung (6. März, 1908., br. 65), rubrika Theater, Kunst und Literarur; 9. Agramer Zeitung (2. svibnja 1910., br. 102), rubrika Theater, Kunst und Literarur; 9. Iz “Vjesnika Đakovačko-osječke nadbiskupije” (“Strossmayer mecena glazbenika” (6/85, 94.); “Znanstveni skup Strossmayer i glazbenici (lipanj 6/85., str. 94); “Znanstveni skup Strossmayer i glazbenici” (srpanj/kolovoz, 2014., str. 101) itd.

opere);² u drugom dijelu teksta etnomuzikološka (folklorna) građa.³ Nastojali smo naglasiti da se sve zbiva pod okriljem isticanja nacionalnog preporoda (kako hrvatskog, jednako i bugarskog).⁴ Svima im je zajedničko samo jedno: težnja k ostvarivanju nacionalnog identiteta!⁵

Stvaralački se profil lika Josipa Jurja Strossmayera stoga mora ocrtati na sljedeći način; iako nije bio skladatelj, njegova istinska veličina je bila u poznavanju (i prepoznavanju) pravih glazbenih vrijednosti (što je materijalno i podupirao). Strossmayerov odnos prema glazbi tako iščitavamo kao „pozitivan“ odnosno („dušobrižničko“) mecenatski.⁶ U tome je, naime, suština Strossmayerova odnosa prema glazbi.⁷ Strossmayerovi se radovi, naime, jednako mogu vrjednovati kao popisi, komentari, osvrti i slično. Iz svega toga da se iščitati „stvaralački odnos Strossmayera prema glazbi“ (premda „neskladateljski“). Sintagmu „u Strossmayerovoj organizaciji“ treba tumačiti „kroz prizmu Strossmayerova mecenarstva“. Odnosno, kao materijalnu potporu odabranim kulturnim i znanstvenim događajima (važnim za izgrađivanje hrvatskog, nacionalnog identiteta).

Popisi novinskih članaka o biskupu „Strossmayeru i glazbi“

Sintagma „Kuhač – Strossmayer – braća Miladinov“ bila je modus (i konačni cilj) ovoga promišljanja na temu „Strossmayer i glazba“.⁸ Ideja vodilja ovoga rada (koji leži na ogromnom fundusu Strossmayerove arhivske građe) bila je promotriti lik i djelo velikog biskupa J. J. Strossmayera posredstvom knjižne i hemerotečne građe, časopisa, novina itd. Arhiv HAZU, naime, sadržava 15.360 dokumenata, 12.000 pisama i telegrama Josipa Jurja Strossmayera. Iz jedne od brojnih korespondencija izdvajamo sljedeće: Korespondencije Strossmayer – Tondini, Strossmayer – F. Rački (odnosno B. Šulek, ban L. Pejačević, I. Kršnjavi itd.).

Strossmayer – mecena (plodovi njegova mecenatskog rada)

Kako prići Strossmayeru: kao svećeniku i biskupu, kao povjesničaru umjetnosti ili političaru; saborskom zastupniku ili velikom županu domoljubu ili čovjeku? Strossmayer je bio osnivač, pokrovitelj, darovatelj, sakupljač umjetnina, znameniti domoljub i čovjek

² Analizirali smo organizaciju koncerata, opernih predstava i djelovanja društva Strossmayer ‘Kolo’ (fus note od br. 15 do br. 45).

³ F. Ks. Kuhač i braća Miladinov (Dimitar /Struga, 1810. - Istanbul, 23. januar 1862/ i Konstantin /Struga, 1830. - Istanbul, 18. januar 1862./), bili su pjesnici i folkloristi.

⁴ Geirgieva, S., Kuhač i Bugarska, u: *Armud* 44/1 (2013), 71-86.

⁵ I to ostvarivanju nacionalnog identiteta posredstvom glazbenog stvaranja.

⁶ To se vidjelo iz svih njegovih konačnih reprezentativnih glazbenih ostvarenja.

⁷ Mecenatski odnos prema glazbi razvidan je iz ulaganja i stipendiranja talentiranih mladih glazbenika, virtuozna, budućih skladatelja, prikupljača folklornih napjeva (odnosno iz poticanja i materijalne potpore u izgrađivanju svih sakralnih institucija).

⁸ Ideju izgrađivanja (bugarskog ujedno i hrvatskog idioma) zasnovali smo na paraleli “hrvatski folklor – bugarski” folklor (vrijeme nacionalnog preporoda).

koji je golemom snagom djelovao na mnoge svoje suvremenike (dakle, kao čovjek koji je imao “viziju”). Kao mecena, zalagao se za ostvarenje (prije svega) hrvatskih nacionalnih interesa. Zauzimao se za sjedinjenje hrvatskih zemalja, za građanske slobode i za prava hrvatskoga jezika. Smatrao je da je narodna knjiga glavni plod duha svakoga naroda.⁹

Plodovi Strossmayerova rada kao mecene osjetili su se u tadašnjem snažnom poticanju razvoja nacionalne tiskarske djelatnosti (kako hrvatske, jednako tako i slovenske, njemačke, bugarske itd). Plodovi Strossmayerova rada kao mecene bili su: osnivanje institucija poput Sjemeništa dječackog (1857.) i Sjemeništa biskupskog (1858.); materijalno ulaganje u razvoj knjižne i bibliotečne građe, odnosno folklorne i etnomuzikološke baštine. Potaknuo je razvoj sljedećih institucija: Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti s desetak zavoda i muzeja (godine 1867.); Katedralu u Đakovu gradio je od 1869-1870.; Hrvatsko sveučilište utemeljio je 1874.;. Instituciji HAZU darovao je 1875. svoju zbirku slika i 40 000 forinti za izgradnju “Galerije Strossmayer” (koja je otvorena 1884.) itd.

Novinski članci iz kojih se iščitava svestrani odnos prema glazbi biskupa Strossmayera

U drugom dijelu teksta „Strossmayer i glazba“ profiliramo lik Strossmayera kao novinara, publicista, istraživača.¹⁰ Od desetak izabranih novinskih članaka¹¹, na različitim jezicima, izabrali smo osam.¹²

Ovdje dajemo prikaz fundusa odabranih tekstova iz Strossmayerove arhivske (hemerotečne) građe. Riječ je o starim novinama (na hrvatskom, njemačkom, slovenskom itd.¹³ Prikaz je to Strossmayerova rada kao mecene na prikupljanju stare knjižne i bibliotečne građe, i to članaka o glazbi iz sljedećih novina, koje smo postavili kronološkim redom.¹⁴

U ovom dijelu navodimo detaljniji popis novinskih članaka o biskupu Strossmayeru i glazbi, navedene tekstove iz kojih smo iscrpnije izdvojili sljedeće: iz „Danice ilirske“:¹⁵

⁹ Narodnu knjigu ujedno je shvaćao kao glavnog pokretača nacionalnog razvoja.

¹⁰ Ako bismo primijenili iste, nama dobro poznate, sve elemente preporodne folklorne analize (odnosno, folkloristike); profiliramo preporodni lik Strossmayera jednako hrvatskog koliko i bugarskog folklorista.

¹¹ Izdajamo: 1. “Obzor”, (ponedjeljak, 3. ožujka, 1890./ 01); 2. “Danica ilirska”, Broj 18, 8. svibnja 1841., subota; 3. “Sveta Cecilija” (godište 1942., br. 2, str. 49-52); 4. “Strossmayer ‘Koledar za god. 1908’”; 5. “Hrvatska” 11. i 12. svibnja 1833.); 6. “Mariborski večernik”, ponedjeljak, 9. Jula, 1934., str. 152; 7. “Pjevački vjesnik”. ‘Izdaje ga Savez hrvatskih pjevačkih društava, Izlazi na 5. Svakog mjeseca, osim u kolovozu i rujnu’; 8. “Agramer Zeitung” (6. Marz, 1908. br. 65), rubrika Theater, Kunst und Literatur; 9. “Agramer Zeitung” (2. svibnja 1910., br. 102), itd.

¹² Svaki od njih na svoj način govori o Strossmayerovu odnosu prema glazbi.

¹³ Te novine na najbolji način ocrtavaju značenje lika i djelovanja Josipa J. Strossmayera u kulturnom i glazbenom životu Osijeka tada (u drugoj polovici 19. stoljeća).

¹⁴ Vidi bilješku 6.

¹⁵ Naslovi novina i časopisa koje je Strossmayer donirao (odnosno u kojima je objavljivao tekstove). „Danica ilirska”, „Želje ilirskog domorodca“, kojega je potpisao dr Ljudevit Gaj (1809-1872); „Sveta Cecilija”, (Od 1877. do 1907.)” 3. „Obzor“ (1890.); „Strossmayer koledar, za godinu 1908., (1907.-1927.)”; „Hrvatska”

„Dragutin Heržić, Ilir iz Hrvatske krajine, Želje ilirskog domorodca.“¹⁶ Već za vrijeme školovanja pristajao je uz ilirski pokret u Hrvatskoj, kojega je potpisao kao izdavač dr. Ljudevit Gaj („Šada ljubi krepost svog jezika, U kom slabva, U kom mu je dika. Napisao Dragutin Heržić, Ilir iz hrvatske krajine“).

Iz „Svete Cecilije“¹⁷ izdvajamo: „Vrlo laskavu kritiku primio je Msgr. Barlè od samog đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera radi knjige“ Josipa Juraja Strossmayera.¹⁸

Iz „Obzora“, izdvajamo članak „Slavjanski u Osijeku, na Jošavi“.¹⁹ Održala su se tada dva koncerta „ruske vokalne kapele Dmitrija Agrenjeva-Slavjanskog“.²⁰ Ova turneja predvodnika ruske narodne pjesme predstavljala je jubilej za Slavjanskog,²¹ tim više jer program sadrži i hrvatske pjesme.²² Iz tadašnjeg Strossmayerova ilirskog jezičnog rječnika izdvajamo dio: „(...) govori setu o kapeli Slavjanski u Osijeku, u veljači na Jošavi. (...) Osuđujem ono što se dogodilo kao izljev političke strasti. (...) Zbog toga je naime ostalo u samoj Hrvatskoj četrdeset tisuća siročadi.“²³

„Strossmayer / Koledar za god 1908.“²⁴ izdaje ga i uređuje“ (...) odbor zagrebačkih gospođa za Strossmayerov spomenik u Zagrebu, godina druga.²⁵ Poglavlje je naslovljeno „Milan Zjalić: ‘Strossmayer’ i ‘Kolo’“²⁶ U nastavku teksta autor Milan Zjalić pod naslovom „Strossmayer’ i ‘Kolo’“ piše: „zavirit ćemo malo, i u povijest ‘Kola’.“²⁷ U

(1913.-2.); „Pjevački vjesnik“ (5. 5. 1905.); dva broja, lista „Agramer Zeitung“ (A. Z., petak, 6. 3. 1908., Nr. 65., str. 5 i „A. Z.“ Nr. 102., petak, 6. 5. 1910, str. 6); Strossmayer je u ovim časopisima uređivao rubriku „Kazalište, umjetnost i književnost“ (koristio je kako bi iznio snagu svojih misli o tadašnjem životu).

¹⁶ „Želje ilirskog domorodca, Oj Ilirio! domovino mila / Da bi svakom sinu tako bila / Tvomu, kao što si meni mila, / Tad bi mi se želja ispunila. / (...) Ter da svaki iz ramena sv. / Baci jaram duha dušmanskoga, / Šada ljubi krepost svog jezika, / U kom slabva. U kom mu je dika.“ / Dragutin Heržić, Ilir iz hrvatske krajine.

¹⁷ Po broju unutar godišta; br. 2, str. 49-52, 1942.

¹⁸ Tiskana je u nakladi Društva sv. Jeronima.

¹⁹ Izdano u ponedjeljak, 3. ožujka 1890., „Slavjanski u Osijeku, na Jošavi, u veljači 1890., 11. i 13. ovog mjeseca...“

²⁰ Dimitrije Aleksandrovic Agrenjev (od 1. VII 1836.– ? 5. 12. 2014.). Riječ je o eminentnim postignućima izvođenja ruskih narodnih pjesama, koja su već pri prvom nastupu kapele u Zagrebu, postigla “opravdani ugled” (prije nekih osamnaest godina).

²¹ Stoga je razumljivo veliko zanimanje za ove koncerte (u ovdašnjim glazbenim krugovima).

²² Slavjanski tom turnejom slavi 25. godišnjicu svojeg umjetničkog djelovanja (kao voditelj vokalne kapele).

²³ „Ja mislim i znam da ne može biti slavenske duše ni slavenskoga srca koje takvo pjevanje ne bi uznelo i ponosom napunilo.“ Autor teksta nastavlja „U tom se pjevanju spajaju sva današnja umjetnost sa starodrevnom predajom u jedno (...).“

²⁴ “Strossmayer / Koledar za godinu 1908. / Izdaje i uređuje / Odbor zagrebačkih gospođa / za Strossmayerov / spomenik u Zagrebu / Godina druga / čist će se prihod upotrijebit / za Strossmayerov spomenik / (...) Ujedno kano znak osobite svoje ljubavi šaljem Vam / 100 for. Za društvene svrhe Vaše / U Đakovu dne 10. veljače 1888. / Josip Juraj Strossmayer / biskup /”

²⁵ Glazbeno pjevačko društvo „Vijenac“ u zagrebačkom sjemeništu: crtrice iz njegove prošlosti, napisao Milan Zjalić, Zjalić, Milan, svećenik, Zagreb; vlast, nakl. 1906. Zagreb. Glazbeno pjevačko društvo „Vijenac“ u zagrebačkom sjemeništu: / crtrice iz njegove prošlosti / napisao Milan Zjalić, svećenik, / vlast. nakl. 1906. Zagreb. /

²⁶ Hrvatsko pjevačko društvo „Kolo“ u Zagrebu posebnim je načinom zavolio i privinuo na veliko svoje srce. Smrt Strossmayerova tužno je odjeknula u svim dijelovima hrvatske domovine (Dne 8. i 9. studenog 1884. str 2). Kosnula je bolno i ‘svih Slovjena’, jer su svi gledali u njem ne samo najvećeg sina Hrvatske, već i predstavnika “slovenske uzajamnosti...“

²⁷ Kako bi vidjeli što je sve Strossmayer učinio za „Kolo“, zavirit ćemo malo i u povijest ovog hrvatskog kulturno-umjetničkog društva: „Kolo“ je osnovano 1862. (dok su se u Zagrebu još osjećali tragovi

nastavku apostrofira sljedeće: godine 1875. poklonio je biskup akademiji svoju zbirku slika.²⁸

„Hrvatska“ 11. i 12. svibnja 1913.²⁹ „Na repertoaru je bilo djelo ‘Modra ptica’;³⁰ na samom početku teksta stoji: „Danas – sutra podići ćemo biskupu Strossmayeru silan spomenik (...), dvije do tri sto milijuna maraka, najfiniji i najskuplji mramor, sjajna bronca.“³¹ Biskup Strossmayer se upravo s tom idejom nije slagao; „Ja nisam kriv što se toliko novaca ovdje nagomilalo ... Moglo se sve to uzeti i iz bogatih dohodaka moje biskupije.“³²

„Pjevačkog vjesnika“. Izdaje ga Savez hrvatskih pjevačkih društava.³³ Tekst je započeo sljedećim riječima: „Dr. Jopis Juraj Strossmayer, Najsjajnija zvijezda na vidiku našem ugasnula je!“³⁴ Na veličanstvenom sprovodu sudjelovalo je više pjevačkih društava, s nacionalnim predznakom: uz koja su najbolje bila zastupana uz domaća društva „Preradović“, „Danica“, „Kolo“, „Merkur“, „Sloboda“, odnosno „Davor“ iz Broda, „Dunav“ iz Vukovara, „Lipa“ iz Osijeka i druga.³⁵

Ozbiljna glazba u Strossmayerovoj organizaciji – koncerti

Josip Juraj Strossmayer kao komentator kulturnih – glazbenih (kazališnih) događaja pojavljuje se u dva broja novina Agramer Zeitung.³⁶ Ideja o povezivanju (sjedinjavanju) Hrvata i Slovenaca (proizlazi iz sljedećeg članka.³⁷ U odlomku „Kazalište, umjetnost i književnost“³⁸ nailazimo na domoljubni tekst na Koncert „Glazbene Matice“.³⁹ „Kao

apsolutizma); godine 1867, izradile su gospođe „Kolu“ lijep barjak; dana 2. lipnja iste godine obvila se posveta istoga barjaka; komu je kumovao Strossmayer zastupan po dru F. Račkom; Iste godine priredilo je „Kolo“ lijep koncert kome je nazočio i Strossmayer; oduševljen nastupom darovao je sto forinti i zapisao je kako se nada da će „Kolo“ i dalje napredovati za razvoj naše narodne umjetnosti.

²⁸ Uz spomenutu zbirku darovao je i 80 000 kruna za gradnju galerije.

²⁹ Iz Kazališne kronike, pismo XXXIII., izdvajamo sljedeći dio teksta: „Svečane predstave u korist gospojinskog odbora za Strossmayerov spomenik“ (11. i 12. svibnja, 1913.).

³⁰ Napisao Maurice Maeterlinck, uglazbio Engelebert Humperdinck, priča u pet činova i jedanaest slika. Djelo je bilo megalomanski zamišljeno i realizirano.

³¹ Iz kritike (koju potpisuje izvjesni Z. Vukelić) izdvajamo dijelove „Dupkom puno kazalište primilo je ‘Modru pticu’ vrlo hladno ... Dirigirao je vrlo vješti kapelnik Zuna.” Glazba ima motiva koje smo već negdje čuli.

³² I nastavlja dalje Strossmayer: “Moglo se ovaj sabrani novac (na stotine tisuća) podati Vama ... vi biste i nevolje i potrebe hrvatske.”

³³ Izlazi 5. svakog mjeseca, osim u kolovozu i rujnu.

³⁴ / „Dr. Josip Juraj Strossmayer / Najsjajnija zvijezda na vidiku našem ugasnula je! / Slavni đakovački biskup, Mecena hrvatskoga naroda, ispustio je na 8. travnja veliku svoju dušu (...).” Tom prigodom nagrnulo je 14. travnja u Đakovo Hrvata iz sviju krajeva; a i braće Slovenaca i Čeha „da predadu hrvatskoj zemlji smrtne ostatke najvećeg joj sina”.

³⁵ Izdvajamo: „Zora” iz Karlovca, „Preradović”, „Kolo”, „Lipa”.

³⁶ Nr. 102., petak, 6. 5. 1910., te lista Agramer Zeitung, petak, 6. 3. 1908., Nr. 65., Str. 5.

³⁷ Dva broja ‘Agramer Zeitung’a, Nr. 102., od petka, 6. 5. 1910., te lista ‘Agramer Zeitung’, od petka, 6. 3. 1908., Nr. 65., str. 5.

³⁸ Vidi i bilješku 30.

³⁹ “(...) koja se pokazala kao marljivi promicatelj kulturne zajednice Hrvata i Slovenaca u službi fonda za Strossmayerov spomenik (i koja je došla po pozivu odbora žena za podizanje spomenika, kako bi dali svoj

uvijek dobrodošle goste pozdravili smo jučer ljubljansku ‘Glazbenu Maticu’ i Slovensku filharmoniju.⁴⁰ Ovaj koncert nije bio samo čin ljubavi i idejnog zajedništva Hrvata i Slovenaca, već i umjetnički užitak koji su nam ponudili gosti iz Ljubljane svojim prvorazrednim izvedbama⁴¹ (...). Program je bio sadržajno bogat, izvedba je trajala više od tri sata.⁴² Od posebnih glazbenih umjetnika izdvaja se „(...) gospođa Strozi,⁴³ kojim je izrazila jedno veličanje biskupa Strossmayera, ‘u kojem su se miješali zvuci slovenske ‘Naprej’ i hrvatske ‘Ljepa naša domovina.’⁴⁴ Potom su uslijedili zbor muškaraca i mješoviti zbor ‘Glazbene Matice’ s kompozicijama Förstera, Adamiča, Jenka i Kimoveca, kao i s djelom ‘Jefteva prisega’ te djelima patera Hugolina Sattnera (...).⁴⁵

Ozbiljna glazba u Strossmayerovoj organizaciji – operne premijere

Josip Juraj Strossmayer kao komentator kulturnih događaja (o izvedbi Verdijeve *Aide*).⁴⁶ Riječ je o tzv. ozbiljnoj glazbi, odnosno o komentaru opernog djela Verdijeve *Aide*⁴⁷ za Strossmayerov spomenik.⁴⁸ Ovu je predstavu organizirao Odbor žena za postavljanje Strossmayerova spomenika.⁴⁹ Patriotski je cilj ovog događaja naznačen kao „(...) sretna ideja, k tome izvedba opere“ (...). Iz predstave izdvajamo nastupe *Dama Korošec* i *Horvat*.⁵⁰ Bilo je scena u jučerašnjoj izvedbi koje su izvedene upravo

doprinos statui velikog biskupa i mecene južnoslavenstva’; osim pjevača dvorske opere gospodina Betetta, čuli smo i po prvi puta veličanstvenu koncertnu pjevačicu gospođu Miru Costaperaria-Devi; izvrsni orkestar “Slovenske filharmonije” (koji ujedno djeluje i kao kazališni orkestar u Ljubljani i koji nam je dao jako dobru sliku (...) tamošnjih civilnih orkestara.”

⁴⁰ Kazališna kuća, bila je u svim prostorijama svečano osvjetljena; (...) jučer je blistavo izgledala. Koncert je održan u Narodnom zemaljskom kazalištu.

⁴¹ Kada se podigao zastor (i kada smo ugledali grupu slovenskih pjevača i pjevačica), pri čemu su potonje nosile slikovite narodne nošnje (a kazalištem su zaorili veseli povici: „Živite Slovenke! Živili Slovenci!”

⁴² Iz komentara biskupa Strossmayera izdvajamo; “(...) zbor žena i muškaraca ‘Glazbene Matice’ bio je izvanredno bogat i spreman pokazati svoje glazbeno umijeće (...); tako da je da svojemu umijeću pridodao novi lorovov vijenac.”

⁴³ “(...) koja je u zanosnom poletu izgovorila prolog Ive Conta Vojnovića (...).”

⁴⁴ “(...) Koncert je otvoren Dvoržakovom koncertnom uvertirom ‘Karneval’ (koju je izvela ‘Filharmonija’ pod ravnanjem koncert-majstora Hubada” (koji je dirigirao svim točkama programa, u svojoj diskretnoj, ali srčanoj maniri).

⁴⁵ Komentar se nastavlja dalje: „u kojem je gospodin Betett pjevao bas dionicu;” a koji je i „pjesmama Gajovica i Fr. S. Vilhara požeo zaslužujući pljesak.” (...) Koncertnu pjevačicu (...) “savršenog pjevačkog umijeća i profinjene, duboko proživljene izvedbe”, upoznali smo u gospođi Costaperaria-Dev.. (...) Zaključili smo zadovoljno: „neka im boravak u Zagrebu ostane u lijepom sjećanju, kao što nama ostaje sjećanje na simpatične goste iz Slovenije”.

⁴⁶ *Agramer Zeitung*, petak, 6. 3. 1908., Nr. 65., str. 5, Kazalište, umjetnost i književnost, Verdijeva *Aida* za Strossmayerov spomenik.

⁴⁷ Novčani prilozi s te izvedbe prikupljeni su za Strossmayerov spomenik.

⁴⁸ (...) „Jučer je u Narodnom zemaljskom kazalištu izvedena prva od dvije izvedbe *Aide*.

⁴⁹ Sve se odvijalo “Pred raskošnom zgradom, u kojoj je bilo zastupljeno sve što u Zagrebu pripada u društvenu elitu” (...)

⁵⁰ Od svih likova izdvajamo tumačenja koje se smiju mjeriti najstrožim mjerilima. Gospođica Horvat, otkako je svoju karijeru započela u Zagrebu, „razvila se u kompletnu umjetnicu”; njezina Amneris bila je svakako najbolja koja je kročila našom pozornicom. Gđica. Korošec bila je „Aida puna osjećaja i vatrenog temperamenta” (njezin se meki glas razvio u pravu paletu boja tonova); a mladu umjetnicu svakako očekuje

besprijeckorno.⁵¹ U svakom slučaju, ravnatelj Faller postigao je nemoguće i pljesak koji mu je dodijeljen, svakako je zaslužen.

Etnomuzikologija – braća Miladinov i bugarski folklorni identitet

Prije stoljeća i pol, glavni grad Hrvatske bio je domaćinom važnog kulturnog događaja. Njime se Zagreb uvrstio među one značajne europske gradove,⁵² a koji su pripomogli rađanju i predstavljanju moderne bugarske nacije.

Sve te ideje već su bile viđene u Kuhačevim *Južnoslovenskim narodnim popijevkama*;⁵³ uključujući i godine nastanka Kuhačevih folklornih djela.⁵⁴ Odnosno, Bugarske narodne pjesme (izabrali braća Miladinov, Dmitrije i Konstantin)⁵⁵ bile su tiskane i izdane u Zagrebu, u knjigovežnici „Jakić“ godine 1861.⁵⁶ U pitanju je veliki zbornik od 660 narodnih pjesama, dopunjen opisima bugarskih običaja (zagonetkama, poslovicama itd.); čak i s bugarsko-hrvatskim rječnikom nekih teže razumljivih „riječi“.⁵⁷ Dakle, Strossmayer i hrvatski nacionalni preporod događali su se istovremeno kada i Bugarski nacionalni preporod.⁵⁸ Isto pokazuje i usporedba sadržajnih metodologija ovih zbirki (Kuhačevih *Južno slovenskih narodnih popijevki*⁵⁹ odnosno Bugarskih narodnih pjesama, braće Miladinov (Dmitrija i Konstantina).⁶⁰ Vrijeme nastanka ovih dviju zbirki – podudara se!⁶¹

blistava budućnost. Amonasra je pjevao gospodin Vučković, „koji također više nije nepoznanica“; i on je, „od kad smo ga čuli, napredovao.“

⁵¹ U ulogama Radamesa, vrhovnog svećenika i kralja dali su naši stari poznanici Cammarota i Lešić; “kao i iznimno talentirani diletant, gospodin Leo Vodvarka”, najbolje od sebe. Orkestar, pojačan profesorima našeg zemaljskog glazbenog instituta (i glazbenika kazališnog orkestra iz Graza), “napravili su prava čuda s obzirom na malo proba koje su se mogle održati” (što se vidjelo na zboru).

⁵² Kao što su bili Carigrad, Bukurešt, Braila, Moskva, Pariz, Beograd i Beč.

⁵³ Franjo Ksaver Kuhač (Osijek, 20. 11. 1834. – Zagreb, 8. 20. 1911.)

⁵⁴ U rukopisu je ostalo 300 svjetovnih narodnih napjeva (redigirao V. Žganec), i 400 crkvenih napjeva za tisak priredio je sam Kuhač. U svom zborniku Kuhač je napjeve podijelio prema sadržaju teksta, a ne po etničkim područjima što bi olakšalo kasnije istraživanje. Tako se kod njega pjesme dijele na ljubavne (u svemu 1000 napjeva 600 iz tzv. novijeg doba, te po 200 iz starijeg i srednjeg doba); plesne, svatovske, napitnice, šaljive, sljepačke i junačke). Da bi napjeve učinio pristupačnim kućnom muziciranju, Kuhač je seoskim i varoškim napjevima dodao klavirsku pratnju (ali ponekad nespretnih harmonija). Glavna vrijednost Kuhačeva zbornika je u tome što su iz njega mnogi hrvatski skladatelji XX. stoljeća, crpili građu za svoja djela nacionalnog smjera. (kronološki popis Kuhačevih djela...).

⁵⁵ Dmitri Miladinov (1810.-1862.) i Konstantin Miladinov (1830.-1862.). Ova knjiga pod naslovom *Vječni Miladinovi* (Вечните Миладиновци) pripremljena je u povodu 150. godišnjice tiskanja *Zbornika braće Miladinov* (1861.-1911.) i 150. godišnjice od smrti braće Miladinov (1862.-2012.); a u znak zahvalnosti biskupu Josipu Juraju Strossmayeru.

⁵⁶ Biskup Strossmayer je (godine 1861.) financijski pomogao tiskanje prve zbirke bugarskih i makedonskih narodnih pjesama braće Miladinov,

⁵⁷ Prisutnim, odnosno u izabranim *Bugariskim narodnim pjesmama* (braće Miladinov, Dmitrija i Konstantina); izdanih u Zagrebu, u knjigovežnici „Jakić“ 1861.

⁵⁸ Vidi bilješku 7.

⁵⁹ Što se vidi u članku “*Zastava*”, 13/1878, br. 9; „većim dijelom samo po narodu pokupio, ukajdio, glasovirsku pratnju udesio te izvorni tekst pridodao Fr. Š. Kuhač.“

⁶⁰ Vidi bilješku 54.

⁶¹ To jest nac. preporod, *Bugari i Hrvati*, odnosno braća Miladinov (Dmitrij i Konstantina i Fr. Š. Kuhač’.

Popis Bugarskih narodnih pjesama „braće od Struge“

Zbirka *Български народни песни, собрани от братя Миладиновци, Димитрия и Константина*, sastoji se od 660 narodnih pjesama.

Analiza zbirke: / *Bugarska pjesmarica* / (Analiza forme) / *Predgovor* / *Uvod* + 2 (dva) poglavlja / *Bugarske narodne pjesme* / *Bugarske narodne pjesme* / *Sabrane od braće Miladinov* / Fototipno izdanje / *Iskustvo i nauka* / 1981 / Braća Miladinov u Povijest bugarske folkloristike / (Isto to na ruskom i engleskom) / (Isto to na njemačkom i francuskom). / (Slika naslovnice) / *Bugarske narodne pjesme* / Sakupljene od braće Miladinov / Dimitrija i Konstantina / Izdane od Konstantina / U Zagrebu / U Knjigotiskari A. Jakića 1861. / (Fototipno pre izdanje 1981) / Posveta za Štrossmajera (K. Miladinov), Faksimili, Korice' /

Zbirka Bugarske narodne pjesme ima deset poglavlja / 1. vilinske (1-28), 2. crkvene (29 -56): 3. junačke (57-203); 4. pastirske (204-228); 5. hajdučke (210-228); 6. žalosne (229-285); 7. smiješne (262-285); 8. ljubavne (286-510); 9. svadbene (511-575); 10. lazarske (576-637); 11. žetvene (638-662); 12. plesne (663-674).⁶² U sklopu tih 10 poglavlja – ima šesto i sedamdeset i četiri narodne pjesme,

‘Melografska analiza zbirke Bugarske narodne pjesme’

Melografski pristup analitički smo podijelili na tri cjeline (prema značajkama koje smo uzeli kao kriterije).

1. VILINSKE (od 1 -28)

1.1. Od brojeva: 1 – 28.

1.2. Lokaliteti i teme: lokaliteti i teme Prilep, Kukušje, Detelina, Podmrežica itd.; 1. Jovana i vila Iz Struge, 3. Veligdenske pjesme. Iz Prilepa, 8. Molitva sv. Dona. Iz Kukujeva, Zatvorena vila. Iz Panagorice, 14. Trandafila i zmaj, 25. Pastir Cucule i krdo (ovaca?), 17. Todorova kćerka. Iz Struge, 11. Kroz planinu drvosječe propjevale. Iz Prilepa; 14. Trandafila i zmaj; 15. Jana i vojvoda Detelina; 19. Jana kukavica. Iz Kukušja; 27. Svadba rakova. Iz Struge itd.itd.

1.2.Sveukupno: dvadeset i osam (28) pjesama

2. CRKVENE

2.1.Od brojeva 29 do 56;

2.2. Lokaliteti i teme: 29. Abrahamova žrtva , 30. Hvala bogu za čudo veliko Iz Strumice,

⁶² I drugi, nenumerirani dio pjesmarice gdje su; *Svadbene običaji, Godišnji običaji, Vjeronanja, Igre, Vlastita imena, Poslovice i gatanke* itd.

33. Kristovo uskršnuće Iz Struge, 35. Sveta Nedjelja i sv. (veliki) petak.. Iz Kosturja, 36. Bogorodičine isповijesti Iz Struge, 44. Sv.Petar i njegova majka itd.;

2.3. Sveukupno: trideset (30) pjesama

3. JUNAČKE

3.1. Od brojeva 57 do 203;

3.2. Lokaliteti i teme: 57. Kralj Šišman, Kralj Latino i ovčar Tabarina. Iz Struge; 58. Car I. Šišman; 63. Car i sokol; 64. Zaigrala je stara mati. Iz Sofije; 66. Jedinac (Imala majka jednog sina); 77. Jovana i derviši; 78. Žalosna Kana; 69. Stefan i Lijepa Magdalena. Iz Panagorice; 128. Stojan i Dimana. Iz Panagorice; 140. Stojanče i tri orla; 144. Kraljević Marko, vojvoda Detelinče, Ivo i lijepa Grozdana; 173. Đuro Temišvarac, Marko Kraljević, Jankula Vojvoda, i Deme Golomeše; 203. Nevjestu zarobili Tatari

3.3. Sveukupno: sto četrdeset i šest (146) pjesama

4. PASTIRSKE

Od 204 do 209

4.1. Od brojeva 204 do 228;

4.2 Lokaliteti i teme: 204. Sevda i Peiko; 206. Stojanče, Pejče i Cica; 209. Željikče Pećo

4.3. Sveukupno: šest (6) pjesama

5. HAJDUČKE

Od 210 do 228

5.1. Od brojeva 210 do 228;

5.2. Lokaliteti i teme: 210. Sabrale se, nabrale se; 215. Hajduče Veljko; 219. (Oče od gore, dođi do mene); 224. (Plači, plači mila majko). Iz Bitole; 227. Stojna i Hajduci Itd.

5.3. Sveukupno: Od 210 do 228.

6. ŽALOSNE

Od 229 do 262

6.1. Od brojeva 220 do 262;

6.2. Lokaliteti i teme: 210. Sabrale se, nabrale se; 215. Hajduče Veljko; 219. (Oče od gore, dođi do mene); 224. (Plači, plači mila majko). Iz Bitole; 227. Stojna i Hajduci Itd.

6.3. Sveukupno: Od 229 do 262

7. SMIJEŠNE

Od 262 do 285.

7.1. Od brojeva 262 do 285;

7.2. Lokaliteti i teme: 263. (Stojane, more Stojane!); 266. (Kalčo, momče Kalčo!); 267. (Posadili mi, dedo naramenak bijelih bosiljaka); 268. (Posadila sam zelene (piperče?); 272. (Popu jedna, meni dvije); 279. (Petkano bijela Vardarko); 285. (Udarila me popadija);

7.3. Sveukupno: Od 262 do 285

8. LJUBAVNE

Od 286 do 321.

8.1. Od brojeva 286 do 321;

Lokaliteti i teme: 286. (Šila ...); 289. (... Jano, vjera i kletva); 291. (Zaspao momak kraj mora) itd,

8.1.1. Lokaliteti i teme: *Ohridske*: 294. (Sadila moma kraj mora lozu); 296. (Nemoj Nešo); 304. (Marčo, oj Marčo, Marija!) itd. (*Iz Kosturskog*): 311. (Gdje se čulo i vidjelo) *Iz Kosturskog* itd.

8.1.2. Sveukupno: Od 286 do 321;

9. SVADBENE

Od 511 – 575.

9.1. Od brojeva 511. -575;

9.1.1. Lokaliteti i teme: (511. *Koga su dali svatovima*; 553. Na zeta; 286. (Šila ...); 289. (... Jano, vjera i kletva); 291. (Zaspao momak kraj mora) itd, 512 *Iz Struge, Iz Prilepskih sela, Svadbene iz Veleste, Ohridske, Svadbene iz Kukuše,*)

9.1.2. Sveukupno: Od 511. -575;

10. LAZARSKE

11. Od 576. -614.

11.1. Od brojeva 576-614

11.2. Lokaliteti i teme: Lokaliteti i teme: *Iz Struge, 576. Na Lazarov dan, 596. Lele, lele, Lazare, o Lazare* itd.

11.3. Sveukupno: Od 576 do 614

11. ŽETELAČKE

11. 1. Od 638 - 657

11.2. Lokaliteti i teme: Iz Struge, Što si čula i vidjela; Prilep, 654., Žnjela Mara, Žnjela proso itd.; 659. *Stefan i Magdalena*, iz Panagorice itd.

11.3. Od 638 – 657

12. PLESNE

12.1. Od 663 - 674.

12.2. Lokaliteti i teme: iz Prilepskih sela (663. *Tumba Tumba, Tata ra itd.*)

12.3. Od brojeva 663 - 674⁶³

U pitanju je veliki zbornik sa 660 narodnih pjesama,⁶⁴ bugarskog identiteta. Još su važniji sljedeći analitički elementi: odabir pjesama, bogatstvo i raznolikost materijala, odnosno sortiranje folklornih napjeva prema skupinama i žanrovima i široka zastupljenost narodnog epa, upečatljivi zemljopisni obuhvat.⁶⁵ Nasuprot općenito snažnom zanimanju za folklor slavenskih naroda, još i prije 1862. g.⁶⁶ S druge strane, također uživanje blagoslova utjecajnog Strossmayera,⁶⁷ što potvrđuju da je riječ o bugarskom identitetu „braće od Struge“.⁶⁸ Od 1861. g. do danas knjiga je predmetom višestраниh analiza. I poslije 150 godina *Bugarske narodne pjesme* nastavljaju biti važan spomenik nastajanja moderne bugarske nacije.⁶⁹ Autor zbirke Konstantin Miladinov bio je prisiljen prihvatiti „bugarski“ naslov. Najbolji odgovor dali su im još u svoje vrijeme sama braća Miladinov sa sadržajem svog zbornika; što je „neprocjenjiv dokaza bugarske nacionalne samosvijesti“.

150 godina od rađanja „Bugarskih narodnih pjesama“ braće Miladinov

Prije stoljeća i pol, glavni grad Hrvatske bio je domaćinom važnog kulturnog događaja. Njime se Zagreb uvrstio među one značajne europske gradove kao što su bili

⁶³ Vidi bilješku 63.

⁶⁴ Dopunjen je opisima običaja, zagonetkama, poslovicama, čak s bugarsko-hrvatskim rječnikom nekih teže razumljivih riječi.

⁶⁵ Odabir pjesama, bogatstvo i raznolikost materijala, odnosno sortiranje folklornih napjeva po skupinama i žanrovima (te široka zastupljenost narodnog epa, upečatljivi zemljopisni obuhvat);.

⁶⁶ Koje ga je sastavio Bugarin Ivan Bogorov, ali koji nije doživio očekivani odjek. Razlog tomu je s jedne strane u malome broju pjesama i poslovice.

⁶⁷ Među prvima koji su se pretplatili na knjigu nalazimo na imena oko 150 Hrvata, i na široko odobravanje Strossmayerovih sunarodnjaka (a poznatih imena u tadašnjem političkom i kulturnom životu), koji su unaprijed kupili 180 primjeraka knjige.

⁶⁸ Riječ je o bugarskom identitetu, a ne makedonskom.

⁶⁹ Pod snažnim pritiskom Franje Račkog i Josipa Strossmayera, a također i s obzirom na melografske značajke ovog samog folklornog zbornika.

Carigrad, Bukurešt, Moskva itd.⁷⁰ Naravno, riječ je o poznatim *Български народни песни, собрани от братя Миладиновици, Димитрия и Константина*, objavljenima 1861. godine. Poznato je da su svjetlo dana ugledale zahvaljujući osobitim pokroviteljstvu đakovačko-bosanskog i srijemskog biskupa Josipa Juraja Strossmayera.⁷¹ Odnosno, zašto se i poslije 150 godina nastavljamo prisjećati *Bugarskih narodnih pjesama*?

Rađanje ekumenizma kroz „glazbu“

Je li Strossmayerova vizija o rađanju ekumenizma, bila ideja vodilja (u objedinjavanju promišljanja istočne i zapadne crkve) tada? Korespondencija Strossmayer – Tondini bila je usmjerena (i vođena) vizijom ekumenizma. Naime, „Od začetaka ekumenskog dijaloga, otac Cesare Tondini de’Quarenghi i mons. Josip Juraj Strossmayer“ žrtvovali su se „kako bi njihove oči (konačno ugledale) – iscijeljenu stoljetnu posjekotinu odijeljenosti kršćanskih crkava.“⁷² Upravo je pitanje „sjedinenja“, zbližilo ta dva čovjeka. Isto se da iščitati i iz *Korizmene okružnice*⁷³ Josipa Jurja Strossmayera⁷⁴ za godinu 1882. Naime, ovdje Strossmayer govori i apostrofira isto (kao u korespondenciji sa Tondinijem): „(...) O sjedinjenju crkve iztočne sa zapadnom (...)“⁷⁵ Naime, u Hrvatskoj ta ideja prerasta u težnju da se upozna bugarski narod, te u napore hrvatske inteligencije da potpomogne razvoj bugarske kulture i prosvjete (kao i bugarske nacionalne ideje). Tako se pripremiло tlo za južnoslavizam.⁷⁶

Velik korak u razvoju bugarsko-hrvatskih odnosa učinjen je 1863., kada bugarski mladići počinju stizati na školovanje u Zagreb (uz velikodušnu pomoć Strossmayera i Račkoga).⁷⁷ Na taj način, od godine 1863., Hrvati aktivno potpomažu formiranje dijela bugarske inteligencije.

⁷⁰ Ti su europski gradovi pripomogli rađanju i predstavljanju moderne bugarske nacije.

⁷¹ Glavne figure hrvatskog i južnoslavenskog XIX. stoljeća.

⁷² Tolomeo, Rita, *Korespondencija J. J. Strossmayer- C. Tondini*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984.

⁷³ Encyclice – okružnica koju papa, kao poglavar Katoličke crkve, upućuje svim biskupima i vjernicima o važnim teološkim i filozofskim pitanjima, dušobrižništvu ili pak o katoličkom društvenom, gospodarskom i socijalnom nauku. U prvoj Crkvi enciklika je bio naziv za biskupsku poslanicu, današnje pastirsko pismo; za papinu poslanicu primjenjuje se od VII. st., ali se naziv udomaćio tek u XVIII. st. Enciklike pripadaju u važne dokumente crkvenoga naučavanja ili je papino okružno pismo upućeno prije svega biskupima ali i svim vjernicima.

⁷⁴ Strossmayer, Josip Juraj, “Korizmena okružnica”, u: *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* 10(1882)3, 17-58. //objavljeno u: ISTI, Sve za vjeru i domovinu, svezak 1: *Korizmene i prigodne poslanice i okružnice* (1874.-1885), Nadbiskupski ordinarijat, Đakovo, 2015., 335-400., pod naslovom *Odgovor vladikama*.

⁷⁵ Vidi bilješku 77; “Na tom području između Strossmayera i Tondinija vlada najsavršenije jedinstvo misli.”

⁷⁶ Osmislili su ga biskup Strossmayer i Franjo Rački (početkom 60-ih godina 19. stoljeća).

⁷⁷ Božilova, Rumjana: “Hrvatska revija”, 3, 2007. Tema broja: Bugarska, *Bugari i Hrvati kroz stoljeća*

Literatura

1. Adamček, Josip: “Vjerska i nacionalna struktura osječkog stanovništva u prvoj polovici 19. stoljeća”, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga Zagreb, Osijek 1996, 97-99.
2. Andreis, Josip, *Povijest glazbe*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.
3. Ban, Branka, *Glazba, Osijek i okolica*, Vinkovci, Osijek: Osječka riječ Osijek – Riječ d.o.o. , 1998.
4. Ban, Branka: “Glazbena škola 1918-1945”, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga, Osijek 1996, 333-337.
5. Bezić, Jerko: *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača (1834-1911)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Sveučilišna naklada “Liber”, Zagreb, 1984.
6. Božilova, Rumjana: *Bugari i Hrvati kroz stoljeća*, Macedonia press Sofia, Hrvatski i Bugarski politički odnosi. 1999.
7. Enčev, Velizar: *Hrvatsko-bugarski uzajamni odnosi kroz stoljeća*, Macedonia Press, 1999., str. 35-46.
8. Horvat, Vladimir: *Isusovci u Hrvata*. Zbornik radova. Međunarodni znanstveni simpozij Isusovci na vjerskom, znanstvenom i kulturnom području u Hrvata, Filozofsko-teološki institut Družbe Isusove Zagreb, Hrvatski povijesni institut Beč, Zagreb 1992.
9. *Hrvatska opća enciklopedija*, [glavni urednik Dalibor Brozović [et al.], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1999-2009.,// Sv. 10 (Si-To), [glavni urednik Slaven Ravlić], 2008., str. 298.
10. *Hrvatski leksikon*, [glavni urednik Antun Vujić], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996-1997.// Sv. 2[L-Ž], 1997., str. 488.
11. Jovanovski, Blagoja: ‘Vječni Miladinovi’, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Osijek, Grafika d.o.o. Osijek, rujana 2013., str. 38-78.
12. Jovanovski, Blagoja: *Hrvatsko-makedonski odnosi kroz stoljeća*, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj Zagreb – Osijek 2002., str. 33-46.
13. Juričić, Vedrana: “Uloga i značenje glazbenih priloga u časopisu Sv. Cecilija”, Zagreb 1094-1994. *Zagreb i hrvatske zemlje kao most između srednjeeuropskih i mediteranskih glazbenih kultura*, Hrvatsko muzikološko društvo, Zagreb 1998, 407-472.
14. Kamnikar, Josip: *Crtice iz glazbene poviesti Osijeka*, Grad Osijek, priredio Josip Grubišić, tiskara Pavao Hatnik Osijek I, Osijek 1941, 33-49.

15. Kassowitz-Cvijić, Antonija: "Franjo Ž. Kuhač." *Stari Osijek i Zagreb*, Matica hrvatska Zagreb, Zagreb 1922.
16. Košić, Vlado: *Teolog Franjo Ksaver Pejačević (1707-1781.): značajke*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997.
17. Kovačević, Krešimir (ur.): *Leksikon jugoslavenske muzike*, JLZ "Miroslav Krleža", Zagreb 1984, 2 sv.
18. Kuhač, Franjo: *Korespondencija I/1 (1860-1862)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju, Zavod za muzikološka istraživanja, Zagreb 1989.
19. Kuhač, Franjo: *Korespondencija I/2 (1863)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju, Zavod za povijest hrvatske glazbe, Zagreb 1992.
20. Kuhač, Franjo Š.: *Ilirski glazbenici / 'Prilozi zapoviest hrvatskoga preporoda'*. Priredio te bilješke i pogovor napisao Lovro Županović, Hrvatska sveučilišna naklada HSN Zagreb, 1994.
21. Kuhač, Franjo: "Glazba u Đakovačkoj biskupiji", *Spomen-cviće iz hrvatskih i slovenskih dubrava*, Matica Hrvatska, Zagreb 1900, 208-309.
22. Kuhač, Franjo: "Katekizam glazbe". "Prva hrvatska glazbena teorija po I. C. Löbeu, 1875 (1889. 4. izdanje); Glazbeno nastojanje Gajevih Ilira", Zagreb 1885; *Vatroslav Lisinski i njegovo doba*, Zagreb, 1887 (2. izdanje); *Ilirski glazbenici*, Zagreb 1893.
23. Kuhač, Franjo: *Vatroslav Lisinski i njegovo doba. Prilog za poviest hrvatskog naroda*, Drugo dopunjeno izdanje, Matica Hrvatska Zagreb, Zagreb 1904.
24. Koščak, Vladimir: *Josip, Juraj, Strossmayer – političar i mecena*, Osijek, r. Josip Cvenić, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, 1990. (Čakovec : Zrinski)
25. Malbaša, Marija: "Glazbeni život u Osijeku", *Osječki zbornik*, IX-X (Osijek 1965), 137-187.
26. Marijanović, Stanislav: "Iznovljavanja. Povratak zavičajnicima", *Drugi*, Ogranak Matice hrvatske Osijek, Osijek 2005.
27. Marijanović, Stanislav: *Zavičajnik*, Zbornik Stanislava Marijanovića', Povodom sedamdesetogodišnjice života i četrdesetpetogodišnjice znanstvenog rada, priredio Milovan Tatarin, Osijek 2005., Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, Osijek, Osijek 2005. 28.
28. Miladinov, Konstantin: ur. Borislav Pavlovski, 'Da vidim Ohrid, Strugu da gledam', Priredio, pogovor napisao i bilješke sastavio Borislav Pavlovski, Zajednica Makedonaca u Republici Hrvatskoj, Zavičajna naklada 'Žakan Juri'. Zagreb-Pula. 2001.
29. Pavić, Matija- Cepelić, Milko, Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački

- i sriemski: god.1850.-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900., Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1900.-1904.
30. Strossmayer, Josip Juraj, Govori, Privlačica, Vinkovci, 1994.
 31. Pavić, Matija- Cepelić, Milko, Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850.-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900., Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1900.-1904.
 32. Rakijaš, Branko: *Franjo Ksaver Kuhač – život i rad*, Prosvjetni sabor Hrvatske, Zagreb, 1974.
 33. Stefanka, Georgieva: “O nekim odnosima Franje Ks. Kuhača s Bugarskom: pokušaj rekonstrukcije na temelju korespondencije i historiografskih dokumenata”, UDK/UDC: 78.072(497.2) Kuhač, Izvorni znanstveni rad, Original Scientific Paper, Primljeno/Received: 22. 2. 2013., Prihvaćeno/Accepted: 25. 3. 2013.
 34. Slišković, Slavko: *Hrvatsko-bugarski crkveni odnosi u 19. i 20. stoljeću*, UDK 27-9(497.5): 271 (497.2), Izvorni znanstveni rad, Primljeno: 10. 4. 2011., Prihvaćeno za objavljivanje: 2. 5. 2011.
 35. Sršan, Stjepan i Marijanović, Stanislav: “Poznati, zaslužni i znameniti Osječani”, *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Gradsko poglavarstvo Osijek, Školska knjiga, Osijek 1996, 657.
 36. Sršan, Stjepan i Matić, Vilim (priredili): *Zavičajnici grada Osijeka 1901 – 1946*, Državni arhiv u Osijeku, Osijek 2003.
 37. Sršan, Stjepan (priredio): “Zapisnici grada Osijeka 1887.-1895.”, *Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije*, Knjiga XXI., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2007.
 38. Sršan, Stjepan (priredio): “Zapisnici kraljevskog komorskog grada Osijeka 1861.-1866.”, Protocoll der Königl. Kammeral Stadt Esseg 1794.-1809., *Gradivo za povijest Osijeka i Slavonije*, Knjiga XI., Državni arhiv u Osijeku, Osijek, 2000.
 39. Sršan, Stjepan: *Osječki ljetopisi 1686-1945*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek 1993.
 40. Stipčević, Ennio: *Hrvatska glazba*, Školska knjiga Zagreb, Zagreb 1997.
 41. Strossmayer, Josip Juraj: *Govori*, Slavonska naklada “Privlačica” Vinkovci , Slavonica, Vinkovci, 1994.
 42. Šaban, Ladislav: *Hrvatska glazbena baština u Slavoniji i Srijemu do ilirskog preporoda*, “Arti musices”, 33/2 (Zagreb 2002.), 217-221.
 43. Tolomeo, Rita, *Korespondencija J. J. Strossmayer-C. Tondini*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1984.
 44. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, Izdanje i naklada

- Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1956. //Sv. 13. Struka VI: Muzika A-R, [glavni urednik Marija Kuntarić], Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1984.
45. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1956.- //Sv. 14. Struka VI: Muzika : S-Ž, Indeksi, [glavni urednik Marija Kuntarić], Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1986.
46. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1956. Sv. 13. Struka VI: Muzika A-R, [glavni urednik Marija Kuntarić], Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1984.
47. *Bibliografija rasprava, članaka i književnih radova*, Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, Zagreb, 1956. Sv. 14. Struka VI: Muzika: S-Ž, Indeksi, [glavni urednik Marija Kuntarić], Jugoslavenski leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1986.
48. *Hrvatski leksikon*, [glavni urednik Antun Vujić], Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 1996-1997.// Sv. 2[L-Ž], 1997., str. 488.

STROSSMAYER AND MUSIC

Abstract

The guiding idea of the paper Strossmayer and music was to explore Strossmayer's work (starting with the book collections and collection of newspapers and magazines, etc.). The Croatian Academy of Sciences and Arts archive contains 15,360 documents, 12,000 letters, and telegrams by Josip J. Strossmayer. From his many correspondences, we highlight the following: correspondence Strossmayer - Tondini, Strossmayer - F. Racki (i.e. B. Šulek, Viceroy L. Pejačević, I. Kršnjavi, etc.). In the second part of the text, we present the selected texts from Strossmayer's archival materials regarding old newspapers (in Croatian, German, Slovenian, etc.). It is the best way to illustrate the meaning of the character and actions of Josip J. Strossmayer in the context of cultural and musical life of Osijek (in the 19th century). In the third part, we provide for a list of examples of articles on Bishop Strossmayer and music.

Key words: J. J. Strossmayer, music, journal articles, correspondence

JEZIČNE PRILAGODBE STROSSMAYEROVA GOVORA O POTREBI AKADEMIJE ZNANOSTI I SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

U radu se opisuju jezične prilagodbe Strossmayerova govora o potrebi akademije i sveučilišta, održanoga u Hrvatskom saboru 29. travnja 1861. godine. U prvom će se dijelu rada govor opisati u odnosu na jezik zagrebačke filološke škole, vodeće jezikoslovne škole 19. stoljeća, a u drugom će se, središnjem, dijelu rada usporedno opisati na kojim se jezičnim razinama izvorni tekst, objavljen u Dnevniku sabora 1861. (1862.), prilagođavao u izdanjima iz 1906., 1971., 1994., 2005. te na službenoj mrežnoj stranici Hrvatskoga sabora. Premda je o osnivaču Akademije i utemeljitelju Hrvatskoga sveučilišta napisana iscrpna bibliografija, jezik je Strossmayerovih govora, osim na stilističkoj razini, ostao neopisan. Stoga bi usporedna raščlamba jednoga od najobjavljivanijih Strossmayerovih govora mogla doprinijeti rasvjetljavanju obilježja njegova jezika, ali i novoga, onoga jezičnoga, pogleda na Strossmayerov kulturni doprinos razvoju hrvatske znanosti i umjetnosti.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, jezik, govor, zagrebačka filološka škola, hrvatski vukovci

O Strossmayerovu kulturnom djelovanju i ideji jugoslavenstva

Da je biskup Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 1815. – Đakovo, 1905.) ostavio neizbrisiv trag u hrvatskoj povijesti i kulturi, svjedoče opsežna arhivska građa i bibliografija o Strossmayerovu dugogodišnjem javnom djelovanju.¹ Kao pokretač nacionalne kulture novčano je pomagao osnivanje Akademije kao i sveučilišta u Zagrebu, najjačega uporišta za razvoj znanstvene misli i školstva u Hrvatskoj.²

¹ Ljetopis Josipa Jurja Strossmayera i njegovu bibliografiju (Izdanja djela Josipa Jurja Strossmayera i Važnija literatura o Josipu Jurju Strossmayeru) pregledno donose Stoljeća hrvatske književnosti: *Josip Juraj Strossmayer, Izabrani književni i politički spisi I., Govori / Memorandum ruskoj vladi*, priredio Dubravko Jelčić, Matica hrvatska, Zagreb, 2005. S. Vukovac (1994.: 127.) ističe da Strossmayerova ostavština samo u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti sadrži preko 15 360 dokumenata te 12 000 pisama i telegrama.

² Jašar Redžepagić, "Doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku školstva i prosvjete u Hrvatskoj", *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008, str. 299.

Strossmayer je desetljećima bio poznat i spominjan isključivo po svojem jugoslavenstvu, „od jednih zbog toga slavljen, od drugih, obratno, napadan i osporavan.“³ Zbog toga ne treba čuditi što su njegovi spisi još uvijek raspršeni po različitim publikacijama, tj. nikad nisu okupljeni u zasebnoj knjizi, a „oko njegova imena, njegove uloge i njegova značenja u hrvatskoj politici XIX. stoljeća pletu se još uvijek različita, često i vrlo suprotna mišljenja.“⁴

Premda se često o Strossmayerovim idejama o jugoslavenstvu zaključuje negativno, mnogo je realnije promišljanje da se to jugoslavenstvo javlja kao sjećanje na „Gajevu (...) utopijsku pankroatističku viziju, kao njezin nastavak i pokušaj da se ona revitalizira i realizira pod novim imenom, ne više ilirskim, nego jugoslavenskim, u novom pakiranju i u novoj političkoj stvarnosti, koja će doći nakon germanizatorske Bachove diktature.“⁵

Kada je 1860. godine apsolutizam pao, Strossmayer u Carevinskom vijeću, čijim je članom postao na poziv cara Franje, prvi put nastupa kao federalist⁶ koji posebice ističe hrvatske posebnosti:

„I mi Južni Slaveni u Hrvatskoj takova smo osebnost, to jest i mi imamo osim zajedničke historije svoju posebnu, pa mogu reći, te neću biti nečedan, imamo historiju dičnu i slavnu. [...] Dalmacija je bila dugo vremena središte političko-narodnoga života hrvatskoga. Hrvati su mnogo sabora držali u dalmatinskim gradovima. Upravo onda se je najviše razvio slavenski život i slavenska obrazovanost, kad je Dalmacija bila u političkom savezu s Hrvatskom i Slavonijom.“⁷

Strossmayerova je ideja jugoslavenstva dakle ideja okupljanja na temelju priznavanja nacionalnih posebnosti, on naizmjenice kao sinonime rabi nazive Hrvati i Južni Slaveni, „upravo onako kako je Gaj rabio narodnosna imena Hrvat i Ilir“ pa je „smisao i opseg Gajeva ilirstva [...] opseg i smisao Strossmayerova jugoslavenstva“^{8,9} Zbog toga se

³ Dubravko Jelčić (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Izabrani književni i politički spisi I. Govori. Memorandum ruskoj vladi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 17.

⁴ Dubravko Jelčić (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Izabrani književni i politički spisi I. Govori. Memorandum ruskoj vladi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 17.

⁵ Dubravko Jelčić (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Izabrani književni i politički spisi I. Govori. Memorandum ruskoj vladi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 18.

⁶ „Kada se 1861. godine sastao Hrvatski sabor, Strossmayer je bio na čelu Narodne stranke koja se zalagala za slobodnu i jedinstvenu Hrvatsku. Ona je nastavila svoj rad na ilirske preporoditelje, a djelovala je na političkom i kulturnom planu. U političkom zahtjevu isticala je Strossmayerova Narodna stranka da Hrvatska bude slobodna i cjelovita država, a prema vani tražila je federalističko uređenje Monarhije“ (Sršan, 2013.: 11.), dakle svim narodima jednake dužnosti, ali i jednaka prava. Istaknuo je Strossmayer i da Hrvati imaju svoju političku povijesnu osobnost: „Mi Hrvati imamo svoju pragmatičku sankciju i mi smo neovisni i samostalni isto tako kao što našu vjernost i lojalnost prema vladajućoj kući pred cilim svietom zasvjedočuje to što smo pragmatičku sankciju deset godina prije prihvatili nego Ugarska. Moram priznati da narod čezne za svojim starim institucijama pa se radujem što će ih steći.“ (prema Pavić - Cepelić, 1994.: 438.)

⁷ Tadija Smičiklas (pr.), *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906., str. 42.

⁸ Dubravko Jelčić (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Izabrani književni i politički spisi I. Govori. Memorandum ruskoj vladi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 19.

⁹ Gajeva je zadaća naime bila „provesti jezično jedinstvo na području svih triju narječja, štokavskoga, kajkavskoga i čakavskoga, i na području ikavskoga govora, koji su svi imali prije toga i svoju književnost i svoje tradicije. Gaj je čak namjeravao i Slovence privesti u isto jezično kolo s ostalim južnim Slavenima, jer

Strossmayerovo jugoslavenstvo ne treba i ne smije povezivati s onim jugoslavenstvom koje se ostvarilo 1918. i koje je obnovljeno 1945. te potrajalo sve do 1990. godine.¹⁰

Strossmayerovi govori

Nakon desetogodišnjega Bachova apsolutizma godine 1861. sastaje se ponovno Hrvatski sabor, „čije je zasjedanje bilo jedno od najznačajnijih i najsadržajnijih u hrvatskoj parlamentarnoj povijesti. Od 29. travnja do 12. studenoga 1861. godine [kada je ponovno raspušten Hrvatski sabor – B. B.] održane su 103 saborske sjednice.“¹¹, a među govornicima na saborskim sjednicama posebice se isticao J. J. Strossmayer iznoseći cilj svojega budućega djelovanja – skrb o hrvatskoj prosvjeti i znanosti. Upravo se iz 1861. godine u literaturi najčešće navode četiri Strossmayerova govora¹², među kojima je poznatiji i najobjavljivaniji onaj od 29. travnja 1861., *O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu*, koji se smatra temeljem osnutka Akademije 1867. i Hrvatskoga sveučilišta u Zagrebu 1874. godine.

Osim u Hrvatskom saboru, Strossmayer se kao prvi visoki crkveni dostojanstvenik potvrdio i na Prvom vatikanskom saboru 1869. – 1870. godine, na kojem je održao pet velikih govora¹³ „koji su njegovo ime pronijeli svijetom i pribavili mu priznanja i potporu utjecajnih europskih uglednika.“¹⁴ U njima je zagovarao korjenite reforme na

je za njega jezično pitanje bilo izrazito političko pitanje, čak jedno od osnovnih pitanja kulturnog i političkog programa njegova ilirskog kruga.“ (Jonke, 1971.: 88.). On je protiv nametanja ‘govora jednoga kraja’ za književni jezik: „U Iliriji može samo jedan jezik pravi književni biti, njega netražmo u jednom mjestu, ili u jednoj državi, nego u čeloj velikoj Iliriji“ (prema Jonke, 1971.: 88.).

¹⁰ O pogrješnom prosuđivanju Strossmayerove zamisli o tzv. ujedinjenju i(li) jugoslavenstvu piše Jelčić: „Manipulacija Strossmayerovim imenom dosegla je vrhunac poslije 1918., a s manje ili više intenziteta potrajala je sve do danas krivotvoriteljskom praksom «jugoslovenske» historiografije, koja je kanonizirala, štoviše i betonizirala tezu da je ujedinjenjem 1. prosinca ostvaren Strossmayerov politički ideal. Zato je u svakoj prilici isticana antonimija Strossmayer - Starčević, pri čemu su razlike preuveličavane, a sličnosti, i pogotovo identičnosti, skrivane i sasvim prešućivane. U tadašnjoj jugounitarističkoj „znanosti“ Strossmayer je igrao ulogu duhovnog tvorca i kraljevske i komunističke Jugoslavije. A ništa nije neistinitije od te tvrdnje, jer je istina upravo suprotna njoj.“ (Jelčić, 2005.: 21.). Da je riječ o neistini, potvrđuju Strossmayerove riječi (u kojima naglašava smjernice prema drugim narodima) izgovorene 11. veljače 1861. na ustoličenju u Osijeku: „Druži se, al se druži prema dičnoj prošlosti i nedvojbnoj velikoj budućnosti svojoj. Druži se, al se druži kano ravnopravni brat, nipošto pako kano rob i podanik tuđi.“ (prema Pavić - Cepelić, 1994.: 466.).

¹¹ Stana Vukovac (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Govori*, Vinkovci: Slavonica, 1994, str. 143.

¹² Riječ je o govorima: *Govor na Velikoj skupštini Županije virovitičke*, 11. veljače 1861., *O ustavnopravnom položaju Rijeke. Govor na Govor na 8. sjednici Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 27. travnja 1861., *O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu. Govor na 9. sjednici Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 29. travnja 1861. te *O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovom budućem uređenju. Govor na 34. sjednici Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 5. srpnja 1861.

¹³ U knjizi *Biskup J. J. Strossmayer u vatikanskom saboru. Govor, predstavljanje, prosyjudi. (Iz službenih izvještaja preveo i bilješkama popratio Dr. Andrija Spiletak, Veliki prepošt i generalni vikar u Đakovu, Naklada Hrvatske Bogoslovske Akademije u Zagrebu, Zagreb, 1929.)* doneseni su prijevodi Strossmayerovih govora, imenovani rednim brojevima, a govorio ih je kako slijedi: 1. Strossmayerov govor (30. prosinca 1869.), 2. Strossmayerov govor (14. siječnja 1870.), 3. Strossmayerov govor (7. veljače 1870.), 4. Strossmayerov govor (22. ožujka 1870.) 5. Strossmayerov govor (2. lipnja 1870.).

¹⁴ Dubravko Jelčić (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Izabrani književni i politički spisi I. Govori*.

svim razinama crkvenoga ustroja kako bi Rimska crkva učinila prvi korak u uklanjanju zaprjeka za približavanje Istočne i Zapadne crkve.

Biskup Strossmayer bio je educiran govornik koji je načela govorništva primjenjivao na temu o kojoj govori, ali i na slušatelje kojima govori. „U njegovim se govorima izmjenjuju uljudnost i afektivnost, zadovoljstvo i polemičnost, iskrenost i otvorenost, a njegove vatikanske govore na latinskom jeziku obilježuju složena sintaktička ustrojstva, dugačke i mnogostruko složene zavisne rečenice“¹⁵.

U ovom će se radu usporedno opisati jezične prilagodbe Strossmayerova govora *O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu*,¹⁶ održanoga u Hrvatskom saboru 29. travnja 1861. na trima razinama – slovopisnoj, pravopisnoj i morfološkoj. Riječ je o jednom od najvažnijih, ali i najobjavljenijih Strossmayerovih govora na hrvatskom jeziku¹⁷ koji će se prvotno opisati u odnosu na jezik zagrebačke filološke škole, vodeće jezikoslovne škole 19. stoljeća, a zatim će se usporednom metodom prikazati prilagodbe izvornoga teksta *Govora* u odnosu na daljnja izdanja. S druge pak strane iz jezične su se usporedne analize morali izuzeti ne manje znakoviti Strossmayerovi govori koje je izgovorio na latinskom jeziku (njih pet) s obzirom na to da se donose u prijevodu koji je u skladu s jezičnom normom vremena u kojem prijevod nastaje.

Jezik se Strossmayerovih govora i pisama do sada opisivao samo na stilističkoj razini¹⁸ pa je doprinos usporedne raščlambe jednoga od najobjavljenijih Strossmayerovih govora u rasvjetljavanju obilježja njegova jezika, ali i neopravdanih promjena toga jezika. Riječ je naime o krivotvorenju jezika hrvatskih autora 19. stoljeća, na što posebice upozorava Brozović:

„(...) literatura druge polovice 19. st. prilagođavala [se - B. B.] suvremenim jezičnim (dakle ne samo pravopisnim) uzusima i normama (...) Na početku našega stoljeća takve su adaptacije predstavljale namjerno preinačivanje jezika, poslije smo se na njih navikli i počeli smatrati da je prirodno stanje stvari.“^{19, 20}

Memorandum ruskoj vladi, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 27.

¹⁵ Janko Oberški (pr.), *Govori Strossmayera, biskupa dakovačkog na Vatikanskom saboru god. 1869. - 1870.*, Zagreb: Tiskara Narodne prosvjete, 1929., str. 6.

¹⁶ U daljnjem će se tekstu rabiti skraćeni naziv *Govor*.

¹⁷ Prema dostupnoj literaturi taj sam govor pronašao u šest različitih izdanja (izvorni tekst objavljen 1862. u *Dnevniku sabora 1861.*, zatim u *Nacrtu života i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera* koji je 1906. priredio T. Smičiklas, 1971. u *Političkim spisima priređivača V. Koščaka*, 1994. u *Govorima* u izdanju Privlačice, 2005. u *Stoljećima hrvatske književnosti* te na službenoj mrežnoj stranici Hrvatskoga sabora), a ostali se govori na hrvatskom jeziku, osim u izvorniku, mogu pronaći u *Političkim spisima priređivača V. Koščaka* (1971.) ili u *Stoljećima hrvatske književnosti* (2005.).

¹⁸ O Strossmayerovu su jeziku na stilističkoj razini pisali J. Melvinger u radu *Ekspresivnost Strossmayerova jezika* (Forum, XXIX., knj. 59., br. 3. – 4., Zagreb, ožujak – travanj 1990., str. 401. – 409.) te Goran Rem u radu *Estetika i stilistika Josipa Jurja Strossmayera* (Zbornik radova 1. i 2. Strossmayerovih dana: u povodu 190 godina od rođenja i 100 godina od smrti biskupa Strossmayera, urednik Mirko Čurić, Matica hrvatska Ogranak Đakovo, Đakovo, 2005., str. 105. - 113.).

¹⁹ Dalibor Brozović, *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 123.

²⁰ O jeziku su izdanja djela starijih hrvatskih pisaca osim Brozovića pisali i: Barac (1953.), Težak (1993., 1994.), Vončina (1998., 1999.), Damjanović (2000., 2006.), Ham (2009.).

Izdanja se *Govora*, od izvornika do suvremenoga izdanja, mogu prikazati tablično:

Izdanja Govora

Dnevnik sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije god. 1861., 1862.

Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice, 1906.

Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandum; Josip J. Strossmayer, Franjo Rački, 1971.

Josip Juraj Strossmayer, Govori, 1994.

Josip Juraj Strossmayer, Izabrani književni i politički spisi I., 2005.

službena mrežna stranica Hrvatskoga sabora (<http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=444>)

Razvidno je da je *Govor* pretisnut u različitim državotvornim uređenjima, od Austro-Ugarske Monarhije pa sve do samostalne Republike Hrvatske, a u nastavku će biti opisano u kojoj se mjeri u svakom novom izdanju mijenjao izvorni tekst *Govora* iz 1862. godine.

Jezična obilježja Strossmayerova Govora (1862.)

Strossmayerov je *Govor* prvi put otisnut godinu dana nakon što je izgovoren, dakle 1862. godine, i objavljen u *Dnevniku sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*. Sadržaj je *Govora* kulturnoj javnosti uglavnom poznat – Strossmayer se na devetoj saborskoj sjednici obraća saborskim zastupnicima da putem akademije znanosti pomognu narodnom obrazovanju te da se osnuje sveučilište kako bi se mladima omogućilo obrazovanje u vlastitoj domovini:

„Mladost naša krasna je, [...]. Rado se naukom posvećuje, sposobna je. [...] dužnost nam je priliku pružiti mladeži našoj da se izобрази [...] što samo tada možemo dostići, ako sveučilište u sredini našoj podigli budemo. Mladež naša puno duha i poleta ima, al je većom stranom siromašna, ter joj nije moguće velikim troškom tudja sveučilišta pohađjati. [...] mladež u preranoj dobi izvan granicah domovine svoje boraveć lahko dušu svoju otrovati i narodu se svomu za vazda odtudjiti može.” (Dnevnik sabora, 1862.: 76.).

Jezik zapisanoga Strossmayerova govora pokazuje obilježja zagrebačke filološke škole, vodeće jezikoslovne škole 19. stoljeća, stoga s jezičnoga gledišta Strossmayerov govor izgovoren u Hrvatskom saboru 29. travnja 1861. treba promatrati kao „povijesni jezični korpus iz kojega je moguće pocrpsti opća obilježja hrvatskoga književnoga jezika toga doba”²¹, a ne kao stilski ostvaraj vlastitoga jezika njegova autora. Navedeno

²¹ Sanda Ham, „Kukuljevićev saborski govor iz 1843.”, *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa* (ur. Tihomil Maštrović), Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011, str. 158.

potvrđuje i J. Melvinger u radu *Ekspresivnost Strossmayerova jezika*:

„Kao jedan od najblijantnijih i najnadmoćnijih intelektualaca svojega vremena, [...], onako kako je govorio i pisao prestižnim latinskim ili prestižnim njemačkim jezikom, tako je i hrvatski govorio i pisao pridržavajući se nadasve korektno književnojezične norme svojega povijesnog razdoblja.“²²

Ta književnojezična norma podrazumijeva ijekavski štokavski jezik sa starim oblicima, tj. „onaj vid hrvatskog književnog jezika koji su normirali Gajevi sljedbenici, najznačajniji predstavnici zagrebačke škole, ilirski gramatičari Babukić, Mažuranić i Veber.“²³ Odstupanja su od norme u njegovu jeziku neznatna,²⁴ smatra J. Melvinger, a uvjetovana su utjecajem slavonskog posavskog dijalekta ili pretpreporodnom tradicijom slavonskoga književnog jezika.

Jezična obilježja *Govora* u skladu su dakle s normom zagrebačke filološke škole, što se potvrđuje u slovopisu, pravopisu i morfologiji.²⁵

	norma zagrebačke filološke škole	Strossmayerov <i>Govor</i>, Dnevnik sabora, 1862.
Slovopis	<ul style="list-style-type: none"> • <i>tj, ć = č, dj, gj = đ</i> (<i>dž</i> samo u Babukića) • do 1876. <i>jat</i> se bilježi kao <i>ě</i>; samoglasno <i>r</i> kao <i>èr</i>, a od 1876. <i>jat</i> se bilježi kao <i>ie, je</i>; samoglasno <i>r</i> kao <i>r</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • bilježe se samo <i>ć</i> (<i>će, reći, priteći</i>) i <i>dj</i> (<i>tudjih, dodje</i>) • <i>jat</i> se bilježi kao <i>ie</i> ili <i>je</i> (<i>svietli, tiela, scienim, zahtjevi, namjeru, iznevjerio</i>), a samoglasno <i>r</i> kao <i>r</i> (<i>srcu, krvi</i>)
Pravopis	morfonološki ¹	<i>uzhtije, uztrepti, uzhićenjem, obće, razcjepkanost</i>

²² Jasna Melvinger, „Ekspresivnost Strossmayerova jezika“, *Forum*, god. XXIX., br. 3-4 (1990), str. 401.

²³ Jasna Melvinger, „Ekspresivnost Strossmayerova jezika“, *Forum*, god. XXIX., br. 3-4 (1990), str. 401.

²⁴ Razgovorni se Strossmayerov jezik može pak čitati u njegovim privatnim pismima, primjerice F. Račkom, jer pismo je vrlo blisko usmenomu izražavanju, posebice kada je upućeno kojemu bliskomu prijatelju. J. Melvinger jezik Strossmayerovih pisama određuje kao dinamičan, izražajan i snažno osjećajno obojen (Melvinger, 1990.: 401.).

²⁵ Opća se obilježja zagrebačke norme preuzimaju iz tablice ‘norma zagrebačke filološke škole’ u knjizi S. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2006., str. 70.

Morfologija	<ul style="list-style-type: none"> • stariji (nesinkretizirani) padežni nastavci za D, L, I mn. • obvezno <i>-ah</i> u G mn. • pravilna raspodjela navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi • zanaglasni A jd. zamjenice <i>ona</i> koji glasi <i>ju</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • (<i>prema² potreboćam, u tminah, sa svimi, medju nami</i>) • (pod teretom željahn, od najusrdnijih i najplemenitijih <i>namjerah</i>, pod uplivom raznih nepovoljnih <i>okolnostih</i>, s akademijom <i>znanostih</i>) • (<i>narodu našemu, života našega, o tom</i>) • (<i>Mladež naša taka je, da ju punim pravom...</i>)
-------------	--	---

Iz tablice je razvidno da se Strossmayerov *Govor* od zagrebačkih obilježja razlikuje tek u bilježenju jata i samoglasnoga /r/ bez popratnoga otvornika. Naime Strossmayerovo bilježenje dvoslova *ie/je* i /r/ bez popratnoga mukloga è nije u skladu s normativnim priručnicima šezdesetih godina 19. st. – Babukićevom *Ilirskom slovnicom* (1854.) i Mažuranićevom *Slovnicom Hèrvatskom za gimnazije i realne škole* (1859.), no u skladu je s tada suvremenom uporabnom normom²⁶ koju će zagrebačka filološka škola prihvatiti trećim izdanjem Vebrove *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.) „pa se treće Veberovo izdanje razlikuje od prva dva tek slovopisno – umjesto rogatoga *e*, umjesto è, Veber piše u dugom slogu *ie*, a u kratkom *je* [...]; umjesto èr piše *r* bez popratnoga mukloga è [...].“²⁷

Dakle, slovopisne su razlike u Strossmayerovu *Govoru* u skladu s hrvatskom uporabnom normom kakva prevladava od polovice 19. stoljeća.

Jezične prilagodbe Strossmayerova Govora u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije

Kraj 19. i početak 20. stoljeća obilježen je promjenom hrvatskoga književnoga jezika jer je tada prelomljena norma zagrebačke filološke škole te započinje razdoblje štokavskoga purizma i jačanja maretićevske norme.

Početkom je novoga stoljeća Strossmayerov *Govor* u posve izmijenjenim normativnim okolnostima drugi put otisnut, i to u knjizi *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*, koju je priredio T. Smičiklas 1906. godine u izdanju JAZU-a. Riječ je dakle o odmaku od 44 godine u

²⁶ Slovopisni se odmaci od normativno propisanoga pisanja tzv. rogatoga *e* i pisanja èr za slogotovno /r/ bilježe „u književnim djelima (...) već od četrdesetih godina 19. stoljeća“ (Mlikota, 2014.: 53., bilješka 82.).

²⁷ Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 94.

kojem su hrvatski vukovci već prelomili i promijenili jezik zagrebačke filološke škole, i to trima najpoznatijim djelima: *Hrvatskim pravopisom* I. Broza iz 1892., *Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnoga jezika* T. Maretića iz 1899. te *Rječnikom hrvatskoga jezika* F. Ivekovića i I. Broza 1901. „Brozov je pravopis u škole i javnu upotrebu uveo fonološki pravopis uz nemale slovopisne promjene: *ije/je* (umjesto *ie/je*), *đ* (umjesto *dj, gj*), *ć* (umjesto *tj*) i *dž*; Maretićeva je gramatika, podržavši u potpunosti Brozov pravopis, unijela krupne promjene u dotadašnje fonološko i morfološko ustrojstvo književnoga jezika; Broz-Ivekovićev rječnik podvrgnuo je trodijalekatnu književnojezičnu rječničku osnovicu izrazitomu štokavskomu purizmu.“²⁸ pa se može pretpostaviti da je tekst Govora objavljen na samom početku 20. stoljeća prilagođen vukovskoj normi.

Obilježja se vukovske norme najpreglednije mogu prikazati tablično:²⁹

	vukovska norma
Slovopis	<ul style="list-style-type: none"> • dugi se odraz jata bilježi kao <i>ije</i>, a kratki kao <i>je</i> • samoglasno <i>r</i> bilježi se bez popratnoga <i>è</i> • uvedena su slova <i>đ</i> i <i>dž</i>, ne upotrebljava se <i>tj</i>, nego samo <i>ć</i>
Pravopis	<ul style="list-style-type: none"> • fonološki
Morfologija	<ul style="list-style-type: none"> • u imeničkom G mn. nastavak <i>-a, -i</i> (ne bilježi se <i>h</i>) • u D, L, I mn. sinkretizirani su nastavci: <i>-ama, -ima</i> • nema dvojine • zanaglasni A jd. zamjenice <i>ona</i> glasi <i>je</i> • nepravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi (G jd. sam-<i>oga</i> i sam-<i>og</i>; D jd. sam-<i>omu</i> i sam-<i>om</i>; žut-<i>omu</i> i žut-<i>om</i> i žut-<i>ome</i>) • preporuka o nesklonjivosti brojeva <i>dva, oba, tri</i>, četiri; u brojeva <i>dva</i> i <i>oba, dvije</i> i <i>obje</i> u DLI izjednačeni su rodovi prema obliku za ženski rod: <i>dvjema, objema</i> • glagolski pridjevi sadašnji i prošli ne postoje kao posebna sklonjiva vrsta participia

Usporedba je izvornoga teksta *Govora* s izdanjem iz 1906. godine potvrdila da je tekst na svim trima razinama, većinom, usklađen s jezičnim obilježjima vukovske norme. Primjeri u tablici prate odrednice vukovske norme navedene u prethodnoj tablici:³⁰

²⁸ Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 152.

²⁹ Opća se obilježja vukovske norme preuzimaju iz tablice ‘vukovska norma’ u knjizi S. Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Nakladni zavod Globus, Zagreb, 2006., str. 127.

³⁰ Neka se obilježja vukovske norme, poput dvojine, nesklonjivosti brojeva i glagolskih priloga sadašnjih, ne potvrđuju u prilagođenom tekstu jer izvorni tekst navedena obilježja, koja bi mogla biti prilagođena, uopće nema.

prilagodbe	Dnevnik sabora, 1862.	Smičiklas, 1906.
slovopisne: <i>ie, je > ije, je</i>	<ul style="list-style-type: none"> <i>svietli, sviest, vriedi, zahtjevi</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>svijetli, svijest, vrijedi, zahtjevi</i>
pravopisne: morfonološki > fonološki	<ul style="list-style-type: none"> <i>uzhtije, ustrepti, obće, domorodcu</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>ushtije, ustrepti, opće, domorocu</i>
morfološke: <ul style="list-style-type: none"> genitiv na -h > genitiv bez -h nesinkretizirani nastavci u D, L, I mn. > sinkretizirani nastavci u D, L, I mn. 	<ul style="list-style-type: none"> <i>pod teretom željah, vidim jednu od najusrdnijih i najplemenitijih namjerah, pod uplivom raznih nepovoljnih okolnostih</i> <i>narodnim željam, narodnim pravom; u siromasih i ubogih bivstvuje; s najizobraženijimi narodi</i> 	<ul style="list-style-type: none"> <i>pod teretom želja, vidim jednu od najusrdnijih i najplemenitijih namjera, pod uplivom raznih nepovoljnih okolnosti</i> <i>narodnim željama, narodnim pravima; u siromasima i ubogima bivstvuje; s najizobraženijim narodima</i>

U izdanju iz 1906. godine i dalje se upotrebljava slovo *dj*, a ne *đ* koje je obilježjem vukovske norme, bilježi se *ju* kao zanaglasni akuzativ jednine zamjenice *ona*, a raspored je navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi i dalje pravilan, čime se potvrđuje da izdanje *Govora* iz 1906. ipak na nekim jezičnim razinama odstupa od vukovske norme, tj. zadržava obilježja izvornoga teksta.

	Dnevnik sabora, 1862.	Smičiklas, 1906.
bilježenje slova <i>dj</i> zanaglasni akuzativ jednine <i>ju</i>	<i>mladjoj</i> <i>da ju tudja ruka od</i> <i>ogrljaja našega; koji ju</i> <i>do sad narodu našemu</i>	<i>mladjoj</i> <i>da ju tudja ruka od</i> <i>ogrljaja našega; koji ju</i> <i>do sad narodu našemu</i>
pravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi	<i>tu će biti i blagodarna</i> <i>desnica naroda našega,</i> <i>prama narodu svomu</i>	<i>tu će biti i blagodarna</i> <i>desnica naroda našega,</i> <i>prama narodu svomu</i>

Osim u obilježjima koja su dijelom vukovske norme, usporedna je raščlamba pokazala i druge jezične prilagodbe:

prilagodbe	Dnevnik sabora, 1862.	Smičiklas, 1906.
uporaba prijedloznoga instrumentalnoga izraza na mjestu besprijedloznoga	<i>dočim vidim jednu od najusrdnijih i najplemenitijih namjerah naroda našega tolikim vašim odobrenjem, tolikim vašim uzklikom...</i>	<i>dočim vidim jednu od najusrdnijih i najplemenitijih namjera naroda našega s tolikim vašim odobrenjem, s tolikim vašim uzklikom...</i>
uporaba glagolskog priloga prošlog na mjestu glagolskog priloga sadašnjeg	<i>tako <u>rekuć</u> kukavila</i>	<i>tako <u>rekav</u> kukavila</i>
sastavljeno pisanje negacije s glagolom > nesastavljeno pisanje negacije i glagola	<i>neima, nemožemo, neće</i>	<i>ne ima, ne možemo, ne će</i>
veliko početno slovo umjesto maloga početnoga slova	<i>pismo, slavenstva</i>	<i>Pismo, Slavenstva</i>
futur prvi s krnjim infinitivom na prvom mjestu umjesto futura prvog bez krnjega infinitiva na prvom mjestu ³	<i>biti će, nadvladati ćemo</i>	<i>bit će, nadvladat ćemo</i>
nedosljedno pisanje priloga/ prijedložnih izraza	<i>na pose, potom</i>	<i>napose, po tom</i>
pisanje vlastitih imena	<i>Evropu, Athena</i>	<i>Europu, Atena</i>
<i>ni</i> umjesto <i>niti</i>	<i>niti mi niti mila domovina</i>	<i>ni mi ni mila domovina</i>
instrumental jednine imenice ženskoga roda na <i>-ju</i> umjesto instrumentala jednine imenice ženskoga roda na <i>-i</i>	<i>valjanosti</i>	<i>valjanošću</i>
glagolski prilog sadašnji na <i>-ći</i> umjesto glagolski prilog sadašnji na <i>-ć</i>	<i>pružajuć</i>	<i>pružajući</i>
imperpekt umjesto aorista	<i>predbacivaše</i>	<i>predbacivahu</i>

Jezične prilagodbe Strossmayerova Govora u vrijeme Druge Jugoslavije

Kada je riječ o jezičnim prilagodbama *Govora* u vrijeme Druge Jugoslavije (1945. - 1991.), Strossmayerov se *Govor* uspoređuje s izdanjem objavljenim u knjizi *Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandumi; Josip J. Strossmayer, Franjo Rački*, koju je priredio V. Koščak 1971. godine u izdanju Znanja. Riječ je o godini Hrvatskoga proljeća, vremenu vođenja politike jače samostalnosti Hrvatske.

Tomu razdoblju normu hrvatskoga jezika potvrđuju Brabec-Hraste-Živkovićeve *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1952.), Jonkeova *Kratka gramatika hrvatskosrpskog jezika* (za audio-vizuelni tečaj) (1965.), *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika za strance* (1967.) J. Hamma te *Gramatika iz Jezičnoga savjetnika s gramatikom* S. Pavešića i Z. Vincea (1971.). Brabec-Hraste-Živkovićeve je *Gramatika* uglavnom maretićevska, „ali ipak uz neke hrvatske posebnosti i upozorava na neke od razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika.“³¹ Jonkeova se pak *Gramatika* odmiče od maretićevštine napomenama o istočnom i zapadnom govornom području (pri čemu je razvidno da razlikuje srpski od hrvatskoga jezika) te u dosljednom bilježenju dvojine „u svim imenskim sklonidbama (...)“³², Hammova *Gramatika* izravno govori o hrvatskom jeziku kao jekavskom, a ne ijekavskom i „jedina [je - B. B.] naša gramatika iz vremena Titova jugoslavenskoga unitarizma koja otvoreno govori o razlikama dvaju jezika. Razumljivo, ne naziva ih jezicima, nego govorima; navodi kako se kaže na *istoku*, a kako na *zapadu*.“³³ *Gramatika* S. Pavešića i Z. Vincea u potpunosti napušta unitarističku zamisao o jednom jeziku, „ali dozrela misao o različitim književnim jezicima nastalim na štokavskoj osnovici (...) još je uvijek zamotana u socijalističku retoriku.“³⁴

No i dalje se upotrebljava Maretićeva *Gramatika*, kojoj 1963. izlazi treće izdanje, ali koja je i dalje normativni uzor. Kada je riječ o pravopisu, na snazi su do 1971. godine Boranićev *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, točnije njegovo deveto (1947.) i deseto (1951.) izdanje, novosadski *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika* (svih osam izdanja, od 1960. do 1970.), a Babić-Finka-Mogušev je *Hrvatski pravopis*, otisnut 1971., zabranjen za uporabu.³⁵ Tri izdanja Anić-Silićeva *Pravopisnog priručnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1986., 1987. i 1990.) objavljena su u razdoblju Druge Jugoslavije. Godine 1945. uspostavljena je Druga (Titova) Jugoslavija i „ta godina označuje kraj endehazijskoga gramatičarskoga razdoblja i početak novih unitarističkih zabrana u hrvatskom jeziku, jezikoslovlju pa i gramatičarstvu.“³⁶, što se odrazilo ponovno na prilagodbe tekstova hrvatskih autora 19. stoljeća. Usporedba je izvornoga teksta *Govora* s tekstom objavljenim

³¹ Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 201-202.

³² Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 207.

³³ Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 210.

³⁴ Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 214..

³⁵ Pretisci su toga pravopisa objavljeni 1972. i 1984. u Londonu te 1990. u Zagrebu.

³⁶ Sanda Ham, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 201.

1971. potvrdila jezične prilagodbe istovjetne³⁷ onima iz izdanja objavljenog 1906., ali uz dodatne prilagodbe kada je riječ o bilježenju slova *dj*, koje se sada piše samo kao *đ*, i zanaglasnom akuzativu jednine zamjenice *ona*, koji umjesto *ju* glasi *je*. Bilježenje je navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi i dalje u skladu sa zagrebačkom školom.

prilagodbe	Dnevnik sabora, 1862.	Košćak, 1971.
slovopisne: <i>dj > đ</i>	<i>medju nami</i>	<i>među nama⁴</i>
pravopisne: sveza riječi > polusloženica / složenica	<i>dan danas</i> <i>do sad</i> <i>nada sve</i>	<i>dan-danas</i> <i>dosad</i> <i>nadasve</i>
morfološke: <i>ju > je</i>	<i>nadvladati ćemo ju</i> <i>Mladež naša taka je, da ju</i> <i>punim pravom...</i>	<i>nadvladat⁵ ćemo je</i> <i>Mladež naša takva je, da je s</i> <i>punim pravom...</i>

Izdanje se iz 1971. pak razlikuje od onoga iz 1906. po bilježenju imenice *Evropa/Europa*. U izdanju je iz 1971. zabilježeno *Evropa*, što je istovjetno izvornomu tekstu. Za razliku od izvornika i izdanja iz 1906. godine, u ovom se izdanju Strossmayerova *Govora* pravopisno prilagođuju primjeri *dan danas*, *do sad* i *nada sve*, koji su zabilježeni kao *dan-danas*, *dosad*, *nadasve*.

Premda se pisanje zanaglasnoga akuzativa jednine zamjenice *ona* u izdanju iz 1971. prilagođuje u skladu s vukovskom normom, zabilježena je i nedosljednost u prilagođavanju: *koja kleveta u ustima ljudi, koji ju dosad...*

S obzirom na to da je „politički položaj hrvatskog standardnog jezika ostao ponižavajući sve do kraja druge Jugoslavije“³⁸ ne čudi činjenica da je tekst Strossmayerova *Govora* objavljen 1971., kada su snage političkoga unitarizma pobijedile demokratski usmjerene nacionalne snage i kada je hrvatski jezik ostao „dežurnim krivcem“ jugoslavenske politike,³⁹ nastavio jezično prilagođavati i ‘dotjerivati’ kako bi u potpunosti bio u skladu s tadašnjom političkom (pa i jezičnom) situacijom. Tek padom Titove Jugoslavije hrvatski jezik po prvi put u svojoj povijesti nije bio izložen političkom pritisku i ne zlorabi se kao sredstvo za postizanje različitih ideoloških ciljeva.

Jezične prilagodbe Strossmayerova Govora od 1991. do danas

Osnivanjem se samostalne Republike Hrvatske i hrvatski jezik oslobodio ne

³⁷ One prilagodbe koje se pojavljuju u izdanju iz 1971., a nema ih u izdanju iz 1906., posebno su istaknute.

³⁸ Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 206.

³⁹ Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 206.

samo unitarističkih stega, već su se stekli uvjeti za izdavanje djela hrvatskih autora u neprilagođenom, izvornom obliku. U razdoblju od 1991. do danas s izvornim se tekstom *Govora* uspoređuju tri njegova izdanja. Godine 1994. objavljeno je izdanje *Govora* u Vinkovcima, u nakladi Privlačice, priređivačice S. Vukovac. Godine 2005. Strossmayerov je *Govor* objavljen u *Stoljećima hrvatske književnosti – Izabrani književni i politički spisi I.*, u izdanju Matice hrvatske, priređivača D. Jelčića. Treće se pak izdanje nalazi na mrežnim stranicama Hrvatskoga sabora, u izborniku *O saboru > Povijest saborovanja > Znameniti govori*,⁴⁰ pod naslovom *Govor Josipa Jurja Strossmayera u Saboru 29. travnja 1861.* Nije naveden nadnevak objavljivanja, ali budući da je tekst *Govora* javnosti dostupan, smatrat će ga se suvremenim izdanjem.

Govor objavljen u izdanju iz 1994. popraćen je zasebnim pojašnjenjem u kojem je ukratko prepričan sadržaj⁴¹ te je napomenuto da je *Govor* preuzet iz *Dnevnika sabora 1861.*, objavljenog 1862. u Zagrebu (str. 74. – 77.). Budući da je izrijekom navedeno da je govor preuzet iz *Dnevnika sabora*, jezičnih prilagodaba ne bi trebalo biti, a izdanje bi bilo doprinos rasvjetljavanju izvornoga Strossmayerova jezika. No usporedba je s izvornim tekstom *Govora* utvrdila da je riječ, najvjerojatnije, o prilagodbama proizišlim iz površnoga pristupa prijepisu izvornoga teksta. Prilagodbe su nesustavne, slobodno se može reći iznimne, a osim prilagodaba na slovopisnoj, pravopisnoj i morfološkoj razini, primjećuje se da su poneki dijelovi teksta (slučajno?) i izostavljeni. Nerijetko je riječ i o zatipcima. Usporedba je izvornika s *Govorom* iz 1994. potvrdila sljedeće prilagodbe:

prilagodbe	Dnevnik sabora, 1863.	Vukovac, 1994.
slovopisne: <i>ie > ije</i> <i>dj > đ</i>	<i>svieta</i> <i>pohadjati</i>	<i>svijeta</i> <i>pohađati</i>
pravopisne: morfonološki pravopis > fonološki	<i>obće, izcieliti, povjestnica,</i> <i>proiztekao</i>	<i>opće, iscieliti, povjesnica,</i> <i>proistekao</i>
morfološke: dosljedno bilježenje <i>h</i> u G mn. > nedosljedno bilježenje <i>h</i> u G mn.	<i>Mladež naša ima biti</i> <i>baštinica željah naših i</i> <i>duševnih težnjah naših...</i>	<i>Mladež naša ima biti</i> <i>baštinica željah naših i</i> <i>duševnih težnja naših...</i>
zatipci	<i>philologija, sveučilište,</i> <i>žedju, odtudjiti</i>	<i>psihologija, sveulište, želju,</i> <i>odudjiti</i>

⁴⁰ <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=444> (4. svibnja 2015., 20,35)

⁴¹ Stana Vukovac (pr.), *Josip Juraj Strossmayer: Govori*, Vinkovci: Slavonica, 1994, str. 110-111.

izostavljeni dijelovi teksta	<i>A zavod taj jest jugoslavensko sveučilište u Zagrebu. To je ona sila, koja nebom i zemljom vlada, koja zvijezde po nebu broji...</i>	<i>A zavod taj jest sveučilište u Zagrebu. To je ona sila, koja zvijezde po nebu broji...</i>
------------------------------	---	---

Godine 2005. *Govor* je objavljen u Stoljećima hrvatske književnosti, koja hrvatske autore donose u izvornom jezičnom obliku. Osim govora o potrebi akademije i sveučilišta, objavljeno je trinaest Strossmayerovih govora i jedan memorandum. U svim su govorima očuvane fonološke, morfološke, leksičke i sintaktičke osobine, a kada je riječ o tekstološkim mjerilima kojima se priređuju Stoljeća hrvatske književnosti, Josip Vončina piše:

„U biblioteci *ne može biti nikakva preinačivanja ni u najsitnijoj jezičnoj pojedinosti*. Tekstovi moraju biti tako priređeni da bi se danas mogli izgovoriti upravo kao što su se izgovarali u vrijeme svojeg postanka.“⁴²

U odnosu na izvorni tekst *Govora* u biblioteci Stoljeća hrvatske književnosti prilagodbe su teksta isključivo slovopisne (i to samo zamjena dvoslova *dj* jednoslovom *đ*) i pravopisne (vezane uz sastavljeno i rastavljeno pisanje) kako je razvidno iz tablice koja slijedi:

prilagodbe	Dnevnik sabora, 1862.	Jelčić, 2005.
slovopisne dj > đ	<i>medju nami</i>	<i>među nami</i>
pravopisne • prijedložni izrazi > besprijedložni izrazi • sastavljeno pisanje negacije s glagolom > nesastavljeno pisanje negacije i glagola	• na pose, na skoro, po tom • neima, neučinih, neće	• <i>napose, naskoro, potom</i> • <i>ne ima, ne učinih,</i> <i>*neće⁶</i>

Na službenoj mrežnoj stranici Hrvatskoga sabora u izborniku *O saboru > Povijest saborovanja > Znameniti govori*, nalazi se Strossmayerov *Govor* cjelovitoga naziva *Govor Josipa Jurja Strossmayera u Saboru 29. travnja 1861., Akademija znanosti – put prema narodnom obrazovanju*. Premda nije naveden nadnevak objavljivanja, *Govor* se smatra suvremenim jer je na službenoj stranici dostupan javnosti. Usporedna je raščlamba

⁴² Josip Vončina, „Kako priređujemo Stoljeća hrvatske književnosti“, *Jezik*, god. 45., br. 3 (1998), str. 85.

pokazala da je tekst *Govora* na mrežnoj stranici istovjetan *Govoru* objavljenom u knjizi *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*, koju je priredio T. Smičiklas 1906. godine u izdanju JAZU-a, sa samo jednom, neznatnom izmjenom – umjesto riječi *svojim* piše *svojini* pa se može utvrditi da je riječ o zatipku:

prilagodbe	Dnevnik sabora, 1862.	mrežna stranica Hrvatskoga sabora
zatipak	<i>tako rekav mučeničtvom svojim</i>	<i>tako rekav mučeništvom svojini</i>

Hrvatsku jezičnu situaciju od 1991. godine pa nadalje obilježuje svojevrsan bijeg od nepovoljne političke prošlosti, nastojanje da se propušteno što prije nadoknadi, pripravnost da se zatečeno stanje pokuša izmijeniti postupno, ali temeljito i strpljivo te odlučnost da se poradi na poboljšanju položaja hrvatskog jezika.⁴³ Stoga se upravo u navedenom razdoblju izdanja Strossmayerova *Govora* polako vraćaju izvornomu obliku, a popraćena su priređivačevim, najčešće, tekstološkim napomenama.

Nedopustivim pak smatramo da se na službenoj mrežnoj stranici Hrvatskoga sabora nalazi Strossmayerov *Govor* prilagođen vukovskoj normi gotovo na svim jezičnim razinama jer time se mrežnim, danas najčešćim, pretraživanjem nemjerljivo brzom prenosi krivotvorena pisana hrvatska riječ. Takav, povijesno potvrđen i na štetu hrvatske kulture i jezične baštine, pristup u novije se vrijeme ipak ispravlja pa se jezik naših starih pisaca i prenositelja hrvatske kulture i tradicije prikazuje „u njihovome istinskome jezičnom ruhu.“⁴⁴

Zaključno

Zabilježene (jezične, pravopisne i slovopisne) prilagodbe Strossmayerova *Govora* potvrđuju jezičnu stvarnost i sudbinu hrvatskoga jezika u većem dijelu 20. stoljeća, kada su se svjesno, u službi jezičnoga redukcionizma⁴⁵, zatirale hrvatske posebnosti i razlikovnost. Tek krajem 20. stoljeća i početkom 21. stoljeća započinje samostalnost hrvatskoga jezika u punijem značenju te riječi.

Usporedna je raščlamba pokazala da je *Govor* ponajviše prilagođavan u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije i Druge Jugoslavije, što ne čudi s obzirom na činjenicu da je u to vrijeme sveprisutna jezična politika kojoj je cilj ostvarenje jezičnoga unitarizma. Usporedba je izvornoga teksta *Govora* s izdanjem iz 1906. godine potvrdila da je tekst

⁴³ Marko Samardžija, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 211.

⁴⁴ Josip Vončina, „Kako priređujemo Stoljeća hrvatske književnosti“, *Jezik*, god. 45., br. 3 (1998), str. 88.

⁴⁵ Posebice u prvoj polovici 20. stoljeća „odnos prema hrvatskom leksiku – općem, znanstvenom i strukovnom te imenima – obilježuje izrazita novoštokavska isključivost, selektivnost i redukcionizam.“ (Bašić-Kosić, 2006.: 256.)

na svim trima razinama (većinom) usklađen s jezičnim obilježjima vukovske norme (na nekim se jezičnim razinama ipak primjećuju i obilježja izvornoga teksta), a s tekstom objavljenim 1971. potvrdila je jezične prilagodbe istovjetne onima iz izdanja objavljenog 1906., uz dodatne prilagodbe kada je riječ o bilježenju slova *dj*, koje se u izdanju iz 1971. piše samo kao *đ*, zanaglasnom akuzativu jednine zamjenice *ona* koji umjesto *ju* glasi *je*, pisanju imenice *Europa/Evropa* te pravopisnim prilagodbama poput primjera *dan danas*, *do sad* i *nada sve*, koji su zabilježeni kao *dan-danas*, *dosad*, *nadasve*.

Unitarističke su stege osnivanjem samostalne Republike Hrvatske počele slabjeti pa se stječu uvjeti za izdavanje djela hrvatskih autora u neprilagođenom, izvornom obliku. *Govor* u izdanju iz 1994. objavljen je u izdanju Privlačice, a iz 2005. u Stoljećima hrvatske književnosti. Trećim se pak suvremenim izdanjem smatra ono objavljeno na službenoj internetskoj stranici Hrvatskoga sabora. Premda bi se očekivalo da prilagodaba u tim trima izdanjima ne će biti, usporedba izdanja iz 1994. i 2005. godine s izvornim *Govorom* pokazala je da je u izdanju iz 1994. riječ uglavnom o nesustavnim i iznimnim prilagodbama na slovopisnoj, pravopisnoj i morfološkoj razini, a u izdanju iz 2005. o slovopisnim (zamjena dvoslova *dj* jednoslovom *đ*) i pravopisnim (sastavljeno i rastavljeno pisanje) prilagodbama. Usporedba je *Govora* objavljenog na službenoj internetskoj stranici Hrvatskoga sabora s izvornim tekstom potvrdila da je tekst *Govora* na mrežnoj stranici istovjetan *Govoru* objavljenom 1906. godine u izdanju JAZU-a, čime se, smatram nedopustivo, u 21. stoljeću prenosi krivotvorena hrvatska riječ.

Naposljetku, usporedna se raščlamba odabranoga dijela *Govora* može prikazati tablično:

Dnevnik sabora, 1962.	Smičiklas, 1906.	Košćak, 1971.	Vukovac, 1994.	Jelčić, 2005.	sabor.hr
Meni, gospodo (...) zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom željah koje (...) gojim, ponješto olakša, pače od radosti uztrepti, dočim vidim jednu od (...) namjerah naroda našega (...): da se putem akademije znanostih u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je (...) i tako rekuć kukavila. (...) da neima ni jednoga medju nami, koj bi se dušom i srcem (...)	Meni, gospodo (...) zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom želja koje (...) gojim, ponešto olakša, pače od radosti ustrepti , dočim vidim jednu od (...) namjera naroda našega (...): da se putem akademije znanosti u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je (...) i tako rekav kukavila. (...) da ne ima nijednoga medju nama , koji bi se dušom i srcem (...)	Meni, gospodo (...) zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom želja koje (...) gojim, ponešto olakša, pače od radosti ustrepti , dočim vidim jednu od (...) namjera naroda našega (...): da se putem akademije znanosti u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je (...) i tako rekav , kukavila. (...) da ne ima nijednoga medju nama , koji bi se dušom i srcem (...)	Meni, gospodo (...) zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom željah koje (...) gojim, ponješto olakša, pače od radosti uztrepti, dočim vidim jednu od (...) namjerah naroda našega (...): da se putem akademije znanostih u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je (...) i tako rekuć kukavila. (...) da neima ni jednoga medju nami, koj bi se dušom i srcem (...)	Meni, gospodo (...) zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom željah koje (...) gojim, ponješto olakša, pače od radosti uztrepti, dočim vidim jednu od (...) namjerah naroda našega (...): da se putem akademije znanostih u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je (...) i tako rekuć kukavila. (...) da ne ima ni jednoga među nami, koj bi se dušom i srcem (...)	Meni, gospodo (...) zastupnici, u ovaj svečani čas srce pod teretom želja koje (...) gojim, ponešto olakša, pače od radosti ustrepti , dočim vidim jednu od (...) namjera naroda našega (...): da se putem akademije znanosti u pomoć priteče narodnomu obrazovanju, narodnoj knjizi našoj, koja je (...) i tako rekav kukavila. (...) da ne ima nijednoga medju nama , koji bi se dušom i srcem (...)

Literatura

1. Barac, Antun, "O jeziku u novim izdanjima starijih pisaca", *Jezik*, god. 1., br. 4 (1953), str. 97-100.
2. Brozović, Dalibor, *Povijest hrvatskoga književnog i standardnoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga, 2008., str. 140.
3. Damjanović, Stjepan, *Filološki razgovori*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 2000., str. 314.
4. Damjanović, Stjepan, *Slavonske teme*, Zagreb: Pergamena, 2006., str. 222.
5. *Dnevnik Sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije držana u*

- glavnom gradu Zagrebu*, god. 1861., Zagreb: Narodna tiskarnica Ljudevita Gaja, 1862.
6. Ham, Sanda i Snježana Mostarkić, "Pročitati stare pisce hrvatske", *Jezik*, god. 46., br. 5. (1999), str. 164-172.
 7. Ham, Sanda, "Kukuljevićev saborski govor iz 1843.", *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenoga skupa* (ur. Tihomil Maštrović), Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011, str. 157-182.
 8. Ham, Sanda, "Pristup jeziku Josipa Kozarca. O jezikoslovnom pristupu književnicima iz druge polovice 19. stoljeća", *Šokačka rič 6, Zbornik radova znanstvenoga skupa Slavonski dijalekt, 2008.* (ur. Anica Bilić), Vinkovci: Zajednica kulturno-umjetničkih djelatnosti Vukovarsko-srijemske županije, 2009, str. 231-289.
 9. Ham, Sanda, *Povijest hrvatskih gramatika*, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2006., str. 255.
 10. <http://www.sabor.hr/Default.aspx?sec=444> (4. svibnja 2015.)
 11. Jelčić, Dubravko (pr.), *Josip Juraj Strossmayer. Izabrani književni i politički spisi I. Govori. Memorandum ruskoj vladi*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., str. 367.
 12. Jonke, Ljudevit, *Hrvatski književni jezik 19. i 20. stoljeća*, Zagreb: Matica hrvatska, 1971., str. 390.
 13. Koščak, Vladimir (pr.), *Politički spisi: rasprave, članci, govori, memorandumima / Josip J. Strossmayer, Franjo Rački*, Zagreb: Znanje, 1971., str. 561.
 14. Melvinger, Jasna, "Ekspresivnost Strossmayerova jezika", *Forum*, god. XXIX., br. 3-4 (1990), str. 401-409.
 15. Mlikota, Jadranka, *Slavonska tkanica. Jezik zavičajnika 19. stoljeća*, Osijek: Ogranak Matice hrvatske u Osijeku, 2014., str. 259.
 16. Oberški, Janko (pr.), *Govori Strossmayera, biskupa đakovačkog na Vatikanskom saboru god. 1869. - 1870.*, Zagreb: Tiskara Narodne prosvjete, 1929., str. 125.
 17. Pavić, Matija i Milko Cepelić, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, Đakovo: Biskupski ordinarijat [Reprint], 1994., str. 985.
 18. Pranjković, Ivo, "Stjepan Ivšić i hrvatski pravopis", *Stjepan Ivšić i hrvatski jezik: zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanoga u Orahovici od 29. travnja do 1. svibnja 1994. godine o 110. obljetnici rođenja profesora Stjepana Ivšića (1884. - 1994.)* (ur. Božidar Finka), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Orahovica; Matica hrvatska, Ogranak Orahovica, 1996, str. 95-106.
 19. Redžepagić, Jašar, "Doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku školstva i prosvjete u Hrvatskoj", *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008, str. 289-314.

20. Rem, Goran, "Estetika i stilistika Josipa Jurja Strossmayera", *Zbornik radova 1. i 2. Strossmayerovih dana: u povodu 190 godina od rođenja i 100 godina od smrti biskupa Strossmayera* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska Ogranak Đakovo, 2005, str. 105-113.
21. Samardžija, Marko, *Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska, 1997, str. 223.
22. Smičiklas, Tadija (pr.), *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906., str. 443.
23. Spiletak, Andrija (pr.), *Biskup J. J. Strossmayer u vatikanskom saboru: govori, predstavke, prosvjedi*, Zagreb: Naklada Hrvatske bogoslovske akademije u Zagrebu, 1929., str. 158.
24. Sršan, Stjepan, "Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine – za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora –", *Povijesni zbornik* (ur. Dubravka Božić Bogović), Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2013, str. 1-16.
25. Težak, Stjepko, „Kumičićevo prepravljjanje pripovijetke Preko mora“, *Jezik*, god. 42., br. 2 (1994), str. 41-51.
26. Težak, Stjepko, „Nad Kumičićevim tekstom Urote zrinsko-frankopanske“, *Jezik*, god. 41., br. 1 (1993), str. 1-12.
27. Vončina, Josip, „Kako priređujemo Stoljeća hrvatske književnosti“, *Jezik*, god. 45., br. 3 (1998), str. 81-90.
28. Vončina, Josip, *Tekstološka načela za pisanu baštinu hrvatskoga jezičnog izraza, Posebni prilog Stoljećima hrvatske književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1999, str. 240.
29. Vukovac, Stana (pr.), *Josip Juraj Strossmayer: Govori*, Vinkovci: Slavonica, 1994, str. 143.

LINGUISTIC ADJUSTMENTS OF STROSSMAYER'S SPEECH *ON THE NEED FOR AN ACADEMY OF SCIENCES AND A UNIVERSITY IN ZAGREB*

Abstract

The paper will describe the linguistic adjustments of Strossmayer's speech on the need for an academy and the university, delivered in the Croatian Parliament on April 29, 1861. In the first part, the speech will be described in relation to the language of the Zagreb School of Philology, the leading linguistic school of the 19th century, and in the second part, which is central to the paper, it will be comparatively described on what linguistic levels the original text, published in the *Centuries of Croatian Literature*, was adapted in the editions of 1906, 1971, 1994 and on the official website of the Croatian Parliament. Although an exhaustive bibliography has been written about the founder of the Academy and the founder of the Croatian university, the language of Strossmayer's speech, except on the stylistic level, remained undescribed. Therefore, a comparative analysis of one of the most published Strossmayer's speeches could contribute to the clarification of characteristics of his language, but it could also bring a new linguistic view on Strossmayer's cultural contribution to the development of Croatian science and arts.

Key words: J. J. Strossmayer, language, talk, Zagreb School of Philology

SKLADBE POSVEĆENE BISKUPU STROSSMAYERU

Bibliografija skladbi posvećenih biskupu Strossmayeru znatno je manja u odnosu na književne prigodnice. Nedostajala je polazišna osnova za znanstvenu obradu kojom bi se kontekstualizirala uloga mecenstva biskupa Strossmayera i skladatelja. Ovo istraživanje dovelo je do formiranja abecednog popisa skladbi posvećenih biskupu. Popis daje uvid u skladatelje, glazbene vrste, kronologiju i okolnosti nastanka te posvete. Omogućava olakšan pristup informacijama o skladbama zainteresiranim reproduktivnim glazbenicima i ansamblima. Uz velika imena hrvatske povijesti glazbe poput Ivana pl. Zajca, Franju Kuhača i Franju Krežmu, pojavljuju se i manje poznati skladatelji koji su svojom djelatnošću obilježili glazbenu kulturu Osijeka, Petrinje, Varaždina i Trogira, ali i nekoliko skladatelja stranog podrijetla. Najbrojnije glazbene vrste u popisu su zborovi: a cappella, uz pratnju klavira, tamburaškog i velikog orkestra, minijature za klavir te violinu, zatim slijede tamburaške koračnice, nekoliko obrada za različite sastave, misa i melodram. Sačuvana korespondencija između Strossmayera i skladatelja koja još nije objavljena u cijelosti, svjedoči o svestranom odnosu baziranom na mecenstvu. Sve skladbe posvećene biskupu su zahvalnice za pruženu materijalnu i moralnu podršku nadarenim pojedincima i društvima, himničnog ili prigodnog karaktera. Rukopisi se čuvaju u Đakovu, Zagrebu i Osijeku, a suvremene izvedbe i obrade svjedoče o velikoj povijesnoj važnosti Strossmayera za hrvatsku glazbu.

Ključne riječi: popis, skladbe posvećene Strossmayeru, posvete

Uvod

Biskup Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 1815. – Đakovo, 1905.) obilježio je razdoblje hrvatske povijesti svojim crkvenim, kulturnim, prosvjetnim i političkim radom. Uz to što je bio osnivač i podupiratelj kulturnih, prosvjetnih i znanstvenih institucija, bio je i poznati mecena umjetnika glazbenika, poput Franje Krežme, Ivana pl. Zajca, Franje Kuhača, Srećka Albinija, Marije Strozzi-Ružićka i drugih, te glazbenih udruženja kao što su „Kolo“ i HPD „Lipa“ Osijek, uvijek uz isti kriterij – iznimna nadarenost umjetnika i program blizak biskupovim nacionalnim uvjerenjima.¹ Ne čudi

¹ Usp. Dubravka Franković, „Josip Juraj Strossmayer i glazba“, Stanislav Marijanović, ur., *Lik i djelo*

stoga što su mu neki od njih posvetili skladbe. Poznao je i razvijao prijateljstva s europskim umjetnicima među kojima se ističu glazbenici Antonin Dvořák, Franz Liszt, Ludvik Kuba, Fran Gerbič i drugi. Kako je bibliografija književnih prigodnica² opsežna i kvalitetno zastupljena u stručnoj i znanstvenoj literaturi o Strossmayeru, skladbe njemu posvećene nisu cjelovito znanstveno obrađene, ni objedinjene u popis. Bibliografija o skladbama posvećenim Strossmayeru odnosi se na Franju Kuhača (1834. – 1911.), Ivana pl. Zajca (1832. – 1914.) i Franju Krežmu (1862. – 1881.), a skladbe manje poznatih autora nisu znanstveno obrađene. Stoga je cilj ovoga istraživanja bio prikupljanje svih skladbi napisanih za biskupa i sastavljanje popisa, kako bi se postavila podloga za daljnju znanstvenu kontekstualizaciju odnosa Strossmayera i skladatelja, glazbenih institucija i pjevačkih društava. Popis koji je nastao kao rezultat istraživanja³ ima namjenu proširenja izbora glazbenog repertoara za soliste i ansamble djelima iz hrvatske glazbene prošlosti.

Abecedni popis skladbi na temelju pregledane notne građe

Za potrebe ovoga istraživanja pregledana je notna građa pohranjena u raznim hrvatskim institucijama (dalje kratice): Hrvatski Državni arhiv u Osijeku (HR-DAOS), Središnja nadbiskupijska i fakultetska knjižnica u Đakovu (SNFK u Đakovu), Nadbiskupijski arhiv Đakovo (NAĐ), Hrvatski glazbeni zavod (HGZ), Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (NSK), Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (A HAZU), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe, Knjižnica za povijest hrvatske glazbe (HAZU OPHG), Muzej Slavonije Osijek, Odjel muzealnih tiskopisa i hemeroteke (MSO-OK), Muzej Slavonije Osijek, Etnografski odjel (MSO-EO), Knjižnica Muzičke akademije u Zagrebu (MA Zagreb) i Arhiv Hrvatskog pjevačkog društva „Lipa“ Osijek (A HPD „Lipa“).

Kriteriji za izradu popisa formirani su na temelju pregleda nekoliko kataloga muzikalija i popisa djela skladatelja.⁴ Skladbe su poredane abecednim redom⁵ po

Josipa Jurja Strossmayera, Zbornik radova, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008, str. 649.

² Vidi: Vinko Brešić, „Tri prigodnice biskupu Strossmayeru (Preradovićeve, Šenoine, Kranjčevićeva)“, u: *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana*, Mirko Čurić (ur.), Đakovo: Tipografija, 2005., str. 27-40., Grgo Martić, *Prigodnice biskupu Strossmayeru objavljene u Glasniku od 1875. do 1903., Zagrebačkom katoličkom listu 1858. i Spomen knjizi iz Bosne 1901.*, Đakovo: Đakovački kulturni krug (etc.), 2006., Marin Srakić, *Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1527.-2006.*, Đakovo: KBF u Đakovu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2007., Ružica Pšihistal, „Prigodnice fra Grge Martića biskupu Strossmayeru (pogled u usmenoknjižnu retoriku)“, *Umjetnost riječi, časopis za znanost o književnosti*, 51, 1-2 (2007), str. 41-77, Ružica Pšihistal i Tihonija Zovko, „Bibliografija pjesničkih prigodnica posvećenih biskupu Josipu Jurju Strossmayeru“, *Diaconvensia*, br. 17, 1 (2009), str. 157-196, i dr.

³ Završeno 9. listopada 2015.

⁴ Usp.: Vedrana Juričić, *Katalog muzikalija u Benediktinskom samostanu sv. Petra u Cresu*, Zagreb: HMD, 2000; Vjera Katalinić, *Katalog muzikalija u Franjevačkom samostanu u Omišu*, Zagreb: HAZU, Zavod za muzikološka istraživanja, 1991; Hubert, Pettan, *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (dalje: JLZ), 1956; Blažeković, Zdravko, „Popis skladbi Franje Ksavera Kuhača“, kuhac.net, <http://kuhac.net/bibliografija2.html> (1. listopada 2015).

⁵ U slučaju da je više djela istoga autora, navedena su kronološkim redom.

prezimenom skladatelja. Kategorije su složene tako da budu vodič za reproduktivne glazbenike koji im može dati upute o skladbama i traženom sastavu, te mjestu gdje se notna građa čuva. Prvi redak donosi podatke o skladatelju, nazivu skladbe, broj opusa i dopunu nazivu ako je navedena na naslovnici. Ako je skladba obrada izvornika, sadrži i podatke o prerađivaču. U drugom retku su podatci o tekstopiscu (ako je poznat) kao i tekstualni incipit za jednostavačne vokalne i vokalno-instrumentalne skladbe. Treći redak sadrži izvoditeljski sastav, za dionice zbora i orkestra kraticama i tonalitet kraticom u zagradi.⁶ U četvrtom retku je prepisana posveta s naslovnice i označena u bilješci ako je izdvojena. Peti redak donosi podatke o rukopisu ili tisku, u bilješci opis i broj stranica, podatke o izdavaču, mjestu i godini koja se stavlja u zagradu i objašnjava bilješkom ako nije sadržana na naslovnici nego je preuzeta iz drugoga izvora, broj stranica ako je skladba dio zbirke ili veće arhivske knjige, signatura i mjesto čuvanja.

Abecedni popis skladbi posvećenih biskupu Josipu Jurju Strossmayeru sastavljen na temelju pregledane notne građe:⁷

1. **BOZZOTTI**,⁸ Josip (Giuseppe) (Milano, 12. II. 1830 - Trogir, 21. III. 1890), *Trobojna, Sbor*, Josip Raimondi,⁹ *Trobojna zastava/ Vitrom se kreta*

Muški zbor i klavir (dion.: B I, II, III) (Es)

Posveta: *Preuzvišenom Pragospodinu/ Josipu Jurju Strossmayeru/ Naučitelju Svetog Bogoslovlja/ Biskupu Djakovačkomu/ itd./ Trogir na 20. svibanj 1888;* na unutarnjoj naslovnici: *Sastavljena i ponizno posvećena/ u znak počasti i štovanja/ po/ Josipu Bozzotti/ Glazbenik Čeniku Slavne Opatske Crkve Trogirske/ počastnomu drugu Kraljike Akademie S. Cecilie/ Rimu*

Rukopis,¹⁰ Trogir, 20.5.1888., Glazbena zbirka SNFK u Đakovu, bez signature

2. **BŘIZA**,¹¹ Josip (Češka, 1835 - Hotenplatz, u Šleziji oko 1901), *Koračnica*¹²

⁶ Dionice zbora: dion. sopran: S, alt: A, tenor: T, bas: B; dionice orkestra: dion. violina: vl, viola: vla, violončelo: vlc., pikolo: picc, flauta: fl, klarinet: Cl, rog: cor, truba: tr, trombon: trb, timpan: timp.; tonaliteti: dur: D, Es, F, A, B, mol: a.

⁷ Smjernice u potrazi za skladbama zahvaljujem: mastru Ivanu Andriću (Bogoslovno sjemenište u Đakovu), dr. sc. Nadi Bezić (HGZ), dr. sc. Vjeri Katalinić (MA Zagreb), dr. sc. Stanislavu Marijanoviću (prof. emeritus), dr. sc. Sanji Majer-Bobetko (HAZU Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe).

⁸ Biografiju J. Bozzottija vidi u: Ivona Ajanović, „Bozzotti“, Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. listopada. 2015.).

⁹ Iza naslovne stranice nalazi se ispisani tekst uglazbljene pjesme *Trobojnica* ispod kojega piše: *Rieci Prepostovani D. Josipa Raimondi/ Kanonika Sborne Trogirske Crkve.*

¹⁰ Meki uvez: naslovnica s posvetom, tekst pjesme, unutarnja naslovnica s posvetom i osam stranica notnog teksta.

¹¹ Biografiju J. Bříze vidi u: Ivica Golec, *Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja: Matica hrvatska Petrinja, 1999, str. 42-43.

¹² Skladba je praižvedena 16. siječnja 1872. g. u prostorima Narodne čitaonice tijekom dobrotvornog koncerta HPD „Slavulj“ kojim je ravnao Josip Břiza. U programu glazbene večeri, pod rednim brojem 9 stoji: „Koračnica Strossmayera u slavu imendana posvećena od petrinjskog pjevačkog društva „Slavulj“ sbor uz pratnju podpunog orkestra, za sbor i glazbu sastavljena po ravnatelju društva g. Josipu Břizi“, usp.: Ivica Golec: *Hrvatsko pjevačko društvo „Slavulj“ Petrinja (1864.-2004.)*, Petrinja: Matica hrvatska Petrinja i HPD „Slavulj“ Petrinja, 2004, str. 50-51.

Tudja sila mrežu plete

Mješoviti zbor (dion.: S, A, T, B) i orkestar (dion. vl I, II, vla, vlc, fl, cl in D I, II, cor in D I, II, tr in F I, II, trb, eufonij, timp), (D)

Posveta: *u slavu imendana dne 19. Ožujka 1872./ Nj. Preuzvišenosti/ Josipa Jurja Strossmayera,/ djakovačkoga biskupa, c. kz. tajnoga savjetnika, utemeljite/ lja i pokrovitelja jugoslavenske akademije znanosti u umjet/ nosti itd. itd. itd./ posvećuje/ iz vruće harnosti i duboka poštovanja kao žarkom rodoljubu i predarežljivu meceni/ Petrinjsko pjevačko društvo/ „Slavulj“./ Za glasbu priredio Josip Briza učitelj realke i ravnatelj društva.*

Rukopis,¹³ 19. ožujka 1872., Posveta, sig. 126, HR AHAZU-59 126. XI. BIII. Zbirka isprava (adresa, diploma i posveta) J. J. Strossmayera

3. **BROŽ**,¹⁴ Vilim Gustav (Vilhelm) (Češka, Labská Týnice, 1861 - Tuzla, 1916), *Pod slavjanskim barjakom!*, *Zajednička poputnica slavjanskih tamburaša*

Tamburaški orkestar (dion. bisernica, kontrašica, brač I., II, III, bugarija I, bugarija II, berde), (a)

Posveta: *Prvom ljubitelju „Slavjanstva“/ Presvjetlomu gospodinu/ D-ru Jurju Štrosmayeru/ posvećuje/ Vilim Gustav Brož/ sborovodja „Jadranske Vile“; sborovodja tamburaškog društva/ na Sušaku i učitelj pjevanja na kr: višoj gimnaziji na/ Rieci.; izdvojeno prije naslovnice: Presvjetli gospodine!/ Već za mog djakovanja na pražkom konserva/ toriumu gajio sam vruću želju, da se kao sin/ Češke pokazem zahvalnim za sva ona dobra, ko/ ja Vaša Presvjetlost svemkolikom Slavljanstvu iz/ kazuje./ Predobro se sjećam slavlja, koje Vam je „umělečká/ beseda“ u Pragu priredila, i od onda polazi od/ usta do usta: Štrosmajer, Štrosmajer, to je ona/ zviezda, koja nam je pokazala put do medju/ sobne ljubavi svih Slavena!“/ Evo sam sada i ja u stanju, da kao učitelj glasbe/ na kr. Riečkoj višoj gimnaziji i kao skladatelj/ Vašoj slavi ovu malenkost pridodam, i dao Bog,/ da nam po čitavoj miloj slavskoj zemlji tambura/ sitnim glasom udari: „Pod slavjanskim barjakom.“/ Živio nam Štrosmajer!/ Vaše Presvjetlosti/ najodaniji/ Vilim Gustav Brož*

Tisak,¹⁵ (1893), Glazbena zbirka SNFK u Đakovu: R. BROŽ II. 12. 1893. i.

4. E., Gjuro,¹⁶ *Himna Strossmayeru*¹⁷

¹³ Tvrdi uvez, devet listova numeriranih grafitnom olovkom, na kraju umetnuta fotografija panorame Petrinje.

¹⁴ Biografiju V. Broža vidi u: Julije Njikoš, „Brož, Vilim Gustav (Vilhelm)“, Hrvatski biografski leksikon, http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx_2 (2. listopada 2015.).

¹⁵ Tvrdi uvez dva primjerka skladbe: posveta, naslovnica, unutarnja naslovnica i četiri stranice notnog teksta (ponovljeno). Posveta je ispisana krasopisom u zlatnoj boji i datirana: 28. svibnja 1893.

¹⁶ Prezime skladatelja je nečitko, osim početnog slova E. Potpis se nalazi na fotokopiji skladbe koja se čuva u Arhivu HPD „Lipa“: *Zbirka muških zborova*, br. 354. *Himna Strossmayeru*, Nepoznati autor, Osijek, 1991, str. 889.

¹⁷ Podatak o pronalasku skladbe zahvaljujem Valeriji Fiscbach, dirigentici HPD „Lipa“.

- Lujo Varga Bjelovarac, *Vladiko naš zdravo budi*¹⁸
 Muški zbor, četveroglasno (dion. T I, II, B I, II), (D)
 Fotokopija rukopisa,¹⁹ 19. svibnja, 1900., Arhiv HPD „Lipa“: *Zbirka muških zborova*, br. 354. „Himna Strossmayeru“, Nepoznati autor, Osijek, 1991., str. 889
5. **FRIML ANTUNOVIĆ**,²⁰ Valerijan (Valère) (Osijek, 1888 – Osijek, 1937), *Na grobu biskupa Strossmayera*, žalobna koračnica za glasovir²¹
 Klavir, (a)
 Tiskano,²² bez podataka (1905),²³ NSK: H2 – 4*- 400, HR-DAOS-423
6. **HORYNA**,²⁴ Jaroslav (Češka, Holice kraj Padrubica, 1851 – Osijek, 1912), *Hrvatski djaci Strossmayeru*, op. 18, *Muški sbor za četiri grla*
 Dragutin Neuman, *Slava Tebi predhodniče*
 Muški zbor, četveroglasno (dion. T I, II, B I, II), (D)
 Posveta: *Posvećen/ Preuzvišenomu, Presvjetlomu i Prečastnomu/ Gospodinu, Gospodinu Josipu Juraju Strossmayeru/ Milošću Božjom i Apoštolske stolice biskupu sjedinjenih biskupija/ Bosansko-Djakovačke i Srijemske, Apoštolskom upravitelju bisku/pija Biogradske i Smederevačke, Nj. c. kr. ap. veličanstva pravomu/ tajnomu savjetniku i začastnomu dvorskomu kapelanu, doktoru/ mudroslovlja i svetog Bogoslovlja i t. d. i t. d.*
 Tiskano,²⁵ Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1877., NSK: Muzička zbirka: H2-4*221
7. **KREŽMA**, Franjo (Osijek, 1862 - Frankfurt na Majni, 1881), *Noć na Savi*,²⁶ (*Večer na Savi*)²⁷, op. 5

¹⁸ Lujo Varga Bjelovarac: „Prilikom posvećenja gornjogradske crkve osječke dne 20. svibnja 1900. I. Josipu Jurju Strossmayeru“, *Vrhbosna*, br. 14, 10 (1900), str. 161. Tekst *Himne Strossmayeru* objavljen je također u: *Hrvatski branik*, br. 8, 40 (1900) pod naslovom: „U slavu njegove preuzvišenosti biskupa J. J. Strossmayera (prigodom posvećenja osječke gornjogradske crkve dne 20. svibnja 1900.)“, usp.: Ružica Pšihistal i Tihonija Zovko: „Bibliografija pjesničkih prigodnica biskupu Josipu Jurju Strossmayeru“, *Diacovensia*, br. 17, 1 (2009) str. 181.

¹⁹ Prezime skladatelja je nečitko, fotokopija rukopisa sadrži dvije stranice notnog teksta.

²⁰ Biografiju V. Friml Antunovića vidi u: Antun Petrušić, „Antunović, Valerijan (Friml, Friml Antunović, Valère)“, *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. listopada 2015.).

²¹ Dopuna nazivu skladbe nalazi se samo na unutarnjoj naslovnici: *Na grobu/ biskupa/ Dr. Josipa Juraja Strossmayera/ (umro u Djakovu dne 8. travnja 1905.)*.

²² Meki uvez: naslovnica, unutarnja naslovnica i dvije stranice notnog teksta.

²³ Datacija se pretpostavlja jer je skladana povodom biskupove smrti koji je umro 1905.

²⁴ Biografiju J. Horyne vidi u: Ivona Ajanović-Malinar, „Horyna, Jaroslav“, *Hrvatski biografski leksikon*, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. listopada 2015.)

²⁵ Meki uvez: naslovnica, tekst pjesme i četiri stranice notnog teksta.

²⁶ Dopuna naslovu: „Romance/ pour le violin accompagnement de piano“. Vidi: Franjo Krežma: *Večer na Savi*, HR AHAZU-59, 128, XI. BIII (Arhiv HAZU).

²⁷ Prema: Vladimir Fajdetic, *Franjo Krežma (1862 – 1881)*, Osijek: Zajednica kulturnih djelatnosti, 1982, str. 183.

Violina i klavir, (D)

Posveta: *composé et tres respectuensement/ dedié a son/ Excellence l'éveque/ Joseph Strossmayer/ par/ Francois Krežma/ 1. Octobre 1875*

Rukopis²⁸ bez datacije, Zbirka arhivske građe HGZ: Ostavština Franje Krežme, rukopis, 1. X. 1875., Arhiv HAZU: HR AHAZU-59, 128, XI. BIII,²⁹ tiskano: Franjo Krežma: *Album*,³⁰ Zagreb: izdanje Krešimira Marmilića, 1997, str. 9 – 11, NSK: H1-4*-2012

8. **KUHAČ**, Franjo Ksaver (Osijek, 1834 – Zagreb, 1911), *Mi smo braćo ilirskog*, op. 20,³¹ („*Mi smo braćo*“),³² *fantasie concertante/ sastavio za glasovir/ Franjo Šaverio Kuhač/ djelo 20*.

Klavir, (A)

Posveta:³³ *za glasovir/ sastavio/ a/ Preuzvišenomu gospodinu/ Josipu Jurju Strossmayeru/ vladici Srijemskomu i Bosanskomu Nj. Veličanstva tajnomu/ savjetniku utemeljitelju jugoslavjanske akademije/ itd. itd./ sa dubokim počitanjem posvetio/ Franjo Šaverio Kuhač/ djelo 20*.³⁴

Rukopis u zbirci: *Kroatische und serbische Musikstücke*, Arhiv HAZU: VIII/28 – 12, tiskano:³⁵ Wien, C. A. Spina, br. 18.984, 1865, HGZ: 367/VIIa; MA: 516.³⁶

9. **KUHAČ**, Franjo Ksaver, *Koračnica u slavu Preuzvišenomu gospodinu biskupu Josipu Jurju Strossmayeru*,³⁷ op. 29.

²⁸ Arhiv HAZU: naslovnica i četiri strane notnog teksta; HGZ: naslovnica i pet strana notnog teksta, bez posvete i datacije. U popisu djela Franje Krežme, Fajdetić navodi: „(praizvedba, Zagreb 24.X 1874)“, usp.: Fajdetić, loc. cit., bilješka br. 27.

²⁹ Rukopis koji se čuva u Arhivu HAZU datiran je: „1. Octobre 1875.“ Pretpostavka je da se radi o prijepisu skladbe koja je nastala 1874, usp.: HR AHAZU-59, 128, XI. BIII; Naslovnica rukopisa u HGZ ne sadrži posvetu, samo naziv skladbe „Večer na Savi“ i potpis: „Franje Krežme“, usp.: Krežma Franjo: *Večer na Savi*, Zbirka arhivske građe HGZ: Ostavština Franje Krežme. S obzirom da su Franjo i Anka bili na proputovanju u Đakovu na putu iz Osijeka za Pečuh 2. listopada 1875, vjerojatno je prijepis s posvetom i nastao s namjerom da se mladi virtuoz zahvali biskupu za njegovu skrb i mecenstvo. Usp.: Fajdetić, op. cit., str. 20.

³⁰ Zbirka violinskih minijatura sadrži šest skladbi F. Krežme za violinu i klavir. Druga po redu u zbirci *Album* je minijatura naslovljena: *Noć na Savi*, datirana: 1874.

³¹ Usp.: Blažeković, op. cit., vidi bilješku broj 4.

³² Na naslovnici tiskanih nota, naziv skladbe glasi: „‘Mi smo braćo’, Fantasie coconcertante“. U nastavku slijedi: „prvom kolajnom odlikovana na prvoj dalmatinsko-hrvatsko-slavonskoj umjetničkoj i obrtničkoj izložbi u Zgrebu, god. 1864.“ usp.: Wien, C. A. Spina, br. 18.984.

³³ Na naslovnici tiskane skladbe.

³⁴ U nastavku na naslovnici slijedi naziv skladbe (izmijenjen) i posvetu na njemačkom jeziku: „Brüder, wir sind Slaven“/ Fantasie concertante./ Ausgezeichnet mit der Medaille 1. Classe bei der ersten Dalmat- Kroat- u. Slavonischen Kunst und Ausstellung zu Agram 1864./ für das Pianoforte componirt/ und/ Seiner Excellenz dem Herrn/ Josef Georg Strossmayer/ Bischof von Sirmien und Bosnien, Seiner Majestät/ wirklich geheimer Rath, Gründer der südslavischen Akademie etc. Etc./ in tiefer Erfurcht gewidmet/ Franz Xaver Koch/ op. 20. Vidi: Kuhač Franjo: *Mi smo braćo*, Wien, C. A. Spina, br. 18.984.

³⁵ Meki uvez: 15 numeriranih stranica, uključujući naslovnicu i unutarnju naslovnicu. Naslovnica sadrži podatke o tisku: 18,984 England, Franckreich, Belgien, Russland etc. Eigenthum des Verlegers/ Eingetragen in das Vereinsarchiv/ Wien, C. A. Spina/ k.k Haf-u pr. Kunst-u: Musikalienhandlung/ Me(nečitko) der Pariser Welt-Und-Ausstellung.; Fl 1.32 Nkr./ 25 Ngr. Vidi: Wien, C. A. Spina, br. 18.984.

³⁶ Usp.: Blažeković, op. cit., bilješka br. 4.

³⁷ Dopuna: „[:Strossmayer Marschlied:] /spjevaio/ Petar pl. Preradović./ za muški zbor uz glasovir / uglasbio/

Petar Preradović, *Naša diko, naša slavo*

Muški zbor, četveroglasno i klavir (dion.: T I, II, B I, II), (F)

Tiskano,³⁸ u vlastitoj nakladi, Zagreb: L. Hartman, 1870., (U Beču kod H. Ludewiga, u Petrogradu kod M. Bernarda), NSK: HI-4°-379; litografirane dionice: KOLO: 256, Udezba za zbor a cappella tiskana u: *Bisernica*, sbirka po-pievaka za 4 muška grla, Zagreb, 1884, str. 16 (dion)³⁹

- 9.a) **KUHAČ**, Franjo Ksaver, *Koračnica u slavu Preuzvišenomu gospodinu biskupu Josipu Juraju Strossmayeru*, op. 29, Arr. **TOPIĆ**,⁴⁰ Duško (Opsječko kod Banja Luke, 1950), *Koračnica u slavu biskupu Josipu Juraju Strossmayeru*⁴¹

Petar Preradović, *Naša diko, naša slavo*

Mješoviti zbor, četveroglasno (dion.: S, A, T, B) i tamburaški sastav (dion.: bisernica I, II, brač I, II, III, čelo, bugarija, berde), (B)

Elektronički ispis partiture,⁴² vlasništvo Duška Topića, praizvedba: Osijek, 19. ožujka 2015.⁴³

10. **STÖHR**,⁴⁴ Antun (Gospić, 9. IX 1847. – Varaždin, 13. VII 1923), *Domородni glasi*, op. 30, „*Na srcu rana*“, „*Na te mislim*“, „*Bliedi mjesec*“, „*Mi smo braćo*“ / *Concertna fantazija/ za/ glasovir/ sastavljena po/ Antonu Stöhr-u/ dj. 30.*⁴⁵

Klavir, (Es)

Posveta: *Velikom hrvatskom meceni/ Josipu Jurju Strossmayeru/ u najdubljem strahopočitanju/ posvećeno.*

Tiskano,⁴⁶ Varaždin: naklada J. B. Stifler, (1883)⁴⁷ NSK: MZ I UH 2-4°-233.

Franjo Šaverij Kuhač/ djelo 29⁴, Vidi: Franjo Kuhač: *Koračnica*, Zagreb: vlastita naklada.

³⁸ Meki uvez, šest numeriranih stranica.

³⁹ Usp.: Blažeković, op. cit., bilješka br. 4.

⁴⁰ Glazbeni pedagog i pisac, dirigent, skupljač narodnih napjeva i obrađivač za koreografirane spletove, melograf, voditelj folklornih ansambala HKUD „Valpovo 1905“ i KUD „Osijek 1862“. Glazbeno se školovao u Osijeku i Zagrebu, dobitnik je većeg broja društvenih i stručnih priznanja, a jedan je od pokretača i dirigentata najvećeg tamburaškog orkestra u svijetu od sto tamburaša „Šokačka rapsodija“.

⁴¹ Naziv skladbe je u obradi promijenjen. Od Preradovićevih pet kitica, uglazbljene su tri, između kojih su instrumentalni interludiji na tematski materijal iz Tria Kuhačeve *Koračnice*.

⁴² Uvid u partituru zahvaljujem g. Dušku Topiću. Elektronički ispis partiture sadrži šest numeriranih stranica.

⁴³ Konkatedrala svetog Petra i Pavla u Osijeku, prilikom proslave 200-te obljetnice rođenja biskupa Strossmayera koju je priredilo HPD „Lipa“ Osijek. Izvedena je kao 12. po redu točka glazbenog programa u izvedbi HPD „Lipa“ Osijek i HKUD Osijek 1862 (tamburaški sastav i vokalni ansambl). Izvedbom je ravnala Valerija Fiscbach, dirigentica HPD „Lipa“. O vezi HPS „Lipa“ Osijek i biskupa Strossmayera vidi: Stanislav Marijanović, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ u Osijeku 1876-1986*, Osijek: Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, 1987.

⁴⁴ Biografiju A. Stöhra vidi u: Koraljka Kos, „Stöhr Antun“, *ME 3*, Zagreb: JLZ, 1977, str. 461.

⁴⁵ U nastavku: *Fantasie de Concert/ sur des themes croates/, composé/ pour le Piano/ par/ Antoine Stöhr./ Op. 30, usp.: Antun Stöhr, „Domородni glasi“, Varaždin: naklada J. B. Stifler.*

⁴⁶ Skladba sadrži 11 numeriranih stranica.

⁴⁷ Skladba je napisana vjerojatno 1883. jer je pismo A. Stöhra upućeno biskupu datirano: 20. III. 1883. u kojemu ga moli da primi posvetu njegove klavirske skladbe na hrvatske teme, usp.: NAĐ-KS, A. Stöhr, Varaždin, 20. svibnja 1883. Pismo je predstavio Ivan Andrić na Znanstvenom skupu „Strossmayer

11. **ZAJC**, Ivan pl. (Rijeka, 1832 - Zagreb, 1914), *U slavu Strossmayera*,⁴⁸ op. 297,⁴⁹ *Poputnica za glasovir*

Klavir, (Es)

Tiskano,⁵⁰ Zagreb: Troškom i nakladom Fr. Župana (Albrecht i Fiedler), Franjo Vahčić litograf, tisak Drag. Albrechta, (1871),⁵¹ NSK: Muzička zbirka: H2-4*221, knj. L 31/Red. br. 46, naslov knjige: *Tiskane skladbe*, br.17. (ispravljeno crvenom bojom na 19)

12. **ZAJC**, Ivan pl.,⁵² *Pozdrav Preuzvišenomu gospodinu J. J. Strossmajeru*, op. 309 a,⁵³ *prigodom njegova došašća u/ Zagrebu/ na hrvatski sabor god:1872.*

Dobro došo prvi sine, naše mile otačbine!

Muški zbor, troglasno (dion. T I, II, B I, II) i klavir,⁵⁴ (Es)

Autograf,⁵⁵ Zagreb: 26. svibanj 1873., Zajc, L.34 (NSK, Muzička zbirka)

- 12.a) **ZAJC**, Ivan pl., *Pozdrav Preuzvišenomu gospodinu J. J. Strossmajeru*, op. 309 b⁵⁶, *prigodom njegova došašća u/ Zagrebu/ na hrvatski sabor god: 1872.*

Tekst nije upisan

Muški zbor, (dion. T I, II, B I, II) i orkestar (dion.: vl I, II, vla, fl, picc, cl in B, cor I, II, III, IV, fg, flicorno in B, tr in Es, eufonium, trb I, II, bas trb, tamburin, harfa, piatti, vcl, cb),⁵⁷ (Es)

i glazbenici“, XII. Strossmayerovi dani, Đakovo, 24. svibnja 2014. (dalje: Andrić, Znanstveni skup). Do zaključivanja istraživanja (9. listopada 2015.) rad nije objavljen.

⁴⁸ Zajčev popis djela navodi naziv skladbe *Religiozna koračnica*, usp.: Pettan, op. cit., str. 84.

⁴⁹ Prvobitno op. 239, a litografirano kao op. 297, usp.: Pettan, ibidem, str. 332.

⁵⁰ Meki uvez, pet stranica.

⁵¹ Skladba je nastala vjerojatno 1871. jer je pismo Ivana pl. Zajca koje se čuva u Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu upućeno biskupu Strossmayeru protokolirano 16. VIII. 1871. Zajc biskupa obavještava da mu je posvetio poputnicu, usp. NAĐ-KS, Ivan pl. Zajc, 16. VIII. 1871 (NAĐ). Pismo je predstavio: Andrić, Znanstveni skup.

⁵² Popis skladbi Ivana pl. Zajca (11, 12, 12a, 13, 14, 14a, 15) sastavljen je na temelju pregleda notne građe iz skladateljeve ostavštine koja se čuva u NSK Zbirci muzikalija i audiomaterijala. U bilješkama je naveden citatom popis Huberta Pettana, kako bi se moglo utvrditi koje se skladbe s popisa nalaze u Ostavštini, a koje pak nedostaju. Vidi: Hubert Pettan, *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb: JLZ, 1956. Vidi: Pettan, loc., bilješka br. 4.

⁵³ Vidi: „309 *Pozdrav ... J. J. Strossmayeru*, kantata, m. zb. i ork., part.; str. 12, knj. 28. Tekst nije upisan. ZP. (Zajčev popis, op. aut.) Pod 309a *Pozdrav Sabornikom*, za muški zbor i glasovir.“ i dalje: “309 a (26. 5. 1873.) *Pozdrav Preuzvišenom Gospodinu J. J. Strossmayeru*, Es; m. zb. i gl.; str. 12, knj. 34.“, usp.: Pettan, op. cit., str. 97.

⁵⁴ Na naslovnici autografa piše: “muški zbor sa orkestrom“ ali partitura napisana za muški zbor i klavir. U nastavku je Zajc dopisao plavom tintom: „op. 309 b), od Ivana pl. Zajca. (umetnuto: Za Sbor i glasovir) Op. 309 a/ 309. a)“. Na prvu stranicu notnog teksta sutor je ponovo napisao: „muški sbor sa orkestrom“. Vidi: Ivan pl. Zajc, *Pozdrav Preuzvišenomu gospodinu J. J. Strossmajeru*, op. 309 a, Zajc, L.34/ 49, br. 7 (NSK, Muzička zbirka).

⁵⁵ Numeracija u knjizi grafitnom olovkom str. 27- 33 i skladateljeva datacija: „(26. 5. 1873.)“. Vidi: ibidem.

⁵⁶ U autografu je op. 309 b) dopisan iznad prekrštenog op. 312. Pettanov popis: „ZP. Pod 309 b *Pozdrav Sabornikom* (olovkom napisano „Strossmayeru“) za muški zbor i ork. (V.309). Vidi: Pettan, op. cit., str. 97.

⁵⁷ Zajc je na prvoj stranici notnog teksta napisao: „Kantata“. Vidi: Ivan pl. Zajc, op. cit. str. 15.

Autograf,⁵⁸ Zajc L.28 (NSK, Muzička zbirka)

13. ZAJC, Ivan pl., „*Strossmayer missa*“,⁵⁹ op. 381⁶⁰

Dva tenora, dva basa, muški zbor, četveroglasno (T I, II, B I, II) i orgulje, (C)
Autograf⁶¹, Zagreb, 26. lipnja 1875., Zajc L.34, str. 108-126 (NSK, Muzička zbirka)

14. ZAJC, Ivan pl., *Himna Strossmayeru*, op. 996⁶²

Ferdo Živko Miler, *Plan 'te duše do nebesa*

Mješoviti zbor, četveroglasno (S, A, T, B) i klavir, (Es)

Autograf, Zagreb, 21. veljače, 1906., Zajc L.114, str. 129-132 (NSK, Muzička zbirka)

14. a) ZAJC, Ivan pl., *Himna Strossmayeru*, op. 1003

Ferdo Živko Miler, *Plan 'te duše do nebesa*⁶³

Klavir, (Es)

Tisak⁶⁴, Zagreb, 1906., tiskara i litografija C. Albrecht (Maravić i Dečak), NSK: H1-4*-540; Knjižnica HAZU OPHG, N-490

15. ZAJC, Ivan pl., *Jusipu Jurju slava!*,⁶⁵ op. 996 a,⁶⁶ *melodram*, nečitko/

⁵⁸ Numeracija u knjizi grafitnom olovkom: str. 13-24.

⁵⁹ Pettan popis još navodi: „ZP C Dur Missa, aranžirana za 2 tenora i 2 bassa za Sl. Pjev. Društ. „Kolo“, za 2 tenora, bassi i orgulje“, usp.: Pettan, op. cit., str. 109.

⁶⁰ Prvobitno op. 167, prekrizhen na naslovnici, usp.: Ivan pl. Zajc, *Strossmayer missa*, Zajc L.34, str. 108-126 (NSK, Muzička zbirka)

⁶¹ Stavci: Kyrie, Gloria, Qui tollis, Quoniam, Credo, Ex Incarnatus, Et Resurrexit, Sanctus, Benedictus, Agnus Dei, Dona nobis.

⁶² Slovo „a“ uz broj opusa 996 Zajc je prekrizžio i dopisao: „Original manuskript, Zagreb 22. veljače 1906. Ivan pl. Zajc, a na kraju manuskripta dopisano olovkom: „Original, U Zagrebu 21. veljače 1906. Ivan pl. Zajc“, usp.: Ivan pl. Zajc, *Himna Strossmayeru*, op. 996, Zajc L.114, str. 129-132 (NSK, Muzička zbirka) Pettan skladbu navodi pod istim opusom i dodaje: „ZP. pod 996 c“. Usp.: Pettan, op. cit., str. 217. U nastavku arhivske knjige (Zajc L. 114) slijedi prijepis skladbe br. 1, a na naslovnici Zajc je datirao: „Original manuskript vlastoručno skladatelj. U Zagrebu, 23. veljače 1906. Ivan pl. Zajc.“ usp.: Ivan pl. Zajc, *Himna Strossmayeru*, op. 996/2, Zajc L.114, str. 133-136 (NSK, Muzička zbirka). Skladba pod istim nazivom, ali u obradi za mješoviti zbor i orkestar nalazi se na mjestu zadnjeg stavka (br. 16) skladbe *Jusipu Jurju slava!*, op. 996 (prekrizžen op. 1003 b i dopisan olovkom op. 996), Zajc je dopisao: „Originalmanuskript u Zagrebu 23. veljače 1906. Ivan pl. Zajc“, usp.: Zajc L.117, str. 47-52 (NSK, Muzička zbirka). U arhivskoj knjizi L. 118 Zajc je br. 8 napisao za ženski zbor i harmonium. Pettan navodi isto pod op. 996 a/2, a uz op.996 b dodaje: „ZP. *Strossmayerova himna*“ i „ZP. 996 c *Strossmayerova himna*“ jer se radi o istoj skladbi, jedna je u potpunoj verziji melodrama (Zajc L. 117), a druga u nepotpunoj (Zajc L. 118), usp.: Pettan, op. cit., str. 217.

⁶³ Tekst prve kitice pjesme je upisan između klavirskog crtovlja, verzija za zbor uz orkestar je navedena je u popisu pod br. 15.

⁶⁴ Meki uvez, naslovnica i dvije stranice notnog teksta.

⁶⁵ Opusi 996 a i 996 a/2 su isti, prepisani u dvije arhivske knjige, s tim što je u Zajc L. 117 potpuna partitura, a u Zajc L. 118 nepotpuni prijepis partiture (br. 1, 2, 8-12, 16). Usp.: Zajc L. 117, str. 1-46 i Zajc L. 118 (NSK, Muzička zbirka). Pettan navodi isto te dodaje: „ZP. Slava Strossmayeru, alegorija za mješoviti zbor s velikim orkestrom i melodram.“, usp.: Pettan, op. cit., str. 217.

⁶⁶ Zajc je na naslovnici dopisao: „Strossmayerova himna, mješoviti sbor sve s velikim orkestrom“, prekrizžio br. opusa 1005. te napisao olovkom iznad: 996/b, pa prekrizžio „b“ i dopisao tintom „a“. Ispod piše: „Himna Strossmayeru“. Usp.: Zajc L. 117 (NSK, Muzička zbirka)

*Strossmayerova himna, mješoviti zbor sve s velikim orkestrom;*⁶⁷ *glazbotvorio, uglazbio melodram/ ženski zbor/ nečitko/ i mješoviti zbor: | Himna Strossmayeru| s velikim orkestrom*⁶⁸

Ferdo Živko Miler

Mješoviti zbor⁶⁹ (dion.: S, A, T, B) i orkestar (dion.: vl. I, II, vla, fl, picc, ob. I, II, cl in B I, II, cor. in F I, II, III, IV, fg I, II, tr in F I, II, trb I, II, III, IV, timp, gran cassa, piatti, vc, cb) (B)

Posveta: *U slavu Strossmayeru*

Autograf, Zagreb, 6. kolovoza 1906., Zajc L.117, str. 1-46 (NSK, Muzička zbirka)

16. **ŽERT**, Otto (-umro 1907, pokopan u Zagrebu),⁷⁰ *Slava, crkvena pjesma za tenor uz pratnju orguljah,*

Kamillo Zajčić, *Slavi tvojoj nejma kraja*

Tenor i orgulje, (D)

Posveta: *Uglasbio i njegovoj preuzvišenosti gospodinu vladiki/ Josipu Jurju Strossmayeru/ u znak sinovske ljubavi i odanosti posvetio/ Otto Žert./ 1888/*

Rukopis,⁷¹ Beč, 18. ožujka 1888.,⁷² Glazbena zbirka SNFK u Đakovu: R.II. 16 i

- 16.a) **ŽERT**, Otto *Slava*,⁷³ *crkvena pjesma za tenor uz pratnju orguljah, Arr. NJIKOŠ*,⁷⁴ Julije (Osijek, 1924 – Zagreb, 2010)

Kamillo Zajčić, *Slavi tvojoj nejma kraja*

Obrada⁷⁵ za mješoviti zbor, četveroglasno (dion.: S, A, T, B) i tamburaški orkestar (E-bisernica I, II, III, A-brač I, II, III, čelo (preuzima dionicu E-brača, u Zagorju: čelović), čelo berde, bugarija, berde), (D)

⁶⁷ Dopuna naslovu se nalazi u arhivskoj knjizi Zajc L. 17 (Muzička zbirka)

⁶⁸ Uz naslov u arhivskoj knjizi Zajc L. 18 NSK, Muzička zbirka)

⁶⁹ Stavak br. 8 napisan je za ženski zbor (dion. S I, II, A: I, II) i harmonij, tekst Ferdo Živko Miler, *Vience zemlje besmrtniku, vience treba ugodniku*, usp. Ivan pl. Zajc, *Josipu Jurju slava*, op. 996 a/2, Zajc L. 118 (NSK, Muzička zbirka).

⁷⁰ Malo podataka, datum smrti je 19. rujna 1907, umro je u dobi od 41 godine i pokopan u Zgrebu na Mirogoju, usp.: <http://www.gradskagroblja.hr/default.aspx?id=382> (8. listopada 2015).

⁷¹ Tvrdi uvez, naslovnica i dvije stranice notnog teksta, sve ispisano krasopisom.

⁷² Citat s naslovnice: „(Pjevana prigodom proslave/ pedesetgodišnjice njeg. Preuzv./ u crkvi sv. Ane u Beču/ na san 18. Ožujka 1888.)“. Vidi: Otto Žert, *Slava*, Beč, 18. ožujka 1888., Glazbena zbirka SNFK u Đakovu: R.II. 16 i.

⁷³ Podatak za skladbu i omogućavanje pregleda partiture iz ostavštine Zvonimira Benašića pristigle u Arhiv SNBFK Đakovo u travnju 2015. zahvaljujem mo. Ivanu Andriću. Usp.: Andrić, Znanstveni skup.

⁷⁴ Biografiju o J. Njikošu vidi u: „Njikoš, Julije“, *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, (ur. Krešimir Kovačević), Zagreb: JLZ, 1984.

⁷⁵ Originalna Žertova skladba prerađena je za mješoviti četveroglasni zbor uz pratnju proširenog tamburaškog orkestra, što upućuje na namjenu profesionalnom izvođenju. Skladba je u rukopisu i prema rezultatima dosadašnjeg istraživanja nije izvedena. Ne znaju se niti povod i okolnosti nastanka, iako je na naslovnici partiture datacija: „Zagreb, 7. travnja 1991.“ koji upućuje na datum smrti biskupa Strossmayera. Njikoševa preradba orkestrirana je Žertova partitura, bez ikakvih izmjena ostalih glazbenih sastavnica u odnosu na izvornik.

Posveta: prijepis sa izvornika.⁷⁶

Fotokopija rukopisa,⁷⁷ Zagreb, 7. travnja 1991., ostavština Zvonimira Benašića, Đakovo.

Sumarni pregled abecednog popisa

Tijekom istraživanja prikupljeno je i pregledano 20 skladbi, od kojih su dvije obrade drugih autora i još dvije različitog izvoditeljskog sastava od izvornih, napisane od istoga skladatelja. Kategorije abecednog popisa pregledanih skladbi (dalje: Popis) daju uvid u kronologiju njihova nastanka, skladatelje i pisce tekstova, glazbene vrste i izvoditeljske sastave, posvete i prigode, otkriva rukopise i tiskovine te mjesto čuvanja.

Skladbe su nastajale za biskupova života od 1865. do 1905. godine. Najveći broj njih, čak 12, nastao je u razdoblju 70-tih godina 19. st. te posthumno. Čuvaju se u prethodno navedenim institucijama u Đakovu, Osijeku i Zagrebu. Popis sadrži deset skladbi samo u rukopisu, od kojih su dvije fotokopije rukopisa, devet u tisku i jednu u elektroničkom ispisu. Veliki broj rukopisa i autografa razlog je što su skladbe posvećene Strossmayeru ostale izvan izvoditeljskih repertoara glazbenika i nepoznate javnosti.

U Popisu je najviše zatupljenih zborova, čak deset, što je produkt izvoditeljskih mogućnosti velikog broja pjevačkih društava koja su nastajala 60-tih godina 19. st. nje govala zborsku glazbu i dobivala materijalnu podršku od Strossmayera. Iz Popisa se izdvaja „Slavulj“ iz Petrinje i „Lipa“ iz Osijeka iz čijih arhiva⁷⁸ potječu dvije skladbe. Skladba *Himna Strossmayeru* za muški zbor četveroglasno u arhivu „Lipe“ skladatelja Gjüre E. do sada je bila nepoznata javnosti. Od deset zborova,⁷⁹ šest je muških (četiri četveroglasna i dva troglasna) i četiri mješovita. Svega tri zbora napisana su a cappella, a ostali imaju pratnje klavira (četiri), tamburaškog orkestra (dva) i velikog orkestra (jedan). Tekstove su pisali hrvatski pjesnici o čemu postoji opsežna bibliografija.⁸⁰ Za klavir je napisano pet skladbi tipa klavirskih minijatura što svjedoči o popularnosti ovoga instrumentima u građanskim kućama i Hrvatskoj u 19. st. što je u skladu s europskom romantičkom praksom salonskog muziciranja. Ostale glazbene vrste zastupljene su sa po jednom skladbom: misa za soliste, zbor i orkestar, violinska minijatura uz klavir, melodram zbor i orkestar, tamburaška poputnica i komorna skladba za tenor i orgulje.

⁷⁶ Vidi posvetu, Popis, br. 16.

⁷⁷ Naslovnica sadrži podatke s originalne skladbe uz dodatak: „Originalna partitura za tenor uz pratnju orgulja/ u knjižnici Biskupije u Đakovu/ zavedeno pod brojem 16/ U Zagrebu, 7. travnja 1991. god. Julije Njikoš“.

⁷⁸ Arhiv HPD „Slavulj“ iz Petrinje uništen je u Domovinskom ratu. Skladba njihovog prvog dirigenta i zborovođe Josipa Bříze posvećena Strossmayeru čuva se u Arhivu HAZU-u. Tijekom istraživanja kontaktiran je g. Ivan Crnković, predsjednik HPD „Slavulj“ koji je skeniranu skladbu iz Arhiva HAZU „vratio“ u Petrinju kao važan povijesni dokument društva.

⁷⁹ U Popis nije uvrštena skica skladbe, mješoviti zbor naziva Hymna Josipu Jurju Strossmayeru nepoznatog skladatelja i pisca teksta jer je glazbeno nerazrađena. Skladbu je predstavio: Andrić, Znanstveni skup.

⁸⁰ Vidi bilješku br. 2 ovoga rada.

Posvete i skladatelji

Posvete se nalaze ispisane na naslovnicama skladbi, kao produžetak ili dopuna nazivu. Izuzetak su dvije izdvojene s naslovnice i ispisane na posebnu stranicu (Popis, br. 1 i 3). Iz posveta se iščitavaju razlozi pisanja skladbi. Sve imaju istu konstantu: zahvala za pojedinačne potpore i mecenstvo, koje se prema potrebi još dopunjava različitim sadržajima. Slijedom toga posvete određuju sve skladbe posvećene Strossmayeru kao zahvalnice. Kao takve, najbrojnije su skladbe himničnog karaktera (Popis, br. 4, 9, 9 a, 13, 14, 14a, 15, 16 i 16a) te rodoljubne potaknute poštovanjem prema Strossmayerovom crkvenom i nacionalnom programu, slavenstvu i političkom djelovanju (Popis, br. 1, 3, 6, 8, 10, 12, 12a). Neke su napisane prigodno: u čast proslave biskupova imendana (Popis, br. 2), žalbene povodom smrti i godišnjice smrti (Popis, br. 5 i 16a), povodom 50 godina svećeničkog ređenja (Popis, br. 1, 16) i 200-te godišnjice rođenja (Popis, red. br. 16a). Kako je tisak zabilježio velik broj proslava biskupova imendana, neočekivano je napisana smo jedna imendanska prigodnica. Izdvajaju se i posebne prigode: posveta gornjogradske crkve sv. Petra i Pavla u Osijeku 19. svibnja 1900. godine⁸¹ (Popis, br. 4) i govor u Hrvatskom Saboru (Popis, br. 12 i 12a). Pisali su ih skladatelji u osobno ime, a jedna je napisana u ime pjevačkog društva (Popis, red. br. 2).

Za biskupa su pisali najpoznatiji hrvatski skladatelji, najviše Ivan pl. Zajc, čak šest skladbi, Franjo Kuhač dvije, a ostali skladatelji po jednu. Iz korespondencije Zajca i Kuhača⁸² sa Strossmayerom može se iščitati biskupov podupirateljski stav prema njihovom skladateljskom i umjetničkom djelovanju, a posredno i u formiranju hrvatske glazbe 19. stoljeća.⁸³ Međusobni odnos Kuhača i Zajca u odnosu na zajedničkog mecenu ilustrira crtica iz pisma kojega u bilješci prepričava Franković: “ (M.) Mrazoviću 15. VI 1871. u kom javlja Kuhač da je saznao kako je i Zajc „iste misli bio“, te napisao koračnicu u Strossmayerovu slavu. Kuhač piše da on ne može odstupiti, jer je prvi došao na tu ideju, već nekoliko mjeseci s pjesnikom dogovara tekst za tu svoju kompoziciju, a osim toga je i sam Strossmayer dao nalog za tiskanje te kompozicije. Kuhač misli da bi Zajcu, a i njemu bilo korisnije kada Zajc „nebi svoje poputnice priopćio“, (...) Kuhač tada u šali, dopisuje Crnatku, da u prirodi stvari leži „da Koch Zeca tranšira“⁸⁴ Međutim, iz

⁸¹ Više o tome vidi u: Dragan Damjanović, „Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve Svetih Petra i Pavla“, https://bib.irb.hr/.../236050.GStrossmayer_i_osjecka_zupna_crkva.doc (5. listopada 2015).

⁸² Više o tome vidi u: Dubravka Franković, *Franjo Ksaver Kuhač. Korespondencija I/1(1860-1862)*, Zagreb: JAZU, etc., 1989, Dubravka Franković, *Franjo Ksaver Kuhač. Korespondencija I/2 (1863)*, Zagreb: JAZU, etc., 1992.

⁸³ Strossmayer je sudjelovao u institucionalizaciji hrvatske glazbe i projekatima za koje je procijenio da su od nacionalne važnosti. Podupirao je Kuhačev projekt prikupljanja i objavljivanja narodnih napjeva u zbirku *Južno-slovenske narodne popievke* u četiri knjige (1878-1881), dok peta izlazi tek posthumno (1941). O bibliografiji, radu i značaju Franje Kuhača opširnije vidi u: Vjera Katalinić i Stanislav Tuksar (ur.), *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911), glazbena historiografija i identitet*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2013.

⁸⁴ Dubravka Franković, „Korespondencija Kuhač-Strossmayer“, http://www.europeana.eu/portal/record/9200348/BibliographicResource_3000095270315.html (7. listopada 2015)

pisma Strossmayeru⁸⁵ saznaje se da je Zajc skladbu ne samo napisao, nego je za nju dobio i novčanu nagradu od Strossmayera. Za razumijevanje odnosa Strossmayera i skladatelja koji su mu posvećivali djela, važna je njihova međusobna korespondencija koja je samo djelomice objavljena, što otvara mogućnosti za daljnja istraživanja. U Nadbiskupijskom arhivu u Đakovu čuvaju se pisma koja se odnose na četiri skladatelja s Popisa: F. Kuhača, I. pl. Zajca, A. Stöhra i F. Krežmu⁸⁶ čija tragična smrt nije prekinula korespondenciju oca Franje i majke Amély⁸⁷ sa biskupom. Za biskupa su pisali i skladatelji čija je glazbena djelatnost vezana uz Osijek, Đakovo, Varaždin, Trogir i Petrinju. Upravo su ti skladatelji važni oblikovatelji i nositelji kulture manjih gradova u Hrvatskoj u drugoj polovici 19. stoljeća.⁸⁸ Među njima se ističu tri Čeha i jedan skladatelj talijanskog podrijetla što proširuje krug Strossmayerovih političkih silnica o slavenstvu i na glazbu.⁸⁹

Skladbe koje nisu pronađene

Pregledavanjem objavljenih popisa, arhivskih inventarnih knjiga i hemerotečne građe, popisane su i skladbe koje nisu pronađene tijekom istraživanja, a za koje postoje pisani dokazi da su izvedene ili skladane.⁹⁰ Hubert Pettan navodi skladbu Ivana pl. Zajca, *Strossmeijer Requiem* op. 992 uz napomenu da se radi o Zajčevom popisu.⁹¹ Radi se međutim o preimenovanoj skladbi u: *Miruj, miruj srce moje* koja se pod tim nazivom nalazi pod istim opusom 992. Pronađen je trag o još jednoj skladbi posvećenoj Strossmayeru u ostavštini HPD „Lipa“ u DAOS-u: Đuro **Prejac**,⁹² (Desnič, 1870- Zagreb, 1936), *Himna Strossmayera*.⁹³ Skladatelj, kao ni skladba ne spominju se u kasnijem inventaru, a pregledom notne građe u DAH-u skladba nije pronađena.⁹⁴ Trag Prejčeve skladbe potrebno je još istražiti.

Podatci koji su poznati navedeni su u nizu,⁹⁵ uključujući u bilješki izvore koji potvrđuju postojanje skladbe.

⁸⁵ Pismo je predstavio: Andrić, Znanstveni skup, usp.: supra biljška br. 51. ovoga rada.

⁸⁶ Sva pisma predstavio: Ivan Andrić, Znanstveni skup.

⁸⁷ Vidi: NAĐ-KS, Franjo Krežma, Zagreb, 3. VI. 1872, Osijek, 27. IX. 1875, Zagreb, 23. XI. 1897, Zagreb, 26. XI. 1897, Amély Krežma, Zagreb, 3. II. 1876 (NAĐ-KS)

⁸⁸ O tome više u: Sanja Majer-Bobetko, „Djelovnije stranih (osobito čeških) gazbenika u drugoj polovici 19. stoljeća u našim krajevima“, <http://www.hazu.hr/~azrnic/eRad455/Rad455MajerBobetko.pdf> (29. rujna 2015).

⁸⁹ Vidi posvetu, Popis, br. 3.

⁹⁰ Skladbe br. 2 i 3 u popisu skladbi koje nisu pronađene predstavio: Andrić, Znanstveni skup.

⁹¹ Pettan navodi: “ZP. Op.992 *Strossmeijer Requiem*, za soli, mješ. Zbor, ork., i orgulje. Nedovršeno. Olovkom precrtano. Olovkom dodano: *Miruj, miruj srce moje*, za mješ. Zbor. Slovenskoj Glazbenoj Matici. Original.“ Usp. Hubert Pettan, op. cit. str. 216.

⁹² Biografiju Đ. Prejca vidi u: *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža“, 1984, str. 206.

⁹³ Skladba se nalazi u Arhivskoj knjizi notnih zapisa s klasifikacijskim oznakama iz 1900: „A. Muški zborovi, HR-DAOS-423 Osječko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, kn. br. 39. U kasnijem inventarskom popisu (2013) skladatelj se ne navodi, usp. HR-DAOS-423 Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek; Sumarni inventar. *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, 1876-1985.*, 2013, HR-DAOS-423.

⁹⁴ Usp. HR-DAOS-423 Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, kut. 34, 36, 37, 38, 39 (HR-DAOS)

⁹⁵ Niz je istovjetan popisu pregledanih skladbi.

Popis nepronađenih skladbi:

1. **HAFNER**,⁹⁶ Vladimir Josip (Viktor) (Osijek, 1886-Osijek, 1907), *Strossmayerova koračnica*⁹⁷
2. **TRIŠLER**,⁹⁸ Dragutin (Đakovo, 1858- Osijek, 1918), *Biskupu Strossmayeru*,⁹⁹ Đuro Kovačević, *Pojmo slavu vječnjem Bogu*, (1900)
3. **VALLINGER**,¹⁰⁰ Josip (Gödre u Mađarskoj, 1846-Vrpolje, 1911), *Strossmayerova himna*,¹⁰¹ V. K., muški zbor, (1876)

Skladbe bez potvrđene posvete

U literaturi o Strossmayeru nailazi se na podatak da mu je Nikola Strmić¹⁰² (Zadar, 1839. – Zadar, 1896.) posvetio¹⁰³ operu *La madre Slava* (Trst, 4. travnja 1865),¹⁰⁴ kao

⁹⁶ Biografiju V. Hafnera vidi u: Ivona Ajanović-Malinar, „Hafner, Vladimir Josip (Viktor)“, Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. listopada 2015.)

⁹⁷ Skladba se navodi u glazbenoj literaturi kao dio skladateljskog opusa Vladimira Hafnera. Neutvrđenog je izvoditeljskog sastava, ali pretpostavlja se da je napisana za tamburaški sastav, usp.: Ma-in: „Vladimir Hafner“, Narodna obrana, VI, br. 224, (1907), str. 3. Navodi se i podatak da je skladana povodom biskupove smrti, usp. i: Borivoj Popovčak: „Strossmayer mecena glazbenika“, *XII. Strossmayerovi dani*, Đakovo 2014., Sveta Nedelja: Grad Đakovo, 2014, str. 7.

⁹⁸ Biografiju D. Trišlera vidi u: N. N., „† Dragutin Trišler“, *Vjesnik županije virovitičke*, br. 22, 17 (1918), str. 134.

⁹⁹ Prilikom proslave pedesete obljetnice biskupstva, 7. IX. 1900. u Đakovu, predsjednik HPD „Preradović“ Đuro Kovačević uručio je Strossmayeru spomenicu s tekstom himne koju je sam napisao, a uglazbio je Dragutin Trišler. Tekst skladbe u cijelosti je objavljen. Istoga dana navečer navečer HPD „Preradović“ izveo je skladbu na bakljadi priređenoj povodom jubileja. Pretpostavlja se da je skladbu Trišler napisao 1900. , usp.: Mato Horvat, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva „Sklad“-„Preradović“ u Đakovu 1863-1939*, Đakovo-Osijek, 1939, str.138-139.

¹⁰⁰ Biografiju J. Valingera vidi u: Ivan Andrić, „Skica za povijest glazbenog života u katedrali i u Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu“, *Diacovensia*, br. 14, 2 (2006), str. 657-658.

¹⁰¹ Skladba se nalazi na popisu programa u prvom dijelu večernje zabave (br. 1) pitomaca biskupijskog sjemeništa priredene u čast Strossmayeru. Datacija se pretpostavlja jer je zabava na kojoj je izvedena skladba održana 17. travnja 1876. Izvoditeljski sastav je također naveden u istome izvoru: „za veliki muški sbor“ i kasnije: „(..) mislili smo da pjevaju – ne 12 nego 24 vješta pjevača.“, usp.: N. N., „Viestnik“, *Glasnik biskupije Djakovačko – sriemske*, br. 4, 8 (1876), str. 63-64.

¹⁰² Biografiju N. Strmića vidi u: Mirjana Škunca, „Strmić Nikola“, *Muzička enciklopedija 3*, Zagreb: JLZ, str. 477.

¹⁰³ Iz jedne bilješke u *Slawische Blätter* vjerojatno potječe podatak koji se preuzimao u literaturi. Zdravko Blažeković navodi: „Prema jednoj bilješki u *Slawische Blätter* opera je 1865. godine trebala biti i tiskana s posvetom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru.“ Vidi: *Slawische Blätter*, br. 6 (1865), str. 311, u: Zdravko Blažeković, „Prilog biografiji Nikole Strmića“, [http://www.academia.edu/3169108/Prilog_biografiji_Nikole_Strmi%C4%87a_A_contribution_to_biography_of_Nikola_Strmi%C4%87_\(1._listopada_2015.\)](http://www.academia.edu/3169108/Prilog_biografiji_Nikole_Strmi%C4%87a_A_contribution_to_biography_of_Nikola_Strmi%C4%87_(1._listopada_2015.))

¹⁰⁴ Kako je Strmićeva opera u Italiji postigla veliki uspjeh, očekivanja su bila velika i od zagrebačke premijere (26. svibnja 1866). Oduševljenje je međutim izostalo, čak je hrvatski tisak zamjerao Strmiću što nije u dovoljnoj mjeri upotrijebio hrvatske napjeve uz preporuku da ih treba proučiti. Usp.: Blažeković, ibidem, str. 295. Strmić je glazbeno oblikovan u Milanu te iako se opera sadržajno uklapa u slavensku tematiku, napisana je na talijanskom jeziku, od skladatelja koji nije znao hrvatski jezik, u Verdijevom stilu. Usp. Blažeković, Zdravko, „Political implications of Croatian opera in the nineteenth century“, http://www.academia.edu/11345009/Political_implications_of_Croatian_opera_in_the_nineteenth_century (2. listopada 2015.)

i Antonin Dvořák¹⁰⁵ (Nelahozeves na Vltavi, 1841 – Prag, 1904) skladbu *Moravski dvopjevi*¹⁰⁶ (1876.). Posvete nisu pronađene pregledom partitura, niti u hemerotečnoj građi. Zanimljivo je napomenuti da je prijepis¹⁰⁷ Strmićeve partiture za svoju zbirku muzikalija dao je napraviti Franjo Kuhač. U povijesnom smislu Strmićeve opera predstavlja važnu sponu između prve nacionalne opere Vatroslava Lisinskog (1819. – 1854.) *Ljubav i zloba* (1846.) i *Porina* (1897.) koji je izveden Zaječevim zalaganjem gotovo pola stoljeća nakon njezina nastanka u Pragu. U tome smislu može se govoriti o kontinuitetu hrvatske opere: Lisinski – Strmić – Zajc (*Nikola Šubić Zrinski*, 1876.).

Zaključak

Polazišna točka istraživanja skladbi posvećenih biskupu Strossmayeru prikupljanjem i pregledom notne građe inicirana je nepostojanjem jedinstvenog popisa djela koja su mu posvećena. Zbog toga skladbe nisu bile izvođene, čak ni u prigodama proslava Strossmayerovih obljetnica. Istraživanje je rezultiralo abecednim popisom koji obuhvaća 20 djela. Tomu treba dodati još četiri skladbe koje nisu pronađene, ali postoji pisani trag u tisku da su izvedene ili skladane. Unutar Popisa nalazi se skladba Gjüre E. „Himna Strossmayeru“ iz 1900. godine pronađena u Arhivu HPD „Lipa“ koja je prvi put objavljena. Za dvije skladbe s Popisa (I. Zajc: *U slavu Strossmayera* op. 297, 1891. i A. Stöhr: *Domородni glasi*, op. 30, 1883.) utvrđena je datacija povezivanjem korespondencije skladatelja i biskupa. Kronologija nastanka skladbi obuhvaća raspon od četrdeset godina za biskupova života ili povodom njegove smrti, ali i kasnije su nastale dvije skladbe (1991. i 2015.). Kategorije popisa daju uvid u pregledanu notnu građu. Bilo bi potrebno nastaviti drugu razinu istraživanja koja bi obuhvatila bibliotečne i arhivske standarde, smjestila skladbe u kulturno-povijesni kontekst putem uključivanja korespondencije i druge arhivske građe, te glazbeno analitički obradila skladbe i utvrdila njihovu umjetničku vrijednost unutar nacionalne povijesti glazbe. Tema je vrijedna daljnjeg istraživanja.

Literatura

1. Brešić, Vinko, „Tri prigodnice biskupu Strossmayeru (Preradovićeve, Šenoina, Kranjčevićeva)“, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana*, Mirko Čurić (ur.), Đakovo: Tipografija, 2005., str. 27-40.
2. Fajdetic, Vladimir, *Franjo Krežma (1862 – 1881)*, Osijek: Zajednica kulturnih djelatnosti, 1982.

¹⁰⁵ Biografiju Antonin Dvořáka vidi u: Emil Hajek, „Dvořák Antonin“, *ME I*, Zagreb: JLZ, 1971, str. 494-496.

¹⁰⁶ Usp. Marin Srakić, „Strossmayer mecena glazbenika“, *Vjesnik*, br. 113, VI (1985), str. 94.

¹⁰⁷ Čuva se u NSK, Muzička zbirka/ Strmić 2, (Zbirka muzikalija i audiomaterijala). HGZ sign Sačuvana je korespondencija dvaju skladatelja u Kuhačevoj ostavštini, usp.: Blažeković, „Prilog“, op. cit. str. 296-299.

3. Franković, Dubravka, *Franjo Ksaver Kuhač. Korespondencija I/1(1860-1862)*, Zagreb: JAZU, etc., 1989.
4. Franković, Dubravka, *Franjo Ksaver Kuhač. Korespondencija I/2 (1863)*, Zagreb: JAZU, etc., 1992.
5. Golec, Ivica: *Hrvatsko pjevačko društvo „Slavulj“ Petrinja (1864.-2004.)*, Petrinja: Matica hrvatska Petrinja i HPD „Slavulj“ Petrinja, 2004.
6. Golec, Ivica, *Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja: Matica hrvatska Petrinja, 1999.
7. Hajek, Emil, „Dvořák Antonin“, *Muzička enciklopedija 1*, Zagreb: JLZ, 1971, str. 494-496.
8. Horvat, Mato, *Spomenica Hrvatskog pjevačkog društva „Sklad“-„Preradović“ u Đakovu 1863-1939*, Đakovo-Osijek, 1939.
9. Katalinić, Vjera i Tuksar, Stanislav (ur.), *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911), glazbena historiografija i identitet*, Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2013.
10. Kos, Koraljka, „Stöhr Antun“, *Muzička enciklopedija 3*, Zagreb: JLZ, 1977, str. 461
11. *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža“, 1984, str. 206.
12. Stanislav Marijanović, *Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ u Osijeku 1876-1986*, Osijek: Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, 1987.
13. Martić, Grgo, *Prigodnice biskupu Strossmayeru objavljene u Glasniku od 1875. do 1903., Zagrebačkom katoličkom listu 1858. i Spomen knjizi iz Bosne 1901*, Đakovo: Đakovački kulturni krug (etc.), 2006.
14. N., N., „Viestnik“, *Glasnik biskupije Đakovačko – sriemske*, br. 4, 8 (1876), str. 63- 64.
15. N., N., „† Dragutin Trišler“, *Vjesnik županije virovitičke*, br. 27, 17 (1918), str. 134.
16. Ma-in: „Vladimir Hafner“, *Narodna obrana*, VI, br. 224, (27. IX.1907), Osiek: Tisak Prve hrvatske dioničke tiskare, 1907.
17. „Njikoš, Julije“, *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, (ur. Krešimir Kovačević), Zagreb: JLZ, 1984.
18. Pettan, Hubert, *Popis skladbi Ivana Zajca*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1956.
19. Popovčak, Borivoj, „Strossmayer mecena glazbenika“, *XII. Strossmayerovi dani*, Đakovo 2014., Sveta Nedelja: Grad Đakovo, 2014, str. 3-10.
20. „Prejac, Đuro“, *Leksikon jugoslavenske muzike 2*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža“, 1984, str. 206.
21. Pšihistal, Ružica, „Prigodnice fra Grge Martića biskupu Strossmayeru (pogled u usmenoknjižnu retoriku)“, *Umjetnost riječi, časopis za znanost o književnosti*, 51, 1-2 (2007), str. 41-77.
22. Pšihistal, Ružica i Zovko, Tihonija, „Bibliografija pjesničkih prigodnica biskupu

- Josipu Jurju Strossmayeru“, *Diacovensia*, br. 7, 1 (2009), str. 157-196.
23. Srakić, Marin, *Bibliografija knjiga, brošura, monografija i muzikalija svećenika Đakovačke i Srijemske biskupije 1527.-2006.*, Đakovo: KBF u Đakovu, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, 2007.
 24. Sumarni inventar, HR-DAOS-423 Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“
 25. Marin Srakić, „Strossmayer mecena glazbenika“, *Vjesnik*, br. 113, VI (1985), str. 94.
 26. Žert, Oto u: *Bibliografija rasprava i članaka (S-Ž)*, *Muzika*, Zagreb: JLZ „Miroslav Krleža“, 1986, str. 619.

Internetski izvori:

Ajanović, Ivona, „Bozzotti“, Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. listopada 2015.)

Ajanović-Malinar, Ivona, „Hafner, Vladimir Josip (Viktor)“, Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. listopada 2015.)

Andrić, Ivan, „Skica za povijest glazbenog života u katedrali i u Bogoslovnom sjemeništu u Đakovu“, <http://hrcak.srce.hr/47727> (6. listopada 2015.)

Blažeković, Zdravko, „Political implications of Croatian opera in the nineteenth century“, http://www.academia.edu/11345009/Political_implications_of_Croatian_opera_in_the_nineteenth_century (2. listopada 2015.)

Blažeković, Zdravko, „Popis skladbi Franje Ksavera Kuhača“, <http://kuhac.net/bibliografija2.html> (1. listopada 2015.)

Blažeković, Zdravko, „Prilog biografiji Nikole Strmića“, http://www.academia.edu/3169108/Prilog_biografiji_Nikole_Strmi%C4%87a_A_contribution_to_bibliography_of_Nikola_Strmi%C4%87_ (1. listopada 2015.)

Sanja Majer-Bobetko, „Djelovnje stranih (osobito čeških) gazbenika u drugoj polovici 19. stoljeća u našim krajevima“, <http://www.hazu.hr/~azrnic/eRad455/Rad455MajerBobetko.pdf> (29. rujna 2015.)

Dragan Damjanović, „Biskup Josip Juraj Strossmayer i gradnja osječke župne crkve Svetih Petra i Pavla“, https://bib.irb.hr/.../236050.GStrossmayer_i_osjecka_zupna_crkva.doc (5. listopada 2015.)

Glasnović, Vinko, Hrvatsko društvo skladatelja, <http://www.hds.hr/clan/glasnovic-vinko/#members> (5. listopada 2015.)

Franković, Dubravka, „Korespondencija Kuhač-Strossmayer“, http://www.europeana.eu/portal/record/9200348/BibliographicResource_3000095270315.html (7. listopada 2015.)

Petrušić, Antun, „Antunović, Valerijan (Friml, Friml Antunović, Valère)“, Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. X. 2015.).

„Neumann, Dragutin“, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=43531> (2. listopada 2015.)

Pranjko, Klara, „Kovačević, Đuro (Kovacevich; Gjuuro, Juraj, Gregorius)“, Hrvatski biografski leksikon, <http://hbl.lzmk.hr/projekt.aspx> (2. X. 2015.)

Tiskane note

Friml Antunović, Valerijan, *Na grobu biskupa Strossmayera*, bez izdavača i datacije
Horyna, Jaroslav, *Hrvatski đaci Strossmayeru*, Zagreb: Tisak dioničke tiskare, 1877.

Krežma, Franjo, *Album*, Zagreb: izdanje Krešimira Marmilića, 1997.

Kuhač, Franjo Ksaver, *Mi smo braćo ilirskog*, op. 20, Wien: C. A. Spina, br. 18.984, 1865.

Kuhač, Franjo Ksaver, *Koračnica u slavu preuzvišenomu gospodinu biskupu Josipu Juraju Strossmayeru*, op. 29, vlastita naklada, Zagreb, L. Hartman, 1870.

Kuhač, Franjo Ksaver, *Koračnica u slavu preuzvišenomu gospodinu biskupu Josipu Juraju Strossmayeru*, op. 29, arr. Topić, Duško, elektronički ispis partiture, 2015.

Stöhr, Antun, *Domородni glasi*, op. 30, Varaždin: naklada J. B. Stifler, bez datacije
Sumarni inventar, Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, 1876-1985., 2013, HR-DAOS-423

Zajc Ivan pl., *Himna Strossmayeru*, op. 1003, Zagreb: tiskara i litografija C. Albrecht (Maravić i Dečak), 1906

Zajc, Ivan pl., *U slavu Strossmayera*, op. 297, Zagreb: Troškom i nakladom Fr. Župana (Albrecht i Fiedler), Franjo Vahčić litograf, tisak Drag. Albrechta, bez datacije

Neobjavljeno arhivsko gradivo

Bozzotti, Josip, *Trobojna*, bez signature (Glazbena zbirka SNFK u Đakovu)

Břiza, Josip, *Koračnica*, Posveta, sig. 126 HR AHAZU-59 126. XI. BIII. Zbirka isprava (adresa, diploma i posveta) J. J. Strossmayera (Arhiv HAZU)

Brož, Vilim, *Pod Slavjanskim barjakom!*, R. BROŽ II. 12. 1893. i. (Glazbena zbirka SNFK u Đakovu)

E., Gjuuro: *Himna Strossmayeru*, Zbirka muških zborova, Osijek, 1991. (Arhiv HPD „Lipa“)

HR-DAOS-423 Hrvatsko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, kut. 34, 36, 37, 38, 39 (HR-DAOS)

Prejac, Đuro, *Himna Strossmayera*, Arhivska knjiga notnih zapisa s klasifikacijskim oznakama, 1900, HR-DAOS-423 Osječko pjevačko društvo „Lipa“ Osijek, knj. br.

29 (HR-DAOS)

Krežma, Franjo: *Noć na Savi*, HR AHAZU-59, 128, XI. BIII (Arhiv HAZU), *Večer na Savi*, (Zbirka arhivske građe HGZ: Ostavština Franje Krežme)

Stöhr, Antun, NAĐ-KS, Varaždin, 20. svibnja 1883 (NAĐ)

Zajc, Ivan pl., NAĐ-KS, 16. kolovoza 1871 (NAĐ)

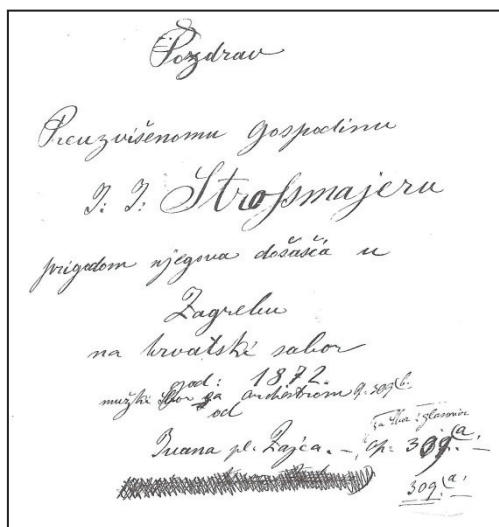
Zajc, Ivan pl., *Pozdrav Preuzvišenomu gospodinu J. J. Strossmajeru*, op. 309 a, Zajc L. 34; Op. 309 b, Zajc L. 28 (NSK, Muzička zbirka)

Zajc, Ivan pl., *Strossmayer missa*, op. 381, Zajc L. 34 (NSK, Muzička zbirka)

Zajc, Ivan pl., *Himna Strossmayeru*, op. 996, Zajc L. 114 str. 129-132, (NSK, Muzička zbirka)

Zajc, Ivan pl., *Jusipu Jurju slava!* op. 996 a Zajc L. 117, str. 1-46 (NSK, Muzička zbirka); Op. 996a/2 Zajc L. 118 (NSK, Muzička zbirka)

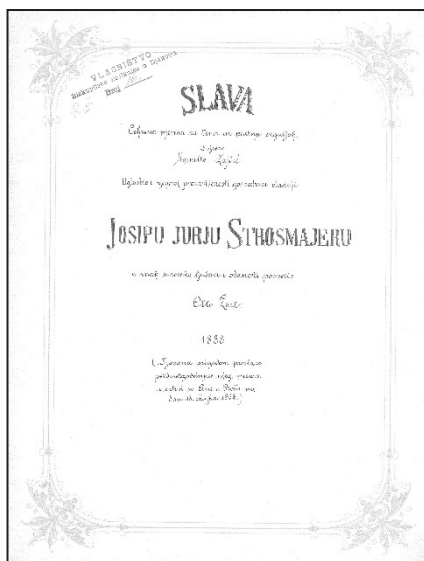
Ilustracije

Ivan pl. Zajc, *Pozdrav Preuzvišenomu gospodinu J. J. Strossmajeru*, op. 309 a

Naslovnica

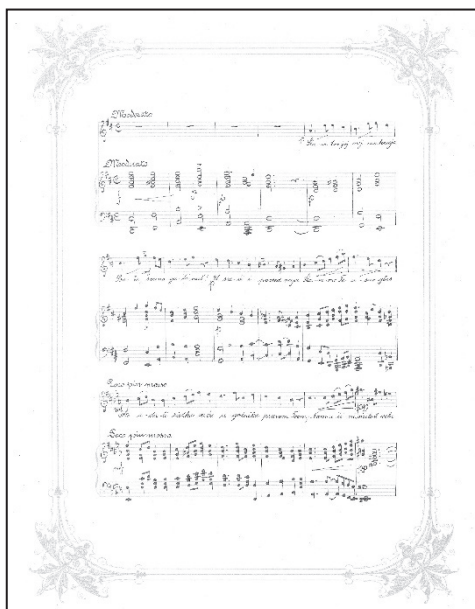
Zajc, L. 34 (NSK, Muzička zbirka)

Otto Žert, *Slava*

Naslovnica

Glazbena zbirka SNFKA u Đakovu: R. II. 16 i

Otto Žert, *Slava*

Prva notna stranica partiture

Glazbena zbirka SNFKA u Đakovu: R. II. 16 i

Josip Bříza, *Koračnica*
 HPD „Slavulj“ Petrinja
 Naslovnica

Posveta, sig. 126, HR AHAZU-59 126.XI. BIII. E
 Zbirka isprava (adresa, diploma i posveta) J. J. Strossmayera

COMPOSITIONS DEDICATED TO BISHOP STROSSMAYER

Abstract

Bishop Strossmayer was an active participant in the musical life of Croatia. A preserved correspondence between him and the musicians of the time provides for an insight into a versatile relationship, be it about patronage, acquaintance with the leading European musicians, or about the work on the institutionalization of musical life and education. In addition to famous European names like Franz Liszt, Antonin Dvořák, Louis Kuba, and the Croatian composers Ivan Zajc, Franjo Krežma, Franjo Kuhač, and Nikola Strmić, the list is comprised of a number of lesser-known composers, whose activities marked the musical life of the cities in which they worked. The correspondence illuminates a complex situation of musical life in Croatia, heavily influenced by the cultural and political forces of the 19th century. In significantly smaller numbers when compared to the literature, an occasional music written in honor of Bishop Strossmayer was created, wherein composers expressed their appreciation for a financial support of education, publishing, concert activities, and work on the preservation of national heritage. The songs dedicated to the Bishop include the embodiment of all music types, including opera. The verses of Croatian poets,

among whom was Petar Preradović, were transformed into music. The autographs are scattered in the Croatian archives, while later versions and contemporary performances indicate a great historical importance of Strossmayer for the Croatian music and musicians.

Key words: list, compositions dedicated to Strossmayer, dedications

doc. dr. sc. Ivana Bestvina Bukvić
Marija Tolušić, viši predavač
dr. sc. Ivana Tokić, stručni suradnik
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

USPJEŠNOST POSLOVANJA GOSPODARSKIH SUBJEKATA U OVISNOSTI O RODNOJ STRUKTURI UPRAVE

Iako u Hrvatskoj postoji kvalitetan zakonski okvir te unatoč činjenici da danas žene čine više od polovine stanovništva koje stječe visoko obrazovanje, na tržištu rada postoji manja zastupljenost žena, posebice na menadžerskim pozicijama. Cilj je rada prezentirati karakteristike i usporediti uspješnost poslovanja poduzeća u ovisnosti o rodnoj strukturi uprave te provjeriti hipotezu prema kojoj je neadekvatna uspješnost poslovanja društava u čijoj upravi sudjeluju žene razlog za manju učestalost upošljavanja žena na menadžerskim pozicijama. U tu je svrhu 2015. provedeno istraživanje uspješnosti poslovanja 4.489 poduzeća. Analizom rezultata istraživanja utvrđeno je da žene zastupaju samo 16,86% analiziranih poduzeća, pri čemu je udio žena u upravljačkoj strukturi obrnuto proporcionalan njihovoj veličini. Međutim, utvrđeno je da poduzeća u čijem upravljanju sudjeluju žene imaju veću razinu profitabilnosti i u prosjeku manju kreditnu zaduženost u odnosu na ona čiju upravu čine isključivo muškarci. Pritom je sa stajališta analiziranih financijskih kriterija donesen zaključak da su poduzeća u čijoj upravi sudjeluju žene bar jednako uspješna te da se kvaliteta upravljanja, obrazovanje i stručnost žena ne može definirati kao razlog njihove neadekvatne prisutnosti u upravljačkim strukturama. Uslijed navedenog, poduzeća koja su isključiva u odabiru menadžmenta, u smislu rodnog kriterija, smanjuju svoju raspoloživost izbora kvalitetnih kadrova, a potencijalno i ukupnu poslovnu uspješnost.

Ključne riječi: menadžment, financijski rezultat, profitabilnost, tržište rada, žene menadžeri

Uvod

Unatoč nastojanjima za postizanje ravnopravnosti svih sudionika na tržištu rada, još uvijek je prisutan nerazmjer između ukupne zaposlenosti, a posebno zastupljenosti na upravljačkim pozicijama između muškaraca i žena. U Republici Hrvatskoj u posljednjem je razdoblju vidljiv trend smanjenja razlike u broju zaposlenih muškaraca i žena, no nije evidentirana jednako brza promjena u zastupljenosti žena na upravljačkim pozicijama.

Naime, udio se žena u organizacijskoj hijerarhijskoj razini smanjuje što je razina odgovornosti i menadžerske funkcije viša. Takvo stanje potvrđuju brojni kvantificirani podaci objavljeni u publikacijama Eurostata, Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske, Hrvatskog zavoda za zapošljavanje i drugih javnih institucija.

Položaj i uloga žene od početaka ljudske civilizacije u nekim sredinama nisu bitno promijenjeni. Majka kao kućanica i odgojiteljica djece, a otac kao hranitelj obitelji, tradicionalan je stav koji je još uvijek prisutan. Važnije promjene mogu se uočiti unazad posljednja dva stoljeća, što kroz teoriju i zapise, što kroz stvarno djelovanje i borbu žena za svoja prava i položaj u društvu. Tako John Stuart Mill, britanski filozof i ekonomist, u svom djelu „Podređenost žena“ objavljenom 1861. godine jasno ističe probleme koji proizlaze iz odnosa žena i muškaraca te primjećuje „da je princip koji određuje postojeće društvene odnose između dva spola – pravna podređenost jednoga drugome – po sebi naopak te je sada jedna od najvećih prepreka ljudskome napretku; te stoga treba biti zamijenjen principom savršene jednakosti, koji ne dopušta nikakvu moć ili privilegiju na jednoj strani, ni nemoć na drugoj.“¹ Nejednakost se očitovala kroz nemogućnost obrazovanja, uskraćivanje prava glasa i potpisivanja bilo kakvih ugovora, nemogućnost nasljeđivanja i upravljanja imovinom te gubljenje starateljstva nad djecom, a žene su se mogle zaposliti jedino uz dopuštenje, odnosno suglasnost supruga ili oca. Djelovanje biskupa J. J. Strossmayera ostavilo je važan trag na hrvatski narod i hrvatsko društvo. Iz njegove ostavštine koju čini više od 15.000 dokumenata, 12.000 pisama i druge korespondencije vidljiv je njegov utjecaj i djelovanje kako u crkvenom životu i radu, tako i u svjetovnom. „Znatan dio autora te korespondencije (gotovo 14%) čine žene, kojih ima više od dvije stotine.“² Poticanje na obrazovanje mladih, kako dječaka tako i djevojčica, može se vidjeti pomoću činjenice da je Strossmayer 1880. g., na zamolbu Gradskog poglavarstva Osijeka, darovao zemljište Biskupije bosansko-đakovačke i srijemske, u današnjoj Tvrđi za izgradnju zgrade Velike gimnazije (u kojoj danas djeluje Ekonomska i upravna škola). Uvjeti koje je uz darovanje zemljišta postavio biskup bili su:³

- da Slavonski i kraljevski grad Osijek ustupi prostor biskupiji za sjemenište,
- da se u Osijeku podigne Viša djevojačka učionica,
- da se nova gimnazijska zgrada lijepo i ukusno sazida i da bude na ures gradu i mladeži.

Kako navodi Vukovac, Strossmayera se može smatrati i pionikom u borbi za ženska prava sagledavajući njegovu pomoć i podršku Mariji Jurić Zagorki. Zagorka, prva novinarka u Hrvatskoj pa i Srednjoj Europi koja je u počecima svoje karijere radila pod

¹ John Stuart Mill, *Podređenost žena*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk, 2000., str. 13.

² Vladimir Koščak: *Josip Juraj Strossmayer-političar i mecena*, Osijek, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, 1990., str. 6

³ Brošura: „Od prošlosti do sadašnjosti ULICAMA TVRĐE“, *II. gimnazija Osijek*, urednik Tatjana Blagojević, 2008., str. 9.

muškim pseudonimima, pismom se obratila za pomoć Stossmayeru, kako bi je prihvatili u redakciji dnevnih novina *Obzor* koju su do tada činili isključivo muški članovi. Preporuka i zamolba biskupa Strossmayera onemogućila je redakciju *Obzora* da odbaci Zagorku, iako su zapošljavanje žene u novinarstvu smatrali skandalom.

Krajem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća intenzivnije se javlja pokret za ravnopravnost i jednakost spolova, koji je aktivan i danas. Postojanje zakonskih i institucionalnih okvira kojima se jamči jednakost u potpunosti ne ukida diskriminaciju pri zapošljavanju, razliku u plaćama na istim pozicijama te mogućnost napredovanja. „... Određenim područjima definiranim „muškim“ često je pripisana viša vrijednost – npr. višim plaćama i bržim razvojem karijere. U praksi, ovo implicira nejednaku distribuciju moći i resursa između muškaraca i žena, vidljivu npr. u javnoj promociji inovacija u Švedskoj. WRC⁴ model ublažava segregaciju i hijerarhiju između muškaraca i žena u regionalnoj razvojnoj politici izlažući da sposobnost razvoja inovacija nije povezana s nečijim rodом.“⁵

Prema podacima Eurostata, u EU je očita podzastupljenost žena u upravama gospodarskih subjekata (33%), pri čemu se Hrvatska nalazi na samom začelju po zastupljenosti žena na upravljačkim pozicijama (25%). Pritom nije jasno utvrđeno koji su konkretni razlozi za navedene podatke.

U okviru ovog rada provedeno je istraživanje s ciljem testiranja hipoteze prema kojoj je neadekvatna uspješnost poslovanja gospodarskih subjekata u čijoj upravi sudjeluju žene razlog za manju učestalost angažiranja žena na upravljačkim pozicijama u Hrvatskoj.

Žene i diskriminacija na tržištu rada

Intenzitet događanja i promjena u društvenoj zajednici krajem dvadesetog te početkom dvadeset i prvog stoljeća izazvao je promjene na tržištu rada, na kojem je sve veći udio žena te se sve češće govori o procesu „feminizacije“ rada. Participacija žena na tržištu radne snage sve je veća. Žene se sve više angažiraju i samozapošljavanju u poduzetničkim aktivnostima. U Republici Hrvatskoj žene čine 45,4% radno aktivnog stanovništva.⁶ Povećanje broja žena na tržištu rada nije razmjerno njihovoj ulozi u društvu, a uzrok tomu je postojanje diskriminacije. U skladu s ustavnim odredbama, u Republici Hrvatskoj postoji dobar institucionalni i zakonodavni okvir kojim se osigurava ravnopravnost spolova na svim područjima društvenog, gospodarskog i kulturnog života. Međutim, diskriminacija na tržištu rada i dalje je prisutna, bez obzira na to je li riječ o javnoj ili prikrivenoj diskriminaciji koja može biti primarna i sekundarna

⁴ WRC – Women Resource Centres

⁵ Lindberg M.; Danilda I; Torstensson, B.M.; „Women Resource Centres—A Creative Knowledge Environment of Quadruple Helix“; *Springer Science+Business Media*; 2011, str. 15.

⁶ Prema Državnom zavodu za statistiku Republike Hrvatske: „Žene i muškarci u Hrvatskoj“, str. 33.

diskriminacija.⁷ Primarna prikrivena diskriminacija rezultat je predrasuda i uvjerenja o tome da ženi nije mjesto u javnim djelatnostima i da ne može biti nadređena muškarcu, a to je rezultat tradicionalnih shvaćanja o muškim i ženskim poslovima i načinima ponašanja. Sekundarnu diskriminaciju teže je uočiti, ali se ona prepoznaje u shvaćanju o većoj povezanosti žena za obitelj i podređivanje karijere i poslovnog života obiteljskom životu. Pritom je prisutna razlika u plaćama između muškaraca i žena, diskriminacija pri zapošljavanju i posebno diskriminacija pri napredovanju i izgradnji karijere.

Različita istraživanja u svijetu i Hrvatskoj navode razlike u plaćama muškaraca i žena u rasponu od 10% do čak 30%, a udio je plaća koje primaju žene u plaćama muškaraca u 2012. u RH iznosio 90,4%.⁸ U tablici 1. navodi se broj novih diplomiranih studenata, magistara, sveučilišnih specijalista i doktora znanosti u 2014. g. prema rodnoj strukturi.

Tablica 1. Stupanj obrazovanja žena/muškaraca u 2014. g.

	Ukupno	Žene	Muškarci
Diplomirani studenti na visokim učilištima	36 964	21 991 (59,5%)	14 973 (40,5%)
Magistri znanosti, magistri i sveučilišni specijalisti	1 518	883 (58,2%)	635 (41,8%)
Doktori znanosti	1 338	730 (54,6%)	608 (45,4%)
Ukupno	39 820	23 604 (59,3%)	16 216 (40,7%)

Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske⁹

Diskriminacija i problemi pri zapošljavanju i napredovanju žena često su rezultat kompromisa i usklađivanja obiteljskog života, tj. majčinstva i poslovnog života. Pritom su žene zastupljenije u zanimanjima poput medicinske sestre, nastavnice u javnim školama, vrtićima, administrativne radnice, radnice u trgovini na malo, radnice u brojnim uslužnim poslovima. Osim ovakvog svjesnog izbora, žene su sklonije poslovima koji su manje plaćeni, preferiraju kraće radno vrijeme (tzv. „part-time“ poslove), koji nisu jednako regulirani, općeprihvaćeni i plaćeni kao poslovi s punim radnim vremenom (tzv. „full-time“ poslovi), važna im je lokacija, odnosno blizina posla, sigurnost i minimalni rizik pri odabiru posla. Vrlo često se ne suprotstavljaju postupcima koji ih diskriminiraju, a koje provode muškarci, nerijetko odustaju i prije nego se suoče s problemom ili preprekom.¹⁰ Takvim načinom ponašanja i same pridonose većoj segregaciji na tržištu rada.

⁷ Prema: Snježana Prijic-Samaržija, Ivanka Avelini Holjevac, Marko Turk; „Žene u znanosti: stakleni strop“, Zagreb: *Društvena istraživanja*, 6, (2009) str. 1055.

⁸ Prema http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2014.pdf

⁹ Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, *Žene i muškarci u Hrvatskoj 2014.*, www.dzs.hr/Hrv_Eng/menandwomen/men_and_women_2014. (13.4.2015.)

¹⁰ Prema Izvješće pravobraniteljice o ravnopravnosti spolova 2011. g.; dostupno na <http://www.prs.hr/>

Žene u upravljačkim strukturama

Dostupnost obrazovanja, promjene u tradicionalnom shvaćanju ženskih i muških poslova te veća angažiranost samih žena u poduzetništvu, kao dijelu gospodarstva, utječu na povećanje broja žena u poslovnom svijetu (gospodarstvu), ali i u politici, znanosti i kulturi. Zastupljenost žena još je uvijek uistinu minimalna i smanjuje se kako se povećava hijerarhijska menadžerska razina. Takvo stanje potvrđuje primjer da je u Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti u 2015. godine od 149 redovnih članova udio žena samo 9%, tj. samo je 14 žena akademkinja koje su članovi važne institucije našeg društva ili činjenica da je u Vladi Republike Hrvatske trenutno angažirana samo jedna ministrica.

Kako navodi Mijo Novak,¹¹ ulazak žena u menadžment započeo je sredinom dvadesetog stoljeća, odnosno desetak godina nakon Drugog svjetskog rata te se od tada razbija tradicionalna barijera ulaska žena u više razine poslovnog svijeta, razine u kojima se kreiraju odlike i odlučuje. Specifičnost prvih žena menadžera bila je njihova sposobnost prikriivanja vlastite osobnosti i prihvaćanja rada i stila koji se očekivao na toj poziciji. U drugoj etapi, posljednjeg desetljeća dvadesetog stoljeća, žene postupno uvode svoj stil vođenja, tzv. „ženski stil“ vođenja. On se temelji na kooperativnosti, suradnji, razumijevanju, interakciji, senzibilnosti, otvorenosti, što se danas smatra poželjnim i potrebnim stilom vođenja. Sva navedena obilježja predstavljaju sve ono po čemu se razlikuju od „muškog stila“ vođenja koji se temelji, kako navode različiti teoretičari i istraživači¹² na asertivnosti, racionalnoj analizi, natjecanju i konkurenciji. Muški stil menadžera smatra se više autokratskim, a ženski stil više suradničkim i demokratskim. Kako različitosti predstavljaju svojevršno bogatstvo društva i poslovnih subjekata, tako i „orijentacija i preokupacija modernih menagera i menadžment postaje upravljanje raznolikošću i različitošću u koju spada i spolna različitost i konzekventno različito ponašanje i stilovi menadžment vezani uz spol.“¹³

U istraživanju provedenom od strane Adamsa i Ferreire tijekom 2009. provedena je analiza američkih tvrtki na osnovi podataka objavljenih od strane agencije Standard & Poors za razdoblje 1996. - 2003., s ciljem utvrđivanja karakteristika rada žena u upravljačkim odborima te uspješnosti i karakteristika poduzeća čiji članovi upravljačkih odbora su žene. U radu se navodi da je na osnovi rezultata istraživanja utvrđeno da uprave koje imaju rodno diversificirano strukturu imaju jače nadzorne (monitoring) funkcije. Pritom je ovo tumačenje povezano s idejom da čvrst nadzor može dovesti do smanjenja vrijednosti tvrtke, pri čemu rodna diversifikacija uprave u prosjeku ne povećava

¹¹ Mijo Novak, „Položaj i uloga žene u menadžmentu“, *Hrvatska gospodarska revija* br. 5, (1996), str. 33-38.

¹² Za pregled istraživanja vidjeti: Fikreta Bahrijarević-Šiber, Pero Sikavica, „Neki aspekti položaja i načina rukovođenja žena menagera u hrvatskim poduzećima:empirijska analiza“, *Suvremeno poduzetništvo* 10 broj 9, 2003.

¹³ Fikreta Bahrijarević-Šiber, Pero Sikavica, „Neki aspekti položaja i načina rukovođenja žena menagera u hrvatskim poduzećima:empirijska analiza“, *Suvremeno poduzetništvo* 10 broj 9, 2003. str.184.

vrijednost, međutim korisna je u subjektima koje bi u suprotnom imale slabu upravu te bile podložne preuzimanjima.¹⁴ Također, postavlja se pitanje utječe li zapošljavanje žena na upravljačkim pozicijama uistinu na uspješnost poslovanja ili je slučaj da je veća vjerojatnost da će tvrtke s boljim rezultatima poslovanja upošljavati žene.¹⁵

Uspješnost menadžmenta poslovnog subjekta ovisi o činiteljima koje možemo grupirati kao: sposobnosti, znanja i vještine samih menadžera; sposobnosti, znanja i vještine suradnika; različiti aspekti situacije u kojoj rukovode.¹⁶ Uspjeh, dakle, ne ovisi o spolu, već o sposobnostima, znanjima i vještinama na kojima se temelje poslovne odluke, a ta razlika između muškaraca i žena sve je manja ili je gotovo i nema. U radu objavljenom 2006. g. prezentirani su rezultati istraživanja poslovanja 2.500 poduzeća registriranih u Danskoj, u okviru kojeg je provedena analiza povezanosti zastupljenosti žena u top menadžmentu i rezultata poslovanja za razdoblje 1993. – 2001. godine. Provedenim je istraživanjem utvrđeno da diversificirana struktura uprave ima pozitivan efekt na rezultate poslovanja poduzeća. Međutim, istodobno ovi pozitivni efekti značajno ovise i o kvalificiranosti upravljačke strukture.¹⁷

Zaposlenost i zastupljenost žena na upravljačkim pozicijama

Prema podacima Eurostata iz 2015. g., zaposlenost žena, starijih radnika te manje obrazovanih općenito je niža. Ipak, u posljednjih 10 godina bilježi se postupno smanjenje razlike u zaposlenosti muškaraca i žena na području Europske unije. „U 2014, ukupna zaposlenost muškaraca je zabilježena na 70,1% u EU-28, u usporedbi s 59,6% ukupne zaposlenosti žena. Dugoročna usporedba pokazuje da dok je zaposlenost muškaraca bila ispod korespondentne razine prije 10 g. (70,3% u 2014.), zabilježeno je značajno povećanje udjela žena u zaposlenosti – s rastom od 4,1% sa 55,5% u 2004. godini.“¹⁸

Prema Slikovnom prikazu 1, vidljiva je distribucija zaposlenosti žena prema pojedinoj zemlji EU. Međutim, u tumačenju ovog prikaza ne treba zanemariti gospodarsku razvijenost i ukupnu zaposlenost u pojedinoj državi. Prema podacima DZS-a za treći kvartal 2015. g., u Hrvatskoj je ukupno zaposlenih 749.000. žena (46% od ukupno zaposlenog stanovništva).

¹⁴ Adams, R. B., Ferreira, D., Women in the boardroom and their impact on governance and performance, *Journal of Financial Economics*, str. 291–309

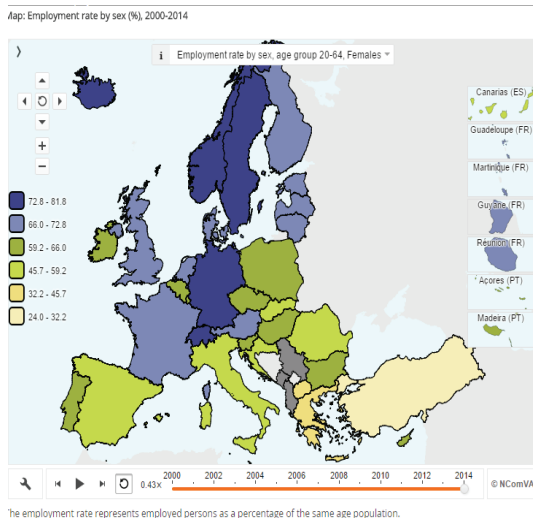
¹⁵ Nina Smith, Valdemar Smith, Mette Verner, „Do women in top management affect firm performance? A panel studio f 2,500 Danish firms“, *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 55, No. 7, 2006, str. 569-593

¹⁶ Fikreta Bahrijarević-Šiber, Pero Sikavica, „Neki aspekti položaja i načina rukovođenja žena managera u hrvatskim poduzećima: empirijska analiza“, *Suvremeno poduzetništvo* 10 broj 9,2003.,str 189.

¹⁷ Nina Smith, Valdemar Smith, Mette Verner, „Do women in top management affect firm performance? A panel studio of 2,500 Danish firms“, *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 55, No. 7, 2006, str. 569-593

¹⁸ Employment Statistic, Eurostat Izvor: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics, pristupljeno: 12.01.2016.

Slikovni prikaz 1. Stopa zaposlenosti žena starosne skupine 20-64 na području EU u razdoblju 2000. - 2014. (u %)

Izvor: preuzeto u cijelosti: <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/statistics-illustrated>, pristup 11. 1. 2016.

Promatrajući područje EU-a, zaposlenost je muškaraca viša, iako postoje značajne razlike ovisno o promatranom geografskom području. Tako Turska u 2013. g. bilježi najveću razliku u zaposlenosti žena i muškaraca od gotovo 30%, a razlike u zaposlenosti žena i muškaraca najmanje su u Norveškoj i Irskoj, ispod 5%. Na području Republike Hrvatske zabilježena je razlika u zaposlenosti žena i muškaraca od 9,1%.

Tablica 2. Razlike u zaposlenosti žena i muškaraca prema sektoru (u %)

Geografsko područje	2013.		Geografsko područje	2013.		Geografsko područje	2013.	
	Javni sektor	Privatni sektor		Javni sektor	Privatni sektor		Javni sektor	Privatni sektor
Belgija	-3,0	13,6	Nizozemska	16,2	17,0	Cipar	0,3	24,1
Bugarska	17,5	12,4	Poljska	3,7	16,1	Latvija	18,0	13,5
Češka r.	21,2	22,7	Portugal	11,2	24,4	Litva	13,3	15,8
Danska	11,9	16,1	Rumunjska	17,4	2,8	Mađarska	22,4	15,0
Njemačka	12,9	24,4	Slovenija	6,1	8,8	V. Britanija	19,6	25,1
Španjolska	15,0	22,3	Slovačka	14,6	21,4	Irsko	11,0	19,9
Hrvatska	13,6	8,3	Finska	18,8	17,9	Norveška	11,4	18,1
Italija	7,6	17,0	Švedska	12,8	12,8	Švicarska	15,3	21,7

Izvor: izrada autora prema podacima Eurostata¹⁹

¹⁹ Podaci dostupni na: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics (12. 1. 2016.)

Značajne su razlike u zaposlenosti žena i muškaraca zabilježene po sektorima gdje su evidentne neujednačenosti u praksi pojedinih zemalja. Tako je Hrvatskoj u 2013. g. evidentirana značajnija razlika u zaposlenosti žena i muškaraca u javnom sektoru u odnosu na privatni.

Tablica 3. Zastupljenost žena na menadžerskim te uredskim i administrativnim poslovima (u %)

Geografsko područje	Menadžerske pozicije	Uredski i administrativni poslovi	Geografsko područje	Menadžerske pozicije	Uredski i administrativni poslovi
Latvija	44%	76%
Mađarska	41%	74%	Danska	28%	71%
Litva	40%	74%	Malta	28%	65%
Poljska	38%	64%	Italija	28%	64%
Bugarska	37%	73%	Češka	27%	79%
Francuska	36%	74%	Nizozemska	25%	63%
Slovenija	37%	56%	Hrvatska	25%	68%
Švedska	36%	68%	Cipar	19%	76%
...	Luksemburg	16%	53%
EU	33%	67%			

Izvor: izrada autora prema podacima Eurostata²⁰

Na osnovi podataka Eurostata za područje EU, žene su na upravljačkim pozicijama angažirane u 33% slučajeva, dok su istodobno sa 67% zastupljene na uredskim i administrativnim poslovima, a to su nerijetko poslovi koji daju potporu menadžerskim pozicijama. Najznačajnija podzastupljenost žena na upravljačkim pozicijama na području EU pronalazi se u Luksemburgu (16%) i Cipru (19%). U Mađarskoj je udio žena na menadžerskim pozicijama među najvišima u EU (41%), što je istodobno i komparabilno s ukupnim udjelom zaposlenih žena (46%) u toj državi.

Hrvatska je po zastupljenosti žena na menadžerskim pozicijama među četiri posljednje pozicionirane zemlje, unatoč činjenici da je udio žena u visoko-obrazovanim kadrovima iznad 50% (u ukupnoj populaciji visokoobrazovanih kadrova sa 53,3% su zastupljene žene, a u 2014. g. od ukupnog broja ljudi koji su stekli jednu od razina visokog obrazovanja udio žena iznosi 59,3%).²¹

²⁰ Podaci dostupni na: Women earned on average 16% less than men in 2013 in the EU, Eurostat, <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6729998/3-05032015-AP-EN.pdf> (12. 1. 2016.)

²¹ Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2014, prosinac

Rezultati i metodologija istraživanja

S ciljem utvrđivanja poslovne uspješnosti gospodarskih subjekata u čijoj upravi su zastupljene žene, tijekom ožujka i travnja 2015. provedeno je istraživanje uspješnosti poslovanja i karakteristika gospodarskih subjekata koja su aktivno obavljala poslovnu djelatnost u 2012. i/ili 2013. godini.

Istraživanje čiji su rezultati prezentirani u ovom radu, provedeno je na temelju sekundarnih podataka prikupljenih iz višestrukih izvora. Podaci o zastupnicima i upravljačkoj strukturi gospodarskih subjekata prikupljeni su iz Sudskog registra Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske, a podaci koji se odnose na godišnja financijska izvješća ispitanika prikupljeni su iz baze podataka Financijske agencije (FINA). Rezultati istraživanja generirani su uporabom financijskih metoda u smislu utvrđivanja ostvarene profitabilnosti i zaduženosti poduzeća te statističkim metodama.

Opis uzorka

Istraživanjem je obuhvaćen uzorak od 4.489 trgovačkih društava registriranih na području Republike Hrvatske u pravno-organizacijskom obliku dioničkih društava i društava s ograničenom odgovornošću, neovisno o djelatnostima koje obavljaju. Uzorak obuhvaća tvrtke koje su u 2012. i 2013. obavljale poslovnu djelatnost neovisno o opsegu aktivnosti. U 2013. g. je registrirano ukupno 118.429²² po pravno-organizacijskom ustroju usporedivih pravnih subjekata. Uzorak subjekata izabran je na slučajaj način, korištenjem generatora slučajnih brojeva.

Prosječan ukupan prihod koji su gospodarski subjekti obuhvaćeni istraživanjem ostvarili u 2013. g. iznosi 110,3 mil. HRK, a prosječna je vrijednost ukupne imovine iznosila 177,6 mil. HRK. S obzirom na ukupne prihode, istraživanjem su obuhvaćena mala, srednja i velika poduzeća. Kriterij veličine poduzeća utvrđen je prema Zakonu o poticanju malog i srednjeg poduzetništva koji je bio na snazi u vrijeme izrade financijskih izvješća analiziranih poslovnih godina.²³

Upravljačka struktura analiziranih subjekata utvrđena je prema podacima objavljenim u Sudskom registru Republike Hrvatske važećim na dan 31.12.2013., odnosno na dan zaključka godišnjih financijskih izvješća za analiziranu poslovnu godinu.

U okviru istraživanja analizirani su sljedeći kriteriji:

- Zastupljenost žena u upravljačkim strukturama ovisno o veličini gospodarskog subjekta mjereno prema:
 - vrijednosti ukupne imovine na dan 31.12.2013.g.

²² Izvor: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2014, prosinac 2014, http://www.dzs.hr/Hrv_Eng/ljetopis/2014/sljh2014.pdf (12.1.2016)

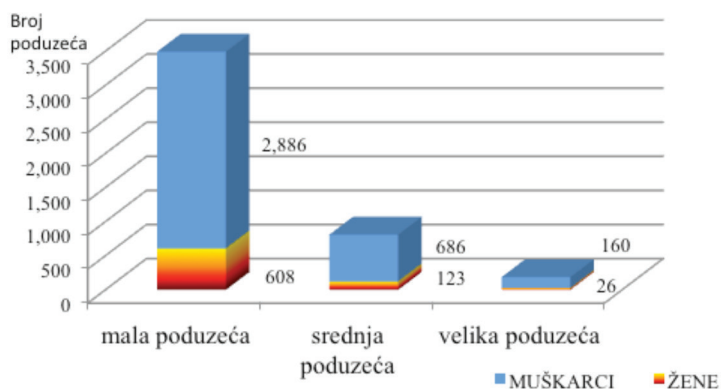
²³ S danom 1. 1. 2016.g. stupa na snagu Zakon o računovodstvu prema kojemu su kriteriji veličine poduzeća izmijenjeni u odnosu na ranije važeće propise, te umjesto dosadašnje tri propisane su četiri skupine za klasifikaciju poduzetnika prema veličini (mikro, mali, srednji i veliki).

- ukupnom prihodu ostvarenom u 2013.g.
- Struktura financiranja poslovanja (mjereno angažiranim vlastitim kapitalom i rezervama, obvezama prema povezanim osobama, dugoročnom i kratkoročnom kreditnom zaduženosti)
- Rezultatima poslovanja u 2013. g. (mjereno ostvarenom neto dobiti, EBITDA, neto profitnom maržom i operativnom dobiti)

Rezultati istraživanja

S ciljem utvrđivanja karakteristika poduzeća u čijoj su upravi angažirane žene menadžeri, provedena je analiza upravljačke strukture poduzeća iz uzorka prema rodnom kriteriju u odnosu na veličinu poduzeća, utvrđenu prema važećim regulativama. Grafički prikaz 1 prikazuje upravljačku strukturu poduzeća iz uzorka ovisno o veličini utvrđenoj prema kriteriju visine ostvarenih ukupnih prihoda u 2013. godini.

Grafički prikaz 1. Upravljačka struktura ovisno o veličini poduzeća po kriteriju visine ostvarenih ukupnih prihoda u 2013

Izvor: izrada autora

Provedenom analizom prikupljenih podataka utvrđeno je da žene sudjeluju u upravama 757 poslovnih subjekata, odnosno u 16,9% tvrtki iz uzorka. Navedeni je podatak značajno manji od podatka koji prezentira Eurostat, međutim odstupanja su moguća s obzirom na to da su u istraživanjima korišteni različiti izvori podataka i metodologija istraživanja.

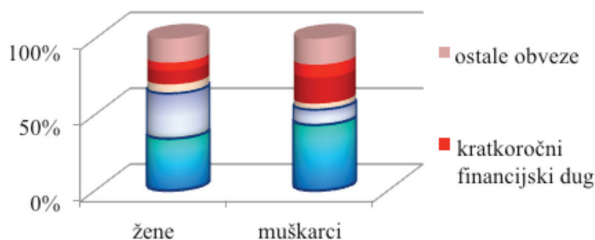
Prema kriteriju ukupnih prihoda, zastupljenost žena u upravi značajnija je u manjim društvima (17,4%) te se taj udio smanjuje proporcionalno veličini subjekata. Pritom je zastupljenost žena u upravljačkim strukturama velikih poduzeća samo 14%.

Tablica 4. Upravljačka struktura prema rodnom kriteriju po veličini poduzeća (kriterij ukupnih prihoda) u 2013.

oznaka poduzeća	žene		muškarci		ukupno
	broj	udio	broj	udio	
mala poduzeća (ukupni prihodi 15 > 76 M HRK)	608	17,4%	2.886	82,6%	3.494
srednja poduzeća (ukupni prihodi 76 > 380 M HRK)	123	15,2%	686	84,8%	809
velika poduzeća (ukupni prihodi > 380 M HRK)	26	14,0%	160	86,0%	186
Ukupno	757	16,9%	3.732	83,1%	4.489

Izvor: izrada autora

Uz provedenu analizu zastupljenosti žena na upravljačkim pozicijama po kriteriju ukupnih prihoda, utvrđena je i njihova zastupljenost u trgovačkim poduzećima prema kriteriju ukupne imovine. Provedenom su analizom generirani usporedivi rezultati, pri čemu je zastupljenost žena u malim poduzećima na razini 17,6%, a ona se smanjuje proporcionalno veličini poduzeća i prema kriteriju vrijednosti ukupne imovine utvrđene na osnovi bilančnih pokazatelja na dan 31.12.2013. Pritom je zastupljenost žena u poduzećima s ukupnom imovinom većim od 326 mil. HRK samo 13,4%.

Grafički prikaz 2. Struktura financiranja imovine gospodarskih subjekata ovisno o rodnoj strukturi

Izvor: izrada autora

S ciljem utvrđivanja financijskog položaja poduzeća koja zastupaju žene, za oba poduzorka provedena je analiza i usporedba bilančne strukture poduzeća iz uzorka na dan 31.12.2013. g. te rezultata i profitabilnosti poslovanja u 2012. g. i 2013. g.

Tablica 5. Upravljačka struktura prema rodnom kriteriju u zavisnosti od veličine poduzeća (kriterij ukupne imovine) na dan 31. 12. 2013.

oznaka veličine poduzeća	žene		muškarci		Ukupno
	broj	udio	broj	udio	
mala poduzeća (ukupna imovina 15 > 76 M HRK)	596	17,6%	2.791	82,4%	3.387
srednja poduzeća (ukupna imovina 76 > 326 M HRK)	114	15,2%	636	84,8%	750
velika poduzeća (ukupna imovina > 326 M HRK)	47	13,4%	305	86,6%	352
Ukupno	757	16,9%	3.732	83,1%	4.489

Izvor: izrada autora

Analizom bilanci gospodarskih subjekata iz uzorka utvrđeno je da žene upravljaju ili sudjeluju u upravljanju ukupnom imovinom vrijednosti 104,2 mlrd. HRK (odnosno 13,2% ukupne vrijednosti imovine svih poduzeća iz uzorka koja iznosi 786,2 mlrd. HRK). Prema prosječnim vrijednostima bilančnih pozicija na dan 31.12.2013., utvrđeno je da poduzeća u čijoj upravljačkoj strukturi sudjeluju žene u manjoj mjeri koriste financijsku polugu. Tako je ukupan financijski dug tih gospodarskih subjekata 14,3% ukupnih izvora financiranja, a onih u čijoj upravi sudjeluju isključivo muški članovi 25,6%. Uporabom veće financijske poluge moguće je generirati veće ukupne prihode, potencijalno i profitabilnost poslovanja, no navedenim se, ovisno o zastupljenosti u izvorima financiranja povećava i ukupan rizik poslovanja društva.

U ukupnim izvorima financiranja gospodarskih subjekata u čijoj upravi sudjeluju žene kapital i rezerve zastupljeni su s 34%, a u poduzećima kojima upravljaju muškarci taj je omjer viši i iznosi 42%. Međutim, u bilančnoj stavci obveze prema povezanim poduzetnicima vodi se ekapital vlasnika koji se koristi u redovnom poslovanju. Ako se kao vlastiti kapital promatra ukupan angažiran kapital vlasnika i povezanih osoba (evidentiran u bilančnoj stavci kapital i rezerve te obvezama prema povezanim poduzećima), zaključuje se da subjekti u čijoj upravi sudjeluju žene financiraju imovinu i redovito poslovanje s 63,9% kapitala vlasnika, a u slučaju društava kojima upravljaju isključivo muškarci taj je 51,8%. Pritom su sa stajališta ocjene kreditnog rizika, uz subordinaciju kreditnom zaduženju, prema ovom kriteriju prva poduzeća prihvatljivija.

Uz navedeno, usporednom analizom podataka u 2012. i 2013. godini utvrđeno je da su poduzeća kojima upravljaju isključivo muškarci povećala svoju kreditnu zaduženost za 2,2% i imovinu za 1,6%, pri čemu se može zaključiti da su ta poduzeća već u 2013. g. pokrenula investicijski ciklus, čiji rezultati u vidu povećanja profitabilnosti poslovanja u istoj godini još nisu vidljivi.

Tablica 6. Uspješnost gospodarskih subjekata ovisno o strukturi uprave u 2012. i 2013. g. (iznosi u 000 HRK)

Kategorija	neto dobit		EBITDA		neto profitna marža		operativna dobit	
	2012	2013	2012	2013	2012	2013	2012	2013
Tvrtke s mješovitom upravom	3.287	3.976	10.329	11.173	9,94%	11,09%	5.648	5.500
Tvrtke u čiju upravu čine isključivo muškarci	1.081	968	8.692	8.681	8,24%	8,04%	3.230	2.986
uzorak ukupno	1.453	1.475	8.968	9.101	8,52%	8,52%	3.638	3.410

Izvor: izrada autora

Analizom profitabilnosti poslovanja poduzeća iz uzorka utvrđeno je da su gospodarski subjekti u čijoj upravi sudjeluju žene u 2012. g. zabilježile veću neto profitnu maržu, neto dobit, EBITDA i operativnu dobit, uz poboljšanje gotovo svih analiziranih pokazatelja u 2013. godini.

Razlog značajnoj razlici u sumarnim rezultatima poslovanja poduzeća u okviru promatrane dvije kategorije može se pronaći u činjenici da se u poduzorku poduzeća kojima upravljaju muškarci nalaze tvrtke koje su u promatranim godinama generirale visoke operativne gubitke, gubitke ukupnog poslovanja te negativnu profitabilnost poslovanja, poput Tele-2 d.o.o., Zračne luke Zagreb d.o.o., Nexe grupe d.d., Uljanik brodogradilište d.d., Osijek-koteks d.d., i dr.

Iako žene sudjeluju u upravi 16,3% gospodarskih subjekata koji su u 2013.g. generirali gubitak, što je usporedivo s prethodno navedenom zastupljenosti žena u upravljačkim pozicijama, u grupi 100 tvrtki s najvišim gubitkom, upravu koju čine isključivo muškarci ima 90% subjekata iz uzorka. Ova je razlika statistički značajna na razini od 0,05.

Treba napomenuti da provedeno istraživanje ima svoja ograničenja, pri čemu je u budućim istraživanjima potrebno provesti detaljnu analizu i provjeru razloga za značajne razlike u ostvarenim rezultatima poslovanja. S obzirom na to da istraživanje čiji su rezultati prezentirani u ovom radu ne odgovara na pitanje problema upravljanja poduzećima koje imaju strukturne probleme te generiraju visoke gubitke, a češće se nalaze u kategoriji poduzeća čija uprava ima isključivo muške članove, postoji prostor za provedbu daljnjih istraživanja.

Zaključak

Neovisno o povećanju obrazovanosti i sve većoj uključenosti i prisutnosti na tržištu rada te na promjene u području suvremenog menadžmenta koji se temelji na timskom radu i usmjerenosti na suradnju, žene su manje zastupljene na upravljačkim pozicijama gospodarskih subjekata, posebice u srednjim i višim menadžerskim razinama. Pravo žena na rad i ravnopravnost tijekom prošlosti podupirali su i istaknuti muškarci, a jedan od njih je i biskup J. J. Strossmayer, koji se nesebično zalagao za obrazovanje mladih ljudi oba spola te svojim položajem i utjecajem podržavao zapošljavanje žena u do tada “muškim poslovima”. Povećanjem razine obrazovanja, kvalitetom i rezultatima svoga rada žene postaju sve prisutnije u poslovnom svijetu. Iako u Republici Hrvatskoj postoji kvalitetan zakonski okvir te žene svakodnevno dokazuju ravnopravnost, između ostalog i na menadžerskim pozicijama, diskriminacija žena na tržištu rada još je uvijek prisutna. Navodno nije izuzetak ni u EU, gdje je udio žena na menadžerskim pozicijama na razini 33%, a Republika Hrvatska se s 25% žena na upravljačkim pozicijama smjestila među posljednje četiri države članice EU s najnižim udjelima.

Cilj je rada bio prezentirati karakteristike i uspješnost poslovanja poduzeća u čijoj upravi sudjeluju žene, mjereno odabranim financijskim kriterijima, te provjeriti hipotezu prema kojoj je neadekvatna uspješnost poslovanja društava u čijoj upravi sudjeluju žene razlog za manju učestalost upošljavanja žena na menadžerskim pozicijama. Istraživanjem koje je provedeno 2015. g. prema podacima 4.489 malih, srednjih i velikih poduzeća koja posluju na području Republike Hrvatske provedena je analiza karakteristika i uspješnosti poslovanja poduzeća u čijoj upravi sudjeluju žene. Analizom rezultata istraživanja utvrđeno je da žene zastupaju samo 16,86% analiziranih društava, pri čemu je udio žena u upravljačkoj strukturi veći u slučaju gospodarskih subjekata s nižom razinom ostvarenih ukupnih prihoda i vrijednosti ukupne imovine, a zastupljenost žena na upravljačkim pozicijama smanjuje se kako raste razina ukupnih prihoda subjekata te vrijednost ukupne imovine. Istodobno, gospodarski subjekti koje zastupaju žene imaju više razinu profitabilnosti, u prosjeku manje ukupno kreditno zaduženje te veći udio angažiranog kapitala vlasnika, u odnosu na one kojima upravljaju samo muškarci.

Pritom se može tvrditi da su žene menadžeri bar jednako uspješne kao muškarci na istim pozicijama, uslijed čega neadekvatna uspješnost, odnosno nezadovoljavajući rezultati nisu razlog za značajnim razlikama u zastupljenosti žena i muškaraca na usporednim hijerarhijskim razinama gospodarskih subjekata. Navedenim je hipoteza postavljena u ovom radu odbačena.

Međutim, potrebno je navesti da istraživanje, s obzirom na svoj obuhvat, ne odgovara na pitanje upravljanja poduzećima koje imaju strukturne probleme te generiraju visoke gubitke, a češće se nalaze u kategoriji poduzeća čija uprava ima isključivo muške članove. Pri čemu je u ovoj skupini poduzeća još vidljivija manja učestalost angažiranja žena u upravljačkim strukturama. S obzirom na to da tvrtke koje ostvaruju negativan rezultat poslovanja nisu izdvojene iz uzorka, one bitno utječu na sumarne rezultate

dobivene za uzorak poduzeća kojima upravljaju isključivo muškarci. Kako predmetno istraživanje nije obuhvatilo selektivnu analizu različitih kategorija poduzeća, postoji prostor za provedbu daljnjih istraživanja.

Literatura

1. Adams, Renee B.; Ferreira, Daniel, Women in the boardroom and their impact on governance and performance, *Journal of Financial Economics* (2009), str. 291–309
2. Bahrijarević-Šiber, Fikreta; Sikavica, Pere, „Neki aspekti položaja i načina rukovođenja žena managera u hrvatskim poduzećima: empirijska analiza“, *Suvremeno poduzetništvo*“, 10, broj 9 (2003), str.184-193
3. Bedeković, Vesna; Ravlić, Željka, „Položaj žene u rukovodećim strukturama službi jedinica lokalne uprave i područne (regionalne) samouprava na primjeru Virovitičko-podravske županije“, *Praktični menadžment*, broj 2, 1 (2011), str. 15-23.
4. Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, „Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2014“, prosinac 2014
5. Galić, Branka; Nikodem, Krunoslav, „Identifikacija standarda diskriminacije žena pri zapošljavanju“, Istraživački izvještaj 2007, dostupno na: <http://www.ured-ravnopravnost.hr>, (preuzeto: 9.4.2015.)
6. Koščak, Vladimir, „Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena“, *Osijek: Revija*, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, 1990.
7. Lindberg, Malin; Danilda, Inger; Torstensson, Britt-Marie, “Women Resource Centres—A Creative Knowledge Environment of Quadruple Helix“, *Springer Science+Business Media*, (2011), str. 1-17.
8. Mill, John Stuart, “Podređenost žena“, Zagreb: *Jesenski i Turk : Hrvatsko sociološko društvo*, Zagreb, 2000.
9. Novak, Mijo, „Položaj i uloga žene u menadžmentu“, *Hrvatska gospodarska revija br. 5*, (1996), str. 33-38.
10. Pejić Bach, Mirjana, „Ostvarenje potencijala žena u poduzetništvu, znanosti i politici u Republici Hrvatskoj“, Zagreb: *Krug-Hrvatska udruga poslovnih žena* (2010)
11. Sikavica, Peere; Bahtijarević-Šiber, Fikreta, *Menadžment*, Zagreb: Masmedia, 2004.
12. Smith, Nina; Smith, Valdemar; Verner, Mette, „Do women in top management affect firm performance? A panel studio 2,500 Danish firms“, *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 55, No. 7 (2006), str. 569-593.
13. Vučemilović, Vesna, „Diskriminacija žena na tržištu rada s osvrtom na Hrvatsku“, *Praktični menadžment*, Vol.II, br. 2 (2011), str. 68-71.
14. Vukovac, Stana, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer“, *Scrinia Slavonica* 10 (2010), str. 244-266.

BUSINESS PERFORMANCE OF ECONOMIC ENTITIES WITH RELATION TO THE GENDER STRUCTURE OF THE MANAGEMENT BOARD

Abstract

The efforts of women to become equal participant in the labor market and exercise their rights in the same extent as men have lasted for two centuries. The right of women to work and equality through the past was supported by the prominent men, one of whom was Bishop J.J. Strossmayer who unselfishly advocated the education of young people of both sexes, while using his position and influence to support the employment of women in what was then considered as “men’s jobs.” By increasing their level of education, and the quality and results of their work, the women have become more present in the business world. Although is existent in Croatia a quality legal framework and the women daily prove their equality, management positions included, discrimination against women in the labor market is still present. The aim of this study is to determine whether an economic success of subjects managed by women confirms the reasons for a lower proportion of women in managerial positions. For this purpose, a study of business success of medium-sized and large enterprises that are represented by women was conducted in 2015. The study was conducted on a sample of 4,491 medium-sized and large enterprises in the Republic of Croatia. An analysis of research results showed that women represented only 16.86% of the analyzed companies, and that the share of women in managerial structure is larger in the case of endeavors with a lower level of overall revenue, while this proportion decreases as levels of total revenue grow. In addition, it was found that women are more likely to represent subjects that have a lower value of total assets. At the same time, the economic entities that are represented by women have higher levels of profitability, and they averagely incur total financial debt when compared to those managed by men only. The research undoubtedly confirms that the women are at least equally successful when it comes to the success of economic entities in whose management they are involved, and that quality of management, level of education and women expertise is not the reason for their weak presence in the management structures. Consequently, the economic entities that are exclusive in the selection of management on the basis of gender criteria significantly reduce their availability of choices of high-quality resources, and potentially even their business success.

Key words: management, financial result, profitability, labor market, women managers

doc. dr. sc. Alen Biskupović
Umjetnička akademija
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Prethodno priopćenje

NASLJEĐE KULTURNE POLITIKE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U PRVOJ POLOVICI 20. STOLJEĆA KROZ PRIZMU OSJEČKE DRAMSKE KAZALIŠNE KRITIKE

Rad će kroz primjere iz dramske kazališne kritike u osječkim dnevnim novinama (Die Drau, Slavonische Presse, Narodna/Hrvatska Obrana, Hrvatski list/glas) od 1902. do 1945. godine istražiti utjecaj ostavštine Josipa Jurja Strossmayera na djelovanje osječkih dramskih kazališnih kritičara. Pregledom funkcija kazališne kritike naspram publike, izvođača, dramatičara i kazališne uprave, u radu će se prikazati na koji su način osječki dramski kazališni kritičari u svojim člancima slijedili stavove Josipa Jurja Strossmayera o poticanju nacionalne književnosti, obrazovne funkcije kazališta, moralnosti i primjerenosti repertoara te njegovanju hrvatskog jezika i riječi.

Ključne riječi: kazalište, dramska kazališna kritika, kulturna politika, prva polovica 20. stoljeća, Josip Juraj Strossmayer

Uvod

Josip Juraj Strossmayer, biskup bosanski i srijemski s rezidencijom u Đakovu, jedan je od najpoznatijih Hrvata u svijetu. Bio je istinski vođa hrvatskoga naroda, političar koji je predano radio za dobrobit domovine i tvorac nacionalne svijesti; tolerantan i demokratičan svećenik, mecena koji je dao golem doprinos razvoju prosvjete, kulture i znanosti. Rođen je u Osijeku 1815. godine, a preminuo u Đakovu 1905. godine. Školu i gimnaziju završio je u Osijeku, a studirao je u Đakovu i Beču gdje je doktorirao disertacijom o crkvenom jedinstvu i profesurom iz kanonskoga prava. Funkciju đakovačkog biskupa obnašao je od 1849. godine pa sve do svoje smrti, a u vrijeme aktivnog političkog bavljenja bio je idejni i politički vođa Neovisne narodne stranke (1860. – 1873.) gdje je zagovarao ujedinjenje hrvatskih pokrajina u sklopu federalistički uređene Habsburške Monarhije čime se profilirao kao protivnik austrijskog centralizma i austro-ugarskog dualizma. Cijeli svoj život vodio se dvama geslima *Prosvjetom k slobodi* i *Za vjeru i domovinu* u sklopu čega je podupirao politički i kulturni rad u Hrvatskoj,

osnivanje važnih kulturnih i znanstvenih institucija (1866. godine Jugoslavenska akademiju znanosti i umjetnosti u Zagrebu, dao je izgraditi velebnu Akademijinu palaču, na njegov prijedlog Hrvatski sabor 1861. godine pokreće pitanje Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu, koje je i otvoreno 1874. godine). Svojim političkim i kulturnim djelovanjem te moralnim autoritetom postao je jedna od najznačajnijih ličnosti hrvatske povijesti u 19. stoljeću s dubokom vjerom da hrvatski narod može biti suveren i ravnopravan europskim narodima samo ako ima svoje najviše kulturne i znanstvene ustanove.¹

Upravo njegova dva napoznatija gesla zrcalila su se u djelovanju osječkih kazališnih kritičara od početka 20. stoljeća pa sve do 30-ih godina poklapajući se s osnutkom osječkog kazališta, borbom za jačanje nacionalnog osjećaja, borbom za jačanje hrvatske riječi te borbom za moralnost kulturnih institucija i obrazovanjem svih njihovih sudionika.

Kontekst

Povijest Osijeka kao multikulturalnog središta triju naroda počinje 1687. godina kada je austrijska vojska protjerala Turke iz utvrde Esseg. S obzirom na geografski položaj Osijeka i mogućnosti novih prodiranja Turaka, dinastija Habsburg odlučila je Osijek pretvoriti u važno vojno središte za obranu Beča. Kako bi se stvorila živa obrana od Turaka i potaknule različite grane gospodarske djelatnosti, u Osijeku su naseljeni trgovci, zanatlije i činovnici iz južne Njemačke i Austrije te su im dodijeljena građanska prava. Rezultat toga je omjer od 12.000 Nijemaca naspram 6.500 Hrvata u Osijeku 1900 godine. Jačanjem nacionalne svijesti Hrvata na početku 20. stoljeća taj je broj 1910. godine pao na 35,9% udjela Nijemaca u ukupnom stanovništvu. Međutim, čak još i 1931. godine među 40.337 stanovnika Osijeka bilo je 9.731 Nijemaca naspram 19.641 Hrvata i 5.884 Srba. Osijek je tako od svojih osnutaka usko povezan s Bečom, a onda i Budimpeštom gospodarski, politički, prometno pa i kulturno, a u medijima se zbog toga često nazivao „Frankfurt na Dravi“.²

Nakon dovršetka osječke Tvrđe 1719. godine iza vojnika u grad ubrzo dolaze i njemačke putujuće družine. Družine su bile nužne za pristiglo njemačko stanovništvo u Osijeku jer su Nijemcima služile kao potvrda vlastitog identiteta, a i njemačka nacija imala je čvrsto vjerovanje u odgojnu zadaću kazališta: „Ništa ne može bolje prezentirati neki grad od njegovog kazališta. Kazalište je najprecizniji gradimetar za obrazovni nivo stanovništva“.³ Marijanović bilježi kako se prva glumačka prisutnost u gradu Osijeku

¹ Detaljnije o Josipu Jurju Strossmayeru u: Ivo Goldstein, *Povijest - Hrvatska povijest 21 knjiga*, Zagreb: Biblioteka Jutarnji list, 2008., str. 261-278.

² Tihomir Živić, „Osječke kazališne tiskovine i ocjene na njemačkom jeziku“, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – Hrvatska dramska književnost i kazalište*, (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet Osijek, 1997., str. 63.

³ Vlado Obad, „Njemačke putujuće družine na pozornici osječkog kazališta“, *Krležini dani u Osijeku 2007. 100. godina Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku/Povijest, teorija, praksa – hrvatska dramska književnost i kazalište*, (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski

nalazi već 1733. godine, a gostovanja traju sve do 1914. godine. Njemačko kazalište u Osijeku isprva živi kao kazalište putujućih njemačkih kazališnih družina pod okriljem gradskih i vojnih vlasti, a u vrijeme kada u Zagrebu dolazi do „nasilne“ smjene tuđinske riječi na sceni (24. studenog 1860. godine) u Osijeku Esseker – Theater cvijeta i prelazi u raskošnu zgradu Društva gornjogradskog kasina i kazališta (1866. godine) pod nazivom građansko gornjogradsko Dioničarsko kazalište slobodnog i kraljevskog grada Osijeka.⁴

Prve novine u Osijeku *Der Volksredner für Vaterland, Freiheit und Gesetz* izlaze na njemačkom jeziku već 1848. godine u tiskari Dragutina Neumanna, a njemačko novinstvo zadržava se u Osijeku sve do 1930. godine. Do pokretanja prvih novina na hrvatskom jeziku trebalo je čekati sve do 1902. godine i *Narodne obrane* koje su pokrenute s ciljem da agitiraju za prava Hrvata i poboljšavanje državnopravnog položaja te općenitog odnosa prema kraljevini Hrvatskoj.⁵

Dugotrajni proces razvoja nacionalne svijesti i naturalizacije njemačkog djela stanovništva razlog je kašnjenja Osijeka za ostatkom Hrvatske. Međutim, nakon udaranja temelja hrvatskoj riječi i kulturi osnutkom osječkog Hrvatskog narodnog kazališta 1907. godine, razvojni proces nije završio, upravo suprotno tek je počeo. U društvu pa tako i u kazalištu, trajao je skoro polovinu dvadesetog stoljeća – od stalnih financijskih problema, političkih trzavica, borbe u obrazovanju osječke publike koja je navikla i favorizirala „laki“ glazbeni repertoar, političkih smjena upravitelja, obnove dotrajale zgrade, poratnih problema, ukidanja subvencije pa sve do izbivanja kazališta iz matične kuće odredbom Ministarstva prosvete u Beogradu 1928. godine.⁶ Osječka kazališna kritika se u takvom kontekstu bavila obrazovanjem i kulturnim uzdizanjem građana, uprave i glumaca na nekoliko strukturalnih razina, ali dva elementa tvore temelj te borbe – stav kritičara prema upravi kazališta i stav kritičara prema publici.

Stav kritike prema kazališnoj upravi

Osječki kazališni kritičari već i prije osnutka hrvatskog kazališta u Osijeku pokazuju visoki senzibilitet za kazališne prilike koji su započeli kritičari njemačkog porijekla u novinama s izraženim njemačkim i mađarskim ideologijama. Josipa Glembay već 1905. godine brani Dobrinovića i srpsko kazalište na gostovanju u Osijeku. U iscrpnom tekstu navodi kako lokalne novine prigovaraju staromodni repertoar zbog čega se igra pred polupraznim kazalištem, a to opet rezultira financijskim neprilikama družine. Međutim,

fakultet Osijek, Zagreb – Osijek 2008., str. 31.

⁴ Stanislav Marijanović, „Njemački teatar u Osijeku – Kazališni plakati i almanasi“, *Krležini dani u Osijeku 1987. – 1990. – 1991. - Krležino kazalište danas, zadaci i dostignuća suvremene hrvatske teatrologije*, (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Zavod za književnost i teatrologiju HAZU; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet Osijek, 1992., str. 134.

⁵ Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978., str. 26.

⁶ Detaljno o povijesti osječkog kazališta pisali su Antonija Bogner-Šaban, *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM, 1997. i Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek i Filozofski fakultet u Osijeku, 2010.

Glembay potom analizira predstave koje su se igrale i umjetničku kvalitetu glumaca te zaključuje kako repertoar nije okarakteriziran samo staromodnim već i modernim dramama te da su glumačka ostvarenja visoko kvalitetna. Osim toga, pojašnjava čitateljima razliku između Srpskog narodnog pozorišta i njemačkih družina koje nisu bile dionička društva i mogle su same birati što će igrati te su igrale na njemačkom jeziku i nisu imale dodatne troškove kvalitetnih prijevoda. Kao rješenje savjetuje usku suradnju između kazališnog društva i družine i predlaže da se već kod odluke o iznajmljivanju kazališta sastavi općeniti repertoar koji bi odgovarao željama, sklonostima i ukusu lokalne publike te kojeg bi družina mogla koristiti kao kostur svog vlastitog repertoara prilikom gostovanja.⁷

Josipa Glembay svoj istančani osjećaj za kazališnu umjetnost ponajbolje iskazuje u kritici posvećenoj gostovanju Čirićeve družine u Osijeku 1906. godine, kada uz kritiku izvedbe promišlja o varaždinskoj inicijativi oformljivanja hrvatskog putujućeg kazališnog društva te kao osnovu predlaže Čirićevu družinu: „Ako se uzme u obzir da je dosadašnji rezultat gostovanja Čirićeve kazališne družine, s obzirom na znanje gotovo još mlađanih članova koji se tek uzdižu, u potpunosti zadovoljavajući, vrlo je bliska misao ne bi li upravo ta, već oformljena kazališna družina trebala postati kamenom temeljcem hrvatske putujuće kazališne družine koja bi se trebala oformiti na varaždinsku inicijativu“.⁸

Nakon što je osječko Hrvatsko narodno kazalište uspostavljeno, kritičari nastavljaju svoju borbu za visoku kvalitetu umjetničkog djelovanja, ispunjavanje društvene funkcije kazališta kroz pomni odabir repertoara (inzistiranje na većem broju hrvatskih djela i njegovanju hrvatskog jezika) te obrazovanje mladih. Djelovanje osječkih kritičara na ovom polju poklapa se u nekoliko točaka. Prva i najveća zamjerka je izvođenje bezvrijednih lakrdija (takozvani *Kassstücke*), kojima su družine „trovale“ osječku publiku godinama, a koje osječko Hrvatsko narodno kazalište ponovo postavlja kako bi namaknulo financijskih sredstava ili pokrilo „rupe“ između ozbiljnih premijera.

Proces obrazovanja publike i uprave prvi je započeo Carl Benda u *Slavonische Presse*, a nakon njega i Erwin Kraus, Josipa Glembay i drugi.⁹ Pisao je afirmativno, ali bi uvijek iskoristio priliku ubaciti i komentar iz kojeg se vidjelo da ne opravdava u potpunosti repertoar i sklonosti osječke publike te da smatra da osječka publika želi i zaslužuje bolje: „Upravo ovo posljednje raduje i predstavlja opomenu za direktora družine: Osječka publika voli lakše žanrove i dobru izvedbu, ali smo uvjereni da bi se naši kazališni posjetitelji postupno mogli naviknuti na veće zalogaje i naučiti cijeniti

⁷ -y-, „Theater“, *Slavonische Presse*, br. 266., Osijek 19. 11. 1905., str. 6.

⁸ -y-, „Theater“, *Slavonische Presse*, br. 57., Osijek 18. 2. 1906., str. 3.

⁹ Erwin Kraus 1906. godine na primjer piše: *Gradsko kazalište ubuduće mora izbjegavati melodrame te postavljati prava umjetnička djela, jer družine provincijskoj publici ne bi trebale biti zamjena samo za Josefstädter i Carltheater, već i za bečko Dvorsko kazalište*. Vidi: Vlado Obad, „*Slavonische Presse*“, *Regionalpresse Österreich-Ungarns und die urbane Kultur*, Wien: Feldmann Verlagsges, 2007., str. 149.

dobre komade“.¹⁰

Slično piše i Otto Pfeiffer¹¹ (doduše nešto kasnije, oko 1910. godine) ocjenjujući gostovanja družina kao puku zabavu, a osječko Hrvatsko narodno kazalište kao *Kulturträgera* (nositelja kulture) koji je na sebe preuzeo *Kulturmission* (kulturnu misiju). Upravo iz ovih ideja kudit će i savjetovati upravu osječkog Hrvatskog narodnog kazališta. Zamjerat će im nastavljanje tradicije gostujućih družina, to jest, postavljanje lakrdija i pikanterija, a sve u svrhu financijskog uspjeha. Savjetovat će kazališnoj upravi da se ponaša kao što bi se jedna kulturna institucija trebala ponašati i obrazuje gledatelje postavljanjem kvalitetnih i klasičnih komada, a rezultat, kako financijski tako i kulturni, doći će sam od sebe: „Dosađivali su nam različitim pikanterijama... a zaboravili su za našu publiku toliko važni uvod u područje drame: klasičnu dramu. Da se otpočetak navikavalo publiku na dramu s Otelom, Romeom i Julijom, Faustom i drugima, u valjanim hrvatskim prijevodima postojećim djelima, danas bi bili otvoreniji prema drami, pronalazili bi u njoj ugodnu razbibrigu, a kazališne blagajne bi imale manji deficit“.¹²

Jednako sudi i Ivan Krstitelj Švrljuga¹³ kada piše o komediji *Kakav otac, takav sin* tvrtke Mars et Cie: „Inače ne bismo o sinoćnoj predstavi imali ništa da kažemo, osim da je to bila najslabija od svih dosadašnjih predstava ove frivolne lakrdije, a ne komedije, kako su je pisci nazvali. Mjestimice nam se čak činilo da smo u cirkusu, a ne hramu posvećenu dramskoj umjetnosti¹⁴ ili na sljedeću odmah iza ove: Malo kviprokvoa, više preljuba, mnogo cirkusa, eto u kratko sadržaja Hipolitovih pustolovina, bezumnosti što su je napisali neki Armont i Nancey, tvrtka, kojoj je glavna svrha, da napravi dobar posao, ne mareći da li će pritom koristiti ili škoditi dobru glasu francuske drame“.¹⁵

Drugi prigovor kazališnoj upravi koji se kontinuirano provlači kroz kritiku odnosi se na zapostavljanje hrvatskih autora kao temelja repertoara i nužno povećanje broja istih kako bi se osječka publika pridobila i zagrijala za hrvatsku scensku umjetnost te njegovanje hrvatskog jezika. Ovdje je važno napomenuti kako zahtjev za povećanjem hrvatskih djela nije značio izbacivanje inozemnih sa scene, već je jednostavno oslikavao stanje u kojem je repertoar sadržavao više inozemnih od hrvatskih djela.

Jean Duvignaud ustvrdio je kako se kolektivna stopa *teatrabilnosti društva*¹⁶

¹⁰ [?], „Theater“, *Slavonische Presse*, br. 10., Osijek 14. 1. 1902., str. 3.

¹¹ Detaljno o djelovanju Otta Pfeiffera pisao sam u Alen Biskupović, „Dramski kritičar Otto (Oton) Pfeiffer u osječkom listu Die Drau“, *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2013. – Supostojanja i suprotstavljanja u hrvatskoj drami i kazalištu*, (ur. Branko Hećimović), Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, 2014.

¹² O. P., „Kroatisches Theater“, *Die Drau*, br. 251., Osijek 2. 11. 1912., str. 8.

¹³ Detaljno o djelovanju Ivana Krstitelja Švrljuge pisao sam u Alen Biskupović, „Ivan Krstitelj Švrljuga - kazališni kritičar Narodne obrane“, *Dani hvarskog kazališta – Četiri desetljeća dana hvarskog kazališta dosezi i propusti u istraživanju hrvatske književnosti i hrvatskog kazališta*, (ur. Boris Senker i Vinka Glunčić-Bužančić), Split: Književni krug Split, 2014.

¹⁴ Ivan Krstitelj Švrljuga, „Hrvatsko narodno kazalište“, *Narodna obrana*, br. 239., Osijek 20. 10. 1911., str. 3.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Jean Duvignaud, *Sociologija pozorišta – kolektivne senke*, Beograd: Beogradski izdavačko – grafički

enormno povećava u trenucima krize ili različitih previranja u društvu (prijelaz iz epohe u epohu, iz jednog društveno-političkog sustava u drugi), to jest kako promjene trebaju prikazivanje i predstave da bi se otkrile i mogle djelovati na društvo. Osječki kazališni kritičari tako su kontinuirano afirmirali hrvatsku riječ, dramu i jezik dajući kritikama političko-ideološku obojenost u društvenoj funkciji. Unatoč romantično-domoljubnim osjećajima koji su prevladavali pa ponekad i ekstatičnim zanosom prema svemu što je hrvatsko i slavensko, osječka kazališna kritika okarakterizirana je tonom pomirljivosti i smirenosti prema drugim nacijama. Tako je osječka kazališna kritika bila svojevrsna tampon-zona u napetoj političkoj situaciji u Osijeku u prvoj polovici 20. stoljeća. Funkcija osječke kritike u tom elementu je toliko napredna da čak kritičari u njemačkim novinama, pisanim njemačkom goticom s izraženim političko-ideološkim tonom netrpeljivosti prema hrvatskom nacionalnom osjećaju, funkcioniraju kao najavljiivači promjena u društveno-političkom poretku i pripremaju društvo za ono što će uslijediti.

Carl Benda, koji je pisao u *Slavonische Presse* od 1901. do 1912. godine i koji je bio izrazito sklon njemačkim družinama, niti u jednom trenutku neće napasti ideju osnivanja osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, a pozitivno će i pisati o gostovanjima srpskih družina i hrvatskih glumica priznajući im visoku kvalitetu umjetničkog djelovanja. Josipa Glembay koja je djelovala od 1905. do 1913. godine u *Slavonische Presse* sustavno će se boriti za hrvatsko kazalište, dramu i uopće hrvatsku riječ na osječkoj sceni, pa čak i upotrebljavati karakteristične hrvatske pozdrave na kraju kritika poput *S Bogom!*,¹⁷ i to tiskane latinicom za razliku od ostatka teksta koji je tiskan na njemačkoj gotici. Otto Pfeiffer će kontinuirano proširivati zahtjeve za kvalitetom u svim područjima djelovanja kazališta pa i zahtjeve za postavljanjem kvalitetnih djela bez obzira na podrijetlo autora. Preporučavat će i hrvatske i njemačke i razne druge slavenske autore, ali zanimljivo je da će isticati hrvatsku dramu kao temelj osječkog Hrvatskog narodnog kazališta i ljutito zamjerati nedostatak istih: „Sastav repertoara bio je presudan za pobuđivanje prvih tragova averzije kod inače skromne osječke publike. U jednom hrvatskom kazalištu imati repertoar s pet hrvatskih djela! Upravo u tome mogu ovdašnji kazališni optimisti tražiti uzrok neuspjeha“.¹⁸ Osim toga, isticati će hrvatsku dramu kao temelj osječkog Hrvatskog narodnog kazališta, ukazujući na društvene promjene koje su zahvatile Osijek u tolikoj mjeri da će u svojim tekstovima s riječi *Essek* i *Essekern*, prijeći na uporabu riječi *Osijek* i *Osječani*, a *Hrvate* nazivati *Naš narod!*¹⁹

Treća zamjerka odnosi se na obranu ugleda, očuvanja morala i edukativne uloge kazališta. Svi osječki kritičari nisu propuštali upozoriti na moralnu upitnost izvedbe, apelirajući na kontinuiranu odgojnu misiju kazališta. Taj stav se posebno isticao kad su u pitanju bili srednjoškolci kojima je kazalište trebalo oplemeniti duh i razvijati smisao za umjetnost. I sami kritičari zahtijevaju da se odlasci u kazalište uvedu kao obveza u

zavod, 1978., str. 59.

¹⁷ -y-, „Theater“, *Slavonische Presse*, br. 1., Osijek 3. 1. 1906., str. 4.

¹⁸ O.P., „Die verflossene Theatersaison“, *Die Drau*, br. 52., Osijek 5. 3. 1914., str. 2-3.

¹⁹ O.P., „Deutsches Theater“, *Die Drau*, br. 112., Osijek 18. 5. 1914., str. 6.

škole pa ne čudi onda da traže i smanjivanje količine djela upitne moralne vrijednosti i pravodobno obavještanje o podobnosti predstava za mlade.

Ernest Dirnbach²⁰ u svojim kritikama često staje u obranu ugleda, očuvanju morala i edukativne uloge kazališta. Tako povodom izvedbe *Prijatelj Bongarescu*, A. de Herca, francusko – rumunjskog pisca, oštro kritizira upravu kazališta zbog odabira djela koje počiva isključivo na frivolnostima i pornografskim tendencijama. Nadalje upozorava na ulogu kazališta kao državne i prosvjetne ustanove koja ima odgovornost prema svojoj publici i sadržaju koji joj se prikazuje: „Komedije vrsti *Prijatelj Bongarescu* daju se obično na privatnim kazalištima, gdje vlasnik nema drugog cilja, nego da pogoduje instinktima publike, koja voli frivolne predstave. Međutim to što mogu privatna kazališta, ne smiju državna, koja trebaju imati karakter prosvjetne ustanove. Ako se dopusti, da se na ovaj način iskrivi pravilan smisao kazališne politike, tada će publika postepeno počinjati zaboravljati na dužno poštovanje, koje je dosad uvijek iskazivala kazališnoj umjetnosti.“²¹

Nastavljujući u istom tonu kroz sve godine djelovanja, ne propušta naglasiti ako je izvedba moralno upitna i nepodobna za mladu publiku, zazivajući kontinuitet odgojne misije kazališta kao na primjer u kritici povodom premijere *Dama sa zelenim rukavicama* od Renea Fauchoisa iz 1938., gdje navodi: „Na svaki način trebalo bi se staviti na kazališni plakat, da djelo nije za mladež. Mislimo, da ne činimo krivo, ako kažemo da djelo nije spretno izabrano, jer su u njemu posve zatajile moralne, etičke i literarne vrijednote. Zar se zaboravilo, da kazalište ima i svoju odgojnu misiju?“²²

Josipa Glembay će posebno isticati zadovoljstvo zbog organiziranih posjeta učenika kazališnim predstavama, zahtijevajući da se odlasci u kazalište uvedu kao obveza u škole: Iz toga proizlazi uvjerenje da su školske predstave iznimno praktično sredstvo koje će poticati odgoj i bilo bi poželjno kada bi se u školskim pravilnicima brinulo o tome da se kroz odabrana dramska djela pobudi i oplemenjuje karakter i smisao za umjetnost naše mladeži.“²³

Osječki kritičari pri tome neće samo kuditi upravu, spočitavajući im greške koje rade, već će uz svoje zahtjeve, često nuditi i prijedloge i rješenja poput naslova hrvatskih djela koje bi trebalo uvrstiti u repertoar ili obavještanja u novinama o podobnosti predstave za mlade. Kroz svoju osviještenost o nužnosti međusobne povezanosti kazališta i zajednice, a i činjenice da je osječka publika godinama „uživala“ u operama i operetama te lakrdijama slabe vrijednosti, kontinuirano će „prisiljavati“ i uredništvo i upravu kazališta, da obrazuju i pripremaju publiku prije odlaska na predstave. Rješenje

²⁰ Detaljno o djelovanju Ernesta Dirnbacha pisao sam u Alen Biskupović, “13. godina djelovanja Ernesta Dirnbacha – kazališnog kritičara Hrvatskog lista (1929-1941).“, *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2010. - Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – prvi dio*, (ur. Branko Hećimović), Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, 2011.

²¹ Ernest Dirnbach, “Prijatelj Bongarescu“, *Hrvatski list*, br. 349., Osijek 18. 12. 1934., str. 10.

²² Ernest Dirnbach, “Dama sa zelenim rukavicama“, *Hrvatski list*, br. 88., Osijek 29. 3. 1938., str. 14.

²³ -y-, “Theater“, *Slavonische Presse*, br. 76., Osijek 3. 4. 1906., str. 5.

istog vidi u objavljivanju najava u novinama čime bi se izbjegao izostanak publike zbog nerazumijevanja određenih djela: „Reprizi Schönherrove komedije Zemlja prisustvovao je mali broj posjetitelja među kojima je zasigurno bilo mnogo onih koji nisu uspjeli pojmiti dublji smisao komedije te su se zbog toga držali poprilično rezervirano... Slučaj Zemlja mogao bi se pojmiti i kao dobrodošao znak kazališnoj upravi da bi učvršćivanju interesnog kruga između nacionalnog kazališta i posjetitelja uvelike doprinijelo, kada bi se u našim dnevnim novinama, prije svake premijere djela, koje zbog svoje posebne tendencije ili književne vrijednosti zavrjeđuje posebnu pažnju, objavila kratka popularistička razmatranja čime bi se ukazalo na vrijednost i pobudilo ispravno razumijevanje“.²⁴

Stav kritike prema publici

U svojim nastojanjima edukacije kazališne uprave, osječki kritičari nisu jednostrani. Svjesni su činjenice da ako žele utjecati na repertoar i funkciju osječkog Hrvatskog narodnog kazališta moraju utjecati na publiku i mijenjati i njezine navike. Prvi i osnovni problem s osječkom publikom na počecima djelovanja kazališta bila je mala posjećenost predstava. Ponajbolje je to opisao Ivan Krstitelj Švrljuga: „Što da reknemo o sinoćnjoj kazališnoj večeri? Što da napišemo? Biva mi jednako pri duši kao i glumcima, kada s pozornice bace lutajući pogled u prazninu gledališta. Dok nismo imali u Osijeku stalnoga hrvatskoga kazališta, bilo je vike i buke, zašto drugi grad kraljevine Hrvatske nema svoga kazališta. Sad ga imamo – i sad su Osječani tihi i zadovoljni. Od samog zadovoljstva ostaju sjediti – u zapećcima i čačkaju si zube“.²⁵

Kada su napokon prevladali problem s popunjenošću kazališta, naišli su na drugi problem. Iako je publika počela posjećivati kazalište u velikom broju, preferirala je operu i operetu te lakrdije spram „ozbiljnih“ dramskih djela. Protiv tog fenomena su se borili na sličan način kao i protiv prvotne slabe posjećenosti. Kudili su publiku, objašnjavali funkciju kazališta kao odgojne ustanove, savjetovali, pokušavali iznaći rješenja kako približiti dublji smisao određenih djela koji publika isprva ne prepoznaje pomoću popularističkih razmatranja u najavnim člancima. Međutim, sve što su uspijevali postići je da su prikazali paradoks osječke publike. S jedne strane svi su javno govorili protiv lakrdija smatrajući ih bezvrijednom zabavom, a s druge strane svaka je takva izvedba punila kazalište. Suočeni s takvim fenomenom pokušali su iznaći racionalno objašnjenje poput Ivana Krnića koji je napisao: „Komad se koristi bestidnim i dvosmislenim situacijama samo kako bi posjetitelju izvukao smijeh kroz komične situacije i ne polaže nikakvo pravo da ga se ozbiljno shvati, a i ne nastupa protiv morala pa i ne može biti amoralan. To je lakrdija koja se koristi komikom situacije pa ako malo promislimo, sjetiti ćemo se da smo iste scene gledali već tisuću puta i da pri tome nismo iz kazališta izlazili

²⁴ -y-, “Theater“, *Slavonische Presse*, br. 38., Osijek 15. 2. 1908., str. 3.

²⁵ Ivan Krstitelj Švrljuga, “Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku“, *Narodna obrana*, br. 160., Osijek 17. 7. 1909., str. 3.

ništa pokvareniji, no što smo bili kad smo ušli“.²⁶ Jednostavno je prihvatio da kazališna uprava mora postaviti takve komade zbog financijskog uspjeha, a da se publika ponekad jednostavno želi opustiti, lakom i nepretencioznom tematikom.

Osim toga, kazalište i kritičari susretali su se i s neprimjerenim ponašanjem publike. Bili su primorani savjetovati publiku kako se tragedijama ne treba smijati, kako u kazalište ne treba kasniti, kako se ne bi trebalo razgovarati, jesti i ustajati usred predstave te tako narušavati scenski čin. U tom su elementu bili i najstroži u svojim kritikama pa su takve osobe nazivali provincijalcima kojima nije mjesto u kazalištu poput Dragana Melkusa.²⁷ „Nije pristojno od publike dići se sa sjedala, prije nego što je završena predstava. To su manire provincijalaca, koji nikad nijesu zavirili u kazalište. Tko želi i kome se ne sviđa, neka iziđe u međučinu, ali nitko nema pravo druge buniti preranim ustajanjem“.²⁸

Ivan Krnić oštro je osuđivao nepoznavanje osnova ponašanja, slabo razumijevanje i opću kulturu publike: „(...) samo sramota, da se u subotu našlo slušatelja, koji su se smijali u najpotresnijim momentima...“²⁹ a Ivan Krstitelj Švrljuga kontinuirano je prigovarao nepostojanju osnova ponašanja i dobrog odgoja publike: „Na koncu još jedno. Naše općinstvo nije ni malo disciplinirano. Dolazi u partere nakon što je predstava počela i smeta one, koji bi htjeli slušati. Drugi opet tečajem predstave razgovaraju, treći šuščaju s kazališnim ceduljama, četvrti s papirnatim vrećicama, iz kojih za predstave vade slatkiše itd., a to je nesnosno“.³⁰

Procesi obrazovanja osječke kazališne uprave i publike bili su dugi i mukotrpn i trajali su gotovo trideset godina. Tek oko druge polovine tridesetih godina u kazališnoj kritici se navedeni elementi počinju gubiti da bi na kraju početkom četrdestih i potpuno nestali.

Zaključak

Procesi obrazovanja kazališne uprave, glumaca i publike u Osijeku bili su evidentno dugi i mukotrpn. Nasljeđe Josipa Jurja Strossmayera u obliku gesla *Prosvjetom k slobodi* i *Za vjeru i domovinu* u osječkoj kazališnoj kritici uvjetovano je kontekstom u kojem je nastajalo osječko kazalište, ansambl, novine i samo hrvatsko društvo. Boreći se protiv desetljeća dominacije njemačke i mađarske riječi u životu, gostovanja njemačkih i mađarskih družina upitne umjetničke kvalitete te slabog, inozemnog repertoara okarakteriziranog lakrdijama i „lakim“ glazbenim djelima koji je punio blagajne,

²⁶ Ivan Krnić, “Kroatisches Theater“, *Die Drau*, br. 248., Osijek 31. 10. 1910., str. 6.

²⁷ Detaljnije o djelovanju Dragana Melkusa pisao sam u Alen Biskupović “Kazališna kritika Dragana Melkusa u Narodnoj/Hrvatskoj obrani od 1909. do 1917.“, *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2011. - Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – drugi dio*, (ur. Branko Hećimović), Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, 2012

²⁸ Dragan Melkus, “Kazalište“, *Hrvatska obrana*, br. 42., Osijek 22. 2. 1915., str. 2.

²⁹ -voj. -ko., “Kazalište“, *Narodna obrana*, br. 302., Osijek 30. 12. 1907., str. 2.

³⁰ Ivan Krstitelj Švrljuga, “Taifun“, *Narodna obrana*, br. 55., Osijek 8. 3. 1911., str. 3.

kazališni kritičari kontinuirano su provodili gesla Josipa Jurja Strossmayera.

Njegovi slogani o važnosti obrazovanja, njegovanju i očuvanju jezika, moralnosti i ljubavi prema domovini činili su tako sastavni dio osječke kazališne kritike koja je zajedno s osječkim kazalištem odigrala značajnu ulogu u poticanju i afirmaciji sveukupnog nacionalnog osjećaja u Osijeku. Unatoč ovim velikim društveno-političkim zaokretima u smjeru razvoja i jačanja hrvatskog nacionalnog osjećaja, kazališna kritika nikada nije diskriminirala niti nacionalnosti niti religije, čak dapače, poput Josipa Jurja Strossmayera predstavljala je preteču modernih traženja puta k jedinstvu, otvorenom dijalogu i nalaženju elemenata koji teže slozi i suradnji u različitostima, ne opterećujući se stoljetnim naslagama nerazumijevanja i suprotstavljanja.

Literatura

1. Alen Biskupović, "Ivan Krstitelj Švrljuga – kazališni kritičar Narodne obrane", *Dani hvarskog kazališta – Četiri desetljeća dana hvarskog kazališta dosezi i propusti u istraživanju hrvatske književnosti i hrvatskog kazališta*, (ur. Boris Senker i Vinka Glunčić-Bužančić), Split: Književni krug Split, 2014.
2. Alen Biskupović, "Dramski kritičar Otto (Oton) Pfeiffer u osječkom listu Die Drau", *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2013. – Supostojanja i suprotstavljanja u hrvatskoj drami i kazalištu*, (ur. Branko Hećimović), Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, 2014.
3. Alen Biskupović "Kazališna kritika Dragana Melkusa u Narodnoj/Hrvatskoj obrani od 1909. do 1917.", *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2011. - Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – drugi dio*, (ur. Branko Hećimović), Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, 2012.
4. Alen Biskupović, "13. godina djelovanja Ernesta Dirnbacha – kazališnog kritičara Hrvatskog lista (1929-1941.)", *Zbornik Krležinih dana u Osijeku 2010. - Naši i strani povjesničari hrvatske drame i kazališta, teatrolozi i kritičari – prvi dio*, (ur. Branko Hećimović), Zagreb – Osijek: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, 2011.
5. Antonija Bogner-Šaban, *Kazališni Osijek*, Zagreb: AGM, 1997.
6. Ernest Dirnbach, "Prijatelj Bongarescu", *Hrvatski list*, br. 349., Osijek 18. 12. 1934., str. 10.
7. Ernest Dirnbach, "Dama sa zelenim rukavicama", *Hrvatski list*, br. 88., Osijek 29. 3. 1938., str. 14.

8. Jean Duvignaud, *Sociologija pozorišta – kolektivne senke*, Beograd: Beogradski izdavačko – grafički zavod, 1978.
9. Ivo Goldstein, *Povijest - Hrvatska povijest 21 knjiga*, Zagreb: Biblioteka Jutarnji list, 2008.
10. Ivan Krnić, “Kroatisches Theater“, *Die Drau*, br. 248., Osijek 31. 10. 1910., str. 6.
11. –voj. –ko., “Kazalište“, *Narodna obrana*, br. 302., Osijek 30. 12. 1907., str. 2.
12. Marija Malbaša, *Povijest tiskarstva u Slavoniji*, Zagreb: Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1978.
13. Stanislav Marijanović, “Njemački teatar u Osijeku – Kazališni plakati i almanasi“, *Krležini dani u Osijeku 1987. – 1990. – 1991. - Krležino kazalište danas, zadaci i dostignuća suvremene hrvatske teatrologije*, (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Zavod za književnost i teatrologiju HAZU; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet Osijek, 1992.
14. Dragan Melkus, “Kazalište“, *Hrvatska obrana*, br. 42., Osijek 22. 2. 1915., str. 2.
15. Dragan Mucić, *Prvih četrdeset godina – Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 1941.*, Osijek: Matica hrvatska Ogranak Osijek i Filozofski fakultet u Osijeku, 2010.
16. Vlado Obad, “Njemačke putujuće družine na pozornici osječkog kazališta“, *Krležini dani u Osijeku 2007. 100. godina Hrvatskog narodnog kazališta u Osijeku/Povijest, teorija, praksa – hrvatska dramska književnost i kazalište*, (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Zavod za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe HAZU; Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Filozofski fakultet Osijek, Zagreb – Osijek 2008.
17. Vlado Obad, “Slavonische Presse“, *Regionalpresse Österreich-Ungarns und die urbane Kultur*, Wien: Feldmann Verlagsges, 2007.
18. O.P., “Deutsches Theater“, *Die Drau*, br. 112., Osijek 18. 5. 1914., str. 6.
19. O.P., “Die verflossene Theatersaison“, *Die Drau*, br. 52., Osijek 5. 3. 1914., str. 2-3.
20. O.P., “Kroatisches Theater“, *Die Drau*, br. 251., Osijek 2. 11. 1912., str. 8.
21. Ivan Krstitelj Švrljuga, “Taifun“, *Narodna obrana*, br. 55., Osijek 8. 3. 1911., str. 3.
22. Ivan Krstitelj Švrljuga, “Hrvatsko narodno kazalište“, *Narodna obrana*, br. 239., Osijek 20. 10. 1911., str. 3.
23. Ivan Krstitelj Švrljuga, “Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku“, *Narodna obrana*, br. 160., Osijek 17. 7. 1909., str. 3.
24. Tihomir Živić, “Osječke kazališne tiskovine i ocjene na njemačkom jeziku“, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – Hrvatska dramska književnost i kazalište*, (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Odsjek za povijest hrvatskog kazališta; Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku; Pedagoški fakultet Osijek, 1997.

25. -y-, "Theater", *Slavonische Presse*, br. 38., Osijek 15. 2. 1908., str. 3.
26. -y-, "Theater", *Slavonische Presse*, br. 57., Osijek 18. 2. 1906., str. 3.
27. -y-, "Theater", *Slavonische Presse*, br. 76., Osijek 3. 4. 1906., str. 5.
28. -y-, "Theater", *Slavonische Presse*, br. 1., Osijek 3. 1. 1906., str. 4.
29. -y-, "Theater", *Slavonische Presse*, br. 266., Osijek 19. 11. 1905., str. 6.
30. [?], "Theater", *Slavonische Presse*, br. 10., Osijek 14. 1. 1902., str. 3.

THE LEGACY OF JOSIP JURAJ STROSSMAYER'S CULTURAL POLICY IN THE FIRST HALF OF THE 20th CENTURY THROUGH THE LENSES OF THE OSIJEK DRAMATIC THEATRICAL REVIEWS

Abstract

The work analyzes the dramatic theatrical critics in the Osijek daily newspapers (*Die Drau*, *Slavonische Presse*, *Narodna/Hrvatska obrana*, *Hrvatski list/glas*) from 1902 to 1945 in order to investigate and analyse the impact of Josip Juraj Strossmayer's legacy on the work of Osijek drama theater critics. By analyzing the functions of theatrical criticism against the audience, performers, playwrights and theater administration, the paper will examine whether and how the Osijek drama theater critics had followed the views of Josip Juraj Strossmayer on the promotion of national literature, educational functions of theater, morality, repertoire appropriateness, and the nurturing of the Croatian language and words in their articles.

Key words: theater, dramatic theatrical critics, cultural politics, the first half of the 20th century, Josip Juraj Strossmayer

dr. sc. Marta Borić, asistent
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

STROSSMAYEROV KULTURNO-PROSVJETNI RAD U OBZORU KULTURALNOG MENADŽMENTA DANAS

Josip Juraj Strossmayer bio je jedan od najutjecajnijih ljudi svojega vremena koji je, zahvaljujući iznimnom i sveobuhvatnom djelovanju na mnogim područjima, dosegao svjetsku prepoznatljivost i slavu. Budući da je prvenstveno bio biskup i mecena, najvidljiviji je utjecaj njegova opusa u crkvenom djelovanju. Bio je vrstan i brižan upravitelj crkvenih dobara jer je vrlo mudro znao upravljati biskupskim vlastelinstvom u čemu se uočavaju njegove menadžerske sposobnosti. Također je bio i veliki humanist-dobrotvor, vizionar, vrstan političar, profesor i teolog. Glavni je cilj ovoga rada komparacija karakteristika suvremenog i nekadašnjeg menadžera, i to na primjeru J. J. Strossmayera. U ovom će radu biti detaljno opisan i prezentiran Strossmayerov kulturološko-prosvjetni i crkveno-menadžerski utjecaj, što će biti potkrijepljeno primjerima iz njegova života. Naglasak je u ovome radu na činjenici da Strossmayer utjelovljuje brojne karakteristike menadžera u kulturi, što će se nastojati dokazati njegovim golemim utjecajem na kulturu, kulturno-obrazovne institucije te cjelokupno poticanje društveno-kulturnog života, i to ne samo u Hrvatskoj, već i šire.

Ključne riječi: kultura, kulturološko-menadžerski utjecaj, menadžment u kulturi, karakteristike menadžera u kulturi

Uvod

Ovo nije osoba kakvu inače znademo: tijekom cijeloga svog dugog života nije uživao potporu nijednoga autoriteta. Kao ličnost intelektualnog integriteta, on je išao sam, pripadajući onom prividnom svijetu koji traje koliko i note Mozartovih skladbi. Njegov vitalizam nije u samoživosti, nego u sveživotnosti. Mi čekamo mračne strane Strossmayerove priče. Međutim, one ne dolaze, njih naprosto nema: on je ljubav pretpostavio mržnji i radi toga izbora snosio je mnoge žrtve. Jedini preostali pratilac bili su mu Hrvati. Radi njih napuštao je sve drugo.

Rebecca West

Ovaj se citat nalazi u jednom od najljepših umjetničkih životopisa J. J. Strossmayera koji je napisala moderna engleska književnica i publicistica irskog podrijetla Rebecca West. Iz ovog citata može se vidjeti koliko je Strossmayer bio značajan i poseban s jedne strane, a s druge strane koliko je bio kontroverzan i imao mnogo protivnika možda čak i više nego istomišljenika.

Josip Juraj Strossmayer bio je đakovačko-bosanski i srijemski biskup, teolog, političar, kulturni djelatnik i pisac. Ukratko rečeno, jedna od najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatskih ličnosti 19. stoljeća. S obzirom na njegov ogroman utjecaj na kulturu svojega vremena, zasigurno ga se može nazvati vrhunskim menadžerom u kulturi svojega doba, što će biti potkrijepljeno primjerima iz njegova života.

Kada se govori o J. J. Strossmayeru ne mogu se ne spomenuti njegovi slavni slogani „Sve za vjeru!“ i „Sve za domovinu!“ čime je on isticao koliko mu je domovina Hrvatska bitna i koliko je držao do vjere i promicao ju. „Taki biskup, koji biskupske dužnosti svoje nigdje nije dijelio od dužnosti patriote, koji je ljubeći vjerom vazda ljubio i domovinu, nije naravno mogao, a ni smio mirovati, a da ne zadje i na polje javnoga života naroda svoga i domovine svoje, da se ne pokaže u političkoj borbi kao umni i nesebični borac Bogom samim opredjeljenih prava naroda svoga, da se ne pokaže u poslu prosvjete kao lučonoša znanja i mnijenja, kao apostol knjige hrvatske.“¹

Ikić u svojoj knjizi dokazuje da je Strossmayer bio potpuno nacionalno svjesni Hrvat sa slavenskom dušom, da je neizmerno ljubio svoju vjeru i domovinu, da su hrvatstvo i južnoslavenstvo za njega dvije različite kategorije te ih je tada, mogao spajati prvenstveno na kulturnom polju, a da istovremeno ostanu nerazdvojene i nepomiješane. „To on potvrđuje svojim neumornim političkim djelovanjem u okviru Monarhije, Hrvatske i južnoslavenstva. To on pokazuje svojim nenadmašnim kulturnim doprinosom, posebice u izgradnji temeljnih hrvatskih institucija. To on svjedoči kao crkveni čovjek i đakovački biskup.“²

J. J. Strossmayer je bio ljubazan i pristupačan prema svima, od onih jednostavnih, običnih i malih ljudi pa sve do umjetnika, političara, državnika i papa.

Bio je također i najnapadanija osoba svoga vremena, „...jer je svoj glas neustrašivo podizao kako protiv državnih tako i crkvenih vlasti u korist slabih i malih, izrabljivanih i potlačenih. Napadan je bio jer se nepokolebljivo zauzimao za pravdu, a pri tome nikada nije gledao na osobnu prednost ili svoj ugled.“³

Strossmayer je bio poznat diljem cijeloga svijeta te su ga neki nazivali „svježim

¹ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Biskup J. J. Strossmayer*, Đakovo: Reprint, 1994, str. 419.

² Niko, Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2002, str. 6.

³ ibidem, str. 8.

povjetarcem 19. stoljeća⁴⁴ ili pak „primus orator christianitatis.“⁴⁵

Arhivska građa o J. J. Strossmayeru još uvijek nije u potpunosti sređena jer se većina tih spisa nalazi po mnogim kulturnim ustanovama kako u Hrvatskoj tako i izvan granica Hrvatske. Također, građe o J. J. Strossmayeru ima izuzetno mnogo s obzirom na njegovo djelovanje na mnogim poljima od politike i kulture pa sve do crkve.

Ono što je specifično za biskupa J. J. Strossmayera činjenica je da jako mnogo pisao, vodio brojne korespondencije, održao mnogobrojne govore i propovijedi. „Više no što je pisao on je činio. Zato je o njemu i njegovu djelu još za njegova života puno pisano.“⁴⁶

Četiri etape / područja Strossmayerova djelovanja

Djelatnost života J. J. Strossmayera može se podijeliti u četiri vremenske etape.

Prva etapa (1850. – 1860.) odnosi se isključivo na crkvena pitanja, i to je doba apsolutizma. Crkvena pitanja kojima se J. J. Strossmayer bavio su se uglavnom odnosila na sljedeća područja: organizacija biskupije, veze s Rimom, bečka nuncijatura, patronat nad bosanskim franjevcima, vikarijat u Srbiji i veze s prijateljima, ali i stvaranje temelja čitavog kasnijeg njegova djelovanja na brojnim područjima.

Druga se etapa (1860. – 1870.) odnosi na Strossmayerovo intenzivno političko djelovanje koje predstavlja jedno od najvažnijih razdoblja njegova života, kada on, kao prvak Narodne stranke, razvija veliku političku djelatnost u Carevinskom vijeću, banskim konferencijama, Hrvatskom saboru, regnikolarnim deputacijama u tisku, a neko vrijeme i kao veliki župan Virovitičke županije. Na kulturnom planu on osniva Jugoslavensku akademiju znanosti u umjetnosti, sabire umjetnine, počinje graditi katedralu i sve više stječe glas mecene. U crkvenom pogledu nastavlja svoju djelatnost iz prethodnog razdoblja i dovodi je do vrhunca svojim najimpresivnijim pothvatom – istupanjem na Vatikanskom koncilu. U tom razdoblju on razvija svoju misao pomirenja Zapada i Istoka, misao unije pravoslavnog Slavenstva s Rimom.

Treća etapa (1870. – 1880.) označava povlačenje iz prvih redova političkog života, ali ne i gubljenje interesa za politiku, koji je Strossmayer zadržao do kraja života. „Glavna domena mu opet postaje Crkva (npr. Zavod sv. Jeronima u Rimu, pitanje redovite katoličke hijerarhije u Bosni nakon okupacije), kultura i prosvjeta jer osniva Sveučilište, niz škola, stipendira brojne učenike te pomaže rad brojnih kulturnih ustanova. Međutim,

⁴⁴ U Niko, Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2002, str. 8. prema Wendel Hermann, *Aus dem südslavischem Risorgimento*, Ghatta-Verlag, 1921, str. 110.

⁴⁵ U Niko, Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2002, str. 8 prema R. W. Seton-Watson, *Die südslavische Frage im Habsburger Reiche*, Berlin, 1913, str. 137.

⁴⁶ Niko, Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2002, str. 8.

ono po čemu je to desetljeće karakteristično jesu veze s inozemstvom, koje ga nakon Koncila upoznaje, zadivljeno njegovom odlučnošću i širinom pogleda.⁴⁷

U četvrtoj etapi (1880. – 1905.), koja je trajala posljednjih dvadeset i pet godina njegova života, on je i dalje nastavljao s djelatnošću iz prijašnjih razdoblja, no ona se s vremenom smanjivala. I unatoč nekim važnim istupima (dovršenje katedrale, konkordat s Crnom Gorom, Bjelovarska afera, krapinski sastanak sa Starčevićem), J. J. Strossmayer sve se više povlači u mir svoje đakovačke rezidencije. Ipak, budno prati zbivanja u domovini i u svijetu, i ne samo da želi biti o njima obaviješten, nego ih i komentira, a u danim prilika i utječe na njih.

Strossmayerovo kulturološko-prosvjetno djelovanje

Promatrajući Strossmayerovu biografiju, odnosno njegovo cjelokupno djelovanje mogu se uočiti četiri velika tematska područja, a to su: politika, kultura, Crkva i društvene veze.

Ovaj članak će se najviše bazirati na Strossmayerovu kulturno-prosvjetnom djelovanju.

„Kultura i prosvjeta drugo je veliko područje, na kojem je došla do izražaja Strossmayerova djelatnost. Njegova uloga u kulturnom preporodu Hrvatske golema je i raznovrsna. Kao osnivač Akademije i Sveučilišta, kao utemeljitelj i darivatelj mnogih škola i ustanova, kao graditelj đakovačke katedrale, kao mecena književnosti, znanosti i umjetnosti i kao sakupljač umjetnina, on je sebi podigao spomenik zaista trajniji od mjedi. Moglo bi se, sigurno, ne s previše pretjerivanja reći da je on bio središte i rukovodilac cjelokupnog kulturno-prosvjetnog rada u nas.“⁴⁸

J. J. Strossmayer iznimno je značenje pridavao kulturnoj djelatnosti Crkve u Hrvata. Naime, on je prihode bogatog vlastelinstva đakovačkih biskupa koristio u dobrotvorne svrhe i kulturni razvoj ne samo cijele Hrvatske već i šire. Kao što je prethodno spomenuto, on je 1866. godine utemeljio Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti, danas Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti. Također, dao je izgraditi njezinu velebnu palaču u Zagrebu na Zrinjevcu, trajno je podupirao Akademijin rad te joj je poklonio vlastitu Galeriju slika starih majstora. Zanimljiva je činjenica da je za Akademiju i njezinu djelatnost izdvojio više novca nego za gradnju đakovačke katedrale. Također je pokrenuo pitanje osnutka Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu koje je njegovom zaslugom i materijalnom potporom otvoreno 1874. godine. Biskup J. J. Strossmayer pomagao je i moralno i materijalno izgradnju i rad mnogih hrvatskih gimnazija i drugih srednjih škola, a za njih je ustanovio i tzv. „Strossmayerovu zakladu“ za pomoć siromašnim

⁷ Vladimir, Koščak, *Josip Juraj Strossmayer: Političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“ Osijek, (Čakovec: „Zrinski“), 1990, str. 2-3.

⁸ Vladimir, Koščak, *Josip Juraj Strossmayer: Političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“ Osijek, (Čakovec: „Zrinski“), 1990, str. 5.

đacima. Također, novčano je pomagao i izdavačku djelatnost, kao i osnivanje narodnih čitaonica, i to ne samo u Hrvatskoj već i u ostalim slavenskim zemljama od Slovenije, Bugarske, Slovačke, Češke i Poljske do Makedonije (Rusinima i Rusima). Pomagao je i katolike i franjevce u Bosni i Hercegovini. Također je brojnim znanstvenim, kulturnim i prosvjetnim ustanovama, u Hrvatskoj i izvan nje, pomogao nabaviti prve primjerke knjiga, davao je velike svote novca za knjige, časopise, listine i rukopise, financirao je i rad na Rječniku hrvatskog jezika, pomagao izdavanje raznih časopisa, novina, pomagao književnike, znanstvenike i umjetnike, glazbenike i glumce. Također, jako mu je bilo stalo do znanosti te je pomagao i tiskanje raznih znanstvenih djela u Akademijinim izdanjima te je čak otvorio i vlastitu tiskaru.

„Ipak, valja priznati da je Đakovačka biskupija bila ona osnovica, koja je omogućila njegovu povijesnu ulogu, koja mu je davala siguran oslonac, u političkom istupanju, za naše prilike, upravo golema sredstva, za kulturne potrebe. Đakovačko biskupsko vlastelinstvo sa svojim vinogradima, njivama i stočarstvom i, nadsve, šumama, bilo je jedno od najbogatijih u zemlji. S te bi točke gledišta đakovačka biskupija ekonomskom historiku pružala zanimljivo područje istraživanja, uz uvjet da se ustanovi odakle su i na koji način pritekala sredstva u biskupsku blagajnu, i još više, kuda su se sve i kako otjecala. Crkveni krugovi, pa i katoličko novinstvo u Francuskoj i u drugim zemljama, zamjerali su mu da crkveni novac troši u svjetovne svrhe, ali je on takve optužbe energično odbijao, uvjeren da vraća narodu ono što je narodno.“⁹

Iz svega navedenog može se zaključiti kako je biskup J. J. Strossmayer uvelike pomagao rad brojnih znanstvenih i kulturnih ustanova te je nesebično financirao izdanja pojedinih institucija, čime je kao pravi menadžer u kulturi zapravo i oživio kulturu svojega vremena i uspio je uzdići na zavidnu razinu.

„Posebno su goleme zasluge biskupa Strossmayera na kulturno-prosvjetnom planu narodnog života. Nikada hrvatski narod, hrvatska znanost i kultura, ne doživješe toliko darežljivu ruku kao što je bila ruka đakovačkog biskupa. On je odista s kamatama vratio dug svomu narodu. Brojni zakladni listovi pojedinim ustanovama, ne samo hrvatskim, već i drugim južnoslavenskim narodima, te osobne potpore mnogim znanstvenim i kulturnim radnicima bjelodano svjedoče da je đakovački biskup već po svom mecenatskom djelu zaslužio trajnu zahvalnost svojega naroda.“¹⁰

Strossmayerov menadžerski utjecaj

Budući da je J. J. Strossmayer bio izvanredna ličnost svoga vremena, također je bio i iznimno svestran te se po brojnim njegovim postupcima mogu uočiti karakteristike i vještine vrhunskog menadžera u kulturi što će se detaljno pojasniti u nastavku na brojnim

⁹ ibidem, str. 5-6.

¹⁰ Hodimir, Sirotković, „Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer – utemeljitelj i pokrovitelj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera (ur. Stanislav Marijanović), Osijek, 2008, str. 53.

primjerima iz njegova života.

„Naime, menadžerima u kulturi moramo smatrati sve one osobe koje su odgovorne za realizaciju određenog kulturnog programa ili aktivnosti bez obzira na kojem se formalnom položaju nalaze.“¹¹

Menadžerski posao je kompleksan i multidimenzijski te su brojne aktivnosti sadržane u funkcijama koje obavlja menadžer. „Stoga su mu za uspješno obavljanje tog posla potrebne određene vještine pod kojima se podrazumijeva skup specifičnih sposobnosti koje rezultiraju iz znanja, informacija, prakse i dara.“¹²

Postoje brojne klasifikacije menadžerskih vještina, no sve menadžerske vještine se mogu sažeti u dvije skupine: 1. Osnovne menadžerske vještine; 2. Posebne menadžerske vještine.

U osnovne se menadžerske vještine ubrajaju: konceptualne vještine, vještine rada s ljudima, tehničke vještine i vještine oblikovanja, dok se u posebne menadžerske vještine ubrajaju one koje su definirane na temelju funkcija menadžmenta, a to su redom: vještine planiranja, organiziranja, upravljanja ljudskim potencijalima, vođenja i kontroliranja.

„Weihrich i Koontz smatraju da efektivni menadžer mora imati četiri osnovne vještine i to: 1. Konceptualne vještine; 2. Vještine rada s ljudima; 3. Tehničke vještine; 4. Vještine oblikovanja.“¹³

Također, važno je naglasiti da nemaju svi menadžeri jednako razvijene sve nabrojane vještine niti ih sve posjeduju u jednakom omjeru. U nastavku se navodi objašnjenje svake od osnovnih kategorija menadžerskih vještina s naglaskom na one vještine koje su najizraženije kod J. J. Strossmayera.

1. *Konceptualne vještine* su one vještine na kojima se temelje apstraktno razmišljanje, uočavanje problema i njihovo rješavanje, interpretacija prikupljenih informacija, donošenje odluka i sl. J. J. Strossmayer je znao uočiti određene probleme na vrijeme te ih pravovremeno riješiti. Također, jedna od njegovih najbitnih odluka je bila da đakovačko vlastelinstvo podigne na zavidnu razinu razvoja. Mnoge odluke koje je donosio su se odnosile na razvoj crkvenoga, ali i kulturnoga života kao primjerice kada je 1873. godine pokrenuo Glasnik biskupije Đakovačko-Srijemske kao službenog glasila Đakovačke biskupije. To glasilo i dan danas izlazi, 143 godine kasnije, ali pod izmjenjenim nazivom Vjesnik Đakovačko-osječke nadbiskupije i Srijemske biskupije. Nadalje, u Osijeku je pomogao izgradnju đakovačke sjemeništa te je uvelike potpomogao izgradnju đakovačke katedrale, a potom i župnu crkvu sv. Petra i Pavla u Osijeku, tzv. osječku konkatedralu.
2. *Vještine rada s ljudima* se odnose na razvoj i iskazivanje empatije, komuniciranje,

¹¹ Jadran, Antolović, *Menadžment u kulturi*, Zagreb: Hadrian, 2013, str. 14.

¹² Marin Buble, *Menadžerske vještine*, Zagreb: Sinergija, 2010, str. 3.

¹³ Hainz Weihrich i Harold Koontz, *Menadžment*, Zagreb: Mate, 1994, str. 6.

- razumijevanje motiva zaposlenih i poticanje na kvalitetnije obavljanje poslova, delegiranje. J. J. Strossmayer je bio vrstan govornik te je čak govorio i nekoliko stranih jezika. „On je bio učitelj svoje biskupije živom rječju, propovijedima i nagovorima, govorima i pozdravima, ali i pisanom riječju, ponajviše u korizmenim poslanicama i okružnicama objavljenim u biskupijskom glasilu.“¹⁴ Kao biskup-svećenik, Strossmayer je vodio posebnu brigu o svećenicima, a za njegovih pedeset i pet godina biskupovanja zaređeno je čak 280 svećenika.
3. *Tehničke vještine* odnose se na obavljanje poslova u okviru neke profesije – primjerice obavljanje konkretnih poslova u biskupiji kojoj je Strossmayer bio na čelu. Strossmayer je bio vrstan i brižan upravitelj crkvenih dobara te je vrhunski upravljao biskupskim vlastelinstvom. Također je vodio brigu o svojoj biskupiji, a kao biskup je bio dobar pastir svoje biskupije, koji je kršćanska načela ne samo tumačio, nego i po njima i živio. „On je sve župe osobno pohodio pet, neke osam, a osječke i deset puta, ostavivši nakon smrti biskupiju sređenu u duhovnom, pastoralnom i materijalnom pogledu.“¹⁵
 4. *Vještine oblikovanja* „označuju sposobnost menadžera da oblikuje rješenja poslovnih problema, i to na način od kojega će poduzeće imati najviše koristi. Menadžeri moraju biti u stanju znati generirati i artikulirati rješenje problema, vodeći pri tomu računa da to rješenje bude primjenjivo.“¹⁶ J. J. Strossmayer je mudro upravljao biskupskim vlastelinstvom od kojega je živio ne samo on, nego i stanovnici Đakova i okolice. Kada je osamdesetih godina 19. stoljeća došlo do otkupa zemlje, biskup je radije seljacima otpisivao dugove, nego da se kome učini nepravda.

Posebne se vještine definiraju sukladno menadžerskim funkcijama te se one detaljno objašnjavaju u nastavku.

Kada se analiziraju logične skupine poslova koje bi menadžeri trebali obavljati, koje se redovito nazivaju menadžerskim funkcijama odnosno posebnim vještinama, postoji gotovo opće slaganje o tome da se menadžeri bave:¹⁷

- a) *Planiranjem* – određivanjem ciljeva organizacije i pristupa njihovom ostvarivanju, uz pomoć resursa koji menadžmentu stoje na raspolaganju.
- b) *Organiziranjem* – odnosi se na stvaranje formalnog sustava radnih mjesta i organizacijskih jedinica, koji imaju točno određene radne zadatke, a kojim upravljaju različiti rukovoditelji – menadžeri, između kojih postoji raspodjela ovlasti i autoriteta.

¹⁴ Marin, Srakić, „*Biskup J. J. Strossmayer (1850.-1905.) Sve za vjeru i Domovinu*“, 2015, str. 2., dostupno na <http://www.djos.hr/images/pdf/2015/sijecanj/16-31-sijecnja/16-01-strossmayer.pdf> (08. rujna 2015.)

¹⁵ ibidem, str. 5

¹⁶ Marin Buble, *Menadžerske vještine*, Zagreb: Sinergija, 2010, str. 5.

¹⁷ Jurica Pavičić, Nikša Alfrević, Ljiljana Aleksić, *Marketing i menadžment u kulturi i umjetnosti*, Zagreb: Masmedia, 2006., str. 71.

- c) *Upravljanje ljudskim potencijalima (resursima)* – koji neki autori nazivaju kadroviranjem, a čiji je zadatak pronaći najbolje raspoložive ljude i njima popuniti radna mjesta, te obavljati sve poslove potrebne da bi se ljudi razvijali i zadržali u organizaciji.
- d) *Vođenjem* – u okviru kojeg se pozicioniraju one djelatnosti menadžera vezane uz potporu zaposlenicima/volonterima, odnosno članovima organizacije, utjecaj na njihovu motivaciju da postižu ciljeve, upravljanje odnosima i sukobima između pojedinaca i skupina i sl.
- e) *Kontroliranjem* – koje se „nadovezuje“ na planiranje, a čiji je zadatak utvrditi jesu li postavljeni planovi ispunjeni (ili ne, te ako nisu – iz kojih razloga)¹⁸

Promatrajući sve navedene posebne menadžerske vještine koje su definirane sukladno menadžerskim funkcijama, može se sa sigurnošću konstatirati da je biskup J. J. Strossmayer, tijekom svog dugogodišnjeg svestranog djelovanja, obavljao sve menadžerske funkcije. Osim što je bio biskup, u jednom svom dijelu života čak je bio i župan, ali i vrstan političar. Također je bio i biskup – svećenik jer je posebnu brigu vodio o svećenicima govoreći im o uzvišenosti svećeničkog poziva te ih je poticao na duhovnu izgradnju. Zanimljiva je činjenica i to što je tijekom njegova biskupovanja zaređeno čak 280 svećenika, što nam govori o njegovom iznimnom utjecaju i zalaganju za buduće svećenike. Također je bio i biskup – učitelj, i to prvenstveno svojom živom riječju i propovijedima, ali isto tako držao je do katehizacije djece i mladih. J. J. Strossmayer je bio i biskup – pastir jer je pomagao mnogima u nevolji i svima je pritekao u pomoć kome god je ona bila potrebna. O njegovoj dobroti i nesebičnosti svjedoči i činjenica da je „svaki dan njegova kuhinja nahranila najmanje deset do petnaest siromaha i putnika, a pri njegovu stolu blagovao je svaki prolaznik, stranac i domaći, svaki svećenik, svaki časnik.“¹⁹

Osnovne su zadaće menadžera u kulturi raznolike i ovise o području iz kulture u kojem menadžer djeluje.

„Menadžeri u kulturi:

- izrađuju planove kulturnih programa i akcija,
- izađuju plan prikupljanja sredstava i organiziraju njegovu provedbu,
- istražuju i pridobivaju sponzore, donatore i financijere,
- prikupljaju sredstva podrške iz proračunskih i drugih izvora,
- istražuju tržišta kulture,
- izrađuju marketinške planove,

¹⁸ Jurica Pavičić, Nikša Alfirević, Ljiljana Aleksić, *Marketing i menadžment u kulturi i umjetnosti*, Zagreb: Masmedia, 2006, str. 71-72.

¹⁹ Marin, Srakić, „Biskup J. J. Strossmayer (1850.-1905.) Sve za vjeru i Domovinu“, 2015, str. 5., dostupno na <http://www.djos.hr/images/pdf/2015/sijecanj/16-31-sijecnja/16-01-strossmayer.pdf> (08. rujna 2015.)

- osmišljavaju marketinške materijale,
- promiču odnose s publikom (javnosti),
- osiguravaju ljudske potencijale kao i potrebnu opremu za izvršenje planiranih poslova,
- podržavaju i potiču razvoj kulturnog stvaralaštva,
- upravljaju ljudskim potencijalima, odnosno zaposlenim ili angažiranim osobama,
- realiziraju ulogu vođenja, osobito koordinacije i nadzora,
- kreiraju financijsku politiku i upravljaju financijskim sredstvima itd.²⁰

Promatrajući osnovne zadaće menadžera, J. J. Strossmayer je svojim svestranim djelovanjem obavljao većinu ovih zadaća. Tako je on, primjerice, i sâm bio sponsor i donator brojnim kulturnim ustanovama te je izdvajao velike svote novca za nabavljanje knjiga, časopisa i raznih rukopisa kao i za rad pojedinih hrvatskih škola, knjižnica i čitaonica.

Svojom je pojavom J. J. Strossmayer bio karizmatični menadžer i vođa, ali i uspješan poduzetnik u kulturi koji je svojim predanim radom pripomogao razvoju kulture i kulturnoga života i to ne samo u Hrvatskoj već i šire. Karizma predstavlja „... teško opisivu moć očaravanja, pridobivanja i uvjeravanja ljudi, motiviranja, pokretanja i vođenja.“²¹ Karizmatički stil vođenja je bio izuzetno izražen kod J. J. Strossmayera jer „...kako se okretao prošlosti, radio za sadašnjost, tako je mislio i na budućnost.“²²

Karizmatički stil vođenja definira se kao „stil vođenja koji se temelji na karizmi vođe, odnosno na njegovoj osobnosti, znanjima i vještinama i sl. Karizmatički vođa nadahnjuje sljedbenike da podrede vlastite interese dobrobiti organizacije te da ga slijede u ostvarivanju njegove misije. Karizmatički stil vođenja obilježava: iznošenje uzvišene vizije budućnosti s kojom se sljedbenici identificiraju, kreiranje sustava vrijednosti koji sljedbenici podržavaju, te vjerovanje u sljedbenike, kojim se zauzvrat pridobiva njihovo povjerenje. Karizmatički su vođe samopouzdana, imaju viziju u koju snažno vjeruju, smatra ih se kreatorima promjena, nekonvencionalni su i vrlo često u suprotnosti s normama.“²³

O Strossmayerovu karizmatičkom stilu vođenja svjedoči i činjenica da su mu se podizali brojni spomenici i posvećivale ulice i trgovi, no on je sam sebi podigao spomenik utemeljujući znanstvene ustanove, pomažući sirotinji, školujući buduće prosvjetitelje, umjetnike, znanstvenike, svećenike i gradeći crkve i katedrale i brojne druge kulturne

²⁰ Jadran, Antolović, *Menadžment u kulturi*, Zagreb: Hadrian, 2013, str. 16.

²¹ Velimir, Srića, *Upravljanje kreativnošću*, Zagreb: Školska knjiga, 1994, str. 56.

²² Đuro, Vandura, „Josip Juraj Strossmayer muzeolog“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti* (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006, str. 468.

²³ Goran Sunajko (ur.), *Ekonomski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011, str. 362.

institucije.

Kao što je već prethodno spomenuto, J. J. Strossmayer je svojim postupcima pokazao i da je iznimno uspješan poduzetnik, a u nastavku se navode karakteristike uspješnih poduzetnika koje će biti objašnjene na primjeru Strossmayerova djelovanja.

Karakteristike uspješnih poduzetnika su: „zanos i energija, samopouzdanje, dugoročno gledanje, gledanje na novac kao na mjeru uspjeha, upornost u rješavanju problema, jasni ciljevi, kontrolirano preuzimanje rizika, nošenje s neuspjehom, usmjerenost na akciju, preuzimanje odgovornosti, djelotvorna uporaba resursa, nametanje visokih standarda, interni lokus kontrole, toleriranje neizvjesnosti, ulaganje vlastitog novca i osobnih resursa, kreativnost i inovativnost, oslanjanje na vlastite snage, briga za druge, pouzdanost, poštenje, etičnost, svjesnost važnosti financija.“²⁴

Strossmayerove poduzetničke vještine najbolje se mogu uočiti u njegovom prosvjetno-kulturološkom djelovanju jer je on sve materijalne, nematerijalne i financijske resurse koje je Đakovačka biskupija zarađivala vrlo racionalno i pravedno raspodijelio za poticanje kulture i kulturnoga života, gradnju kulturnih institucija i crkvi te se brinuo za druge posebice za seljake i sirotinju. Bio je pošten i pravedan prema svima, imao je vrlo visoku dozu samopouzdanja gdje se znao suprotstaviti čak i Papi. Imao je jasne ciljeve koji su se odnosili prvenstveno na vjeru, domovinu te poticanje razvoja kulture.

Strossmayer – muzeolog

Biskup J. J. Strossmayer bio je veliki ljubitelj umjetnina te je i sam rekao kako mu je cilj prikupiti umjetnine sa što šireg prostora i sa što dužih vremenskih i stilskih različitosti. Njegov osnovni moto prilikom prikupljanja umjetnina je bio: „Sakupiti, očuvati, prezentirati. Muzeji sakupljaju, čuvaju i prezentiraju građu primjerenu svom karakteru osnivanja i trajanja, primjerenu bazičnim ciljevima postojanja. Biskup Josip Juraj Strossmayer svjestan je, od prvih ostavljenih tragova stvaranja zbirke umjetnina, tih osnovnih principa muzeološke djelatnosti.“²⁵

Budući da je Strossmayer imao veliku zbirku brojnih umjetnina, on je sve to marljivo sakupljao i čuvao te poklonio Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti odnosno današnjoj Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti. „Briga o čuvanju umjetnina teče paralelno cijelo vrijeme s nabavljanjem. Naime, poznato je kako je najveći dio umjetnina biskup kupio u Italiji, ali isto tako većina ih putuje u Beč kod Kupelwiesera ili u Belvedere na restauriranje i opremanje, a zatim u Đakovo.“²⁶

Osim što je prikupio, sačuvao i poklonio sve svoje umjetnine, J. J. Strossmayer dao

²⁴ Fikreta, Bahtijarević-Šiber, Pere Sikavica, Nina, Pološki – Vokić, *Suvremeni menadžment: Vještine, sustavi, izazovi*, Zagreb: Školska knjiga, 2008, str. 510.

²⁵ Đuro, Vandura, „Josip Juraj Strossmayer muzeolog“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti* (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006, str. 467.

²⁶ Ibidem, str. 469.

je i izgraditi palaču u kojoj ih je odlučio sve smjestiti te je ona nazvana Strossmayerovom galerijom starih majstora.

„Za cjelokupnu zbirku pobrinuo se i oko prezentacije i izlaganja. Sam je svim sredstvima sudjelovao oko izgradnje palače u kojoj će umjetnine biti dostupne javnosti. Galerija umjetnosti je prvi Biskupov rezultat postigla s osnivanjem Katedre za povijest umjetnosti, nedugo potom i Akademije likovnih umjetnosti. Mnogi studenti s oba odsjeka ističu u biografijama upravo ulogu Strossmayerove galerije u tijeku edukacije.“²⁷ Strossmayerova galerija je nezaobilazno mjesto za mnoge studente povijesti umjetnosti kao i Akademije likovnih umjetnosti.

Biskup Strossmayer je sa svih strana skupljao umjetnine, a danas su pohranjene u desetak institucija: Strossmayerova galerija starih majstora, Muzej za umjetnost i obrt, Arhiv HAZU, Glipototeka HAZU, Kabinet grafike HAZU, Spomen muzej biskupa Strossmayera Đakovo, Biskupski dvor Đakovo, Moderna galerija Zagreb, Nadbiskupski dvor Zagreb, Galerija umjetnina Narodnog muzeja Zadar.

A od umjetnina iz Akademije znanosti i umjetnosti popisu treba još dodati: Hrvatski muzej arheoloških spomenika Split, Arheološki muzej Zagreb i Tiflološki muzej Zagreb.

Zaključna razmatranja

Josip Juraj Strossmayer bio je biskup, biskup-svećenik, biskup-učitelj, biskup-dobrotvor, katolički teolog, političar, mecena i kulturni promicatelj te jedna od najistaknutijih ličnosti u hrvatskoj povijesti 19. stoljeća. Svojatan i kuđen, cijenjen i odbacivan, širokog duha i oštrog intelekta, ustrajan i žestok, utjecajan i poznat i izvan granica svoje domovine, Strossmayer je snažno obilježio vrijeme u kojem je živio.

Razlog zašto o Strossmayeru nije napisana još niti jedna cjelovita biografija leži u činjenici da je „povijesna dokumentacija o njemu jednako toliko raznolika – ostala do danas teško pristupačna, razasuta po arhivima i starim publikacijama, dobrim djelom nesređena i neobjavljena. Monumentalno djelo, koje ja započeo Ferdo Šišić, objavivši korespondenciju Strossmayer – Rački u četiri sveska, a zatim prvu knjigu ostalih dokumenata (a trebalo bi ih najmanje deset), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti nije dalje nastavila.“²⁸

Promatrajući iznimno plodno i dugogodišnje Strossmayerovo djelovanje na četiri tematska područja od politike, kulture, Crkve pa sve do društvenih veza, uočene su brojne menadžerske i poduzetničke vještine u njegovu životu i radu i to posebice u njegovu kulturno-prosvjetnom djelovanju na kojemu je ujedno i naglasak u ovome radu. Sa sigurnošću se može konstatirati da J. J. Strossmayer posjeduje gotovo sve osnovne i posebne menadžerske vještine što je ujedno i dokazano kroz primjere iz njegova života

²⁷ Ibidem, str. 467.

²⁸ Vladimir, Koščak, „*Josip Juraj Strossmayer: Političar i mecena*“, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“ Osijek, (Čakovec: „Zrinski“), 1990, str. 1-2.

u ovome radu. Strossmayeru se može pripisati i karakteristika karizmatičnog vođe i vrlo uspješnog poduzetnika, što je potvrdio svojim trudom, radom i zalaganjem kroz poticanje kulture i osnivanje brojnih kulturnih institucija.

Sve u svemu J. J. Strossmayer nije bio samo ime. On je bio u punom smislu riječi sinonim i simbol svoga vremena, koga je utisnuo u sva životna i tematska područja na kojima je djelovao. Strossmayer bez pretjerivanja pripada u krug najznačajnijih i najmarkantnijih veličina svoga vremena te ga se može sa sigurnošću nazvati i karizmatičnim menadžerom, vođom i poduzetnikom u kulturi zbog iznimnog doprinosa razvoju kulture i kulturnih institucija koje su i dan danas vrijedni dokazi njegova svestranog i iznimno plodnog djelovanja.

Također, sa sigurnošću se može potvrditi da je Strossmayerov kulturološki utjecaj na društvo itekako bio bogat i plodan, a o tome nam svjedoče brojna ostavština koju je poklonio svojem narodu, i to od brojnih crkava, katedrala pa sve do raznih kulturnih institucija i literarnih djela.

Literatura

1. Antolović, Jadran, *Menadžment u kulturi*, Zagreb: Hadrijan, 2013, str. 14, 16
2. Bahtijarević-Šiber, Fikreta, Sikavica, Pere, Pološki – Vokić, Nina, *Suvremeni menadžment: Vještine, sustavi, izazovi*, Zagreb: Školska knjiga, 2008, str. 510
3. Buble, Marin, *Menadžerske vještine*, Zagreb: Sinergija, 2010, 3, 5.
4. Gračanin Hrvoje: *Josip Juraj Strossmayer*, Meridijani, br. 130, 15(2008), str. 88 – 95.
5. Ikić, Niko, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Sarajevo: Vrhbosanska katolička teologija, 2002, str. 6, 8.
6. Koščak, Vladimir, *Josip Juraj Strossmayer: Političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta „Božidar Maslarić“ Osijek, (Čakovec: „Zrinski“), 1990, str. 1-3.
7. Pavičić, Jurica, Alfirević, Nikša, Aleksić, Ljiljana, *Marketing i menadžment u kulturi i umjetnosti*, Zagreb: Masmedia, 2006, str. 71-72.
8. Pavić, Matija, Cepelić, Milko, *Biskup J. J. Strossmayer*, Đakovo: Reprint, 1994, str. 419.
9. Sirotković, Hodimir, „Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer – utemeljitelj i pokrovitelj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera (ur. Stanislav Marijanović), Osijek, 2008, str. 53-70.
10. Srakić, Marin, *Biskup J. J. Strossmayer (1850. - 1905.)*; *Sve za vjeru i Domovinu*, 2015, dostupno na <http://www.djos.hr/images/pdf/2015/sijecanj/16-31-sijecnja/16-01-strossmayer.pdf> (8. 9. 2015.)

11. Srića, Velimir, *Upravljanje kreativnošću*, Zagreb: Školska knjiga, 1994, str. 56.
12. Sunajko, Goran (ur.), *Ekonomski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2011, str. 362.
13. Vandura, Đuro, Josip Juraj Strossmayer muzeolog“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti* (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006, str. 467- 475.
14. Weihrich, Hainz, Koontz, Harold, *Menadžment*, Zagreb: Mate, 1994, str. 6.

STROSSMAYER'S CULTURAL-MENAGERIAL IMPACT ON THE SOCIETY

Abstract

J. J. Strossmayer was one of the most influential people of his time, and he had reached worldwide recognition and fame through his remarkable and comprehensive activities in many fields. Since he was primarily a bishop and a patron of the arts, his influence is most visible in the ecclesiastical activities. He was an excellent and caring manager of the church property because he knew how to run the episcopal manor very wisely, which shows his management skills. He was also a great humanist-benefactor, a visionary, an excellent politician, professor, and theologian. The aim of this study is to make a comparison between the characteristics of the modern manager and the manager of his time, using his case as an example. In this paper, we will describe and present in detail Strossmayer's cultural and managerial impact, supporting our conclusions with the examples from his life. In this paper, we put emphasis on the fact that Strossmayer embodies many characteristics of a manager, and will try to prove this point through his tremendous impact on the culture, the cultural and educational institutions, and the encouragement of the entire socio-cultural life, not only in Croatia, but also in the other countries.

Key words: culture, cultural and managerial impact, cultural management, characteristics of cultural managers

VRIJEME STROSSMAYEROVO – I VRIJEME NAŠE¹

Tvrđnju da je povijest učiteljica života često čujemo, prihvaćamo tu poslovicu kao istinu, ali od te istine i od povijesti kao učiteljice, kao da ne možemo pobjeći ali ni naučiti zadaću i prijeći u viši, napredniji razred. Strossmayer je živio u smutnom vremenu u Hrvatskoj i Europi: srušio se stoljetni feudalni sustav, zaustavljena je germanizacija, lomila se mađarizacija. Biskup je izabrao najodanijeg suradnika za obnovu zemlje – povjesničara Franju Račkoga. Nakon njegove smrti Tadiju Smičiklasa. Hrvatska je bila opustošena, velik broj osiromašenih ljudi iz svih naših krajeva krenuli su trbuhom za kruhom. Hrvatsko društvo je bilo oštro podijeljeno politički na mađarone i pravaše, ali teža je bila podjela na siromašne i obespravljene, s jedne strane, i mladoga građanstva koje polagano ali sigurno stječe utjecaje u gospodarstvu i politici, s druge strane. Unatoč tome – đakovački biskup postavljao čvrste temelje nove, europske Hrvatske. Zagreb je vidio kao središte nove kulturno-političke zajednice Južnih Slavena. Josip Juraj Strossmayer, na katedri biskupije bosansko-srijemske, prihvatio je one zadaće koje mu je nametala povijest ali i vrijeme u kojem je živio: od darova koje mu je Bog podijelio kao osobi, s bogatstvom prostrane biskupije, koristiti Bogu i narodu. Kao učitelj zapuštenog naroda: prosvjetom slobodi. Slobodom do afirmacije svih ljudskih vrijednosti. Smatrajući se nasljednikom sv. Metoda, zalagao se za ekumenizam, posebice među slavenskim pravoslavnim narodima. Kad je osjetio da ima pravo reći gorku istinu, rekao ju je crkvenoj aristokraciji (u Rimu), ali i apostolskom caru (u Beču). Iz takvoga ljudskoga i učiteljskoga stava učinio je veličanstvena djela pomoću kojih je Hrvatska zakoračila u novo razdoblje na političkom, znanstvenom i gospodarskom polju. Naše je vrijeme označeno krizama: moralnom, političkom, društvenom, gospodarskom i mnogim drugima. Izašli smo iz totalitarizma, ali usporeno; sve što je radom jedno stoljeće i pol s mukom i odricanjem građana stjecano i izgrađivano, srušeno je gramzivošću pojedinaca, nesposobnošću upravnih elita, partitokracijom stranaka, ali i nametnim ratom i razaranjima. Imamo bogatu zemlju koja je zapuštena, odgajamo najsposobnije da odlaze iz Hrvatske u bogatije europske zemlje trbuhom za kruhom, demografski zemlja je opustošena. Ne nazire se obnova ni revitalizacija. Državom koja je s mukom, u ratu i krvi stvorena, upravlja tanak sloj visokih stranačkih ljudi, s mnoštvom „uhljeba“ – novoga zanimanja političkih podobnika. Strossmayer se uspješno nosio s vremenom u kojem je živio. Mi danas moramo naći onu sretnu polugu koja će pokrenuti svijest svih mislećih ljudi da im je potrebno vratiti se načelima kršćanskoga liberalizma: opće dobro, vladavina prava, zakonodavstvo koje će usmjeravati kretanja u politici, gospodarstvu, kulturi. Iz povijesnoga odmaka od stotinu godina

¹ Tekst plenarnog izlaganja.

danas nam se Strossmayerov lik ukazuje sve većim, ne samo zbog njegove stvarne veličine, nego i zbog političkih i društvenih patuljaka koji se oko toga lika kreću.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, Hrvatska, prosvjeta, ekumenizam

Tvrđnju da je povijest učiteljica života često čujemo, i prihvaćamo kao istinitu, ali od stroge i pravedne učiteljice općenito, ni mi danas, ni naši prethodnici u bližoj i daljnjoj prošlosti nisu mnogo naučili te zato ni oni nekad, ni mi danas ne prelazimo lako u viši, napredniji razred među europske narode. Ali od istine da je povijest učiteljica ne možemo pobjeći. O tome svjedoče oni koji su stvarali povijest, posebice oni pojedinci koji su bitno utjecali, u svome vremenu, na povijesne procese, te od njihovih djela i ideja i danas možemo učiti, i mnogo naučiti za razumijevanje i djelovanje u našem vremenu.

Biskup i narodni prosvjetitelj, biskup Josip Juraj Strossmayer živio je u uzavrelom, smutnom vremenu u Hrvatskoj i Europi: srušio se stoljetni feudalni sustav, zaustavljena je nakratko germanizacija u Habsburškoj Monarhiji, polako se lomila mađarizacija u Hrvatskoj i Slavoniji. Biskup je razmišljao o svojoj zadaći – biti pastir svoga naroda, ali i prosvjetitelj, dobrotvor, glas razbora, kao što su jednom bili oni koji su oblikovali lice, srce i um Europe i njezinih naroda. Da bi što dublje i šire shvatio i proniknuo u trajne povijesne procese koje je njegov narod, za koji mu se bilo brinuti, prepoznao je u Franji Račkome (1828. – 1894.) dobrog sugovornika i mudrog savjetnika, odanoga istomišljenika, i zatim pomoćnika u teškom i odgovornom poslu obnove Hrvatske nakon feudalizma, apsolutizma, germanizacije i teškoga jarma mađarizacije. Nakon smrti Franje Račkoga (1894.) ulogu trajnoga i odanog savjetnika preuzeo je Tadija Smičiklas (1843. – 1914.), grkokatolik, sveučilišni profesor hrvatske povijesti, predsjednik Matice hrvatske i zatim Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Hrvatska je sredinom 19. stoljeća, kad je Strossmayer postao biskupom bosanskim, đakovačkim i srijemskim, bila opustošena nakon velike Revolucije, 1848., a u sljedećim desetljećima velik je broj osiromašenih ljudi iz svih naših krajeva krenuo sa svojih pragova u potragu za radom, što se eufemistički kaže: trbuhom za kruhom, u daleke prekomorske krajeve. Hrvatsko društvo je bilo oštro podijeljeno politički na narodnjake, koji su gajili ilirske ideje o ilirstvu, južnoslavenstvu i slavenstvu s jedne i na mađarone s druge strane, koji su se zalagali za tješnju suradnju s Mađarima. Kao stalna opozicija bila je Stranka prava kojoj je na čelu bio Ante Starčević (1823. – 1896.) koja je okupljala velik dio inteligencije, posebice književnike. Pravaši su bili i protiv Nijemaca (Beč) i protiv Mađara (Budimpešta), ali i protiv presezanja Srba u Habsburškoj a zatim dvojnoj Monarhiji iz Kneževine-Kraljevine Srbije (Beograda), koje su u Hrvatskoj i Dalmaciji podržavali pojedini pravoslavni svećenici i episkopi. Mnogo je teža bila podjela na siromašne i obespravljene, s jedne strane, i mladoga građanstva koje je polagano ali sigurno stjecalo utjecaj u gospodarstvu i politici s druge strane. Upravo u tom vremenu političkih protivština – đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer postavljao je čvrste temelje nove, moderne, europske Hrvatske, u kojoj bi načela pravednosti, jednakosti

i slobode bila onaj čvrsti temelj politike u kojoj bi svi ravnopravno sudjelovali. Na prošlost se nije moglo utjecati, ali budućnost se otvarala kao prostor mnogih mogućnosti. Grad Zagreb je vidio kao glavni grad Hrvatske ali i kao središte kulturno-političke zajednice Južnih Slavena, a idejom *Jedinstva* na nacionalnom, političkom i vjerskom polju a jedinstvom je želio povezati sve Slavene u Monarhiji, da u zajedništvu budu jači i uspješniji protiv neprijatelja Slavenstva: Nijemaca, Mađara, Talijana. U svojoj viziji budućnosti Južnih Slavena i njihove uloge u Europi, on je Hrvatima, u središtu Južnoga Slavenstva, namijenio posebnu zadaću i zbog njihovoga posebnoga geopolitičkoga i političkog položaja u Habsburškoj Monarhiji i zbog njihove povijesne uloge u kojoj su najveći sinovi toga naroda svojoj brizi za opće dobro mislili i na susjedne narode, te su institucije koje je utemeljio u Zagrebu – Akademiju, Sveučilište, Galeriju – trebale služiti ideji jedinstva, bratstva i slobode za sve Južne Slavene: Srbe, Bugare, Crnogorce i posebice narod u Bosni i Hercegovini.

Strossmayera nije zanimala povijest kao humanistička znanstvena disciplina nego kao intelektualno iskustvo prethodnika koje valja spoznati, slijediti i ugraditi u temelje novoga društvenog sustava i dovršiti one zadaće nakon kojih će hrvatski narod postati slobodan politički, neovisan gospodarski, obrazovan naprednim školstvom, od osnovnoga do sveučilišnoga, i odgojen i oblikovan na tradiciji europskoga zapadnoga kršćanstva.

Josip Juraj Strossmayer, na katedri – učiteljskoj stolici biskupije bosansko-srijemske, prihvatio se one zadaće koju mu je namijenila povijest ali i vrijeme u kojem je živio i djelovao: od darova koje mu je Bog podijelio kao osobi s iznimnim znanjem i s visokim moralnim načelima, s bogatstvom prostrane biskupije, želio je koristiti Bogu i narodu. Smatrajući se nasljednikom sv. Metoda, koji je bio papinski legat za Slavene, zalagao se za ekumenizam, posebice među slavenskim narodima: katolicima, pravoslavcima, protestantima i kalvinima. Prvo geslo: *Sve za vjeru i domovinu* oblikovalo je njegov rad u prvom desetljeću njegove biskupske službe. Kao učitelj zapuštenog naroda svoju je djelatnost usmjerio na osnivanje i procvat nacionalnih institucija, te često ponavljao i drugo svoje geslo: *Prosvjetom slobodi*. Slobodom do afirmacije svih ljudskih vrijednosti. Kad je osjetio da ima pravo reći gorku istinu, rekao ju je crkvenoj hijerarhiji (u Rimu), ali i apostolskom i apsolutističkom caru (u Beču) i pojedincima iz aristokracije (u Hrvatskoj) i svome puku, poučavajući ga brojnim pastirskim poslanicama, pohodima, propovijedima. Iz takvoga ljudskoga i učiteljskoga stava učinio je veličanstvena djela pomoću kojih je Hrvatska, njegovom materijalnom i moralnom pomoći, zakoračila u novo razdoblje političkog, gospodarskog, obrazovnog i znanstvenog napretka.

Strossmayerova je deviza, („geslo“) *Sve za vjeru i domovinu* njegovim suvremenicima nije bila zazorna ni neobična. Kad bi se danas našao neki političar koji bi se s takvom devizom upustio na polje političkog ili društvenog djelovanja, bio bi označen kao zagrižen i uskogrudan vjerski fanatik – što se vjere tiče, a što se domovine tiče – u današnjoj težnji da se sve internacionalizira, te da zbog toga treba zatomiti i

rodoljublje i domoljublje, bar u malih naroda, kao što je hrvatski narod – bio bi proglašen ograničenim nacionalistom, dapače šovinistom. Strossmayer je, međutim, i u svome vremenu kao i danas, označen kao katolički liberal. A ipak – svaka je ideja isključivosti bila daleko od njegove misli, i još dalje od njegovih postupaka, nastojanja i djelovanja.

Krenuo je od osjećaja povijesnosti svoga naroda ali i dužnosti pomjesnoga biskupa na granici s drugom crkvom, Istočnom ili Pravoslavnom, i u susjedstvu s drugom vjerom – islamom. U likovima Svete braće, Konstantina Ćirila i Metoda, pronašao je one duboke poticaje i za katoličko i za nacionalno, opće i univerzalno, zajedničko, tradicionalno-povijesno i moderno-nadolazeće djelovanje. Franjo Rački je na samom početku svoga znanstvenog rada izdao dvije kapitalne knjige o Sv. Ćirilu i Metodu (*Viek i djelovanje sv. Cyrilla i Methoda, slovjenskih apoštolor, I-II*, 1857, 1859) ali i jednu malu ali znamenitu knjigu: *Odlomci iz državnog prava hrvatskoga za narodne dynastie* (Beč, 1861). Račkome je to bio znanstvenopovijesni zadatak, Strossmayeru putokaz za djelovanje. Osjetio je i spoznao da mu je slijediti obojicu Braće, kao crkvenih, prosvjetnih i pravno-upravnih autoriteta, tj. svetaca u punom značenju toga pojma. I jedna i druga knjiga otkrila mu je u Račkome istomišljenika u borbi za ona državna prava koja Hrvatskoj pripadaju, a koja su nemilosrdno stoljećima kršena i obezvrjeđivana. Na tim dvjema idejama – ćirilometodska baština i hrvatsko državno pravo – temeljila se crkvena i državna politika Strossmayera kao političara i biskupa i Franje Račkoga kao znanstvenika i biskupova odanoga savjetnika i prijatelja.

Ćiril i Metod među Slavene stigli su s Istoka, iz Bizanta, ali su djelovali na području Zapadnoga, katoličkoga okruženja. Metod je papinskom odlukom poslan kao papinski legat za slavenske narode, na prostoru Ilirika, ili upravo Panonije, današnje Slavonije. To je prostor prostrane đakovačko-srijemske i bosanske biskupije kakvoj je stao na čelo, a Strossmayer je smatrao da je sjeo na katedru sv. Metoda, i da mu je slijediti svojega svetoga prethodnika, dakle snažno povezan i s Rimom i s Carigradom, Konstantinopolom, Drugim Rimom može ostvariti zadaću i crkvenoga i svjetovnoga pastira. U jednoj okružnici on je to napisao: „Sveti je Metod bio prije hiljadu godina vrhovni pastir praotaca naših u ovih predjelih. On je svu našu svetu zemlju i ovaj vinograd Gospodnji, koju mi danas našom majkom biskupijom nazivamo, svetim svojim apostolskim znojem nakvasio i oplodio.“²

Strossmayer je ubrzo nakon imenovanja na drevnu stolicu srijemskih biskupâ, među kojima je posebice štovao sv. Metoda (870), bio imenovan i apostolskim legatom za kneževinu Srbiju, upravo za katolike u toj državi, još pod upravom Otomanskog carstva. Briga o kršćanima, posebice katolicima na tom osjetljivom prostoru, prihvatio je kao crkveno ali i kao ljudsko i političko poslanje. Dok su pravoslavni u Habsburškoj Monarhiji imali jednaka prava kao i katolici, bar u Hrvatskoj i Slavoniji i Dalmaciji, u Kneževini Srbiji, kasnije i Kraljevini, pa i prvoj Jugoslaviji, katolici su bili diskriminirani. Iako se često ističe težnja austrijskih vlasti da pravoslavne koji su došli na područje Hrvatske i

² Dokumenti o sv. Ćirilu i Metodu, Zagreb, 1985, str. 165. okružnice iz godina 1881. i 1885.

Ugarske državne i crkvene vlasti pounijate, tj. da oni, milom ili silom, prihvate uniju s Katoličkom crkvom, a sačuvaju obrede, jezik, unutrašnje ustrojstvo svoje zajednice, do danas se na to gleda kao na crkveni i nacionalni pritisak. Zbog „povlaštenoga“ ili bar posebnoga prava Vlaha, koji se nisu htjeli pokmetiti, izborili su se za posebna „Vlaška prava“. U prošlosti su i katolici ponegdje prelazili na pravoslavlje upravo zbog takvoga povlaštenog položaja. Iz napomena u knjigama, često uzgred, katolički pisci iz Slavonije i Podunavlja, Antun Kanižlić i Antun Joso Knezović, i drugi, upozoravaju svoje čitatelje da nikako ne prihvate da su oni Raci, jer da takve države nema. Neka za sebe kažu da su Dalmatinci, jer su iz Dalmacije došli. Ne znači li to da je i s druge strane bilo ponuda – tj. poticanja na prijelaz s katolicizma na pravoslavlje, da bi izbjegli tešku sudbinu obespravljenih kmetova koji su uz teške kmetske obveze na nesigurnoj granici prema Otomanskom carstvu, morali služiti i u vojsci, kadgod je zatrebalo.

Strossmayerova doktorska disertacija vezana je uz problematiku slavenskih naroda, posebice s obzirom na raskol (šizmu), u kojoj Strossmayer dokazuje da raskol između Istočne i Zapadne crkve nisu prouzročili Slaveni nego Grci, u čemu slijedi i hrvatskoga pisca i pjesnika Antuna Kanižlića. Njegovu je knjigu *Kamen pravi smutnje velike iliti početak i uzrok istiniti rastavljenja Crkve istočne od zapadne* (Osijek, 1780.) dobro poznao i ona mu je sigurno bila poticaj pri izboru teme zadoktorsku disertaciju, koja nosi naslov: *De shismate Graecorum cum praecipuo ad primatum Romani Pontificis respectu – O grčkoj šizmi s posebnim osvrtom na primat Rimskoga biskupa* (1842.). Kako je sjajno obranio svoje teze svjedoči i anegdota o tome kako je jedan od ispitivača nakon obrane rekao: „On će postati ili heretik ili stup Katoličke crkve“. Danas znamo da je bio i ostao stup na kome počiva moderno katoličanstvo, posebice nakon Drugoga vatikanskog koncila, a afirmacijom kolegijalnosti pape i biskupa, sa snažnom idejom ekumenizma, ne samo prema pravoslavcima, nego prema svim kršćanima, ali i židovima i muslimanima, i nevjernicima on je u svoje vrijeme doista mogao biti smatran heretikom, ali bio je i ostao prethodnikom novih vremena. Nije istupio iz Katoličke crkve, što su neki očekivali, i njegov ostanak u crkvenoj hijerarhiji neki su smatrali njegovim oportunistom, ali on je znao da će njegova iskrena i umna riječ biti shvaćena i prihvaćena kad za nju vrijeme sazori. Proces i koji su se dogodili u Katoličkoj crkvi kad je na papinsku stolicu došao Lav XIII. i teško da bi se dogodili, da on nije ostao ustrajan u svojoj misli i svome biskupskom poslanju.

Kad je mladi car i kralj, Franjo Josip Prvi, stupio na prijestolje sigurno je imao neke ideje o reformama u svojoj prostranoj carevini: imenovao je biskupima Josipa Jurja Strossmayera (1850), Ivana Josipa Vitezića (1855) i Jurja Dobrilu (1857) – nadajući se da pomoću njih crkvene prilike na jugoistoku Carstva popraviti. Biskupi su se okrenuli potrebama puka kojemu su bili pastiri i narodu kojemu su bili voditelji a nisu se pokorili vladarevoj autoritarnoj vlasti. Razočarao se vladar, ali biskupi su obavili golem posao na tragu reformnoga katoličanstva, u kojemu je Strossmayer na našim prostorima bio prethodnikom.

Razumljiva je i očekivana bila Strossmayerova suradnja s Franjom Račkim koji je među prvim učenjacima kod nas proučavao život, djelovanje i doseg misije Svete braće. Rački je u Zagrebu tiskom izdao, osim monografije o glagoljici (*Pismo slovjensko*, 1861) oblim, starim glagoljskim slovima, *Assemanijev evanđelistar* (*Assemanov ili Vatikanski evanđelistar*, 1865) te ga posvetio biskupu Josipu Jurju Strossmayeru „darežljivom podupiratelju knjige slavjanske“. O tekstu evanđelja napisao je opsežnu raspravu; raspravom o staroslavenskom jeziku spomenika pridružio mu se tada mladi Vatroslav Jagić. Tada, ni on ni Rački, nisu mogli dokučiti da je Konstantin Ćiril, uređujući svoje novo pismo za Slovjene, učinio jedinstvenu pohvalu onom narodu koji ulazi u krug europskih naroda: Sveti je Konstantin Ćiril povezo njihov etnički naziv „Slovjene“ s temeljnim imenom novozavjetne poruke, koja se u navješčaju Ivanova evanđelja Isusa Krista naziva *Logos*, latinski *Verbum*, slavenski *Slovo*. I oblik glagoljskoga slova Slovo – s – u kojemu je združio dva simbola – krug i trokut, znakove punine Božanstva i Trojičnost božanskih osoba to simbolički pokazuje. Prvo slovo Isusova imena, slovo *i*, samo je okrenuto to sveto glagoljsko slovo: *i*.

Strossmayer je poticao Franju Račkoga i na daljnja istraživanja i izdavanja izvora za povijest hrvatskoga naroda, jer ti izvori za povijest naroda najuže su povezani s poviješću Crkve među Hrvatima. Zato je velik posao obavio Rački izdavanjem zbirke najstarijih povijesnih dokumenata: *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia* (1877). Kad je Rački umro (1894.), prihvatio je taj izazov Tadija Smičiklas te nastavio za povijest našega naroda zahtjevan i potreban posao, priređujući i kritički izdavajući *Diplomatički zbornik kraljevinâ Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* (II-X, 1904-1914).

Strossmayera je zanimala povijest kao intelektualno iskustvo prethodnika koje valja slijediti i najbolje plodove toga rada usaditi u svoje vrijeme i u svoj rad.

Treći povjesničar – Ferdo Šišić koji je zaslužan za objavljivanje korespondencije Strossmayera i Račkoga, kao i dokumenata o Strossmayeru. Za srpsku je publiku želio pokazati Strossmayera kao borca za južnoslavensku ideologiju knjigom *J. Štrosmajer i južnoslovenska misao*. Izašla je samo prva knjiga (1922), ali ona završava s Gajem, s godinom 1836.: „Tako nestade godinom 1836. stare Hrvatske, a rodi se nova, a s njome još i nova era u kulturnoj i političkoj našoj istoriji.“³ Tek 1937. izašla je u izdanju Balkanskog instituta u Beogradu njegova knjiga *Jugoslovenska misao. Historija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja od 1790-1918*. U poglavlju Štrosmajer i Rački (117-130) tvrdi da su i Rački i Strossmayer smatrali da su Hrvati i Srbi jedan narod s dva imena (122), a u istom poglavlju velik dio teksta posvećuje Anti Starčeviću koji granice Hrvatske vidi u granicama kakve joj je dao Pavao Ritter Vitezović.⁴

Biskup Strossmayer nije se u svom poslu i djelovanju zaustavio na lijepim idejama.

³ Ferdo Šišić, *J. Štrosmajer i južnoslovenska misao*, Srpska književna zadruka, 162, Beograd, 1922., str. 160.

⁴ Ferdo Šišić, *Jugoslovenska misao. Historija ideje jugoslovenskog narodnog ujedinjenja od 1790-1918.*, Beograd, 1937, str. 123-127.

Želio je ne samo izdati dokumente za povijest naše domovine, nego i dokumente o ulozi Katoličke crkve s obzirom na naš prostor, osvijetliti upravo izdati izvore za puno osvjetljavanje najstarije hrvatske povijesti. Dogovorio se s Augustinom Theinerom (Breslaw-Wroclaw, 1801-Civitavechia, 1874) da kao upravitelj Vatikanske knjižnice i arhiva priredi za tisak zbirku za najstariju hrvatsku povijest, kao što je isti autor ranije sličnu zbirku bio priredio za mađarsku povijest: *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, (I. Rim, 1863, II. Zagreb, 1875). Strossmayera je posebice zanimao tijek i povijest Tridentskoga koncila, kojim se htjela zaliječiti rana koju je općoj Crkvi prouzročila Reformacija, te izdao, bez pristanka rimskih crkvenih vlasti, dva sveska dokumenata o tijeku, raspravama i odlukama toga koncila koju je priredio Augustin Theiner. Biskupu je bilo stalo da se vidi da na tom koncilu nije bilo ni sklada ni općega slaganja, da se o mnogim pitanjima crkveni otci razilazili, da je do zajedničkih odluka teško i s mukom dolazilo. Važno je bilo traženje istine i pravoga puta, a na tom je putu bilo i oštrih nastupa. Zagrebački biskup, Juraj Drašković, žestoko se borio da se u Katoličkoj crkvi euharistija prima pod obje prilike, tj. pod prilikom kruha i vina, kako je u Pravoslavnoj crkvi, ali i u Češkoj (husitskoj) crkvi (Češka braća), jer bi tako bila te crkvene zajednice bile uključene – barem u euharistiji – u jedinstvo s Rimskom crkvom. Te dvije opsežne knjige, koje je priredio Augustin Theiner, izašle su u Zagrebu 1874., pod naslovom *Acta genuina Sancti oecumenici Concilli tridentini*. Knjiga je od crkvenih vlasti bila zabranjena, a Theiner kandidat za kardinalsku čast, ostao je bez toga naslova, i ubrzo nakon što je knjiga izašla iz tiska umro.

Dok se Crkva, nakon pogubnoga prosvjetiteljstva, koje joj je kao i Reformacija, donijelo goleme probleme i štete, u kojima se Rimaska crkva nije snalazila, Strossmayer je bogoslovni fakultet vratio u domovinu. Svećenički kandidati moraju biti odgajani u svome narodu, u narodnoj sredini, pod budnim okom pomjesnih biskupa, spremajući se biti u svemu na usluzi narodu a ne svjetovnoj vlasti.

Njegovi govori na Vatikanskom koncilu (1869. – 1870.) vodili su se idejom o slobodi Crkve unutar države, svake države, jednako Italije kao i Habsburške, odnosno Austro-Ugarske Monarhije. Ali više od toga zanimala ga je kolegijalnost biskupa da bi Crkva mogla biti katolička (opća), kako se ona naziva grčkim izrazom i u Zapadnoj, Katoličkoj i u Istočnoj, Pravoslavnoj crkvi. Ta riječ nosi središnju poruku jedinstva ispovijedanja vjere – obje Crkve koriste upravo tu grčku riječ, *katholikos* koja znači *sveopći, univerzalan*. Zahtjev da Crkva djeluje u kolegijalnosti pape i biskupa (u slavenskoj pravoslavnoj terminologiji – sobornost) posebice dolazi do izražaja na općim saborima, ali u pomjesnoj Crkvi u institucijama biskupskih konferencija. Ta je Strossmayerova misao došla do punoga izražaja tek na Drugom vatikanskom koncilu (1962. – 1965.).

Naše je vrijeme označeno krizama: moralnom, političkom, društvenom, gospodarskom i mnogim drugima. Izašli smo iz totalitarizma, ali usporeno dolazimo do pune slobode promišljanja prošlosti i sadašnjosti. A nakon teškoga nametnutoga rata, razaranja, uništavanja dobara, crkava, gradova, naš je narod stigla još jedna nepredvidiva

nevolja: sve što je radom jedno stoljeće i pol s mukom i odricanjem građana stjecano i izgrađivano, upropašteno je ratom i srušeno gramzivošću pojedinaca, nesposobnošću upravnih elita, partitokracijom stranaka. Imamo bogatu zemlju koja je zapuštena, odgajamo najsposobnije da odlaze iz Hrvatske u bogatije europske zemlje u potrazi za radom i sigurnom egzistencijom. Demografski zemlja je opustošena, i ne nazire se potrebna obnova ni nužna revitalizacija. Državom koja je s mukom, u ratu i krvi stvorena, upravlja tanak sloj visokih stranačkih ljudi, s mnoštvom „uhljeba“ – novoga zanimanja političkih podobnika.

Strossmayer se uspješno nosio s vremenom u kojem je živio. Mi danas moramo naći onu sretnu polugu koja će pokrenuti svijest svih mislećih ljudi da im je potrebno vratiti se načelima kršćanskoga liberalizma: opće dobro, vladavina prava, zakonodavstvo kojim će se usmjeravati napredna kretanja u politici i gospodarstvu o čemu je iznio svoja zrela politička shvaćanja (*O odnošajih Kraljevine Hrvatske Dalmacije i Slavonije prema Kraljevini Ugarskoj*, 1861). Već izvan političkih struja na početku XX. stoljeća, on je u gospodarstvu, kulturi i prosvjeti vidio novu ulogu katoličkog svećenstva i laika u nadolazećem vremenu, kako ga je vidio i poželio na Prvom hrvatskom katoličkom sastanku u Zagreb, 1900, u kojem se zahvaljuje dobrim svećenicima, dobrim svjetovnjacima, posebice ženama koje se brinu o novim naraštajima. O ulozi žena u prosvjeti, književnosti i umjetnosti on je bio ispred svojih suvremenika.

Iz povijesnoga odmaka više od stotinu godina, danas nam se Strossmayerov lik ukazuje sve većim, ne samo zbog njegove stvarne veličine, nego i zbog političkih i društvenih patuljaka koji su se oko toga lika kretali i onemogućavali one društvene i gospodarske procese na koje je Hrvatska čekala jednako u drugoj polovici XIX. stoljeća kao i danas.

Državno pravo kraljevine Hrvatske su i Starčeviću i Strossmayeru bila polazište za obranu političkih prava Kraljevine Hrvatske, koja je nositeljica toga nepodjeljivoga prava zajedno s kraljevinama Slavonijom i Dalmacijom. Ne treba kod toga dijeliti „politički narod“, tj. plemstvo do sredine 19. stoljeća i umanjivati značenje te činjenice, jer su i nasljednici toga političkoga naroda, a to je građanstvo, izabrano kao zastupnici naroda, prirodni i politički nasljednici Sabora i političkih odluka tijekom prošlosti. Kad su pravo glasa dobili i građani s nižim cenzusom, seljaci, obrtnici, i hrvatska se politička scena počela bitno mijenjati. Na političku scenu dolaze braća Antun i Stjepan Radić, koji će Hrvatskom seljačkom strankom obilježiti prvu polovinu XX. stoljeća.

Vrijeme naše: imamo samostalnu državu Hrvatsku – umjesto političke borbe sa susjednim narodima o slobodnom razvitku, treba se usmjeriti na izgradnju i uspješan razvitak Domovine. Onako kako je sv. Augustin savjetovao: u onome u čemu se slažemo trebamo biti jednodušni, s dvojbenosti i neslaganju ponašajmo se strpljivo, a nad svime neka prva bude – ljubav. Biskup Josip Juraj Strossmayer pokazao nam je primjer za opredjeljivanje za napredno i djelovanje za opće dobro.

STROSSMAYER'S TIME—AND OUR TIME

Abstract

A claim that the history is a teacher of life is frequently heard, this proverb is accepted as true, but it appears that we cannot either escape from that truth and from the history as a teacher or learn the lesson and be transferred to a higher, more advanced grade. Strossmayer lived in troublesome times in Croatia and in Europe: a centennial feudal system collapsed, Germanization was stopped, and Hungarization was being broken. The Bishop selected the most loyal associate to restore the country—the historian Franjo Rački. Subsequent to his demise, it was Tadija Smičiklas. Croatia was devastated, a great number of the impoverished from all around our countryside left their homes, looking for a better. The Croatian society was politically distinctly divided in the advocates of a pro-Magyar policy and the followers of the Party of Rights, but even more difficult was a division in the poor and the deprived on one side and in the bourgeoisie, which slowly but steadily gained its influence in economy and policy, on the other side. In spite of that, the Đakovo Bishop laid solid foundations for a new, European Croatia. He observed Zagreb as a center of a new cultural-political community of South Slavs. At the apostolic see of the Bosnian-Syrmian Diocese, Josip Juraj Strossmayer accepted the tasks imposed onto him by history as well as the times he lived in: by virtue of the gifts God bestowed to him as a person, with the abundance of a spacious bishopric, to serve to God and to his nation, as a teacher of an abandoned folk, by education to the liberty, by liberty to the affirmation of all human values. Having considered himself an heir to the throne of St. Methodius, he interceded for ecumenism, especially among the Slavic Orthodox nations. When he felt he has a right to tell a bitter truth, he communicated it to the ecclesiastic aristocracy (in Rome), as well as to the apostolic czar (in Vienna). Due to such a personal and scholastic attitude, he has accomplished magnificent deeds, wherewith Croatia stepped into a new era in the political, scientific, and economic fields. Our times are characterized by crises: a moral, political, social, and economic one, as well as by many other. We have stepped out of totalitarianism, but sluggishly; all that had been accumulated and constructed by labor through the citizens' toil and relinquishments was destroyed by an avariciousness of individuals, an incapacity of administrative elites, partisan partitocracy, as well as by an imposed war and destructions. We have a rich country that has been neglected, we educate the most competent among us to depart from Croatia to the richer European nations to look for a better, and the country is demographically devastated. No reconstruction or revitalization is on the horizon. A tenuous stratum of the high partisan dignitaries, with a multitude of nepotists, a new profession of the politically suitable, rule the State that was created throughout tribulations, in the war and bloodshed.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, Croatia, education, ecumenism

prof. dr. sc. Vinko Brešić, redoviti profesor u trajnom zvanju
Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Izvorni znanstveni rad

ULOGA I SMISAO STROSSMAYEROVA MECENATSTVA¹

*Uz 200. obljetnicu rođenja i 110. obljetnicu smrti
Josipa Jurja Strossmayera*

Nacionalno buđenje i nacionalni preporodni pokreti, koji su kulminirali u 19. stoljeću, u „stoljeću nacija“, nisu tekli posvuda istom snagom, načinom i rezultatima. U nekim je zemljama taj proces bio prvenstveno politički te uključivao državnike, diplomaciju i vojsku, a u drugima primarno kulturni pokret u kojemu su središnju ulogu imali obrazovani slojevi – pjesnici, umjetnici, svećenstvo i sl. Nakon prvih uspjeha hrvatskih iliraca ključnu ulogu u čuvanju i razvijanju preporodnih stečevina imao je dakovački biskup Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 4. II. 1815 – Đakovo, 8. IV. 1905), koji se istaknuo i kao političar i mecena. Strossmayerove potpore pojedinim djelima, piscima i institucijama bile su ključne za konstituiranje i egzistenciju mlade hrvatske nacije, a njegovo mecenatstvo oblik subverzivne društvene prakse kojom se zapravo supstituirao nedostatak nacionalne države i njezine stvarne institucionalne moći. Kako ulogu poželjne čuvarice nacionalnoga duha, odnosno nacionalnoga identiteta nije preuzimala multietnička Austro-Ugarska Monarhija, nju je na svoj način preuzeo dakovački biskup vođen geslom *Prosvjetom k slobodi!* To je cijeli hrvatski preporod činilo u mnogome specifičnom europskom pojavom, jer je u svojoj projekciji polazio od stvaranja prvo kulturne, pa tek onda političke nacije, u krajnjoj konzekvenci do suverene države.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, mecenatstvo, obrazovanje, kultura

Dvije su revolucije obilježile europsko 18. stoljeće – industrijska i građanska. U novoj situaciji u kojoj je stvoren novi oblik društvenosti stvoren je i novi pojam nacije, s on je potom pokrenuo i političke revolucije. Proizvodnja novih kolektivnih identiteta kroz nacionalne preporodne pokrete zahvatila je cijelu Europu i taj je proces kulminirao u 19. stoljeću, koje je zato i nazvano „stoljećem naroda“. No, isti proces nije tekao

¹ Tekst plenarnoga izlaganja.

posvuda istom snagom, načinom i rezultatima.

U zemljama poput Njemačke ili Italije on je bio prvenstveno politički pokret te je uključivao u prvome redu državnike, diplomaciju i vojsku. U drugima se radilo o kulturnim pokretima u kojima je središnju ulogu imala uglavnom humanistička inteligencija – pjesnici, umjetnici, učitelji i svećenici. Dok je u prvih kulturna homogenizacija bila posljedica političke homogenizacije, u onima drugim bilo je obrnuto. Riječ je o zemljama čije su kulture živjele izmiješane s drugim kulturama unutar iste državne multietničke zajednice i zato bez očekivane političke zaštite. U njima je preporod išao od stvaranja prvo kulturne, pa tek onda političke zajednice kao u osnovi poželjnoga cilja. Takva zemlja bila je i Austro-Ugarska Monarhija, država više naroda, među kojima i Hrvata.

U 19. stoljeće Hrvatska je ušla kao teritorijalno rascjepkana, gospodarski nerazvijena i društveno raslojena feudalna zemlja. Politički je bila još uvijek dvojako vezana – s Ugarskom od 1102. i Austrijom od 1527. Pod hrvatskim imenom podrazumijevalo se uglavnom područje kajkavske Hrvatske, dok su se u ostalim područjima koristila regionalna imena. Ono malo pismenoga stanovništva – uglavnom plemstva i svećenstva – čitalo je knjige na nehrvatskim jezicima, a pisci pisali svaki svojim jezikom i pravopisom. Politička moć Sabora i bana bila je simbolična. U takvom političkom stanju počeli su se i u Hrvata – baš kao i u drugih europskih naroda – javljati znakovi buđenja nacionalne svijesti, tj. osjećaja pripadnosti zajedničkome jeziku, prošlosti, tradiciji i teritoriju.

Ključnu ulogu u tome odigrao je naraštaj mladih iliraca koji su bili pripadnici novoga građanskog sloja, te dio svećenstva i poneki plemić. Hrvatski je narodni preporod uspio u nekoliko svojih faza homogenizirati i integrirati nacionalni korpus. U tome objedinjavanju kretao se svojom jezičnom i kulturnom politikom između hrvatskoga minimalizma i ilirskoga maksimalizma. Suočavao se s jedne strane s nadnacionalnom habsburškom multietničkom državom, s druge s vrlo jakim regionalnim identitetima i njihovim tradicijama. Sa svim kompromisima koje su morali praviti između stvarne Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i utopijske Velike Ilirije uspjeli su Hrvati izgraditi vlastiti kulturni identitet: nacionalni jezik i jedinstvenu književnost, kulturne, prosvjetne i znanstvene institucije.

Preporodni pokret iznijeli su književnost i njezini novi mediji – novine i časopisi, a nakon Bachova apsolutizma kao čuvarica ilirskih stečevina pojavila se i znanost. Njezina nastojanja bila su okrunjena osnivanjem Akademije (1866.) i Sveučilišta (1874.), a do kraja stoljeća bile su osnovane i sve ostale nacionalne institucije. Pri tome je u prvo vrijeme ključnu ulogu imao zagrebački nadbiskup Juraj Haulik (1788. – 1869.), a potom đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.).

Osim za uvođenje hrvatskog jezika, Haulik je zaslužan za osnutak Matice ilirske, Gospodarskog društva i Društva sv. Jeronima, a pomagao je osnivanje mnogih škola i ustanova te podupirao hrvatski preporod sve do 1848.

Potpore biskupa Strossmayera bile su brojne i u osnovi trojake:

1. potpore djelima (izabrana, sabrana, pojedinačna) – npr. *Izabrana djela* Janka Jurkovića, *Fluminensia* Frana Kurelca, *Bugarske narodne pjesme* braće Miladinov i dr.;
2. potpore piscima (školovanje, život, rad) – npr. Mate Topalovića, Nikole Tordinca, Luke Botića, Augusta Šenoe, Silvija Strahimira Kranjčevića, Marije Jurić Zagorke;
3. potpore institucijama – npr. Matici hrvatskoj i Dalmatinskoj, Akademiji i Sveučilištu, Društvu sv. Jeronima i Dioničkom društvu, *Pozoru (Obzoru)*, *Viencu*, *Domu i svietu*, mnogim gimnazijama i samostanima, pa Matici srpskoj i Matici slovenskoj, crnogorskoj tiskari na Cetinju itd.

Središnja znanstvena i umjetnička institucija Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti bila je zamišljena u duhu ilirizma. Ideju Tome Mikloušića o osnutku „učenoga društva“ razradio je Ljudevit Gaj, a nakon apsolutizma akciju za njezino osnivanje nastavio je biskup Strossmayer, koji je preuzeo i vođenje Narodne stranke. Banu Šokčeviću Strossmayer je predao 50.000 forinti za prvu akademiju na slavenskom jugu. Nakon što je Beč napokon odobrio osnivanje Akademije, Sabor je njezinim pokroviteljem proglasio Strossmayera, Franju Račkoga predsjednikom, a Gjuru Daničića tajnikom. Strossmayer je otkupio Kukuljevićevu knjižnicu, pa je osnovana Akademijina knjižnica s arhivom, a darujući vlastitu zbirku slika, osnovana je i Akademijina Galerija starih majstora. Akademijinim osnutkom pokrenut je i niz znanstvenih periodičkih publikacija, a otpočeo je i rad na *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika*.

Svim Akademijinim publikacijama prethodilo je pokretanje prvoga znanstvenog časopisa *Književnik* (1864. – 1866.), koji je trebao stvoriti kadrove za buduću akademiju. Prva sredstva za *Književnik* osigurao je također đakovački biskup, koji upravo tih godina stipendira darovite mladiće, među njima i Augusta Šenou i Josipa Miškatovića da bi ih jednom učinio akademikima.

U pismu Račkome od 7. listopada 1863. Biskup piše da će *Književnik* „drage volje podupirati“. To ponavlja i 1865. kada *Književnik* već skrene pažnju europske, naročito slavenske kulturne javnosti. A kada mu se Rački požali da je *Književnik* u krizi, a to onda znači i sama Akademija, Strossmayer mu poručuje da ga nikako ne obustavlja unatoč „nevoljnih okolnostih“ i pritisaka.

Strossmayer 1869., tj. za Rauchova banovanja, povjerava Račkome da je „poboljšao dotaciju“ za zgradu Akademije, i to bi bio ranije učinio, „ali se je uvijek o tome radilo da država što god učini“.

Ni rad na *Rječniku* nije išao bez problema. Rački 27. listopada 1878. piše biskupu kako se vlada ne odazivlje: „Akademija nije u milosti“. Na to mu Strossmayer odgovara da nije troškova zbog gradnje katedrale, on bi mogao izdašnije pomoći, jer rječnik će biti

„monumentalno djelo, ko Universitet, Akademija, moja crkva ili popravak crkve stolne u Zagrebu”.

Koju godinu poslije, kada je svršetak nove Akademijine zgrade došao u pitanje, Strossmayer ponovo pritječe u pomoć s 20.000 forinti, te svome prijatelju povjerava: “Akademiju valja tijem većma pomoći što je ista vladi i nekim našim nevaljalcem trn u oku”: “Ne možete si misliti, koliko Madžari rade u Beču i u Rimu, da me strmoglave”.

Jugoslavenska orijentacija mlade Akademije režimu nikako nije bila po volji. Rački 1885. piše Strossmayeru kako je „tendencija Akademije“ meta mnogim napadima, a s njome i on sam kao njezin predsjednik; to je uzrok zašto se uskraćuje državna potpora – kao da se hoće reći: “dok je Rački predsjednikom, neće biti Akademiji ništa, ali bit će podupirana čim nam bude predsjednik po volji. Ban je reko, da će zemlja dati i više, ako se vladi ustupi veći upliv u Akademiju”.

Riječ je o banu Khuen-Héderváryju, koji će koju godinu poslije, na prijedlog da se Akademiji ipak pomogne, otvoreno reći kako si je “Akademija odabrala preširoku podlogu (jugoslavensku), pak da zato nije sama Hrvatska vezana podupirati je!”.

Rački banove riječi ovako komentira: ”Ele bi naša Akademija bila po ćudi, kad bi se zauzimala samo za kajkavce ili postala filijalom madžarskom”.

Strossmayerov odgovor bio je kratak i jasan: „Ban da može, i Akademiju i sve naše kulturne zgrade utopio bi u kapi vode“.

Iz ovih nekoliko primjera mogu se razabrati ne samo poneki aspekti Strossmayerova mecenatstva, nego i njegov karakter. Strossmayer je raspolagao položajem i imetkom, ali svoje potpore ne ostavlja na razini pukih gesta dobročinstva, nego ih pretvara u oblik politike, koju je sažeo u slogan: *Prosvjetom k slobodi!* U raznim povodima Strossmayer je ovu krilaticu znao ovako pojasniti: samo prosvijećen, a ne „duhom mlohavi narod“, može postati nosilac i političke slobode.

Ma kako ocjenjivana, Strossmayerova kulturna politika u sebi pomiruje sve aspekte njegova javnoga angažmana: crkveni, kulturni i politički, odnosno duhovni, prosvjetiteljski i patriotski. Specifičnost Strossmayerova mecenatstva – osim iz njegove osobnosti – proizlazi i iz specifičnoga statusa Hrvatske 19. stoljeća. Pojednostavljeno rečeno: u poludržavnoj i poluslobodnoj Hrvatskoj ovaj pojedinac, visoki crkveni dostojanstvenik i političar, svojim je politički subverzivnim mecenatstvom (danas bismo rekli sponzorstvom!) zapravo supstituirao nedostatak nacionalne države i njezine stvarne, a ne tek simboličke institucionalne moći. Kako ulogu poželjne čuvarice nacionalnoga duha, odnosno hrvatskoga identiteta, nije na sebe preuzimala multietnička Austro-Ugarska Monarhija – svakako ne u onoj mjeri u kojoj su pojedine njezine etničke sastavnice očekivale – nju je u hrvatskome slučaju na svoj način bio preuzeo đakovački biskup i mecena.

Dakako, ta činjenica čini ujedno cijeli Hrvatski narodni preporod ne samo ambivalentnom pojavom, nego procesom koji nije bio gotov 1848. kako to tradicionalna

historiografija najčešće navodi. No, on nije bio gotov niti 1861., a još manje 1918., 1941. ili 1945., nego tek 1990. godine. Tek tada, naime, Hrvati postaju i politički suveren narod, tj. realiziraju onaj politički poželjan okvir za čuvanje upravo onoga identiteta koji ih je svrstao među moderne europske nacije.

U tome je uloga Josipa Jurja Strossmayera bila ključna.²

THE MEANING AND ROLE OF STROSSMAYER'S PATRONAGE

Abstract

National awakening and national Revival movement that culminated in the 19th century, the “century of nations”, was not present with the same strength, methods, and results in all countries. In some countries, this process was primarily political and has included the statesmen, diplomacy and the military, while in the others it has represented primarily a cultural movement wherein a central role was played by the educated classes - poets, artists, clergy, etc. Subsequent to an initial success of the Croatian Illyrians, a key role in the preservation and development of revivalist legacy was assumed by Bishop Josip Juraj Strossmayer (Osijek, February 4, 1815 – Djakovo, April 8, 1905), who was distinguished as a politician and patron. Strossmayer's support to specific works, writers, and institutions was crucial for the constitution and existence of the young Croatian nation, whereas his patronage was a form of a subversive social practice that actually substituted the lack of a national state and its genuine institutional power. As the role of a desirable guardian of the national spirit and national identity had not been assumed by the multiethnic Austro-Hungarian Monarchy, this role was occupied by the Bishop in his own way, led by the motto „To Freedom Through Education“. As a consequence, the whole Croatian Revivalistic movement has been a largely specific European phenomenon, because in his projections the Bishop has started with an idea of the creation of a cultural nation, followed by a political nation, and ultimately by a sovereign state.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, sponsorship, education, culture

² O ovoj temi više u mojim knjigama: *Teme novije hrvatske književnosti* (Zagreb, 2001.) i *Hrvatska književnost 19. stoljeća* (Zagreb, 2015.)

dr. sc. Iva Buljubašić, asistent
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku
prof. dr. sc. Mane Medić, redoviti profesor
Ekonomski fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Prethodno priopćenje

ULOGA OGLAŠAVANJA U RAZVOJU KAZALIŠNOG ŽIVOTA OSIJEKA U VRIJEME J. J. STROSSMAYERA

Rad obrađuje oglašavanje kazališnog života u vrijeme J. J. Strossmayera, poznatog biskupa, mecene i političara sredinom i koncem 19. stoljeća. Cilj je rada prikazati teorijski okvir povijesti oglašavanja spomenutog doba, život i rad Josipa Jurja Strossmayera, pregled i kritički osvrt na plakate koji su bili dominantno oglašivačko sredstvo kazališnog života u to doba putem kojih su se prenosile informacije o kazališnim predstavama. U radu će se dati prikaz karakterističnih plakata koji su zasigurno oslikavali kulturni trenutak toga doba.

Ključne riječi: oglašavanje, kazalište, plakati, grad Osijek, kultura, J. J. Strossmayer

Uvod

Kao što su Nijemcima kazališnu umjetnost donijeli Francuzi i Talijani, tako su je nama, barem u sjeverne dijelove Hrvatske i u Osijek, donijeli Nijemci.

Ive Mažuran i suradnici, 1996.

Ovaj rad prikazuje razvoj oglašavanja kazališnog života u Osijeku za vrijeme života velikoga osječkoga mecene i biskupa J. J. Strossmayera koji je svoj život posvetio izgradnji kulture i obrazovanja u Osijeku i okolici. Njegov povijesno-kulturni doprinos je izrazito velik u razvijanju kazališnog života u Osijeku jer i sam bio strastveni obožavatelj kazališnih predstava. U prvom dijelu rada prije svega definirat će se pojmovi *oglašavanje* i *kazalište* kao i kontekst upotrebe tih termina važnih za razumijevanje ovog teksta.

Prema Ekonomskom leksikonu, oglašavanje je „plaćeni, neosobni oblik upućivanja poruka potrošačima i ostaloj javnosti o proizvodima ili uslugama preko medija za

masovno komuniciranje ili preko pošte radi informiranja ili prodaje. Oglašavanje se može dugoročno stvarati i održavati pozitivna predodžba o proizvodu ili usluzi ili kratkoročno zainteresirati potrošača za kupnju.¹ Oglašavanje je važan dio svakog poslovnog subjekta koji se želi što bolje pozicionirati na tržištu i među potrošačima, no već tada koncem 19. st. i početkom 20. stoljeća oglašavanje je postalo važan dio kulture kako bi okolina imala na raspolaganju informacije, tj. kako bi što bolje bila informirana o kulturnim događajima.

Povijesni izvori, dokazi o postojanju izvedbenih praksi doslovno sežu u dubinu povijesti koliko i tragovi ljudske prisutnosti na planetu. Notorna je izreka da je kazalište staro koliko i čovjek.² Čovječanstvo je od pamtivijeka imalo kapacitet i potrebu za pokazivanjem ili prikazivanjem emocija, kulture ili npr. igre i plesa. Stoga je očigledno da je kazalište staro koliko i čovjek.

Prema teatrologu Batušiću³ u sadržaj riječi kazalište obuhvaćeni su sljedeći pojmovi:

- Zgrada ili bilo kakva građevina, odnosno posebno obilježeno mjesto za izvedbu predstavljačkih umjetnosti (drama, opera, opereta, balet, događanja ili sl.). Prema tome kazališni prostor postaje svaki onaj lokalitet koji se aktivira kao scenski istodobnim sudjelovanjem izvođača i gledatelja, tj. publike u njemu (ulica, trg, perivoj, crkva, feudalni dvorac, građanska kuća i sl.);
- Istoznačnica i za krajnji rezultat kazališnog postojanja, za predstavu. Pri čemu se gotovo uvijek pomišlja na sudioništvo u ostvarivanju scensko-kazališnog čina, a ne na određeni prostor ili pak na sociološko-kulturno-povijesni ili civilizacijski pojam;
- Ustanova, tijelo ili umjetnička organizacija koja bez obzira na društveni, pravni, staleški ili financijski status priprema, organizira te izvodi kazališne predstave. Kada se npr. govori o nekoj instituciji kao što je napr. Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, prvenstveno se misli na kulturno-povijesnu funkciju, tradiciju i poslanje institucije, a tek potom na scenski aspekt i umjetničko obilježje. No i u ovakvom kontekstu, šireći značenje pojma, može se govoriti i o amaterskom kazalištu, putujućem kazalištu, isusovačkom kazalištu itd.;
- U estetičkom smislu, pojam kazalište označava cjelovito stilsko razdoblje, potom integralni autorski scenski izraz i njegovu praktičnu komponentu kod pojedinca pisca, skladatelja ili redatelja, odnosno neke žanrovske specifičnosti scenske umjetnosti kao npr. barokno kazalište, Držićevo kazalište, Wagnerov kazališni izraz itd. Ovo se određenje pojma odnosi i na neke žanrovske specifičnosti, povijesno-politička, sociološka ili pak tehničko-izvedbena obilježja poput: lutkarsko kazalište, kazalište Modrih bluza, kazalište sjena itd.

¹ Ekonomski vjesnik, Zagreb: Masmedia, 2011., str. 609.

² Darko Lukić, Kazalište u svom okruženju; Knjiga 1, Zagreb: Leykam, 2010., str. 16.

³ Nikola Batušić, Uvod u teatrologiju, Zagreb: Grafički zavod hrvatske, 1991., str. 13. – 15.

Prema svim navedenim obilježjima može se ustanoviti kako kazalište ima veliko sociološko i kulturno značenje u društvu jer kao institucija ili građevina daje prostor za umjetničko izražavanje, te kao stilsko razdoblje daje povijesnu važnost.

Također prema Antoloviću, „kazališta su ustanove koje javno izvode dramska, operna, operetna, baletna, lutkarska i druga scenska djela. Kazališta se osnivaju i djeluju kao: nacionalna, županijska, gradska, općinska i privatna“.⁴ Gluma, opera, opereta i druga navedena scenska djela važna su za prenošenje povijesti i kulture jednoj zajednici i samome društvu.

Obilježja vremena u 19. stoljeću u svijetu i gradu Osijeku

Devetnaesto stoljeće, tj. razdoblje u kojem je živio Josip Juraj Strossmayer, bilo je puno događanja i promjena. „Napoleonovski ratovi i ukupne prilike ipak su građanima Osijeka omogućili dobivanje statusa slobodnog i kraljevskog grada 1809. godine.“⁵

Autori rada izabrali su važnije događaje u svijetu i gradu Osijeku tijekom 19. stoljeća:

1. Svijet:

- Industrija je najvažnija gospodarska grana – glavno žarište industrijske revolucije i urbane eksplozije – Velika Britanija;
- Razvoj prometa – omogućena je svjetska razmjena dobara i stvoreni su svjetski ekonomski i urbani sistemi;
- Eksplozivan razvoj gradova, nastanak velikih aglomeracija – glavni gradovi, industrijska i lučko-industrijska središta (Glasgow, Liverpool, Manchester, Napulj, Hamburg, Milano i dr.);
- London i Pariz – centri internacionalnog urbanog sistema.

2. Umjetnost u svijetu

- Slikarstvo: klasicizam, romantizam, historicizam;
- Arhitektura: secesija, negotika;
- Kazalište: 1881. u Londonu u Savoy kazalištu uvedena su električna svjetla
 - 1884. u Operi u Budimpešti uvedena je pozornica na dizalo
 - 1896. u Münchenu u Residenz kazalištu uvedena je okretna pozornica
 - najviše se prikazuju melodrame.

⁴ Jadran Antolović, Organizacija i kultura, Zagreb: Hadrian, 2010., str. 135.

⁵ Julijo, Martinčić, Vilim, Matić, “Strossmayer i Osijek u doba njegova rođenja i školovanja”, Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: HAZU, 2006., str. 295.

3. Osijek

- 1809. – 1945. Slobodni kraljevski grad Osijek⁶;
- 1867. utemeljenjem Austro-Ugarske prevladava secesija u arhitekturi;
- 1874. sagrađena je jedna od najvećih bolnica u Europi;
- Osijek postaje multietničkim gradom u kojem su živjeli Hrvati i doseljenici iz Štajerske, Kranjske, Bavorske, Moravske, Italije, Francuske, Ugarske i Bugarske;
- Tijekom 19. stoljeća razvoju prometa i trgovine u Osijeku pridonijela je rijeka Drava.⁷

Život i rad Josipa Jurja Strossmayera

Josip Juraj Strossmayer rođen je 4. veljače 1815. godine u Osijeku. Pučku školu završava u Osijeku, a gimnaziju u Đakovu. Zatim se dalje obrazuje u Pešti na teološkom fakultetu, gdje također 1834. godine stječe doktorat iz filozofije u 19. godini života. Od 1842. do 1847. godine bio je duhovnik i vicerektor u Đakovačkom sjemeništu i profesor najprije religije, a potom fizike i matematike te kratko vrijeme biblijskih znanosti. Dvije godine bio je u Beču dvorski kapelan i jedan od trojice direktora Augustineuma. U to vrijeme predavao je na Bečkom sveučilištu kanonsko pravo. Na preporuku hrvatskoga bana Josipa Jelačića, Strossmayer je imenovan đakovačko-srijemskim biskupom 18. studenoga 1849. godine, a za biskupa ga je posvetio u Beču nuncij Viale Prela, i to tek 8. rujna 1850. godine. Na potvrdu iz Rima i biskupsko posvećenje čekalo se zbog toga što je papa Pio IX. bio u progonstvu u Gaeti. Biskup Strossmayer umro je 8. travnja 1905. godine, u devedesetoj godini života, a biskupijom je upravljao pedeset i pet godina.⁸

Josip Juraj Strossmayer, teolog, filantrop, mecena, humanist i vizionar, također je bio intelektualac velikog srca koji je svoj život posvetio znanosti, kulturi, crkvi, vjeri i domovini. Čovjek koji ne samo da je ostavio trag u povijesti hrvatskog naroda već također i u povijesti Europe. „Nedvojbena, Strossmayer je bio jedan od najmarkantnijih ličnosti hrvatskog naroda 19. stoljeća.“⁹ Zahvaljujući njemu današnje generacije (posebice u gradu Osijeku) imaju lakši put k obrazovanju i privilegij uživanja u kulturi.

⁶ Davor Brunčić, „Slobodni i kraljevski grad Osijek u svijetlu suvremenih europskih standard lokalne samouprave“, *Anali*, br. 26. (2010), str. 37-6.

⁷ Zlata Živaković – Kerže, „Značenje plovne rijeke Drave u razvoju grada Osijeka“, *Anali*, br. 26 (2010), str. 75-88.

⁸ Marin Srakić, „Biskup Josip Juraj Strossmayer (1850. – 1905.) – Sve za Vjeru i Domovinu“, <http://www.djos.hr/images/pdf/2015/sijecanj/16-31-sijecnja/16-01-strossmayer.pdf> (8. rujna 2015.)

⁹ Hodimir Sirotković, „Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer – utemeljitelj i pokrovitelj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2008., str. 53.

Počeci i razvijanje kazališnog života u Osijeku u 19. stoljeću

„Pojava izvođenja dramskih tekstova u Osijeku, od latinskih deklamacija sa zametkom dramskog elementa do predstava školskog duhovnog kazališta i građanskog njemačkog teatra, uopće kazališta i kazališnog života u Osijeku, sa svojim glumcima, uigranim repertoarom i „pred brojenom“ publikom, uobičajenom determinacijom predstavljanja i ustaljenim mjestom izvođenja, takvo osječko kazalište, ima dvojako ishodište. Školsko diletantsko kazalište ima ga u svojim segmentima, isusovačkom i franjevačkom kazalištu, a građanski profesionalni teatar u srednjoeuropskom krugu i teatarskim središtima iz kojih pristižu u Osijek putujuće kazališne družine: one dolaze s matičnog tla osječkih doseljenika kao u svoju prirodnu sredinu, među vojno časništvo i viđenije staleško građanstvo istoga, njemačkog govornog jezika.“¹⁰ Osijek ima bogatu povijest izvođenja dramskih tekstova koji su se dalje razvijali pod utjecajem njemačke kulture.

„Najstarija vijest o kazališnoj predstavi u Osijeku koja se danas znade odnosi se na isusovačko školsko kazalište. Zabilježena je 1735. godine upravo u arhivskim spisima prve osječke isusovačke gimnazije. Tada su osječki gimnazijalci prikazali dramu s odgojnom fabulom: *Landelinus* (preuzetom iz repertoara isusovačkog kazališta), o valjanom mladiću koji svoje nevaljale sudrugove činom pobjeđuje. Nije naznačeno da je izvedena latinskim jezikom, što se podrazumijeva.“¹¹ Kazališna povijest grada Osijeka uz latinski je također građena na jezicima kao što su njemački i mađarski, što znači da su u to vrijeme samo obrazovani ljudi (koji su se tada najčešće školovali u Beči ili Budimpešti) mogli pohađati predstave.

„Osječki kazališni život tokom 19.stoljeća u Osijeku je egzistirao kao *model dobrovoljačkoga kazališta i društvenoga kazališnog angažmana za stvaranje nacionalnog kazališta*. On se odvijao povremeno, u ne kazališnim udrugama i na improviziranim pozornicama. Počivao je na vlastitim snagama, upornošću naraštajnih skupina i družina, na iskustvu nacionalne kulturno-umjetničke tradicije.“¹²

Primjeri oglašavanja kazališnog života u Osijeku

Kako bi se što lakše upoznalo s oglašavanjem kazališnog života u Osijekom tijekom 19. stoljeća, autori rada su odlučili posjetiti Državni arhiv u Osijek koji posjeduje bogati arhiv kazališnih plakata spomenutog vremena. Tijekom istraživanja oglašavanja kazališnog života u Osijeku autori su zaključili da su u tom vremenu dominirali plakati (koji su svoje mjesto imali po cijelom tada Slobodnom kraljevskom gradu Osijeku) u

¹⁰ Ive Mažuran, Josip Adamček i sur., *Od Turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek: Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, 1996., str. 62.

¹¹ Ive Mažuran, Josip Adamček i sur., *Od Turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek: Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, 1996., str. 62.

¹² Ive Mažuran, Josip Adamček i sur., *Od Turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek: Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, 1996., str. 66.

svrhu oglašavanja, ali također je bila prisutna i usmena predaja (vrsta marketinga koja se danas zove marketing „od usta do usta“¹³) kako bi se znalo o održavanju neke kazališne predstave.

Nadalje, prikazat će se i komentirati dva od mnogih izabranih plakata kazališnih predstava koji se nalaze u Državnom arhivu u Osijeku.

Slika 1. Plakat kazališne predstave „Gräfin Fritzi“ iz 1896. godine

Izvor: Državni arhiv u Osijeku

Slika br. 1 prikazuje plakat za kazališnu predstavu „Gräfin Fritzi“¹⁴ koja se održala 1. listopada 1896. godine u kazalištu Slobodnog kraljevskog grada Osijeku. Na njemu su vidljive sve informacije koje su napisane na njemačkom jeziku: mjesto i vrijeme održavanja predstave, cijena ulaznice. Od zanimljivosti može se uočiti kako je na plakatu napisano da će se u kazalištu uključiti grijanje kako bi posjetiocima bilo ugodnije gledati predstavu te također kako je ova predstava uspješno izvedena u Berlinu.

¹³ Engl. Word of mouth marketing.

¹⁴ Prijevod s njemačkog jezika: Grofica Fritzi.

Slika 2. Plakat kazališne predstave „Eine Nacht im Orient“.

Izvor: Državni arhiv u Osijeku

Slika br. 2 prikazuje plakat za kazališnu predstavu „Eine Nacht im Orient“.¹⁵ To je jedan od rijetkih plakata s ilustracijom. Ilustracija na plakatu prikazuje zamaskiranog čovjeka jer se predstava gleda pod maskama. Plakat je također na njemačkom jeziku i ima sve potrebne informacije za posjetitelje. Zanimljivo je da na plakatu piše kako će se najljepša maska nagraditi zlatnim satom te da prednost u natjecanju za najbolju masku imaju žene, tj. dame.

Autori su tijekom istraživanja i proučavanja kazališnih plakata primijetiti kako su na plakatima detaljno ispisane informacije za građane tada Slobodnog i Kraljevskog grada Osijeka, kao što su povijest kazališnog djela, gdje je djelo igrano prije, tj. u kojim velikim gradovima Europe, hoće li interijer biti grijan za vrijeme prikazivanja predstave i kako je preporučljivo da posjetioци budu obučeni na određeni način ako se odluče posjetiti predstavu itd.

Zaključak

Oglašavanje je staro koliko i čovječanstvo te ono služi za privlačenje pozornosti i informiranje o nekom proizvodu ili usluzi. Oglašavanje za institucije kulture i kulturne programe mora biti:

¹⁵ Prijevod s njemačkog jezika: Jedna noć u Orijentu.

- a) Precizno – svaka informacija o instituciji, predstavi ili nekom drugom kulturnom događaju mora sadržavati točne informacije. Gledajući u ovom radu plakate za oglašavanje predstava, moglo se primijetiti kako svaki plakat nudi precizne informacije o predstavi. No, tu se otvara pitanje za novu raspravu a ono je: „Jesu li takvi plakati puni informacija nepogodni za današnje vrijeme pošto živimo u vremenu pretrpanom informacijama a s manjkom vremena?“;
- b) Fokusirano – oglašavanje mora biti točno fokusirano na ciljanu publiku ali također i na vrijeme i mjesto oglašavanja. Oglašavanje neće biti produktivno i uspješno ako se fokus izgubi iz vida;
- c) Dinamično – svaka informacija koja se želi podijeliti s okolinom o instituciji ili proizvodu institucije kulture (predstava, izložba i sl.) mora biti pravodobna. Tada nije postajala on line komunikacija već su se većinom informacije dijelile off line načinom komunikacije.

Oglašavanje, mora biti kompletno i upotpunjeno danim smjernicama.

Sagledavajući povijest i razvoj grada Osijeka, može se zaključiti kako on ne samo da ima bogatu kulturnu nego također i kazališnu povijest, što je dobar temelj za daljnje istraživanje oglašavanja i arhivskih spisa. Da je oglašavanje u kazališnoj djelatnosti važno, potvrđuje nam i bogat izvor kazališnih plakata koje posjeduje Državni arhiv u Osijeku kao i činjenicu da su kazališne družine ulagale veliki napor u komunikaciju s okolinom kako bi predstave bile što posjećenije. Naposljetku, može se postaviti i pitanje je li dobro oglašavanje razlog posjećenosti predstave ili je to ipak kvaliteta predstave? Sva daljnja istraživanja koja će pokušati odgovoriti na to pitanje ne smiju zanemariti ulogu učinkovitog oglašavanja na posjećenost kazališnih predstava.

Literatura

1. Antolović, Jadran, *Organizacija i kultura*, Zagreb: Hadrian, 2010.
2. Batušić, Nikola, *Uvod u teatrologiju*, Zagreb: Grafički zavod hrvatske, 1991.
3. Brunčić, Davor, “Slobodni i kraljevski grad Osijek u svijetlu suvremenih europskih standard lokalne samouprave“, *Anali*, br. 26. (2010).
4. *Ekonomski leksikon*, Zagreb: Masmedia, 2011.
5. Lukić, Darko, *Kazalište u svom okruženju*, Knjiga 1, Zagreb: Leykam, 2010.
6. Martinčić, Julijo, Vilim, Matić, “Strossmayer i Osijek u doba njegovog rođenja i školovanja“, Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: HAZU, 2006.
7. Mažuran, Ive, Josip Adamček i sur., *Od Turskog do suvremenog Osijeka*, Osijek: Zavod za znanstveni rad hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, 1996.

8. Sirotković, Hodimir, „Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer – utemeljitelj i pokrovitelj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2008.
9. Srakić, Marin, „Biskup Josip Juraj Strossmayer (1850. – 1905.) – Sve za Vjeru i Domovinu“, <http://www.djos.hr/images/pdf/2015/sijecanj/16-31-sijecnja/16-01-strossmayer.pdf> (8.rujan 2015.)
10. Živaković – Kerže, Zlata, “Značenje plovne rijeke Drave u razvoju grada Osijeka“, Anali, br. 26 (2010).

ADVERTISING THEATRICAL LIFE IN THE TIMES OF JOSIP JURAJ STROSSMAYER IN OSIJEK

Abstract

The paper deals with the advertisement of the theatrical life in the times of J. J. Strossmayer, a well-known bishop, patron, and politician of the late 19th and the early 20th century. The aim of the paper is to present a theoretical framework for the history of advertising in the aforementioned time, as well as historical and cultural contribution of J. J. Strossmayer to the development of theatrical life, as well as an overview and critical review of the posters that were the dominant means of advertising the theatrical life at the time, whereby the information about theater was conveyed. The paper will provide for an overview of characteristic posters that certainly reflected a cultural moment of the time.

Key words: advertising, theater, posters, Osijek, culture, J. J. Strossmayer

BISKUPOVI POTICAJI¹

Želimo li shvatiti pojedine velike ljude, želimo li, koliko je to ljudskom biću uopće moguće, objektivno procjenjivati njihov prinos i njihovo značenje, moramo pokušati proniknuti u njihovu osobu, u društvene okolnosti u kojima je osoba djelovala, ali također je važno uočiti što je iza osobe ostalo, što je u njihovu djelu inspirativno i budućim naraštajima. Kada govorimo o biskupu Strossmayeru, odmah se pomisli na gradnju, fizičku i duhovnu, nacionalnih i drugih prevažnih ustanova koje se doimlju kao ostvarenje njegove krilatice “Prosvjetom k slobodi”, ali u ovom se prilogu pokušava progovoriti o načinima njegova djelovanja koji nam mogu biti inspirativni i danas. Bio je hrabar, bio je čovjek iznimne kulture u koju ubrajamo kulturu ponašanja, ali nije robovao autoritetima. Poštovao je znalce i kreativce, ne samo formalno, nego je njihovo znanje i kreativnost uzimao djelotvorno u obzir u svom društvenom djelovanju. Bio je vrlo obrazovan, ali tim se znanjem nije razbacivao, nego ga je ugrađivao u svoje postupke i tako ih činio djelotvornima. Imao je velike ciljeve i znao je naći načina da ih ostvari, on je “ne samo veliko htio, nego i veliko izveo” (F. Lukas). Ako je istina da je Biskupov život “jedan od najljepših života zabilježenih u novijoj povijesti” (H. Maxwell Andrews), onda je potrebno da potražimo poučke u njegovu djelu koji nam mogu pomoći da budemo djelotvorniji u rješavanju problema našega vremena.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, kultura, znanost, osobna hrabrost

U prvoj i drugoj Jugoslaviji oblikovale su se skupine ljudi koje su se jako razlikovale po tome kako su se odnosile prema državama u kojima su živjele, posebno prema problemu zajedništva naroda u njima: jedni su se doista oduševljavali zajedništvom koje bi se temeljilo na jednakosti, drugi su zajedništvo vidjeli kao zgodnu udicu da učvrste premoć svojega naroda, treći su (osobito u drugoj Jugoslaviji) držali da govor o zajedništvu nema alternative pa vlastito mišljenje i nije važno. Sve su se te skupine izdašno pozivale na biskupa Josipa Jurja Strossmayera iako se malo tko trudio da razumije narav njegova „jugoslavenstva“ i temelje njegova zalaganja za crkveno jedinstvo. Da se ne govori o njegovoj izravnoj političkoj praksi, o kojoj je najmanje sloge i kojoj se najviše prigovora. Stvoren je, i školskim programima, mit o biskupu koji se suprotstavio papi, o biskupu

¹ Tekst plenarnog izlaganja.

Jugoslavenu. Vjerujem da je jubilarna godina prilika da se o ponekom pitanju kaže nešto više, nešto razvedenije, da se pokuša dublje razumjeti djelo i djelovanje jedne uistinu velike figure naše povijesti.

Ako je on doista velika povijesna figura, onda u njegovu životu, u njegovim postupcima, u njegovim tekstovima mora biti mnogo poticaja i za nas današnje. Htio bih na neke takve Biskupove osobine i poticaje koje nam daju upozoriti.

Na prvom ću mjestu spomenuti hrabrost. Kad je spominjem, ne mislim samo na onu ljudsku hrabrost da autoritetima i silnicima kažeš nešto što oni ne bi željeli čuti. Naravno, trebalo je hrabrosti u Bjelovaru 12. rujna 1888. kada mu je u zgradi bjelovarskoga gradskoga poglavarstva car Franjo Josip I. prigovorio što je u Kijev poslao čestitku povodom 900. obljetnice pokrštanja Rusije. Car je svoj prigovor oblikovao tako da je pružao mogućnost Biskupu da se opravda jer je rekao: „Vi ste sigurno bili bolesni kad ste slali brzopuz u Kijev”... I to car ponavlja... Biskupa takva mogućnost opravdanja ne zanima, on odgovara: „Moja je savjest čista“, okreće leđa caru i udaljava se. U carevoj su pratnji prijestolonasljednik Rudolf, nadvojvode Willim, Joseph i Otto, engleski princ od Walesa – kasniji kralj Eduard VII. itd. To je naravno bilo hrabro, ali još više bih u našem vremenu htio ukazati na Biskupovu hrabrost da kaže svojoj sredini, svojim ljudima, svojoj crkvi, svojim Hrvatima da u tome i tome nemaju pravo. Vatikanom je čelnim ljudima govorio da se Katolička crkva ima Pravoslavnoj približiti koliko i ona njoj,² što je bilo posve suprotno od najčešćega gledišta da je onaj drugi pogriješio i da se mora vratiti na pravi put. Za stavove kakav je bio Biskupov nije se dobivalo pljesak. Naravno, u svom je dugom životu kadšto postupio kompromisno, kao npr. kad je napustio Rim da ne bi glasao protiv dogme o papinskoj nepogrešivosti, ali i za to je trebala snaga jer toliki su glasovali onako kako je autoritet želio i nisu se mučili pitanjem je li to u skladu sa savjesnim postupanjem u poslovima koji se tiču općega dobra. Njegova prepiska s Račkim otkriva brojne trenutke njegovih duševnih muka, kada mora odlučiti kako postupiti. Ali dvojbe nikada ne rješava po kriteriju vlastite koristi, ni vlastite komotnosti, nego se uvijek vodi načelom dobra zajednice pa pogriješi samo onda kad krivo procijeni situaciju, a ne zato što bi htio izbjeći kakvu neugodnost. Njegova hrabrost usko je povezana s njegovim samopouzdanjem. Već kada je imenovan biskupom, rekao je da je njegovo imenovanje jedina nagrada njegovu narodu u toj godini. To ne zvuči skromno, ali tako je mislio i tako je rekao.³ To mu je samopouzdanje pomagalo da bude djelotvoran. Kada je u Rim trebalo poslati kakav zahtjev u vezi s hrvatskom ćirilometodskom djelatnošću i glagoljaštvom, pisao bi zadarskom biskupu Maupasu da njemu pripada prvenstvo, da on treba voditi akciju, ali bi kadšto dodao: „Ali ako Vi to

² «Ja i Vi tražimo da se jezikom u misi jedni drugima približimo, a samo do okolnosti zavisi, da ja Rimu ne kažem, da se on sam crkvi istočnoj toliko približiti ima, koliko i ona njemu.» (Korespondencija Rački – Strossmayer, knj. III, Zagreb, 1930, br. 777, str. 57 – 59.)

³ «Moje imenovanje za biskupa jedina je nagrada mome narodu za 1848. godinu. Ja ću biti prvi narodni biskup.»

(Izjava prilikom imenovanja za biskupa).

ne budete činili, činit ću ja.”⁴ Nije dakle pristajao na nečinjenje i osobnu uvrijeđenost kao izgovor za pasivnost, nije nikada prihvaćao kuloarska brbljanja kao zamjenu za ozbiljna nastojanja, nije volio one kućne genije svojih supruga koji kod kuće znaju rješenja za sve probleme, ali kad svoja rješenja moraju provjeriti u raspravi s drugima, onda nemaju što reći. Ne treba nikome tumačiti koliko nam danas nedostaju i ta štrosmajerovska hrabrost, i njegova djelotvornost i njegovo samopouzdanje.

Svi smo ne jednom spominjali njegovu krilaticu „Prosvjetom k slobodi“. Ne samo njegove riječi, nego i njegovo ukupno djelo mogli bismo s nešto patetičnosti nazvati himnom prosvjeti: koliko je riječi o važnosti prosvjete izgovorio, koliko je poticaja i novaca dao za prosvjetne svrhe! Nitko mu nije u tom pogledu ravan u ukupnoj hrvatskoj povijesti.

Ali ovdje bih htio podsjetiti na to da je jako marljivo i jako sustavno radio na vlastitom obrazovanju i da je svoje veliko znanje znao dobro upotrijebiti u važnim trenucima. Podsjećam na događaj kada je iz Rima stiglo dopuštenje pa zabrana da se posveta đakovačke katedrale obavi na staroslavenskom jeziku. Kako se nikada nije predavao i kako je bio pravi znalac hrvatske povijesti, pozvao je senjskoga biskupa Posilovića (kasnijega zagrebačkoga nadbiskupa) da on čin posvete obavi i staroslavenskim jezikom jer je znao da senjski biskupi od 1248. imaju pravo u svakoj prilici i na svakom mjestu liturgijske čine obavljati na staroslavenskom. I Posilović je došao, i to učinio, a bečki papinski nuncij Vanutelli mogao je samo ovako javiti u Rim: „Strossmayer nas nije poslušao, ali nije prekršio nikakav propis.“⁵

Spomenut ću još jedan primjer koji pokazuje njegovo znanje i njegovu vidovitost.

Papa Ivan Pavao II. 1980. proglasio je svete Ćirila i Metoda suzaštitnicima Europe, nesumnjivo hoteći upozoriti da Europa ima i svoje istočno krilo ili svoje drugo plućno krilo. Priključio ih je Svetom Benediktu, onome dakle svecu čiji su sljedbenici najviše učinili za dio kulture koji nazivamo zajedničkom zapadnoeuropskom baštinom.

Kada sam čuo za Papinu odluku, sjetio sam se slike koja se nalazi u đakovačkom nadbiskupskom domu i koja se zove *Hadrijan II. odobrava djelo Svete Braće*. Sliku je dao izraditi Strossmayer, a ostvario ju je 1862. rimski slikar Nikola Consoni po uputama Biskupovim i Franje Račkoga. Na slici (ulje na platnu) nalaze se papa Hadrijan II, sveti Benedikt, sveti Ćiril i Metod i biskup Strossmayer. Dakle, slika koju je dao izraditi Strossmayer, poručuje isto što i odluka pape Ivana Pavla Drugoga 120 godina kasnije jer su na njoj svi zaštitnici Europe i kontinent je cijeli uključen, a Hrvatska je svojom

⁴ Kada se raspravljalo o novom staroslavenskom misalu, Strossmayer je zdvajao zbog odugovlačenja i pisao je Račkomu da je pripravan odreći se cijele stvari «koju sam ja samo zato u svoje ruke uzeo, jerbo sam uvjeren da u njoj leži sredstvo kojim se Bog za buduće poslužiti može, da narod jugoslavjanski u vjeri sjedini, ja sam rekao, da se stvar povjeri onim, kojih se zasad stvar tiče i koji neposrednu nuždu tih svetih knjiga čute ...» (Korespondencija Rački - Strossmayer, I, Zagreb, 1928, br. 61, str. 56)

⁵ Tako je u Rim pisao bečki nuncij Serafin Vanutelli (Andrija Šuljak, *Josip Juraj Strossmayer i ćirilometodska baština*, «Glas koncila XXIV, br. 27 (579), Zagreb, 1985, poseban prilog «Đakovo 85», str.2.

posebnom kulturom, posebnom poviješću poveznica europskih dijelova.⁶

Takvi su Biskupovi vidoviti potezi mogli izaći samo iz dubokoga razumijevanja povijesti i djelotvornoga uključivanja znanja u život i uključivanja prošlosti u sadašnjost.

Svoju katedralu posvetio je, kao što je poznato *Slavi Božjoj, Jedinstvu crkava, Slogi i ljubavi naroda moga*. U njoj je oltar s kipovima Svete Braće Ćirila i Metoda koje je izradio Vatroslav Donegani, a po Biskupovoj ideji slikar Ljudevit Seitz likove slavenskih prvoučitelja ukomponirao je i u veliku sliku *Isusa skidaju s križa*, i to u onaj dio koji treba podsjetiti na početke kršćanstva u hrvatskom narodu. Spominjem i Valdecov bareljef na kome Sveta Braća zagovaraju Strossmayera pred Bogom. Spominjem i dvije kapelice u Italiji koje su sagrađene po njegovoj želji i njegovim novcem: jedna je u Rimu, u crkvi Svetoga Klementa, u kojoj se nalazi i Ćirilov grob, druga je u Loretu, mjestu koje je iz više razloga zanimljivo za hrvatske katolike.

Odnos prema djelu slavenskih prvoučitelja ugrađen je i u njegovo gledište o potrebi jedinstva crkava i potrebi jedinstva južnoslavenskih naroda. To su one točke u kojima ćemo i danas teško postići i doličnu razinu razgovora a kamoli približiti se u ocjenama.

Biskup je znao da su se ćirilometodsko djelo i izvorni ćirilometodski duh, kad govorimo o katoličkim Slavenima, najbolje sačuvali u hrvatskoglagoljskoj tradiciji: hrvatski glagoljaši kroz svoju su tisućljetnu povijest neprekidno dokazivali svoju odanost Rimskoj crkvi, ali su istodobno čuvali staroslavenski jezik i pritom dobro pazili da ne padnu u izolaciju – preveli su gotovo sva najvažnija i najpopularnija djela zapadnoeuropskih književnosti.⁷

Držao je dakle da hrvatski katolici, hrvatska kultura, hrvatski narod u cjelini imaju posebnu ulogu u sjedinjavanju Slavena, vjerovao je da staroslavenski jezik može biti most između pravoslavnih i katoličkih Slavena. Razumije se, on je takav most priželjkivao i zbog toga nije bio simpatičan onima koji su u tom mostu vidjeli ozbiljnu opasnost da ih oni drugi progutaju. A takvih je bilo mnogo – s obje strane zamišljenoga mosta. U hrvatskoj crkvenoj i kulturnoj javnosti bilo je onih koji su ga podržavali i drugih koji nisu ništa htjeli čuti o zajedništvu ni crkvenom ni narodnom. U to jedinstvo nisu vjerovali, nisu vjerovali da ono išta dobrog može donijeti hrvatskom narodu. Ni Srpska pravoslavna crkva nije mu nimalo vjerovala. Hrvatske, slovenske, češke ćirilometodijance ona je držala samo slugama Vatikana u igri koja bi trebala Katoličkoj crkvi nadoknaditi prostore izgubljene pojavom protestantizma i držala je da su stoga na osobitom udaru neki pravoslavni narodi, među njima i Srbi. Sva ta spomenuta stajališta nisu mogla nestati ni kad se pojavila prva ni kad se pojavila druga Jugoslavija. Ona su

⁶ Benediktinci su nositelji kulture latinskoga jezika, a samo su rijetko, kao u Hrvatskoj, bili i nositelji kulture drukčijega jezičnoga izraza kao što nam svjedoče, da spomenem samo najpoznatije, Bašćanska ploča i glagoljaška benediktinska regula (hrvatski je prijevod uz anglosaksonski i armenski najstariji prijevod te regule s latinskoga na neki drugi jezik).

⁷ Strossmayer piše: “Osobitim nekim čudom milosti i dobrote Božje održao se je do dana današnjega u sredini naroda našega običaj, da se sveta misa zapadnoga obreda slavenskim jezikom obslužuje i pjeva ...”

skriveno živjela u euforiji koja je pratila nastajanje i život zajedničkih država.⁸

Strossmayer na đakovačku biskupsku stolicu stupa u vrijeme snažnoga apsolutizma i nasilne germanizacije (1850.). Devet godina kasnije postaje članom Državnoga savjeta i na sjednicama toga tijela, kao što je pokazao Filip Lukas, sazreli su njegovi pogledi na Hrvatsku, na južne Slavene i državno uređenje. Na mađarski stav da u Ugarskoj nema drugih naroda osim Ugara, Strossmayer odgovara pozivanjem na načelo jednakih dužnosti i jednakih prava (*Gleiche Pflichten, gleiche Lasten*) i tako počinje povijest njegovih sukoba s Mađarima.

Kako se u polemikama oko uređenja stalno spominjalo historijsko pravo zemlje, Strossmayer se potrudio proučiti i onda iznositi svoje dokaze o historijskom državnom pravu Hrvatske i bio je “obim nogama na tlu hrvatskoga državnoga prava”.⁹ To je pravo proučio da bi ga mogao bolje braniti. Priznati mu to i priznati važnost njegovih istupa u kojima je branio hrvatsko državno pravo ne znači hvaliti niti njegovu ukupnu politiku niti njezine pojedine dijelove. Znači hvaliti njegovo znanje, njegovu kulturu i njegovu kulturnu politiku, i uvjerenje da se i Domovina, i jezik, i kultura i druge vrednote vole i brane znanjem.¹⁰

Što nama danas znače znanje i kultura, zapitajmo se. Ne može se naš odgovor temeljiti na frazama koje sipaju političari u predizbornim kampanjama, nego na činjenici da smo država s najmanjim postotkom izdvajanja iz državnoga proračuna za kulturu, a vrlo je slično i s izdvajanjima za znanost. A i mi koji djelujemo u kulturi i znanosti panično se natječemo za mrvice, bez ikakve volje i nastojanja da vidimo što su prioriteti, čemu moramo dati prednost vodeći računa o interesima zemlje, a ne o interesima naših malih ortačkih skupina. Tada bismo s više izgleda zahtijevali bolji odnos prema znanosti i kulturi. Tada bismo bili na Biskupovu putu, na njegovoj liniji.

Zanimljivo je pogledati s kim on razmjenjuje i provjerava svoja mišljenja, s kim se savjetuje. To su vrlo ugledni i misaoni ljudi diljem Europe, kao francuski astronom Flamarion, papa Lav XIII., znameniti Čeh Rieger, četverostruki britanski premijer Gladston itd. Rački mu toliko puta savjetuje da nešto promijeni u tekstu koji će objaviti, u govoru koji će održati – i on to uvijek uzima u obzir – jer poštuje znanje i nisu mu

⁸ Kad prođe jubilara godina, moći ćemo procijeniti kako smo iskoristili jubilej. Ono što mi se čini najvrednijim, učinila je Strossmayerova dijeceza. Izdali su opsežna četiri sveska Biskupovih tekstova, govora, okružnica i tako nas pozvali da čitamo Strossmayera samoga (Josip Juraj Strossmayer, *Sve za vjeru i za domovinu, knj. I - IV*, priredili M. Srakić i A. Landeka, Đakovo, 2015: Đakovačko – osječka nadbiskupija.)

⁹ Lukas navodi najzanimljivije tvrdnje Biskupove i to dosta opsežno, a temeljna je ta da slavenski živalj u Dalmaciji uvijek za sebe kaže «Ja sam Hrvat i hrvatskim govorim». Biskupovi su stavovi imali odjeka posvuda gdje su Hrvati živjeli, i kod običnoga svijeta, ali je još važnije to da su pripadnici inteligencije u svojim tekstovima i u svojim govorima slijedili Strossmayerove govore i tako se suprotstavljali talijanizaciji u Dalmaciji. (Filip Lukas, *Strossmayer i hrvatstvo*, Spomen - spis, Matica hrvatska, Zagreb 1926.)

¹⁰ «Bio je čovjek visoke političke kulture, ali ipak, njegova kulturna politika, njegova politika u kulturi, za razliku od kulture u politici, bila je i ostala neusporedivo djelotvornija, pokazavši se trajnijom i upravo nezamjenjivom. Njome je duhovno integrirao cijelu Hrvatsku, mnogo prije njezinoga administrativnoga sjedinjenja.» (Dubravko Jelčić, *Josip Juraj Strossmayer i hrvatska književnost*, u zborniku «Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera», Osijek, 2008, str. 373 – 378, navod sa str. 378.)

potrebni oni koji će mu stalno govoriti “Da, Preuzvišeni, sjajno Preuzvišeni” – potrebni su mu ljudi s kojima se posao može bolje uraditi, koji znaju cilj i kako do njega doći.

Neovisno o našem svjetonazoru, mi u procjenjivanju Strossmayerove osobe njegovih postupaka moramo uvijek voditi računa da je on bio biskup, da je s križem u ruci otvarao mnoge kulturne i znanstvene zavode, jer ako to ne uzmemo u obzir, nećemo dobro razumjeti njegovu hrabrost, njegovo samopouzdanje i njegovu vjeru u pobjedu dobra. Iz njegova svjetonazora izlazi uvjerenje da je sve što čovjek ima dobio od Boga i Domovine i da mora Domovini neprekidno vraćati dug jer je to u skladu s Božjom voljom.

Engleska književnica Rebecca West (1892. – 1983.) pisala je o njemu: “(...) za cijeloga svoga dugoga života nije uživao potporu ni jednoga autoriteta. Kao ličnost intelektualnog integriteta on je išao sam, pripadajući onom prividnom svijetu koji traje koliko i note Mozartovih skladbi (...) on je ljubav pretpostavio mržnji i radi toga izbora snosio je mnoge žrtve. Jedini preostali pratilac bili su mu Hrvati. Radi njih napuštao je sve drugo.”¹¹

Devetnaesto stoljeće donijelo je novi kulturni pokret – romantizam, donijelo je novu industrijsku revoluciju, težnju za socijalnom pravdom. Socijalizam je, kako kaže Le Goff, počeo svoje putove i prema najboljem i prema najgorem, u tom se stoljeću traže putovi kako da se svakom narodu zajamči jednakost i pritom izbjegne nacionalističko ludilo. Strossmayer je obaviješteni humanist koji sudjeluje u važnim procesima i kadšto ih predvodi. Njegov život i djelo stoga su inspirativni i danas.

Literatura

1. Cepelić, Milko – Pavić, Matija (prir. 1900 – 1904) *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosanskođakovački i sriemski, god. 1850 – 1900., posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Đakovu, 8. rujna 1900.*, Zagreb: Bosansko-đakovačka i sriemska biskupija.
2. Damjanović, Stjepan (2006) *Ćirilometodska baština u prepisci Rački – Strossmayer, Slavonske teme*, Zagreb: Pergamena.
3. Damjanović, Stjepan (2014) *Prošlost u sadašnjosti: Sveta Braća, Strossmayer i mi*, Novi filološki prinosi, Zagreb: Matica hrvatska.
4. Jelčić, Dubravko (2008), *Josip Juraj Strossmayer i hrvatska književnost*, u zborniku «Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera», Osijek, str. 373 – 378.
5. Karaula, Željko (2007) «Bjelovarska afera» 1888. – pozadina (jugo)slavenske ideje

¹¹ Ta je engleska književnica irskoga podrijetla napisala Strossmayerov umjetnički životopis, Posjetila je 1932. i Zagreb i Đakovo (Stanislav Marijanović, *Udio i doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku prosvjete i kulture, znanosti i umjetnosti hrvatskoga i južnoslavenskih naroda*, u zborniku «Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera», Osijek, 2008, str. 71– 80, navod sa str. 78 - 79)

- i *ujedinjenja crkava*, Povijest u nastavi, V/1, Zagreb, 15 – 25.)
6. Lukas, Filip (1926), *Strossmayer i hrvatstvo*, Spomen-spis, Matica hrvatska, Zagreb.
 7. Lukić, Milica (2004) Ćirilometodske okružnice J. J. Strossmayera u Glasniku Biskupija Bosanske i Srijemske od 1873. do 1900. godine, Republika 11, Zagreb, str. 233 – 251.
 8. Marijanović, Stanislav (urednik, 2008), *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, Osijek: Pedagoški fakultet.
 9. Marijanović Stanislav (2008), *Udio i doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku prosvjete i kulture, znanosti i umjetnosti hrvatskoga i južnoslavenskih naroda*, u zborniku «Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera», Osijek, 2008, str. 71– 80.
 10. Strossmayer, Josip Juraj (1878) *Obrednik Biskupije bosansko – đakovačke i srijemske, izdan po naredbi preuzvišenoga, presvietloga i prečastnoga gospodina Josipa Jurja Strossmayera, biskupa bosansko – đakovačkoga i srijemskoga*, Zagreb, str. I – XXVII.
 11. Strossmayer, Josip Juraj (2015) *Sve za vjeru i za domovinu, knj. I - IV*, Priredili M. Srakić i Landeka, Đakovo: Đakovačko – osječka nadbiskupija.
 12. Šišić, Ferdo (priredio, 1928 – 1931), *Korespondencija Rački – Strossmayer*, I – IV, Zagreb.

THE BISHOPS' S ENCOURAGEMENTS

Abstract

If we want to understand some great people, and if we want, as far as a human being can, objectively evaluate their contribution and their meaning, we must try to fathom in their personality, in the social circumstances in which the persons acted, but it is also important to note what is left behind the persons, what can be inspirational for the future generations in their work. When we speak of Bishop Strossmayer, we instantly think about construction, physical and spiritual, of the national and other institutions that make an impression as the realization of its slogan "Through Education to Freedom," but in this paper an attempt has been made to talk about the ways of his activity that can be inspirational today. He was brave, he was a man of exceptional culture that includes the culture of behavior, but not a slave to authority. He respected experts and creative people, not only formally, but he also effectively took into account their knowledge and creativity in his social action. He was very knowledgeable, but he did not boast with his knowledge, he rather made it a part of his actions, thus making them effective. He had great goals and knew how to find the ways to achieve them, he did not "only want greatness, but greatness is what he did" (F. Lucas). If it is true that the Bishop's life is "one of the most beautiful lives recorded in recent history" (H. Maxwell Andrews), then it is necessary to search for the propositions in his work that can help us be more effective in solving the problems of our time.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, culture, science, personal courage

KAKO JE BISKUP STROSSMAYER UČINIO ZAGORKU PRVOM HRVATSKOM NOVINARKOM

Rad analizira utjecaj biskupa Josipa Jurja Strossmayera na novinarsku karijeru Marije Jurić Zagorke. Razmatra ga na primjeru Zagorkine novinarske autobiografije “Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1938.” (od 4. je broja promijenjena godina u podnaslovu u 1939., op.), koja je izlazila kao podlistak u oba godišta njezine „Hrvatice“. Uzimajući u obzir činjenicu da je Zagorka svoje autobiografije – napisala ih je i objavila za života ukupno šest, dok se sedmom drži njezina romansirana autobiografija „Kamen na cesti“ – učinila do te mjere propusnim da možemo govoriti o “fikciji faksije”, ovim se radom želi iz spomenute novinarske autobiografije izvesti figura biskupa Strossmayera i njegove uloge u osnaživanju ženskih zvanja te utvrditi posljedice takvoga njegova postupka na koncept časopisa „Hrvatica“. Riječ je, naime, o autorskom projektu kojemu je Zagorka bila vlasnica, nakladnica, urednica pa i autorica najvećeg broja tekstova – izrazito snažne nacionalne orijentacije, ali i proaktivne socijalne i feminističke politike.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, Marija Jurić Zagorka, časopis *Hrvatica*, autobiografija, prva hrvatska novinarka

I.

U najširoj čitateljskoj recepciji utjecaj biskupa Strossmayera odnosi se prije svega na Zagorkine romane – građom iz hrvatske prošlosti trebalo je preusmjeriti čitateljski interes s njemačkih na hrvatske romane, između ostalog i uspostavljanjem analogija s recentnom poviješću. Podatak da pola godine nakon izlaska prvog nastavka *Gričke vještice* „knjižar Sokol javlja da je naklada njemačkih romana u sveščićima pala za sedamdeset posto i da dalje rapidno pada“¹ potvrđuje svakako da je Zagorka bila dobar izbor i opravdala biskupovo povjerenje. Treba ipak podsjetiti da je *Grička vještica* (1912.

¹ Krešimir Nemeć, *Putovi pored znakova. Portreti, poetike, identiteti*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2006. str. 213.

– 1914.) „zacijelo najčitaniji hrvatski roman svih vremena“² te da se Strossmayerovo sponzorstvo povezuje s prvim Zagorkinim romanima – *Roblje* (1899.) i *Vlatko Šaretić* (1903.) – koji su najprije objavljeni u podlistku *Obzora*, a potom i samostalno.³ Kako je biskup Strossmayer umro 1905. godine, čini se da bi uspjeh *Gričke vještice* trebalo promatrati kao rezultat dugotrajnijeg procesa animiranja publike.⁴ Primjerice, kada ističe da u „čitavoj našoj književnoj prošlosti vlada trajna kriza s obzirom na konzum,“ Antun Barac⁵ navodi Zagorku na dva kratka popisa hrvatskih autora⁶ – onih koji su znali zainteresirati publiku svojim djelima, odnosno onih koju su „znali da barem ugodno i čeretavo pozabave.“ Zanimljivo je u tom kontekstu podsjetiti na to kako Stanko Lasić⁷ tumači interes čitateljske publike za Zagorkine romane:

„Ne čitaju ljudi Zagorku *samo* zbog vještine fabuliranja, najsmionijih zapleta i najnapetijih rješenja, nego *i* zbog toga što tu – u tim pričama bez kraja i mjere – živi egzaltacija duha slobode. Zagorkina su djela poziv čitaču da barem u imaginaciji doživi svoje slobodno i herojsko biće, kada ga sivilo svakodnevnih prakse sili na robovanje, automatizam i bijedu osrednjosti.“

Na djelu je ipak svojevrsna inverzija – čak i u hrvatskoj književnoj historiografiji utjecaj biskupa Strossmayera na Zagorkine romane poznatiji je od tih istih romana. Pregledi povijesti hrvatske književnosti objavljeni u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća – nakon Zagorkine smrti (1957.) – Zagorku uglavnom ne spominju, ponekad registriraju njezino ime, ali se ne bave interpretacijom njezina djela.⁸ Nakon inicijalne monografske studije Stanka Lasića (1986.) prepoznaju se pozitivni pomaci.⁹ Slobodan Prosperov Novak navodi dvije glavne točke odnosa biskupa Strossmayera prema Zagorki – preporuku redakciji *Obzora* i sugestiju za pisanju romana u nastavcima. „Zagorka je poslušala biskupa“, zaključuje Novak, pa se usporedno s novinarstvom bavila „frenetičnom pripovijedalačkom aktivnošću“ – njezini romani „nisu ni po čemu bili sukladni niti s jednim -izmom njezina doba,“ ali kao da su bili rađeni „po istoj matrici“. „Pisani u obrocima, ti romani prolongiraju čitateljevu napetost svakim

² Krešimir Nemeč, *Putovi pored znakova. Portreti, poetike, identiteti*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2006. str. 213.

³ Dunja Detoni Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998. str. 155.

⁴ Upravo u razdoblju između prvih romana i *Gričke vještice* nastaju Zagorkini dramski tekstovi – riječ je uglavnom o jednočinkama s dominantno komičnim diskursom u kojima je autorica koristila baš svaku pozornicu kao govornicu za plasiranje etičkih, socijalnih i nacionalnih ideja. Usp. Dujić (2012: 295-296).

⁵ Antun Barac, *O književnosti*, (pr. Miroslav Šicel), Zagreb: Školska knjiga, 1986. str. 75-76.

⁶ Usp. „Šenoa, Gjalski, Kumičić, Kranjčević, Nazor, Domjanić, Krleža, a uz njih Ferdo Becić, Zagorka, uglavnom su sva hrvatska književna imena za kojima je publika posizala spontano. (...) Ili se radi o piscima koji su znali da u svojim djelima najbolje pogode mentalitet jedne generacije i naroda (Šenoa, Kumičić, Gjalski, ili su znali da savjest svoga vremena prodrmaj u ljudima otvore nove vidike (Kranjčević, Nazor, Krleža), ili su pak znali da barem ugodno i čeretavo pozabave (Ferdo Becić, J.E. Tomić, Zagorka).“ (Barac 1986: 75-76)

⁷ Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910). Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986. str. 39.

⁸ Usp. Dujić (2012: 294).

⁹ Riječ je o knjigama *Ljepša polovica književnosti* Dunje Detoni Dujmić, *Povijest hrvatskog romana* Krešimira Nemeča i *Povijest hrvatske književnosti* Slobodana Prosperova Novaka.

nastavkom, trudeći se da se svaki odjeljak završi stanovitom napetošću ili neriješenom motivacijskom sugestijom.¹⁰ Presudan utjecaj biskupa Strossmayera na to što je Zagorka postala ključno ime u procesu omasovljavanja hrvatske čitateljske publike Krešimir Nemeć potvrđuje biskupovom materijalnom potporom za tisak i distribuciju spomenutih Zagorkinih prvih romana, ali i njegovim prijedlogom za tematski zaokret – pisanje romana s građom iz hrvatske povijesti, kao što je to primjerice progon vještica. Romani u nastavcima s epizodičnom radnjom i bombastičnim podnaslovima odgovarali su novinama pa su i objavljeni kao podlistak ili periodični sveščići.¹¹ No, prepoznatljivu strategiju zavođenja čitatelja doziranjem napetosti i trivijalnim instrumentarijem ne treba zato prestati promatrati izvan proznog žanra – konkretno, aspekata na koje upozoravaju Northrop Frye i Umberto Eco. Ritam proze je „kontinuiran, a ne povratan“, piše Frye,¹² ali „pisanje proze nije tako mehaničko kao što je tiskanje“, moguće je „da tisak ošteti ili čak pokvari rečenični ritam time što će neka emfatična riječ biti stavljena na kraj retka umjesto na početak sljedećega, što će neka snažno naglašena riječ biti rastavljena, i sl.“ Taktika oklijevanja, odugovlačenja ili odgode računa na strpljive čitatelje, ali zato što je svaki tekst „lijena mašina koja od čitatelja traži da obavlja dio njezinih zadaća“, Eco¹³ ističe da „čitatelj ne zna uvijek kako valja surađivati s brzinom teksta.“

2.

Marija Jurić Zagorka (1873. – 1957.) pisala je autobiografije¹⁴ gotovo četvrt stoljeća (1932. – 1956.), ali su neke od njih nedatirane i nedovršene, ostale dijelom *skrivene* u periodici ili objavljene relativno nedavno.¹⁵ Riječ je o tekstovima različite protežnosti, izrazito transparentnih naslova – prva je eksplicitno namijenjena vlastitoj publici dok ostale predstavljaju svojevrsnu obranu ili rekonstrukciju autoričine istine: „Poznata hrvatska spisateljica svojoj publici o svom radu“ (1932.), „Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1938.“,¹⁶ „Što je moja krivnja?“ (1947.),

¹⁰ Novak, Slobodan Prosperov, *Povijest hrvatske književnosti. Od Baščanske ploče do danas*, Zagreb: Golden marketing, 2003. str. 300.

¹¹ Krešimir Nemeć, *Putovi pored znakova. Portreti, poetike, identiteti*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2006. str. 213.

¹² Northrop Frye, *Anatomija kritike. Četiri eseja*, Zagreb: Naprijed, 1979. str. 297.

¹³ Eco, Umberto, *Šest šetnji pripovjednim šumama*, Zagreb: Algoritam, 2005. str. 12, 14.

¹⁴ Rad se ne bavi teorijskim aspektima žanra, ali kako su Zagorkini autobiografski zapisi izrazito literarizirani, ovaj se pojam koristi u značenju koje je najbliže konceptu Philippea Lejeunea: podrazumijeva to da se autobiografski sporazum temelji na identifikaciji pripovjedača, lika i autora u proznim tekstovima s inicijalnim zahtjevom da se sporazum prepozna i ovjeri u horizontu očekivanja čitatelja. Prema: Milanja, Cvjetko (pr.), *Autor, pripovjedač, lik*, Osijek: Svjetla grada: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, Pedagoški fakultet, 1999.

¹⁵ Nedatirana autobiografija „Što je moja krivnja“ (vjerojatno iz 1947.) objavljena je prvi put 1988. u tjedniku *Danas*, autobiografija „Iz Zagorkinih memoara“ nedovršena je „iz tehničkih razloga“ zbog kojih je *Ilustrirani vjesnik* prestao izlaziti 5. travnja 1952. godine, dok je autobiografija „Moje pravo i dužnost“ (napisana 1956.) objavljena tek 2012. godine. Prema: Brešić (1997: 498), Lasić (1986: 53) i Kuhar (2012: 186).

¹⁶ Od četvrtog broja promijenjena je godina u podnaslovu iz 1938. u 1939. Usp. *Hrvatica* (br. 4, god. I, travanj 1939, str. 135.).

„Iz Zagorkinih memoara“ (1952.), „Kako je bilo“ (1953.), „Moje pravo i dužnost“ (1956.). Njima treba pridružiti i romansiranu autobiografiju *Kamen na cesti* (*Ženski list*, 1932. – 1934.) koju, unatoč vrijednosnoj neujednačenosti, Stanko Lasić¹⁷ smatra vrhom Zagorkina književna opusa, a Dunja Detoni Dujmić¹⁸ u njoj vidi „feljtoniziranu inačicu bildungs-romana“. Kako se epizode s biskupom Strossmayerom uglavnom ponavljaju, moramo uzeti u obzir mogućnost da je glavni izvor građe na temelju koje razmatramo utjecaj biskupa Strossmayera na Zagorkin književni i novinarski rad – upravo sama Zagorka.

Uknjižena autobiografija *Kako je bilo* pregledno markira Zagorkine susrete s biskupom Strossmayerom, njegove teze i reakcije – koji su velikim dijelom varirani i u prethodnim autobiografijama. Dvodijelna kompozicija – *U novinarskom zvanju* i *Zašto sam pisala romane i drame* – supsumira biskupovu ulogu u definiranju Zagorkina i novinarskog i književničkog profila. Novinarski dio otvara se biskupovom reakcijom na članak „Egy percz“/„Jedan časak“,¹⁹ odnosno dopisnicom u kojoj njegov tajnik Novosel traži podatke o pseudonimu Zagorka,²⁰ da bi potom sam biskup naložio da se Zagorku namjesti u uredništvo *Obzora* „za političkog suradnika i referenta mađarsko-hrvatske politike.“²¹ Protivljenje i strah članova Ravnateljškog vijeća da će ugled *Obzora* pasti sazna li publika da u njemu radi neka žena, biskup otklanja riječima: „Ako se je prohtjelo svemogućem bogu da ženi podjeli jednake umne sposobnosti kao i muškarcu, onda se mi, crvi zemaljski, toj njegovoj volji pokoriti moramo.“ (Ibid.) Anonimnost posebne/vlastite sobe²² i prihod od 60 kruna mjesečno za originalnih 500 redaka po danu i korekturu *Obzora*, okolnosti su u kojima je od studenog 1896. godine počela djelovati prva hrvatska profesionalna novinarka – u najrenomiranijem hrvatskom dnevniku i dvorcu hrvatskog novinarstva, kako ga atribuirao Lasić.²³ Poglavlje *Novinari protiv novinarke* u kojemu Zagorka opisuje sljedeća dva svoja susreta sa Strossmayerom pokazuje kako biskupova ideja nije naišla na razumijevanje članova uredništva niti je prihvaćena bezrezervno. Ultimatum dvojice suradnika da njihove intelektualne sposobnosti ponižava to što sjede u uredništvu sa ženom koja još piše političke članke završava njihovim odlaskom. Biskupova potpora – „vi ste pionir, upamtite, vi vršite prodor za ravnopravnost žena“ (...) „dok sam ja živ računajte na moju zaštitu“²⁴ – osigurava Zagorki i dalje mjesto u *Obzoru*, s time što ona tada preuzima i posao dvojice bivših

¹⁷ Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910). Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986. str. 48.

¹⁸ Dunja Detoni Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998. str. 165.

¹⁹ Objavljen u *Obzoru* 31. studenog 1896.

²⁰ I prvi roman koji je objavljen pod tim pseudonimom (*Vlatko Šaretić*) tiskan je i distribuiran uz biskupovo sponzorstvo. Prema: Lasić (1986: 119).

²¹ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 16.

²² Usp. teze Virginie Woolf o sobi s bravom na vratima i 500 funti godišnjeg prihoda kao pretpostavkama za žensko pisanje – iznesenim u knjizi *Vlastita soba* (1929.)

²³ Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910). Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986. str. 53.

²⁴ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 22.

kolega. Kada sljedeće godine Strossmayer održava velika politička primanja u Rogaškoj Slatini, Zagorka je prvi put angažirana kao dopisnica *Obzora* – po želji samog biskupa! – koji je tom prigodom predstavlja kao “prvu ženu, koja je nastupila novinarsko zvanje u Hrvatskoj”.²⁵ Biskup ponovno interwenira – ovaj put na Zagorkino pismo – i zahtijeva da se odmah povuče odluka o njezinu otpustu iz uredništva nakon što je bila organizirala žensku demonstraciju protiv bana Héderváryja. Do koje je mjere Strossmayerovo pokroviteljstvo označilo njezin novinarski rad, Zagorka zorno ilustrira primjerom obilježavanja desetgodišnjice djelovanja prve hrvatske političke novinarkе: Strossmayer tada više nije bio živ, a priznanje joj odaju i politički protivnici i inozemni novinari – jedino se *Obzor* nije ni osvrnuo na njezin jubilej. U novinarskom dijelu autobiografije *Kako je bilo* Strossmayer se pojavljuje i u naslovu jednog od predavanja koja je Zagorka držala u Hrvatskoj, Slavoniji, Sloveniji i Bosni te na Kongresu Sveslavenskih novinara u Ljubljani, Varšavi i Pragu, a koja potvrđuju kako je Zagorka živjela pionirsku ulogu koju joj je biskup bio dodijelio. Za ta predavanja Zagorka piše da su nosila različite teze: „Žena je dio naroda“, „Hrvatska žena u narodnoj borbi“, „Žene i solidarnost“, „Što su nam ostavili“, „Narodna svijest Dalmacije“, „Politika i žena“, „Izborno pravo žene“, „Pogled u budućnost“, „Historija opominje“, „Intelektualni feudalizam“, „Strossmayer i narodni rad žena“, „Izbacimo iz svoje kuće tuđinstinu.”²⁶

Književni dio autobiografije *Kako je bilo*, podnaslovljen *Zašto sam pisala romane i drame*, ponovno je povezan s biskupovim putovanjima u Rogašku Slatinu – zaustavljanju i primanjima u Zagrebu. U dva susljedna poglavlja – *Sudbonosni sastanak* i *Kod Štrossmayera*²⁷ – Zagorka iznosi genezu biskupova proročanstva o tome da bi se povijesnim romanima iz hrvatske prošlosti, pred kojima su cenzori potpuno nemoćni, mogao istodobno potaknuti borbeni duh hrvatskih žena, istisnuti “strahovite tuđinske romane kojima je poplavljena sva Hrvatska, a kojima truje njemačka opasnost u prijevodu i originalu hrvatske čitatelje” te posljedično izazvati „secesiju hrvatskih čitatelja.”²⁸ U rekonstrukciji Strossmayerovih teza zamjetna je linija osnaživanja žena za sudjelovanje u javnom životu. Njegov prijedlog Zagorki da svoj pripovjedački talent usmjeri prema formi romana, kod nje izaziva strahopoštovanje – “Preuzvišeni, nikada ne bih bila u stanju napisati niti jednog romana, tome nisam dorasla.” – ali i akciju: “Koliko sam se branila pred Strossmayerom, toliko sam oduševljeno započela pisati, kad sam se našla u Zagrebu sama u svojoj sobi.”²⁹ Biskupova potpora nije samo verbalna. Kada napiše *Roblje* i *Vlatka Šaretića* “Strossmayer oba romana štampa na svoj vlastiti račun, te besplatno raspačava po čitavoj Hrvatskoj” (Ibid.). Na zagrebačkom sastanku, u društvu akademika, književnika i povjesničara, biskup Strossmayer daje nove naputke Zagorki

²⁵ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 23.

²⁶ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 39.

²⁷ Biskupovo prezime u Zagorkinu tekstu pojavljuje se u obliku Strossmayer. Oblik Štrossmayer (i Štrosmajer), osim u ovom podnaslovu, nalazi se u potpisu grafičkih priloga i krajnjih bilješki – odnosno, pripada uredničkim rješenjima.

²⁸ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 61-66.

²⁹ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 61.

– primjećuje najprije da unatoč uspjehu prvih romana ona boluje od “omalovažavanja svojeg pera” te je ohrabruje “kao nepokolebljivi pobornik za ženska prava” da indiferentnost hrvatskih žena probudi povijesnim događajima kao što je to “doba Malleus Malifaciaruma” – za što je iste večeri dobila upute od prisutnih povjesničara “gdje trebam potražiti potrebne dokumente i djela.”³⁰ Biskupova reakcija ne izostaje kada Zagorka nakon osam tjedana biva opet pozvana na sastanak istog društva u zagrebačku Jurjevsku ulicu i izvješćuje prisutne da je na temelju istraživanja načinila nacrt povijesnog romana *Vještica od Griča*, ali i pokusno napisala prvo poglavlje drugoga povijesnog romana *Evica Gupčeva*: “Neizmjereno sam zadovoljan, što su u obadva romana vođe borbe protiv tiranije i mračnjaštva upravo žene. Pa to je i prirodno.”³¹ Interes za roman čijom će pojavom “njemačko štivo zadesiti udarac” biskup potvrđuje i time što prihvaća Zagorkin prijedlog da posjeti Bečki arhiv jer u proučavanju povijesnih dokumenata nailazi na praznine (Ibid.). Premda biskup Strossmayer nije dočekao pojavu *Gričke vještice*, a *Evica Gupčeva* napisana je konačno u dramskom umjesto započetom romanesknom obliku, i jedna i druga izraz su biskupovih razmatranja položaja i uloge žena u Hedervaryevo doba:

„Znademo, da u Hedervaryevom sistemu biva muškarac zarobljen i lancima prikovan za svoju egzistenciju, pa je samo znatna manjina muževa neovisna i dosta hrabra, da radi bez obzira na opasnost tamnice na rodoljubnim idejama. I baš zato su danas u toj Hedervaryevoj tiraniji naše žene u prvom planu pozvane, da šire pravu hrvatsku i slavensku svijest. Žene su slobodne to činiti pod svojim krovom, u svojoj obitelji i svojem krugu, one mogu da domoljublje prošire na čitavu svoju okolinu. Ali nažalost, svi mi znamo kako su žene danas prema politici i svojim pravima indiferentne. Tome su krivi muškarci, jer imao sam prilike doživjeti, da i najveći intelektualci smatraju, kako politika i javni život, dapače ni razgovori ni štivo, a još manje javni rad, nisu za žene. Ovako su žene morale zapasti u potpuno mrtvilo svoje samosvijesti. Zato bi ovi romani trebali da probude historijskim događajima borbenost u ženskoj duši.”³²

3.

Kronološki druga Zagorkina autobiografija „Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1938.”³³ jedina je naslovom determinirana kao novinarska autobiografija. Objavljivana je u nastavcima u oba godišta časopisa *Hrvatica*,³⁴ odnosno doživjela je istu sudbinu kao i časopis – posljednji broj s napomenom (Nastavit će se.) objavljen je u prosincu 1940. godine kada ustaše plijene zaradu od pretplate³⁵ i

³⁰ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 64-66.

³¹ Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 68.

³² Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953. str. 65-66.

³³ Dalje u ovom poglavlju: “Tko ste vi?”

³⁴ Jedino u sedmom broju drugoga godišta Hrvaticice (srpanj 1940.) nije objavljen nastavak autobiografije “Tko ste vi?”

³⁵ Novac Zagorkinih pretplatnica preusmjeren je u *Ženski list* koji je od Zagorke urednički preuzela Sida

zabranjuju *Hrvaticu*. Riječ je o autorskom projektu u koji je Zagorka uz vlastiti novac uložila i iskustvo najstarije i po broju prve hrvatske novinark³⁶ računajući pritom sasvim otvoreno na vjernu čitateljsku publiku što ju je bila stekla romanima. Budući da *Hrvatica* predstavlja sumu Zagorkina novinarskoga i feminističkog djelovanja – što ga je adekvatno još i književno poduprla romanom u nastavcima *Mala revolucionarka*³⁷ – zanimljivo je vidjeti kako je u tom časopisu oblikovana i(li) predstavljena figura i uloga biskupa Strossmayera u odnosu na Zagorkinu novinarsku karijeru.

Već u prvih nekoliko podnaslova prva dva broja *Hrvatice* Zagorka teatralno rekapitulira svoju novinarsku karijeru – pljuska kao posljedica prvoga čitateljskog dodira s novinama, repriza pljuske kao kraj prvih *Samostanskih novina* te „proskribirana i šupirana“ kao „gospodin pisac u suknji.“³⁸ Članak „Egy percz“ sretno otvara njezinu treću novinarsku karijeru u kojoj se pokazuje mogućim surađivati s opozicijskim listom kao politički novinar, ali je sasvim nemoguće bilo sačuvati „urednikovu iluziju o muškosti svojih članaka.“³⁹ Osim što su joj okrenuli leđa i muški i ženski članovi obitelji, njezin odlazak u Zagreb obilježiti će ipak prvi novinarski honorar za dotadašnju suradnju s urednikom Doganom iz Mitrovice, kao i njegova ocjena:

„Ali uvjeravam vas, rođeni ste novinar. U Zagrebu nema nijednog starčevićanskog lista, koji bi vas mogao honorirati, ali ima list kojemu je vlasnik biskup Strossmayer. Jedino bi vas taj mogao možda i namjestiti, da ste muško – ovako ne će biti moguće.“⁴⁰

Utjecaj biskupa Strossmayera na Zagorkinu novinarsku karijeru spominje se u šestom broju autobiografije „Tko ste vi?“, nakon što je Zagorka već bila otpuštena s mjesta korektora u uredništvu najvećega opozicijskog lista. Urednici je pozivaju i priopćuju kako je biskup javio ravnateljstvu lista „svoju želju, da vas namjeste u svojstvu novinara“, čemu se ravnateljstvo suprotstavilo poznatim⁴¹ argumentima, na koje je

Košutić krajem 1938. godine. Pod imenom *Novi ženski list* te *Hrvatski ženski list* časopis izlazi sve do 1944. godine. Cijelo to razdoblje (od 1925. do 1944. godine) časopis je bio obilježen upravo uredničkim rukopisom – liberalnijim Zagorkinim i konzervativnijim Side Košutić. Prema: Vujnović (2008: 236-238).

³⁶ *Hrvatica* (br. 1, god. I, str. 40).

³⁷ Premda roman više podržava autoričin novinarski projekt, nego što ga literarno (pr)ovjerava, njegova je sudbina bila nešto drukčija od sudbine većine Zagorkinih romana. *Revolucionarku* Zlatu koja bi izbjegla udaju, izabrala zvanje i još razbijala Héderváryju prozore kazališna je publika dijelom mogla prepoznati iz vesele igre u dva čina “U lovu”, praižvedene 1903. godine u režiji Gavre Savića, dok je nova čitateljska publika slične epizode pratila i u novinarskoj autobiografiji “Tko ste vi?”, što je vjerojatno mogao biti jedan od razloga zbog kojega se prvo sljedeće izdanje romana pojavilo tek 1988. godine. Usp. Dujić (2012: 297).

³⁸ *Hrvatica* (br. 1, god. I, str. 23. i br. 2, god. I, veljača 1939, str. 61).

³⁹ *Hrvatica* (br. 2, god. I, veljača 1939, str. 61).

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ Oni su vidljivi već iz podnaslova *Moraš biti “netko, Mislim da je luckasta, Rugaju se – radu!* koji prethode podnaslovu *Riječ velikog hrvatskog biskupa*. Zagorka u njima ponavlja poznate teze urednika *Obzora* primjerice o tome kako se “narivava” u novinarsko zvanje zbog čega “cijeli Zagreb pripovijeda viceve jer da u našoj redakciji sjedi žena» pa se „gradjanstvo Zagreba zgraža, da smo babski list“. Usp. *Hrvatica* (br. 5, god. I, svibanj 1939, str. 177).

biskup ponovno odgovorio:

„Kad je Svevišnji i Svemogućí Bog nesumnjivi dar za novinara dao ženi – kao što izvire iz priloženih članaka, onda se mi griješni smrtnici moramo Njegovoj Uzvišenoj Volji pokoriti. Stoga neka se toj ženi omogućí namještenje u redakciji.“⁴²

Kako ravnateljstvo nije uspjelo uvjeriti biskupa „o neshodnosti ženskim osobama ulaziti u novinarsko zvanje“, prepustilo je uredniku da Zagorki „dade posao koji će odgovarati ženskom zvanju i ženskim umnim silama, sa plaćom od 60 kruna mjesečno.“⁴³ U sljedećem broju Zagorka piše da joj je najprije bila povjerena rubrika mađarske politike, godinu dana nakon toga slali su je da prati različite priredbe i izvješćuje “naravno pod muškom šifrom” da bi potom preuzela i domaće vijesti, kroniku, feljtone, korekturu i reviziju lista.⁴⁴

Književna karijera i u ovoj se autobiografiji presijeca s novinarskom. U devetom nastavku Zagorka navodi kako je umjesto članka počela pisati “mali roman” *Roblje* inspirirana željezničkim tračnicama po kojima je jurila „mađarska politika preko hrvatskih prava“.⁴⁵ Premda je roman izlazio „strogo anonimno“, među brojnim upitima pojavio se i onaj Strossmayerova tajnika iz Đakova „da se biskup zanima tko to piše“, a za dva tjedna stiglo je i pismo u kojemu biskup „svjetuje uredniku, neka preštampa to *Roblje* u knjižicu, a on će podmiriti troškove.“⁴⁶ Slijedi opis susreta s biskupom u Jurjevskoj ulici na koji je šalje urednik kako bi mu i usmeno zahvalila što ju je namjestio u uredništvo *Obzora* i još platio tiskanje *Roblja*.

„Na vratima stoji biskupova pojava. Visoka snažna, s onim karakterističkim čuperkom na glavi i smiješkom na usnama. Gledao je okolo po sobi, očito je teško pronašao među foteljima moju neznatnu pojavu. Pružio mi ruku, poljubila sam ju i zaboravila sve, što sam odlučila reći u znak zahvalnosti. Ponudio mi je mjesto, sjeo i stao razgovarati nevjerojatno ljubezno, ležerno.“⁴⁷

U ozbiljnom razgovoru koji je uslijedio nakon što se uspjela osloboditi treme, biskup se predstavlja kao „velik prijatelj ženskog rada u literaturi, i na svim javnim poljima“ jer u njemu nalazi zalag „Bogoljubnosti, krijeposti i rodoljublja“ koje je prepoznao i u njezinim prvim radovima.⁴⁸ Epizoda podnaslovljena *Strossmayer o ženskom javnom radu* završava zanimljivim podsjetnikom članova Ravnateljskog vijeća na to da biskup „nema nikakvih dionica u listu“ te da su je primili na neko vrijeme „samo iz pieteta prema njegovom zagovoru.“⁴⁹ I novo poglavlje s podnaslovom “*Hrvatice vodite narod...*”

⁴² *Hrvatica* (br. 6, god. I, lipanj 1939, str. 208).

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Prema: *Hrvatica* (br. 8, god. I, kolovoz 1939, str. 261).

⁴⁵ *Hrvatica* (br. 9, god. I, rujanj 1939, str. 294).

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Ibid. (1939: 294-295).

⁴⁹ Ibid. (1939: 295).

opisuje susret sa Strossmayerom koji je svake godine putovao na liječenje u Rogašku Slatinu, a Zagorku je urednik poslao „na to poklonstvo“⁵⁰ da o njemu izvijesti u listu. U autobiografiji „Tko ste vi?“ Zagorka bilježi da je biskup odgovarao na pojedine govore mlađahnim sonornim glasom „nevjerojatnom svježinom duha“, a „doslovce“ navodi samo govor koji je održao ženama:

„Prva zadaća, osvijestiti hrvatski narod i voditi ga putem rodoljublja i slobode – to je u rukama muževa. Druga je zadaća u rukama žene majke, Hrvatice. Ako vi žene odgajate svoju djecu u hrvatskom rodoljublju, ako im ucijepljujete u srca ljubav za Hrvatsku, onda će naš narod biti slobodan! Zato mile moje, budite rodoljubke, budite Hrvatice – vodite narod k slobodi...“⁵¹

Posljednja dva broja prvoga godišta *Hrvatice* donose u autobiografiji „Tko ste vi?“ opise događaja iz 1903. godine. Cenzuriranje (opozicijskih) novina i zatvaranje novinara bilo je direktna posljedica borbe protiv Khuena Héderváryja. U takvim okolnostima Zagorka postaje urednicom *Obzora* – „Sad sam urednik! Ja – bez sveučilišta, bez doktorata, bez diplome, bez visokih škola, bez zvučnog imena, bez roda i rodjaka, koji bi mi dali aureolu!“⁵² – a, kada i sama završi u zatvoru, piše *Evice Gupčevu*, nalazeći analogiju između Tahija i Héderváryja jer bi joj cenzura „jednim potezom crvene olovke uništila svaki suvremeni odraz ove borbe.“⁵³ Splitsku premijeru svoje drame (1904.) Zagorka će nazvati ne samo „najveći dan mojega života“, nego će tu postaviti i razdjelnicu između dotadašnjeg pisanja pripovijesti, romana i dramskih djela iz „tadanjeg suvremenog života“ i *Evice Gupčeve* koja je njezino „prvo historijsko djelo.“⁵⁴

Drugo godište *Hrvatice* sasvim je zaokupljeno vezom Zagorkine novinarske karijere i Héderváryjeva nasilja. Optužena da je od *Obzora* napravila „generalni štab demonstiranata s ulice i garderobu za maskiranje“⁵⁵ Zagorka se ponovno suočava s netrpeljivošću kakva je bila prethodila biskupovoj intervenciji. Koliko su se okolnosti nepovoljno promijenile za Zagorku nakon šest godina rada u uredništvu, potvrđuje to što su nadređeni spremni okriviti i biskupa jer je mislio „da se ženu može samo posjesti u redakciju, kao u kuhinju!“⁵⁶ Zagrebačka izvedba *Evice Gupčeve* u režiji Josipa Bacha povod je uredništvu *Obzora* da pripremi senzaciju – zbog uloge u demonstracijama izvjesno je da će Zagorku napasti vladini listovi, starčevićanske novine imaju stroge kritičare pa se ne očekuje da bi mogli pohvaliti Zagorkinu dramu, ali ono što je potpuno neočekivano jest „Puknuti svojeg suradnika.“⁵⁷ To da će je „čestito lupiti“ list u kojemu je namještena, Zagorka saznaje u povjerenju od kolege, ozbiljnog novinara i poznate poštenjačine, kako ga naziva, koji joj zapravo prepričava događaj kojemu je slučajno

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Ibid.

⁵² *Hrvatica* (br. 11, god. I, studeni 1939, str. 369).

⁵³ *Hrvatica* (br. 12, god. I, prosinac 1939, str. 410).

⁵⁴ *Hrvatica* (br. 8, god. II, kolovoz 1940, str. 19).

⁵⁵ *Hrvatica* (br. 6, god. II, lipanj 1940, str. 19).

⁵⁶ Ibid.

⁵⁷ *Hrvatica* (br. 9, god. II, rujan 1940, str. 18).

nazočio u kavani.⁵⁸ Ime biskupa Strossmayera posljednji se put spominje – uz glupu publiku, moderniste Heimerla i Pasarića, omladinu i starčevićanske listove – na kratkom popisu onih koji su je štitali, praveći “s ovom babom iz Zagorja (...) nekakav *kult*”.⁵⁹ Unatoč objedinjenim napadima kritike povijesna drama *Evica Gupčeva* inicira sinergijski spoj romana i novina. Spomenuti knjižar Sokol u predzadnjem broju drugoga godišta *Hrvatice* savjetuje Zagorki da piše povijesne romane jer je pokazala da zna napisati povijesnu dramu – što obrazlaže nezainteresiranošću kritike za taj žanr: “Roman spada u red pučkih romana, a kritika se ne brine, što čitaju *ovi dolje*.”⁶⁰ Posljednji objavljeni broj autobiografije „Tko ste vi?“ pokazuje kako su romani u nastavcima brutalno stabilizirali njezino mjesto u uredništvu:

„Za svoj novinarski rad dobivate stopedeset kruna. Dakle, odsele ćete dobiti za novinarski rad od devet sati stotinu kruna, a za roman pedeset! tako, – da nas ne ćete moći ogovarati, da pišete roman – badava.“ (...)

„Danas svaka ženska može naći egzistenciju, samo ako se uda! Ali muškarac traži miraz – jer kad on daje ženi egzistenciju, onda ima pravo tražiti od žene revanš, a to je – miraz! Vi ste kod nas našli egzistenciju, dakle – mi tražimo – miraz! A to je roman!“⁶¹

Novinarska autobiografija „Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1938.“ nije završena. Suprotno vremenskom okviru označenom u naslovu posljednji objavljeni broj dopire do ideje za roman o „nekoj zagorskoj grofici Stanki Meško, koja je nosila muško odijelo“, a na temelju priče koju je Zagorka bila čula još u djetinjstvu.⁶² Kako je 1938. godina u naslovu od četvrtoga broja *Hrvatice* promijenjena u 1939., možemo pretpostaviti da je ovom novinarskom autobiografijom Zagorka namjeravala prikazati cjelokupan svoj novinarski rad koji je prethodio *Hrvatici*. Pozornost privlače i izrazi kojima naslovno opisuje autobiografiju – „film“ i „sličice“ – a koji prilično točno ukazuju kako na dinamiku, tako i na propusnost faktografske građe, čime ujedno odmiču ovaj tekst od očekivanoga publicističkog prema književnomjetničkom diskursu. U tom kontekstu i gramatička nesročnost “ženskog novinara” smjera vjerojatno pojačati taj oksimoronski sklop, nego što bi bila nedosljedno jezično rješenje kategorije roda.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Ibid. (1940: 18-19).

⁶⁰ *Hrvatica* (br. 11, god. II, studeni 1940, str. 21).

⁶¹ *Hrvatica* (br. 12, god. II, prosinac 1940, str. 25).

⁶² Ibid. (1940: 23).

4.

Uloga biskupa Josipa Jurja Strossmayera u novinarskom i književnom radu Marije Jurić Zagorke razmatrana je u okviru dviju njezinih autobiografija – integralne,⁶³ uknjižene *Kako je bilo*, objavljene četiri godine prije smrti (1953.) i jedine novinarske, nedovršene „Tko ste vi? Film u riječima. Sličice iz doživljaja ženskog novinara od 1897. – 1938.“ koju je objavljivala u nastavcima u svom autorskom projektu, časopisu *Hrvatica* (1938. – 1940.). Izvjesno je da obje autobiografije idu više za fabulom nego za činjenicama, čak i onda kada izravno citiraju (provjerljive) govore stvarnih povijesnih osoba – među njima i biskupa Strossmayera. Postupkom koji bismo mogli nazvati „fiction faction“ autorica oblikuje i svoj lik – u autobiografskim zapisima Zagorka nalikuje svojim književnim likovima, „poprima svojstva jegulje,“⁶⁴ maskira se, preodijeva i smišlja alibije, reagira na sve pretjerano emotivno, u njezinoj biografiji nema „mirnih“ mjesta pa su i autobiografije stilski obilježene izrazito “povišenom temperaturom” teksta. Ideja zvanja, emancipacije plaćenim radom ili podrške publike građa su koju Zagorka dijalogizira i ulančava jednako kao što to čini u romanima – „s mnogim analepsama, prolepsama, isprepletenim epizodama, odgodama rješenja i sl.“⁶⁵ Takav fleksibilan odnos prema činjenicama obilježava i Zagorkin odnos prema biskupu Strossmayeru. Neupitan je njegov utjecaj na njezino pisanje – i književno i još više novinarsko – ali je njegova figura i uloga u njezinim autobiografijama oblikovana proporcionalno vremenu: minimalizirana u vlastitom časopisu, a povećana u knjizi koja rekapitulira njezino mjesto u povijesti hrvatske književnosti i novinarstva. Suzana Coha⁶⁶ dobro primjećuje da je Zagorka „više napora ulagala u isticanje onih instanci, subjekata i praksi koji su joj osporavali vrijednost, odnosno, da svoju važnost nije toliko izvodila iz potvrda koje su joj priznavale mjesto u sustavu vrijednosti koliko isključenošću iz njega.“ Strossmayerovo pokroviteljstvo otvorilo je Zagorki vrata u „muško“ zvanje ne samo zato što je Strossmayer kao stvarni vlasnik Dioničke tiskare mogao to naložiti *Obzoru*, nego bar dijelom i zato jer je uredništvo bilo zadovoljno Zagorkinim hvalospjevima Strossmayeru.⁶⁷ Bez obzira na to kako je Zagorka “prenijela” biskupove teze o položaju i zadaći žena u obitelji, ali i javnom životu, njezin je časopis za svoga kratkog vijeka kontinuirano bio usmjeren na edukaciju najšire socijalne baze kojoj se obraćao – poticajnim primjerima uspješnih žena iz hrvatske i svjetske povijesti, informacijama o položaju žena u razvijenim zapadnim zemljama, ali i sadržajima namijenjenim tradicionalnim ženskim ulogama. Takvi se prilozi strateški naslanjaju na domoljubni koncept časopisa *Hrvatica* – koji se od početka promovira svojim nacionalnim a ne internacionalnim karakterom – te se uz tekstove što

⁶³ Kao što je spomenuto u drugom poglavlju, ostale autobiografije uglavnom variraju epizode izložene i razvrstane ovdje u dva dijela: *U novinarskom zvanju* i *Zašto sam pisala romane i drame*.

⁶⁴ *Hrvatica* (br. 2, god. II, veljača 1940, str. 5).

⁶⁵ Dunja Detoni Dujmić, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998. str. 161.

⁶⁶ Suzana Coha, “Marija Jurić Zagorka: ikona hrvatske popularne književnosti. Nosi se Zagorka”, *Vijenac*, br. 432, god. XVIII, 23. rujna 2010.

⁶⁷ Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910). Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986. str. 69-73.

veličaju hrvatske pobjede u prošlosti plasiraju i oni posvećeni znamenitim hrvatskim ženama: „Hrvatice u književnosti i umjetnosti“, „Znamenita Hrvatica iz Jelačićeve dobe“, „Neznana junakinja hrvatskog naroda“. Teško je ne složiti se s raširenom ocjenom da je „najjači zaštitnik“⁶⁸ Zagorki uvijek bila publika. Zato ni rad na *Hrvatici* koji je Zagorka voljela predstavljati kao svoju „misiju“ nije bio pošteđen njezinoga praktičnog populizma – manjak kritičnosti i jednostran pristup rodnim temama davali su snažan propagandni i feministički ton mnoštvu tekstova dok je istodobno u oglasnom i reklamnom dijelu *Hrvatica* nudila omražene nehrvatske (germanske) proizvode, u potpunom proturječju s proklamiranom zadaćom da iz hrvatskih domova istisne sve što nije hrvatsko. Premda Zagorki novac nije bio cilj, predstavljao je ozbiljno sredstvo javnoga reformatorskog djelovanja – vlastite novine i prepoznatljiv spisateljski profil mogli su konačno objediniti njezine feminističke i političke aktivnosti, metodom vlastite kože. Roman u novinama ili novine s romanom pritom su dio istoga narativnog modela, sasvim propusne građe, u kojima su i Zagorka i biskup Strossmayer mogli biti – fabula.

Literatura

1. Barac, Antun, *O književnosti*, (pr. Miroslav Šicel), Zagreb: Školska knjiga, 1986.
2. Coha, Suzana, “Marija Jurić Zagorka: ikona hrvatske popularne književnosti. Nosi se Zagorka”, *Vijenac*, br. 432, god. XVIII, 23. rujna 2010.
3. Detoni Dujmić, Dunja, *Ljepša polovica književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998.
4. Dujić, Lidija, “Prvi čin dramskog pisma Marije Jurić Zagorka”, *Širom svijeta. O Zagorki, rodu i prostoru*, (ur. Anita Dremel), Zagreb: Centar za ženske studije, 2012, str. 293-311.
5. Eco, Umberto, *Šest šetnji pripovjednim šumama*, Zagreb: Algoritam, 2005.
6. Frye, Northrop, *Anatomija kritike. Četiri eseja*, Zagreb: Naprijed, 1979.
7. Jurić Zagorka, Marija, “Poznata hrvatska spisateljica svojoj publici o svom radu”, *Ilustrovani tjednik*, br. 21, god. 2 (1932), Zagreb, 28. svibnja, str. 3.
8. Jurić Zagorka, Marija, “Iz Zagorkinih memoara”, *Ilustrirani vjesnik*, br. 338-344, Zagreb, od 23. veljače do 5. travnja 1952.
9. Jurić Zagorka, Marija, *Kako je bilo*, Beograd: Izdanje redakcije Zabavnog romana, 1953.
10. Jurić Zagorka, Marija, “Što je moja krivnja?”, *Autobiografije hrvatskih pisaca*, (pr. Vinko Brešić), Zagreb: AGM, 1997, str. 450-499.
11. Jurić Zagorka, Marija, *Kamen na cesti*, Zagreb: Školska knjiga i Naklada MJZ, 2008.
12. Jurić Zagorka, Marija, “Moje pravo i dužnost”, *Širom svijeta – o Zagorki, rodu i prostoru*, (ur. Anita Dremel), Zagreb: Centar za ženske studije, 2012, str. 197-210.

⁶⁸ *Hrvatica* (br. 8, god. II, kolovoz 1940, str. 17).

13. *Hrvatica. Časopis za ženu i dom*, Zagreb. God. I (1-12), 1939. God. II (1-12), 1940.
14. Kuhar, Ivana, "Pravo i dužnost Marije Jurić Zagorke", *Širom svijeta – o Zagorki, rodu i prostoru*, (ur. Anita Dremel), Zagreb: Centar za ženske studije, 2012, str. 185-212.
15. Lasić, Stanko, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910). Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986.
16. Nemeč, Krešimir, *Putovi pored znakova. Portreti, poetike, identiteti*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2006.
17. Novak, Slobodan Prosperov, *Povijest hrvatske književnosti. Od Bašćanske ploče do danas*, Zagreb: Golden marketing, 2003.
18. Vujnović, Marina, *Forging the Bubikopf nation: a feminist political-economic analysis of Ženski list, interwar Croatia's women's magazine, for the construction of an alternative vision of modernity*, PhD diss., University of Iowa, 2008. <http://ir.uiowa.edu/etd/32> (4. listopada 2015.)

HOW BISHOP STROSSMAYER MADE ZAGORKA THE FIRST CROATIAN FEMALE JOURNALIST

Abstract

The paper analyzes the influence of Bishop Josip Juraj Strossmayer on a journalistic career of Marija Jurić Zagorka. The paper uses an example of Zagorka's journalistic autobiography "Who are you? A Motion Picture in Words: The Thumbnails from the Experience of Female Journalists from 1897 to 1938" (as of No. 4, the subtitle year was changed to 1939), which was published as a supplement in both editions of her *Hrvatica*. Taking into account the fact that Zagorka made her autobiographies – she wrote and published a total of six autobiographies during her lifetime, while her fictionalized autobiography *Stone on the road* can be counted as the seventh - permeable to the extent that we can speak of "fictional factography" this paper aims to determine the role of Bishop Strossmayer in the empowerment of women's vocations from the aforementioned journalistic autobiography and to determine the consequences of such an action on the concept of the journal *Hrvatica*. Namely, this journal is in fact an authorial project, in which Zagorka was the owner, publisher, editor and the author of the largest number of texts – with an extremely strong national orientation but also with a proactive social and feminist politics.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, Marija Jurić Zagorka, magazine *Hrvatica*, autobiography, the first Croatian female journalist

doc. dr. sc. Ivo Džinić
doc. dr. sc. Ivica Šola
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

STROSSMAYER KAO GOVORNIK – RETORIČKA ANALIZA STROSSMAYEROVIH GOVORA

Gotovo svaki govor ili sadržaj teksta o Strossmayeru, uz brojne druge značajke i osobine koje je kao crkveni velikodostojnik i čovjek ogromne intelektualne i općekulturne širine posjedovao, ukazuje i na njegove govorničke sposobnosti i izuzetnosti kako na unutarcrkvenom, naučiteljskom i homiletsko-pastoralnom tako i na društveno-političkom i kulturnom području. U ovom tekstu će se nastojati detaljnije i konkretnije ukazati upravo na taj dio biskupove svestranosti i veličine, a što je u bitnome obilježilo Strossmayerov život i djelovanje, te ostavilo značajnog odjeka na kontekst onoga vremena. Uz opći prikaz biskupove govorničke sposobnosti i njegovih značajnijih govora u sadržaju teksta će se, na temelju mnogih do sada objavljenih studija i priloga o ovom hrvatskom velikanu kao i relevantnog analitičkog instrumentarija, analizirati nekoliko njegovih vjerskih i svjetovnih govora, pomoću čega će se pokušati prosuditi općeprihvaćena teza o biskupovoj govorničkoj vještini. Na koncu teksta članka pokušat će se ukazati i na poželjne konsekvence upućenosti u ovaj dio Strossmayerova crkvenog, općekulturnog i društveno-političkog značaja i veličine, odnosno na potrebu kulture usvajanja, razvijanja i njegovanja govorničkih sposobnosti, napose za ljude iz različitih područja javnoga života.

Ključne riječi: Strossmayer, retorika, govor, Prvi vatikanski koncil, hrvatski sabor.

Uvod

U ovom se tekstu želi predstaviti još jedna u nizu važnijih značajki lika i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera, a to je njegova govornička sposobnost. No, ponajprije valja posvijestiti kako u proučavanju i istraživanju građe vezane za neke značajne povijesne osobnosti uvijek postoji i svojevrсна opasnost bilo kakvog oblika prejudiciranja stvari i relativiziranja stvarnih činjenica. Drukčije rečeno, postoji opasnost prenapuhivanja stvari i idealiziranja konkretne osobe ili neke njezine osobine. Slična opasnost ili bar prijetnja povijesnom i stručnom izučavanju zasigurno postoji i kada je u pitanju veliki

đakovački biskup i hrvatski političar i mecena Josip Juraj Strossmayer.¹

Na tragu takve opreznosti ali i dobre volje da se temi ovog teksta pristupi što objektivnije, nastojat će se ponajprije poći od gotovo općeprihvaćene teze o Strossmayeru kao vrsnom govorniku i ukazati na neke autorske reference koje to potvrđuju, a potom će se, u svrhu potvrđivanja ili eventualno pobijanja ove teze, pokušati analizirati pojedine Strossmayerove govore na temelju relevantnog (klasično) retoričkog instrumentarija.

Isto tako poželjno je na početku istaknuti i činjenicu da, kada je riječ o govorništvu ili retorici, najčešće se, istina, pred očima ima specifična govorna komunikacija i cjelokupni susret govornika sa svojim slušateljstvom. Doista, posebno značenje imaju one riječi koje su direktno upućene javnosti u usmenom obliku. U tom kontekstu bi i svaki pokušaj govorne analize bio upotpunjen i realan. No isto tako se ne može zaobići ni činjenica da postoji i pisana riječ, pisani govori, koji se mogu u miru i tišini iščitavati, razmatrati, analizirati i iz njih izvlačiti pouke, kako tematske tako i retoričke. Za analizu samih govorničkih izvedbi biskupa Strossmayera, prema tome, ne preostaje drugo nego se osloniti na relevantna svjedočanstva njegovih suvremenika,² kao i brojnih autora i njihovih studija o ovom velikanu. Međutim sadržajna, jezična i stilska analiza govora moguća je i na temelju njihove dostupnosti danas. Iščitavajući značajnije Strossmayerove govore nije teško uočiti njihovu osebujnu retoričku utemeljenost, napose u smislu strukturiranja i logičko-dijalektičkog obrazlaganja.

Neke značajke Strossmayerove govorničke sposobnosti

Općenito je proširena i prihvaćena teza o Strossmayerovoj govorničkoj vrsnosti. Na tu se činjenicu uvijek iznova ukazuje, kako na različitim znanstveno-stručnim skupovima o ovom velikanu, tako i gotovo u svakom relevantnijem istraživanju o Strossmayeru, u prikazima njegova lika i djela, kao i u različitim literarnim pokušajima sakupljanja značajnijih velikih govora u povijesti čovječanstva, napose, na našim prostorima.³ Već je

¹ Josip Juraj Strossmayer je rođen 1815. godine u Osijeku. Nakon završene gimnazije započinje studij teologije u Đakovu, kojeg je kasnije uspješno priveo svom kraju u Budimpešti i u Beču. Godine 1838. je zaređen za svećenika, a 1847. je imenovan jednim od trojice ravnatelja carskog zavoda svetog Augustina u Beču i dvorskim kapelanom. Ta mu je činjenica uvelike otvorila put prema kasnijem javnom i političkom djelovanju unutar Austro-Ugarske Monarhije. Na prijedlog tadašnjeg hrvatskog bana Josipa Jelačića, Strossmayer je imenovan bosansko-đakovačkim i srijemskim biskupom 1949. godine, a godinu dana kasnije je bio i posvećen u Beču. Svojom će biskupijom revno upravljati sve do smrti 1905. godine. Njegov biskupski život je, između ostaloga, obilježilo i nastojanje oko jedinstva čitave Crkve, a to nastojanje je temeljio na zajedničkoj duhovnoj baštini svetih Ćirila i Metoda. Kao kulturni i politički djelatnik biskup Strossmayer je odigrao značajnu ulogu u osnivanju akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, kao preteče današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, te se zalagao i za osnivanje sveučilišta u Zagrebu. Biskup Strossmayer je zasigurno jedna od najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatskih ličnosti 19. stoljeća.

² Ovdje ukazujemo na vrlo detaljan opis Strossmayerovih govorničkih nastupa pod naslovom "Biskup prediči" u: *Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakovački i srijemski. God. 1850.-1900. Prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja*, Djakovo 1900., str. 130.-132. Međutim, u daljnjem tekstu će biti spomenuta još neka relevantna svjedočanstva koja idu u prilog Strossmayeru kao vrsnom govorniku.

³ Kao primjer se može navesti knjiga *Govornici. Etičnost riječi čuvenih govornika* u nakladi Braće hrvatskog zmaja, Zadar, 2010., u kojoj je sabrano četrdeset odabranih govornika, većim dijelom hrvatskih,

to značajna činjenica koja ide u prilog tezi o Strossmayeru kao vrsnom govorniku.

S druge strane, u velikom broju relevantnih studija o Strossmayeru gotovo je neizostavan spomen njegovih govorničkih sposobnosti, nerijetko naglašeno i sa sadržajno vrlo izričajnim epitetima. Tako se spominje kako je bio *ljepoumac* u poznavanju jezika i govorništva, naziva ga se *zlatoustim*, po uzoru na Ivana iz Antiohije (350. – 407.), jednog od najvećih retorički obrazovanih kršćanskih propovjednika, poradi čega je i dobio naziv “zlatousti” (gr. Χρυσόστομος).⁴ Biskupa Strossmayera se nadalje karakterizira kao *une belle esprit* i *gransenjer* koji je posjedovao oratorsku moć utjecaja na slušatelje i ovladavanja ljudima.⁵ Ističe se njegova vještina, govornička polijezičnost, ali i u pisanim nacrtima njegovih govora produktivnost i samosvijest kao autora hrvatskog literarnog jezika sa velikim govornim mogućnostima.⁶

O Strossmayerovim nastupima i govorima na I. Vatikanskom saboru (1869. – 1870.) piše se u superlativima, odnosno o sjajnim nastupima i briljantnim govorima, koji će mu pribaviti izuzetan ugled u katoličkom svijetu i šire,⁷ o možda najljepše izgovorenim govorima na saboru, spominju se sjajni, divni, izazovni, stilski dotjerani, ali i snažni i odmjereni govori, koje je Strossmayer izricao u svoj spontanosti i opuštenosti, a istovremeno s velikom impulzivnošću i hrabrošću, te su unosile visoku razinu dinamičnosti u saborske aule.⁸ Ubrzo je, još za vrijeme održavanja sabora, bio okvalificiran kao biser govorništva.⁹

Njegovi su nastupi i govori nerijetko izazivali velike aplauze, poradi čega je, prema nekima mišljenjima, vodstvo sabora donijelo čak i samu zabranu aplaudiranja.¹⁰ U ovom kontekstu se za Strossmayera tvrdi da je prozvan *prvim govornikom kršćanstva* i to ne samo zbog nenadmašne klasične latinštine i usvojene ciceronske elokvencije, nego i poradi njegovih vizionarskih ideja o Crkvi koja su tek stotinu godina kasnije

poput Frankopana Bernardina Ozaljskoga, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Stjepana Radića i, nezaobilaznog, biskupa Josipa Jurja Strossmayera. Tu je i knjiga *Glavoviti govori s predgovorom profesora Ive Škarića u nakladi Zadro, Zagreb 1999.*, koja također u svoj izbor uvrštava, između ostaloga, i Josipa Jurja Strossmayera.

⁴ U svojoj propovijedi pred hrvatskim hodočasniciima u Rimu kod sv. Jeronima od 31. svibnja 1877. godine na blagdan Tijelova, Strossmayer na jednom mjestu i citira ovog ranokršćanskog sveca, a što svakako može ukazivati i na biskupovu provrženost njemu i s aspekta njegovih propovjedničkih sposobnosti, u: *Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900. Prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja*, Djakovo 1900., str. 138.

⁵ Usp. Stanislav Marijanović, „Josip Juraj Strossmayer – ličnost, etičnost, kroatocentričnost“, u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Čurić), Đakovo, 2006., str. 9.-28., ovo str. 13.

⁶ Usp. Leopold Augburger, „Grundzüge der kroatischen und südslawischen Kulturpolitik von Josip Juraj Strossmayer“, u: *Zeitschrift für Balkanologie*, 48 (2012.) 1, str. 22.-50., ovo str. 32.-33.

⁷ Riječi su to akademika Franje Šanjeka, a citirano prema Petar Strčić, „Josip Juraj Strossmayer danas“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 16-17, 2006., str. 103.-139., ovo str. 119.

⁸ Usp. Niko Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2002., str. 136.

⁹ Tako ga je neposredno nakon drugog govora na saboru okarakterizirao Lord Acton, u: Tade Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1906., str. 115.-130.

¹⁰ Usp. Niko Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, str. 136.

uzela maha.¹¹ Dakle, nerijetko se uz retoričke sposobnosti, kao poseban Strossmayerov adut ističe i njegovo dobro poznavanje latinskog jezika, čime je zaslužio poštovanje mnogih sudionika sabora. Strossmayerovi se govori karakteriziraju kao tolerantni i teološki opravdani, pa će neki ustvrditi kako je bio prvi govornik i intelektualni vođa opozicije u jednom važnom pitanju, konkretno, pitanju ispravnosti dogme o papinoj nepogrješivosti.¹²

I u drugim različitim tekstovima postoje ovakve i slične interpretacije o Strossmayeru kao izvanrednom govorniku, mužu punom duha i vjere, koji je govorio s apostolskom otvorenošću i hrabro.¹³ Doista, kada se s pastoralno-teološkog aspekta čitaju sadržaji Strossmayerovih govora prvo što postaje razvidno jest njegova izuzetna hrabrost. No, u tom smislu ne nedostaju niti poneki prigovori, koji uz osporavanje teološke širine, ističu i prigovor pojedinih saborskih sudionika o Strossmayerovoj nediplomatičnosti i zanemarivanju onih sudionika sabora koji nisu u toj mjeri bili involvirani u ekumenska gibanja kao što je to bio sam biskup.¹⁴ Ovdje se, naravno, posebno misli na četvrti Strossmayerov govor, koji je održan 22. ožujka 1870. godine u raspravi o nacrtu dokumenta o katoličkoj vjeri. U svakom slučaju, riječi koje se iz tog govora mogu iščitati i za današnje razdoblje crkvene povijesti bile bi poprilično hrabre, a za ono vrijeme bile su i više od toga.

Kao daljnji prigovor Strossmayerovim govorima navodi se nedostatak točno opredijeljene konciznosti i stvarnosti. Međutim, prema drugim mišljenjima, točnija opaska bi bila, da su njegovi govori retorski istina opširni, ali je izvan svake rasprave, da su točno opredijeljeni s obzirom na cilj i stvar koju razvijaju. Pomno iščitavanje govora na saboru, ali i njegovih drugih govora, potvrđuju ovu opasku. Podvojena su stručna mišljenja i u pogledu sumnje u Strossmayerovu teološku stručnost i širinu, no njegovi apologete na to ističu biskupovo sasvim solidno teološko znanje kao stvarnu težinu govora, a što je bio nužan preduvjet i da vanjska klasična forma govora dođe do svojega učinka. Upravo oko učinka tih govora su svi njegovi i prijatelji i neprijatelji bili složni.¹⁵ Razvidno je kako se je Strossmayeru tijekom povijesti nastojalo priljepiti različite etikete, pa i u kontekstu njegove govorničke sposobnosti, i to ponajviše da bi ga se na sve moguće načine diskreditiralo. Te su etikete nastajale tendencioznom i zlobnom redukcijom Strossmayerovih uvjerljivih objašnjenja i razboritih argumenata, sadržanih u vrlo promišljenim i jasno sročnim govorima i javnim nastupima.¹⁶

¹¹ Usp. Stanislav Marijanović, „Josip Juraj Strossmayer – ličnost, etičnost, kroatocentričnost“, str. 25.

¹² Usp. Ivan Lovrenović, „Zagonetka Strossmayerovih govora“, web: <http://ivanlovrenovic.com/2013/01/zagonetka-strossmayerovih-vatikanskih-govora/> (preuzeto: 18. travnja 2015.)

¹³ Usp. Predrag Brkić, *Josip Juraj Strossmayer. Govor u Rimu 1870. godine*, Predgovor, ITG, Zagreb, 1999., str. 6.-7. 8.

¹⁴ Usp. Andrija Šuljak, „Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski sabor“, u: *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru* Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997., str. 65.-79., ovo str. 72.

¹⁵ Usp. Andrija Živković, „Strossmayerovi govori na vatikanskom koncilu“ (prikaz knjige Janka Oberškog, Zagreb, 1929.), u: *Bogoslovska smotra*, 17 (1930.) 4, str. 474.-475.

¹⁶ Usp. Vlatko Pavletić, „Etiketiranjem do zabluda ili slučaj Josipa Jurja Strossmayera. Naljepnice za

U kontekstu negativnog prosuđivanja Strossmayerovih govorničkih sposobnosti valja spomenuti i drugog velikog hrvatskog političara i govornika iz 19. stoljeća dr. Antu Starčevića. Na tragu svijesti o manjkavim pretpostavkama za razvoj govorništva u Hrvatskoj u ono vrijeme, on nije imao pozitivan stav o Strossmayeru kao političkom govorniku.¹⁷ Oslanjajući se na klasične retoričke maksime, konkretno na znamenitu Kvintilijanovu postavku da se zao čovjek i dobar govornik nikad ne mogu naći u jednoj osobi, Starčević je na poseban način podvrgnuo oštroj kritici rašireno mnijenje kako je biskup Strossmayer dobar državnik i dobar govornik. Motrište s kojega Starčević prosuđuje njegovu govorničku i državničku vrijednost polazi od pitanja vrline i postojanosti u radu za opće dobro.¹⁸ Nasuprot Starčevićevu idealu govornika, Strossmayer se pokazuje bez vrline i svojstava koja bi mogla pobuditi povjerenje naroda. Time što nije razvio svoj program koji bi bio dosljedan i postojan, Strossmayeru nedostaju sve one bitne pretpostavke dobrog političkog govornika. Upravo Starčević jasno ističe kako je njegovo nastojanje u govorništvu samo izvor poruge.

Osim ovoga, Starčević ističe kako Strossmayerovi govori nemaju pravilan ustroj niti primjerenu dokaznu argumentaciju, nego su bez primjerene razradbe i nedovoljno poduprti logičkim instrumentarijem, jer se očito govornik ne muči previše kad piše niti dovoljno mjeri riječi. Izvodeći svoju argumentaciju do krajnosti Starčević završava u najtežoj kvalifikaciji o Strossmayerovu govorničkom umijeću proglašavajući ga govornikom za Slavoserbe.¹⁹

Iz potonjega očito je kako se Starčevićeve opaske o Strossmayeru u velikoj mjeri temelje na političkoj neistomišljenosti ili, bolje rečeno, na različitosti pravaca postizanja istoga cilja, a to je dobro hrvatskoga naroda.²⁰

Može se zaključiti kako su prosudbe Strossmayerovih govorničkih sposobnosti dvoznačne, a na što su nerijetko utjecali i neki vanjski čimbenici, poput razmimoilaženja u unutarcrkvenim ili društveno-političkim stavovima i pravcima. Ipak, činjenica jest da je mnogo veći broj relevantnih autora koji ukazuju na više nego solidnu Strossmayerovu govorničku nadarenost.

biskupa“, u: *Zbornik 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Čurić), Đakovo, 2006., str. 29.-42., ovo str. 33.

¹⁷ Usp. Pavo Barišić, „Starčevićeva politička retorika“, u: *Prilozi 20* (1994.) 1-2, str. 217.-242., ovo str. 228.

¹⁸ Usp. *Isto*, str. 238.

¹⁹ Usp. *Isto*, str. 239.-240. Starčević je u svojim djelima često ukazivao na pojavu tzv. Slavoserba, koje je držao za „smetje naroda, versta ljudi koji se prodavaju svakomu tko i po što ih hoće, i svakom kupcu daju Hrvatsku u nametak; versta ljudi, koje će svatko, ako se neda više, kupiti i za zdelu krumpirah; ljudi koji imati svatko bi se stidio (...); ljudi koji su po svojoj sužanjskoj naravi proti svemu što je dobro, slavno, veličanstveno; koji su se kao zakleli narod hrvatski sbrisati s lica zemlje, ter o tomu i rade.“ U: Ante Starčević, „Nekolike uspomene“, u: *Djela dr. Ante Starčevića, Znanstveno-političke rasprave 1894.-1896.*, Djela 3, str. 313.-373., ovo str. 342.

²⁰ S druge strane je u tom sklopu zanimljivo spomenuti podatak da je upravo Strossmayer dao tiskati Starčevićev prvi govor u Saboru i da je očito imao vrlo pozitivan sud o njegovu govorništvu. Usp. Pavo Barišić, „Starčevićeva politička retorika“, str. 218.

Retorička analiza Strossmayerovih govora

Metodološke napomene

U pokušaju analize Strossmayerovih važnijih govora²¹ koristit ćemo, većim dijelom, klasično-retorički analitički instrumentarij. U obzir će se uzeti glavne ideje klasičnih teoretičara retorike kao znanstvene discipline i umijeća govorenja, koji stoje u samim korijenima njezina razvoja. Konkretno, teoretičari grčke i rimske antike, poput Aristotela, teoretskog začetnika retorike, ali i Cicerona i Kvintilijana te drugih autora, koji su značajno pridonijeli povijesnom razvoju ove discipline. Neke njihove najosnovnije ideje bit će istaknute u samoj analizi Strossmayerovih govora. Općenito će se nastojati dosegnuti i predstaviti bitna obilježja Strossmayerovih govora, točnije, kvaliteta raspoređenosti dijelova govora i njihove osnovne karakteristike, način argumentacije i korištenje različitih retoričkih figura, te značajni elementi njegovih govorničkih nastupa. Ovako primijenjen analitički instrumentarij trebao bi pokazati jesu li i uolikoj mjeri neka gore spomenuta osporavanja i kritike na račun biskupovih govorničkih sposobnosti opravdana ili nisu.

Elementi pripreme govora

O važnosti pripreme govora ali i njegove pravilne strukture i dizajna piše već Aristotel u trećoj knjizi svoje *Retorike*.²² Na ovom tragu će kasnija retorička tradicija utvrditi i bitne dijelove govora od invencije preko dispozicije i elokucije pa sve do memorije i akcije ili izvedbe.²³ Bez obzira na razliku vrsta govora, faze govora ostaju uvijek jednake, prilagođavajući se sadržaju, publici i situaciji općenito. Na temelju relevantnih svjedočanstava, te posebice na temelju iščitavanja njegovih govora razvidno je da se je Strossmayer dobro pripremao za svoje govorničke nastupe, kako iščitavanjem i proučavanjem različitih znanstvenih područja tako i na temelju raznolikosti životnog iskustava. Njegovi govori svojim sadržajem odaju ne samo bogatu spremu teološkog znanja nego i svestranu naobrazbu. Općenito je prihvaćena činjenica da se je Strossmayer i u pripremama za svoje govore redovito savjetovao s različitim stručnjacima i intelektualno nadarenim osobama, primjerice sa svojim bliskim suradnikom Franjom

²¹ U ovom tekstu će se najvećim dijelom osvrtni na dva poznatija Strossmayerova govora u Hrvatskom saboru: 1) „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“ od 19. travnja 1861.; 2) „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“ od 5. srpnja 1861. Zatim u razmatranje se uzeo i njegov „Govor na velikoj skupštini Županije virovitičke“ od 11. veljače 1861. Osim toga, analizirat će se i sa unutarcrkvenog područja njegov nezaobilazan četvrti govor na I. vatikanskom saboru o temi „Crkva i papinstvo“ od 22. ožujka 1870., kao i Strossmayerove dvije propovijedi, one od 29. rujna 1850. godine u staroj katedrali na dan svoje instalacije i one iz Rima od 31. svibnja 1877. godine pred hrvatskim hodočasniciima na blagdan Tijelova.

²² Usp. Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb 1989., str. 165. i dalje.

²³ Takva podijela govora se navodi u starorimskom retoričkom spisu *Rethorica ad Herennium* iz 1. stoljeća prije Krista, koji u mnogočemu predstavlja svojevrstu sintezu različitih elemenata iz grčke retorike, pa tako i elemente iznalaženja i oblikovanja. Usp. Michael Meyer (i sur.), *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Disput, Zagreb, 2008., str. 48.

Račkim. Dakle uvažavao je znanje drugih i nije mu bilo stalo do pohvala o izrečenom, nego daleko više do općeg dobra i istine.

Sve navedeno važno je u ovom kontekstu istaknuti jer je i potreba raznolike kvalitetne izobrazbe kao i govorničke pripreme na tragu naputaka klasičnog govorništva.²⁴ Široka općekulturna, ali i stručna i govornička izobrazba pridonosi velikoj samosvijesti i odvažnosti u govorničkom nastupu, a što je biskup Strossmayer najčešće i pokazivao, vodeći ponekad i vrlo žestoke rasprave.

Ono što se u ovom kontekstu može istaknuti kao svojevrsni nedostatak, misleći pritom na Strossmayerove propovijedi, jest činjenica da ih nije zapisivao. O tome i sam svjedoči u jednom svojem pismu iz 1877. godine, u kojem piše: „Ja težkom mukom pišem, za to od dvadeset i više godina ni ne pišem svojih prodika. – Da je u nas brzopisaca, ja bih vam svaku svoju prodiku drage volje poslao.“²⁵ Doista je riječ o pravoj šteti, jer bi još i danas brojni propovjednici imali pravu zbirku kvalitetnih propovijedi iz kojih bi mogli izvlačiti nadahnuća i za današnje vrijeme.

Važno je spomenuti kako je Strossmayer, bez obzira na sasvim očitu osobnu pripravu za svaki govor, redovito bio spreman prilagođavanju konkretnim okolnostima za vrijeme održavanja govora. Bio je, dakle, vješt i u govorničkom snalaženju u konkretnoj situaciji, te je nerijetko znao napustiti koncept pripremljenog govora i pomiriti ga sa konkretnom okolnostima. Kao primjer navodimo dio njegova govora u Rimu: „Ovdje vidim jednog člana, koji prstom pokazujući na mene veli: ‘Evo raskolničkog biskupa, koji je pod lažnom zastavom u našu sredinu došao.’“²⁶ Ili druge riječi iz istog govora: „Zdesna dopiru mi riječi: ‘Ti si Petar, na toj stijeni sagradit ću Crkvu svoju.’ (Mt 16,18) Ovom prigovoru želim, štovana braćo, odmah odgovoriti, no prije toga ću vam plod moga istraživanja povijesti saopćiti.“²⁷ Dakle, Strossmayer je u svojim govorima uvažavao okolnosti koje nastaju, pa i one iznenadne, te se na njih uljudno govornički i osvrće i ne prelazi preko njih onako retorički nezainteresirano i omamljeno samo da se govor privede svom kraju: „Štovana braćo, ne uskratite mi vašu pozornost, jer vašim mrmljanjem i prekidanjem ne opravdavate ni malo one, koji s ocem Hijacintom kažu, da ovaj crkveni Sabor nije slobodan, jer da je našem umu unaprijed nametnut bio.“²⁸ Nakon što su mu, za vrijeme

²⁴ Tako Ciceron u svojem djelu *O govorniku (De Oratore)* piše kako „nitko ne može biti rječit u području koje ne poznaje“, te da nitko „ne bi mogao, kad bi i najbolje poznao građu, a bio nesposoban za uobličavanje i brušenje govora, govoriti o onome što poznaje“ (I, 14, 63), u: Marko Tulije Ciceron, *O govorniku*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2002. Osim te stručne i govorničke izobrazbe Ciceron od govornika zahtjeva i općekulturno znanje, kada piše da: „ovoga tako značajnog naslova [naslova govornika, o.a.] bit će dostojan onaj govornik koji će – ma koja mu se tema pojavila, a treba ju razjasniti govorom – govoriti znalački, stalozeno, ukrašeno i napamet, i napokon izvesti govor sa stanovitim dostojanstvom“ (I, 15, 64), u: *Isto*.

Nadalje, i Kvintilijan u svom djelu o obrazovanju govornika u kontekstu analize o obilježjima dobrog govornika, između ostaloga, ukazuje i na važnost znanja, stručnosti i naobrazbe na vrlo širokom spektru znanstvenih i umjetničkih područja. Usp: Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika – odabrane strane*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985., str. 103. i dalje.

²⁵ Svjedočanstvo o tome pod naslovom „Biskup prediči“, str. 132.

²⁶ Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu 1870.*, ITG, Zagreb 1990. str. 15.

²⁷ *Isto*, str. 18.

²⁸ *Isto*, str. 10.

govora, neki od saborskih otaca počeli predbacivati „šuti bezbožniče šuti!“ nije se dao smesti nego je uljudno zamolio i prekorio: „Umirite se, štovana braćo, još nisam pri koncu. Zabranjujući mi dalje nastaviti, dokazujete svijetu da nepravdu činite, jer želite neznatnog člana ove skupštine ušutkati.“²⁹ Sve u svemu Strossmayer nije olako ostao ravnodušan prema dobacivanjima sa strane, nego se osvrnuo na riječi koje su do njega dopirale i to vješto ugradio u svoj govor, te u nastavku ponovno argumentirano i, nadasve, odvažno branio svoje stavove, pozivajući se na svoj biskupski naslov i kršćansku zadaću postupanja prema savjesti.

Jasna razdioba pojedinih govora

Prema Aristotelu, nužni su dijelovi govora izlaganje predmeta i metoda uvjeravanja, a u najboljem slučaju su uz to važni uvod i epilog ili završetak govora.³⁰ O važnosti uvoda u govor svjedoče i brojni drugi retorički udžbenici i tekstovi. Njega se zajedno sa završetkom govora (peroratio) redovito ističe kao zasebni dio govora, dok se središnji dio govora vrlo raznoliko percipira i opisuje.³¹ Uvodni dio govora je važan ako uvodi u samu temu govora, a o njemu ovisi i pobuđivanje pozornosti slušateljstva kao i pridobivanje naklonosti prema govorniku.

Kada se Strossmayerovi govori u najopćenitijem smislu uzmu u razmatranje, postaje sasvim jasno kako je svaki od njih, bilo da je riječ o političkom bilo o unutar-crkvenom govoru, osim sa sadržajnog – o čemu će kasnije još biti riječi – vrlo kvalitetan i s ovog formalnog aspekta. I u svakom njegovom govoru jasno se može prepoznati uvod i završetak, ali isto tako i središnji dio govora s naracijom i argumentacijom.

Njegovi su uvodi u govore raznoliki i prilagođeni konkretnoj situaciji i slušateljstvu, i na tragu su upravo spomenute retoričke funkcije toga dijela govora. Kao politički govornik, Strossmayer nerijetko svoje znamenite govore započinje ukazujući i na osobne motive. Iščitavajući njegove govore nije teško zamijetiti da se oni gotovo uvijek temelje na ljubavi prema hrvatskom narodu i hrvatskoj domovini. Tako, primjerice, u govoru *O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovom budućem uređenju* na početku ukazuje na mučnost postojeće situacije i želi da bar nešto pridonese boljitku svoga naroda, pa govori ovako: „Bilo bi mi dakle mirovati i štititi, da me na besjedu ne nuka svijest moja i čista ljubav domovine, koja, vjerujte, prvo poslije moga Boga mjesto u srcu mom zauzima, gdje se je sa svetom vjerom srasla; ljubav domovine iskrena i otvorena, ljubav, kojoj je Bog svjedok, da nigda vlastite koristi niti slave tražila nije, niti će igda tražiti, pače ljubav, koja bi rado i dragovoljno svako zlo, svaku nepravdu i sumnju podnijela, samo ako bi se tim zlo i nepravda od domovine odvrtila.“³² Ljubav prema

²⁹ *Isto*, str. 14.

³⁰ O analizi pojedinih dijelova govora kod Aristotela u: Aristotel, *Retorika*, str. 201. i dalje.

³¹ Usp. Elenmari Pletikos i Jelena Vlašić, „Uvodni dio govora: kako privući pozornost i stvoriti naklonost publike“, u: *Medijska istraživanja* 12 (2006.) 2, str. 5.-18., ovo str. 6.

³² Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“ od 5.

narodu i domovini, kao i želja da na bilo koji način pridonese njihovu boljitku, često je istican motiv u uvodnim dijelovima znamenitih Strossmayerovih društveno-političkih govora. Analiza njegovih govora samo potkrepljuje tu, zapravo, općeprihvaćenu tezu, koju se uvijek iznova može susresti u različitim relevantnim studijama o Strossmayerovu liku i djelu.

Snažan govornički nastup pretpostavlja sigurnost i neustrašivost, međutim govornička trema je fenomen koji je već Ciceron okarakterizirao normalnim, štoviše, poželjnim: „Čak i oni koji najbolje govore i koji to mogu činiti s najvećom lakoćom i najbogatije ukrasima, ipak mi se, ako govorenju ne pristupe plašljivo i na početku govora ne pokažu smetenost, čine gotovo besramnima. (...) Što se mene tiče, ja i na vama obično vidim i na sebi samome vrlo često iskusim kako problijedim na početku govora i tresem se cijelim duhom i svim udovima.“³³ Ovakav oprezan i odgovoran pristup govornika pokazivao je i biskup Strossmayer. Kao primjer ovdje ukazujemo na poznati četvrti govor na I. vatikanskom saboru, gdje on očito pod pritiskom treme, ali i odgovornosti za svoje riječi, započinje svoj govor na sljedeći način: „Dršćući, no slobodan i miran u svojoj savjesti pred Bogom, koji živi i mene gleda, hoću da među vama u ovoj svečanoj skupštini prozborim.“³⁴ Ove riječi odišu snagom koja može privući naklonost slušateljstva, jer uz spomenutu tremu i svijest o odgovornosti, Strossmayer ističe i mirnoću svoje savjesti, što će u daljnjem svojem izlaganju argumentima i dokazivati.

Gledajući s retoričkog aspekta, zaključak govora (peroracija) nije ništa manje bitan od samoga uvoda, jer je njegova uloga u pogledu na cjelokupni uspjeh govora presudna. Retorički bi zaključak trebao pružiti sažet pregled argumenata korištenih u glavnom dijelu govora.³⁵ Upravo je to često prepoznatljiv stil Strossmayerovih zaključaka govora. On se, naime, poziva na svoje obrazlaganje i nastoji rezimirati i još jednom istaknuti glavne naglaske i argumente. Nerijetko pritom i svoju govorničku odvažnost i neustrašivost dovodi do samoga vrhunca. Kao dobar primjer u tom smislu mogu poslužiti zaključne riječi njegova govora na saboru u Rimu: „Opetovano vam velim: ako nepogrješivost sadanjega biskupa Rimskog sada zaključite, morate nepogrješivost sviju biskupa prijašnjih, bez razlike potvrditi, a kako biste to u stanju bili učiniti, kad vam povijest bjelodano veli, da su Pape u svom naučavanju često zabludili. Možete li dakle tvrditi, da su lakomi, rodoskrvni, ubojni i radi simonije okrivljeni, namjesnici Isukristovi? Ali, časna braćo, takovu rugobu tvrditi, značilo bi Isusa Krista izdati: gore bi sagriješili protiv Isusa nego Juda: to bi značilo Njemu blato u lice bacati.“³⁶ Nakon ovih riječi negodovanja su dosegla svoj vrhunac u dopirućim glasovima: „Dolje s govornice brzo, začepite tomu krivovjercu usta!“ No Strossmayer se nije dao uplašiti

srpnja 1861. u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Čurić), Đakovo, 2006., str. 57.-81., ovo str. 58.

³³ Marko Tulijski Ciceron, *O govorniku*, I, 26, 119-121.

³⁴ Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu*, str. 9.

³⁵ Usp. Aristotel, *Retorika*, str. 220.

³⁶ Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu*, str. 32.

nego, pozivajući se na svoj autoritet, poziva sudionike sabora na razboritost, ali i sam zauzima sasvim jasan stav, javno odbijajući dati svoj glas u korist nauka o papinskoj nepogrješivosti: „Vjerujte mi, povijest ne daje se više ponoviti: tu je i ostaje za uvijek, za ozbiljni prosvjed protiv nauke o nepogrješivosti Pape. Možete jednoglasno proglasiti, no moga glasa nikada dobiti nećete.“³⁷

U smislu klasičnog razumijevanja uloge retorike kao umijeća uvjeravanja,³⁸ iz Strossmayerovih govora je vrlo očita zauzetost u uvjeravanju slušateljstva u argumentaciju koju je iznosio. To se posebno daje razaznati u zaključnim dijelovima njegovih govora, kada često i potiče svoje slušateljstvo na sasvim konkretne odluke ili čine.

Snaga uvjeravanja

Na tragu načela klasičnog govorništva, napose na tragu Aristotela, Strossmayer je nastojao svoje slušatelje uvjeriti u ono što je govorio i pridobiti ih snagom svojih dokaza, uspješno se koristeći različitim vrstama argumentacija.³⁹ Njegova stilska jasnoća i jezgrovitost je vrlo osebujna, bez obzira na nerijetko i vrlo duge govore.

Kada je riječ o Strossmayerovim govorima na crkvenom koncilu, cjelokupna njegova argumentacija – konkretno u pogledu proglašenja dogme o papinskoj nezabludivosti – počiva na sv. Pismu, ali i na crkvenoj historiografskoj tradiciji. Riječ je o argumentaciji, koja bi nerijetko i danas, pogotovo kod određenog broja crvenih teoretičara, bila smatrana oskudnom ili nedovoljno uvjerljivom.

S druge strane, njegovi politički govori prepuni su potkrjepom povijesnih podataka i historiografskih činjenica, koji, uredno i stilski dotjerano poredani, svjedoče o uvjerljivosti Strossmayerovih argumenata i nastupa općenito.⁴⁰ Kao primjer u ovom kontekstu ukazujemo na dio govora *O državno-pravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju* od 5. srpnja 1861. godine, u kojem Strossmayer argumentira na temelju povijesnih podataka: „Uvijek je narod naš u sličnih okolnostih oprezno postupao, niti igda bez priznanja svoje samostalnosti državne ugovarao ugovore. Koncept petnaestog stoljeća, kad ga dva kralja slobodnom voljom izabrana iza sebe iznevjeriše, Ivan naime Korvin i Maximilian, prizna na posljedku Vladislava Dugog

³⁷ *Isto*, str. 32.

³⁸ *Uvjeravanje* je od samih početaka razvoja retorike shvaćeno kao predmet koji je svojstven retorici, na što upućuju već pitagorovci Koraks i Tizija u 5. st. pr. Kr., a kasnije će se taj predmet jasno istaknuti i u najznačajnijim određenjima retorike kao „sposobnosti teorijskog iznalaženja uvjerljivog u svakom datom slučaju“, u: Aristotel, *Retorika*, str. 6., ili kao sposobnosti „govoriti na način koji je uvjerljiv“, u: Marko Tulije Ciceron, *O govorniku*, I, 31, 138.

³⁹ Aristotel u svojoj *Retorici*, konkretno u prvoj knjizi, razlikuje četiri vrste argumentacije, odnosno znanstvenu, u kojoj je silogizam demonstrativan jer polazi od istinitih premisa, zatim dijalektičku, u kojoj je silogizam dijalektičan, jer polazi od mogućih premisa, erističku, koja ili mogućima prikazuje premise koje to nisu ili simulira zaključke koji iz njih proizlaze, te retoričku, koja počiva na entimemu i primjeru. Usp. Aristotel, *Retorika*, str. 8.-13.

⁴⁰ Aristotel u drugoj knjizi svoje *Retorike* ukazuje i na snagu historijske vrste primjera u kontekstu govorničkog uvjeravanja, usp. Aristotel, *Retorika*, str. 131.

kralja poljskog i ugarskog za svog kralja, ali samo uz predbježno diplomatski priznanje i ojamčenje svoje samostalnosti, ko što potvrđuju članci 1. i 8. god. 1492. u zakonik ugarski izvršeni.⁴⁴¹

Biskup Strossmayer se u svojem argumentiranju vješto služio i entimemima, odnosno dedukcijama koje su zasnovane na vjerojatnostima.⁴⁴² Tako je, primjerice, u svojem poznatom govoru na I. vatikanskom saboru, protiveći se proglašenju dogme o papinoj nepogrješivosti i predlažući kolegijalno upravljanje Crkvom s papom na čelu, između ostaloga istaknuo sljedeće: „Kad bi Šimun sin Jonin ovo bio, za koga mi danas njegovu svetost Pia IX. držimo, onda je čudnovato, da Isus Krist nije njemu rekao: ‘Kad ja svojem ocu uzađem, slušajte Šimuna Petra, kao što ste mene slušali. Ja ga imenujem svojim namjesnikom ovdje na zemlji.’ No Isus Krist ne govori nigdje o ovome, dakle ni ne misli Crkvi glavaru postaviti.“⁴⁴³

Jedna od bitnih značajki govora jeste i da mora biti upravljen danom slušateljstvu, što znači da on, bez obzira na svoju monološku stvarnost, zapravo predstavlja živi razgovor s prisutnom publikom.⁴⁴⁴ U tom smislu valja istaknuti kako su i Strossmayerovi govori nerijetko i svojevrzni dijalog sa slušateljstvom, što znači da često u svojim govorima koristi i eventualne protuargumentacije ili pobijanja, na što onda redovito daje svoje viđenje stvari.⁴⁴⁵ Kao primjer za ovakav dijaloški značaj Strossmayerovih govora navodimo sljedeći citat: „Ali će mi može bit prigovoriti: to su pogibeljne državopravne teorije, koje bi lahko temelj starodavnomu ustavu i državnomu posjedu našem podkopati mogle. Na to neka bude odgovor: stari naši nigda državne ugovore ugovarali bez da bi si bezuvjetno i u svoj pravnoj formi svoj starodavni ustav i svoju državnu cjelovitost ojamčiti dali.“⁴⁴⁶ Ovakvih i ovima sličnih oblika uvažavanja eventualne protuargumentacije i svijesti o govorništvu kao i svojevrsnom dijalogu, može se u velikom obujmu naći u Strossmayerovim govorima.

Stil govora

Opće je poznato kako je Aristotel cijelu treću knjigu svoje *Retorike* posvetio stilu govora, ističući odmah na početku kako nije dovoljno samo raspolagati argumentima koje treba izložiti, nego ih je potrebno valjano i iskazati, jer upravo to uvelike pridonosi snažnom dojmu govora.⁴⁴⁷ Prema Aristotelu neke bitne odlike stila jesu jasnoća, prikladnost i uzvišenost govora, kao i prirodni, vlastiti i uobičajeni govor, te korištenje

⁴⁴¹ Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“, str. 61.

⁴⁴² O *entimemu* kao retoričkom silogizmu koji polazi od mogućih premisa pogledati u: Aristotel, *Retorika*, str. 8.-10.

⁴⁴³ Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu*, str. 11.

⁴⁴⁴ Usp. Đuro Gračanin, *Temelji govorništvu*, Zagreb 1968., str. 48.-49.

⁴⁴⁵ Na snagu protuargumenta i pobijanja kao dijela dokazivanja ukazivalo se već i u kontekstu antičkog govorništvu, usp. Aristotel, *Retorika*, str. 157.-160.

⁴⁴⁶ Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“, str. 63.-64.

⁴⁴⁷ Aristotel, *Retorika*, str. 165.

različitih stilskih figura. Vrlo slično njemu i Kvintilijan smatra da među glavne odlike stila spadaju jasnoća, upotreba riječi u njihovom pravom značenju i pravilnom poretku, sažetost rečeničnih perioda, kao i stil kojem niti smije što nedostajati niti išta biti suvišno.⁴⁸ Govor bi, prema njemu, morao biti oblikovan snažnim i impresivnim riječima, sadržajnim mislima koje će istovremeno odgovarati mišljenju i karakteru osobe govornika. Na sve to skupa se onda valja nadovezati stilske ukrase koji svakom govoru daju sjaj i jezik koji će odgovarati predmetu govora i koji će dati primjerenu sliku činjeničnog stanja.⁴⁹

Iz ovoga jasno proizlazi da je među antičkim teoretičarima retorike stil govora bio visoko vrednovan i imao je poseban značaj. On, naime, čini govor uvjerljivijim i prihvatljivijim slušateljstvu, a s čime je očito i sam biskup Strossmayer bio dobro upoznat, što će biti razvidno iz daljnje analize njegovih govora.

Bogatstvo stilskih figura

Strossmayerovi govori nerijetko odišu mnoštvom jezičnih figura i stilski dotjeranih metafora, primjera, retoričkim pitanjima, zanosom ili emfazom, eksklamacijom i retoričkim ponavljanjima, a sve to skupa značajno pridonosi ljepoti i lepršavosti govora, a samim tim i zavodljivosti govora u odnosu na slušateljstvo. Primjera za svaku od ovih stilskih figura u Strossmayerovim govorima ima pregršt. Kada je riječ o metafori može se, između ostaloga, spomenuti njegov govor o narodnom jeziku po povratku u Slavoniju nakon biskupskog ređenja u Beču na Malu Gospu 8. rujna 1850. godine. U tom govoru Strossmayer koristi veliki broj metafora, nastojeći istaknuti vrijednost i važnost očuvanja narodnog jezika: „Jezik narodni napose smatra kršćanin kano najveći dar Božji; kano ogledalo u kom se duša i srce naroda u svojoj bitnosti poznaje, kanoti najmožniju narodnog izobraženja polugu, kanoti najsposobnije sredstvo kojim se na duh narodni djeluje, kanoti blagajnu u kojoj se sve duševno blago naroda nalazi: zato sve što može čini da se jezik narodni izobrazi, obogati, oplemeni, sve pak od njega odvraća što bi ga poniziti, pokvariti, otrovati moglo, ali nipošto ne prezire jezika inostranih, pače rado ih uči ter blago iz njih crpljeno u blagajnu naroda svoga prenaša, na priliku pčelice koja po raznih perivojih medni sok kupi ter u košnicu svoju nosi.”⁵⁰ Ovaj citat kao i brojni drugi pokazuju kako u Strossmayerovim govorima, osim elemenata baštinjene retorike, prepoznajemo i visoku razinu zastupljenosti poetike.

Možda jedna od biskupovih najpoznatijih metafora u svim njegovim govorima jest svakako ona iznesena na sjednici hrvatskoga sabora 29. travnja 1861. u poznatom govoru o potrebi utemeljenja akademije i sveučilišta, kada je biskup Strossmayer grad Zagreb istaknuo kao „nedvojbeno predodređen za atenej južnih Slavena“.

U istom govoru, ali i u brojnim drugim, Strossmayer je učestalo koristio i primjere

⁴⁸ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 230.

⁴⁹ Usp. *Isto*, str. 240.

⁵⁰ „Prva riječ okupljenom narodu prigodom intronizacije” u Đakovu 29. rujna 1850. godine, u: *Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakovački i sriemski*, str. 57.-58.

kao daljnji govornički pristup uvjeravanju. Ponovno valja istaknuti još jedan od njegovih poznatijih poređenja iz upravo spomenutog govora: „Danas se vojuje više i odlučuje oružjem duha, nego oružjem materijalnim. (...) Atena bijaše malahan grad; stara Grčka, što se prostora tiče, neznatna, pak se ipak Athena i stara Grčka s umnih i moralnih sila svojih na sve strane svijeta proslavi, niti će joj igda slava potamnjeti.“⁵¹

Strossmayer se nerijetko u svojim govorima služi i retoričkim pitanjima, koristeći ih u svrhu argumentiranja vlastitih stavova i pokazujući odvažnost i hrabrost u njihovoj obrani: „Želite li me dovesti u položaj čovjeka, koji je radi izopačenja istine okrivljen? Činite, ako to možete.“⁵² Postavljajući retorička pitanja Strossmayer je, pogotovo u svojem znamenitom četvrtom govoru na I. vatikanskom saboru, znao biti satiričan ili gotovo bi se moglo reći i ciničan u odnosu na slušateljstvo,⁵³ a što je vjerojatno posljedica njegove uvjerenosti u ono što govori, pa ga je tvrdokornost velikog dijela saborskih sudionika očito živcirala: “Kad dakle nepogrješivost sadanjeg Pape izreknete, to ujedno morate i dokazati (što je baš nemoguće), da si Pape nisu nigda protuslovile, ili morate opet izjaviti, da Vam je Duh Sveti objavio, da nepogrješivost Pape od godine 1870. počima. Imate li toliko drzovitosti, jedno ili drugo učiniti?”⁵⁴ Na sličan način se obraća svojem slušateljstvu i kada odvažno ustraje u nizanju povijesnih činjenica o rimskim biskupima i njihovoj snazi u potkapanju dogme o nepogrešivosti: „Štovana braćo, je li moguće, da je Papa, koji na kapijama hrama novčane zavode podiže, od Svetog Duha nadahnut? Ima li takovi pravo podučavati, da je Crkva nepogrješiva?”⁵⁵ Istu razinu smisla za humor Strossmayer pokazuje i u svojim društveno-političkim govorima, primjerice, obrazlažući sljedeće: „Što se Dolnje kuće tiče, bit će poznato, da sgodopisac ugarski tvrdi, da Rieka i Dalmacija samo putem krune i države Ugarske s Hrvatskom se združiti može. To vam je, gospodo, s oproštenjem vašim budi rečeno, istini i pravdi upravo toliko prilično, koliko bi prirodi prilično bilo vidjeti čovjeka, da mjesto na noguh, na rukuh hodi...“⁵⁶

Nadalje, u svojem govoru u saboru 1861. godine, prigodom prihvaćanja inicijative o osnivanju akademije, a u kontekstu govora o napaćenosti tijekom povijesti hrvatskog naroda i nemogućnosti intelektualnog i kulturnog napredovanja, retoričkim pitanjem Strossmayer ukazuje: „Ah! Bog sam zna, koliko duševnoga blaga u starim i novim spisima s toga uzroka u tminama zakopano stoji ter željno dan uskrsnuća svoga očekuje.“⁵⁷ Ovdje je lako prepoznatljiva i još jedna retorička figura u svrhu razvijanja govora i postizanja uzbuđenja, odnosno eksklamacija ili poklik.⁵⁸ Tu je figuru Strossmayer često koristio.

⁵¹ Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“ od 19. travnja 1861. u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Čurić), Đakovo 2006., str. 49.-55., ovo str. 53.

⁵² *Isto*, str. 18.

⁵³ Kao daljnji oblik izražavanja u govorništvu, a sve u svrhu uvjeravanja, poznata je i figura govorničke ironije, „koja stoji u prividno neprijateljskom izlaganju stvari obzirom na željeni zaključak, no koja u zbilji ide u prilog stvari time što je ismjeviva“, u: Đuro Gračanin, *Temelji govornišva*, str. 104.

⁵⁴ Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu*, str. 28.

⁵⁵ *Isto*, str. 29.

⁵⁶ Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“, str. 62.

⁵⁷ Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“, str. 51.

⁵⁸ Usp. Đuro Gračanin, *Temelji govornišva*, str. 104.

Tako, primjerice, kada u svojem govoru o potrebi akademije upućuje na Dalmaciju, ističući njezinu važnost kao nekadašnjeg značajnog središta političkog i državnog života, sjedišta kraljeva i hrvatske krune i kolijevke slavni junaka, a samim tim ujedno i ognjište svjetlosti i obrazovanja, naglašava: „Ah Dalmacijo mila, što se od tebe učini! Vрати, ah vrati se čim prije u naručaj naš, pak ćeš bez dvojbe biti, što si negda i bila, glava naša i kruna naša!“⁵⁹ Ili kada se u drugom jednom govoru prisjeća slavni dana Zrinskih, Frankopana, Bakača, Jurišića i Berislavića, ističe sljedeće: „Ej, junaci slavni, ne imate vi u domovini našoj veličanstvenih spomenikah, ali ih imate u srcih naših. Ej, da bi nam moguće bilo danas vas uskrisiti i smrt vašu životom našim zamieniti; rado bi mi to učinili, toliko bi danas domovini od potrebe bili.“⁶⁰ I konačno, u kontekstu govora o narodnom jeziku i njegovoj važnosti za ustavnost države Strossmayer ovako zbori: „Ah sladki moj materiji jeziku!“⁶¹

Navodeći brojne retoričke figure i oblike izražavanja u svrhu uvjeravanja slušateljstva, potrebno je u ovom kontekstu spomenuti i još jedan oblik koji se često susreće u Strossmayerovim govorima, a to je figura ponavljanja ili opetovanja koja se sastoji u ponavljanju izraza kako bi se stvar pojačala.⁶² Kao primjer ovakvog oblika izražavanja u argumentacijskom postupku ukazujemo na sljedeći citat: „Nemoć, pod kojom stenjaše i bolovaše doslije narodna knjiga naša, ona je ista, pod kojom stenje i boluje cijelo državno tijelo naše. Oštećeno nam je državno tijelo naše i oslabljeno na sve četiri strane svijeta; oštećeno i oslabljeno stranom nehajstvom našim, oštećeno i oslabljeno stranom tuđim nesmiljem i nepravdom, oštećeno i oslabljeno ponajviše našim požrtvovanjem za opće dobro.“⁶³

Korištenje iste retoričke figure susrećemo i u jednom drugom Strossmayerovu govoru: „Gospodo, istinu vam izpoviedam, da su me znameniti muževi i s ugarske i naše strane u tom obziru umirivali, pa ipak izgubismo Međumurje, staru tu bezdvojbenu svojinu našu; izgubismo Međumurje, čistom hrvatskom krvju napučeno; izgubismo Međumurje, za koje se javno i očito zauzeše sva municipija naša; izgubismo Međumurje, koje predi naši početkom XVIII. stoljeća pod banom svojim proti buntovnikom ugarskim osvojiše i posjedoše, kao što to članak III. sabora našega god. 1704. svjedoči; izgubismo Međumurje baš u onaj čas, kad bi svi višji politički nazori i razlozi zahtievali, da se u pitanje to ne dira, jer kad bi i zbilja pravo Ugarske na Međumurje tako nedvojbeno bilo, kao što nije, ipak nije zaista vriedno bilo, da se sbog te krpe hrvatske zemlje rane među zavađenom braćom diraju i pozljediavaju baš u onaj trenutak, kad bi se svimi silami raditi imalo, da se srca čim više ublaže, da se međusobne simpatije čim više umnože i toli ožudeno pomirenje i bratski savez uskori. Izgubismo, velim, baš u tih okolnostih

⁵⁹ Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“, str. 51.

⁶⁰ „Govor na velikoj skupštini Županije virovitičke od 11. veljače 1861. u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Čurić), Đakovo 2006., str. 43.-48., ovo str. 45.

⁶¹ *Isto*, str. 46.

⁶² Usp. Đuro Gračanin, *Temelji govorništva*, str. 104.

⁶³ Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“, str. 51.

Međumurje, a što mislite, Gospodo, što bi onaj oštri mač, koji čedo to od majčinih prsijuh nemilice odsječe? Mač taj u ruci Ungarah bijaše izraz gore navedeni o županijah ugarskih i njenih starih granicah.“⁶⁴

Posljednji oblik izražavanja, koji u kontekstu analize Strossmayerovih govora želimo spomenuti, jest figura zanosa ili emfaze.⁶⁵ Poneki Strossmayerovi govori u cijelosti odišu zanosom i oduševljenošću. Primjerice cijeli Strossmayerov govor pred saborom o osnivanju akademije i sveučilišta primjer je jednog takvog govora. Posebno se Strossmayerov zanos prepoznaje pri samom koncu toga govora kada ističe veličinu, ljepotu i značaj grada Zagreba za hrvatski narod i daje mu pohvale: „Gradu velim Zagrebu, koji slave i milinja radi imenujem, koji od starodavnih vremena sredotočje kraljevina naših, višega državnoga i duševnoga našega života bijaše, komu ista priroda višu znamenitost i budućnost dosudi i opredijeli, koga će slava neuvela i stoga ostati, što mu lovor nepobitnosti junačko čelo resi, a sniženi okovi tuđi vrat nigda, ni onda oskvrnili nisu, kad je bujica turska velike države oko nas poplavila i slavne gradove pod jaram svoj skućila.“⁶⁶ No, kao što je već spomenuto, neka mjesta u ovom poznatom govoru su prava riznica retoričkih figura upotrebe primjera, metafore, slike, usporedbi i ponavljanja, sve u svrhu unutarnjeg zanosa i oduševljenja.

Upečatljivost nastupa

Već je na početku ovoga teksta istaknuto kako je teško dosegnuti samu govorničku izvedbu Strossmayera kao govornika, a što bi onda upotpunilo ovu retoričku analizu njegovih govora. Međutim, postoje neke naznake koje svjedoče o Strossmayerovoj odlučnosti, hrabrosti, snazi jezičnog izražaja, čime je u velikoj mjeri utjecao na samo slušateljstvo. Očito se je Strossmayer, svjesno ili nesvjesno, vješto koristio aristotelovskom metodom samoprikazivanja kao čovjeka čvrstog karaktera i značenja, a što onda vodi pridobivanju naklonosti i povjerenja samih slušatelja. Već su antički teoretičari retorike ukazivali na potrebu snažne povezanosti retorike i etike, koja svoju konsolidaciju pronalazi u općepoznatoj Kvintilijanovoj izreci da „nijedan čovjek ne može dobro govoriti ako sam nije dobar,“⁶⁷ koja do današnjeg dana čuva svojstvo klasične govorničke maksime.

Strossmayer se, dakle, vješto koristio svojim autoritetom u dokazivanju stvari koje je postavio sebi za cilj. Možemo reći da se koristi i retoričkim elementom *etos*a kao tehnike dokazivanja. No, s obzirom na reakciju slušateljstva, napose izraženoj u obliku ljutnje

⁶⁴ Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“, str. 71.

⁶⁵ Ovim se oblikom izražavanja pribjegava bujici riječi ili jakom naglašavanju neke stvari njezinim uzdizanjem ili snižavanjem, a s ciljem utjecaja na slušateljstvo, u: Đuro Gračanin, *Temelji govorništva*, str. 104. O emfazama i njezinim vrstama piše i Kvintilijan, u: *Obrazovanje govornika*, str. 249. i 307.

⁶⁶ Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“, str. 55.

⁶⁷ Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika – odabrane strane*, str. 163. I Ciceron je duboko vrednovao poveznicu dobroga govornika i dobroga čovjeka kada ističe da „izvrstan govornik, koji je ujedno i dobar čovjek, služi na čast cijeloj državi“, u: Marko Tulije Ciceron, *O govorniku*, II, 20, 85.

i svojevrsnog straha, Strossmayer je očito ozbiljno, ali i bez straha, utjecao na svoje slušatelje, što onda znači da je u njegovim govorima zastupljen i element *patosa* kao tehnike dokazivanja: „U sasvim dobroj namjeri i kršćanskoj svijesti stvaram taj neoboriv zaključak iz povijesti i razuma, da Isus Krist Petru nije podijelio vrhovništvo, da Rimski biskupi nisu trebali biti vladari Crkve, nego su to postali prisvajajući si pomalo sva prava biskupske časti.“ Kada su na ove Strossmayerove riječi čuli povici „šuti, besramni protestante, šuti, šuti jednom“ Strossmayer je odgovorio: „Ja nisam besramni protestant, zaista ne, i tisuću puta ne!“⁶⁸

Cijeli poznati govor na I. vatikanskom koncilu odiše Strossmayerovom odlučnošću i hrabrošću. Biskup s turske granice, kako su ga neki prozvali, hrabro progovara protiv nepravilnosti poslovnog reda, a u daljnjim sjednicama tijekom saborskih rasprava iznosi stavove što odišu razumom i ljubavlju neuobičajenima za sam sabor i vrijeme u kojem je održan. Kada u svojem govoru izriče sljedeće riječi: „Vi ćete, moj gospodine Maninge [engleski biskup], reći, da ja Boga hulim, a vi gospodine Piccoe da sam poludio. Ali oboje je neistinito. Pročitao sam cijeli Novi testament, pa izjavljujem pred Bogom, podižem ruku na ovo raspelo, da o papinstvu kakvo je danas ni traga našao nisam,“⁶⁹ onda se je teško oteti dojmu da riječi poput ovih, kada ih i danas slušamo, djeluju nevjerojatno snažno, odvažno, gotovo izazivajući nelagodu. A pogotovo je to bio slučaj u kontekstu onoga vremena i mjesta gdje su ove riječi izrečene. Plod je to mirnoće osobne savjesti i istovremeno zauzimanja za dobro Opće Crkve i njezine pomirljive zadaće u svijetu, a što će sve skupa do svojeg pravog izražaja, i u velikoj mjeri potpune potvrde doći tek stotinjak godina kasnije, odnosno na Drugom vatikanskom saboru.

O takvoj Strossmayerovoj odvažnosti i hrabrosti, ali i želji za Crkvom koja bi u potpunosti bila primjerena Isusovoj temeljnoj namjeri svjedoče i sljedeće riječi: „Ja tvrdim, da Crkva za vremena apostolâ Pape nije imala, a kad se protivno tvrdi, onda bi se sva Sveta pisma morala spaliti ili sasvim mimoići.“⁷⁰ Ovakve riječi, i za same katoličke teologe, mogu djelovati prežestoko i odviše udaljeno od katoličkog nauka, a da ne kažemo da su jedne od onih čije će ostvarenje, u cjelokupnom njihovom kontekstu, trebati čekati još podosta godina. To je jedna od značajki kako Strossmayerovih govora tako i njegova vizionarstva, povijesno prerani život. S druge strane, sama pomisao na postojanje takvih vizionara u suvremenoj povijesnoj situaciji, bilo u hrvatskom, europskom ili svjetskom millieu, bilo u crkvenom ili društveno-političkom području, istovremeno budi i čežnju i strah. Sve to skupa pokazuje snagu Strossmayerovih riječi i njegove osobnosti.

Kada je slušateljstvo u velikom broju negodovalo na njegovo izvođenje dokaza o tome da je rimskom biskupu dosta kasno pripisano prvenstvo u Crkvi Strossmayer je to isto slušateljstvo umirivao, ponovno pokazujući do kraja svoju odlučnost snažnim i upečatljivim riječima: „strpite se, pa ćete vidjeti da nisam sve ono rekao, što sam htio

⁶⁸ Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu*, str. 25.

⁶⁹ *Isto*, str. 10.

⁷⁰ *Isto*, str. 16.

reći i mogao, pa da znadem da se za mene na Trgu sv. Petra lomača sprema, ne bih šutio i zato ću nastaviti“.⁷¹

Nadalje, s obzirom na Strossmayerov govornički nastup valja istaknuti i činjenicu da je i sam jezik očito bio moćno Strossmayerovo sredstvo za ostvarenje zacrtanih ciljeva, koje drugi nisu mogli ili znali na taj način ostvarivati. Neke ilustracije ukazuju upravo na tu Strossmayerovu odliku, što potvrđuje da je na ljude znao ostaviti dojam, ganuti ih do suza, izazvati zadivljenost, bojom i jačinom glasa, svojom odmjerenošću, pogledom, što je, nerijetko, sve skupa dovodilo slušatelje i do svojevrsne nelagode i straha od ponovnog susreta. Belgijski povjesničar i ekonomist Emile de Leveleye, koji je bio Strossmayerov sugovornik i često viđen gost u Đakovu, svjedoči o Strossmayerovu liku ovako: „On kaže točno što misli, bez uzdržljivosti, bez diplomatske suzdržanosti, s prostodušnošću djeteta i pronicljavošću genija. Potpuno odan svojoj domovini Hrvatskoj, ne želeći ništa za sebe, ne boji se nikoga iznad, kao da traži samo ono u što vjeruje da je dobro, pravedno i istinito; on nema što da zataji.“⁷²

Strossmayer je u svojim nastupima koristio jasnu i, nerijetko, vrlo žestoku argumentaciju, potkrepljenu brojnim dokaznim materijalom. Na tu činjenicu upućuje i njegovo poznavanje nekoliko stranih jezika, kako živih tako i klasičnog latinskog, široka naobrazba, te dobro poznavanje nacionalne, opće i crkvene povijesti, filozofije i teologije. U svojoj osobnoj knjižnici posjedovao je izdanja s najraznovrsnijih područja znanosti, pri čemu u najvećoj mjeri izdanja s područja teologije, ali isto tako i civilnog prava, povijesti, sociologije, politike i književnosti.

Na koncu valja istaknuti i čudoredni karakter Strossmayerovih govora, zauzimanje za dobro čovjeka i naroda, zagovarajući istinu, slobodu i pravednost. Strossmayer očito nije volio sofizam u retoričkom smislu, stoga je u osudi prevrtljivosti i laži znao biti vrlo žestok u svojim riječima. Tako u svojem govori *O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju* na početku poziva na dobru volju i plemenitu namjeru dvaju naroda, te kaže: „Jedno je samo, gospodo, što vas i kano sveštenik i kano nevrijedni vaš drug molim i zaklinjem: Van iz sabornice ove crnoj nemani, sumnji i sumnjičenju! Koju gnjev pakleni kadšto u sredinu naroda izriga, da najnježnije sveze razvrgne, da najplemenitija čuvstva otruje, da najsvetije namjere osujeti, da najljepša i najkrasnija djela krivo tumači i izopači.“⁷³

Kao biskup, Strossmayer je očito revno i pastirski skrbio za svoje vjernike, pa je očito učestalo propovijedao. O tome svjedoči zapis kako „nije prošla niti jedna godina, da biskup ne bi po više put kroz nju stadu progovorio“, i kada se nastoji ukazati na mogući broj njegovih propovijedi: „... čini nam se da je između dvije sto do dvjesti i

⁷¹ Isto, str. 25.-26.

⁷² Stanislav Marijanović, „Udio i doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku prosvjete i kulture, znanosti i umjetnosti Hrvatskoga i Južnoslavenskih naroda“, u: *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, (ur. Isti), Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2008., str. 71.-80., ovo str. 76.

⁷³ Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“, str. 57.

pedeset puta u Djakovu samom, do tri sto i pedeset puta u župama biskupije, a mnogo krat u inim prigodama za raznih blagoslova, svečanosti, polaganja zvjeta, – ne ubrojiv amo (jer nije moguće) one stotine i tisuće kraćih pozdrava, opomena, savjeta, koji su svi obično nosili biljeg prave predike.⁷⁴

Nadalje se u istom kontekstu spominje kako je brojno mnoštvo u biskupa upiralo svoj pogled i zdušno ga slušalo: „Tko ga je bio sretan slušati kod prve besjede 1850., pa ga je imao sreću slušati poslije pol stoljeća, 1900., što će reći? – Uvijek je biskup isti. Ista mehka i zvučna rieč, isti žar oka, ista lahka, prirodjena kretnja; isto oduševljenje i patos; i, čemu smo se ne jedan put divili, ista razumljiva besjeda, koja zadovoljava do konca čovjeka naučna, koju pažljivo prati i dokučuje i prostiji puk naš. To je neodoljivi čar rieči biskupove“.⁷⁵

Dakle, očito je Strossmayer kao govornik jednako dobro utjecao i na učene i na neuke slušatelje, što je, prema svjedočanstvu suvremenika „uzorno obilježje predike biskupove“.⁷⁶ U istom svjedočanstvu se spominje i zanimljivost kako je Strossmayer obično svoje propovijedi započimao dosta slabim glasom, što je ostavljalo prostora bojazni da ga se neće dobro čuti. „Ali ta bojazan ne traje dugo. Biskup još nije dospio do kraja uvoda, obujam njegova glasa se širi i za koji tren dopire on do zadnjeg slušaoca. Biskupa sada razumiješ bolje i dalje, nego li ikojeg besjednika. Slušaoci će nam rado tu istinu potvrditi.“⁷⁷

Na koncu donosimo i citat koji također svjedoči o Strossmayerovim govorničkim sposobnostima, ali i o velikom daru vizionarstva koje je posjedovao: „Tko da se ne sjeća tih rieči biskupovih! Kada si vidio da sve na njem i u njem govori: glas, oko, um, srce, ruka. Bile su to rieči otčinske, koji put i oštrije, uvijek ozbiljne, a nada sve rieči ljubavi i odanosti i žrtve za taj narod; ali, što nećemo nigda zaboraviti, ma kako biskup slikao ozbiljnost vremena, ma kako se slika ta, bila ona prošlih, bila novijih vremena, prikazala tamnom, biskupov pogled u budućnost, ako samo narod shvati dužnost svoju, uvijek je vedar! Posljednji nezaboravni i potresni uzkluci biskupovi uvijek su himna – uzkrskuću.“⁷⁸

Zaključak

Na temelju ovdje prikazanih relevantnih studija i svjedočanstava, i posebice na temelju retoričke analize njegovih govora, može se u velikoj mjeri potvrditi općeprihvaćena teza o Strossmayeru kao vrsnom govorniku. Činjenica je da njegovi

⁷⁴ Svjedočanstvo o tome pod naslovom „Biskup prediči“, str. 130.-132.

⁷⁵ *Isto*, str. 131.

⁷⁶ *Isto*, str. 131. I ova činjenica, između ostaloga, ukazuje na ljepotu Strossmayerova stila govora, u kojem očito, kvintilijanski formulirano, nije ništa nedostajalo niti je išta bilo suvišno, pa je iz tog razloga njegov govor kod obrazovanih nailazio na odobravanje, a neobrazovanima je bio sasvim razumljiv. Usp. Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika*, str. 230.

⁷⁷ *Isto*, str. 131.

⁷⁸ *Isto*, str. 132.

govori svojim sadržajem odaju ne samo bogatu spremu bogoslovnog znanja, nego svestranu naobrazbu i dalekosežnost. Pokazano je kako je u svojim govorima nerijetko pokazivao zavidnu razinu hrabrosti i odvažnosti ukazivanja na stvari kakve jesu, bez obzira na moguće negodovanje i otpor. Potkrjepu upravo rečenoga sažeo je Strossmayer sam u pismu svojem prijatelju Mateju Ožegoviću od 20. studenoga 1862. godine, poslije izjašnjenja na saboru u Rimu, kada između ostaloga piše: “Što se moje osobe tiče, ja ništa na ovome svijetu ne tražim, ničega se na ovom svijetu ne bojim.”⁷⁹

Rukovođen načelom dobra naroda i Crkve Strossmayer je, dakle, bio tipični antikonformist koji je slijedio vlastito uvjerenje do samoga kraja. Zasigurno su upravo hrabrost, odvažnost i zanos, utemeljeni na vlastitom uvjerenju i potkrepljeni neprestanim radom na sebi i na svojim govorničkim mogućnostima nešto što mnogim govornicima, kako unutar Crkve tako i izvan nje, nerijetko nedostaje. I danas još nadahnjuje Strossmayerovo samopouzdanje, koje mu je ponajviše pomoglo da bude djelotvoran, kao i njegovo istaknuto vizionarstvo. Isto tako je činjenica da je Strossmayer neprestano radio na vlastitom obrazovanju, a što je vrlo važno i za dobru elokventnost. Poradi svega toga Strossmayerov lik i djelo i danas mogu poslužiti kao primjer potrebe o permanentnom radu na sebi u svrhu osobnog razvoja i razvoja govorničkih sposobnosti po općepoznatoj maksimi *poeta nascitur, orator fit!*

Ono što posebno zadivljuje, jest i aktualnost pojedinih dijelova njegovih govora i za današnji povijesni kontekst hrvatskog naroda. Kao primjer u tom smislu služi dio njegova govora prigodom ideje osnivanja akademije i sveučilišta pred saborom, kada, između ostaloga, pokazuje i svoje veliko oduševljenje s mladima i povjerenje u njih: „Mladež naša krasna je, čedna je, poslušna je, rado se naucima posvećuje, sposobna je. Mladež naša taka je, da ju s punim pravom cvijetom sadašnjosti a nadom bolje budućnosti nazvati možemo. Mladež naša ima biti baštinica želja naših i duševnih težnja naših. Da se ni mi ni mila domovina u nadi svojoj ne prevarimo, dužnost nam je priliku pružiti mladeži našoj, da se izобрази, da plemenitom baštinicom ljubavi domorodne, domorodnih želja i težnja, slave i dike praotaca svojih po uzvišenom umu i oplemenjenom srcu postane; što samo tada možemo dostići, ako sveučilište u sredini našoj podigli budemo. Mladež naša puno duha i poleta ima, ali je većom stranom siromašna ter joj nije moguće s velikim troškom tuđa sveučilišta pohadati, otkle višekrat biva, da najljepše sposobnosti zakopane i za narodni dobitak izgubljene ostaju. Da i ne napomenem, da mladež u preranoj dobi izvan granica domovine svoje boraveći lako dušu svoju otrovati i narodu se svomu za vazda otuđiti može.”⁸⁰ Ove Strossmayerove riječi, nažalost, danas ponovno postaju više nego aktualne u čitavoj Hrvatskoj, a zasigurno ponajviše u njegovoj i našoj rodnoj Slavoniji.

⁷⁹ Stanislav Marijanović, „Udio i doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku prosvjete i kulture, znanosti i umjetnosti Hrvatskoga i Južnoslavenskih naroda“, str. 76.

⁸⁰ Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“, str. 51.

Literatura

1. Aristotel, *Retorika*, Naprijed, Zagreb 1989.
2. Leopold Augburger, „Grundzüge der kroatischen und südslawischen Kulturpolitik von Josip Juraj Strossmayer“, u: *Zeitschrift für Balkanologie*, 48 (2012.) 1, str. 22.-50.
3. Pavo Barišić, „Starčevićeva politička retorika“, u: *Prilozi* 20 (1994.) 1-2, str. 217.-242.
4. Predrag Brkić, *Josip Juraj Strossmayer. Govor u Rimu 1870. godine*, Predgovor, ITG, Zagreb, 1999.
5. Marko Tulije Ciceron, *O govorniku*, Matica Hrvatska, Zagreb, 2002.
6. *Govornici. Etičnost riječi čuvenih govornika*, (ur. Konstantin Selestrin) Družba Braće hrvatskog zmaja, Zadar, 2010.,
7. *Glasoviti govori*, (ur. Ivan Zadro) Naklada Zadro, Zagreb 1999.
8. Đuro Gračanin, *Temelji govorništva*, Zagreb 1968.
9. Niko Ikić, *J. J. Strossmayer i crkveno, kulturno i nacionalno jedinstvo*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 2002., str. 136.
10. Marko Fabije Kvintilijan, *Obrazovanje govornika – odabrane strane*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1985.
11. Ivan Lovrenović, „Zagonetka Strossmayerovih govora“, web: <http://ivanlovrenovic.com/2013/01/zagonetka-strossmayerovih-vatikanskih-govora/> (preuzeto: 18. travnja 2015.)
12. Stanislav Marijanović, „Josip Juraj Strossmayer – ličnost, etičnost, kroatocentričnost“, u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Ćurić), Đakovo, 2006., str. 9.-28.
13. Stanislav Marijanović, „Udio i doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku prosvjete i kulture, znanosti i umjetnosti Hrvatskoga i Južnoslavenskih naroda“, u: *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera. Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*, (ur. Isti), Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku i Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 2008., str. 71.-80.
14. Michael Meyer (i sur.), *Povijest retorike od Grka do naših dana*, Disput, Zagreb, 2008.
15. Vlatko Pavletić, „Etiketiranjem do zabluda ili slučaj Josipa Jurja Strossmayera. Naljepnice za biskupa“, u: *Zbornik 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Ćurić), Đakovo, 2006., str. 29.-42.
16. Elenmari Pletikos i Jelena Vlašić, „Uvodni dio govora: kako privući pozornost i stvoriti naklonost publike“, u: *Medijska istraživanja* 12 (2006.) 2, str. 5.-18.
17. Tade Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi*

- spisi: govori, rasprave i okružnice*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Tisak Dioničke tiskare, Zagreb, 1906., str. 115.-130.
18. Ante Starčević, „Nekolike uspomene“, u: *Djela dr. Ante Starčevića, Znanstveno-političke rasprave 1894.-1896.*, Djela 3, str. 313.-373.
 19. Petar Strčić, „Josip Juraj Strossmayer danas“, u: *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 16-17, 2006., str. 103.-139.
 20. Josip Juraj Strossmayer, “Biskup prediči” u: *Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakovački i sriemski. God. 1850.-1900. Prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja*, Djakovo 1900., str. 130.-132.
 21. Josip Juraj Strossmayer, „Govor na velikoj skupštini Županije virovitičke od 11. veljače 1861. u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Ćurić), Đakovo 2006., str. 43.-48.
 22. Josip Juraj Strossmayer, Govor „O državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovu budućem uređenju“ od 5. srpnja 1861. u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Ćurić), Đakovo, 2006., str. 57.-81.
 23. Josip Juraj Strossmayer, Govor „O potrebi akademije znanosti i sveučilišta u Zagrebu“ od 19. travnja 1861. u: *Zbornik radova 4. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo 2006., str. 49.-55.
 24. Josip Juraj Strossmayer, *Govor u Rimu 1870.*, ITG, Zagreb 1990.
 25. Josip Juraj Strossmayer, „Prva riječ okupljenom narodu prigodom intronizacije“ u Đakovu 29. rujna 1850. godine, u: *Josip Juraj Strossmayer. Biskup bosansko-djakovački i sriemski*, str. 57.-58.
 26. Andrija Šuljak, „Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski sabor“, u: *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru* Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1997., str. 65.-79.
 27. Andrija Živković, „Strossmayerovi govori na vatikanskom koncilu“ (prikaz knjige Janka Oberškog, Zagreb, 1929.), u: *Bogoslovska smotra*, 17 (1930.) 4, str. 474.-475.

STROSSMAYER AS A SPEAKER – A RHETORICAL ANALYSIS OF STROSSMAYER’S SPEECHES

Abstract

Almost every speech or content of a text about Strossmayer, in addition to many other features and characteristics that he possessed as a prelate and a man of an enormous intellectual and general cultural width, points to his oratorical skills and excellence, both on the ecclesiastic, educational and homiletic-pastoral, and the socio-political and cultural matters. In this paper we will seek to point to that part of the Bishop’s versatility and greatness in a more detailed and concrete way, which has essentially marked Strossmayer’s life and work and has left a significant mark on the context of that time. In addition to the general outline of the Bishop’s oratory skills and his great speeches, precisely on the basis of many of the published studies and reports on this Croatian dignitary, the presentation will be based on a relevant analytical instrumentary, which will be used to rhetorically analyze several of its religious and secular speeches and will try to confirm a generally accepted theory about the Bishop’s public speaking skills. At the end of the paper, following a general idea of the Conference, we will try to point out the desirable consequences of familiarity with this part of the Strossmayer’s ecclesiastical, general cultural, and sociopolitical significance and size, i.e. the need for a cultural adoption, while developing and cultivating speaking abilities, especially for the people from different areas of public life.

Key words: Strossmayer, rhetorics, speech, First Vatican Council, Croatian Parliament.

dr. sc. Marija Erl Šafar, poslijedoktorand
 Tihana Lubina, asistent
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

BISKUP JOSIP JURAJ STROSSMAYER PRIJATELJ SLOVENACA – POČASNI ČLAN SLOVENSКИH ČITAONICA

Svrha rada je u godini obilježavanja 200. obljetnice rođenja đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera podsjetiti javnost na njegov doprinos kao utemeljitelja Akademije te na procese nacionalne i kulturne emancipacije slovenskog naroda u drugoj polovici 19. stoljeća. Biografsko-komparativnom metodom istražena je i analizirana građa, kulturno-povijesne činjenice o povezanosti i prijateljskim odnosima biskupa Strossmayera sa slovenskim nacionalnim i kulturnim prvacima, čitaonicama, društvima i institucijama. Svojim geslom „Prosvjetom k slobodi“, biskup Strossmayer pokreće i novčano pomaže osnivanje Akademije, Zagrebačko sveučilište i mnoge druge kulturne, obrazovne institucije i društva. Nije samo darivao kulturne institucije u domovini Hrvatskoj, nego je to činio i drugim slavenskim narodima, prije svih *Slovincima najbližoj braći*. Slovenske čitaonice su u šezdesetim godinama 19. stoljeća važna historijska kategorija političkog i kulturnog djelovanja Slovenaca koje prepoznaju značaj utemeljenja Akademije i doprinos Strossmayera imenujući ga svojim počasnim članom. Pomažući rad čitaonica Strossmayer pridonosi aktivnostima „čitalačkog doba“ slovenskih čitaonica. Istraživani su i analizirani Strossmayerovi govori, rasprave, enciklike, korespondencija, znanstveni članci znanstvenika, *dokumentarij* biskupovih suvremenika te tisak. Ovo je pogodno vrijeme da o Josipu Jurju Strossmayeru, eminentnom intelektualcu, političaru i crkvenom dostojanstveniku druge polovine 19. stoljeća, saznamo nešto više i prepoznamo njegovu važnost u procesu narodno-političke i kulturne emancipacije slovenskog naroda, a unutar toga i njegov doprinos aktivnostima „čitalačkog doba“ slovenskih čitaonica kao i pomoć mnogim društvima i ustanovama.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, JAZU/HAZU, slovenske čitaonice

Uvod

Biskup Josip Juraj Strossmayer ostavio je važan trag u hrvatskoj povijesti i kulturi u drugoj polovici 19. stoljeća. Narodno zajedništvo slavenskih naroda među kojima su na prvom mjestu bili Slovenci, za Strossmayera najbliža braća „kajkavaca naših“,

uspostavljeno putem kulture i prosvjete, trebalo je biti jamstvo pune emancipacije južnoslavenskih naroda ne samo unutar Habsburške Monarhije.

Slijedom Strossmayerova gesla „Prosvjetom k slobodi“ tijekom proteklih godina Hrvati i Slovenci, kao i neka druga „slavenska braća“, uzdigli su svoje narodno ime, kulturu i znanost na europsku razinu. Govorimo o zajedništvu ravnopravnih odnosa europskih naroda. Za sadašnja postignuća zahvaljujemo ponajprije našim „ognjištima duha“, našim prvim nacionalnim kulturnim središtima, čitaonicama, čuvaricama našeg nacionalnog jezika, govora, čije nas je svjetlo vodilo u budućnost. Strossmayer je želio podariti narodu „katedrale duha“ – Akademiju i sveučilište – i „dati najviše institucije, one koje nema, a Europa ih ima“. Želio je izjednačiti nas s Europom te obrazovati domaće kadrove kao novu inteligenciju i stručnjake koji će ondje djelovati znanstveno i obrazovno i ustrojavati školstvo na svim razinama. Godine 1860. vijest o utemeljenju Akademije brzo se proširila i odjeknula i među slovenskim rodoljubima, pogotovo među Čitaonicama koje svoju radost utemeljenja buduće slavenske Akademije iskazuju imenujući J. J. Strossmayera počasnim članom. U okrilju Akademije/JAZU svoje ravnopravno mjesto imali su Slovenci kao i drugi slavenski narodi slaveći svog zajedničkog dobrotvora!¹

Strossmayer, osječki sin, još je 1849. godine potaknuo i pokrenuo pitanja osnivanja svjetovnog visokog školstva u Osijeku i Slavoniji: „najdoh (...) da ćemo neizmerno za naš narod dobro djelovati moći i bolju mu barem budućnost pripremiti, kad je sadašnjost tako tamna (...) iz pisma Andriji Torkvatu Brliću.“²

Svoje je Sveučilište Osijek³ dobio 1975. godine, sto godina poslije Zagreba, i nakon 125 godina od prve Strossmayerove ideje.

Strossmayer je rođen u Osijeku 1815. godine, Slavonac, Hrvat po opredjeljenju, a umro je 1905. u Đakovu gdje je i sahranjen u kripti svoje Đakovačke katedrale.

Ovaj velikan hrvatske povijesti i kulture vrlo je rano prepoznat po svojoj oštroumnosti i obrazovanju.⁴ Svoju predavačku aktivnost započinje u Đakovu, nastavlja u Beču, gdje postaje jedan od trojice rektora svećeničkog odgojnog Zavoda sv. Augustina. Uz ostalo, na sveučilištu je predavao, ali i djelovao kao dvorski kapelan. U svojim kontaktima s političkim čelnicima Monarhije jasno je iskazivao svoje poglede na mogućnost boljeg položaja slavenskih naroda i Hrvata u tadašnjoj Monarhiji čime se odrekao mnogih

¹ *Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava: [narodnomu dobrotvoru biskupu Josipu Jurju Strossmayeru u spomen pedesetgodišnjice njegova biskupovanja]: sa slikom biskupa J. J. Strossmayera, 29 slika u slogu i 18 umjetničkih priloga*, Zagreb: Matica hrvatska, 1900., str. 1.

² Stanislav Marijanović, „Dvije obljetnice J. J. Strossmayera: misli o zadacima znanosti“, *Glas Slavonije*, 16. travnja 1999, str. 54.

³ Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku osnovano je 1975. godine.

⁴ Osnovnu školu i Franjevačku gimnaziju završava u Osijeku, studij filozofije u đakovačkom sjemeništu. Želja za višim obrazovanjem vodi ga u Peštu gdje je nakon svršenog sjemeništa 1834. godine doktorirao iz filozofije, a zatim nastavlja put u Beč na teologiju, gdje polaže i doktorat iz teologije. Ovaj doktor filozofije i teologije u đakovačkom je sjemeništu od 1842. godine do 1847. predaje nekoliko predmeta.

visokih položaja u središtu Carevine.⁵

Carsko imenovanje J. J. Strossmayera za biskupa Bosansko-djakovačkog i sriemskog 1849. godine, primljeno je s ushićenjem u Hrvatskoj, a među prvim čestitarima je i Ljudevit Gaj,⁶ čije je ilirske, slavenske ideje i sam Strossmayer nosio u sebi. Strossmayer kao biskup radi na organizaciji crkve, ali postavlja i temelje svog daljnog djelovanja. Njegova politička aktivnost najznačajnija je u vremenu od 1860. godine do 1873. godine, kada se kao prvak nalazio na čelu Narodne stranke, vodeće snage hrvatskog nacionalnog pokreta. Početkom šezdesetih godina, na poziv cara, aktivno sudjeluje u radu Carevinskog vijeća u Beču, Banske konferencije o ustrojstvu Sabora i županija, Hrvatskom Saboru i vrlo kratko obnaša dužnost Velikog župana Virovitičke županije. Na kulturnom i znanstvenom planu angažiran je oko osnivanja Akademije, Sveučilišta, s ushićenjem i odobravanjem ne samo hrvatskoga, nego i drugih slavenskih naroda.

Na crkvenom planu impresionirao je crkvenu i svjetsku javnost istupanjem na Vatikanskom koncilu (8. prosinca 1869. do 18. srpnja 1870.). U tom vremenu razvijao je i misao pomirenja Zapada i Istoka, misao unije pravoslavnog slavenstva s Rimom.⁷

Nije samo darivao kulturne institucije i razna društva u domovini Hrvatskoj, nego je to činio i drugim slavenskim narodima, prije svih Slovencima, najbližoj braći. Bio je veliki dobrotvor, najveći mecena, kulturni preporoditelj, briljantan govornik Prvoga vatikanskog koncila, humanist širokih vidika, veliki knez Crkve, ali i političar i zatočnik južnoslavenske sloge i razumijevanja.⁸

Više od pola stoljeća stolovao je u Đakovačkoj biskupiji, gdje je ustoličen 29. IX. 1850., a u kojoj su rado primani i predstavnici slovenskog naroda. U cjelokupnom aktivnom djelovanju biskup J. J. Strossmayer surađivao je sa slovenskim narodnim, kulturnim poslanicima, čitaonicama, društvima i institucijama. U Sloveniji je izabrao Slatinu u Rogatecu kao mjesto u kojem se fizički i duhovno relaksirao svake godine od 1865. godine. Posljednjih se godina sve više povlači u mir svoje đakovačke katedrale.⁹

Đakovačka biskupija i njezino vlastelinstvo bila je siguran oslonac u njegovom političkom istupanju, ali i izdvajanju golemih sredstava za kulturne potrebe ne samo hrvatskog nego i drugih slavenskih naroda. Mnogi su mu crkveni krugovi zamjerali da troši crkveni novac u svjetovne svrhe, a on je odvrćao energično, da uzvrća narodu

⁵ Milan Moguš, "Život i djelo J. J. Strossmayera", *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: zbornik radova*, Zagreb: HAZU, 2006., str. 12.

⁶ *Josip Juraj Strossmayer: dokumenti i korespondencija*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933, knj. 1, str. 75.

⁷ Vladimir Koščak, "Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti J. J. Strossmayera kao političara i mecena", *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J. J. Strossmayera: zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008., str. 267-268.

⁸ Hodimir Sirotković, "Život i djelo đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera", *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer: zbornik radova*, Zagreb: HAZU, 2006., str. 33.

⁹ Vladimir Koščak, "Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti J.J.Strossmayera kao političara i mecena", *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J.J.Strossmayera: zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008., str. 268.

ono što je narodno.¹⁰

Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer prijatelj slovenskih čitaonica

Metodološki pristup istraživanju

Biografsko-komparativnom metodom analizirane su na primjerima relevantne građe kulturno-povijesne činjenice kojima se ogleda Strossmayerov doprinos nacionalno-kulturnoj emancipaciji Slovenaca i prijateljski odnos spram Slovenaca. Strossmayer je uživao veliki ugled posebno kod čitaonica, slovenskih društava, gradova, npr. grada Ljubljane i drugih mjesta. Strossmayera su od prvih začetaka ostvarenja Akademije/JAZU pa do smrti Slovenci hvalili, dodjeljujući mu počasna mjesta naročito povodom pedesete obljetnice biskupovanja. U Strossmayeru su prepoznali brigu za opstojnost slovenskog jezika, slovenskih kulturnih institucija i društava, koje je i financijski podupirao iskazujući prijateljsko poštovanje.

Djela o Josipu Jurju Strossmayeru

O biskupu Josipu Jurju Strossmayeru i njegovom djelovanju postoji opsežna građa i literatura.¹¹ Evidentirano je više od tri tisuće bibliografskih jedinica s odrednicom Strossmayer. Za razumijevanje biskupa Strossmayera, velikana hrvatske povijesti, slavenstva, odnosa prema Slovencima, brige za narodni jezik, kulturu, njegovo mecenaštvo, dobrotvorstvo, neophodno je bilo proučiti veliki broj izvora.

Najiscrpnije informacije, izvore o životu, djelovanju biskupa J. J. Strossmayera nalazimo u *dokumentariju* autora Cepelića i Pavića (1900-1904), iz pera biskupovih kanonika i bliskih suradnika, tiskanog povodom pedeset godina Strossmayerova biskupovanja. Ovaj *dokumentarij* sadrži građu iz biskupskog đakovačkog arhiva, biskupove korespondencije, razna tiskana djela i časopise. *Biskup i Slovenci* dio su

¹⁰ Isto, str. 269.

¹¹ Izbor iz literature: Bobić, A (1850). Čestitanje presvetlomu i prečastnomu gospodinu J. J. Strossmayeru... prigodom njegovog svečanog umestjenja... U Osieku slovima Divaldovina; Topalović, M. (1861). Čuti pjesnikove pri obnovi starodavnog ustavnog života u Kraljevinah Horvatskoj i Slavonskoj... dostojanstvo župana virovitičkoga... U Osieku tiskom Drag. Lehmana i drug.; Nedić, M. (1875). Katica u devet raznih sgodah... preuzvišenomu gospodinu J. J. Štrosmayeru... U Osieku Tiskom J. Franka; Strossmayer, J. J. (1882). Korizmena okružnica encyclica za godinu 1882. Đakovo: Tisak biskupijske tiskare; Spomen- cvieće (1900) iz hrvatskih i slovenskih dubrava u vienac savila Matica hrvatska Narodnom dobrotvoru biskupu J. J. Strossmayeru u spomen pedesetogodišnjice njegova biskupovanja. Zagreb: MH. ; Smičiklas, T (1906). Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori rasprave i okružnice. Zagreb: JAZU. Alfirević, A. (1924). Starokatolici i Strossmayer. Zagreb; Spiletak, A. (1925). Strossmayer i Pape, I-III. Đakovo; Lukas, F. (1926). Strossmayer i hrvatstvo. Zagreb: MH.; Spiletak, A. (1929). Strossmayer u vatikanskom saboru... Zagreb: Hrvatska bogoslovna akademija; Korespondencija Rački-Strossmayer. I-IV (1916-1931) / uredio F. Šišić. Zagreb: JAZU; Koščak, V. (1990). Josip Juraj Strossmayer: političar i mecena. Osijek; Tomljanovich, W.B. (2001). Biskup J. J. Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj. Zagreb: HAZU.

dokumentarija koji se odnosi na povezanost biskupa sa Slovincima s prijateljima, zajednička nacionalna promišljanja, brigu za jezik, knjigu, znanost i kulturu, imenovanja biskupa za počasnog člana čitaonica, grada Ljubljane i dr.¹²

Strossmayerova biografska studija *Nacrt života* napisana za spomen-sastanak povodom smrti Strossmayera u palači Akademije, čitan 16. prosinca 1905. godine, skraćena je verzija nastala na predlošku Milka Cepelića i Matije Pavića i biskupove korespondencije. U drugom dijelu Nacrta su Strossmayerovi govori, rasprave i okružnice koje je držao u Saboru, povodom brojnih aktivnosti gdje je iskazivao svoje poglede i odnose prema narodnom jeziku, ustavnosti, kulturi, zajedništvu slavenskih naroda značaju narodnog jezika za opstojnost, ustavnost i dr.

Strossmayer je najmlađi imenovani biskup u Monarhiji, koji za svoje imenovanje biskupom kaže: „Moje je imenovanje jedina dobit našega naroda za god. 1848. Ja sam prvi narodni biskup.“¹³

Strossmayer i Slovinci

Među slavenskim narodima đakovački biskup Strossmayer izdvajao je Slovence, kako kaže, kao najbliže i najsrodnije Hrvatima. Svoj krug prijatelja Slovenaca stječe još u Beču u Zavodu sv. Augustina gdje je drugovao s Bartolom Vidmerom, kasnije biskupom ljubljanskim (1860-1875), koji je bio na čelu ove biskupije u vrijeme najveće političke aktivnosti Strossmayera.¹⁴ Na biskupskoj konferenciji 1856. godine upoznaje se s preporoditeljem slovenskog naroda Ant. Mart. Slomšekom, a kako je i sam „zadojen“ ilirskim preporoditeljskim duhom, ovo slovensko poznanstvo u vremenu Bachova apsolutizma od velike je važnosti za mladog đakovačkog biskupa. Kao član proširenog Carevinskog vijeća 1860. godine najtješnje se povezuje s dr. Janezom Bleiweisom, iza Slomškega „očetom“ naroda slovenskog.

Za Strossmayera, Slovinci su uz Hrvate najbliža braća koje vežu „ista krv, skoro isti jezik, iste navike, vjerom jedni i prava bratinska ljubav (...) u ovom vremenu upućeni jedni na druge na zajedničkom radu ako se mislimo kao narod spasiti i svoje slavensko obilježje sačuvati.“¹⁵

Strossmayeru je bilo jasno da je sloboda za Slavene moguća tek uz realno sagledavanje

¹² Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900. : posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 778-788; 815; 948-961.

¹³ Tadija Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*. Zagreb: JAZU, 1924., str. 4.

¹⁴ J. J. Strossmayer prvak je Narodne stranke, vodeće snage hrvatskog nacionalnog pokreta član Carevinskog vijeća, Banske konferencije, Veliki župan virovitičke(osječke) županije, osnivač Akademije, zapaženi sudionik Vatikanskog koncila; inicijator osnivanja Sveučilišta zagrebačkog, (...)

¹⁵ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900. : posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 779.

i sporazumno usklađivanje svih povijesnih, političkih i kulturoloških determinacija. U koncipiranju svojih stavova Strossmayer nije bio bez oslonca i imao je veze i odnose s brojnim reprezentativnim predstavnicima slavenstva u Austrijskoj Monarhiji, ali i izvan nje. U slovenski je politički život Strossmayer ušao za vrijeme revolucije 1848./49., kada je u Beču sa slovenskim narodnjacima vodio razgovore o mogućnostima za ujedinjenje hrvatskih i slovenskih zemalja te Vojvodine unutar Habsburške Monarhije.¹⁶

Strossmayer je već tada podupirao slovenski narodno-politički program tzv. „Sjedinjene Slovenije“ udruženjem svih pokrajina gdje žive Slovenci, pozivajući se na narodno-političku emancipaciju prirodnog prava. Strossmayer se, kao hrvatski narodnjak, pozivao i na povijesno pravo kojim je postojala povijesna poveznica nekih slovenskih pokrajina i Hrvatske, no „definitivno je Strossmayer podržavao koncept „Sjedinjene Slovenije“ koji je zagovarao i u kontaktima s vodećim državicima Habsburške Monarhije.“¹⁷

Braneći svoju slovensku braću u proširenom Carevinskom vijeću 22. rujna 1860. godine „digao je prvi biskup tada već ugledni glas da se Slovincima, tom vrlo čestitom narodu dade u njegove škole slovenski jezik i da se taj jezik od svakoga poštiva. Slovenci to već zaslužuju već s toga, što i oni doprinosaju za uzdržavanje tih škola. A još više, što su jezik svoj i knjigu svoju unatoč tolikim zapriekama a bez ičije pomoći ne samo sačuvali, nego upravo liepo razvili.“¹⁸ Nije dugo potrajalo i već nakon četrnaest dana celjska je gimnazija uvela slovenski kao obvezni jezik.

Osnivanje Akademije

Djelatnost vezanu uz Akademiju, odnose njezinih „perjanica“ Strossmayera kao utemeljitelja i trajnog pokrovitelja, te Franje Račkoga kao predsjednika Akademije iščitavamo u Korespondenciji Rački Strossmayer. O programima Akademije prvi njezin predsjednik Rački izražava svoju uvjerenost da će (...) „naša Akademija prisvojiti svaki napredak u znanosti, te da će samo književna uzajamnost slavenska ishoditi ogromnomu narodu slavenskomu i njegovim granama dično mjesto u kulturnoj povijesti naroda romanskih i germanskih.“¹⁹

Vijest o utemeljenju Akademije brzo se proširila i prešla hrvatske granice i preko Save i Sutle, sve do Vltave, ali kao da je najugodnije zastrujila srcima braće Slovenaca

¹⁶ Petar Korunić, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*. Zagreb: Zagreb: Globus: Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1986., str. 41; 47.

¹⁷ Isto, str. 230-231; 241.

¹⁸ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 762.

¹⁹ Franjo Rački, *Korespondencija Rački-Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1928-1931., 3.sv., str. 177-178.

koji pišu Pozoru.²⁰

Svoju zamisao Strossmayer je ostvario 10. prosinca 1860. godine kada je na banskoj konferenciji položio 50 tisuća forinti za utemeljenje Akademije. Za Akademiju su svoj novčani prilog dali mnogi rodoljubi Hrvati, ali i „rodoljubi u Kranjskoj (Slovenija) koji su skupili 1.100 forinti, te rodoljubi u ostalim dijelovima Slovenije 74 forinte“.²¹

Na vijest o utemeljenju Akademije slovenske čitaonice imenuju biskupa počasnim članom i to Mariborska čitaonica, Gorička i Čitaonica Škofje Loke.

Hrvatski sabor temeljem pravila Akademije, odobrena kraljevim reskriptom 4. ožujka 1866.²² godine dobio je ovlaštenje da može izabrati šesnaest članova, od kojih je kralj 9. svibnja 1866. potvrdio četrnaest kandidata. Od ovih četrnaest kandidata, među prvima redovnim članovima je dr. Janez Bleiweis. „(...) na prvem zboru JA 28. julyja 1867. pa sta bila izvoljena kot častni član Fran Miklošič in kot dopisni član graški prof. fizike Simon Šubic.“²³

Do 1900. godine Slovenija je dala devet suradnika, a Akademija ih je uvrstila u svoje „neumrle“.²⁴

Hrvatska dvorska kancelarija u Beču tek je 10. travnja 1867. za predsjednika Akademije potvrdila Franju Račkog, a za pokrovitelja biskupa J. J. Strossmayera. Predsjednik Rački izričito je naglasio da „Akademija neće gajiti znanosti u pravcu idealnome, nego obzirom na potrebe našega naroda i naše domovine.“²⁵

U radovima Akademije rasvijetljen je posebno jezik slovenski. Upravo jezik postaje utvrda protiv ponjemčivanja slovenskih krajeva. Biskup Strossmayer u tim je vremenima sokolio sinove Slovenije, da se priljube jeziku roda svoga, slovenskom jeziku, jer je „jezik najdrogocjenija baština naših otaca.“

S jednakom je radošću primao hrvatske knjige kao i knjige *Matice slovenske i Družbe sv. Mohora* i drugih slovenskih pisaca, „pa opažao kako one plodno šire zdravu i naravnu prosvjetu po narodu slovenskom i kako jezikom svojim usavršuje triebeć

²⁰ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer : biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvecuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 449.

²¹ Agneza Szabo, „Biskup J. J. Strossmayer i ostali utemeljitelji JAZU u Zagrebu 1860-1867“, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J.J.Strossmayera: zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008., str. 395.

²² 4. ožujka 1866. godine uzima se kao dan osnutka Akademije.

²³ Bogo Grafenauer, „Pozdrav Međunarodnog znanstvenog simpozija o J. J. Strossmayeru v imenu Slovenske akademije znanosti i umetnosti“, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J. J. Strossmayera: zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008., str. 38.

²⁴ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvecuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 780.

²⁵ Hodimir Sirotković, „Život i djelo đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. [i] Đakovo, 20. svibnja 2005.: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti: zbornik radova*, [urednik Franjo Šanjek], Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006., str. 56.

tudjinštinu a sve se više primičuć jeziku hrvatskom.²⁶

Shvaćajući ulogu *Matice slovenske* pomaže novčano njezino utemeljenje, Biskup je neumorno nastojao da se preko kulturnih društava s braćom Slovincima bar „knjigom nađu“.

Znanstveni interes za Strossmayera i njegova djela nije niti danas prestao, a HAZU redovito obilježava velike obljetnice. Prvi veliki znanstveni projekt Corpus Strossmayeranum pokrenut je u Osijeku devedesetih godina dvadesetog stoljeća na Pedagoškom fakultetu, danas Filozofski fakultet Osijek. U okviru ovog znanstvenog projekta, Pedagoški fakultet Osijek je uz pokroviteljstvo JAZU Zagreb organizirao 1990. godine veliki međunarodni znanstveni skup O Josipu Jurju Strossmayeru posvećen 175 obljetnici biskupova rođenja i 85. obljetnici smrti. Na ovom skupu sudjelovali su akademici mnogih zemalja, među njima i slovenski akademik Bogo Grafenauer koji je u ime Slovenske akademije znanosti i umjetnosti pozdravio skup. Slijedili su jubilarni znanstveni skupovi HAZU iz 1995., međunarodni Akademijin skup iz 2005. godine u Zagrebu i Đakovu, te jubilarni znanstveni skup Hrvatska-Ekumenizam-Europa u Krakovu iste 2005. godine, kao i osječki znanstveni skup o Strossmayeru kao velikom županu Virovitičke županije iz 2006. godine i dr. Tiskano je više zbornika sa znanstvenih skupova: Zbornik radova o J. J. Strossmayeru, 1997., J. J. Strossmayer: zbornik radova, 2006., Lik i djelo J. J. Strossmayera: zbornik radova, 2008.

Strossmayer i slovenske čitaonice

Vijest o osnivanju Akademije s oduševljenjem su primile i slovenske čitaonice shvaćajući značaj osnivanja Akademije i za slovensku narodnu i kulturnu emancipaciju.

Znao je biskup Strossmayer da su i prve slovenske čitaonice bile „ognjišta na kojih se smrznula srca sunarodnjaka naših grijahu“, kako bi to rekao hrvatski književnik, tajnik Ilirske čitaonice u Zagrebu, ilirac Vjekoslav Babukić. Ova alegorijska misao može se koristiti kao polazište i za prve slovenske čitaonice koje su u Sloveniji također potekle iz kruga iliraca u ljubljanskoj bogosloviji gdje je takvo društvo osnovano 1840. godine. Taj su uzor slijedili i drugi centri u Sloveniji. Svrha je bila da članovi tih društava uče slovenski jezik i upoznaju se sa slavenskim pitanjima.²⁷

Vrijeme apsolutističke i centralističke politike bečkog dvora s izrazito protuslavenskim i njemačkim obilježjem ostavilo je tragove na djelovanje slovenske riječi i čitanja slovenskih knjiga. Bezuspješan je ostao i pokušaj Matice Ilirske da u ljeto 1851. organizira vijećanje slavenskih književnih društava o približavanju „raznih načina pisanja kod Slavjana“, a slovenskim je studentima onemogućeno i polaznje praškog

²⁶ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvecuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Đakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 782.

²⁷ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: JLZ, 1984., sv. 3, str. 303-304.

sveučilišta (1851).²⁸

Nakon 1861. osnivaju se slovenske čitaonice. Prva čitaonica osnovana je 29. 1. 1861. godine u Trstu s nazivom Slavenska čitaonica, a potom slijede Čitaonice u Mariboru 17. 7. 1861., Narodna čitaonica u Ljubljani (30. 8. 1861), zatim u Celju. Tom broju prvih čitaonica pripadaju i Slovenska čitaonica u Gorici i Škofjoi Loki. Čitaonice su u slovenskoj povijesti važna historijska kategorija, centri političkog i kulturnog stvaranja u Slovenaca. Navedeno desetljeće čitaoničke aktivnosti nosi naziv „čitalačko doba”. Čitaonice su bile sastajalište slovenske inteligencije i građanstva nositeljice kulturnog, društvenog i političkog života do 1867. godine. Njihova se politička uloga ograničila uglavnom na šezdesete godine, jer je zakonodavstvo od 1867. godine dopuštalo rad i političkih društava. Broj čitaonica se povećao naročito poslije 1867. kada se čitaonice osnivaju skoro u svim gradovima, a ponegdje osobito u Primorskoj i u selima. Godine 1869. bilo ih je više od 60, a prema nepotpunim podacima čitaonice su te godine imale oko 4000 članova. Do kraja stoljeća bilo je oko 80 čitaonica koje su središta društvenog života slovenskog višeg društva.

Premda njihova djelatnost u početku nije namijenjena širim društvenim slojevima, neke su od njih ipak pokušale privući mase većim priredbama u prirodi, zabavama, koncertima na kojima sudjeluju diletanti i amateri s dobrim raspoloženjem rodoljublja. U Čitaonicama je slovenski jezik postupno postajao govornim jezikom i njemački obrazovanih građana. Mnoge su čitaonice imale zborove, glazbene sastave, držale domaće i strane novine, poticale su razvoj i slovenskih knjižnica. U čitaonicama se priređivanjem „besjeda“ potiče razvoj slovenskog kazališnog i dramskog stvaralaštva i dr. iz kojih su kasnije proizašle posebne organizacije za pojedine grane kulturnog i političkog života.²⁹

Čitaonice u Mariboru, Gorici i Škofjoi Loki imenuju biskupa počasnim članom

Čitaonice u Mariboru, Gorici i Škofjoi Loki postaju perjanice slovenskog naroda i imenuju biskupa Strossmayera počasnim članom prepoznajući značaj osnivanja Akademije/JAZU. Hrvatsku javnost izvješćuje *Pozor* 8. ožujka 1862. godine da „Novice” slovenski list priobćuju pismo njegove preuzvišenosti gospodina biskupa đakovačkog, što ga otposlao iz Đakova, dne 4. veljače 1862. godine novoustrojenoj čitaonici mariborskoj, kad ga Mariborska čitaonica imenova začasnim svojim članom. „*Za uspješnje književnoga napretka među milom braćom slavenskom u Mariboru, koji me začasnim članom narodne svoje čitaonice imenovaše, šaljem priloženu svotu od 200 for. a. v. i želim slavnom tom zavodu svako dobro i blagoslov božji bez koga neima*

²⁸ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: JLZ, 1984., sv. 1, str. 401.

²⁹ *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb: JLZ, 1984., sv. 3, str. 303-304.

*nikakva napredka. Uostalom društvu čestitam uvijek srdačno odan ostajem, Strossmayer, biskup.*³⁰

Slovenske čitaonice u Gorici i u Škofjok Loki ne zaostaju za Mariborskom čitaonicom imenujući biskupa častnim članom. U *Povelji* biskupu Strossmayeru Gorička čitaonica navodi da ju je na imenovanje biskupa svojim častnim članom 28. prosinca 1862. godine ponukalo to : „(...) što se že davno sluje njegovo prečastito ime ko milo solnce, ki ogreva jugoslovansko književnostr; davno že se je navadil narod slavjanski njega ko ščit slavjanske omike ceniti; Vi preuzvišeni vladika-naglašuje povelja - *ste temelj položili duševni slogi južnih Slovanov, po kateri toliko hrepenimo; z Vašim imenom izražujemo tudi mi Slovenci že davo to, kar nam je najbolj sveto, kar nam je najbolj pri srcu (...)*“. Biskup je tu počast sa zahvalnošću primio znajući da je upravo Gorica izložena ne samo niemstvu nego i talijanstvu. U Zahvalnici Goričkoj čitaonici 12. veljače 1863. godine Strossmayer piše: *Mi Hrvati sve pojave narodnoga života kod braće i prvih naših susjeda Slovenaca bratskim srcem i onim čvrstim uvjerenjem pratimo, da svaki vaš korak napred i nama je koristan, upravo tako, kao što je svaki naš napredak i vama probitačan. Što je božjim i prirodnim zakonom potvrđeno, tomu se ni jedna sila oprieti ne može. Od Boga i prirode je, da smo jedan narod i da nam jedna te ista budućnost predstoji. Nas ljubav k vama vuče, vas srce nuka, da se na nas ogledate i k nama težite; a ako je to ikomu na svijetu zazorno, znati bi imao, da srce i ljubav samo od Boga i sviesti zapovjedi prima, nipošto pako od ljudske samovolje, koju vatra ne trni, nego podtiče.*³¹

Prepoznajući značaj čitaonica u kulturnom i društvenom životu u nacionalnoj emancipaciji Slovenaca, biskup J. J. Strossmayer je kao političar, rodoljub, promicatelj zajedništva slavenskih naroda pomagao financijski i mnogim čitaonicama kako u Hrvatskoj tako i u Sloveniji. Sve su ove čitaonice svojim djelovanjem u njegovanju slovenskog jezika, nacionalnog bića, odhrvavanjem ponjemčivanju, potrebi uzajamnosti s „braćom slavjanskom“ i prepoznavanju biskupovih aktivnosti u širenju prosvjete i kulture slavenskih naroda, posebno Akademije, zaslužile biskupova dobročinstva. Tako je godine 1862. darivao Mariborskoj čitaonici, Goričkoj, čitaonici u Škofjok Loki, Narodnoj čitaonici celjskoj te Narodnoj slovenskoj čitaonici u Trtah. Godine 1863. Čitaonici u Kranju; godine 1866. čitaonici u Sevnici, Čitaonici na vranjskem i Čitaonici u Zaveću; godine 1867. Čitaonici u Novom mestu i čitaonici u Metliki; godine 1868. Čitaonici u Lutomeru; godine 1871. Čitaonici na Laškem trgu; godine 1884. Slovenskoj čitaonici u Gorici (po drugi put) i god. 1899. Čitaonici u Šiški.³²

³⁰ „Pozor“, 3, 56, 8.ožujka 1862., str. 123.

³¹ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 780.

³² Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 932.

Nastavljeno prijateljstvo biskupa i Slovenaca – biskup postaje i začasni član Ljubljane i drugih slovenskih mjesta i društava

Prijateljstvo biskupa i Slovenaca rođeno na slavenstvu, zajedničkom brigom za nacionalnu i kulturnu emancipaciju, slavjanskom Akademijom, prvim imenovanjem biskupa začasnim članom slovenskih Čitaonica nastavljeno je do kraja biskupova života. Razumijevanje, suradnja i zajednička nacionalna briga s biskupom poprimila je općenarodno poštovanje i prijateljstvo prema Strossmayeru. Zato možemo razumjeti da je biskup na sve velike proslave u njegovoj organizaciji pozivao braću Slovence i dočekivao ih s radošću. Na proslavi tristogodišnjice sigetskog junaka Nikole Šubića Zrinskog 24. i 25. studenog 1866. godine, predvodnik slovenske delegacije, tada već imenovani akademik JAZU, dr. Janez Bleiweis, u pratnji Lovre Tomana i E. Coste, izjavljuje „da su došli u Zagreb da se s braćom Hrvatima pobliže pobrate, što neka znadu i u Beču i u Pešti“.³³

Radovali su se Slovenci zajedno s Hrvatima i otvaranju Sveučilišta 19. listopada 1874. godine na kojem su svoje mjesto imali i slovenski studenti. Svoju radost i ushićenje prema svojim prijateljima Slovencima iskazao je biskup i 9. studenog 1884. godine posebno pozdravivši delegaciju Slovenije koja je došla na otvorenje Galerije da zajedno s hrvatskim narodom podijeli radost otvorenja nove kulturne institucije. Tisuće Zagrepčana dočekalo je svog počasnog člana želeći iskazati radost gostoprimitva. Otvorenje Galerije pretvorilo se u narodno slavlje, kao spontani odgovor na Khuenove pokušaje mađarizacije Hrvatske.³⁴ Nazočna je i slovenska delegacija dr. Alojzije Mosche, Ivan Hribar i podnačelnik V. Petričić, koja je tom prigodom uručila biskupu Diplomu kao *časnom članu* Ljubljane koja ga je izabrala 27. listopada 1882. godine na prijedlog dra Valentina Zarnika u znak neizmjernog poštovanja i povodom sretnog završetka stolne crkve u Đakovu. Najsrdačnije pozdravljanje Slovenaca među gostima na otvorenju Galerije 9. studenog 1884. godine može se shvatiti jer je od svoje *mile* Ljubljane, kako se kasnije biskup potpisivao, dobio *časno članstvo*. U svojoj zahvalnici Ljubljani Strossmayer piše „(...) *Grad Ljubljana i dični njegovi suborci za slavjansko biće svoje od pamtivijeka se bore, onda se zaista ponosim, što sam začasni gradjanin Ljubljane i sučlan divnih njegovih subornika postao. I do sada je slavni grad Ljubljana usporedo sa gradom Zagrebom mjesto u srcu mome zauzimao; odsele će mi pak podvostručena dužnost biti, sve što mogu za napredak, procvat i slavu dične Ljubljane učiniti (...) sve što gradu Zagrebu na napredak i slavu sluti, napredak je ujedno i slava grada Ljubljane(...)*“.³⁵

Svenarodno poštovanje slovenskog naroda biskupu iskazano je naročito povodom

³³ Isto, str. 782.

³⁴ Hodimir Sirotković, „Život i djelo đakovačkog biskupa J.J. Strossmayera“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer; Zagreb, 19. svibnja 2005. [i] Đakovo, 20. svibnja 2005.: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti: zbornik radova*, [urednik Franjo Šanjek], Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006., str. 60.

³⁵ Milan Prelog, *Strossmayerova čitanka*, Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1924., str. 47.

Strossmayerove „zlatne mise“ 16. veljače 1888.³⁶ kada ga je četrnaest slovenskih općina imenovalo svojim začasnim članom i poslalo diplomu: Senožče, Šent Juri kod Kranja, Kobarid, Kokorje, sv. Lovrenc u slov. Goricah, Sv. Vid na Vipavskem, Lukovica, Poddraga nad Vipavom i Dornberg-Prvačina. Imenovale bi ga vjerojatno i druge, da nije stigla zabrana kojom se zabranjuje stranom državljaninu takvu počast iskazivati(...). No svojim časnim članom imenovali su ga tom zgodom slovenski „Sokol“, Slovensko akademsko društvo „Slovenija“ u Beču, i „Triglav“ u Grazu. Pjesnik Simon Gregorčič ispjevao je pjesmu „Naši zvezdi“, a slovenski tisak „Slovenski narod“ izašao je u slavljeničkom izdanju.³⁷ Društva kojima je biskup počasni član priredjivala su večernje zabave, koncerte među društvima Gorička čitaonica, pjevačko društvo „Slavec“ u Ljubljani, Ljubljanski „Sokol“ i „Slovensko spisateljsko društvo“, Čitaonica u Šiški i dr. Biskupu u slavu svečanosti su 18. ožujka održali njegovi poštovatelji u Trstu, Mariboru, Ptuju, Celju i Vipavi. Četrdeset i sedam slovenačkih društava i 27 općina te uglednijih ličnosti čestitali su biskupu Strossmayeru.

Glavni grad njegova mila Ljubljana poslala je u Djakovo na slavlje „zlatne mise“ 1888. godine zastupstvo koje je predvodio Ivan Hribar, uz dr. Ivana Tavčara i Orosl. Dolenca da čestitaju biskupu.³⁸

„Na glavnoj proslavi 19. ožujka u biskupskoj palači, Tavčar je nošen prijateljskom atmosferom, izjavio kako slovenski narod ima budućnost samo ako za njim stoji jaka Hrvatska, a ako ona pogine, Slovencima ne ostaje ništa drugo, nego potražiti grob, u kojem bi zauvijek bili zakopani. Strossmayer je bio oduševljen, pa je ustao iz stolice i zagrlio Tavčara.“³⁹

Biskupa je pažnja braće Slovenaca, kako kaže, ganula pa Ivanu Hribaru agilnom Slovincu i poborniku uzajamnosti slavenske 25. ožujka 1888. godine piše *„ne možete si misliti kakovu su ugodnu i upravo slavnu uspomenu ostavila kod nas braća Slovenci (...) Bog vas sve blagoslovio.“* *„O zahvalama cijelom slovenskom narodu i radostima koje su mu priredili, dokaza ljubavi pružili, kao ni jedna grana slavjanska“* (Obzor, 29. ožujka 1888.).

Pa kada je njegovu milu Ljubljanu zadesio potres na Uskrs 1895., biskupa je ova nesreća silno rastužila što i piše Ivanu Hribaru i svojoj Ljubljani 21. travnja 1895. šalje 300 forinti pomoći. Radovao se kako je poslije potresa obnovljena Ljubljana, osobito

³⁶ Glavna proslava u biskupskoj palači bila je 19. ožujka na imendan biskupov.

³⁷ Nisu zaostali niti ostali slovenski listovi koji su posvetili prigodne članke kao što su: „Slovenec“ u Ljubljani, „Edinost“ u Trstu, „Soča“ u Gorici i „Slovenski gospodar“ u Mariboru, zatim pučki i strukovni: „Novice“, „Mir“, „Popotnik“, „Dolenjske Novice“, „Zgodnja Danica“, „Ljubljanski zvon“ i „Učiteljski tovariš“.

³⁸ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski. god. 1850-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 785.

³⁹ Andrej Rahten, „Strossmayer i Slovenci“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. [i] Đakovo, 20. svibnja 2005.: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti: zbornik radova*, [urednik Franjo Šanjek], Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006., str. 165.

Mestni dom, gradska vijećnica, u kojoj se na zamolbu Ivana Hribara, tadašnjeg načelnika našao biskupov portret umjetnice Ivane Kobilc financiran od biskupa.⁴⁰

Umjesto zaključka

Biskupova misao o obrazovanju domaćih sinova ostvarena otvaranjem sveučilišta u Zagrebu bila je dovoljna da se biskup odazove pozivu slovenskih rodoljuba u osnivanju društva *Radogaj*. Naime, osnivanjem *Radogaja* željelo se financijski podupirati u obrazovanju darovitim siromašnim slovenskim sveučilištarcima, te na taj način stvarati svoju nacionalnu inteligenciju. Strossmayer, uz novčanu pošiljku od šesto forinti, šalje 22. kolovoza 1893. godine i pismo kojim podržava naum svoje braće i raduje se što je (...), „pučka korenika slovenska posve zdrava i sa svom žestinom duše svoje Bogu svomu i Spasitelju svomu privržena. To isto priznaje on i čestitom svećenstvu slovenskom a i inteligenciji, koja narod k boljoj budućnosti i k boljoj sreći vodi.(...)“⁴¹

Poduži je popis onih kojima je biskup Strossmayer darivao – Narodnom domu, Glazbenoj matici slovenskoj, Slovenskoj besedi u Grazu, Družbi sv. Mohora, Društvu Vendija u Grazu crkvi u Slatini 1899. godine, iste godine i crkvi u Metliki, te 1900. godine za Slomšekovu zakladu i za Prešernov spomenik. Spominje se i pomoć đacima i drugima. Njegovi biografi spominju i njegova darivanja u pojedinim prigodama što nije niti zabilježeno jer nije darivanje biskupije nego njegov osobni trošak.

Biskup nije mislio da poklanja svoje forinte, nego kako sam kaže, Đakovačka biskupija, njezino vlastelinstvo (stoljetni hrastovi slavonske šume, plodna polja i vinogradi i sva druga dobra) bila je biskupu siguran oslonac u njegovom političkom istupanju, ali i izdvajanju golemih sredstava za kulturne potrebe ne samo hrvatskog nego i drugih slavenskih naroda. Crkveni su mu krugovi zamjerali da troši crkveni novac u svjetovne svrhe. Odgovarao je energično „da uzvrća narodu ono što je narodno.“⁴²

Literatura

1. Enciklopedija Jugoslavije. Zagreb : JLZ, 1980.-1984.
2. Glasnik Đakovačko sriemske biskupije, 1893.
3. Grafenauer, Bogo, „Pozdrav Međunarodnog znanstvenog simpozija o J. J. Strossmayeru v imenu Slovenske akademije znanosti i umetnosti“, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J. J. Strossmayera : zbornik radova*, (urednik Stanislav

⁴⁰ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvecuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove petdesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904., str. 785-786.

⁴¹ *Glasnik Đakovačko sriemske biskupije*, 1893., str. 162.

⁴² Vladimir Koščak, „Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti J. J. Strossmayera kao političara i mecena“, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J. J. Strossmayera : zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008., str. 269.

- Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008.
4. Josip Juraj Strossmayer: dokumenti i korespondencija, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933.
 5. Korunić, Petar, *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici : hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848-1870*. Zagreb : Globus : Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Odjel za hrvatsku povijest, 1986.
 6. Koščak, Vladimir, „Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti J. J. Strossmayera kao političara i mecena“, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J. J. Strossmayera: zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008. (U ovom Zborniku tiskani su radovi sa simpozija o J. J. Strossmayeru održanog 1990. godine u Osijeku.)
 7. Marijanović, Stanislav, „Dvije obljetnice J. J. Strossmayera: misli o zadacima znanosti“, *Glas Slavonije*, 16. travnja 1999.
 8. Moguš, Milan, „Život i djelo J. J. Strossmayera“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj .Strossmayer : zbornik radova*, Zagreb: HAZU, 2006.
 9. Pavić, Matija i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer: biskup bosansko-djakovački i sriemski: god. 1850-1900.: posvećuje mu svećenstvo i stado prigodom njegove pedesetgodišnjice biskupovanja u Djakovu 8. rujna 1900.*, Zagreb: <s. n.>, 1900.-1904.
 10. “Pozor”, 3, 56, 8. ožujka 1862. godine, str. 123.
 11. Prelog, Milan, *Strossmayerova čitanka*, Zagreb: Zaklada tiskare Narodnih novina, 1924.
 12. Rahten, Andrej, „Strossmayer i Slovenci“, *Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer, Zagreb, 19. svibnja 2005. [i] Đakovo, 20. svibnja 2005.: povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti: zbornik radova*, [urednik Franjo Šanjek], Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006.,
 13. Rački, Franjo, *Korespondencija Rački-Strossmayer: o stogodišnjici rođenja Franje Račkoga*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1928-1931.
 14. Sirotković, H. (2006). Život i djelo đakovačkog biskupa J. J. Strossmayera. // Međunarodni znanstveni skup J. J. Strossmayer: Zbornik radova. Zagreb: HAZU, str.33
 15. Smičiklas, Tadija, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice*. Zagreb: JAZU, 1924.
 16. Spomen-cvijeće iz hrvatskih i slovenskih dubrava: [narodnomu dobrotvoru biskupu Josipu Jurju Strossmayeru u spomen pedesetgodišnjice njegova biskupovanja]: sa slikom biskupa J. J. Strossmayera, 29 slika u slogu i 18 umjetničkih priloga, Zagreb: Matica hrvatska, 1900.

17. Szabo, Agneza, „Biskup J. J. Strossmayer i ostali utemeljitelji JAZU u Zagrebu 1860-1867“, *Međunarodni znanstveni skup Lik i djelo J. J. Strossmayera: zbornik radova*, (urednik Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište J. J. Strossmayera, Filozofski fakultet, 2008.

PRILOG

Istraživanje provedeno anketnim upitnikom o poznavanja lika i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera

Cilj

Istraživanjem studenata putem anketnoga upitnika nastojao se dobiti izravan uvid u razinu poznavanja lika i djela biskupa Josipa Jurja Strossmayera te njegova političkog i kulturnog doprinosa hrvatskom narodu povodom 200. obljetnice njegova rođenja.

Metodologija, instrument i uzorak

Istraživanje je provedeno tijekom svibnja 2015. godine, u trajanju od 20 dana. U istraživanju je sudjelovalo 122 studenata interdisciplinarnog preddiplomskog i diplomskog studija Kulturologije, smjera Kulturalni menadžment, Medijska kultura i Knjižničarstvo Odjela za kulturologiju. Anketni upitnik se sastojao od 15 pitanja, pri čemu su u svakom pitanju bila ponuđena tri odgovora od kojih je uvijek samo jedan bio točan.

Rezultati istraživanja

Na prvo pitanje, u kojem se tražilo **mjesto u kojem se rodio biskup Josip Juraj Strossmayer 1815. godine**, samo 67 ispitanika (54,92%) dalo je valjani odgovor, navodeći grad Osijek kao mjesto rođenja. Nešto manji broj studenata, njih 55 (45,08%), odgovorilo je kako se rodio u Đakovu, dok grad Vinkovce nije naveo niti jedan student (0%).

Iz odgovora na drugo pitanje, **po čemu je još bio poznat biskup Strossmayer osim kao političar i teolog**, pokazalo se kako je najveći broj ispitanika, njih 74 (60,65%), upoznat s činjenicom da je Strossmayer bio pisac. Ostali ispitanici su mišljenja kako je bio poznat kao antropolog, njih 40 (32,8%), i kao ornitolog, svega 8 (6,55%).

U trećem su pitanju ispitanici trebali odgovoriti **koji je ban predložio da se 1849. godine J. J. Strossmayer imenuje za srijemsko-bosanskoga biskupa**. Samo 62 studenta (50,82%) prepoznala su da se radi o banu Josipu Jelačiću, 43 studenta (35,24%) misle da

je to bio Khuen Hedervary, a 17 studenata (13,94%) smatra da je to bio Josip Šokčević.

U sljedećem se pitanju tražilo da ispitanici navedu **stranku koju je Strossmayer vodio od 1860. do 1873. godine**. Najveći broj studenata, njih 69 (56,55%), zna kako je Strossmayer bio vođa Narodne stranke, 32 studenta (26,23%) su mišljenja da je Strossmayer bio vođa Hrvatske stranke prava, a 21 student (17,22%) odgovorio je kako se radi o Hrvatskoj seljačkoj stranci.

Na peto su pitanje ispitanici trebali dati odgovor **koje je godine J. J. Strossmayer u Hrvatskom saboru održao čuveni govor o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj, zalažući se za federalni savez s ugarskim narodima**. Samo su 43 studenta (35,25%) 1861. godinu navela kao valjan odgovor, a najveći je broj studenata, njih 54 (44,26%), smatralo kako je to bila 1863. godina. 25 studenata (20,49%) mišljenja je da je govor održan 1865. godine.

Odgovori na šesto pitanje, što je biskup J. J. Strossmayer utemeljio 1866. godine, pokazali su da su 54 studenta (44,26%) prepoznala kako se radi o JAZU, dok je njih 36 (29,51%) odgovorilo kako je riječ o HAZU. Preostalih 32 studenata (26,23%) smatra kako je Strossmayer 1866. godine utemeljio Sveučilište u Zagrebu.

U sljedećem su pitanju studenti trebali odgovoriti **za što se Strossmayer zalagao tijekom cijeloga života**. 80 studenata (65,57%) prepoznalo je da je riječ o panslavizmu, 26 studenata (21,31%) mišljenja je da se Strossmayer zalagao za mađarizaciju, a preostalih 16 (13,12%) smatra da se zalagao za germanizaciju. Od ispitanika se, nadalje, tražio odgovor na pitanje **tko je bila prva žena za čije se primanje u uredništvo novina Obzor založio J. J. Strossmayer**. 75 studenata (61,47%) ispravno je odgovorilo kako je to bila Marija Jurić Zagorka, 30 studenata (24,59%) mišljenja je da je to bila Jagoda Truhelka, a njih se 17 (13,94%) odlučilo za Ivanu Brlić Mažuranić.

Iz odgovora na deveto pitanje, u kojem se pitalo **koliko je čuvenih govora na Prvom Vatikanskom koncilu (1869.-1870.), kritizirajući proglašenje dogme o „papinoj nezabludivosti“, održao Strossmayer**, pokazalo se da je samo 47 studenata (38,52%) znalo da je Strossmayer održao pet govora. Njih čak 65 (53,27%) mišljenja je da se radilo o šest govora, a 10 je studenata (8,21%) smatralo kako je Strossmayer održao čak osam govora.

U desetom se pitanju od ispitanika tražilo da navedu **u kojem je stilu izgrađena đakovačka katedrala, čiji je glavni inicijator bio J. J. Strossmayer**. Svega 41 student (33,61%) prepoznao je da je katedrala izgrađena u neoromaničkom stilu, a njih je 43 (35,24%) navelo da se radi o gotičkom i neogotičkom stilu, 38 (31,15%).

Na pitanje **gdje je smještena Strossmayerova galerija starih majstora, zbirka umjetnina koju je J. J. Strossmayer ostavio hrvatskome narodu**, 93 studenta (76,23%) ispravno su odgovorila da se zbirka nalazi u zgradi Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, a njih 20 (16,39%) smatra da se nalazi u Galeriji Klovićevi Dvori. Preostalih 9 studenata (7,38%) misli da je zbirka smještena u Muzeju Mimara.

U dvanaestom pitanju od ispitanika se tražilo da navedu **gdje je, kao veliki dobrotvor i mecena, biskup J. J. Strossmayer pomogao u osnivanju tiskare**. Samo 15 studenata (12,29%) prepoznalo je da je tiskara osnovana na Cetinju, a njih je čak 82 (67,22%) navelo grad Osijek. 25 studenata (20,49%) mišljenja je kako je Strossmayer tiskaru osnovao u gradu Bjelovaru. Na pitanje **koje je poznato geslo Strossmayer skovao već za mladih dana** točno je odgovorilo 80 studenata (65,57%), navodeći kao odgovor *Sve za vjeru i domovinu*. Njih 33 (27,05%) misli da je u pitanju *Još Horvatska ni propala*, a 9 studenata (7,38%) smatra da je Strossmayerovo geslo bilo *Hura! Nek' se ori i hrvatski govori!*.

U četrnaestom pitanju ispitanici su trebali navesti ime **Strossmayerova suvremenika i velikog prijatelja za života**, pri čemu je samo njih 25 (20,49%) prepoznalo da se radi o Franji Račkom, dok se velika većina, njih 74 (60,66%), odlučila za Ljudevita Gaja. Ostali su smatrali, njih 23 (18,85%), kako je to bio August Šenoa.

Na posljednje pitanje, **koje je godine biskup J. J. Strossmayer preminuo u Đakovu**, 66 studenata (54,09%) znalo je odgovor, da je biskup Strossmayer preminuo 1905. godine, a ostali su, njih 30 (24,6%), naveli kako se radilo o 1915. godini i 1910. godini, 26 (21,31%). (Rezultati prikazani u Tablici 1.)

Tablica 1. Postotak točnih odgovora na svako od pitanja

	Točan odgovor	Netočan odgovor
Gdje se rodio biskup J. J. Strossmayer 1815. godine?	54,92%	45,08%
Osim kao teolog i političar, po čemu je još bio poznat J. J. Strossmayer?	60,65%	39,35%
Na prijedlog kojega je bana 1849. godine J. J. Strossmayer imenovan srijemsko bosanskim biskupom?	50,82%	49,18%
Vođa koje stranke je bio Strossmayer od 1860. do 1873. godine?	56,55%	43,45%
Koje je godine Strossmayer u Hrvatskom saboru održao čuveni govor o odnosu Hrvatske prema Ugarskoj, zalažući se za federalni savez s ugarskim narodima?	35,25%	64,75%
Što je 1866. godine utemeljio J. J. Strossmayer?	44,26%	55,74%
Za što se Strossmayer zalagao tijekom cijeloga života?	65,57%	34,43%
Tko je bila prva žena za čije se primanje u uredništvo novina Obzor založio J. J. Strossmayer?	61,47%	38,53%
Koliko je čuvenih govora Strossmayer održao na prvom Vatikanskom koncilu (1869.-1870.), kritizirajući proglašenje dogme o „papinoj nezabludivosti“ ?	38,52%	61,48%

U kojem je stilu izgrađena đakovačka katedrala, čiji je glavni inicijator bio J. J. Strossmayer?	33,61%	66,39%
Gdje je smještena Strossmayerova galerija starih majstora, zbirka umjetnina koju je J. J. Strossmayer ostavio hrvatskom narodu?	76,23%	23,77%
Gdje se nalazi tiskara čije je osnivanje, kao veliki dobrotvor i mecena, biskup J. J. Strossmayer pomogao?	12,29%	87,71%
Koje je poznato geslo Strossmayer skovao već za mladih dana?	65,57%	34,43%
Tko je bio Strossmayerov suvremenik i veliki prijatelj za života?	20,49%	79,51%
Koje je godine u Đakovu preminuo biskup J. J. Strossmayer?	54,09%	45,91%

Zaključak

Iz dobivenih rezultata ankete vidljivo je kako studenti u prosjeku relativno dobro poznaju lik i djelo biskupa Josipa Jurja Strossmayera kao jedne od središnjih ličnosti Hrvatske 19. stoljeća. Najviša razina poznavanja Strossmayerova lika i djela vidljiva je u odgovorima koji se odnose na njegov kulturni rad i biografske podatke, a poznavanje je njegovih političkih i crkvenih nastojanja i zasluga, kao i mecenatstva, na nešto nižoj razini. Navedeni zaključci ukazuju na potrebu provođenja intenzivnijih i pojačanih obrazovnih sadržaja unutar osnovnoškolskih i srednjoškolskih nastavnih programa vezanih uz povijesni značaj osobe biskupa Josipa Jurja Strossmayera, kako bi na višim razinama obrazovanja pojedinci već posjedovali usustavljen korpus znanja koji bi ujedno korespondirao s opće-obrazovnim zahtjevima dotične akademske razine.

BISHOP JOSIP JURAJ STROSSMAYER, A FRIEND OF THE SLOVENIANS – AN HONORARY MEMBER OF THE SLOVENIAN READING ROOMS

Abstract

The purpose of this paper is to remind the public, in the year of commemoration of Josip Juraj Strossmayer's bicentennial birth anniversary, of the Academy founder's contribution to the processes of national and cultural emancipation of the Slovenian nation in the second half of the 19th century. A biographical and comparative method was used in order to investigate and analyze the material, cultural, and historical facts pertaining to a connection and amicable relations between Bishop Strossmayer and the Slovenian national and cultural leaders, reading rooms, companies and institutions. Through his motto "to freedom through education," Bishop Strossmayer initiated and financially assisted the foundation of the Academy, the University of Zagreb, and many other cultural and educational institutions and societies. Not only did he donate to the cultural institutions in the homeland but he also contributed to other Slavic peoples, primarily to the Slovenes, the closest brothers. In the 1860s, the Slovenian reading rooms represented an important historical category of political and cultural activities of the Slovenians, having recognized the importance of the foundation of the Academy and a contribution of Strossmayer by appointing him their honorary member. He assisted the work of reading rooms in the 1860s and thus contributed to the activities of "the reading age" of the Slovenian reading rooms. Strossmayer's talks, discussions, encyclicals, correspondence, scientific articles, and documents related to the Bishop's contemporaries and press were also researched and analyzed. This is the perfect time to learn more about J. J. Strossmayer, an eminent intellectual, politician, and ecclesiastic dignitary of the second part of the 19th century, and recognize his importance in the process of national-political and cultural emancipation of the Slovenian nation.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, JAZU/HAZU, Slovenian Libraries

BISKUP STROSSMAYER I NJEGOVO TRIDESETOGODIŠNJE ČLANSTVO U VIŠEM DOMU MAĐARSKO-HRVATSKOG SABORA U PEŠTI

Mađarsko-hrvatska nagodba (1868.) za biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1815.-1905.) bila je veliko razočarenje. S mađarskom stranom 1872. u mađarskom glavnom gradu u svojstvu člana “Odbora izaslanstva u hrvatskom predmetu” (“horvát ügyben kiküldött bizottság”) vodi bezuspješne pregovore s ciljem postizanja revizije Nagodbe. Strossmayera mađarski tisak naziva “prvim sinom Hrvata” (“a horvát nép első fia”). Njegov je “duh lebdio iznad voda” (“szelleme a vízek felett lebeg”), ali i u saborskoj vijećnici u Budimpešti, unatoč tomu da sjednicama nikada nije prisustvovao, iako je bio važeći i punopravni član Višeg doma čak trideset godina, o njemu se i o njegovim zaslugama govorilo godinama, odnosno napadalo ga se u tom najvišem tijelu Mađarsko-hrvatskog parlamenta. Mađari su smatrali da je hrvatski kler “kovač hrvatskih nacionalnih ideja i najžešća radionica hrvatskih nacionalnih nastojanja”, a čiji je pravi vođa bio biskup Strossmayer.

Ključne riječi: Nagodba, revizija Nagodbe, nacionalne ideje, kriza, autonomija, sporna pitanja, nemiri, „Strossmayerov duh”, tisak, mađarska narodnost

Strossmayerov austroslavenizam, južnoslavenstvo i zbližavanje s Mađarima

„Nemamo razjašnjeno i obrađeno područje – odnos Strossmayera s Mađarima, a znamo da je Strossmayer u Monarhiji bio više uz Beč i Austrijance negoli za Mađare s kojima se sukobljavao.”¹

Izazvani gornjim navodom pokušali smo tražiti odgovor na postavljeno pitanje sa svrhom dobivanja jedne cjelovitije slike o političkoj djelatnosti biskupa Strossmayera.

U bečkom Augustineumu sluša višu teologiju i na veliko čuđenje svojih profesora stječe doktorski šešir; 1847. postaje ravnatelj Augustineuma i dvorski govornik. Započinje se zanimati za hrvatske ideje, ovdje je napisao svoje prvo djelo o buđenju južnih

¹ Internet: http://www.ika.hr/print_vijest.php?id=96919

Slavena. Nadahnut je bio idejama austroslavenizma, koje kasnije napušta. Za vrijeme mađarske revolucije, zadužen od Cara, 30. kolovoza 1848. godine „s najvišeg mjesta” prenosi pismo banu Jelačiću u kojemu carska visost inzistira da mu zapovjednik vojske Jelačić krene u napad protiv Mađara. Bečki car nije zaboravio za usluge svog kapelana te ga imenuje đakovačkim biskupom. Nije iznenađujuće ni to da se Strossmayer lipnja 1851. našao u Pečuhu na strani pečuškog biskupa Scitovszkog, od strane Habsburgovaca inauguriranog u ostrogonskog nadbiskupa. Povodom je poslužila predaja samostana Notre Dame kojoj seriji svečanosti sudjelovalo je mnogo uglednih svećenika, uostalom i papinski nuncij, Michele Viale Prela.² Strossmayer već se prije početka sjajnih obreda i svečanosti našao u Pečuhu, gdje je dočekao njegovu Ekselenciju (tj. nadbiskupa Scitovszkog).³ Može se s pravom pretpostaviti da su ovi pregovori i dogovori protekli u duhu austroslavenstva. (Imajmo u vidu da je Scitovszky bio slovačkog podrijetla.) Ovo može potvrditi i činjenica da su Strossmayer i nuncij, Viale Prela nakon pregovora „U ponedjeljak (tj. 1. srpnja) u ranim jutarnjim satima nuncij u pratnji velečasnog biskupa Strossmayera otputovao u Osijek i Đakovo te kroz Zemun u Beograd.”⁴

Strossmayer se tada kolebao između koncepcije *austroslavenstva* i *južnoslavenstva*. Federalnu državu južnoslavenskih zemalja još je dugo zamišljao ostvarivom u okvirima Habsburške Monarhije. Pokušao se 1860. približiti Mađarima: na zagrebačkoj konferenciji u studenom održao je govor u kojemu se poziva na “dva slobodna bratska naroda” te je proklamirao ustavni sporazum. Nakon 1867. Austrijsko-mađarske te 1868. Mađarsko-hrvatske nagodbe sve više jača u njemu “južnoslavenska” orijentacija, uspostava veza sa Beogradom i Cetinjem.⁵

Iz poučne prepiske Strossmayera-Račkog doznajemo da biskup u svom pismu s nadnevkom 29. veljače 1864. zamišlja federativno ustrojstvo Monarhije te se suprotstavlja planovima Schmerlinga.⁶ U pismu Račkom 3. siječnja 1865. ovo navodi: „Ja sam se doma povratio. U Pešti sam tri dana boravio. Parobrodom sam do Mohača, a otale kolima do Osijeka... Ja sam u Beču pohodio Nj. Veličanstvo i nadvojvodu Rainera. Posljednji dao mi je priliku, da o politici govorim. Nije mi napominjati, da sam mu razlagao, da sadanji sustav reusirati ne može, pače da je očevidna pogibelj i za carstvo i za dinastiju”.⁷ Tadašnji vođa hrvatske nacionalne politike biskup Strossmayer je krajem ožujka vraćajući se iz Beča proputovao kroz Peštu te je posjetio Deáka. Prema navodima dnevnika Menyhérta Lónyaya “Strossmayer i njegovi hrvatski drugovi bili su

² Endre Angyal, Magyar-horvát kapcsolatok a historiográfiában. Különnyomat a Magyar Tudományos Akadémia Dunántúli Tudományos Intézetének „Tanulmányok a Dél-Dunántúli történetéből” c. kötetéből. Budapest, 1970. 91.

³ Michael Haas, *Gedenkbuch der k. freien Stadt Fünfkirchen*, Fünfkirchen 1852. 150.: „Der hochwürdigste Bischof von Djakovar erwartete Seine Excellenz schon in Fünfkirchen.”; navodi ANGYAL, E., *nav. dj.* 91.

⁴ Isto, 151. „Am Montag in aller Früh fuhr der Nuntius in der Begleitung de hochw. Bischofs Strossmayer über Esseg und Djakovar nach Semlin und Belgrad.”; navodi ANGYAL, E., *nav. dj.* 91.

⁵ Endre Angyal, *nav. dj.* 92

⁶ *Korespondencija Rački – Strossmayer*, Uredio Ferdo Šišić. Zagreb 1928. I. 20-21.; navodi ANGYAL, E. *nav. dj.* 92.

⁷ *Isto*, 25. Endre Angyal, *nav. dj.* 92.

zadovoljni Deákovim člankom.”⁸ Mađarska zemaljska deputacija 1866. godine suočila se s delegacijom ilirske stranke, u čije je ime nastupao apostol Slavije Strossmayer”, zapisuje u svojim memoarima Antal Csengery, član mađarske regnikolarne deputacije.⁹ Izaslanstvo Hrvatskog sabora predvodio je đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. Pregovori mađarske i hrvatske regnikolarne deputacije vode k sklopljenoj Mađarsko-hrvatskoj nagodbi (1868.). Strossmayer tada još zastupa principe “cjelovite Monarhije”, u čijim okvirima zamišlja ostvarljivim svoje zamisli o austroslavenstvu. Uoči Nagodbe želi pridobiti svojim idejama i Ferencu Deáka. Račkom 2. travnja 1866. piše: „Ja sam u Pešti bio s Deákom, ali podublje o naših stvari nijesam mogao s njim govoriti, jerbo je bio hrlio u sjednicu. O Rijeki sam mu svoje mnijenje rekao. Viditi ćemo!”¹⁰ Na regnikolarnim sjednicama između Ferencu Deáka i biskupa Strossmayera vodile su se žestoke rasprave o pripadnosti Rijeke. Na kraju je Deák sasvim blago rekao: „Aber lieber Bischof, wir sind beidé zu alt, um von einander Etwas zu lernen”, tj. mnogo smo stariji da bismo mogli jedan drugoga kapacitirati.¹¹ Između mađarske i hrvatske strane nije bilo sporazuma ni u pitanju pripadnosti Međimurja, ni u financijskim i u nekim drugim pitanjima.

Pregovori o rješavanju hrvatsko-mađarskih odnosa otpočeti su 1866. godine. Odbori Regnikolarne deputacije oba parlamenta, odnosno sabora, bili su sastavljeni po 12 članova te su pregovori otpočeli u proljeće 1866. godine a ljeti su nastavljani u Pešti. U ovim pregovorima Deák je uzeo aktivno učešće, u sklapanju Nagodbe obavio je lavlji dio posla, iako ono nije u svemu udovoljavalo njegovim očekivanjima. O tim dogovorima jedan od članova mađarskog izaslanstva Antal Csengery, Deákov suradnik, donosi pojedinosti. Pregovori 1866. nisu bili uspješni pošto su ukinuti zbog pruskog rata. Između mađarskog i hrvatskog gledišta pokazala su se znatna odstupanja u pogledu teritorijalnih pitanja (Rijeke, Međimurja), a koji nisu bili lako premostljivi. Hrvatska deputacija sastojala se, osim jednog člana, iz redova Narodne liberalne stranke pod vodstvom biskupa Strossmayera koji su bili pristaše federalnog preuređenja Habsburške Monarhije. Prema riječima Csengeryja: “protivu ovog izaslanstva mađarsko izaslanstvo nije se drugačije moglo nadati uspjehu, jedino davanjem neovisne autonomije”. Na sjednici Deák i Strossmayer su vodili riječ. “Održano je jedno savjetovanje na kojemu je Deák sat i pola govorio. Hrvati su se divili njegovom uvjerljivom izlaganju. Strossmayer je uvijek održao prigorovljene govore, s velikim frazama, sam sebe podstičajuću da je sav pocrvenio.” Atmosferu pregovora karakteriziraju one dvije epizode o kojima Csengery piše u svom dnevniku. “Jednom zgodom kada je Strossmayer u dvorani Kisfaludy u Akademiji govorio kako su Mađari 1848. progonili Hrvate, Deák izgubivši živce ispod sebe nogom je udario o stolicu i izašao van. Hrvati su pogledali jedan na

⁸ László Katus, *Deák Ferenc és a nemzetiségi kérdés.*

http://www.hhrf.org/kisebbssegkutatas/kk_2003_03/cikk.php?id=788

⁹ Antal Csengeri, *Hátrahagyott iratai és feljegyzései*, Budapest 1928. 182.

¹⁰ *Korespondencija Rački – Strossmayer* 32.; navodi ANGYAL, E, *nav. dj.* 92.

¹¹ KN-1906-169 (1906-X-53)

drugoga. Strossmayer se je zbunio, pocrvenio do ušiju i počeo se ispričavati, da nije namjeravao nikoga uvrijediti i ako je time nekog uvrijedio traži ispriku... Nas smo dvojica za to vrijeme otišli za Deákom i molili ga da se vrati. Vratio se. Strossmayer je opet zatražio ispriku i gubivši u govorničkom patosu ubrzo je završio svoj govor. Drugi prizor se je zbilo u hotelu „Angol Királynő” gdje se smjestio Deák. “Kada je Deák rekao Strossmayeru da u kojoj mjeri želi popustiti Mađarska, tada je slavenski apostol skočio na noge i poljubio Deáka. Ulazak konobara je spriječio constetaciju. Konobar je najavio da je pristigla deputacija i da želi pozdraviti biskupa Strossmayera. Strossmayer je izlazeći u vratima još jednom poljubio Deáka, rekavši da odlazi lakom dušom. Jedan kasnar na nekom dobru, Deákov poznanik, koji se slučajno našao u gostionici gdje je i sam noćio, Strossmayerov susjed, kasnije je pričao o tomu kako je biskup deputaciju Slovaka, pod vodstvom Hurbana koja ga je došla pozdratviti iz Gornje Ugarske, huškao. “Jedino stalna pubuna i izdržljivost takorekuć je potrebna. Sada da kuju gvožđe, dok je vruće. Ali vas na jedno molim, nemojte vjerovati Mađarima, naročito ne Deáku koji svašta obećava ali zasigurno prevarit će Slavene!”¹²

Strossmayerovo razočarenje Nagodbom (1868.)

Mađarsko-hrvatska nagodba sklopljena je 1868. ali je za đakovačkog biskupa Strossmayera bila veliko razočarenje. Nije se želio pojaviti na prijamu Franje Josipa u Zagrebu. Račkom 26. veljače ovako se obraća: „Ja ne dolazim u Zagreb. U Zagrebu se želi sad pečat udariti na najveću sramotu i štetu našega naroda. Svijest mi je ne dopušća, da ja pri tom budem. Drugo. Jedno sredstvo, kojim su se najnovija naša gospoda služila, da narod naš pod jaram madž. skuće, bilo je i klevetanje i raženje moje osobe; čak su i turski haremi i hurije turske tu imale posla. Te klevete su sijali po svijetu naša gospoda u Pešti, Beču i Zagrebu.”¹³

Pri zaključenju Hrvatsko-mađarske nagodbe borio se protiv ukidanja hrvatske autonomije po pitanjima proračuna i financija. Izabran je u Regnikolarnu deputaciju za reviziju Nagodbe (1872.).

Strossmayer je optimistički gledao prema namjeri grofa Menyhérta Lónyaia (1822.-1884.), ministra predsjednika od 1871. do 1872., predstavnika Deákove stranke, ali je bio spreman da se uspjeh može postići jedino teškim poslom. Odlučio je da u slučaju, ako ga ne bi potpuno mogli sprovesti, tada će se bolje povući jer što je bolje iščekati pogodno vrijeme ili se pred državom kompromitirati. Onakva nagodba koja bi samo služila za krpjenje, nije joj želio sudjelovati.¹⁴

Narodna stranka temeljito pripremljeno i smireno je očekivala bečke dane. Strossmayer je iz pozadine – zadržao se u Italiji – bodrio na ustrajnost svoje prijatelje,

¹² Katus, *nav. dj.*

¹³ Angyal, *nav. dj.* 92.

¹⁴ Lajos Juhász, *A horvát kérdés az 1868 kiegyezés után (Az 1868:XXX. tc. módosítása, az 1873:XXXIV. t.)* 247-293. http://epa.oszk.hu/02600/02604/00006/pdf/EPA02604_klebsberg_evkonyv_1938_247-293.pdf

na to da se za vrijeme pogodbe ne dadu odstraniti sa svojih pravednih temelja; te budu li smatrali potrebnim da se i on pozove u Beč, u tom slučaju primit će se odgovornosti, ali u tom slučaju poslovi trebaju odgovarati njegovoj savjesti i uvjerenju. Rački koji je trebao predstavljati Strossmayerove stavove nerado se našao među bečkim izaslanicima. Pregovori su otpočeli 28. prosinca.

Za vrijeme pregovora Narodna stranka je jedinstveno istupala protiv ostalih članova odbora te postupno je uspjela Strossmayerov prijedlog s cijelim odborom prihvatiti. Strossmayer u prvim danima studenog piše Račkom da je međusobni posao obavljen, stavovi su im prihvaćeni, ali neizvjesno je još što će se dogoditi. Strossmayerov je prijedlog, u što nije vjerovao ni sam biskup, 6. studenog priopćen mađarskom izaslanstvu. Posao je bio podijeljen na dva dijela: politički i financijski. U političkom pogledu dotadašnje zajedničke poslove, djelimice donošenje zakona, djelimice njihovo sprovođenje, djelimice pak iz oba pogleda htjeli su staviti u krug hrvatske autonomije. Sprovedbu autonomije zamišljali su osigurati time da su kod imenovanja bana ukinuli pravo podneska i supotpisa mađarskog ministra predsjednika te hrvatski ministri u poslove autonomije nisu dopustili nikakav mađarski utjecaj, a izrečena je odgovornost razrednika pred Saborom. Također je pravo autonomije osigurala ona naredba da će zastupnici Hrvatskog sabora nakon raspuštanja sabora ostati još samo četiri mjeseca članovi zajedničkog parlamenta a u izaslanstvo Hrvati će birati svoju petoricu zastupnika. Na financijskom planu Hrvatske nastojali su razdvajanje i obavljanje samostalnih financijskih poslova.

Strossmayer je predvidio da će njihov podnesak biti popraćen kritikom, ali je odlučio da ako bude potrebno borit će se u hrvatskom interesu te će izdržati dok se i posljednja nada ne izgubi. Onda će zadnjom prigodom svoje mišljenje staviti u zapisnik, što je na drugom mjestu tako formulirao da će reći svoje mišljenje Mađarima pa će poslije toga otputovati.

Zbivanja su posvjedočila Strossmayerova očekivanja. Mađarsko javno mnijenje je hrvatske želje primilo nadraženo a tisak je napustio svoj dotadašnji umjereni ton i oštro napadao izaslanstvo. Hrvatsko izaslanstvo bilo je u potpunosti pod utjecajem đakovačkog biskupa, a Strossmayer se nije ponašao kao miran političar koji vodi računa o stvarnosti, nego si je dopustio da bude ponesen sa svojim osjećajima. Kako je bio na dnu svoje duše uvjeren da „hrvatski narod od Mađara ne može očekivati ništa dobro”, bio je odlučan da se s njima više i ne pušta u nikakve političke pregovore i naposljetku, s obzirom na postojeću situaciju i okolnosti, pokušao je iskoristiti prigodu da svoje stavove iznosi.

Strossmayerovo je razočarenje sve više raslo te 25. listopada 1872. ovako piše Račkom: „Ja i sam mislim da se do definitivnog sporazuma sa Mađžari doći ne će. Ja ne ću ništa potpisati, što bi moglo značiti, da se u bitnosti temeljno koje pravo našega naroda laborila... Ali moralni odnošaj može ponešto popraviti pisani odnošaj, ako dadete zemlji za upravitelje čestite ljude, ako bude politika vaša viši pravac slijedila, ako i moralni i materijalni položaj zemlje pod novom nagodbom bude svaki dan bolji i povoljniji bivao.

Inače će biti opet zlo i napoko.”¹⁵

Mađarska je deputacija 6. studenog u političkom dijelu spisa ponajprije primila mišljenje Strossmayerovo i Račkoga, a u financijskom elaborat Jakićev. Vjerojatno s ovim prijedlogom nisu bili putpuno suglasni ni Krestić, možda ni Mažuranić i Vončina, osim drugih članova izaslanstva koji su u tomu od prvog momenta vidjeli jedino pokušaj.

Strossmayer je već u travnju uvidio da pred svakojoj mađarskoj riječi drhtajući njegovi drugovi nisu sposobni za borbu, ali izgubivši volju ipak je izdržao. Do dna duše ga je boljelo kada je vidio da među Hrvatima ima takvih koji kazuju da su Mađari u pravu.

Kada je već postalo neupitno da je u studenom zauzeti stav napustila cijela hrvatska deputacija, odlučio je da će se odaljiti od krajnje odluke. Ostavio je onima koji u nagodbu vjeruju da imaju snagu i utjecaj na narod da svakojaki prljavi kompromis sklope. Dobro je znao da će ga mnogi zbog njegova postupka proklinjati, ali je čvrsto gledao prema budućnosti. Ovo piše Račkom u Zagreb ja ću ponovo biti kriv, ali neka budem, ne odustajem od prava i istine što zahtijeva naš narod, da bude na korist Bogu, moja savjest i narodna, ona je jedina na što se obazirem. Rački u svojim vatrenim pismima do zadnjeg momenta bodrio je svoga vođu. Strossmayer i Rački ostali su osamljeni. One pak odgovornosti nisu se smjeli prihvatiti da spriječe nagodbu, bolje su se povukli.

Strossmayer je posljednjih dana još jednom sažeo svoje stavove – i iz daljine – poslao svojim prijateljima, a tada je od Mažuranića dobio dvorječni telegram: Ausgleich perfekt, veliki biskup Hrvata nije mogao drugo odgovoriti: Gott segne!

U Hrvatskoj je Nagodba omogućila rad u Saboru; već godinu dana odložena saborska sjednica ponovno se sastala 25. kolovoza 1873.

Strossmayer nakon propasti pokušaja proširenja hrvatske autonomije povukao se iz aktivnog političkog života i iz vodstva Narodne stranke, reviziju Nagodbe nije odobrio.

Neka mađarska mišljenja o biskupu Strossmayeru

Pitanja mađarsko-hrvatskog suživota bila su često na dnevnom redu Mađarskog ministarskog vijeća. U nastavku ovog uratka bit će isključivo riječi o zbivanjima vezanima za biskupa Strossmayera.

Mađarski izaslanici u Mađarsko-hrvatskom parlamentu u Budimpešti ne bez razloga su kazivali: „Upozoravam cijenjeni dom na primjer Strossmayerova ponašanja i njegove izjave.”¹⁶

¹⁵ *Isto*, 190.: navodi Angyal, *nav. dj.* 93. Autor je mišljenja: “Unatoč svojih razočarenja dakovački biskup nije u potpunosti prekinuo sa svojim mađarskim vezama. Nakon nagodbe u više navrata je bio u Budimpešti kao član regnikolarne deputacije.” Mišljenja smo da tvrdnja ne stoji, unatoč tome što je Strossmayer trideset godina bio članom Višeg doma Mađarsko-hrvatskog sabora, sjednicama se ipak nije odazivao.

¹⁶ Képviselelőházi Napló KN-1892-298 (1892-XVI-159); Zahvaljujem se dr. Teréziji Balogh Horváth koja mi je dostavila podatke pristupačne na internetu.

„Ako promislimo da samo jedan biskup, kao što je npr. Strossmayer, što je sposoban učiniti, a mađarska javnost protivu njega koliko je nemoćna.”¹⁷

„Prema mom pogledu s obzirom da je riječ o jednom ambicioznom svećeniku, protiv njega bi trebalo postaviti jednog drugog svećenika u osobi zagrebačkog nadbiskupa koji da bude imenovan, a koji će nastojati da krivo vođenu stranku, izoštrenu na sigurnu djelatnost, i u nekim vremenskim segmentima centraliziranu, a koja od drugud crpi ideje, konačno ukine.”¹⁸

Na jednoj drugoj sjednici u studenom 1907. ovo se iznosi: „Onovremeno je na tom poslu unaprijedio Strossmayer čiji je utjecaj polako preinačio hrvatsko javno mnijenje. Ovaj glavni svećenik se s velikim talentom i istinitom ljubavi prema svojoj rasi i istinitim žarom nacionalizma stavio u službu narodne ideje, ne samo riječju, već požrtvovanošću; bar da od njega uče i mađarski visoki svećenici, i oni nekadašnji visoki svećenici koji su kroz desetljeća sjedeli u velikim narodnim dobrima.

Strossmayer je tamo svoj svećenički utjecaj i prednosti imetka mogao tako staviti u službu nacionalne ideje te ju sjediniti u vjernosti prema vjeri, da ni za trenutak nije zaniijekao svoje katoličke osjećaje i svoju hrvatsku narodnost. Nažalost, da ja ovog čovjeka u njegovom karakteru, osobnosti, iako je bio glede moje domovine štetan, ali ga moram uzveličati i priznati. Nažalost u nas nisu baš slijedili ovaj primjer...

U Hrvatskoj veliko nacionalno buđenje tako je započelo s agitacijom jednoga čovjeka, a koje je našlo prostora u svima kulturnim i crkvenim institucijama. Mađari su pak s Nijemcima skupa polako, jedan za drugim, potisnuti iz većih hrvatskih gradova...

Blagoizvolite sada otići u gradove: Varaždin, Zagreb, Osijek koji su postali hrvatske utvrde, dapače i u Međimurju, gdje crkvena vlada putem crkvenih župa s određenom presijom nastoji hrvatsko javno osjećanje širiti, ali da mi oprostite, ipak je to pogriješka sa strane mađarske vlade da na takvom velikom zemljinom području, koje pripada Mađarskoj, a koje je povezano s Hrvatskom, to podnosimo, umjesto da ju odstranimo od zagrebačke dijeceze i priključimo dijecezi u Vesprimu ili Szombathelyu. Ovakva inicijativa ipak je mađarski interes i prvenstveno bila bi to lijepa zadaća mađarske vlade.”¹⁹

Na sjednici dne 14. prosinca 1910. grof Tivadar Batthyány ovim riječima se obraća nazočnima: „Podsjetio bih visoki dom na dva slučaja koji mene potvrđuju kada zabrinuto posmatram razvoj događaja datog pitanja (stanje u okupiranoj Bosni i Hercegovini – *aut. op.*). Jedan slučaj bi bio da je onovremeno putem kraljevske donacije biskupska dijeceza dospjela u ruke takvog muža koji je svoju vlast kroz šezdeset godina obratio na raspirivanje mržnje. (*Istina! Tako je! glasovi s krajnje ljevice.*) Lajos Holló: Dosta je bilo i tog jednog Strossmayera!”²⁰

¹⁷ KN-1887-517 (1887-XXV-150)

¹⁸ KN-1892-132 (1892-VII-312)

¹⁹ KN-1906-230 (1906-XIV-81)

²⁰ KN-1910-59 (1910-III-79)

Čak se je ironiziralo u Mađarsko-hrvatskom parlamentu u Budimpešti: „Kada s jedne strane nacija (mađarska – *aut. op.*) bude uvidjela da s jedne strane navija nam Strossmayer u Đakovu, a s druge veliki pustinjač u Turinu,²¹ naciju ovakvi signali neće moći zbuniti.”²²

Na sjednici od 25. studenog 1901. ovo je rečeno: „Ne možemo bez nezabrinutosti gledati na to da stanovništvo Hrvatske, da se služimo javnopravnim izrazom Hrvatske-Slavonije, kao što vi naizmjenično rabite izraz Zemlje Hrvatske-Slavonije-Dalmacije, čas pokazuje ljubaznost prema Austriji, čas prema Rimu, samo jedno se ne vidi da bi gravitiralo prema Mađarskoj. U Mađarskoj uvijek vide samo otimače prava, potirače prava i izrabljivače.

Zastupnik dr. Mazurra na jednom je pučkom zboru javno zahvalio biskupu Strossmayeru na njegovim zaslugama u datom djelu. Ja ne znam što je uradio Strossmayer, nisam upućen u detalje, ali ako je on u nekom hrvatskom poslu nešto uradio to nije moglo biti drugo već nego protivu mađarske države, a da se slavi na javnim narodnim zborovima to je bar toliko opasan simptom, kao da neki talijanski zastupnik dođe ovamo i među socijalistima održi govor... Naša hrvatska braća nisu veliki izbirači u primijeni onih sredstava i načina kada svoje protumađarske osjećaje iznose pred javnost.”²³

Na zasjedanju 14. siječnja 1986. „... u Hrvatskoj u stvarnosti nikada nije postojala južnoslavenska stranka. Istina je da je Strossmayer južnoslavenski nastrojen ali njegova stranka nikada nije bila južnoslavenska, već je ona i danas isključivo hrvatska”, iznio je Nikola Tomsić.²⁴

Hrvatska mladež postaje nositeljem Strossmayerevih ideja – nemiri u Hrvatskoj

Dolaskom novih vremena na političkoj sceni u Hrvatskoj zamjećuju se nove stranke, novi akteri o kojima se raspravlja u Mađarsko-hrvatskom parlamentu. „Hrvatska oporba sastoji se od stranke Strossmayera i Starčevića. ... Strossmayerova stranka donekle pokrenuta od Beča pokušala je koketirati prema Reichsratu, jednim ambicioznim svećenikom bila je centar kojoj je dokle bilo moguće dobijala pomoć od društva i time imala ulogu. Poslije joj je snage ponestalo, sada se jedva održava, dapače, kao što je poznato da je nedavno nastojala putem fuzije smoći neku snagu.”²⁵

Različitim tumačenjima i sustavnim kršenjem Nagodbe, ugarska strana pokušavala je kontrolirati hrvatsku autonomiju, što je rezultiralo brojnim sporovima. Nakon revizije Nagodbe tek je prošlo deset godina kada je izbila afera koja je nastala nakon što Hrvati nisu htjeli postaviti mađarske natpise uz grbove na zgradi Ministarstva financija u

²¹ Riječ je o Lajos Kossuthu koji se nakon pada Mađarske revolucije 1848-49. našao se u emigraciji.

²² KN-1892-305 (1892-XVI-324)

²³ KN-1901-16 (1901-I-196)

²⁴ KN-1892-532 (1892-XXVIII-100)

²⁵ KN-1892-132 (1892-VII-312)

Zagrebu.²⁶ Mađari primjenjuju silu, Hrvati prosvjeduju: „Postavljanje mađarskih grbova s mađarskim natpisima na financijske urede u Hrvatskoj dovodilo je do novih prosvjeda, što je mađarska strana smatrala „pravednim, pametnim” rješenjem. Mihajlo Polit iznosi i ovo: „Posljedice ovoga su bile da kada je narod jednog lijepog jutra primijetio natpise, napao je na zgrade, na što se pojavila žandarmerija i poslije vojska, koja je pucala u prosvjednike, prouzrokujući bezbroj ranjenika te je usmrćen jedan siromašan majstor. Ne samo da je u Zagrebu došlo do pobune već i u Zagori, da ti Hrvati, koje ja poznajem kao dobre katolike, ulazivši u crkvu skinuli sliku svetog Stjepana, bacivši je ovim riječima: “I ti si Mađar, nosi se odavdje!”²⁷

Nezadovoljstvo u Hrvatskoj stalno je raslo, naime postavljanje mađarske zastave smatrano je provokacijom. Spaljivanje mađarske zastave na Trgu bana Jelačića 16. listopada 1895. bio je izraz studentskog bunta protiv mađarizacije u Hrvatskoj. Zagrebački sveučilištarci, prilično revoltirani diktatorskom politikom hrvatskog bana Khuena Héderváryja, htjeli su skrenuti pozornost kralju Franji Josipu I. na Khuenovu samovolju i nasilje u Hrvatskoj povodom njegovog posjeta i otvaranja nove zgrade Hrvatskog narodnog kazališta. U Mađarsko-hrvatskom parlamentu o studentskoj akciji iznijeto je ovo mišljenje: “Gospoda da ustanu na zaštitu mađarske zastave. Ono što se dogodilo nije đaćka šala. U onoj stvari postoji sustav i, nažalost, onaj sustav ponajviše dolazi na snagu u odgoju hrvatske mladeži. Ovaj sustav propagira i Hrvatska znanstvena akademija, a kao i tamo, tako i kod zagrebačkog sveučilišta, Strossmayerov duh lebdi nad vodama. On je utemeljio Akademiju, gdje Tkalčić a naročito Rački jednako dahću protumađarsku mržnju a navode se kao najvažniji znanstvenici.” – bilo je jedno od mišljenja u Mađarsko-hrvatskom parlamentu s čime je mađarska većina bila suglasna.” Iznosi se još i ovo: „hrvatski udžbenici su tendenciozni.” Na sjednici Mađarsko-hrvatskog parlamenta 7. prosinca 1895. raspravljalo se o zagrebačkim nemirima. “Iz prisjećanja Kálmána Thalya nedvojbeno se razjasnilo da je bilo i takvih vremena kada je mađarska i hrvatska nacija u punom suglasju i prijateljstvu živjela. I danas bi to tako bilo da mađarska vlada nastoji u Hrvatskoj takvu politiku razviti koja bi služila interesima Mađarske i Hrvatske. Nažalost Hrvatska u ničemu ne služi svojim interesima, niti zajedničke domovine, mađarske domovine i hrvatske nacije, nego interesima Beča i u svakom slučaju služi interesima Beča. Naime, takozvana Narodna stranka nije iskrena pristaša Nagodbe. Između Beča i Hrvatske postoji određena uzajamnost odnosa. Beč podupire sve one faktore kojima namjerava slabiti mađarsku državnost a nasuprot Hrvatska sve čini u interesu Beča, što može protivu Mađarske uraditi”²⁸

Neosporno Strossmayerove ideje o suverenoj hrvatskoj državnosti polako su sazrijevale, stoga ovo navodimo iz Dnevnika skupštine (Közgyűlési Napló): “Posluživši se s riječima Kálmána Thalya: “Svetu dušu Strossmayera... (*Povici na ljevici: Duh!*) ...

²⁶ <http://www.hrt.hr/arhiv/ndd/05svibanj/0523%20Hedervary.html>

²⁷ KN-1906-169 (1906-X-54)

²⁸ KN-1892-524 (1892-XXVII-442)

dabome, predstavio nam je Strossmayerov duh glede suvereniteta hrvatske državnosti.”²⁹

“Geza Josipović: ... Strossmayerov duh uopće nisam namjeravao širiti.”³⁰

Iz ovih šturih natuknica iščitavaju se i druga hrvatska nastojanja i ciljevi: “Velikohrvatsku ideju proširuju i na turske provincije.” (U Zagrebu izdali su jedan kalendar za Turke.)

Kálmán Thaly: Strossmayerov duh!³¹

U nastavku donosimo i neke druge manje poznate pojedinosti koje su vezane uz odnos Strossmayera i Mađara.

“Strossmayer je šikare u Šumandiji, odnosno Krndiji, prodao mađarskim kolonistima a nakon deset godina nisu prešle u njihovo vlasništvo.”³² “Mađare iz Županije Baranje, Tolne i Fejér, koje je u Krndiji nastanio Strossmayer, skoro su brutalno protjerani u Mađarsku” (sjednica nadnevkom 5 veljače 1896.).³³ “Strossmayer (1896.) koji ima dovoljno vlasti u rukama da siromašne mađarske koloniste mogu ugnjetavati” (15. svibnja 1896.).³⁴ Na sjednici 21. siječnja 1897. godine: “Mađari se iz Hrvatske grupno preseljavaju u Južnu Ameriku, a samo se na kratko vrijeme zadržavaju u Hrvatskoj.”³⁵

Na zemaljskoj sjednici 27. siječnja 1898. bilo je riječi o francuskom utjecaju prema slavenskim narodima koje bi bilo potrebno spriječiti. “U Montpellieru, Lilieu postoje slavenske omladinske udruge, a ove stalno održavaju kontakte ne samo s Pragom, ne samo s Moskvom, već i sa našom Hrvatskom i Zagrebom...”

Imam dokaze da ne samo o gradovima, već mogu navesti i osobe. Tamo je i gospodin biskup Strossmayer” (i sa njime održavaju kontakte – *aut. op.*), iznio je János Hock.³⁶

Nikola Tomašić³⁷ na svibanjskoj sjednici 1903. ovako govori: “Molim sada ću sasvim iskreno govoriti o uzrocima. Sada ću pak reći kako se pripremaju ovi izgredi”. Ferenc Rigó upada mu u riječ: “Strossmayer!” Nikola Tomašić: “Tako se to zbiva da se tamo potplati 30 ili 40 ljudi, a ti onda prosvjeduju protiv mađarskog grba i vlasti, dok se ološ uvijek nađe zabadava...”³⁸

Za održavanje protumađarskih prosvjeda u Hrvatskoj neki su mađarski zastupnici bili mišljenja da ih novčano pomaže Strossmayer.

²⁹ KN-1892-521 (1892-XXVII-360)

³⁰ KN-1892-521 (1892-XXVII-361)

³¹ KN-1892-523 (1892-XXVII-418)

³² KN-1892-525 (1892-XXVII-474)

³³ KN-1892-551 (1892-XXIX-201)

³⁴ KN-1892-622 (1892-XXXIII-35)

³⁵ KN-1896-30 (1896-II-219)

³⁶ KN-1896-226 (1896-XII-92)

³⁷ Bio je i zastupnik u ugarsko-hrvatskom saboru i predsjednik kluba hrvatskih zastupnika. U zajedničkom saboru 1903. pozivao je na razum nakon protumađarskih izgreda, zahtijevajući prekid mađarizacije Hrvatske, a kad mu je neki zastupnik dobio da je svadljivac, odvratio je povišenim glasom: “Ako se napada moj jezik, imam pravo prigovarati!” Od 27. lipnja do 3. studenog 1903. bio je ministar za Hrvatsku u ugarskoj vladi. Odstupio je kad je od njega zatraženo da se podvrgne novom izboru, budući da je smatrao da se kao hrvatski izaslanik u tom slučaju ne treba ravnati prema ustanovama ugarskoga ustavnoga života.

³⁸ KN-1901-270 (1901-XV-395)

Tomašić je iznio da je učinjena povreda Nagodbe, da mađarsko-hrvatska financijska nagodba nije obnovljena, jedino je provizorno produljena na starom temelju premda Hrvati imaju svoje financijske zahtjeve.³⁹

Na sjednici 15. svibnja 1903. čulo se i ovo: „... Hrvati pod vodstvom Strossmayera i njemu slična gospoda bezuspješno namiguju prema Austriji, tamo sve dotle neće naići na neke velike simpatije dok se neće upustiti da ponovno stupe u službu Austrije.”⁴⁰

Strossmayerovi stavovi u pogledu crkvenih pitanja

Strossmayerovo djelovanje čak je i Mađarski sabor zabrinuto promatrao, naime i nakon njegova govora o papinskoj nezabludivosti (1870.). U budimpeštanskom Mađarsko-hrvatskom parlamentu 1887. godine čulo se i ovo: „Čitav je hrvatski kler kovač hrvatskih nacionalnih ideja a najžešća radionica hrvatskih nacionalnih nastojanja nalazi se u grudima Rimokatoličke crkve. Naime, đakovački biskup Strossmayer je 25. veljače izdao pastirsku okružnicu u kojoj upozorava svećenike na proslavu blagdana svetog Metoda jer on to i zaslužuje, te da je prikladno u duhu rimokatoličke vjere održavati slavenske liturgije i služiti mise na slavenskom jeziku.”⁴¹ Strossmayer djeluje u duhu sjedinjenja katoličke i pravoslavne crkve, inicira kult slavenskog bogoslužja Ćirila i Metoda i tiska glagoljske misale, pozdravlja proslavu devedesetogodišnjice kijeuskog pokrštenja svetog Vladimira.⁴²

Strossmayerova uspješna suradnja s Vatikanom bila je očita, naime ministar predsjednik mađarske vlade (1875.-1890.) i predsjednik Stranke slobodnih načela (Szabadelvű Párt) Kálmán Tisza smatrao je kako je Strossmayerov pretežiti utjecaj počeo biti opasan u Rimu, te da se Sveta Stolica ne bi trebala umiješati u mađarske poslove.⁴³ U Mađarsko-hrvatskom parlamentu izrečeno je: “Ono zastupanje koje se za nas održava u rimskom dvoru nije mađarskih katolika, a ja želim vidjeti tamo zastupništvo mađarskih katolika, koje će biti u stanju da čini protutežu nepravilnim utjecajima gospode Strossmayerovih” (sjednica 10. veljače 1896.).⁴⁴

S parlamentarnih sjednica doznajemo da je Strossmayer izdao pastirsko pismo protiv uvedbe građanskog braka.⁴⁵ Vjerojatno je pod njegovim utjecajem kalački kanonik i bosonski biskup, Strossmayerov potentat, član Visokog doma Ivan Antunović svega jednom uzeo riječ na sjednici protiv uvođenja građanskog braka, koji je u Mađarskoj zvanično uveden 1. listopada 1895. godine.

“U Hrvatskoj jedva će se naći škola, dapače prema mojoj spoznaji ni u čistim

³⁹ KN-1901-271 (1901-XVI-11)

⁴⁰ KN-1901-271 (1901-XVI-5)

⁴¹ KN-1887-318 (1887-XV-290)

⁴² <http://www.moljac.hr/biografije/strossmayer.htm>

⁴³ KN-1892-177 (1892-X-85)

⁴⁴ KN-1892-555 (1892-XXIX-313)

⁴⁵ KN-1892-309 (1892-XVII-87)

mađarskim naseljima zabranjeno je služiti se mađarskim jezikom, a da bi on i bio jezik nastave. U svim crkvama biskupa Strossmayera zabranjeno je glasno moliti na mađarskom, još i u crkvama pohrvaćuju, od vjernika čine Hrvate.⁴⁶ Na sjednici 9. prosinca 1895. iznosi se da je kler sastavljen od hrvatskih katoličkih svećenika.⁴⁷ Đakovački biskup Strossmayer svim svojim svećenicima izdao je naredbu u kojoj im zabranjuje da u mađarskim školama predaju vjeronauk na mađarskom jeziku, povrh toga da vjernici mađarskog jezika ispovijed ne mogu obavljati na mađarskom. Pitam cijenjenu vladu ima li o tomu saznanja, a ako ima, može li mađarska vlada utjecati da Mađarska može ovaj svoj zahtjev sprovesti protiv đakovačkog biskupa.”⁴⁸

Na prekretnici stoljeća zapažaju se i simptomi nastojanja Mađara na ukinuću hrvatske autonomije “... Mi smo poslove prosvjete slijepo, na mađarski način, prepustili hrvatskoj strani. Ali što bi bio posao tamošnjim Mađarima katolicima, jednog od najobrazovanijeg sloja mađarskog naroda, to bi jedino mogao znati Strossmayer, koji tamo sve mađarske škole zabranjuje, ne dopušta dolazak mađarskog svećenika propovjednika među narod i bolje podnaša da poneki od njih – što se masovno zbilo u proljeće ove godine – da iz njedara katoličke crkve istupe i postanu protestanti, samo zato da bi mogli očuvati svoje mađarstvo (sjednica u prosincu 1902.) ... A nadbiskup Posilović je sada istomišljenik Strossmayerov.”⁴⁹ U velikom broju rimokatolički Mađari koji pod Strossmayerom stenju, jedino se mogu osloniti na pomoć dobromjernog Boga.”⁵⁰

Na sjednici 17. veljače 1900. dolazi do izražaja Strossmayerov utjecaj na narode i narodnosti na Balkanskom poluotoku: „Da nije tako, kako bismo mogli pojasniti cjelokupnu djelatnost Strossmayerovu? U tomu je postojalo nastojanje, ako se dobro sjećam, dogodilo se 1895. kada su u Bukureštu namjeravali namjestiti za grkokatoličkog propovjednika vjere Lucaciuta, što bi poslije postalo temeljem za uspostavu grkokatoličke biskupije, jer su bili optimisti da će se taj čovjek koji je nastojao s toliko odvažnosti i ambicije zauzeti za rumunjska pitanja i s njima trijumfirati, na jednom takvom mjestu može učiniti velike usluge.”⁵¹

Na sjednicama Mađarsko-hrvatskog parlamenta sve su se više i više zaoštravale sjednice, a mađarska strana pod geslom zaštite mađarske kulture željela je sprovesti mađarizaciju: „Zašto i mi nemamo takvog biskupa kao što je Strossmayer? Zašto nemamo i mi takve razrednike kakve imaju oni? Zašto se sami sebe ne poštujemo tako, kao što oni? Kakvo to prokletsvo leži na nama da se u nas sve obavlja po volji germanizacije a za osiguranje mađarske kulture takoreći ništa se ne događa?”⁵²

Kada je riječ o Strossmayeru i Mađarima, ne može se proći mimo problematike

⁴⁶ KN-1892-524 (1892-XXVII-442)

⁴⁷ KN-1892-525 (1892-XXVII-474)

⁴⁸ KN-1896-30 (1896-II-219)

⁴⁹ KN-1901-168 (1901-IX-441)

⁵⁰ KN-1887-61 (1887-III-159)

⁵¹ KN-1896-530 (1896-XXVI-377)

⁵² KN-1901-478 (1901-XXVIII-110)

školstva, crkvenog pitanja i pitanja novonastanjenog mađarskog življa na području Slavonije i Srijema, čiji se broj stalno povećavao i prema nekim podatcima dostigao 150-200 tisuća žitelja. Iako je odgovor na ovo pitanje podjednako tražila kako mađarska, tako i hrvatska strana, mišljenja smo da bi njezino sagledavanje na temelju mađarskih i hrvatskih dokumenata valjalo ponovno staviti na dnevni red, s obzirom na to da se na vidjelo mogu iznijeti neke manje poznate pojedinosti. Unatoč tomu ovom zgodom ne ulazimo u dublju analizu i sagledavanje ove problematike.

Poluslužbeno pismo ministra predsjednika Istvána Tisze austro-ugarskom veleposlaniku u Vatikanu 20. siječnja 1904. u predmetu “važnog predmeta iz narodnog gledišta” glasi da se ono razmotri u interesu njegove sprovedbe u Vatikanu, u predmetu veće diplomatske akcije smatrano je da se na najvišim mađarskim instancama nije šutke prolazilo preko narečenog pitanja. “Ono unutarnje protivuriječje da narodnosti unutar mađarske imperije konzekvence samo onda... kada od toga imaju koristi; ako pak Mađari na bilo koji način dospiju pod njihovu vlast tada nastoje da ih sa najsljepijim narodnosnim netrpeljivostima ugnjetavaju: to se najviše otvoreno zapaža kod južnoslavenskog biskupa. Možda je satira sudbine te ujedno i znak opomene za sanjare o južnoslavenstvu da je upravo više no polastoljetnog biskupovanja Strossmayera mađarsko stanovništvo sa 65 tisuća poraslo na 100 000.”⁵³

Ne samo da su najviši mađarski krugovi oštro reagirali na danu problematiku, te su čak i kod najviših krugova Vatikana inzistirali na dobivanju pomoći, no u tom pogledu nije izostalo ni reagiranje kako mađarskog glavnogradskog, tako ni regionalnog tiska.

Izvadci iz novina, kada je riječ o biskupu Strossmayeru, pored pohvalnih riječi o njemu, – priznavajući njegove zasluge i napore učinjene na dobrobit hrvatskog naroda, za razvoj njegove kulture i hrvatske znanosti – dolaze do izražaja, ali s druge strane pak žustro napadaju njegove metode koje je poduzeo protiv slavonskih Mađara.

Peštanski list *Vasárnapi Újság* 1891. u svom 32. broju donosi:

“Neka naselja koja su ostala mađarska kroatiziraju se pod ugnjetavanjem Strossmayera. Bude li to tako ostalo, tada će u Slavoniji za dva desetljeća nestati Mađara. Prema tomu trebamo nešto poduzeti u njihovom interesu. Našu slavonsku braću trebamo pomagati materijalno, ako ne na drugačiji način onda bar time da im damo mađarske knjige, jer im i one nedostaju.”

Pécsi Közlöny 11. siječnja 1903. donosi “Otvoreno pismo”: “objavljuju se takve vijesti i članci da djeci rimokatoličkih Mađara nastanjenih iz zadunavskih županija u Đakovačkoj biskupskoj dijecezi, na mađarskom jeziku od nadležnih župnika ove dijeceze, u nedostatnoj mjeri pruža im se od velečasnika edukacija, nakon čega poneki, dapače, čak i neka cijela naselja prelaze na reformatsku vjeru, s razlogom jer u Slavoniju iseljeni Mađari reformatske (kalvinske) vjere im daju svoju mađarsku školu, učitelja i duhovnika, dapače, najčešće se presele sa svojim učiteljem i duhovnikom.”

⁵³ Miniszterelnökség (ME) 1904-XV-216

Stanovništvo u Nikincima i Ratkovicima prešlo je na reformatsku vjeroispovijest.

“Prije neko vrijeme župnik u Čepinu pisao je u moje novine (*Pécsi Közlöny*)... katolička vjera je pogodna za prihvatanje svakog naroda i rase, a on (Strossmayer – *aut. op.*) nastoji to razbiti; ova rasna mržnja se razvila u duhu takvog zbora, – ako baš to smatra podесnim – koji bi trebao stajati iznad svih mogućih stranačnih, rasnih i jezičnih pitanja. Katolička vjera u takvom smislu ne može biti nacionalna, ona uvijek je katolička; naravno sa svojim duhom treba služiti velikim nacionalnim ciljevima i interesima, a u tom pogledu uvijek je bila na visini svoga zvanja.”

“Jednostavno da li je moguće da u jednoj kulturnoj državi katolike progone svećenici crkve, njihovim duhovnim potrebama ne udovoljavaju, ne izdaju crkvene utvari, u službenim crkvenim stvarima uznemiruju samo zato jer je riječ o Mađarima, a ne o Hrvatima. Prema katoličkom načinu razmišljanja bilo bi to strahovita izrođenost svećeničkog duha. ... Što je zahvatilo momentalno dva naselja samo zato što nepoznaju hrvatski jezik i protjerani su u apostaziju. Ovih dana pročitao sam poziv reformatskih naselja reformatskim vjernicima da novim vjernicima u Nikincima, koji su “primili” novu vjeru, budu u pomoći u gradnji crkve. U Judu (Máriagyűd) slušao sam žalbe siromašnih Mađara čija se ipovijed ne prihvaća, uznemiruju ih i pate. Strossmayer unatoč svim zatjevima i požurivanjima nije dao svećenika za školu službenika Mađarskih željeznica u Osijeku koji bi podučavao vjeronauk i zbog toga edukacija vjere – prema mojim saznanjima – ne postoji; u Osijeku pojavio se jedan katolički biskup iz susjedne dijeceze te mu osim kustosa kapucinarskog samostana – koji je dobrog mađarskog osjećaja – nitko nije izašao u susret, niti iz redova svećenika, zbog toga jer je biskup odličnik velikih mađarskih osjećaja; za ovo treba grozan fanatizam, kao i za slične činjenice”.

“Ne to, već nas boli da mađarski katolicima svećenici vaše Ekselencije – barem kako smo mi obaviješteni – nastoji se na tomu da se useljeni višetisućiti mađarski narod smatra da će se prije ili kasnije sporedno utopiti u hrvatski jezik i naciju, te zasebno kao pitanje dušebrižnika na mađarskom jeziku ne smatra se gorućim pitanjem.”

Osječki list *Narodna Obrana* na “Otvoreno pismo” daje ovaj odgovor, što pečuški list *Pécsi Közlöny* donosi u svom 12. broju (21. siječnja 1903.).

“... useljeni Mađari su mnogo više ojačani u svomu jeziku nego li u ljubavi svoje vjere. Možda su i zbog toga hrvatski svećenici odgovorni?”

“Katolicizam je pusto sredstvo mađarske propagande. Hunay traži da mađarski useljenici dobiju mađarske govornike i mađarske škole, dakle, najmoćnija sredstva propagande. Da nema te propagande niti jedan Mađar ne bi se odstranio od vjere.

Možda dr. Hunay želi da mu navedemo one slučajeve kada su mađarski kalvini ne samo pokušali već i uspješno radili da mađarski katolici pređu na mađarsku vjeru (kalvinizam smatra se mađarskom vjerom – *aut. op.*).

Upozoravamo urednika *Pécsi Közlönya* da obrati veću pozornost na stanje na području svoje biskupije. Da obrati pažnju na okolnosti katoliciteta Hrvata pečuške

biskupije koji za svoje župnike dobijaju istinske Mađare... Da li je od njih iko prešao na reformatsku vjeru? Možda gospodin Hanuy pomišlja da bi biskupu Strossmayeru preče bilo starati se o Mađarima u svojoj dijecezi, nego o Hrvatima pečuške biskupije?”

Mađari u nastavku tekstu ističu svoju superironost, a kao po pravilu, služe se dvojnim mjerilom.

Mađarski tisak o Strossmayeru i Hrvatima

Ni ova problematika nije dostatno obrađena, kao ni hrvatsko-mađarski odnosi poslije Nagodbe i u nastupajućem međuratnom razdoblju, osim revizije Nagodbe. U nastavku nastojat ćemo dati neke izvadke iz mađarskog tiska o Hrvatskoj i biskupu Strossmayeru, svrhom da upoznamo na koji način se je utjecalo na formiranje mišljenja mađarskog mnijenja od strane njegove političke elite. U kakvim se, dakle, svjetlu pojavljuju Hrvati u suvremenim mađarskim humorističkim i satirističkim listovima za vrijeme Monarhije, tj. sklopljene Hrvatsko-mađarske nagodbe (1868.) i pokušaja dvogodišnjih izjalovljenih pregovora na njezinoj reviziji (1873.), te tijekom vremena u kojoj se mjeri mijenja uobičajena slika o Hrvatima?

Najpoznatije peštanske (Budim i Pešta tada još nije ujedinjena – *op. aut.*) satirističke novine bile su *Borsszem Jankó* i *Ústökös*.

“Šaljivi listovi, koje smo proučavali 1860-tih godina vrlo malo pričaju o hrvatskoj nošnji. Ova nacija pojavljuje se u stiliziranom ženskom liku, odnosno kroz neke druge simbole. Karikaturisti mađarskih šaljivih listova u Budimpešti ženske su likove – kao personifikaciju nacije – primjenjivali jedino u slučaju Hrvata i Mađara. Ovakav način prikazivanja pokazuje da je mađarsko javno mnijenje u drugoj polovici 19. stoljeća jedino Hrvate priznalo za naciju, a druge su grupe – sukladno pojmu onovremene nacije – tretirane kao narodnosti. U budimpeštanskim satiričnim listovima i krajem stoljeća ženski lik oličava Hrvate, ali tada se već pojavljuje jedna takva dama, čiji vijenac na glavi (poculica), nošnja i obuća, upućuje na narodnosnu pripadnost, ona pak držanjem tijela – svoj zadnji dio pokazuje prema mađarskim političarima koji su ju došli pozdraviti – ne pokazuje simpatiju. Promijenio se je patetičan način razdoblja Hrvatsko-mađarske nagodbe te prema čitateljima nagovještava sliku budućnosti sa manje nadanja, predstavljajući pogoršanje hrvatsko-mađarskih odnosa, unatoč prividne i političke stabilnosti.”⁵⁴

Da bismo mogli našim čitateljima dočarati prizore iz navedene problematike, najprije ćemo iz tadašnjeg vladina satirističkog lista *Borsszem Jankó*-a (1. listopada 1872. godine) izdvojiti prikladan tekst. U tom broju uostalom riječ je o đakovačkom biskupu, Josipu Jurju Strossmayeru i papinskom infabiletu (nezabludivosti). Potrebno je stoga pojasniti što se to ustvari zbilo. “Ova doktrina dogmatski je definirana na

⁵⁴ Ágnes Tamás „Harcias szomszédok”, *Létünk* 2011./1. 70-92. (http://epa.oszk.hu/00900/00997/00020/pdf/EPA00997_Letunk-2012-1_070-092.pdf)

Prvom vatikanskom saboru 18. srpnja 1870. Josip Juraj Strossmayer bio je jedan od najzapaženijih protivnika papine nezabludivosti i tom se prilikom istaknuo kao vičan govornik održavši čuveni trosatni govor protiv dogme o papinskoj nezabludivosti, poslije kojeg je s manjom skupinom biskupa napustio Rim.”⁵⁵ Navedeni mađarski list ovo donosi: „O papinskom infabilitetu samo s velikim zakašnjenjem Strossmayer ima jedno zrcalo koje za tri godine pomlađuje. Kada se je danas slučajno pogledao u njemu, jedva što je samoga sebe mogao prepoznati. Jedino je, kada su ga o tomu uvjerali ljudi iz njegove sredine, povjerovao da je zaista on taj Strossmayer.”

Za vrijeme mađarsko-hrvatskih pregovora o reviziji Nagodbe u Pešti može se donekle naslutiti da mađarska strana neće popustiti, a novine Borszem Jankó (17. studeni 1872.) ovako ironiziraju:

“Iz spomen-spisa hrvatske „braće”

- 1) Na čelu vlade Hrvatske stoji ban, na čiji izbor mađarsko ministarstvo ustoličeno u Pešti može utjecati u toj mjeri da mađarski ministar bez prethodnog sporazuma ne može bana imenovati. Za ovu pogodnost Mađarska se prihvaća da će polovicu hrvatskih unutarnjih troškova podmiriti.
- 2) Hrvatska neovisno obavlja svoje financijske poslove, naporedo time iz zajedničkih troškova uvažava toliko koliko zagrebački sabor bez da istroši financijsku moć zemlje, smatra cjelishodnim.
- 3) Kao za uzvrat Mađarska uslijed toga svake godine treba u Hrvatskoj izgraditi jednu željeznicu, ali isključivo o svom trošku, da bi se štedjelo na troškovima.
- 4) Da bi se revitalizirala teritorijalna cjelovitost svih onih naselja koja su pod svetom krunom a nastanjeni sa Horváthima, bit će pripojeni i smatrani hrvatskim teritorijem.
- 5) Hrvatskoj je iole potrebno pristanište, a ukoliko Mađarska želi zadržati Fijumu, mađarska će vlada biti dužna o svom trošku kupiti Hrvatskoj pristanište za uporabu u Napulju, Liverpoolu itd.”

Navodimo kako se slika o Mađarima mijenja, umjesto stilizirane dame pojavljuje lik Hrvata (*Borszem Jankó*, 24. srpnja 1881.), kao malena i nezasićena dječaka s velikim šeširom na glavi i opancima na nogama, čiji su džepovi natrpani veknama kruha, ali on poseže za kolačem (Vojna krajina) i jabukom (Fiume, tj. Rijeka).

Pod slikom objavljeni tekst ovako glasi: – *Evo ti, nezasićeni dječaciću, dobit ćeš još jedan komadić od kolača, ali time da bude kraj tvojim pretenzijama! Za onom jabukom ne da posegneš, jer ćeš dobiti packe!*

Hrvatski su političari u jednom stihu – u fragmentima ga objavljujemo –, interpretirani kao vatreni govornici, jednako tako i oni su nezasićeni, ali ih opominje

⁵⁵ Internet: http://hr.wikipedia.org/wiki/Papina_nezabludivost

jedan hrvatski starac na trijezvenost, naime prema njegovim riječima on je kao Jelačićev vojnik sudjelovao u borbi protiv Mađara, gdje je dobio batine. U onodobnoj Mađarskoj Jelačić se navodi kao “Jellasics”, a u mađarskoj suvremenoj povijesti piše se kako je njegova brojčano jača vojska poražena kod Pákozda (29. rujna 1848.), gdje je palo 7 mađarskih vojnika i oko 100-200 hrvatskih.

A telhetetlen
Horvát ballada.

„Kaszát, kapát a kézbe! Föl a zászlót!
Magyar vért és magyar bort szomjazunk.
Előre csak, — amottan tul a Dráván

...

E harc emlékéért szégyenkezve rejti
S két foltként hordja hátulsó fele.*
— Így szólt az agg és most felhajtva ingét
Háttal fordult — nem mókázván sokat . . .
S rémulve láttak sápadó horvátok
Negyvennyolczból datált két foltokat.

Nezasićeni
Hrvatska balada.

„Kosu, motiku u ruke! Podigni barjak!
Žedni smo mađarske krvi i mađarskog vina,
Naprijed samo — tamo iza Drave

...

Spomen na borbu sramljivo kriva
Njegova stražnjica puna je modrica.
— Tako reče starac i košulju podiže
Okrenuvši se leđima — ne šalivši se mnogo...
Zaprepašćeni Hrvati vidješe
Modrice iz četrdeset i osme.

Tadašnje peštanske humorističke novine i na taj su način utjecale na formiranje mađarskog suvremenog mnijenja.

Idemo dalje. Nešto da izdvojimo iz političkih i drugih listova, ali sada jedino o biskupu Strossmayeru.

Peštanski list *Vasárnapi Újság* 1882. u god. XXIX. i br. 48. donosi napis o tijeku gradnje đakovačke katedrale.

“... ideju gradnje katedrale naslijedio je *Strossmayer*. U svom sjedištu namjeravao je izvan okvira običnih djela podići monumentalnu katedralu, koja će prema njegovom obrazloženju poslužiti hrvatskom narodu kao svjetli svjetionik, a prema njegovoj misiji providjenja, što je on tijekom povijesti u ovom narodu prepoznao, da je on na to i pozvan. Ova crkva neka služi za upozorenje Hrvatima na njihovu povijesnu misiju. Naime, hrvatski je narod – dabome – svojim položajem uglavljen između istoka i zapada nekoć bio posrednik istočne kulture prema zapadu: kao što i u sadašnjici, tako će i u budućnosti biti određen providnošću također kao posrednik, da zapadnu civilizaciju ponovno pretoči na istok.”

Iste novine 1884. (br. 13.) pišu o katedrali: „Đakovo je središte bosanske i srijemske biskupije, unatoč da njezin crkveni revnosni vođa, ali u pogledu narodnosne politike u

mnogome pristrasan, na kojega se čitatelj dobro može sjećati kada je on svojim bučnim istupanjem na sinodi u Vatikanu 1869. sjajnim govorničkim umijećem ubrzo stekao europski glas. Njegovo djelovanje glede hrvatskog naroda iako je tiše, ali se može nazvati blagodatnim i u onim sjajnim materijalnim inicijativama kojih se prihvatio u duhovnom interesu, kako svoje Crkve, tako općenito i svoga naroda, a od kojih je jedna trajna uspomena ona monumentalna katedrala ... Znatno dio ovih troškova podnosio je biskup Strossmayer, koga kao glavnog mecenu duhovnih vrijednosti južnih Slavena, a koji je djelovao s velikom revnošću, podnosi i žrtve u gradnji znanstvene akademije u Zagrebu, hrvatskog sveučilišta i drugih javnih zgrada, stoga je i prozvan "prvim sinom Hrvata".

Vremena se mijenjaju te započeta kolonizacija Slavonije i Srijema od strane Mađara dovodi do novih napetosti i sukobljavanja o čemu piše i mađarski lokalni tisak. Glavni urednik i vlasnik pečuških katoličkih dnevnih novina *Pécsi Közlöny*-a, teološki profesor dr. Ferenc Hunay 11. siječnja 1903. godine u "Otvorenom pismu" se obraća ekseleciji đakovačkom biskupu, Josipu Jurju Strossmayeru, rimskom grofu, navodeći ovo:

"... Vaša je Ekselecija cijeli svoj život posvetila utemeljenju hrvatske nacije i jezika, što je i nama dobro poznato; priznajemo i njegovu veliku djelatnost i žrtvovanje da je u interesu vjerskih i moralnih vrijednosti hrvatske katoličke vjere ostvario velikosežna djela.

Novine *Vasárnapi Újság* (16. rujna 1888.) 12. rujna sudjeluje na vojnim vježbama kod Bjelovara te je prije nekoliko tjedana Strossmayer povodom jubileja prelaska Rusa na kršćanstvo, uputio brzojav u Kijev sakupljenima na panslavističkom kongresu, u kojem je zatražio Božji blagoslov za Rusiju da bi ona mogla udovoljiti svojoj svjetskoj misiji. Strossmayer je bio član crkvenog izaslanstva u Bjelovaru, ali je on sa strane kralja i prestolonasljednika na upadljiv način negligiran. Kada stiže do kralja, tada mu on reče: "Gospodin biskup nije umio uvidjeti da mu je Crkva učinila postupak protiv Monarhije. Vi niste bili pri sebi, bili ste bolesni." Strossmayer se ponizno poklonio i glasno reče: "Vaša ekselecijo, moja je savjest čista."... Strossmayer iako je bio pozvan na objed, nije se pojavio...

Zaključak

Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer, "prvi hrvatski sin", kako ga apostrofiraju Mađari, čiji je duh lebdio ne samo nad vodom, već i u vijećnici Višeg doma Mađarskog-hrvatskog parlamenta. Unatoč tomu što je trideset godina bio članom ovog tijela, zasjedinjima se nije odazivao, ali se o njemu ipak govorilo, i to s razlogom. Njegove zasluge priznali su i njegovi protivnici, čak i mađarski tisak iznoseći njegov doprinos, samopožrtvovanost razvoju hrvatske kulture i znanosti. Mađari ga oštro napadaju te uvijek krivicu traže u njemu i njegovu utjecaju, a nikada u sebi. Strossmayer je kao političar bio idealist.

BISHOP STROSSMAYER AND HIS TRI-DECENNIAL MEMBERSHIP IN THE UPPER HOUSE OF THE HUNGARO-CROATIAN PARLIAMENT IN PEST

Abstract

The Hungaro-Austrian and the Hungaro-Croatian Settlement was a great disappointment for Bishop Josip Juraj Strossmayer. In 1872, he led unsuccessful negotiations in the Hungarian capital with the Hungarian side. Namely, he was a member of a “committee delegation in the Croatian case” („horvát ügyben kiküldött bizottság”) whose records have disappeared, but there was a report in the form of a book, which we present on this occasion. He rarely attended the meetings, but since he was the leader of the Croatian opposition in the sessions of the Hungaro-Croatian Parliament, he was frequently an issue discussed.

Key words: Settlement, revision of the Settlement, national ideas, crisis, autonomy, Hungarian nationality

dr. sc. Tatjana Ileš, poslijedoktorand
 doc. art. Anđelko Mrkonjić
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

PUTOPISI HRVATSKOG KNJIŽEVNOG ROMANTIZMA KAO KULTURNOANTROPOLOŠKI I KULTURNOGEOGRAFSKI *POGLEDI U ONE KRAJINE*

*Tko kadikad nije želio pobjeći? Ali od čega? Kamo?
 I kada smo jednom došli na dobro mjesto, je li to kraj naše želje za pokretom?
 Ili nas potiče na ponovno kretanje, mameći nas nekom drugom predodžbom,
 pa makar to bilo mjesto s kojega smo krenuli – naš stari dom ili djetinjstvo?*

Yi-Fu Tuan, *Escapism*¹

Autori u radu već samim naslovom, nudeći asocijaciju i na prvi putopis novije hrvatske književnosti – *Pogled u Bosnu* Matije Mažuranića – ukazuju na korpus putopisne literature kojom će se u radu pokušati baviti napose interdisciplinarnim pristupima, odnosno ponuditi čitanja putopisnih tekstova 19. stoljeća i iz vizure kulturne antropologije i kulturne geografije. Druga mjesta i prostori u književnosti, poglavito u putopisu kao najznačajnijoj književnoj vrsti hrvatskoga književnog romantizma, otkrivaju poglede u neke druge krajeve, simbole drugih kultura, jezik, društvene vrijednosti i norme, odnosno nude moguću diferencijaciju kulturnih područja na temelju različitosti u kulturi kao načinu života. Izabrani korpus u tom smislu čine, kronološki prema godini objavljivanja, *Pogled u Bosnu* (1842.) Matije Mažuranića, *Putositnice* (1845.) Antuna Nemčića i *Putopisne crtice* (1875.) J. J. Strossmayera.

Ključne riječi: putnik, putopis, hrvatski književni romantizam, kulturna geografija, kulturna antropologija

¹ Navod prema: Dunja Fališevac, „Tema bijega u staroj dubrovačkoj književnosti“, Dani hvarskog kazališta br. 36, (ur. grupa autora), Zagreb – Split: HAZU – Književni krug Split, 2010, str. 44-45.

Zašto putopis romantizma?

Putopis je, pak, prozna književna vrsta u kojoj su putovanje i proputovani predjeli ili zemlje povodom za umjetničko oblikovanje zapažanja, dojmova i razmišljanja o svemu što je putopisca zaokupilo na tom putovanju. Putopisci su često prvi koji će nas izvijestiti o nekoj drugoj/stranoj zemlji, o drukčijoj kulturi, baštini i književnom životu. Djelatnost se putopisca, kako kaže Dean Duda, odvija najmanje u dva smjera: on predstavlja vlastitu kulturu u stranome prostoru, ali i matični prostor upoznaje s tuđom kulturom. A to upoznavanje drugih pretpostavlja *pokretljivost*, što je osnovna pretpostavka putovanja i kao kulturnoantropološkog i kulturnogeografskog čimbenika.

Kao pripovjedni žanr, putopis je tematski oblikovan vjerodostojnim putovanjem subjekta/putopisca koji pripovijeda o zgodama na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te često o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe. Navedena obilježja putopisa kao nefikcionalne proze koja donosi književnoumjetnički oblikovane informacije s nekog putovanja temeljne su karakteristike prema kojemu je u ovome radu upravo putopis izabran kao vrijedan izvor za kulturnoantropološku i kulturnogeografsku analizu i interpretaciju književnoga teksta.

Za napomenuti je i kako se u vremenu koje nazivamo postmodernim fokus i čitatelja i proučavatelja književnosti pomaknuo na tzv. rubne književne žanrove pa tako nefikcionalni pripovjedni tekstovi poput dnevnika, autobiografija i memoara zauzimaju značajno mjesto.

Putopis također možemo čitati i kao jedan od oblika sekundarnih autobiografskih žanrova, kako piše Helena Sablić Tomić u poglavlju knjige *Hrvatska autobiografska proza* pod naslovom „Autobiografska proza u razdoblju hrvatskoga romantizma“, jer ga također možemo promatrati kroz odnos referencijalnoga i autoreferencijalnog polja koje zapisuje putopisni subjekt. U kolikoj će mjeri biti riječi o autobiografskom diskursu u putopisu ovisit će o pripovjednim strategijama putopisca, odnosno stupnju intimnosti i privatnosti u putopisu, kao i o težnji autora prema bilježenju samospoznajnoga momenta. Prema rečenome, romantičarske se putopise može klasificirati kao one u kojima je putopisni subjekt u funkciji vlastitoga intimnog izleta koji svoju materijalizaciju doživljava na putovanju, te na one putopise kojima je putovanje prvenstveno prostor iskazivanja referencijalnog odnosa prema izvanjskome.² Tako izabrani putopisni korpus u ovome radu dijelimo na Nemčićev – kao onaj koji pripada prvome tipu te Mažuranićev i Strossmayerov – koji pripadaju drugom tipu hrvatskog romantičarskog putopisa.

Kultura kao način života u putopisu hrvatskog književnog romantizma

² Helena Sablić Tomić, „Autobiografska proza u razdoblju hrvatskoga romantizma“, *Hrvatska autobiografska proza*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2008, str. 27-29.

Prislanjajući se stidljivo na tzv. *interpretativnu antropologiju* Clifforda Geertza koje su osnovna obilježja zaokupljenost sustavima značenja, vjerovanja, vrijednosti, oblika osjećanja i stilova mišljenja u kojima određeni narodi konstruiraju svoj identitet,³ ovaj je kulturnoantropološki i kulturnogeografski pristup analizi književnoga teksta putopisa odabran, dakle, u svjetlu suvremenih rasprava o tome kako svijet u kojem živimo prikazati kao predmet društvene misli u svojoj raznolikosti njezinih manifestacija unutar suvremenih istraživačkih disciplina. Prikazivanje društvene stvarnosti u svijetu koji se mijenja velikom brzinom u posljednjih stotinjak godina i više je nego izazov za većinu društvenih i humanističkih znanstvenih disciplina. Rekli bismo, dakle, kako nije riječ o nasilnoj interdisciplinarnosti, već pokušaju otvaranja mnogostrukih mogućnosti znanosti da doprinese sve većoj potrebi suvremenoga čovjeka da shvati svijet u kojemu živi.⁴

Kulturna je antropologija dio antropologije kao znanstvene discipline koja proučava kulturnu i biološku različitost ljudi, a koja primarno istražuje kulturu kao način života: zanima ju kako ljudi žive, što rade, što misle i kako se odnose prema okolini. Cilj je kulturne antropologije detektirati dubinska značenja društvenih i kulturnih pa tako i umjetničkih procesa. I književnost kao umjetnost riječi i jezik kao temelj kulture nekoga naroda ne bi trebali stajati po strani novih znanstveno-istraživačkih pristupa. Kulturna pak geografija dio je antropogeografije koji se fokusira na opisivanje i analiziranje načina po kojima jezik, religija, ekonomija, vlast i ostali kulturni fenomeni variraju ili ostaju konstantnima s obzirom na mjesto, te objašnjava kako ljudi funkcioniraju u određenom prostoru. Područja istraživanja kulturne geografije vrlo su široka, a nas će u ovom slučaju zanimati diferencijacija kulturnog područja kroz proučavanje različitosti u načinu života u geografskim područjima kojima se kreću naši putopisci.

U knjizi pod naslovom *Priča i putovanje*, značajnoj studiji o hrvatskom romantičarskom putopisu kao pripovjednom žanru, Dean Duda navodi važnost upravo interdisciplinarnoga pristupa temi putovanja kao dragocjenu podršku književnopovijesnom proučavanju putopisnih tekstova pri čemu povijest mentaliteta i povijest svakodnevnoga života uzima kao one pomoćne historiografske discipline iz kojih saznajemo o navikama, vrijednostima, ponašanju, odnosu prema smrti, predodžbama o vremenu i prostoru, odnosno o stanju cesta i putova, troškovima putovanja i mogućnosti prijevoza, gostionicama i prenoćištima, hrani i piću, društvu ili lektiri na putu.

Davnina i daljina jesu čežnje romantizma, piše Ana Arp u svome tekstu *Putnik – junak njihoveg doba*, pri čemu davninu razumijeva kao idealiziranu i slobodnu interpretaciju prošlih epoha, a daljinu kao motiv koji opsjeda epohu nameću prijevozna sredstva toga doba. Riječ je ponajprije o kočijama i brodovima u svojoj složenosti njihove simbolike.

³ Usp. Clifford Geertz, *Lokalno znanje*, Zagreb: AGM, 2010, str. 299.

⁴ Clifford Geertz u knjizi *Lokalno znanje*, u prvom poglavlju nazvanom „Zamućeni žanrovi: preoblikovanje društvene misli“ u tom smislu kaže: „Riječ je o pojavi koja je dovoljno opća i dovoljno različita da upućuje na to da ono što vidimo nije tek još jedno preortavanje kulturne karte (...) nego promjena načela crtanja karte. Nešto se događa s načinom na koji mislimo o načinu na koji mislimo.“ Clifford Geertz, *Lokalno znanje*, Zagreb: AGM, 2010, str. 34.

Opsjednutost prijevoznim sredstvima nužno donosi i još jedan značajan motiv, kako u umjetnosti romantizma tako kasnije i u avangardi – a to je motiv brzine.⁵

Pokretljivost je, rekli smo već, osnovna pretpostavka putovanja i značajan kulturnoantropološki i kulturnogeografski čimbenik. Iz pozicije današnjega razumijevanja mobilnosti, pokretljivost ljudi u 19. stoljeću nije bila velika, no u usporedbi s ranijim stoljećima to razdoblje predstavlja svojevrsni prevrat.

U *dugom 19. stoljeću*, u njegovu trajanju od otprilike Francuske revolucije pa do kraja Prvog svjetskog rata kako kaže suvremena historiografija, u prvih se nekoliko desetljeća putovalo gotovo na isti način kao i prethodnih stoljeća. No, krajem prve polovice 19. stoljeća započinje razdoblje željeznice, a time i jedna od najznačajnijih promjena u povijesti putovanja. I cestovni se promet bolje organizira, uz željeznicu je tu i parobrod, a poštanske su komunikacije uspostavljene na međunarodnoj razini. Britanski povjesničar Eric Hobsbawm u knjizi *Doba kapitala* u tom smislu piše: „...putovanja neposredno proizlaze iz primjene parne energije u komunikacijama; uz pomoć pare prvi put u povijesti postale su moguće stalne i sigurne putničke linije za velik broj ljudi i znatnu količinu prtljage, preko svih vrsta zemljišta, kao i preko mora. Za razliku od poštanskih kočija, koje su u nekim krajevima često napadali razbojnici, željeznice su od početka bile sigurne (osim na američkom Zapadu) čak i u posve nesigurnim područjima poput Španjolske ili Balkana.“

Čime je, dakle, i kako devetnaestostoljetni putnik mogao putovati? Kamo je i zašto putovao? Što je pritom mogao vidjeti? Zašto su neki svoja iskustva s putovanja, svoje zgrade i nezgrade zapisivali te kao književnost nudili čitateljima? Neka su to od pitanja na koja će se kulturnoantropološkim i kulturnogeografskim pristupima putopisnome tekstu pokušati dati odgovor.

Putnik, lualica – turist?

Motiv putnika i putovanja u književnosti romantizma pa onda i hrvatskog književnog romantizma, javlja se često, no ne pojavljuje se u tome razdoblju po prvi puta. Putnik je u svjetskoj književnosti arhetipski motiv – od Gilgameša i Odiseja, preko biblijskih putnika pa prema Don Quijoteu, Gulliveru, Robinsonu, spomenimo tek neke. Međutim, tek se putnici u romantizmu kreću ujedno svojim duhovnim kao i krajobraznim putovima. Njihovo psihološko stanje i razvoj unutarnjih osjećaja uvelike zavisi od razvoja putovanja, njegove dinamike, izravnoga dodira s prirodnim ili kulturnim bogatstvom krajeva kroz koje ili u koje se putuje.

U književnim razdobljima prije romantizma putovanje je, u pravilu, način na koji će se ostvariti neki drugi cilj. Međutim, romantičarski junak na putovanje ne kreće tjeran

⁵ Više u: Ana Arp, „Putnik – junak njihovog doba“, <http://www.klubputnika.org/zbirka/putoskop/3919-putnik-junak-njihovog-doba> (8. ožujka 2016.)

pustolovnim duhom ili zbog kakvoga materijalnog dobitka, već ponajprije zbog samoga sebe, potrage za vlastitim sebstvom, za smislom, a ta se potraga prepoznaje kao temeljni, možda i isključivi, pokretač putovanja romantičarskih junaka. U tom ćemo smislu u nastavku rada govoriti o Nemčićevu putopisu.

Međutim, na tragu *Grand Toura* s obrazovnim ciljem mladih europskih aristokrata iz 17. i 18. stoljeća,⁶ i putovanje u romantizmu može imati informativnu te obrazovnu ulogu – najčešće je riječ o putopisnom subjektu koji odlazi u druge, egzotične, neistražene/nepoznate zemlje i krajeve. U tom slučaju je cilj njegova putovanja posve drukčiji od romantičarskoga ideala, njegova je svrha nešto drugo – uvid u političke, gospodarske i ine društvene prilike kraja kojim se putuje. Kao primjer ovakvoga tipa putovanja nadalje ćemo analizirati Mažuranićev te putopis J. J. Strossmayera.

Bez obzira na ciljeve i svrhu putovanja triju putopisnih subjekata hrvatskog književnog romantizma, svi su oni putnici u pravom smislu riječi – oni su fizički u pokretu, prolaze i kreću se nekim stvarnim geografskim prostorom, nastojeći doći od početne do krajnje točke svoga putovanja, u pravilu držeći se kakvoga itinerera, plana svoga putovanja.

A putopisa nema bez putnika i njegova putovanja. I u hrvatskoj povijesti književnosti motiv bijega, odlaska, lutanja i/ili putovanja nije nepoznat niti je nov. Pronalazimo ga već u najranijim razdobljima nacionalne književnosti, ali i kao vrlo inspirativan motiv nadahnjuje i najsuvremenije hrvatske prozne stranice.

Primjerice, Mike Crang, izvanredni profesor geografije na Sveučilištu u Durhamu, u natuknici Putovanje/turizam kritičkoga rječnika ključnih pojmova kulturne geografije piše: „Putovanje je prostorna praksa koja je u žarištu geografije. U svojim se početcima geografija temeljila na pričama putnika; miješajući izvješća različitih stupnjeva junaštva i istinitosti, dugo joj je funkcija bila da ljudima ‘ovdje’ govori što se događa ‘ondje’.”⁷ I naši su putopisci dakle putnici, no neki su od njih možda i turisti, jer kako smo već ranije rekli, Strossmayer je na opisano putovanje krenuo radi odmora. I krenuo je vlakom.

Aristokratskom turizmu već spomenutoga *Grand Toura*, sredinom 19. stoljeća pridružuje se i masovni turizam, upravo zahvaljujući izgradnji željeznice. Poticaj takvoj vrsti putovanja od 1836. daje i Baedekerov vodič u kojemu se osim uputa za putovanje i izbora pristupačnih prenoćišta ukazuje na znamenitosti koje treba vidjeti – stvorene su prve turističke atrakcije.⁸

Nužno je onda ukazati i na relacije između putovanja i turizma, putnika i turista kao kultura putovanja. Putovanje se u pravilu smatra superiornim procesom u odnosu na turizam, smatra se pokušajem zaokupljanja nepoznatim i različitim, izlaganja sebe drugim načinima života i kulturama, a turizam se najčešće definira u smislu

⁶ Dubravka Oraić Tolić, *Dvadeseto stoljeće u retrovizoru*, Zagreb: Školska knjiga, 2000, str. 123.

⁷ Kulturna geografija, *Kritički rječnik ključnih pojmova*, (Ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley i Neil Washbourne), Zagreb: Disput, 2008.

⁸ Usp. Dubravka Oraić Tolić, *Dvadeseto stoljeće u retrovizoru*, Zagreb: Školska knjiga, 2000, str. 124-125.

posjećivanja mjesta koja su učinjena poznatima pa i slična mjestu odakle dolazite. Iz toga proizlazi razlikovanje putnika, kao onoga koji se susreće s različitošću, i turista, onoga koji slijedi utabanu stazu i reproducira poznato. Međutim, takva je distinkcija teško održiva. Naime, i putnik i turist, iako na različite načine, pretvaraju krajolik kojim se kreću i ljude koje susretnu u predmete estetskoga užitka. Takvo, najčešće vizualno posjedovanje, John Urry naziva „turističkim pogledom“ te razlikuje dva oblika toga pogleda – romantični i kolektivni. Prvi je pogled – pogled putnika, onoga koji se osobno želi susresti s posjećenim mjestom, individualni pogled koji omogućuje izravan kontakt s lokalitetom. I nema potrebu pri tome pripadati skupini putnik/turista koji pohode isti lokalitet.⁹ O kulturama putovanja moglo bi se dakle razmišljati kao o specifičnim načinima strukturiranja iskustva. Promišljanje iskustva putovanja te napose njegovo književnoumjetničko oblikovanje svojstveno je i putopiscu.¹⁰

Putositnice

Rekli smo već kako držimo *Putositnice* Antuna Nemčića onim putopisom u kojemu je putopisni subjekt u funkciji vlastitoga intimnog izleta koji svoju materijalizaciju doživljava na putovanju, odnosno on na putovanje ne kreće tjeran pustolovnim duhom ili zbog kakvoga materijalnog dobitka, već ponajprije zbog samoga sebe, potrage za vlastitim sebstvom, za smislom, a ta se potraga prepoznaje kao temeljni, možda i isključivi, pokretač putovanja romantičarskih junaka. Možemo odmah reći i kako je Nemčićev putopis u korpusu kojega interpretiramo najbliži romantičarskim putopisima i u europskim okvirima toga doba.¹¹

Duda u već spomenutoj studiji *Priča i putovanje* Nemčićev putopis iz nekoliko razloga vidi endemičnim tekstom u povijesti novije hrvatske književnosti, no nas će ponajprije zanimati sljedeći aspekt autorova putopisanja, a to je romantičarsko kulturnoantropološko i kulturnogeografsko putovanje. Rekli smo već kako je upravo Nemčićev putopis najbliži onim europskim romantičarskim putopisnim zapisima u kojima se ogleda težnja za daljinom – odlaskom, putovanjem te davninom – upoznavanjem i slobodnom interpretacijom idealiziranih prošlih epoha. Osim navedenih vidova romantičarski poduzetoga putovanja, tu je i onaj kulturnoantropološki, odnosno kulturnogeografski aspekt, koji se prije svega zrcali u detektiranju, pa onda i kritiziranju, aktualnog društveno-političkog i kulturnog stanja vlastitoga naroda, ali i susjednih i inih

⁹ Kulturna geografija, *Kritički rječnik ključnih pojmova*, (Ur. David Atkinson, Peter Jackson, David Sibley i Neil Washbourne), Zagreb: Disput, 2008, str. 65.

¹⁰ Da iskustvo putovanja i turističko iskustvo imaju još nekih zajedničkih ustrojbenih načela pokazali su antropolozi ukazujući na veze s tradicijom i praksama hodočašća. U smislu iskustva, zajednički je element upravo strukturiranje prostora i vremena, na sveto i na profano – na kakvo uzvišeno stanje, odnosno na prostor svakodnevnoga života.

¹¹ Tako S. Vraz piše: „Lane je izišla izvrsna knjiga g. Antuna Nemčića *Gostovinskoga*, koja je puna prekrasnih misli. Zove se *Putositnice* i mnogo podsjeća na Sterneovo *Sentimental Journey*; ali nema ni najmanje pozajmice iz tog engleskog klasika, djelo je potpuno samostalno i uistinu izvorno.“ Prema: Dean Duda, *Priča i putovanje*, Zagreb: Matica hrvatska, 1998, str. 217.

naroda čijim se nacionalnim prostorima kreće.

Za ilustraciju navedenoga treba reći kako već u Križevcima zapaža značaj Crkve sv. Križa, a kao glavni ures grada Karlovca prepoznaje Kupu i prirodne ljepote toga područja. S druge pak strane, kritizira njemačke natpise i pita se kada će ilirski jezik uskrsnuti iz svoje potištenosti:

„Zar ne poznajete sredstva, kojim bi se ovi tuđi natpisi, bez ikakve fizičke ekstravagancije, ukratko preinačili? Al naravno, i k tome treba sloge“, zaključuje Nemčić – kritizirajući tako i mentalitet svojih sunarodnjaka.

Putem od Karlovca do Rijeke zagleda se u domovinu prepunu veličanstvenih prizora, ali isto tako zaključuje kako nema onih koji bi te ljepote ovjekovječili kistom, ukazujući i na aktualno stanje u hrvatskome slikarstvu toga vremena.

Dalje putuje prema Rijeci, Trstu i Veneciji – prvoj od geografskih točaka na kojima svim osjetilima može upijati kulturno i umjetničko bogatstvo renesansne Italije – jednoga od romantičarskih duhovnih ideala.

U Veneciji se smjestio u gostionici, a zatim pošao u razgledavanje: u putopišćevu se fokusu tako naizmjenice nalaze čistači čizama, ali i Trg sv. Marka i Duždeva palača kao simboli mletačkoga materijalnog i duhovnog bogatstva; nečistoća, smrad i zapažanje putopisca kako domaći ljudi žive od prošlosti – palača obitelji Manfrin (Tizianove slike), Crkva Ježuita, hramovi i kazališta, groblje i tamnice, Veliki kanal i Botanički vrt...

Put ga vodi u Padovu, u Crkvu sv. Antuna i sveučilište (i tu je u kulturnoantropološkom smislu zanimljiv opis gostionice u kojoj odsjeda), zatim u Veronu – razgovor s njemačkim slikarom Schneiderom, obilazak amfiteatra, gradske vijećnice, crkave San Giorgio Maggiore, kostiju Romea i Julije..., pa do Vicenze i natrag u Veneciju.¹²

Povratak u domovinu ide preko Trsta, Postojne, Ljubljane, Maribora i Graza. U Zaglavku¹³ se pozdravlja s čitateljem, a iz kojega se prepoznaje jasna vizija o recipijentu, svijest o onome što se želi prikazati, o čemu želi pisati i na koji način za kojega čitatelja.

Treba na ovome mjestu ukazati i na škrti, ogoljeli literarni prikaz suputnika, a koji se može razumjeti i kao činjenicu kako je Nemčićev putopisni subjekt toliko snažan da na pripovjednoj razini niti ne treba pomoćnika. Tedeschi mu je poslužio kao primjer stereotipa o strancima,¹⁴ te kao osnovni izvor duhovitosti.

¹² U kulturnogeografskom i kulturnoantropološkom smislu ovdje također treba ukazati na značaj pjesme jedne Napuljke koja je očarala putopisca, ali i otvorila (ili podsjetila na) neka mjesta o kojima rodoljubi u domovini promišljaju drukčije iz pozicije onih koji u domovinu *jesu*. Što je domovina? Pojam nezavisan od svih političkih i vjerezakonskih odnošenja. Želja za domovinom u tuđini ne javlja se zato što smo se ondje igrali, pjevali i zabavljali kao djeca, nego zbog naših prijatelja, pjesama i našeg jezika, zbog grobova koje ta zemlja krije, prostora nakvašenih krvlju praotaca i mjesta dičnih i žalosnih uspomena.

¹³ Želio još putovati i kroz Srbiju, Bosnu, Hercegovinu, Crnu Goru, zatim kroz južnu Italiju i Francusku. U 2. dijelu *Putositnica* pratimo sljedeći itinerer: Novi Marof, Križevci, Dubrava, Moslavina, Sisak, Mitrovica, Ruma, Nikinci, Beograd, Zemun, no o tom putovanju više u kojem drugom radu.

¹⁴ „Naš peštanski suputnik kog ću radi pokračenja ubuduće ‘Tedeschi’ zvati (ne bez uzroka, ko što će se štioc kasnije ubavijestiti)...“ Antun Nemčić, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965, str. 65.

Kada je o prijevozu na putovanju riječ, Nemčićev putopisni subjekt, osim kočijom, putuje i parobrodom, a i takav način putovanja rado i napose zanimljivo opisuje.

*Pogled u Bosnu*¹⁵

Kada želimo znati o putopisu Matije Mažuranića najprije susrećemo podatak kako je riječ o prvom putopisu novije hrvatske književnosti, zatim doznajemo o okolnostima njegova nastanka – kako su braća Ivan i Antun Mažuranić Matiju kao dvadesetdvogodišnjaka poslali izvidjeti kako *stoji stvar* s narodnom sviješću u Bosanaca. Po povratku podnosi braći izvješće, a oni ga nagovore da zapiše doživljaje i zapažanja sa svoga putovanja.

Matija Mažuranić putuje bez planiranih uporišta i smjerokaza, što nas može navesti na pomisao kako je riječ o romantičarskom tipu putnika lualice, međutim nije tako. Bez obzira što putopisac putuje bez razrađenoga plana puta, on zna kamo ide, ali ne zna sa sigurnošću kuda će moći proći zbog prirode svoga putovanja. Taj put nije put lualice jer se putopisac ima namjeru vratiti u polazišnu točku, no svrha je njegova reći ćemo, špijunske naravi. Obavještajac hrvatske političke elite iz polovice 19. stoljeća, kojoj pripadaju starija braća Mažuranići, tako ne može niti imati razrađen itinerer jer je uvijek upitno gdje će i kada prijeći granicu, izbjeći opasnost od razotkrivanja i zaustaviti se u mjestima za koje pretpostavi da su dobar izvor informacija koje ga zanimaju ili u velikim varošima poput Sarajeva.

Svjedoči on tako, napose u drugom dijelu putopisa pod nazivom Različite opaske o Bosni, o izvanjskom i unutarnjem uređenju kuća,¹⁶ hanovima, poslovanju i trgovini, skupljanju harača, religijama i jeziku, ropskoj podložnosti gospodarima, položaju žene i nezaštićenih, nemaru i praznovjerju, nošnji i obredima, običajima pri jelu i odmoru,¹⁷ nasilju¹⁸ i vjerskoj nesnošljivosti.

Treba također reći kako je Mažuranić ispriповijedao najzbudljivije putovanje središnjih desetljeća 19. stoljeća u kojemu je donio novo i zanimljivo gradivo proučavajući ljude i njihov način života u stvarnim životnim okolnostima. Putopišćev stil pripovijedanja odlikuje se preciznošću. Jednostavnošću i vjerodostojnošću kojom u

¹⁵ Puni naslov djela glasi *Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu učinjen 1839-40. po jednom domorodcu*.

¹⁶ Usp. Matija Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 227-228.

¹⁷ „Ujutro pred zoru ustadoše Turci piti kafu, pak zamolim i ja kafedžiju da i meni ispeče kafu, a jedan od onih trgovaca kaže: 'Ispeci mu, kafedžija, dvije kafe šećerli; ja ću platiti.'“ Riječ je, naime, o tome da Turci nikada ne piju kavu sa šećerom osim kada koga žele počastiti. Vidi: Matija Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 219-220.

¹⁸ Zanimljiv je Mažuranićev opis tzv. Ašik mahale, tradicionalnoga mjesta susreta mladih, momaka i djevojaka koji su ondje ašikovali (ljubovali), dok u vrijeme kada je naš putopisac tamo: “U Ašik mahalalu sad ne ide nitko nego kakvigod sirovi i bezobrazni bečari, i to biva ovako: Uvečer se sve bekrije skupljaju u Ašik mahalalu, pak koji god dođe, taj ondje pod klišuru sjedne, i puši čibuk. (...) Onda se počmu hvaliti: koji znade kakova rdava i strašljiva vlaha da ima lijepu ženu. (...) Ako ima jako lijepu ženu, tako Turci najprvo gledaju da njega ubiju, a potlje š njegovom udovicom rade što oni znaju.“ Matija Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 206-207.

tek nekoliko riječi karakterizira i ljude i situacije.

Putopisne crtice

Treba na kraju vidjeti i kako putopisac Strossmayer strukturira prostor i vrijeme svojega putovanja, na što stavlja naglasak, a što je tek usputno zabilježio te kako vidi strane zemlje i ljude koje je u njima susretao.

Već prvom rečenicom putopisne crtice u kojoj opisuje svoje putovanje *Od Đakova do Osijeka*, autor nam daje tri važne informacije: da na put ne ide kakvim poslom ili drugom obvezom već „odmora radi“; da je taj put „trkomice proputovao“ iz čega se može zaključiti kako planirani dani odmora nisu mogli dulje potrajati, ali i da bi putnik, da nije bio vremenski uvjetovan, posjetio još nekoliko lokaliteta u Njemačkoj, a što se da vidjeti i u daljnjim njegovim zabilješkama. Također, navodi i da je riječ o nekim osobitim razlozima koji ga nukuju da taj svoj put makar i površno opiše.¹⁹ Moguće je da se radi o naknadnoj namisli o objavljivanju putopisnih zapisa samoga autora, a ponajprije u svrhu već spomenutih didaktičko-pedagoških učinaka na čitatelje, ponajprije *Glasnika Biskupije* i *Vienca* te i tako ispuniti već spomenutu funkciju putovanja i putopisa – ljudima ‘ovdje’ govoriti, opisati što se događa ‘ondje’.

Nadalje u istome zapisu Strossmayer vrlo oštro i precizno ukazuje na neke komunalne, arhitektonske, ali i općedruštvene probleme, o kojima se, misleći ponajprije na svjetovnu vlast, ne vodi dovoljno brige. Govoreći o lošim cestama, napose onoj od Đakova do Osijeka kojom se kretao, ponajprije ukazuje na mađarske interese oko spomenutih prometnica, ali i nebrigu o istima. Od jezično-kulturnih pitanja posebno izdvajamo napomenu o Osijeku kao gradu u kojemu će se teško ili sve manje čuti slavenska riječ, a za što drži da bi se kroz škole i školstvo trebao pobrinuti Grad i vlada, te poticanje ideje o češćim gostovanjima zagrebačkoga kazališnog društva koje bi smanjilo broj gostovanja njemačkih kazališnih društava te i tako probudilo želju za plemenitijom narodnom zabavom, na vlastitom jeziku.

O načinima transporta i trajanju putovanja Strossmayer rado i konkretno piše, također uredno zapisuje i mjesta – svratišta u kojima odsjeda, ali bez većih opisa niti atmosfere niti ljudi koji ga okružuju.

Općenito putopisac ovih crtica malo i šturo piše o ljudima koje na putu susreće, ako je i riječ o pripadnicima nekoga naroda ili možda i pojedinca, česti su poopćeni zaključci i osobna mišljenja ipak uvjetovana nekim individualnim i profesionalnim stajalištima. Tako primjerice iz zapisa o posjetu Berlinu možemo čitati o očitoj i neskrivenoj nenaklonosti spram protestanata.²⁰

U istoj crtici čitamo i oduševljenje berlinskim zoološkim vrtom, ali i izravno kritiziranje teorije evolucije koja objavljivanjem knjige Charlesa Darwina *Postanak*

¹⁹ Josip Juraj Strossmayer, *Putopisne crtice*, Đakovo: Đakovački kulturni krug, 2011, str. 17

²⁰ Usp. Josip Juraj Strossmayer, *Putopisne crtice*, Đakovo: Đakovački kulturni krug, 2011, str. 42-43.

vrsta 1859. godine postaje dijelom znanstvenoga svijeta i na našim prostorima. Završnim riječima izravno upozorava i narod i one koji narod vode na opasnosti novih naučavanja.²¹

Prostori i mjesta koje nezaobilazno na svojem putovanju posjećuje jesu oni religioznoga predznaka, najčešće crkve, a od svjetovnih institucija kulture, najčešće muzeji.

Karuce, parobrod, vlakovi, gostionice, krčme, svratišta...

Nemčić i Strossmayer, kako smo već pisali, rado, ponekad i iscrpnije pišu o načinima prijevoza na putovanju te mjestima na kojima su odsjedali. U Mažuranićevu putopisu to nije čest slučaj, što je također razumljivo iz prirode njegova putovanja – putovao je u tajnosti, bez dokumenata, granicu prelazio *na divlje*. I u slučajevima kada bi mu tko od lokalnoga stanovništva pomagao, putovali su što neprimjetnije, pod okriljem noći, *bez ostatka*.

Nemčić je, primjerice, kočiji u kojoj je putovao od Zagreba prema Rijeci posvetio i cijeli odlomak u svojim zapisima: „Gornja strana ove Noemove barke bile su relikvije negdašnjeg pomnjovoza (diligence) ako je inače dvoglavome orlu kome osim dviju glava samo jošte jedna kreljut zaostade, vjerovati bilo. (...) Dolnja međutim strana ovih karuca bila je jošte sasvim nova (...) Međutim, ko svaka stvar na svijetu svoje zlo i svoje dobro imade, tako i ova bilancia curiosa (...) bijaše od sviju strana dobro zatvorena i prozori providena.²² Karakteristika kočije kao prijevoznoga sredstva na putovanju, a koju i Nemčić (možda i nenamjerno) naglašava, jest mogućnost pogleda kroz prozor. Krajobrazi koje je u stanju pogledom kroz prozor zapaziti putnik iz kočije prolaze mnogo sporije nego oni putnika iz vlaka, što ćemo vidjeti na Strossmayerovu primjeru, a što može biti značajno i pri naratološkom oblikovanju putopisnoga teksta.

Strossmayer na svome putovanju putuje isključivo željeznicom, a u crtici Iz Osijeka preko Magjarske do Beča o tom iskustvu zapisuje: „Iz Osijeka se u Beč željeznicom dolazi za jedan dan, (...) Kad bi bilo reda, moglo bi se za nekoliko ura i ranije doći.“, predbacuje putopisac te malo dalje, možda i pomalo razočarano i zajedljivo, piše o vidicima iza prozorskoga stakla kupea: „Na pruži toj skoro do blizu Beča nije ništa vidjeti, što bi dušu ushititi a srce razigrati moglo.“ Riječ je, naime, o mađarskome kraju (Pečuhu i kojim drugim mjestima) kojega uspoređuje s primjerice Zagrebom koji napreduje i ne vidi po čemu je mađarsko bolje od hrvatskoga.²³

Nemčić ne propušta opisati niti mjesta u kojima noći, odmara ili tek objeđuje, dajući uz opise interijera i eksterijera i zabilješke o vlasnicima tih gostionica i svratišta, i u

²¹ Vidi više u: Josip Juraj Strossmayer, *Putopisne crtice*, Đakovo: Đakovački kulturni krug, 2011, str. 45-46.

²² Antun Nemčić, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965, str. 58.

²³ Vidi u: Josip Juraj Strossmayer, *Putopisne crtice*, Đakovo: Đakovački kulturni krug, 2011, str. 21. Zadovoljan je primjerice putovanjem željeznicom od Praga do Draždjana. Vidi na str. 35.

zemlji i u inozemstvu, no sve pod geslom *gdi noćimo, ne svanemo*.

U Veneciji je sa suputnikom noćio u gostioni *Tre porti*, došavši gondolom do vrata, a kasnije se neugodno iznenadivši interijerom kojega je zatekao – neugodnih mirisa, nimalo prostrana sobica i jedan krevet u kojemu su obojica trebala spavati. Nelagodu je vjerujemo još više pojačavala slobodna interpretacija divote talijanskoga renesansnog kulturnog nasljeđa od kojega u tom trenutku nije nalazio baš ništa, osim pogleda kroz mali prozor prema mutnim venecijanskim kanalima.²⁴

Strossmayer je u tom smislu nešto škrtiji te tu i tamo zapiše, primjerice: „S večeri se povratismo k Željeznoj zvijezdi, odsjedištu našem, da se na sutrašnji odlazak spremimo.“²⁵

Jedna noć na moru naslov je poglavlja u kojemu saznajemo o iskustvu putovanja parobrodom, i onom ugodnom i onom neugodnom, poput morske bolesti koja se često javljala ljudima s kontinenta,²⁶ saznajemo o vanjskom izgledu broda,²⁷ nešto i o ljudima koji njime putuju...

Od Venecije prema Padovi Nemčić je putovao željeznicom: „Za mali čas začusmo u daljini neko daktanje i malo zatim opazimo lokomotiv sa svojom pratnjom od 5-6 kola. Što vidjeh, činilo mi se je ko golema podugačka nakaza s kratkimi debelimi nogami. Jedva što smo ju izdaleka opazili, stajala je već i pred nami.“, već tada naslućujući koliku će promjenu u načinu putovanja, pa onda i putopisanja, donijeti promjena brzine kojom će se putnik željeznicom kretati.

Umjesto zaključka

U knjizi kulturoloških eseja *Dvadeseto stoljeće u retrovizoru* Dubravka Oraić Tolić piše: „Ljudi su oduvijek putovali – nomadi radi preživljavanja, hodočasnici radi spasenja, trgovci radi zarade, pustolovi zbog znatiželje i slave. Srednjovjekovna Europa konačni je oblik dobila u velikoj seobi naroda, novi vijek počinje Kolumbovim putovanjem...“²⁸ I putnici razdoblja romantizma putovali su iz svojih pobuda, prateći zov davnine i zov daljine kao temeljna dva romantičarska impulsa za putovanjem. Putopisci Nemčić,

²⁴ Vidi više u: Antun Nemčić, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965, str. 113-114. i 134.

Opisujući seoske gostionice u okolici Verone Nemčić piše, ističući suprotnost spram svoje venecijanske gostionice: „Prostranost i čistoća – vlastitost ne posve opća, osobito u Italiji – dirnu nas povoljno.“ Antun Nemčić, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965, str. 159.

²⁵ Josip Juraj Strossmayer, *Putopisne crtice*, Đakovo: Đakovački kulturni krug, 2011, str. 32.

²⁶ „Čim dalje brodismo, tim i veće njihanje osjećasmo. Ovdje se je odmah vidjelo tko li je s ovim elementom upoznat i morskome životu priviknut.“ Antun Nemčić, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965, str. 107.

²⁷ „Jedna daska služila je umjesto prijelaza od brijega na plav. Tri koraka, i mi stojasmo na krovu parobroda. Visoko na jarbolu visio je fenjer komu je mjesečina trake slabila i zajedno vas ovaj prizor rasvjetljivala.“ Antun Nemčić, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965, str. 106.

²⁸ Dubravka Oraić Tolić, *Dvadeseto stoljeće u retrovizoru*, Zagreb: Školska knjiga, 2000, str. 122.

Mažuranić i Strossmayer svoja su putovanja opisana u *Putositnicama, Pogledu u Bosnu* i *Putopisnim crticama* poduzimali svaki iz svojega razloga. Ukratko, Nemčić ponajprije iz želje za upoznavanjem samoga sebe, pronalaženjem svoga mjesta u aktualnom društvenom i kulturnom kontekstu, ne zaboravljajući na još jedan cilj romantičarskih putopisanja – obrazovanje – i osobno, ali i budućega čitateljstva. Matija Mažuranić se na put odvažio kako bi donio važne i korisne političke i kulturološke informacije iz egzotičnog, ali i opasnog prostora turske Bosne. Strossmayer je svoje putovanje, iako započeto kao donekle turističko i putovanje radi odmora, u putopisnim crticama oblikovao kao didaktično i poučno štivo domaćemu čovjeku, na buduću korist napose Slavoncima, ne zaboravljajući pritom kritizirati vlasti i njihov maćehinski odnos spram Slavonije, odnosno Hrvatske.

Iz izabranih se putopisnih zapisa dade iščitati, dakle, autorska svijest o potrebi upoznavanja onog Drugoga, uočavanja mjesta razlike, ali i sličnosti kao jednih od mehanizama uspostavljanja i ovjere vlastitog nacionalnog i kulturnog, ali i osobnoga identiteta hrvatskoga čovjeka druge polovice 19. stoljeća.

Literatura

1. Arp, Ana, 2015. „Putnik – junak njihovog doba“, na: <http://www.klubputnika.org/zbirka/putoskop/3919-putnik-junak-njihovog-doba> (8. 3. 2016.)
2. Duda, Dean, *Priča i putovanje*, Zagreb: Matica hrvatska, Zagreb, 1998.
3. Fališevac, Dunja, „Tema bijega u staroj dubrovačkoj književnosti“, Dani hvarskog kazališta br. 36, Zagreb – Split: HAZU – Književni krug Split, 2010.
4. Geertz, Clifford, *Lokalno znanje*, Zagreb: AGM, 2010.
5. *Kako vidimo strane zemlje, Uvod u imagologiju*, (ur. grupa autora), Zagreb: Srednja Europa, 2009.
6. *Kulturna geografija, Kritički rječnik ključnih pojmova*, (ur. grupa autora), Zagreb: Disput, 2008.
7. Mažuranić, Matija, *Pogled u Bosnu*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 32, Zagreb: Matica hrvatska, 1965.
8. Nemčić, Antun, *Putositnice*, Pet stoljeća hrvatske književnosti knj. 34, Zagreb: Matica hrvatska, 1965.
9. Oraić Tolić, Dubravka, *Dvadeseto stoljeće u retrovizoru*, Zagreb: Školska knjiga, 2000.
10. Helena Sablić Tomić, „Autobiografska proza u razdoblju hrvatskoga romantizma“, u knjizi: Hrvatska autobiografska proza, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.
11. Strossmayer, Josip Juraj, *Putopisne crtice*, Đakovo: Đakovački kulturni krug, 2011.

TRAVELOGUES OF THE CROATIAN LITERARY ROMANTICISM AS CULTURAL- ANTHROPOLOGICAL AND CULTURAL- GEOGRAPHICAL *VIEWS INTO THOSE AREAS*

Abstract

While deploying this title, this paper's author offers an association to the first travelogue of the recent Croatian literature – *A View into Bosnia* by Matija Mažuranić, indicating the corpus in the travel literature wherewith she will try to deal, especially while using interdisciplinary approaches, i.e., she offers a reading of travelogue texts from the second half of the 19th century from a perspective of cultural anthropology and cultural geography. Other cities and spaces in the literature, especially in the travelogue as the most important genre of the Croatian literary romanticism, reveal the views into some other areas, the symbols of other cultures, language, social values and norms, i.e., they offer possible differentiation of cultural areas based on differences in culture as a way of life. From the selected travelogues, one may recognize an auctorial awareness of a need to introduce the Other, and similarities as one of the mechanisms for the observance of the establishment and certification of their own national and cultural identity, but also of the personal one of the Croatian men of the second half of the 19th century. Precisely a travelogue as a literary genre, especially the travelogues from this period, is recognized as a valuable source of cultural studies of a collective memory and the process of construction of group identities, and heritage of the past in the present, redefining and questioning the notions of the past within the current social and political context.

Key words: traveller, travelogue, Croatian literary romanticism, cultural geography, cultural anthropology

Pregledni rad

ASPEKTI STROSSMAYEROVA ŽIVOTA

Teško je o Josipu Jurju Strossmayeru danas išta novoga reći, a da od prije nije zabilježeno u nekom zborniku ili istraživanju. Kao velika osobnost svojega vremena, Strossmayer nas je, kao narod i zemlju Republiku Hrvatsku, zadužio svojim društveno-političkim te kulturnim doprinosima i postignućima. Stoga ćemo u ovom radu pokušati opisati i istražiti J. J. Strossmayera na osobnoj razini i pokušati ga prikazati u životnim područjima u kojima je djelovao i ostvarivao se, tj. na duhovnom, intelektualnom, radnom, društvenom, politološkom, gospodarskom, financijskom i osobnom (samoostvarujućem). Na tim područjima nećemo proučavati samo njegov doprinos društvenoj zajednici, nego i njegov životni stav izgrađen na znanju i mudrosti, kulturi življenja, njegovim životnim maksimama koje potkrjepljuju ova područja u kojima se on ostvarivao. Kao čovjek erudit, a prije svega intelektualac, iz njegova se života iščitava težnja za cjelovitošću osobe koja je ostvariva kroz čežnje, znanje i djelovanje, a mogli bismo bez zadržke reći ostavljanjem nasljeđa. Suvremeno proučavanje Josipa Jurja Strossmayera ne možemo zasnivati samo na razini njegovih konkretnih materijalnih zasluga, zato što njegove zasluge sežu mnogo dalje jer njegova osobnost može postati primjer suvremenomu intelektualcu i znanstveniku, kao i svakom drugom čovjeku koji životu pristupa s četiri stajališta: ozbiljnosti, odgovornosti, dužnosti i brižnosti.

Ključne riječi: identitet, samoostvarenje, duhovnost, intelektualnost, rad

Uvod

Uz lik Josipa Jurja Strossmayera vežemo osobine utjecajnih prosperitetnih ljudi. Znano je da je Strossmayer poznat kao veliki biskup, političar, mecena te prosvjetitelj društva. Sve te zvučne osobine iza sebe kriju semantičko značenje i život predan idealima na dobrobit društva. Navedene Strossmayerove prepoznatljivosti samo su simboli onoga što je prethodilo sažimanju u jednu riječ. I zato kada navodimo da su sve osobine semantičke, s opravdanjem ukazujemo na stalni i neumorni rad te predanost svom zvanju i poslanju. Čovjek sa značenjem, tako bismo ukratko mogli sažeti lik Josipa Jurja Strossmayera, a to značenje ogledat će se kroz aspekte njegova djelovanja, što je glavna tema ovoga rada. U ovome radu nije nam cilj nabrajati sve njegove zasluge, nego nam je cilj usustaviti područja njegova ostvarivanja. Upoznajući se sa životom Josipa Jurja Strossmayera pitamo se što se nova još može reći, a da tijekom godina i nizom

znanstvenih skupova posvećenih upravo njemu, već nije rečeno i otkriveno. No, duh vremena u kojemu živimo, na živote i doprinose ljudi počinje gledati s individualnog motrišta, kad više ne proučavamo hvalevrijedne doprinose, nego promatramo osobu i pokušavamo proniknuti u tajne uspješne osobnosti, umijeća življenja i djelovanja, ma koliko god to trivijalno zvučalo. Proučavajući pisane tragove o J. J. Strossmayeru i njegov cjeloživotni rad, pokušat ćemo izdvojiti i usustaviti dominantne aspekte njegova djelovanja. Život i rad J. J. Strossmayera možemo promatrati i proučavati sa sljedećih aspekata: duhovnog, intelektualnog, radnog, društvenog, politološkog, gospodarskog i financijskog te kroz samoostvarenje.

Pitanje identiteta

Pojam „identitet“ nedvojbeno se odnosi na osjećaj pripadnosti, onoga što čovjek misli da jest i s kojom se zajednicom i s kojim kulturnim iskustvom poistovjećuje. To ukazuje na dihotomiju sličnosti (pripadanja) i razliku (drugosti i nepripadanja). Suvremene teorije društva danas se pitanjem identiteta bave kroz dvije teorije; modernističku i postmodernističku.¹ Modernističke teorije brane misao da je identitet određen rodom, klasom, dobi, iskustvom, pripadnosti i sl., dok postmodernističke teorije smatraju da se identitet gradi vlastitim izborom, neovisno od bilo koje društvene institucije i određenosti, da se identitet gradi kao kulturalni fenomen. Kada te dvije teorije promatramo s odmakom i pokušajem objektiviteta, zaključujemo da se obje teorije ostvaruju u čovjeku. Ako bi se ljudsko društvo definiralo i bilo prepoznatljivo samo kroz karakteristike modernističkih teorija, počeli bismo govoriti o društvu kao stereotipu, ali kada ljude promatramo kroz njihovu slobodnu volju i vlastiti izbor te životno ostvarivanje i dokazivanje; tada možemo govoriti o kulturalnim identitetima² jer su oni rezultat i posljedica autonomne osobnosti. Postmodernistički stav prema identitetu pozdravlja individualnost i osobni stav i vlastitu prepoznatljivost (autentičnost). Pitanje identiteta kod Strossmayera bilo je očito. S modernističkog stajališta, dakle roda, klase i rase, Strossmayer se jasno deklarirao kao pripadnik hrvatske nacije i hrvatskog naroda: „Uz Boga i sveto zvanje moje narod mi je od majčina mlička najmiliji. Zato sam pripravan žrtvovati sve, pa i isti život svoj.“³ A kasnije je poznato i njegovo geslo koje ga je vodilo tijekom života: „Sve za vjeru i domovinu.“⁴ Iz ovih je riječi razvidna njegova pripadnost i identifikacija. Gledano iz očista postmodernističkih teorija identiteta, Strossmayera možemo promatrati kroz njegov individualni rad koji je u neprestanoj korelaciji s

¹ Snježana Čolić, Sanja Špoljar Vržina, „Neki modernistički i postmodernistički pristupi identitetu: razlike i prijepori“ *Kultura, identitet, društvo – europski realiteti* (Brekalo et. al.), Osijek – Zagreb: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Odjel za kulturologiju, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2014., str. 66.-75.

² Ibidem, 65. str.

³ Stjepan Sršan, „Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine – za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora-“, *Povijesni zbornik*, broj 5 (2012.), str. 9.

⁴ Ibidem.

društvom i kroz samoostvarenje. Pojam samoostvarenja⁵ povezuje se sa suvremenim poimanjem slobode. U tom smislu sloboda je uvjetovana moralnošću i visokom sviješću o sebi i moralnim i ljudskim vrednotama. Samoostvarenje Coreth⁶ tumači kao jedino ostvarivo u drugome i po drugome. Samoostvarenje ne može biti imanentno, već jedno koje se ostvaruje kroz drugoga i za drugoga, jer čovjek može sebe ostvariti samo u suodnosu s drugima.

Aspekti djelovanja

Pitanja identiteta i samoostvarenja posljedice su i područja rada i doprinosa Strossmayerova. Prema tomu, pokušat ćemo prikazati aspekte samoostvarenja.

Duhovnost se ogleda u Strossmayeru kroz životni poziv i kroz životni stav. Duhovnost Bezić⁷ tumači kao „životni i duhovni stav čovjeka pred Bogom.“ Duhovnost predstavlja snažnu unutarnju inkliniranost Bogu koja se reprezentira kroz vjerski način življenja, a cilj joj je dosegnuti duhovno savršenstvo. Duhovnost nije samo nutarnji meditativni dio života, duhovnost je transparentna kroz oprimjerenje čovjekovo. Strossmayerova se duhovnost najvećim dijelom izražavala kroz nauk Katoličke crkve kojoj je on bio odan. Svojim je primjerom te ustrajnim i neumornim djelovanjem i prenošenjem nauka Katoličke crkve djelovao gotovo do kraja života, propovijedajući, podučavajući i pišući svećenicima u svojim okružnicama i poslanicama. Naglašavao je važnost posvećenosti molitvi, vrijednosti sakramenta, življenja u istini i Božjoj milosti. Da duhovnost nije samo dar od Boga, već da na duhovnosti treba neprestano raditi, te je činjenice Strossmayer bio svjestan. Zbog toga se iznimno zalagao za duhovnu obnovu svećenika.⁸ Ta se obnova realizirala kroz organizirane duhovne vježbe. Bio je mišljenja da svećenici mogu kvalitetno i u duhu svoje vjere obavljati Božju službu, samo ako su redovito pohađali duhovne vježbe kao duhovnu obnovu. Tema duhovnosti često inspirira i pitanjem savršenosti jer savršenstvo je najviši cilj čovjeka kroz približavanje božanskoj savršenosti, a to je čemu čovjek teži.⁹

Prema Filozofijskom rječniku,¹⁰ prvotno je značenje pojma intelekta razabiranje, razumijevanje, a on kasnije postaje psihološko-filozofski pojam kojim antičko-skolastička tradicija označava najvišu ljudsku spoznajnu moć. Intelektualno područje bavi se znanjem i učenjem. Život Josipa Jurja Strossmayera velikim je dijelom bio posvećen intelektualnom sadržaju u različitim vidovima. Osim što je sam imao velike intelektualne predispozicije koje je vrlo dobro prepoznao i njegovao i razvijao u sebi, gotovo cijeli svoj život Strossmayer je posvetio znanosti i znanju, u čemu vidi jedino

⁵ Emerich Coreth, „Smisao čovjekove slobode“, *Obnovljeni život*, br. 53, 4 (1998), str. 400.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Živan Bezić, *Kršćansko savršenstvo*, Mostar: Crkva na kamenu, str. 21.

⁸ Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, *Diacovensia*, br. XVIII, 2 (2010), str. 374.

⁹ Živan Bezić, *Kršćansko savršenstvo*, Mostar: Crkva na kamenu, str. 21.

¹⁰ Vladimir Filipović, *Filozofijski rječnik*, Zagreb: Matica hrvatska, 1965., str. 180.

rješenje za napredak naroda i za kvalitetniji život. „Prosvjetom k slobodi!“¹¹ Svoj doprinos Strossmayer je velikim dijelom upro u razvijanje školstva i prosvjete u Hrvatskoj, a njegova poznata rečenica glasi: „Učenosti je dakle poglavito za tim težiti, da mladež značajnosti privikne i da u srcu njezinom onu moć i onaj ponos budi, koji je u stanju za pravdu i istinu, za prosvjetu i slobodu naroda svoga sve, pak i sam život svoj žrtvovati.“¹² Vjerovao je da znanje daje moć i slobodu. Strossmayerovo djelovanje na području prosvjete i obrazovanja naroda, najvećim se dijelom pokazalo kroz: otvaranje škola i sustavno obrazovanje, kroz osnivanje kulturnih stanova poput biblioteka, čitaonica, tiskanja časopisa, bavljenja izdavaštvom te poticanje otvaranja knjižara i tiskara. Zatim, tu je i pojava kulturno-prosvjetnih amaterskih društava i djelatnosti, pomaganja umjetnosti i umjetnika te gradnja sakralnih građevina.¹³ Najznačajniji njegov doprinos znanosti i umjetnosti jest svakako osnutak i gradnja Akademije znanosti i umjetnosti te Sveučilišta u Zagrebu. Mirjana Gross¹⁴ je zapazila da je Strossmayer bio uvjeren kako između znanosti i vjere nema razlike, one se međusobno prožimaju i dopunjuju. Za Strossmayera još navodi da je želio da se svećenici i crkva prilagode modernom društvu i da na teologiji steknu temeljna znanja o suvremenim znanstvenim dostignućima.¹⁵ Tomu u prilog ide i njegova želja i karakteristika svećenika koji će vladati solidnim znanjem, pobožnošću i ljubavi prema bližnjima i narodu općenito.¹⁶ Sâm je Strossmayer bio prototip intelektualca, čovjek kojemu je životno zvanje bilo intelektualni rad, koji je u umnom radu uživao i u njemu vidio životna rješenja. Zbog toga je propagiranje znanja i znanosti u njegovu životu dominantno zanimanje.

Treći aspekt je radno područje. Neiscrpa energija, vječite ideje, ideali, silina energije, pratila je Strossmayera tijekom života. Rad, rad i neumorni rad. Čitavo se vrijeme poziva na nauk Crkve kojoj je preteča Biblija, Strossmayer u svojim poslanicama i okružnicama brani rad i razrađuje njegovu bit: „Rad je najpreča molitva koju čovjek Bogu tvorcu svome šalje; rad je najsvetije putovanje, koje se Bogu prikazuje, rad je nedvojbeni znak duševne snage i jedini uvjet duševnoga napretka čovječjega.“¹⁷ Smatrao je da je rad dar od Boga i najvažnija Božja osobina. Kroz rad čovjek se ostvaruje u Bogu i u njegovim se karakteristikama sjedinjuje, spoznaje i razvija. Za njega je rad izvor

¹¹ Vladimir Koščak, „Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti Josipa Jurja Strossmayera kao političara i mecena“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Stanislav Marijanović et. al), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 2008., str. 279.

¹² Jašar Redžepagić, „Doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku školstva i prosvjete u Hrvatskoj, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Stanislav Marijanović et. al), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2008., str.289.

¹³ Stjepan Sršan, „Arhivski izvori u arhivima hrvatske o Strossmayerovu udjelu i doprinosu prosvjeti i kulturi, znanosti i umjetnosti“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Stanislav Marijanović, et al.), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera, 2008., str. 321.

¹⁴ Mirjana Gross, „Strossmayerovo liberalno katoličanstvo: ideologija i praksa“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Stanislav Marijanović et. al), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2008. str. 132.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, *Diacovensia*, XVIII, 2, (2010), str. 366.

¹⁷ A. Spiletak, „Strossmayer o socijalnom pitanju“, *Obnovljeni život*, 14, 5, (1933.), str.205.

dobara potrebnih za život i primarna čovjekova osobina kroz koju se razvija, potvrđuje i ostvaruje. U znanju i radu leži ljudski napredak. Možemo reći da se na tim tezama temelji Strossmayerov prosvjetiteljski i intelektualni rad. Bio je svjestan posljedica nerada i to je opisao u rečenici: „Genijalnost bez radinosti nije ništa.“¹⁸ Tu rečenicu on upotpunjuje mišlju o unutarnjoj motivaciji koja bi trebala biti sveprisutna i stalna.

Društenost kao četvrti aspekt u filozofskom pogledu počela se proučavati više u Novom vijeku zbog ostvarivanja čovjeka i organiziranja ljudi u određene zajednice. U tom pogledu društvo počinje dobivati značenje neke organizirane skupine kojemu je subjekt čovjek sa svim svojim duhovnim i tjelesnim karakteristikama.¹⁹ Prema tomu društvo²⁰ predstavlja cjelokupnost proizvodnih, komunikacijskih i interakcijskih odnosa kojega čine ljudi u svim svojim relacijama i odnosima. Na primjeru Josipa Jurja Strossmayera društveni aspekt odnosit će se na njegove interaktivne odnose s bližom okolinom i njegovim djelovanjem na širu društvenu zajednicu. Stričić²¹ ga opisuje kao vrlo temperamentnog, otvorenog duha prema ljudima i novim mogućnostima poput kolerika i sangvinika. Iz spisa je vidljiva njegova bogata korespondencija koju je održavao prije svega sa svojim prijateljem Račkim, a potom s osobama iz društvenog i političkog života unutar Hrvatske i izvan Hrvatske. Vrlo je izražena empatija za različite socijalne grupacije ljudi za koje je organizirao različita humanitarna društva. Iz njegovih se postupaka vidi težnja k idealu da sve bude dobro koliko je to moguće biti. Ugodne naravi, učen, poliglot, čak sa dozom šarma, plijenio je simpatije visokog aristokratskog društva onoga vremena. Danas bismo te njegove osobine nazvali interkulturalnim i socijalnim kompetencijama. Gledano u širem smislu društvenosti, Strossmayer se bavio kapitalnim stvarima za svoga života i poput osnivanja i gradnje Akademije znanosti i umjetnosti, Sveučilišta u Zagrebu, kolekcionarstvom umjetničkih slika, gradnjom katedrale u Đakovu i još nizom aktivnosti. Strossmayer je bio posvećen svome narodu i radio je za njega na najvišim ljudskim vrijednostima.

Neizostavan je dio Strossmayerova života svakako politika. Stoga je politološko područje peti aspekt njegove prepoznatljivosti. Brockhaus²² je politiku protumačio kao nauk o državnim svrhama i o najboljim sredstvima za njihovo ozbiljenje, što upućuje na umijeće da se uredi i provede upravljanje skupinama ljudi. Kada govorimo o politološkom području, ono se odnosi na osobni stav čovjeka i njegov angažman u politici. Taj angažman ne mora uvijek biti aktivno sudjelovanje u politici, nego politička osviještenost građanina koji prati zbivanja i trendove i za te pojave ima miljenje i

¹⁸ Jašar Redžepagić, „Doprinos Josipa Jurja Strossmayera razvitku školstva i prosvjete u Hrvatskoj“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Stanislav Marijanović et. al.), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, 2008., str. 307.

¹⁹ Vladimir Filipović, „Filozofijski rječnik“, Zagreb: Matica hrvatska, 1965., str. 98.

²⁰ Ibidem.

²¹ Petar Stričić, „Josip Juraj Strossmayer danas“, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin, br. 16-17, (2006), str. 105.

²² Dieter Nohlen, „Politološki rječnik“, Osijek-Zagreb-Split: Panliber, (2001), str.282-283.

stav. Tu možemo govoriti i o političkoj socijalizaciji²³ koja označava cjelokupnost svih doživotnih procesa učenja tijekom kojega čovjekova politička osobnost nastaje i tijekom kojega se ona manje ili više dinamički razlikuje. U svakom slučaju ukazuje se potreba za političkim obrazovanjem iz kulturoloških i političkih razloga. Budući da političko obrazovanje nije puka teoretska priredba već se odvija unutar vremena koje političko obrazovanje prepoznaje i vrednuje sukladno svojim aspektima u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, težišta, perspektive, intencije obrazovanja koreliraju s duhom vremena konkretne politike. U tom kontekstu možemo promatrati i Strossmayera kao političara. Već spomenut kao veliki župan Virovitičke županije sa sjedištem u Osijeku i kao saborski zastupnik, Strossmayer je bio vrlo jasno i točno upućen u političko stanje zemlje i društva na području čitave regije. Svojim zalaganjem i radom ne samo da je bio političar nego je bio i vizionar i mogao je predvidjeti tijek zbivanja u politici. Osim bavljenjem politike na državnoj razini, Strossmayer i dalje uviđa da će politika ovisiti samo o mudrim, moralnim i učenim ljudima koji su kompetentni učiniti izvjesne korake i promjene na bolje. Stoga njegova karakterizacija sabornika i odgojni rad na pukom u političkom pogledu, ostaju trajne vrijednosti poput životnih priručnika.

Jedan je od vrlo važnih aspekata života svakog čovjeka gospodarenje nad dobrima koja ima na razini mikro i makro zajednice. Gospodarski aspekt, kao šesti po redu, zasigurno je jedan od najsnažnijih Strossmayerovih osobina. Istoznačnica je gospodarstvu ekonomija koju gledamo kao sustav organizacije za proizvodnju, razmjenu, raspodjelu i potrošnju dobara i uslugu radi zadovoljavanja želja ljudi u nekoj zajednici.²⁴ Između ostalog, ekonomija ili gospodarstvo, odnosi se na učinkovito vođenje poslova ustanove ili posjeda s obzirom na održavanje ili proizvodnju.²⁵ Možemo si postaviti pitanje je li Strossmayer imao problem s gospodarskim aspektom. Ne možemo sa sigurnošću dati niti potvrđan niti negativan odgovor, ali sa sigurnošću možemo uočiti da se tijekom života ekonomijom bavio vrlo uspješno. Pogledajmo samo neke brojke! Za života je sagradio 13 župskih i 50 filijalnih crkava, sudjelovao je u popravci i obnavljanju oko 200 starijih crkava i kapelica.²⁶ Fenomen mecenatstva²⁷ po kojemu je poznat nije počivalo na ishitrenim emocionalnim ispadima, kao velikodušno dobročinstvo, nego je i mecenatstvo bilo promišljeno koje se temeljilo na uzročno-posljedičnim koncepcijama koje su za posljednicu upravo trebale imati konkretan učinak, koji bi služio i narodu i politici, a često da se i ukaže na odgojnu činjenicu da je čovjek ovisna o drugima i tek sam samo bespomoćan te da zajedno uz pomoć jednih i drugih mogu doći do izvjesnih rješenja i postignuća. Mnogim svojim postupcima Strossmayer je, zapravo, davao primjer drugima kako neka društvena zajednica treba uzajamno i humano djelovati. Vrlo sličan aspekt upravo objašnjenom, je i financijski koji bi se mogao nazvati sedmim

²³ Ibidem. str. 300.

²⁴ Ante Puljić, „Pojam ekonomije kroz stoljeća“, *Ekonomski pregled*, br. 52, (5-6), (2001), str. 546.

²⁵ Ibidem, 545.

²⁶ Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, *Diacovensia*, br. XVIII, 2, (2010), str. 380.

²⁷ Vinko Brešić, „Strossmayerovo mecenatstvo“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Stanislav Marijanovi, et. al.), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, (2008), str. 593.-601.

po redu, ali teško odvojiv od prethodnog. Financijski aspekt odnosi se isključivo na novac i upravljanje novcem, ali je u vrlo uskoj vezi s gospodarskim aspektom, posebice u domeni darivanja, ulaganja, novčanih podupiranja, kulturnih društvenih aktivnosti i rekli bismo danas, projekata. Za Strossmayera možemo reći da su mu financije bile poznate i da je imao pregled nad njima.

Kao posljednji, osmi aspekt koji smo prepoznali u Strossmayerovu životu, svakako je tako zvano samoostvarenje, kao objedinjenje i kao potvrda svega što je radio i kako je živio. Kroz samoostvarenje očituje se i identitet, poistovjećivanje s onim što jest i onim što radi i onim čemu pripada. Ovdje se nameće još jedan pojam, a to je zrelost.²⁸ Zrelost je u konačnici najviša i najkompletnija razina funkcioniranja ljudskog bića u biološkom i duhovnom pogledu. Zrelost također uključuje i autonoman proces sazrijevanja neke osobe koji se događa kroz rast, a potaknut je čimbenicima, bilo unutarnjim ili vanjskim, a inklinira sve kompleksnijoj, stabilnijoj razini razlikovanja sebe od drugih te psihičkoj i mentalnoj. Kroz osobnost Josipa Jurja Strossmayera možemo vidjeti potvrdu o njegovoj zrelosti. Živio je svoj autentični temperament radeći neprestano na korekcijama, poštivao je i pratio trendove vremena, u njima se snalazio, njima gospodario i djelovao. I što više poželjeti?

Umjesto zaključka

Pitanje identiteta za Strossmayera je bilo neosporno. On se ostvarivao u svim aspektima svoga identiteta i svoga života. Ono što mnogima nedostaje i uzrok je stalnih frustracija i kroničnog nezadovoljstva sobom i životom uopće, jest ustrajnost i maksimalna angažiranost vlastitih snaga i napora u onomu što radi. Iz toga je proizlazio zadovoljavajući rezultat i samim time sreća. Zbog zdravog pristupa i životu i radu, Strossmayer je živio punim životom u kojemu je uživao blagoslove svoga rada i u društvenom i u duhovnom smislu. Ozbiljnost, odgovornost, dužnost i brižnost, bile bi skraćenice za njegov pristup svakodnevnom životu i svim situacijama koje su ga zatekle i koje prihvatio vlastitim izborom. Zato i je toliko žara i ljubavi pisao o znanju, o učenosti, o radu, o osobinama kakve trebaju krasiti i učitelje i svećenike i političare jer je uočio da samo potpuna predanost radu najkvalitetnije ostvaruje čovjeka u svoj njegovoj prirodnoj i duhovnoj punini. Ovaj nam rad dopušta još jednu formulu samoostvarenja: učiti, obvezati se, djelovati i ponovno učiti, obvezati se i djelovati.²⁹ Prema tomu, osoba kakva je bila Josip Juraj Strossmayer može nam biti primjer i podsjetnik na putu našega djelovanja u smislu stalnoga rada i stalnoga napredovanja, stalnoga činjenja dobrog sebi i drugima, I nije li to slava Božja o kojoj je Strossmayer pisao u svojim suvremenicima propovijedao?

²⁸ Siniša Balajić, „Jasna slika o sebi kao preduvjet poziva“, *Služba Božja*, br. 48, 4, (2008), str. 409.

²⁹ Stephen R. Covey, *7 navika uspješnih ljudi*, Zagreb: Mozaik knjiga, str. 302.

Literatura

1. Balajić, Siniša, „Jasna slika o sebi kao preduvjet poziva“, *Služba Božja*, br. 48, 4, (2008), str. 409.
2. Bezić, Živan, *Kršćansko savršenstvo*, Mostar: Crkva na kamenu, 2005.
3. Brekalo, Miljenko et. al., *Kutura, identitet društvo – europski realiteti, I. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa*, Osijek – Zagreb: Odjel za kulturologiju – Sveučilište Josipa Jurja, Osijek, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014., str. 64 -67.
4. Coreth, Emerich „Smisao čovjekove slobode“, *Obnovljeni život*, br. 53, 4 (1998), str. 400.
5. Covey, Stephen R., *7 navika uspješnih ljudi*, Zagreb: Mozaik knjiga, 1998., str. 302.
6. Filipović, Vladimir, *Filozofjski rječnik*, Zagreb: Matica hrvatska, 1965., str. 98-99.
7. Marijanović, Stanislav et. al., *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, Zbornik radova, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008.
8. Hall, Stuart *Kome treba „identitet“?*, Časopis za književnost i kulturu i društvena pitanja, 64/10, 2001., str. 215-233.
9. Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, *Diacovensia*, br. XVIII, 2 (2010), str. 374.
10. Nohlen, Dieter, *Politološki rječnik*, Osijek – Zagreb – Split: Panliber, 2001., str. 282-283.
11. Puljić, Ante „Pojam ekonomije kroz stoljeća“, *Ekonomski pregled*, br. 52, (5-6), (2001), str. 546.
12. Sršan, Stjepan „Povratak ustavnog poretka u Hrvatskoj 1860. godine i politički stavovi biskupa Josipa J. Strossmayera do kraja 1862. godine – za 150. obljetnicu višestranačkog rada Hrvatskog sabora-“, *Povijesni zbornik*, broj 5 (2012.), str. 9.
13. Spiletak, A. „Strossmayer o socijalnom pitanju“, *Obnovljeni život*, 14, 5, (1933.), str. 205.
14. Stričić, Petar, „Josip Juraj Strossmayer danas“, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU Varaždin*, br. 16-17, (2006), str. 105.

THE ASPECTS OF STROSSMAYER'S LIFE

Abstract

It is hard to say anything new about Josip Juraj Strossmayer that was not previously recorded in any conference proceedings or research papers. As a great personality of his time, Strossmayer indebted us, as a people and country of Croatia, with his sociopolitical and cultural contributions and achievements. Therefore, this paper will attempt to describe and explore J. J. Strossmayer on a personal level and try to describe him through the areas of life in which he worked and where he had developed himself: spiritual, intellectual, professional, social, political, economic, financial and personal (self-actualization). In these areas, we are not focusing on his contribution to the community only, but we also focus ourselves on his attitude toward life built on knowledge and wisdom, culture of life and his life maxims that corroborate these areas wherein he had developed his personality. As he was an erudite and above all an intellectual, one may apprehend a pursuit of personal integrity attainable through learning, knowledge, and action from his life, and we could say without reservation that this has left a legacy as well. A modern study of Josip Juraj Strossmayer cannot be based only on the level of its concrete material merits because his merits go much deeper, since his personality can become an example to the modern intellectual and scholar, as well as to any other persons who approach the life from four standpoints: seriousness, responsibility, duties, and care.

Key words: identity, self-development, spirituality, work

DIGITALIZACIJA SUVREMENOG ŽIVOTA I NJEZIN UTJECAJ NA NEKE ASPEKTE SOCIO-EMOCIONALNOG RAZVOJA DJECE I MLADIH

Suvremeni način života dovodi do ubrzanog uvođenja digitalnih uređaja poput pametnih telefona, računala, e-knjiga, laptopa i tableta u sve domene svakodnevnog života. Štoviše, novija istraživanja pokazuju kako se porast upotrebe digitalnih uređaja u komuniciranju, ali i opuštanju, učenju, te izvršavanju svakodnevnih obaveza može primijetiti ne samo kod odraslih, nego i kod vrlo male djece. Nažalost, porast upotrebe takvih uređaja nije u potpunosti popraćen adekvatnim brojem istraživanja o mogućim utjecajima upotrebe digitalnih uređaja na zdravlje, kognitivni i socio-emocionalni razvoj djece i mladih. Spomenuti nedostatak istraživanja posebno je izražen u pogledu dugoročnog praćenja utjecaja digitalne tehnologije na korisnike najmlađih dobnih skupina, budući da generacije djece koje takve uređaje koriste svakodnevno ili vrlo često od najranije dobi, tek odrastaju. U radu se analizira odnos upotrebe digitalne tehnologije i nekih aspekata kognitivnog i socio-emocionalnog razvoja djece i mladih. Naglasak pri tome nije na sveobuhvatnom pregledu literature nego na problematizaciji dosadašnjih spoznaja te uspostavljanju radnog okvira za buduća istraživanja u ovom području.

Ključne riječi: digitalna tehnologija, kognitivni razvoj, socio-emocionalni razvoj

Uvod

Suvremeni način života dovodi do ubrzanog uvođenja digitalnih uređaja poput pametnih telefona (engl. *smartphone*), računala, e-knjiga, igračih konzola, laptopa i tableta u sve domene svakodnevnog života. Neki istraživači smatraju da se promjene koje digitalni uređaji unose u području komunikacije mogu usporediti s promjenama koje su nastupile pojavom pisma ili tiskarskog stroja u ranijim razdobljima.¹

Digitalizacija suvremenog života posebno je zanimljiva u kontekstu razvoja djece i mladih, budući da se posljednjih godina bilježi porast upotrebe digitalnih uređaja, kao i pristupanje internetu kod djece od najranije dobi. Konkretno, djeci su sve češće

¹ Gunther Kress, *Literacy in the new media age*, New York: Routledge, 2003.

od najranije dobi dostupni različiti digitalni uređaji, a iako pomoću njih ponekad ne pristupaju Internetu osobno, to za njih čine njihovi roditelji objavljujući slike i opise djece na društvenim mrežama, blogovima i sl., često čak i prije djetetova rođenja. Na taj se način stvaraju „digitalni otisci” djece od najranije dobi, pri čemu nismo sigurni kako će to kasnije utjecati na njihove živote.² Nadalje, djeca vrlo rano počinju koristiti određene aplikacije ili igrati jednostavne igre na tabletima i pametnim telefonima, a te su aplikacije i igrice često povezane s omiljenim crtanim filmovima koje prate na televiziji što u prvi plan stavlja važnost utjecaja industrije i marketinga.³ Djeca su svakodnevno u kontaktu s osobama koje možda ni ne poznaju upravo preko Interneta, a kada imaju članove obitelji koji žive na većim udaljenostima, često su od najranije dobi upoznata s mogućnostima online komunikacije pomažu primjerice Skypea. To su samo neki vidovi dječje upotrebe digitalne tehnologije.

Za znanstvenike je, osim važnosti istraživanja utjecaja digitalne tehnologije na razvoj djece u svim domenama, važno proučavati i načine na koje djeca uče koristiti različite digitalne uređaje te kako ovladavaju njihovim mogućnostima, odnosno područje digitalne pismenosti. Za razliku od tradicionalnog pogleda na pismenost, ova nova vrsta pismenosti naglašava dječje sposobnosti da razumiju i produciraju multimodalne digitalne tekstove kako bi komunicirali s tekstem ili drugim ljudima.^{4 5} Roditelji, ali i istraživači sve češće izražavaju zabrinutost zbog povećane upotrebe digitalnih uređaja kod djece svih dobnih skupina.

Dosadašnja istraživanja usmjerila su se velikim dijelom na ispitivanje važnosti upotrebe digitalnih uređaja u kontekstu kognitivnog razvoja te u procesu obrazovanja. No akademski uspjeh ne ovisi samo o intelektualnim sposobnostima. Socijalne i emocionalne vještine iznimno su važan faktor jer omogućuju djetetu da usvaja znanje od roditelja, odgajatelja i učitelja, da stvara prijateljstva, izražava misli i osjećaje, nosi se s frustracijom i sl. Primjerice, dijete koje ne može duže vrijeme ostati mirno i koncentrirano na zadatak jer ga uznemiravaju loši socijalni donosi, teško može iskoristiti potencijal koji nosi interakcija s roditeljem koji mu čita priču, a upravo je to jedna od situacija koja učinkovito potiče razvoj ranih jezičnih vještina.

U ovom istraživanju emocionalni razvoj definiramo kao usvajanje i razvoj vještina nošenja s vlastitim emocionalnim iskustvima. Socijalni razvoj odnosi se na razvoj vještina interakcije s drugim ljudima, uključujući vještine potrebne za uključivanje pojedinca u društveni život zajednice. Kombinacija ovih pojmova odnosi se na razvoj kapaciteta

² Donell Holloway, Lelia Green i Sonia Livingstone, „Zero to eight. Young children and their internet use“, <http://eprints.lse.ac.uk/52630/> (listopad 2015.)

³ Anne Burke i Jackie Marsh, *Children's Virtual Playworlds: Culture, Learning and Participation*. New York, NY: Peter Lang, 2009.

⁴ David Bawden, „Origins and concepts of digital literacy“, *Digital literacies: Concepts, policies and practices*, New York, NY: Peter Lang Publishing, 2008, str. 17-32.

⁵ Colin Lankshear i Michele Knobel, *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*, New York, Berlin, Oxford: Peter Lang, 2008.

za nošenje s različitim emocijama, stvaranje trajnih i kvalitetnih odnosa, istraživanje i učenje i to u kontekstu obitelji, ali i zajednice.

Cilj ovog preglednog rada je analiza odnosa upotrebe digitalne tehnologije i nekih aspekata kognitivnog te socio-emocionalnog razvoja djece i mladih. Naglasak pri tome nije na sveobuhvatnom pregledu literature nego na uspostavljanju okvira za buduća istraživanja u području. Cilj nam je razložiti i kritički opisati što sve obuhvaćaju istraživanja usmjerena na upotrebu digitalne tehnologije, ali isto tako i što sve takva istraživanja ispituju kada je u pitanju područje kognitivnog i socio-emocionalnog razvoja djece i mladih, te na što je potrebno obratiti pozornost kod tumačenja rezultata takvih istraživanja.

Digitalna tehnologija u životima djece i mladih

Kada govorimo o upotrebi digitalnih uređaja među djecom i mladima, postoji više čimbenika na koje se pojedina istraživanja različito usmjeravaju. Ovo istraživačko područje obiluje radovima, no upravo zbog različitog pristupa i različito postavljenih ciljeva i problema, iznimno je teško uspoređivati i generalizirati rezultate tih istraživanja. Stoga je naš prvi cilj sustavno navesti čimbenike na koje se navedena istraživanja usmjeravaju te ih potkrijepiti primjerima iz literature. Konkretno, razmotriti ćemo važnost dobi djece koja sudjeluju u istraživanju, svrhu upotrebe digitalnih uređaja, okolinu u kojoj se koriste digitalni uređaji te vrste digitalnih uređaja, kao i važnost roditeljske medijacije prilikom dječjeg korištenja digitalne tehnologije te vrijeme koje djeca provedu u korištenju digitalnih uređaja.

Dob djece u istraživanju

Iako je, kada govorimo o utjecaju digitalne tehnologije, dob djece iznimno važan čimbenik, postoji veliki nerazmjer broja istraživanja koja se bave dječjim interakcijama s digitalnom tehnologijom ovisno o dobi djece uključene u istraživanje.⁶ Primjerice, Olafsson i sur.⁷ analizirali su 1200 znanstvenih radova o iskustvima djece s upotrebom interneta u okruženju vlastitog doma. Većina tih istraživanja usmjerena je na stariju djecu i tinejdžere. Štoviše, od 1200 istraživanja, tek je svako peto uključivalo i iskustva djece mlađe od 9 godina, a svega 4% istraživanja usmjerilo se na iskustva djece od rođenja do 4 godine.⁸ Ovaj svojevrsni nedostatak istraživanja s najmlađim populacijama posljedica je bar dva važna čimbenika. Prvi je taj što djeca u najranijoj dobi još uvijek

⁶ Lieberman, Debra A., Fisk, Maria Chelsey i Biely, Eerica, „Digital games for young children ages three to six: From research to design“, *Computers in the Schools*, br. 26, 4 (2009), str. 299 – 313.

⁷ Ólafsson, Kjartan, Livingstone, Sonia i Haddon, Leslie, „Children’s Use of Online Technologies in Europe: A Review of the European Evidence Database“, London School of Economics and Political Science and EU Kids Online, London, <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20Online%20reports.aspx> (16. listopada 2015.).

⁸ Ibid.

nemaju pristup digitalnoj tehnologiji u istoj mjeri kao starija djeca. Drugi čimbenik povezan je s metodološkim problemima. Budući da djeca rane i predškolske dobi još nemaju usvojene vještine čitanja i pisanja teže ih je uključiti u tradicionalna kvalitativna istraživanja koja se uglavnom temelje na upotrebi upitnika. Kvalitativna istraživanja zahtijevaju više vremena i angažmana, posebno kod djece najranije dobi koja nemaju do kraja razvijene vještine govornog izražavanja, ali nam omogućuju da bolje upoznamo razmišljanja i navike male djece. Činjenica je da se dob u kojoj djeca počinju koristiti digitalnu tehnologiju sve više spušta⁹ te da su intenzivnija istraživanja upotrebe digitalne tehnologije u toj dobi neophodna.

Svrha upotrebe digitalnih uređaja

Jedno od osnovnih pitanja koja se javljaju u istraživanjima dječjih iskustava s digitalnom tehnologijom je u koju svrhu djeca koriste različite digitalne uređaje. Obično se te aktivnosti dijele na one koje se odnose na zabavu i opuštanje te one koje se odnose na pretraživanje informacija i učenje. U svakodnevnom životu, posebice kada su u pitanju mala djeca, te se dvije aktivnosti uvelike preklapaju. Djeca najlakše uče kroz igru tako da svaki uređaj i njegov sadržaj za dijete moraju biti zanimljivi i zabavni kako bi ustrajali u toj aktivnosti dovoljno dugo da nešto i nauče. Svrhu upotrebe možemo razmatrati i s obzirom na znatno detaljnije kategorije – koristi li dijete uređaj za slušanje glazbe, gledanje crtanih filmova, dječjih igranih filmova, video isječaka, fotografija, komunikaciju s drugi članovima obitelji ili vršnjacima, traženje informacija, učenje ili za primjerice igranje igara. Danas su dostupne mnoge aplikacije dizajnirane upravo za djecu, a nerijetko djeca igraju igre koje su zapravo dizajnirane za odrasle, ali su razumljive i zanimljive i djeci. Neke od najpopularnijih aplikacija u Ujedinjenom Kraljevstvu među djecom su Angry birds i Candy crash saga, igre inicijalno namijenjene upravo odrasloj populaciji.¹⁰

Okolina u kojoj se koriste digitalni uređaji

Još je jedan od iznimno važnih čimbenika za razmatranje dječje upotrebe digitalne tehnologije okolina u kojoj se uređaji koriste. Najčešće se razmatra upotreba takvih uređaja u vlastitom domu ili u odgojno-obrazovnim institucijama poput vrtića i škola. Ova je podjela jednim dijelom povezana i sa svrhom upotrebe digitalnih uređaja, pri čemu se očekuje da ako se uređaji koriste primjerice u školi, to bude prvenstveno u obrazovne svrhe, no u stvarnom životu ta podjela naravno nije tako jednostavna. Kao što

⁹ Elizabeth Vandewater, Victoria Rideout, Ellen Wartella, Xuan Huang, June Lee, Mi-suk Shim, „Digital Childhood: Electronic Media and Technology Use Among Infants, Toddlers, and Preschoolers“, *Pediatrics*, br. 119, (2007), str. 1006-1015.

¹⁰ Jackie Marsh, Lydia Plowman, Dylan Yamada-Rice, Julia Bishop, Jamal Lahmar, Scott, F., Andrew Davenport, Simon Davis, Katie French, Maddalena Piras, Thornhill, S., Peter Robinson i Peter Winter, „Exploring Play and Creativity in Pre-Schoolers’ Use of Apps: Final Project Report“, www.techandplay.org. (16. listopada 2015.).

smo ranije naveli, djeca uče kroz igru, tako da neki sadržaji koje želimo da nauče moraju biti prezentirani na zabavan način. Ipak postoje razlike u upotrebi digitalne tehnologije koje se uočavaju upravo ovisno o tome nalazi li se dijete u vlastitom domu ili u nekoj drugoj instituciji, kod rođaka ili prijatelja, ili primjerice u automobilu ili nekom drugom prijevoznom sredstvu tijekom putovanja i sl. Ovisno o tome u kojoj se prilici koriste digitalni uređaji, obitelji često imaju i različita pravila oko korištenja.¹¹

Vrsta digitalnih uređaja koji se koriste

Današnjoj djeci dostupni su mnogobrojni digitalni uređaji od kojih svaki ima svoje specifičnosti. Oni uključuju: računala – stolna i prijenosna, tablete, pametne telefone, igrače konzole, e-knjige, ali i televizore, satove koji prate tjelesne funkcije i sl. Svaki od ovih uređaja ima svoje specifičnosti koje ih čine lakšim ili težim za korištenje ovisno o dobi djeteta i aktivnosti za koju ih se koristi. Primjerice, istraživanja bilježe porast učestalosti upotrebe tableta među najmlađim korisnicima budući da je njima najlakše upravljati pomoću „touchscreena“.¹² Računala za čije upravljanje je potrebno ovladati mišem ili tipkovnicom za njih su znatno složenija za korištenje. S druge strane pametni telefoni koji također imaju touchscreen često imaju presitne znakove i slike da bi mala djeca mogla precizno aktivirati ikone koje ih zanimaju. Dodatni razlog popularnosti tableta u odnosu na računala je njihova mobilnost, odnosno mogućnost da ih se lako prenosi u različite prostorije u kućanstvu ili čak na različita mjesta. Djeca ih danas koriste u automobilu, u čekaonicama kod liječnika, u vlastitom krevetu i sl. To su uređaji koji ne moraju biti stacionirani na jednom mjestu i za razliku od televizora u proteklim desetljećima, ne zauzimaju centralno mjesto u zajedničkim prostorijama. Stoga ne iznenađuje upravo porast upotrebe tableta među djecom.¹³ Dodatni čimbenik koji se razmatra u ovom kontekstu je i koliko upotreba određenog uređaja zahtijeva od djece da budu fizički mirna ili aktivna. Primjerice, određene igrače konzole poput wii-a potiču djecu na aktivno kretanje tijekom korištenja, za razliku od tradicionalnog gledanja crtanih i igranih filmova prilikom kojeg su djeca uglavnom fizički pasivna.

Još je jedna važna odlika dječjeg korištenja digitalne tehnologije, kada su u pitanju različiti uređaji, rastuća tendencija djece, posebice tinejdžera, da istovremeno koriste više uređaja.¹⁴ Primjerice, tinejdžeri mogu gledati neki televizijski program i istovremeno komunicirati s prijateljima upotrebom chata na računalu i slanjem poruka na mobitelu. Iako je ukupno vrijeme korištenja digitalnih uređaja pri tome jednako kao i kod mladih koji možda koriste jedan uređaj u danom trenutku, problem je taj što djeca

¹¹ Lydia Plowman, „Researching young children’s everyday uses of technology in the family home“, *Interacting with Computers*, br. 27, 1 (2015), str. 36-46.

¹² Stephane Chaudron, *Young Children (0-8) and Digital Technology: A qualitative exploratory study across seven countries*. Luxembourg: European Commission Joint Research Centre, 2015.

¹³ Ibid.

¹⁴ Kaiser Family Foundation study „Generation M2: Media in the Lives of 8-18 year-Olds“, <http://www.kff.org/entmedia/entmedia012010nr.cfm> (16. listopada 2015).

koja preferiraju multitasking s različitim uređajima istovremeno zapravo bivaju izložena daleko većem broju digitalnih sadržaja u isto vrijeme.

Roditeljska medijacija

Iznimno je važan čimbenik kada govorimo o dječjoj upotrebi digitalne tehnologije pitanje koliko su njihova iskustva s takvim uređajima pod nadzorom roditelja. Konkretno, koriste li i kojoj mjeri djeca digitalnu tehnologiju sama ili uz pomoć i/ili nadzor roditelja. Ovo je pitanje ponovno često povezano sa svrhom upotrebe uređaja. Primjerice, roditelji izjavljuju kako često djeci dopuštaju korištenje uređaja kako bi sami dobili nešto slobodnog vremena za obaviti druge aktivnosti u kućanstvu. Očito je da u takvim situacijama djeca uređaje koriste sama i vjerojatno kako bi se zabavila. S druge strane to povlači pitanje roditeljske zabrinutosti oko samog korištenja digitalnih uređaja po pitanju vremena korištenja, ali i opasnosti koje se mogu javiti u pogledu neprimjerenog sadržaja ili kontakata od strane nepoznatih osoba.¹⁵ Drugo pitanje je koliko je u situacijama kada djeca koriste digitalne uređaje u svrhu učenja, upravo medijacija roditelja nužna kako bi iskoristili mogućnosti koje im se nude. Naime, ponekad djeca trebaju pomoć starijih ili iskusnijih od sebe, posebice u početku korištenja nekog uređaja, igre ili aplikacije na tom uređaju, ili trebaju pomoć u pretraživanju i istraživanju i sl.

Vrijeme provedeno u korištenju digitalnih uređaja

Možda je na prvi pogled neobično da vrijeme provedeno u korištenju digitalnih uređaja navodimo pri samom kraju razmatranja čimbenika kojima se bave istraživanja upotrebe digitalne tehnologije kod djece, ali smatramo kako se relativnost utjecaja ovog čimbenika najbolje može razumjeti kada u obzir uzmemo sve ranije navedene čimbenike. Naime, jedno od prvih pitanja koja zabrinuti roditelji, odgajatelji i učitelji postavljaju znanstvenicima je koliko vremena uz ekrane je dovoljno, a koliko previše? Jasno je da ne postoji jednoznačan odgovor. Naime, svaki odgovor na navedeno pitanje morao bi u obzir uzeti i dob djeteta, svrhu upotrebe digitalnih uređaja, okolinu u kojoj se koriste digitalni uređaji, vrstu digitalnih uređaja koji se koriste te činjenicu koriste li ih djeca samostalno ili uz nadzor i/ili pomoć druge osobe. Kaufman¹⁶ jasno ističe kako je znatno važnije što djeca u dobi od 4 do 6 godina rade uz pomoć digitalne tehnologije, nego koliko vremena provedu koristeći je. Nadalje, kod razmatranja vremena provedenog pred ekranom, poseban je oprez potreban i kod tumačenja rezultata istraživanja o povećanju ukupnog vremena kojeg djeca provedu koristeći digitalnu tehnologiju. Primjerice, istraživanje koje je 2013. provela Rideout,¹⁷ anketom koja je obuhvatila 1500 američkih roditelja

¹⁵ Stephane Chaudron, *Young Children (0-8) and Digital Technology: A qualitative exploratory study across seven countries*. Luxembourg: European Commission Joint Research Centre, 2015.

¹⁶ Jordy Kaufman, „Touch-screen Technology and Children“, <http://www.webchild.com.au/read/viewpoints/touch-screen-technology-and-children> (16. listopada 2015).

¹⁷ Vicky Rideout, *Zero to Eight: Children's Media Use in America 2013*. San Francisco: Common Sense Media, 2013.

djece u dobi od rođenja do 8 godina, pokazalo je kako se vrijeme koje djeca provedu koristeći mobilne telefone povećalo za tri puta od posljednje ankete provedene dvije godine ranije. Međutim, to je vrijeme i dalje bilo svega 15 minuta dnevno. S druge strane, postoje nacionalne studije na velikom broju ispitanika koje pokazuju kako primjerice djeca Sjedinjenim Američkim Državama, u dobi od 8 do 18 godina, u prosjeku provedu do 7 sati dnevno u interakciji s digitalnom tehnologijom.¹⁸

Ono što je važno naglasiti je da kada se radi o istraživanjima koja razmatraju povezanost vremena provedenog pred ekranima s nekim ishodnim varijablama, u obzir treba uzeti koliko djeca u prosjeku dnevno provedu u svim oblicima interakcije s digitalnom tehnologijom, dakle i gledajući televiziju, igrajući igre na igraćim konzolama, koristeći prijenosno ili stolno računalo, tablet, pametni telefon i sl.

Upotreba digitalne tehnologije i tradicionalni oblici igre

Uz razmatranje efekata vremena provedenog uz digitalne uređaje, u obzir treba uzeti i neke druge čimbenika, prije svega pitanje utječe li vrijeme provedeno uz digitalnu tehnologiju na smanjenje vremena provedenog u tradicionalnim oblicima igre ili u tradicionalnim interakcijama s drugim ljudima.¹⁹ Općenito govoreći, iako se u medijima često spominje kako upravo razvoj tehnologije te upotreba bilo kojeg oblika digitalnog uređaja kod djece ostavlja znatno manje vremena za igranje tradicionalnih igara s igračkama ili igranje na otvorenom, neki znanstvenici smatraju da prije donošenja takvih zaključaka u obzir treba uzeti i druge socijalne i ekonomske promjene koje u proteklih nekoliko desetljeća dovode do istog efekta. Primjerice, sve zaposleniji roditelji imaju sve manje vremena koje mogu odvojiti da djecu izvode van kuće i paze na njih dok se igraju na otvorenom.²⁰ Nadalje, neka istraživanja usmjerena na utjecaj televizije kao prvog medija koji se pojavio u široj upotrebi, pokazuju kako je vrijeme provedeno u gledanju televizije dovelo do smanjenja vremena provedenog u drugim aktivnostima vezanim uz zabavu poput čitanja stripova, slušanja radija ili odlazaka u kino.²¹ Za pretpostaviti je da se danas vrijeme posvećeno gledanju televizije smanjuje u korist vremenu provedenom u korištenju drugih digitalnih uređaja.

Također kada govorimo o dječjoj upotrebi digitalnih uređaja, treba ponovno istaknuti svrhu te upotrebe. Istraživanja pokazuju kako mala djeca rado koriste digitalnu tehnologiju za gledanje video isječaka, slušanje glazbe, igranje igara, stvaranje virtualnih svjetova, brigu o virtualnim ljubimcima, oblačenje avatara i igranje uloga,

¹⁸ Kaiser Family Foundation study „Generation M2: Media in the Lives of 8-18 year-Olds“, <http://www.kff.org/entmedia/entmedia012010nr.cfm> (16. listopada 2015).

¹⁹ Susan Linn, „Commercialism in children’s lives“, Worldwatch Institute: State of the world, Transforming cultures from consumerism to sustainability, <http://blogs.worldwatch.org/transformingcultures/wp-content/uploads/2010/12/Commercialism-in-Childrens-Lives-Linn.pdf> (16. listopada 2015.).

²⁰ Deborah McBride, „Children and Outdoor Play“, *Journal of Pediatric Nursing*, br. 27, 4 (2012), str. 421-422.

²¹ Diana Mutz, Donald Roberts, i van Vuuren, D. P., „Reconsidering the Displacement Hypothesis: Television’s Influence on Children’s Time Use“, *Communication Research*, br. 20, (1993), str. 51-75.

ukratko, koriste ih najčešće za igru i zabavu.²² Moderne i klasične teorije igre ističu kako u tradicionalnim zapadnim kulturama igra pozitivno utječe na kognitivni i socio-emocionalni razvoj.²³ Ako se pokaže kako upotreba digitalnih uređaja uistinu utječe na smanjenje tradicionalnih oblika igre, važno je istražiti ima li digitalna igra iste učinke na dječji razvoj kao i igra u stvarnom svijetu. Pri tome svakako treba imati na umu kako današnja djeca odrastaju uz digitalnu tehnologiju od rođenja i inkorporiraju je u vlastite aktivnosti i igru bez da uistinu razlikuju igru koja uključuje digitalne uređaje od tradicionalnih vidova igre, dok njihovi roditelji često idealiziraju vlastito djetinjstvo ispunjeno igrom bez digitalne tehnologije.²⁴ Ovo je važno i iz perspektive odgajatelja i učitelja, kojima u vrtiće grupe i razredna odjeljenja dolaze se iskusniji korisnici digitalne tehnologije. Ne prepoznaju li odgajatelji i učitelji potrebu za mijenjanjem pristupa podučavanju stvara se osnova za sve veće međusobno nerazumijevanje.²⁵

Na što utječe upotreba digitalnih uređaja kod djece?

Nakon što smo naveli čimbenike vezane uz odlike korištenja digitalne tehnologije koje valja uzeti u obzir kod razmatranja svakog pojedinog istraživanja o njezinu utjecaju na dječji kognitivni i socio-emocionalni razvoj, valja nešto reći o tome što su istraživanja do sada utvrdila u tom pogledu. Pri tome je važno istaknuti da utjecaj digitalne tehnologije treba razmatrati dvojako – kroz njegove pozitivne jednako kao i negativne učinke.

Mogući učinci upotrebe digitalne tehnologije na kognitivni i socio-emocionalni razvoj djece

Iako većina istraživanja ukazuje na tendenciju da digitalna tehnologija ima pozitivne učinke u različitim razvojnim domenama,²⁶ u medijima se vrlo često ističu uglavnom negativne posljedice i opasnosti vezane uz upotrebu digitalnih uređaja. Ovakav stav izraženiji je u Sjedinjenim Američkim Državama nego u europskim zemljama, budući da je 1999. godine Odbor za javno zdravstvo Američke pedijatrijske akademije (American Academy of Pediatrics Committee on Public Education) objavio preporuku roditeljima

²² Jackie Marsh, Lydia Plowman, Dylan Yamada-Rice, Julia Bishop, Jamal Lahmar, Scott, F., Andrew Davenport, Simon Davis, Katie French, Maddalena Piras, Thornhill, S., Peter Robinson i Peter Winter, „Exploring Play and Creativity in Pre-Schoolers’ Use of Apps: Final Project Report“, www.techandplay.org. (16. listopad 2015.)

²³ Irina Verenikina, Pauline Harris, i Pauline Lysaght, „Child’s play: Computer games, theories of play and children’s development“, *Young Children and Learning Technologies. Selected papers from the International Federation for Information Processing Working Group 3.5 Open Conference*, Melbourne, Australia. CRPIT, 34, 2003.

²⁴ Robyn Zevenbergen, „Digital Natives Come to Preschool: implications for early childhood practice“, *Contemporary Issues in Early Childhood*, br. 8, 1 (2007), str. 19-29.

²⁵ June Wright, Anne McDougall, John Murnane i Jenny Lowe, „Young Children and Learning Technologies“, *Selected papers from the International Federation for Information Processing Working Group 3.5 Open Conference*, CRPIT. 34. Melbourne, Australia, ACS, 2003.

²⁶ Ching Ting, Hsin, Ming Chaun Li i Chin Chung Tsai, „The Influence of Young Children’s Use of Technology on Their Learning: A Review“, *Educational Technology & Society*, br. 17, 4 (2014), str. 85–99.

da se izbjegava bilo kakvo izlaganje digitalnim uređajima djece mlađe od dvije godine, uključujući televiziju. Isti je odbor roditelje upozoravao na medijsko nasilje u televizijskim sadržajima, glazbenim spotovima i video igrama.²⁷

Strahovi i zabrinutosti vezani uz utjecaj digitalne tehnologije na djecu koji se navode među roditeljima uistinu su brojni, jednako kao i istraživanja koja nastoje dati smjernice.²⁸ Neka od najčešćih pitanja koja se odnose na pitanje kognitivnog, te socio-emocionalnog razvoja su: utječe li upotreba digitalne tehnologije na razvoj jezičnih vještina djeteta, ugrožava li upotreba digitalnih uređaja, koje djeca uglavnom koriste sama, razvoj njihovih soci-emocionalnih vještina; te utječe li igranje video igara ili općenito korištenje digitalne tehnologije loše na emocionalni razvoj djeteta. Pokušati ćemo sumirati najvažnije pristupe istraživanju svake pojedine skupine pitanja, kao i rezultate najznačajnijih istraživanja, s naglaskom na važnost kritičkog pristupa razmatranju dobivenih rezultata.

Digitalna tehnologija i razvoj jezičnih vještina

Iako ranije navedeni strahovi predstavljaju zbrinutost u kojoj bi se mogli prepoznati brojni roditelji, ono što zabrinjava je iznenađujuće malo istraživanja koja neosporno potvrđuju njihovu opravdanost. Primjerice, kada je u pitanju negativni utjecaj gledanja televizije na kognitivni razvoj djece, Zimmerman i sur.²⁹ proveli su istraživanje kojim su obuhvatili 1008 roditelja djece u dobi od 2 do 24 mjeseca. U rezultatima su izvijestili kako kod djece u dobi od 8 do 16 mjeseci postoji negativna povezanost između vremena provedenog u gledanju dječjih programa na televiziji i jezičnih sposobnosti, dok ista povezanost nije pronađena kod starije djece u dobi od 17 do 24 mjeseca. Način na koji su rezultati ovog istraživanja preneseni javnosti doveo je do toga da mediji jednoglasno proglase kako dječji programi mogu biti štetni za djecu.³⁰ Međutim kasnija istraživanja nisu potvrdila navedene zaključke, bar kada su u pitanju kognitivne sposobnosti.^{31 32 33} Nadalje, kako bi replicirali ovaj nalaz, Ferguson i Donnellan³⁴ proveli su slično

²⁷ American Academy of Pediatrics Committee on Public Education, „Media violence“, *Pediatrics*, br. 108, (2001), str. 1222-1226.

²⁸ Lydia Plowman i Joanna McPake, „Seven myths about young children and technology“, *Childhood Education*, br. 89, 1 (2010), str. 27-33.

²⁹ Frederick Zimmerman, Dimitri Christakis i Andrew Meltzoff, „Association between media viewing and language development in children under 2 years“, *Journal of Pediatrics*, br. 151, (2007), str. 354-368.

³⁰ Tamar Lewin, „Baby Einstein“ founder goes to court, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com> (16. listopada 2015.).

³¹ Michael Foster i Stephanie Watkins, „The value of reanalysis: TV viewing and attention problems“, *Child Development*, br. 81, (2010), str. 68-375.

³² Marie Evans Schmidt, Michael Rich, Sheryl Rifas-Shiman, Emily Oken, i Elsie Taveras, „Television viewing in infancy and child cognition at 3 years of age in a US cohort“, *Pediatrics*, br. 123, 3 (2009), str. 370-375.

³³ Tara Stevens i Miriam Mulsow, „There is no meaningful relationship between television exposure and symptoms of attention-deficit/ hyperactivity disorder“, *Pediatrics*, br. 117, (2006), str. 665-672.

³⁴ Christopher Ferguson i Brent Donnellan, „Is the Association Between Children’s Baby Video Viewing and Poor Language Development Robust? A Reanalysis of Zimmerman, Christakis, and Meltzoff (2007)“,

istraživanje te utvrdili kako se utjecaj edukativnih dječjih televizijskih programa može opisati kao pozitivan, neutralan ili negativan ovisno o korištenoj statističkoj analizi, pri čemu su veličine efekta kod svih analiza zanemarive. U konačnici, ovi istraživači ipak zaključuju kako postoji lagana pozitivna povezanost između izloženosti edukativnim programima i jezičnih sposobnosti, te ističu kako se rezultati Zimmermana i sur.³⁵ ne mogu uzimati kao čvrsti i neoborivi kada je u pitanju povezanost televizije i jezičnih sposobnosti.³⁶ U opsežnom pregledu literature na ovu temu provedenom 2004. godine, Close zaključuje kako istraživanja pokazuju da kod djece u dobi od 2 do 5 godina gledanje kvalitetnog, edukativnog televizijskog programa može imati pozitivne učinke na pažnju i razumijevanje, receptivni rječnik, ekspresivni rječnik, povezivanje glasova i slova, te pripovjedačke vještine.³⁷ Istovremeno, istraživanja pokazuju kako je kod djece mlađe od dvije godine znatno manje dokaza za ranije navedenu povezanost.³⁸

Digitalna tehnologija i socio-emocionalni razvoj djece i mladih

Kada govorimo o djeci predškolske i školske dobi te tinejdžerima, najviše pažnje u ovom području privlači pitanje o utjecaju video igara te o posljedicama smanjenja komunikacije licem u licem, zbog povećane upotrebe digitalnih uređaja. Vezano uz utjecaj video igara, istraživanja su prilično jednoglasna oko mogućih utjecaja – kako onih negativnih, tako i pozitivnih. Anderson i sur.³⁹ proveli su meta analizu 136 istraživanja s ukupno 130.000 ispitanika, te pokazali kako većina znanstvenih istraživanja pokazuje da je igranje nasilnih video igara značajno povezano s višim razinama agresivnog ponašanja, osjećajima ljute te desenzitiziranjem igrača na nasilje. Također, istraživanja pokazuju kako su ovakvom utjecaju podložnija djeca nego osobe mlađe odrasle dobi. Međutim, istraživanja isto tako pokazuju kako igranje prosocijalnih video igara koje naglašavaju empatiju, suradnju i pomaganje drugima povećava empatiju i osjetljivost igrača.⁴⁰

Kada govorimo o potencijalnom utjecaju smanjenja komunikacije licem u lice do

Developmental Psychology, Advance online publication, 2013.

³⁵ Frederick Zimmerman, Dimitri Christakis i Andrew Meltzoff, „Association between media viewing and language development in children under 2 years“, *Journal of Pediatrics*, br. 151, (2007), str. 354-368.

³⁶ Christopher Ferguson i Brent Donnellan, „Is the Association Between Children’s Baby Video Viewing and Poor Language Development Robust? A Reanalysis of Zimmerman, Christakis, and Meltzoff (2007)“, *Developmental Psychology*, Advance online publication, 2013.

³⁷ Robin Close, *Television and Language Development in the Early Years: A Review of the Literature*, London, United Kingdom: National Literacy Trust, 2004.

³⁸ Isto kao 37.

³⁹ Craig Anderson, Akkiko Shibuya, Noboko Ihori, Edward Swing, Brad Bushman, Akira Sakamoto, Hannah Rothstein, Mumba Saleem, „Violent video game effects on aggression, empathy and prosocial behavior in eastern and western countries: A metaanalytic review“, *Psychological Bulletin*, br. 136, 2 (2010), str. 151-173.

⁴⁰ Douglas Gentile, Craig Anderson, Shiritaro Yukawa, Noboko Ihori, Muniba Saleem, Lim Kam Ming, Akkiko Shibuya, Albert Liau, Angeline Khoo, Brad Bushman, Rowell Huesmann i Akira Sakamoto, „The effects of prosocial video games on prosocial behaviors: International evidence from correlational, longitudinal and experimental studies“, *Personality and Social Psychological Bulletin*, br. 35, 6 (2009), str. 752-763.

kojeg dolazi zbog sve veće angažiranosti s digitalnim uređajima čak i u vrijeme kada smo okruženi drugim ljudima, primjerice tijekom obroka,⁴¹ istraživači ponovo nisu suglasni u svojim nalazima, a rezultati uvelike ovise i o dobi sudionika istraživanja te metodi prikupljanja podataka. Važnost komunikacije licem u lice za dobrobit mladih pokazalo je i nedavno istraživanje koje je obuhvatilo 3461 djevojčica u dobi od 8 do 12 godina, ispitujući povezanost socijalne dobrobiti i upotrebe digitalnih medija te komunikacije licem u lice.⁴² Rezultati su pokazali kako je veća upotreba digitalnih uređaja povezana s manje osjećaja prihvaćenosti od strane vršnjaka, nižim samopouzdanjem i sl., dok se kao najbolji prediktor zdravog socio-emocionalnog razvoja ističe komunikacija licem u lice,⁴³ no zbog određenih metodoloških nedostataka dobivene rezultate nije moguće generalizirati na sve skupine mladih.

Usmjerimo li se na nešto mlađe dobne skupine, konkretno djecu mlađu od dvije godine, istraživače posebno zabrinjava tendencija roditelja da digitalne uređaje koriste u vidu zamjenskih dadilja – dakle uređaji su ti koji zabavljaju dijete dok roditelj obavi nešto u kućanstvu, ali i ti koji smiruju dijete u emocionalno nabijenim situacijama tako što im odvrate pažnju s problema koji ih u tom trenutku okupira. Radesky, Schumacher i Zuckerman⁴⁴ opravdano postavljaju pitanje kakav je utjecaj takve prakse na emocionalni razvoj djeteta budući da preusmjeravanjem pažnje na nešto, u ovom slučaju primamljiv digitalni uređaj, djetetu oduzimamo mogućnost da se samo nauči smiriti i proraditi te kontrolirati vlastite emocije. Ovo pitanje posebno je važno ako uzmemo u obzir da većina istraživanja pokazuje kako primjerice edukativni televizijski programi mogu pozitivno utjecati na razvoj akademskih vještina kod djece predškolske i školske dobi, kod djece mlađe od dvije i pol godine televizijski programi nemaju takav efekt te istraživanja pokazuju kako djeca te dobi znatno bolje uče iz svakodnevnih interakcija.⁴⁵ Suvremeni stil života zasigurno otežava roditeljima da se drže strogih preporuka o tome da djeca mlađa od dvije godine ne koriste digitalnu tehnologiju u bilo kojem obliku.^{46 47} Stoga neki

⁴¹ Hal Abelson, Ken Ledeen i Harry Lewis, *Blown to bits: Your life, liberty and happiness after the digital explosion*, New York, NY: Addison-Wesley, 2008.

⁴² Roy Pea, Clifford Nass, Lyn Meheula, Marcus Rance, Aman Kumar, Holden Bamford, Matthew Nass, Aneesh Simha, Benjamin Stillerman, Steven Yang, i Michael Zhou, „Media Use, Face-to-Face Communication, Media Multitasking, and Social Well-Being Among 8- to 12-Year-Old Girls“, *Developmental Psychology*, br. 48, 2 (2012), str. 327–336.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Jenny Radesky, Jayna Schumacher i Barry Zuckerman, „Mobile and interactive media use by young children: the good, the bad, and the unknown“, *Pediatrics*, br. 135, 1 (2015), str. 1-3.

⁴⁵ Heather Kirkorian, Ellen Wartella i Daniel Anderson, „Media and young children’s learning“, *The Future of Children*, br. 18, 1 (2008), str. 39–61.

⁴⁶ Suzy Tomopoulos, Bernard Dreyer, Samantha Berkule, Arthure Fierman, Carolyn Brockmeyer i Alan Mendelsohn, „Infant media exposure and toddler development“, *Arch Pediatr Adolesc Med*, br. 164, 12 (2010), str. 1105-11.

⁴⁷ Mark Tremblay, Allana Leblanc, Valerie Carson, Louise Choquette, Connor Gorber, Sarah, Carie Dillman, Mary Duggan, Mary Jane Gordon, Audrey Hicks, Ian Janssen, Michele Kho, Amy Latimer-Cheung, Claire Leblanc, Kelly Murumets, Anthony Okely, John Reilly, Jodie Stearns, Brian Timmons i John Spence, „Canadian Sedentary Behaviour Guidelines for the Early Years (aged 0-4 years)“, *Appl Physiol Nutr Metab*, br. 37, 2 (2012), str. 370-91.

stručnjaci predlažu da se u navedenoj dobi svakako izbjegava upotreba digitalnih medija i sadržaja koji pasiviziraju djecu, ali da nije nužno u potpunosti izbaciti interaktivne medije koji potiču roditelja i dijete na međusobnu komunikaciju i igru.⁴⁸ Ono što se nikako ne preporuča je da upotreba digitalnih uređaja u toj dobi zamijeni vrijeme koje bi dojenčad i mala djeca provela u puzanju, hodanju, penjanju i istraživanju okoline, jer to su iskustva koja su im u toj dobi neophodna i koja potiču kognitivni i emocionalni razvoj na način koji digitalna tehnologija ne može zamijeniti.⁴⁹

Utjecaj upotrebe digitalne tehnologije na zdravlje djeteta

Iako to nije glavni cilj ovog rada, kratko ćemo se osvrnuti na dodatno područje u kojem postoji zabrinutost roditelja u pogledu utjecaja digitalne tehnologije, konkretno na zdravlje djeteta. Postoje uvjerljivi dokazi kako je upotreba digitalnih uređaja povezana s nedostatkom sna i lošijim obrascima spavanja, kod nešto starije djece koja imaju mobitele ili televizore u vlastitoj sobi, budući da im aktivnosti na tim digitalnim uređajima okupiraju pažnju u toj mjeri da kasnije prepoznaju da su umorni, kasnije idu na počinak, a svjetlo ekrana, ako uređaj ostaje upaljen, ometa im san.^{50 51 52}

Nadalje, postoji velika zabrinutost roditelja kako previše vremena provedenog pred ekranom dovodi do pretilosti u djece i mladih, poglavito zato što smanjuje vrijeme provedeno u fizičkim aktivnostima, no rezultati istraživanja nisu u tom pogledu jednoznačni. Istraživanje iz 2012. provedeno na preko 3000 škotske djece⁵³ pokazalo je kako postoje drugi čimbenici koji su snažnije povezani s pretilošću u djece nego vrijeme provedeno pred ekranom, primjerice prekomjerna težina u roditelja, često konzumiranje grickalica i slične nezdrave hrane u ranoj predškolskoj dobi, preskakanje doručka, no ti se faktori znatno slabije ističu u medijima.

⁴⁸ NAEYC, „A framework for quality in digital media for young children: Considerations for parents, educators, and media creators“, National Association for the Education of Young Children and the Fred Rogers Center for Early Learning and Children’s Media, http://cmhd.northwestern.edu/wp-content/uploads/2015/10/Framework_Statement_2-April_2012-Full_Doc-Exec_Summary-1.pdf (16. listopada 2015.).

⁴⁹ Isto kao 47.

⁵⁰ Natalie D. Barlett, Douglas A. Gentile, Christopher P. Barlett, Joey C. Eisenmann i David A. Walsh, „Sleep as a mediator of screen time effects on US children’s health outcomes: A prospective study“, *Journal of Children and Media*, br. 6, 1 (2012), str. 37-50.

⁵¹ Brittany Wood, Mark Rea, Barbara Plitnick i Mariana Figueiro, „Light level and duration of exposure determine the impact of self-luminous tablets on melatonin suppression“, *Applied Ergonomics*, br. 44, 2 (2013), str. 237-240.

⁵² Jan Van den Bulck, „Adolescent use of mobile phones for calling and for sending text messages after lights out: results from a prospective cohort study with a one-year follow-up“, *Sleep*, br. 30, 9 (2007), str. 1220-1223.

⁵³ Alison Parkes, Helen Sweeting i Daniel Wight, *Growing Up In Scotland: Overweight, obesity and activity*. Edinburgh: Scottish Government, 2012.

Zaključak

Postojeća istraživanja pokazuju kako je digitalna tehnologija prisutna u životima djece od najranije dobi s tendencijom da postane sve prisutnija. Ono što znanstvenicima, roditeljima, skrbnicima, odgajateljima, učiteljima, ali i interesnim skupinama, kao i odgovornim odgojno-obrazovnim institucijama preostaje je detaljnije izučiti njezin pozitivni jednako kao i negativni učinak na kognitivni i socio-emocionalni razvoj djece te pronaći načine da se pozitivni utjecaj upotrebe digitalne tehnologije maksimalizira, a negativni ublaži, kako bi takva iskustva obogaćivala, a ne kočila razvoj djece i mladih. Pri tome svakako treba voditi računa o različitim čimbenicima koji su važni kod upotrebe digitalne tehnologije - dobi djece koja koriste digitalne uređaje, svrsi, okolnostima i okolini u kojoj se uređaji koriste, vrsti uređaja koji se koriste te ukupnom vremenu koje djeca provedu u korištenju digitalnih uređaja. Također istraživanja trebaju obuhvatiti različite aspekte kognitivnog te socio-emocionalnog razvoja djece – kako digitalna tehnologija utječe na razvoj mišljenja, razvoj jezičnih sposobnosti, usvajanje znanja, akademski uspjeh i sl, ali i na sposobnosti i vještine prepoznavanja vlastitih emocija, kontrole vlastitih emocija, vještine sklapanja i održavanja prijateljstava, komunikacijske vještine itd. Ono što je dodatno potrebno uzeti u obzir kod istraživanja ovog tipa su čimbenici vezani uz svako pojedino dijete, tj. obitelj koja sudjeluje u istraživanjima, poput primjerice kulturalne specifičnosti, socio-ekonomskog statusa obitelji, obrazovanja roditelja, temperamenta djeteta, roditeljskih odgojnih stilova, mjesta stanovanja i brojnih drugih.

Nove spoznaje nužne su za izradu smjernica za upotrebu digitalne tehnologije kako za roditelje, tako i za odgajatelje i učitelje, a takve je smjernice tada potrebno redovito revidirati i usklađivati s novim rezultatima istraživanja u ovom području. U tom kontekstu, važno je istaknuti da bar kada se radi o vlastitim kućanstvima, roditelji su ti koji imaju kontrolu nad dječjom upotrebom digitalne tehnologije – digitalna tehnologija nema kontrolu nad njima, a onda ni nad njihovom djecom. Osim toga, kada je u pitanju dobrobit vlastite djece, roditelji su glavni modeli i najutjecajniji čimbenik po pitanju korištenje digitalne tehnologije.⁵⁴ Ako su zabrinuti da njihova djeca previše vremena provode ispred ekrana, najbolji način da se to promijeni je da i sami smanje korištenje takvih uređaja kada su u društvu djece, te tako povećaju mogućnost uključivanja u druge, tradicionalnije oblike komunikacije i zabave.⁵⁵

⁵⁴ Lydia Plowman i Joanna McPake, „Seven myths about young children and technology“, *Childhood Education*, br. 89, 1 (2010), str. 27-33.

⁵⁵ Valerie Carson i Ian Janssen, „Associations between factors within the home setting and screen time among children aged 0-5 years: a cross-sectional study“, *BMC Public Health*, br. 12, 539 (2012), str. 1-8 .

Literatura

1. Abelson, Hal, Ledeen, Ken. i Lewis, Harry, *Blown to bits: Your life, liberty and happiness after the digital explosion*, New York, NY: Addison-Wesley, 2008.
2. American Academy of Pediatrics Committee on Public Education, „Media education“, *Pediatrics*, br. 104, (1999), str. 341-343.
3. American Academy of Pediatrics Committee on Public Education, „Media violence“, *Pediatrics*, br. 108, (2001), str. 1222-1226.
4. Anderson, Craig, Shibuya, Akkiko, Iori, Noboko, Swing, Edward L., Bushman, Brad J., Sakamoto, Akira, Rothstein, Hannah R., Saleem, Mumba, „Violent video game effects on aggression, empathy and prosocial behavior in eastern and western countries: A metaanalytic review“, *Psychological Bulletin*, br. 136, 2 (2010), str. 151- 173.
5. Barlett Natalie D., Douglas A. Gentile, Christopher P. Barlett, Joey C. Eisenmann i David A. Walsh, „Sleep as a mediator of screen time effects on US children’s health outcomes: A prospective study“, *Journal of Children and Media*, br. 6, 1 (2012), str. 37-50 .
6. Bawden, David, „Origins and concepts of digital literacy“, *Digital literacies: Concepts, policies and practices*, New York, NY: Peter Lang Publishing, 2008, str. 17-32.
7. Burke, Anne i Marsh, Jackie, *Children’s Virtual Playworlds: Culture. Learning and Participation*. New York, NY: Peter Lang, 2009.
8. Carson, Valerie i Janssen, Ian, „Associations between factors within the home setting and screen time among children aged 0-5 years: a cross-sectional study“, *BMC Public Health*, br. 12, 539 (2012), str. 1-8 .
9. Chaudron, Stephane, *Young Children (0-8) and Digital Technology: A qualitative exploratory study across seven countries*. Luxembourg: European Commission Joint Research Centre, 2015.
10. Close, Robin, *Television and Language Development in the Early Years: A Review of the Literature*, London, United Kingdom: National Literacy Trust, 2004.
11. Ferguson, Christopher J. i Donnellan, M. Brent, „Is the Association Between Children’s Baby Video Viewing and Poor Language Development Robust? A Reanalysis of Zimmerman, Christakis, and Meltzoff (2007)“, *Developmental Psychology*, Advance online publication, 2013.
12. Foster, E. Michael i Watkins, Stephanie, „The value of reanalysis: TV viewing and attention problems“, *Child Development*, br. 81, (2010), str. 68–375.
13. Gentile, Douglas, Anderson, Craig A., Yukawa, Shiritaro, Iori, Noboko, Saleem, Muniba, Ming, Lim Kam, Shibuya, Akkiko, Liau, Albet K,

- Khoo, Angeline, Bushman, Brad, Huesmann, L. R. i Sakamoto, Akira, „The effects of prosocial video games on prosocial behaviors: International evidence from correlational, longitudinal and experimental studies“, *Personality and Social Psychological Bulletin*, br. 35, 6 (2009), str. 752-763.
14. Holloway, Donell., Green, Lelia i Livingstone, Sonia, „Zero to eight. Young children and their internet use“, <http://eprints.lse.ac.uk/52630/> (16. listopad 2015.).
 15. Hsin, Ching Ting., Li, Ming Chaun, i Tsai, Chin Chung, „The Influence of Young Children’s Use of Technology on Their Learning: A Review“, *Educational Technology & Society*, br. 17, 4 (2014), str. 85-99.
 16. Kaufman, Jordy, „Touch-screen Technology and Children“, <http://www.webchild.com.au/read/viewpoints/touch-screen-technology-and-children> (16. listopad 2015.).
 17. Kaiser Family Foundation study „Generation M2: Media in the Lives of 8-18 year-Olds“, <http://www.kff.org/entmedia/entmedia012010nr.cfm> (16. listopad 2015.).
 18. Kirkorian, Heather L., Wartella, Ellen A. i Anderson, Daniel R, „Media and young children’s learning“, *The Future of Children*, br. 18, 1 (2008), str. 39–61.
 19. Kress, Gunther, *Literacy in the new media age*, New York: Routledge, 2003.
 20. Lankshear, Colin i Knobel, Michele, *Digital Literacies: Concepts, Policies and Practices*, New York, Berlin, Oxford: Peter Lang, 2008.
 21. Lewin, Tamar, “Baby Einstein” founder goes to court, *The New York Times*, <http://www.nytimes.com> (16. listopad 2015.).
 22. Lieberman, Debra A., Fisk, Maria Chelsey i Biely, Eerica, „Digital games for young children ages three to six: From research to design“, *Computers in the Schools*, br. 26, 4 (2009), str. 299 – 313.
 23. Linn, Susan, „Commercialism in children’s lives“, Worldwatch Institute: State of the world, Transforming cultures from consumerism to sustainability, <http://blogs.worldwatch.org/transformingcultures/wp-content/uploads/2010/12/Commercialism-in-Childrens-Lives-Linn.pdf> (16. listopad 2015.).
 24. Marsh, Jackie, Plowman, Lydia, Yamada-Rice, Dylan, Bishop, Julia C., Lahmar, Jamal, Scott, F., Davenport, Andrew, Davis, Simon, French, Katie, Piras, Maddalena, Thornhill, S., Robinson, Peter i Winter, Peter (2015). *Exploring Play and Creativity in Pre-Schoolers’ Use of Apps: Final Project Report*. Pribavljeno sa: www.techandplay.org.
 25. McBride, Deborah L., „Children and Outdoor Play“, *Journal of Pediatric Nursing*, br. 27, 4 (2012), str. 421-422.
 26. Mutz, Diana C., Roberts, Donald F. i van Vuuren, D. P., „Reconsidering the Displacement Hypothesis: Television’s Influence on Children’s Time Use“, *Communication Research*, br. 20, (1993), str. 51-75.
 27. NAEYC, „A framework for quality in digital media for young children: Considerations

- for parents, educators, and media creators“, National Association for the Education of Young Children and the Fred Rogers Center for Early Learning and Children’s Media, http://cmhd.northwestern.edu/wp-content/uploads/2015/10/Framework_Statement_2-April_2012-Full_Doc-Exec_Summary-1.pdf (16. listopad 2015.).
28. Ólafsson, Kjartan, Livingstone, Sonia i Haddon, Leslie, „Children’s Use of Online Technologies in Europe: A Review of the European Evidence Database“, London School of Economics and Political Science and EU Kids Online, London, <http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20Online%20reports.aspx> (16. listopad 2015.).
 29. Parkes, Alison, Sweeting, Helen i Wight, Daniel, *Growing Up In Scotland: Overweight, obesity and activity*. Edinburgh: Scottish Government, 2012.
 30. Pea, Roy, Nass, Clifford, Meheula, Lyn, Rance, Marcus, Kumar, Aman, Bamford, Holden, Nass, Matthew, Simha, Aneesh, Stillerman, Benjamin, Yang, Steven i Zhou, Michael, „Media Use, Face-to-Face Communication, Media Multitasking, and Social Well-Being Among 8- to 12-Year-Old Girls“, *Developmental Psychology*, br. 48, 2 (2012), str. 327-336.
 31. Plowman, Lydia, McPake, Joanna i Stephen, Christine, „The technologisation of childhood? Young children and technology in the home“, *Children and Society*, br. 24, 1 (2010), str. 63-74.
 32. Plowman, Lydia i McPake, Joanna, „Seven myths about young children and technology“, 89, 1 (2010), str. 27-33.
 33. Plowman, Lydia, „Researching young children’s everyday uses of technology in the family home“, *Interacting with Computers*, br. 27, 1 (2015), str. 36-46.
 34. Radesky, Jenny, Schumacher, Jayna i Zuckerman, Barry, „Mobile and interactive media use by young children: the good, the bad, and the unknown“, *Pediatrics*, br. 135, 1 (2015), str. 1-3.
 35. Rideout, Vicky, *Zero to Eight: Children’s Media Use in America 2013*. San Francisco: Common Sense Media, 2013.
 36. Schmidt, Marie Evans, Rich, Michael, Rifas-Shiman, Sheryl, Oken, Emily i Taveras, Elsie. „Television viewing in infancy and child cognition at 3 years of age in a US cohort“, *Pediatrics*, br. 123, 3 (2009), str. 370-375.
 37. Stevens, Tara i Mulsow, Miriam, „There is no meaningful relationship between television exposure and symptoms of attention-deficit/ hyperactivity disorder“, *Pediatrics*, br. 117, (2006), str. 665-672.
 38. Tomopoulos, Suzy, Dreyer, Bernard P., Berkule, Samantha, Fierman, Arthur H., Brockmeyer, Carolyn, Mendelsohn, Alan L., „Infant media exposure and toddler development“, *Arch Pediatr Adolesc Med*, br. 164, 12 (2010), str. 1105-11.
 39. Tremblay, Mark, Leblanc, Allana G., Carson, Valerie, Choquette, Louise, Connor

- Gorber, Sarah, Dillman, Carrie, Duggan, Mary, Gordon, Mary Jane, Hicks, Audrey, Janssen, Ian, Kho, Michele E., Latimer-Cheung, Amy E., Leblanc, Claire, Murumets, Kelly, Okely, Anthony D., Reilly, John J., Stearns, Jodie A., Timmons, Brian W. i Spence, John C., „Canadian Sedentary Behaviour Guidelines for the Early Years (aged 0-4 years)“, *Appl Physiol Nutr Metab*, br. 37, 2 (2012), str. 370-91.
40. Vandewater, Elizabeth A., Rideout, Victoria J., Wartella Ellen, A., Huang, Xuan, Lee, June H., Shim, Mi-suk, „Digital Childhood: Electronic Media and Technology Use Among Infants, Toddlers, and Preschoolers“, *Pediatrics*, br. 119, (2007), str. 1006-1015.
41. Verenikina, Irina i Kervin, Lisa, „iPads, Digital Play and Pre-schoolers“, *He Kupu*, br. 2, 5 (2011), str. 4-19.
42. Verenikina, Irina, Harris, Pauline i Lysaght, Pauline, „Child’s play: Computer games, theories of play and children’s development“, *Young Children and Learning Technologies. Selected papers from the International Federation for Information Processing Working Group 3.5 Open Conference*, Melbourne, Australia. CRPIT, 34, 2003.
43. Van den Bulck, Jan, „Adolescent use of mobile phones for calling and for sendingtext messages after lights out: results from a prospective cohort study with a one-year follow-up“, *Sleep*, br. 30, 9 (2007), str. 1220–1223.
44. Wood, Brittany, Rea, Mark, Plitnick, Barbara i Figueiro, Mariana G., „Light level and duration of exposure determine the impact of self-luminous tablets on melatonin suppression“, *Applied Ergonomics*, br. 44, 2 (2013), str. 237-240.
45. Wright, June, McDougall, Anne, Murnane, John i Lowe, Jenny, „Young Children and Learning Technologies“, *Selected papers from the International Federation for Information Processing Working Group 3.5 Open Conference.*, CRPIT. 34. Melbourne, Australia, ACS, 2003.
46. Zevenbergen, Robyn, „Digital Natives Come to Preschool: implications for early childhood practice“, *Contemporary Issues in Early Childhood*, br. 8, 1 (2007), str. 19-29.
47. Zimmerman, Frederick J., Christakis, Dimitri A. i Meltzoff, Andrew N., „Association between media viewing and language development in children under 2 years“, *Journal of Pediatrics*, br. 151, (2007), str. 354-368.

DIGITALIZATION OF CONTEMPORARY LIFE AND ITS INFLUENCE ON SOME ASPECTS OF SOCIOEMOTIONAL DEVELOPMENT OF CHILDREN AND YOUTH

Abstract

Modern life leads to an accelerated introduction of digital devices such as smartphones, computers, e-books, laptops, and tablets in all domains of everyday life. Moreover, recent research demonstrates that an increase in the use of digital devices in communication as well as in relaxation, learning, and the execution of daily duties can be observed not only in adults but also in very young children. Unfortunately, an increase in the use of such devices is not fully accompanied by an adequate number of research about the impact of the use of digital devices on socio-emotional development of children and youth. The aforementioned lack of research is especially evident in a long-term monitoring of the impact of digital technology on the users in the youngest age groups, since generations of children that use such devices daily, or very often from an early age are still growing up. The paper analyzes the relationship of digital technology use and some aspects of cognitive and socio-emotional development of children and youth. The aim is not to give a full scale literature overview, but rather to reexamine what has been discovered so far and to set a research frame for further scientific work in this area.

Key words: digital technology, cognitive development, social-emotional development

prof. dr. sc. Zlatko Kramarić, redoviti profesor u trajnom zvanju
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

STROSSMAYER VS. MAKEDONSKI IDENTITET¹

U ovome tekstu² bavimo se svim mogućim implikacijama koje proizlaze iz svakog čina imenovanja. Nadalje, pokazujemo kako taj čin imenovanja funkcionira u slučaju Zbornika braće Miladinovci. Riječ je o jezičnom angažmanu koji ima ulogu u konstituiranju određenih (kulturnih, političkih, nacionalnih) identiteta. I budući da se svako ime/imenovanje može zlouporabiti, a slučaj Zbornika braće Miladinovci predstavlja očiti primjer jedne takve zlouporabe, onda je nužno ispitati i neke od političko-etičkih posljedica tih zlouporaba.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, identitet, Makedonija

Identitet je kao zub – znaš da postoji tek kada te zaboli
 V. Mihailescu³

Historičari se nevoljko upuštaju u istraživanje filozofske suštine svog predmeta proučavanja. Naime, svako suočavanje s određenim pojmovnim teškoćama završava njihovim povratkom činjenicama/stvarima! Nadalje, oni su krajnje skeptični spram svake vrste ortodoksije, jer nisu skloni misliti u apstrakcijama; jednostavno više vole raditi nego gubiti vrijeme na onim „detaljima“, koje mnogi smatraju metafizičkim spekulacijama.⁴

I pored ovoga i više nego dobronamjernog upozorenja i, unatoč činjenici da i nismo baš neki „pravi“ historičari, ipak smo se, u ovome tekstu, odlučili upustiti u promišljanje i onih „detalja“, koji neki doživljavaju kao puke „metafizičke spekulacije“. A te naše

¹ Tekst plenarnog izlaganja.

² U ovome smo se tekstu, između ostaloga, referirali na jedan naš raniji tekst o „Zborniku braće Miladinovci“, vidjeti: Uvod knjige Identitet. Tekst. Nacija. Interpretacija crnila makedonske povijesti, Ljevak, Zagreb, 2009., str. 9-19.; Stoga smo dužni upozoriti čitatelje da smo, u ovome tekstu, svjesno preuzimali pojedine teze/paragrafe iz toga teksta, koje smo onda, u svjetlu novih teorija i metodologija, pokušali iznova (re)interpretirati. Naravno, u ovome, novom tekstu, nismo uspjeli, ni uz najbolju volju, izbjeći određena ponavljanje/recikliranje nekih od tvrdnji izrečenih u prethodnom tekstu!

³ V. Mihailescu, Svakodnevnica nije više ono što je bila, Biblioteka XX vek, Beograd, 2002.

⁴ Uvodnik, „Historija i teorija“, u: History Workshop Journal, 6/1978.

„metafizičke spekulacije“ nisu ništa ino, nego još jedan od pokušaja da „stare/poznate termine“ (re)interpretiraju unutar novih teorijskih kombinacija/paradigmi. Naime, čini se da samo jedan takav pristup može dati zadovoljavajući odgovor na jedno od temeljnih pitanja makedonske historiografije: zašto nije bilo moguće konstituiranje makedonskog nacionalnog identiteta već sredinom 19. stoljeća pogledom zapadnog drugog, točnije pogledom biskupa J. J. Strossmayera?

Manje-više, svi historičari makedonske književnosti (i kulture) vjeruju da je konstituiranje makedonskog nacionalnog identiteta bilo i tada moguće, samo da je biskup J. J. Strossmayer na „pravi“ način imenovao/naslovio Zbornik narodnih pjesama, koje je najvećim dijelom uredio/skupio Konstantin Miladinov! Ova hipotetička tvrdnja, koja se može interpretirati i kao svojevrsna „optužba“ da je J. J. Strossmayer/„zapadni drugi“ svjesno propustio učiniti nešto što je i više nego očito: trebalo je samo pravilno imenovati/nasloviti Zbornik i svi problemi oko konstituiranja nacionalnog identiteta bi bili, jednom zauvijek, riješeni; bez dodatne teorijske argumentacije, ne prelazi razinu površnog dojma!

Nema nikakve dvojbe da bilo koje imenovanje,⁵ pa tako i imenovanja Zbornika, nije moguće promatrati izvan tadašnjeg političkog konteksta – sredina 19. stoljeća – i svih onih vidljivih, i manje vidljivih, političkih, kulturnih, vjerskih i inih odnosa unutar kojeg se to „nesretno“ imenovanje dogodilo. I u toj „nevidljivoj mreži odnosa“, različitih političkih i vjerskih interesa, po svemu sudeći, i krije se odgovor na naše pitanje!

Mislimo da se možemo složiti sa sljedećim konstatacijama: J. J. Strossmayer je „prosvijećeni Europljanin“, a K. Miladinov dolazi iz onoga „svijeta“, koji Europljani doživljavaju kao „tamnu stranu Europe“. I o tom „tamnom svijetu“ J. J. Strossmayer, po svemu sudeći, ne zna puno, a i ono što mu je poznato najvjerojatnije ne prelazi okvire ondašnjih europskih klišeja/„sistema predstava“ o tom „nepoznatom svijetu“, u kojem „opada broj gradova i njihova prosečna veličina, zemljoradnja je sve arhaičnija, sela i njihovi stanovnici sve siromašniji, pada opći civilizacijski nivo!“⁶ Te su predstave plod (imperijalističke) imaginacije zapadnoeuropskih putopisaca, književnika, diplomata, novinara. Stoga se, s punim pravom, može reći da je tek dolazak K. Miladinova u Đakovo omogućio jednom „prosvijećenom Europljaninu“ /J. J. Strossmayeru da ga u neposrednom kontaktu s osobom, koja je živjela i djelovala u tom „tamnom/barbarskom svijetu“ počne polako otkrivati! Riječ je o svijetu koji su „(...) kao određeni geografski, socijalni i kulturni entitet, evropski putnici počeli (...) da „otkrivaju“ tek krajem osamnaestog veka.“⁷ Prava je šteta što nigdje nisu zabilježeni njihovi razgovori. Bilo bi nadasve zanimljivo znati o čemu su sve biskup i K. Miladinov razgovarali. Bez tih zapisa mi danas možemo samo spekulirati o mogućim temama njihovih razgovora. Jednako

⁵ O problemu imena/imenovanja vidjeti u: Kristina Peternai-Andrić, *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Antibarbarus, Zagreb.

⁶ Pomian, Krzysztof, *Evropa a její narody. Ve znameni...*, Prag: Mlada fronta, 2001, str. 152.

⁷ Todorova, Maria, *Imaginarni Balkan*, Beograd: XX vek, 1999, str. 113.

tako, nije nam poznato je li poslije tih razgovora biskup bitnije korigirao svoje predstave o tom „tamnom svijetu“!

Ovdje moramo imati na umu da se njihov susret dogodio u vrijeme kada je u Europi završen proces mapiranja, koji je doveo do toga da se Europa dijeli na dvije jasno markirane civilizacije: industrijsku i zemljoradničku. „A linija podela među njima odgovara simboličkoj kartografiji „Zapada“ i „Istoka“.⁸

Isto tako, treba reći da se „otkrivanje“ „tamnog svijeta“ događa u vrijeme „kasnog Prosvjetiteljstva“ i „utopijskog Romantizma“ kada su ideje o „južnoslavenskom jedinstvu“, posebice Hasburškoj imperiji, vrlo snažne. A sam J. J. Strossmayer, uostalom kao i mnogi drugi sljedbenici J. G. Herdera i njemačkog „osijanizma“ (J. Kopitar, G. Rakovski, T. Mitko, V. S. Karadžić...), u to vrijeme, pokazuje iznimnu zainteresiranost za otkrivanje kultura i naroda „kršćanske Turske“.⁹

Naše razumijevanje svih ovih odnosa neće biti potpuno ako ne dadnemo odgovor na ključno pitanje, koje glasi: a kako je to K. Miladinov vidio J. J. Strossmayera, odnosno što je on, zapravo, želio u njemu vidjeti? I nema nikakve dvojbe da je K. Miladinov i prije samoga susreta sa Strossmayerom ovoga percipirao kao nositelja svih onih pozitivnih vrijednosti, koje su imanentne jednom modernom europskom društvu, kao što su sloboda, tolerancija, demokracija ..., a te vrijednosti, u Otomanskoj imperiji, on nije u mogućnosti slobodno prakticirati! Susret bi treba biti samo definitivna potvrda

⁸ Đerić, Gordana, „Među javom i med snom. O balkanizmu i neuspehu konstruktivizma u Srbiji: pogled iz prošlosti“, *Filozofija i društvo*, br. 3., (2006), str. 204-205.

⁹ U ovome tekstu nismo se upuštali u analizu odnosa J. Kopitara vs. V. S. Karadžić, s jedne strane, i odnosa J. J. Strossmayera vs. K. Miladinov, s druge pak strane! Naime, odnos J. Kopitar vs. V. S. Karadžić, manje-više, ponavlja sve one relacije/stereotipe, koje prepoznajemo iz odnosa Europa vs. Balkan! A da je točno možemo vidjeti iz njihove pismene korespondencije. Nadalje, uvijek treba imati na umu da su upravo njih dvojica najvažniji promotori ideje jezičnog/kulturnog jedinstva/povezivanja južnoslavenskih naroda. Neki o njima govore kao o „pravoj djeci prosvjetiteljstva“ (Wilson). Više o tome kod G. Đerić, Među javom i med snom. O balkanizmu i neuspehu konstruktivizma u Srbiji: pogled iz prošlosti, *Filozofija i društvo*, br.3/2006., str.195-218. Stoga je uistinu velika šteta što gotovo ništa ne znamo o odnosu J. J. Strossmayera i K. Miladinova. Bilo bi nadasve zanimljivo znati kako se slavni biskup odnosio prema svom gostu iz „tamnih krajeva“, je li u tom ponašanju bilo one uobičajene zapadnjačke nadmenosti, nerazumijevanja za tamo neke „tuđe“ probleme, jesu li svoje sugestije, savjete, prijedloge biskup izgovarao zapovjednim tonom (o imperijalnim elementima njegovog političko-kulturnog djelovanja više u nekom narednom tekstu!) ili su u razgovoru ipak prevladavali „blagi“ kondicionali, koji su inače toliko svojstveni ljudima od vjere i duha? Jednako tako bilo bi zanimljivo znati kako se u svemu tome snalazio K. Miladinov, kako je prvotno reagirao na ideju da se Zbornik objelodani pod „tuđim“ imenom; ljutito ili pomirljivo...? I uopće bilo bi zanimljivo znati je li njegova komunikacija bila impregnirana kolonijalnim diskursom ili je bila riječ samo o trgovačko-kulturnom poslu, koji treba obaviti bez obzira što se, u konačnici, moralo pristati i na manje prihvatljive koncesije?

No, bez obzira na ove „praznine“/“crne rupe“ u hrvatskoj i makedonskoj historiografiji, mora se, na koncu, ipak reći da su i J. J. Strossmayer i K. Miladinov obavili iznimno vrijedan posao, koji je trajno obilježio i makedonsku kulturu i politiku: publicirajući Zbornik oni su stvorili makedonski identitet!

Stoga je u pravu M. Guibernau kada kaže da se snaga kulture sastoji „u njenoj sposobnosti da stvori identitet, nešto bez čega pojedinac ne može da živi i nešto što ne može lako da se promeni. (...) Nacija predstavlja socioistorijski kontekst unutar kojeg je kultura uklopljena i pomoću kojeg je kultura stvorena, odasлана i prihvaćena“ (1996-1997, 57-58); a država je njen najbolji zaštitnik!

A da je J. J. Strossmayeru iskreno bilo stalo do K. Miladinova svjedoči i njegova intervencija kojom od turskih vlasti traži da K. Miladinova puste iz zatvora!

te njegove vizije!

I to njegovo „viđenje“ posvema je razumljivo: on u biskupu vidi, prije svega, moćnu instituciju, koja mu može pomoći da realizira svoj životni projekt – da konačno objelodani knjigu (makedonskih) narodnih pjesama! On je posvema svjestan da svi njegovi prethodni pokušaji realizacije toga projekta nisu uspjeli upravo zbog svih onih složenih (i zamršenih) odnosa, različitih i suprotstavljenih političkih i vjerskih interesa velikih europskih sila. No, i političko-kulturno djelovanje biskupa također je uvjetovano politikom i kao takvo podložno je povremenim korekcijama. Poslije svih prijašnjih negativnih iskustava u pokušajima realizacije projekta K. Miladinov se jednostavno mora ponašati krajnje pragmatično! Stoga on vjerojatno može i prihvatiti i donekle razumjeti odluku biskupa da njegov Zbornik objelodani i pod „krivim“ imenom! I ta mu je opcija vjerojatno bila mnogo prihvatljivija od mogućnosti da se Zbornik uopće ne objelodani! K. Miladinov zna da je opcija objelodanivanja pod „krivim“ imenom samo još jedna od mnogih biskupovih političko-kulturnih strategija. On je itekako svjestan da biskup u svom političko-kulturnom djelovanju nije apsolutno slobodan i da mora voditi računa o postojećim političkim i vjerskim interesima velikih europskih sila. Pa ako biskup mora svoje djelovanje, s vremena na vrijeme, redefinirati, odnosno mora ga prilagoditi političkom trenutku vremena, onda i K. Miladinov može učiniti tu koncesiju i pristati da se Zbornik publicira pod „krivim“ imenom. I u toj „nesretnoj“ svijesti K. Miladinova vjerojatno se i krije dio odgovora naše početne dileme o „valjanim“ razlozima relativnog „kašnjenja“ u formiranju/konstituiranju makedonskog nacionalnog identiteta.

Doduše, imamo dojam da svi ovi „tíhi“ kritičari odluke J. J. Strossmayera da se Zbornik publicira pod „krivim“ imenom posvema ispuštaju iz vida činjenicu da razvitak i izgradnja (moderne) nacije/nacije-države, pa tako i makedonske, ovisi, između ostaloga, i o razvoju (građanskog) društva.¹⁰ I upravo iz tih razloga nije moguće samo tako identificirati preduvjete ili shemu ideoloških oblika nacionalnog jedinstva, ako se, prije toga, ne ispituju stilovi nacionalističkih imaginacija, koje stvaraju temeljne pretpostavke da se neka etnija transformira u masovnu „zamišljenu zajednicu“, naciju.

Stoga su neki, kao npr. B. Anderson, pokušali naciju svesti na tekst i diskurs, smatrajući da tiskarska tehnologija i kapitalizam imaju presudnu ulogu u nastanku nacije i širenju nacionalizma. No, jedan takav pristup, u potpunosti ignorira neke druge jednako bitne oblike kulturne (re)prezentacije. Neki pak drugi (E. Gellner) smatraju da se nacija/nacionalizam javljaju na prijelazu iz stabilnog agrarnog društva u pokretno i egalitarno industrijsko društvo. Organizacija agrarnog društva nije obilježena nacionalističkim načelom međusobnog približavanja političkih i kulturnih jedinica ni homogenim masovnim obrazovanjem, pa je u toj organizaciji, koje se temelji isključivo na „pučkom

¹⁰ O tome više u knjizi *Identitet. Tekst. Nacija, interpretacija crnila makedonske povijesti*, Ljevak, Zagreb, 2009., posebice tekst: *Nacija, povijest, identitet*, str.55-85, u kojem smo prihvatili tezu Johna R. Gillisa da se tek elitnim, a ne pučkim pamćenjem može konstruirati relativno suvisla i kontinuirana priča o zajednici/naciji, koja kao polazište ima jednu jasno određenu točku u prošlosti i od koje počinje priča o svemu onome što se dogodilo. U tom smo tekstu pokušali pokazati kako ona funkcionira u „makedonskom slučaju“!

pamćenju“, vrijeme „nemirna“ kategorija, koja nikako ne uspijeva pratiti linearni tijek zbivanja, već neprestano „pleše i skače“.

Ali, isto tako, mora se reći da neki drugi teoretičari nacije/nacionalizma uopće ne sude tako strogo o „pučkom pamćenju“. Tako će A. Hastings reći da pisana riječ i kodifikacija jezika nisu mogli čekati na izum tiskarskog stroja da bi se proširili Europom: oni su se širili tako što su predstavljali logičnu posljedicu širenja kršćanstva, a samim time omogućavali su homogenizaciju jezičnih zajednica, što je u konačnici rezultiralo promoviranjem biblijskog modela jedinstva religije, populacije, jezika, teritorije i države. Sve te navedene elemente moguće je naći još u drevnom Izraelu! Sve to navelo je ovoga teoretičara na zaključak da u određenim okolnostima (stanje /ne/pismenosti u Makedoniji u 19. stoljeću upravo je jedna od takvih „neugodnih“ okolnosti: možemo se složiti da tada, sredina 19. stoljeća, diskurzivna pismenost u Makedoniji nije na onoj razini koja bi nam dopuštala da se ponašamo sukladno filozofiji „kao da“ je na djelu stvaranje jedne respektabilne „tekstualne zajednice“) i usmena književnost može biti medij kolektivne imaginacije, pa se i ona onda može doživljavati kao reprezentacija i manifestacija nacionalnoga. A da ovu konstataciju možemo slobodno primjeniti i na „makedonski slučaj“ pokazuje nam i herderovski intoniran Predgovor Zbornika: „Narodne su pjesme pokazatelj mentalnog stadija naroda i ogledalo njegovog duhovnog života. Narod artikulira svoje osjećaje u pjesmama“. I ovdje su prisutne sve one simptomatične metafore autentičnih narodnih umotvorina!

Prema tome, uopće ne pretjerujemo kada tvrdimo da ovaj Zbornik predstavlja prvotnu građu za konstituiranje „buduće nacije“. Riječ je o takvoj građi kojom će se, s jedne strane, omogućiti analiza diskurzivne izgradnje nacije, a s druge strane, u tomu su Zborniku sadržani, manje-više, svi elementi kojima će se trajnije mapirati prostori makedonske zajednice. Ili još preciznije, ovim Zbornikom odredit će se i granice koje će makedonsku zajednicu definitivno razdvojiti od svih drugih, pa i onih relativno bliskih zajednica. Naime, u trenutku publiciranja Zbornika njegovi autori još uvijek ne posjeduju potpunu svijest o integraciji vlastitog/makedonskog identiteta u neki kompleksniji (političko-državni) odnos. Ili, kao što je to rekla M. Todorova, nedostajale su im granice. Naime, tek kada se odrede „granice“, onda je moguće definirati pojedine cjeline (države, gradove, sela, regije...)¹¹ I u markiranju granica/teritorije buduće (makedonske) nacije-države treba, zapravo, vidjeti historijsko značenje Zbornika: tim činom stvorene su sve nužne pretpostavke da se u nekom politički pogodnom/sretnom trenutku (kao što je to bio završetak 2. svjetskog rata, konstituiranje socijalističke Makedonije, kodifikacija jezika...) formira makedonska nacija-država, koja će onda jamčiti opstojnost makedonskog identiteta, odnosno bit će njegov najbolji čuvar!

¹¹ Od relevantnijih tekstova upućujemo, prije svega, na tekstove M. Todorove, *Imaginarni Balkan*, XX vek, Beograd, 1999.; M. Bakić-Hayden, *Varijacije na temu „Balkan“*, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Filip Višnjić, Beograd, 2006.; K. Luketić, *Balkan: od geografije do fantazije*, Algoritam, Zagreb, 2013.; L. Wolff, *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford. Stanford UP, 1994.

„Dok pripadnici jedne nacije imaju mogućnost da se osvrću ka svojoj zajedničkoj prošlosti, ako to isto učine pripadnici neke nacije-države, može se dogoditi da se suoče, ili sa praznom slikom-jednostavno zbog toga što nacija-država ne postoji (upravo s tim krajnje frustrirajućim osjećajem „praznine“ morao se sve vrijeme suočavati K. Miladinov – op. Z.K.) – ili sa fragmentarnom, odnosno raznolikom slikom – s obzirom da su pripadali različitim etno-nacijama. Dok ljudi koji formiraju naciju, imaju osjećaj za domovinu i pripadnost određenoj teritoriji, nacija-država može da predstavlja rezultat ugovora ili volje političara koji odlučuju kuda treba povući linije između država.“¹² A da to markiranje/povlačenje linija između država ide što je moguće jednostavnije/pravednije uvelike mogu pomoći i ovakvi zbornici, u kojima se referira na one mitove, onu tradiciju, one simbole i vrijednosti za koje se može s velikim stupnjem sigurnosti reći da pripadaju više „nama“ a manje „njima“! Elemente „kulturnog afiniteta“ koje možemo naći u mitovima, sjećanjima, simbolima..., nikako ne bismo smjeli zanemariti prilikom konstituiranja etniciteta/nacije.

Koliko je nama poznato, ne postoji pisana korespondencija između J. J. Strossmayera i K. Miladinova. Razlozi su i više nego trivijalni: K. Miladinov bio je višemjesečni gost biskupa u Đakovačkoj biskupiji i nije bilo prevelike potrebe da oni između sebe komuniciraju pismenim putem. Nažalost, kako stvari stoje, nitko ni u Đakovačkoj biskupiji nije smatrao potrebnim bilježiti njihove razgovore! Vjerojatno bi nam zapisi tih razgovora uvelike olakšali odgovor na pitanje zašto je biskup J. J. Strossmayer „pogrešno“ imenovao/naslovio Zbornik! I kako tih zapisa nema, onda nam je skoro nemoguće rekonstruirati sve one „metafizičke detalje“ koji su doveli do toga da se, u konačnici, Zbornik unatoč svom temeljnom (makedonskom) sadržaju pogrešno imenuje kao Zbornik bugarskih, a ne makedonskih narodnih pjesama. O tim „metafizičkim detaljima“ možemo samo spekulirati.

B. Ristevski smatra da u to vrijeme, a riječ je o 60-im godinama 19. stoljeća, J. J. Strossmayer nije imao spoznaje, a moguće ni neki posebniji politički interes, o tome da je makedonski zaseban slavenski entitet u odnosu na bugarski. I da bi potkrijepio ovu tvrdnju B. Ristevski navodi pismo koje je 2. travnja 1861. J. J. Strossmayer uputio Bugarskom odboru u Carigradu, iz kojeg se jasno vidi da on sve pravoslavne Slavene u europskoj Turskoj smatra Bugarima.¹³

Ali, istine radi, mora se isto tako reći da J. J. Strossmayer u svojim tekstovima/

¹² Guibernau, Montserrat, „Nacionalni identitet i modernost“, *Utvare nacije* (ur. Obrad Savić), Beograd: Beogradski krug, 1996-1997, str. 51.

¹³ Bit će da Strossmayer nije bilo poznato da je ruski slavenofil J. Vanelin, i prije osamostaljenja Bugarske, poticao Bugare da se posvete skupljanju historijskih i etnografskih dokaza o svom slavenskom podrijetlu, jer je rusko javno mnijenje, u to vrijeme, oblikovao J. Karamzin, koji je mislio da su Bugari, zapravo, Tatari! Usp. J. Venelin, *Two Letters to Vasil Aprilov*, 1942.

Nekako u to vrijeme, uslijed sve snažnijih težnji „otomanskih kršćana“ da ostvare politički suverenitet, počeo se pomalo i mijenjati „europska slika“ u odnosu na to tada neizdiferenciranu kategoriju „otomanskih kršćana“, polako će ih početi uočavati i razlikovati jedne od drugih! O tome više u: M. Todorova, *Imaginarni Balkan, XX vek*, Beograd, 1999., str. 113-158.

govorima naizmjenice rabi termine Hrvati, Južni Slaveni, Jugoslaveni, i to kao sinonime, upravo onako kako je i Lj. Gaj rabio narodonosna imena Hrvat i Ilir. Nema nikakve dvojbe da i kod Lj. Gaja, i kod J. J. Strossmayera, postoji određena (politička, ideološka...) konfuzija, nekonzistentnost prilikom imenovanja slavenskih etnija, ali ta se konfuzija ne odnosi samo na makedonsku, već i na ostale slavenske etnije. Ta je konfuzija, na neki način, opće mjesto toga vremena, neprestano se oscilira između univerzalnog/ (sve)slavenskog i partikularnog/hrvatskog, češkog, bugarskog...! Slične su dileme u to vrijeme dijelili i češki i slovački i poljski slavisti! Stoga nas uopće ne treba čuditi što su tada autori Zbornika vlastitu makedonsku etniju/naciju interpretirali kao integralni dio jedinstvene etničke zajednice, unutar koje su razlike između njenih dijelova, Makedonaca i Bugara, oni smatrali minimalnim, nebitnim. Tim razlikama oni tada nisu pridavali neku veću važnost jer ih u to vrijeme povezuje zajednička politika/strategija prema istom „neprijatelju“/Otomanskoj imperiji! A tu zajedničku politiku/strategiju artikuliraju i „zajedničkim“ jezikom, gdje onda jedno i drugo predstavljaju temelj za konstituiranje buduće nacije/nacija (H. U. Wehler). I više je nego očito da u trenutku publiciranja Zbornika distinkcija „makedonsko“ vs. „bugarsko“ nije u sebi sadržavala sadašnju političku (i identitetsku) suprotnost. Štoviše, nešto „drugo“ (to jest „treće“) u tom trenutku predstavlja stvarnu opoziciju i makedonskom i bugarskom identitetu/imenu, pa nas onda uopće ne treba čuditi što su i jedni i drugi u tom „nepovijesnom“ vremenu demonstrirali posvemašnju indiferentnost u odnosu na evidentne razlike unutar njihovih, na prvi pogled sličnih i bliskih identiteta. Tek poslije toga postat će djelatniji oni procesi koji će sve više inzistirati na postojanju nepomirljivih razlika između balkanskih naroda.

Iz svega se ovoga može zaključiti sljedeće: etnički/nacionalni identitet jedan je od oblika identifikacije, ali iz ovoga primjera može se vidjeti da on i ne mora svaki puta biti i prioritetni oblik organizacije cjelokupnog života pojedinca i zajednice.¹⁴

I etnička i nacionalna svijest počivaju na svijesti o tome da postoji granica između njih te su po tome objektivni interaktivni društveni konstrukti, podložni dinamičkim procesima, promjenama i mogućnostima manipulacije u realnom prostoru i vremenu. I ova činjenica samo je još jedan od dokaza da su i E. Gellner i E. Hobsbawm u pravu kada tvrde da je i nacionalizam, poput nekih drugih političkih ideologija, posljedica europskih procesa modernizacije u 19. stoljeću, a koji su započeli još krajem 18. stoljeća, slavnom Francuskom revolucijom.¹⁵

¹⁴ Pierre Molunond i Annie Guyon-Vinter navode četiri faze razvoja identiteta:

- a) indiferentnost spram sebe;
- b) razvoj različitih reprezentacija o sebi koje nisu koordinirane;
- c) nastajanje potpune predstave o sebi u kojoj su integrirani u cjelini svi aspekti;
- d) svijest o integraciji vlastita identiteta u kompleksnom odnosu.

Vidljivo je da odnos prema sebi i svijest o vlastitome „ja“ postupno evoluiraju, sve dok se ne postigne integrirano jezgro identiteta! U trenutku publiciranja Zbornika njegovi autori nisu posjedovali tu svijesti o integraciji vlastitoga/makedonskog identiteta u neki kompleksniji odnos! O evoluciji te svijesti više vidjeti u našim knjigama: *Identitet. Tekst. Nacija. Interpretacija crnila makedonske povijesti*, Ljevak, Zagreb, 2009., i *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, Meandar, Zagreb, 2014.

¹⁵ E. Weber i W. Connor dokumentirano su potvrdili da nacionalizam kao masovni fenomen nije postojao

Doduše, pitanje konstituiranja makedonskog identiteta pogledom drugog/Strossmayera otvara i čitav niz drugih, jednako intrigantnih dilema/tema, od onih u kojima se problematizira odnos Europe prema Balkanu, teme „slabog subjekta“, pa sve do problematizacije balkanskog diskursa, kao specifične derivacije orijentalističkog diskursa.¹⁶

Smatramo da u ovome tekstu moramo nešto reći i o nekim od opasnosti koje može generirati esencijalizacija akademskog i javnog diskursa. Stoga ćemo esencijaliziranoj podjeli „Europa“ (moderna, napredna, tolerantna, organizirana, prosvijećena...) vs. „Balkan“ (neprosvijećen, barbarski, netolerantan, neorganiziran, nasilan, sirov...) pretpostaviti konstruktivistički pristup, koji u makedonskom akademskom diskursu još uvijek nije i prevladavajući diskurs! Naime, mnoge (makedonske, ali ne samo makedonske) konstruktiviste grubo demantira praksa i konkretizacija diskursa, bilo da je riječ o „Makedoniji“, ili o „Europi“, odnosno „Balkanu“!

Nadalje, treba imati na umu da u vrijeme političkog i kulturnog djelovanja biskupa J. J. Strossmayera, neki pojmovi i sintagme (simbolička geografija, mentalno mapiranje, imagologija, stereotipi...) nisu ni postojali. Međutim, to nikako ne isključuje mogućnost postojanja predstava u mišljenju i jeziku koje bi upućivale na razlikovanja prema skoro istim principima, koji funkcioniraju danas kada s tim pojmovima/sintagmama svakodnevno operiramo. (G. Đerić)

Drugo lice „politike pamćenja“ predstavlja svakako „politika identiteta“, jer se identitetski diskursi temelje na tumačenju onih („podobnih“) sadržaja „kolektivnog pamćenja“ koje mjerama državne politike afirmiramo kao simboličke važne za neku zajednicu. Stoga, esencijalistička određenja (nacionalnoga ili uže-grupnog) „identiteta“, u pravilu su supstancijalistički definirana, sukladno restriktivnom i strogom, koncepcijom „politike pamćenja“. To će reći, ako smo uvjereni da znamo „pravu bit“ neke Mi-grupe i posjedujemo političku moć, onda na temelju tog znanja opravdavamo vlastitu politiku pozivajući se na neophodnost afirmacije, učvršćivanja i zaštite njenog „identiteta“.

Za razliku od esencijalističkog, konstruktivističkog poimanja identiteta kao promjenjivog, relacijskog i „otvorenog“ koncepta ne isključuje „politiku pamćenja“, ali je čini predmetom javne rasprave čiji rezultat nije unaprijed fiksiran i metafizički, prije

prije Francuske revolucije, jer velika većina stanovništva nije sebe vidjela kao pripadnike „nacije“ nego se definirala u odnosu na regiju, selo ili religiju. Više o tome kod S. Maleševića, *Ideologija, legitimnost i nova država*. Jugoslavija, Srbija i Hrvatska, *Fabrika knjiga/Jesenski Turk*, Beograd/Zagreb, 2004., str. 487.

¹⁶ O tome više u: E. Said, *Orientalism*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978. O „finoj“ distinkciji između „orijentalizma“ i „balkanizma“, koji nisu isto, ali se uzajamno osvjetljavaju, upućujemo na tekst Kathryn E. Fleming, *Orientalizam, Balkan i balkanska historiografija, Filozofija i društvo*, 2001., str. 11-32. Doduše, postoje i oni koji misle da su Europljani (o)lako ubili ime „Balkan“ tako što su taj prostor supstituirali novim imenom „jugoistočna Europa“, koje je „označitelj bolje budućnosti regiona u smislu njegove „evropeizacije“. Ime Balkan (bar u zvaničnim i legitimizirajućim govorima na međunarodnoj sceni) sada je praktično mrvo ime“ (K. Kozolova, 2003, 299). No, vrijeme je pokazalo da autorica nije u bila u pravu: Balkan nije mrtvo ime, srećom nije došlo do „ubojstvo imena“, ono živi i dalje, njegov trag moguće je pratiti u sintagmi „zemlje zapadnog Balkana“ i mogli bismo reći da je međunarodna zajednica, u međuvremenu, odustala od imena „jugoistočna Europa“!

svakog historijskog iskustva, izveden iz uvida u samo „biće nacije“.

To znači da i demokratske države „politikom pamćenja“ reguliraju svoj odnos prema prošlosti, ali one, za razliku od ne-demokratskih, ne inzistiraju toliko na nametanju jedine ispravne interpretacije historijskih događaja, niti neposrednoj intervenciji političkih elita u sferu historiografskih rasprava. Upravo da bi se napravila razlika između ovih različitih praksi „politika pamćenja“ posljednjih godina uveden je termin „historijska politika“ kojim se označava neposredna instrumentalizacija historije radi osvajanja ili održavanja vlasti političkih partija i novih političkih i akademskih elita u postkomunističkim državama.

U tom kontekstu, knjiga K. Kulavkove „Zadovolstvo na tolkuvanjetu“ predstavlja i više nego indikativan primjer jedne takve prakse! Doduše, već smo i u nekim našim ranijim tekstovima¹⁷ primijetili da u njenim interpretacijama fenomena „imena“ nedostaje kritika onih interpretacija koje „ime“ definiraju kao kruti/primordijalni označitelj (S. Kripke). Unutar tih „klasičnih“ interpretacija kruti označitelj uvijek i nepopustljivo označava istu stvar! I, manje-više, sva osporavanja makedonskog identiteta polaze od teze da je ime/naslov Zbornika kruti označitelj jednom i zauvijek zadan, i kao takav nepromjenjiv! Ime/naslov Zbornika ne određuje samo postojanje/nepostojanje nacionalnih identiteta u prošlosti, već da ono što je taj naslov/ime uredilo/označilo u prošlosti vrijedi i bez ostatka i danas. Drugim riječima, takve interpretacije kontingenciju pretvaraju u nužnost. A kontingencija može postati nužnost samo u slučaju da se trajno zaustavi klizanje značenja. I to je stvaranje privida da imamo posla s čvrstim, jednoznačnim te trajnim značenjem logična posljedica privremene stabilizacije/homogenizacije procesa označavanja. To, zapravo, znači da „bitka za status (svake, pa tako i makedonske – op. Z. K.) nacije nije ništa ino nego bitka za hegemoniju (stabilizaciju određene/makedonske nacije – op. Z. K.)“^{18 19}

¹⁷ Z. Kramarić, *Identitet. Tekst. Nacija. Interpretacija crnila makedonske povijesti*, Ljevak, Zagreb, 2009., str.9-19. No, moramo reći da danas te tekstove K. Kulavkove čitamo u jednom drugom teorijskom kodu. Naime, u tim svojim tekstovima, K. Kulavkova želi iznova (re)interpretirati elemente makedonskog mesijanizma, tako što poslije kritičkog čitanja postkolonijalnih kritičara i antropologa (npr. R. Girarda) u makedonsku (književnu, političku, kulturnu...) historiju uvodi strukture stereotipa o potlačenim.

¹⁸ Billig, Michael, *Banal Nationalism*, London: Sage, 1997. str. 27.

¹⁹ Tako i Mary Douglas smatra da se stabilnim postaje onoga momenta kada se (trajno) ustalimo/zaustavimo u nekom prepoznatljivom obliku. Ili kako je to definirao L. Wittgenstein: dati nekome ime/naslov, znači zaustaviti ga na nekom mjestu u gramatici! Točnije, kada nekome damo ime (djetetu, knjizi, ulici, zborniku...), to onda znači da smo mu tim činom odredili/propisali jezično mjesto s kojeg će se on i ubuduće odazivati. I zato je bugarskoj političko-akademskoj eliti toliko važno „ime“ Zbornika/mjesto odazivanja i zato ga oni i žele trajno kolonizirati/okupirati, jer se time za sva vremena isključuju svi drugi mogući „odazivači“. To bi značilo da je „Makedonija“ trajno isključena iz kruga mogućih „odazivača“, jer je voljom „kolonizatora“/„okupatora“/Bugarske smještena u identitet bez imena, i kao takva osuđena je „na prilično bolnu (kolektivnu i individualnu) situaciju (međunarodne) nevidljivosti i zamrznutog i odloženog identiteta, koji tavori u beskrainoj krizi. Ova situacija proizvela je nestabilan i „slab“, u dobrom post-strukturalističkom smislu, Makedonski Subjekt“ (K. Kolozova, 2003, 303). U nekim našim ranijim radovima, pozivajući se na tekstove J. Derridae, pokazali smo kako je ovaj strah od „brisanja imena“ pretjeran! Naime, J. Derrida jasno kaže da „da“ potvrda, znači samo prvi korak u tvorbi potpisa, jer je osim nje potrebno i obećanje sjaćanja na danu potvrdu. I kako se u Makedoniji odavno Zbornik tiska pod svojim „pravim“ i jedinim mogućim imenom/naslovom, to onda samo znači da je dano obećanje sjaćanja, u međuvremenu, uslijed promjene političkog i

„Modernom svetu svojstveno je shvatanje da „društvo“ prestaje na granicama nacionalne države. Zato biti građanin određene države automatski znači biti član određenog društva u kojem građani razvijaju osećanja „dubokog horizontalnog drugarstva“ (B. Anderson – op. Z. K.). Oni percipiraju svoju naciju/državu/društvo ne samo kao „zamišljenu političku zajednicu“ nego i kao kulturno hegemonu jedinicu“,²⁰ gdje onda sve one imperijalne/kolonijalne ideje da je i ono „tuđe“/makedonsko, zapravo, „naše“/bugarsko, postaju nam mnogo jasnije i razumljivije. Naime, granice između „bliskih/istih“ zajednica mogu se lako pomjeriti jer se „duboko horizontalno drugarstvo“ između članova te „zamišljene političke zajednice“, samo po sebi, predmnijeva: zašto uopće inzistirati da se bude „drugo/makedonsko“, kada to „drugo/makedonsko“ već egzistira kao integralni dio jedne „bliske/iste/bugarske“ zajednice! To znači da i ona moguća kasnija pomjeranja granica između bliskih zajednica, čak i njihovo eventualno razdvajanje, neće ni na koji način, dovesti u pitanje „duboko horizontalno drugarstvo“/solidarnost između njenih članova! Ono će egzistirati i poslije svih onih procesa koji „zamišljenu zajednicu/prostor“ dezintegriraju! A tako što i može funkcionirati jer i poslije svih dezintegrativnih procesa, kao što je to u svojim tekstovima pokazala M. Todorova, ipak neće biti moguće izbjeći preklapanje historijske, kulturološke, pa i one realno-fizičko-teritorijalno opipljive granice i mjesta ukrštanja, koliko i same psihološke funkcije granice kao objekta ograđivanja, to jest udaljavanja od nepoželjnog (susjeda, države...). No, to nije sve: granica predstavlja i ono mjesto koje je pogodno ne samo za opstanak, već i za funkcioniranje hibridnog identiteta. I upravo te frustrirajuće „granične situacije“, „hibridni identiteti“, posvemašnja političko-kulturna ambivalentnost, nekodificiranost jezika, nepostojanje elementarnih državnih institucija uvelike su obilježili makedonsku povijest 19. i dobrog dijela 20. stoljeća!

Referirajući se na staru ideju E. Renana o konstitutivnoj funkciji zaboravljanja²¹ u stvaranju nacionalne svijesti i jedinstva, mađarski historičar I. Rev smatra da „historijska naracija nikada nije plod samo sjećanja jer, u jednakoj mjeri, i zaboravljanje i isključivanje elemenata koji se ne mogu uklopiti u novu historiju isto su tako dio njene rekonstrukcije koliko i samo sjećanje“.

Posljedni tekstovi K. Kulavkove, na najbolji mogući način svjedoče nam o političkom angažmanu autorice, o njevoj aktivnoj participaciji u nacionalizaciji makedonske prošlosti. I da ne bude nikakve zabune: riječ je o krajnje legitimnom postupku koji uvelike korespondira s dominantnim političko-kulturološkim tendencijama u postkomunističkim društvima: “(...)politički lideri i partije (i dijelovi akademske zajednice – op. Z.K.) okreću se prošlosti kako bi legitimizirali svoje nove državne institucije i, što je još

inih konteksta, izostalo! Točnije, današnja makedonska predstava o sebi u potpunosti se oslobodila one „naivne“ romantičarske, devetnaestostoljetne predstave o sebi i drugima.

²⁰ Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Zagreb/Beograd: Jesenski i Turk & Fabrika knjiga, 2004, str. 489.

²¹ O tome više u: J. Assmann, *Kultura pamćenja*. Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama, Vrijeme, Zenica, 2005., a o problemima promjene identiteta kao rezultatu artikulirajuće prakse/diskursa, u: E. Laclau & Ch. Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy*, London, Verso, 1985.

bitnije, apeliraju na sjećanje naroda u želji da ga istovremeno i oblikuju, historičarima i samoj historiji namjena je vrlo bitna uloga staatstragende Elemente.²² Riječ je o svojevrsnoj „suverenizaciji historije“ koja prošlost tumači kao teleološki usmjereni proces ka sadašnjici, a sjećanje na „zlatno doba“, udes gubitka neovisnosti, „tuđinsku vladavinu“ i stoljetni otpor, sazrijevanje i nacionalno „buđenje“ koje rezultira stjecanjem vlastite države, pa sve do identifikacija nekih Drugih/Strossmayera, kao onih koji su, u nekom vremenu, svojim nes(p)retnim djelovanjem privremeno odgodili nužnost: formiranje nacionalne svijesti/identiteta.²³ I to ponovno pisanje nacionalne povijesti samo je jedan od zajedničkih elemenata postkomunističkih nacionalnih historiografskih narativa, koji je jednako tako prisutan i u drugim zemljama „središnje i istočne Europe“. Prema pravilu, u njima se nacije te regije prikazuju kao nevine žrtve drugih nacija u nizu herojskih, ali nužno tragičnih (ranije vođenih) borbi za nacionalnu ravnopravnost. Te su nacije životarile u tami inozemne okupacije, sve dok im svjetlost oslobođenja nije povratila njihovo dugo gaženo dostojanstvo“.

U tom kontekstu, onda je razumljivo što se neki elementi interpretacije K. Kulavkove o političko-kulturnom djelovanju J. J. Strossmayera ne razlikuju bitno od onih historičara makedonske književnosti i kulture, koji su također smatrali da je biskup J. J. Strossmayer, na neki način, glavni „krivac“ što je Zbornik, iz nekih nesretnih povijesno-političkih okolnosti, tiskan pod naslovom koji kod Makedonaca još i danas proizvodi traumatične političke i kulturne nelagode. Ali, za razliku od njih, K. Kulavkova nudi i neka konkretna rješenja za izlazak iz ove frustrirajuće/tragične situacije, koja se može definirati i kao „jaz“/„nerješiva napetost“ između samodefinicija i definicija nametnutih od strane drugih: „(...) za da se nadminat kriznite periodi, istorijske nepravdi i tragičnite nedorazbiranja, posebno e sveža , neguvana institucionalizirana memorija. Za da se prosti i da se zaboravi, potrebno e najprvin da se memorira. Kulturna memorija e osnova za kulturniot opstanak. (...) Poetikata na otporot e ontološko načelo na identitetot, pa zošto da ne – i na identitetot na makedonskiot narod i na makedonskata kultura.“²⁴

Naime, (pre)često se naslov/ime te knjige, u nekim političko-akademskim krugovima, zlonamjerno uzima kao očit dokaz protiv makedonskog identiteta. Doduše,

²² Hagen, Mark Von, „Does Ukraine Have a History?“ *Slavic Review*, Vol. 54, 3 (1995), str. 664.

²³ „Historičari su predstavljali nove i stare nacionalne mitove i konstituirali nacionalne historije kako bi, pozivajući se na slike sjajne prošlosti, legitimizirali mlade nacije i nove nacionalne države. Kontinuiteti državnih tradicija, nacionalnih elita i nacionalnih kultura izmišljeni su ili ponovno otkriveni. „Zlatna doba“ u dalekoj prošlosti ili srednjem vijeku su slavljena, a protagonisti nacionalnih kultura i pokreta pretvarani su u heroje. (...) Udžbenici su se morali ponovno pisati, a popularna književnost, novi historijski spomenici (u „makedonskom slučaju“ moramo reći da u ovim aktivnostima K. Kulavkova, i ne samo ona, već jedan pristojan dio akademskog svijeta, ne samo što ne sudjeluje, već se toj „aleksandrizaciji“ makedonske povijesti javno suprotstavlja – op. Z. K.), novčanice i simboli morali su u širokim slojevima stanovništva raširiti nacionalne historijske mitove“ (A. Kappleler, 2003, 38-39). Doduše, treba isto tako reći da mnogi od tih historičara, zapravo, i nisu u stanju opisati prošlost na racionalan i stabilan način! To se osobito primijećuje na razini osnovnih denominacije, jer oni i prije nego što pristupe analizi unutrašnje različitosti, najčešće svu svoju pozornost fokusiraju na politiku imena/značenja, što onda može dovesti i do brisanja „specifičnog mesta, tela ili istorije“ (Dušan I. Bijelić, 2003,22).

²⁴ Kulavkova, Kata, *Zadovolstvo na tolkuvanjeto*, Skopje: Makavejev, 2009, str. 56-57.

taj Zbornik, ako gledamo samo njegov pravni aspekt, onda on de jure i sadrži zapise bugarske, a ne makedonske usmene i narodne tradicije. Ali, ta se „objektivna/pravna“ činjenica, nažalost, ne tumači isključivo unutar pravnog konteksta, već se taj kontekst tendenciozno „proširuje“, a uopće se ne ispituje historijska kontekstualizacija samoga čina imenovanja! Logična je posljedica svake, pa tako i ove dekontekstualizacije osporavanje očitosti: dovodi se u pitanje, ni manje ni više, nego makedonska (usmena i narodna) tradicija, koja je u ovome Zborniku prevladavajuća. A da je makedonska tradicija prevladavajuća možemo se vrlo lako uvjeriti ako se samo malo pozornije konzultira geografija. Nema nikakve dvojbe da bi se jednom mikroskopskom geografskom analizom/deskripcijom²⁵ „prostora“ pjesama u Zborniku dobio jasan odgovor na pitanje: a na koji se to tačno prostor/teritorij referiraju pjesme sadržane u Zborniku!

Zbog nepotrebne mistifikacije jedinstva dviju različitih, iako srodnih južnoslavenskih poetika/tradicija (pa i prostora!) usmenih književnosti, priznanje posebnosti makedonskog jezičnog i književnog identiteta moralo je sačekati neka „bolja vremena“. Jedna od konstanti makedonske nacionalne i kulturne povijesti sastoji se upravo u neprestanom problematiziranju, pa i u posvemašnjem negiranju makedonskog nacionalnog identiteta, gdje je onda upitno gotovo sve: i samo ime toga naroda, i njegov jezik, i njegova crkva, i njegove granice, i njegovo kulturno nasljeđe, jer neki „drugi“/bugarske političko-intelektualne elite ne priznaju realne okvire svoje „zamišljene zajednice“, pa je nekritički/imperijalno šire! Stoga nam je posvema razumljivo što Makedonci ne mogu biti sigurni u svoj identitet na način „starih nacija“, pa je onda razumljivo što njima „pitanje identiteta“ uopće nije tako nevažno pitanje! Stoga one konstatacije da zemlje „postkomunističkog“ Istoka, za razliku od demokratskog Zapada, boluju od „viška historije“, nisu ništa drugo nego puko i nekritičko recikliranje „starih predstava“ o „tamnom/barbarskom svijetu“. Formiranje novog društvenog pamćenja i u Makedoniji nije samo rezultat propasti komunizma i novog društveno-političkog konteksta, već je to, između ostaloga, i logična reakcija na činjenicu da se prošlost mora „sačuvati“, jer ona je „arhipelag ugroženih historijskih teritorija koje moraju biti čuvari od napada i pretenzija stanovnika susjednih otoka pamćenja“ (T. Judt). No, i to je samo još jedan dokaz da svaka nacija funkcionira kao interpretativni kontekst, a nikako kao objektivna struktura. Tako je u tekstovima K. Kulavkove, ali i ne samo u njenim, vidljivo da ona, (makedonsku) naciju shvaća kao historijsko-socijalni konstrukt („zamišljenu zajednicu“). To znači da ona polazi od „subjektivističke perspektive“, kako za razumijevanje njenog konstituiranja, tako i za izbjegavanje stupice njene naknadne „ontologizacije“ i „esencijalizacije“. (Makedonska) nacija, za (makedonske) konstruktiviste, nije nikakva izvanvremenska zajednica ili supstantivna realnost, već se ona shvaća kao „institucionalizirana forma, praktična

²⁵ O tome više u: E. Soja, *Postmodern Geographies: The Representation of Space in Critical Social Theory*, Verso, London, New York, 1990. Konačno, nije li već i L. Wittgenstein u svom Logičko-filozofskom traktatu jasno rekao: „Granice moga jezika ujedno su i granice moga svijeta“! No, isto tako, svjesni smo da i mnogi geografi misle da prostor kao prostor ne postoji, već da je i on samo naša konstrukcija. Ergo, znači i da je Makedonija samo prostor puke (pjesničke) imaginacije i želje!

kategorija i kontingentni događaj“ (R. Brubaker).

No, i pored toga Zbornik je postao svojevrsno frustrirajuće mjesto makedonske memorije. Točnije, to „problematično mjesto“ pretvara se u makedonsku historijsku i kolektivnu stigmatu. I uistinu uopće nije normalno da neka književnost/kultura mora svoje eminentno književno djelo i autore podijeliti s nekom drugom književnošću/kulturom. I onda ta „normalnost“ implicite sugerira da nešto što je makedonsko, zapravo, nije čisto makedonsko! A rijetko ili nikada nije moguće čuti povratnu tezu, koja bi makar i hipotetički dovela u pitanje tuđi/bugarski identitet!

Ali upravo u tom hegemonističkom/imperijalnom ponašanju „starijeg brata“ vidimo i nešto pozitivno. Naime, samo jedno takvo kolonijalno ponašanje, zapravo, dovodi do toga da se, u jednom historijskom trenutku, uspostavi i makedonski identitet. U tom kontekstu onda slobodno možemo reći da je identitetska oznaka „Makedonac“ logična posljedica određenog/revolucionarnog „situacijskog konstrukta“! Makedonski je identitet posljedica rada na nacionalnom pamćenju, tom stalnom naporu za ovladavanjem kolektivne memorije traženjem što adekvatnije verzije prošlosti za sadašnjost ili projektiranu budućnost. Nadalje, riječ je o neprestanom nadmetanju različitih interpretacija onoga što se dogodilo, njihovo usuglašavanje (ili uzajamno osporavanje) i stavljanje u funkciju sadašnjih i budućih potreba zajednice. Riječ je o dogovorenom (ili nametnutom) sjećanju – ukupnosti postupaka i procesa fokusiranih na prošlost i angažiran odnos prema njoj, koji bitno utječe na poimanje identiteta zajednice i stvaranje unutrašnje kohezije. U želji da od prošlosti napravi zaokruženu, skladnu cjelinu, zajednica se u tim postupcima istovremeno osmišljava kao posebna u odnosu na druge. Stoga se i u teoriji smatra da kao svijest o zajedničkom prostoru, ciljevima i interesima, nacionalni (makedonski) identitet ima mogućnost nastati tek kada različite društvene grupe raspravljaju, i naravno, kada se spore oko osmišljavanja zajedničke budućnosti i tumačenja zajedničke prošlosti.²⁶

Nije moguće uspostaviti identitet bez aktivne participacije onog „drugoga“, bez međusobnih razlika, bez odnosa „mi“ vs. „oni“, bez antagonističkih odnosa, jer ni o čemu (Europi, Makedoniji, Balkanu...) nije moguće misliti kao o jednom zauvijek zadatom okviru, pa ni u najužem kartografskom smislu. Prema tomu, treba uvijek inzistirati na promjenjivosti, na mogućnosti prijelaza i u neka druga polja izvan onih izvornih, bila ona određena geografski, jezično, idejno ili politički.

Ako bi se odustalo od permanentne potrebe vastitog potvrđivanja, od neprestanog suprotstavljanja hegemonističkim tendencijama „Drugoga“, onda bi jedna takva „mirotvorna“ praksa/politika dovela do kontinuirane stabilnosti, do neproblematičnog stanja koje, prema mišljenju Ch. Mouffe, predstavlja smrt i politike i etike.

²⁶ O svim tim makedonskim „temama i dilemama“ – problemima oko konstituiranja nacionalnog identiteta – pisali smo u našim prethodnim knjigama: *Politika. Kultura. Identitet, (interkulturalni dijalog)*, u suautorstvu s Angelinom Banović-Markovskom, Odjel za kulturologiju Sveučilišta J. J. Strossmayer & Školska knjiga, Osijek–Zagreb, 2013., i *Jugoslavenska ideja u kontekstu postkolonijalne kritike*, Meandar, Zagreb, 2014.

To, naravno, nikako ne znači da se unutar antagonističkih procesa, koje već duže vrijeme determiniraju odnos između makedonskog i bugarskog etniciteta, ne bi trebalo uključiti i mogućnost međusobnog priznavanja²⁷ jer samo ako smo spremni „priznati“ ono što je različito od nas, što je drugo u odnosu na nas same, moguće je izbjeći njegovo sustavno zanemarivanje: „Priznavanje podrazumijeva to da mi (Bugari/Makedonci, redosljed „gledanja“ trebao bi biti posvema irelevantan – op. Z. K.) vidimo Drugog (Makedonci/Bugare – op. Z. K.) kao nešto odvojeno, ali psihički struktuirano na načine koji su nam zajednički s njim.“²⁸ I tako se međusobnim „priznavanjem“ mogu prevladati partikularni nacionalizmi, jer „nacionalizam je transformacija identiteta u narcizam... nacionalistički jezik – govoriti o sebi radije nego o drugim: Problem, da se poslužim korisnim terminom H. M. Enzensbergera, predstavlja autizam: grupe tako zatočene u njihovu vlastitu krugu po sebi pravednih ispaštanja, ili tako zatvorene u vlastite mitove ili obrede nasilja ne mogu slušati, čuti, niti učiti ni od koga izvan sebe samih. Ono je zastrašujuće u svemu tome „ti ne razumiješ“ aspekt politike identiteta (Ignatieff).

Literatura

1. Bijelić, Dušan. I., „Dizanje ‘mosta’ u vazduh“, *Balkan kao metafora, Između globalizacije i fragmentacije* (ur. Dušan I. Bijelić i Obrad Savić), Beograd: Beogradski krug, 2003, str.17-39.
2. Billig, Michael, *Banal Nationalism*, London: Sage, 1997
3. Butler, Judith P., *Undoing Gender*, New York, London: Routledge, 2004.
4. Đerić, Gordana, „Među javom i med snom. O balkanizmu i neuspehu konstruktivizma u Srbiji: pogled iz prošlosti“, *Filozofija i društvo*, br. 3., (2006), str.195-218.
5. Guibernau, Montserrat, „Nacionalni identitet i modernost“, *Utvare nacije* (ur. Obrad Savić), Beograd: Beogradski krug, 1996-1997, str.50-66.
6. Hagen, Mark Von, „Does Ukraine Have a History?“ *Slavic Review*, Vol.54, 3 (1995), str.658-673.

²⁷ Na tekstove Jessice Benjamin upozorila me je kolegica Kristina Peternai-Andrić. Naime, njena interpretacija pojma „priznavanje“ J. Benjamin, čitana kroz teorijsku optiku J. Butler, učinila mi se „pravim rješenjem“ za prevladavanje većine političkih, kulturnih i historijskih nesporazuma koji opterećuju relaciju između makedonskog i bugarskog identiteta, jer „proces priznavanja nije niti kolaps jednog u drugome niti poništavanje drugosti Drugog“ (Kristina Peternai-Andrić, 159). No, kasnije sam vidio da su i neki drugi teoretičari došli do gotovo istih spoznaja/rješenja kao i mi, ali na nešto drukčiji način: „Kolektivni kulturni identitet jeste četvrti, različit tip, u kojem je numerički identitet (prostorno-vremenski kontinuitet dopunjen nepotpunim zbirom zajedničkih atributa) pojačan političkim medijumom. U slučaju kolektivnog identiteta „zajednički atributi“ nisu samo pitanja saznanja već i pitanje političkog priznanja. „Ja priznajem da „mi“ (ti, Ja, on...) posedujemo iste esencijalne kvalitete, ti priznaješ isto za mene i druge, on priznaje isto itd“. „Esencijalistička redukcija“ ovde nije stvar saznanje iluzije posmatrača, već pitanje internog samo-priznanja i samo-proglašenja „same“ grupe (iluzija, esencijalistička sa kognitivnog gledišta, i pored svega, jeste konstitutivna za samu grupu). Ovi uzajamni i višestruki činovi priznavanja često su praćeni i osećajem „pripadnosti“ (A. Kjosev, 2003, 201).

²⁸ Butler, Judith P., *Undoing Gender*, New York, London: Routledge, 2004, str. 132.

7. Kappeler, Andreas, „The Russian Empire and Its Nationalities in Post-Soviet Historio-graphies, *The Construction and Deconstruction of National Histories in Slavic Euroasia* (ur. Hayashi, Tadayuki), Sapporo: The Slavic Research Center of Hokkaido University, 2003, str.35-51.
8. Kjosev, Aleksandar, „Mračna intimnost: mape, identiteti, činovi identifikacije“, *Balkan kao metafora. Između globalizacije i fragmentacije*, (ur. Dušan I. Bijelić i Obrad Savić), Beograd: Beogradski krug, 2003, str.200-227.
9. Kolozova, Katerina, „Identitet /jedinstva/ u izgradnji: O smrti „Balkana“ i rođenju „Jugoistočne Evrope“, *Balkan kao metafora, Između globalizacije i fragmentacije*, (ur. Dušan I. Bijelić i Obrad Savić), Beograd: Beogradski krug, 2003, str. 295-307.
10. Kulavkova, Kata, *Zadovolstvo na tolkivanjeto*, Skopje: Makavejev, 2009.
11. Malešević, Siniša, *Ideologija, legitimnost i nova država: Jugoslavija, Srbija i Hrvatska*, Zagreb/Beograd: Jesenski i Turk & Fabrika knjiga, 2004.
12. Peternai-Andrić, Kristina, *Ime i identitet u književnoj teoriji*, Zagreb: Antibarbarus, 2012.
13. Pomian, Krzysztof, *Evropa a její narody. Ve znameni...*, Prag: Mlada fronta, 2001.
14. Todorova, Maria, *Imaginarni Balkan*, Beograd: XX vek, 1999.

STROSSMAYER VS. MACEDONIAN IDENTITY

Abstract

In this article, we will be interested in all possible implications arising from every act of naming. Furthermore, we will show how an act of naming functions in case of the Miladinov brothers' collection. It is a matter of linguistic engagement that took part in the constitution of specific (cultural, political, national) identities. As each name/designation can be misused, and the case of Miladinov brothers' collection is an obvious example of such abuse, it is necessary to examine some of the political and ethical consequences of these abuses.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, identity, Macedonia

NACIONALNO KAZALIŠTE I KULTURNA POLITIKA

U radu će se preispitati pozicija institucije nacionalnoga kazališta u suvremenoj hrvatskoj kulturnoj politici, posebice u kontekstu pripadnosti EU. S jedne strane, postoji li i kakva je uopće strateška koncepcija hrvatske kulturne politike glede institucionalnog modela kazališne produkcije, napose nacionalnih kazališta – od njezinih kulturoloških i političkih pozicija, preko određivanja normativnih (legislativnih, financijskih) okvira, pa sve do uspostavljanja kriterija umjetničkog vrednovanja produkcije? S druge strane, postavlja se načelno i pitanje kakav je identitet nacionalnog kazališta u europskom kontekstu danas te kakve su moguće njegove buduće projekcije u suvremenom političkom i društvenom kontekstu, posebice s obzirom na problem osmišljavanja novoga modela institucionalnoga kazališta u Hrvatskoj.

Ključne riječi: nacionalno kazalište, kulturna politika, institucionalni modeli

Sagledavajući mehanizme funkcioniranja institucija moći Europske unije kroz projektiranje „pravila igara“ kojima se unificira i uniformira način života suvremenoga europskog građanina, u eseju *Nježni monstrum Bruxelles ili Europa lišena suverenosti* H. M. Enzensberger konstatira kako je administracija u svom neumornom miješanju u svakodnevicu kao jedino „neobrađeno polje“ s kojim „nije htjela imati posla“ ostavila kulturu: jer, kultura se „ne uklapa već ni samim time što ju je teško homogenizirati,¹“ a s neskrivenim cinizmom zaključuje Enzensberger kako je i bolje da se briselske instance što manje za nju zanimaju. Područje kulture u prostornom, sadržajnom, tradicijskom, identitetskom, legislativnom kao i brojnim drugim aspektima prepušteno je samodefiniranjima odnosno zasebnom osmišljavanju kulturne politike kao instrumenta državne politike pojedinih država članica Europske Unije. Od šezdesetih godina prošloga stoljeća riječ „kultura“ znači „potvrdu posebnoga identiteta – nacionalnog, seksualnog, etničkog, regionalnog“² prije negoli njegovo nadilaženje, preobražavajući

¹ Enzensberger, H. M., *Nježni monstrum Bruxelles ili Europa lišena suverenosti*. Meandar Media, Zagreb 2013., str. 27.

² Eagleton, T., *Ideja kulture*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, studeni 2014., str. 50.

se – smatra T. Eagleton – iz kraljevstva općeg slaganja u „moguće polje sporenja,³ a time i u potencijalni problem te umjesto oruđa rješenja postajući „dio samog rječnika političkoga sukobljavanja;⁴ kao prostor koji je doista teško homogenizirati na cijeloj skali različitosti što bi suvremenu Europu moglo učiniti potencijalnim poljem sporenja, u okviru zajednice EU jedino je i moguća opcija koncipiranje zasebnih kulturnih politika pojedinih država članica.

Polazeći od tumačenja nacionalnoga identiteta kao promjenjive i konstruirane kategorije, postavlja se pitanje na koji način te kojim čimbenicima se oblikuje kulturni identitet kao implicitno pitanje koncipiranja svake partikularne kulturne politike, vezano između ostaloga uz dvojbu utemeljuje li se identitet EU primarno pak na kulturalnim ili nekim/kojim drugim osnovama. Zauzimajući respektabilan prostor u mnogim disciplinarnim i interdisciplinarnim znanstvenim istraživanjima, pojam identiteta raspravlja se tako istovremeno u različitim diskursima i iz različitih rakursa, doimajući se kao svojevrsna intelektualna moda, uostalom jednako kao i sveopće upotrebljavana sintagma „kulturna politika“ s kojom se često povezuje u množini tih interpretacija i tumačenja.

U radu *Kazališna historiografija i nacionalni identitet* teatrologinja Martina Petranović uvodno naglašava kako je u kontekstu revizije svih pojmova i sintagmi iz njegova naslova, uspostavljanje novih nacionalnih država na mijeni 20. i 21. stoljeća dalo dodatni poticaj istraživanjima nacije, nacionalizma, nacionalnoga identiteta, otvorivši „nove istraživačke smjerove koji potvrđuju da su nacija i nacionalizam i dalje snažan oblikotvorni element suvremenoga društva, a stoga su i važan kriterij oblikovanja kazališne povijesti.“⁵ smatrajući da povijesti nacionalnoga kazališta sudjeluju u konstrukciji ili osporavanju nacionalnoga identiteta „lavirajući između krajnosti oličene u isticanju uže nacionalnog i jedinstvenog te krajnosti oličene u onome što pojedinu nacionalnu kulturu spaja s nadnacionalnim, internacionalnim ili transnacionalnim,⁶ autorica potom u daljnjim analizama hrvatskih kazališnih povijesti implicitno naznačuje kako svaka historiografska interpretacija neminovno reflektira i poimanja uloge samoga kazališta u tvorbi nacionalnoga identiteta. Sagleda li se povijest hrvatskog/ih nacionalnog/ih kazališta kroz ulogu u stvaranju nacije i funkcije jačanja nacionalnog i kulturnog identiteta, ono je markantnu ulogu u tvorbi nacionalnoga identiteta u 19. stoljeću ostvarilo kroz institucionalizaciju Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, postajući tako oruđem i sudionikom projekta njegova konstruiranja u otporu prema dominantnim stranim kulturama; na prijelazu, pak, iz 20. u 21. stoljeće u kontekstu formiranja države Republike Hrvatske nacionalno kazalište obnavlja i osnažuje svoj značenjski potencijal

³ Isto, str. 50.

⁴ Isto, str. 51.

⁵ Petranović, M., *Kazalište i (pri)povijest. Ogledi o hrvatskoj kazališnoj historiografiji*. Ex libris, Zagreb 2015., str. 81

⁶ Petranović, M., *Kazalište i (pri)povijest*, str. 81

u funkciji afirmacije nacionalnoga identiteta i nacionalne kulture.⁷

Ako su povijesna razdoblja sudjelovanja kazališta u stvaranju nacije (v. S. E. Wilmer) završena poglavlja, kontekstualno posve novo nazire se unatrag desetak godina tijekom kojih su trajali procesi hrvatskih priprema za ulazak u EU 2013., i tijekom kojih bismo mogli pretpostaviti da jedno od poglavlja artikulirane kulturne politike između ostaloga mora biti rezultat promišljanja uloge nacionalnoga kazališta danas u kontekstu suvremene kulture i kazališne /izvedbene umjetnosti izrazito decentralizirane produkcije u svakom smislu. No, prije svega u hrvatskom kulturnom prostoru posljednjih deset godina izostajala je svaka ozbiljnija javna rasprava koja bi bar naznačila pretpostavke za redefiniranja svih lica kulturnoga identiteta s obzirom na novi kontekst članstva Republike Hrvatske u Europskoj uniji, a kojim se uključujemo u sveopći recentni interkulturalni dijalog. Također, iako su izrađena nacionalna izvješća za Vijeće Europe o hrvatskoj kulturnoj politici prije ulaska u EU, indicirajući tako da je u prostoru hrvatske kulture moguće dostići konsenzus o artikulaciji kulturne politike i ideji nacionalnoga interesa što će nadilaziti promjene Vlada odnosno političkih opcija, recentna hrvatska kulturna politika svela se na puku „politizaciju kulture“ kao proces koji je lišava „samog njezinog identiteta i na taj je način poništava.“⁸ U životu društvenih zajednica kultura i umjetnost zauzimaju središnju poziciju te definiraju glavne karakteristike identiteta, pa je u tom smislu kultura nedjeljiva od identiteta odnosno može se definirati kao vanjski izričaj identiteta,⁹ postavši danas i ključnom razvojnom komponentom ekonomske i socijalne politike. U tom smislu, problem jasnoga profiliranja kulturnoga identiteta nacije uoči kao i u trenutku pristupanja europskim integracijama ostao je izazovom bez odgovora, iako je na njega odgovor trebala artikulirati recentna kulturna politika.¹⁰

Važno iako neosmišljeno i nenapisano poglavlje tako pretpostavljene precizno (re)definirane recentne strategije utemeljene u konceptu hrvatske kulturne politike uoči ulaska u EU moralo se baviti područjem kazališta, što se odnosi na sveukupnost kazališne/izvedbene prakse koja se ostvaruje u različitim modelima – institucionalnim i izvaninstitucionalnim/projektnim podjednako. Tek u kontekstu svih pojava različitosti kazališne kulture te posebice u kontekstu analize njezina zatečenoga institucionalnoga sustava moguće je pozicionirati i kompleksnu ulogu nacionalnih kazališta u interkulturalnom dijalogu danas, osmisliti ciljeve i pravce razvoja temeljem

⁷ U Domovinskom ratu 1991., kad su bombardirana upravo nacionalna kazališta, odnos javnosti i građana prema njima pokazao je da ih se doživljava kao simbole kulture. Vidi: M. Petranović, *Theatre under the bombs. Destruction of theatre buildings during the Croatian War of Independence*. Neobj. Predavanje, Beč 2015.

⁸ Eagleton, T., *Ideja kulture*, str. 54.

⁹ Hraste Sočo, I., *Hrvatska – nacija kulture*. Leykam international, Zagreb 2013.

¹⁰ U uvodu jedne od rijetkih, ako ne i jedine studije, koja istražuje i predlaže jednu od mogućnosti brendiranja hrvatskog kulturnog identiteta kroz glazbu, autorica Iva Hraste Sočo kaže: „Rezultate objavljenih istraživanja, kao i nove mehanizme kulturne politike i strategije kojima se potrebno poslužiti kako bi se dostigao cilj stvaranja međunarodne prepoznatljivosti nacije, a nastavno na prikaz provedbe austrijske kulturne politike, moguće je koristiti u redefiniranju hrvatskoga kulturnog identiteta.“ Hraste Sočo, I., *Hrvatska – nacija kulture*, str. 15.

preispitivanja njezine misije. Time se ponovno vraćamo načelnom kompleksnom pitanju poimanja nacionalnoga kulturnoga identiteta kao nepromjenjivo definiranoga odnosno podrazumijevanoga sadržaja i kategorije pojma određenoga prije svega tradicijom perpetuiranih uloga, posebice kada je riječ o kulturnim institucijama, pa tako i nacionalnoga kazališta kao naše teme.

U očekivanoj strategiji hrvatske kulturne politike danas bi se prije svega trebala preispitati, osmisliti i razraditi ideja o institucionalnom sustavu kulture odnosno o institucionalnom sustavu kazališta, a posebice modelu nacionalnoga kazališta čije se strukturne promjene javno zazivaju kao prijeko potrebne, iako bez bilo kakve argumentacije o kakvim bi se promjenama radilo – misije, identiteta, načina financiranja, sustava upravljanja. Naime, ozbiljno je pitanje svake promjene prije svega vezano uz pojam nacionalnoga identiteta danas te tko i što bi bilo uključeno ili isključeno iz takve nove formulacije, kao i pitanje kako se uopće devetnaestostoljetni pojam homogenoga nacionalnog identiteta odnosi spram europske realnosti multijezičnosti, multietničnosti i religijske različitosti.

Iz različitih se perspektiva problematiziraju uloge i pozicije nacionalnih kazališta, pa tako u epilogu *Postdramskoga kazališta* Hans-Thies Lehmann utvrđuje da je kazalište, promatra li se kao javno djelatna praksa, izgubilo sve funkcije koje se zovu političkima: „Ono više nije centar nekog polisa, mjesto njegova sporazumijevanja sa samim sobom kao u antici: kao stvar manjine, kazalište više ne može biti ni „nacionalno kazalište“ za jačanje nekog kulturnog, povijesnog „identiteta.“¹¹ U tom smislu, čini se da je upitna i povijesna funkcija nacionalnoga kazališta kao projekcije mikrokozmosa nacije (njezinih reprezentanata i njezine elite) i prostora javne rasprave o nacionalnim pitanjima, ako je ono samo danas stvar manjine, posebice u suvremenom svijetu mnoštva različitih publika: tako i istraživanja o različitosti kazališnih publika (kao pojmu koji se danas mora upotrebljavati u množini) potvrđuju da je u suvremenom svijetu nestao pojam javnosti u značenju monolitne kompaktne cjeline.¹² Svejedno, u prostoru srednje i istočne Europe, nacionalna kazališta konstituirana u 19. stoljeću pa tako i hrvatsko, ne samo što figuriraju kao neupitni simboli nacionalne kulture do danas, nego su tijekom cijeloga 20. stoljeća bili u funkciji jačanja povijesnoga, nacionalnoga i kulturnoga identiteta. Činjenica da se nacionalna kazališta konstituiraju i danas, ne samo u Europi na prijelazu 20. i 21. stoljeća,¹³ nego i na drugim kontinentima, ne dopušta ignoriranje njihove uloge i pozicije.

U radu *The Development of National Theatres in Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries* S. E. Wilmer diferencira dva načelna tipa nacionalnih kazališta što su se razvila u ranom razdoblju: onih nastalih u razdobljima autokratskih vladara osamnaestoga stoljeća (La Comédie-Française, Burgtheater) i onih čije je konstituiranje potaknuto nacionalističkim pokretima vezanih uz stvaranje država koje su tada pod

¹¹ Lehmann, H.-T., *Postdramsko kazalište*. CDU – TKH, Zagreb – Beograd 2004., str. 330.

¹² Lukić, D., *Kazalište u svom okruženju*. Leykam international, Zagreb 2010.

¹³ Samo na Balkanu njih 35. vidi: *National Theatres in a Changing Europe*. str. 4.

stranom vladavinom, kao što su koncepti nacionalnih kazališta u prostoru srednje i istočne Europe.¹⁴ U takvom kontekstu otpora protiv političkih i estetskih hegemonija nastaje i Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu, čije ime se mijenjalo tijekom povijesti sve do 1945. godine, kada takvo i ostaje:¹⁵ atribucija „narodnoga“ vezana je uz politički pojam naroda u ilirskom pokretu kao i uz pojam naroda u konceptu kulturne politike socijalističke Jugoslavije, ali zanimljivo da središnje nacionalno kazalište nikada u svom imenu nije sadržavalo određenje nacionalnoga.

U kontekstu devetnaestostoljetnoga nacionalnoga osvještavanja europskih zemalja, posljedica čega su brojna ubrzana utemeljenja nacionalnih kazališnih institucija baziranih na trokutu *zgrada – ansambl – predstava*, formiranje prvoga nacionalnoga kazališta HNK u Zagrebu određeno je tridesetih godina 19. stoljeća u okviru političkih i kulturalnih ideja hrvatskoga narodnog preporoda. Povijesnoga datuma 24. studenoga 1860. bučnim domoljubnim demonstracijama mlade publike prekida se izvedba predstave na njemačkom i spušta se zastor pred kojim glumac Vilim Lesić proglašava kako će se od toga dana na našoj sceni igrati samo na hrvatskom jeziku. Identitet nacionalnoga teatra oblikovao se tako po načelu uključivanja i isključivanja jezične, kulturološke i političke naravi (njemački – hrvatski). Kada je 24. kolovoza 1861. izglasan *Članak LXXVII o kazalištu jugoslavenskom trojedne kraljevine* u hrvatskom javnom i kulturnom životu zakonski je definiran položaj i funkcija Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu: osigurano je subvencioniranje i zacrtan je način upravljanja institucijom kazališta, utemeljenom na hrvatskom jeziku i hrvatskom umjetničkom stvaralaštvu.¹⁶ Sublimirajući obilježja modela europskih nacionalnih kazališta od 1895. intendant Stjepan Miletić uvodi Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu u 20. stoljeće s prepoznatljivom umjetničko-estetskom fizionomijom (jezik – repertoar – stil), modelom repertoara (svjetska klasika, nacionalna tradicija, suvremeno stvaralaštvo) i uspostavljenim profesionalnim standardima u europskim mjerilima. Tako oblikovana misija Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu – utemeljenoga na ideji afirmacije hrvatskoga jezika i razvoja hrvatskoga umjetničkoga stvaralaštva, kroz sto pedeset pet godina kontinuiranoga institucionalnoga djelovanja – određena je tradicijom i statusom, javnom, povijesno-političkom i kulturološkom ulogom, odnosno ulogom razvijanja kazališne i glazbeno-scenske kulture. Egzistirajući

¹⁴ Wilmer, S. E., *The Development of National Theatres in Europe in the Eighteenth and Nineteenth Centuries*, u: *National Theatres in a Changing Europe*. str. 9-10 i str. 19.

¹⁵ *Ime HNK*, u: *Hrvatsko narodno kazalište 1894–1969. Enciklopedijsko izdanje. Naprijed – HNK Zagreb 1969.*

¹⁶ Sve spomenute povijesne datume sadrži članak 2. Statuta Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu: *Početak djelatnosti Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu vezan je uz prvu profesionalnu predstavu izvedenu na hrvatskom jeziku 10. lipnja 1840. godine. Utemeljenje pod nazivom Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu uslijedilo je 24. studenog 1860. godine od kada je započelo prikazivanje dramskih predstava isključivo na hrvatskome jeziku. Dana 24. kolovoza 1861. godine Hrvatski Sabor proglasio je zagrebačko kazalište zemaljskim zavodom, u okviru kojeg je Opera započela svojim djelovanjem 2. listopada 1870. g., a Balet 4. studenoga 1876. godine.*

Do kraja 19. stoljeća ključni su datumi za razvitak našega kazališta još i odluka o preuzimanju financiranja Vlade 1870., početak djelovanja Opere 2. listopada 1870. i Baleta 4. studenog 1876. te otvaranje nove zgrade 14. listopada 1895.

i razvijajući se od ideje formiranja stalnoga ansambla u tri umjetničke grane (Drama, Opera, Balet) te utvrđenom repertoarnom modelu izvođenja svjetske i nacionalne klasike i suvremenoga stvaralaštva, misija je dakle sve do danas čvrsto definirana, iako tijekom 20. stoljeća nakon raspada austrougarske nacionalni teatri mijenjaju svoje funkcije, a u 21. stoljeću suočavaju se s velikim izazovima kako se prilagoditi društvenim, kulturalnim i ekonomskim uvjetima suvremene Europe, pokušavajući iznalaziti nove načine za privlačenje kulturalno različite publike.¹⁷

Međutim, postavlja se pitanje kako se hrvatska kulturna politika odnosi prema svim važnim pitanjima definicije, uloge i pozicije nacionalnoga kazališta u kontekstu pripadnosti EU, kako artikulira te na koje načine odgovara na izazove vremena glede nacionalnih kazališta danas. Nova kulturna politika u Hrvatskoj započeta 1990. godine, utemeljena je na ustavnim načelima o slobodi duhovnoga stvaralaštva i Hrvatskoj kao multietničkoj i multikulturnoj državi te na stratezijskim ciljevima izraslima na nacionalnom interesu. U devedesetim godinama nacionalna su kazališta u svim aspektima reprezentirala nacionalni kulturni identitet i povijest, a činjenica da su u Domovinskom ratu (1991. - 1995.) – često opisivanom kao ratom protiv kulture u kojemu je uništavanje kulturnih spomenika bilo dijelom vojne strategije – teško stradala (posebice HNK u Osijeku, kao i HNK u Zagrebu) samo ih je ojačala kao simbole nacionalnoga i kulturnoga identiteta.¹⁸ Konstituiranjem Republike Hrvatske novi *Zakon o kazalištima* 1991. određuje četiri nacionalna kazališta kako ostaje sve do danas, a kao peto kazalište zakonski im je pridružen HNK u Varaždinu 2013. godine, suprotno mišljenju struke.¹⁹ Kulturna politika svake države u velikoj mjeri određena je njezinim pravnim i organizacijskim ustrojem, a od 1991. godine za sektor kulture nacionalna kulturna politika postavlja normativne okvire u dijelu legislative glede upravljanja i financiranja te određivanja stručnih i umjetničkih standarda i kriterija u javnom sektoru: djelatnosti kulturnih institucija određuju se pojedinačnim sektorskim propisima, pa se tako na institucije nacionalnih kazališta odnosi *Zakon o kazalištima*, a dodatno su one samoregulirane statutima i unutrašnjim pravilnicima.²⁰ Ukupna praksa kulturne produkcije bez obzira na oblik djelatnosti (institucionalna i izvaninstitucionalna) u nadležnosti je Ministarstva kulture koje tako postaje „najvažniji čimbenik kreiranja i provođenja kulturne politike u

¹⁷ Wilmer, S. E., *Introduction*, u: *National Theatres in a Changing Europe*, str. 1.

¹⁸ Petranović, M., *Theatre under the bombs. Destruction of theatre buildings during the Croatian War of Independance. Neobj. Predavanje* 2015.

¹⁹ *Zakon o kazalištima* 1991. određuje HNK u Zagrebu, HNK u Splitu, HNK u Osijeku, HNK Ivana pl. Zajca u Rijeci kao nacionalna, a HNK u Zagrebu kao „državno i matično kazalište“ (vlasnik mu je tada samo država, danas su suvlasnici grad Zagreb i država): nejasni su bili pravni dosezi njegove matičnosti pa je kasnije ona izostavljena. U institucionalnom kulturnom sektoru u koji spadaju i nacionalna kazališta osnivačka prava dijele država, grad i županija, pri čemu su pretežito gradovi glavni izvori financiranja kulturnog sektora pa tako i nacionalnih kazališta (Osijek, Rijeka, Split, Varaždin).

²⁰ U radu pisanom kao dio izvješća za Vijeće Europe o hrvatskoj kulturnoj politici, Ivo Josipović utvrđuje kako je prenormiranost „jedna od važnih karakteristika prava koje se odnosi na kulturu“, između ostalog kao jedan od ključnih problema sektora kulture ne samo s kraja devedesetih nego sve do danas. Josipović, I., *Pravne i organizacijske odrednice hrvatske kulturne politike*. Zbornik PFZ, 47 (5), 561-595 (1997).

Republici Hrvatskoj.²¹ Ratna razaranja i teška ekonomska situacija odgodili su zadugo ikakav ozbiljan pokušaj koncipiranja modela restrukturiranja kazališnih institucija, a tako je nažalost sve do danas, bez obzira na kontinuirano mijenjanje normativnih i legislativnih okvira koji nisu ili bar ne bi smjeli biti ključni i jedini okviri njihovih ključnih promjena. Iako nije dvojbeno da su nacionalna kazališta od interesa za Hrvatsku odnosno njegovanje različitosti njezinih gradova i regija te što je namjera države čvrsto zaštititi temelje nacionalne kulture, danas se postavlja pitanje ne samo broja nacionalnih kazališta nego i utemeljenja tih statusa – i s obzirom na činjenicu kako su osnivačka prava i obveze (financiranje) različita od kazališta do kazališta te vezana prije svega uz gradove. Iako je za državu od četiri miliona stanovnika pet nacionalnih kazališta velik broj, on međutim može biti i strateška odluka nacionalne kulturne politike. Dakle, jedno je pitanje statusa, a drugo je pitanje financiranja odnosno kriterija financiranja od strane države, što također nije diferencirano.

Svakako ponovno treba pokrenuti raspravu o institucionalnom sustavu kulture odnosno o institucionalnom sustavu kazališta i posebice modelu nacionalnoga kazališta čije se strukturne promjene javno zazivaju kao prijeko potrebne, iako do sada bez bilo kakve argumentacije o kakvim bi se promjenama radilo. Nedvojbeno je na snazi nedostatak jasno artikulirane nacionalne kulturne politike²² unatrag dvadeset pet godina, pa tako i glede nacionalnih kazališta u svim aspektima – jednako njegove misije kao i njegova produkcijskog modela i ustroja. U tom smislu, otvorenim ostaje i pitanje što uopće jest i u kojemu smjeru oblikovati identitet hrvatskoga nacionalnoga kazališta u europskom kontekstu danas, u svakom slučaju bez obzira na stav da kulturna politika nije zalag opstanka umjetnosti.

Literatura

1. *Hrvatsko narodno kazalište 1894–1969. Enciklopedijsko izdanje. Naprijed – HNK Zagreb 1969.*
2. Josipović, I., *Pravne i organizacijske odrednice hrvatske kulturne politike. Zbornik PFZ, 47 (5), 561-595 (1997).*
3. Lehmann, H.-T., *Postdramsko kazalište. CDU - TKH, Zagreb - Beograd 2004.*
4. *National Theatres in a Changing Europe.* London, 2005.
5. Lukić, D., *Kazalište u svom okruženju.* Leykam international, Zagreb 2010.

²¹ Josipović, I., *Pravne i organizacijske odrednice hrvatske kulturne politike*, str. 568.

²² Natjecanje za Europski grad kulture potaknulo je izradu strategija kulture hrvatskih gradova Zagreba, Osijeka, Dubrovnika i Splita, važne strateške dokumente koji artikuliraju kulturnu politiku na lokalnim razinama, pa tako „strateški planovi i kulturne strategije gradova i županija postaju ključni dokumenti kojima se određuju dugoročni ciljevi i smjernice kulturnog razvoja.“ (Strategija razvoja kulture Grada Dubrovnika, 2015. – 2025. Izrađivač: Institut za razvoj i međunarodne odnose – IRMO, Zagreb. Naručitelj: Grad Dubrovnik, Upravni odjel za kulturu i baštinu. Prosinac 2014., str. 6)

6. Enzensberger, H. M., *Nježni monstrum Bruxelles ili Europa lišena suverenosti*. Meandar Media, Zagreb 2013.
7. Hraste Sočo, I., *Hrvatska – nacija kulture*. Leykam international, Zagreb 2013.
8. Eagleton, T., *Ideja kulture*. Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, studeni 2014.
9. Petranović, M., *Kazalište i (pri)povijest. Ogledi o hrvatskoj kazališnoj historiografiji*. Ex libris, Zagreb 2015.
10. Petranović, M., *Theatre under the bombs. Destruction of theatre buildings during the Croatian War of Independance*. Neobj. Predavanje, Beč 2015.

NATIONAL THEATER AND CULTURAL POLICY

Abstract

This paper will examine the position of a national theatrical institution in the contemporary Croatian cultural policy, especially in the context of the EU membership. On one hand, is there and what is a general strategic conception of the Croatian cultural policy regarding an institutional model of theatrical production, especially that of the national theaters – from its cultural and political positions, through determining the normative (legislative, financial) framework and the establishment of criteria for an artistic evaluation of production? On the other hand, there is a question of the national theater identity in the European context today and the question of its possible future projections in the contemporary political and social context, especially with regard to the problem of designing a new model of institutional theater in Croatia.

Key words: National Theater, cultural policy, institutional models

KOMUNIKOLOŠKI ASPEKTI POLITIČKOG DJELOVANJA I PORUKA JOSIPA JURJA STROSSMAYERA S OSVRTOM NA MODEL “HIPODERMIČKE IGLE”

Kao jedna od nedvojbeno najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatskih osobnosti XIX. i s početka XX. stoljeća, Josip Juraj Strossmayer ostavio je velik trag u različitim područjima djelovanja: teologiji, prosvjetiteljstvu, općoj i kulturnoj historiografiji, književnosti, jezikoslovlju, filozofiji, ekonomiji, pravu i drugima. Svakako i politici, ne samo onoga doba. U fokusu ovog rada je upravo Strossmayerovo političko djelovanje, osobito u svjetlu činjenice da je Hrvatskoj namijenio ulogu političkog (i kulturnog) središta oko kojeg bi se okupile južnoslavenske zemlje Habsburške Monarhije, no istodobno se boreći i za politička prava drugih južnoslavenskih naroda. Pri tome su, u prvom redu s komunikološkoga aspekta, analizirane ključne Strossmayerove političke i politološke ideje i poruke, kao i načini njihova širenja, s osvrtom na prozivanje od dijela tadašnje i suvremene političke javnosti za ideju “jugoslavenstva”. U analizi se navode i razmatraju pojedine povijesne i suvremene komunikacijske teorije i modeli, s posebnim naglaskom na model “hipodermičke igle” ili teoriju “magičnog metka”, te proučava je li ih, u kakvim okolnostima i u kojem opsegu Strossmayer koristio u iznošenju svojih političkih i politoloških ideja i poruka. Rezultati analize izneseni su u zaključku rada.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, komunikologija, govori, model hipodermičke igle

Uvod

Kao jedna od nedvojbeno najznačajnijih i najutjecajnijih hrvatskih osobnosti XIX. i s početka XX. stoljeća, Josip Juraj Strossmayer ostavio je velik trag u različitim područjima djelovanja: teologiji, prosvjetiteljstvu, općoj i kulturnoj historiografiji, književnosti, jezikoslovlju, filozofiji, ekonomiji, pravu i drugima, a svakako i politici, ne samo onoga doba. U 2015. godini, u kojoj se obilježavaju dvije velike obljetnice vezane uz Strossmayera (200. godišnjica rođenja i 110. godišnjica smrti), njegov lik i djelo opet su došli u žarište zanimanja ne samo hrvatske javnosti, već i šire, te iznova postaju

predmetom proučavanja iz različitih kuteva pa tako i znanstvenih.

Strossmayer je bio vrlo svestran i bogat duhom i znanjem, a u najkraćem opisu stoji kako je bio biskup đakovačko-bosanski i srijemski, teolog, političar, kulturni djelatnik (utemeljitelj središnjih hrvatskih znanstvenih i kulturnih institucija), pisac i mecena.¹ Autor ovoga rada u fokus stavlja *Strossmayerov politički rad* jer je mišljenja kako je upravo političko djelovanje Strossmayera izazivalo ponajveći odjek u javnosti, ujedno se konstantno i snažno prožimajući sa svim ostalim područjima njegova interesa, osobito tijekom 55-godišnjeg obnašanja funkcije bosansko-đakovačkog i srijemskog biskupa.

Pri tome se u ovom radu iznose i s *komunikološkoga aspekta* analiziraju ključne Strossmayerove političke i politološke ideje i poruke, kao i načini njihova širenja, s osvrtom na prozivanje od dijela tadašnjih i suvremenih političkih oponenta za ideju „jugoslavenstva“. Autor, naime, smatra kako se tom komunikacijskom segmentu Strossmayerova djelovanja do sada nije pridavalo dovoljno pozornosti, posebice u svjetlu činjenice da se njegovi brojni suvremenici, ali i stručnjaci koji su ga kasnije proučavali, slažu da je bio vrlo vješt u komunikaciji, kako neposrednoj, tako i posrednoj.

U analizi se izabrani Strossmayerovi javni istupi i pisana korespondencija raščlanjuju kroz nekoliko glavnih vrsta i oblika komunikacije – neverbalnu, verbalnu, paraverbalnu i pisanu – u svrhu proučavanja u kakvim ih je okolnostima i u kojem opsegu koristio u iznošenju svojih političkih i politoloških ideja i poruka. Navode se i razmatraju pojedine povijesne i suvremene komunikacijske teorije i modeli, s posebnim naglaskom na *model hipodermičke igle ili teoriju magičnog metka*, uz predložene njezine definicije i standardnih obilježja. Autor je mišljenja kako se, premda je ona utemeljena dva desetljeća nakon Strossmayerove smrti, elementi i značajke ove teorije mogu uvelike prepoznati u njegovoj komunikaciji s užom i širom publikom, što će se pokazati i na konkretnim primjerima.

Model “hipodermičke igle” ili teorija “magičnoga metka”

Proteklih desetljeća stručnjaci su razvili i postavili niz *komunikacijskih i medijskih teorija i modela*. Kako ističe Peruško,² iz perspektive društvenih znanosti najviše su u domeni masovne komunikacije korištene i analizirane: teorija o definiranju agende ili teorija dnevnog reda (*Agenda-Setting Theory*), teorija zadovoljenja potreba i koristi, teorija kultivacije i teorija difuzije inovacija. Njima valja pribrojiti i često promatranu i rasprostranjenu medijsku teoriju, koju spominje i Peruško,³ a jedna je od tema i ovoga rada. Stručnjaci ju različito nazivaju – *hipodermički model, teorija “igle”, model*

¹ Stanislav Marijanović (2015.). Poznate osobe vezane uz osječko Sveučilište: Josip Juraj Strossmayer (1815.–1905.), u: *Sveučilišni glasnik*, 13. ožujka 2015., godina I., broj 1, Glas Slavonije, Osijek, str. 6-7.

² Zrinjka Peruško (ur.) (2011.). *Uvod u medije*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, str. 11.

³ Zrinjka Peruško (ur.) (2011.). *Uvod u medije*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, str. 10.

“*potkožne igle*”, model “*hipodermičke igle*” ili teorija “*magičnog metka*”. Neki komunikolozi, poput Karla i Lazersfelda, istina, pronalaze ipak neke razlike između tih dviju teorija ili rabe samo jedan ili drugi naziv. No, budući da faktički polučuju jednake ili vrlo slične efekte, autor ovoga rada koristit će ih kao sinonime, oko čega se, uostalom, slaže i većina stručnjaka.

Izvorni nazivi – *Hypodermic Needle Theory* ili *Magic Bullet Theory* – kao i njihovi prijevodi, referiraju na dva pojma poznata u medicini (potkožna ili hipodermička igla) i politici. U drugom slučaju naziv je uspostavljen 40-ak godina nakon što je ovaj (mas) medijski efekt prvi put uočen, i to po glasovitoj teoriji „jednog metka“ ili „magičnog metka“. Prema njoj, kako je kasnije u istrazi zaključila Warrenova komisija, samo jedan hitac prouzročio je sve smrtonosne rane na tijelu tadašnjeg predsjednika Sjedinjenih Američkih Država Johna Fitzgeralda Kennedyja u atentatu počinjenom 22. studenoga 1962. u Dallasu. Drugim riječima, kao što je jedan jedini metak navodno zadao više smrtonosnih rana Kennedyja i teških ozljeda guverneru Texasa Johnu Connallyju, koji je sjedio u automobilu kraj njega, na sličan način u praksi djeluje i ova teorija, koja zapravo govori o izravnom utjecaju masovnih medija i njihovih poruka na određenu publiku.

O njoj je pisao i niz medijskih stručnjaka iz Hrvatske i inozemstva, kao što su John Street, France Vreg i Zoran Tomić. Prema objašnjenju koje na svojim službenim internetskim stranicama iznosi University of Twente (Nizozemska), pozivajući se na nekoliko relevantnih istraživanja i definicija, ova teorija sugerira da pojedinci, skupine ili masovni mediji mogu utjecati na jako veliku skupinu ljudi putem izravnog i jednolikog „pucanja“ ili „ubrizgavanja“ odgovarajućih poruka, namijenjenih izazivanju željenog odgovora ili reakcije. Model „hipodermičke igle“ podrazumijeva da pojedinci, skupine ili masovni mediji imaju izravan, neposredan i snažan utjecaj na njihove publike, a oba simbola (metak i igla) ukazuju na snažan protok informacija od pošiljatelja do primatelja.

Ovaj model uspostavljen je 20-ih i 30-ih godina prošloga stoljeća, a već 40-ih i 50-ih godina masovni mediji percipirani su kao jako „oružje“ željenog utjecaja na promjenu ponašanja i stavova javnosti. Kao arhetipski i klasičan primjer primjene ove teorije u praksi nekoliko izvora navodi glasoviti slučaj kada je mladi, kasnije slavni, američki redatelj i glumac Orson Welles 30. listopada 1938. godine, večer uoči Halloweena ili Noći vještica uprizorio radiodramu zasnovanu na djelu „Rat svjetova“ H. G. Wellsa. On i njegova glumačka ekipa učinili su to toliko vjerno da su slušatelji pomislili kako su Marsovci zbilja započeli invaziju na planet Zemlju, i to u malom mjestu Grover’s Mill u New Jerseyu, zbog čega je nastala masovna panika, koju su odgovorni kasnije teško uspjeli smiriti.

U Strossmayerovu djelovanju, napose političkom, nisu zabilježeni slučajevi, čak ni pokušaji namjernog izazivanja masovne panike, ali zato jesu pokušaji (i uspjesi) sugestivnog širenja – nerijetko i putem kanala masovne komunikacije – jasnih poruka i ideja o kojima se kasnije govori u ovom radu. Prije toga, koliko god njegov lik i djelo (ne samo političko) bili naoko poznati, treba barem ukratko portretirati samog Strossmayera.

Život i političko djelovanje Josipa Jurja Strossmayera

U *Hrvatskoj enciklopediji* navodi se kako je Josip Juraj Strossmayer rođen 4. veljače 1815. godine u Osijeku, i to u pohrvaćenju obitelji podrijetlom iz Gornje Austrije. U rodnom gradu završava osnovno i srednje obrazovanje, potom stupa u Bogoslovno sjemenište u Đakovu i započinje filozofsko-teološki studij u Pešti.⁴ Tamo je 1834. doktorirao iz filozofije. Zaređen je 1838., a potom je studirao na Augustineumu u Beču (Carski zavod sv. Augustina, *nap. a.*), gdje je 1842. doktorirao iz teologije.⁵

Šuljak⁶ ističe: „Uz svoj materinski hrvatski izvanredno je poznao latinski, njemački i francuski jezik. Zadivljujuće intelektualne sposobnosti, europsko obrazovanje, divna osobna privlačnost, ilirsko-hrvatski preporodni duh, sveslavenski zanos, željezna energija i ustrajnost, boravak u srcu Monarhije (Austro-ugarske monarhije, *nap. a.*) te putovanja Europom i napose mnoga poznanstva izdigla su već mladog Strossmayera u pojavu koja nije mogla ostati nezapažena. Godine 1847. imenovan je za jednog od ravnatelja Carskog zavoda sv. Augustina u Beču i dvorskog kapelana. Put u javni i politički život Beča i Monarhije, ali napose domovine bio mu je otvoren.“ Budući da je Strossmayerova politička aktivnost bila često isprepletana s ostalim segmentima njegova djelovanja, još treba naglasiti kako ga, navodi Šuljak, na prijedlog i molbu bana Josipa Jelačića i bečkih Hrvata, car Franjo Josip 1849. imenuje bosansko-đakovačkim i srijemskim biskupom. U svibnju 1850. papa Pio IX. potvrđuje carski dekret o imenovanju. Za biskupa je Strossmayer zaređen 8. rujna 1850., a 29. rujna preuzima upravu biskupije i upravlja njome 55 godina, sve do svoje smrti 8. travnja 1905. u Đakovu.

Politika je imala značajno mjesto tijekom gotovo polovice Strossmayerova života. „Najvažnije i, sigurno, najzanimljivije područje Strossmayerove djelatnosti bio je i ostao njegov politički rad. On nije bio državnik po zvanju, a na službenoj državnoj ljestvici zauzimao je samo položaj velikog župana, i to tek nešto više od godinu dana, ali je zato njegov utjecaj na politička zbivanja bio golem.“⁷ Tako je već za vrijeme revolucionarnih zbivanja 1848. – 1849. godine zastupao ideju o ustavnom i federalnom uređenju Habsburške Monarhije, dok je u doba neoapsolutizma (1851. – 1860.), zbog naklonjenosti prema slavenskoj i južnoslavenskoj ideji, bio pod stalnim policijskim nadzorom.⁸ Kao dvorski kapelan, u razdoblju od 1849. do 1859. godine, u doba austrijske kontrarevolucije, odlučno je bio na strani bana Josipa Jelačića.

U tekstu objavljenom na internetskoj stranici *Rastimo u vjeri* u povodu 200. obljetnice Strossmayerova rođenja, stoji: „Svoje najizrazitije političko djelovanje u

⁴ Šuljak, A. (2006.). Josip Juraj Strossmayer, u: Ćurić M. (ur.), *Strossmayerove Putopisne crtice*. Đakovo: Đakovački kulturni krug, str. 57.

⁵ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10 (2008.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 298.

⁶ Šuljak, A. (2006.). Josip Juraj Strossmayer, u: Ćurić M. (ur.), *Strossmayerove Putopisne crtice*. Đakovo: Đakovački kulturni krug, str. 57.

⁷ Koščak, V. (1990.). *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*. Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Osijek, str. 4.

⁸ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10 (2008.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 298.

korist svog hrvatskog naroda imao je u periodu od 1860. do 1873., kada je imenovan u Carevinsko vijeće (parlament austrijskog dijela Austro-Ugarske). Tu se istaknuo kao rječit i odličan pobornik prava naroda koji su činili Monarhiju, a napose hrvatskog na njegovo povijesno pravo na samobitnost. Zalagao se za ravnopravni pristup narodima, dakle da se Monarhija uredi na saveznoj osnovi federalističkih država, nasuprot peštanskom unitarizmu i bečkom centralizmu. Trinaest godina (od 1860. do 1873., *nap. a.*) bio je vođa Narodne stranke, zastupnik u Hrvatskom saboru i predsjednik Hrvatskog kraljevskog odbora. Tu se zalagao da se svi slavenski narodi unutar Austro-Ugarske monarhije ujedine u smjeru federaliziranja Austrije (...) Gorljivo je zastupao uvođenje hrvatskog jezika u škole u i uprave, te se odupirao mađarizaciji i germanizaciji Hrvatske.“

K tome, kao virilni zastupnik u Hrvatskom saboru 1861. i 1865. – 1867. održao je niz zapaženih govora; 1861. – 1862. bio je veliki župan Virovitičke županije. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe (1868.), revizije Nagodbe (1873.) i popuštanja narodnjaka pred mađarskim zahtjevima, u ljeto 1873. povukao se iz politike. Godine 1880. pristao je uz Neodvisnu narodnu stranku, a 1894. potpuno se povukao iz političkog života.⁹

Dakle, Hrvatskoj je namijenio ulogu političkog (i kulturnog) središta oko kojega bi se okupile južnoslavenske zemlje Habsburške Monarhije, no istodobno se boreći i za politička prava drugih južnoslavenskih naroda. Danas ga zbog toga mnogi prozivaju za ideju „jugoslavenstva“, što je pogrešno, osobito ako se upotrebljava u kontekstu kasnijih jugoslavenskih državnih tvorevina. Ipak, više od činjenice što je Strossmayer propagirao, autora ovoga rada zanima *kako* je to činio i *koliko* je u tome bio uspješan (ne samo na političkom planu), nego u prvom redu iz komunikološkog rakursa.

Komunikološki aspekti Strossmayerova političkog djelovanja i njegovih poruka

U najširem smislu *komunicirati* znači „priopćiti“, „biti u vezi“, „općiti“ i/li „spajati“, a pojam *komunikacija* (lat. *communicare* – učiniti općim) koristi se u smislu „priopćenje, izlaganje, predavanje“¹⁰ Katherine Miller u svojoj knjizi „Communication Theories: Perspectives, Processes and Contexts“ daje pregled čak sedamnaest različitih definicija komunikacije tijekom povijesti.¹¹ Budući da sveobuhvatno definiranje pojma *komunikacija* nije uži predmet interesa ovoga rada, autor je izdvojio jednu, koju iznosi i Čerepinko, a primjenjiva je na Strossmayerovu primjeru: “Komunikacija je proces, stvaranje značenja i prijenos informacija ili poruka” (Miller). Na sličnim se principima zasnivaju i temeljna komunikološka gledišta Stewarta Tubbsa.

Iz mnogih povijesnih zapisa iščitava se kako je Strossmayer bio komunikativan,

⁹ *Hrvatska enciklopedija*, sv. 10 (2008.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, str. 298.

¹⁰ Klaić, B. (2002.). *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb. str. 718.

¹¹ Čerepinko, D. (2012.). *Komunikologija: kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*. Veleučilište u Varaždinu, Varaždin. str. 13.

odnosno lako snalažljiv u ophođenju s ljudima, razgovorljiv, otvoren, mnogi tvrde i pristupačan. Kakav je pak dojam u pravilu ostavljao na ljude oko sebe te na koje je načine prenosio željene poruke i svoje ideje i stavove, može se zaključiti proučavajući njegove javne istupe i dostupne dokumente kroz četiri *oblika (vrste) komunikacije*. To su: *neverbalna* (govor tijela – mimika, pokreti, izrazi lica, pogledi, dodiri, odjeća i drugo); *usmena (verbalna)* – izrečena poruka (govori); *paraverbalna* (način izricanja poruke – ton, brzina, visina glasa...); *pisana* (novinski članci, pisma, dopisi...).

S obzirom na to da iza Strossmayera, koliko je poznato, nije ostao niti jedan audio ili videozapis (prva pojava tih novih tehničkih opcija dokumentiranja zabilježena je tek pred kraj njegova života, *nap. a.*), autor se u analizi u prvom redu, kao na pouzdane izvore, oslonio na cjelovite ili barem fragmentarno sačuvane izjave i tvrdnje njegovih suvremenika, kao i pisanu komunikaciju s važnijim povijesnim osobama. U cilju utvrđivanja je li Strossmayer i na koje načine primjenjivao „hipodermičku iglu“ ili „magični metak“, posebno u političke svrhe, proučeno je i kako je komunicirao sa širom javnošću, odnosno masovnom publikom.

Neverbalna komunikacija

Brojne osobe iz više europskih zemalja i raznorodnih područja djelovanja, koje su se iz poslovnih ili privatnih razloga češće ili rjeđe susretale i provodile vrijeme sa Strossmayerom, u svojim opisima slažu se kako je bio markantan, autoritativan, čak i šarmantan te da je ostavljao (nad)moćan dojam na svoje sugovornike.

Ponajviše takvih primjera iznosi Koščak. „Britanski povjesničar i publicist Seton-Watson u knjizi ‘Južnoslavensko pitanje u Habsburškoj monarhiji’, koja je uzбудila evropsku javnost prije Prvog svjetskog rata upozorivši na eksplozivnost neriješenih nacionalnih problema na jugu Monarhije, dao je riječ i talijanskom državniku Marku Minghettiju, koji je imao prilike upoznati najistaknutije ličnosti svojeg vremena. ‘Postoje samo dvojica’ – kazao je Minghetti – ‘pred kojima sam imao dojam da pripadaju nekoj drugoj vrsti, nego mi ostali’. Ta dvojica bili su Bismarck (Otto von Bismarck, prvi kancelar Njemačkog carstva, zvan i ‘željezni’ kancelar, *nap. a.*) i Strossmayer.“¹² Isti autor podvlači i kako je danas gotovo nemoguće predočiti sebi s kakvom je snagom Strossmayer djelovao na svoje suvremenike, premda o tome postoje mnoga svjedočenja.

Izlazeći izvan političkih okvira, Sivrić se tako poziva na riječi Emilea de Laveleyea, belgijskog publicista, ekonomista i sveučilišnog profesora iz Liegea koji je više puta posjetio Strossmayera u Đakovu. „Strossmayer mi se učinio kao svetac iz srednjeg vijeka, kao fra Angelico, koji je nacrtan na zidovima (samostanskih ćelija) San Marca u Firenzi. Njegovo lice je otmjeno, usko, isposničko; njegova svijetla kosa, začešljana unazad, uokvirivala je njegovu glavu kao aureola; njegove sive oči bile su jasne, bistre,

¹² Koščak, V. (1990.). *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*. Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Osijek, str. 1.

nadahnete. Oštar, ali ipak popustljiv plamen, izlijevao je iz njih odraz velike inteligencije i dobrog srca.¹³ Na njihove opservacije pak nadovezuje se i ugledni hrvatski povjesničar i političar Tadija Smičiklas koji Strossmayera portretirao kao svjetskog čovjeka. Koščak pak dodaje: „Bio je *charmeur* rijetke društvene privlačnosti, s urođenim darom da se sviđi i osvoji okolinu, i premda je potekao iz skromnih prilika, njegove alure *grandseignera*¹⁴ otvorile su mu vrata i vrhove europskog društva.“

Koliko je Strossmayer posjedovao jaku karizmu, dokazuju i dijelovi pisma srpskog književnika Laze Lazarevića iz XIX. stoljeća, koje je u srpnju 1884. godine uputio supruzi Poli iz slovenskog lječilišta Rogatec (danas Rogaška Slatina, *nap. a.*), gdje je upoznao hrvatskog biskupa i političara. Sadržaj toga pisma je, valja istaknuti, široj javnosti otkrio Stanislav Marijanović, ugledni i danas umirovljeni osječki sveučilišni nastavnik i znanstvenik, nedvojbeno jedan od najvećih poznavatelja Strossmayerova života i rada. „Ja sam mu kao odličnom i čuvenom čoveku učinio vizitu, ne sluteći kakav će strašan utisak ostaviti na me. (...) Starac beše uzeo nekaki svetiteljski izgled, meni se je koža ježila, da su mi od nje haljine bile tesne, i kad sam se oprostio s njime, kad sam mu poljubio ruku i primio blagoslov, kad sam izašao, ne znam ni sam kako, na vrata, tada mi je sve lice počelo drkati, a nešto nalik na suze udarilo mi je na oči, – i ručati nisam mogao. I od to doba vladika mi čudnovato stoji pred očima, i nikako mi ne da da dođem k sebi... Ovaj starac (...) nije nimalo nalik na sve ‘velike ljude’, koje sam ja dosad viđao. I ja se čisto bojim da se ponovo sastanem s njime.“¹⁵

Osim u crkvenom pogledu, Strossmayeru su prirodni autoritet i čvrstina bili najveća snaga upravo u političkim borbama i nakanama širenja svojih ideja i stavova. Koščak podsjeća na dva možda i najpoznatija slučaja u kojima se Strossmayer suprotstavio dvama tada najvišim autoritetima: austrijskom caru Franji Josipu I. u takozvanoj „Bjelovarskoj aferi“ u rujnu 1888., kada mu je ovaj oštro predbacio zbog brzog potpore poslanog rektoru Kijevskog sveučilišta, te papi Piju IX. na Prvom vatikanskom koncilu (1869. – 1870.), ustajući protiv dogme o papinoj nepogrešivosti. Druga ključna poluga pomoću koje snažno i izravno, praktički „potkožno“, utjecao na brojne osobe oko sebe, jest Strossmayerova iznimna verbalna sposobnost.

Verbalna i paraverbalna komunikacija

Prema Kuncziku i A. Zipfel, jezik je najvažniji i najdiferenciraniji sustav simbola u ljudskoj komunikaciji. Tri glavne jezične funkcije, kako je 1934. godine prikazao Karl Bühler, jesu: 1. izražajna funkcija (očitovanje misli i osjećaja); 2. prikazivačka funkcija (opis stvari i sadržaja); 3. apelacijska funkcija (utjecaj na ponašanje

¹³ Sivrić, I. (1975.). *Bishop J. G. Strossmayer: New Light on Vatican I*. Franciscan Herald Press, Chicago. str. 29.

¹⁴ Gransenjer, - era *franc.* (*grandseigneur*) – velik, značajan, znan, važan, otmjen gospodin (Klaić, 2002., 498)

¹⁵ Lazarević, L. (1958.). *Sabrana dela*. Narodna knjiga, Beograd. str. 236.

drugih).

Koliko je u sva tri segmenta polilingvistički nastrojani Strossmayer ponovno u prednosti nad većim dijelom svoje okoline, potvrđuje i Laveleye u Sivrićevoj interpretaciji: „Njegov (Strossmayerov, *nap. a.*) govor je tečan, zažaren, pun stvaralačke mašte; ali iako on govori francuski, njemački, talijanski i latinski pored slavenskih jezika, jednakom lakoćom, ni jedan od ovih jezika mu ne može ponuditi dovoljno izražajnih termina za potpuno izražavanje njegovih misli, tako da on ove jezike koristi naizmjenično. On uzima iz svakog po riječ, epitet koji treba, ili čak upotrebljava sinonime iz svih njih. A kada konačno dođe do latinskog, njegove rečenice teku sa nejednakim dahom i snagom. To nije bio onaj latinski kojim se inače ima govoriti, neg' anđeli možda govore tako. On kaže točno što misli, bez uzdržljivosti, bez diplomatske suzdržanosti, s prostodušnošću djeteta i pronicljivošću genija. Potpuno odan svojoj domovini, ne želi ništa za sebe, ne boji se nikoga iznad, kao da traži samo ono u šta vjeruje da je dobro, pravedno i istinito, on nema što da zataji.“

Na sličan način jedinstvenu kombinaciju neverbalne i paraverbalne snage, koju je posjedovao Strossmayer, iznosi i Jelčić. Opisuje ga kao „komunikativnog, elokventnog šarmera profinjena duha“ koji je bio „predodređen za život u visokom društvu otmjenih salona, sve do onih u bečkom carskom dvoru“.¹⁶ Što se tiče verbalnog umijeća, Jelčić je prilično jasan: „Na Prvom vatikanskom saboru 1869. – 1870., za vrijeme pontifikata pape Pija IX., Strossmayer je održao ukupno pet velikih govora, koji su njegovo ime pronijeli svijetom i pribavili mu priznanja i potporu utjecajnih europskih uglednika. Moć njegove riječi ponukala je neke od njih da ga nazovu i najvećim govornikom toga vremena“.¹⁷ U prilog tezi o iznimno visokoj razini Strossmayerovih verbalnih i paraverbalnih vještina Marijanović (1997.) se također poziva na čuveni trosatni govor protiv dogme o papinskoj nepogrešivosti na Prvom vatikanskom koncilu koji je, unatoč vjerskoj tematici, uključivao i nedvosmislene političke stavove. Nakon toga govora Strossmayer je s manjom skupinom biskupa napustio Rim, a taj potez dao je dodatnu težinu njegovom javnom istupu. Papa je tada, unatoč po njega problematičnom sadržaju, čak pohvalio hrvatskog biskupa da jako dobro govori latinski.

U čistom političkom smislu valja istaknuti poznati govor na 34. sjednici Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, održan 5. srpnja 1861. godine, o državnopravnim odnosima između Hrvatske i Ugarske te njihovom budućem uređenju, u kojem se Strossmayer zalagao za federalni savez s ugarskim narodima. Za ilustraciju njegovog retoričkog bogatstva dovoljan je i jedan mali fragment: „Gospodo! U tu svrhu nije dosta, da nosimo zdravu mišicu i srce junačko. Danas se vojuje više i odlučuje oružjem duha, nego oružjem materialnim. Zahman nam najznamenitiji položaj, zahman najplemenitije zadaće, ako nam umnih i moralnih silah uzmanjka, bez kojih sve blago

¹⁶ Strossmayer, J. J. (2005.). *Izabrani književni i politički spisi I.* (priredio Dubravko Jelčić). Matica hrvatska, Zagreb. Str. 16.

¹⁷ Strossmayer, J. J. (2005.). *Izabrani književni i politički spisi I.* (priredio Dubravko Jelčić). Matica hrvatska, Zagreb. Str. 16.

neba i zemlje ništa ne prudi, jerbo je um, koji blago materijalno oživljuje, ravna i na korist obraća.¹⁸ Četiri i pol godine kasnije javno je, na 17. sjednici Sabora, 25. siječnja 1866. godine, Strossmayer progovorio i o položaju Hrvatske u Austro-ugarskoj monarhiji, zagovarajući njezin teritorijalni integritet. „Cjelovitost naše zemlje! Ne ima vam, gospodo moja, preče stvari u narodu od te. Nemojte mi reći, da je stvar ta nekim načinom abstraktna, da nije doprla do srca i do duše i prostoga naroda našega. (...) Cjelovitost zemlje je jedna od najstarijih naših i najznamenitijih zahtjevah; cjelovitost zemlje su naši stari još i onda zahtievali, kad su na krvavom razkršću prvi stojeći, krv prolijevali za krst častni i slobodu zlatnu, kad su udo za udom od državnog tiela gubili u boju, ne samo za se i za biće svoje, nego za civilizaciju ciele Austrije i Evrope; i tada, velim, zahtievali su otci cjelovitost zemlje svoje.“¹⁹

Zanimljiv je i Marijanovićeve podatak kako je Strossmayer pripremio, ali iz nepoznatih razloga nije izrekao govor za posljednji ispraćaj bana Josipa Jelačića 1886. godine. Kada je njegov sadržaj konačno objavljen 1908. godine, bilo je vidljivo kako on sadrži nedvojbene političke konotacije i reference, nerijetko i ispred svoga vremena. Ujedno, kao i i mnogo puta ranije, pokazalo se i kako Strossmayer podjednako kvalitetno barata bogatim i višejezičnim vokabularom i u pisanom obliku.

Pisana komunikacija i korespondencija

Dobrim dijelom sačuvana Strossmayerova korespondencija koju je, prema Koščaku, povremeno ili redovito za života razmijenio s gotovo 1.500 osoba, pokazatelj je velike popularnosti i povjerenja koje je on uživao u društvenim i političkim krugovima na prostoru Europe. Autor u ovom radu navodi nekoliko – i s političkog i s komunikološkog aspekta – paradigmatičkih primjera njegove korespondencije.

Grijak je analizirao brojna Strossmayerova pisma upućenih u razdoblju od 1875. do 1884. hrvatskom povjesničaru umjetnosti, slikaru i političaru Isidoru Kršnjavome. „Ona prikazuju rano razdoblje njihovih inače vrlo kompleksnih odnosa. Ustvrdeno je kako Strossmayerova pisma Kršnjavome od 1875. pa sve do raskida njihova prijateljstva 1884., svjedoče o velikoj privrženosti i prijateljstvu, a ujedno se odnose i na neke od važnijih suvremenih događaja u Hrvatskoj i Europi, što ovoj korespondenciji daje karakter relevantnog izvora za upoznavanje hrvatske kulturne i političke povijesti druge polovice XIX. stoljeća.“²⁰ Naime, objašnjava, pragmatični i ambiciozni Kršnjavi 1884. godine napustio je Stranku prava i postao saborski zastupnik na listi Narodne stranke, pod utjecajem mađarskog bana Khuena Héderváryja, što je imalo za posljednicu radikalnan Strossmayerov prekid odnosa s njim. Razvoj i raspad odnosa jasno je vidljiv u pismima.

¹⁸ Strossmayer, J. J. (1994.). *Govori*. Slavonska naklada "Privlačica", Vinkovci. Str. 23.

¹⁹ Strossmayer, J. J. (2005.). *Izabrani književni i politički spisi I.* (priredio Dubravko Jelčić). Matica hrvatska, Zagreb. Str. 138.

²⁰ Grijak, Z. (2006.). Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Isidor Kršnjavi (1875. – 1884.), *Cris*, godina VIII. (br. 1/ 2006.). Str. 54.

Druga Strossmayerova korespondencija još je glasovitija jer ju je razmjenjivao s Franjom Račkim, tadašnjim predsjednikom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, bliskim po političkim idejama, kojega čak nerijetko naziva i pobratimom. Prema M. Polić, tako se, primjerice, putem sadržaja pisama može pratiti njihova borba za teritorijalnu cjelovitost Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, uključujući tadašnju Rijeku i Međimurje te njihovu realnost u ocjeni političkih i inih aktera. Očituje se i njihovo dobro poznavanje apsolutne premoći Beča i Budimpešte.

U dvoknjižju Strossmayerovih “Izabranih književnih i političkih spisa” (priredio Dubravko Jelčić) pak spominje se još niz zanimljivih primjera njegove pisane komunikacije, ponajprije opsežne i lijepim riječima bogate korizmene poslanice pučanima. U njima, očekivano, dominiraju crkvene i duhovne teme, no Strossmayer se dotiče i političkih pitanja i problema. Primjerice, u korizmenoj poslanici iz siječnja 1891. godine otvoreno i javno odbacuje prozivanja da je suodgovoran za donošenje i reviziju Nagodbenog zakona (odnosi se na hrvatsko-ugarsku nagodbu 1868. godine), naglašavajući kako se otvoreno protivio mađarizaciji te objašnjavajući razloge izlaska iz Hrvatskog sabora. „Kad se dokazati hoće, da je Nagodbeni zakon moje djelo, onda se veli: Ti si bio članom Odbora, koji je taj zakon popravio i odobrio, dakle je taj zakon tvoje djelo. Ali, ljudi Božji, to je umovanje krivo (...). Ja taj popravljani zakon nisam odobrio ni usvojio, nego sam ga, kao što to svaki član toga Odbora zna, odbio i javno očitovao, da ga ja nigda na dušu i na sviest svoju uzeti ne mogu. Zato sam se ja od Odbora razdvojio i zato mene od toga doba više nije u Saboru.“²¹

Strossmayer se nije libio komentirati niti aktualna europska i svjetska politička pitanja tih godina. Jelčić navodi kako ih iscrpno iznosi u memorandumu, odnosno Spomenici koju je 1876. godine uputio ruskoj Vladi u Petrograd o pitanju konkordata između Rusije i Svete Stolice. U njoj, između ostaloga, vizionarski predviđa da će prije ili poslije u Europi dominirati tri skupine naroda, i to Nijemci, Latini i Slaveni. U ovom radu proučeno je još nekoliko načina putem kojih je Strossmayer komunicirao sa širom javnošću i tako širio svoje poruke i ideje, ponajprije na polju politike.

Komunikacija sa širom javnošću

Još sredinom 60-ih godina XX. stoljeća – kada su novi medijski oblici bili tek u zametku – McLuhan je medije apostrofirao kao „čovjekove produžetke“. „No, ostanemo li pri politici kao predmetu javnih odnosa (kao što se to kaže), tada je u modernim vremenima – recimo, od otkrića telegrafa 1830-ih godina – taj odnos bio, da se poslužimo tehničkim izrazom, temeljno posredovan sustavima javne komunikacije.“²² Masovno komuniciranje je naročito efikasno tada kada ga članstvo sluša u grupi (grupno slušanje radija, grupno izlaganje na televiziji, slušanje govora političara na masovnim

²¹ Strossmayer, J. J. (2006.): *Izabrani književni i politički spisi II*. (priredio Dubravko Jelčić). Matica hrvatska, Zagreb. Str. 263.

²² Inglis, F. (1997.). *Teorija medija*. Barbat – AGM, Zagreb. Str. 20.

mitinzima). Masovna komunikacija pojačana je posebnom psihološkom klimom mase i intragrupnom diskusijom.²³

Riječ je o zaključcima koje su medijski i komunikacijski stručnjaci donijeli desetljećima nakon Strossmayerove smrti, međutim, njegov život i rad, osobito na političkom i komunikološkom planu, izgleda kao da se rukovodio ovim i sličnim zaključcima. Potvrđuje to i Jelčić. „Strossmayer je ušao u politički život 1848., kako osobnim djelovanjem i agitacijom za Jelačića u internim krugovima bečkoga dvora, tako i prvim svojim člancima u Gajevim ‘Narodnim novinama’. Bio je i on zanesen Gajevim ilirskim idejama. A Gajev iliziram, to je bistrije oko moglo i u ono doba jasno razabrati, bio je kroatocentrična ideja, usmjerena buđenju hrvatske nacionalne svijesti, protežući je izvan Hrvatske i na sve južnoslavenske prostore.“²⁴

Matek ga pak slavi kao „biskupa koji je pomagao novinare i novine“. „Nakon što je Šime Mazzura s još nekolicinom prvaka Narodne stranke, nezadovoljan njenom neborbenošću, osnovao Neovisnu narodnu stranku, zaključio je da mu za promicanje njenih ideja trebaju novine i tiskara. Skupini prijatelja i istomišljenika on je stoga predložio da u Zagrebu osnuju ‘Dioničku tiskaru’. Ideju je novcem podržao veći broj istaknutih ličnosti, ali to ne bi bilo dovoljno da im se nije – i to kao najveći dioničar – priključio i biskup Strossmayer. Ta je tiskara odmah po utemeljenju 1871. godine preuzela oporbeni dnevni list ‘Obzor’, a uz njega objavljivali su i ‘Vienac’ (u kojem je objavljeno i više sjajno napisanih Strossmayerovih putopisa i drugih članaka), pa ‘Humoristički list’, ‘Arkiv za šalu’, ‘Male novine’, ‘Osvit’ i druge.“²⁵

Kako zaključuje Esih, podsjećajući da se dnevni politički list „Obzor“, koji je stalno izazivao kontroverze u javnosti (okuplja protivnike bečkog apsolutizma), prvotno zvao „Pozor“, politička hrvatska misao nije imala ni rječitijeg branitelja ni većega govornika od njega (Strossmayera, *nap. a.*). „Biskup Strossmayer bio je neposredni ili posredni suradnik ‘Pozorov’ od prvoga početka. Mnogi članci – čitamo u jubilarnom ‘Obzoru’ 1910. – osobito iz Osijeka o aktualnim političkim pitanjima, napose o uređenju našeg odnosa prema Ugarskoj, nose očiti biljeg njegova duha i pera, a nema sumnje, da je mnoge druge članke kao vodja narodne politike izravno nadahnuo. Strossmayerovo pokroviteljstvo bilo je i duševne prirode. Životopis Strossmayera povijest je hrvatske crkve, hrvatske politike i hrvatske kulture za više od pola vijeka, njegov je životopis i povijesti ‘Pozora’ i ‘Obzora’.“²⁶

Ako se uzme u obzir činjenica kako, prema Mateku, Strossmayer godinama pomaže ili vodi još nekoliko tadašnjih hrvatskih tiskara i novina – Neumannovu tiskaru u Osijeku,

²³ Vreg, F. (1975.). *Društveno komuniciranje*. Centar za informacije i publicitet, Zagreb. Str. 37.

²⁴ Jelčić, D. (2011.). Prvi politički koraci Josipa Jurja Strossmayera, u: Padovan I. (ur.), *Zbornik radova 7. i 8. Strossmayerovih dana*. Đakovo: Grad Đakovo. Str. 9.

²⁵ Matek, V. (2016.). Biskup koji je pomagao novine i novinare. *Hrvatsko novinarsko društvo*, 1. travnja 2016. (<http://www.hnd.hr/biskup-koji-je-pomagao-novine-i-novinare>) (7. travnja 2016.)

²⁶ Esih, I. (1936.) Strossmayer i „Pozor“ (Obzor), u: *Obzor – spomen-knjiga (1860.-1935.)*. Zagreb: Tipografije. Str. 236.

osječke novine „Narodna obrana“, virovitički list „Virovitičan“, tiskaru Đakovačke biskupije, dijecezenski Glasnik i druge – postaje evidentno da redovito koristi ona sredstva masovne komunikacije koja su mu u navedenim vremenima na raspolaganju, prije svega novine, knjige i časopise. Možda nije pripadao u kategoriju medijskih mogula, poput kasnije Ruperta Murdocha ili Silvija Berlusconi, koji jako utječu na politiku masovnih medija kojima upravljaju ili su u njihovom vlasništvu,²⁷ ali redovito objavljuje članke s političkim predznakom i propagira svoje stavove. Zanimljivo je spomenuti kako je u uredništvo „Obzora“ svojedobno, unatoč protivljenjima, primio i kasnije slavnu hrvatsku književnicu Mariju Jurić Zagorku, prvu ženu-novinarku u Hrvatskoj, pokazavši se kao pionir borbe za ženska prava. I taj slučaj dokazuje kako je Strossmayer bio vizionar, često i (namjerno ili nenamjerno) kontroverzan, što mu je uvelike pomoglo u širenju poruka jer je bio zanimljiv javnom mnijenju.

Zaključak

U doba kada nije bilo današnjih masovnih i novih medija koji bi zasigurno puno brže prenijeli njegove stavove – televizija, radio, internet, društvene mreže – Strossmayer je željene poruke i ideje, prije svega na političkom polju, širio na različite načine, one koji su mu bili dostupni u tom vremenu. Ključne govore inteligentno je i planski održao na mjestima i u terminima za koja je znao da će odjeknuti među širom publikom, dakle u Hrvatskom saboru i na Prvom vatikanskom koncilu, zbog čega u to vrijeme „Rim i Europa govore samo o đakovačko-srijemskom biskupu Josipu Jurju Strossmayeru.“²⁸ U prilog mu je, naravno, išla priznata velika oratorska sposobnost i neslužbena titula „najvećeg govornika toga vremena“. Paralelno, osobito u mlađim danima, kao biskup i političar puno putuje i neposredno komunicira s ljudima, sve dok se nije povukao iz javnosti.

Nadalje, kao što je i pokazano, spretno i ciljano koristi sredstva masovne komunikacije, ponajprije novine, knjige i časopise. U tome je uspješan jer su mnoge njegove ideje pa tako i političke – premda je njegova politička koncepcija prilično kompleksna, katkada i naoko kontradiktorna – bile toliko lucidne i dalekovidne da su, ako ne još za njegova života, a onda tek kasnije pale na plodno tlo. To se u prvom redu, prema Koščaku, odnosi na tri segmenta: njegov predani rad na ujedinjavanju Južnih Slavena, zatim reformatorski duh unutrašnje crkvene demokracije koji je iskazao već na Prvom vatikanskom koncilu, kao i njegovo uporno djelovanje na razumijevanju i (ponajprije političkoj, *nap. a.*) suradnji između Istoka i Zapada.

Zbog svega navedenoga autor ovoga rada Strossmayera smatra pretečom praktične primjene značajki i elemenata modela „hipodermičke igle“ ili teorije „magičnog metka“.

²⁷ Street, J. (2003.). *Masovni mediji, politika i demokracija*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb. Str. 106.

²⁸ Šuljak, A. (1997.). Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski sabor, u: Mandić, I. (ur.), *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Str. 67.

S druge strane, činjenica jest kako su mnoge njegove poruke i ideje prepoznate i shvaćene tek mnogo godina kasnije. Međutim, to je razumljivo ako se situacija promatra u kontekstu onoga vremena, osobito zbog nemjerljivo sporijeg širenja informacija i poruka nego što je to slučaj u suvremenom dobu, posebice u posljednjih desetak godina. Bilo bi pak zanimljivo barem hipotetski istražiti koliko bi se „kotač povijesti“ drukčije i brže okretao da je vizionar poput Strossmayera na raspolaganju imao današnje masovne medije, napose društvene mreže, odnosno da je djelovao u uvjetima i okruženju „globalnog sela“ u kojemu stanovništvo Zemlje živi danas.

Literatura i izvori

1. Čerepinko, D. (2012.). *Komunikologija: kratki pregled najvažnijih teorija, pojmova i principa*. Veleučilište u Varaždinu, Varaždin
2. Esih, I. (1936.) Strossmayer i „Pozor“ (Obzor), u: *Obzor – spomen-knjiga (1860.-1935.)*. Zagreb: Tipografije, 235-236
3. Grijak, Z. (2006.). Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Isidor Kršnjavi (1875. – 1884.), *Cris*, godina VIII. (br. 1/ 2006.): 54-78
4. *Hrvatska enciklopedija, sv. 10* (2008.), Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 297-298
5. Inglis, F. (1997.). *Teorija medija*. Barbat – AGM, Zagreb
6. Jelčić, D. (2011.). Prvi politički koraci Josipa Jurja Strossmayera, u: Padovan I. (ur.), *Zbornik radova 7. i 8. Strossmayerovih dana*. Đakovo: Grad Đakovo, 9-19
7. Klaić, B. (2002.). *Rječnik stranih riječi*. Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb
8. Koščak, V. (1990.). *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*. Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, Osijek
9. Kunczik, M. i Zipfel, A. (2006.). *Uvod u znanost o medijima i komunikologiju*. Zaklada Friedrich Ebert, Zagreb
10. Lazarević, L. (1958.). *Sabrana dela*. Narodna knjiga, Beograd
11. Marijanović, S. (2015.). Poznate osobe vezane uz osječko Sveučilište: Josip Juraj Strossmayer (1815.–1905.), u: *Sveučilišni glasnik*, 13. ožujka 2015., godina I., broj 1, Glas Slavonije, Osijek, 6-7
12. Marijanović, S. (1997.). Strossmayer, Hrvatska i Europa 19. stoljeća, u: Mandić, I. (ur.), *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 97-110
13. Matek, V. (2016.). Biskup koji je pomagao novine i novinare. *Hrvatsko novinarsko društvo*, 1. travnja 2016. (<http://www.hnd.hr/biskup-koji-je-pomagao-novine-i-novinare>) (7. travnja 2016.)
14. McLuhan, M. (2008.). *Razumijevanje medija: Mediji kao čovjekovi produžeci*.

- Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
15. Peruško, Z. i drugi (2011.). *Uvod u medije*. Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb
 16. Polić, M. (2014.). *Ličnosti iz zapadne Hrvatske u korespondenciji Rački-Strossmayer*, Rijeka
 17. Sivrić, I. (1975.). *Bishop J. G. Strossmayer: New Light on Vatican I*. Franciscan Herald Press, Chicago
 18. Street, J. (2003.). *Masovni mediji, politika i demokracija*. Fakultet političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb
 19. Strossmayer, J. J. (2005.). *Izabrani književni i politički spisi I*. (priredio Dubravko Jelčić). Matica hrvatska, Zagreb
 20. Strossmayer, J. J. (2006.). *Izabrani književni i politički spisi II*. (priredio Dubravko Jelčić). Matica hrvatska, Zagreb
 21. Strossmayer, J. J. (1994.). *Govori*. Slavonska naklada “Privlačica”, Vinkovci
 22. Šuljak, A. (1997.). Biskup Josip Juraj Strossmayer i Prvi vatikanski sabor, u: Mandić, I. (ur.), *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru*. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 65-79
 23. Šuljak, A. (2006.). Josip Juraj Strossmayer, u: Ćurić M. (ur.), *Strossmayerove Putopisne crtice*. Đakovo: Đakovački kulturni krug, 57-59
 24. Tubbs, S. (2013.). *Komunikacija – principi i konteksti*. Clio, Beograd
 25. Vreg, F. (1975.). *Društveno komuniciranje*. Centar za informacije i publicitet, Zagreb

Internetski izvori:

1. URL=http://www.utwente.nl/cw/theorieenoverzicht/Theory%20Clusters/Mass%20Media/Hypodermic_Needle_Theory/ (17. ožujka 2016.)
2. URL = <http://rastimo-u-vjeri.com/blog/2015/02/200-obljetnica-rodenja-biskupa-strossmayera/> (18. ožujka 2016.)
3. URL <http://communicationtheory.org/magic-bullet-or-hypodermic-needle-theory-of-communication/> (25. ožujka 2016.)

COMMUNICOLOGICAL ASPECTS OF POLITICAL ACTION AND MESSAGES OF JOSIP JURAJ STROSSMAYER FOCUSING ON THE MODEL OF “HYPODERMIC NEEDLE”

Abstract

As one of the arguably most important and influential Croatian personalities of the 19th and the beginning of the 20th century, Josip Juraj Strossmayer has left a big mark in different fields: theology, enlightenment, general and cultural historiography, literature, linguistics, philosophy, economics, law, etc. The focus of this paper is on Strossmayer's political activity, particularly in light of the fact that he envisaged that Croatia should play the role of the political (and cultural) center around which the South Slav lands of the Habsburg Empire should rally, but at the same time fighting for the political rights of other South Slavic nations. In doing so, we have analyzed key Strossmayer's political and political science ideas and messages, as well as the ways of their spreading, with reference to the reproaching by some parts of the former and the contemporary public to the idea of “Yugoslavia”. In the analysis we are identified and discussed some specific historical and contemporary communication theories and models, with a special emphasis on the model of “hypodermic needle”, or the theory of “magic bullet”, and have examined whether they were, and in what circumstances and to what extent, had been used by Strossmayer in presenting his political ideas and messages. The results of the analysis are presented in the conclusion.

Key words: J. J. Strossmayer, communicology, speeches, model of hypodermic needle

doc. dr. sc. Lucija Ljubić
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

KULTURNI IDENTITET HRVATSKOG NARODNOG KAZALIŠTA U OSIJEKU – OD *ZLATOUSTOG DO UNTERSTADTA*

Rad se bavi kulturnim identitetom Hrvatskoga narodnog kazališta u Osijeku od devedesetih godina naovamo, s posebnim osvrtom na repertoar. U središtu je interesa analiza u kojoj je mjeri osječko kazalište, posebice s obzirom na činjenicu da je bilo znatno materijalno oštećeno u Domovinskom ratu, svojim repertoarnim izborima dalo obol u stvaranju ne samo osječkoga nego i cjelokupnog hrvatskog kulturnog identiteta. Posebna pozornost u analizi daje se dramatizaciji/drami Stjepana Tomaša "Zlatousti" u kojoj se kao glavni lik pojavljuje Josip Juraj Strossmayer i koja je postavljena u osječkom HNK-u 1995. godine u režiji Petra Šarčevića te višestruko nagrađivanoj predstavi *Unterstadt*, dramatiziranom romanu Ivane Šojat Kuči u režiji Zlatka Svibena iz 2012. u istom kazalištu.

Ključne riječi: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, kulturni identitet, Stjepan Tomaš, Ivana Šojat Kuči, Petar Šarčević, Zlatko Sviben

Pokušavajući odrediti hrvatski kulturni identitet, Ante Stamać pošao je od pretpostavke da identitet valja definirati razgradnjom pojma identiteta prema pojmu različitosti i mnoštvenosti, „(nacionalno pojmljene) pluralistične istobitnosti te uzajamne različitosti hrvatskih kulturnih pojavnosti.“¹ Huntingtonov pokušaj definicije identiteta kao osjećaja i predodžbe nekog pojedinca ili skupine o samom sebi nastavio se i sistematizacijom izvora identiteta, a to su pripisani, kulturni, teritorijalni, politički, gospodarski i društveni identitet. Kulturni se identitet odnosi na klan, pleme, etnicitet kao način života, jezik, nacionalnost, religiju i civilizaciju, a ovamo ulazi i sintagma o kulturnom identitetu kazališta koje se nalazi na sjecištu različitih silnica, poput društvene zajednice, ideologije i politike, publike, medija pa i globalizacije.²

¹ Ante Stamać, "Hrvatski kulturni identitet – što je to?", *Hrvatski identitet*, (gl. ur. Romana Horvat), Zagreb: Matica hrvatska, 2011, str. 145-154.

² Samuel P. Huntington, *Who are We? America's Great Debate*, London: Free Press, 2005.

Kad je o osječkom ili šire slavonskom glumišnom životu riječ, svoju dugovječnost kazališne aktivnosti, a time i svog kulturnog identiteta, u dopreporodnom vremenu prije profesionalizacije hrvatskoga glumišta 1840. godine on duguje redovničkim zajednicama Katoličke crkve, isusovcima i franjevcima. Zahvaljujući sačuvanim podacima, a upravo se na njima temelje i novije interpretacije kazališnog kulturnog identiteta u Osijeku i Slavoniji, znamo da su prve kazališne izvedbe bile, primjerice, u Požegi 1715. i u Osijeku 1735. te da su one ishodište kontinuiteta u glumišnoj aktivnosti, a pridružile su im se u Osijeku i franjevačke predstave u istom stoljeću te poznate vukovarske izvedbe Čevapovićevog *Josipa* 1819. u franjevačkom samostanu. Hrvatska je kazališna baština istraživana velikim dijelom u prvoj polovici 20. stoljeća, a potom je, naročito poslije Drugog svjetskog rata, nastupila šutnja o dopreporodnoj kazališnoj aktivnosti, vjerojatno i zato što su ga u kontinentalnoj Hrvatskoj zastupale uglavnom redovničke zajednice Katoličke crkve u svojoj školskim priredbama.³ Za afirmaciju identiteta hrvatskog kazališta u novije je vrijeme najzaslužnija *Povijest hrvatskoga kazališta* Nikole Batušića iz 1978. koja je evidentirala i ono prešućeno i zanemareno u povijesti hrvatskoga glumišta potaknuvši tako u novim desetljećima, posebice poslije 1990., i novija istraživanja i dopreporodnog i poslijepreporodnog kazališta, pisanje povijesti pojedinih kazališnih monografija, pa i one o stotoj obljetnici osječkoga Hrvatskog narodnog kazališta urednice Antonije Bogner-Šaban.⁴

Osječko je kazalište prvo kazalište koje je počelo djelovati poslije zagrebačkog i svoju je prvu predstavu održalo 7. prosinca 1907., što je i danas datum koji se obilježava u sklopu kazališno-teatrološke manifestacije *Krležini dani u Osijeku*, svjedočeći i o načelno hrvatskom, ali i o slavonskom, osječkom kazališnom identitetu te ispisujući poseban tekst slavonskog kazališta, otkrivajući kulturno-povijesne strategije unutar kojih se oblikovao ne samo književni identitet, o čemu su suautorski pisali Helena Sablić Tomić i Goran Rem,⁵ nego i identitet osječkoga kazališta. Osim činjenice da je kazalište čvrsto vezano uz književnost, valja imati na umu da i osječki kazališni život, koliko god bio svoj i zamišljeno *slavoničan* (nasuprot zamišljenom *mediteranizmu*),⁶ u već apostrofiranoj pluralističnoj istobitnosti sudjeluje u stvaranju ukupnoga kulturnoga identiteta hrvatskoga kazališta.

Takve suodnose valja zadržati i kad je riječ o kazališnoj suvremenosti, posebice o osječkom Hrvatskom narodnom kazalištu od 1990. godine koja je prirodno odabrana kao razdjelnica u periodizaciji hrvatske dramske književnosti i kazališta. Shakespeareova slika o cijelom svijetu kao pozornici, a potom i brojne druge znanstvene rasprave, samo

³ Usp. Lucija Ljubić i Martina Petranović, *Repertoar hrvatskih kazališta*, knjiga 5, *Deskriptivna obrada važnijih predstava na hrvatskom jeziku i izvedbi na stranim jezicima hrvatskih izvođača do 1840. godine*, Zagreb: HAZU – AGM, 2012.

⁴ Nikola Batušić, *Povijest hrvatskog kazališta*, Zagreb: Školska knjiga, 1978. i Antonija Bogner-Šaban, *Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 2007.*, Osijek: HNK, 2007.

⁵ Helena Sablić-Tomić i Goran Rem, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 2003.

⁶ O novom regionalizmu i slavonizmu s književno-povijesnog stajališta iscrpno je pisao Vinko Brešić u knjizi *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek: Matica hrvatska – Ogranak Osijek, 2004.

su potvrdile usku vezu između kazališta i svega onoga što nije kazalište, a dionik je tkanja kulturnog identiteta dok je aktualna zbilja to i djelatno stoljećima dokazivala. Politička zbivanja u devedesetima nisu poštedjela ni kazališta, i metaforički i formalno. Jasen Boko u uvodu svoje antologije novije hrvatske drame devedesetih kao presudne čimbenike koji su utjecali na dramsko pismo naveo je slutnju rata i rat, potom afirmaciju teze o Hrvatskoj kao predziđu kršćanstva, izmjenjivanje razdoblja euforije (nacionalne, vojne i nogometne) s razdobljima tjeskobe i neizvjesnosti te posljedično lošu socijalnu sliku.⁷ Nesumnjivo, kako je to ustvrdio i Boris Senker, kazalište je, za razliku od glazbene i likovne umjetnosti, pa i književnosti, osjetljivije na „sve civilizacijske, društvene i gospodarske, a naročito na političke i državne lomove, krize i promjene, a kao skupna i javna djelatnost rijetko se zadržava unutar granica prostora autonomnoga umjetničkog i kulturnog djelovanja“⁸ i zato i jest potrebno svakoj nacionalnoj zajednici i političkom sustavu, i u društveno-političkom kontekstu nerijetko ima prednost u odnosu na ostale umjetnosti. S druge strane, kazalište je – posebice ako je atribuirano kao narodno – u tom kontekstu prepoznato kao neophodna djelatnost pa se za njega nalazilo novca, ali se istodobno od njega nešto i zahtijevalo i očekivalo, ponešto mu se i branilo, što ni u kojem slučaju nije *novum*, nego je obilježilo cijelu povijest hrvatskoga glumišta.

Iako su u uspostavi kazališnog identiteta osječkog HNK-a sudjelovale podjednako i ostale predstave, ova analiza temeljit će se na repertoaru nastalom prema djelima hrvatske književnosti, tim više što su poslije 1990. zaredale njihove inscenacije. Hrvatska su narodna kazališta, na čelu sa središnjom zagrebačkom nacionalnom kućom, početkom devedesetih uprizoravala baštinska djela hrvatske književnosti, poput Demetrove *Teute* i Gundulićevog *Osmana*, a niz djela snažne nacionalne tematike otvarali su, primjerice, Vuletićev *Andrija Hebrang* i Budakova *Ognjišta*; splitski HNK postavio je izbor tekstova iz *Muke Spasitelja našega*, Bakarićevu *Smrt Stjepana Radića* i Vetranovićevu *Betlehemsku zvijezdu*, dok je riječki HNK 1990. uprizorio dramaturgiju *Vježbanje života*, jednu od najznačajnijih suvremenih predstava toga kazališta. Osječko je Hrvatsko narodno kazalište, u skladu s kulturnim poticajima Krležinog znamenitog *Osječkog predavanja* i *Krležinih dana*, 1990. uprizorio *Ledu*, potom Marinkovićevu *Gloriju* i *Probudi se, Kato* Milana Grgića, da bi u 1991. ušao premijerom Begovićeva *Pustolova*. Međutim, osječko je, za razliku od ostalih hrvatskih narodnih kazališta, i prekonkretno doživjelo utjecaj izvankazališne zbilje – pogodak minobacačkog projektila – no unatoč ograničenim prostornim i materijalnim uvjetima, održalo je produkciju, započevši Špišićevom snomoricom *Dobrodošli u rat!* u travnju 1992. te nastavivši pretežito baštinskom, slavonskom tematikom: 1992. Tucićevim *Povratkom* i Kozarčevom *Tenom*, a 1994. i *Slavonskom Juditom*, čime je obuhvaćena i moderna drama, i dramaturgija pripovijetke i priziv kazališne baštine u slavonskoj inačici komedije *dell'arte*. Između su još uprizoreni Krležini *Glembajevi* (1993.) i suvremeni *Bljesak zlatnog zuba* (1994.)

⁷ Jasen Boko, „Hrvatska drama devedesetih: povratak monologu“, *Nova hrvatska drama. Izbor iz drame devedesetih*, Zagreb: Znanje, 2002, str. 5-28.

⁸ Boris Senker, *Hrestomatija novije hrvatske drame, II. dio, 1941-1995*, Zagreb: Disput, 2001, str. 6-7.

Mate Matišića.

Obnovljena je osječka kazališna zgrada svečano otvorena 27. prosinca 1994. žanrovski slično kao i prije osamdeset i sedam godina, glazbeno-scenskom slikom *Slavonski preporod* s izborom i obradom tekstova Stanislava Marijanovića, a u *Proslovu* su se scenski materijalizirali Reljković, Kanižlić, Katančić i Kozarac, dionici slavonskog kulturnog prostora i predvodnici slavonične *eksplozivnosti*.⁹ U takvom slijedu kazališnih događaja posve je prirodno da je prvi sljedeći repertoarni naslov bio *Zlatousti ili tužni dom hrvatski* Stjepana Tomaša, a budući da je središnji njezin dramski lik Josip Juraj Strossmayer, nije neobično što je premijera bila na 180. obljetnicu biskupova rođenja, 4. veljače 1995., a pet godina poslije pridijevanja njegova imena osječkom sveučilištu.¹⁰ Kulturološki je zanimljivo da je autor dramatizacije osječki suvremeni književnik koji je dvije godine prije premijere napisao najprije roman, a potom ga je dramaturgizirao, u suradnji s Petrom Šarčevićem, još jednim od osvjedočenih osječkih privrženika koji je i režirao predstavu. Šarčević je sebe smatrao i inicijalnim krivcem što je Tomaša uveo u kazalište nagovorivši ga da dramaturgizira i svoju prozu *Smrtna ura* postavljenu u zagrebačkom HNK-u 1989., a koja je proročanski anticipirala događaje u Baranji 1991. Zaključujući svoje izlaganje na – opet! – *Krležinim danima* 1996., te ustvrdivši da povijesna drama izaziva gotovo uvijek izniman interes publike, redatelj je zaključio da je vrijedilo pokušati postaviti tu predstavu jer su su Osječani „s velikim zanimanjem otkrili svoga velikog sugrađanina kao biskupa, političara i privatnu osobu.“¹¹

Povijesni likovi i tematizacija povijesti za hrvatsku su dramu druge polovice 20. stoljeća u službi dramske metafore kojom su hrvatski, ali i drugi europski dramatičari, ispisivali svoje egzistencijalne dileme odabirući određeni povijesni sloj koji je omogućavao alegorijsko prepoznavanje suvremenosti.¹² Dok su šezdesete i sedamdesete godine prošlost koristile da bi prikrile govor o sadašnjosti, krajem osamdesetih i u

⁹ Usp. Vinko Brešić, *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek: Matica hrvatska – Ogranak Osijek, 2004.

¹⁰ Stjepan Tomaš, *Zlatousti ili tužni dom hrvatski. Drama u dva dijela (14 slika s prologom)*. Redatelj Petar Šarčević, scenograf Zlatko Kauzlarić-Atač, asistent scenografa Miro Gavez, kostimografinja Ljubica Wagner, glazba Zoran Juranić. Osobe po redu javljanja: *Strossmayer* – Davor Panić, *Prva suđenica* – Jasna Odorčić, *Druga suđenica* – Ljiljana Krička, *Jelačić / Šokčević* – Milenko Ognjenović, *Sofija* – Sandra Lončarić, *Fra Nedić / Šestak* – Ico Tomljenović, *Tordinac / Vončina* – Krešimir Mikić, *Rački* – Augustin Halas, *Miladinov / Tajnik Kršnjavog* – Saša Anočić, *Adela* – Mira Katić, *Carolyna von Wittgenstein* – Ana Stanojević, *Franz Liszt* – Velimir Čokljat, *Gina* – Anita Schmidt, *Šuhaj* – Hrvoje Barišić, *Kvaternik* – Mario Rade, *Šagovac* – Dražen Kolar, *Mažuranić* – Slaven Špišić, *Starčević* – Darko Milas, *Janković* – Vjekoslav Janković, *Car Franjo Josip* – Đorđe Bosanac, *Papa Pio IX.* – Drago Krča, *Franjo Krežma* – Davor Philips, Tomislav Hühn, *Ana Krežma* – Darija Kordi, *Kršnjavi* – Božidar Smiljanić, *Strossmayerova majka* – Radoslava Mrkšić, *Zastupnici u Saboru* – Tomislav Binder, Slavko Bogdanović, Tomislav Horvat, Ivica Rebić, Josip Slam, Davor Solanović, Nenad Tudaković, *Gosti u salonu kneginje Wittgenstein* – Tatjana Bertok, Lidija Florijan, Kornelija Kočiš, Slavko Bogdanović, Josip Slam, Nenad Tudaković.

¹¹ Petar Šarčević, “Mojih četrnaest osječkih režija”, *Krležini dani u Osijeku. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 296.

¹² Nikola Batušić, *Suvremena hrvatska drama i kazalište 1955-1975.*, u: *Dani hvarskog kazališta. Suvremena hrvatska drama i kazalište (1955-1975)*, sv. XI, Književni krug, Split, 1984., str. 158-164. Usp. i Boris Senker, *Hrestomatija novije hrvatske drame, II. dio (1941-1995)*, Disput, Zagreb, 2000.

devedesetima hrvatski su dramatičari posezali za poviješću u namjeri otvorenog i neskrivenog sučeljavanja sa sadašnjošću i/ili novim, intertekstualnim čitanjem koje je zadiralo i u kulturnu, književnu ali i u političku prošlost. Novopovijesni pristup¹³ u kojemu se povijesni likovi pojavljuju kao *slabi junaci* sa svim svojim ljudskim osobinama i gube mitsku dimenziju neupitne nedodirljivosti, svoj je otisak potražio uglavnom u muškim likovima. Neskriveno i ravnomjerno miješanje povijesnih i književnih likova, ili čak njihovo udvajanje, stavlja pod znak pitanja cijelu kulturnu tradiciju, bez obzira je li riječ o povijesti ili književnosti – nekadašnji jaki subjekti gube svoju snagu, a novi identiteti nastaju proizvoljnim upisivanjem i pridijevanjem značenja pa jedina istina ostaje pohranjena u tekstu, a naučena se povijesna slika propituje, pa i prokazuje.¹⁴ Pišući o uprizorenju *Zlatoustog*, slično je razmišljao i Šarčević naglasivši da je povijesna drama, poput filozofske – prokazana – jer se u njoj pojavljuju problemi interpretacije povijesnih događaja te izazovi određivanja omjera povijesnog i umjetničkog u dramskom tekstu, a to pred iste probleme stavlja i one koji taj dramski tekst žele uprizoriti.¹⁵

Galerija povijesno provjerljivih likova, od Strossmayera i Josipa Jelačića, preko Franje Račkoga, cara Franje Josipa i pape Pija IX., pa do Ante Starčevića, nastavlja se na niz likova u igrokazu osmišljenog u povodu otvorenja kazališta nekoliko mjeseci ranije. U skladu s već istaknutom istobitnom mnoštvenosti, u ovoj se dramatizaciji otkriva još jedno lice hrvatskoga, a time i kazališnog, kulturnog identiteta u kojemu se tematizira Strossmayerova uloga i položaj, posebice s obzirom na njegove stavove o društvu, politici i Crkvi. Tomaš u romanu usporedno uvodi i ljubavnu priču iz suvremenosti u kojoj se televizijski novinar zaljubi u udanu Osječanku dok istražuje Strossmayerovu arhivsku građu, no u dramatizaciji je taj rukavac zanemaren, a ekspanirana je slutnja o intimnom prijateljstvu između biskupa i dviju žena, kneginje Wittgenstein i vojvotkinje Castiglione-Colona, što je urodilo navodno i skrivenom a skupo plaćenom biskupovom bistom. Uvedeni su i likovi dviju vila suđenica, sukladno antičkoj tradiciji, koje na početku drame nagoviještaju Strossmayerovu sudbinu (a u romanu to je naznačeno ljetopisom). Dramska struktura izmijenjena je i početnim Jelačićevim razgovorom s biskupom o kažnjeničkom premještaju u Đakovo, što u romanu dolazi u epilogu. Iako su navedene izmjene utjecale na kompozicijsku koherentnost, one su omogućile i da kraj drame bude posve u znaku zamišljenog završnog razgovora između Strossmayera i Starčevića, dvojice predstavnika koji su se istodobno i na različite načine borili za hrvatsku kulturu, a posljednju riječ Tomaš je prepustio Starčeviću: „Bili vi mudrac komu su oči u glavi, a ja bezumnik koji luta u tami, obojicu će stići ista kob!”¹⁶

Slavoničnost svoga repertoara osječki je HNK u novim sezonama potvrđivao,

¹³ Usp. Julijana Matanović, “Hrvatski novopovijesni roman. Prijedlog definicije”, *Republika*, br. 9-10, 51 (1995), str. 98-114. i *Krsto i Lucijan. Rasprave i eseji o povijesnom romanu*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.

¹⁴ Linda Hutcheon, “Intertekstualnost, parodija i diskurzi povijesti”, *Republika*, br. 1-3, 49 (1994), str. 96-113.

¹⁵ Petar Šarčević, “Mojih četrnaest osječkih režija”, isto.

¹⁶ Stjepan Tomaš, *Zlatousti ili tužni dom hrvatski. Drama*, Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995, str. 47.

primjerice, izvedbama Ivakićevog *Pouzdanog sastanka* (1996.), Bourekovim *Bećarcem* (1998.), Špišićevim *Jugom II* (2003.), Mihaljevićevim etno-mjuziklom *Slavonska rapsodija* i Okrugićevom *Šokicom* (oboje 2008.) te Petričevićevim *Prolaznicima* (2011.), repertoarom koji nastoji uravnotežiti suvremenu dramsku i kazališnu produkciju s identitetom koji je to kazalište baštinilo iz prethodnih stoljeća. Već su *Prolaznici*, oslanjajući se na pojedinačne osobne priče povijesno provjerljivih osječkih stanovnika, nagovijestili pojačan interes za osječku prošlost, a sve je kulminiralo 2012. praizvedbom dramatizacije *Unterstadta*, romana Osječanke Ivane Šojat-Kučić.¹⁷ Već i taj podatak daje naslutiti da nije riječ o „jednostavnoj“ dramatizaciji romana, već o snažnijem redateljskom zahvatu koji u ovoj predstavi uključuje različite dopune poput dijelova Krležine drame *U logoru*, poezije Nikole Šopa, govora Josipa Broza, Euripidovih prizora ili povijesne građe Vladimira Geigera. Osim toga, valja naglasiti da je predstava protkana esekerskim govorom, inačicom njemačkog jezika koja je nastala u kontaktu više njemačkih narječja s negermanskim jezicima koji su se govorili u Osijeku. Ta je odluka pridonijela ugođaju predstave, jednako kao što je redatelj nastojao i oko usađenosti priče u osječku povijesnu zbilju, pa se u tekstu predstave (za razliku od teksta romana) pojavljuju imena nekih važnih Osječana, primjerice kazališnih umjetnika Ace Gavrilovića i Žanke Stokić. Opsežan roman s velikim brojem likova i rasponom povijesnih događaja kojima ih uokviruje – a oni obuhvaćaju vrijeme od Prvog svjetskog rata sve do Domovinskog rata i poslije njega, do suvremenosti – ispričan je kroz nekoliko generacija žena i njihovih obitelji Podunavskih Švaba, zahvaćenih povijesnim vrtlozima, pronalazeći svoju okosnicu u liku mlade žene Katarine i bakine prijateljice Jozefine koja otkriva i osobne obiteljske i javne političke drame. Osječka tema iz pera suvremene autorice jak je poticaj i suvremenim redateljima, posebice Zlatku Svibenu koji se svojim redateljskim ostvarenjima već odavno afirmirao u osječkoj kazališnoj sredini, i režijom nagrađivanog *Cyrana de Bergeraca* E. de Rostanda iz 2005. i Krležinim *Vučjakom* 2014.

¹⁷ Podaci iz programske knjižice: *Unterstadt. Roman jedne osječke obitelji*. Prema istoimenom romanu Ivane Šojat-Kučić i dramatizaciji Nives Madunić Barišić dramatizaciju priredili Zlatko Sviben i Bojan Marotti. Redatelj Zlatko Sviben, dramaturg Bojan Marotti, scenograf Miljenko Sekulić, kostimografkinja Katarina Radošević Galić, skladatelj i izbor glazbe Igor Valeri, oblikovateljica projekcija Željka Fabijanić Šaravanja, oblikovatelj svjetla Radomir Stamenković, suradnik za scensko kretanje Alen Čelić, suradnik za esekerski Velimir Petrović. *Unterodslik* osoba: *Katarina Pavković* – Sandra Lončarić Tankosić, *Jozefina Bittner*, Branka Cvitković, *Mama Elza Richter* – Jasna Odorčić, *Viktorija Richter* – Tatjana Bertok-Zupković, *Rudolf Meier* – Aleksandar Bogdanović, *Francek* – Miroslav Čabraja, *Adolf Meier* – Mladen Vučić, *Greta Meier* – Marija Kob / Ivana Soldo Čabraja, *Klara Meier* – Matea Grabić, *Klara Meier*, *udova Schneider* – Radoslava Mrkšić, *Peter Schneider* – Vladimir Tinto, *Rebeka* – Antonija Pintarić / Katarina Baban, *Marko* – Domagoj Mrkonjić, *Antun Schneider* – Vjekoslav Janković, *Marija Šnajder* – Ljiljana Krička-Mitrović, *Stjepan Pavković* – Mario Rade, *Slaven* – Aljoša Čepel, *Andeo* – Petra Blašković, *Partizani* – Aljoša Čepel i Domagoj Mrkonjić, *Kated Horvat* – Miroslav Čabraja, *Oberleutnant Walter* – Aleksandar Bogdanović, *Infanteristi* – Aljoša Čepel i Domagoj Mrkonjić, *Romanowicz-Russcukova* – Petra Blašković, *Deda Dragan* – Damir Baković, *Snježana* – Katarina Baban / Antonija Pintarić, *Tito* – Miroslav Čabraja, *Žene* – Katarina Baban, Antonija Pintarić, Matea Grabić, *Pioniri* – Katarina Baban, Aljoša Čepel, Matea Grabić, Domagoj Mrkonjić i Antonija Pintarić, *Zbor Švabica* – Danijela Božičević, Jasna Komendanović, Snježana Lakotić, Helga Nemet, Martina Puškarić, Mijana Peteš, Iskra Stanojević i Đurđica Tomaš-Grubešić, *Hor* – Tomislav Binder, Slavko Bogdanović, Ivor Dobrić, Tomislav Horvat i Davor Solanović. Praizvedeno na Osječkom ljetu kulture u Tvrđi 29. lipnja 2012. Premijera u zgradi osječkog HNK-a 5. listopada 2012.

Budući da su obje predstave, i *Zlatousti* i *Unterstadt*, nastale na temelju romana dvoje suvremenih slavonskih autora, valja istaknuti da su kulturnom identitetu osječkog kazališta pridonijeli i oni, suvremenici osječke zbilje. Kad je o kazališnoj recepciji riječ, dva su uporišta u obje predstave – tematsko i formalno. S obzirom na temu, oboje autora odabralo je pisati o prošlosti, oboje su istraživali arhivsku građu služeći se njome u pisanju svojih romana. Oboje su pisali o prešućivanoj prošlosti, ali na različite načine. Zadržavajući se na području povijesnog romana, Tomaš je pisao o „jakim“ povijesnim likovima, povijesnim velikanima, kontaminirajući zakon žanra dodavanjem ljudskih, privatnih detalja u karakterizaciji likova. I. Šojat-Kučić pisala je o „slabim“ povijesnim likovima, naraštajima obitelji čije su sudbine utišane nadziranom i zapovjedenom šutnjom.¹⁸ Oba romana, svaki na svoj način, iskazuju sumnju u povijesnu istinitost – dapače, oba ga narušavaju, potkopavajući prihvaćenu, nadziranu istinu.

Kad je riječ o formalnim obilježjima, oba su romana poslužila kao ishodište za kazališne predstave, što znači da im je prethodila promjena žanra. U slučaju *Zlatoustog* moglo bi se govoriti o dramatizaciji, a u slučaju *Unterstadta* o adaptaciji. Naime, prema suvremenim teorijskim tumačenjima, dramatizacija je pretvaranje epskog teksta u dramski „postupkom koji teži iz sustava epike izlučiti potencijal dramskog i prenijeti ga u novi, dramski tekst“, a adaptacija podrazumijeva prijenos značenja iz proznog izvora sukladno redateljskim zamislima, ali bez zapisivanja čvrsto strukturiranog dramskog teksta, pa ju je prikladno nazvati „redateljskom“ ili „scenskom“.¹⁹ Tomaš je napisao dramatizaciju svog romana koju je tiskalo osječko kazalište, a ona je potom uprizorena u režiji P. Šarčevića. Međutim, budući da je dramatizacija pisana za predstojeću predstavu i budući da su pisac i redatelj vjerojatno surađivali tijekom nastajanja dramskog teksta, može se govoriti i o adaptaciji, posebice s obzirom na činjenicu da taj dramski tekst više u hrvatskim kazalištima nije izvođen i da je rađen za potrebe toga uprizorenja. U slučaju *Unterstadta*, kojemu u podnaslovu stoji – čak i u programskoj knjižici! – da je to „roman jedne osječke obitelji“, piše da su „prema istoimenom romanu Ivane Šojat-Kučić i dramatizaciji Nives Madunić Barišić dramatizaciju priredili Zlatko Sviben i Bojan Marotti“.²⁰ Tezu o adaptaciji podupire i još jedna predstava rađena prema romanu *Unterstadt*, a riječ je o projektu Zagrebačkoga kazališta mladih *Elza hoda kroz zidove* redatelja Ivana Planinića.²¹

Dok je početak devedesetih godina u većinu hrvatskih narodnih kazališta donosio jake povijesne priče o neustrašivosti i domoljublju, druga je polovica devedesetih u osječkom HNK-u započela propitivanjem osječke, slavonske pa i cjelovite hrvatske

¹⁸ O „jakim“ i „slabim“ likovima usp. radove Julijane Matanović navedene u literaturi na kraju rada.

¹⁹ Matko Botić, *Igranje proze, pisanje kazališta. Scenske prerade hrvatske proze u novijem hrvatskom kazalištu*, Zagreb: Hrvatski centar ITI, 2013, str. 26.

²⁰ *Unterstadt*, programska knjižica, Osijek: HNK u Osijeku, 2012, [str. 5].

²¹ Ivana Šojat-Kučić, *Elza hoda kroz zidove*, Zagrebačko kazalište mladih, premijera: 29. svibnja 2014. Redatelj i dramaturg Ivan Planinić, scenografkinja Petra Salarić, kostimografkinja Lora Vran, skladatelj Matija Dedić, fotografkinja Stela Horvat, grafički dizajn Petra Salarić, producent Jure Matulić, oblikovatelj svjetla Alen Marin. Riječ je o predstavi za dvije glumice, Radoslavu Mrkšić i Uršu Raukar.

prošlosti, poznatijih ili manje poznatih osoba iz toga vremena, slažući mozaik pluralistične istobitnosti i mnoštvenosti kulturnog identiteta grada Osijeka i Slavonije. Devedesete godine koje su vapile za pričom o snažnim povijesnim događajima i herojskim osobnostima koje su u njima sudjelovale ne bi li se u prošlošću dekodirali događaji iz sadašnjosti i ne bi li se crpila snaga za budućnost, postupno su u novim desetljećima prerastale u potragu za pričom o anonimnim osobama koje su bile dionici velikih događaja, manje poznatih ili čak prešućivanih. Bez obzira je li riječ o proznom ili dramskom tiskanom tekstu, i *Zlatousti* i *Unterstadt* svoje su mjesto pronašli, osim na polici s knjigama, i na pozornici osječkog kazališta jer su prepoznati kao tkalci kulturnog identiteta. U Tomaševom romanu *Zlatousti* odabran je suvremenik, novinar, koji rasvjetljava kulturnu i političku prošlost te Strossmayerov utjecaj na suvremenu kulturu, a istodobno govori i o svojim sugrađanima. *Unterstadt* je krenuo od važnih povijesnih događaja opisujući anonimne sudbine kako bi rasvijetlio prešućenu prošlost, a redatelj mu je dodao i natruhe povijesnih ličnosti. Između njih smjestili su se već spomenute predstave, poput Petričevićevih *Prolaznika*, koje su u središtu interesa zadržale okvire osječke prošlosti nastojeći načiniti panoramsku sliku grada, ne zahvaćajući dublje u tragiku povijesnih zbivanja. Međutim, obje su odabrane predstave, i *Zlatousti* i *Unterstadt*, iznikle na propitivanju povijesti i položaja njezinih protagonista, bez obzira je li riječ o procjeni udjela velikih povijesnih ličnosti i njihovih postupaka u našoj sadašnjosti, kao u slučaju J. J. Strossmayera, ili se u središtu interesa nalaze velike političke odluke koje su naraštajima krojile obiteljske sudbine, utječući i na suvremenost. Dvije su predstave značajne za analizu kulturnog identiteta osječkoga Hrvatskog narodnog kazališta zato što, iako obje interpretiraju prošlost, snažno progovaraju o sadašnjosti nukajući svoje gledatelje da se zapitaju što i kako dalje. U duhu suvremenih teorijskih strujanja, povijest se sve više doživljava kao kaos koji stihijski spaja i razdvaja ljude, a oni često padaju kao njezina žrtva, bez obzira bila riječ o Strossmayeru ili anonimnim građanima. I jedni i drugi, a i Ante Starčević, imaju svoje mjesto u Osijeku. I važni su u tkanju hrvatskog kulturnog identiteta prerastajući u svojevrjne dramatizacije grada, a onda i neposredno gradeći kulturni identitet osječkoga Hrvatskog narodnog kazališta.

Literatura

1. Batušić, Nikola, "Suvremena hrvatska drama i kazalište 1955-1975", *Dani hvarskog kazališta. Suvremena hrvatska drama i kazalište (1955-1975)* (ur. Nikola Batušić et al.), sv. 11, Split: Književni krug, 1984, str. 158-164.
2. Batušić, Nikola, *Povijest hrvatskog kazališta*, Zagreb: Školska knjiga, 1978. i Antonija Bogner-Šaban, *Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku 1907. – 2007.*, Osijek: HNK, 2007.
3. Boko, Jasen, "Hrvatska drama devedesetih: povratak monologu", *Nova hrvatska drama. Izbor iz drame devedesetih*, Zagreb: Znanje, 2002, str. 5-28.

4. Botić, Matko, *Igranje proze, pisanje kazališta. Scenske prerade hrvatske proze u novijem hrvatskom kazalištu*, Zagreb: Hrvatski centar ITI, 2013.
5. Brešić, Vinko, *Slavonska književnost i novi regionalizam*, Osijek: Matica hrvatska – Ogranak Osijek, 2004.
6. Huntignton, Samuel P., *Who are We? America's Great Debate*, London: Free Press, 2005.
7. Hutcheon, Linda, "Intertekstualnost, parodija i diskurzi povijesti", *Republika*, br. 1-3, 49 (1994), str. 96-113.
8. Ljubić, Lucija – Petranović, Martina, *Repertoar hrvatskih kazališta*, knjiga 5, *Deskriptivna obrada važnijih predstava na hrvatskom jeziku i izvedbi na stranim jezicima hrvatskih izvođača do 1840. godine*, Zagreb: HAZU – AGM, 2012.
9. Matanović, Julijana, "Hrvatski novopovijesni roman. Prijedlog definicije", *Republika*, br. 9-10, 51 (1995), str. 98-114.
10. Matanović, Julijana, "Dramatizacija Tomaševa romana Zlatousti. Od novopovijesnoga romana do povijesne drame", *Krležini dani u Osijeku. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 203-214.
11. Matanović, Julijana, *Krsto i Lucijan. Rasprave i eseji o povijesnom romanu*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2003.
12. Sablić-Tomić, Helena – Rem, Goran, *Slavonski tekst hrvatske književnosti*, Zagreb: Matica hrvatska, 2003.
13. Šarčević, Petar, "Mojih četrnaest osječkih režija", *Krležini dani u Osijeku. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek – Zagreb: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 288-296.
14. Senker, Boris, *Hrestomatija novije hrvatske drame, II. dio, 1941-1995*, Zagreb: Disput, 2001, str. 6-7.
15. Stamać, Ante, "Hrvatski kulturni identitet – što je to?", *Hrvatski identitet*, (gl. ur. Romana Horvat), Zagreb: Matica hrvatska, 2011, str. 145-154.
16. Šojat-Kučić, Ivana, *Unterstadt*, Zagreb: Fraktura, 2009.
17. Šojat-Kučić, Ivana, *Unterstadt*, programska knjižica, Osijek: HNK u Osijeku, 2012.
18. Tomaš, Stjepan, *Zlatousti*, Zagreb: Znanje, 1993.
19. Tomaš, Stjepan, *Zlatousti ili tužni dom hrvatski. Drama*, Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995.
20. Tomaš, Stjepan, *Zlatousti ili tužni dom hrvatski*, programska knjižica, Osijek: HNK u Osijeku, 1995.

CULTURAL IDENTITY OF THE CROATIAN NATIONAL THEATER IN OSIJEK – FROM THE *CHRYSOSTOM* TO *UNTERSTADT*

Abstract

The paper deals with the cultural identity of the Croatian National Theater in Osijek from the 1980s onward, with a special emphasis on the repertoire. In the center of our interest is an analysis of the extent of the contribution of the Osijek-based theater to the creation of the entire Croatian cultural identity, not only the one pertinent to the City of Osijek, especially given the fact that the theater was significantly materially damaged in the war, by virtue of the theatrical repertoire choices. A special attention is given to the dramatization/play of Stjepan Tomaš *Chrysostom*, in which Strossmayer appears as the main character, set in the Osijek National Theater in 1995 and directed by Petar Šarčević, as well as to the award-winning production *Unterstadt*, based on the novel by Ivana Šojat Kuči, and directed by Zlatko Sviben in 2012 in the same theater.

Key words: Croatian National Theater in Osijek, cultural identity, Stjepan Tomaš, Ivana Šojat Kuči, Petar Šarčević, Zlatko Sviben

RAZVOJ KULTURNIH POLITIKA POMOĆU PROGRAMA EUROPSKE PRIJESTOLNICE KULTURE

Europska prijestolnica kulture najdugovječniji je i najuspješniji kulturni program Europske unije, koji je s vremenom evoluirao u alat kulturnog, društvenog i gospodarskog razvoja za gradove i regije. Posredni rezultat provedbe programa EPK od 1985. do danas jest i razvoj urbanih i regionalnih kulturnih politika, odnosno stvaranje pomaka u promišljanju i planiranju kulture, kako u gradovima nositeljima naslova, tako i u samim gradovima kandidatima. 2014. godine Ministarstvo kulture Republike Hrvatske raspisalo je natječaj za imenovanje Europske prijestolnice kulture 2020. godine, s usvojenom višegodišnjom kulturnom strategijom kao preduvjetom prijave. Devet hrvatskih gradova (Dubrovnik, Đakovo, Osijek, Pula, Rijeka, Split, Varaždin, Zadar i Zagreb) predalo je svoje prijave za naslov EPK 2020. Neki od njih strategije kulturnog razvitka usvojili su ranije, a neki neposredno prije predaje prijave. Ove činjenice navode na zaključak da su procesi kulturnog planiranja, odnosno jačanje urbanih kulturnih politika na prostoru Hrvatske uvelike potaknuti inicijativom Europske prijestolnice kulture.

Ključne riječi: Europska prijestolnica kulture, kulturne politike, kulturne strategije, urbani i regionalni razvoj

Uvod

Europska prijestolnica kulture (European Capital of Culture) osvjedočila se kao jedna od najuspješnijih i najdugovječnijih inicijativa Europske unije. Od svojih početaka 1985. godine, kada je funkcionirala kao produljeni kulturni festival, preko rasta i razvoja ideje tijekom 90-ih godina 20. stoljeća, potom prvog desetljeća 21. stoljeća, u kojem se afirmirala kao alat za brendiranje gradova i razvoj kulturnih i kreativnih industrija, ova inicijativa u periodu od 2014. do 2019. godine evoluirala u alat urbanog i regionalnog razvoja na više platformi, uključujući i hrabre iskorake pojedinih kandidatura prema društvenim promjenama. 2014. godine Republika Hrvatska prvi je put uključena u inicijativu. Naime, Ministarstvo kulture te je godine objavilo javni poziv hrvatskim gradovima za podnošenje kandidature za prestižni naslov Europske prijestolnice kulture 2020. godine. Jedan od preduvjeta za podnošenje kandidature, ujedno uključen i u set pitanja na koje su gradovi kandidati odgovarali u svojim prijavama, odnosio se

na dugoročnu kulturnu strategiju. Hrvatski gradovi koji su se odlučili za podnošenje kandidatura prvi put su morali o kulturi promišljati strateški i na višegodišnjem planu, stoga možemo zaključiti kako je inicijativa Europske prijestolnice kulture ujedno bila inicijator urbanog i regionalnog strateškog promišljanja kulture.

Kulturne politike u cilju urbanog i regionalnog razvoja

Kulturna politika pokazala se kao model urbanog (i regionalnog) razvoja koji se uspješno implementira u nizu europskih i svjetskih gradova, s posebnim naglaskom na kulturna megadogađanja, odnosno mega-evente kao razvojne alate kulturnih politika.

Monclus i Guardia ističu projekt Europske prijestolnice kulture kao projekt gradskog brendiranja potencijalno opasan za urbanu regeneraciju, zato što su „...prijestolnice kulture prečesto naglasak uglavnom stavljale na svoj trud u financiranju događanja i projekata koji su dio jednogodišnje proslave, s premalo vremena i investicija okrenutih prema budućnosti.“¹ No, nepobitna je činjenica da korištenje ovakvih događanja velikih razmjera može imati pozitivne utjecaje na urbanu revitalizaciju u svim pogledima, bilo da je riječ o izgradnji nove ili sve češće obnovi i prenamjeni postojeće infrastrukture, obnovi dijelova grada, ili dalekosežnoj orijentaciji na stvaranje radnih mjesta.

U procesu stvaranja urbanog brenda projekt Europske prijestolnice kulture može poslužiti kao iznimno koristan alat. Većina autora najčešće ističe primjer Glasgova (prijestolnica kulture u 1990. godini) kao primjer uspješno transformiranog grada u kojem su gradske vlasti „...koristile događanja ECoC-a kao dio dugoročne strategije, utemeljene na umjetnosti, kojom se pokušalo upravljati ekonomskim, društvenim, te možda najvažnije, promjenama imidža (...) kako bi se omogućio njegov postanak iz čelikom oklopljene kukuljice u prekrasnom post-industrijskog leptira, središte kulturne kreativnosti.“² Nesumnjivo, procesu uspješne urbane transformacije Glasgova pridonio je upravo projekt Europske prijestolnice kulture, jednako kako su Barceloni u urbanoj transformaciji pripomogle Olimpijske igre (iz 1992. godine), a Bilbao otvorenje Guggenheim muzeja (u 1997. godini). Glasgow je u svakom slučaju bio prvi grad „...koji je iskoristio ECoC kao katalizator za ubrzavanje urbane regeneracije, što je rezultiralo ambicioznim programom kulturnih aktivnosti s neviđenom razinom financiranja od strane lokalnih vlasti i privatnih sponzora.“³

Glasgow je svojim pristupom kulturne politike kao inicijatora urbanih promjena poslužio kao primjer drugim gradovima, jer projektom Europske prijestolnice kulture „...nije obuhvatio samo kulturu, nego i druge elemente koji su odražavali identitet

¹ Javier Monclus i Manuel Guardia: *Culture, Urbanism And Planning (Heritage, Culture and Identity)*; Hampshire, Ashgate Publishing; 2006.:206.

² Luke Binns: *Capitalizing on culture: An evaluation of culture-led urban regeneration policy*; Dublin, Dublin Institute of Technology, <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=futurescart> (20. svibnja 2015.);

³ Beatriz García: *Cultural Policy in European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future*, u: *Special edition on Cultural Policy and Regeneration, Local Economy*; br.4. vol. 19.; 2004.:319.

Glasgowa, poput dizajna, projektantstva, arhitekture, izgradnje brodova, religije i sporta; distribucija aktivnosti nije bila ograničena samo na gradsko središte, nego i na vanjska područja, s namjerom dosezanja i stimulacije sudjelovanja među manje privilegiranim zajednicama; uključivanje nosećih nacionalnih tvrtki i istovremeno međunarodnih zvijezda kao potpora rastućim lokalnim umjetnicima i izvornim organizacijama; te alokacija financijskih sredstava kako za privremene aktivnosti, tako i za trajnu kulturnu infrastrukturu.⁴⁴

Urbane kulturne politike

Kultura se može promatrati u domeni razvojne politike urbanog područja, posebno u post-industrijskim gradovima, koji još nisu pronašli model zaustavljanja urbanog propadanja, te model daljnjeg razvoja u ekonomskom i društvenom pogledu. Garcia ističe nužnost „...proširenja pristupa urbanoj kulturnoj politici i unapređenja retorike u upotrebi unutar kulturne i umjetničke zajednice, zbog dostizanja brzo mijenjajućih pristupa prema ekonomskoj regeneraciji baziranoj na kulturi, u vladajućim i korporativnim krugovima.“⁴⁵

Dragičević Šešić ističe važnost integralnog kulturnog razvoja u urbanim sredinama, te navodi četiri ključna razloga za primjenu ovog principa: 1. „važan faktor odnosi se na osjećaj blagostanja u gradu, u okruženju u kojem provodimo živote (...); 2. kvaliteta kulturnog života je važan motiv za više upravljače i poduzetnike koji su već postigli poslovne rezultate (...); 3. važnost kreativnih industrija kao takvih – za zapošljavanje, diverzifikaciju gospodarstva (...), za porast kvalitete gospodarstva (...); 4. poboljšavanje eksterne slike, da grad postane poznat po ulaganjima i suradnji s drugim poslovima, te po proizvodima i onome što nudi u turističkom i kulturnom smislu.“⁴⁶

Kulturna politika u gradovima ima veliku važnost, a kultura se u suvremenom i prema razvoju orijentiranom gradu više ne može i ne smije gledati kao proračunski trošak. Ulaganje u kulturu mora postati razvojna stavka proračuna, usmjerena prema urbanoj transformaciji, posebice u postindustrijskim urbanim sredinama. Kulturna se politika tako može promatrati s tri različita gledišta: „...kao dio integralne razvojne politike grada; kao napor za unapređivanje vođenja kulturnog sustava (od proizvodnje do sudjelovanja); te kao pokušaj promjene imidža grada (gradski marketing).“⁴⁷

Dragičević Šešić naglašava kako postoji najmanje šest faza u procesu planiranja kulturne politike, čije bi zanemarivanje moglo dovesti do neuspješnosti brendiranja grada kao kulturnog odredišta: 1. „podizanje javne svijesti o potrebi novog koncepta kulturne politike i strateškog planiranja, te potvrda odluke gradskog vijeća i formiranje organizacijskog odbora za finaliziranje projektne ideje (...); 2. dijagnoza kulturnog stanja

⁴ Idem, 319.

⁵ Idem, 318.

⁶ Milena Dragičević Šešić: *Culture as a resource of City Development*; The Creative City: Crossing Visions and New Realities in the Region (ur: Nada Švob Đokić); Zagreb, Institut za međunarodne odnose; 2007.: 45.

⁷ Idem, 47.

unutar gradskog područja kroz empirijsko i desk istraživanje (prikupljanje podataka), analiza podataka i stvaranje indikatora razvoja, identifikacija problema i potencijala, te finalna dijagnoza stanja; 3. gradske vlasti donose dokument politike – razvojni grafikon – razvijen kroz javnu raspravu, konzultacije, te kroz zajedničku identifikaciju potreba i izazova (...) usvajanje dokumenta politike na gradskom vijeću; 4. elaboriranje strateškog plana – uključuje identifikaciju ključnih razvojnih strategija na globalnoj razini, s definiranim vremenskim okvirom, sektorske planove djelovanja, identifikacija ključnih rukovodilaca (s definiranim odgovornostima), stvaranje radne verzije strateškog plana (komunikacija s donositeljima odluka, medijima, širom javnosti itd.) (...); 5. utvrđuje se monitoring implementacije, s evaluacijom i javnom debatom na sredini procesa, kako bi se otklonile sve potencijalne greške (revizija); 6. evaluacija prvog strateškog razdoblja – početak novog ciklusa planiranja; proces u stvari počinje iznova, alim iskustva monitoringa pružaju lekcije za učenje iz prakse.“⁸

Bianchini i Parkinson izdvojili su tri ključne urbane teorije povezane s problematikom kulturne politike gradova, primjenjujući je kasnije na analizu kulturne politike grada Glasgova: 1. „Suvremena promocija urbane kulture može se definirati kao element lokalne ekonomske politike koja se koristi za ublažavanje negativnih učinaka bolne tranzicije iz industrijske u post-industrijsku ekonomiju. U ovom modelu kultura se definira ekonomskim riječnikom s pratećim mjerilima primijenjenim u analizi politike: ulaganja, utjecaj, zaposlenost, izravni i neizravni učinci na prihod, društveno i prostorno pozicioniranje itd. Kultura je tada povezana s poslovnim uslugama, s turizmom i zabavnom industrijom kao dio uske definicije urbane regeneracije vođene ciljevima stvaranja zaposlenosti. 2. Kulturna politika, bila ona definirana kao formalna politika ili ne, može se koristiti kao dio lokalnog odgovora, možda kao strategija sama po sebi, za globalizaciju kapitala i političkih potreba, u angažiranju svih raspoloživih resursa za privlačenje i zadržavanje međunarodnih ulaganja. Kulturna politika tada postaje uporište marketinga mjesta, gdje se gradovi natječu s protivnicima (drugim gradovima) kako bi se pohvalili svojim vlasništvom nad velikim slikarima, lijepom arhitekturom, simfonijskim orkestrima ili rock glazbenicima. Ovisno o publici, lokalna kultura se pakira i prepakira kako bi postala poticaj (...) za potencijalne unutarnje ulagače; ‘urbani nositelj’ (...) koji će privući novi razvoj imovine; ili jednostavno dobra ideja (...) za urbano oglašavanje. 3. Alternativno, kultura u kontekstu urbane regeneracije može biti dio onog što je poznato kao ‘mobilizacija spektakla’ (...). Uzevši u obzir negativnu perspektivu, kultura kao urbani spektakl se grubo koristi istovremeno za opravdavanje i nagrađivanje suvremenih urbanih životnih stilova. (...)“⁹

⁸ Idem, 47.-48.

⁹ Franco Bianchini i Michael Parkinson: *Cultural policy and urban regeneration: the West European experience*; Manchester, Manchester University Press; 1994.:22.-23.

Kulturna politika Republike Hrvatske i razvoj

U svrhu definiranja strategija kulturnog razvoja u Hrvatskoj tijekom 90-tih godina prošlog stoljeća resorno Ministarstvo kulture izdvojilo je pet ključnih prioriteta: „Očuvanje kulturne baštine (...); Oživljavanje nacionalnog imidža i identiteta, uključujući festivale, te predstavljanje povijesti. (...); Povezivanje gore navedenog (oživljavanje kulturne baštine i oživljavanje nacionalnog imidža i identiteta; op.a.) s hrvatskom turističkom ponudom (...); Daljnja kompjutorizacija kulturnih ustanova i aktivnosti (...); Poticanje koordinacije i stručne suradnje na svim razinama vlasti (...)“¹⁰

Nacionalna definicija istaknuta u osvježenom tekstu kulturne politike definira kulturu kao „...sve oblike intelektualnog i umjetničkog izražavanja simboličkog kulturnog identiteta, pripadanja, ponašanja i običaja, te takvih industrijskih proizvoda, uključujući medije, proizvedene za provođenje slobodnog vremena i oblikovanje ljudskih stavova.“¹¹

Ciljevi, odnosno prioriteti kulturne strategije trebaju se ponovno definirati i prilagoditi izazovima i trendovima u 21. stoljeću. Svakako treba uzeti u obzir činjenicu da su prioriteti nastajali u vrijeme prvih godina demokracije i ratnih, odnosno poslijeratnih zbivanja na prostoru Hrvatske. Danas svakako treba staviti naglasak na: održavanje i očuvanje kulturne baštine kao ključnog elemenat, ali uz pojačan naglasak na digitalizaciju, revitalizaciju i promociju baštine na domaćem i inozemnom planu; kulturni turizam kao dugoročno održivi oblik razvoja ove gospodarske djelatnosti u Hrvatskoj; kulturne institucije trebaju pratiti upravljačke i komunikacijske trendove; treba održavati i pojačavati kulturnu suradnju između svih razina vlasti, ali i pojačati suradnju između kulturnih institucija unutar zemlje, ali i na prekograničnom te interregionalnom i makroregionalnom planu.

Osim toga, nužno je nadodati i sljedeće prioritete hrvatske nacionalne kulturne politike u predstojećem razdoblju: poticanje i razvoj sektora kulturnih i kreativnih industrija (kazališno, filmsko, glazbeno i drugo stvaralaštvo, muzejska i galerijska djelatnost i sl.); poticanje kulturnog poduzetništva, odnosno generiranje profitabilnosti u kulturnom i kreativnom sektoru; usklađivanje s europskim kulturnim politikama i korištenje europskih integracijskih procesa za promociju hrvatske kulture; korištenje pozitivnih elemenata globalizacije (mogućnost transkulturnog povezivanja i širenja ideja i proizvoda nacionalne kulture na globalnoj pozornici), te izbjegavanje negativnih strana globalizacije (opasnosti gubljenja identiteta u mekdonaldizaciji, odnosno amerikanizaciji svjetske kulture); poticanje razvoja koncepata kreativnih gradova kroz samostalne inicijative i postojeće inicijative u sklopu UNESCO-a i programa Europske unije Kreativna Europa.

¹⁰ Charles Landry (ur.): *Hrvatska kulturna politika: Od prepreka do mostova*; Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske; 1998.:16.

¹¹ Culturalpolicies: General objectives and principles of cultural policy; <http://www.culturalpolicies.net/web/croatia.php?aid=22> (22.svibnja 2015.)

Andrea Zlatar Violać (ministrica kulture RH prosinac 2011. – ožujak 2015.), u jednom od svojih prvih intervjua ističe kako se zastarjeli koncept kulturnih politika treba zamijeniti s razvojnim modelom utemeljenim na kulturnoj strategiji u devet točaka: 1. „decentralizacija odlučivanja i financiranja u području kulture kojim bi se omogućio ravnomjeran razvoj svih hrvatskih regija i sredina; poticanje participativne kulturne politike u odlučivanju; 2. izrada strategijskih dokumenata kulturne politike od nacionalne, preko regionalne i lokalne razine do pojedinačnih institucija; 3. stvaranje uvjeta za ravnopravan razvoj institucionalne i nezavisne kulture, putem promjena u načinu financiranja – stvaranjem nezavisnih fondova i multipliciranjem izvora financiranja te promjenom jednogodišnjeg u višegodišnji ciklus financiranja; 4. transformacija postojećih institucionalnih modela, uz jačanje kulturnog menadžmenta, u smjeru promjene odnosa fiksnih i programskih troškova, te jačanje mehanizama unutarne i vanjske evaluacije; 5. posebno podupiranje umjetnički inovativnih i estetski ne-trendovskih projekata kao izazov postojećem; 6. podupiranje projekata poput ‘umjetničkih kuća’ te ‘rasadnika kulture’, ponajprije namijenjenih razvoju kulturne proizvodnje mladih, potpora razvoju kulturnih i kreativnih industrija te poticajne mjere porezne politike za ulaganje u kulturu; 7. intersektorsko povezivanje kulture, gospodarstva, informatičkih tehnologija i turizma; 8. nužnost uvođenja edukativnih programa u kulturi te sustavno povezivanje kulturnog i obrazovnog sektora, od nižega do visokog obrazovanja; 9. nužnost legislativnih promjena u području autorskih prava, posebno u odnosu na nove oblike distribucije umjetničkih i kulturnih sadržaja (e-knjiga, internet i nove tehnologije).“¹²

Prevladavanje kulturnih, političkih i ekonomskih konflikata – put prema uspješnoj prijestolnici kulture

Evolucijom programa Europske prijestolnice kulture od samih početaka do danas, možemo govoriti i o stvaranju novog modela upravljanja kulturom, svojevrsnog EPK modela kulturalnog menadžmenta, koji u svojem fokusu ima dugoročni i sveobuhvatni urbani i regionalni razvoj, a gdje je kultura pokretač pozitivnih promjena koje utječu na društvo i gospodarstvo te, naravno, i na sam kulturni razvitak grada i regije. Komparacija karakteristika triju modela kulturalnog menadžmenta vidljiva je u sljedećoj tablici.

¹² Branka Džebić i Andrea Zlatar Violać: Naslijedili smo letargiju i intelektualni zamor u kulturi; <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=9EA6E1D4-4431-4D3D-8E27-F473F478B61B> (12. siječnja 2012.)

Tablica 1. Komparacija karakteristika modela kulturalnog menadžmenta

	Stari model kulturalnog menadžmenta	Novi model kulturalnog menadžmenta	EPK model kulturalnog menadžmenta
<i>Budžetiranje</i>	financirano iz državnog i/ili gradskog, te regionalnog proračuna	tržišno financiranje – od prodaje ulaznica, suvenira...	kombinacija javnog/državnog financiranja i tržišnog učinka pred-EPK, EPK i post-EPK sadržaja
<i>Upravljanje</i>	strogo hijerarhijski lanac zapovijedanja, model 'institucija kulture'	manje formalizirano, usmjereno na učinke kulture	privremene upravljačke strukture; kombinacija gospodarskog, političkog i kulturnog sektora u upravljačkoj strukturi – efekt sinergije
<i>Stabilnost zaposlenja</i>	zajamčena stabilnost radne snage, jedno radno mjesto za cijeli radni vijek	fleksibilnost radne snage i mogućnost napredovanja	privremeno (projektno) zapošljavanje
<i>Strateško planiranje u kulturi</i>	izostanak ili deficit strateškog planiranja	strateško planiranje kao odrednica poslovanja u kulturnom sektoru	strateško planiranje u cilju uspješne realizacije projekata
<i>Odnosi s javnošću i prezentacija kulture</i>	kulturni sadržaj dovoljno je atraktivan sam po sebi da privuče posjetitelje; kulturni sadržaj treba prezervirati, a ne prezentirati	kulturni sadržaj je proizvod koji sudjeluje u tržišnoj utakmici i treba ga što bolje predstaviti	kulturni sadržaji su zabavni i dio višemjesečnog festivala; sudjelovanje građana u kreiranju sadržaja je poželjno
<i>Učinci kulture</i>	očuvanje baštine	financijski učinak kulture kroz prodaju sadržaja	kultura kao pokretač ekonomskih i društvenih promjena

Izvor: Maja Lamza-Maronić, Jerko Glavaš i Igor Mavrin: Towards a new model of cultural management – The European Capital of Culture programme; Interdisciplinary Management Research VIII (ur.: Urban Bacher et al.); Osijek, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Hochschule Pforzheim; 2012., str. 186.

Integriranje kulturnih politika grada u druge oblike urbanih politika nužno može dovesti i do konflikata interesa, tako da EPK model kulturnih politika i kulturnog menadžmenta u samom sebi nužno nosi i klicu potencijalnog razdora i kamen spoticanja za uspješnu implementaciju projekata i programa u gradu nositelju EPK naslova. Izdvojimo ovdje tri kategorije interesa unutar EPK megadogađanja – kulturne, političke i ekonomske – i prikazimo ih u tablici.

Tablica 2. Komparacija suprotstavljenih kulturnih, političkih i ekonomskih interesa EPK megadogađanja

Kulturni interesi	Politički interesi	Ekonomski interesi
<ul style="list-style-type: none"> • razvoj kulturnog života i kulturnih sadržaja u gradu i regiji; • obnova, očuvanje i prezentacija kulturne baštine; • podizanje gradske kulturne ponude na europsku i svjetsku razinu; • povećavanje ugleda gradske kulture u zemlji i inozemstvu; • promocija grada kao ‘grada kulture’; • jačanje samopouzdanja i ponosa građana gradom i kulturom grada; • vidljivost kulture grada u europskim i svjetskim medijima; • prilika za postojeći kulturni sektor grada; 	<ul style="list-style-type: none"> • korištenje EPK događanja u promidžbene svrhe za gradsku vlast; • prikupljanje političkih bodova kod djelatnika u kulturnom sektoru; • prikupljanje političkih bodova kod poslodavaca i djelatnika u turizmu, ugostiteljstvu i građevinskom sektoru; • korištenje investicijskih ulaganja u (pred) izborne svrhe; • promocija grada i regije u zemlji i inozemstvu – predstavljanje uspjeha EPK kao uspjeha gradske vlasti; • prilika za pokazivanje gradske kulture u cilju političke promocije; 	<ul style="list-style-type: none"> • razvoj kulturnih i kreativnih industrija u gradu i regiji; • razvoj turizma i ugostiteljske djelatnosti; • razvoj građevinskog sektora kroz novi infrastrukturni investicijski ciklus; • promocija grada i regije u zemlji i inozemstvu u cilju privlačenja posjetitelja; • interes glavnih pokrovitelja te srednjih i manjih sponzora zbog veće vidljivosti i prepoznatljivosti na europskoj razini; • prilika za dovođenje velikih imena iz svjetske kulturne scene, te blockbuster izložbi zbog ostvarivanja profita;

Kulturni interesi	Politički interesi	Ekonomski interesi
<ul style="list-style-type: none"> • uključivanje socijalno depriviranih i društveno marginaliziranih skupina u kulturni život grada (neobrazovani, nacionalne i ostale manjine, beskućnici, siromašni...); • promicanje domaće kulture zbog jačanja svijesti o pripadnosti europskoj kulturnoj zajednici uz uvažavanje prava na različitost; • dugoročni društveni i infrastrukturni razvoj grada kao prilika za stvaranje nove publike za domaću kulturu. 	<ul style="list-style-type: none"> • prilika za političku promociju kroz društveno korisne socijalne projekte; • promicanje domaće kulture kao dijela europskog kulturnog korpusa u svrhu političke promocije projekta; • dugoročni društveni i infrastrukturni razvoj grada i regije kao politički benefit. 	<ul style="list-style-type: none"> • prilika za elitizaciju i dobro unovčavanje gradske i uvozne kulture; • promicanje domaće kulture kao europske u cilju boljeg pozicioniranja na europskom kulturnom tržištu; • dugoročni društveni i infrastrukturni razvoj grada kao prilika za povećanje domaće potrošnje.

Izvor: uredio autor

Konflikti između kulturnih, političkih i ekonomskih (KPE) interesa EPK projekta mogu imati više dimenzija: 1. sukob kulturnih i ekonomskih interesa (K-E konflikt) – definiran je suprotstavljenim stavovima o programskoj i razvojnoj orijentaciji EPK projekta, gdje kulturni sektor inzistira na kulturnom i društvenom razvoju grada, dok ekonomski sektor promiče gospodarski razvitak; npr. razvoj i/ili oživljavanje gradske kulturne scene nasuprot razvoja kulturnih i kreativnih industrija u gradu i regiji u cilju gospodarskog probitka; 2. sukob kulturnih i političkih interesa (K-P konflikt) – određen je konfliktom između kulturne i političke elite grada uključene u realizaciju EPK projekta zbog različitosti stavova; npr. sukob oko broja članova iz kulturnog i političkog sektora u upravljačkoj strukturi projekta; 3. sukob političkih i ekonomskih interesa (P-E konflikt) – proizlazi iz suprotstavljenih stavova političkog i gospodarskog sektora grada i regije, gdje političke elite nastoje EPK projekt žele iskoristiti u vlastitu promociju, nasuprot gospodarskih subjekata koji žele od EPK ostvariti financijski probitak; npr. inzistiranje na određenim kulturnim sadržajima koji će donijeti manju financijsku, ali veću političku dobit; 4. sukob kulturnih, političkih i ekonomskih interesa (K-P-E konflikt) – u kojem su suprotstavljene sve tri interesne sfere, te gdje svaka od strana želi za sebe ostvariti maksimalnu korist (materijalnu i/ili nematerijalnu), zanemarujući pritom interese

preostalih strana; npr. forsiranje domaće kulturne ponude (kulturni sektor) vs. inzistiranje na nacionalnim kulturnim sadržajima (politički sektor) vs. dovođenje međunarodnih zvijezda/blockbustera (ekonomski interes).

Svi sukobi nastaju inzistiranjem i forsiranjem unilateralnog stava, bez uvažavanja šire slike. No, kulturni, politički i ekonomski interesi neizbježni su u megadogađanju poput Europske prijestolnice kulture i stoga je nužno raditi na prevladavanju i uklanjanju konflikata, te pronalaženju zajedničkih ciljeva u svrhu dugoročnog društvenog i gospodarskog razvoja grada, uz (minimalnu) političku kontrolu i usmjeravanje. Inzistiranje na neutralnoj organizacijskoj strukturi, lišenoj političkih utjecaja, uz usmjeravanje cjelokupnog urbanog i regionalnog razvoja (društvenog, kulturnog i ekonomskog) put je prema uspješnoj EPK praksi.

Kulturne politike, dugoročne kulturne strategije i hrvatski gradovi kandidati za naslov Europske prijestolnice kulture 2020.

Devet hrvatskih gradova odlučilo se kandidirati za naslov Europske prijestolnice kulture – Dubrovnik, Đakovo, Osijek, Pula, Rijeka, Split, Varaždin, Zadar i Zagreb. Do datuma predaje prijavne knjige preSelekcijske faze – 17. travnja 2015., gradovi su trebali imati usvojene dugoročne kulturne strategije. Donosimo pregled naziva strateških dokumenata i perioda njegove primjene.

Tablica 3. Dugoročni strateški dokumenti hrvatskih gradova kandidata za naslov Europske prijestolnice kulture 2020. godine

Grad	Naziv strateškog dokumenta	Period primjene
Dubrovnik	Strategija razvoja kulture Grada Dubrovnika	2015. – 2025.
Đakovo	Strategija kulturnog razvitka Grada Đakova	2015. – 2020.
Osijek	Strategija kulturnog razvitka Grada Osijeka	2014. – 2020.
Pula	Kulturna strategija Grada Pule	2014. – 2020.
Rijeka	Strategija kulturnog razvitka Grada Rijeke	2013. – 2020.
Split	Strategija razvitka kulture Grada Splita	2015. – 2025.
Varaždin	Strategija razvoja kulture Hrvatski sjever	2015. – 2030.
Zadar	-	-
Zagreb	Strategija kulturnog i kreativnog razvitka Grada Zagreba	2015. – 2022.

Izvor: Uredio autor

Grad Zadar do predaje prijavne knjige nije imao usvojenu kulturnu strategiju, no preostali gradovi uspjeli su izglasati ovaj dokument u sklopu sjednica svojih gradskih vijeća. Usvajanje dugoročnih kulturnih strategija kao preduvjet kandidature potaknuo je

hrvatske gradove na strateško promišljanje kulture i njezinog potencijala za sveukupni urbani i regionalni razvoj, uključujući gospodarske i društvene elemente. No, datumi usvajanja pojedinih hrvatskih gradova-kandidata (Đakovo, Split, Zagreb) pozicionirani nekoliko tjedana ili nekoliko dana prije samog datuma predaje onemogućili su javnu raspravu i inkluziju građana u planiranje kulturnih sadržaja u istim gradovima. Posebno se ističe Varaždin, koji je usvojio strateški dokument na razini regije (Hrvatski sjever) koja nema politički legitimitet, ali je kulturno i interesno povezana. Ističe se i period primjene strategije od 2015. do 2030. godine, koji uvelike odudara od uobičajene 2020. – 2025. godine za preostale gradove kandidate.

Osvrnimo se i na elemente samih strategija, koje donosimo u tablici.

Tablica 4: Hrvatski gradovi kandidati za Europsku prijestolnicu kulture – pregled osnovnih elemenata kulturnih strategija

Grad	Ključni elementi i ciljevi kulturne strategije
Dubrovnik	<ol style="list-style-type: none"> 1. Održivo upravljati kulturnom baštinom, čuvati prostor i razvijati infrastrukturu za kulturne potrebe. 2. Razvijati kulturno stvaralaštvo i jačati suvremenu kulturnu produkciju. 3. Razvijati publiku, kulturne potrebe građana i posjetitelja grada. 4. Oblikovati i provoditi kulturnu politiku grada.
Đakovo	<ol style="list-style-type: none"> 1. Opći ciljevi: Čuvati i promicati raznolikost kulture u gradskom prostoru, povećati osjećaj građana da pripadaju zajedničkom kulturnom prostoru, koji opet pripada hrvatskom i europskom kulturnom prostiru te poticati doprinos kulture dugoročnom razvoju Đakova. 2. Specifični ciljevi: Očuvati postojeće kulturne potencijale, revitalizirati i obnoviti ugrožene vrijednosti i infrastrukturne objekte. Povećati paletu, raznolikost i europsku dimenziju kulturne ponude, uključujući i transnacionalnu suradnju. Proširiti pristup kulturi i sudjelovanje u kulturi. Ojačati kapacitet kulturnog sektora i njegove veze s drugim sektorima. Povećati međunarodni profil grada pomoću kulture.

Osijek	<ol style="list-style-type: none"> 1. Pozicionirati Osijek kao otvoren i napredan grad, središte šire regije i atraktivnu lokaciju za poduzetništvo i zapošljavanje kandidiranjem za Europsku prijestolnicu kulture 2020. 2. Kreirati uvjete i potaknuti razvoj kreativnosti i inovativnosti, osobito na regionalnom Sveučilištu, te razvijati sektor kreativne industrije i nezavisne, izvaninstitucionalne kulturne scene u Osijeku i regiji. 3. Osnažiti veze i modele suradnje među razvojnim dionicima različitih sektora (gospodarstvo, uprava, akademska zajednica, civilno društvo) radi stvaranja dinamične i perspektivne sredine atraktivne za življenje i ostanak mladih ljudi.
Pula	<ol style="list-style-type: none"> 1. Umrežavanje institucija, nezavisne scene i pojedinaca: unapređivanje međusobne komunikacije i stvaranje suradničkih platformi. 2. Razvoj publike: povećanje broja korisnika/publike i produbljivanje razumijevanja umjetničkih djela. 3. Intersektorska suradnja: uključivanje kulture u ekonomske i socijalne razvojne programe.
Rijeka	<ol style="list-style-type: none"> 1. Očuvanje postignutog stupnja kulturnog razvitka, uz stvaranje financijskih, materijalnih i drugih uvjeta za brži razvoj kulturnih djelatnosti, 2. Podizanje razine kvalitete kulturnih dobara i usluga na svim područjima, 3. Povećanje dostupnosti kulturnih dobara i usluga koje se financiraju iz proračuna Grada Rijeke, 4. Organizacijsko i upravljačko osuvremenjivanje ustanova u kulturi kojima je osnivač Grad Rijeka, 5. Obnova kulturne infrastrukture čiji je vlasnik Grad Rijeka, 6. Potpora razvoju nezavisne kulture, 7. Poticanje razvoja kulturnih i kreativnih industrija, 8. Jačanje međunarodne prepoznatljivosti Rijeke kao „grada kulture i kreativnosti“, 9. Unapređenje razvoja kulturnog turizma, 10. Jačanje međusektorske suradnje, 11. Informatizacija i digitalizacija kulturnih ustanova, 12. Jačanje umjetnosti u javnom prostoru, 13. Promicanje i razvoj kulturnog i umjetničkog obrazovanja.

Split	<ol style="list-style-type: none"> 1. Dugoročni strateški ciljevi ishodište imaju u viziji i misiji ove Strategije. Njihovo provođenje kasnije će se detaljno elaborirati u trećoj točki gdje se govori o metodološkim paradigmatama, resursima i širini zahvata kojim se kroz realizaciju postavki ovog dokumenta žele uspostaviti parametri za upisivanje Splita kao znatnog regionalnog i europskog kulturalnog centra i centra kulturalnog turizma. 2. Uz te ciljeve vezano je organiziranje i provođenje priprema, te realizacija projekta Splita kao kandidata za EPK. Slijedno tome, u razdoblju od 2020.-2025. središnji je cilj nastavak iskoraka u širu zajednicu i menadžment kvalitativnog iskoraka postignutim programima realiziranim do 2020. godine.
Varaždin	<i>Strategija nije javno dostupna.</i>
Zadar	<i>Nije usvojena strategija kulturnog razvitka.</i>
Zagreb	<ol style="list-style-type: none"> 1. Očuvati, zaštititi i promicati materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu, poduprijeti razvoj i raznolikost kulturnog i umjetničkog stvaralaštva kao doprinos kvaliteti života građana te prepoznatljivosti kulture grada Zagreba. 2. Povećati interes, znatiželju, sudjelovanje i uključivanje građana u kulturne aktivnosti. 3. Poduprijeti i prepoznati važnost kreativnih industrija kao pokretača gospodarskog rasta. 4. Unaprijediti međusektorsku suradnju i suradnju gradskih javnih, privatnih i civilnih kulturnih organizacija na području Grada Zagreba i pružiti poticaj europskoj dimenziji kulturne suradnje. 5. Osigurati izvrsnost upravljanja kulturom Grada Zagreba jačanjem kapaciteta i upravljačkih sposobnosti nadležnog gradskog ureda 6. Ojačati i unaprijediti kapacitete organizacija u području umjetnosti i kulture. 7. Omogućiti financijsku održivost perspektivnih projekata, programa i poduzetničkih pothvata kulturnih i kreativnih industrija.

Izvor: uredio autor, prema podacima iz kulturnih strategija navedenih u Tablici 3

Vidljivi su brojni zajednički elementi kulturnih strateških dokumenata hrvatskih gradova, poput razvoja sektora kulturnih i kreativnih industrija, jačanje intersektoralne suradnje, međunarodno umrežavanje kulturnih djelatnika i institucija, razvoj kulturnog turizma, financiranje kulture itd. Kandidatura za naslov Europske prijestolnice kulture svakako je potaknula hrvatske gradove na promišljanje kulturnih politika izvan uobičajenog top-down modela, s nacionalnim kulturno-političkim dokumentom kao jedinim izvorom strateških odrednica.

Zaključna razmatranja

Od 27. do 29. svibnja 2015. devet je hrvatskih gradova kandidata predstavilo sažetke svojih prijavnih knjiga pred međunarodnim povjerenstvom, nakon čega je objavljena odluka o ulasku četiri grada u finalni krug – Dubrovnik, Osijek, Pula i Rijeka. Rok za predaju druge, proširene prijavnice jest veljača 2016., dok bi prvi hrvatski grad s naslovom Europske prijestolnice kulture trebao biti poznat početkom travnja 2016. neovisno o ishodu samog finalnog natjecanja, određeni zaključci mogu se donijeti i između dva kruga odlučivanja: nadmetanje za naslov Europske prijestolnice kulture 2020. potaknulo je hrvatske gradove na usvajanje dugoročnih kulturnih strategija i promišljanje kulturne politike kao integralne politike urbanog i regionalnog razvoja; izostanak Zagreba u drugom krugu natjecanja ukazuje na trend nepopularnosti imenovanja glavnih gradova prijestolnicama kulture; uključenje Đakova u kandidaturu u prvom krugu dokaz je da i manji gradovi mogu i trebaju promišljati svoje kulturne politike i određivati smjernice razvoja, a ujedno bi moglo biti i primjer drugim gradovima slične veličine za usvajanje strategije kulturnog razvitka; ulazak Osijeka u drugi krug, uz bok financijski bogatijih i kulturno prepoznatljivijih Dubrovnika, Pula i Rijeke, dokaz je da se programom Europske prijestolnice kulture mogu afirmirati i europski i globalno manje vidljive kulturne inicijative.

Gradovima koji nisu prošli sito prve evaluacije, kao i trima gradovima iz drugog kruga koji ne budu proglašeni prijestolnicom kulture, u nasljeđe ostaju strateški dokumenti kao temelj odlučivanja i planiranja kulture.

Literatura

1. Bianchini, F., Parkinson, M.: *Cultural policy and urban regeneration: the West European experience*; Manchester, Manchester University Press; 1994.
2. Binns, L.: *Capitalizing on culture: An evaluation of culture-led urban regeneration policy*; Dublin, Dublin Institute of Technology, <http://arrow.dit.ie/cgi/viewcontent.cgi?article=1004&context=futuresacart> (20. svibnja 2015.);
3. *Cultural policies: General objectives and principles of cultural policy*; <http://www.culturalpolicies.net/web/croatia.php?aid=22> (22. svibnja 2015.)
4. Dragičević Šešić, M.: *Culture as a resource of City Development; The Creative City: Crossing Visions and New Realities in the Region* (ur: Švob Đokić, N.); Zagreb, Institut za međunarodne odnose; 2007.:39.-55.
5. Džebić, B., Zlatar Violać, A.: *Naslijedili smo letargiju i intelektualni zamor u kulturi*; <http://www.vjesnik.hr/Article.aspx?ID=9EA6E1D4-4431-4D3D-8E27-F473F478B61B> (12. siječnja 2012.)
6. García, B.: *Cultural Policy in European Cities: Lessons from Experience, Prospects for the Future*, u: Special edition on Cultural Policy and Regeneration, Local

- Economy (br.4., vol. 19.); 2004:312.-326.
7. Grad Dubrovnik: *Strategija razvoja kulture Grada Dubrovnika 2015. – 2025.*; Dubrovnik, Grad Dubrovnik; 2014.
 8. Grad Đakovo: *Nacrt strategije kulturnog razvitka Grada Đakova 2015. - 2020.*, Đakovo, Grad Đakovo, 2015.
 9. Grad Osijek: *Strategija kulturnog razvitka Grada Osijeka 2014. – 2020.*, Osijek, Grad Osijek; 2014.
 10. Grad Pula: *Nacrt kulturne strategije Grada Pule 2014. – 2020.*; Pula, Grad Pula, 2013.
 11. Grad Rijeka: *Nacrt strategije kulturnog razvitka Grada Rijeke 2013. - 2020.*, Rijeka, Grad Rijeka; 2013.
 12. Grad Split: *Strategija razvitka kulture Grada Splita 2015./2025.*; Split, Grad Split; 2015.
 13. Grad Zagreb: *Strategija kulturnog i kreativnog razvitka Grada Zagreba 2015. – 2022.*, Zagreb, Grad Zagreb, 2015.
 14. Lamza-Maronić, M., Glavaš, J., Mavrin, I.: *Towards a new model of cultural management – The European Capital of Culture programme*; Interdisciplinary Management Research VIII (ur.: Urban Bacher et al.); Osijek, Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomski fakultet u Osijeku, Hochschule Pforzheim; 2012.:179.-188.
 15. Landry, C. (ur.): *Hrvatska kulturna politika: Od prepreka do mostova*; Zagreb, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske; 1998.
 16. Monclus, J., Guardia, M.: *Culture, Urbanism And Planning (Heritage, Culture and Identity)*; Hampshire, Ashgate Publishing; 2006.

DEVELOPMENT OF CULTURAL POLICIES THROUGH THE PROGRAM OF THE EUROPEAN CAPITAL OF CULTURE

Abstract

The European Capital of Culture (ECoC) is the longest-running and the most successful cultural program of the European Union, which has evolved over time into a tool of cultural, social and economic development of cities and regions. The indirect result of the implementation of the ECoC program from 1985 up to nowadays is the development of urban and regional cultural policy, i.e. the creation of a shift in thinking and planning of culture, both in the cities that are incumbents of the titles, as well as in the candidate cities. In 2014, the Croatian Ministry of Culture announced a tender for the appointment of the 2020 European Capital of Culture, with a multi-year cultural strategy adopted as a prerequisite for nomination. Nine Croatian cities (Dubrovnik, Đakovo, Osijek, Pula, Rijeka, Split, Varazdin, Zadar, and Zagreb) have submitted their applications for the title of ECoC 2020. Some of these cultural development strategies were adopted earlier and some of them just before the filing of the application. These facts suggest that the processes of cultural planning and strengthening of urban cultural policies in Croatia are significantly stimulated by the initiative of the European Capital of Culture. The lecture provides for an overview of the development of cultural policies through the European Capital of Culture program, as well as a comparative analysis of the strategies adopted in the nine candidate cities for the title of ECoC 2020.

Key words: European capital of culture, cultural policies, cultural strategies, urban and regional development

dr. sc. Marija Mihaljević, poslijedoktorand
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

POKROVITELJSTVO U KULTURI: OD POJEDINCA DO PODUZEĆA (NEKAD I DANAS)

Kultura i umjetnost oduvijek su ovisili o financijskoj potpori. Ranije su kulturu ponajviše poticali pojedinci i (kraljevske) bogate obitelji, nakon toga država, a sada to sve više postaju predstavnici gospodarstva. Stoga, pokroviteljstvo u kulturi ima izuzetno dugu povijest tijekom koje su se mijenjali i motivi navedenih pokrovitelja u kulturi. Kao primjer pojedinca, prikazan je najpoznatiji i najveći pokrovitelj umjetnosti i kulture u hrvatskoj povijesti – Josip Juraj Strossmayer čiji je pristup pokroviteljstvu bio filantropsko-nacionalne prirode. Kasnije, tu odgovornost preuzima država koja kulturu smatra važnom za nacionalni identitet i prestiž. Međutim, danas se država sve više povlači, umanjujući financijsku podršku kulturi i umjetnosti. Zbog takve situacije, sve veću važnost dobiva poslovni sektor čiji je motiv pokroviteljstva u kulturi prije svega ekonomsko-tržišni. Cilj je rada analizirati fenomen pokroviteljstva u kulturi i izložiti opće tendencije i motive pokrovitelja u kulturi nekad i danas.

Ključne riječi: kultura, pokroviteljstvo, gospodarstvo, država

Pojam pokroviteljstva

Pojam je pokroviteljstva sve, samo ne jednoznačan, te je on tijekom povijesti mijenjao svoj kontekst. Povijesno, on se prvenstveno veže uz mecenu, „osobu koja novcem ili materijalnim dobrima pomaže napretku umjetnosti, znanosti, sporta itd.“¹ odnosno „dobrotvor koji novčano pomaže književniku i umjetniku.“² Naziv „mecena“ potječe od Gaja Cilnija Mecene, rimskog plemića i poznatog ljubitelja umjetnosti koji je pomagao umjetnike i pjesnike. Danas se taj pojam primjenjuje za ljude s ukusom za umjetnost, često i obrazovane, koji su dovoljno bogati i velikodušni te koji mogu pomoći umjetnicima i organizacijama. Sukladno tomu, mecenstvo je najčešće u vezi s

¹ Ljiljana Jojić i Ranko Matasović (ur.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi Liber, 2002, str. 722.

² Jure Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, 2000, str. 576.

individualnom financijskom pomoći. Svaka zemlja i svako doba imali su velike ljude koji su pomagali umjetnost. Najvećom mecenom u hrvatskoj povijesti smatra se biskup Josip Juraj Strossmayer.

Brešić mecenstvo vidi kao „poseban oblik odnosa između stvaralaca umjetnosti i njezinih uživalaca koje u sebi uključuje: posebnu naklonost prema samoj umjetnosti i sasvim određenu svijest o njezinoj društvenoj snazi i ulozi.“³ Sukladno navedenom, mecene su ujedno bili osobe koje su uživale u umjetnosti koje su podupirale te je za njih biti mecena predstavljao i određeni osjećaj zadovoljstva. Primjetno je da se pojam mecenstvo ponajviše povezuje uz sektor umjetnosti, što implicira kako su umjetnici oduvijek ovisili o financijskoj potpori drugih. Navedeni autor izjednačava pojam mecenstva s pojmom sponzorstvo, dok je prema Hrvatskom enciklopedijskom rječniku pojam mecena istoznačnica pojmu pokrovitelj.

Zbog navedenih relacija, da je mecenstvo isto što i pokroviteljstvo odnosno sponzorstvo, u daljnjem tekstu objasniti će se navedeni pojmovi. Ekonomski leksikon izjednačava pojmove pokrovitelj i sponzor te navodi da je to „osoba ili organizacija koja daje novčana i druga sredstva za održavanje određenih priredbi, akcija, a zauzvrat dobiva pravo prigodnog oglašavanja sebe i svoje ponude.“⁴ Primjetno je da se uz pojmove pokrovitelj i sponzor povezuje određena protučinidba ili protuusluga za danu (financijsku) pomoć. Rječnik hrvatskog jezika također izjednačava pojmove pokrovitelj i sponzor, ali ih različito definira. Pokrovitelj je “zaštitnik, protektor; ugledna osoba koja svojim pokroviteljstvom daje dostojanstvo javnoj manifestaciji”,⁵ a sponzor je “osoba ili organizacija koja daje novčana i druga sredstva za održavanje određenih priredbi, akcija, a zauzvrat dobiva pravo prigodnog oglašavanja sebe i svoje ponude; pokrovitelj.”⁶ U ovom je slučaju vidljivo da postoji različito definiranje pojmova pokrovitelj i sponzor, a koje je autor naposljetku prikazao sinonimima. Osim navedenih, Hrvatski opći leksikon⁷ i Hrvatski enciklopedijski rječnik⁸ poistovjećuju pojam sponzorstva s pojmom pokroviteljstvo. Prema tomu, Hrvatski enciklopedijski rječnik izjednačava pojmove mecena, pokrovitelj i sponzor.

Pokroviteljstvo (lat. *patron* – zaštitništvo, patronat) obično se koristi u smislu zaštite i podrške. U hrvatskom poimanju ove riječi, pokrovitelj se koristi ispred imena poznate i vrlo cijenjene osobe ili medija koji “pokriva” događaj ili organizaciju te mu

³ Vinko Brešić, “Strossmayerovo mecenatstvo”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008, str. 593

⁴ Mia Mikić, Silvije Orsag, Nina Pološki Vokić, Sandra Švaljek (ur.), *Ekonomski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, 2011, str. 869

⁵ Jure Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, 2000, str. 871.

⁶ Jure Šonje (ur.), *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, 2000, str. 1164.

⁷ Mladen Klemenčić (ur.), *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012, str. 1285.

⁸ Ljiljana Jojić i Ranko Matasović (ur.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi Liber, 2002, str. 1224.

svojim imenom daju veću reputaciju, moralnu pomoć ili medijsku važnost. Pojam ne podrazumijeva nužno i financijsku podršku. Samim time pokroviteljstvo ne predstavlja ugovoreni odnos u kojem je unaprijed naznačena financijska ili neka druga korist za obje strane – pokrovitelja i nositelja pokroviteljskih prava. Pokroviteljstva mogu u određenim slučajevima biti sponzorstva ili donacije, ali često pokrovitelji niti traže niti imaju ekonomsku korist od pokroviteljstva, što i pokazuje slučaj da su pokrovitelji često poznate osobe (predsjednik države je često u toj ulozi) i mediji koji daju određenom događaju ili akciji veću medijsku važnost. Stručnjaci koji se bave područjem sponzorstva navode ključnu razliku u terminima sponzorstvo i pokroviteljstvo. Ako je unaprijed utvrđena korist ekonomska, onda ona podliježe oporezivanju porezom na dodanu vrijednost, pri čemu onda pokroviteljstvo, ovisno o očekivanjima protučinidbe, postaje donacija ili sponzorstvo.⁹ Donacija (lat. *donum* – dar, *donatio* – darovati pokloniti,) se definira kao jednostrana potpora koja ne očekuje ništa zauzvrat, dok je sponzorstvo (engl.-lat. *sponsor* – jamac, *spondere* – jamčiti) potpora s obostranom koristi, kada sponzor za dana sredstva (u novcu, robi ili uslugama) primi nešto zauzvrat (najčešće promidžbu). Jedna od definicija sponzorstava glasi da je sponzor “poduzeće, kompanija, organizacija koja plaća za reklamne poruke upućene preko medija masovnog komuniciranja”¹⁰ Primjetno je da navedena definicija uključuje poslovne subjekte kao sponzore (ne pojedince) kod kojih je najznačajnija protuusluga koja se ogleda u marketinškim aktivnostima. Za razliku od Brešićeva definiranja mecenstva gdje ono simbolizira jedan poseban odnos umjetnika i njegova pokrovitelja koji je najčešće i uživatelj takve umjetnosti, navedena definicija sponzorstva upućuje na uobičajeni poslovni odnos. Međutim, kao što je prije navedeno, spomenuti autor izjednačava ova dva pojma.

Primjetno je da je pojam pokroviteljstva širok pojam, te da ono, do danas, u hrvatskoj terminologiji nije do kraja jezično definirano, s obzirom da ga se poistovjećuje s drugim pojmovima poput mecenstva i sponzorstva koji se, prema svojim značenjima, ne bi trebali promatrati kao istoznačnice. Za potrebe ovoga rada držat ćemo se teze autorice Isaković koja kaže da se “...sponzorstvo i pokroviteljstvo mijenjalo kroz stoljeća, sve do današnjeg vremena kada se mora modernizirati i prilagoditi modernom dobu. Primjećuje se da i navedena autorica razdvaja ova dva pojma. „Današnje sponzorstvo može biti definirano kao plaćanje ili neka druga usluga organizacije ili pojedinca kulturnoj instituciji s ciljem pomaganja umjetnosti promovirajući time sponzorove proizvode ili usluge (poslovni dogovor).”¹¹ U tom segmentu, sponzorstvo se ne shvaća samo kao financijska pomoć nego kao poslovni dogovor koji podrazumijeva uslugu za protuuslugu. Potpisuje se ugovor i definiraju se prava i obveze obje ugovorene strane. Sukladno prethodno navedenoj tezi autorice Isaković i ne jednoznačnom određenju pojma pokroviteljstvo,

⁹ Prema: <http://www.inpublic.hr/simbioza-sponzora-i-sponzoriranog/> (3. svibnja 2015.)

¹⁰ Mia Mikić, Silvije Orsag, Nina Pološki Vokić, Sandra Švaljek (ur.), *Ekonomski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmmedia, 2011, str. 869.

¹¹ Smiljka Lj. Isaković, “Sponsorship in music art – social responsibility or a profitable investment?”, *Megatrend Review*, br. 1, 8 (2011), str. 12.

u ovom se radu pojam pokroviteljstva promatra u sinonimskoj relaciji s mecenstvom i sponzorstvom.

Josip Juraj Strossmayer – pokrovitelj kulture i umjetnosti

Najpoznatiji je mecena u hrvatskoj povijesti Josip Juraj Strossmayer. Osim što je bio poznat po svom profesionalnom radu kao biskup, Strossmayer je poznat kao najveći dobrotvor kulture i znanosti na području Republike Hrvatske. Brešić će reći da u hrvatskoj kulturnoj svijesti između riječi biskup = Strossmayer = mecena postoji sinonimska relacija,¹² stoga je ovaj pojedinac izabran za primjer pokrovitelja u kulturi. Iako je bio i politički angažiran, Strossmayer je „po svojoj prirodi bio više čovjek kulture nego li politike, više mecena nego državnik“¹³ što također naglašava njegov značaj kao pokrovitelja u kulturi.

Prema Brešiću, pokrovitelji su onog doba (razni predstavnici svjetovne ili crkvene vlasti, moćne obitelji ili moćni pojedinci), svaki na svoj način, nalazili osobni interes u pružanju podrške umjetnosti,¹⁴ a Strossmayerov je interes bio nacionalne prirode. „...osnovni razlog emblematskoga Strossmayerova mecenatstva leži u činjenici da je ono u funkciji sasvim određena kulturnoga i političkoga programa osmišljena na razini ideologije koja u svom središtu ima ponajprije *hrvatski* nacionalni interes.“¹⁵ Takav interes odraz je i vremena u kojem je živio (druga polovica 19. st.) kada je Hrvatska bila rascjepkana i kada su svi narodi izražavali želju za samostalnošću. Zbog tog specifičnog statusa njegove države i želje da pomogne razvoju države, Strossmayer je pokretao razne kulturne, prosvjetne, znanstvene, ali i gospodarske projekte, pomagao nadarene pojedince te time unaprijedio cjelokupnu hrvatsku kulturu, znanost, umjetnost i društvo u cjelini.

Sav njegov rad temeljio se na geslu „Sve za vjeru i domovinu“ čime se očituje njegov motiv pokroviteljstva. U sklopu toga, „njegova borba za narodne interese ujedno je i borba za interese vjere“¹⁶ što dokazuju mnogi primjeri kao što je pomoć Zavodu sv. Jeronima u Rimu u okviru kojega se osnovao kolegij mladića koji su učili filozofiju, teologiju, pa i umjetnost. Takav primjer povezuje tri najvažnija područja Strossmayerova

¹² Vinko Brešić, “Strossmayerovo mecenatstvo”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008, str. 595.

¹³ Vladimir Koščak, *Josip Juraj Strossmayer: političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, 1990, str. 164.

¹⁴ Isaković navodi podatak kako je postojalo i nadmetanje između renesansnih dvorova u Veneciji, Milanu, Firenci, Napulju i Toskani glede prihvaćanja bolje glazbe i boljih skladatelja koji su bili simbol vladarevog statusa, prestiža, i ekonomske moći. (Prema: Smiljka Lj. Isaković, “Sponsorship in music art – social responsibility or a profitable investment?”, *Megatrend Review*, br. 1, 8 (2011), str. 4.). Prema tome, pokroviteljstvo nad određenim skladateljem odražavao je status pokrovitelja u društvu, te je biti pokrovitelj određenog skladatelja predstavljao prestiž.

¹⁵ Vinko Brešić, “Strossmayerovo mecenatstvo”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008, str. 595.

¹⁶ Vladimir Koščak, *Josip Juraj Strossmayer: političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, 1990, str. 106.

pokroviteljstva: prosvjeta, kultura i vjera, na čijim je temeljima Strossmayer gradio i unaprijedio razvoj Hrvatske i hrvatskog naroda pod geslom „Prosvjetom k slobodi“.

Također, Brešić navodi kako je Strossmayer za sebe i Račkog (njegov prijatelj i suradnik) znao reći da „mi dobro činimo dobra radi“¹⁷ što ukazuje da je pristup Strossmayerova pokroviteljstva bio filantropsko prirode. Navedeno potvrđuje kako je Strossmayer bio izuzetno veliki mecena koji nije tražio osobni interes. Strossmayerov interes je utoliko bio osobni što je imao veliku želju dati svoj doprinos uspostavi i razvoju hrvatske države, a što je vidljivo iz cijelog opusa njegova pokroviteljskog djelovanja.¹⁸

Država i financiranje kulture

Dok je tijekom 18. i 19. st. financiranje umjetnosti pretežno bilo iz privatnih izvora, odnosno vrijeme kada su pokrovitelji bili moćne obitelji i pojedinci, u 20. st., nakon Drugog svjetskog rata, većina država uspostavila je dominantno javno financiranje umjetnosti i kulture. S obzirom na to da za mnoge zemlje kultura predstavlja dio nacionalnog identiteta, prestiž i tradiciju, smatralo se da se taj sektor ne bi trebao prepustiti samo u ruke moćnika, nego da bi država trebala preuzeti glavnu ulogu financijera kulture.

Takav model financiranja u kojem se kultura većinski financira iz državnog proračuna karakterističan je za Europu, socijalističke zemlje i zemlje čije je povijesno nasljeđe kraljevina i monarhija, koje su se naučile tradicionalno zaštitnički ponašati prema kulturi. Razlog tomu je što se kultura shvaća kao važan čimbenik u odgajanju i razvoju društva te ima bitnu ulogu u očuvanju i promociji nacionalnog identiteta. Takav sustav financiranja, prema Novković,¹⁹ primjeren je za kulturne institucije od nacionalne važnosti (poput muzeja, arhiva i knjižnica) zbog njihove misije očuvanja i prezentiranja nacionalne kulturne baštine. U takvom modelu, država se osim kao glavni financijer najčešće javlja i kao osnivač tih institucija.

Zbog svih tih elemenata kultura se dominantno financira iz države te u to vrijeme nije bilo razvijeno financiranje iz privatnih izvora s obzirom da je većina građana smatrala da kroz plaćanje poreza već dovoljno pridonosi podržavanju kulture.

Karakteristike ovakvog načina financiranja, navode Dragičević-Šešić i Stojković,²⁰ jak je utjecaj državne kontrole te političkih i ideoloških čimbenika, rigidnost u određivanju strukture troškova (materijalni troškovi i plaće nasuprot programskim troškovima), a svaka promjena strukture troškova mora biti odobrena od strane osnivača, odnosno države, županije ili grada. Također, kao najveći nedostatak ovakvog sustava spominje

¹⁷ Vinko Brešić, “Strossmayerovo mecenatstvo”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008, str. str. 595.

¹⁸ Više o tome u: Vladimir Koščak, “Prosvjetom k slobodi”, *Josip Juraj Strossmayer: političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, 1990, str. 164.-192.

¹⁹ Milica Novković, *Business support for the arts and culture: in search of strategic solutions*, Beograd: University of Arts in Belgrade – Université Lumière Lyon 2, 2011, str. 24.

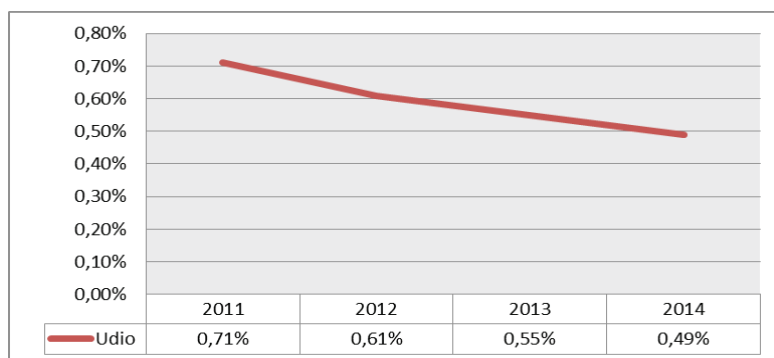
²⁰ Milena Dragičević-Šešić i Branimir Stojković, *Kultura menadžment animacija marketing*, Beograd: CLIO, 2011, str. 251.

se nefleksibilnost koja je izrazito naglašena, tj. sredstva se dobivaju često neovisno od uspjeha kod publike, kvalitete rada i efikasnosti u poslovanju. Zbog toga je takav model financiranja često percipiran kao neadekvatan jer ne pridonosi razvoju izvrsnosti na kulturnoj sceni.

Do prije dvadesetak godina Republika Hrvatska bila je u sastavu socijalističkih država koje su davale punu podršku umjetnicima i javnim ustanovama u kulturi iz državne blagajne. Zbog toga su kultura i kulturne djelatnosti unutar nje naviknute na sredstva iz državnog proračuna. Međutim, uslijed ekonomske krize, ta sredstva se sve više smanjuju i postaju nedovoljna za nesmetan rad u kulturnom sektoru. To potvrđuje i sljedeći grafikon u kojem je prikazan tijek izdvajanja za kulturu iz državnog proračuna u Republici Hrvatskoj unazad četiri godine.

Grafikon 1. Udio izdvajanja za kulturu iz državnog proračuna (2011. - 2014.)

Izvor: izrada autora prema podatcima proračuna Republike Hrvatske za 2011., 2012., 2013., 2014.

godinu. Dostupno na: <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2011-godina>, <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2012-godina>, <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2013-godina>, <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2014-godina> (20. veljače 2015.)

Prema podatcima iz grafikona, svake promatrane godine udio izdvajanja za kulturu iz državnog proračuna opada za oko 0,10%. Od 2011.g. kada je izdavanje za kulturu u državnom proračunu bilo 0,71%, za tri godine ono je palo za 0,22% te 2014.g. ono iznosi 0,49% što je najniža točka od nastanka suverene Republike Hrvatske. Stoga je javno mišljenje da se kultura u Hrvatskoj nedovoljno podupire. Ideal kojem se teži je 1%, što je norma u svijetu. To je Republika Hrvatska približno imala 2008. g. kad je za kulturu izdvojeno 0,92% državnog proračuna.²¹ Nakon toga, od 2009. g., kada je

²¹ U Strategiji kulturnog razvitka navedeno je kako su 2001.g. prvi put sredstva za kulturu prerasla 1% državnog proračuna. (Biserka Cvjetinčanin i Vjeran Katunarić (ur.), *Strategija kulturnog razvitka*, Zagreb: Ministarstvo kulture, 2003, str. 10.)

nastupila ekonomska kriza, udio se smanjio na 0,77% od kada se taj udio samo smanjuje.

Pozivajući se na Kompedij kulturnih politika i trendova u Europi,²² uspoređeni su udjeli izdvajanja za kulturu u ukupnom proračunu (državna i lokalna sredstva) Republike Hrvatske i drugih europskih zemlja u 2011. godini. Tako je Republika Hrvatska za kulturu izdvajala 1,48% svojih ukupnih javnih izdataka, Austrija – 1,55%, Bugarska – 1,72%, Češka – 1,66%, Njemačka – 1,67%, Italija – 0,90%, Lihtenštajn – 3%, Estonija – 3,21%, Mađarska – 1,65%, Španjolska – 1,28%, Poljska – 0,50%, Irska – 0,31%. Prema navedenim podacima, Lihtenštajn i Estonija izdvajaju visok udio svoga ukupnog proračuna za kulturu, za razliku od drugih zemalja gdje je taj udio u prosjeku malo viši od 1%. U usporedbi s drugim europskim zemljama, Republika Hrvatska izdvaja približno jednak iznos ukupnih proračunskih sredstava za kulturu kao i neke razvijenije europske zemlje.

Kriteriji kao što su izdvajanje sredstava za kulturu prema glavi stanovnika i udio u bruto domaćem proizvodu (BDP) predstavljaju relevantne parametre za promatranje financiranja kulture jedne zemlje. Oni su stavljani u međunarodni komparativni kontekst kako bi se usporedilo stanje u kulturi u Republici Hrvatskoj i na europskom prostoru.

Tablica 1. Izdatci za kulturu po glavi stanovnika i udio u BDP-u u izabranim europskim zemljama (2012.g.)

Red.br.	Država	€ po stanovniku	% u BDP
1.	Austrija	286	0,82
2.	Hrvatska	68	0,68
2.	Češka	130	0,96
3.	Estonija	171	1,8
4.	Irska	38	0,11
5.	Italija	100	0,41
6.	Norveška	534	0,7
7.	Slovenija	162	0,93
8.	Švicarska	283	0,42
9.	Poljska	54	0,59
10.	Srbija	15*	0,35

*podatak se odnosi na 2011. g. s obzirom da podatak za 2012. g. nije dostupan.

Izvor: izrada autora prema podacima Compedium of Cultural Policies and Trends in Europe, <http://www.culturalpolicies.net/web/statistics-funding.php> (20. travnja 2015.)

Sukladno podacima iz tablice, primjetno je da Norveška izdvaja najveći udio za

²² Kompedij kulturnih politika i trendova u Europi (*Compedium of Cultural Policies and Trends in Europe*) je sustav prikupljanja informacija i praćenja kulturnih politika, njenih instrumenata, rasprava i trendova u Europi koji se redovito ažuriraju na web stranici: <http://www.culturalpolicies.net/web/index.php>. Kompedij je iniciralo Vijeće Europe 1998. godine kao zajednički projekt u suradnji s Europskim institutom za komparativna kulturna istraživanja (the European Institute for Comparative Cultural Research, ERICarts).

kulturu po glavi stanovnika, dok su na drugom mjestu Austrija i Švicarska koje izdvajaju skoro dvostruko manji iznos od Norveške, što upućuje kako navedena skandinavska zemlja ima izrazito značajan iznos izdvajanja za kulturu po glavi stanovnika koji se, možemo reći, čini nedostižnim. Najmanji udio izdvajanja za kulturu po glavi stanovnika imaju Srbija (četiri puta manji nego Republika Hrvatska) i Irska. Što se tiče Republike Hrvatske, ona se nalazi među onim zemljama koje izdvajaju manji iznos za kulturu po glavi stanovnika, pogotovo uspoređujući s nekim susjednim zemljama koje izdvajaju i dvostruko veće iznose za kulturu od Republike Hrvatske.

Sukladno navedenim podacima, primjetno je da pojedine europske zemlje ne izdvajaju značajne iznose za kulturu, dapače, ti se iznosi iz godine u godinu smanjuju.²³ Autori Novković²⁴ i Dragičević-Šešić, Stojković²⁵ slažu se da je takva situacija i odraz rastuće globalizacije, jakog utjecaja neoliberalizma te ubrzanog razvoja ekonomije koje je utjecalo da je većina europskih zemalja počela smanjivati javnu potrošnju i financijsku podršku kulturi. Tomu je pogodovao i dolazak multinacionalnih poduzeća zbog čega se tržište kulture počinje sve više otvarati (financijski prepuštati) poslovnom sektoru.

Iako se učestalo naglašava značaj kulture za nacionalni identitet, zbog cijele situacije koju je uzrokovalo smanjenje javnih financijskih sredstava, kultura se treba okrenuti neproračunskim sredstvima kako bi uspostavila stabilno održivo poslovanje. Naglasak se sve više daje na samoodrživosti kulture, u onom smislu da održivost podrazumijeva nedominantno oslanjanje na javna proračunska sredstva nego orijentaciju na druge izvore prihoda (donacije, sponzorstva, vlastiti prihod ...) čime bi se uspostavio diverzificirani način financiranja kulture. To znači da se kultura treba okrenuti financiranju iz drugih, privatnih izvora, što implicira vraćanje u doba moćnih pokrovitelja.

Poslovni sektor – pokrovitelj kulture i umjetnosti

Za razliku od Strossmayerova doba kada je naglasak pretežno bio na moćnom pojedincu, danas su pokrovitelji razni poslovni subjekti na čijem čelu najčešće i je moćni pojedinac, ali se naglasak ne stavlja na pojedinca nego na poduzeće.

Globalizacija i ekonomska kriza podjednako su utjecali i na kulturu i poslovni sektor. Dok kulturni sektor progresivno treba steći financijska sredstva u isto vrijeme poslovni subjekti nastoje iznaći nove načine kako bi poboljšali i promovirali svoju sliku u javnosti. Izazovi s kojima se suočava poslovni sektor, u smislu rastuće konkurencije i time povezane potrebe za izgradnjom konkurentne prednosti na tržištu, zahtijevaju inovativan pristup u poboljšanju i promociji svojih proizvoda i usluga. Jedan je od

²³ Vidi više na: <http://www.culturalpolicies.net/web/statistics-funding.php> (20. travnja 2015.)

²⁴ Milica Novković, "Stanje i tendencije korporativne podrške kulturi u Srbiji", *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 57.

²⁵ Milena Dragičević-Šešić i Branimir Stojković, *Kultura menadžment animacija marketing*, Beograd: CLIO. 2011, str. 251.

mogućih pravaca i suradnja s kulturnim sektorom koja može imati obostranu korist. „Ulaganje u kreativnost i umjetničke projekte može povećati estetski kapacitet poduzeća, kreirati platformu za inovativne sadržaje i kreativne ideje, uvećati reputacijski kapital i inovacijski kapacitet poduzeća, vrijednost nematerijalnih sredstava, intelektualni kapital i konkurentnost proizvodnog i korporativnog brenda.”²⁶ S druge strane, „kulturnom se sektoru mogu otvoriti nove perspektive za razvoj publike, unaprijediti poslovne performanse i ekonomska održivost te pojačati njihov ugled.”²⁷ Primjećuje se da takav vid suradnje ima obostranu korist koja pozitivno utječe na njihov daljnji rad i razvoj. Toga trebaju biti svjesni i oni koji traže, ali i oni koji daju sredstva.

Poslovni sektor osigurava podršku kulturi zasnovanu na različitim motivima. Antolović²⁸ navodi tri razloga zbog kojih poduzeća postaju sponzori kulturnih akcija: kreiranje imidža tvrtke u javnosti vezanjem imena i zaštitnog znaka tvrtke uz određenu kulturnu akciju, komunikacija tvrtke s partnerima i potrošačima, komunikacija tvrtke s vlastitim djelatnicima i dioničarima (vlasnicima).

Kao i prema istraživanjima drugih autora,²⁹ promocija imidža poduzeća najснаžniji je motiv za pokroviteljstvo u kulturi. Imidž, najjednostavnije rečeno, predstavlja sliku koju javnost ima o nekoj organizaciji, ono što drugi misle o organizaciji. Upravo radi toga, poduzeća se prvenstveno žele povezivati s onim projektima koji su kvalitetni, kreativni i inovativni, kako bi se imidž odnosno karakteristike tog projekta „preslikale“ i na imidž samog poduzeća. Riječ je o tzv. „transferu imidža“, tj. „fenomen u kojem se ozračje i vrijednost nekog kulturnog dobra prenosi na njihovu tvrtku. Kada neka tvrtka sponzorira neki značajan, kulturološki neosporno vrijedan kulturni projekt, onda ona indirektno time želi ‘višak vrijednosti’³⁰ tog kulturnog dobra prenijeti na svoju tvrtku.”³¹ Ova tvrdnja prikazuje povezanost i važnost kvalitete podržanog projekta s imidžom i poslovnom strategijom tvrtke koja podržava. Pokroviteljstvo nad takvim kulturnim projektom pomaže izgradnji društveno poželjnog imidža. Osim navedenog, „poslovni sektor prvenstveno podržava one kulturne projekte i institucije koje su u skladu s njegovom misijom, odnosno, prije će dati onima koji vjeruju i zalažu se za iste vrijednosti kao i oni. Ono je zapravo i osnova svega, jer preko vrijednosti u koje vjeruju, misije i vizije, poslovni sektor dopire do svoje ciljane skupine kao krajnjeg korisnika svojih

²⁶ Gojko Rikalović i Hristina Mikić, „Biz&Art: u potrazi za dobrim praksama saradnje poslovnog i kulturnog sektora”, *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 8.

²⁷ Gojko Rikalović i Hristina Mikić, „Biz&Art: u potrazi za dobrim praksama saradnje poslovnog i kulturnog sektora”, *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 9.

²⁸ Jadran Antolović, *Menadžment u kulturi*, Zagreb: Hadrian, 2013, str. 82.

²⁹ Kivilo (2005), Novković (2011), Kirchberg (2003), Lidström (2004), Urrutiaguer (2014).

³⁰ „Umjetničko djelo, ako je kvalitetno, treba sadržavati i određeni ‘višak vrijednosti’ – odnosno vrijednost koja ujedno predstavlja svakodnevnu potrebu, ali je i nadilazi – znači: u sebi sadrži i neku trajniju, vremenski neograničenu vrijednost.“ (<http://www.dw.com/hr/sponzorstvo-u-kulturi/a-2282102>)

³¹ <http://www.dw.com/hr/sponzorstvo-u-kulturi/a-2282102> (5. svibnja 2015.)

proizvoda ili usluga.³² Prema tomu, poslovni se sektor orijentira na one projekte koji odražavaju vrijednosti njih samih i čine njihov identitet. S time se slaže i Novković³³ koja kaže da poduzeće gradi svoj identitet na osnovi vrijednosti koje želi da zastupa, a ono se potom ogleda u misiji i ciljevima, korporativnom ponašanju, proizvodima i uslugama, menadžmentu i zaposlenima, organizacijskoj strukturi itd. Sukladno navedenim, u tom se segmentu očituju i druga dva razloga zbog kojih poduzeća postaju pokrovitelji kulturnih akcija. Naime, putem identiteta i imidža poduzeća, uz određene marketinške i promidžbene aktivnosti, ostvaruje se komunikacija tvrtke s partnerima i potrošačima, ali i sa zaposlenicima i dioničarima.

Komunikacija s navedenim, eksternim i internim, dionicima iznimno je važna za poduzeće. Marketinške i promidžbene aktivnosti najčešće se usmjeravaju prema potrošačima kako bi im proizvodi i usluge poduzeća-pokrovitelja bili prepoznatljivi na tržištu. Nadalje, biti poduzeće-pokrovitelj predstavlja dio društveno odgovornog poslovanja što izaziva jedan pozitivan stav i kod potrošača, ali i kod partnera i zaposlenika poduzeća. Takav način poslovanja u kojem poduzeće integrira brigu o svojim zaposlenicima, ali i o okruženju u kojem se nalazi (i to na dobrovoljnoj osnovi), smatra se dijelom modernog korporativnog upravljanja. Na temelju takve aktivnosti poduzeća mogu graditi svoj identitet i imidž koja naposljetku osigurava postizanje određene konkurentske pozicije. Konkurentska pozicija se ne odnosi samo na bolji status na tržištu koji će rezultirati većim profitom, nego na činjenicu da se poduzeće diferencira od konkurencije i postane prepoznatljivo kao organizacija koju karakterizira visok stupanj odgovornosti i pouzdanosti zahvaljujući čemu postaje privlačna potrošačima, investitorima, zaposlenima³⁴ i ostalim dionicima. Navedenu činjenicu Ljubojević, Ljubojević³⁵ vežu uz pojam reputacijski kapital kojeg smatraju temeljem za izgradnju dugoročnih odnosa sa svim unutarnjim i vanjskim dionicima. Dobar reputacijski kapital osigurava poduzeću dugoročnu konkurentsku prednost. Prikazane prednosti, tj. koristi, ujedno su i motivi zbog kojih poduzeća postaju pokrovitelji kulture i umjetnosti.

Iako je većina istraživanja utvrdila da su promocija i imidž poduzeća najснаžniji motivi za pokroviteljstvo u kulturi (ali i pokroviteljstva općenito), istraživanje koje

³² Marija Mihaljević, *Uloga i značaj korporativne podrške u financiranju kazališta u Republici Hrvatskoj*, Osijek, 2015, str. 138. [doktorska disertacija]

³³ Milica Novković, "Stanje i tendencije korporativne podrške kulturi u Srbiji", *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 62.

³⁴ "Neka istraživanja pokazuju da korporativno ulaganje u umjetnost utječe na rast produktivnosti i jačanje organizacijske kulture, s obzirom na to da se zaposleni osjećaju zadovoljno i motivirano, ako rade za poduzeće koja aktivno podržava umjetničke projekte, a indirektno ovo utječe i na njihovu produktivnost." (Hristina Mikić, "Privreda, kreativnost i kultura: održiva Biz&ART partnerstva u izgradnji kreativnog društva i ekonomije", *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 19.). Prema tome, dokazano je da pokroviteljstvo u kulturi kao dio društveno odgovornog poslovanja doprinosi zadovoljstvu i koheziji zaposlenika što naposljetku utječe i na razvoj samog poduzeća.

³⁵ Prema: Čedomir Ljubojević i Gordana Ljubojević, "Konkurentska prednost i socijalna odgovornost kompanija", *Škola biznisa*, br. 1., Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija, 2010, str. 69-70.

je 2002. g. proveo Bežovan, na poslovnim subjektima koji posluju na području Republike Hrvatske, rezultiralo je drukčijim redoslijedom. Na prvom mjestu kao motiv poslovnih subjekata za davanje sponzorstava i donacija je „Pomoći općekorisnu stvar“ (60,7%), dok je na drugom mjestu „Priskrbiti dodatan ugled za poduzeće“ (26,8%) što implicira kako su hrvatska poduzeća u pokroviteljskim namjerama prvenstvo socijalno osviještena, a tek onda tržišno. Na trećem mjestu je „Prepoznatljivost kod potrošača“. S obzirom da je riječ o istraživanju starom petnaestak godina, pretpostavka je da su se motivi poslovnih subjekata, zbog krize i rastuće konkurencije koja ih, između ostalog, primorava na povećanu promociju svog poduzeća, promijenila. Kako novih istraživanja o ovome predmetu na području Republike Hrvatske ne postoji, nameće se potreba za provođenjem istog kako bi se utvrdila trenutna poslovna praksa hrvatskih poduzeća.³⁶

Shodno navedenim, za daljnju analizu korišteno je istraživanje provedeno u zapadnim europskim zemljama, a koji su polučili određenim novim saznanjima. Kao što je već navedeno, većina istraživanja rezultirala je identificiranjem nekoliko motiva koji se ponavljaju, a koji su prvenstveno vezani uz promociju poduzeća i proizvoda. Međutim, u svom radu iz 2005. g., autorica Kivilo identificirala je šest motiva zbog kojih poduzeća postaju pokrovitelji kulture i umjetnosti te tako prikazala određene novitete odnosno motive koje bi bilo zanimljivo istražiti i na području Republike Hrvatske.

Tablica 2. Istraživanje o motivima za korporativno pokroviteljstvo u kulturi u zapadnim europskim zemljama

Red.br.	Motivi
1.	Promocija imidža tvrtke
2.	Promocija proizvoda tvrtke i brenda
3.	Politička motiviranost – održavanje dobrog okruženja poslovanja
4.	Osobni ciljevi izvršnog direktora
5.	Društvena odgovornost
6.	Porezni poticaji

Izvor: izrada autora prema: Anu Kivilo, *Corporate support for the arts in a small country in transition: The experience and motivation factors for corporate patronage and sponsorship in Estonia*, 2005, str. 13., dostupno na: http://neumann.hec.ca/aimac2005/PDF_Text/Kivilo_Anu.pdf

³⁶ Slično istraživanje, ali na kazalištima, provela je autorica ovog rada. Naime, na uzorku od 52 kazališta koja posluju na području Republike Hrvatske utvrđeno je da poslovni sektor podupire kazalište i kulturu općenito zbog „Želje za razvojem kulture i ujedno gospodarstva“ (51,92%), „Društvene odgovornosti“ (50,00%), dok je na trećem mjestu „Zbog poboljšanja imidža“ (28,85%). (Marija Mihaljević, *Uloga i značaj korporativne podrške u financiranju kazališta u Republici Hrvatskoj*, Osijek, 2015. [doktorska disertacija]). Sukladno navedenom, primjećuje se da su akteri kulturne scene mišljenja kako su poslovni subjekti motivirani pomagati kulturu iz filantropsko-nacionalnih razloga što je u skladu s pokroviteljskim pristupom Josipa Jurja Strossmayera. Međutim, riječ je o stavu kazališta, kao dijela kulturnog sektora, a ne o stavu poslovnog sektora što je predmet izučavanja ovoga rada.

Iz tablice je vidljivo kako su, kao i dosad, glavni motivi korporativnih davanja u kulturu – promocija proizvoda i imidž. Nakon toga, prvi se put spominje važnost i utjecaj politike odnosno političke motiviranosti na pokroviteljstvo određenim kulturnim projektima. Naime, i u istraživanju koje je 2015. g. provela autorica ovog rada utvrđeno je da se davanje donacija i sponzorstava temelji na političkim interesima.³⁷ Međutim, istraživanje je provedeno na kazalištima, kao jednom djelu kulturnog sektora, a ne na poduzećima. Stoga bi valjalo ispitati koliko su današnja hrvatska poduzeća politički primorana podržavati pojedine projekte kako bi i dalje osigurala pozitivno okruženje za svoje poslovanje. Također, prvi se put spominje i važnost vodećih ljudi poduzeća, odnosno njihov utjecaj na strategiju davanja poduzeća. Prema Kivilo³⁸ osobni ciljevi direktora su vrlo važan i snažan motiv za podršku nekom projektu. Taj motiv podrazumijeva interese prema određenim područjima ili osobne kontakte s vodećim ljudima kulturnih organizacija. Stoga nije čudno kada Marland³⁹ korporativno davanje smatra zapravo individualnim davanjem. Kao zadnji motiv, ali ne i manje važan, javlja se porezni poticaj za pokroviteljstvo u kulturu. U mnogim se zemljama davanje financijskih sredstva potiče putem raznih poreznih poticaja i olakšica.

S obzirom na to da se kulturni sektor suočava s nedostatnim javnim financijskim sredstvima potrebnim za njihov rad, kako bi privukao podršku i sredstva iz poslovnog sektora, neophodno je promovirati važnost takve suradnje i koristi koje proizlaze iz nje. U tom segmentu bitna je uloga kulturnog sektora koji bi trebao iznaći načine i pristup prema svojim pokroviteljima te im omogućiti promociju njihovog poduzeća i proizvoda s obzirom da je to najznačajniji motiv za uspostavljanje takve suradnje. Također, s obzirom da je kreativnost glavna značajka kulturnog sektora, potrebno je iskoristiti taj potencijal u pridobivanju podrške poslovnog sektora. Poslovni sektor trebao bi prepoznati kulturu kao partnera koji mu može pomoći u postizanju konkurentske prednosti na tržištu. Nadalje, znatna je i uloga države koja bi trebala uspostaviti poticajno zakonodavstvo u svezi davanja poslovnog sektora te razviti svjesnost u društvu da takva podrška omogućuje kulturnom sektoru nesmetani rad i razvoj, a poduzeću bolji status na tržištu koji ujedno unaprjeđuje cjelokupno gospodarstvo države. Prema tomu, ovakva suradnja broji trostruku korist, za kulturni i poslovni sektor te državu. Sinergija sva tri segmenta unaprjeđuje razvoj pokroviteljstva u kulturi.

³⁷ Marija Mihaljević, *Uloga i značaj korporativne podrške u financiranju kazališta u Republici Hrvatskoj*, Osijek, 2015. [doktorska disertacija]

³⁸ Anu Kivilo, *Corporate support for the arts in a small country in transition: The experience and motivation factors for corporate patronage and sponsorship in Estonia*, 2005, str. 11., dostupno na: http://neumann.hec.ca/aimac2005/PDF_Text/Kivilo_Anu.pdf

³⁹ Julian Marland, "Velike donatorske kampanje – koliko dobro američki model funkcionira u europskim institucijama", *Informatica Museologica*, 36 (1-2), 2005, str. 13.

Zaključak

Analizom pojma pokroviteljstvo, može se uočiti da se ono najčešće shvaća kao sinonim pojmova mecenstvo i sponzorstvo, što nije u potpunosti točno. U radu su se navedeni pojmovi također promatrali u tom kontekstu, a razlog tomu je nejednoznačna definiranost pojma pokroviteljstvo. Upravo motivi pokrovitelja tijekom povijesti, koji su se analizirali u radu, mogu biti povod jezične razgraničenosti pojma pokroviteljstvo. Iako su određeni autori definirali i time ujedno razgraničili pojmove koji se u ovom radu promatraju kao sinonimi, i dalje su ih izriječkom naveli kao istoznačnice.

U radu se pokroviteljstvo analizira posredstvom motiva pokrovitelja u kulturi tijekom povijesti. Prije su pokrovitelji u kulturi bili moćni pojedinci i bogate obitelji, a danas su to pretežno poslovni subjekti. Kao primjer pojedinca-pokrovitelja u kulturi prikazan je Josip Juraj Strossmayer, najpoznatiji biskup i mecena u hrvatskoj povijesti. Njegovo pokroviteljstvo imalo je veliku ulogu u razvoju kulture i hrvatskog naroda općenito. Njegov rad bio je u službi interesa njegove države i njezina napretka što je vidljivo iz cijelog opusa njegova pokroviteljskog djelovanja. Također, napredak države temeljio je na razvoju kulture i umjetnosti te prosvjeti, pa je tako pomagao brojne umjetnike kao i one koji su to htjeli postati. U svemu tomu, Strossmayer nije tražio osobni interes što ga čini izuzetno priznatim mecenom.

Kultura se danas smatra važnim dijelom nacionalnog identiteta te je u većini zemalja prisutno dominantno financiranje iz javnih sredstava. Među tim zemljama je i Republika Hrvatska, gdje se, unazad nekoliko godina javna sredstva za financiranje kulture smanjuju. Usljed ekonomske krize kultura je prvi sektor na kojem se štedi jer se u usporedbi, za mnoge, prioritetnijim sektorima poput obrazovanja i zdravstva, ono smatra luksuzom i troškom. Takvim shvaćanjem, kulturni se sektor suočava s nedostatnim sredstvima potrebnim za svoj rad i razvoj te je se potrebno okrenuti prikupljanju financijskih sredstava iz drugih izvora. Jedan su od potencijalnih izvora i sredstva poslovnog sektora koji u financiranju kulturnih projekata pronalaze i svoju korist. Raznim istraživanjima utvrđeno je kako je glavni motiv poduzeća-pokrovitelja u kulturi promocija proizvoda i njegovog imidža.

Uspoređujući motive prikazanog pojedinca i poslovnih subjekata utvrđuje se da je pokroviteljstvo mijenjalo svoj kontekst tijekom povijesti. Nekada je pokroviteljstvo bilo stvar zadovoljstva i prestiža s ciljem pomaganja određenog projekta, dok se danas na pokroviteljstvo gleda na način kako bi ono moglo pomoći pokrovitelju. Konkretno, pokrovitelj danas izabire i pomaže one projekte koji će mu omogućiti bolju promociju proizvoda i usluga te tako priskrbiti određeni status na tržištu. Zbog toga se kulturni sektor treba okrenuti logici pružanja određenih protuusluga kako bi pridobio podršku poslovnih subjekata koja bi mu pomogla u provedbi njegova programa. U tom segmentu, kulturni sektor treba biti svjestan svoje posebnosti i pružiti ono što niti jedan drugi sektor ne može pružiti kao protuuslugu. U tomu se očituje njihova konkurentska prednost u

odnosu na ostale sektore, a koju je potrebno koristiti. Također, i poslovni sektor treba biti svjestan koristi koje mu pruža pokroviteljstvo u kulturi. U razvijanju svijesti značajna je i uloga države, koja putem raznih financijskih i nefinancijskih koristi, može pridonijeti lakšem uspostavljanju suradnje kulturnog i poslovnog sektora. Potrebno je potaknuti veći znanstveni interes i rasprave kako bi se promovirao i razvio takav vid suradnje, pogotovo u sadašnjim vremenima, kada se država, kao glavni financijer kulture, sve više povlači.

Literatura

1. Antolović, Jadran, *Menadžment u kulturi*, Zagreb: Hadrian, 2013.
2. Brešić, Vinko, "Strossmayerovo mecenatstvo", *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Marijanović, Stanislav), Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2008.
3. Cvjetinčanin, Biserka i Katunarić, Vjeran, (ur.), *Strategija kulturnog razvitka*, Zagreb: Ministarstvo kulture, 2003.
4. Dragičević-Šešić, Milena i Stojković, Branimir, *Kultura menadžment animacija marketing*, Beograd: CLIO, 2011.
5. Isaković, Smiljka Lj., "Sponsorship in music art – social responsibility or a profitable investment?", *Megatrend Review*, br. 1, 8 (2011), str. 1-20.
6. Jojić, Ljiljana i Matasović, Ranko (ur.), *Hrvatski enciklopedijski rječnik*, Zagreb: Novi Liber, 2002.
7. Kirchberg, Volker, "Corporate Arts Sponsorship", *A Handbook of Cultural Economics*, ur. Towse, Ruth, Cheltenham, UK: Edward Elgar, 2003, str. 143–151.
8. Kivilo, Anu, *Corporate support for the arts in a small country in transition: The experience and motivation factors for corporate patronage and sponsorship in Estonia*, 2005., dostupno na: http://neumann.hec.ca/aimac2005/PDF_Text/Kivilo_Anu.pdf
9. Klemenčić, Mladen (ur.), *Hrvatski opći leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012.
10. Koščak, Vladimir, *Josip Juraj Strossmayer: političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, 1990.
11. Lidström, Bengt, "Arts and Business – Attitudes Towards Arts Sponsorship", *3rd International Conference on Cultural Policy Research*, Montreal, Canada, 2004., HEC Montréal, dostupno na: http://neumann.hec.ca/iccpr/PDF_Texts/Lidstrom_Bengt.pdf
12. Ljubojević, Čedomir i Ljubojević, Gordana, "Konkurentna prednost i socijalna odgovornost kompanija", *Škola biznisa*, br. 1., (2010), str. 63-72.

13. Marland, Julian, “Velike donatorske kampanje – koliko dobro američki model funkcionira u europskim institucijama”, *Informatica Museologica*, 36, 1-2, (2005), str. 12-15.
14. Mihaljević, Marija, *Uloga i značaj korporativne podrške u financiranju kazališta u Republici Hrvatskoj*, Osijek, 2015. [doktorska disertacija]
15. Mikić, Hristina, “Privreda, kreativnost i kultura: održiva Biz&ART partnerstva u izgradnji kreativnog društva i ekonomije”, *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Rikalović, Gojko i Mikić, Hristina), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 10-23.
16. Mikić, Mia, Orsag, Silvije, Pološki Vokić, Nina i Švaljek, Sandra (ur.), *Ekonomski leksikon*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia, 2011.
17. Novković, Milica, *Business support for the arts and culture: in search of strategic solutions*, Belgrade: University of Arts in Belgrade – Universite Lumiere Lyon 2, 2011.
18. Novković, Milica, “Stanje i tendencije korporativne podrške kulturi u Srbiji”, *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 57-71.
19. Rikalović, Gojko i Mikić, Hristina, “Biz&Art: u potrazi za dobrim praksama saradnje poslovnog i kulturnog sektora”, *Biz&Art: ka održivim partnerstvima privrede i kulture*, (ur. Gojko Rikalović i Hristina Mikić), Beograd: Grupa za kreativnu ekonomiju, 2014, str. 8-10.
20. Šonje, Jure (ur.), *Rječnik hrvatskog jezika*, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, 2000.
21. Urrutiaguer, Daniel, “Cultural patronage and financing of French non-profit performing arts companies”, *18th ACEI Conference on Cultural Economics*, Montréal, 2014., dostupno na: https://editorialexpress.com/cgi-bin/conference/download.cgi?db_name=ACEI2014&paper_id=165
22. *Compendium of Cultural Policies and Trends in Europe*, dostupno na: <http://www.culturalpolicies.net/web/index.php>. (20. travnja 2015.)
22. Proračun Republike Hrvatske za 2011. <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2011-godina> (20. veljače 2015.)
23. Proračun Republike Hrvatske za 2012., <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2012-godina> (20. veljače 2015.)
24. Proračun Republike Hrvatske za 2013., <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2013-godina> (20. veljače 2015.)
25. Proračun Republike Hrvatske za 2014., <http://www.mfin.hr/hr/drzavni-proracun-2014-godina> (20. veljače 2015.)
26. <http://www.inpublic.hr/simbioza-sponzora-i-sponzoriranog/> (3. svibnja 2015.)
27. <http://www.dw.com/hr/sponzorstvo-u-kulturi/a-2282102> (5. svibnja 2015.)

SPONSORSHIP IN CULTURE – FROM AN INDIVIDUAL TO A COMPANY (NOW AND THEN)

Abstract

Arts and culture have always depended on financial support. Previously, culture was largely helped by individuals and (royal) wealthy families, then came the State, and nowadays that role is increasingly being filled by the economic entities. Therefore, patronage in culture has a very long history, during which the motives of the patrons have changed. As an example of an individual patron, the most famous and greatest patron of arts and culture in the Croatian history - Strossmayer - will be mentioned. His approach to sponsorship was of a philanthropic and national nature. Later, the responsibility was assumed by the State, which considers culture to be important for a national identity and prestige; however, today the State is increasingly withdrawing, reducing financial support for culture and arts. Due to this situation, the business sector is assuming a growing importance, and its motive for sponsorship in culture is primarily of an economic and market nature. Precisely, this motive requires the existence of various financial and non-financial measures to encourage investments in the business culture. This paper will illustrate the incentives that need to be implemented to support greater development of the business sector in culture.

Key words: culture, sponsorship, economy, state

Darko Mrkonjić

Društvo za interpretaciju baštine u turizmu Istočne Hrvatske, Osijek

Prethodno priopćenje

STROSSMAYER – CROATIA *FULL OF WISDOM* (THE SPIRIT OF SLAVONIA)

Svojim djelovanjem Josip Juraj Strossmayer mijenja kolonijalnu paradigmu, kojom je do njegova vremena s malim iznimkama obilježen gotovo cjelokupni hrvatski prostor. Osvrtom na njegovo ulaganje u kulturu koje predstavlja i vrijedan turistički potencijal, dolazimo do polaznih pretpostavki ovoga rada prema kojima se danas u Hrvatskoj kulturna baština ne koristi na zadovoljavajući način u potpori gospodarstvu, a osobito turizmu. U radu se ispituju stavovi javnosti o kulturi i turizmu istočne Hrvatske te postojeća regulativa i strategija turizma u odnosu na mogući održivi smjer razvitka, utemeljen na kulturi i društvu znanja kakvo je svojim djelovanjem zacrtao još J. J. Strossmayer prije punih 150 godina. Analiza ključnih dokumenata u području turizma i promidžbe Hrvatske turističke zajednice te druga provedena istraživanja ukazuju na to da ne postoji realna podloga za razvitak kulturnog i odgovornog turizma, kao održivog i prihvatljivog modela. Danas nas brendiranje Hrvatske isključivo kao prostora netaknute prirode, Mediterana kakav je nekada bio, punog života, vraća na polaznu točku, *terra nove* s konca 17. st. Nasuprot takvog neodrživog koncepta, bar na području kontinentalne Hrvatske, s pravom bi se trebao uvesti pojam strossmayerovskog turizma, kao kulturnog, odgovornog i održivog turizma Hrvatske pune mudrosti.

Ključne riječi: Strossmayer, kulturni turizam, ustav, zakon, strategija, full of life, debranding, destinacija

Uvod

Naslov rada protuprijedlog je promotivnom sloganu Hrvatske turističke zajednice (HTZ), *Croatia Full of Life* odnosno *Hrvatska puna života*, objavljenog u veljači 2015. godine. Taj slogan, prema reakciji dijela javnosti, politike¹ medija i turističke struke, problematičan je uradak koji je negativno ocijenilo čak troje bivših ministara turizma² Republike Hrvatske.³

¹ Prema izjavi saborskog zastupnika Damira Kajina objavljenoj u Slobodnoj Dalmaciji od 16. veljače 2015., *Croatia Full of Life*, slogan je plagijat, a koštao je 2,8 mil. kuna.

² Damir Bajs, Ivan Herak i Pave Župan Rusković.

³ Index.hr, *Bivši ministri turizma: Slogan Croatia Full of life je prevara*, <http://www.index.hr/vijesti/clanak/bivsi-ministri-turizma-slogan-croatia-full-of-life-je-prevara/801615.aspx> (6. 1. 2016.)

Ovaj rad polazi od toga da slogan ne sugerira kulturni i odgovorni turizam, a analizom kasnije objavljenog promidžbenog video spota otvara se pitanje sugerira li on turizam uopće.

Kakva je veza između slogana HTZ-a i ostavštine Josipa Jurja Strossmayera? Osvrtom na turističku regiju Slavoniju⁴ vidljivo je da graditeljska ostavština biskupa Josipa Jurja Strossmayera danas predstavlja najposjećenije turističke lokalitete pa gotovo da nema posjetitelja koji zaobiđu katedralu u Đakovu i konkatedralu u Osijeku. No, u obzir treba uzeti i Strossmayerov presudan utjecaj za dolazak u Hrvatsku arhitekta i graditelja Hermana Bollea,⁵ čime je dao važan doprinos i oblikovanju današnje vizure Zagreba,⁶ grada proglašenog drugom najboljom europskom destinacijom u 2014. godini.⁷

No, graditeljska baština tek je dio onoga što je današnjem turizmu ostavio biskup Strossmayer. Važno je podsjetiti na činjenicu da je biskup, političar, filozof i mecena bio i vrstan poduzetnik, koji je tako unaprijedio i poljodjelstvo, ali i za današnji turizam osobito značajno vinogradarstvo i podrumarstvo te konjogojstvo. Time je promijenio ne samo gospodarsku i demografsku strukturu Slavonije, već je svojim donacijama osigurao kulturni razvoj cijelog područja Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Tako je s početka 20. stoljeća ostalo zapisano da: *Hrvatski narod gleda danas stoljetne hrastove gospoštije đakovačke u veličanstvenoj crkvi đakovačkoj,*⁸ *u akademiji,*⁹ *u galeriji,*¹⁰ *u sveučilištu,*¹¹ *u đakovačkom sjemeništu i u tolikim drugim zavodima napretka našeg.*¹² Međutim, ne treba zaboraviti ni njegovu potporu kulturi i prosvjeti drugih naroda, Bugara, Crnogoraca, Makedonaca, Slovaka, Slovenaca i Srba.¹³

Vjerojatno najvažnija ostavština Josipa Juraja Strossmayera jest svojevrsna percepcija Hrvatske kao kulturnog lidera na slavenskim prostorima Jugoistočne Europe, koja od 19. stoljeća postoji i danas, bez obzira na to je li riječ i u kojoj mjeri o percepciji drugih, ili je riječ o percepciji hrvatske javnosti o vlastitom društvu.

Sagleda li se, dakle, ono što privlači posjetitelje u neke od turistički najrazvijenijih svjetskih i europskih zemalja, npr. Veliku Britaniju i Austriju, može se uočiti da je to

⁴ Turističke regije prema klasifikaciji Hrvatske turističke zajednice

⁵ Dragan Damjanović, *Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2010., str. 131

⁶ Marija Hercegović, Monografija Dragana Damjanovića, "Herman Bolle – čovjek koji je pomogao Zagrebu da uhvati korak s Bečom", <http://www.novolist.hr/Kultura/Knjizevnost/Herman-Bolle-čovjek-koji-je-pomogao-Zagrebu-da-uhvati-korak-s-Becom>

⁷ Turistička zajednica grada Zagreba, *Zagreb druga najbolja europska destinacija!*, <http://www.infozagreb.hr/novosti/zagreb-druga-najbolja-europska-destinacija&lang=hr> (06.01.2016.)

⁸ Godine 1866. započeo je izgradnju katedrale u Đakovu koja je završena 1882.

⁹ Darovao je 1860. godine 50.000 forinti za osnutak JAZU, današnji HAZU u Zagrebu.

¹⁰ Osnovana je 1884. nakon što je Strossmayer poklonio sakupljenu zbirku slika JAZU.

¹¹ Strossmayer je 1860. darovao 50.000 forinti za osnivanje modernog sveučilišta u Zagrebu.

¹² Zlata Živaković-Kerže / Mariana Stamova, „Vlastelinska ekonomika biskupa Josipa Jurja Strossmayera, središnje osobe hrvatsko-bugarskih odnosa (1850–1870).“ *Българо-хърватски политически и културни отношения през вековете*. Сборник в чест на 75-годишнината на Румяна Божилова, Парадигма, Sofija, 2015, 378–389.

¹³ Vinko Brešić, *Uloga Strossmayerova mecenatstva*, Matica hrvatska, Vijenac 564, 2015.

upravo ono što je Strossmayer stvarao u Hrvatskoj.

Nasuprot toj percepciji kulturnog liderstva i deklarativnim stavovima, Hrvatska se, osobito u domeni turizma kao najširem području kulturne razmjene,¹⁴ odmiče od svog nasljeđa i identiteta što se upravo sažima u sloganu *Croatia Full of Life*.

Stoga je i cilj ovoga rada ispitati odnos prema kulturi u hrvatskom turizmu, propitati postojeću regulativu i strategiju turizma, poruku koja se šalje javnosti i tržištu te ukazati na mogući održivi smjer razvitka utemeljen na kulturi i društvu znanja, kakav je nam je svojim radom i djelima zacrtao biskup Strossmayer još u drugoj polovici 19. stoljeća.

Polazne pretpostavke

Osvrtom na Strossmayerovo ulaganje u kulturu, koje danas predstavlja vrijedan turistički potencijal, a koji se koristi tek manjim dijelom, dolazimo do polaznih pretpostavki ovoga rada po kojoj u Hrvatskoj kulturna baština i identitet nisu u dovoljnoj mjeri iskorišteni u gospodarstvu, a osobito u turizmu. Uz administrativne prepreke te nedostatak struke u sustavu, u određenoj se mjeri iz ideoloških razloga oni čak i potiskuju, što pokazuju brojni primjeri, kako u odnosu na Strossmayerovo djelo, tako i općenito.

Sadržajnom i komparativnom analizom Nacionalne strategije razvitka turizma do 2020. godine¹⁵ i Operativnog priručnika za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije¹⁶ HTZ-a, moguće je uočiti proturječja i nesustavan pristup, uglavnom ispod razine priznatih standarda¹⁷ kulturnog, održivog, tj. odgovornog turizma. Slično je i sa Zakonom o pružanju usluga u turizmu¹⁸ te novim prijedlogom Zakona¹⁹ koji protivno najavi nije donesen do kraja 2015. godine, kao ni raniji iz 2013. godine, što ukazuje i na manjkavosti važećeg Zakona i na neučinkovitosti sustava u donošenju potrebnih izmjena.

Strossmayer kao brand

Kako se to potvrdilo i na brojnim znanstvenim skupovima održanim tijekom 2015. godine povodom 200-te obljetnice njegova rođenja,²⁰ Strossmayerovo osebujno životno djelo još će dugo biti predmetom istraživanja, kako njegova kulturnog, prosvjetiteljskog i političkog djelovanja, tako u novije vrijeme i njegovih gospodarskih pothvata i

¹⁴ Zlata Živaković-Kerže / Darko Mrkonjić, "Interpretacija baštine u turizmu kao čimbenik očuvanja identiteta i posebnosti područja", *Kultura, društvo, identitet – europski realiteti*, Zbornik radova (ur. Ivana Žužul), Odjel za kulturologiju, Osijek-Zagreb, 2014. str.612.

¹⁵ Vlada Republike Hrvatske, *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb 2013.

¹⁶ Horwath HTL: Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO), Glavni ured Hrvatske turističke zajednice, Zagreb 2013.

¹⁷ Velike britanije, Francuske i sl. kulturno turističkih svjetskih meka (op.a.)

¹⁸ Zakon o pružanju usluga u turizmu, Narodne novine, br. 68, Zagreb, 2007.

¹⁹ Ministarstvo turizma, *Konačni prijedlog Zakona o pružanju usluga u turizmu*, Zagreb 2015, www.sabor.hr/fjgs.axd?id=6415 (06.01.2016.)

²⁰ Beč, Đakovo, Osijek, Pariz, Rim, Sofija, Zagreb.

aktivnosti.²¹

Radi toga ovaj rad nastoji istražiti dugoročne učinke njegova gospodarskog i kulturnog djelovanja na današnji turizam, ali i važnost njegove osobe kao hrvatskog i slavonskog brenda.

Ova oznaka i jamstvo kakvoće vrijedan je kulturni kapital koji može biti stavljen u funkciju u brojnim područjima, kako od znanosti nadijevanjem Strossmayerova imena osječkom Sveučilištu, tako do gospodarstva²² u kojem se dokazao kao vrstan poduzetnik, koji je na osiromašenom biskupijskom vlastelinstvu uspio izgraditi snažnu ekonomiju na korist cijele Hrvatske, osobito njezine kulture. To stvara i obvezu da se prema biskupu i njegovom djelu, kao zajedničkom naslijeđu i kulturnom dobru, generacije odnose s pažnjom dobrog gospodara, no to često nije tako.

Primjer je i đakovačka Državna Ergela Lipicanaca, danas jedno od najposjećenijih odredišta u regiji, gdje je povijesna uloga Strossmayera javnosti gotovo nepoznata. Unatoč činjenici da Ergela u trenutku njegova imenovanja za biskupa, *de facto* i *de iure* više nije postojala te ju je Strossmayer 1852. i pravno ustanovio i opremio.²³ Na službenoj internetskoj stranici Državne ergele²⁴ navodi se tek nekoliko šturih podataka, no ne i to da na imanju nije bilo niti jednog konja²⁵ te da je *od svojih predšasnika preuzeo samo zemljište*.²⁶ Dapače, od ukupno 50 ergela osnovanih u 19. i 20. stoljeću, u Slavoniji i Srijemu, koje nabraja Dragutin Ilanić,²⁷ opstala je jedino đakovačka zahvaljujući Strossmayerovoj obnovi pa ga tako možemo smatrati najzaslužnijom osobom za slavonsko konjogojstvo uopće.

Slična je politika vidljiva i u slučaju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, kojoj je izvorni naziv Jugoslavijenska²⁸ odnosno Jugoslavenska²⁹ (JAZU) promijenjen 90-ih godina 20. stoljeća u HAZU, bez obzira na činjenicu da je Strossmayerov panslavizam i južnoslovenizam imao potpuno jasne ideje koje nisu mogle biti uzrok povijesnih stranputica s kojima ih se danas povezuje.

O tomu govore i Strossmayerove riječi, koje je na plenarnoj sjednici Znanstvenog skupa Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike – europski realiteti u svibnju

²¹ Zlata Živaković-Kerže / Mariana Stamova, „Vlastelinska ekonomika biskupa...“, n. dj.

²² Projekt suvenira: *Slavonski hrast od prapovijesti do Strossmayera*, Glas Slavonije od 14. 7. 2011., Osijek 2011.

²³ Luka Stipić, 470 godina Ergele Đakovo 1506 - 1977., Đakovo, 1977.

²⁴ Državna ergela Đakovo, <http://www.ergela-djakovo.hr/content/drzavna-ergela-dakovo> (17. 5. 2015.)

²⁵ Cepelić M. – Pavić, M., Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko – đakovački i srijemski. God. 1850. – 1900., Zagreb, 1900. - 1904., str. 890

²⁶ Dragan Ilanić, Nekadašnje ergele Slavonije i Srijema, Zagreb 1975. str. 19.

²⁷ Isto, str. 22.

²⁸ Barle, J. Josip Juraj Strossmayer – o pedesetogodišnjici njegovoga biskupovanja, Društvo svetog jeronima, Dioničke tiskare, Zagreb 1900., str.33.

²⁹ Isto, str.36.

2015³⁰ citirao prof. dr. sc. emer. Stanislav Marijanović:³¹ *Mi Hrvati uistinu možemo kazati, da u ovoj maloj grupi slavenske braće, mi predstavljamo toskanski element. Mi smo stekli pravo da budemo vođe na putu duhovnog napretka i visokih ideala. Mi smo svjesni svoga zadatka na tom području i u pitanjima koja tište i nas i svijet.*

*Strossmayer je vidio Hrvatsku kao duhovno žarište čitavog južnoslavenskosti i tome je imala poslužiti i Akademija!*³² Naravno, takav stav oduvijek je izazivao i otpor, kako to sažeto obrazlaže Vlado Obad u knjizi *Slavonska književnost na njemačkom jeziku: Zbog osvjedočenog političkog poltronstva i indiferentnosti prema hrvatskom nacionalnom pokretu, Osječani nisu nikada pokazivali osobitih simpatija ni prema najvećem sinu svoga grada, biskupu Strossmayeru i njegovim "slavjanskim" idejama.*³³ Problem koji u Hrvatskoj danas postoji, a koji se reflektira i na Strossmayerovu ostavštinu, osobito jugoslavenske ideje, eksplicitno je izrečen u Ustavu Republike Hrvatske. Člankom 142. st. 2., *Zabranjuje se pokretanje postupka udruživanja Republike Hrvatske u saveze s drugim državama u kojem bi udruživanje dovelo, ili moglo dovesti do obnavljanja jugoslavenskoga državnog zajedništva, odnosno neke balkanske državne sveze u bilo kojem obliku.*

Je li odredba koja stigmatizira cijele narode, pa i balkanski prostor, moguća te ima li ona *ratio legis* uopće, razlog koji je *duša svakog zakona*?³⁴ Postoji li dokaz da je riječ južnoslavijanstvo, ili *balkanska državna sveza u bio kojem obliku*,³⁵ sama po sebi štetna, ili je riječ o ideologiji koja negira jedno povijesno razdoblje pa i Strossmayera?

Odriče li se time Hrvatska svog kulturnog *spiritus movensa*? *Oca domovine*,³⁶ kako ga naziva Janko Barle, radi događaja i politika koje s njim nisu u vezi. Može li takvim pristupom obraniti svoj kulturni prostor i opravdati (vlastitu) percepciju kulturnog liderstva?

U isto vrijeme na zabavno-glazbenoj sceni bilježi se eksplozija turbofolka uvezenog upravo s onih prostora od kojih se Hrvatska Ustavom ograđuje, a gdje je on, suprotno očekivanju, prije proizvod za hrvatsko tržište, negoli za domaće, s obzirom na to da je tamo, prema istraživanju etnologa Alekseja Gothardija Pavlovskog, znatno manje emitiran i ima manje publike nego u Hrvatskoj.³⁷ Iako je problematično i neopravdano

³⁰ Međunarodni interdisciplinarni znanstveni skup Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike - europski realiteti, Osijek, svibanj 2015.

³¹ Navođenje toga citata iz izlaganja na Znanstvenom skupu, a ne iz izvorne literature, ima za svrhu ukazati na to kako hrvatska javnost tj. hrvatski narod percipira Hrvatsku (i) danas, onako kako ju je percipirao Strossmayer u 19.st.

³² Stanislav Marijanović, Izlaganje na Međunarodnom interdisciplinarnom znanstvenom skupu Znanstvene, kulturne, obrazovne i umjetničke politike - europski realiteti, Osijek, svibanj 2015.

³³ Vlado Obad, *Slavonska književnost na njemačkom jeziku*, Čakovec, 1989., str. 8.

³⁴ *Ratio legis est anima legis*, http://www.latin-dictionary.org/Ratio_legis_est_anima_legis

³⁵ Ustav Republike Hrvatske, Čl.142., NN 85/2010.

³⁶ Janko Barle, *Josip Juraj Strossmayer – o pedesetgodišnjici njegovoga biskupovanja*, Društvo svetog jeronima, Dioničke tiskare, Zagreb 1900., str.

³⁷ Aleksej Gotthardi-Pavlovsky, *Narodnjaci i turbofolk u Hrvatskoj : zašto ih (ne) volimo?*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.

suditi samom turbofolku, on se u ovom trenutku u hrvatskoj javnosti činjenično percipira kao društveni problem,³⁸ što potvrđuje tezu o negiranju vlastita identiteta, a koju dokazuju i ovdje provedena istraživanja.

Strateški dokumenti u turizmu Republike Hrvatske

Zakon o pružanju usluga u turizmu: Iako su već dva puta od 2013. godine u javnu raspravu slani različiti nacrti i prijedlozi novoga Zakona o pružanju usluga u turizmu, Zakon iz 2007.³⁹ nije promijenjen do konca 2015. Manjkavost tog Zakona u pogledu problematike održivog razvitka turizma dijelom je opisana u radu Interpretacija baštine u turizmu kao čimbenik očuvanja identiteta i posebnosti područja,⁴⁰ gdje je priložen i prijedlog izmjena i dopuna, osobito u odnosu na pitanja interpretacije baštine te suradnje ministarstava turizma i kulture, sada predviđene samo u jednoj stavci, popisu turističkih cjelina,⁴¹ i to arbitrarno.

Međutim, konačni prijedlog iz 2015., kao ni onaj iz 2013. godine, ne definira ulogu kulture i kulturne baštine u turizmu pa i ne bi donio potrebne promjene u odnosu na važeći Zakon. Dapače, važno pitanje za kulturnu održivost, interpretacija baštine u turizmu, koja je već bila djelomično deregulirana, novim je prijedlogom deregulirana u potpunosti. Također, nasuprot navedenom prijedlogu dopuna Zakona⁴² u pogledu obveze i jasnog definiranja područja, predmeta i vidova suradnje ministarstava turizma i kulture, nisu predviđene izmjene.

Za usporedbu, osnivač britanskoga strateškog tijela za receptivni turizam, *VisitBritain*, svojevrsnog ekvivalenta HTZ, upravo je Odjel za kulturu medije i sport, vlade Ujedinjenog Kraljevstva, koje je nadležno i za turizam,⁴³ pri čemu treba imati u vidu da je Velika Britanija jedno od 10 najposjećenijih svjetskih odredišta.⁴⁴

Strategija razvoja turizma: Za razliku od Zakona, Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine⁴⁵ obuhvaća sva važna pitanja te su detaljno obrazložena i potkrijepljena statističkim podacima.

Ono što se s aspekta pitanja kojima se bavi ovaj rad, a to su kultura i baština u turizmu može uočiti je da Strategija, u odnosu na Zakon i aktualni nastup HTZ-e na turističkom tržištu, vodi računa o produljenju sezone, razvijanju na širem prostoru, prepoznatljivosti,

³⁸ Isto.

³⁹ Zakon o pružanju usluga u turizmu, Narodne novine, br. 68, Zagreb, 2007.

⁴⁰ Zlata Živaković-Kerže / Darko Mrkonjić, "Interpretacija baštine u turizmu kao čimbenik očuvanja identiteta i posebnosti područja", *Kultura, društvo, identitet – europski realiteti*, Zbornik radova (ur. Ivana Žužul), Odjel za kulturologiju, Osijek-Zagreb, 2014.

⁴¹ Isto, str. 617.

⁴² Isto, str. 622.-627.

⁴³ VisitBritain, <https://www.visitbritain.org/about-us> (28. 11. 2015.)

⁴⁴ UNWTO <http://unwto-ap.org/wp-content/uploads/2015/07/120515-3.pdf> (28. 11. 2015.)

⁴⁵ Vlada Republike Hrvatske, *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb 2013.

autentičnosti i drugim preduvjetima održivosti.⁴⁶ Tako se uz ključnu riječ kultura navodi da: *Bogatstvo hrvatske kulturno-povijesne baštine također čini veliku snagu resursno-atraktivne osnove...; ..velik broj kulturnih dobara pod zaštitom UNESCO-a .;*⁴⁷ *Dominantni proizvodi Kulturni turizam,.. prognozira se daljnji rast kulturnog turizma; ...rast 'kreativnog turizma'... Rastuća osjetljivost kupaca na etička pitanja, ...utjecaj putovanja na okoliš i lokalne društvene zajednice i sl.*⁴⁸ Također, u viziji hrvatskog turizma govori se o branding sustavu: *...strukturiranje hrvatskog turističkog brenda i njegove arhitekture kako bi se promijenila percepcija emitivnog tržišta o Hrvatskoj kao destinaciji ljetnog odmora.*⁴⁹ Iz citiranih je odrednica vidljivo da u Strategiji⁵⁰ postoji sveobuhvatan pristup kulturnom i održivom turizmu, no ako se vratimo na Zakon, jasno je da provedba strategije nije realna. Pri tome treba uočiti da je novi prijedlog Zakona iz 2015. nastao dvije godine nakon donošenja Strategije, a da s njom nije usklađen.

Međutim, proturječja se može pronaći i u samoj Strategiji jer, na primjer, nasuprot činjenici da je Zakon igralištima za golf prestao važiti 25. 11. 2011.⁵¹ i dalje mu se daje značajno mjesto. To se obrazlaže porastom broja terena te tvrdnjom da je golf danas, a i ubuduće, jedan od najznačajnijih tržišnih segmenata mediteranske turističke potražnje.⁵² Naravno, ne zna se što će biti u budućnosti s golfom, a podatak o porastu upitan je kada su u pitanju i broj i odredišta u kojima je zabilježen.⁵³ S druge strane, prema *podacima European Golf Course Owners Association*⁵⁴ za razdoblje 2009. – 2013., u Francuskoj, Italiji i Španjolskoj promjene su u okviru 2%, bilježi se stagnacija pa i pad (osobito u Španjolskoj) te su podaci na nivou Europe⁵⁵ slični, a pri tome su tri potonje zemlje po prihodu od turizma u pet vodećih u svijetu prema podacima UNWTO-a.⁵⁶

Također, provedeno istraživanje o važnosti infrastrukture, usluga, kulturne i prirodne baštine u turizmu te analiza promidžbenog spota HTZ pokazuju da između smjera kretanja hrvatskog turizma i smjera koji je zacrtan predmetnom Strategijom postoji proturječje.

Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije: Uvidom u Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO) nije moguće utvrditi postojanje jasnog pristupa strategiji hrvatskog

⁴⁶ Vlada Republike Hrvatske, *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb 2013., str.30.

⁴⁷ Isto, str. 5.

⁴⁸ Isto, str. 26.

⁴⁹ Isto, str. 36.

⁵⁰ Isto

⁵¹ Zakon o prestanku važenja Zakona o igralištima za golf, NN 130/2011

⁵² Vlada Republike Hrvatske, *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb 2013., str. 9.

⁵³ Navode se podaci o Turskoj, Portugalu i Španjolskoj za razdoblje 2009.-2011. od oko 10% što nije značajan porast, a pitanje je jesu li to odredišta koja treba uzeti za usporedbu.

⁵⁴ EGCOA, <http://www.egcoa.eu/>

⁵⁵ EGCOA, <http://www.egcoa.eu/statistic-central/>

⁵⁶ UNWTO <http://unwto-ap.org/wp-content/uploads/2015/07/120515-3.pdf> (28. 11. 2015.)

turizma.

Priručnik je opsega 23 stranice, od kojih na devet iznosi statističke i financijske podatke HTZ-a i rječnik pojmova. Preostalih su 14 stranica po strukturi kratak sažetak Praktičnog (oglednog) vodiča za turistički destinacijski menadžment Svjetske turističke organizacije čiji je opseg 168 stranica.⁵⁷ Opseg ovog rada ne dopušta prikaz detaljne analize Priručnika (60 točaka-bilješki) pa su radi ilustracije navedeni pojedini ključni nedostaci po kategorijama uz kratki primjer i citat: iznosi se tzv. „analiza“ postojećeg stanja i tzv. „uputstva“ za primjenu, koji se sastoje od niza nejasnih,⁵⁸ neprovjerenih,⁵⁹ nepotvrđenih,⁶⁰ netočnih⁶¹ i proturječnih^{62 63 64} navoda i tvrdnji pa i onih koje su u domeni politike.⁶⁵

Jedina je konkretna mjera koja se u priručniku predlaže ukidanje odredbe postojećeg zakona po kojoj su župani, načelnici i gradonačelnici automatizmom predsjednici skupština turističkih zajednica.⁶⁶ Međutim, ni ta mjera nije na operativnoj razini jer izrijeком ne predlaže izmjenu propisa, niti je objašnjeno što bi se njome postiglo, s obzirom na to da je gradonačelnik ili načelnik „zadužen za predsjedanje vijećem i skupštinama.“⁶⁷ Dakle, bez posebne ovlasti.

U ostalih sedam navedenih smjernica, kao ni u poglavlju Prijedlog buduće organizacije i zadataka lokalnih i regionalnih organizacija te Zaključku,⁶⁸ nema obrazloženih prijedloga koji bi sadržavali opis konkretnog problema, definiranu operativnu mjeru te što bi se točno mjerom postiglo.

Iz svega se može zaključiti jedino da je Priručnik vrlo uopćeni opis pojedinih

⁵⁷ World Tourism Organization, *A Practical Guide to Tourism Destination Management*, World Tourism Organization, Madrid, Spain, 2011.

⁵⁸ poglavlje 1.1 “To pokazuju primjeri najuspješnijih turističkih destinacija svijeta”, no ne navodi se kojih.

⁵⁹ poglavlje 1.1 “u naprednijim turističkim zemljama, počele su transformacije prijašnje birokratske strukture” no ne navodi se kojim zemljama.

⁶⁰ poglavlje 3.3 “Ukoliko se u potpunosti primijeni najbolja praksa turistički najkonkurentnijih zemalja svijeta da se Glavni uredi bave isključivo promocijom.. “ ne navodi se koje su to zemlje ni koja je to praksa i koje zemlje imaju “Glavne urede”.

⁶¹ poglavlje 1.2 “Regionalna turistička zajednica · Aktualna krajem 20. stoljeća” regionalne TZ ne postoje!

⁶² poglavlje 3.3 “Privatnom sektoru se mora omogućiti jača participacija u sustavu, a najprije tamo gdje je on u strukturi interesnih skupina dominantan” što proturječi činjeničnom stanju s obzirom da su obvezni članovi skupština turističkih zajednica isključivo predstavnici gospodarstva, prema visini uplate članarine i pristojbe.

⁶³ poglavlje 3.3 “Novi sustav se u svakom slučaju mora temeljiti na transformaciji postojećeg jer ... postoje brojni svijetli primjeri, te da u njemu rade većinom kompetentni kadrovi kojima je potrebno dodatno obrazovanje”

⁶⁴ poglavlje 1.3 “Iz tog razloga je neophodno da javni sektor zadrži značajan udio u skupštini RMO kako bi se javni interes mogao transparentno ostvariti” javni sektor nema nikakav udio u skupštini TZ.

⁶⁵ poglavlje 3.2 “Ukinuti odredbu postojećeg zakona po kojoj su župani, načelnici i gradonačelnici automatizmom predsjednici skupština turističkih zajednica i vratiti mehanizam iz prethodnog zakona koji i dalje omogućava da predstavnici politike i dalje obnašaju tu funkciju ako ih skupština izabere”.

⁶⁶ Horwath HTL: Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO), Glavni ured Hrvatske turističke zajednice, Zagreb 2013., str. 19.

⁶⁷ Isto, str. 17.

⁶⁸ Isto, str. 19.-22.

problema turističkih zajednica u odnosu na potrebe modela DMO te da nema „operativnu“ dimenziju.

Koje su stvarne smjernice turizma Republike Hrvatske?

U cilju utvrđivanja stvarnog smjera hrvatskog turizma te toga kakvu poruku sustav o tomu šalje javnosti, kroz medije i obrazovni sustav, čime utječe na smjer njegovoga razvitka, provedena je anketa⁶⁹ među osječkim studentima⁷⁰ na temu značaja infrastrukture i usluga te kulturne i prirodne baštine u turizmu te povijesnih osoba iz hrvatske kulture, znanosti i politike.

Polazište je za ovakav pristup stav da kao indikativne treba sagledati rezultate ankete u pogledu komparativne ocjene značaja turističke infrastrukture, odnosno kreiranih sadržaja i baštine te ocjena odnosa značaja materijalne i nematerijalne te prirodne baštine za privlačenje turista, a što će u narednim poglavljima biti podrobnije obrazloženo.

Također, indikativan može biti i podatak o ocjeni važnosti pojedinih povijesnih osoba za predstavljanje Hrvatske, kao svojevrsna identifikacija koja neizravno govori o tomu kako studenti žele da drugi vide Hrvatsku.

U prvoj skupini od devet pitanja studenti su ocjenom od jedan do pet izjašnjavali o važnosti turističke infrastrukture, hotela, dostupnosti sanitarija, zabavnih sadržaja i restorana te općenitoj važnosti povijesti, spomeničke baštine, nematerijalne baštine i prirodne baštine za privlačenje turista (Grafikon 1).

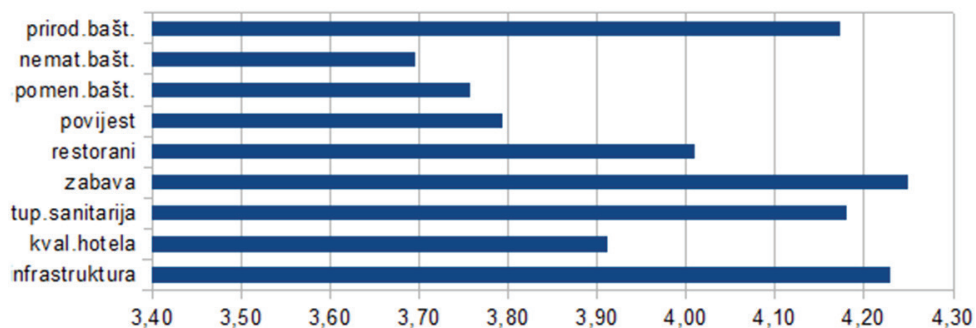
Najvažnijima su ocijenjeni: zabava 4,25, a od ponuđene baštine prirodna s 4,17. Od svega je najniže ocijenjen značaj nematerijalne baštine 3,69, iako je Hrvatska zemlja sa 139 zaštićenih nematerijalnih kulturnih dobara, od kojih je sedam na UNESCO-voj listi svjetske baštine.⁷¹ Nažalost, dobiveni odgovori potvrđuju rezultate i ostalih ovdje navedenih analiza.

⁶⁹ Anketa, *Značaj infrastrukture, usluga, kulturne i prirodne baštine u turizmu*, provedena među studentima Sveučilišta Josipa Juraja Strossmayera, svibanj-lipanj 2015. Anketom je obuhvaćeno ukupno 354 ispitanika, a odgovarali su na ukupno 36 pitanja od koji se dio odnosi na općenito značenje infrastrukture te prirodne i kulturne baštine za turizam te poznate osobe značajne za hrvatsku kulturu, znanost politiku, koja su u radu prikazana, dok se drugi dio pitanja odnosi na konkretnu materijalnu i nematerijalnu baštinu istočne Hrvatske koja su ovdje izostavljena radi ograničenog prostora.

⁷⁰ Studenti su osječkoga sveučilišta za istraživanje o značaju kulturne i prirodne baštine i infrastrukture za privlačenje turista, od kojeg su ovdje izdvojeni podaci relevantni za predmetnu temu, odabrani ciljano kao iznadprosječno obrazovana i iznadprosječno informirana skupina, koja ujedno predstavlja i indikator dolazećih trendova, kako poslovnih tako i potrošačkih, osobito u domeni kulturnog turizma.

⁷¹ Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3650> (6. 1. 2016.)

Grafikon 1. Infrastruktura i baština

Također, na preformuliramo pitanje, kao potvrda prethodnog odgovora, između dobrih hotela, restorana, dostupnosti sanitarija i mogućnosti zabave, kao najvažnije za privlačenje turista, 65,5% ispitanika je odabralo zabavu.

Ono što je sigurno dobro, između pet ponuđenih povijesnih osoba,⁷² ispitanici najzanimljivijim posjetitelje istočne Hrvatske smatraju Josipa Juraja Strossmayera, i to čak njih 80,2% za domaće posjetitelje te 65,4% za inozemne posjetitelje.⁷³

Zanimljivi su i rezultati koji se odnose na mišljenje studenata koja su od pet ponuđenih, najzanimljivija povijesna razdoblja te tko su najzanimljivije povijesne osobe inozemnim posjetiteljima (cijele) Hrvatske (Grafikon 2).

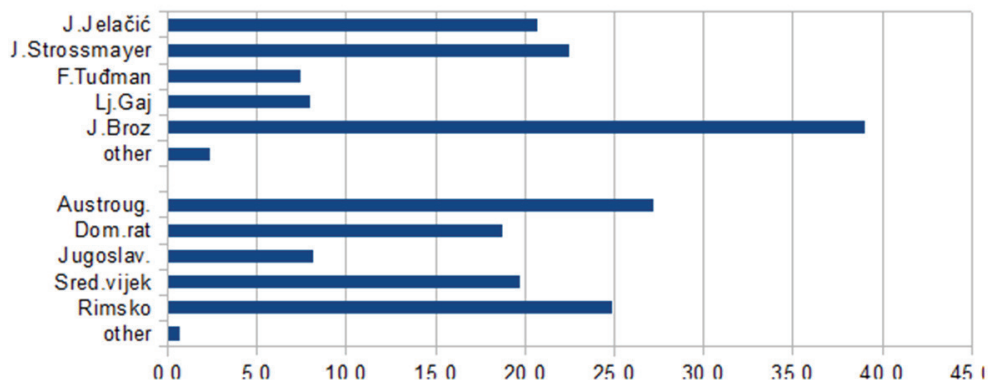
Neočekivano, kao najzanimljiviju osobu posjetiteljima Hrvatske uvjerljivo najveći broj studenata, njih 39%, odabrao je Josipa Broza, a Strossmayera je, na drugom mjestu, odabralo 22,5%. Provedena anketa ne nudi objašnjenje ovog rezultata, no da on nema ideološku podlogu vjerojatno se može zaključiti iz toga što je najveći broj istih ispitanika kao najzanimljivije povijesno razdoblje za inozemne posjetitelje istočne Hrvatske odabrao austrougarsko, 27,2%, dok je jugoslavensko odabralo njih najmanje, samo 8,2%.

Provedeno istraživanje pokazuje da je poruka koja se o turizmu šalje u javnost i obrazovni sustav te posljedično i njegova percepcija u javnosti pogrešna. Na prateće sadržaje u turizmu upućuje se kao na glavnu atrakciju, a ono što zapravo jest atrakcija potisnuto je kao sporedno, čime se gubi specifična konkurentnost i komparativna prednost odredišta i ono se izjednačava sa svakim drugim (konkurentskim) odredištem.

⁷² P. Katančića, V. Preloga, L. Ružičke, J. J. Strossmayera i F. Šepera

⁷³ Na taj postotak moguće ima utjecaja i činjenica da osječko Sveučilište nosi Strossmayerovo ime.

Grafikon 2. Povijesna razdoblja i osobe

Kod toga je nebitno je li prema nekom kriteriju postojeća baština „više ili manje bitna“, već je presudno to što je uvijek jedinstvena, dakle pruža novi doživljaj i iskustvo, što su prihvaćene vrijednosti kao osnovni razlog turističkog putovanja⁷⁴.

Shodno tomu, nadmetanje tko će, primjerice, imati bolji hotel ne podiže konkurentnost odredišta, već određenog hotelskoga lanca. Tako je u zaključku Tomislava Šole da su *luksuzni hoteli eksteritorijalni i da od odredišta samo trebaju priključak na komunalije...*,⁷⁵ sažeta danas opće prepoznata problematika, curenja dohotka, istiskivanja domicilnog stanovništva, erozije lokalne kulture⁷⁶ te učinaka demonstracije⁷⁷ i drugih negativnih utjecaja masovnog turizma.

Hrvatska turistička promidžba

Analiza turističko promidžbenog spota, Croatia Full of Life⁷⁸(CFL)

Radom se nastoji ocijeniti koliko spot, kao službeni izlazni produkt HTZ-a i ranije analiziranih strateških dokumenata, promovira Hrvatsku kao odredište te njezinu prirodnu i kulturnu baštinu, tj. specifičnu ponudu. Analiziraju se vizualni, tekstualni, govorni i glazbeni sadržaji, poruka koju šalju te njihovo trajanje, odnosno vremenski udio u cjelokupnom spotu.

U svrhu ocjene prepoznatljivosti odredišta te ocjenu intenziteta promicanja

⁷⁴ Zlata Živaković-Kerže / Darko Mrkonjić, “Interpretacija baštine u turizmu kao čimbenik očuvanja identiteta i posebnosti područja”, *Kultura, društvo, identitet – europski realiteti*, Zbornik radova (ur. Ivana Žužul), Odjel za kulturologiju, Osijek-Zagreb, 2014.

⁷⁵ Tomislav Šola, *Javno pamćenje*, Zagreb, 2014. str. 133.

⁷⁶ The economic impacts of mass tourism, <http://www.responsibletravel.com/copy/had-enough-package-of-shame> (17.01.2016.)

⁷⁷ Impact of mass tourism on the host destinations, <http://enugustatetourismboard.com/p.php?u=impact-of-mass-tourism-on-the-host-desti&id=47> (17. 1. 2016.)

⁷⁸ Croatia Full of Life, video, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Tz_E3yPif18 (29. 11. 2015.)

kulturnog turizma proveden je i opit u kojem je od ispitanika⁷⁹ traženo da iz prikazanog spota (na kojem su uklonjeni dijelovi koji izrekom ukazuju na zemlju) pokušaju prepoznati određenu zemlju (dva boda), da ocjene je li iz čega poznatog (lokalitet, tekst, glazba) moguće zaključiti o kojoj je zemlji riječ (jedan bod) te iz čega konkretno (jedan bod po svakom prepoznatom elementu). Također ispitanici ocjenjuju reklamira li spot konvencionalni (nula bodova), kulturni (dva boda), ili oba oblika turizma (jedan bod).

Kako ne postoje apsolutna mjerila za tražene veličine, ciljni spot (CFL) prikazan je komparativno sa spotom Tunisa,⁸⁰ sličnog koncepta i naziva (Tunisia Free to Live it All - TFL) te konceptualno različitog mađarskog spota⁸¹ (Budapest Get Engaged - BGE).

Iz priloženog grafikona (Grafikon 3) vidljivo je da je prepoznatljivost Hrvatske u promidžbenom spotu s prosječnim brojem bodova 0,08 zanemariva u usporedbi s druga dva, 0,76 Tunis (10 puta više) i čak 3,66 Mađarska (45 puta više).

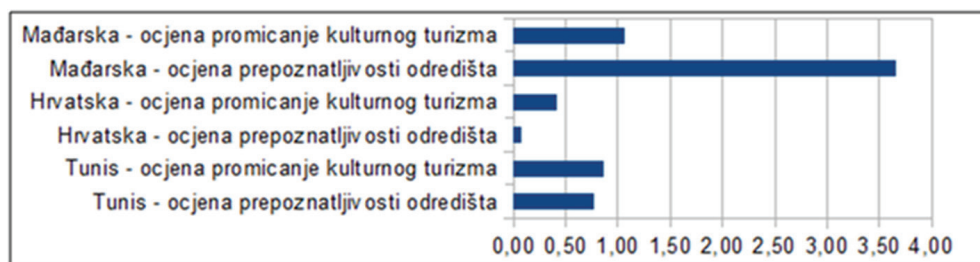
Paradoksalna je ocjena promicanja kulturnog turizma, koja je kod Tunisa (0,86) očekivano razmjerna ocjeni prepoznatljivosti odredišta (0,76), dakle prikazanoj kulturnoj i povijesnoj baštini, a u hrvatskom je spotu promicanje kulturnog turizma ocijenjeno neočekivano visoko (0,42) u odnosu na iznimno nisku ocjenu prepoznatljivosti odredišta (0,08). Dakle na činjenicu da spot ne prikazuje i ne ističe prirodnu i kulturnu baštinu. Potpuno suprotan paradoks postoji u ocjeni mađarskog spota, gdje je promicanje kulturnog turizma, suprotno hrvatskom spotu, ocijenjeno iznimno nisko (1,07) u odnosu na prepoznatljivost odredišta (3,66). Dakle, kod tuniskog spota mjerene su veličine podjednake, tj. ocjena prepoznatljivosti, odnosno prikazane prirodne i kulturne baštine, odgovara ocjeni promicanja kulturnog turizma, a kod hrvatskog i mađarskog spota razlike su drastične i dijametralno suprotne pa je kod Hrvatske promicanje kulturnog turizma ocijenjeno oko pet puta snažnije od prepoznatljivosti odredišta, a kod mađarske oko tri i pol puta slabije od ocjene prepoznatljivosti odredišta.

⁷⁹ Anketa je provedena među studentima prve i druge godine osječkog Odjela za kulturologiju. Ukupan broj ispitanika je 61 no 6 studenata je prepoznalo spot iz medija te su naveli da u prikazanom hrvatskom spotu "prepoznaju" sadržaje koji su iz njega za svrhu ankete uklonjeni (Come to Croatia, Croatia Full of Life i Hrvatska turistička zajednica) pa odgovori u odnosu na taj spot nisu uzeti u obzir te dva studenta nisu uopće odgovorila na pitanja tako da su izuzeti u cijelosti. Tako su u obzir uzeti odgovori 59 ispitanika za spotove TFL i BGE, a za spot CFL 53. Također, u obzir nisu uzeti pojedinačni pozitivni odgovori o prepoznavanju određene zemlje koji nisu bili potvrđeni prepoznavanjem niti jednog od ponuđenih elementa (lokaliteta, teksta, glazbe), dakle kao neutemeljeni, a koji su se pojavili samo kod skupine studenata druge godine s obzirom na to da je bilo razmjene mišljenja tijekom anketiranja te su odgovor jedino mogli preuzeti od onih koji su spot ranije gledali.

⁸⁰ Tunisia Free to Live it All, <https://www.youtube.com/watch?v=eVtF159yS60> (1. 12. 2015.)

⁸¹ Isti Madarász, Magyarország promó video, Budapest the Central European hub of Innovation, <https://www.youtube.com/watch?v=so9bPJ046bk> (12. 12. 2015.)

Grafikon 3. Prepoznatljivost odredišta i promicanje kulturnog turizma

S obzirom na to da se kod pitanja o prepoznatljivosti odredišta izjašnjavalo o konkretnom prepoznavanju traženih elemenata u prikazanom spotu, a kod ocjene promicanja kulturnog turizma o subjektivnom stavu, jasno je da je ocjena prepoznatljivosti utemeljena na činjenicama te je referentna. Nadalje, nema dvojbe da je kulturni turizam izravno povezan s prepoznatljivošću odredišta odnosno njegovom kulturnom, a i prirodnom baštinom kojom se identificira pa se ocjena u ova dva slučaja može smatrati anomalijom koju iz prikupljenih podataka nije moguće objasniti, osobito zbog toga što se slične vrijednosti pojavljuju i kod skupine studenata prve godine, kod koje nije zabilježena kontaminacija ranijim gledanjem spota, kao i kod studenata druge godine kod kojih su neki očigledno gledali i prepoznali spot, a neki su preuzeli podatak od skupine pa bi se visoka ocjena hrvatskog spota mogla pripisati pristranosti, što i dalje ne bi objasnilo nisku ocjenu mađarskog spota.

Iz rezultata se ipak može zaključiti da je ispitanici nemaju jasan i konzistentan stav o pojmu kulturni turizam pa tako i njegovoj važnosti, a to potvrđuje i rezultat ranije navedenog istraživanja o percepciji važnosti kulturne i prirodne baštine te polaznu tezu ovoga rada.

Iako je uzorak nedovoljan za izvođenje dokaza, indikativno je da od troje studenta iz Latvije⁸² Tunis prepoznao jedan student, jedan je turizam ocijenio kao konvencionalni, a dvoje kao kombinaciju. Hrvatsku ni jedan nije prepoznao, a turizam su svi označili kao konvencionalni. Mađarsku je prepoznalo dvoje, a turizam su svi označili kao kulturni. Taj rezultat odgovara očekivanom te ide u prilog zaključku da je dio osječkih studenata ranije gledao spot pa su na tomu temeljili odgovore i da nemaju izgrađenu predodžbu o tome što je kulturni turizam.

Iz detaljne analize sadržaja spota CFL (Grafikon 4) vidljivo je da se tek 5/60 sek., 8%, odnosi na Hrvatsku (poziv, slogan i logotip HTZ), a ostali je sadržaj općenit te pretežno 31/60 sek., 52% sugerira različite oblike zabave, sporta i rekreacije, koji su djelomično vezani uz more i rijeke, no ne nužno u Hrvatskoj pa ni Sredozemlju. Aktivnosti su povezane s toplom klimom što sugerira SSS⁸³ turizam čime neizravno daje prednost odredištima koja imaju dužu sezonu, a u koje, u svjetskim razmjerima, Hrvatska

⁸² Anketa je provedena naknadno, u siječnju 2016.

⁸³ Sun Sea Sand (sunce, more i pijesak) konvencionalni oblik turizma.

ne spada. Promicanjem kulturnog turizma ne mogu se smatrati ni scene u kojima se posjetitelji fotografiraju pred crkvom, jer ukupno traju tek 3/60 sek., 5%, a uz to riječ je o objektu koji mogu prepoznati jedino dobri poznavatelji.⁸⁴ Dakle i te tri sekunde zapravo nemaju nikakvu informativnu vrijednost osim sugestije da se fotografija može napraviti pred nekim objektom kao dokaz posjeta, ali objekt nije vrednovan kao neko kulturno dobro zbog kojeg bi vrijedilo posjetiti odredište.

Dakle, može se zaključiti da u sadržaju spota, osim pet sekundi izravnog govornog i tekstualnoga navođenja Hrvatske, nema drugih elemenata prepoznatljivosti, tj. njezinih kulturnih i prirodnih obilježja pa se tako ne promiče ni kulturni turizam, ni Hrvatsku kao odredište. Ono što spot možda promiče turizam je općenito, kao jedan od mogućih odgovora na osjećaj osobne ispražnjenosti, a još određenije sport, rekreaciju i zabavu kao životni trend, koji pak nisu vezani za određeno odredište, pa niti nužno za turizam, jer se sve ili neke prikazane aktivnosti mogu provoditi i u mjestu stalnog boravka potencijalnoga turista.

Mađarski je spot sadržajno (Grafikon 4), osim uvodnog i završnog titla u kojima se izrekom navodi Budimpešta kao srednjoeuropski centar inovacija te slogan *Budapest Get Engaged*, i u ostatku bez prekida pokriven audiovizualnim i tekstualnim sadržajem koji nedvojbeno definira odredište, i to kao europsko kulturno središte odnosno društvo znanja (kakvo od Hrvatske želi učiniti Strossmayer). To su pisani tekst – titlovi, po jeziku i sadržaju, glazba i pjesma po jeziku i elementima narodnog melosa, te prepoznatljive budimpeštanske vedute, Dunav, Mostovi, Parlament, Katedrala i dr. koji se dobrim dijelom i preklapaju pa pojedinačni zbroj trajanja tih poruka, emitiranih različitim komunikacijskim kanalima, ukupno 244 sek., premašuje trajanje samoga spota.

Najupadljiviji je sadržaj koji se kao tekst pojavljuje za vrijeme cijelog spota nabranje izuma, inovacija i otkrića mađarskih znanstvenika koja slijede događaje prikazane u spotu, kao npr. paljenje žigice slijedi tekst *Safety Match, Janos Irinyi, 1836*, ili igru Rubikovom kockom slijedi tekst *Rubik's Cube, Erno Rubik, 1976*, itd. Prikazano je i autorizirano ukupno 14 svjetski poznatih predmeta i pojmova koje uglavnom ne možemo zaobići u svakodnevnom životu i koje nas nakon gledanja spota neminovno trajno asociraju na Mađarsku.

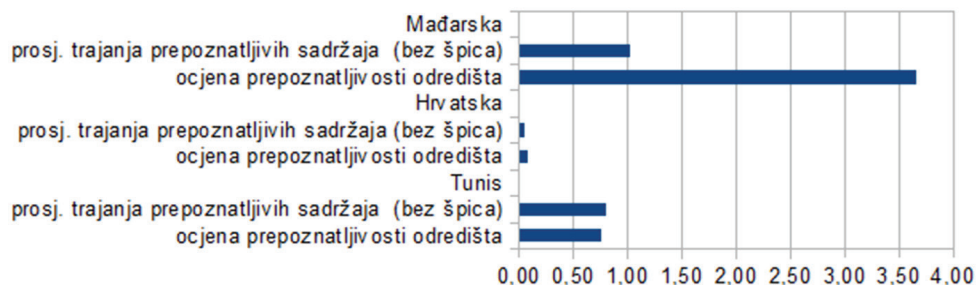
Iako promidžba Mađarske, koja se identificira kao društvo znanja, može biti različito tumačena,⁸⁵ logičan je zaključak da je to istovremeno i društvo kulture i bogate, njegovane kulturne baštine. Tako je na kraju poruka poslana definiranom tržišnom segmentu, kulturnim turistima odnosno promiče kulturni kao jedini smjer održivog razvitka turizma.

⁸⁴ Na pitanja upućena e-mailom društvima turističkih vodiča Hrvatske, možete li (bez previše istraživanja) prepoznati: 1. crkvu koja se pojavljuje u spotu (CFL), 2. brzak s raftinga, 3. neki otok ili krajobraz.? Stiglo je tek dva odgovora da se radi o zadarskoj crkvi Sv. Krševana, brzacima Zrmanje te pogledu s brda Kamenjak, dok je bilo jednako i niječnih te netočnih odgovora.

⁸⁵ Zlatan Krajina, Analiza teksta i diskursa propagandnih televizijskih spotova Vlade RH za ulazak Hrvatske u Europsku uniju 2011., GONG, Zagreb 2011., str. 5. http://gong.hr/media/uploads/dokumenti/20120105ANALIZATEKSTAIIDISKURSATVSPOTOVAVLADEU2011_1.doc (31.12.2015.)

Iz grafikona br. 4 moguće je uočiti i korelaciju između ocjene prepoznatljivosti odredišta i prosječnog trajanja prepoznatljivih sadržaja u spotu. Veličine su kod hrvatskog i tuniskog spota gotovo potpuno razmjerne no kod mađarskog je ocjena oko tri i pol puta veća od prosječnog trajanja prepoznatljivih sadržaja, što se može objasniti njihovom subjektivnom informativnošću u odnosu na domicil ispitanika. Naime kod tuniskog su spota uočeni prepoznatljivi sadržaji bila imena lokaliteta. Iz pojedinih je moguće bez dvojbe otkriti o kojoj je zemlji riječ, no potrebno je dobro poznavanje zemljopisa da bi se bez prethodne provjere moglo ustvrditi da se oni nalaze baš u Tunisu.⁸⁶ Primjerice, Sahara se proteže preko više zemalja, a tako je i s glazbenom podlogom na osnovi koje se može pretpostaviti da je riječ o nekoj od arapskih zemalja. Sličan je slučaj i s hrvatskim spotom, no u njemu su samo rijetki stručnjaci mogli prepoznati objekte i lokalitete koji se nakratko pojavljuju, a to nije uspjelo nikome od ispitanika.⁸⁷ Nasuprot tomu u mađarskom spotu iz teksta će prosječnom stanovniku zapadne hemisfere biti jasno da je riječ o mađarskim imenima. Tako je i s prikazanim predmetima, objektima i vedutama te glazbenoj podlozi, kao što su Rubikova kocka, mađarski Parlament i panorama Budimpešte te mađarski jezik u pjesmi i mađarski melos.

Grafikon 4. Trajanje prepoznatljivih sadržaja i prepoznatljivost odredišta

Debranding⁸⁸ turističke destinacije⁸⁹

Ono što je možda najveća i najindikativnija razlika između hrvatskog i tuniskog spota na jednoj strani, grupiranih s ocjenama 0,08 i 0,76 izrazito nisko u odnosu na srednju ocjenu od 1,5 te izrazito visoko ocijenjenog mađarskog spota na drugoj strani s ocjenom prepoznatljivosti od 3,66 je činjenica da prva dva ne prikazuju ni jednog

⁸⁶ Svi su ispitanici mogli jasno pročitati nazive mjesta, *Djerba, Doiz, Monastir, El Jem* i dr., ali su ipak u relativno malom broju tijekom gledanja prepoznali Tunis, jer ta mjesta nisu svjetski poznata kao Pariz, London, ili Budimpešta!

⁸⁷ Čak i oni za koje se potvrdilo da su prethodno gledali spot, pogrešno su označavali pojedine lokalitete

⁸⁸ Urbandictionary, Uklanjanje brendiranih vizualnih obilježja proizvoda, kao što su logotipi, fontovi, specifične boje u nastojanju da izgledaju manje korporativni i više nezavisni. <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=debranding>

⁸⁹ Nije pronađen podatak da bi se neko turističko odredište debrandiralo kako bi postalo prihvatljivo širem spektru potencijalnih posjetitelja, iako je to ovdje nedvojbeno slučaj (op.a.)

pripadnika domicilnog stanovništva, dok su u mađarskom spotu oni dominantni.

Dok tuniski spot, iako ne prikazuje domicilno stanovništvo, prati arapska glazba, hrvatski je spot u potpunosti etnički očišćen, kako od ljudi tako od bilo kakvih hrvatskih nacionalnih obilježja te od bilo kakvih lokalnih brendova. Nema domicilnog stanovništva, nema prepoznatljive glazbe, hrane i arhitekture te se potpuno uklapa u model *terra nove*, novoosvojene, dakle prazne i očišćene zemlje koja razvijeni svijet poziva na osvajanje i kultiviranje, što je i polazna teza ovoga rada.

Suprotno tomu u mađarskom je spotu zapravo prikazana samo jedna osoba za koju se nedvojbeno sugerira da je turist-posjetitelj jer se vozi turističkim otvorenim autobusom, posjećuje turističke lokalitete i sl. Druga osoba u istom autobusu ne promatra okolinu, već slaže Rubikovu kocku, što može značiti i da je posjetitelj, no fokusiran na mađarsku tehničku kulturu. Za sve ostale osobe koje se kao pojedinci ili u skupinama pojavljuju u spotu možemo na osnovi ponašanja uglavnom zaključiti da predstavljaju domicilno stanovništvo.

Mađarsko je društvo prikazano široko u različitim situacijama društvenih skupina: ulični svirač i kočijaš – starija dobna skupina koja predstavlja tradiciju, skupine adolescenata na ulici i u parku – novi trendovi, student, mladi par intelektualaca, baka s unukom itd.

Turist-posjetitelj/posjetiteljica susreće se s domaćinima, pozdravljaju se, ljube se, provode večer zajedno, konzumiraju prepoznatljivu lokalnu hranu te dobiva dar, autentični mađarski suvenir. Time je potencijalnom gostu sugeriran način odnošenja prema domaćinima te je izražena dobrodošlica onima koji se žele upoznati s mađarskom kulturom i društvom.

Prikazano ponašanje i brojčani omjer sugeriraju i preporučljivi odnos između domicilnog stanovništva i posjetitelja jer prekobrojni posjetitelji mogu nepovoljno utjecati na lokalnu kulturu,⁹⁰ bilo da je riječ o utjecaju na prirodni ili kulturni okoliš.⁹¹

Uzevši u obzir da je istraživanje napravljeno među studentima, koji su i potrošači, pokazalo da velika većina najznačajnijim za privlačenje turista smatra kreirane sadržaje, a od kreiranih sadržaja zabavu, oko 70%, te od baštine prirodnu u sličnom istom postotku, a nematerijalnu baštinu samo njih 12%, jasno je da hrvatski spot u tom pogledu nije promašen s uskog marketinškog aspekta.

Ključno je, međutim, da to nije hrvatski marketing, dakle to nije prodaja hrvatske kao odredišta i njezinog autentičnog proizvoda, već marketing koji nudi široko prihvaćeni koncept zabave i rekreacije, ma tko bio dobavljač usluge i ma gdje bilo mjesto isporuke. To samo po sebi nije nelegitimno, no paradoks je u tome što u spotu ponuđeni sadržaji nisu nužno vezani uz turizam, koji podrazumijeva putovanje te novo iskustvo i novi doživljaj. Nasuprot tomu nudi se globalni trend i konfekcionirani koncept zabave i rekreacije koji

⁹⁰ David Throsby, *The Economics of Cultural Policy*, New York, 2010. str. 151.-152.

⁹¹ The economic impacts of mass tourism, <http://www.responsibletravel.com/copy/had-enough-package-of-shame> (16. 1. 2016.)

se može upražnjavati i u mjestu stalnog boravka potencijalnih interesenata. Posebni je problem to što je taj marketing plaćen iz proračuna HTZ-a, sredstvima za promociju turizma, iako ničim ne pravda taj trošak.

Zaključak

Polazna pretpostavka ovog rada je da se u Hrvatskoj kulturna baština i identitet ne koriste na zadovoljavajući način u potpori obrazovnom sustavu, gospodarstvu, a osobito turizmu.

Analizom ključnih dokumenata Republike Hrvatske u oblasti turizma, prije svega Zakona o pružanju usluga u turizmu, i dr., potvrđeno je da ne postoji podloga za razvitak kulturnog i odgovornog turizma, kao održivog i time prihvatljivog modela. Jednako je i s promotivnim spotom HTZ-a, Hrvatska puna života, službeno najavljenim kao promocija “novog hrvatskog brenda”, za koji je istraživanjem potvrđeno da u njemu nema ničega prepoznatljivog, pa da on čak nije nužno niti promidžba turizma.

Taj je odmak od baštine i identiteta u turizmu, a i na širem planu, potvrđen i provedenim istraživanjima među studentima, ali i drugim istraživanjima te konačno uvidom u Ustav Republike Hrvatske.

Danas nas izgradnja turističkog imidža Hrvatske isključivo kao prostora netaknute prirode, “Mediterrana kakav je nekada bio” ili prostora čiste zabave, “punog života”, vraća na polaznu točku, *terra nove*, nenastanjene prazne zemlje s konca 17. stoljeća.

Svojim djelovanjem Josip Juraj Strossmayer promijenio je tu kolonijalnu paradigmu, kojom je s malim iznimkama bio obilježen gotovo cjelokupni hrvatski prostor. Na osiromašenom biskupijskom vlastelinstvu Strossmayer izgrađuje snažnu ekonomiju kojom financira hrvatsku kulturnu renesansu. Njegovo djelo vrijedan je turistički resurs, no za sada se u tom kontekstu govori samo o njegovoj graditeljskoj ostavštini, a malo je poznat njegov doprinos konjogojstvu i vinogradarstvu, danas snažnim slavonskim brendovima. Ono što uopće nije iskorišteno jest kulturni kapital, imidž hrvatske kao društva znanja, kao vjerojatno najznačajnija Strossmayerova ostavština i najvažniji resurs turizma budućnosti.

Nasuprot koncepta kolonijalnog turizma slikovito izraženog sloganom „Hrvatska puna života“ s pravom bi se, bar na području kontinentalne Hrvatske, trebao uvesti pojam strossmayerovskog turizma kao kulturnog, odgovornog i održivog turizma Hrvatske pune mudrosti.

Literatura

1. Barle, Janko: *Josip Juraj Strossmayer – o pedesetgodišnjici njegovoga biskupovanja*, Društvo svetog jeronima, Dioničke tiskare, Zagreb 1900.
2. Brešić, Vinko: *Uloga Strossmayerova mecenatstva*, Matica hrvatska, Vijenac 564, 2015.
3. C. J., Index.hr, Bivši ministri turizma: *Slogan Croatia Full of life je prevara*, <http://www.index.hr/vijesti/clanak/bivsi-ministri-turizma-slogan-croatia-full-of-life-je-prevara/801615.aspx> (6. 1. 2016.)
4. Cepelić M. – Pavić, M., *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko – đakovački i srijemski. God. 1850. – 1900.*, Zagreb, 1900. – 1904.
5. Croatia Full of Life, video, YouTube, https://www.youtube.com/watch?v=Tz_E3yPif18 (29. 11. 2015.)
6. Damjanović, Dragan: *Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb 2010.,
7. Državna ergela Đakovo, <http://www.ergela-djakovo.hr/content/drzavna-ergela-dakovo> (17. 5. 2015.)
8. EGCOA, <http://www.egcoa.eu/>
9. Gotthardi-Pavlovsky, Aleksej, *Narodnjaci i turbofolk u Hrvatskoj: zašto ih (ne) volimo?*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2014.
10. Hercegović, Marija: *Herman Bolle - čovjek koji je pomogao Zagrebu da uhvati korak s Bečom*, <http://www.novilist.hr/Kultura/Knjizevnost/Herman-Bolle-covjek-koji-je-pomogao-Zagrebu-da-uhvati-korak-s-Becom> (6. 1. 2016.)
11. Horwath HTL: *Operativni priručnik za primjenu modela destinacijske menadžment organizacije (DMO)*, Glavni ured Hrvatske turističke zajednice, Zagreb 2013.
12. Ilanić, Dragan: *Nekadašnje ergele Slavonije i Srijema*, Zagreb 1975.
13. Isti Madarász, Magyarország promó video, *Budapest the Central European hub of Innovation*, <https://www.youtube.com/watch?v=so9bPJo46bk> (12. 12. 2015.)
14. Kajin, Damir: *izjava saborskog zastupnika objavljena u Slobodnoj Dalmaciji od 16. veljače 2015.*, Croatia Full of Life, slogan je plagijat, a koštao je 2,8 mil. kuna. <http://www.slobodnadalmacija.hr/Hrvatska/tabid/66/articleType/ArticleView/articleId/275107/Default.aspx> (6. 1. 2016.)
15. Krajina, Zlatan: *Analiza teksta i diskursa propagandnih televizijskih spotova Vlade RH za ulazak Hrvatske u Europsku uniju 2011.*, GONG, Zagreb 2011. http://gong.hr/media/uploads/dokumenti/20120105ANALIZATEKSTAIIDISKURSATVSPOTOVAVLADEU2011_1.doc (31. 12. 2015.)
16. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=3650> (6. 1. 2016.)

17. Ministarstvo turizma, Konačni prijedlog Zakona o pružanju usluga u turizmu, Zagreb 2015, www.sabor.hr/fgs.axd?id=6415 (6. 1. 2016.)
18. Stipić, Luka, *470 godina Ergele Đakovo 1506 – 1977.*, Đakovo, 1977.
19. Šola, Tomislav: *Javno pamćenje*, Zagreb, 2014.
20. The World Bank, <http://databank.worldbank.org/data/home.aspx> (9. 1. 2016.)
21. Throsby, David: *The Economics of Cultural Policy*, New York, 2010.
22. Tunisia Free to Live it All, <https://www.youtube.com/watch?v=eVtF159yS60> (1. 12. 2015.)
23. Turistička zajednica grada Zagreba, <http://www.infozagreb.hr/novosti/zagreb-druga-najbolja-europska-destinacija&lang=hr> (6. 1. 2016.)
24. UNWTO <http://unwto-ap.org/wp-content/uploads/2015/07/120515-3.pdf> (28. 11. 2015.)
25. Urbandictionary, <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=debranding>
26. VisitBritan, <https://www.visitbritain.org/about-us> (28. 11. 2015.)
27. Vlada Republike Hrvatske, *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb 2013.
28. World Tourism Organization, *A Practical Guide to Tourism Destination Management*, World Tourism Organization, Madrid, Spain, 2011.
29. Zakon o prestanku važenja Zakona o igralištima za golf, Narodne novine 130, Zagreb, 2011.
30. Zakon o pružanju usluga u turizmu, Narodne Novine, br. 68, Zagreb, 2007.
31. Živaković-Kerže, Zlata / Mrkonjić, Darko: “Interpretacija baštine u turizmu kao čimbenik očuvanja identiteta i posebnosti područja”, *Kultura, društvo, identitet – europski realiteti*, Zbornik radova (ur. Ivana Žužul), Odjel za kulturologiju, Osijek-Zagreb, 2014.
32. Zlata Živaković-Kerže / Mariana Stamova, „Vlastelinska ekonomika biskupa Josipa Jurja Strossmayera, središnje osobe hrvatsko-bugarskih odnosa (1850–1870).“ *Българо-хърватски политически и културни отношения през вековете*. Сборник в чест на 75-годишнината на Румяна Божилова, Парадигма, Sofija, 2015.

STROSSMAYER – CROATIA FULL OF WISDOM (SPIRIT OF SLAVONIA)

Abstract

The recognizability of Croatia as a cultural leader in the Slavic region of Southeast Europe, which accompanies us from the 19th century, is probably the most important legacy of Josip Juraj Strossmayer. Apart from the fact that the buildings he has left are the contemporary must-see tourist destinations, we highlight him as a Slavonian and Croatian brand and a brandmaker through the project of souvenirs *Slavonian Oak from Prehistory to Strossmayer*. The attention is also drawn to the fact that the Bishop, politician, philosopher and patron of the arts was also an accomplished entrepreneur, who has changed, while deftly managing the vast forest resources, not only the economic and demographic map of Slavonia but has also provided a strong impetus to the cultural development of Croatia. Through his activities, he changed a colonial paradigm, too, which, with rare exceptions, has almost entirely marked the entire Croatian area. Particularly in the East after the expulsion of the Ottomans in the late 17th century, who in fact have not returned to Croatia, so it was a sort of a *terra nova*, i.e., an empty and cleared land, divided as a fief among commanders and political favourites of Vienna or sold to the wealthy nobility. Today, the construction of a touristic image of Croatia, solely as a space of an unspoiled nature, the Mediterranean as it once was, full of life, takes us back to the starting point, *terra nova*, from the end of the 17th century. The new territories inhabited by the friendly natives, *tabula rasa*, which calls the developed world to conquer and cultivate it with promises of investment based on the abundant natural resources and cheap labor. Thus, the aim of this paper is to assess the views of stakeholders in the culture and tourism of Eastern Croatia and to examine the existing strategy of tourism in relation to the possible direction of sustainable development, based on the culture and society of knowledge, as promoted by J. J. Strossmayer an entire sesquicentennial ago.

Key words: Strossmayer, cultural tourism, constitution, strategy, full of life, debranding, destination

prof. dr. sc. Sanja Nikčević, redoviti profesor
Umjetnička akademija
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Prethodno priopćenje

KAKO KAZALIŠTE SLIJEDI VLADAJUĆI SVJETONAZOR ILI STROSSMAYEROV PRIMJER KAO MOGUĆI SVJETIONIK (ODNOS RELIGIJE/DRŽAVE/UMJETNOSTI)

Umjetnost je u 20. stoljeću proklamirala vlastitu slobodu od svih uvjeta. Međutim, ona uvijek odražava temeljni svjetonazor i hijerarhiju vrijednosti društva. Tako i kazalište koje je kao društvena umjetnost (za razliku od privatne igre) proizašlo iz rituala, dakle onog najsvetijeg u društvu, a služilo je za prenošenje najvažnijih istina (pouku) i osnaživanje publike u dvije najvažnije epohe naše civilizacije: u antici (mitologija) i u srednjem vijeku (kršćanstvo), i sve do 20. stoljeća, svoju publiku dominantno poučavalo, podizalo, osnaživalo i ohrabrialo. Kršćanski je svjetonazor (u temelju je Bog i dužnost pojedinca prema višim vrijednostima u cilju spasa duše) vladao do 20. stoljeća, a onda je zamijenjen sekularističkim (u temelju je razum, znanost, tehnologija i sloboda pojedinca), što se odrazilo i na kazalište. Rad analizom tijeka povijesti europskog kulturnog kruga i analizom suvremenosti pokazuje da je današnja vladajuća kazališna poetika posljedica novog svjetonazora u društvu i njegove radikalne primjene. Iz ideje da će kritika društva osvijestiti publiku i promijeniti društvo na bolje, umjetnost je danas dospjela do nametanja negativne i mračne slike svijeta kao jedine prave istine i rušenja svih pozitivnih vrijednosti kao lažnih i nepostojećih. Budući da je ta pojava protjerala europsku publiku iz kazališta (što se u povijesti kazališta uvijek dogodi kada u epohama vlada neki tuđi svjetonazor ili strani uzori), očito taj novi svjetonazor nije zaživio u ljudima, iako službeno vlada u cijeloj Europi već gotovo stotinu godina. Srećom, na rubovima kazališta postoji i drugo stvaralaštvo koje dokazuje da je kršćanski svjetonazor živ i danas i u stvarateljima i u publici jer te predstave preživljavaju i bez medijskog odjeka i bez velikih financijskih potpora. Upravo nam zato Strossmayer, kao jedan od posljednjih velikih aktivnih boraca za umjetnost koja potvrđuje kršćanski svjetonazor i djeluje na dobrobit puka, može i danas biti svjetionik i uzor. Može biti kopča kojom ćemo premostiti ovaj period sekularističke kritike u umjetnosti i ponovno se vratiti onim temeljnim vrijednostima i društva i umjetnosti.

Ključne riječi: umjetnost, kazalište, svjetonazor, politika, ideologija

Kriva premisa slobode umjetnosti ili državno kazalište ima svoju funkciju

O biskupu Josipu Jurju Strossmayeru puno se pisalo, ali je zanemarena jedna njegova važna uloga, i to ona koja bi nam danas mogla pomoći kao vodilja u nekim problemima sadašnjeg odnosa umjetnosti, države i religije.

Suvremena umjetnost kao osnovu svoje definicije vrlo često navodi slobodu, i to slobodu u odnosu na sve društvene, državne, vjerske, političke i ideološke zakone i pritiske, ističući nužnost odgovornosti umjetnosti isključivo vlastitim idejama vodiljama. Njih, pak, određuje kritičnost i propitivanje svijeta oko sebe. Tu tezu izgovaraju umjetnici, od akademika do pop pjevača,¹ a ispisuju i teoretičari i kritičari.² Ideja slobodne umjetnosti u odnosu na društvo u 20. stoljeću postala je opći i usvojen stav, gotovo aksiom. Međutim, taj aksiom nije točan pa zapravo i nije aksiom, nego zaključak koji se temelji na krivim premisama. Umjetnost tzv. glavne struje uvijek slijedi osnovne paradigme svoga društva (svjetonazor, a vrlo često i ideologiju, pa čak i politiku). Današnja vladajuća poetika u umjetnosti, onaj tzv. visokoj i priznatoj umjetnosti, jednostavno je trend koji je posljedica smjene svjetonazora u društvu. Umjetnost tu smjenu vjerno odražava i odabirom tema pa do protjerivanja Boga i nametanja crne slike svijeta.

U ovom tekstu će se to pokazati na kazališnim primjerima iz europskog kulturnog kruga, kojemu pripada i Hrvatska, za koji se mogu dokazati kontinuitet razvoja i kulturni suodnosi/suutjecaji od antike do danas. Teorija je usvojila podjelu europske umjetnosti, pa tako i kazališta, na velike epohe (antika, srednji vijek, renesansa, barok, klasicizam i prosvjetiteljstvo, građanska drama 18. i 19. stoljeća, romantizam, realizam, modernizam, postmodernizam) koje nam pomažu slijediti razvitak i promjene konvencija unutar pojedine umjetnosti, ali i odnosa prema društvu uopće.³

Kazalište koje financira država/društvo jer je društveno važno i koje smatramo glavnom strujom, uvijek odražava temeljni svjetonazor i politiku društva te dominantnu društvenu hijerarhiju vrijednosti. To je logično jer je Hrvatsko narodno kazalište (HNK) u Zagrebu osnovao Sabor 1860., i već iduće godine (1861.) donio Zakon o kazalištu⁴ (jedan od prvih u Europi) kojim je ono proglašeno narodnom ustanovom najviše nacionalne kulturne važnosti. I najnoviji Zakon o kazalištu zadržava terminologiju *javna* i *nacionalna* kazališta.⁵

¹ *S druge strane, angažirana umjetnost mora biti financijski neovisna i uvijek će kritizirati loše pojave u društvu bez obzira tko se nalazi u poziciji vlasti*, reči će članovi Dubioza kolektiva, bosanskohercegovačkog banda <http://dnevni-list.ba/web1/dubioza-kolektiv-vrijeme-je-da-prestanemo-biti-ovce-i-shvatimo-da-sukorumpirani-politicari-nasi-zajednicki-neprijatelji/> (4. 5. 2016.)

² Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

³ Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003. U knjizi je iznesena podjela svjetske, odnosno europske književnosti prema osnovnim epohama i njihove osnovne karakteristike te paradigmska djela europskog književnog kanona.

⁴ HNK Zagreb, <http://www.hnk.hr/o-kazalistu/povijest/povijest> (4. 5. 2016.)

⁵ Zakon o kazalištima, <http://www.zakon.hr/z/301/Zakon-o-kazali%C5%A1tima> (4. 5. 2016.)

Današnja kazališta glavne struje u cijeloj su se Europi osnivala u 18. i 19. stoljeću upravo kao takva, javna ili nacionalna, i do danas imaju status javne službe. Osnivale su ih države ili neke niže državne ustrojbene jedinice, a financiranje je iz državnih proračuna redovito i uređeno zakonima. Onaj je isti Sabor, osnivajući kazalište, imenovao intendanta kao državnog činovnika u rangu ministra, a tako je ostalo i do danas! Umjetnici su u cijeloj Europi zaposleni u stalnom radnom odnosu u statusu državnih službenika i na njih se odnose isti zakoni i isti platni razredi. To je posljedica društvene uloge kazališta koja su osnivanja kao sredstva definiranja, formiranja i osvješćivanja nacionalnih identiteta kroz jezik, kulturu, umjetnost.⁶ Međutim, jasna društvena funkcija kazališta i njegova povezanost s politikom i društvom ide mnogo dalje od 19. stoljeća, ide u same početke kazališta – antiku.

Kazalište je krenulo iz svetog ili petnaest stoljeća ritualnog kazališta

Iako su u antici zabavljači zabavljali po trgovima, a ljudi u nekim situacijama (pogrebne svečanosti, kućne zabave) predstavljali određene likove, ono što danas smatramo kazališnom umjetnošću izniklo je iz rituala posvećenog bogu Dioniziju, kada su svećenici i zbor počeli glumiti bogove i likove iz mitologije (dakle, više nisu govorili u svoje ime, nego predstavljali nekoga unutar rituala).⁷ Od 5. stoljeća prije nove ere kazalište je postalo dijelom Dionizijevih igara koje su bile sveti ritual, a i ono sâmo je imalo auru svetosti, što je logično jer je govorilo o tadašnjoj vjeri. Važnost kazališta potvrđuje i činjenica da je bilo vrlo skupo. Postojala je obveza bogatih i uglednih građana Atene da jednom godišnje učine nešto za svoj grad, a na popisu tih važnih stvari u istom financijskom rangu bilo je organizirati kazališne igre i/ili opremiti ratni brod!⁸

U predstavama su glumili amateri, ugledni atenski mladići, jer je gluma bila čast koje se moralo biti dostojnim. Budući ritualno, antičko se kazalište smatralo važnim činom za dobrobit cijele zajednice pa su zato jednako važni bili i izvođači i publika. Bila je važna prisutnost publike (kazališta su imala nekoliko tisuća mjesta i dolazili su predstavnici svih plemena), njezino mišljenje (ona je birala pobjednika), ali i njezino dolično ponašanje. Svetost kazališnog čina štitili su i zakoni pa je tako kazna za nered u publici na igrama mogla biti i smrt! Aristotel je, pak, formulirao važnost sudjelovanja publike ne samo za zajednicu, nego i za svakog pojedinca u gledalištu. Osnovnim je ciljem kazališta proglasio katarzu ili pročišćavanje emocija publike i zato je kazalište smatrao iznimno važnim za ljudsko zdravlje i sreću.⁹

⁶ Vinko Brešić, *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2015.

⁷ Aristotel, „O pjesničkom umijeću“, u Miroslav Beker (ur.), *Povijest književnih teorija*, SNL, Zagreb, 1979, str. 29-60.

⁸ Ta obveza se zvala *liturgija*, značila je javno i dobro djelo, služenje zajednici i služenje u hramu pa je odatle proizišlo i današnje značenje riječi kao mise ili bogoslužja.

⁹ Aristotel, „O pjesničkom umijeću“, u Miroslav Beker (ur.) *Povijest književnih teorija*, SNL, Zagreb, 1979, str. 29-60.

Suvremena je teorija umanjivala dimenziju svetosti tih početaka, a ona najsvremenija taj je početak zanijekala. Performativne teorije o postanku kazališta koje trenutačno vladaju u teatrologiji tvrde da je kazalište proisteklo iz prirodnih izvora: leta ptica ili igre svjetla u munji.¹⁰ Naravno da i let ptica i bljesak munje imaju u sebi elemente kazališta (performativnost, kako se to danas zove), ali glumljenje nekog drugog postaje kazalište tek uz ljudsko i društveno okruženje i značenje. Upravo prema tomu društvenom značenju kazalište se dijeli na glavnu struju i rubno kazalište, pri čemu ovu glavnu struju osniva i financira (i uvažava) država, a rubno je kazalište uvijek rezultat privatnih inicijativa skromnih sredstava, a i uvažavanja. Tako je bilo u antici i tako je danas, a performativne teorije šireći granice pojma do u beskraj ukidaju njegovo značenje, smisao, a time i komunikativnost.

Kazalište je u antici bilo ritualno jer je služilo osnaživanju publike i prenošenju najvažnijih istina, davalo pouku o vjeri i načinu života u skladu s njom. Ta je funkcija kazališta ostala identična i u drugoj temeljnoj epohi naše civilizacije, srednjem vijeku. Nakon što su u Europi zaboravili traume izazvane rimskim kazalištem (koje nije bilo ritualno nego oponašateljsko ili pak krvava zabava u kojoj su ubijali kršćane), kazalište srednjeg vijeka stvorilo je autohtone žanrove prikazanja (muke – priče o Isusu; mirakule – priče o svecima; moralitete – moralni nauk) kojima je prenosilo najvažnije istine i davalo pouku o vjeri i s njom usklađenom načinu života. I ono je bilo vezano uz kršćanske blagdane, bilo je svečanost cijeloga grada, trajalo nekoliko dana i skupo stajalo, pa ga je financirala cijela zajednica, najčešće bratovštine (udruge zanatlija).¹¹ U njemu su sudjelovali svi, i izvođači (također amateri, ali najcjedeniji građani koji su bili dostojni igrati svete likove), i publika jer je dramska napetost proizlazila iz emotivnog sudjelovanja. Dakle, kazalište je bilo ritualno i sveto, iznimno važno za zajednicu punih petnaest stoljeća naše civilizacije.

Prvi veliki civilizacijski prevrat ili kršćanski svjetonazor u europskom društvu i odnos kazališta prema njemu

Iako je funkcija kazališta u ove dvije velike epohe ostala ista, uvelike je promijenjen svjetonazor. Kršćanstvo je zamijenilo mitologiju kao vjeru antičkog svijeta pa je tako u europskoj kulturi od srednjeg vijeka zavladao kršćanski svjetonazor. Svjetonazor daje odgovore na sva temeljna pitanja koja definiraju naš odnos prema onome iznad nas (Bogu, životu nakon smrti), onome izvan nas (svijetu, društvu, politici) i onome u nama (tko sam ja i što je smisao mog života). Svjetonazor definira ulogu, svrhu i smisao te tri razine i vrlo je važan jer formira naše mišljenje, određuje naše ciljeve i utječe na naše djelovanje.¹²

¹⁰ Darko Lukić, *Kazalište u svom okruženju*, Leykam, Zagreb, 2010.

¹¹ F. S. Perillo, *Hrvatska crkvena prikazanja* Mogućnosti, Split, 1978.

¹² James W. Sire, *Izazov svjetonazora*, STEPress, Zagreb, 2001.

Svaki svjetonazor ima čvrstu hijerarhiju vrijednosti u društvu. U kršćanskom svjetonazoru na prvoj razini svijet oko nas tumači se vjerom (kršćanstvom), Bog je predstavnik, a ljubav glavni osjećaj jer je u kršćanstvu temeljno određenje odluka Boga da iz ljubavi prema ljudima smrću na križu otkupi njihove grijeha. Na drugoj razini vlada dužnost kao temelj odnosa prema društvu i Bogu, a predstavnik je kralj (koji na nižoj razini odslikava Isusovo ispunjavanje dužnosti prema ocu). Na trećoj razini temelj je odnosa prema pojedincu čast (radi se ono što je dostojno, pravedno i dolično), a predstavnik je očinska figura koja također ima odgovornost i dužnost prema svojoj obitelji. U tom je svjetonazoru, dakle, pojedinac, čak i sâm sin Božji Isus Krist, uvijek podređen višim idejama i ciljevima i uvijek se postavlja pitanje što netko može ili treba napraviti za opću ili širu dobrobit, što je dolično i dostojno u njegovu životu. Zato što je opći cilj svih triju razina bio spas duše, odnosno uključivanje čovjeka u nešto više od njega, pojednostavljeno rečeno, u dobru vječnost, a isticani su pozitivni primjeri (koji su to uspijevali) na poticaj, a negativni (koji nisu uspjeli) na pouku.

U povijesti kazališta, od srednjeg vijeka do danas, većinu vremena vladale su epohe izrazito afirmativne prema tom svjetonazoru. One su ga odražavale na sceni, s time da se kroz povijest mijenjao odabir prikazivanja dominantne razine hijerarhije vrijednosti. Srednji je vijek prikazivao prvu razinu u spomenutim prikazanjima jer su na sceni bili Krist i sveci. Druga razina dominira na sceni u baroku koji prikazuje kraljeve i plemstvo Calderonovim paradigmatiskim djelom *Život je san*, kojemu je tema dužnost kralja prema svijetu oko sebe. Treća je razina dominirala u građanskoj drami 18. i 19. stoljeća u melodramama, pučkim komadima, dobro skrojanim komadima i sl. (npr. Freudenbergovi *Graničari* ili *Moć zemlje* Janka Matka) koji govore o obiteljskim problemima. No, u svim tim djelima i epohama u podtekstu je ista hijerarhija vrijednosti i isti svjetonazor jer sve te drame govore o svijetu kao smislenom mjestu pod budnim okom Svevišnjega i s čovjekom kao dijelom tog sustava. I to bez obzira na probleme koje junak ima i sretan ili tragičan kraj jer sve što se prikazuje na sceni je na pouku i osnaživanje publike.

Smjena epoha i razvoj bilo koje umjetnosti obično se zbiva na načelu suprotstavljanja. Tako su se tim izrazito afirmativnim epohama suprotstavljale tzv. „oponašateljske“ epohe.¹³ Iako je i dalje u društvu vladao kršćanski svjetonazor, te su epohe imale uzor u nekom drugom umjetničkom sustavu, najčešće antici (renesansa i klasicizam)¹⁴ te u mitovima (romantizam).¹⁵

U njima umjetnost više nije bila ritualna nego je imala neku drugu funkciju, a uz to je i podijelila publiku. U afirmativnim epohama, kad je kazalište bilo ritualno, svi su mogli ići u kazalište, svi su ga razumjeli i ono je služilo za osnaživanje zajednice. U oponašateljskim epohama kazalište je postalo poseban užitek za odabrane, za obrazovane i one koji „razumiju“ jer je samo praćenje, a kamoli uživanje u kazalištu zahtijevalo

¹³ Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

¹⁴ Cvijeta Pavlović, *Uvod u klasicizam*, Leykam, Zagreb, 2012.

¹⁵ Marijan Bobinac, *Uvod u romantizam*, Leykam, Zagreb, 2012.

određena znanja koja nisu bila dio općega znanja o svijetu. Praćenje visokog kazališta u renesansi tražilo je poznavanje rimske i grčke mitologije a često i latinskog jezika, a romantizam je tvrdio da bez prikladnog obrazovanja čitalačka publika ne može shvatiti veličinu književnog genija.¹⁶ Podjela publike na obrazovanu i neobrazovanu koju je uvela renesansa (koja je i visoko kazalište iz arene ili s trga uvela u „kutiju“ s puno manjim auditorijem) uvijek je svojstvena „oponašateljskim“ epohama ili epohama koje ne odražavaju stavove, znanja i misao većeg dijela publike.

Drugi veliki prevrat ili novi sekularistički svjetonazor i kazalište koje kritizira

Kao što je srednji vijek bio veliki civilizacijski lom u odnosu na prijašnje vrijeme, tako se u 19. stoljeću s prosvjetiteljstvom i sličnim pokretima dogodio drugi veliki lom u cijeloj Europi: započela je promjena svjetonazora. Kršćanskom svjetonazoru suprotstavljao se novi, ateistički svjetonazor koji najčešće zovemo sekularizmom. U njemu je hijerarhija vrijednosti drukčija.

Na prvoj je razini razum kao temelj tumačenja svijeta, a znanost je zamijenila vjeru. Istina je dominantna vrijednost te prve razine, a znanstvenik je postao glavni predstavnik Istine. Taj je svjetonazor vjeru i Boga proglasio neznanstvenima i natražnima i protjerao ih u privatnu sferu. Na drugoj razini, kritika je postala dominantan odnos prema društvu iz uvjerenja da će istinito i objektivno (dakle, razumsko i znanstveno) prikazivanje društvenih problema i mana naporima samih ljudi, uz pomoć znanosti i tehnologije dovesti do poboljšanja društva. Sloboda (i oslobađanje) pojedinca postala je glavni cilj treće razine. Pojedinaac je postao središte svijeta i sve je podređeno njegovu boljitku, ali više nema ničega izvan čovjeka i njegova razuma. Generalni je cilj svih triju razina sreća pojedinca na zemlji i koliko god je to naizgled dobar cilj, on je protjerao pozitivan pogled na bilo kakvo odricanje ili plemenitu žrtvu. To se najprije smatralo nepotrebnim, a zatim i nepostojećim.

Sve se to odrazilo i na umjetnost/kazalište glavne struje. U 19. st. realizam je proglasio da je umjetnost od rituala postala znanost, a umjetnici ne samo fotografi društva, nego kirurzi koji će odlučno zarezivati u loše tkivo društva oslonjeni na suvremene znanosti (psihologiju, sociologiju...).¹⁷ Realizam je počeo uvoditi kritiku društva kao jedinu legitimnu funkciju visoke umjetnosti u želji da poboljša društvo, što je kasnije zavladao u modernizmu. To je u početku izgledalo smisljeno jer je umjetnost uvijek ukazivala na probleme, ali kao primjer i kao pouka onima koji gledaju. Međutim, realizam je stvarao djela iz ovog novog svjetonazora i njime je bio ograničen. Dok je ranije umjetnost poučavala kako da onaj koji gleda promijeni sebe (i približi se

¹⁶ Milivoj Solar, *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.

¹⁷ Emile Zola, „Eksperimentalni roman“ u Miroslav Beker (ur.), *Povijest književnih teorija* SNL, Zagreb, 1979.

Bogu), sada je umjetnost željela onoga koji gleda potaknuti na djelovanje u promjeni društva oko sebe (jer Boga nema, postoji samo čovjek). Ta nova pozicija umjetnosti je u početku funkcionirala. Ibsenova *Nora ili kuća lutaka* (1879) jest upozorila da je u muškom društvu žena vlasništvo. Nakon što je američki kongresmen 1933. vidio dramu *Tobacco road (Duhanski put)* Jacka Kirklanda nastalu prema romanu Erskina Caldwella zgrozio se nad prikazanim teškim životom berača duhana u Americi i pokrenuo zakon o minimalnoj nadnici.

Novi proces sekularizacije i društva i umjetnosti nije zavladao odjednom. Tijekom cijelog 19. stoljeća tekao je paralelno s nekim drugim društvenim tijekovima i događanjima, kao što je formiranje nacije i države, opismenjavanje i industrijalizacija i slično, koji su koristili razne afirmativne žanrove kršćanskog svjetonazora pa i stvarali nove (npr. povijesne tragedije u Hrvatskoj).¹⁸ Osim spomenutih melodrama i pučkih komada (ne zaboravimo Jagodu Truhelku ili Mariju Jurić Zagorku) koji su afirmirali svijet u kojem Bog prati pojedinca, postojao je i vrlo jak pokret izrazito kršćanske literature. Možda upravo zbog silovitog nadiranja novog svjetonazora, pisci su imali potrebu pisati religiozne žanrove i teme, pa su tako u Francuskoj bili poznati dramatičari Henri Ghéon (1875. – 1944.)¹⁹ i Paul Claudel (1868. – 1955.)²⁰ koji je šest puta predlagan za Nobelovu nagradu. I u Hrvatskoj je bio jak pokret pisaca koji su pisali s naglašenom kršćanskom porukom, tzv. hrvatski katolički pokret (Vojmil Rabadan, Rajmund Kupareo, Velimir Deželić, Sida Košutić i dr.)²¹

Gledajući repertoar HNK²² u Zagrebu koji je paradigmatički za odnos umjetnosti i društva jer je riječ o glavnom hrvatskom kazalištu, vidljivo je da su do kraja Drugoga svjetskog rata supostojala dva svjetonazora koja su se borila za prevlast, kao i dvije uloge umjetnosti. Međutim, nakon II. svjetskog rata pobijedio je sekularni svjetonazor i dogodio se repertoarni rez. Afirmativni su žanrovi izbačeni ili marginalizirani, a u kritikama i teoriji prezreni. Što je najgore, to nije posljedica vladavine komunističkog (dakle ateističkog) režima pod kojim smo živjeli u Hrvatskoj ili Istočnoj Europi, nego se prevlast novog svjetonazora i njegove hijerarhije vrijednosti dogodio u cijeloj Europi, čak i u kapitalističkim zemljama u kojima je nakon Drugog svjetskog rata na vlasti bila demokršćanska stranka i koje su načelno priznavale Boga.²³

¹⁸ Natka Badurina, *Utvara kletve, o sublimnim i rodnim ulogama u hrvatskoj povijesnoj tragediji u 19. stoljeću*, Disput, Zagreb, 2014.

¹⁹ U Hrvatskoj je igran: Henri Ghéon, *Santaremski đaci, misterij u tri čina*, preveo i inscenirao Vojmil Rabadan, Knjižnica društvena pozornica, Zagreb, 1935.

²⁰ U Hrvatskoj dostupno u tisku: Paul Claudel *Navještenje*, prijevod Janko Marinković, HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1971.; *Razmeđe podneva*, adaptacija i prijevod Petar Selem i Jaša Bradičić, HKD Sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, 1972.

²¹ Vladimir Lončarević, *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. – 1945.)*, Alfa, Zagreb, 2005.

²² Hećimović, Branko (ur.), *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980* (knjiga I, II) Globus: JAZU, Zagreb, 1990. te Branko Hećimović (ur.), *Repertoar hrvatskih kazališta 3*, HAZU/AGM, Zagreb, 2002.

²³ Najbolji dokaz toga su kurikulumi osnovnih i srednjih škola koji su u preko 80 posto identični u cijeloj Europi a temeljeni na Razumu, Znanosti, Istini i Kritici kao vrijednostima (svi imaju teoriju evolucije kao znanstvenu činjenicu) te sreći pojedinca koja će se ostvariti znanošću i tehnologijom kao ciljem ljudskog društva bez ikakva spominjanja ili priznavanja Boga.

Kako tumačimo prošle epohe ili ne volimo afirmativno a reinterpreteramo kanon

Vladavina je novog svjetonazora odredila naše tumačenje ne samo svijeta oko sebe, nego i prošlosti. Iz njega tumačimo sve prošle epohe pa zato više ne volimo one afirmativne (srednji vijek, barok i građansku dramu 18. i 19. stoljeća za koju nemamo ni generički termin), dapače, kudimo ih i/ili prešućujemo, a ponekad i niječemo. Vrlo malo obrazovanih ljudi zna za spomenute srednjovjekovne žanrove koji su igrali po cijeloj Europi dva stoljeća kao jedino visoko kazalište, igrali intenzivno tijekom renesanse paralelno s novim žanrovima, dominirali u baroku, igrali i u 19. stoljeću i opet se pisali nakon Prvoga svjetskog rata a traju i do dana današnjeg.²⁴ Cijeli nam je srednji vijek „mračno doba“ u kojem priznajemo samo početke nacionalne pismenosti, a barok tumačimo kao pesimističnu epohu, iako je ona veličala Kristovu pobjedu. Sve afirmativne žanrove, naročito one iz građanske drame 18. i 19. stoljeća proglasili smo pučkom literaturom, nevrijednim podilaženjem publici do te mjere da nemamo generički naziv za te drame (nego ih spominjemo kroz žanrovske odrednice: melodrama, pučki komad, dobro skrojeni komad itd...), a kao prvu građansku dramu ističemo Ibsenovu *Noru*, iako je cijelo 19. stoljeće prikazivalo građane na sceni!²⁵ Naš prezir prema toj epohi ide dotle da je teško pronaći tiskane drame,²⁶ iako su bile ne samo popularne i u Hrvatskoj²⁷ i u cijeloj Europi, nego i temelj suvremenog kazališta. Danas „bespoštedna kritika društva“²⁸ znači visoku kvalitetu djela, „pučko“ je danas automatski na potpuno drugoj strani vrijednosne ljestvice.²⁹

Volimo, čak veličamo, oponašateljske epohe (poput renesanse, klasicizma i romantizma), iako su one bile vremenski (a i značenjski gledano) tek intermeca u povijesnom tijeku epoha koje su afirmirale kršćanski svjetonazor. No, kako su one doista bile kritične prema afirmativnim epohama, mi ih danas cijenimo, ali ni njih ne veličamo u svim aspektima, nego ističemo samo neke. U tumačenju prošlih epoha izbjegavamo spomenuti bilo kakvu afirmaciju vjere pa tako u renesansi učimo samo pastoralu, iako su igrani i religiozni komadi i pisana odlična nabožna poezija, a Maruliću priznajemo samo

²⁴ Sanja Nikčević, „Anđeli na sceni ili religiozno kazalište u Hrvatskoj 1945-2002“ u Sanja Nikčević, Što je nama hrvatska drama danas?, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.

²⁵ U cijelom tekstu spominjem 18. i 19. stoljeće jer se je građanska drama pojavila u različita vremena u različitim zemljama, ali je u 19. stoljeću dominirala u cijeloj Europi.

²⁶ Nikola Batušić (ur.), *Pučki igrokazi 19 st.*, Matica hrvatska, Zagreb, 1973. Iako je i Batušić u uvodu slijedio stavove o „upitnoj“ kvaliteti tih djela, usudio se spasiti od zaborava šest autora (Ilija Okrugić *Saćurica i šubara*, Higin Dragošić *Posljednji Zrinski*, Ferdo Bečić *Lajtmanska deputacija*, Marijan Derenčin *Ladanska opozicija*, Marija Jurić Zagorka *Jalnuševčani* i Josip Freudenberg *Graničari*). Slično je i u drugim zemljama, pa je u Francuskoj ili Njemačkoj teško naći novija izdanja djela koja su dva stoljeća (18. i 19.) igrana po cijeloj Europi.

²⁷ *Graničari* Josipa Freudenberga su bili kazališni hit: u zagrebačkom HNK su od 1857. do 1940. imali 269 izvedbi, dok je većina hrvatskih djela iz tog vremena imala najviše desetak izvedbi!

²⁸ Strahimir Primorac, „Žestoka kritika društva“, *Vijenac* 433, 7. 10. 2010. kao kompliment romanu Nebojše Lujanovića *Godina svinje*, Algoritam, Zagreb, 2010.

²⁹ Ivana Slunjski „Neukusno podilaženje masi“, *Vijenac*, 28. 5. 2015.

Juditu (kao početak pismenosti), a ne i latinska djela o vjeri po kojima je bio poznat u cijeloj Europi (*De institutione bene vivendi per exempla sanctorum*, katolički nauk o životu koji je bio jedna od najvažnijih knjiga kršćanske Europe). U elizabetanskoj epohi učimo samo tragediju kao njihov autohtoni žanr, što je točno, ali je u to vrijeme jednako tako bila popularna i renesansna pastorala kao i prikazanja koja su se ne samo igrala nego i pisala!³⁰

Antika je bila izrazito religiozna i afirmativna prema svom društvu, ali ju ne možemo zanijekati kao početak naše kulture i uzor većini oponašateljskih epoha. Zato je danas reinterpetiramo. Prikazujući to društvo, danas inzistiramo isključivo na njihovoj želji za znanjem, a zanemarujemo vjeru u bogove. Mitologija se ne tumači kao njihova vjera, nego kao „priče o bogovima“,³¹ izmišljene personifikacije prirodnih sila koje ljudi u to vrijeme nisu razumjeli,³² iako je to za žitelje Stare Grčke bila vrlo konkretna i vrlo životvorna vjera koja je određivala svaki aspekt njihova života. Tragedije više ne tumačimo iz kora koji je glasnogovornik pisca i društva i koji prekora junaka zbog njegove greške, a kritizira zbog pobune protiv bogova, nego ih tumačimo iz pozicije junaka i veličamo njegovu pobunu protiv bogova. Kor u tumačenju zanemarujemo (u predstavama se redovito izbacuje ili mu se funkcija umanjuje do neprepoznatljivosti), a junakovu grešku umanjujemo ili niječemo. Za scenu se dramaturškom obradom teksta lako izbace svi oni dijelovi gdje je Edip prikazan kao ohol, nagao i prijek, a teorija to objašnjava ovako: (...)osuđeni su svi nedostojni pokušaji da se u toj tragediji pronađe poravnanje između krivnje i okajanja i da se nečuvena silina njezine tragike razvodni u primjeru moralne pouke. Ni čin na tromedi gdje je Edip u naprasnoj provali bijesa ubio njemu nepoznata starca, ne može biti krivnja takve težine svakako ne prema grčkom shvaćanju.³³ Pri tome se potpuno zanemaruju svi komentari i opomene kora koji govori upravo o Edipovoj krivnji. Unatoč tomu što u Sofoklovu *Kralju Edipu* Tiresija u II. sceni Edipu kaže da je on ubio Laja, a zatim se Edip u cijeloj drami bori da tu izjavu pobije i poništi, danas Edip slovi kao „bespoštedni tragač za istinom“ ili, osoba koja izgara zbog, kako to poetski kaže Lesky, „plamene strasti traženja istine“!³⁴

Reinterpetiramo i ostale pisce koje želimo imati u kanonu. Budući da smo sve što

³⁰ Za dokaz ovim tezama dovoljno je konzultirati bilo koju povijest drame i kazališta objavljenu u 20 stoljeću.

³¹ Ključna knjiga za recepciju antičke vjere kao mitologije, odnosno priča je Gustav Schwab, *Najljepše priče klasične starine* (GZH, Zagreb, 1985.) Slavensko vjerovanje iz istog vremena se, pak, naziva vjerom. Vidi u: Natko Nodilo, *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split, 1981.

³² Vojtech Zamarovsky, *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*, Školska knjiga, Zagreb, 1973.

³³ Albin Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str 287. Navodim samo ovaj citat jer je paradigmatički a moglo bi se navesti brojni primjeri. Npr. Erika Ficher Lichte u *Povijesti drame I*, Disput, Zagreb, 2010. str. 41. govori kako je realan jedino Edipov identitet demokratskog vladara a nerealan onaj koji su mu odredili bogovi jer nije znao tko mu je otac i majka. Pri tome zanemaruje da Edip vlada ne samo na dobrobit narodna nego i kao tiranin koji primjenjuje prijeki sud prema Kreontu ili da je ubio ne samo Laja nego i još četiri čovjeka koji su putovali s njim! Budući da je znao da je ubio pet ljudi na raskršću to je dio njegova vrlo svjesnog identiteta kao ubojice!

³⁴ Albin Lesky, *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001., str 287.

afirmira društvo proglasili bezvrijednim, one koje želimo u kanonu moramo proglasiti kritičarima društva pa makar to i ne bila istina. Shakespearea tumačimo kao velikog kritičara krune, iako je on izrazito afirmirao poredak svog svijeta (uključujući i Boga kao vladara svijeta i kralja kao vladara ljudi) pa zato teorijska knjiga to vrlo suvislo dokazuje³⁵ danas više nije moderna, a u teoriji vlada novi historicizam i traženje Shakespeareove subverzivnosti.³⁶ Život je san Calderona de la Barce, paradigmatički primjer odnosa kralja i dužnosti tumačimo kao pesimističnu sliku licemjernog svijeta, a Calderona kao *reakcionarnog autora*,³⁷ iako je on stvarao na vrhuncu španjolske moći i nikako nije bio ni reakcionaran ni pesimističan.

Kod nas je jedan od najboljih primjera Marija Jurić Zagorka. Zbog njene afirmacije svijeta (zahvaljujući upravo Strossmayerovim poticajima) dugo je nismo priznavali kao autoricu vrijedne literature, smatrajući je pučkim piscem s „podilaženjem“ publici. No, na valu afirmacije ženskih pisca ženski studiji je vraćaju na književnu scenu, ali kao kritičara društva i borca protiv potlačenosti žene!³⁸

Dvadeseto stoljeće ili poslušni umjetnici „hrabro“ kritiziraju određene mane za pozicije i nagrade

Ta pobjeda sekularizma i kritike društva kao jedine vrijedne funkcije visoke umjetnosti ima negativnih posljedica i u umjetnosti i u društvu. Inzistiranje na sve jačoj i žešćoj, tzv. „bespoštednoj kritici društva“, pretvorilo je početno objektivno i konstruktivno kritiziranje u neobjektivno, destruktivno i nihilističko kritizerstvo. Zlo se više ne prikazuje kao posljedica neke situacije koju ćemo promijeniti nakon što je shvatimo, nego kao jedino, potpuno i trajno, gotovo petrificirano, stanje svijeta.

Ljepota i sve pozitivne emocije (sreća, ljubav, prijateljstvo) proglašene su polovinom 20. stoljeća kičem, a sve afirmativne priče koje na bilo koji način govore pozitivno o svijetu oko nas (bilo sretnim krajem, bilo vjerovanjem da svijet ima smisla unatoč nesretnom kraju) proglašene su nereálnima ili „pukim i praznim“ podilaženjem publici. Sredinom 20. stoljeća s teatrom apsurdizma iz visoke umjetnosti posve je izbačena katarza, što je bilo i logično. U svijetu bez Boga nema se u odnosu na što pročistiti emocija izazvana događanjem na sceni. Zato je katarza bila moguća u vremenima koje je imalo Boga na vrhu svog svjetonazora – kako antici tako i kršćanskoj Europi.

Današnje je kazalište sve to dovelo do ekstrema. Kada neki umjetnici vrijeđaju sve institucije društva kao lažne, ruše sve junake, a ljude i sve njihove plemenite osjećaje

³⁵ M. W. Tillyard, *Elizabetanska slika svijeta*, Arttrezor, Zagreb, 2007.

³⁶ David Šporer (ur.), *Poetika renesansne kulture: novi historicizam*, Disput, Zagreb, 2007.

³⁷ Nikola Miličević, „Između sna i jave“ u Pedro Calderon de la Barca, *Život je san*, Hena Com, Zagreb, 1998, str. 5-14.

³⁸ Centar za ženske studije i Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta održao je nekoliko skupova o Mariji Jurić Zagorki u sklopu manifestacije *Dani Marije Jurić Zagorka* na kojima su izlaganja bila iz spomenute pozicije.

(ljubav, prijateljstvo, domoljublje, vjera) proglašavaju natražnima i opasnim, smatraju sebe jako hrabrima jer suočavaju društvo s „neuralgičnim točkama“³⁹ u borbi za bolju budućnost po svaku cijenu. Međutim, dokaz da nije posrijedi prava želja za promjenom nabolje i na ukazivanje pravih mana u društvu nego trend koji slijedi vladajući svjetonazor je vrlo uzak popis grijeha koji se nose (rasizam, homofobija, vjerska zatucanost, ali samo kršćanstva i seksualne aberacije svake vrste) i „razotkrivanje“ samo određenih institucija (isključivo Katoličke crkve, obitelji, policije, vojske). Bez obzira na stvarne probleme u pojedinoj zemlji, po cijeloj Europi kazališta se bave istim temama: iz crnih kronika izvlače jednog pokvarenog svećenika, jednog napadnutog homoseksualca i podižu to na paradigmu krivnje cijele države.⁴⁰

Početak 21. stoljeća nikoga više – ni od europskih ni od hrvatskih „hrabrih“ kazalištaraca – ne zanimaju prava radnika, iako su se dogodile ozbiljne turbulencije u društvu, a nezaposlenost je veća nego ikada. Nikoga ne zanima ni problem mafije. Nitko ne govori o grijesima velikih korporacija koje vladaju svijetom ili banaka koje vladaju našim životima.⁴¹ Nitko se ne bavi čak ni nevladinim udrugama koje su ponekad paravani za ilegalne radnje, od šverca oružja do industrijske i ine špijunaže ili pranja novca. Nitko ne govori o pravima žena.⁴²

Prikazivanje vrlo određenih mana izričito se traži u natječajima i opisima festivala, pohvaljuje u kritikama (čak i kad je predstava ili knjiga loša, dobije pohvalu na račun teme!),⁴³ a umjetnici koji tako rade – bivaju nagrađeni! Dok su sedamdesetih pisci političkog kazališta koje je doista ukazivalo na mane tadašnjeg komunističkog sistema imali problema s vlastima (Ivo Brešan, Ivan Kušan, Škrabe/Mučić/Senker, Dubravko Jelačić Bužimski, Nedeljko Fabio...), današnji „politički“ autori poput redatelja Olivera Frljića ili Ivica Buljana nagrađeni su i na evropskim festivalima i u Hrvatskoj. Dobili su najvažnije pozicije u tzv. glavnoj struji kazališta – Oliver Frljić je postao intendant riječkog HNK (a rekli smo da su intendant u rangu ministara u vladi!), a Ivica Buljan je direktor Drame u zagrebačkom HNK (našem državnom kazalištu!) te voditelj dramskog programa Dubrovačkih ljetnih igara (naš najvažniji državni festival).

³⁹ *Kao i Houellebecq, umjetnički tim "Elementarnih čestica" detektira neuralgične točke našeg društva koje su se ogledale i u produkcijskim aspektima predstave. Tu se ne radi o "pomodnosti", nego o vrlo kompleksnoj tematici koju je nužno iznova promišljati, što ovaj umjetnički tim radi ishitreno i beskompromisno.* u Ahmet Kajaldžić „Prlja: Buljan je iskoristio sve naše mane!; Lucija Šerbedžija: Ovo mi je najdraža uloga u životu!“ Slobodna Dalmacija, 21. 7. 2015.

⁴⁰ Sanja Nikčević „Nacionalni identitet u doba globalizacije ili hajdemo naći nešto ružno u vlastitom domu!“ u *Hrvatski identitet*, zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

⁴¹ Najnovija predstava Boruta Šeparovića *Crna knjiga* u Zagrebačkom kazalištu mladih (2016.) pokušala je progovoriti o problemu kredita podignutih u francima koji su doveli do bankrota mnogih građana Hrvatske ali je to napravila prilično zbunjeno, bez ikakva ponuđenog jasnog stava o tome što je tu loše ili tko je kriv pa tako ni publika ne može zaključiti što bi se moglo promijeniti i djelovati u tom smjeru.

⁴² Zanimljivo je kako je prisutnost pitanja žene u javnosti danas sužena na isključivo dvije teme: govori se o njihovoj pravu na raspolaganje svojim tijelom u kontekstu borbe za legalan abortus ili se prikazuju kao sudionice u seksualnim aberacijama.

⁴³ Sanja Nikčević „Nacionalni identitet u doba globalizacije ili hajdemo naći nešto ružno u vlastitom domu!“ u *Hrvatski identitet*, zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

Strossmayerov primjer kao putokaz u odnosu prema umjetnosti/ životu/društvu

Zašto je kritika društva u umjetnosti otklizala u „pljuvanje“ svijeta oko sebe, u poništavanje bilo kakvog smisla ili pozitivnih vrijednosti, teško je reći. Možda zato što se u europskom društvu pokazalo da vladajući svjetonazor ne može riješiti probleme ni znanošću ni tehnologijom, a ni razumom. Iako je cilj toga svjetonazora bila sloboda pojedinca, taj pojedinac je danas osamljeniji, jadniji i nesretniji, a i neslobodniji nego ikada prije. Možda se to događa i zato što je onaj stari, kršćanski svjetonazor, i dalje prisutan u većini ljudi (u onoj privatnoj sferi u koju je protjeran) unatoč svim naporima protjerivanja. Možda zbog svega toga vladajući svjetonazor pokušava što drastičnijim sredstvima uništiti sve ono što je taj stari svjetonazor volio i veličao, ponajprije vjeru, obitelj i društvo. Možda nam zato umjetnost sad tumači da zapravo u svijetu oko nas nema ne samo Boga, nego nema ni sreće, ni pravde, ni ljubavi.

Često se taj tip nihilističke umjetnosti nameće pod izgovorom da ga traži sama publika, ali to nije istina. Mi ne devalviramo vrijednosti našeg društva zbog tržišta, nego zbog svjetonazora. Dokaz tomu je bijeg publike iz kazališta glavne struje. Osamdesetih se godina u Europi dogodio pravi egzodus publike iz kazališta⁴⁴ pa su neke zemlje (Njemačka) to ozbiljno proučavale i poduzele ozbiljne mjere.⁴⁵ Publika je pobjegla iz kazališta glavne struje i kod nas.⁴⁶ No, nije pobjegla iz kazališta kao takvog jer postoji kazalište koje stvara iz ovog starog svjetonazora i održava ga umjetnički živim. To kazalište postoji na rubovima, bez medijske pažnje s vrlo malo novaca ali uz podršku publike.⁴⁷ Visoko kazalište danas tvrdi da publika od njega bježi jer je neobrazovana i nesprijetna na suočavanje s pravom istinom o društvu⁴⁸ ali to znači da i mi danas imamo raskol između obrazovane i neobrazovane publike, što samo potvrđuje našu epohu kao oponašateljsku. Ironija je u tomu što je „oponašateljski“ svjetonazor vladajući.

Problem je što vladavina svjetonazora nije uvijek vidljiva. Oko njega se mogu okupiti različite politike, ideologije, vjerovanja... Međutim, taj novi svjetonazor zacijelo vlada u cijeloj Europi i doveo ju je do krize i umjetnosti i društva. Upravo

⁴⁴ Gerhard Jörder „Kad publika štrajka“, *Kolo* 3/2001.

⁴⁵ Sanja Nikčević *Nova europska drama ili velika obmana 2*, Leykam, Zagreb, 2009.

⁴⁶ HNK kao naše najveće kazalište danas ne može napuniti svoje gledalište od 700 mjesta pa gradi male scene (*Svi smo mi kraljevi* je igralo na malenoj sceni u Kineskom paviljonu na velesajmu s gledalištem od otprilike stotinjak mjesta) ili rade jednokratna događanja (Npr. filozofski teatar, gdje u sezoni gostuje nekoliko poznatih teoretičara i govori sa scene o svojim gledištima), ili opravdavaju mali broj izvedbi koprodukcijom (Pipo Delbono *Evandjelje*).

⁴⁷ Kazališni amateri te neka kazališta na rubovima (zemlje ili grada Zagreba) rade predstave iz ovog svjetonazora i opstaju isključivo zbog podrške publike. Najnoviji pozitivan primjer je predstava Janka Matka *Moć zemlje* u HNK u Osijeku (režija Želimir Mesarić, 2015.) Vidi u: Sanja Nikčević „Kako kazalište slijedi smjene svjetonazora ili zašto više ne volimo afirmativne priče“ *Republika* 10/2015., str. 49-56. Zanimljivo je da to kazalište može doći na velike scene samo za vrijeme nekog društvenog poremećaja kao što je to npr. bilo za vrijeme Domovinskog rata (vidi: *Antologija ratne drame*, Alfa, Zagreb, 2012. i *Antologija hrvatske ratne komedije (1991-1997)* Privlačica, Vinkovci, 2013.)

⁴⁸ Sanja Nikčević „Suvremeno kazalište i publika ili od prezira publike do opravdanja njezinog bijega“, u Boris Senker (ur.), *Dani hvarskog kazališta*, HAZU/Književni krug, Zagreb/Split, 2016.

zbog svega ovoga iznesenog, novog ateističkog svjetonazora, njemu pripadajućih novih nihilističkih ideologija (neoliberalizam koji ruši sve vrijednosti) i okrutnih društvenih odnosa (kapitalizam u kojemu vlada profit) te umjetnosti koja, unatoč proklamiranoj kritičnosti, ne samo da odražava, nego potvrđuje sav taj društveni sklop – važan nam je Strossmayerov primjer.

U analizama njegova rada zanemarili smo javno reći da je njegovo djelovanje u 19. stoljeću u hrvatskoj kulturi labuđi pjev afirmacije kršćanskog svjetonazora i njegove hijerarhije vrednota. Njegovo geslo „za obitelj i domovinu“ (a vjera se za njega, kao svećenika, podrazumijevala), nije bilo mrtvo slovo na papiru, nego je rezultiralo konkretnim aktivnostima za afirmaciju temeljnih vrijednosti. Djelovao je posredstvom umjetnosti i polazio od ideje da je funkcija umjetnosti ritualna i da mora afirmirati svijet te poticati i uzdizati ljude. Kao odraz druge razine hijerarhije vrijednosti kršćanskog svjetonazora vjerovao je da svaki pojedinac ima odgovornost prema poziciji koju je dobio i što je ta pozicija viša (dobiveni talenti, znanje, novac, moć), to je veća i odgovornost prema nečem većem i važnijem od sebe sama. U tom je uvjerenju Strossmayer djelovao. Novac koji mu je povjeren na upravljanje ulagao je za dobrobit svih, poticao je umjetnike da tako pišu (direktnim narudžbama tema i stava) te osnivao institucije za dobrobit cijele zemlje.

Današnje je vrijeme nametnulo pasivnost u kojoj se čeka da netko drugi riješi problem, neka institucija ili čak neki čovjek.⁴⁹ Uz to, spomenuta nova hijerarhija vrijednosti sekularizma nije uvela kritiku samo u umjetnost, nego i u razmišljanje pa je bespoštedna kritika također osnovna osobina intelektualca, dokaz njegove slobode misli. Ozbiljan intelektualac danas ne može afirmirati jer se to smatra njegovim ograničenjem, ili ulagivanjem vlasti. On mora neprestano kritizirati pa zato u teoriji najčešće prikazujemo pojave i ljude iz aspekta koji kritiziramo, a zanemarujemo ili olako prelazimo preko važnih pozitivnih aspekata pod izgovorom da se o njima mnogo zna i da se podrazumijevaju. To se događa i u analizama Strossmayerova djelovanja u brojnim radovima o nekim sitnim nezadovoljstvima umjetnika visinom dotacije, isticanju neutemeljenih pakosnih kritika (poput Matoševe) kao da otvorena i jasna potvrda njegova djela upravo kao afirmacije kršćanskog svjetonazora nije dostojna za „ozbiljan“ teorijski pristup. Intelektualna misao je, kao i umjetnost, iz kritike uklizala u kritizerstvo, a ono je ušlo i u svakodnevne razgovore i rasprave. U svakom razgovoru o zemlji/ljudima/svijetu/umjetnosti govornici zapjenjeno kritiziraju. Zašute samo na pitanje: *A što vi predlažete kao rješenje? Koji je vaš pozitivan primjer koji bismo trebali slijediti da riješimo taj problem? Što ja ili vi konkretno možemo učiniti da se to promijeni?* Ne znaju odgovoriti jer ni ne misle o tim primjerima ili mogućem svojem sudjelovanju u poboljšanju svijeta, nego samo misle kako kritizirati druge.

Smatram da je upravo Strossmayer odgovor na ta pitanja. Osvijestimo li njegovu

⁴⁹ Uvijek me iznenadi kako kad u Zagrebu padne snijeg svi očekuju od gradonačelnika Milana Bandića da ga očisti ispred njihove zgrade!

pozitivnu ulogu, on bi nam mogao biti alibi, svjetionik u poslu koji bi sada, nakon gotovo stoljeća bespoštedne vladavine novog sekularističkog svjetonazora, kao i očitog promašaja tog nazora, trebalo napraviti: usuditi se afirmirati ono u što vjerujemo i što volimo i aktivno djelovati u tom smjeru. U teoriji je nužno ponovno procijeniti povijest iz nje same, a afirmativne epohe i pisce procjenjivati bez podcjenjivačkog stava nametnutog suvremenim svjetonazorom. Strossmayer bi nam, zbog svoje veličine i snage, mogao biti spona kojom ćemo premostiti ovo razdoblje kritike i nastaviti njegovo nastojanje na afirmaciji svijeta uz pomoć umjetnosti. Time bismo mogli dopustiti i suvremenoj umjetnosti osim ove kritičke funkcije i pravo i na onu ritualnu i afirmativnu, onu koja osnažuje i podiže svoju publiku.

Literatura

1. Aristotel, „O pjesničkom umijeću“, u Miroslav Beker (ur.), *Povijest književnih teorija*, SNL, Zagreb, 1979, str. 29-60.
2. Badurina, Natka *Utvara kletve, o sublimnim i rodnim ulogama u hrvatskoj povijesnoj tragediji u 19. stoljeću*, Disput, Zagreb, 2014.
3. Batušić, Nikola (ur.) *Pučki igrokazi 19 st*, Matica hrvatska, Zagreb, 1973.
4. Bobinac, Marijan *Uvod u romantizam*, Leykam, Zagreb, 2012.
5. Brešić, Vinko *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Alfa, Zagreb, 2015.
6. Hećimović, Branko (ur.), *Repertoar hrvatskih kazališta 1840-1860-1980* (knjiga I, II) Globus; JAZU, Zagreb, 1990.
7. Hećimović, Branko (ur.) *Repertoar hrvatskih kazališta 3*, HAZU/AGM, Zagreb, 2002.
8. Jörder, Gerhard „Kad publika štrajka“, *Kolo* 3/2001.
9. Kajaldžić, Ahmet „Prlja: Buljan je iskoristio sve naše mane!; Lucija Šerbedžija: Ovo mi je najdraža uloga u životu!“ *Slobodna Dalmacija*, 21. 7. 2015.
10. Lesky, Albin *Povijest grčke književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2001.
11. Lichte, Erika Ficher *Povijest drame I*, Disput, Zagreb, 2010.
12. Lončarević, Vladimir *Književnost i hrvatski katolički pokret (1900. - 1945.)*, Alfa, Zagreb, 2005.
13. Lukić, Darko *Kazalište u svom okruženju*, Leykam, Zagreb, 2010.
14. Miličević, Nikola „Između sna i jave“ u Pedro Calderon de la Barca, *Život je san*, Hena Com, Zagreb, 1998, str. 5-14.
15. Nikčević, Sanja „Suvremeno kazalište i publika ili od prezira publike do opravdanja njezinog bijega“, u Boris Senker (ur.), *Dani hvarskog kazališta*, HAZU/Književni krug, Zagreb/Split, 2016.

16. Nikčević, Sanja „Kako kazalište slijedi smjene svjetonazora ili zašto više ne volimo afirmativne priče“ *Republika* 10/2015., str. 49-56. *Antologija ratne drame*, Alfa, Zagreb, 2012. i *Antologija hrvatske ratne komedije (1991-1997)* Privlačica, Vinkovci, 2013.
17. Nikčević, Sanja „Nacionalni identitet u doba globalizacije ili hajdemo naći nešto ružno u vlastitom domu!“ u *Hrvatski identitet*, zbornik, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.
18. Nikčević, Sanja “Anđeli na sceni ili religiozno kazalište u Hrvatskoj 1945-2002“ u Sanja Nikčević, *Što je nama hrvatska drama danas?*, Naklada Ljevak, Zagreb, 2008.
19. Nikčević, Sanja *Nova europska drama ili velika obmana 2*, Leykam, Zagreb, 2009.
20. Nodilo, Natko *Stara vjera Srba i Hrvata*, Logos, Split, 1981.
21. Pavlović, Cvijeta *Uvod u klasicizam*, Leykam, Zagreb, 2012.
22. Perillo, F. S. *Hrvatska crkvena prikazanja* Mogućnosti, Split, 1978.
23. Primorac, Strahimir „Žestoka kritika društva“, *Vijenac* 433, 7. 10. 2010.
24. Schwab, Gustav *Najljepše priče klasične starine*, GZH, Zagreb, 1985.
25. Sire, James W. *Izazov svjetonazora*, STEPress, Zagreb, 2001.
26. Slunjski, Ivana „Neukusno podilaženje masi“, *Vijenac*, 28. 5. 2015.
27. Solar, Milivoj *Povijest svjetske književnosti*, Golden marketing, Zagreb, 2003.
28. Šporer, David (ur.), *Poetika renesansne kulture: novi historicizam*, Disput, Zagreb, 2007.
29. Tillyard, M. W. *Elizabetanska slika svijeta*, Arttrezor, Zagreb, 2007.
30. Zamarovsky, Vojtech *Junaci antičkih mitova. Leksikon grčke i rimske mitologije*, Školska knjiga, Zagreb, 1973.
31. Zola, Emile „Eksperimentalni roman“ u Miroslav Beker (ur.) *Povijest književnih teorija* SNL, Zagreb, 1979.

Internetski izvori

HNK Zagreb, <http://www.hnk.hr/o-kazalistu/povijest/povijest> (4. 5. 2016.)

Zakon o kazalištima, <http://www.zakon.hr/z/301/Zakon-o-kazali%C5%A1tima> (4.5.2016.)

HOW THEATRE FOLLOWSS MAINSTREAM IDEOLOGY OR STROSSMAYER'S EXAMPLE AS POSSIBLE LIGHTHOUSE (RELATIONSHIP BETWEEN RELIGION, STATE AND ART)

Abstract

In the 20th century arts proclaimed its own freedom from all influences but nevertheless, arts, as well as theatre always reflect fundamental worldview and the society's hierarchy of values. This phenomenon is related to the emergence of the theatre as a social art (as opposed to a private game) because it originated from the ritual, the most sacred in society and served to convey the most important truths (moral) and empower the audience. This role of the theatre was dominant in two most important epochs of our civilization: in ancient times (mythology) and the Middle Ages (Christianity) and lasted till the 20th century. Likewise, the Christian worldview (based on belief in God and the duty of the individual to higher values in order to save soul) also dominated till the 20th century and then was replaced by secular (based on the common sense, science, technology and individual freedom) which also reflected on the theatre. Through analysis of the history of European cultural circle and today's contemporary context, this article demonstrates how today's mainstream theatre poetics emerged from the new worldview and its radical implementation. Based on the initial idea that criticism of society will raise general awareness of the audience and change society for the better, arts brought it to extremes. It all ended up on imposing negative and dark image of the world as the only truth and the demolition of all positive values under verdict of being false and non-existent. Since this phenomenon drove the European audience away from the theatre (which in the history of the theatre always happens when the epochs are governed by foreign worldviews or foreign role models) obviously this new world view has not taken hold, although it officially rules throughout Europe for almost hundred years. Fortunately, at the edges of the mainstream theatre there is another movement that proves that the Christian worldview is alive both in its' creators and the audience, because this type of performances survive without media response and major financial support. That is the reason why Strossmayer, as one of the last major active fighters for art that confirms a Christian worldview and acts for the well-being of the people, can today still represent a lighthouse/beacon and a role model. His views can serve as a bypass that will help overcome this period of secularist criticism in the arts and enable us to turn back to elementary/basic/core values both in society and arts.

Key words: art, theatre, worldview, politics, ideology

doc. dr. sc. Željko Pavić
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Pregledni rad

OBRAZOVNE NEJEDNAKOSTI U HRVATSKOJ: TRENUTAČNO STANJE I PRAVCI BUDUĆIH ISTRAŽIVANJA

Obrazovne se nejednakosti mogu odrediti kao sve vrste zapreka, namjernih ili strukturnih, koje dovode do nejednakog pristupa određenim dijelovima obrazovnog sustava ili do različite uspješnosti unutar njega, a smanjenje obrazovnih nejednakosti može se smatrati poželjnim iz bar dvaju razloga: postizanja društvene pravednosti i povećavanja društvene učinkovitosti. U ovom se radu navode i objašnjavaju najvažnije teorije koje pokušavaju objasniti nastanak i održavanje obrazovnih nejednakosti (teorija kulturnog kapitala, teorija lingvističke deprivacije, teorija financijske deprivacije i teorija racionalnog izbora) te se analiziraju dosadašnja istraživanja o ovoj tematici u Hrvatskoj. Zaključuje se da, iako je postojanje značajnih obrazovnih nejednakosti u Hrvatskoj dobro potvrđeno u spomenutim istraživanjima, dubinsko istraživanje njezinih razloga i testiranje navedenih teorija još uvijek nedostaju.

Ključne riječi: obrazovne nejednakosti, Hrvatska, kulturni kapital, socijalni kapital

Uvod

Obrazovne se nejednakosti mogu odrediti kao sve vrste zapreka, namjernih ili nenamjernih, koje dovode do strukturno nejednakog pristupa određenim dijelovima obrazovnog sustava ili do različite uspješnosti unutar njega. Dakle, riječ je o različitim klasnim, rodnim, etničkim, rasnim i sličnim nejednakostima koje se reflektiraju na obrazovni sustav, koji opet povratno djeluje na perpetuiranje tih nejednakosti. Na taj način sustav društvene stratifikacije utječe na obrazovni sustav, ali se putem njega i reproducira. Pod sustavom društvene stratifikacije misli se na sve oblike strukturirane nejednakosti između određenih društvenih grupa koje, u većoj ili manjoj mjeri, utječu na život svakog pojedinca i na njegove/njezine životne mogućnosti, a samim time i na životno važne ishode. Iako se, kako je navedeno, može govoriti o raznim dimenzijama stratifikacije i njihovom utjecaju na obrazovne ishode, a time i o različitim oblicima obrazovnih nejednakosti, u ovom smo radu ponajviše orijentirani na obrazovne

nejednakosti koje proizlaze iz utjecaja socioekonomskog statusa roditelja na obrazovne izbore i postignuća njihove djece.

Smanjivanje obrazovnih nejednakosti može se smatrati poželjnim iz bar dvaju razloga: društvene pravednosti i društvene učinkovitosti. U prvom je slučaju riječ o tomu da se postizanje društvenog položaja u modernim društvima u pravilu vezuje uz nadarenost, trud i motivaciju pojedinca, pri čemu se implicira da bi ova obilježja trebala biti usko vezana uz uspjeh u obrazovanju. Naime, talent, trud i motivacija trebali bi se preslikati u obrazovni uspjeh, a obrazovni uspjeh u odgovarajući društveni položaj, ostvarujući tako ideju meritokratskog društva. Unatoč tomu što se pojmu meritokracije i pokušajima da se meritokratičnost nekog društva empirijski izmjeri mogu uputiti ozbiljne i mnogobrojne primjedbe,¹ ujednačavanje obrazovnih šansi regulativno je načelo koje se i dalje smatra vrlo važnim mehanizmom povećavanja meritokratičnosti nekog društva, a meritokratičnost društva jedna je od važnih dimenzija njegove pravednosti. Osim društvene pravednosti, smanjenje obrazovnih nejednakosti trebalo bi doprinijeti i ekonomskoj učinkovitosti nekoga društva. Naime, neiskorištenost ljudskog kapitala, odnosno njegova kriva alokacija, smanjuje ekonomsku učinkovitost i životni standard građana. I ovdje postoji regulativno, idealno-tipsko načelo po kojemu bi svatko trebao zauzeti one društvene pozicije, pri čemu se prije svega misli na one vezane uz tržište rada koje odgovaraju razini urođenih sposobnosti, ali i razini stečenih znanja, vještina, crta ličnosti i motivacijskih impulsa.

Obrazovne nejednakosti pokazuju se vrlo otporne na demokratske reforme kojima se kroz širu dostupnost obrazovanja nastoje umanjiti društvene nejednakosti i povećati meritokratičnost društva. Naime, sve veća dostupnost obrazovanja širim slojevima dovodi do ekspanzije obrazovanja i do inflacije diploma, pri čemu se socijalno-seleksijska funkcija obrazovanja seli na više razine obrazovnog sustava.² Na taj način viši društveni slojevi svoje kognitivne, društvene i kulturne prednosti pretvaraju u više razine obrazovanja u odnosu na niže društvene slojeve, neovisno o tomu što je obrazovanje deklarativno i nominalno podjednako dostupno svima. Drukčije rečeno, nekada su socijalno-reprodukcijске funkcije obrazovanja bile očite i sastojale su se u nemogućnosti pristupa primarnom, sekundarnom, a kasnije i tercijarnom obrazovanju. U današnje vrijeme čak je i tercijarno obrazovanje sve dostupnije svima, no selekcijske se prednosti stječu kroz kvalitetu tercijarnog ili kroz post-tercijarno obrazovanje (specijalistički i znanstveni poslijediplomski studiji) ili kroz mogućnost izbora škola ili obrazovnih pravaca u kojima se dobiva kvalitetnije obrazovanje, a time i olakšava kasnije postizanje društvenog uspjeha. Jedan se dio ovih razlika nedvojbeno, kako ćemo kasnije u ovom radu prikazati, može pripisati čimbenicima koji se ne mogu smatrati pravednim i koji korijene imaju u svjesnim ili nesvjesnim mehanizmima društvene reprodukcije koji

¹ Antun Šundalić i Željko Pavić, „Između vrijednosti obrazovanja i negativnoga sociokulturnog nasljeđa“, *Društvena istraživanja*, god. 20, br. 4 (2011), str. 943-965.

² Marie Duru-Bellat, „Social Inequality and Schooling“, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 2nd Edition, br. 22 (2015), str. 325-330.

su kompetitivne naravi.

Sažimajući prethodno navedeno, cilj je ovoga rada prikazati najvažnije teorije koje pokušavaju objasniti mehanizme reprodukcije obrazovnih nejednakosti, kao i način na koji su ove teorije do sada razvijane i empirijski testirane u Hrvatskog. U zaključnom dijelu rada nudimo sugestije za daljnji razvoj ovog istraživačkog područja kao važnog dijela sociologije obrazovanja.

Mehanizmi reprodukcije obrazovnih nejednakosti

Počevši od Boudona,³ u istraživanjima obrazovnih nejednakosti uobičajeno je analitički i empirijski razlikovati dva stratifikacijska mehanizma koji ih uzrokuju: primarne i sekundarne učinke stratifikacije. Primarni se učinci stratifikacije odnose na kognitivne razlike između djece koja dolaze iz različitih društvenih slojeva, a koje posljedično dovode do različitih obrazovnih uspjeha. Dakle, u pitanju mogu biti razlike u inteligenciji, razini motivacije ili drugim čimbenicima koji dovode do razlika u razini znanja, a time i obrazovnog uspjeha. Sekundarni se učinci odnose na samoselekciju, odnosno diferencijalne obrasce izbora nastavka obrazovne karijere koji se javljaju u čvorištima obrazovnog sustava. Tako će djeca koja dolaze iz nižih društvenih slojeva rjeđe birati nastavak školovanja u usporedbi s djecom viših društvenih slojeva koja imaju sličnu razinu dotadašnjeg obrazovnog uspjeha. Boudon sekundarne učinke stratifikacije tumači željom da se zadrži postignuti društveni položaj, odnos averzijom prema riziku. Naime, nastojeći zadržati društveni položaj svojih roditelja djeca koja dolaze iz viših slojeva imat će više obrazovne ambicije, a djeca iz nižih društvenih slojeva niže jer je i društveni položaj koji nastoje zadržati niži. Istraživanja pokazuju da su sekundarni učinci stratifikacije vrlo važni. Tako Jackson i sur.⁴ analizirajući vrlo važnu tranziciju unutar obrazovnog sustav Engleske i Walesa – tzv. ispite A razine – procjenjuju da sekundarni učinci tumače između jedne četvrtine i jedne polovice ukupnog socioekonomskog gradijenta, kao i da je ovaj odnos ostao prilično stalan u posljednjih nekoliko desetljeća.

Tijekom razvoja sociologije obrazovanja i srodnih disciplina o načinima i vrstama primarnih i sekundarnih učinaka stratifikacije ponuđena su mnoga manje razrađena objašnjenja, ali i strukturirane teorije i empirijski provjerljive hipoteze koje slijede iz njih. U ovome radu zadržavamo se na ekspliciranju nekolicine njih, poglavito onih koje su se pokazale teorijski najplodnijima, odnosno onima koje su dovele do daljnjih teorijskih razrada, empirijskih istraživanja, pa i dugoročnih istraživačkih programa. To su teorija kulturnog kapitala, teorija lingvističke deprivacije te teorija socijalnog kapitala. Osim teorija, koje svoje ishodište imaju u objašnjenju socijalno-reprodukcijских procesa koji

³ Raymond Boudon, *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, New York: John Wiley & Sons, 1974.

⁴ Jackson, Michelle; Erikson, Robert; Goldthorpe, John J. i Yaish, Meir, „Primary and Secondary Effects in Class Differentials in Educational Attainment: The Transition to A-Level Courses in England and Wales“, *Acta Sociologica*, god. 50, br. 3 (2007), str. 211-229.

se ponajviše mogu locirati u procesu primarne socijalizacije, kratko ćemo se osvrnuti i na objašnjenja koja dopunjavaju ove teorije nadograđujući ih analizom organizacijskih varijabli koje mogu pojačavati spomenutu obrazovnu reprodukciju.

Teorija kulturnog kapitala počinje s francuskim znanstvenikom Pierreom Bourdieuom,⁵ koji je iznio postavku da različita raspodjela kulturnog kapitala (stavova, ponašanja ili ukusa) ima utjecaja na uspjeh u obrazovnom sustavu. Sâm pojam kulturnog kapitala operacionalizirao se na vrlo različite načine, pa čak i kada je u pitanju tzv. dominantna interpretacija koja se oslanja na definiciju kulturnog kapitala kao poznavanja elitne (klasične) kulture. Sukladno tomu, rezultati empirijskih istraživanja nisu jednoznačni, pri čemu neka istraživanja utvrđuju utjecaj kulturnog kapitala na obrazovne rezultate, a neka ne. Kulturni se kapital ponekad definira i operacionalizira i na kontekstualan način, polazeći od vrijednosnih kriterija koji se nagrađuju u konkretnom društvenom kontekstu i obrazovnom sustavu.⁶ Neki su istraživači⁷ više pozornosti poklanjali roditeljskom kulturnom kapitalu shvaćenom kao poznavanje obrazovnog sustava te zaštita interesa vlastite djece kroz osporavanje odnosa škole/obrazovnog sustava prema vlastitom djetetu. U ovim se istraživanjima takve postavke obično potvrđuju, no valja napomenuti da je u pravilu riječ o kvalitativnim istraživanjima.

Ishodište teorije lingvističke deprivacije može se pronaći u radovima britanskog sociologa Basila Bernsteina. Prema Bernsteinu,⁸ jezik se sastoji od skupa pravila koja mogu generirati neograničen broj govornih kôdova, a ovi specifični kôdovi, odnosno leksički i sintaktički izbori koji ih definiraju, pod jakim su utjecajem društvenih odnosa. Društveni odnosi i lingvistički kôdovi međusobno se uvjetuju, kôdovi predstavljaju ekspresiju određenih društvenih odnosa, ali se društveni odnosi stvaraju i održavaju upravo kroz svakodnevnu komunikacijsku praksu, odnosno upotrebu lingvističkih kôdova. Bernstein razlikuje dvije vrste kôdova koji su osobito relevantni za proces obrazovanja: razrađeni i ograničeni kôd.⁹ Ograničeni kôd posve je predvidljiv u lingvističkom, a nijanse u značenju prenose se uglavnom u paralingvističkom području. Klasični primjer ograničenog kôda predstavljaju strogo određeni protokoli koji su unaprijed definirani i poznati u smislu lingvističkog izričaja. Iz toga je vidljivo da se ograničeni kôd u pravilu upotrebljava u situacijama koje signaliziraju društveni položaj, odnosno status. Ograničeni kôd u govornu situaciju unosi malu količinu sintaktičke selekcije i selekcije vokabulara, prenosi se uglavnom konkretno i deskriptivno značenje

⁵ Vidi npr. Pierre Bourdieu, „Cultural Reproduction and Social Reproduction in Knowledge“, *Education and Cultural Change* (ur. Richard Brown), London: Tavistock, 1973, str. 71-112.

⁶ Rachelle Winkle-Wagner, „Cultural Capital. The Promises and Pitfalls in Education Research“, *ASHE Higher Education Report*, god. 36, br. 1 (2010), J-B ASHE-ERIC Report Series (AEHE).

⁷ Npr. Stephen J. Ball; Richard Bowe i Sharon Gewirtz, „Circuits of schooling: A Sociological exploration of parental choice of school in social-class contexts“, *The Sociological Review*, god. 43, br. 1 (1999), str. 52-78. Također vidjeti i Dianne Reay, *Class work: Mothers' involvement in their children's primary schooling*, London: University College Press, 1998.

⁸ Basil Bernstein, „Elaborated and Restricted Codes: An Outline“, *Sociological Inquiry*, god. 36, br. 2 (1966), str. 254-261.

⁹ U engleskom izvorniku: *elaborated and restricted codes*.

koje je sudionicima govorne situacije unaprijed poznato i koje u potpunosti dijele.¹⁰ Jezičnu upotrebu razrađenog kôda znatno je teže unaprijed predvidjeti budući da postoji veća količina sintaktičke i leksičke selekcije koja služi za izražavanje specifičnih značenja koja obično signaliziraju odvojenost i različitost.¹¹ Drukčije rečeno, razrađeni kôd uspostavlja zajedničko značenje, umjesto da signalizira prethodno postojeće značenje, kao u slučaju ograničenog kôda. Kako Bernstein ističe, upotreba razrađenog kôda kod govornika implicira, ali i stvara svijest u vlastitoj posebnosti jer se upotreba razrađenog kôda svodi na izbor između teorijski neograničenog broja mogućnosti. Stoga je razrađeni kôd samorefleksivan.

Važnost ovih kôdova u obrazovnom procesu sastoji se od toga da je upotreba kôdova nejednako društveno raspodijeljena, odnosno da srednja klasa češće upotrebljava razrađeni kôd, a u jezičnim situacijama niže klase (radnička klasa i seljaci-poljoprivrednici) češće koriste ograničeni kôd. Bernstein je ovu hipotezu potvrdio proučavajući govorne obrasce učenika koji dolaze iz radničke i srednje klase. Tako je, primjerice, utvrdio da učenici čiji roditelji pripadaju srednjoj klasi češće koriste kompleksnije glagole, pridjeve, pasiv te da rjeđe koriste osobne zamjenice, s izuzetkom osobne zamjenice „ja“.¹² Kako je obrazovni sustav zasnovan na upotrebi razrađenog kôda, odnosno prenošenja apstraktnijih značenja, iz ovakvih razlika proizlazi da su učenici koji dolaze iz nižih slojeva *a priori* zakinuti, odnosno da imaju nižu vjerojatnost obrazovnog uspjeha.

Socijalni se kapital u obrazovnom kontekstu može definirati kao dostupnost socijalnih mreža (vezâ) koje mogu povoljno djelovati na obrazovni uspjeh, a može ga se mjeriti na razini *obitelji (mikrorazina)*, *škole (mezorazina)* i *zajednice (makrorazina)*,¹³ a ovdje ćemo se primarno fokusirati na razinu obitelji. Naime, socijalni se kapital na mikrorazini (obiteljski odnosi) odnosi na situaciju u kojoj postoji povezanost između roditelja i djece, odnosno česta komunikacija koja dovodi do povjerenja i osjećaja povezanosti. Obiteljski se socijalni kapital može podijeliti na *strukturalni* i *procesni*.¹⁴ Strukturalni se kapital odnosi na mogućnost interakcije između roditelja i djece, poput npr. prisutnosti roditelja, postojanja oba roditelja unutar obitelji, broja djece u obitelji i sl. Drukčije rečeno, ovi čimbenici mogu utjecati na količinu interakcije između roditelja i djece. Npr. u jednoroditeljskim obiteljima vjerojatno će biti manje interakcije zbog same činjenice da postoji samo jedan roditelj, koji ima ograničenu količinu vremena na raspolaganju.

¹⁰ Basil Bernstein, „Elaborated and Restricted Codes: An Outline“, *Sociological Inquiry*, god. 36, br. 2 (1966), str. 256.

¹¹ Basil Bernstein, „Elaborated and Restricted Codes: An Outline“, *Sociological Inquiry*, god. 36, br. 2 (1966), str. 257.

¹² Basil Bernstein, „Social Class, Linguistic Codes and Grammatical Elements“, *Language and Speech*, god. 5, br. 4 (1962), str. 221-240.

¹³ Elhum Haghighat, „School Social Capital and Pupils' Academic Performance“, *International Studies in Sociology of Education*, god. 15, br. 3 (2005), str. 213-235.

Glenn D. Israel,; Lionel J. Beaulieu i Glen Hartless, „The Influence of Family and Community Social Capital on Educational Achievement“, *Rural Sociology*, god. 66, br. 1 (2001), str. 43-68.

¹⁴ Glenn D. Israel,; Lionel J. Beaulieu i Glen Hartless, „The Influence of Family and Community Social Capital on Educational Achievement“, *Rural Sociology*, god. 66, br. 1 (2001), str. 45.

Procesni socijalni kapital odnosi se na kvalitetu interakcije, npr. koliki interes roditelji pokazuju za obrazovanje djece, koliko često s njima razgovaraju o školi, koliko im često pomažu prilikom pisanja zadaća, imaju li kontrolu nad njihovim ostalim aktivnostima i sl. Tako neka američka istraživanja pokazuju jasan utjecaj strukture obitelji na obrazovne rezultate, pri čemu djeca iz obitelji s dva biološka roditelja pokazuju bolje rezultate u usporedbi s djecom koja žive u alternativnim obiteljskim strukturama.¹⁵ Primjerice, u istraživanjima je utvrđeno da je vjerojatnost odustajanja od školovanja tijekom srednje škole dvaput veća u skupini djece koja žive samo s jednim roditeljem.¹⁶ Osim na lošiji školski uspjeh, življenje s jednim roditeljem povećava i vjerojatnost ranijeg stupanja u brak te vlastitog razvoda u kasnijoj dobi.

Dosadašnja istraživanja u Hrvatskoj

Dosadašnja istraživanja provedena u Hrvatskoj nedvojbeno utvrđuju postojanje obrazovnih nejednakosti. Primjerice, Puzić, Noolan i Doleneć¹⁷ na uzorku studenata svih hrvatskih sveučilišta utvrđuju da 38% očeva i 37% majki studenata ima više ili visoko obrazovanje, što je znatno više prosjeka.¹⁸ U istom je istraživanju utvrđeno da oko 32% studenata materijalnu situaciju svoje obitelji opisuje kao dobro (iznad prosjeka) ili vrlo dobru, a oko 55% studenata da je ta materijalna situacija prosječna. Iz toga se može zaključiti da je, iako je riječ o samoprocjeni, materijalna situacija studenata bolja od materijalne situacije njihovih vršnjaka koji ne studiraju, odnosno da je moguće da materijalni status obitelji djeluje inhibirajuće na uključivanje u sustav visokog obrazovanja.

Slično tomu, Pavić i Vukelić¹⁹ na uzorku studenata Sveučilišta J. J. Strossmayera u Osijeku utvrđuju da oko 39% očeva i 37% majki ima više ili visoko obrazovanje, što je više od prosjeka u referentnoj dobnoj kohorti osoba između 45 i 59 godina starosti. Pavić i Vukelić u ovom istraživanju također ustanovljavaju da stupanj obrazovanja roditelja predstavlja važan čimbenik izbora srednje škole, odnosno da djeca obrazovnijih roditelja češće odlaze u gimnazije, a time imaju i veću propusnost prema visokom obrazovanju. Međutim, nakon što je određena vrsta srednje škole izabrana, stupanj obrazovanja roditelja prestaje biti prediktivan za namjeru nastavka školovanja u visokom obrazovanju. Drukčije rečeno, tranzicija iz osnovne u srednju školu u ovom

¹⁵ Navedeno prema Shannon E. Cavanagh, Kathryn S. Schiller i Cetherine Riegler-Crumb, „Marital Transitions, Parenting, and Schooling: Exploring the Link Between Family-Structure History and Adolescents' Academic Status“, *Sociology of Education*, br. 79 (2006), str. 329-354.

¹⁶ Navedeno prema Gary Painter i David I. Levine, „Family Structure and Youths' Outcomes. Which Correlations are Causal?“, *The Journal of Human Resources*, god. 35, br. 3 (2000), str. 524-549.

¹⁷ Saša Puzić, Karin Doolan i Danijela Doleneć, „Socijalna dimenzija „Bolonjskog procesa“ i (ne)jednakost šansi za visoko obrazovanje: neka hrvatska iskustva“, *Sociologija sela*, god. 44, br. 2-3 (2006), str. 243-260.

¹⁸ U populaciji staroj 40-65 godina, što prema pretpostavci predstavlja dobnu kohortu roditelja studenata, autori utvrđuju oko 14% onih s višim ili visokim obrazovanjem.

¹⁹ Željko Pavić i Krunoslav Vukelić, „Socijalno podrijetlo i obrazovne nejednakosti: istraživanje na primjeru osječkih studenata i srednjoškolaca“, *Revija za sociologiju*, god. 40[39], br. 1-2 (2009), str. 53-70.

se istraživanju pokazala ključnom za postojanje obrazovnih nejednakosti, bar kada je obrazovanje roditelja u pitanju, iako treba imati na umu da se u ovom istraživanju mjerila namjera nastavka obrazovanja, a ne njegovo stvarno nastavljanje.

Burušić i sur.²⁰ pronašli su značajan utjecaj obrazovanja roditelja na osnovnoškolsko znanje mjereno standardiziranim testovima. Ovaj se utjecaj može uočiti u svim školskim predmetima, pri čemu djeca obrazovanih roditelja postižu statistički značajno bolje rezultate. Te razlike, kada su u pitanju djeca s visokoobrazovanim i niskoobrazovanim roditeljima (osnovna škola ili niže), dostižu čak jednu standardnu devijaciju rezultata na standardiziranim testovima znanja. Pri tome autori ne utvrđuju statistički značajnu razliku u prediktivnom utjecaju očeva, odnosno majki.

Ove nalaze potvrđuju i komparativna standardizirana istraživanja. Tako PISA istraživanje²¹ iz 2012. godine pokazuje da se Hrvatska može svrstati u blago ispodprosječne zemlje po rezultatima na testu matematike, ali i blago ispodprosječne zemlje u pogledu utjecaja socio-ekonomskog statusa na rezultat na navedenom testu. Naime, u Hrvatskoj socio-ekonomski status tumači oko 12% varijance rezultata na testu, a OECD prosjek iznosi 14,8%. Međutim, kada se uzme u obzir razlika u uspješnosti između djece različitog socio-ekonomskog statusa, tada u Hrvatskoj jedan bod razlike u PISA indeksu ekonomskog, socijalnog i kulturnog statusa donosi poboljšanje rezultata na testu u iznosu od 36 bodova,²² što je u okviru OECD prosjeka od 39 bodova.²³ Ukupni rezultati ovoga istraživanja također pokazuju da postizanje veće jednakosti ne dovodi u pitanju rezultate obrazovnog sustava. Naime, 20 od 23 najuspješnije zemlje na testu matematike nalaze se među zemljama s iznadprosječnom jednakošću na testu.²⁴ Ovakav nalaz jasno upućuje na to da utjecaj socioekonomskog statusa na postignuća dovodi do toga da jedan dio talenata ostane neiskorišten, a što dovodi do pada ukupnih obrazovnih rezultata.

Iako je postojanje obrazovnih nejednakosti u Hrvatskoj, kao i u drugim zemljama, jasno potvrđeno navedenim istraživanjima, pokušaji teorijskih objašnjenja njihovih uzroka i intervenirajućih varijabli relativno su rijetki. Kada su u pitanju neke teorije, poput teorije lingvističke deprivacije, empirijska istraživanja uopće ne postoje, iako tu

²⁰ Josip Burušić; Toni Babarović i Nenad Marković, „Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja“, *Društvena istraživanja*, god. 19, br. 4-5 (2010), str. 709-730.

²¹ The Programme for International Student Assessment (PISA) provodi se svake tri godine i testira znanje 15-godišnjaka iz područja materinjeg jezika (čitanja), matematike i znanosti. Posljednje istraživanje, rađeno 2012. godine u 65 zemalja, bilo je fokusirano na znanje iz matematike, a po prvi puta istraživani su i financijska pismenost učenika te sposobnost rješavanja problema..

²² Ove dvije mjere slične su, ali ne i iste. Naime, socio-ekonomski status u dvije zemlje može na isti način povećavati rezultat na testu (isti tzv. socio-ekonomski gradijent), ali utjecaj ostalih čimbenika (obiteljska struktura, materijalni i drugi uvjeti u školama itd.) u odnosu na utjecaj socio-ekonomskog statusa može biti različite veličine.

²³ OECD. *PISA 2012 Results: Excellence Through Equity: Giving Every Student the Chance to Succeed (Volume II)*, PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201132-en>, str 36, 2013.

²⁴ OECD. *PISA 2012 Results: Excellence Through Equity: Giving Every Student the Chance to Succeed (Volume II)*, PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201132-en>, str 27, 2013.

valja napomenuti da je ova teorija u sociologiji obrazovanja općenito vrlo rijetko testirana te nije dovela do daljnjeg teorijskog razvoja ili nastanka istraživačkih programa.

Kada su u pitanju istraživanja kulturnog kapitala, Pavić i Đukić²⁵ u kvantitativnom istraživanju rađenom na uzorku srednjoškolaca utvrđuju da je bourdieuovski shvaćen kulturni kapital povezan s ocjenama u školi, kao i da se učenici različitih vrsta srednjih škola razlikuju po njegovoj količini. Polazeći od kontekstualnog pristupa kulturnom kapitalu, ovi su autori operacionalizirali i nekolicinu drugih kompetencija iz Nacionalnog okvirnog kurikulumu, no oni se nisu pokazali povezani s školskim ocjenama. Naime, utvrđena je povezanost samo s vrstom srednje škole koju učenik/ica pohađa, i to u slučaju etnocentrizma koji je slabiji u gimnazijama i umjetničkim školama, nego u drugim vrstama srednjih škola (obrtničke i tehničke škole). Međutim, u tome slučaju nije posve jednostavno reći je li kulturni kapital razlog ili posljedica pohađanja pojedine vrste srednje škole.

Puzić i sur.²⁶ analizirajući hrvatske podatke iz PISA istraživanja, utvrđuju da materijalni kulturni kapital ima ulogu medijacijske varijable kada je u pitanju utjecaj roditeljskog socioekonomskog statusa na obrazovni uspjeh, u ovom slučaju na rezultate na PISA testu znanstvene pismenosti. K tome, relacijski kulturni kapital ima ulogu medijacijske varijable prilikom objašnjenja veze materijalnog kulturnog kapitala, socioekonomskog statusa i rezultata na testu znanstvene pismenosti. Pri tome je materijalni kulturni kapital mjeran kroz posjedovanje kulturnih artefakata te knjiga, a relacijski kroz različite komunikacijske procese unutar obitelji, poput rasprave o aktualnim društvenim i političkim pitanjima te učestalosti čitanja knjiga. Drukčije rečeno, materijalni kulturni kapital djeluje kao mehanizam kojim se odvija socijalna reprodukcija pomoću postizanja boljeg obrazovnog ishoda, no važan dio toga mehanizma odvija se na način da se kulturni artefakti, osobito knjige, koriste u međusobnoj interakciji te čitanju. Zanimljivo je i da rezultati ovoga istraživanja ne potvrđuju tezu koju je postavio DiMaggio,²⁷ a po kojoj kulturni kapital može djelovati i kao kompenzacijski mehanizam kroz više povrate, odnosno jači utjecaj na obrazovne ishode, za djecu nižeg socioekonomskog statusa. Sažeto govoreći, prema ovom istraživanju, povrat na posjedovanje kulturnog kapitala bio je sličan za djecu svih socioekonomskih statusa, odnosno djecu roditelja svih socioekonomskih statusa.

Kada je u pitanju teorija socijalnog kapitala, njezino testiranje uglavnom se ograničava na usputne komentare empirijskih istraživanja, odnosno podataka koji nisu prikupljeni s ciljem eksplicitnog testiranja ove teorije. Drukčije rečeno, u istraživanjima

²⁵ Željko Pavić i Marina Đukić, „Cultural Capital and Educational Outcomes in Croatia: A Contextual Approach“, *Slovak Sociological Review* (2016).

²⁶ Saša Puzić; Margareta Gregurović i Iva Košutić, „Cultural capital—a shift in perspective: an analysis of PISA 2009 data for Croatia“, *British Journal of Sociology of Education*, DOI: 10.1080/01425692.2014.1001058, 2015.

²⁷ Paul DiMaggio, „Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students.“, *American Sociological Review*, god. 47, br. 2 (1982), str. 189–201.

se uglavnom operacionalizirao strukturalni aspekt obiteljskog socijalnog kapitala te se statistički utvrđivalo postojanje njegovoga mogućeg utjecaja. Primjerice, istraživanje rađeno testiranjem učenika u hrvatskim osnovnim školama²⁸ pokazalo je da učenici koji žive s oba roditelja imaju nešto bolja postignuća, no ta je razlika vrlo mala, tj. radi se o oko 0,1% objašnjene varijance. S druge strane, broj djece u obitelji pokazao se prediktivnim za rano napuštanje školovanja u RH u Matkovićevom istraživanju.²⁹ Naime, kućanstva s troje ili više djece imaju značajno veću vjerojatnost napuštanja školovanja, čak i kad se kontroliraju ostale varijable (dohodak, obrazovanje roditelja i sl.). Ovaj je nalaz u skladu s *teorijom raspršenosti resursa*, koja kaže da se jednaka količina resursa kod većih obitelji raspodjeljuje na više djece, pa su u skladu s time socijalizacijski učinci, a među njima i obrazovna postignuća, u prosjeku slabiji.

Zaključne napomene

Obrazovne nejednakosti predstavljaju je ne samo zanimljiv istraživački problem za sociologiju obrazovanja i sociologiju općenito, nego i izuzetno važan praktičan problem koji implicira potrebu za promišljenim javnim politikama utemeljenim na znanstvenoj ekspertizi. Bez smanjenja obrazovnih nejednakosti teško je govoriti o jednakim životnim mogućnostima, a time i o pravednom društvu i funkcionalnom društvu.

Iz našega kratkoga pregleda dosadašnjih istraživanja u Hrvatskoj koja se tiču ove teme proizlazi da dobro potvrđeno postojanje obrazovnih nejednakosti nije teorijski elaborirano i adekvatno objašnjeno. Tako teorija lingvističke deprivacije uopće nije testirana, a teorija kulturnog kapitala kvantitativno se provjeravala u samo dva istraživanja, od kojih je jedno napravljeno na manjem neprobabilističkom uzorku i ograničenog je dometa kada je u pitanju mogućnost generalizacije. Ova konstatacija implicira potrebu da se pojam kulturnog kapitala, izvorno nastao u sociologiji obrazovanja, primijeni u istraživanjima obrazovnih nejednakosti u hrvatskom obrazovnom sustavu. Naime, sâm kulturni kapital u ovim je istraživanjima različito definiran i operacionaliziran. S jedne strane, ponekad se ovaj pojam shvaća na način na koji ga je shvaćao sam Bourdieu, no postoje i različita kontekstualna tumačenja, kao i ona koja se jače oslanjaju na pojam habitusa, odnosno povezanost učeničkih i roditeljskih izbora s njihovom količinom kulturnog kapitala. Kompleksnost pojma kulturnog kapitala i njegove primjene u obrazovanju implicira i potrebu korištenja kvantitativne i kvalitativne metodologije te njihovog adekvatnog prilagođavanja konkretnom istraživačkom problemu. Svi ovi teorijski i metodološki pristupi bili bi dobrodošli u hrvatskoj sociologiji obrazovanja.

Kada je u pitanju mogući utjecaj socijalnog kapitala, dosadašnja istraživanja

²⁸ Toni Babarović; Josip Burušić i Marija Šakić, „Uspješnost predviđanja obrazovnih postignuća učenika osnovnih škola Republike Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, god. 18, br. 4-5 (2009), str. 673-695.

²⁹ Teo Matković, „Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: trendovi u proteklom desetljeću“, *Društvena istraživanja*, god. 19, br. 4-5 (2010), str. 643-667.

u Hrvatskoj omogućuju ustanovljavanje postojećeg, ali i relativno slabog utjecaja strukturalnog socijalnog kapitala na obrazovne ishode. Međutim, istraživanjima nije pokrivena druga dimenzija obiteljskog socijalnog kapitala, a to je procesni socijalni kapital. U tom bi smislu bilo izuzetno važno istražiti utjecaj uključenosti roditelja u obrazovanje vlastite djece, kao i pravaca ovog utjecaja kada je u pitanju socijalna reprodukcija, odnosno reprodukcija obrazovnih nejednakosti. Naime, teorijski je zamislivo da bi veća uključenost mogla dovesti i do povećanja i do smanjenja obrazovnih nejednakosti. U kontekstu mezorazine socijalnog kapitala, također bi bilo važno istražiti u kojoj mjeri se povezanost roditelja i škole, u smislu zajedničkih normi i odnosa povjerenja, reflektira na obrazovne ishode te na koji način ova povezanost djeluje na obrazovne nejednakosti. U tom je smislu osobito zanimljiv mogući utjecaj povezanosti nastavnika i učenika, odnosno mogućeg kompenzacijskog utjecaja bliskog odnosa s nastavnicima kada su u pitanju učenici nižeg socioekonomskog statusa. Drukčije rečeno, pozitivan i blizak odnos s nastavnikom mogao bi nadomjestiti nepostojanje obiteljskog socijalnog kapitala, a ovim bi se mehanizmom možda mogla objasniti slabija veza između obiteljske strukture utvrđena u prethodno spomenutom istraživanju Babarovića i suradnika³⁰

Iz svega navedenog u ovom radu može se zaključiti da su istraživanja obrazovnih nejednakosti u Hrvatskoj došla do stupnja u kojemu postoji relativno zadovoljavajuća količina prikupljenih podataka i zadovoljavajuća razina istraživačko-metodološke zrelosti, no da isto tako nedostaju dublja teorijska promišljanja koja bi omogućila rasvjetljavanje ove izuzetno zanimljive i važne teme kroz testiranje postojećih teorija i njihovo prilagođavanje hrvatskom obrazovnom i društvenom kontekstu.

Literatura

1. Babarović, Toni; Burušić, Josip i Šakić, Marija, „Uspješnost predviđanja obrazovnih postignuća učenika osnovnih škola Republike Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, god. 18, br. 4-5 (2009), str. 673-695.
2. Ball, Stephen J.; Bowe Richard i Gewirtz Sharon, „Circuits of schooling: A Sociological exploration of parental choice of school in social-class contexts“, *The Sociological Review*, god. 43, br. 1 (1999), str. 52-78.
3. Bernstein, Basil, „Social Class, Linguistic Codes and Grammatical Elements“, *Language and Speech*, god. 5, br. 4 (1962), str. 221-240.
4. Bernstein, Basil, „Elaborated and Restricted Codes: An Outline“, *Sociological Inquiry*, god. 36, br. 2 (1966), str. 254-261.
5. Boudon, Raymond, *Education, Opportunity, and Social Inequality: Changing Prospects in Western Society*, New York: John Wiley & Sons, 1974.

³⁰ Toni Babarović; Josip Burušić i Marija Šakić, „Uspješnost predviđanja obrazovnih postignuća učenika osnovnih škola Republike Hrvatske“, *Društvena istraživanja*, god. 18, br. 4-5 (2009), str. 673-695.

6. Bourdieu, Pierre, „Cultural Reproduction and Social Reproduction in Knowledge“, *Education and Cultural Change* (ur. Richard Brown), London: Tavistock, 1973, str. 71-112.
7. Burušić, Josip; Babarović, Toni i Marković, Nenad, „Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja“, *Društvena istraživanja*, god. 19, br. 4-5 (2010), str. 709-730.
8. Cavanagh, Shannon E.; Schiller, Kathryn S. i Riegle-Crumb, Catherine, „Marital Transitions, Parenting, and Schooling: Exploring the Link Between Family-Structure History and Adolescents' Academic Status“, *Sociology of Education*, br. 79 (2006), str. 329-354.
9. DiMaggio, Paul, „Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students.“, *American Sociological Review*, god. 47, br. 2 (1982), str. 189–201.
10. Duru-Bellat, Marie, „Social Inequality and Schooling“, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, 2nd Edition*, br. 22 (2015), str. 325-330.
11. Haghghat, Elhum, „School Social Capital and Pupils' Academic Performance“, *International Studies in Sociology of Education*, god. 15, br. 3 (2005), str. 213-235.
12. Israel, Glenn D.; Beaulieu, Lionel J. i Hartless Glen, „The Influence of Family and Community Social Capital on Educational Achievement“, *Rural Sociology*, god. 66, br. 1 (2001), str. 43-68.
13. Jackson, Michelle; Erikson, Robert; Goldthorpe, John J. i Yaish, Meir, „Primary and Secondary Effects in Class Differentials in Educational Attainment: The Transition to A-Level Courses in England and Wales“, *Acta Sociologica*, god. 50, br. 3 (2007), str. 211-229.
14. Matković, Teo, „Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: trendovi u proteklom desetljeću“, *Društvena istraživanja*, god. 19, br. 4-5 (2010), str. 643-667.
15. OECD. *PISA 2012 Results: Excellence Through Equity: Giving Every Student the Chance to Succeed (Volume II)*, PISA, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264201132-en>, 2013
16. Painter, Gary i Levine David I., „Family Structure and Youths' Outcomes. Which Correlations are Causal?“, *The Journal of Human Resources*, god. 35, br. 3 (2000), str. 524-549.
17. Pavić, Željko i Vukelić, Krunoslav, „Socijalno podrijetlo i obrazovne nejednakosti: istraživanje na primjeru osječkih studenata i srednjoškolaca“, *Revija za sociologiju*, god. 40[39], br. 1-2 (2009), str. 53-70.
18. Pavić, Željko i Đukić, Marina, „Cultural Capital and Educational Outcomes in Croatia: A Contextual Approach“, *Slovak Sociological Review*, god. 48, br. 5 (2016).

19. Puzić, Saša; Doolan, Karin i Dolenc, Danijela, „Socijalna dimenzija „Bolonjskog procesa“ i (ne)jednakost šansi za visoko obrazovanje: neka hrvatska iskustva“, *Sociologija sela*, god. 44, br. 2-3 (2006), str. 243-260.
20. Puzić, Saša; Gregurović, Margareta i Košutić, Iva, „Cultural capital – a shift in perspective: an analysis of PISA 2009 data for Croatia“, *British Journal of Sociology of Education*, DOI: 10.1080/01425692.2014.1001058, 2015.
21. Reay, Dianne, *Class work: Mothers' involvement in their children's primary schooling*, London: University College Press, 1998.
22. Šundalić, Antuni Pavić, Željko, „Između vrijednosti obrazovanja i negativnoga sociokulturnog nasljeđa“, *Društvena istraživanja*, god. 20, br. 4 (2011), str. 943-965.
23. Winkle-Wagner, Rachele, „Cultural Capital. The Promises and Pitfalls in Education Research“, *ASHE Higher Education Report*, god. 36, br. 1 (2010), J-B ASHE-ERIC Report Series (AEHE).

EDUCATIONAL INEQUALITIES IN CROATIA: THE CURRENT STATE OF AFFAIRS AND DIRECTIONS FOR THE FUTURE RESEARCH

Abstract

Educational inequalities can be defined as all kinds of obstacles, intentional or the structural ones, which lead to an unequal access to certain parts of the education system or to a different performance within it, whereas reducing educational inequalities can be considered desirable for at least two reasons: to achieve social justice and to increase social efficiency. This paper lists and explains the most important theories that try to explain the emergence and maintenance of educational inequalities (theory of cultural capital, theory of linguistic deprivation, financial deprivation theory and the rational choice theory) and analyzes the research on this topic in Croatia. It is concluded that, although the existence of significant educational inequalities in Croatia is confirmed in the aforementioned studies, an in-depth study of the reasons of educational inequalities and testing of these theories are still missing.

Key words: Educational inequalities, Croatia, cultural capital, social capital

dr. sc. Zvezdana Penava Brekalo, znanstveni suradnik
II. gimnazija Osijek

prof. dr. sc. Mirna Leko Šimić, redoviti profesor u trajnom zvanju
Ekonomski fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Prethodno priopćenje

OBRAZOVANJE ZA OSOBNI MARKETING U FUNKCIJI STVARANJA DODATNE VRIJEDNOSTI OBRAZOVNE USLUGE

Cilj je ovog rada razmotriti obrazovanje za osobni marketing u funkciji stvaranja dodatne vrijednosti obrazovne usluge u širem smislu, koja je izravni čimbenik društvenog razvoja. Visokoškolske obrazovne ustanove imaju zadaću prenositi specijalistička znanja te obučiti mlade ljude za izlazak na tržište rada s visokom stručnom spremom. Ulazak Hrvatske u Europsku uniju povećava mobilnost radne snage i otvara tržište radne snage, a time i natjecanje za atraktivna radna mjesta postaje sve oštrije na tržištu rada, koje u hrvatskim uvjetima dugogodišnje gospodarske recesije karakterizira snažna neravnoteža ponude i potražnje radnih mjesta. U radu su prikazani rezultati dubinskih intervjua provedenih s poduzetnicima u dvije županije, tj. s poduzetnicima u Istarskoj i Osječko-baranjskoj županiji, a koji se odnose na primjenu osobnog marketinga u postupku zapošljavanja osoba koje su diplomirale u sustavu visokoškolskog poslovnog obrazovanja. Rad sadrži analizu stanja u Hrvatskoj, tj. nekih stavova o obrazovanju za osobni marketing i iskustva studenata tijekom studija. Subjekti visokoškolskog obrazovanja trebaju ponuditi inovativne obrazovne sadržaje koji će obuhvaćati takva znanja i vještine koja će mladim ljudima, kao korisnicima obrazovne usluge, omogućiti konkurentsku prednost i osigurati im prikladne alate za svladavanje kompleksnih problema današnjeg tržišta rada. Obrazovni sadržaji, kao i metodički oblici obrazovanja za osobni marketing, trebali bi predstavljati jednu od dodatnih vrijednosti obrazovne usluge visokoškolskog obrazovanja.

Ključne riječi: osobni marketing, tržište rada, visokoškolsko obrazovanje, dodatna vrijednost, obrazovna usluga

Uvod

Obrazovna usluga visokoškolskih institucija koristi različite resurse i tehnologije da bi ispunila dva cilja: proizvesti korisnost ili vrijednost za pojedinca i društvo u cjelini. Prema Sharp,¹ u kontekstu vrijednosti koja se stvara putem konzumacije obrazovne usluge možemo govoriti o ulaganju u ljudski kapital, direktnoj potrošnji obrazovne usluge i društvenoj korisnosti koja nastaje korištenjem obrazovne usluge. U prvom slučaju ulaganje u obrazovanje za pojedinca isplativo je ako na temelju konzumacije obrazovne usluge on povećava svoju vrijednost na tržištu rada. Za njega osobno to znači lakšu zapošljivost, bolje radno mjesto i sukladno tome više prihode. U drugom slučaju govorimo o direktnoj konzumaciji nekih koristi obrazovne usluge: sudjelovanje u aktivnostima visokoobrazovne institucije, interakcija s drugim studentima u sportskom, društvenom i kulturnom životu i drugo, pridonose izravnom osobnom zadovoljstvu studenata, odnosno njihovoj percepciji vrijednosti obrazovne usluge koju konzumiraju. U trećem slučaju govorimo isključivo o društvenoj korisnosti obrazovanja – dakle, pojedinac koji se obrazuje pridonosi boljem funkcioniranju društva u cjelini, poboljšanju opće kvalitete života te omogućava bolji rast i razvoj društva u kojem živi. Naime, obrazovanjem pojedinac razvija socijalne vještine i kompetencije nužne za uspješno funkcioniranje u okviru budućeg zanimanja i u društvu općenito. Osim toga, za očekivati je da će bolje obrazovani pojedinci biti sposobniji dati stručni doprinos razvoju organizacije u kojoj djeluju, a samim tim i posredno pridonositi rastu BDP-a.

Visokoškolsko poslovno obrazovanje na javnim sveučilištima ima misiju otkrivanja i razvoja novih znanstvenih spoznaja na području ekonomskih znanosti, provodeći znanstvena istraživanja te prenoseći znanstvene spoznaje u cilju stvaranja visokoobrazovanih stručnjaka koji će pomoću primjene akademskih znanja uspješno djelovati u suvremenim poslovnom svijetu, a na opću dobrobit društva. Visokoškolske ustanove poslovnog obrazovanja na javnim sveučilištima suočavaju se posljednjih nekoliko godina s brojnim izazovima poput: a) strukturalnog usklađivanja prema načelima Bolonjskog procesa; b) otvaranja visokoškolskog obrazovanja prema privatizacijskim procesima; c) konkurencijom privatnih visokoškolskih ustanova za poslovno obrazovanje na tržištu obrazovnih usluga; d) globalizacijom tržišta visokoškolskih obrazovnih usluga. Kako dolazi do jake dinamike informacijskog i tehnološkog razvoja te uslijed globalizacijskih procesa, znanje sve više postaje vrlo isplativim proizvodom koji se može dobro utržiti, a brojne privatne akademske ustanove kao i ostale obrazovne ustanove, koje se ne mogu nazvati neprofitnima, izlaze na tržište obrazovnih usluga i tako postaju jaka konkurencija javnim ustanovama visokoškolskog poslovnog obrazovanja. Svi ovi čimbenici predstavljaju signale koji upućuju na to da se javne visokoškolske ustanove poslovnog obrazovanja moraju pripremiti na nepredvidljivu konkurenciju na tržištu, te usmjeriti svoje djelovanje kako bi ono što bolje zadovoljilo potrebe svih dionika obrazovnog procesa.

¹ Ansel Sharp i dr. *Economics of Social Issues*, New York: McGraw- Hill, 2012, str. 142

„Neovisno o tome radi li se o ekonomskom tumačenju poduzetništva u visokom obrazovanju ili o sociološkom tumačenju društvene transformacije institucija visokog obrazovanja, na djelu je proces inoviranja uloge sveučilišta koji se opisuje kao „usluga zajednice“, „inovativna organizacija“, „akademsko poduzetništvo“ i sl. Ono što je zajedničko svim analizama jest: od visokog se obrazovanja traži prilagodba novim društvenim potrebama, da bude odgovornije tržišno, programski, društveno (npr. orijentacija prema sposobnostima studenata, ali i odgovornost prema svim dionicima). Konačno, od institucija se visokog obrazovanja očekuje da budu konkurentne u odnosu na institucije iste razine, programskog i istraživačkog potencijala, ili – ukratko – u odnosu na druge institucije koje pružaju uslugu visokog obrazovanja i istraživanja.“²

„Pitanje konkurentnosti aktualno je i jedan je od ključnih preduvjeta gospodarskog razvoja. Razvijene zemlje spoznale su da je konkurentnost složen pojam, no da ključnu ulogu ima ljudski kapital odnosno razina znanja, vještina i sposobnosti kojom on raspolaže. (...) Najvažnije odrednice kvalitete i konkurentnosti radne snage jesu obrazovni sustav zemlje, podudarnost ponude i potražnje i troškovi rada. Sustav visokog obrazovanja predstavlja resurs stvaranja podloge za istraživanja, inovacije i razvoj tehnologije s jedne strane, a s druge strane predstavlja poveznicu s gospodarstvom te mora odgovoriti na njegove zahtjeve.“³

Prepoznati potrebe pojedinih dionika obrazovnog procesa, kako postojeće, a još više buduće, trebao bi biti jedan od glavnih ciljeva marketinške orijentacije svake visokoškolske obrazovne ustanove. „Svaka obrazovna institucija ima odnose s više različitih klijenata/dionika/publika, a broj klijenata i njihov odnos, s institucijom i međusobno, kod visokoškolskih institucija postaje još kompleksniji, te bi institucija trebala težiti da s većinom od njih ima odgovarajuće odnose.“⁴

U ovom radu ograničit ćemo se na sljedeći odnos: s jedne strane može se reći kako je to tržište rada i potrebe tržišta rada za određenim profilima stručnjaka, odnosno potrebe poslodavatelja za profiliranom radnom snagom, a s druge strane potrebe studenata u smislu obrazovanja, tj. stjecanja akademskih znanja, vještina i kompetencija koje odlikuju te iste stručnjake. Pri tomu se visokoškolska ustanova promatra kao pružatelj usluge obrazovanja, koja je, kao i sve druge usluge, obilježena sljedećim karakteristikama: neopipljivost, nedjeljivost, neusklađivost, raznolikost i odsutnost vlasništva, te ipak svojom posebnosti.⁵

Pružanje usluge uvijek pretpostavlja određeni interaktivni odnos koji se u

² Denisa Krbec, „Konkurentnost i inovativnost: izazovi obrazovnoj politici za “društvo znanja”, *Znanje i konkurentnost*, (Marija Bušelić i sur.), Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam “Dr. Mijo Mirković”, 2007., str. 15

³ Ines Kersan-Škabić: Konkurentnost Europske unije i Bolonjski proces – gdje je Hrvatska?, *Znanje i konkurentnost*, (Marija Bušelić i sur.), Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam “Dr. Mijo Mirković”, 2007., str. 43

⁴ Zoran Mihanović, „Uloga korisnika u visokom obrazovanju: Jesu li studenti aktivni dionici?“, *Tržište*, Vol. XIX/1, (2007), str. 119

⁵ Đurđana Ozretić Došen, Đ.: *Osnove marketinga usluga*, Zagreb: Microrad d.o.o., 2002, str. 25-32

obrazovnom procesu uspostavlja između sveukupnih različitih subjekata koji pružaju uslugu obrazovanja, a to su nastavnici, referenti, knjižničari i drugi, na jednoj strani, te na drugoj strani studenti, kao bitni čimbenici i oni zbog kojih visokoškolske ustanove i postoje. Usluga prenošenja znanja studentima predstavlja i specifičan primjer usluge koja se zasniva na povjerenju studenta u kvalitetu usluge jer student nema nikakav instrumentarij za provjeravanje kvalitete usluge obrazovanja, ni tijekom ni nakon njezine konzumacije.⁶ Iz rečenoga se treba zaključiti kako je student onaj prema kojemu, između ostalih, treba biti usmjereno visokoškolsko poslovno obrazovanje.

„Student je ključni dionik institucije čijim kvalitetnim obrazovanjem i zadovoljstvom cjelokupno ponuđenim obrazovnim procesom dobivamo kvalitetnog pojedinca za društvo, a institucija dobiva lojalnog predstavnika koji se i kasnije kroz život identificira s visokoškolskom institucijom. Radi poboljšanja studentskih iskustava na visokoškolskim institucijama trebalo bi gledati prijem svakog pojedinog studenta kao početak odnosa s institucijom, koji će se nastaviti kroz period od upisa do diplome i produžiti tijekom mnogih godina kao odnos zadovoljnog člana alumnia ili nadajući se da će prerasti u odnos donatora i pristaše obrazovne institucije. (...) Potencijalni studenti u kvalitetnom procesu obrazovanja „pronalaze sebe“ i odabiru ono što je za njih najbolje. Visokoškolske institucije prikupljanjem obećavajućih studenata (s obzirom na njihove mogućnosti i želje) dobivaju kvalitetne studente čijim diplomiranjem gospodarski sektor i druge institucije dobivaju kvalitetne djelatnike/zaposlene – unaprjeđujući time cjelokupno obrazovanje i društvo.“⁷

Visokoškolske poslovne institucije stoje pred mnogostrukim izazovima kao što su: društveni izazov: pridonositi znanjem koje je relevantno za zadovoljavanje budućih potreba društva; ekonomski izazov: efikasno djelovati u cilju održivog razvoja gospodarstva; tržišni izazov: pružiti korisna znanja studentima i gospodarstvenicima kako bi i sami bili konkurentni; tehnološki izazov: obrazovati studente u cilju svladavanja znanja o informacijskoj tehnologiji koja će im biti nužna u radnoj sredini; izazov vlastite konkurencije: uspješno se nositi s konkurentima u pružanju usluga poslovnog obrazovanja.⁸

Marketing je posloprimatelja osobni marketing ljudi koji traže posao na tržištu rada te se na tržištu rada pojavljuju u dvojakom svojstvu; s jedne strane predstavljaju jedan od marketinških subjekata jer izlaze na tržište rada kao ponuđači određenih poslovnih znanja i vještina, koja žele utržiti kako bi ostvarili svoje ljudsko pravo na rad, nagradu, te zadovoljili svoju potrebu za samoostvarenjem. S druge strane, te iste osobe nastupaju

⁶ Cathy Driscoll, David Wicks: „The Customer-Driven Approach in Business Education: A Possible Danger?“,

Journal of Education for Business, Vol.74/1, (1998), str. 59

⁷ Zoran Mihanović, „Uloga korisnika u visokom obrazovanju: Jesu li studenti aktivni dionici?“, *Tržište*, Vol. XIX/1, (2007), str. 129

⁸ Prema: Milan Jurše, „Razvoj tradicionalne poslovne škole u tržišno orijentiranog ponuđača akademskog znanja“, *Tržište*, Vol. XXII/2, (2010), str. 177

kao marketinški objekt jer je ono što plasiraju na tržište, dakle predmet razmjene, osobni paket posloprimatelja koji se sastoji kako od profesionalnih tako i od osobnih obilježja osobe koja se «utržuje». Drugi su marketinški subjekt na tržištu marketinga posloprimatelja poslodavci, dakle kupci, odnosno svi oni kojima je određena radna snaga potrebna da bi realizirali neku svoju gospodarsku funkciju i za tu radnu snagu su voljni izdvojiti određenu financijsku protuvrijednost.

Osnovni problem s kojim se osoba susreće pri traženju posla jest kako sebe promatrati u kontekstu „proizvoda“ koji treba biti plasiran na tržištu. Najčešća se greška događa kad mladi i školovani ljudi smatraju da im je dovoljna svjedodžba ili diploma, kako bi došli na neko radno mjesto, jer je to samo preduvjet izlaska na tržište rada. Svaka nezaposlena osoba morala bi svoj nastup na tržištu rada osmisliti kao marketinški nastup uz pomoć marketinškog instrumentarija, 4Ps:⁹ proizvod, cijena, distribucija, promocija. Proizvod bi predstavljao osobni paket posloprimatelja koji obuhvaća sve profesionalne i osobne kvalitete zaposlenika. Cijena bi bila zamišljena financijska protuvrijednost osobnog paketa posloprimatelja i trebala bi biti usklađena sa stvarnom ponudom poslodavca i očekivanjima potencijalnog posloprimatelja. Distribucija se odnosi na samo tržište kao mjesto odvijanja marketinških napora, odnosno na suženi segment tržišta koji predstavlja ciljanu tržišnu nišu. Promocija treba odgovoriti na pitanje kako i na koji način se osobni paket posloprimatelja komunicira na tržištu rada (primjerice osobnim oglasom, osobnim kontaktom, osobnom internetskom stranicom, itd.) Tako osmišljen marketinški instrumentarij zahtjeva i primjenu marketinških strategija kako bi se ispravno nastupilo na tržištu rada, o čemu će biti govora u daljnjem tekstu.

Marketing posloprimatelja treba ostvariti dvostruki cilj; gledano s aspekta pojedinca, on ima za cilj zapošljavanje osobe koja time zadovoljava svoju potrebu za obavljanjem nekog rada; gledano s aspekta društvene zajednice, marketing posloprimatelja trebao bi imati važnu ulogu za smanjivanje stope nezaposlenosti. Iz tog bi razloga trebalo marketingu posloprimatelja dati odgovarajuće mjesto u obrazovnom sustavu. Konkretno, to bi značilo da bi se učenicima strukovnih škola, odnosno studentima završnih godina studija, trebali ponuditi sadržaji kojima bi ih se pripremio za nastup na tržištu rada, a ne da se to čini tek kad se osoba pojavi na Zavodu za zapošljavanje, na kojem postaje jedna od mnogih jedinki, koje su u konačnici ipak prepuštene same sebi. Praksa pokazuje da profesionalno znanje nije dostatno, već su potrebne socijalne, komunikacijske i ine vještine da bi se ostvario uspješan nastup na tržištu rada u uvjetima velike konkurencije, odnosno da bi se osoba zaposlila na odgovarajućem radnom mjestu.

Proučavajući sve ove aspekte, nameće se pitanje osobne odgovornosti prema vlastitom stanju nezaposlenosti, odnosno koliko sam pojedinac može doprinijeti promjeni svoga statusa na tržištu rada. Čini se da su državne institucije spremne ponuditi sve programe za poticanje zapošljavanja, no ipak glavni teret zapošljavanja leži na samoj osobi, i njezinoj spremnosti da preuzme inicijativu i poradi na osobnom projektu zapošljavanja. Svakako

⁹ Prema Philip Kotler, *Upravljanje marketingom*, Zagreb: Mate d.o.o, 2001, str. 413-417

da za ovakvu situaciju postoji nekoliko rješenja, no sa stanovišta osobnog marketinga, u ovom slučaju, to bi značilo da osoba mora izraditi vlastiti marketinški plan nastupa na tržištu rada. Ovo nije nimalo lak već vrlo zahtjevan zadatak, koji većina ljudi koji traže posao ne može obaviti bez pomoći stručnih savjetnika, pohađanja tečajeva o traženju posla te korištenja stručne literature. Stoga se u ovom radu prikazuju rezultati provedene ankete među studentima završnih godina studija o njihovom poimanju pripreme za nastup na tržištu rada, a sa svrhom ukazivanja na nužnost kvalitetnih pomaka u odnosu na marketinške napore koje osoba potom mora sama poduzeti da bi uspjela na tržištu rada.

Istraživanje stavova poslodavatelja o obrazovanju za osobni marketing

Cilj, predmet, metode istraživanja

Cilj je ovog istraživanja istražiti stavove poslodavatelja o primjeni osobnog marketinga tijekom procesa zapošljavanja visokoobrazovanih osoba, početnika u poslovnoj karijeri. Polazeći od činjenice da poslodavatelji zapažaju kako se visokoobrazovani posloprimatelji koji izlaze prvi put na tržište rada neadekvatno koriste osobnim marketingom, tijekom istraživanja razmotrit će se pojedini aspekti procesa zapošljavanja te će biti opisani stavovi poslodavatelja. Predmet su ovog istraživanja stavovi poslodavatelja o primjeni osobnog marketinga tijekom procesa zapošljavanja. S obzirom na pojedine faze procesa zapošljavanja, istraživat će se stavovi poslodavatelja u odnosu na pisanje životopisa, usmene i pisane preporuke o kandidatima, umrežavanje, osobnu promociju, prvi dojam o kandidatu te općenito na osobni dojam koji se stječe tijekom vođenja poslovnog razgovora.

Metoda istraživanja koja se primjenjuje jest dubinski intervju s ekspertima, tj. ljudima koji sudjeluju u evaluaciji kandidata i donošenju odluke o zapošljavanju. U tu svrhu pripremljena su sljedeće smjernice za vođenje intervjuja, a koje obuhvaćaju pojedine aspekte osobnog marketinga: 1. ispitati stavove o proaktivnosti kandidata; 2. ispitati stavove o kvaliteti zamolbe za posao i životopisa; 3. ispitati stavove o usmenoj ili pisanoj preporuci o kandidatu; 4. ispitati stavove o osobnoj promociji kandidata; 5. ispitati stavove o pripremljenosti kandidata za vođenje poslovnog razgovora; 6. ispitati stavove o pregovaranju o plaći.

Pitanja koja su bila postavljena tijekom dubinskog intervjuja prije svega su se odnosila na iskustvo zapošljavanja mladih ljudi, ekonomista, pripravnika koji su na početku svoje poslovne karijere.

Uzorak istraživanja

Istraživanje je provedeno u pet poduzeća u Istarskoj županiji: 1. Arenaturist d.d. za turizam i ugostiteljstvo, Pula; 2. HEP Operater distribucijskog sustava d.o.o. Elektroistra Pula; 3. Puljanka d.d. Pula; 4. Puljanka-Brionka d.o.o.; 5. Zagrebačka banka, UniCredit Group, Pula; te u pet poduzeća u Osječko-baranjskoj županiji: 1. HEP Operater distribucijskog sustava d.o.o. Elektroslavonija, Osijek; 2. Merkur osiguranje d.d., Osijek; 3. Saponia d.d., Osijek; 4. Zagrebačka banka UniCredit Group, Osijek; 5. Žito d.o.o., Osijek.

Pri odabiru poslovnih tvrtki nastojalo se kontaktirati tvrtke s različitim vrstama djelatnosti. U tvrtkama su vođeni jednosatni dubinski intervjui sa stručnjacima za ljudske potencijale koji izravno sudjeluju u procjenama kandidata za zapošljavanje, tj. potencijalnih posloprimatelja, i donošenju odluke o zapošljavanju. Stručnjaci za ljudske potencijale s kojima se razgovaralo u tvrtkama su imali različiti broj godina staža na poslovima provjere kandidata i zapošljavanja: od 20 do 25 godina: 1 osoba; od 15 do 20 godina: 6 osoba, od 10 do 15 godina: 2 osobe; od 5 do 10 godina: 1 osoba.

Svi sugovornici imaju visoku stručnu spremu prema sljedećem prikazu: magistar ekonomskih znanosti (2); diplomirani pravnik (3); diplomirani ekonomist (4), diplomirani inženjer kemije (1).

Rezultati istraživanja

U svrhu bolje preglednosti rezultata istraživanja, opširni odgovori sugovornika sažeti su prema stavu koji se ispitivao, a uz pojedine detalje naveden je naziv tvrtke iz koje podatak potječe.

Stavovi o proaktivnosti u traženju posla

Većina sugovornika ističe da se s obzirom na današnje moderne elektroničke načine komuniciranja može ustvrditi kako se mladi ljudi sve više trude koristiti elektroničku poštu i slati izravno (dakle ne preko Hrvatskog zavoda za zapošljavanje ili nekog drugog posrednika) svoje zamolbe za posao i životopise. Sve tvrtke takve zamolbe zaprimaju u svoje baze podataka ako one odgovaraju određenim standardima. Poslodavatelji ne zamjećuju veće iskorake u proaktivnosti u smislu izravnog kontakta s tvrtkom osim uvriježenih obraćanja putem zamolbe za posao i životopisa. Iskorak u proaktivnosti bila bi izravna ponuda potencijalnog posloprimatelja da volontira u tvrtki neko vrijeme, a takvih primjera ima u inozemstvu, ističu u Merкуру. Iako je takav način vrlo neuobičajen za naše podneblje, on predstavlja dodatnu vrijednost potencijalnog posloprimatelja i pruža određenu konkurentsku prednost. U pravilu kandidati za posao ne kontaktiraju tvrtke kako bi dobili povratnu informaciju o svojoj zamolbi, što neki poslodavatelji smatraju nedostatkom u proaktivnosti (Zagrebačka banka Osijek, Puljanka Pula), a polovica poslodavatelja to smatra nenametljivim ponašanjem. U pojedinim tvrtkama

ima i rijetkih primjera gdje kandidat za posao preko zaposlenika tvrtke dostavlja svoju zamolbu za posao, a što se percipira kao dodatni oblik proaktivnosti u traženju posla (Brionka Pula, Saponia).

Stavovi o kvaliteti životopisa

Zaprimljene zamolbe za posao i životopisi najprije se sortiraju prema „općem dojmu“ koji se odnosi prije svega na formu. Svi poslodavatelji slažu kako je pri pregledu zamolbi u prvom krugu riječ samo o „globalnom“ čitanju na osnovi kojeg se brzo uočava forma zamolbe i najvažniji dijelovi zamolbe i životopisa. Pri tom pregledavanju zapažaju se propusti u pisanju poput pogrešnog naziva tvrtke, neadekvatnog adresiranja te nedosljednosti u strukturi pisanog teksta. U Saponiji, Žitu i Merкуру poslodavatelji su istaknuli kako ne uvažavaju tipizirane tzv. „cirkularne zamolbe“ i životopise koji imaju standardiziranu strukturu jer smatraju kako potencijalni posloprimatelj mora pokazati određenu kreativnost već u prvom pisanom obraćanju. Nasuprot tomu, u Zagrebačkoj banci, Puljanki i Puljanki-Brionki daje se prednost čvrstim strukturama životopisa jer to znatno štedi vrijeme procjene zamolbe i životopisa.

Kao česti propust u zamolbama poslodavatelji su istaknuli nepreciznost pisanja zamolbe jer se u njoj ne navodi referentni izvor oglasa za posao, kao ni radno mjesto za koje se kandidati prijavljuju, a ako je u oglasu istaknuto ime kontakt-osobe u tvrtci, ono se ponekad ne nalazi u pismu zamolbe (Merкур, Puljanka). Poslodavatelji na ovaj propust gledaju kao na neadekvatan pristup pisanju zamolbe jer su zanemareni bitni podatci iz samog oglasa za posao. Nadalje, valja napomenuti kako su diplomirani pravnici kao stručnjaci za ljudske potencijale naveli kako prvo uočavaju pravopisne i gramatičke nedostatke zamolbe te im je to na prvom mjestu kao kriterij za eliminiranje pojedinih zamolbi za posao iz daljnjeg postupka obrade (HEP Elektroistra, HEP Elektroslavonija, Arenaturist).

Pri uspoređivanju odgovora o kvaliteti pisanja zamolbe i životopisa, može se zaključiti kako su poslodavatelji stava kako se posloprimatelji moraju držati sljedećih smjernica: urednost teksta, odgovarajuća forma zamolbe i životopisa, jezična točnost, autentičnost, informativnost, originalnost. S obzirom na formu zamolbe životopisa, uputno je da se kandidati unaprijed informiraju o obliku zamolbe i životopisa kako bi ih što bolje uskladili s očekivanjima poslodavatelja.

Stavovi o usmenoj i pisanoj preporuci o posloprimatelju

S obzirom na destabilizirano tržište rada u kojem je potražnja za poslom veća od ponude poslova, u Merкуру ističu kako prvo pregledavaju zamolbe kandidata koji su poslali preporuke, a pri tome, kao i u Saponiji, Puljanki, Puljanki-Brionki, te u Žitu, daju prednost ako je preporuka došla iz same tvrtke, potom ako je to preporuka nekog od profesora koji su kandidatu predavali, a na trećem mjestu bi bila preporuka vezana za

studentske poslove. Pri tome treba istaknuti kako ovi poslodavatelji uvažavaju preporuku samo u prvom dijelu procjene zamolbe, odnosno pri samom zaprimanju zamolbe. U Zagrebačkoj banci i u Puli i u Osijeku i usmena i pisana preporuka postaju važne samo u slučaju da su kandidati prošli sva testiranja, te se o samoj preporuci može razgovarati tijekom poslovnog razgovora. Po obavljenom razgovoru preporuka ponekad može biti odlučujući faktor u donošenju odluke o zapošljavanju, ali poslodavatelji ističu da to nije čest slučaj. U Arenaturistu su mišljenja kako su preporuke važne, no nisu odlučujuće za izbor kandidata, a u HEP Elektroistri i HEP Elektroslavoniji smatraju kako preporuka nije tako bitna te prednost daju rezultatima testiranja u daljnjoj procjeni kandidata.

S obzirom na to da poslodavatelji u pravilu prednost daju pisanoj preporuci formalnog karaktera u odnosu na usmenu preporuku, na upit u kojem postotku poslodavatelji mogu procijeniti koliko kandidata prilaže pisanu preporuku, odgovor je bio od deset do dvadeset posto kandidata. Iz ovoga se može zaključiti da poslodavatelji ipak uvažavaju preporuke, doduše u različitim etapama procjene kandidata one imaju različitu važnost, no ipak nose određenu konkurentsku prednost. U razgovoru su poslodavatelji naglasili kako se potencijalnim posloprimateljima savjetuje da se raspitaju i saznaju koji vid preporuke se najbolje uvažava, te da već kao studenti stvore svoju mrežu poznanstava koja mogu iskoristiti kako za dobivanje informacija o tvrtci u kojoj žele raditi, a tako i za eventualne pisane preporuke za posao koje mogu stvarati određenu konkurentsku prednost.

Stavovi o osobnoj promociji posloprimatelja

Na pitanja o osobnoj promociji poslodavatelji su stava kako se svi kandidati za posao koriste nekim vidom osobne promocije, no smatra se kako to nije sustavno, te da se potencijalni posloprimatelji osobnom promocijom služe prema vlastitom nahođenju, odnosno prema nekoj intuiciji. Najčešće su to pisani oblici osobne promocije u koje se, kad je u pitanju natjecanje za posao, prvenstveno ubrajaju zamolba za posao i životopis te, kako je ranije navedeno, usmena odnosno pisana preporuka. U HEP Elektroslavoniji naglasili su kako bi svaki životopis trebao sadržavati i navode o nekim uspjesima kandidata te da je to već dobar oblik osobne promocije.

Vrlo malo kandidata ima vlastitu internetsku stranicu u promotivne svrhe, a samo rijetki kandidati se služe Facebookom u osobne promidžbene svrhe (Arenaturist). U Saponiji se zazire od Facebooka jer imaju negativna iskustva sa sadržajima o kandidatima na Facebook stranicama i ne uvažavaju takav vid osobne promocije. U Zagrebačkoj banci Pula smatraju osobne internetske stranice i osobne elektroničke oglase vrlo dobrim iskorakom u kreativnosti kandidata te im to donosi konkurentsku prednost. Budući da se propaganda „od usta do usta“ kao posredni oblik osobne promocije smatra usmenom preporukom, može se ustvrditi da se relativno mali broj kandidata koristi ovim vidom osobne promocije (Zagrebačka banka Osijek, Merkur). Pojedini posloprimatelji naglasili su još jednom važnost pisane preporuke za osobnu promociju.

Uzimajući u obzir dostupnost današnjih elektroničkih medija, poslodavatelji su mišljenja kako potencijalni pripravnici vrlo malo koriste te iste medije u promidžbene svrhe i smatraju da je tomu razlog nedovoljno znanje o upotrebi ovih medija za osobnu promociju.

Stavovi o pripremljenosti kandidata za intervju za posao

Najviše su vremena u odgovaranju na pitanja kandidati posvetili upravo pitanju o pripremljenosti kandidata za intervju za posao. Poslodavatelji ističu kako je možda nekih trideset posto kandidata svjesno važnosti ostavljanja prvog dojma o sebi i svi ističu važnost „hallo-efekta“ u procjeni kandidata, kojem se nije lako uvijek oduprijeti. U Zagrebačkoj banci Osijek navode kako su njihovi kandidati svjesni svojevrsnog konzervativnog stila oblačenja, pa redovito dolaze na razgovor u poslovnom odijelu, no čini se da mlade žene nisu uvijek svjesne decentnosti u izgledu, pa znaju pretjerati (misli se na frizure i šminku, op.a.). Zanimljivo je uočiti kako je problem s odijevanjem drukčiji u Zagrebačkoj banci Pula gdje se kandidati znaju pojaviti neprimjereno odjeveni ili obučeni, posebice u ljetnim mjesecima. U Merkuru je jasno rečeno da neprimjereno odijevanje smatraju bitnim kriterijem eliminiranja kandidata iz daljnjeg procesa.

U Saponiji, Puljanki-Brionki i u Žitu naglašavaju kako se kandidati pojavljuju primjereno odjeveni jer je stil odijevanja nešto ležerniji, no iznenađeni su koliko kandidata dođe nepripremljeno na razgovor. Svi poslodavatelji ističu nepripremljenost kao najčešću početničku pogrešku. Nepripremljenost za razgovor očituje se u nedovoljnoj informiranosti o tvrtki i njezinoj djelatnosti. Od kandidata se očekuje vladanje dostupnim informacijama koje se mogu naći na internetu, u dnevnim novinama, a i u specijaliziranim časopisima. U Puljanki se navodi kako neznanje o asortimanu robe, glavnim trgovačkim pozicijama te glavnoj djelatnosti tvrtke smatraju nedopustivim propustom i znakom određene nezainteresiranosti za posao. U Arenaturistu se očekuje određena informiranost o radnom mjestu za koje se kandidat natječe, te proaktivnost glede postavljanja pitanja o istom.

U HEP Elektroistri ističu pretjeranu samouvjerenost i bahatost kandidata u ophođenju kao negativni element u osobnom nastupu. Primjerice, pojedini kandidati pojavljuju se žvačući žvakaću gumu, kako bi prikriili svoju nervozu, što je nedopustivo. U HEP Elektroslavoniji navodi se nepoznavanje pravila poslovnog bontona kao nedostatak komunikacijskih vještina, što vodi isključivanju kandidata iz daljnjeg postupka procjene. Naime, osobe manjkavih komunikacijskih vještina loša su slika tvrtke u odnosu na klijente i mogu postati uzrokom loše radne klime te poremećenih ljudskih odnosa (Puljanka-Brionka).

U poslovnom razgovoru često se kandidati stavljaju pred različite problemske zadatke, a kandidati često odgovaraju bez razmišljanja: „Ne znam.“ U Saponiji se ovakav odgovor tumači kao određena nesigurnost, neznanje ili nedostatak kreativnosti.

Poslodavatelji ne očekuju ovakav odgovor i on se smatra nezadovoljavajućim. Kandidati bi trebali znati odgovoriti taktično i diplomatski na ovo pitanje ili bar uljudno zamoliti za malo vremena za razmišljanje. (Merkur) U Zagrebačkoj banci Osijek te u Saponiji naglašeno je kako je pojedine kandidate teško motivirati na razgovor, tj. odgovori su im neprimjereno kratki, što se može protumačiti ili kao neznanje ili kao nezainteresiranost jer se u poslovnom razgovoru očekuje da oni više govore nego ispitivač, tj. da budu proaktivni i pokažu interes za radno mjesto pomoću postavljanja pitanja vezanih za opis radnog mjesta.

U Puljanki su istaknuli i problem nepodudaranja podataka navedenih u životopisu s onim što kandidat govori o sebi tijekom poslovnog razgovora. Ovakva situacija upućuje na neistinitost podataka i predstavlja netaktičnost i razlog za nezapošljavanje kandidata. U Žitu se naglašava kako kandidata koji iznosi neiskrene tvrdnje ili govori poluistinu automatski isključuju iz kruga potencijalnih posloprimatelja. U Puljanki-Brionki rečeno je kako poneki kandidati ne uspostavljaju kontakt očima s ispitivačem, odnosno gledaju u pod ili mimo ispitivača, što ispitivač doživljava kao izbjegavanje kontakta ili neku vrstu skrivanja. Uvriježeno je uspostavljanje kontakta očima kako bi poslovni razgovor bio što prirodniji. Poslodavatelj je mišljenja kako neki kandidati nisu toga svjesni kakvu poruku o sebi šalju poslodavatelju.

U Žitu su istaknuli da se uvijek postavlja pitanje motivacije za rad u njihovoj tvrtki, a začuđujući je odgovor koji se vrlo često čuje od kandidata početnika: „Zanimljivo pitanje, nisam baš o tome razmišljao...“. Ovakav odgovor zbunjuje poslodavatelja i dovodi u sumnju prave namjere posloprimatelja. On je dokaz i nedostatka ambicije, smatraju u Žitu. U Saponiji su uočili problem pretjerane samouvjerenosti koju često pokazuju kandidati s vrlo visokim prosjekom ocjena ostvarenim tijekom studija. Takvi kandidati djeluju protiv sebe jer ne pokazuju dovoljno motiviranosti za učenjem u novoj sredini smatrajući kako su im znanja s fakulteta dovoljna za dobar nastup u radnoj sredini. Ovakvo ponašanje smatra se pravom početničkom pogriješkom i često ne dovodi do zapošljavanja.

U Merкуру se redovito postavlja i pitanje o očekivanjima kandidata u svezi s napredovanjem, pa je zapaženo kako mnogi nemaju nikakav odgovor na to pitanje, odnosno stječe se dojam kako nemaju nikakvu viziju o svojim sljedećih nekoliko godina karijere što poslodavatelj tumači kao nedostatnu ambiciju i nezainteresiranost, a u nekim je slučajevima to znak i slabe motiviranosti za rad. S druge strane, pretjerana ambicioznost kandidata može biti naznaka pretjerane samouvjerenosti i sklonosti prema potcjenjivanju radne sredine, što također može biti faktor isključivanja kandidata iz daljnjeg tijeka procesa procjene.

Poslodavatelji su često spominjali tremu i stres koje kandidati pokazuju tijekom razgovora, a koji su često vrlo inhibirajući za kandidata. U tom slučaju u Žitu i Arenaturistu pokušavaju opustiti kandidata šalom, kako bi kandidat mogao bolje odgovoriti na postavljeno pitanje. No poslodavatelji smatraju kako bi se početnici mogli uvježbati

tijekom studija i pripremiti za ovakve situacije kroz simulacije poslovnih razgovora. Nadalje, poslodavatelji su mišljenja kako su kandidati s radnim iskustvom upravo zbog ranijeg iskustva sudjelovanja u razgovoru za posao u pravilu mnogo bolje pripremljeni za sami razgovor o poslu, dakle smireniji, samouvjereniji i informiraniji od kandidata koji su na početku poslovne karijere. Stoga su svi poslodavatelji bili jednoglasni u stavu kako bi mlade ljude tijekom studija trebalo uvježbati kroz simulirane poslovne razgovore i tako ih pripremiti za stvarne poslovne razgovore.

Stavovi o pregovaranju o plaći

Jedno od pitanja koje je bilo upućeno poslodavateljima jest i pitanje o pregovaranju o plaći tijekom prvog intervjua za posao. U Zagrebačkoj banci (Pula, Osijek), Puljanki i Saponiji pitanje plaće rješava se pri prvom razgovoru tako da prvo poslodavatelj informira kandidata o plaći, a od posloprimatelja se ne očekuje da pri prvom razgovoru pregovara o svim detaljima vezanim za plaću. U HEP Elektroistri i HEP Elektroslavoniji kandidati pripravnici su informirani o visini plaće prije dolaska na razgovor i od njih se ne očekuju spominjanje plaće na prvom razgovoru. Dapače, to se smatra početničkom pogrješkom i predstavlja neprimjereno ponašanje.

U Merкуру i Arenaturistu poslodavatelji su stava kako pitanje plaće mora biti sastavni dio prvog poslovnog razgovora, no kandidati početnici ne bi smjeli postavljati pitanje plaće prerano tijekom razgovora o uvjetima rada, već bi to trebalo učiniti pred kraj razgovora. Od kandidata se očekuje i da prvi naznače iznos svoje očekivane plaće, a mnogi kandidati kažu kako bi u današnje vrijeme krize i recesije radili i za minimalnu plaću. Ovakav odgovor nije dobrodošao jer se smatra kako posloprimatelj potcjenjuje svoje radno mjesto, a onda neizravno i svoje radne sposobnosti, što kasnije može izazvati nezadovoljstvo radnim mjestom. Za poslodavatelja bi to značilo eventualno raspisivanje novog natječaja za nekoliko mjeseci, što mu stvara dodatne troškove. S druge pak strane, ako kandidat naznači previsok iznos očekivane plaće, poslodavatelj nije uvijek spreman pregovarati i, ovisno o ostalim kandidatima, može isključiti kandidata iz daljnjeg natjecanja za posao u svojoj tvrtki.

U Puljanki-Brionki ne očekuju se pitanja posloprimatelja o visini plaće na prvom razgovoru i ona su kriterij isključivanja kandidata iz daljnjeg procesa procjene. O visini se plaće pregovara isključivo na drugom poslovnom razgovoru. Poslodavatelji općenito smatraju neprimjerenim pretjerani interes kandidata za visinu plaće u odnosu na ostala pitanja koja se tiču radne sredine, opisa poslova i očekivanog ponašanja potencijalnog posloprimatelja.

Zaključna razmatranja

Analizirajući odgovore intervjuiranih poslodavatelja lako možemo zaključiti da veliki broj mladih ljudi koji traže posao nisu u stanju efikasno pretočiti eventualnu dodanu vrijednost koju stječu tijekom procesa visokog obrazovanja u vlastitu tržišnu vrijednost prepoznatljivu za poslodavatelje. Osmišljavanje načina prezentacije vlastite (osobne) trežišne vrijednosti na tržištu rada ulazi u domenu osobnog marketinga. Autorice ovog rada mišljenja su da obrazovanje iz domene osobnog marketinga može u velikoj mjeri pridonijeti rješavanju ovog problema, na zadovoljstvo kako potencijalnih poslodavatelja, tako i posloprimatelja. U svijetu postoji čitav niz primjera dobre prakse edukacije studenata iz područja osobnog marketinga koji su pozitivno ocjenjeni i od strane poslodavatelja i od strane posloprimatelja.

Istraživanje stavova poslodavatelja pokazalo je kako kandidati početnici nemaju znanje osobnog marketinga posloprimatelja te kako se primjena osobnog marketinga može smatrati vrlo ograničenom i nedostatnom. Poslodavatelji su stava kako mnogi kandidati za posao ne znaju napisati originalnu i autentičnu zamolbu za posao, ne vladaju formom zamolbe i životopisa, a često niti formalnim standardnim hrvatskim jezikom. Kao česti propust u zamolbama poslodavatelji su istaknuli nepreciznost pisanja zamolbe, nedostatak originalnosti i autentičnosti. Poslodavatelji ne zamjećuju veće iskorake u proaktivnosti u smislu izravnog kontakta s tvrtkom osim uobičajenog obraćanja putem zamolbe za posao i životopisa. Iskorak u proaktivnosti bila bi, primjerice, izravna ponuda potencijalnog posloprimatelja da volontira u tvrtki neko vrijeme što bi predstavljalo dodatnu vrijednost potencijalnog posloprimatelja i pružalo mu određenu konkurentsku prednost. U pravilu kandidati za posao ne kontaktiraju tvrtke kako bi dobili povratnu informaciju o svojoj zamolbi, što neki poslodavatelji smatraju nedostatkom proaktivnosti, a neki nenametljivim ponašanjem. Iz rečenog se može zaključiti kako bi bilo uputno informirati se i o ovom pitanju unaprijed o ciljanom poslodavatelju i njegovim očekivanjima.

S obzirom na to da poslodavatelji u pravilu prednost daju pisanoj preporuci formalnog karaktera u odnosu na usmenu preporuku, kandidati bi trebali pribaviti pisane preporuke jer ih poslodavatelji u pravilu uvažavaju i one donose određenu konkurentsku prednost. Potencijalnim se posloprimateljima savjetuje da se raspitaju i saznaju koji vid preporuke se najviše uvažava te da već kao studenti stvore svoju mrežu poznanstava koja mogu iskoristiti za eventualne pisane preporuke za posao. U postupku natjecanja za posao svi kandidati za posao koriste se nekim vidom osobne promocije, no smatra se kako to nije sustavno te da se potencijalni posloprimatelji osobnom promocijom služe prema vlastitom nahodjenju, odnosno prema nekoj intuiciji bez jasne strategije. Mali broj kandidata koristi se propagandom „od usta do usta“ a uzme li se u obzir dostupnost današnjih elektroničkih medija, potencijalni pripravnici vrlo malo koriste te iste medije u promidžbene svrhe te poslodavatelji smatraju da je tomu razlog nedovoljno znanje o

upotrebi ovih medija za osobnu promociju.

Najveću su važnost poslodavatelji posvetili pripremljenosti kandidata za intervju za posao. Tijekom intervjua istaknuli su sljedeće probleme koji se zamjećuju kod kandidata tijekom vođenja poslovnog razgovora: nesvjesnost o važnosti ostavljanja dobrog prvog dojma, urednost i prikladnost izgleda, neprikladnost neverbalne komunikacije, bahatost i pretjerana samouvjerenost u nastupu, nedostatna informiranost o tvrtki i radnom mjestu, navođenje neistinitih podataka o sebi, slabe komunikacijske vještine, nemotiviranost i nezainteresiranost pri formuliranju odgovora. Poslodavatelji općenito smatraju neprimjerenim pretjerani interes kandidata za visinu plaće u odnosu na ostala pitanja koja se tiču radnog mjesta, opisa poslova i očekivanog ponašanja u radnoj sredini. Često se zamjećuje trema i stres koje kandidati pokazuju tijekom razgovora, a koji mogu biti izrazito inhibirajući za kandidata. Poslodavatelji su mišljenja kako su kandidati s radnim iskustvom, upravo zbog ranijeg iskustva sudjelovanja u razgovoru za posao, u pravilu, puno bolje pripremljeni za sami razgovor o poslu, dakle smireniji, samouvjereniji i informiraniji od kandidata koji su na početku poslovne karijere. Stoga su svi poslodavatelji bili jednoglasni u stavu kako bi mlade ljude tijekom studija trebalo uvježbati u simuliranim poslovnim razgovorima i tako ih pripremiti za stvarne poslovne razgovore.

Opći je stav poslodavatelja da kandidati početnici nisu dovoljno obrazovani za osobni marketing kako bi nastupili na tržištu rada, tj. da nisu u potpunosti svjesni važnosti osobnog marketinga i njegove primjene pri natjecanju za posao. U načelu, stručnjaci za ljudske potencijale u tvrtkama smatraju kako se studente tijekom studija treba obrazovati za osobni marketing posloprimatelja putem kvalitetnih obrazovnih sadržaja iz područja osobnog marketinga kao što su primjerice radionice o pisanju životopisa i zamolbi, o komunikacijskim i prezentacijskim vještinama te simulacije poslovnih razgovora. Studente valja što više motivirati da se što ranije uključe u programe volontiranja kako bi se i na takav način mogli što bolje pripremiti za izlazak na tržište rada.

Literatura

1. Driscoll, Cathy; Wicks David.: „The Customer-Driven Approach in Business Education: A Possible Danger?“, *Journal of Education for Business*, Vol.74., No. 1, (1998)
2. Jurše, Milan: „Razvoj tradicionalne poslovne škole u tržišno orijentiranog ponuđača akademskog znanja“, *Tržište*, Vol. XXII/2, (2010)
3. Kersan Škabić, Ines: „Konkurentnost Europske unije i Bolonjski proces – gdje je Hrvatska?“, *Znanje i konkurentnost*, (Bušelić, Marija i sur.), Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam „Dr. Mijo Mirković“, 2007
4. Kotler, Philip: *Upravljanje marketingom*, Zagreb: Mate d.o.o, 2001

5. Krbec, Denisa:“ Konkurentnost i inovativnost: izazovi obrazovnoj politici za “društvo znanja”,: *Znanje i konkurentnost*, (Bušelić, M. i sur.), Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za ekonomiju i turizam “Dr. Mijo Mirković”, 2007
6. Mihanović, Zoran: Uloga korisnika u visokom obrazovanju: Jesu li studenti aktivni dionici?, *Tržište*, Zagreb, 2007., Vol. XIX/1,(2007)
7. Ozretić Došen, Đurđana.: Osnove marketinga usluga, Zagreb: Microrad d.o.o., 2002
8. Sharp, Ansel; Register, Charles; Grimes, Paul: *Economics of Social Issues*,New York:McGraw-Hill, 2012

EDUCATION FOR PERSONAL MARKETING AS A FUNCTION OF CREATION OF AN ADDED VALUE IN EDUCATIONAL SERVICES

Abstract

The aim of this article is to discuss the education for personal marketing as a function of an added value of educational services, i.e., in a broad sense, as a direct factor of social development. Higher educational institutions have a task to transfer a specialist knowledge and train the young people to enter the labor market with a university degree. The Croatian accession to the European Union has increased the labor force mobility and opened the labor market. Thus, the competition for attractive jobs in the labor market becomes increasingly severe, and, in the Croatian case, the labor market is characterized by a strong imbalance of job supplies and demands due to many years of economic recession. The paper will present the results of the in-depth interviews conducted with the entrepreneurs in two counties, i.e., the entrepreneurs in Istria County and Osijek-Baranja County. The interviews were related to the usage of personal marketing in the recruitment of graduates in the field of business education. The paper will incorporate the examples of good practices in the world and an evaluation of situation in Croatia, i.e., some views on education for personal marketing, as well as the experiences of students during their studies. Higher educational entities should offer innovative educational contents that would imply the knowledge and skills enabling the young people, as the users of educational services, to gain competitive advantage, and provide them with a suitable toolset for a solution to the complex problems of a contemporary labor market. Educational materials and methodical forms of education for personal marketing should present an added value of educational services related to higher education.

Key words: personal marketing, labor market, higher education, added value, educational service

WILLIAM SHAKESPEARE, OUR CONTEMPORARY: STUDENTS' KNOWLEDGE AND ATTITUDES ON WILLIAM SHAKESPEARE

The aim of this study was: a) to create and validate a questionnaire on students' knowledge and attitudes on William Shakespeare; b) to explore how their differences in knowledge contribute to understanding of the significance of this cultural figure in contemporary society, as well as the importance of teaching and studying classical literature nowadays. The study was conducted using the sample of 163 students from three faculties at the University of Split (The Faculty of Science, The Faculty of Humanities and Social Sciences, and The Faculty of Kinesiology). The students were divided into three groups according to the study they attend. The sampled variables consisted of 22 questions and 13 students' attitudes on William Shakespeare. Kruskal-Wallis ANOVA test with multiple comparisons of mean ranks was applied to establish differences between the groups. The results obtained clearly suggest that the newly created questionnaire is reliable (test-retest overlap was 78.9%) and pragmatically valid. Through the analysis, the present study reflected and confirmed the thesis suggesting that no matter the differences in knowledge and attitudes among the students of different study groups, the importance of reading and teaching William Shakespeare's works, in the 21st century, is still important and necessary.

Key words: contemporariness, questionnaire, literature, Shakespeare, students

Introduction

In a period of two and half centuries, William Shakespeare (1564 – 1616) has transformed from a popular playwright not only to a popular cultural icon,¹ a subject of numerous literary and scholarly researches,² but into a literary classic whose works have

¹ Kott, Jan, *Shakespeare Our Contemporary*, New York, W. W. Norton, 1974; Olsson, Michael R., "Making Sense of Shakespeare: a Cultural Icon for Contemporary Audiences", *Cosmopolitan Civil Societies Journal: An Interdisciplinary Journal*, 5 (2013), 14-31.

² For example: Wells, Stanley i Taylor, Gary, *William Shakespeare: A Textual Companion*, New York, W. W. Norton, 1997; Jardine, Lisa, *Reading Shakespeare Historically*, New York, Routledge, 2005; Harrison,

been read by every new generation. It is the *energy*, as Stephen Greenblatt concludes in his book *Shakespearean Negotiations* that gives life to Shakespeare's works.³ But what makes Shakespeare's works so contemporary after all this time? That same energy that Greenblatt refers to allows Shakespeare's works to adjust to every new context, as well as to every reader, including the contemporary one.⁴

Furthermore, in his influential book *Shakespeare Our Contemporary*, Jan Kott assumes that Shakespeare in his works spoke more clearly to our age than to his own, thus, probably referring to the contemporaneity of the topics and personality traits of many of his characters in many of his plays.⁵ Hugh Grady's book, *The Modernist Shakespeare*, offers the reader an incisive survey of many different twentieth-century criticisms on Shakespeare.⁶ Richard Halpern's *Shakespeare Among the Moderns* extends the contemporaneity of Shakespeare's works to theatre and film in order to "investigate the ways in which canonical modernism [...] set the tone for the twentieth century's perception of Shakespeare."⁷

Since we have celebrated the 450th anniversary of William Shakespeare's birth, this article investigates what are today's students' interests, knowledge and attitudes on William Shakespeare and his work. In spite of his 'greatness' and importance in literature, through this research we will get a general picture on cultural interests and knowledge among student population in Croatia, today.

The participants in this research are the future teachers who will take part in creating general knowledge and attitudes in different areas of life. One of the most important teacher's roles is to transmit knowledge, to challenge students' interests and understanding of some work, as well as to form positive attitudes towards different culture and cultural concepts. Researches show that transmitting culture and cultural concepts can have positive influence on our behaviour in adolescents.⁸ This is just one of many examples that show how culture can have positive influence on young people.

The present study basis its research on three hypothesis: a) all the students will show approximately the same knowledge concerning the general information on William Shakespeare since all the secondary schools in Croatia, within the National Curriculum, assess and teach William Shakespeare's work as a compulsory topic for all students; b)

George B., *Introducing Shakespeare*, London, Penguin, 1966; Greenblatt, Stephen, *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*, New York, W. W. Norton, 2010; de Grazia, Margreta i Wells, Stanley, *The Cambridge Companion to Shakespeare*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

³ Greenblatt, Stephen, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, California, University of California Press, 1988.

⁴ Ibid.

⁵ Kott, Jan, *Shakespeare Our Contemporary*, New York, W. W. Norton, 1974.

⁶ Grady, Hugh, *The Modernist Shakespeare: Critical Texts in a Material World*, Oxford, Clarendon Press, 1994.

⁷ Halpern, Richard, *Shakespeare Among the Moderns*, USA, Cornell University Press, 1997.

⁸ Quek, Lake-Hui, White, Angela, Low, Christine, Brown, Judith, Dalton, Nigel, Dow, Debbie i Connor, Jason P., "Good choices, great future: An applied theatre prevention program to reduce alcohol-related risky behaviours during Schoolies", *Drug and Alcohol Review*, 31 (2012), 897-902.

when questioning students' attitudes on William Shakespeare, the study assumes that the students who have chosen to study English language and literature, i.e., the students at the Faculty of Humanities and Social Sciences, will have more positive attitudes concerning the topic than the students at the Faculty of Kinesiology and those studying at the Faculty of Science; c) the students at the Faculty of Humanities and Social Sciences will have read many more of Shakespeare's works than the students at other two faculties due to their own individual interest beyond the compulsory reading assignments stated by the National Curriculum for the secondary schools.

In order to find out students' interests, knowledge and attitudes on William Shakespeare and his work, it was necessary to create a measuring instrument – a questionnaire, with satisfying characteristics. Based on the results from the questionnaire, we may conclude in which way future teaching should go. This research has two aims: a) to create and validate the questionnaire on students' knowledge and attitudes on William Shakespeare; b) to explore how their differences in knowledge contribute to general understanding of the significance of this cultural figure in contemporary society, as well as the importance of teaching and studying classical literature nowadays.

Methods

A group of 163 students (from three faculties at the University of Split, Croatia) participated in this study. Students were divided in three groups according to the study they attend: The Faculty of Science (PMF), The Faculty of Humanities and Social Science (FF) and The Faculty of Kinesiology (KIF). All the students voluntarily participated in the current study. The study was conducted in 2014 at the beginning of different classes at 3 faculties.

The sampled variables in the questionnaire consisted of 35 particles divided into two sets. The first set consisted of 20 questions (4 questions examined students' general information on William Shakespeare and 16 questions examined students' knowledge on William Shakespeare), while 13 statements referred to students' attitudes on William Shakespeare. All the variables were first given to 5 English language and literature teacher assessment so that they express their opinion on what variables are/are not important for the outcome of the present study. The criterion was the following: in case 3 out of 5 teachers find some variable to be unimportant, the same was to be removed from the questionnaire. Due to that fact, initially there were 15 statements referring to students' attitudes on William Shakespeare. 2 out of the 15 we found irrelevant, and, thus, were removed from the version of the questionnaire given to the students.

Statistics 11 (Statsoft, USA) was used in analysing data. Frequencies were calculated, as well as the percentage of correct answers. Test-retest overlap and Crombach-s alpha was calculated to establishing the reliability of the measuring instrument (questionnaire). Kruskal-Wallis ANOVA test with multiple comparisons of mean ranks was applied in

order to establish differences between the groups. A level of $p < 0.05$ was applied.

Also, general data regarding the students' gender, age and success, as well as the general information they gained on William Shakespeare are presented in Table 1.

Table 1. General data

	Sample (n)	Gender (m/f)	Age Mean \pm SD	Grade Mean \pm SD	I gained knowledge on William Shakespeare:				
					at home	at school	at faculty	via media	other
PMF	59	13/46	19.9 \pm 2.2	3.4 \pm 0.8	5,2%	91,4%	0%	1.7%	1.7%
FF	51	5/46	22.4 \pm 2.7	3.9 \pm 0.7	11.8%	68.6%	11.8%	3.9%	3.9%
KIF	54	28/26	21.9 \pm 1.1	3.7 \pm 0.5	14.3%	71.4%	0%	11.4%	2.9%

Mean and standard deviation (Mean \pm SD)

Results

All students filled the questionnaire during their class at the faculty they attend, while the retest was conducted only on 14 students of the Faculty of Kinesiology, Split. The questionnaire showed satisfying reliability, correlation coefficient between test and retest is 78.9% and Crombach-s alpha is 0.69.

Table 2. General information on William Shakespeare

1.	Who was William Shakespeare	FF	PMF	KIF
a)	a musician	0	0	0
b)	a philosopher	0	0	1
c)	poet, playwright and actor	51	58	53
d)	a painter	0	0	0
e)	a teacher	0	0	0
	% Correct	100	100	98
2.	William Shakespeare comes from:	FF	PMF	KIF
a)	Scotland	0	1	9
b)	Wells	0	0	8
c)	Great Britain	51	57	37*†
d)	France	0	0	0
e)	Italy	0	0	0
	% Correct	100	98	68
3.	William Shakespeare was born in:	FF	PMF	KIF

a)	the 10 th century	0	0	1
b)	the 13 th century	0	0	1
c)	the 14 th century	2	2	1
d)	the 16 th century	49	54	42
e)	the 19 th century	0	2	9
	% Correct	96	93	78
4.	This year we celebrate 450th anniversary of:	FF	PMF	KIF
a)	William Shakespeare's first play	10	5	9
b)	William Shakespeare's marriage	1	2	0
c)	William Shakespeare's birth	31	37	35
d)	William Shakespeare's death	8	12	7
e)	William Shakespeare's first translation	1	2	3
	% Correct	61	64	64
Overall of correct answers		FF	PMF	KIF
		89%	89%	77%

† indicates statistically significant difference between FF and KIF at level of $p < 0.05$;

* indicate statistically significant difference between PMF and KIF at level of $p < 0.05$.

The above Table 2 reveals frequency and percentage of correct answers, as well as the differences between faculties (Kruskal-Walis ANOVA) in the part of the questionnaire regarding general information on William Shakespeare. From Table 2, we can notice statistically significant difference in answers on the 2nd question between the students at the FF and the KIF at level of $p < 0.05$.

Table 3. Knowledge on William Shakespeare

Statement			Correct	Incorrect	I don't know	% Correct
1	William Shakespeare wrote only plays.	FF	4	43	3	84
		PMF	7	44	7	76
		KIF	13	33	8	61
2	William Shakespeare wrote 120 plays.	FF	13	12	26	25
		PMF	19	11	28	33
		KIF	19	8	27	35
3	Oliver Frljic, a Croatian director, has set last Croatian adaptation of <i>Hamlet</i> .	FF	8	2	41	80
		PMF	6	6	46	79
		KIF	14	8	32	59
4	'To be, or not to be' is a quote from <i>Macbeth</i> .	FF	5	43	3	84
		PMF	5	44	9	76
		KIF*	21	22	11	41
5	The plot of the tragedy <i>Romeo and Juliet</i> is set in Italy.	FF	49	1	1	96
		PMF	58	0	0	100
		KIF	43	5	6	80
6	The Globe was the theatre in London that Shakespeare was associated with.	FF	41	3	7	80
		PMF	44	2	12	76
		KIF ***†	21	6	27	39
7	The movie <i>Shakespeare in Love</i> is a true story.	FF	11	16	24	31
		PMF	12	14	32	24
		KIF	18	10	26	19
8	William Shakespeare coined many words we use today?	FF	32	6	13	63
		PMF	30	2	26	52
		KIF	28	7	19	52
9	William Shakespeare's plays are still produced all over the world.	FF	49	0	2	96
		PMF	55	1	2	95
		KIF	43	3	8	80
10	William Shakespeare wrote plays, narrative poems and a particular type of poem called sonnets.	FF	43	6	2	96
		PMF	49	7	2	84
		KIF	35	8	11	65

11	'The Bard' is another name of William Shakespeare.	FF	14	4	33	27
		PMF	3	17	38	5
		KIF	5	9	40	9
12	William Shakespeare's works have been translated into many languages.	FF	48	1	2	94
		PMF	58	0	0	100
		KIF	40	4	10	74
13	We know how William Shakespeare looks like.	FF	32	9	10	63
		PMF	37	8	13	64
		KIF	21	14	19	39
14	After <i>Romeo and Juliet</i> , <i>Hamlet</i> is the most played and adopted William Shakespeare's play.	FF	36	0	15	71
		PMF	53	0	5	91
		KIF	44	2	8	81
15	'All the world's a stage...' is a quote from <i>As You Like It</i> .	FF	13	15	23	25
		PMF	10	20	28	17
		KIF	10	7	37	18
16	Only man played female roles in William Shakespeare's plays on stage, in the Elizabethan time.	FF	41	5	5	80
		PMF	41	4	13	71
		KIF †	28	8	18	52
	Overall of correct answers	FF	PMF	KIF		
		68%	65%	50%		

† indicates statistically significant difference between FF and KIF at level of $p < 0.05$;

†† indicate statistically significant difference between FF and KIF at level of $p < 0.01$;

** indicate statistically significant difference between PMF and KIF at level of $p < 0.01$.

Table 3 shows answer frequency (modal values frequency is indicated in bold), percentage of correct answers, as well as the differences in groups of students (Kruskal-Wallis ANOVA with multiple comparisons of mean ranks for all groups) in part of the questionnaire regarding knowledge on William Shakespeare's work.

Table 4. Attitudes on William Shakespeare

Statement			Strongly	Agree	Disagree	Strongly
			agree			disagree
1	Topics in William Shakespeare's works are contemporary.	PMF	12	40	5	1
		FF	15	26	10	0
		KIF	11	27	10	6
2	William Shakespeare's works, from today's perspective, are boring.	PMF ¥	1	7	34	16
		FF	0	4	18	29
		KIF *††	12	9	25	8
3	William Shakespeare's works can teach us a lot on the contemporary society.	PMF	15	38	5	0
		FFK	13	26	12	0
		KIF	21	24	8	1
4	There are not enough William Shakespeare's works adapted on the Croatian stage.	PMF	15	33	9	1
		FFK	12	27	11	1
		KIF	14	30	10	0
5	There are not enough William Shakespeare's works adapted for screen.	PMF	16	31	5	6
		FFK	5	29	14	3
		KIF	11	31	7	5
6	William Shakespeare's works should only be read only in the English.	PMF	6	6	21	25
		FFK	4	11	16	20
		KIF	16	6	16	16
7	Young people in Croatia have little knowledge on William Shakespeare.	PMF	16	24	13	5
		FFK	12	27	12	0
		KIF	18	29	5	2
8	Young people would read more William Shakespeare's works if they were online and in Croatian.	PMF	6	8	31	13
		FFK	4	21	16	10
		KIF **	12	26	10	6
9	A common man can easily be identified with a lot of William Shakespeare's characters.	PMF	14	32	10	2
		FFK	7	31	13	0
		KIF	7	36	9	2
10	William Shakespeare's works can be easily adapted for any worldwide stage.	PMF	34	20	3	1
		FFK	31	17	2	1
		KIF	22	26	4	2
11	William Shakespeare's works have formed contemporary Western civilisation.	PMF	12	20	22	4
		FF	27	17	4	3
		KIF ††	5	28	17	4

12	William Shakespeare was ahead of his time.	PMF	29	23	4	2
		FFK	32	14	4	1
		KIF	26	23	5	0
13	Many more people have seen the film Shakespeare in love than read the play Romeo and Juliet on which the film is based on.	PMF	17	15	13	13
		FFK	15	19	16	1
		KIF	15	14	15	10

†† indicate statistically significant difference between FF and KIF at level of $p < 0.01$;
 * indicates statistically significant difference between PMF and KIF at level of $p < 0.05$;
 ** indicate statistically significant difference between PMF and KIF at level of $p < 0.01$;
 ‡ indicates statistically significant difference between PMF and FF at level of $p < 0.05$.

Table 4 shows answer frequency (modal values frequency is indicated in bold) and differences in groups of students (Kruskal-Walis ANOVA with multiple comparisons of mean ranks for all groups) in part of the questionnaire regarding attitudes on William Shakespeare.

Table 5. The frequency of read Shakespeare's works

No..	Work	FF	PMF	KIF
1	<i>Macbeth</i>	23	8	7
2	<i>Romeo and Juliet</i>	47	50	24
3	<i>Othello</i>	7	6	3
4	<i>Richard III</i>	2	0	0
5	<i>Henry IV</i>	2	0	0
6	<i>King Lear</i>	11	4	1
7	<i>Anthony and Cleopatra</i>	1	0	0
8	<i>The Tempest</i>	4	0	0
9	Sonnets	14	9	0
10	<i>Measure for Measure</i>	2	0	0
11	<i>Midsummer's Night Dream</i>	6	22	0
12	<i>Hamlet</i>	41	51	24
13	<i>Merry Wives of Windsor</i>	6	0	1
14	<i>As You Like It</i>	3	0	0
15	<i>Julie Cesar</i>	1	1	0
16	<i>Venus and Adonis</i>	2	1	0
No. of read works		16	9	6
Total		172	152	60
Work per student		3,4	2,6	1,1

Table 5 shows the frequency of read Shakespeare's works, per faculty, per student.

Discussion

Understanding the importance of teaching on and learning about William Shakespeare and his work within the Croatian educational system (in the secondary schools), in the 21st century, as well as the students' interest in Bard is a multidimensional process that requires taking into consideration some of the following facts.

Firstly, one should bear in mind the school curriculum framework for the secondary schools and whether/to what extent has every curriculum incorporated lesson on Shakespeare and his work into its teaching plan and programme. In other words, topic on William Shakespeare and his work is taught as a part of the Croatian language class together with many other representatives from world literature. As such, students are assigned to read some of Shakespeare's plays (*Hamlet*, *Romeo and Juliet*, *Othello*, *Midsummer's Night Dream*, etc.) and very often at least one sonnet (Sonnet 16), all translated in Croatian, as a part of their home-reading assignment. Also, during the class, students discuss on what they have read; they consider, elaborate, interpret and invite new thinking and understanding of the key issues of the given work. To move closer to the subject at hand, since all the participants in this research are future teachers who will actively take part in transmitting cultural contents to their students, it is important to raise their attention to their future role and how they should make the best out of it. In keeping with this, the first statement that students had to write on (Where did they gain their knowledge on Shakespeare: at home, at school, at faculty, via media or else), as well as the first 4 questions that examined students' general information on William Shakespeare witness on two facts. Firstly, they mirror the efficacy of the latest *Croatian National School Curriculum for Pre-School Education and General Compulsory and Secondary Education* (NCF) (2010).⁹ Secondly, the questions reveal teacher's ability to bring Shakespeare and his work closer to their students, on the other. How well will the students understand and accept Shakespeare's work, thus, depends largely on the effort and engagement of every teacher, on his ability to adapt the content of his teaching to his students, to their concerns; it depends on teacher's ability to 'teach [Shakespeare] "against the grain"',¹⁰ i.e., to balance between difficulty of Shakespeare's language, on the one hand, and of students' ability to engage into the assignment, on the other hand. Accordingly, all the students on the aforementioned questions have circled that they have gained their knowledge on Shakespeare primarily at school (PMF 91,4%, FF 68.6%, KIF 71.4%), i.e., during their educational system (secondary schools). Even more, based on

⁹ *Croatian National School Curriculum for Pre-School Education and General Compulsory and Secondary Education*, June 2010. www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=17504, viewed on December 3, 2015.

¹⁰ Alan Sinfield according to Atherton, Carol, "Compulsory Shakespeare. Shakespeare in KS3 and KS4 English", *English, Drama, Media*, (2005), 7. www.englishheadacademy.ac.uk, viewed on December 3, 2015. Ana Penjak's intervention.

the given answers to the following 4 questions (Who was William Shakespeare, where does he come from, where he was born and whose 450th anniversary do we celebrate in 2015), we may conclude that the educational system and the teachers played an important role in the whole process.

Interestingly, another issue arises here – students' own interest in learning on William Shakespeare. The results reveal statistical differences in the part concerning questions on general knowledge on William Shakespeare as well as on the part presented in Table 3 regarding knowledge on William Shakespeare. In other words, there is statistically overall lower knowledge level on William Shakespeare in students at the KIF in comparison to the students at the FF and PMF. This was to be expected due to the study that the students at the KIF attend, i.e., sports. Read as such, total percentage of the correct answers in general knowledge is lower in students at the KIF (12%), and in knowledge on William Shakespeare's work the percentage of correct answers in students of the KIF is lower in 18% in comparison to the students at the FF, and in 15% in comparison to the students at the PMF.

Following these lines of thoughts, there are many contrasted studies that deal with the Shakespeare and the contemporaneity issue, as well as with the issue at what age and to what extent should Shakespeare and his works be taught at schools.¹¹ Carol Atherton in her article, 'Compulsory Shakespeare. Shakespeare in KS3 and KS4 English', gives an overview of teaching Shakespeare in England. Referring to the letter published in *Times Higher Educational Supplement* on, as stated in the letter, inappropriate, alienating and even damaging effect that teaching of Shakespeare as a part of an obligatory school curriculum might have, she openly confronts it by arguing that 'those who didn't understand him, or whose responses didn't fit certain paradigms, would be excluded from Shakespeare forever.'¹² In other words, Atherton believes that teaching Shakespeare and his works is, in no way, 'threatening, nor dumbed-down'¹³ to children no matter their age; but on the contrary, it transmits 'certain set of values' to the students.¹⁴ Like Atherton, Peter Ackroyd also questions the issue of importance of Shakespeare and its contemporaneity. In his book, *A Brief Guide to William Shakespeare*, Ackroyd questions whether the Bard is boring or not.¹⁵ Although it might seem that Ackroyd is saying that Shakespeare is boring, he is actually inviting all the readers, including the ones who have been avoiding reading Shakespeare, to approach his book, written in a form of a guide, and to find the Bard being completely the opposite of being boring, i.e., to find him and

¹¹ Scott, Mark W., *Shakespeare for Students: Critical Interpretations of As You Like It, Hamlet, Julius Caesar, Macbeth, The Merchant of Venice, A Midsummer Night's Dream, Othello, and Romeo and Juliet*, Detroit, Gale Research, 1992.

¹² Atherton, Carol, "Compulsory Shakespeare. Shakespeare in KS3 and KS4 English", *English, Drama, Media*, (2005), 5. www.englishheacademy.ac.uk, viewed on December 3, 2015.

¹³ *Ibid.*, 6.

¹⁴ *Ibid.*, 5.

¹⁵ Ackroyd, Peter, *A Brief Guide to William Shakespeare*, London, Constable & Robinson Limited, 2013.

his work accessible and interesting.¹⁶

Recognizing this, 7 out of 13 of the statements that question students' attitudes on William Shakespeare (statements 1, 2, 3, 7, 9, 11, 12 presented in Table 4), elaborate and underline the aforementioned. The statements refer to: Shakespeare's contemporaneity viewed thought the topics his works elaborate, as well as though his characters with whom we can/cannot identify with today; his importance for the Western civilisation; his being ahead of his time based on the topics he incorporated in his works. The issue on 'is Shakespeare boring' is the only attitude in which there is statistically significant difference between the students at the FF and the students at the PMF. The difference is not in the opposite attitudes, but in the fact that the ones strongly agree with the statement while the others just agree. Students at the FF have clear opinion on Shakespeare writing which comes as no surprise since these students have chosen to study English language and literature and thus have broader knowledge and interest in Shakespeare and his work. Also, when questioning Shakespeare's importance for the contemporary Western civilisation, students at the FF have a strong opinion and strongly agree with the statement; the students at the PMF agree with the statement, while the students at the KIF strongly disagree and therefore are significantly statistically different from the students at the FF. No matter the differences in certain opinions among the students of different study groups, all of them have right and affirmative attitudes on the importance of Shakespeare and his work in today's society, as well as in the importance of learning on his work. There isn't a single statement where students show their diametrically opposite opinions. The difference between them and their opinions varies only from *I strongly agree* to *I agree*. Therefore, we may conclude that the general knowledge and students' attitudes on William Shakespeare are satisfying and realistic.

Furthermore, the other 4 statements in the same group of statements question students' opinion of the number of adapted Shakespeare's work whether for the theatre stage or screen. By these statements we wanted to question whether students find Shakespeare's work more interesting if these were presented and adjusted to different media apart from the reading one. The research, in general, shows that students, who attend studies connected with any kind of art, prefer, equally, modern and traditional sources of information.¹⁷ All of the students in this research or strongly agree or agree on the fact that there are not enough adapted Shakespeare's works neither for the theatre stage nor for the screen. The statement 'Many people have seen the film *Shakespeare in love* than read the play *Romeo and Juliet* on which the film is based on' underlines the fact that students prefer watching the adaptations of Shakespeare's plays rather than reading the play itself. This is probably due to the fact that students are, on their daily bases, more in contact with various mass media forms and find it more closer to their needs and easily understandable than reading a book.

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Clark, Joe C., "Format Preferences of Performing Arts Students", *Journal of Academic Librarianship*, 39 (2013), 297-307.

The last 2 statements in the same group of statements elaborate on two issues: should Shakespeare's works be read only in English and would young people read more of his works if they were online and translated in Croatian language. Students who attend any other type of a study prefer reading books online. This research proves it. Most of the students at the PMF and at the KIF agree with the statement that more people would read Shakespeare's works if these were in an online version (e-book); while the students at the FF strongly disagree with the same statement.

Although there are differences in knowledge and attitudes among the students at the KIF and the students at the FF and those at the PMF, answers to the last question (List which Shakespeare's works have you read) reveal additional information to the issue. Students at the FF have listed 16 titles; students at the PMF have listed 9 titles, while the students at the KIF have listed just 6 titles. Students at the FF have read 3,4 works per students; students at the PMF have read 2,6 works per student, while the students at the KIF have read 1,1 work per student. Total number of read works is as follows: students at the FF have read 172 Shakespeare's works, students at the PMF have read 152 Shakespeare's works, while the students at the KIF have read just 60 Shakespeare's works. The results were to be expected and, thus, are quite logical. Students who have decided to study sport spend more of their free time on sport fields, while the plays that they have read play part of the home-reading assignment that they had to read in the 2nd grade of the secondary school. On the other hand, students who study languages and literature or any similar field of study are more likely to spend their free time reading. Furthermore, today students spend most of their free time on having fun with their friends, relaxing or just going out.¹⁸ Some part of their free time students spend on watching films, going to concerts, reading magazines and on other type of mass media concepts.¹⁹ For a physical state of body, it is important that a student spends a part of free time on a physical activity; for a mental state of body, it is important that a student spends part of his free time on consuming some of cultural contents. Dijana Sabolović-Krajina believes that reading is not a mere psychological process between the reader and the book; it is a social process as well, determined by numerous historical and contemporary factors.²⁰ By using new technologies which the students consume constantly and access easily,²¹ or by using some unorthodox methods in learning,²² it is possible to make

¹⁸ Bouillet, Dejana, "Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata – prilika za hedonizam ili samoostvarenje", *Sociologija i Prostor*, 46 (2008), 341-367.

¹⁹ Bouillet, Dejana, Ilišin, Vlasta i Potočnik, Dunja, "Continuity and Changes in Croatian University Students' Leisure Time Activities (1999-2004)", *Sociologija i Prostor*, 46 (2008), 123-143.

²⁰ Sabolović-Krajina, Dijana, "Reading Habits of the Young", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 32 (1989), 71-94.

²¹ Huang, Alexa, "Global Shakespeares and Shakespeare Performance in Asia: Open-Access Digital Video Archives", *Asian Theatre Journal*, 28 (2011), 244-250.

²² Kirwan, Peter, "The scholars and the critics: Shakespeare studies and theory in the 2010s", *Shakespeare*, 10 (2014), 197-200; Irish, Tracy, "Would you risk it for Shakespeare? A case study of using active approaches in the English classroom", *English in Education*, 45 (2011), 6-19; Clark, Joe C., "Format Preferences of Performing Arts Students", *Journal of Academic Librarianship*, 39 (2013), 297-307.

Shakespeare's works more interesting and closer to student population, today. In this way, cultural contents become more interesting and easily transmitted.²³ Moreover, the trends in learning, today, embrace active approach in teaching in the classroom.²⁴ For example, students can stage any of Shakespeare's work by themselves, but, once again, it primarily depends on the subject teacher and his willingness and ability to engage in such an activity.²⁵

In conclusion, we may state that the obtained data that witness on students' knowledge and attitudes on William Shakespeare are satisfying. Certainly, the students at the KIF have shown certain lower knowledge level on questions concerning general information on Shakespeare have give 77% correct answers, i.e., 55% correct answers to the questions concerning his work. Although literature does not present the prime centre of their interest, they still have basic knowledge on William Shakespeare, and have mostly correct and positive attitudes on the issue. The overall of the obtained results simply confirms Michael R. Olsson statement that the "past is not simply another country; it is a narrative that is continually being rewritten, reconceptualised through the lens of our societal values [...]."²⁶ Through various questions, students have expressed their 'vision' of Shakespeare in the 21st century. The fact that they think Shakespeare's works would be more read and enjoyed if applied through variety of modern means of technology (e-books, film adaptations, graphic novels, etc.) tells us that no matter how big the distance between the two centuries (when Shakespeare wrote his works and the 21st century) is, Shakespeare's works, in the teaching process, still play an important role in today's reader's perception of the Bard - whether trough its understandable topics, its lively characters, or something else. Shakespeare's works show the ability, the energy to adjust to every new reader; they show the flexibility to 'negotiate' with different time and space; they show its contemporaneity and thus its importance.

Conclusion

The purpose of this study was, firstly, to create and validate a questionnaire with which differences in knowledge and attitudes on William Shakespeare among the students on three faculties at the University of Split, Croatia (The Faculty of Science, The Faculty of Humanities and Social Science and The Faculty of Kinesiology) would be established; secondly, to give an insight into the collective and social opinion on

²³ Clark, Joe C., "User-Centered Events in a Performing Arts Library", *Fontes Artis Musicae*, 59 (2012), 158-167.

²⁴ Irish, Tracy, "Would you risk it for Shakespeare? A case study of using active approaches in the English classroom", *English in Education*, 45 (2011), 6-19; Lighthill, Brian, "'Shakespeare' - an endangered species?", *English in Education*, 45 (2011), 36-51.

²⁵ Kietzman, Mary J., "Doing Shakespeare in a Kazakhstani College: Teacher Plays Ethnographer", *College Literature*, 40 (2013), 103-129.

²⁶ Olsson, Michael R., "Making Sense of Shakespeare: a Cultural Icon for Contemporary Audiences", *Cosmopolitan Civil Societies Journal: An Interdisciplinary Journal*, 5 (2013), 29.

the topic from today's perspective. Expressed students' attitudes and shown knowledge tell us that they, as young readers, believe that the nature of Shakespeare's works make sense, even in the 21st century. They have also put a light on how the Brad's works, in a new context, can be more accessible to modern readers through the teaching process. The results suggest the following: no text addresses its reader only in the context it was originally created; Shakespeare's works interact and inspire contemporary readers through their mixture of interests, attitudes and expectations. Consequently, after 450 years from William Shakespeare's birth, his work still have positive global outcome and present an important part of the dynamic teaching process, as seen through the lens on the contemporary readers (student).

References

1. Peter Ackroyd, *A Brief Guide to William Shakespeare*, London, Constable & Robinson Limited, 2013.
2. Carol Atherton, "Compulsory Shakespeare. Shakespeare in KS3 and KS4 English", *English, Drama, Media*, (2005), 5-7. www.englishheacademy.ac.uk, viewed on December 3, 2015.
3. *Croatian National School Curriculum for Pre-School Education and General Compulsory and Secondary Education*, June 2010. www.public.mzos.hr/fgs.axd?id=17504, viewed on December 3, 2015.
4. Dejana Bouillet, "Slobodno vrijeme zagrebačkih studenata – prilika za hedonizam ili samoostvarenje", *Sociologija i Prostor*, 46 (2008), 341-367.
5. Dejana Bouillet, Vlasta Ilišin i Dunja Potočnik, "Continuity and Changes in Croatian University Students' Leisure Time Activities (1999-2004)", *Sociologija i Prostor*, 46 (2008), 123-143.
6. Joe C. Clark, "Format Preferences of Performing Arts Students", *Journal of Academic Librarianship*, 39 (2013), 297-307.
7. Joe C. Clark, "User-Centered Events in a Performing Arts Library", *Fontes Artis Musicae*, 59 (2012), 158-167.
8. Margreta de Grazia i Stanley Wells, *The Cambridge Companion to Shakespeare*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.
9. Hugh Grady, *The Modernist Shakespeare: Critical Texts in a Material World*, Oxford, Clarendon Press, 1994.
10. Stephen Greenblatt, *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*, New York, W. W. Norton, 2010.
11. Stephen Greenblatt, *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*, California, University of California Press, 1988.

12. Richard Halpern, *Shakespeare Among the Moderns*, USA, Cornell University Press, 1997.
13. George B. Harrison, *Introducing Shakespeare*, London, Penguin, 1966.
14. Alexa Huang, "Global Shakespeares and Shakespeare Performance in Asia: Open-Access Digital Video Archives", *Asian Theatre Journal*, 28 (2011), 244-250.
15. Tracy Irish, "Would you risk it for Shakespeare? A case study of using active approaches in the English classroom", *English in Education*, 45 (2011), 6-19.
16. Lisa Jardine, *Reading Shakespeare Historically*, New York, Routledge, 2005.
17. Mary J. Kietzman, "Doing Shakespeare in a Kazakhstani College: Teacher Plays Ethnographer", *College Literature*, 40 (2013), 103-129.
18. Peter Kirwan, "The scholars and the critics: Shakespeare studies and theory in the 2010s", *Shakespeare*, 10 (2014), 197-200.
19. Jan Kott, *Shakespeare Our Contemporary*, New York, W. W. Norton, 1974.
20. Brian Lighthill, "'Shakespeare' - an endangered species?", *English in Education*, 45 (2011), 36-51.
21. Michael R. Olsson, "Making Sense of Shakespeare: a Cultural Icon for Contemporary Audiences", *Cosmopolitan Civil Societies Journal: An Interdisciplinary Journal*, 5 (2013), 14-31.
22. Lake-Hui Quek, Angela White, Christine Low, Judith Brown, Nigel Dalton, Debbie Dow i Jason P. Connor, "Good choices, great future: An applied theatre prevention program to reduce alcohol-related risky behaviours during Schoolies", *Drug and Alcohol Review*, 31 (2012), 897-902.
23. Dijana Sabolović-Krajina, "Reading Habits of the Young", *Vjesnik bibliotekara Hrvatske*, 32 (1989), 71-94.
24. Mark W. Scott, *Shakespeare for Students: Critical Interpretations of As You Like It, Hamlet, Julius Caesar, Macbeth, The Merchant of Venice, A Midsummer Night's Dream, Othello, and Romeo and Juliet*, Detroit, Gale Research, 1992.
25. Stanley Wells i Gary Taylor, *William Shakespeare: A Textual Companion*, New York, W. W. Norton, 1997.

WILLIAM SHAKESPEARE, NAŠ SUVREMENIK: ZNAJNE I STAVOVI STUDENATA O WILLIAMU SHAKESPEAREU

Sažetak

Ciljevi ove studije bili su: a) kreirati i validirati upitnik o znanju i stavovima studenata o Williamu Shakespeareu; b) istražiti kako njihove razlike u znanju omogućavaju razumijevanje značenja ove velike kulturne ikone u današnjem društvu, kao i razumijevanje važnosti poučavanja i učenja klasične literature danas.

Istraživanje je provedeno korištenjem uzorka sastavljenog od 163 studenata triju fakulteta Sveučilišta u Splitu (Prirodoslovno-matematički fakultet, Filozofski fakultet i Kineziološki fakultet). Studenti su podijeljeni u tri grupe, u ovisnosti o fakultetu koji pohađaju. Varijable korištene u istraživanju mjerene su pomoću 22 pitanja i 13 studentskih stavova o Williamu Shakespeareu. Kruskal-Wallis ANOVA test s višestrukim usporedbama prosječnih rangova korišten je kako bi se utvrdile moguće razlike između grupa. Dobiveni rezultati jasno sugeriraju da je kreirani upitnik pouzdan (test-retest podudarnost iznosi 78.9%) i da posjeduje pragmatičku valjanost. Također, analiza je pokazala da je ova studija reflektirala i potvrdila hipotezu da je bez obzira na razlike u znanju i stavovima studenata različitih studijskih grupa, važnost čitanja i poučavanja djela Williama Shakespearea u 21. stoljeću i dalje prisutna.

Ključne riječi: sadašnjost, upitnik, književnost, Shakespeare, studenti

POKUŠAJ POMIRENJA: JOSIP JURAJ STROSSMAYER I REFORMIRANI UNIONIZAM U DRUGOJ POLOVICI XIX. STOLJEĆA

Pod snažnim utjecajem sukoba s nacionalnim državama i s modernim društvom (laicizam, liberalizam, socijalizam, komunizam, nihilizam) u Europi, Sveta je Stolica usredotočila svoje djelovanje prema preoblikovanju svoje uloge u univerzalnoj perspektivi, na duhovnom i diplomatskom planu. Tako se Katolička crkva lagano počela okretati prema pravoslavnom svijetu, s namjerom da pridonese ponovnom ujedinjenju, sukladno davnim težnjama Rima. Premda unionizam nije uvijek bio izraz pluralističkog duha i slobodne suradnje, unutar tog pokreta ipak su izrasle i struje koje su, polazeći od novog vrednovanja i pristupa istočnom vjerskom i kulturnom iskustvu, nastojala u otvaranju zrelog i miroljubivog dijaloga između dva pola kršćanstva (reformirani unionizam). Unutar tog pokreta ističe se jedna ličnost: J. J. Strossmayer. Strossmayerova je djelatnost, zahvaljujući njegovom kozmopolitskom obrazovanju i vezama s osobama bliskim ćirilometodskoj viziji, bila obilježena idejom razvoja znanja i prevladavanja uzajamnih razlika među Crkvama, smatrajući to temeljnim putem k ponovnom ujedinjenju. Ali, Strossmayerovo je djelovanje ujedno i primjer kako se u sklopu unionizma može postići dogovor, ne samo s drugim kršćanskim crkvama, već i s modernim društvom. Ustvari se Strossmayerovo kulturno i vjersko djelovanje temelji na različitim aspektima laičke kulture XIX. stoljeća (uloga liberalnih ideja, prosvjetiteljski kozmopolitizam i romantizam...) s karakterističnim elementima vjerske misli (marijanski kult, ćirilometodske ideje, socijalni katolicizam...).

Ključne riječi: Biskup J. J. Strossmayer, unionizam, liberalizam, XIX. stoljeće, odnos crkve i države.

Unionizam i reformirani unionizam

Unutar katoličanstva sklonost povratku jedinstvenoj Crkvi javila se s novim zanosom u devetnaestom stoljeću, u trenutku susreta i sukoba s nacionalnim državama i s modernim idejama (racionalizam, liberalizam, socijalizam, komunizam) koji su doveli u pitanje autoritet i ustroj Katoličke crkve. Naročito u razdoblju pontifikata Pija IX. (1846. – 1878.) i Lava XIII. (1878. – 1903.) pokret za ujedinjenje crkvi bio je ne samo predmet posebnog interesa, već i snažne obnove.

Premda je unionizam devetnaestog stoljeća nerijetko bio opterećen stoljetnim predrasudama i manjkom prikladnih doktrinarnih znanja, s pontifikatom Leona XIII. započinje novo poglavlje u odnosima Rima i istočnog kršćanstva. Zahvaljujući napretku ostvarenom u tridesetak godina proučavanja i kontakata s pravoslavnim svijetom koje je pokrenuo Pio IX, u katoličkom su se svijetu razvile određene škole mišljenja koje su dovele do pokretanja jednog drukčijeg oblika unionizma. Ovu je novu struju karakteriziralo proučavanje, upoznavanje i poštivanje, te uvjerenje da se povratku crkvi treba pristupiti u drukčijem svjetlu, otvorenije i pomirljivije. U početku su u pokret bile uključene prije svega osobe iz pravoslavnog svijeta, podrijetlom iz krajeva s pretežno pravoslavnim stanovništvom (kao što je slučaj s brojnim Rusima koji su prešli na katoličanstvo), iz krajeva u kojima su živjeli i pravoslavci (kao što je to slučaj sa Strossmayerom) ili katolici koji su svoje djelatnosti obavljali na kršćanskom istoku. Zahvaljujući njihovim inicijativama pokrenuo se novi oblik unionizma, kojeg bi se moglo definirati kao *reformirani unionizam*, da bismo ga razlikovali od unionističkog pokreta s početka 19. stoljeća, često zvanog i unijatizam, ili od ekumenizma¹, pokreta koji je u potpunosti prihvaćen nakon II. Vatikanskog koncila.

Osnovna razlika između unionizma i reformiranog unionizma sastoji se u različitosti perspektive u kojoj se gledalo na pravoslavce, ne više kao na šizmatike ili heretike koje treba preobratiti na pravu doktrinu, već kao na zalutalu braću koju treba uvjeriti da, pomoću znanja i obrazovanja, da napuste predrasude zasnovane na pogrešnim temeljima. Iz te je pretpostavke vidljiv i raskorak između reformiranog unionizma i ekumenskog pokreta. Ipak, već u drugoj polovici XIX. stoljeća pojavljuju se neki elementi karakteristični i za moderni ekumenski pokret. Primjerice, upotreba izraza “razdvojena braća” za imenovanje pravoslavnih vjernika, novoizražena svijest o potrebi formiranja misionara (koji su dotada bili previše vezani za tradicionalnu ideju latinizacije i preobraćenja kršćanskog istoka), te usmjerenost na smanjivanje kulturoloških razlika, poštivanje i pokazivanje zanimanja za različite obrede i istočne liturgijske jezike. Počevši od tih elemenata, smatram da je potrebno dati novu historiografsku kolokaciju unionističkog

¹ Ekumenizam (od grčkoga ‘oikoumene’, nastanjeni svijet) je pokret koji teži sjedinjenju svih kršćana u molitvi Kristu, da “Svi budu jedno, kao što si ti, Oče, u meni i ja u tebi” (Iv 17,21).

Koncepti ovdje će se shvaćati i koristiti u skladu s definicijom:

Unionizam je: „nastojanje Katoličke crkve da primi, prihvati i zaštiti kršćanske zajednice, mjesne crkve u svoje krilo. To je kanonski inaugurirano, tj. proglašeno 1596. dokumentom *Presbyteri Graeci*, Klementa VIII.“, tako da: se sve te vjernike ponovno dovede do punog, vidljivog jedinstva, s osobnim pristajanjem svih i svakoga na ispovijest vjere i na disciplinu jedinstvene, prave Crkve, s posebnošću, tj. posredstvom poslušnosti vrhovnom svećeniku”.

Unijatizam je: „želja i konačno nastojanje da ih [drugi kršćane, posebice pravoslavce] se potpuno integrira, pa čak i asimilira, te latinizira“.

Ekumenizam: suvremenim ekumenizmom smatra se pokret koji je počeo 1910. u protestantskom okruženju u Edinburghu. Katolička crkva je u potpunosti prihvatila ekumenski pokret na II. Vatikanskom koncilu. No, u svom dekretu *Unitatis redintegratio*, kaže: “Sve i čuvajući jedinstvo u onome što je nužno, svatko u Crkvi mora, već prema ulozi što mu je dana, sačuvati dužnu slobodu, kako u raznim oblicima duhovnoga života i stege tako u različitosti liturgijskog obreda, pače i u teološkoj razradbi objavljene ‘istine’ u svemu pak valja njegovati uzajamnu ljubav”. Dušan Moro, *Teološki hod ekumenizma u XX. stoljeću. Konferencije ‘Vjera i ustrojstvo’, protagonisti i poteškoće*, Split: Služba Božja, 2009, str. 220-221.

pokreta i pokazati kako on nije potpuno suprotan ekumenizmu, već je njegova nužna premisa. Kako bi se započelo takav proces, potrebno je analizirati neke temeljne aspekte sustava devetnaestostoljetne misli kako bi se bolje razumjelo odrednice ideja unionizma i odabire njegovih protagonista, među kojima je i Josip Juraj Strossmayer.

Što se tiče unionističkog pokreta u općenitom smislu, prvi je element kojem treba posvetiti pozornost način na koji se gledalo na istočno kršćanstvo. Reformirani je unionizam zapravo imao miroljubive i otvorene karakteristike, iako je kršćanski istok (tj. Balkan, Istočna, Srednjo-istočna i Južna Europa, Turska) bio nepomičan, onakav kakvim ga se prikazivalo na stranicama raznih knjiga zapadnjačkih učenjaka. Posljedica je toga da je unionizmu, kao uostalom i u zapadnom svijetu 19. stoljeća, nedostajala pluralistička i recipročna vizija istoka. Potvrđuju to sažetci i publikacije u kojima se navodi:

„Orientalac je prikazan kao fiksiran, nepokretan, manjka mu istraživački dar, pa čak i znanje o sebi. Dijalektika tu nije ni poželjna ni dopuštena. Postoje izvor informacija (orientalac) i izvor znanja (orientalist), ukratko pisac i tema, inače inertna. Odnos toga dvoga u korijenu određuje moć, za koju postoje mnoge predodžbe“.²

Stoga, premda se u unionizmu Lava XIII. razvila nova dijalektika, na način da se od stručnjaka za istočna pitanja nije više tražilo da samo razumije istok, već da ga i proživi i ostvaruje u praksi, to se ipak pretvorilo u želju da se spašava istok približavajući ga europskoj civilizaciji, odnosno nametanjem vrijednosti i interesa vlastite civilizacije.

Nadalje, govoreći o unionističkom pokretu 19. stoljeća potrebno je, uz međureligijsku usporedbu, proučiti i različite aspekte odnosa Crkve i države. Ustvari je upravo 19. stoljeće razdoblje u kojem Rim počinje ponovno pokazivati interes za pravoslavne crkve i razdoblje usporedbe i sukoba s nacionalnim državama koje dovode u pitanje autoritet i ulogu Katoličke crkve. Formiranje Kraljevine Italije i posljedični gubitak svjetovne vlasti (1870.), antiklerikalne politike u raznim europskim državama, moderne ideje kao što su liberalizam i socijalizam, natjerale su Vatikan da preispita i preoblikuje svoju ulogu. S jedne strane, gubitak svjetovne vlasti u određenom je smislu zamijenjen politikom usmjerenom na reafirmaciju katoličkog karaktera rimske katoličke crkve (u univerzalnom smislu) putem ponovnog poticanja misionarskog djelovanja, ponovnom uspostavom odnosa s drugim dijelovima kršćanstva i većom pažnjom posvećenom katoličkim crkvama izvan Zapadne Europe. S druge strane, u odnosima s modernim društvom Sveta je Stolica odustala od pomirljivih stavova i predstavljala se kao alternativa modernim idejama. Takav stav kulminirao je u *Syllabusu* i enciklici *Quanta Cura*³

² Edward W. Said, *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor, 1999. str. 395.

³ Godine 1864. Pio IX. objavljuje encikliku *Quanta cura sa Syllabus errorum modernorum* kao prilogom. *Syllabus errorum* predstavlja popis osamdeset teza koje papa osuđuje i proglašava neprihvatljivim

Pia IX., dokumentima koji osuđuju liberalne doktrine i modernost, te u *Non expedit*,⁴ tj. “ne dolikuje“, o nesudjelovanju katolika u političkom životu Kraljevine Italije. Ipak, unutar katoličanstva razvijaju se filozofske i političke struje koje su se distancirale od *mainstream* stavova rimske kurije. Takva je situacija bila izričito vidljiva tijekom Prvog Vatikanskog koncila (1869. – 1870.), kada su mnogi biskupi pokazivali nezadovoljstvo papinskim direktivama i predlagali alternativna rješenja za novu situaciju u kojoj se Crkva našla. Među njima je bio i Josip Juraj Strossmayer, čije je djelovanje u ulozi katoličkog biskupa, političara i mecene, jasan primjer predložene alternative u kojoj vjernost papinstvu ne isključuje politički angažman i dijalog s modernim društvom i u kojoj se liberalni ideali dekliniraju i u okviru unionizma.

Josip Juraj Strossmayer: ideje ujedinjenja

Ideje Josipa Jurja Strossmayera rađaju se iz sinteze različitih elemenata: društveno-geografskog konteksta u kojem je živio, njegovog obrazovanja, susreta s romantičarskim idejama i odnosa s ruskim teologom Vladimirom Sergejevič Solov’evim, kojeg je upoznao zahvaljujući princezi Volkonskaji i Račkom.⁵ Na Strossmayerovu misao o otvorenosti i pažnji koju treba uputiti pravoslavnim crkvama zasigurno je značajno utjecala i prisutnost pravoslavaca u njegovoj dijecezi (tj. županiji njegova rođenja), te duga dužnost apostolskog vikara u Srbiji. Nadalje, u godinama koje provodi na studiju u Budimpešti, imao je prilike upoznati se s idejama Slovaka Jana Kollára, osnivača škole i inspiratora mnogim mladim Slavenima toga vremena.⁶ Ta je generacija, u kojoj je bio Strossmayer, preuzela Kollárove ideje o slavenskoj uzajamnosti i važnosti suradnje među slavenskim narodima. Intelektualni kozmopolitizam Beča, u kojem je Strossmayer dovršio školovanje, približio ga je idejama Johanna Gottfrieda Herdera o odnosu jezika i „duha naroda“.⁷ Naposljetku, zahvaljujući misli Solov’eva o ruskoj teokraciji, Strossmayer se upoznao s idejom uloge koju bi Rusija mogla imati u ujedinjenju crkvi.⁸

Liberalizam i kultura u službi povratka jedinstvu crkava

Pored tih elemenata, snažan je utjecaj na Strossmayerove ideje imala i liberalna misao XIX. stoljeća, shvaćena kao pripadnost principima rane faze Francuske

(galikanizam, panteizam, naturalizam, apsolutni i umjereni racionalizam, indiferentizam, latitudinarizam, statalizam, tajna društva, masonerija, socijalizam i komunizam...). S osobitom se oštrinom Syllabus oborio na neograničenu vjeru u napredak i na najveći među njima, „svakodnevni liberalizam“.

⁴ Odluka Svete Stolice po kojoj se katolici trebaju suzdržavati od sudjelovanja u političkom životu, čiji je povod bilo osvajanje Rima od strane Kraljevine Italije (1870.).

⁵ Antun Čečatka, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.)*, Đakovo: Teologija, 2001, str. 271.

⁶ William Brook Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer, Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU)-Dom i svijet, 2001, str. 36.

⁷ William Brook Tomljanovich, “Josip Juraj Strossmayer (1815.-1905.)”, *Liberalna misao u Hrvatskoj*, (ur. Andrea Feldman, Vladimir Stipetić e Franjo Zenko), Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000, str. 69-88.

⁸ Antun Čečatka, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.)*, Đakovo: Teologija, 2001, str. 276-280.

revolucije (oslobođenje od feudalnih institucija, želja za većom društvenom i socijalnom ravnopravnošću). Kao i ostali europski katolici, i Strossmayer se nakon vala prosvjetiteljske filozofije okrenuo drugim reparatornim doktrinama, duboko uvjeren da obnovljeni katolicizam može i mora pronaći nove mogućnosti u modernom društvu. Strossmayer je tvrdio da je neophodno integrirati liberalne vrijednosti, kao što je napredak, u odluke božanske volje koje uređuju čovjekov život, a očitost napretka bila je neoporeciva.⁹ Napredak bi mogao pridonijeti i krajnjem cilju: ujedinjenju svih kršćana. Za Strossmayera je ujedinjenje zapravo bio ključni element, a modernizam sredstvo za njegovo ostvarenje.

Ovakav je tip inovacije pretpostavljao uvođenje nekog oblika ideje napretka u Kristovu religiju, kako bi se tadašnju Crkvu uputilo prema novom smjeru ponašanja, bez negiranja Crkve u prošlosti. Strossmayer se nadao, kao i drugi liberalni katolici, da će se na taj način društvo transformirati na manje radikalna načina, a u svakom slučaju s manjim rizicima u odnosu na one viđene u Francuskoj revoluciji. Sintezu te misli pokazuju Strossmayerove riječi:

„Što se slobode tiče, istina je, da je čovjek za slobodu stvoren; istina je, da se ropstvo sa dostojanstvom naravi čovjeka ne slaže; istina je, da je samosilje čovjeka proti čovjeku grijeh; istina je, da je sama desnica božja više biće i žice čovjeka na temelju slobode osnovala (...); istina je, da kršćanstvo slobodu štiti, dočim čovjeka predstavlja kano sina božjega, kano brata Isusova, kano crkvu Duha svetoga, kano odkupljenog krvlju jaganjca božjega, koji odnima grijehe svijeta.“¹⁰

Svakako valja napomenuti i da su Strossmayerovo shvaćanje slobode, pa tako i liberalizma, kao i njegova interpretacija nacionalizma, uzdignuti na razinu religiozne refleksije.

Tako je, u svojoj okružnici od 20. travnja 1888. govoreći o situaciji u Francuskoj i odgovarajući na pitanje postoje li liberali koje Crkva ne osuđuje, napisao:

„Da ima jedna vrst slobodoumih ljudi, koji iz čistih i svetih namjera svetoj crkvi svjetuju, da bez ikakve ozlede svete istine i pravde, i bez ikakve nagodbe sa težnjama, koje se svetoj vjeri i spasu ljudskomu protive, u javnu ustavnu borbu udje, i da ono, što mnogi na zator kršćanstva i sv. evanđelja zlorabe, u zalog i dokaz istine i pravde božje obrati. Radi se poglavito o tom, da se dokaže, da se kršćanstvo i sveta crkva božja ničemu neprotivi, što sviesti i

⁹ Mirjana Gross, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb: Globus, 1992, str. 512-513.

¹⁰ „Govori biskupovi pri ustoličenju“, Milko Cepelić – Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski, god. 1850-1900*, Zagreb: Dioničke tiskare, 1900-1904, str. 51.

želji prosvjećenih naroda odgovara, pače, da sve to kršćanstvo i sveta crkva potvrđuje, oplemenjuje, posvjećuje i na naizmjernu korist i spas naroda obraća.¹¹

Prema Strossmayeru, kao što svaki čovjek slobodno prihvaća istinu vjere, na isti način mora moći uživati i građanske slobode u vlastitom slobodnom društvu. Temelj je ovakvog shvaćanje slobode ideja po kojoj se „stvarno jedinstvo može stvoriti samo slobodom“,¹² odnosno ponavljala se neraskidiva povezanost ujedinjenja i slobode. Posljedično je ideja prava slobode svake zajednice na vlastitu „neovisnost i samostalnost“ bila primarni element za ponovno stvaranje vjerske zajednice (po ćirilometodskim principima) na kojima treba temeljiti kako društvene odnose, tako i odnose države i Crkve, ili odnose unutar same Crkve.¹³ Liberalizam je zapravo, s referencom na Lamennaisove ideje, bio shvaćen kao „osjećaj koji, gdje god vladalo kršćanstvo, uzdiže jedan dio naroda u ime slobode; istinit i pravi osjećaj, koji na kraju krajeva nije ništa drugo negoli nemoć koju osjeća svaki kršćanski narod koji mora podnositi arbitrarnost vlade ili jaram potpuno ljudske vlasti.“¹⁴ Iz toga proizlazi da neke osnovne ideje liberalne misli koje je zastupao Strossmayer, kao što su ukidanje ropstva i feudalnih institucija, borba za socijalna prava, emancipacija žena, princip pravde, solidarnosti i suradnje, nisu bile ništa drugo nego doprinos kršćanstva modernom društvu.¹⁵ Drugim riječima, kao što je rekao u svom govoru 28. srpnja 1867. prilikom otvaranja Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu: „Riječ u jednu, propelo ko što sve društvene i obiteljske, tako je i sve građanske kreposti porodilo.“¹⁶

Slična razmišljanja potaknula su i Strossmayerov interes za društvena pitanja, u obliku pristajanja uz Le Playevu misao. Le Playova društvena-katolička doktrina temeljena je na restauraciji autoriteta (otac, lokalne institucije, gazda u tvornici...) koji će disciplinirano rukovoditi svojim podređenima (sinovi, građani, radnici...) prema poboljšanju društva, koje će priznati superiorni Božji autoritet. Le Play je, dakle, autoritetima povjerio zadaću uspostave i širenja pravih vrijednosti te paternalističke brige za niže klase. U to je ulazila i zadaća klera, koji bi, kako bi ostvario konstruktivni dijalog sa suvremenim društvom (modernim i industrijskim), morao odbaciti svoju

¹¹ Korizmena poslanica, u *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* IV(1889), str. 63.

¹² Paul Bénichou, *Il tempo dei profeti*, Bologna: Il Mulino, 1997, str. 191.

¹³ Strossmayer iznose ove koncepte u okružnici od 20. travnja 1888. posvećenog/oj enciklici *Libertas praestantissimum naturae donum Leona / Lava XIII*. Zapravo, u svojoj okružnici Strossmayer polazi od analize papinskog dokumenta, te izriče kritiku “lažnih liberala” koji bi željeli isključiti Crkvu iz javnog života, i donosi i analizu koncepta slobode i njene neraskidive veze s katoličkom religijom. “Korizmena poslanica”, *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* IV(1889), str. 25-74.

¹⁴ Félicité Robert Lamennais, *Des progrès de la révolution et de la guerre contre l'Église*, Paris: De Belin-Mandar et Devaux, 1829, str. 87.

¹⁵ Slavko Slišković, “Strossmayer promicatelj europskog jedinstva”, *Croatica Christiana Periodica*, br.56 (studen 2005), str. 218.

¹⁶ Tade Smičiklas, *Nacrtni život i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi, govori, rasprave i okružnice*, Zagreb: JAZU/Tisak Dioničke tiskare, str.167.

nostalgiju za prošlošću (stari svijet, svijet seljaka) i pripremiti se na prihvaćanje napretka i modernosti. Upravo u tome možemo vidjeti Strossmayerove ideje, posebno njegove poglede na Beč i Rim. Ne treba zaboraviti da je Strossmayer bio i ostao odani podanik Monarhije, vjerujući da ispravno interpretira njene interese, kao što je vjerovao i da svojim idejama i djelima veliča rimsko papinstvo.

Siguran da su svrha i smisao božanske misije ujedinjenje ljudskog roda u kršćanstvu, Strossmayer je smatrao da je, osim religije, fundamentalan bio i doprinos znanosti jer je njena uloga uočavanje i otkrivanje tajni prirode koju je Bog stvorio čovjeku na uživanje i duhovno i materijalno korištenje. Unatoč osudama modernosti i napretka od strane Svete Stolice, Strossmayer je smatrao da vjera i znanost nisu u opreci, da su obje izraz Božje volje, a da sukobi među njima nisu odraz nekompatibilnosti znanosti i religije naravi, nego su plod ljudskih strasti. Strossmayer je želio da se svećenstvo uključuje u moderno društvo i da postane njegov aktivni dio. To bi se moglo postići isključivo pod uvjetom napuštanja teoloških proučavanja kao jedinog temelja obrazovanja i širom koncepcijom znanja uključujući i nove interpretacije i znanstvena otkrića.

Nadalje, potrebno je podsjetiti da sve te ideje u širem smislu potječu od mislilaca kao što su Auguste Comte i Lamennais o definiciji moderne duhovne moći, koja je ostavljala kao mogućnost i znanstveno usmjeravanje čovječanstva kojim bi upravljala Crkva, moguće rješenje za razdavanje vjere i znanja koje je nastupilo jer je već tada Crkva bila odvojena od znanstvenog napretka. Znanost bi tako, isto kao i umjetnost, trebala biti saveznica kršćanstva, i na tim ideološkim temeljima Strossmayer zasniva svoje kulturne inicijative, u skladu s reformiranim unionizmom u kojem se crkve mogu rekonstruirati samo počevši od produbljivanja znanja jednih o drugima. Nadalje, za Strossmayera su znanje i kultura bili ne samo sredstva koja će jednom dovesti do ujedinjenja, već i osnovni način za kulturni i politički preporod hrvatskog naroda. Za Strossmayera je ujedinjenje bilo neraskidivo povezano s kulturnim razvojem i istraživanjem vlastitih tradicija: jedini način da se živi ujedinjeno bilo bi uzajamno poštovanje razlika i valorizacija zajedničkih vrijednosti, po njegovu mišljenju brojnijih nego razlika. Upravo stoga, Strossmayer je na kulturnom planu zastupao ideju da je od primarne važnosti intelektualni rast, ne samo svećenstva već i naroda, vjernika.

„Zna i osjeća narod naš, da mu se je u buduće služiti, ne toliko oružjem telesnim, koliko duševnim koje se znanjem i umjenjem nabava, ako on misli cilj postići, koju mu promisao božji opredjeli.”¹⁷

Strossmayer nije bio samo svjestan važnosti znanosti i kulture, već i važnosti škola i sveučilišta koje je nazivao hramovima posvećenim istini.¹⁸ Na temelju tih njegovih

¹⁷ Strossmayer Mihailu (mitropolitu srpskom), Zagreb 30. srpnja 1867. Mihailo Popović, *Istoriska uloga srpske crkve*, Beograd: Nova štamparija, 1933, str. 203.

¹⁸ Govor pri otvorenju Sveučilišta u Zagrebu. Tade Smičiklas, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera*

uvjerenja, intenzivno se bavio kulturnom promocijom, ostvarujući mnoge i važne rezultate. Osim znatnih donacija gimnaziji i biblioteci u Osijeku, brojnih pomoći hrvatskim studentima i objavljivanjima raznih tiskovina, od posebne su važnosti: osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (1866.), otvorena za studente i učenjake iz južnoslavenskih zemalja, i rođenje Sveučilišta u Zagrebu (1874.) te osnivanje pinakoteke (1884.) s važnim slikama iz privatne Strossmayerove zbirke.

Osim utjecaja liberalnih mislilaca, na Strossmayerovo zalaganje za ujedinjenje i vjersko približavanje slavenskih naroda utjecali su i elementi povezani s romantizmom XIX. stoljeća, kao što su misija svakog naroda, uloga providnosti i narodni jezik.

Prvi je element koji je Strossmayer preuzeo iz romantičarskih ideja i uobličio ih u sklopu unionizma ideja da svaki narod ima posebnu misiju, ideja vrlo česta u devetnaestostoljetnoj misli. Za Strossmayera je posebna misija naroda bila usko povezana s Božjom providnošću koja vodi i upravlja ljudskim događajima tijekom povijesti, odnosno uvjerenje da Božja providnost usmjerava ljudski rod prema jedinstvu kršćanskih crkvi.¹⁹ Prema Strossmayeru je, na primjer, misija Italije bila oslobođenje papinstva od svjetovne vlasti,²⁰ dio misije Habsburgovaca bilo je okupiti pod svoje okrilje sve nacije, posebno Slavene (ideje preuzete od Palackija). Naposljetku, misija je slavenskih naroda, posebice ruskog naroda, bila voditi kršćanstvo prema ujedinjenju i izbaciti „Turke“ iz Europe.²¹ Prema Strossmayerovu mišljenju, unutar pravoslavlja zadaću povratka jedinstvu nisu mogli sigurno ispuniti pravoslavni Grci²² jer je „nesretni grčki narod“ bio „autor fatalnog raskola koji je prouzročio toliko zla i nesreća kako na Istoku tako i na Zapadu.“²³ Ali slavenska pravoslavna crkva kojoj je bila potpuno strana ideja o raskolu koji „ima grčko ime i grčku narav“, odnosno da odgovornost za raskol snose isključivo pravoslavni Grci, bila je predodređena Božjom providnošću da vodi crkve prema ujedinjenju:

„Predestinacija pomirenja Istočne i Zapadne crkve, majka i učiteljica svih crkava u svijetu, pada ne toliko nad grčki narod, koje je postao nedostojan, nego na ruski narod, religijski i pobožan narod, pun mladosti i snage, koji je pogriješio više materijalno nego formalno.“²⁴

i izabrani njegovi spisi, govori, rasprave i okružnice, Zagreb: JAZU/Tisak Dioničke tiskare, str. 304-321.

¹⁹ Mirjana Gross, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb: Globus, 1992, str. 519.

²⁰ „Italija je okupacijom Rima sebi odredila važnu misiju“. Strossmayer Minghettiju, 20. siječnja 1872. Carte Minghetti BCB (Biblioteca comunale di Bologna), Cartone LXXXIV, sv. IIg, str. 1-2.

²¹ Spomenica biskupa Strossmayera ruskoj vladi o konvenciji sa Svetom Stolicom, *Korespondencija Franjo Rački-Josip Juraj Strossmayer*, (ur. Ferdo Šišić), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933, knj. II, str. 49-64.

²² Okružnica 31. siječnja 1891., *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* II(1891), str. 47-48.

²³ Strossmayer, Đakovo, 20. rujna 1888., AHA (Arhiva Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti), XI A, 4/II,2.

²⁴ Strossmayer Breuilu, Đakovo, 20. rujna, 1888. AHA (Arhiva Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti) XI A, 4/II,2.

Iz toga proizlazi da su Slaveni, s obzirom na to da ih se smatra žrtvama Grka, pozvani da se oslobode raskola i političkih aspiracija Istanbula, kako bi ispunili svoju misiju. Strossmayer u mnogim svojim spisima²⁵ govori o misiji koju je Božja providnost namijenila Hrvatima, Južnim Slavenima, Slavenima općenito, a posebno „slavnom ruskom narodu.“²⁶

Strossmayer je smatrao da je povod raskolu bila želja za apsolutnom premoći Istanbula nad Rimom. O pokušajima ponovnog ujedinjenja, kao što je Koncil u Firenzi iz 1439., Strossmayer piše:

„Nije bilo čiste namjere, nije bilo iskrenosti i ozbiljnosti, a osim toga, postojalo je još istočno carstvo koje je u samom biću svom nosilo klicu nepovjerenja i mržnje prema zapadnom carstvu.“²⁷

Isticanje zajedničkih elemenata: staroslavenski jezik i kult Majke Božje

Strossmayer je tvrdio i da među kršćanskim crkvama ne postoje nepremostive razlike, već da je riječ o prije svega kulturološkim, a ne teološkim razlikama:

„Ja javno tvrdim i dokazujem, da među nama svima nikakve dogmatičke razlike (nema). [...] Ja u posljednjoj svojoj okružnici tvrdim i dokazujem, da pravoslavna crkva već samim tim, što se Isusu kano Boga i Spasu našem u svetoj liturgiji klanja, ima u sebi živi zalog onoga nutarnjega božanstvenoga jedinstva, koje ju sa crkvom zapadnom, u duši istoj, da tako reknem, spaja, i koje će ju se danas sutra sigurno i vanjskim juridičkim, da tako reknem načinom, u jedno spojiti, što će joj onu slobodu priskrbiti, koju danas nema. U istoj posljednjoj okružnici svojoj nukam ja pravoslavne i katolike na ljubav međusobnu i velim, da se međusobno natječu ljubavlju, jer je vjera ljubav i samo se ljubavlju dokazati ima, da nam je vjera bolja i plodovitija.“²⁸

Razlike koje se mogu nadvladati proučavanjem i valoriziranjem zajedničkih elemenata, kao što su zajednički liturgijski jezik, kult Majke Božje. Pored važnosti i uloge koju su preporodni pokreti XIX. stoljeća davali otkrivanju zajedničkog jezika,

²⁵ Antun Čečatka, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.)*, Đakovo: Teologija, 2001, str. 264.

²⁶ Spomenica biskupa Strossmayera ruskoj vladi o konvenciji sa Svetom Stolicom, *Korespondencija Franjo Rački-Josip Juraj Strossmayer*, (ur. Ferdo Šišić), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933, knj.II, str. 50.

²⁷ Korizme okružnice, 4. veljače 1882., *Korespondencija Franjo Rački-Josip Juraj Strossmayer*, (ur. Ferdo Šišić), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933, knj. 4, str. 511.

²⁸ Strossmayer Račkomu, 20. ožujka 1883., *Korespondencija Franjo Rački-Josip Juraj Strossmayer*, (ur. Ferdo Šišić), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933, knj. 3, str. 60.

Strossmayer je u prihvaćanju starog liturgijskog jezika vidio snažnu agregacijsku snagu: zajednički liturgijski jezik i katolika i pravoslavaca predstavljao bi most između dvije crkve i pridonio bi smanjivanju percepcije udaljenosti različitih tradicija (katoličke-latinske i pravoslavne-slavenske). Unatoč tomu što je Strossmayer svojim zalaganjem doveo do objave misala na glagoljici u dva izdanja, njegovi su napori za širu upotrebu staroslavenskog u katoličkoj liturgiji bili bezuspješni.

Strossmayer nije uspio nadvladati protivljenje Dvojne monarhije koja je smatrala da bi uvođenje staroslavenskog u liturgiju bila prva etapa opasnog procesa koji bi doveo do osnaženje slavenskih identiteta te koji bi mogao ponovno probuditi panslavističke ruske težnje. Protivljenje koje se jasno pokazalo u nekoliko prilika i koje se očitovalo u oštroj reakciji Beča. Konkretno, Strossmayer je zatražio dozvolu za slavljenje na staroslavenskom jeziku prilikom posvete katedrale u Đakovu i za služenje mise na staroslavenskom jeziku u Crnoj Gori 1887. godine.

Godine 1882. Strossmayer je želio proslavu posvete svoje katedrale u Đakovu obaviti u ćirilometodskom duhu, napose da svečana misa bude na staroslavenskom jeziku. Unatoč podršci nuncija u Beču, Serafina Vannutellija,²⁹ protivljenje je Beča bilo toliko snažno da je Sveta Stolica, u strahu od pogoršanja odnosa s Monarhijom, odbila dati Strossmayeru dozvolu. Međutim, Strossmayer je, svjestan situacije, nastavio svoj projekt i zamolio senjskog biskupa Josipa Jurja Posilovića da dođe u Đakovo i, s obzirom na to da je bio glagoljaš, otpjeva misu na staroslavenskom jeziku.

Drugi je primjer, na kojem se vidi da je staroslavenski jezik smetao više Beču i Pešti nego samom Rimu, dozvola za služenje mise na staroslavenskom jeziku u Crnoj Gori 1887. godine. Godine 1886. zahvaljujući Strossmayerovu zalaganju došlo je do sklapanja konkordata između Kraljevine Crne Gore i Svete Stolice.³⁰ Sljedeće godine, opet zahvaljujući Strossmayeru i suradnji s Cesareom Tondinijem,³¹ talijanskim svećenikom i dugogodišnjim Strossmayerovim suradnikom, za Crnu je Goru izdana dozvola da se misa služi na staroslavenskom. Strossmayer je bio zadovoljan odlukom Vatikana jer je on bio taj koji je od prosinca 1885. predlagao knezu Nikoli da zatraži dozvolu za slavljenje mise na staroslavenskom za Crnu Goru. Strossmayer se također nadao da će privilegij koji je dobila Crna Gora biti presedan na koji će se pozivati cijeli slavenski svijet. Uvidjevši potencijal takvog dopuštenja, austrijsko je protivljenje postalo u tolikoj mjeri snažno da su iz Beča zahtijevali da nuncij napiše okružnicu svim biskupima u Austro-Ugarskom Carstvu u kojoj se naglašava da se dopuštenje dano Crnoj Gori, kao ponovno stupanje na snagu starog privilegija, ne može aplicirati na druge. Pored toga, austrijska je vlast izdala i naredbu da to u novinama ne bude previše vidljivo i da Cesare Tondini, koji je pomogao Strossmayeru, bude izbačen sa svih carskih teritorija.

Osim zajedničkog jezika, drugi zajednički element dviju crkvi i centar unionističkog

²⁹ Serafino Vannutelli (1834.-1915.), nuncij u Beču od 1880. do 1887. godine.

³⁰ Tekst Konkordata objavljen u *Katoličkom listu* 18. studenog 1886./46.

³¹ Cesare Tondini de'Quarenghi, (1839.-1907.), barnabit.

pokreta bio je kult Djevice Marije. Štovanje Bogorodice u XIX. stoljeću bilježi posebno zanimanje među vjernicima, a nakon ukazanja Blažene (1830. u Parizu i 1858. u Lourdesu), ali i od strane Svete Stolice koja proglašava dogmu ””bezgrešnog začeća” (8. prosinca 1854.). No, moramo spomenuti da se u zadnja dva stoljeća u različitim kriznim trenucima Crkva znala vratiti u centar društvene zajednice upravo zahvaljujući poticanju kulta Bogorodice, koja je u kršćanskoj doktrini vjerojatno ličnost s kojom su vjernici najviše emotivno povezani. Ali kult je Djevice Marije u XIX. st. poprimio posebnu važnost po unitarističkom ključu, s obzirom na to da je marijanski kult jedan od glavnih zajedničkih elemenata katoličkog i pravoslavnog svijeta.³² Marijanski kult tumačen je kao „pravo blago ruske vjere“,³³ koje bi trebalo biti osnovna poveznica u ujedinjenju dviju crkvi. I samo da se podsjetimo da je i papa Lav XIII. u poslanici *Adiutricem populi christiani* (1895.) također istaknuo svoje uvjerenje kako je kult Blažene Djevice jedan od glavnih putova prema ujedinjenju.

Strossmayer je od početka svog biskupskog mandata posebnu pozornost posvećivao marijanskom kultu. Strossmayer koji je za svoje biskupsko posvećenje³⁴ 1850. odabrao 8. rujna, dan kada se slavi rođenje Djevice, a zalagao se i za gradnju triju glavnih marijanskih svetišta u svojoj biskupiji (Ilača, Petrovaradin-Tekija i Aljmaš), ali i za obnovu brojnih marijanskih crkvi i kapelica posvećenih Djevici. Tim konkretnim zalaganjima treba dodati i brojna pastoralna pisma, trajni napor u potpori propagiranju elemenata marijanskog kulta (Sveta obitelj, krunica, kipovi Djevice Marije, pećina u Lourdesu, zavjetni oltari...), brojne publikacije s marijanskim temama³⁵ i oduševljenje s kojim je dočekao proglašenje dogme o bezgrešnom začeću te žar s kojim je svake godine organizirao svečanosti i proslave upravo na taj dan. Strossmayerova odanost Djevici vidljiva je i u slikarskoj koncepciji katedrale u Đakovu u kojoj Djevica ne samo da je prisutna na freskama apsida, nego je na njima uvijek središnji motiv.³⁶ Specifično u vezi ujedinjenja crkvi, Strossmayer se pridružio različitim inicijativama, kao što je Molitveno udruženje za povratak ujedinjenju pod zaštitom Blažene Marije, koju je osnovao Cesare Tondini,³⁷ a pridonio je i gradnji kale posvećene Sv. Ćirilu i Metodu u marijanskoj bazilici

³² Andrija Šuljak, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str.108-121.

³³ Gregorij Petrov Šuvalov [Schouvaloff], *Ma Conversion et ma vocation*, Paris: Téqui, II dio. pogl. IX.

³⁴ Andrija Šuljak, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str. 111.

³⁵ Andrija Šuljak, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str. 117-118.

³⁶ Dragan Damjanović, “Nacionalne ideologije i umjetnost u 19. stoljeću na primjeru fresaka u apsidama đakovačke katedrale”, *Društvena istraživanja*, Vol.18-br.3/101 (2009), str. 470-471.

³⁷ U katoličkoj crkvi već od sredine 19.stoljeća postojale su razna molitvena društva koja su si postavila zadatak moliti za sjedinjenje Crkava. Među njima bila su l’ *Association de prières en l’honneur de Marie Immaculée pour le retour de l’Église gréco-russe à l’unité catholique* (Molitveno udruženje u čast Bezgrešne Djevice Marije za povratak rusko-grčke crkve na katoličko jedinstvo) kojem je pristupio i Strossmayer. Strossmayerova izjava o podršci Molitvenom udruženju, Pariz, 14. lipnja 1867., u Cesare Tondini, *Études sur la question religieuse de Russie, Deuxième étude, Le pape de Rome et les papes de L’Église orthodoxe d’Orient*, Paris: E. Plon et Cie, imprimeurs- éditeurs, 1876, str.429.

Tekst molitve glasi: „Sveta Bogorodice, prečista Dievo Djevice Tebi se skrušeno klanjamo, Tebi se u svi

u Loretu. Tom je prilikom stavio ujedinjenje crkvi pod zaštitu Blažene Djevice.³⁸ Drugi je važan primjer ovih ideja nadgrobni spomenik na njegovu grobu koji ikonografski uobličuje Strossmayerov unionistički koncept: uz pomoć Djevice, sveti slavenski apostoli obraćaju se Crkvi Petrova nasljednika. Na spomeniku, djelu Rudolfa Valdeca, ali kojeg je osmislio sâm Strossmayer, uz Djevicu Mariju stoje Sveti Ćiril i Metod kao zagovornici pred Kristom Suceom, predstavljenom u liku sv. Petra.³⁹

Ćirilometodska baština

Posljednji je element koji je potrebno analizirati upravo kult Sv. Ćirila i Metoda jer su njihove ideje sinteza svih dosad analiziranih elemenata: sloboda, jezik, slavenski duh, tradicija, misija naroda, ujedinjenje u rimskoj crkvi poslušnost, poštovanje. U kratkim crtama ćirilometodska ideja znači biti jedno, ali biti različit. Za Strossmayera, ujedinjenje katoličke i pravoslavnih crkava, ili sa slavenskim pravoslavnim crkvama, svoje podrijetlo ima u ćirilometodskom pokretu.⁴⁰ Pokret je započeo u drugoj polovici XIX. stoljeća među Hrvatima, Slovencima, Ćesima i Slovacima, a pozivao se na povijesni pokret, pa su tako Slaveni pozvani, kao i dvoje braće iz Soluna, da ponovno uspostave ujedinjenje katoličanstva u Crkvi ujedinjenoj pod jedinim vidljivim poglavarom, Kristovim vikarom, s punim pravom na liturgijske različitosti i različite rituale. Međutim, osim u povratku ujedinjenju crkvi, pokret je bio i glasnogovornik nacionalnog i kulturnog rasta i neovisnosti slavenskih naroda, ugroženih njemačkom, talijanskom i mađarskom kulturnom i političkom hegemonijom. Oko Strossmayera i ćirilometodskog pokreta okupljale su se različite osobe: biskupi, svećenici, povjesničari, filolozi, koji su se zauzimali za oživljavanje ćirilometodskog i glagoljaškog duha te za upotrebu staroslavenskog u rimskoj liturgiji.

Iz vatikanske perspektive, revalorizacija svete braće iz Soluna trebala je pokazati kako Katoličku crkvu, koja je sudjelovala u evangeličkom djelovanju svete braće Ćirila i Metoda na istoku u ime Crkve, tada još nepodijeljene raskolom, ne treba više smatrati čimbenikom koji je stran pravoslavnom svijetu. Zapravo, prisjećanje solunske

potrieba naših pouzdanu utičemo. Smiluj se braći našoj razdvojenoj, jer i oni skupa s' nami drže neoskvrnjeno začecje Tvoje podlogom svoga spasa i milosti, podporom svoga ufanja i utjehe. Usliši sladka Majko molitvu, koju Ti u ime iste braće šaljemo, jer i oni skupa s nami štuju u Tebe ogledalo pravde i svetosti, štuju odvietnicu svoju i blagodarnicu svih dobara božjih. Daj, da već jednom skupa s nami priznadu božanstveni ugled sv. Petra, koga i sami zovu ključarom nebeskim, glavnom stienom crkve, vrškom apoštolske časti i neporušivim temeljem nauka božjega; daj, da se već više neogluše na glas Petrova nasljednika, koga u osobi Lava velikoga nazivaju vlastitim svojim pastiorom, glavom crkve, baštinikom prestolja i prvenstvena Petrova. Daj majko milostiva, da svi, koji u Isusa vjerujemo, jedno među sobom budemo, kao što su Isus sin Tvoj i vječiti njegov Otac među sobom jedno Amen“. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske VII (1877)*, str. 65.

³⁸ Andrija Šuljak, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str. 119.

³⁹ Andrija Šuljak, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str. 280.

⁴⁰ Andrija Šuljak, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str. 278-279.

braće djelovanja među Slavenima u XI. stoljeću značilo je isticanje trodijelne matrice njihove misije, bizantske slavenske i katoličke: Ćiril i Metod povezani su s crkvom u Konstantinopolu, bili su poslani među slavenske narode uz pristanak Rima. Nadalje, u XIX. stoljeću, razdoblju ponovnog otkrivanja funkcija Svetih Ćirila i Metoda s obje strane kršćanstva, katolička je ideja namjeravala ponovno afirmirati eminentno religiozni karakter djela Ćirila i Metoda u opoziciji prema strujama koje su nastojale upotrijebiti rad braće po nacionalističkom i panslavističkom ključu.⁴¹ Novina ćirilometodske misli sastojala se u odbacivanju dotad na Zapadu široko prihvaćene ideje po kojoj bi pravoslavci trebali napustiti lokalne rituale i prihvatiti katoličku doktrinu u njenoj latinskoj formi, već se vezala na misao po kojoj dvije crkve trebaju ponovno otkriti jedinstvo uz međusobno upoznavanje i uz puno poštovanje obrednih razlika i liturgijskih jezika. Vatikan je, svjestan porasta nepovjerenja pravoslavnog sugovornika prema Rimu uzrokovanog napetostima na I. vatikanskom koncilu i katoličkim misionarskim politikama, u kultu Ćirila i Metoda, toliko štovanih u slavenskoj pravoslavnoj crkvi, vidio učinkovito oružje za približavanje pravoslavcima. Takva razmišljanja povod su enciklici *Grande munus christiani nominis propagandi*,⁴² dokumentu koji je Lav XIII. posvetio slavenskom pravoslavnom svijetu u kultu Ćirila i Metoda. Enciklika *Grande munus* od 30. rujna 1880.⁴³ okuplja inspiracije mnogih učenjaka koji su se bavili slavenskim pitanjima, među kojim je možda i Strossmayer, a bila je jedna od najvećih znakova razvoja ćirilometodskog duha. U *Grande munus* Ćiril i Metod proglašavaju se slavenskim apostolima i dva su sveta brata iz Soluna uvrštena u kalendar svetaca Katoličke crkve. Enciklika je jasan primjer pokušaja Svete Stolice da pokaže kršćanstvu Jugoistočne Europe da je ideja nekompatibilnosti katoličanstva i slavenskog identiteta pogrešna, kao što je to i identificiranje slavenstva s pravoslavljem s jedne strane, a latinizeta s katoličanstvom, s druge strane, tj. da je to rezultat nesporazuma koji je dugo trajao. Pozivanje na Sv. Ćirila i Metoda značilo je naći uporište u jednom od temeljnih elemenata u gradnji nacionalnog identiteta, točnije jeziku. Vatikan je, svjestan da ne može posegnuti za zajedničkom književnom i liturgijskom tradicijom, kao što je to mogla učiniti Rusija, s *Grande munus* želio obilježiti rimsku matricu slavenske liturgije. Zapravo je prioritet bio ponovno obilježavanje uloge koju je Rimaska crkva imala u evangeličkom radu Ćirila i Metoda u IX. stoljeću kojim su položeni temelji slavenskog liturgijskog jezika uz odobrenje i potporu rimske Svete stolice.

Upravo u duhu Sv. Ćirila i Metoda, jasno je vidljivo da je Strossmayer bio u skladu s teologijom svoga vremena te da je bio reformirani unionist i jedinstvo promatrao kroz prizmu povratka pravoslavaca u okrilje Katoličke crkve.

⁴¹ Giorgio Del Zanna, *Roma e l'Oriente, Leone XIII e l'Impero ottomano (1878-1903)*, Milano: Guerini e Associati, 2003, str. 152.

⁴² *Acta Sanctae Sedis*, Roma: Ex Typographia Polyglotta S.C. de Propaganda Fide, 1880, vol. XIII(1880), str. 145-153; Franjo Šanjek, "Pape, slavenski apostoli i ćirilometodska baština u Hrvata", *Bogoslovska smotra*, Vol.51-n.1 (Svibanj 1981.), str. 9-14.

⁴³ Rosario Esposito, *Leone XIII e l'Oriente cristiano*, Roma: Edizioni Paoline, 1960, str.543-551.

Zaključak

U zaključku, djelovanjem J. J. Strossmayera željelo se prikazati kako su projekti ujedinjenja kršćanskih crkava usko povezani i s laičkim svijetom. Nadalje, željelo se istaknuti neke karakteristike koje su obilježile „reformirani unionizam“, čiji su temeljni elementi bili prihvaćanje i razumijevanje različitosti, progresivno otvaranje, bolje upoznavanje, ali koji su ipak bili interpretirani kroz prizmu katoličkog svijeta Zapadne Europe. Unatoč tomu što se devetnaeststoljetni unionizam u početku pojavljuje kao odgovor u krizi odnosa Crkve i nacionalnih država, pokret je u svom daljnjem razvoju razvio ili preciznije oblikovao ideje većine intelektualnih, političkih i kulturnih projekata u Europi. Zapravo je XIX. stoljeće naslijedilo prosvjetiteljske ideje kasnog 18. stoljeća i pojmove kao što su solidarnost, uzajamnost, ujedinjenje i suradnja, koji su kasnije postali temelj i reformiranog unionizma i pokreta s nacional-patriotskim obilježjem. U tom okružju, zanimljiva je djelatnost Josipa Jurja Strossmayera, katoličkog liberala, koji je u konačnici, uspio u praksi premostiti jaz koji je razdvajao katoličku dogmu od liberalnog duha unutar pokreta kojeg se može definirati kao „reformirani unionizam ili pred ekumenizam“. Zapravo Strossmayerove ideje, koje spajaju nekoliko elemenata karakterističnih za 19. stoljeće, kao što su primjerice: liberalizam, ćirilometodske ideje, njemački romanticizam, marijanski kult, bi trebale sagledati u pokretu koji, iako se distancira od klasičnog unionizma, smješta u sustav devetnaeststoljetne misli. Ta distanca je vidljiva i u promjeni terminologije od „pravoslavni vjernici“, prema npr. upotrebi izraza „braća istočnoga obreda“, umjesto prije ranije korištenih termina „heretici“ ili „šizmatici“.⁴⁴

Na kraju se može zaključiti da su principi umjerenog liberalizma i katoličkog socijalizma, primijenjeni u cilju povratka jedinstvu crkava, donijeli novu vitalnost unionizmu temeljenom na principima jezičnog pluralizma, poštivanju tradicija i disciplina, slijedeći ćirilometodski duh, ali uvijek poštujući i papinski autoritet.

Vidljivo je, naravno, da su te vizije vrlo blizu današnjim idejama ekumenizma, zato Strossmayera mnogi nazivaju i smatraju pretečom današnjeg ekumenskog pokreta.

Izvori i literatura

1. Fond Strossmayer. Strossmayer Breuilu, Đakovo, 20. rujna 1888., AHA, XI A, 4/II,2. Arhiv HAZU
2. Carte Minghetti BCB (Biblioteca comunale di Bologna), Cartone LXXXIV, sv. IIg.

⁴⁴ “Život i apostolsko djelovanje sv. Ćirila i Metoda“, korizmena poslanica, 1881. Marin Srakić i Ankica Landeka (ur.), *Josip Juraj Strossmayer biskup Bosanski ili Đakovački i Srijemski. Sve za vjeru i Domovinu, I/ Korizmene i prigodne poslanice i okružnice, 1874.-1875.*, Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2015., str. 300.

3. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* IV(1889).
4. *Glasnik Biskupija Bosanske i Srijemske* II(1891).
5. *Katolički list*, 46(1886).
6. *Acta Sanctae Sedis*, Roma: Ex Typographia Polyglotta S.C. de Propaganda Fide, 1880, vol. XIII(1880).
3. Bénichou, Paul, *Il tempo dei profeti*, Bologna: Il Mulino, 1997.
4. Cepelić Milko - Pavić Matija, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakački i sriemski, god. 1850-1900*, Zagreb: Dioničke tiskare, 1900-1904.
5. Čečatka Antun, *Viđenje Crkve J. J. Strossmayera (1815.-1905.)*, Đakovo, Teologija, 2001.
6. Damjanović Dragan, “Nacionalne ideologije i umjetnost u 19. stoljeću na primjeru fresaka u apsidama đakovačke katedrale”, *Društvena istraživanja*, Vol. 18-br. 3/101 (2009), str. 461-478.
7. Del Zanna Giorgio, *Roma e l'Oriente, Leone XIII e l'Impero ottomano (1878-1903)*, Milano: Guerini e Associati, 2003.
8. Esposito Rosario, *Leone XIII e l'Oriente cristiano*, Roma: Edizioni Paoline, 1960.
9. Lamennais Félicité Robert, *Des progrès de la révolution et de la guerre contre l'Église*, Paris: De Belin-Mandar et Devaux, 1829.
10. Mirjana Gross, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb: Globus, 1992.
11. Moro Dušan, *Teološki hod ekumenizma u XX. stoljeću. Konferencije 'Vjera i ustrojstvo', protagonisti i poteškoće*, Split: Služba Božja, 2009.
12. Popović Mihailo, *Istoriska uloga srpske crkve*, Beograd: Nova štamparija 1933.
13. Said Edward W., *Orijentalizam*, Zagreb: Konzor, 1999.
14. Slišković, Slavko, “Strossmayer promicatelj europskog jedinstva”, *Croatica Christiana Periodica*, br. 56 (studeni 2005), str. 209-220.
15. Smičiklas Tade, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi, govori, rasprave i okružnice*, Zagreb: JAZU/Tisak Dioničke tiskare.
16. Srakić Marin i Landeka Ankica (ur.), *Josip Juraj Strossmayer biskup Bosanski ili Đakovački i Srijemski. Sve za vjeru i Domovinu, I/Korizmene i prigodne poslanice i okružnice, 1874.-1875.*, Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, 2015.
17. Šanjek Franjo, “Pape, slavenski apostoli i ćirilometodska baština u Hrvata”, *Bogoslovska smotra*, Vol. 51-n.1 (Svibanj 1981.), str. 1-17.
18. Šišić Ferdo (ur.), *Korespondencija Franjo Rački-Josip Juraj Strossmayer*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1933.
19. Šuljak Andrija, “Kult Majke Božje u pastoralnom djelovanju biskupa Josipa Jurja Strossmayera”, *Diakovensia* 1(1993), str. 108-121.

20. Šuvalov [Schouvaloff]Gregorij Petrov, *Ma Conversion et ma vocation*, Paris: Téqui.
21. Tomljanovich William Brook, *Biskup Josip Juraj Strossmayer, Nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti (HAZU)-Dom i svijet, 2001.
22. Tomljanovich William Brook, "Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.)", *Liberalna misao u Hrvatskoj*, (ur.a Andrea Feldman, Vladimir Stipetić e Franjo Zenko), Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, 2000, str. 69-88.
23. Tondini Cesare, *Études sur la question religieuse de Russie, Deuxième étude, Le pape de Rome et les papes de L'Église orthodoxe d'Orient*, Paris: E. Plon et Cie, imprimeurs- éditeurs, 1876.

AN ATTEMPT OF RECONCILIATION: JOSIP JURAJ STROSSMAYER AND THE REFORMED UNIONISM IN THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY

Abstract

A propensity toward a return to the unified Church arose with a renewed enthusiasm in the 19th century, at the moment of encounters and conflicts with national states and modern ideas (rationalism, liberalism, socialism, and communism) that had questioned the authority and structure of the Catholic Church. The loss of secular powers moved the Vatican in the direction of remodeling its role toward a universal perspective and building the relations with contemporary society. Notwithstanding the fact that the 19th-century Unionism was often burdened with centennial prejudices and the lack of appropriate doctrinary knowledge, certain schools of thought have been developed in the Catholic world that were in opposition to the mainstream positions of the Roman Curia. These schools of thought led to a different form of unionism (the so-called Reformed Unionism). The basic characteristic of this movement was a different view on the Orthodox Christians who were not considered schismatics and heretics but as separated brothers. Within the movement, one person stands apart: Josip Juraj Strossmayer. Strossmayer's activity, thanks to his cosmopolitan education and connections with the persons close to Cyril and Methodius' vision, was marked by the ideas of the development of knowledge and surmount of mutual differences between the Churches, considering this ideas as the basic road toward reunification. At the end, Strossmayer's activity is an example of success in reaching an agreement within Unionism not only with other Christian churches but also with a modern society.

Key words: Bishop J. J. Strossmayer, unionism, liberalism, 19th century, relationship between church and state

doc. dr. sc. Rosana Ratkovčić
Umjetnička akademija
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Pregledni rad

OD ISTRE DO SLAVONIJE, GLAGOLJSKA PISMENOST I SREDNJOVJEKOVNO ZIDNO SLIKARSTVO

Glagoljska je pismenost od 11. do 14. stoljeća obuhvaćala primorski dio Hrvatske; Istru, Kvarnerski bazen, Krk i Cres. Glagoljski natpisi s potpisom majstora i datumom dovršenja zidnih slika mogu se vidjeti u crkvama sv. Katarine u Lindaru, sv. Jurja u Plominu, sv. Vida u Pazu i sv. Trojstva u Hrastovlju. Također je na istarskim srednjovjekovnim zidnim slikama prisutan veliki broj glagoljskih grafita. Od 15. stoljeća glagoljska pismenost proširila se i u unutrašnjost. Glagoljski grafiti pronađeni su na zidnim slikama u Petrovini, Ozlju i Trgu, a u Zadobarju glagoljicom je napisana godina dovršenja zidnih slika. Kako je većina lokaliteta sa zidnim slikama na ovom području pripadala frankopanskim posjedima, možemo pretpostaviti da je prisutnost glagoljice u vezi sa širenjem u unutrašnjost posjeda ove plemićke obitelji i njihovim pokroviteljstvom u narudžbi zidnih slika. Na području Slavonije glagoljski grafiti pronađeni su na zidnim slikama u crkvi sv. Martina u Lovčiću i sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu. Na širem području Posavine zabilježeno je još nekoliko nalaza glagoljskih natpisa čije prisustvo vjerojatno upućuje na postojanje glagoljske pismenosti i na ovom području. Ova mogućnost nije do sada znanstveno istražena i obrazložena pa za sada ostaje kao zanimljiva ideja o kojoj će više reći buduća istraživanja.

Ključne riječi: glagoljica, srednjovjekovno zidno slikarstvo, Istra, Hrvatsko primorje, Slavonija

Glagoljsko pismo stvoreno je u 9. stoljeću od slavenskih apostola i svetaca Konstantina i Metodija, kada su prevodili Bibliju na staroslavenski jezik, slovima koja su mogla zabilježiti tada još divlje i nezapisane glasove slavenskog jezika. Poznato je da je biskup Strossmayer bio veliki poštovalac rada Ćirila i Metodija i da je iskazivao ponos zbog toga što je bio Metodijev nasljednik na biskupskoj stolici Đakovačko-srijemske biskupije. Zbog toga smo smatrali da je primjereno na znanstvenom skupu posvećenom Strossmayerovu životu i radu predstaviti temu povezanu s baštinom glagoljske pismenosti.

Glagoljica koja se „u europskoj kulturi ranog srednjeg vijeka pojavila kao

najrevolucionarnija teorija svoga vremena, kao nova filozofija kulture i političke akcije, a ne samo kao prosto pitanje pisma“,¹ osporavana je i zabranjivana, prihvaćana i slavljena, da bi se konačno zadržala u upotrebi jedino na malenom prostoru života hrvatskog seoskog stanovništva, u Istri i Kvarnerskom zaljevu, kao jedini oblik u kojemu se tijekom srednjeg vijeka odvijala cjelokupna pismenost ovih krajeva.

Glagoljaški svećenici na području Istre i Kvarnerskog zaljeva, nositelji pismenosti na narodnom jeziku, sačuvali su tada i za dugo vremena, jedini u katoličkoj Europi, svoj jezik u crkvama. Oni su bili jedini predstavnici crkve u ovim krajevima, prepušteni sami sebi, slobodni da u svoje spise unose elemente živog narodnog govora, tako da se „narodni jezik u pučkom, čakavskom izgovoru upotrebljavao u književne svrhe već u 13. i 14. stoljeću.“² Istra je tijekom srednjovjekovnih stoljeća bila središte književne djelatnosti na hrvatskom jeziku, ostvarene prevođenjem i prepisivanjem osnovnih tekstova ovog doba, sabiranih u zbornicima, tipičnoj srednjovjekovnoj književnoj formi, gdje se jedan do drugog nalaze tekstovi raznih sadržaja; poučnih i zabavnih, duhovnih i apokrifnih, uz molitve, recepte i savjete.

Strossmayerovo sudjelovanje te njegove ideje i prijedlozi o reformama i posuvremenjivanju crkve izneseni na Prvom vatikanskom koncilu (1869. - 1870.) smatraju se pretečom Drugog vatikanskog koncila, održanog gotovo stotinu godina kasnije (1962. – 1965.). Na Drugom vatikanskom saboru, između ostalog, donesena je odluka da se upotreba latinskog jezika u liturgiji zamijeni upotrebom narodnog govornog jezika. Jedini su u cijeloj Europi do Drugog vatikanskog koncila liturgiju na narodnom, govornom jeziku održavali samo glagoljaški svećenici. U Strossmayerovoj naklonosti prema djelovanju Ćirila i Metodija i njegovim naprednim idejama iznesenim na Prvom vatikanskom saboru pronašli smo ishodište za istraživanje prisutnosti glagoljske baštine na srednjovjekovnim zidnim slikama na području koje se pruža od Istre, preko Gorske Hrvatske, sve do Slavonije.

Osim što je tijekom srednjovjekovnih stoljeća Istra bila središte književne djelatnosti na hrvatskom jeziku, poznata je i bogata istarska baština srednjovjekovnog zidnog slikarstva. Na nekima od ovih zidnih slika sačuvani su glagoljski natpisi s potpisima majstora i datumima dovršenja zidnih slika. Ovakvi glagoljski natpisi mogu se vidjeti u crkvama sv. Katarine u Lindaru, sv. Jurja u Plominu, sv. Vida u Pazu i sv. Trojstva u Hrastovlju. Drugi vid glagoljske baštine povezane s istarskim srednjovjekovnim zidnim slikama predstavljaju grafiti koje su posjetio crkve bilježili na zidnim slikama, najčešće nekim oštrim predmetom urezani u površinu zidne slike, s različitim sadržajima, od potvrde prisutnosti, komentara prizora predstavljenih na slikama, do osobnih poruka.

Najupečatljiviji je glagoljski grafit pronađen na istarskim zidnim slikama *Ročki glagoljski abecedarij* iz crkve sv. Antuna u Roču, sa slovima glagoljske azbuke uparanim na poprečnu traku posvetnog križa na južnom zidu lađe. Branko Fučić smatra da se

¹ Zvane Črnja, “Istra u središtu glagoljizma”, *Bulletin JAZU*, 1 (1977), ser. 3, s.a, str. 74.

² Josip Hamm, “Glagoljizam i njegovo značenje za Južne Slavene”, *Slavia*, 2 (1956), str. 317.

prema paleografskim karakteristikama slova grafit može datirati na početak 13. stoljeća,³ te ističe i kako je izuzetna dokumentarna važnost Ročkog abecedarija u tome što ga nije prepisivala tuđa i nenavikla ruka iz nekog predloška, već ga je izravno na crkveni zid bilježila izvježbana ruka samoga glagoljaša.⁴

Slika 1. Roč, crkva sv. Antuna, južni zid lade, detalj posvetnog križa na kojem je ugreben grafit – Ročki glagoljski abecedarij, preuzeto iz: Branko Fučić, „Ročki glagoljski abecedarij“, *Slovo*, 1976.

Na zidnim slikama u crkvi sv. Jeronima u Humu nalazi se grafit koji se može smatrati jednim od najstarijih hrvatskih glagoljskih natpisa. Zidne slike u crkvi sv. Jeronima ističu se visokom likovnom vrijednosti i prvi su poznati spomenik srednjovjekovnog zidnog slikarstva duboko u unutrašnjosti poluotoka, na području koje je u srednjem vijeku bilo naseljeno isključivo slavenskim stanovništvom. Zidne slike s prizorima Kristološkog ciklusa pripadaju bizantsko romaničkom stilu, a mogu se datirati u drugu polovicu 12. stoljeća.⁵ Glagoljski grafit nalazi se uparan na oslikanom zidu apside, desno uz oltar, a predstavlja evidenciju humskog popa glagoljaša o trideset održanih misa za pokoj duše nekog kovača Martina.⁶ Na osnovi paleografske analize Branko Fučić datira ovaj grafit u 12. stoljeće, u skladu s vremenom datiranja zidnih slika.⁷

U crkvi sv. Katarine u Lindaru nalazi se prikaz Živog križa, jedinstven u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu Istre.⁸ Ikonografskom temom Živog križa, gdje se krakovi križa s razapetim Kristom pretvaraju u ruke što svojim postupcima tumače

³ Branko Fučić, „Ročki glagoljski abecedarij“, *Slovo*, 1976, str. 199.

⁴ B. Fučić, Ročki glagoljski abecedarij, str. 200.

⁵ Branko Fučić, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo*, 21 (1977), str. 253.

⁶ Isto, str. 253.

⁷ Isto, str. 254.

⁸ Branko Fučić (*Srednjovjekovno zidno slikarstvo u Istri*, Disertacija, Strojopis, Rijeka-Ljubljana, 1964, str. 238-239) navodi osamnaest poznatih primjera ove ikonografske teme u europskoj srednjovjekovnoj umjetnosti, gdje zidna slika u Lindaru spada među najranije. On također smatra da je tema „Živog križa“ prenesena u Istru iz umjetnosti gornjotalijanskog područja, posredstvom minijature iz nekog iluminiranog rukopisa koji pripada tipu Tacuinum sanitatis.

značenje Kristove žrtve, vizualnim sredstvima doslovno je predočena pojednostavljena ideja Otkupljenja. Glagoljskim natpisom na svitku unutar kompozicije, datiran je nastanak zidne slike 1409. godine.⁹ Ostali svici također su nosili glagoljske natpise koji su danas potpuno izbljedjeli.¹⁰

U trećoj četvrtini 15. stoljeća u Istri djeluje majstor Albert iz Konstanza, kojem se mogu pripisati zidne slike u crkvi sv. Vida u Pazu, sv. Jurja u Plominu, sv. Jurja u Brseču, a s njegovim djelovanjem povezujemo i zidne slike u crkvi sv. Duha u Balama.¹¹ Majstor Albert potpisao je i datirao zidne slike u crkvi sv. Vida u Pazu, 1461. godine, da bi se ponovo potpisao četrnaest godina kasnije, 1475. godine, na zidnoj slici u crkvi sv. Jurja u Plominu, gdje se potpisuje kao Albert iz Konstanza,¹² otkrivajući nam time mjesto svog podrijetla, gradić Konstanz na Bodenskom jezeru, na granici Njemačke i Švicarske.

U crkvi sv. Vida u Pazu prikazana je Bogorodica na prijestolju okružena likovima sv. Antuna Pustinjaka i sv. Vida, a u podnožju je prijestolja glagoljski natpis koji, osim potpisa majstora Alberta i godine dovršenja zidnih slika, navodi i tadašnje nositelje seoske vlasti, lokalnog feudalnog gospodara Jurija Pazara, župnika Andreja Prašića iz Bužana te seoskog župana Vitka.¹³

Slika 2. Paz, crkva sv. Vida, istočni zid, *Bogorodica na prijestolju*, preuzeto iz: Branko Fučić, *Istarske freske*, Zagreb: Zora, 1963.

⁹ Branko Fučić, *Istarske freske*, Zagreb: Zora, 1963, katalog, str. 10.

¹⁰ Željko Bistronić, Šareni trag istarskih fresaka, Pula: Istarska županija, 2015, str. 95.

¹¹ Rosana Ratkovčić, „Zidne slike u crkvi sv. Duha u Balama“, *Peristol*, 47 (2004), str. 15-24.

¹² Branko Fučić, *Majstor Albert iz Konstanza*, Zagreb-Brseč: HAZU, Udruga Jenio Sisolski, 2000, str. 14-15.

¹³ Transkripciju glagoljskog natpisa na podnožju Bogorodičina prijestolja Branko Fučić navodi u katalogu monografije *Istarske freske* (Zagreb: Zora, 1963, str. 13). Također i u Branko Fučić, *Majstor Albert iz Konstanza*, Zagreb-Brseč: HAZU, Udruga Jenio Sisolski, 2000, str. 10.

U crkvi sv. Jurja u Plominu majstor Albert prikazao je zidnu sliku u formi oltarnog poliptiha. Oltarni poliptih, koji predstavlja srednjovjekovnu formu slikarstva na dasci, rijetku u istarskoj sredini, ovdje je ostvaren kao zidna slika, na površini crkvenog zida.¹⁴ U središnjem polju poliptiha nalazi se Bogorodica s Isusom, u bočnim su poljima gornjeg reda likovi sv. Ivana Krstitelja i sv. Ivana Evanđelista, a u donjem su redu polja sa sv. Kuzmom i Damjanom. Na desnoj strani, između polja sa svetačkim likovima, oslikan je natpis hrvatskim jezikom, glagoljskim slovima, a na lijevoj se strani nalazi natpis na latinskom jeziku. Na aureolama sv. Kuzme i Damjana glagoljicom su napisana njihova imena, a sv. Ivan Krstitelj u gornjem lijevom polju nosi svitak ispisani latinskim jezikom. Bogorodica je predočena kako doji Isusa, što je jedinstvena pojava ovog ikonografskog motiva u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu Istre. Majstor Albert u Plominu se potpisuje dvojezično, latinskim i hrvatskim natpisom, glagoljskim slovima, a podatak o podrijetlu majstora Alberta sadrži samo latinski natpis, što pokazuje kako domaći pop glagoljaš koji je vjerojatno ispisao glagoljski natpis nije smatrao značajnim prenijeti i podatak o majstorovu podrijetlu.

Zidne slike u crkvi sv. Marije na Škrlinama u Bermu predstavljaju najznačajnije ostvarenje lokalnog slikarskog smjera, uz koje se grupiraju djela domaćih majstora iz treće četvrtine 15. stoljeća. Natpis nad bočnim vratima južnog zida, gdje je zabilježeno ime majstora Vincenta iz Kastva, datum dovršenja zidnih slika, 8. rujna 1474. godine, kao i naručitelj, beramska bratovština sv. Marije, pročitao je France Stelé 1913. godine.¹⁵ Ovo Steleovo otkriće potkrijepilo je prva pozitivna saznanja o domaćem podrijetlu istarskih kasnogotičkih majstora i od tada se istarsko zidno slikarstvo i u znanstvenoj svijesti usidrilo na domaće tlo.¹⁶

Iako pripada domaćoj sredini, majstor Vincent je zidne slike, naručene od pripadnika iste sredine, izvedene u crkvi gdje se propovijedalo narodnim, govornim jezikom, potpisao na latinskom, na jeziku istarske feudalne gospode, smatrajući da vrijednost njegovog djela prelazi granice pučke umjetnosti. Međutim, brojni grafiti koje su glagoljskim slovima na površinu zidnih slika uparali pismeni pripadnici istarskog puka, svjedoče o prihvaćenosti Vincentovih zidnih slika u domaćoj sredini, a time i o njihovom stvaranju upravo za ovu sredinu.

Drugi kastavski majstor, Ivan iz Kastva, oslikao je crkvu sv. Trojstva u Hrastovlju, na slovenskom teritoriju. Ivan iz Kastva svoje je ime, kao i datum dovršenja zidnih slika, dan sv. Margarete 1490. godine, oslikao dvojezičnim hrvatsko-glagoljskim i latinskim natpisom na južnom zidu lađe, ispod kompozicije Plesa mrtvaca.¹⁷ Na osnovi stilskih

¹⁴ Nova župna crkva sv. Jurja u Plominu nastala je povećanjem i preusmjerenjem prvobitne crkve sv. Marije izgrađene 1474. g. U prostornoj dispoziciji ove prvobitne crkve zidna slika majstora Alberta nalazila se na oltarnom zidu.

¹⁵ Svoje otkriće France Stelé je objavio u članku "Gotske freske v Bermu" *ZUZ*, 3 (1923), str. 156.

¹⁶ Branko Fučić, "Atribucije oko majstora Vincenta iz Kastva", *Bulletin JAZU*, 1 (1977), 1, ser. 3, s. a, str. 37.

¹⁷ Natpis je pročitao Branko Fučić u: „Majstor Ivan iz Kastva i njegova sredina“, *ZUZ*, 5-6 (1959), str. 307.

podudarnosti s djelovanjem Ivana iz Kastva povezuju se i zidne slike u crkvi sv. Stjepana u Zanigradu, nedaleko od Hrastovlja, i sv. Helene u Podpeči, na kraškom rubu istarskog poluotoka.¹⁸

Tijekom srednjovjekovnih stoljeća u Istri se potvrđuje jedinstvena društvena sredina domaćeg slavenskog stanovništva. Jedinstvenost sredine određena je upotrebom narodnog, govornog jezika na kojem se vrši bogoslužje, što prati upotreba glagoljice koja se u to vrijeme zadržala samo na području Istre i nedalekog kvarnerskog prostora. Pučki kolektivi istarskih srednjovjekovnih naselja organiziraju se u bratovštine, zajednice koje se brinu za različite potrebe mještana te zajednički nastupaju kao naručitelji zidnih slika. Istarski pučki kolektivi sami biraju neposredne nosioce vlasti, a svećenici glagoljaši što propovijedaju narodnim jezikom te majstori što izvode zidne slike također potječu iz iste sredine.

Glagoljska pismenost koja je od 11. do 14. stoljeća obuhvaćala primorski dio Hrvatske; Istru, Kvarnerski bazen, Krk i Cres, od 15. stoljeća proširila se i u unutrašnjost. Glagoljski grafiti pronađeni su na zidnim slikama u Petrovini, Ozlju i Trgu kod Ozlja, u Zadobanju je glagoljicom napisana godina koja vjerojatno predstavlja datum dovršenja zidnih slika, a u Sveticama je zabilježen podatak o prisutnosti glagoljaških svećenika. Kako je većina lokaliteta sa zidnim slikama na ovom području pripadala frankopanskim posjedima, možemo pretpostaviti da je pozivanje majstora iz Hrvatskog primorja, kao i prisutnost glagoljice, u vezi sa širenjem u unutrašnjost posjeda ove plemićke obitelji i njihovim pokroviteljstvom u narudžbi zidnih slika.

U župnoj crkvi sv. Petra u Petrovini glagoljski grafiti utvrđeni su na zidnim slikama na sjevernom zidu svetišta.¹⁹ Zidovi svetišta oslikani su prizorima iz ciklusa Kristove Muke, a najraniji grafit je iz 1459. godine predstavlja gornju granicu za datiranje zidnih slika.²⁰ U stilskim obilježjima prizora Kristove Muke u Petrovini primjećuje se dopiranje utjecaja iz drugog smjera, zapadnije u odnosu na utjecaje iz područja srednje Europe koji prevladavaju na zidnim slikama u sjevernijem dijelu Hrvatske. Pozivanje slikara iz zapadnijih krajeva možda možemo povezati s pokroviteljstvom Frankopana čiji posjedi u 15. stoljeću obuhvaćaju i ovo područje. Kao što se sa širenjem frankopanskih posjeda na području kontinentalne Hrvatske širi upotreba glagoljice, što potvrđuju i glagoljski grafiti u Petrovini, tako pokroviteljstvu ove plemićke obitelji možda možemo pripisati i pozivanje majstora iz subalpskog pojasa, bližeg mediteranskom kulturnom prostoru.

U palasu Nikole Zrinskog u Ozlju nalaze se zidne slike s prizorima Bijega u Egipat, Raspeća, Skidanja s križa i Polaganja u grob, na kojima je sačuvan veliki broj glagoljskih grafita. Branko Fučić pročitao je na njima 1528., 1540., 1543., 1548. i 1558. godinu.²¹ Anđela Horvat navodi da je najraniji grafit na zidnim slikama iz 1516. godine, što

¹⁸ Željko Bistrovčić, *Šareni trag istarskih fresaka*, Pula: Istarska županija, 2015, str. 20-36.

¹⁹ Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb: JAZU, 1982, str. 279.

²⁰ Isto, str. 279.

²¹ Isto, str. 273.

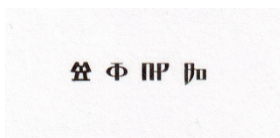
predstavlja donju granicu za datiranje zidnih slika, a to je vrijeme kada su Ozalj držali Frankopani.²²

Prisutnost glagoljskih grafita zabilježena je i na zidnim slikama u kapeli Svih Svetih u Trgu kod Ozlja. Branko Lučić navodi da je prilikom obilaska kapele 10. svibnja 1956. na južnom pročelju naišao na tragove gotičke freske koja vjerojatno prikazuje sv. Martina te da se na čitavoj sačuvanoj plohi freske nalaze ugrebani glagoljski znakovi.²³ Zatim dodaje da bi postojeći fragment trebalo restaurirati, demontirati i prenijeti na odgovarajuće mjesto te da je stvar vrlo hitna jer su na spomenutom objektu zidarski radovi u tijeku pa postoji opasnost da se ona uništi. Zato moli što hitniju intervenciju. U konzervatorskom izvještaju o zidnim slikama u kapeli Majke Božje Snježne u Volavju spominje se da je fragment zidne slike s vanjskog zida kapele Svih Svetih u Trgu skinut i da se nalazi u depou JAZU-a.²⁴ Ovom fragmentu za sada nisam uspjela ući u trag.

Upotrebu glagoljice u Trgu kod Ozlja spominje Radoslav Lopašić i tvrdi da je ona ovdje živjela još u 17. stoljeću.²⁵ Iz kanoničke vizite koju je 1658. godine obavio kanonik i arhidakon gorički Ludovik Vukoslavić saznajemo da su 1658. godine bila u Trgu tri glagoljska i jedan latinski misal.²⁶ Branko Fučić navodi da je u crkvi bila nadgrobna ploča popa glagoljaša Benka Jakovčića, trškog župnika te da orijentaciju za datiranje glagoljskog natpisa pruža podatak da je Benko Jakovčić bio trški župnik 1501-1516.²⁷

U kapeli sv. Antuna u Zadobarju nalazi se najcjelovitiji ciklus srednjovjekovnih zidnih slika sačuvan na području južno od Save. Na oltarnom zidu prikazani su Majestas Domini i likovi apostola, sv. Antun Pustinjak, Navještenje, Imago Pietatis i Kamenovanje sv. Stjepana, a na zidovima lađe su prizori Geneze, Poklonstva kraljeva, Bogorodice Zaštitnice, Raspeća, Pakla i svetačkih likova.

Na desnoj strani apside, ispod lika sv. Andrije apostola, između bordure i oble obrisne linije slikane zavjese, nalaze se glagoljska slova napisana crvenom bojom.

Ovaj glagoljski natpis možemo pročitati kao godinu 1539., koja vjerojatno predstavlja datum dovršenja zidnih slika. U nastavku ovog natpisa nalaze se još neka glagoljska slova koja se zbog oštećenosti ne mogu pročitati. U apside se nalazi i niz

²² Anđela Horvat, *Između gotike i baroka*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 1975, str. 300.

²³ Branko Lučić, *Izveštaj o nalazu glagoljskih zgrafita na gotičkoj fresci južnog pročelja crkve u Trgu kod Ozlja*, 12.5.1956., MK-UZKB/SA-TOZ (Trg)

²⁴ *Volavje, zidne slikarije*, bez potpisa, srpanj 1957., MK-UZKB/SA-TOZ (Volavje)

²⁵ Radoslav Lopašić, *Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice*, Zagreb: Naklada Matice Hrvatske, 1879, str. 109.

²⁶ Isto, str. 109.

²⁷ Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, Zagreb: JAZU, 1982, str. 272.

glagoljskih grafita, potpisa posjetitelja crkve, kakve često nalazimo na istarskim zidnim slikama.

Slika 4. Zadobarje, kapela sv. Antuna Pustinjaka, apsida, glagoljski natpis, snimio Damir Facan-Grdiša

Sličnost s djelovanjem radionice majstora iz Zadobarja nalazimo na slovenskim primjerima iz skupine „hrvatskih“ slikara. Oni pripadaju krugu oko Tome iz Senja koji je potpisao i datirao zidne slike u crkvi sv. Jedrti u Nadlesku pri Ložu.²⁸ Zbog upotrebe glagoljice u Zadobarju možemo pretpostaviti da je širenje glagoljske pismenosti u unutrašnjosti Hrvatske praćeno i dolaskom domaćih majstora zidnih slika, čija je djelatnost u 15. stoljeću dobro poznata na istarskom području. Podatak o primorskom podrijetlu majstora Tome iz Senja potvrđuje pretpostavku o primorskom podrijetlu majstora iz Zadobarja zasnovanu na njegovoj upotrebi glagoljice.

Prema stilskim i morfološkim obilježjima, sa zidnim se slikama u kapeli sv. Antuna Pustinjaka u Zadobarju mogu povezati zidne slike u crkvi sv. Marije u Sveticama. Majstor koji je radio u Zadobarju glagoljicom je napisao godinu 1539. koja se vjerojatno odnosi na datum dovršenja zidnih slika. Donja granica za datiranje zidnih slika u Sveticama je 1541. godina, uklesana na reljefnom okviru kustodije, tako da možemo pretpostaviti da su nakon završetka zidnih slika u Zadobarju isti majstor ili radionica nastavili rad u Sveticama. Anđela Horvat bilježi da su u Sveticama prije dolaska pavlina glagoljali glagoljaši,²⁹ pa možemo pretpostaviti da je upotreba glagoljice u radionici majstora zidnih slika povezana s ovom glagoljaškom tradicijom.

Među prizorima oslikanim u špaletama gotičkih prozora u svetištu prikazan je frankopanski grb, a povezivanje zidnih slika u Sveticama s pokroviteljstvom obitelji Frankopana, krčkih knezova koji svoje posjede tijekom 15. st. šire u unutrašnjosti

²⁸ Janez Höfler, *Srednjeveške freske v Sloveniji, Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo Krajino*, III, Ljubljana: Domovina, 2001, str. 137.

²⁹ Anđela Horvat, *Između gotike i baroka*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 1975, str. 289.

Hrvatske, u skladu je s pretpostavkom o primorskom podrijetlu ove radionice.

Sa zidnim slikama u Zadobarju i Sveticama mogu se pripisati i slabije sačuvani fragmenti u kapeli sv. Marije Snježne u Volavju, župnoj crkvi sv. Martina u Svetom Martinu pod Okićem i sv. Nikole u Žumberku, što upućuje da je zidne slike u ovim crkvama radio isti majstor ili radionica.³⁰ Usporedba sa slovenskim primjerima pokazuje skupinu zidnih slika oko kapele sv. Antuna u Zadobarju kao radove domaće radionice koja dolazi iz Hrvatskog primorja i djeluje u kontinentalnom području Hrvatske i Slovenije.

Frankopani su kao moćna feudalna obitelj sa snažnim političkim vezama i velikim bogatstvom svoju moć potvrđivali i pokroviteljstvom crkava i samostana i s njima povezanom umjetničkom djelatnošću.³¹ Njihovim posjedima širila se upotreba glagoljice čija su rana središta bili prvi frankopanski posjedi u Hrvatskom primorju.³² Glagoljicom napisana godina 1539. na zidnim slikama u Zadobarju, uz podatak o djelovanju majstora Tome iz Senja 1511. godine i njegovih sljedbenika na slovenskom teritoriju, svjedoči o dolasku radionice domaćih majstora iz Hrvatskog primorja. Time možemo pretpostaviti kako Frankopani i narudžbom zidnih slika domaćih majstora pokazuju svoje opredjeljenje u promicanju kulture i umjetnosti ukorijenjene u domaću tradiciju.

Na području Slavonije glagoljski grafiti pronađeni su na zidnoj slici s likom sv. Martina u Lovčiću i na zidnim slikama u crkvi sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu, a na širem području Posavine zabilježeno još nekoliko nalaza glagoljskih natpisa.³³ Pronađeni su na lokalitetu Manastirište, kod Kijevaca, nedaleko od Bosanske Gradiške. U starom gradu Subocki nedaleko od Novske pronađen je kamen s kojeg je 1817. godine požeški župan Čoka prepisao ćirilični natpis u kojem je i nekoliko glagoljskih slova, a natpis je kasnije nažalost izgubljen.³⁴ Na Rudinama je 1955. godine pronađena opeka s vjerojatno glagoljskim slovima, koja se čuva u požeškom arheološkom muzeju.³⁵

Kapela sv. Martina u Lovčiću važna je zbog nalaza romaničkih zidnih slika, fragmentarno sačuvanih u apsidi, najvrijednijih na području kontinentalne Hrvatske. Na sjevernom zidu lađe nalaze se tragovi tri sloja zidnih slika, ali samo je gornji sloj dovoljno sačuvan da bi se djelomično mogao odrediti sadržaj prizora. Na lijevoj je strani visoki lik koji stoji u poluprofilu i blagoslivlja muškarca koji kleči s desne strane. Položaj ruku u gesti blagoslova upućuje da se radi o nekom svecu, vjerojatno sv. Martinu kojem

³⁰ Rosana Ratkovčić, "Zidne slike domaćeg majstora u Zadobarju, Volavju i Sveticama", *Starohrvatska prosvjeta*, 35 (2008), str. 195-208; Rosana Ratkovčić, "Kasnogotičko zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj", *Peristil*, 54 (2011), str. 119-126.

³¹ Vjekoslav Klaić, *Krčki knezovi Frankopani*, Zagreb: Izdanje Matice hrvatske, 1901, str. 95.

³² Diana Vukičević-Samaržija, "Umjetnost kasnog srednjeg vijeka", u *Sveti trag (devetsto godina umjetnosti zagrebačke nadbiskupije 1094-1994.)*, Zagreb: MGC – Muzej Mimara, 1994, str. 157.

³³ Milan Paun, "Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima", *Scrinia Slavonica*, 4 (2004), str. 117-131.

³⁴ Isto, str. 118-119.

³⁵ Isto, str. 119.

je posvećena crkva.³⁶ Na zidnoj slici pronađena su urezana dva glagoljska natpisa.³⁷ U kapeli sv. Martina u Lovčiću, na zidu trijumfalnog luka s desne strane vide se samo tragovi bordure koja je uokvirivala prizor jednakih dimenzija kao i prizor sa svetačkim likom na lijevoj strani. Ispod bordure u dnu prizora nalaze se tragovi natpisa pisanog bosančicom.

Slika 5. Lovčić, kapela sv. Martina, sjeverni zid, glagoljski natpis, preuzeto iz: Milan Paun, "Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima", *Scrinia Slavonica*, 4 (2004)

U crkvi sv. Dimitrija u Brodskom Drenovcu sačuvani su fragmenti zidnih slika s prizorima Poklonstva kraljeva, Raspeća i sv. Dimitrija, zaštitnika crkve, a zidne slike mogu se datirati na kraj 14. ili početak 15. stoljeća.³⁸

Na lijevoj strani zida uz svetište 1989. g. otkriven je u žbuku urezan natpis pisan uglatom glagoljicom: „(S)e pisa ed(a)n člov(ê)k“.³⁹ Natpis je proučio Branko Fučić i datirao ga na početak 15. stoljeća, a kasnije je pretpostavio i mogućnost datiranja u 14. stoljeće.⁴⁰ Godine 1996. pronađeno je još nekoliko glagoljskih grafita uklesanih u kamenje ugrađeno u crkvu.⁴¹ Njihova analiza pokazuje da su nastajali u različitim vremenima, što upućuje da je ovdje postojao glagoljski kontinuitet kroz najmanje dva stoljeća.⁴²

Na crkvenim zidovima, osobito izvana, nalazi se mnoštvo petroglifa, crteža urezanih u kamenu, među kojima se ističe lik jelena s prebijenom kičmom. Ove petroglife spominje

³⁶ Rosana Ratkovčić, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Kultura umjetnosti, 2014, str. 171-172.

³⁷ Milan Paun, "Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima", *Scrinia Slavonica*, 4 (2004), str. 123.

³⁸ Rosana Ratkovčić, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Kultura umjetnosti, 2014, str. 134.

³⁹ Milan Paun, n. dj., str. 120.

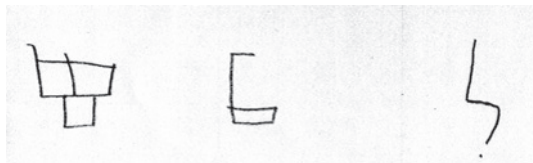
⁴⁰ Branko Fučić je natpis iz Brodskog Drenovca istraživao za Staroslavenski institut, ova istraživanja nisu objavljena jer ih nije smatrao konačnim i pohranjena su u Institutu. Milan Paun (n. dj., str. 120).

⁴¹ M. Paun, n. dj., str. 120.

⁴² Isto, str. 123.

Andela Horvat, s obrazloženjem da ih je neuki narod urezivao u svom praznovjerju.⁴³ U kamenu lijevo od crkvenih vrata urezan je petroglif s motivom tri kralja, uz koji se mogu pročitati i glagoljska slova ČRK, što možda označava godinu 1140.⁴⁴ Ako bi se prihvatilo ovakvo čitanje glagoljskih slova, natpis je oko dvjesto godina stariji od crkve, što otvara mogućnost postojanja starije građevine na ovom lokalitetu.

Slika 6. Brodski Drenovac, Crkva sv. Dimitrija, pročelje crkve, glagoljski natpis, preuzeto iz: Milan Paun, "Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima", *Scrinia Slavonica*, 4 (2004)

U kontinentalnom dijelu Hrvatske prisutnost glagoljske pismenosti utvrđena je na prostoru južno od Save, a može se objasniti širenjem frankopanskih posjeda u unutrašnjost jer je glagoljska pismenost zabilježena na njihovim posjedima u Hrvatskom Primorju. Prisutnost glagoljskih grafita u Slavoniji za sada je neobjašnjena, iako je na širem području Posavine zabilježeno još nekoliko nalaza glagoljskih natpisa. Prisutnost većeg broja glagoljskih grafita i natpisa vjerojatno upućuje na postojanje glagoljske pismenosti i na ovom području. Ova mogućnost nije do sada znanstveno istražena i obrazložena pa za sada ostaje kao zanimljiva ideja o kojoj će više reći buduća istraživanja.

Literatura

1. Bistrotić, Željko, Šareni trag istarskih fresaka, Pula: Istarska županija, 2015.
2. Črnja, Zvane, "Istra u središtu glagoljizma", *Bulletin JAZU*, 1 (1977), ser. 3, s.a, str. 73-81.
3. Fučić, Branko, *Istarske freske*, Zagreb: Zora, 1963.
4. Fučić, Branko, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u Istri*, Disertacija, Strojopis, Rijeka-Ljubljana, 1964.
5. Fučić, Branko, „Ročki glagoljski abecedarij“, *Slovo*, 20 (1976), str. 193-201.
6. Fučić, Branko, "Atribucije oko majstora Vincenta iz Kastva", *Bulletin JAZU*, 1 (1977), 1, ser. 3, s. a, str. 37-45.
7. Fučić, Branko, „Najstariji hrvatski glagoljski natpisi“, *Slovo*, 21 (1977), str. 227-254.

⁴³ Andela Horvat, *Između gotike i baroka*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 1975, str. 84.

⁴⁴ Milan Paun, n. dj., str. 122.

8. Fučić, Branko, *Majstor Albert iz Konstanza*, Zagreb-Brseč: HAZU, Udruga Jenio Sisolski, 2000.
9. Fučić, Branko, *Glagoljski natpisi*, Zagreb: JAZU, 1982.
10. Hamm, Josip, "Glagoljizam i njegovo značenje za Južne Slavene", *Slavia*, 2 (1956), str. 313-321.
11. Höfler, Janez, *Srednjeveške freske v Sloveniji, Okolica Ljubljane z Notranjsko, Dolenjsko in Belo Krajino*, III, Ljubljana: Domovina, 2001.
12. Horvat, Andela, *Između gotike i baroka*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti, 1975.
13. Lopašić, Radoslav, *Karlovac. Poviest i mjestopis grada i okolice*, Zagreb: Naklada Matice hrvatske, 1879.
14. Lučić, Branko, *Izveštaj o nalazu glagoljskih zgrafita na gotičkoj fresci južnog pročelja crkve u Trgu kod Ozlja*, 12.5.1956., MK-UZKB/SA-TOZ (Trg)
15. Paun, Milan, "Glagoljski natpisi u Brodskom Drenovcu i Lovčićima", *Scrinia Slavonica*, 4 (2004), str. 117-131.
16. Ratkovčić, Rosana, "Zidne slike domaćeg majstora u Zadobarju, Volavju i Sveticama", *Starohrvatska prosvjeta*, 35 (2008), str. 195-208;
17. Ratkovčić, Rosana, "Kasnogotičko zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj", *Peristil*, 54 (2011), str. 119-126.
18. Ratkovčić, Rosana, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb: Kultura umjetnosti, 2014.
19. Stelé, France, "Gotske freske v Bermu" *ZUZ*, 3 (1923), str. 156.

FROM ISTRIA TO SLAVONIA, GLAGOLITIC LITERACY, AND MEDIEVAL MURAL PAINTING

Abstract

The Glagolitic alphabet was created in the 9th century by the Slavic apostles Cyril and Methodius. It is known that Strossmayer was a great admirer of the work of Cyril and Methodius, and that he was extremely proud that he had inherited Methodius as the bishop of Đakovo and Syrmia. The Glagolitic literacy from the 11th to the 14th century included the littoral part of Croatia, Istria, Quarnaro Gulf, Krk, and Cres. A rich Istrian heritage of mural painting is well-known. Glagolitic inscriptions signed by the master and the date of completion of mural paintings can be seen in the St. Catherine's Church in Lindar, St. George's Church in Plomin, St. Vitus' Church in Paz, St. Mary's Church in Beram and in the Holly Trinity Church in Hrastovlje. On the Istrian medieval mural paintings, a large number of Glagolitic graffiti, signatures, and messages written by spike by the common people on the painted walls are also present. From the 15th century, Glagolitic literacy spread to the hinterland. The Glagolitic graffiti were found on the mural paintings in Petrovina, Ozalj, and Trg, and in Zadobarje the year of the completion of mural paintings was written in the Glagolitic script. As most of the sites with the mural paintings in this area belonged to the Frankopan estates, we can assume that the presence of the Glagolitic alphabet is in connection with the expansion to the interior of the estate of this noble family, and under their auspices when it comes to the commission of murals.

Key words: Glagolitic alphabet, medieval mural paintings, Istria, Croatian Littoral, Slavonia

Mirna Sabljarić, predavač
Umjetnička akademija
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Pregledni rad

FRANJO Š. KUHAČ: *MI SMO BRAĆO ILIRSKOG. FANTASIE CONCERTANTE ZA GLASOVIR OP. 20 PREUZVIŠENOMO GOSPODINU JOSIPU JURJU STROSSMAYERU*

U drugoj polovici 19. stoljeća u Hrvatskoj se isprepleću životi i djelovanja dvojice Osječana. S jedne je strane bio biskup koji je razvijao kulturni, vjerski i politički identitet voljenoga naroda, a s druge strane znanstvenik i umjetnik koji je djelovanjem u glazbi nastojao isto. Dvojica suvremenika imali su zajedničke panslavenske, ali uvijek hrvatske težnje. Djelovanje na objedinjavanju hrvatske glazbene baštine usmjerit će Kuhača prema J. J. Strossmayeru. Ovaj rad stavlja u odnos autorsku skladbu posvećenu biskupu J. J. Strossmayeru i ukupni odnos dvojice velikana. Analizirat će se klavirska skladba Franje Kuhača *Mi smo braćo ilirskog. Fantasie concertante za glasovir op. 20*, posvećena biskupu Josipu Juraju Strossmayeru. Skladba predstavlja svojevrsnu zahvalu i glazbenu laudu skladatelja Kuhača svome pokrovitelju. Iz načina i stila pisanja skladbe vidljivo je kako je Kuhač u trenutku skladanja bio nadahnut izrazito pozitivnim nastojem prema biskupu. Tonalitet i osnovna tematska građa skladbe upućuju na Kuhačevo poštovanje biskupa. Analizom skladbe, a uz uvažavanje povijesno-kontekstualiziranog odnosa koji je vidljiv iz pisane korespondencije biskupa i Kuhača, argumentirana je teza kako je biskup imao utjecaj i na razvoj ukupnog glazbenog života Hrvata. Biskup Strossmayer nije slovio kao izdašan pokrovitelj glazbe, puno je veću naklonost imao prema drugim granama umjetnosti, ali je svojim novčanim priložima ili riječima podrške Kuhaču, koje je najčešće poticao Franjo Rački, omogućavao Kuhaču materijalnu pa i moralnu podršku u ključnim trenucima. Kuhačev ukupni opus krasi i za hrvatsku klavirsku pedagogiju iznimno djelo: *Prva Hrvatska uputa u glasoviranje za djecu i za odrasle samouke* I i II, čije je primjerke posjedovao i biskup Strossmayer, koji je zbog toga imao saznanja i o klavirskoj pedagogiji svoga vremena. Iako uz Strossmayera uobičajeno vežemo epitet ljubitelja likovne umjetnosti, u odnosu prema Kuhaču biskupa se ipak može gledati i kao pokrovitelja glazbene umjetnosti, osobito ako je ona u službi njegovog naroda.

Ključne riječi: Franjo Kuhač, Josip Juraj Strossmayer, *Mi smo braćo*, narodna glazba, klavir.

Uvod

Promišljati o biskupu Strossmayeru i njegovu značenju u kontekstu glazbene umjetnosti moguće je analizirajući djela i postupke biskupa prema glazbenicima suvremenicima ili prema djelima glazbene umjetnosti s kojima je biskup dolazio u doticaj. Iako uz Strossmayera primarno vežemo druge grane umjetnosti, radom je argumentiran biskupov utjecaj i na razvoj glazbene umjetnosti, posebice ako je glazba imala nacionalni ili religijski predznak. Četvorica velikana hrvatske glazbe 19. stoljeća, suvremenici biskupa Strossmayera, bili su Ferdo Livadić (1799. – 1879.), Vatroslav Lisinski (1819. – 1854.), Ivan pl. Zajc (1832. – 1914.) i Franjo Ksaver Kuhač (1834. – 1911.).

Rad će se baviti odnosom Franje Kuhača i biskupa J. J. Strossmayera, a Kuhač je stavljen u kontekstu skladatelja klavirske glazbe. Klavirska kompozicija posvećena biskupu bit će okosnica prikaza odnosa dvaju Hrvata koji su, svaki u svome području djelovanja, zadužili i obilježili povijest cijeloga naroda.

Za otkrivanje informacija o glazbenicima, glazbenim ustanovama i glazbenim događajima uobičajeno je prvi izvor rekonstrukcija glazbenih događaja ili proučavanje arhivskih dokumenata. Dokumenti su vjerodostojna izvorišta za interpretaciju određenog sadržaja.¹ Zato se i za potrebe ovoga rada i tumačenja odnosa biskupa Strossmayera i Kuhača ponovno iščitavaju dokumenti njihove korespondencije preko kojih će se prikazati kako se biskup, unatoč promjenjivom odnosu i za Kuhača nezadovoljavajućoj financijskoj potpori, uvijek brinuo o Kuhaču i smatrao ga svojim prijateljem. Kuhač se opetovano tijekom cijeloga života obraćao Strossmayeru, često ne tražeći samo novčanu pomoć, čak više tražeći onu moralnu ili kakvu preporuku biskupa za vlastiti rad.

Multitalentirani glazbenik Kuhač je u vremenu biskupovanja Strossmayera proživljavao svoje najplodonosnije i stvaralački najintenzivnije dane. Prvi hrvatski muzikolog uspio je skupiti rijetko veliki opus raznolikih narodnih djela, koja prvi put objedinjuju Hrvatsku glazbenu narodnu baštinu, a djelovanje nije ograničio na sakupljanje hrvatske tradicijske glazbe, već je objedinio i baštinu južnoslavenskih naroda. Kuhačeva ostavština obuhvaća i druge aspekte glazbe; u nasljeđe je ostavio brojna skladateljska djela, prikaze, članke, kritike glazbenih onovremenih zbivanja, biografije skladatelja. O Kuhaču Andreis piše: „Premda je Kuhačev znanstveni interes vrlo širok – njegovi radovi pokazuju da je bio etnomuzikolog, povjesničar, teoretičar i skladatelj – on je ipak u prvom redu istraživač i skupljač narodnih umjetnina. Na području glazbenog folkloru nastala su njegova najznatnija djela, temelj na kojem su dobrim dijelom izgrađena nastojanja mladih pristaša obnovljenoga hrvatskog nacionalnog glazbenog smijera u XX. stoljeću.“²

¹ Vjera Katalinić, „Letters as a Sources for Music Historiography: The Case of the Second Volume of Kuhač's Correspondence“, *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911) Glazbena historiografija i identitet*, (Ur: Vjera Katalinić i Stanislav Tuksar), Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2013, 57 - 66, str. 56.

² Josip Andreis, *Povijest hrvatske glazbe, knjiga 4*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989, str. 258.

Analiza skladbe *Mi smo braćo op. 20* te njezino spominjanje u Kuhačevim pismima bit će okosnica za reinterpetaciju odnosa glazbenika i biskupa.

Prvi dio rada daje kratki prikaz Strossmayera i Kuhača, nakon čega slijedi formalno-interpretativna analiza skladbe *Mi smo braćo. Fantasia concertante za glasovir op. 20*. U posljednjem dijelu rada bit će argumentirana teza kako je biskup Strossmayer cijeloga života bio upoznat s Kuhačevim djelovanjem, razvojem njegova osobnog i profesionalnog života i kako je, koliko su mu biskupske i političke aktivnosti dopuštale, kontaktirao s Kuhačem ili je o Kuhaču bio informiran na različite načine. Elaboracijom tvrdnje kako je Strossmayer u većoj ili manjoj mjeri bio prokuhačevski nastrojen, prikazat će se, unatoč već pomalo uvriježenom stavu kako biskupu glazba nije bila od velikoga značaja, njegovu naklonost glazbeniku. Strossmayer postupcima prema Kuhaču otkriva kako u njegovu radu uočava slične južnoslavenske aspiracije i domoljublje iskazano ukupnim radom u glazbi. Biskupska gesla po kojima je Strossmayer djelovao i za što je živio „*Prosvjetom k slobodi*“ i „*Sve za vjeru i domovinu*“³ prepoznatljiva su i u Kuhačevim djelovanjima. U kontekstu hrvatske glazbene umjetnosti možemo ga karakterizirati jednim od najvećih stvaralaca i osobom čije djelovanje u glazbi i pisanje o glazbi (ili drugim temama) dokazuje kako je Kuhač imao uvjerenja i stavove kao i biskup. Takvoj tvrdnji u prilog ide citat iz Kuhačeva rada: „Znanost i umjetnost mora da je svojina celoga naroda, da služi celomu narodu, ne pako samo jednoj političkoj stranci ili da čak ignorira domovinu.“⁴

Hrvatski sinovi njemačka podrijetla

Biskup J. J. Strossmayer rođen je 1815. godine, a glazbenik Franjo Kuhač 1834. u Osijeku. Osim istog mjesta rođenja, veže ih i slično podrijetlo, koje se odnosi na njihovu nacionalnu pripadnost. Prema akademiku Damjanoviću, Strossmayerova obitelj doselila je iz Gornje Austrije i kroatizirala se,⁵ a akademik Strčić navodi kako mu je majka Hrvatica, a otac njemačkog podrijetla.⁶ Kuhač je podrijetlom iz osječke njemačke obitelji⁷, iako u svome autobiografskom uratku *Moj rad*⁸ navodi „...da se u mojoj kući govorilo samo njemački iako su bili moji roditelji (otac i majka) hrvatskoga porijekla“. Mirjana Škunca navodi „... potomak stare senjske obitelji Kuhačevića, koja je kasnije, nakon

³ Petar Strčić, *Josip Juraj Strossmayer danas*, Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU, Varaždin: 2006, (16 - 17), 103 – 139, str. 121.

⁴ Franjo Kuhač, „Anarkija u hrvatskoj književnosti i umjetnosti“, Zagreb: Nakladom pisca, 1898, str.24. [https://www.academia.edu/6331112/Anarkija_u_hrvatskoj_knji%C5%BEevnosti_i_umjetnosti_Poslanica_umjetni%C4%8Dkim_secesionistima_i_knji%C5%BEevnim_dekadentima_Anarchy_in_Croatian_literature_and_arts_A_manifesto_for_the_artistic_secesionists_and_literary_decadents_\(10.3.2015.\)](https://www.academia.edu/6331112/Anarkija_u_hrvatskoj_knji%C5%BEevnosti_i_umjetnosti_Poslanica_umjetni%C4%8Dkim_secesionistima_i_knji%C5%BEevnim_dekadentima_Anarchy_in_Croatian_literature_and_arts_A_manifesto_for_the_artistic_secesionists_and_literary_decadents_(10.3.2015.))

⁵ Stjepan Damjanović, „Sve za vjeru i domovinu“, *Vijenac*, br. 546, XXIII, (2015), str. 5.

⁶ Petar Strčić, op.cit. str. 105.

⁷ Vidi: Biografija Franje Kuhača <http://www.kuhac.net/index.html> (9.10.2015.)

⁸ Franjo Š. Kuhač, *Moj rad. Popis literarnih i glazbenih radnja od god. 1852—1904*, Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1904., str.15. dostupno na: <http://www.kuhac.net/digiarchive/note/mojrad/index.html> (11.10.2015.)

dolaska u Slavoniju i Ugarsku, germanizirala svoje prezime i pretvorila ga u Koch...“⁹ O Kuhačevoj obiteljskoj povijesti autori pišu na različite načine,¹⁰ a rođeno mu je ime Franz Xavier Koch.¹¹ Osim sličnog, ipak germanskog podrijetla, dvojica suvremenika dijele sličnu političko nacionalnu ideju: procvat jezika, kulture i prosvjete Hrvata, ali i uopće povoljnijeg položaja svih Južnih Slavena u tadašnjoj Monarhiji. Kod Kuhača se isčitava credo, koji podrazumijeva strategije razvoja nacionalne i južnoslavenske glazbe.¹² Nacionalistički je, u odnosu s južnoslavenskim u cilju jačanja nacionalne glazbe, time i kulture (ali i drugih naroda južnoslavenskih) upravo zbog osnaživanja svakog pojedinog naroda u odnosu prema, u Monarhiji dominantnom, njemačkom narodu. Franjo Kuhač bio je mladi od biskupa. U početcima glazbenikova profesionalnog djelovanja, biskup je već imao priznatu i poznatu kleričku i političku karijeru, status mecene i visoki položaj u europskim svjetovnim i crkvenim krugovima. Za pretpostaviti je kako je mladi Kuhač bio svjestan važnosti biskupa i njegovih stavova i zbog toga je u njemu prepoznao osobu za koju je mislio da će imati veliki utjecaj na njegovu budućnost. Vidljivo je to iz pisma koje Kuhač piše¹³ svome bivšem profesoru Carlu Thernu iz Pešte, gdje spominje upravo skladbu *Mi smo braćo*: „Sad sebi dopuštam da Vam, gospodine profesore, prikazem svoju u prethodnom pismu spomenutu transkripciju i da Vas vrlo lijepo zamolim da čitavu tu stvar malo pregledate i, gdje je potrebno, ispravite. O toj će kompoziciji ovisiti da li ću dalje komponirati ili ne. Jer, odlučeno je da bude posvećena slavnom biskupu Strossmayeru (osnivaču slavenske Akademije i glavi nacije). Nađe li kompozicija priznanje, onda će moja budućnost imati čvrsto tlo pod nogama, bude li sažalno odložena na stranu, onda neću doći ni do čega.“ Iz citiranog se dijela pisma iščitavaju dvije važne činjenice: Kuhač se odlučuje skladati kompoziciju koja će biti posvećena biskupu Strossmayeru i Kuhačevo uvjerenje kako je biskup glava nacije koja

⁹ Mirjana Škunca „Franjo Kuhač kao muzički historičar, Zagreb: Rad JAZU, knj. 351, 1969., str. 287-324. Škunca tvrdi kako je Kuhač hrvatskog podrijetla, međutim, to ne odgovara istini. Branko Rakijaš, *Franjo Ks. Kuhač život i rad*, Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske, 1874., str.10.: „Moram odmah napomenuti da se Kuhačevi biografi u mnogo čemu razilaze tako da je nastala opća pometnja, osobito u djelima Antonije Kassowitz-Cvijić i Milana Grlovića. U tome je i Kuhačeva krivnja, jer je dozvolio da se još za njegova života objavljuju netočni podaci, osobito s obzirom na njegovo hrvatsko porijeklo.“

¹⁰ Franjo Ksaver Kuhač, *Korespondencija I/1(1860-1862)*, (ur. Ladislav Šaban), Zagreb: JAZU, Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju, Zavod za muzikološka istraživanja, 1898., str. 5 i 6. Napomena: U uvodniku Ladislav Šaban rasvjetljuje enigmu o Kuhačevoj obiteljskoj povijesti. „Sve do dolaska u Zagreb (1871.) Kuhač se iskazivao kao sin njemačkih roditelja... Nakon Kuhačeva preseljenja u Zagreb, očito pod utjecajem prijatelja-istomišljenika u novoj sredini, započinje se zamjećivati izvjesno skretanje u iskazu o podrijetlu njegove obitelji i javljaju se ubrzo prvi obrisi negiranja svog njemačkog podrijetla.“

¹¹ Napomena: Kuhačevo srednje ime mijenjalo se tijekom vremena: ili ga se naziva Franjo Žaver Kuhač – Antonija Kassowitz-Cvijić, Franjo Ksaver Kuhač – Branko Rakijaš, a sam Kuhač se na naslovnici svoga djela *Moj rad* potpisuje sa srenjim imenom Š. što znači Šaver, a na izdanju nota koje koristimo u ovome radu naziva se Franjo Šaverio Kuhač. U današnje vrijeme uobičajeno je govoriti Franjo Ksaver Kuhač.

¹² Tanja Marković, *Franjo Kuhač i zamisao o zemljovidu Južnoslavenske glazbene kulture*, ARMUD 6 44/2 (2013) str. 237-255.

¹³ Franjo Ksaver Kuhač, *Korespondencija I/1*, op.cit. str. 88.

Napomena: Navod je prijevod pisma s njemačkog jezika, poslanog iz Osijeka 17. 12. 1862. naslovljeno na: Carl Thern, profesor Konzervatorija, Budim, Christinenstadt, Blocksberggasse. Thern je bivši Kuhačev profesor kojega je Kuhač zamolio korekturu skladbe *Mi smo braćo*.

može odrediti sudbinu njegovoga daljnega profesionalnoga usmjerenja. Afirmacijom skladbe *Mi smo braćo*, koja ima veliku povijesnu vrijednost, želi se aktualizirati odnos biskupa prema Kuhaču i deargumentirati teza kako je biskupu glazbena umjetnost bila podređena ostalim umjetnostima.

Mi smo braćo, Fantasie concertante za glasovir, op.20

Slika 1. Naslovnica tiskane skladbe *Mi smo braćo*

Kuhač skladbu prvi put spominje u pismu prijatelju „Ako bi zaista imao tako veliku volju raditi skupa samnom, poslat ću Ti jednu slavensku melodiju, uz koju sam već napravio nekoliko varijacija. Volio bih da to ima poznati oblik „*transkripcije*„. Da bi to postalo nedostaje još jedan veći uvod, spojke itd. Ako dakle hoćeš na tome raditi, izvoli samo reci, ja ću Ti poslati...“¹⁴ U ranije citiranom pismu učitelju Thernu¹⁵ pita smije li mu poslati jednu transkripciju na korekturu, a u sljedećem nastavlja: „...usrdno Vas molim da transkripciju popravite i da pritom budete bezobzirni. Rukopis nemojte štedjeti, nego križajte ili dopisujte kako Vam drago. I sam uviđam da se na mnogim mjestima osjećaju prilični nedostaci i priznajem da je ruka još preslaba da otkloni nedostatke. Tako npr. nisam jako zadovoljan sa završetkom prve varijacije kao i sa završetkom F-dur varijacije s prelaznom pasažom itd.itd.“¹⁶

Kuhač spominje skladbu i u pismu stricu u Pešti: „Već sam komponirao više komada za klavir i predao ih javnosti u Beču, Pešti i Osijeku. Budući da su moje kompozicije naišle na prilično odobravanje, tom sam se poslu predao s punom ozbiljnošću. Ovaj čas radim na jednoj slavenskoj fantaziji koju želim posvetiti Njegovoj preuzvišenosti

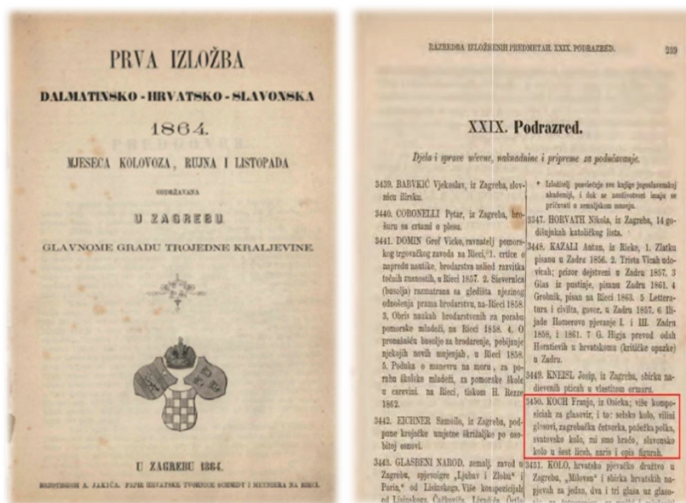
¹⁴ F. K. Kuhač, *ibid.* str.74, Pismo prijatelju Anton Siposu, pijanistu u dvorcu grofice Auguste Teleky, Szirák, županija Nógrádszk, Osijek, 20. 3.1861. , prijevod, str. 74

¹⁵ F. K. Kuhač, *ibid.* str. 87, Pismo prof. Carlu Thernu, u Peštu, Osijek, 28. 10. 1862. prijevod, str. 87

¹⁶ F. K. Kuhač, *ibid.* str. 88. Pismo prof. Carlu Thernu, u Budim, Osijek, 17.12. 1862. prijevod, str. 88

biskupu Strossmayeru iz *Dakova*.¹⁷ Iz izvadaka pisama koje je pisao Kuhač vidljivo je kako je skladba nastajala tijekom tri godine. Dostupni su podatci i argument kako je Kuhaču u trenutku skladanja ova skladba bila *magnum opus*. Takva je tvrdnja zasnovana na gore prikazanim podacima, koji potvrđuju kako i koliko je o skladbi promišljao, želio ju dati sustručnjacima na uvid i korekciju, a vremenski raspon od kada ju prvi put spominje u pismima do vremena kada je skladba prezentirana javnosti pokazuje da se njome bavio gotovo dvije godine. Kako je riječ o formi klavirske minijature sadržajno je trebala biti vrhunsko djelo. Gore navedeni izvadci iz pisama potvrđuju su kako je imao velike planove vezane uz Strossmayera i da je od njega očekivao pokriće te je otkrio osobnu želju postati biskupov štićenik. O javnosti predstavljenoj skladbi u 1864. godini postoji pisani trag u katalogu Prve dalmatinsko-hrvatsko-slavonske izložbe u Zagrebu.¹⁸

Slika 2. Naslovnica i dio kataloga s izložbe u Zagrebu

Prije formalno-interpretativne analize skladbe potrebno je rasvijetliti naziv skladbe. U dostupnim se podacima skladba opusa 20 na različitim mjestima različito naziva.¹⁹

¹⁷ Kuhač, Korespondencija I/2, Pismo br. 163 stricu Filipu Kochu u Pečuh, Dom za bolesne svećenike, Osijek, 24. 2. 1863. prijevod str. 64

¹⁸ Vidjeti u: Prva izložba dalmatinsko – hrvatsko – slavonska 1864. mjeseca kolovoza, rujna i listopada održavana u Zagrebu glavnome gradu Trojedne Kraljevine, gdje se pod odjeljkom *Izkaz izložiteljima i njihovih izložakah nalazi Razredba izložbenih predmeta XXIX. Podrazred: Diela i sprave učevne, naknadnine i pripreme za podučavanje.* Pod izložbenim brojem „3450 KOCH Franjo iz Osieka; više kompozicija za glasovir, i to: selsko kolo, vilini glasovi, zagrebačka četvorka, požeška polka, svatovsko kolo, mi smo braćo, slavonsko kolo u šest lica, narish i opis figura.“

Preslika Knjižice izložbe, dostupna na: [https://www.academia.edu/6593610/Prva_izlo%C5%BEBa_dalmatinsko-hrvatsko-slavonska_1864_mjeseca_kolovoza_rujna_i_listopada_odr%C5%BEana_u_Zagrebu_glavnom_gradu_Trojedne_Kraljevine_The_first_Dalmatian-Croatian-Slavonian_exhibition_1864_in_the_months_of_August_September_and_October_held_in_Zagreb_the_capital_of_the_Tripartite_Kingdom_\(10.5.2015.\)](https://www.academia.edu/6593610/Prva_izlo%C5%BEBa_dalmatinsko-hrvatsko-slavonska_1864_mjeseca_kolovoza_rujna_i_listopada_odr%C5%BEana_u_Zagrebu_glavnom_gradu_Trojedne_Kraljevine_The_first_Dalmatian-Croatian-Slavonian_exhibition_1864_in_the_months_of_August_September_and_October_held_in_Zagreb_the_capital_of_the_Tripartite_Kingdom_(10.5.2015.))

¹⁹ Za naslov ovoga rada koristi se originalan naslov kakav je u djelu *Moj rad*. Autorica je konzultirala i autograf koji se nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu pod signaturom HR-HDA-805. Franjo

Hrvatski naziv u tiskanom izdanju glasi: „Mi smo braćo“ Fantasie concertante za glasovir op. 20 gdje se nalazi i posveta: „*Za glasovir sastavio a Preuzvišenomo gospodinu Josipu Jurju Strosmajeru vladici Srijemskomu i Bosanskomu Nj. Veličanstva tajnomu savjetniku utemeljitelju jugoslavjanske akademije itd. itd. sa dubokim počitanjem posvetio Franjo Šaverio Kuhač djelo 20.*“ Međutim, otisak ima i njemački naziv iste kompozicije, koji nosi naslov „Brüder, wir sind Slaven“ i nije jednak hrvatskom naslovu. Postoji još jedan naziv koji pokazuje nekonzistentnost imena skladbe. Kuhač u djelu *Moj rad*,²⁰ *Popis mojih štampanih kompozicija*²¹ pod 11 navodi skladbu: „*Mi smo braćo ilirskog. Fantasia concertante za glasovir op. 20* naklada C. A. Spine u Beču, 1865. Godine.“²² U autografu skladbe, koji se nalazi u Državnom arhivu Hrvatske, naziv je Mi smo braćo. Neujednačenost naziva pokazuje kako je tijekom priređivanja za tisak i kod uvođenja u kataloge došlo do diskrepance. Kako je riječ o skladbi koja je nastala kao klavirska obrada poznate pjesme *Himna ilirska*,²³ vjerojatno je Kuhač tijekom godina, a pod utjecajem političkih aktualnosti, na ovaj način u vlastitom popisu skladbi htio naglasiti na koga se točno odnosila sintagma *Mi smo braćo*.

Program narodne glazbe

Kuhač zastupa stav kako je svakom autoru dužnost koristiti napjeve nacionalne glazbe i skladati kompozicije na osnovi poznate, narodne melodije. „Upravo u umjetničkoj glazbi izgrađenoj na elementima folklora Kuhač prepoznaje snažno sredstvo identifikacije nacije i iskaza nacionalnog identiteta.“²⁴ On u svojim muzikološkim radovima opetovano ističe potrebu razvoja narodne glazbe pojedinog naroda. Takva ideja počiva u uzoru kojega Kuhač ima u Ilirskom pokretu, u čijem je osvitu rođen.²⁵ O stvaranju hrvatske narodne glazbe²⁶ odnosno, komponiranju glazbe na narodne melodije piše: „Za umjetničku glazbu jesu pučke melodije ono, što su rieči, izreke i fraze pučkog govora za literarni jezik kojega naroda. Stari glazbeni ishitrioci, ili ako ćemo, stari uglazbatelji ili kompozitori uzeli su melodijske fraze isto tako od puka, kako su uzeli

Ksaver Kuhač, svežanj 28 (Kroatische underbische musikstücke), prilog 12 (Kuhač, Franjo Šaverio, Mi smo braćo, rukopis) koji će biti detaljnije objašnjen kasnije.

²⁰ Franjo Kuhač, op.cit. str.44

²¹ Franjo Š. Kuhač, loc.cit.

²² U djelu *Moj rad*, sam Kuhač u popisu svojih tiskanih kompozicija navodi kako je skladba nastala 1865. godine, međutim, uvidom u tiskane note dolazi se do podatka kako je skladba nastala između 1862. i 1864. godine, jer je na naslovnici skladbe napisano kako je osvojila zlatnu kolajnu na izložbi 1864. godine u Zagrebu. U autografu skladbe koji se nalazi u Državnom arhivu Hrvatske u zbirci Kroatische underbische Musickstücke ne postoji podatak o datumu zapisivanja skladbe niti bilo koji podatak kojim bi se utvrdilo kada je skladba točno nastala.

²³ Franjo Kuhač, *Južno – slovjenske popievke V. knjiga*, (ur. Božidar Širola i Vladoje Dukat) Zagreb: JAZU, 1941.

²⁴ Koraljka Kos, „Franjo Ksaver Kuhač i hrvatska glazba njegova vremena“, *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911) Glazbena historiografija i identitet*, (Ur. Vjera Katalinić i Stanislav Tuksar), Zagreb: 2013, Hrvatsko muzikološko društvo, 13-26, str. 15

²⁵ Koraljka Kos, ibid. str. 13.

²⁶ Koraljka Kos, ibid. str. 15.

pisci jezične fraze“.²⁷

Kuhaču je narodna glazba bila izvor za skladanje vlastite glazbe, a ovdje analizirana skladba primjer je takve vrste skladanja: poznatu melodiju pučke popijevke koristio je kao temelj, osnovni motiv, točnije glazbenu temu, koja je okosnica cijeloga djela. U godinama Kuhačeve prve mladenačke zrelosti, preporodni su zanosi već bili prošlost, koju će on kasnije sustavno otkrivati u susretima sa svjedocima preporodnih zbivanja.²⁸ Upravo u razvoju narodne glazbe i u svim akcijama koje je poduzimao tijekom cijeloga života, Kuhač daje svoj doprinos kulturnoj, ali i cjelokupnoj hrvatskoj povijesti.

Njegov program „hrvatske narodne glazbe“ svakako je potaknut i političkim prilikama u doba borbe za hrvatsku kulturnu i političku samosvojnost.²⁹

Koristeći poznatu pučku popijevku, Kuhač je upravo u skladbi *Mi smo braćo* svoj program narodne glazbe provodio u praksi. Osnovna je tema skladbe već spomenuta popijevka *Himna ilirska*, napisana na domoljubni tekst. O Kuhačevom programu hrvatske narodne glazbe Kos kaže kako je „potaknut i političkim prilikama u doba borbe za hrvatsku kulturu i političku samosvijest.“³⁰ Kuhač je skladbu koju posvećuje biskupu Strossmayeru, skladao na temu popularne popijevke, čiji tekst je izrazito prohrvatski i proilirski nastrojen. *Himna ilirska* nalazi se u zbirci Južno-slovsjenske narodne popievke, knjiga 5. u dijelu *Popijevke patriotične*, pod rednim brojem 1605.

Slika 3. *Himna ilirska*³¹

4. (1804) *Himna ilirska*
 Je Otkriven u Rimu
 Napisao Milan Trupeljak god 1804
 Largo assai $\text{♩} = 44$

4 $\text{♩} = 44$

5

1) U originalu: krasa, nava, upera.

2) U originalu: Sava.

²⁷ Franjo Ksaver Kuhač, „Dvije rasprave: Zadaća melografa i Vriednost pučkih popievaka“, Zagreb: Preštampano iz Viena, 1892, str.36 i 37.

²⁸ Koraljka Kos, op.cit.13

²⁹ Koraljka Kos, op.cit.15

³⁰ Koraljka Kos, loc.cit.

³¹ Preslikano iz: Franjo Š. Kuhač, *Južno-slovsjenske narodne popievke V.knjiga*, (ur. Božidar Širola i Vladoje Dukat), Zagreb: JAZU, 1941, str. 4,5.

U zbirci se pojavljuju dvije inačice pjesme spjevane na isti tekst; Topalovićeveva³² iz Osijeka 1840. godine i klerika Mije Hajka 1842. godine iz Zagreba.

Kuhač se pri skladanju glasovirske fantazije koristio verzijom pjesme iz Osijeka. Važno je uočiti kako Kuhač odabire upravo inačicu Strossmayerova prijatelja, svećenika Topalovića. Originalan zapis popijevke je u F-duru, ali skladatelj mijenja tonalitet i kod transkripcije za glasovir odlučuje se za A-dur. Promjena originalnog tonaliteta u A-dur je opravdana, jer pri skladanju za glasovir nije morao voditi računa o vokalnim mogućnostima izvođača i skladbu je mogao transponirati u bilo koji tonalitet.

Analiza skladbe

Kompozicija je skladana u obliku fantazije.³³ Kuhač je sklon tumačenju glazbe emotivističkom teorijom³⁴ po kojoj se traži podudarnost između govornog i glazbenog jezika pa, sukladno tomu, traži u glazbi izraz, izražajnost i ocjenjuje „karakter“ i „karakteristike“ pojedinih skladbi.³⁵ Zbog himničnog karaktera uvoda, koji je po svome sadržaju drukčiji od ostatka skladbe, kompozicija se može karakterizirati kao lauda biskupu, jer ostavlja dojam svečanosti, raskošnosti. Šest varijacija koje slijede u mnogim dijelovima podsjećaju na etide Carla Czernya³⁶ s čijim djelom se Kuhač upoznao tijekom školovanja u Weimaru i Pešti.³⁷

³² Josip Šarčević, „Biografije - Mato Topalović“, Hrvatski povijesni portal, <http://povijest.net/mato-topalovic/> (10. svibnja 2015.)

³³ Skladatelj u fantaziji ponekad koriste oblike apsolutne glazbe, ovdje temu s varijacijama u slobodnijem obliku. Transkripcija započinje uvodom od 29 taktova, napisanom u obliku dvodijelne pjesme s oznakom *Tempo di marcia* što ovaj dio skladbe uvrštava u oblik koračnice. Tematska građa potpuno je različita od ostatka skladbe. Glavna tema skladbe, koja se javlja nakon uvoda, doslovno je prenešena popijevka *Himna ilirska* prerađena za klavirski slog.

³⁴ Majer – Bobetko u Koraljka Kos op.cit.15.

³⁵ Koraljka Kos, loc. cit.

³⁶ Napomena: Za primjer uzeta je I. varijacija čija struktura podsjeća na Carl Czerny: Etida op. 849 br. 4, i Etida op. 299 br. 37 i 17.

³⁷ Napomena: Uočena sadržajna sličnost u varijacijama Kuhačeve skladbe i navedenih etida dokazuje skladateljevu aktualnost s europskim trendovima njegova vremena. Zbog ograničenog prostora u daljnjoj analizi neće se navoditi sličnosti koje bi dodatno potkrijepile ovu autoričinu tezu.

Slika 4. Preslika notnih primjera F. Kuhač: Mi smo braćo³⁸ isječak iz 1. varijacije, C. A. Spina, Beč, 1864. i C. Czerny: Etidaop. 849³⁹br.4 i op.299⁴⁰ br. 37 i 17

Postoji navod kako je Kuhač, prema Lisztovoj preporuci, bio u Beču kod Carla Czernya, ali taj podatak je upitan jer je Czerny umro 1857.⁴¹ Ipak, analizirajući skladbu zaključak je kako je Kuhač poznavao skladbe Carla Czernya, što je vidljivo u sličnostima skladateljskih tehnika, koje Kuhač primjenjuje u određenim varijacijama.

Oko 1857. godine Kuhač je u Weimaru pohodio Lisztovu privatnu glasovirsku školu. U djelu Uspomene na dra. Franja Liszta daje prisposdobe o Lisztovim poučcima, a vezano uz izvođenje određenih klavirskih tehnika: „Kada nam je učenicima u Weimaru poslužila sreća te je Liszt došao u školu pokazivao nam je po koju glasovirsku majstoriju

³⁸ Franjo Šaverio Kuhač, „Mi smo braćo“. Fantasia concertante za glasovir, Wien: C. A. Spina, br. 18.984

³⁹ Carl Czerny, „Etude op. 849 Etudes de Mecanisme“, (red. Adolf Ruthard), Frankfurt: Edition Peters, br. 2611

⁴⁰ Carl Czerny, „Die Schule der Geläufigkeit op. 299“, (ur. Adolf Ruthardt), Frankfurt: Edition Peters, br. 2411

⁴¹ Branko Rakijaš, „Biografija Franje Ks. Kuhača“, *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača*, (Ur. Jerko Bezić), Zagreb: JAZU, Razred za muzičku umjetnost, Muzikološki zavod Muzičke akademije u Zagrebu, 1984., 15-33, str. 20.

(Kunstgriff) ili nam je tumačio staru, novu, a najradije Wagnerovu glazbu.⁴² Analizirajući pojedine varijacije ove skladbe vidljivo je kako su skladane u maniri Lisztova načina skladanja.⁴³

U 6. varijaciji, koja je i završnica cijele kompozicije, Kuhač upotrebljava martellato akorde koji su karakteristični za Lisztov način skladanja. Kao i Liszt, Kuhač ovom vrstom klavirske tehnike završava skladbu, evocirajući melodiju popijevke isticanjem teme u akordima. Himnično, kako je skladba i započela pompoznom uvodom, u 6. varijaciji oznake *Eroico*, izrazito zvučnim i markantnim isticanjem teme, završava fantazija, lauda biskupu Strossmayeru. Rezimirajući analizu skladbe u njezinom harmonijskom smislu, a imajući u vidu Kuhačevu napomenu kako je riječ o transkripciji, može ju se svrstati, unatoč skromnoj variranosti osnovne teme, u fantaziju s elementima ornamentalnog varijacijskog niza. U kontekstu variranja motiva glavne teme, popijevke Himna ilirska, uočljivo je kako Kuhač koristi promjene ritamskih figura, upotrebu različitih vrsta klavirskih tehnika (velike rastvorbe, martellato, skokove), ali pazeći uvijek da osnovna tema, čak i kada je varirana, bude jasno čujna i uočljiva. U varijacijama ne koristi različite tonalitete, u većini skladbe zadržava osnovni, uklanja se samo prema istoimenom molu i u jednoj varijaciji F-dur. Sve navedeno prokazuje kako Kuhač posjeduje skromne skladateljske principe. I sam, kada govori o svojem skladateljskom umijeću, a posebice o skladanju klavirske glazbe, kaže: „A sada nešto o Kuhaču glazbotvorcu. Kada je Lisinski god. 1854. umro, nije u nas bilo nikoga bilo, koji bi se usudio komponirati što hrvatskoga, osobito ne hrvatske g l a s o v i r s k e komade. Da ne bude i nadalje takva praznina u našoj glazbenoj literaturi tatio sam se ja (godine 1860.) toga posla. Komponirajući takve hrvatske glasovirske komade, za koje sam mislio da su potrebni u hrvatskim kućama, u kojima se glasovira. No čim se pojavio komponista Ivan pl. Zajc i još neki drugi hrvatski komponiste, prepustio sam namah njima to polje, pošto sam od vjkada imao više nagnuća, a i više sposobnosti za glazbeno-znanstveni rad, nego za komponiranje.“⁴⁴

Skladbu *Mi smo braćo* ne može se često čuti na repertoaru hrvatskih pijanista. Razlozi su dvojaki: njezina vrijednost više je nacionalno-povijesnog karaktera, nego umjetničko-interpretativnog. Drugi razlog je u pijanistički poprilično zahtjevnoj skladbi, isprepletenoj raznovrsnim klavirskim tehnikama, koje podrazumijevaju visoku razinu pijanističkih sposobnosti. Hrvatska pijanistička baština bogata je puno kvalitetnijim uradcima drugih skladatelja. Ipak, nacionalno-povijesna vrijednost ove skladbe je neosporna: od njezina nastanka možemo promatrati povijest odnosa biskupa Strossmayera i glazbenika Kuhača, pratiti položaj glazbenih umjetnika u vrijeme slavnoga biskupa.

⁴² Franjo Ž. Kuhač, „Uspomene na dra Franja Liszta“, *Hrvatsko kolo naučno – književni zbornik*. IV, Zagreb: Matica Hrvatska, 1908., str. 56-57

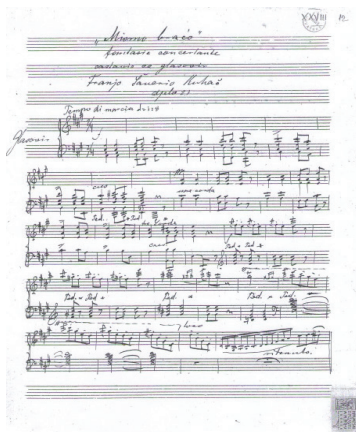
⁴³ Napomena: Komentar se odnosi na varijacije br. 5 i 6 u kojima se pojavljuju tipično Lisztovski skladateljski principi poput upotrebe martellata ili umetanja velikih rastvorbi s ciljem veće izražajnosti djela i pokazivanja visoko razvijene pijanističke tehnike.

⁴⁴ Franjo Š. Kuhač, op.cit. bilješka 8, str. 10

Autograf skladbe

U Hrvatskom državnom arhivu nalazi se autograf skladbe *Mi smo braćo* u zbirci Kroatische und serbische musikstücke.⁴⁵ Zbirka se sastoji od skladbi koje su Kuhačeva autorska djela ili su prijepisi kompozicija hrvatskih i srpskih autora. Skladba *Mi smo braćo* u autografu nema posvetu⁴⁶ biskupu.

Slika 5. Naslovna stranica skladbe *Mi smo braćo*, rukopis HR-HDA-805. Franjo Ksaver Kuhač, sv. 28, prilog 12

To izaziva određene sumnje, posebice zato što u zbirci kod skladbe *Iz gorah* postoji posveta⁴⁷ grofu Jankoviću.⁴⁸

Nepoznato je zašto Kuhač nije stavio posvetu na rukopis skladbe, a skladana je s idejom posvete biskupu. Je li Kuhač svjesno i s razlogom izostavio posvetu ili je ovaj rukopis ustvari prijepiska ranije tiskane skladbe iz koje je nenamjerno izostavljena posveta? U djelu *Moj rad*, u kojemu Kuhač navodi sve osobe koje su mu pomogle nigdje ne spominje Strossmayera kao osobu koja mu je pomogla, a u popisu tiskanih kompozicija⁴⁹ ne navodi da skladba ima posvetu biskupu. Nameće se zaključak kako je Kuhač, unatoč prvotnom zanosu, ipak bio, neopravdano, razočaran vlastitim položajem u biskupa i zbog toga ga je namjerno izostavio iz gore navedenih popisa.

⁴⁵ Neobjavljeno arhivsko gradivo: Franjo Šaverio Kuhač, *Mi smo braćo*, rukopis, *Kroatische und serbische musikstücke*, HR-HDA-805. Franjo Ksaver Kuhač, sv. 28, prilog 12

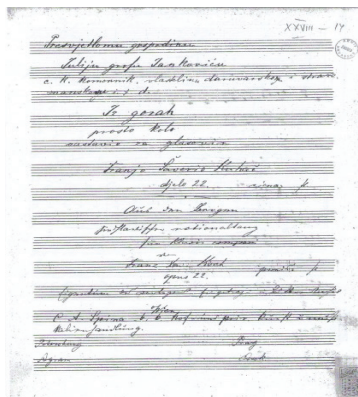
⁴⁶ Napomena: Pogledati presliku naslovnice skladbe.

⁴⁷ Neobjavljeno arhivsko gradivo: Franjo Šaverio Kuhač, *Iz gorah*, rukopis, HR-HDA-805. Franjo Ksaver Kuhač, svežanj 28 (*Kroatische und serbische musikstücke*), prilog 14

⁴⁸ Napomena: Pogledati presliku posvete.

⁴⁹ Franjo Kuhač, loc.cit. bilješka 20.

Slika 6. Posveta grofu Jankoviću uz skladbu *Iz Gorah*, rukopis: Franjo Šaverio Kuhač, *Iz gorah*, rukopis, HR-HDA-805. Franjo Ksaver Kuhač, svežanj 28 (Kroatische und serbische musik stücke), prilog 14

Odnos Kuhač-Strossmayer

Šezdesete godine devetnaestog stoljeća bile su vrijeme biskupova velikog interesa za kulturna zbivanja. Prema Koščakovoj klasifikaciji, Strossmayerovo biskupovanje i njegova najintenzivnija djelatnost može se podijeliti na tri važna razdoblja: prvo (1850. – 1860.), drugo (1860. – 1870.) i treće (1870. – 1880.) razdoblje.⁵⁰ Dok je prvo i treće razdoblje bilo uglavnom posvećeno intenzivnom bavljenju crkvenim i političkim pitanjima drugo razdoblje, ujedno i najvažnije, u prvi plan stavlja kulturu.⁵¹ Vrijeme je to u kojem je Strossmayer darovao novce za osnutak Akademije, intenzivno se zalagao za osnutak Sveučilišta, a pomagao je braći Miladinov u pisanju zbirke makedonskih pjesama na materinjem jeziku. Strossmayer je ulagao u izgradnju škola, stipendirao učenike i studente, bivao mecena umjetnicima. U takvim okolnostima se i glazbenik Kuhač 60-ih godina pokušava približiti Strossmayeru i pridobiti njegovu naklonost. Susret biskupa Strossmayera i Kuhača (Kocha) zbilo se u Osijeku 10. veljače 1861. godine prigodom proslave ustoličenja za velikog župana Virovitičkog sa sjedištem u Osijeku, gdje je priređena velika narodna svečanost.⁵² Kuhač je bio zadužen prirediti podoknicu za biskupa i inzistirao je da sadrži samo hrvatske napjeve, ali su članovi društva željeli

⁵⁰ Vladimir Koščak *Josip Juraj Strossmayer – političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta Osijek, 1990., str. 2

⁵¹ Koščak, loc. cit. 2

⁵² Antonije Kassowitz-Cvijić, *Franjo Ž. Kuhač stari Osijek i Zagreb*, Zagreb: Redovno izdanje Matice Hrvatske, 1922., str. 31. Napomena: Iako se rad Cvjić često temelji na podatcima koje je nemoguće znanstveno potkrijepiti izvorima iz ostavštine Kuhača podatak o proslavi i događajima na proslavi ovdje uzimamo kao istinit jer je izvjesno kako je Kuhač u tom periodu svoga života bio dijelom osječkog pjevačkog društva „Liedertafel“. Tome svjedoči i Ladislav Šaban u napomenama u Kuhačevoj biografiji koju je napisao u okviru uređivanja korespondencije. Franjo Ksaver Kuhač, *Korespondencijul/1*, op. cit., str 18.

i njemačke. Nakon odslušane podoknice, Strossmayer je izjavio: „Dušom i tijelom sam Slaven, pa ću nastojati, da se s vremenom sjedinimo u velikoj duševnoj slavenskoj zajednici. Hoću da budem jedan od onih koji će u svojoj zemlji položiti temeljni kamen za slavensku ideju i slavensku uzajamnost.“⁵³ Kuhač, pod dojmom biskupova govora i karizme, odlučuje skladati gore opisanu skladbu i na taj mu se način obratiti, nadajući se sigurnom utočištu i pomoći. Nakon tiskanja skladbe ne zna se što se događalo s odnosom dvojice rođenih Osječana jer ne postoje podatci o njihovoj komunikaciji. Izravan odnos moguće je pratiti tek od vremena kada je započela njihova komunikacija pismima. Dubravka Franković objedinila je korespondenciju Kuhač – Strossmayer⁵⁴ iz koje se u ovoj prigodi koriste prijepisne pisama kao vjerodostojni dokumenti. Ostalo je sačuvano 25 pisama, koja su biskup i glazbenik razmijenili u razdoblju od 34 godine, između 1840. i 1904.⁵⁵ Franković tumači njihov odnos, dajući komentare pojedinih događaja i pisma. Nasuprot ovoj Korespondenciji dva su sveska Kuhačeve korespondencije ⁵⁶ urednika Ladislava Šabana i Koraljke Kos u kojoj nema niti jednog međusobnog pisma, samo ranije u radu citirana pisma u kojima se spominje skladba *Mi smo braćo*.⁵⁷ Odnos biskupa prema glazbenoj umjetnosti tumači se uspoređujući odnos biskupa prema likovnoj umjetnosti. Tako gledajući, može se reći kako je biskupu glazba bila manje važna. Međutim, analizirajući postupke biskupa prema Kuhaču, može se elaborirati kako biskup, iako u mnogo manjoj mjeri nego o drugim umjetnostima, vodi računa i o glazbenoj umjetnosti. Biskup nekoliko puta novčano potpomaže Kuhača,⁵⁸ na molbu Kuhača biskup se pretplaćuje na primjerke zbirke Južno-slovenske narodne popijevke,⁵⁹ a kao najbolju propagandu preporuča Kuhačevu Uputu u glasoviranje u svome Glasniku: „Isto tako odobravam i blagosivljem Vaš rad, ter ću ga rado svakomu pak i u mome biskupijskom Glasniku preporučiti.“⁶⁰ Iako je od 1863. godine kada je okvirno vrijeme nastanka *Mi smo braćo*, do 1870. kada je zabilježeno prvo Kuhačevo pismo biskupu prošlo 17 godina, u to vrijeme biskup komunicira o Kuhaču s Franjom Račkim, koji ga upućuje na „narodnog skladatelja Kocha.“⁶¹ Veza Franje Račkog i Strossmayera potpuno rasvjetljuje odnos Kuhača i Strossmayera i zbog toga zaslužuje biti tema posebnog rada.

⁵³ Ibid. str. 18.

⁵⁴ Dubravka Franković, „Korespondencija Kuhač – Strossmayer, Prilog monografiji Franje Kuhača“, Rad JAZU, 377, 3, Razred za muzičku umjetnost, (ur. Josip Andreis), Zagreb: JAZU, 1978., str.195-277, <http://dizbi.hazu.hr/object/view/9mz5cGZloL> (11. 10. 2015.)

⁵⁵ Dubravka Franjković ibid. str.195.

⁵⁶ Franjo Kuhač, Korespondencija 1/I, op.cit. 3

⁵⁷ Napomena: Riječ je o ranije citiranim pismima u kojima spominje transkripciju koja će biti posvećena biskupu Strossmayeru.

⁵⁸ Dubravka Franković, op.cit.str. 252, bilješka 54, Strossmayer Kuhaču, Đakovo, 29. 12. 1878. pismo br. 7

⁵⁹ Dubravka Franković, op.cit.str. 251, bilješka 54, Strossmayer Kuhaču, Đakovo, 1. 1. 1878. pismo br. 5

⁶⁰ Dubravka Franković, op.cit. str. 264, bilješka 54, Strossmayer Kuhaču, Đakovo, 27. 12. 1897. pismo br. 23
Napomena: Strossmayeru je Kuhač poklonio Prvu hrvatsku uputu u glasoviranje za djecu i odrasle samouke I i II, prvu glasovirsku početnicu u Hrvatskoj. Biskup je upoznat sa sadržajem početnice, time i o smjerovima klavirske pedagogije onoga vremena. To se zaključuje prema navedenom citatu pisma, koji je komentar na klavirsku početnicu.

⁶¹ Ferdo Šišić, Korespondencija Rački – Strossmayer, Knjiga prva, Zagreb: JAZU, 1928.

Zaključak

Kontekstualiziranje skladbe *Mi smo braćo* u vremenu i prostoru djelovanja biskupa Strossmayera provedeno je u svrhu argumentacije kako je biskup imao sklonosti prema narodnom glazbeniku Kuhaču, time i glazbenoj umjetnosti uopće. Kuhač se cijeloga života, počevši od trenutka skladanja *Mi smo braćo*, utječe biskupu i od njega traži pomoć. Važno je naglasiti kako je riječ o samo jednom umjetniku i njegovu djelu i zbog toga s posebnom pozornošću treba gledati na biskupova djelovanja za Kuhača. Kada biskup, koji se tijekom gotovo 40 godina vraća izravnom komuniciranju (ili preko prijatelja)⁶² i djelovanju za jednu osobu, sa sigurnošću se može tvrditi da je ta osoba ostavila dojam na biskupa ili djeluje u nečemu što biskup smatra izrazito važnim za hrvatski narod. Biskupove riječi kojima Kuhača naziva „Velećenjeni moj Gospodine i prijatelju!“ i nastavlja „Bog Blagoslovio! Vaše dielo, uvieren sam, da će Vam slavu neumrlu priskrbiti, kad narod bude dozrio do dobe, da Vaš trud dovoljno ocieni,“⁶³ potvrda su kako rad Franje Kuhača biskup Jospi Juraj Strossmayer cijeni i smatra ga vrijednim doprinosom identitetu hrvatskog naroda.

Literatura

1. Andreis, Josip, *Povijest hrvatske glazbe, knjiga 4*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1989.
2. Damjanović, Stjepan, “Sve za vjeru i domovinu“, *Vijenac*, br. 546, XXIII, (2015) str. 16 – 17.
3. Czerny, Carl, *Die Schule der Geläufigkeit op. 299*, (ur. Adolf Ruthardt), Frankfurt: Edition Peters, 1949.
4. Czerny, Carl, *Die Schule der Geläufigkeit op. 299*, (ur. Adolf Ruthardt), Frankfurt: Edition Peters, br. 2411.
5. Franković, Dubravka, “Korespondencija Kuhač – Strossmayer, Prilog monografiji Franje Kuhača“, Zagreb: JAZU, Rad 377, Razred za muzičku umjetnost, Knj. 3, 1978, str. 195 -275 <http://dizbi.hazu.hr/object/view/9mz5cGZloL> (11.10.2015.)
6. Kassowitz-Cvijić, Antonija, *Franjo Ž. Kuhač stari Osijek i Zagreb*, Zagreb: Redovno izdanje Matice Hrvatske, 1922.
7. Katalinić, Vjera, “Letters as a Sources for Music Historiography: The Case of the Second Volume of Kuhač’s Correspondence“, *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911) Glazbena historiografija i identitet*, (Ur: Vjera Katalinić i Stanislav Tuksar), Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2013.
8. Kos, Koraljka, “Franjo Ksaver Kuhač i hrvatska glazba njegova vremena“, *Franjo Ksaver Kuhač (1834-1911) Glazbena historiografija i identitet*, (Ur: Vjera Katalinić

⁶² Napomena: Misli se na Franju Račkog.

⁶³ Dubravka Franković, op.cit. 258, pismo br.17 Strossmayer Kuhaču, 6. 4. 1883.

- i Stanislav Tuksar), Zagreb: Hrvatsko muzikološko društvo, 2013, str. 13 -26.
9. Koščak, Vladimir, *Josip Juraj Strossmayer: političar i mecena*, Osijek: Revija, Izdavački centar Radničkog sveučilišta "Božidar Maslarić", 1990.
 10. Kuhač, Franjo Ksaver, *Dvie rasprave Zadaća melografa i Vriednost pučkih pogievaka*, Zagreb: Preštampano iz Viena, 1892.
 11. Kuhač, Franjo, *Anarkija u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*, Zagreb: Nakladom pisca, 1898 [https://www.academia.edu/6331112/Anarkija_u_hrvatskoj_knji%C5%BEevnosti_i_umjetnosti_Poslanica_umjetni%C4%8Dkim_secesionistima_i_knji%C5%BEevnim_dekadentima_Anarchy_in_Croatian_literature_and_arts_A_manifesto_for_the_artistic_secesionists_and_literary_decadents_\(10.3.2015.\)](https://www.academia.edu/6331112/Anarkija_u_hrvatskoj_knji%C5%BEevnosti_i_umjetnosti_Poslanica_umjetni%C4%8Dkim_secesionistima_i_knji%C5%BEevnim_dekadentima_Anarchy_in_Croatian_literature_and_arts_A_manifesto_for_the_artistic_secesionists_and_literary_decadents_(10.3.2015.))
 12. Kuhač, Franjo Šaverio, "Mi smo braćo, Fantasia concertante za glasovir", Wien: C. A. Spina, br. 18.984.
 13. Kuhač, Franjo Šaverio, *Moj rad. Popis literarnih i glazbenih radnja od god. 1852 — 1904*, Zagreb: Tisak Antuna Scholza, 1904 <http://www.kuhac.net/digiarchive/note/mojrad/index.html> (11.3. 2015.)
 14. Kuhač, Franjo Žaverio, "Uspomene na dra Franja Liszta", *Hrvatsko kolo naučno - književni zbornik*. IV, Zagreb: Matica Hrvatska, 1908.
 15. Kuhač, Franjo Šaverio, *Južno-slovjenske narodne popijevke, V. knjiga*, (Ur. Božidar Širola i Vladoje Dukat), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1941.
 16. Kuhač, Franjo Ksaver, *Narodni pjev*, Osijek: 1976, NIP „Glas Slavonije“.
 17. Kuhač, Franjo Ksaver, *Korespondencija I/1(1860-1862)*, (ur. Ladislav Šaban), Zagreb: JAZU, Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju, Zavod za muzikološka istraživanja, 1989.
 18. Kuhač, Franjo Ksaver, *Korespondencija I/2(1860-1862)* (ur. Ladislav Šaban i Koraljka Kos), Zagreb: JAZU, Razred za glazbenu umjetnost i muzikologiju, Zavod za muzikološka istraživanja, 1989.
 19. Kuhač, Franjo Š, *Južno-slovjenske narodne popijevke V. knjiga*, (Božidar. Širola, Vladoje Dukat), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1941.
 20. Marković, Tanja, *Franjo Kuhač i zamisao o zemljovidu Južnoslavenske glazbene kulture*, ARMUD6 44/2 (2013), str. 237-255.
 21. Prva izložba Dalmatinsko – Hrvatsko – Slavonska 1864. mjeseca kolovoza, rujna i listopada održavana u Zagrebu glavnome gradu Trojedne Kraljevine https://www.academia.edu/6593610/Prva_izlo%C5%BEba_dalmatinsko-hrvatsko-slavonska_1864_mjeseca_kolovoza_rujna_i_listopada_odr%C5%BEana_u_Zagrebu_glavnom_gradu_Trojedne_Kraljevine_The_first_Dalmatian-Croatian-Slavonian_exhibition_1864_in_the_months_of_August_September_and_October_

- held_in_Zagreb_the_capital_of_the_Tripartite_Kingdom_ (8.5.2015.)
22. Rakijaš, Branko, *Franjo Ks. Kuhač život i rad*, Zagreb: Prosvjetni sabor Hrvatske 1974.
 23. Rakijaš, Branko, "Biografija Franje Ks. Kuhača", *Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u povodu 150. obljetnice rođenja Franje Ksavera Kuhača*, (Ur. Jerko Bezić), Zagreb: JAZU, Razred za muzičku umjetnost, Muzikološki zavod Muzičke akademije u Zagrebu, 1984, str.15-33.
 24. Strčić, Petar, *Josip Juraj Strossmayer danas*, Varaždin: Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU, 2006, (16 - 17), str.103 – 139.
 25. Šarčević, Josip, "Biografije – Mato Topalović", Hrvatski povijesni portal <http://povijest.net/mato-topalovic/> (10.3. 2015.)
 26. Šišić, Ferdo, *Korespondencija Rački – Strossmayer; Knjiga prva*, Zagreb: JAZU, 1928.
 27. Škunca, Mirjana, *Franjo Kuhač kao muzički historičar*, Zagreb: Rad JAZU, knj.351, 1969, str. 287 – 324.

Neobjavljeno arhivsko gradivo:

1. HR-HDA-805. Franjo Ksaver Kuhač, svežanj 28 (Kroatische und serbische musikstücke), prilog 12 (Kuhač, Franjo Šaverio, Mi smo braćo, rukopis)
2. HR-HDA-805. Franjo Ksaver Kuhač, svežanj 28 (Kroatische und serbische musikstücke), prilog 14 (Kuhač, Franjo Šaverio, Iz gorah, rukopis)

FRANJO Š. KUHAČ: *BROTHERS, WE ARE THE ILLYRIANS*. A *FANTASIE CONCERTANTE* FOR PIANO OP. 20 TO HIS EXCELLENCY MR. JOSIP JURAJ STROSSMAYER

Abstract

In the second half of the 19th century in Croatia, the lives and actions of two people from Osijek were intertwined. On one hand, the Bishop who was developing the cultural, religious and political identity of his beloved people, and on the other hand a scientist and an artist who was trying the same with his musical work. The two contemporaries have common Slavic but always Croatian aspirations. An endeavor toward unification of the Croatian musical heritage will direct Kuhač to J. J. Strossmayer. This work will be put in relation to the original compositions dedicated to Bishop J. J. Strossmayer and the overall relationship of the two giants. The piano work of Franjo Kuhač *Brothers, We Are Illyrians. Fantasia Concertante for Piano Op. 20*, dedicated to the bishop Josip Juraj Strossmayer, will be analyzed. The piece represents a kind of gratitude and musical commendation of the composer Kuhač to his patron. Through the form and style of this composition, it is evident that Kuhač at the time of incantation was inspired by the extremely positive inclination toward the Bishop. A tonality and basic thematic material of the composition indicate Kuhač's respect for the Bishop. Through the analysis of the composition, taking into account a historical context of the relationship that is evident from the written correspondence between the Bishop and Kuhač, we will argue for the thesis that the Bishop had an impact on the overall development of the Croats' musical life. Bishop Strossmayer was not reputed as a generous patron of music since he had much greater affection toward the other branches of art, but his financial contribution or words of support, usually encouraged by Franjo Rački, gave Kuhač material and moral support in the key moments. Kuhač's total opus comprises *The First Croatian Piano Instructions for the Children and Autodidactic Adults I and II*, an exceptional work for the Croatian piano pedagogy, whose copies were owned by Bishop Strossmayer as well. Therefore, Strossmayer possessed a knowledge about piano pedagogy of his time. Although we usually consider Strossmayer as a devotee of visual arts, through his relationship with Kuhač he can also be seen as a patron of the musical arts, especially those in the service of his people.

Key words: Franjo Kuhač, Josip Juraj Strossmayer, *Brothers, we are the Illyrians*, folk music, piano

ZNANOST, OBRAZOVANJE I DRUŠTVENI RAZVOJ STOLJEĆE NAKON STROSSMAYERA

Današnji se život i život u vrijeme Josipa Jurja Strossmayera u mnogočemu razlikuju. U ovom se radu razmatraju razlike u percipiranju znanosti, obrazovanja i društvenoga razvoja u 19. st. i danas. Uzimajući u obzir da je u svakom većem ili manjem mjestu svećeničko, doktorsko i učiteljsko zvanje imalo veliku važnost, postavlja se pitanje imaju li ta zvanja i danas jednaku važnost. S obzirom na to da su u središtu ovoga rada znanost, obrazovanje i društveni razvoj, posebice će biti govora o razlikama u percipiranju zvanja učitelja nekada i danas. Strossmayerova ideja "Prosvjetom k slobodi" u današnje vrijeme, kada visokoobrazovani ljudi ne nalaze bilo kakav posao, a još teže posao adekvatan svojem zvanju, zvuči poput stare dobre pjesme koju se još može čuti samo u posebnim radijskim emisijama. Lijepo ju je čuti, ali nema široku publiku. Značajna povijesna osoba širokih horizonata, biskup J. J. Strossmayer, dao nam je ideju koju se može, baš kao i njega i njegovo djelo, promatrati na više razina. Svakodnevno smo svjedoci pogrešnih slika i politika koje znanost i obrazovanje prikazuju neprofitabilnom gospodarskom djelatnošću te ih dovode na margine društva. To bi svakako trebalo promijeniti, u čemu nam putokaz može biti i spiritus movens Strossmayer, njegova pronicljivost, intuicija te velikodušnost.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, znanost, obrazovanje, društveni razvoj

U Strossmayerovo vrijeme nisu postojala znanstvena, tehnička, tehnološka i druga dostignuća koja imamo danas, ali odnos čovjeka prema znanosti i obrazovanju ukazuje na to da se u razvoju znanosti i obrazovanja vidio društveni razvoj te da se cijnila mogućnost obrazovanja. To je samo jedna od bitnih razlika u percipiranju znanosti, obrazovanja i društvenoga razvoja u 19. st. i danas.

„Društvo znanja“¹ krilatica kojom se željelo pokazati kako Hrvatska svoj razvoj i gospodarski rast temelji na znanju, još uvijek nije hrvatska stvarnost. Ministar znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske (u razdoblju od 2003. do 2009.) Dragan Primorac 10. listopada 2006. godine iznosi obrazovnu politiku ističući: "... čuli

¹ <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11666> (7. rujna 2015.)

ste novu znanstveno-tehnološkijsku politiku Republike Hrvatske od 2006. do 2010. s jasno definiranim ciljem, a to je da Hrvatska postaje društvo utemeljeno na znanju i najkonkurentniji sustav obrazovanja do 2010. godine. Vrlo jasno izrečen cilj. Međutim, ako bismo gledali onu sponu koja je nedostajala, a ta je spona bila između sustava obrazovanja i sustava gospodarstva, onda su možda najbolji način njihova spajanja inovacije.”² Određena spona, kako je rekao ministar, nedostaje i danas. Ministar znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske Željko Jovanović (u razdoblju od 2011. do 2014. godine) iznosi smjernice za Strategiju odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije 9. svibnja 2012. god.: „Smjernice za Strategiju odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije predstavljaju promišljanja o mjestu obrazovanja i znanosti u društvu, posebice u stvaranju inovativnog društva i gospodarstva, ali i daju okvir po kojem bi se Hrvatska približila Europi te postala društvo jednakih šansi, s gospodarstvom koje se temelji na znanju.“³

Istaknuvši kako „Hrvatska danas nema gospodarstvo utemeljeno na znanju, niti je društvo jednakih šansi“, ministar Jovanović podsjetio je kako „za EU zaostajemo u svim pokazateljima znanja.“ Hrvatska ima samo 18% visokoobrazovanoga, radno aktivnoga stanovništva, na milijun stanovnika dolazi 3.350 istraživača, a za znanost i istraživanje izdvaja se manje od 1% BDP-a. „Jedino po čemu smo u vrhu u Europi jest onih 35% mladih i nezaposlenih u ukupnom broju ljudi bez posla. Istodobno, i onaj mali postotak doktora znanosti razmišlja o odlasku iz Hrvatske“, upozorio je ministar Jovanović.⁴

Smjernice za Strategiju odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije predstavljao je uz ministra i predsjednik Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU), akademik Zvonko Kusić.

Akademik Kusić sa zadovoljstvom je istaknuo da je prvi put akademska zajednica pozvana sudjelovati u izradi smjernica za razvoj odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije, ocijenivši da se dokument može nazvati i – mobilizacijskim.⁵ „Izraz ‘društvo znanja’ postao je parola koju političari uvijek stavljaju u svoje programe, ali očito nitko nije imao snage da to zaživi u stvarnosti. Promjenom obrazovnog i istraživačkog sustava želimo mijenjati društvo, no to neće ići preko noći. U svemu tome treba ostvariti i suradnju s gospodarstvom koja je do sada bila samo deklarativna“, ocijenio je akademik Kusić. Za Strategiju, koja slijedi smjernice, najavio je angažman velikog broja stručnjaka. „Uzor nam moraju biti male i razvijene zemlje, a ne oni koji su nerealni i ne zvuče optimalno kao uzor“, zaključio je akademik Kusić.⁶

Zanimljiva je činjenica da je akademska zajednica prvi put bila pozvana sudjelovati u izradi smjernica za razvoj odgoja, obrazovanja, znanosti i tehnologije tek 2012. godine.

² <http://www.hztk.hr/prof-dr-sc-dragan-primorac-ministar-znanosti-obrazovanja-i-sporta-republike-hrvatske/> (8. rujna 2015.)

³ <http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11666> (7. rujna 2015.)

⁴ Ibidem.

⁵ Ibid.

⁶ Ibid.

Kako objasniti nekorištenje vlastitih, postojećih resursa za boljitak svoje domovine? Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti osnovana je 1866. godine na inicijativu J. J. Strossmayera. Krenulo se od uvjerenja da je dobro imati na okupu najmudrije glave kako bi pomogle napretku svoje sredine.⁷ O potrebi osnivanja akademije i sveučilišta u Zagrebu govorio je biskup Strossmayer na 9. sjednici Sabora Trojedne Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije 29. travnja 1861. god. Između ostaloga rekao je: „Zahman (*uzalud*, op. aut.) nam najznamenitiji položaj, zahman najplemenitije zadaće, ako nam umnih i moralnih silah uzmanjka, bez kojih sve blago neba i zemlje ništa ne pruži (*koristi*, op. aut.), jerbo je um, koj blago materijalno oživljuje, ravna i na korist obraća.“⁸

Veliki sin domovine ili „Prvi sin domovine“⁹, J. J. Strossmayer ostavio nam je u nasljeđe snažni alat – Akademiju znanosti i umjetnosti – i samo se njime trebamo koristiti za opće dobro. U istom obraćanju Saboru Strossmayer zaključuje svoj govor rečenicom: „Buduć se radi o stvari toli plemenitoj i narodu našem toli nuždnjoj, to nije dvojbe, da ćemo svi jednodušno uz to pristati i tako pred celim svetom zasnjeđočiti, da nam više obrazovanje naroda našega vruće na srcu leži.“¹⁰ Tada je obrazovanje naroda bilo pitanje ljubavi prema svom narodu. Narodna je svijest bila na višoj razini od današnje narodne svijesti. Davati narodu, a ne uzimati i potkradati vlastiti narod kao što to pojedini pripadnici našega naroda čine danas, o čemu svjedoče brojni kazneni postupci na hrvatskim sudovima.

U govoru na Svečanoj sjednici Akademije u povodu otvorenja Strossmayerove galerije slika, 9. studenoga 1884. godine, Josip Juraj Strossmayer zahvaljuje narodu koji se i tada nalazio u materijalno teškom položaju, no prioriteta za dobrobit naroda bili su drukčije postavljeni: „Poslije ovoga hvala dobromu narodu našem, koji se u velikoj materijalnoj nuždi i stisci nalazi, pak ipak od ustah svojih odkida, kad se o tom radi, da se znanstveni i kulturni zavodi stvaraju. Bog blagoslovio naš narod! on zaista zaslužuje, da ga svi ravnom ljubavlju ljubimo i da iz svih sila složno nastojimo, da se čim prije podigne i do one visine prosvjete i slobode uzvine, koju mu je Bog sam u ovih stranah opredielio, da svete i uzvišene svrhe nikomu na svijetu na štetu, nego svemu svijetu na korist, sebi pako samomu na čast i slavu izvršuje.“¹¹

Strossmayer se nije zalagao samo za visoko obrazovanje povjerenog mu naroda. Uvelike se brinuo i za pučke škole. Znao je da vertikalna mora imati dobar temelj. U istom govoru nadalje kaže: „Znam ja, da je narod u cjelini svojoj živi organizam, pak da treba iz svih sila nastojati, da nam vas narod u svih slojevih svojih prosvćeniji, zdraviji,

⁷ Stjepan Damjanović, „Sto pedeset godina Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti“, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 27 (2011), p. 9-16.

⁸ Vlatko Pavletić (ur.), *Josip Juraj Strossmayer Izabrani književni i politički spisi I.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., p. 101-102.

⁹ Vladimir Koščak, „Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti Josipa Jurja Strossmayera kao političara i mecena“, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Filozofski fakultet Osijek, 2008, p. 267-289.

¹⁰ Vlatko Pavletić (ur.), op. cit., p. 104.

¹¹ Ibidem, p. 294.

radeniji i za vršenje socijalnih svojih zadaća sposobniji bude. Tako i poslednji prostak i poslednji majstor, koji sveto svoju zadaću vrši i dostojno izpunjava, tolike je časti i slave vriedan, kolike i biskup, kada svoju dužnost vrši. S te strane moramo se brinuti za sve slojeve i za pučke škole. Jest i to je temelj snage, i to rojilište i matica, iz koje se rojevi u svu šir naroda čim brojnije razlietati i ulišta (*košnica, pčelinjak*, op. aut.) naša zdravom hranom snabdievati imaju. Jest, imamo se osobitim načinom brinuti za prosvjetu celoga naroda a za pučke škole napose, jerbo iz izkustva znamo, da se upravo u prostom i siromašnom dielu puka našega najviše umnih darova nalazi, koje valja pučkom školom na vidik iznašati i razvijati, da nam inače neplodni ne ostanu; imamo se za sav narod i za pučku školu brinuti tiem više, jerbo u nas većom stranom iz sirotinje nješto biva. Iz sirotinje ponajviše i iz prostih naših kolibica izilaze ljudi umom i srcem odlični, Bogom samim opredieljeni, da svoga naroda obrana, utočište, svjetlo i ponos budu; pak se i sâm ponosim, da sam od siromašnih roditelja rođen i iz proste kolibice proizašao.¹² Hrvatskom narodu rodi se s vremena na vrijeme veliki sin, ali za te se sinove treba pobrinuti da “neplodni ne ostanu” jer nekim velikim hrvatskim sinovima zasigurno nije bilo omogućeno da iskoriste svoje potencijale.

Hrvatska, koja je za razliku od većine europskih zemalja tek nedavno otpočela s promjenama nastavnih programa za obvezno obrazovanje, još uvijek nema nacionalni kurikulum koji bi bio usklađen s kurikulumima razvijenih zemalja vezano uz zastupljenost temeljnih kompetencija za društvo znanja,¹³ unatoč postojanju i Instituta za razvoj obrazovanja.¹⁴ Društvo znanja može se odrediti kao ono društvo u kojemu su ljudska znanja, stručnosti i sposobnosti najvažniji razvojni resurs i pokretač gospodarskih i društvenih promjena.¹⁵ Kako imati „društvo znanja“ bez stalnoga unapređivanja školstva odnosno ulaganja u odgojno-obrazovni rad. Ulaganja podrazumijevaju veća investiranja u obrazovanje, a time i u učiteljske plaće.

Novim zakonima o školi iz 1874./75. i 1888. godine učitelji su bili promaknuti u drugi platni razred s godišnjim plaćama od 600 forinti za pravoga učitelja, 500 forinti za doučitelja, stan i ogrjev (tri hvata) te doplatka nakon pet godina rada od 100 do 200 forinti.¹⁶ Usporedbe radi, plaće u gradskoj upravi bile su veće od 10 do 15%.¹⁷ Zanimljiv je i podatak sa sjednice Gradskoga poglavarstva održane 21. siječnja 1888. godine u Osijeku kada je donesena odluka da se učitelji promaknu u prvi platni razred.¹⁸ Danas su učitelji u Hrvatskoj na začelju platnih razreda s visokom stručnom spremom. Štoviše,

¹² Ibidem, p. 306.

¹³ Branislava Baranović, Projekt: “Kompetencije za društvo znanja i razvoj nacionalnog kurikuluma u Hrvatskoj”, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, http://zprojekti.mzos.hr/public/c2prikaz_det.asp?cid=1&psid=27&ID=598 (8. rujna 2015.)

¹⁴ <http://www.iro.hr/hr/o-nama/strateski-plan-20132015/> (10. rujna 2015.)

¹⁵ Vinko Barić i Mirjana Jeleč Raguž, “Hrvatska na putu prema društvu znanja”, *Poslovna izvrsnost Zagreb*, God. IV (2010) Br. 2, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=91226 (8. rujna 2015.)

¹⁶ Vinko Ivić, “Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću”, *Analiti Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 25 (2009), p. 103 - 130.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibid.

prema podacima Državnoga zavoda za statistiku, učitelj nema ni prosječnu neto plaću Republike Hrvatske,¹⁹ a 1789. god. profesorske plaće u Hrvatskoj bile su izjednačene s austrijskim plaćama.²⁰

Međutim, učiteljske plaće naknada su za njihov rad, i to je samo jedan od pokazatelja statusa prosvjete u državi, a društveni je ugled učitelja također važan pokazatelj toga istog statusa. Nekada je u svakom većem ili manjem mjestu svećeničko, doktorsko i učiteljsko zvanje imalo veliku važnost. Učitelj u 19. st. nije imao mogućnost korištenja računala u svojoj nastavi i takva tehnička dostignuća predstavljaju veliku razliku između 19. i 20. stoljeća.

Unatoč takvoj razini znanstvenih i tehničkih dostignuća, predanost učiteljskom zvanju u 19. st. nije bila na nižoj razini od današnje. Učitelj je i u 19. st. znao kako prenositi znanje novim naraštajima u skladu s mogućnostima. Znao je da kao učitelj ima “misiju” odgajati, obrazovati buduće naraštaje. Ako razmislimo o odgovornosti učiteljskoga poziva kao poziva koji oblikuje budućnost, jasno je zašto su nekada učitelji uživali visok ugled u društvu. O tome svjedoči i činjenica kako je učitelj imao osiguran stan u školi, ogrjev, zemlju za obrađivanje uz, dakako, plaću za svoj rad.²¹ To je bilo utvrđeno zakonskim odredbama.²² Nerijetko je učitelj bio kum na krštenju djeci mjesnih čelnika, po čemu se također vidi kakav je status uživao učitelj.

Danas mladi bračni parovi prosvjetara, želeći riješiti svoje stambeno pitanje, odlaze u banku po kredit i tamo im priopćuju da s dvjema profesorskim plaćama nisu kreditno sposobni. S obzirom na to da se obrazovni predmeti koje predaju traže u Europi, oni odlaze iz Hrvatske, a s njima i njihova djeca. Nakon nekoliko godina provedenih u dijaspori poneki se vraćaju u Hrvatsku, a njihova djeca još godinama poslije povratka govore u snu na stranom jeziku.²³

Ovdje se otvaraju i mnoga druga pitanja. Gubi li naša nacija svoj identitet ako novi naraštaji Hrvata razmišljaju i sanjaju na stranom jeziku jer je materinski jezik bitan čimbenik nacionalnoga identiteta za koji se zalagao i biskup Strossmayer? Svjedočimo paradoksalnoj situaciji – zbog drukčijih nam se razloga ponovno događa npr. germanizacija. Kako ostvariti rast nataliteta jer u Hrvatskoj adekvatne uvjete za život nema ni hrvatska inteligencija? Koliko je društvo svjesno da su upravo učitelji pokretači kvalitetnije budućnosti toga istog društva? Oni čine intelektualni kapital države.

Današnji učitelj treba odgovoriti na izazove vremena u kojem živimo, a to je stalno praćenje novih znanstvenih spoznaja, tj. cjeloživotno učenje.²⁴ Dakle, i nakon završenoga

¹⁹ <http://www.dzs.hr/> (8. rujna 2015.)

²⁰ Julijo Martinčić (ur.), *Povijest osječke kraljevske gimnazije*, Zagreb – Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2001, p. 93.

²¹ Zlata Živaković-Kerže, “Tijek obrazovnog djelovanja u vojnoj i civilnoj Hrvatskoj na primjeru škole u Strizivojnoj (1830.-1918.)”, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 19 (2003), p. 89.

²² Vinko Ivić, op. cit., p. 108-109.

²³ Takvih je primjera mnogo, o čemu svjedoči i ovaj primjer iz autoričine obitelji.

²⁴ Helena Gorančić-Lazetić (ur.), *Izješće o napretku i ostvarivanju milenijskih ciljeva razvoja u Republici Hrvatskoj*, Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), 2006, p. 25.

fakulteta učitelj se mora stalno stručno usavršavati. Ako učitelj u svoje slobodno vrijeme ima dodatne poslove kako bi riješio svoja egzistencijalna pitanja, onda će teže naći vremena za stručno usavršavanje. Strossmayer je bio svjestan odricanja učitelja: “Ja štujem i vojnika i svećenika i građanina i uredovnika, koji su se znali u stanju i zvanju svom odlikovati i uzorom, obranom i okrjepom naroda svoga postati; ali upravo toliko, ako ne još i više, ljubim, štujem i odlikujem ja u narodu svom ljude učenjake, koji se samih sebe i svake udobnosti svoga svieta odriču, ter u krvavom znoju lica svoga blago i bogatstvo duševno svuda po svietu kupe i veleumom svojim stvaraju i umnažaju, da ga u sviest i srdce mladeži, da u sviest i srdce celoga naroda svoga na obći uhar (*korist*, op. aut.), na obću obranu i na obći ures obrate. Ja sam takove ljude vazda štovao, vazda im se klanjao, pak ću to i do groba činiti i o tom nastojati, kako bi nam se takovi ljudi u narodu hiljadili. Kada je dakle takvo uvjerenje moje i kada ja Akademiju i Sveučilište naše kano zenicu oka u glavi naroda našega smatram, to iz svega srdca i iz sve duše želim, da Akademija istim, ili ako je moguće još i većim uspjehom znanost i umjetnost njeguje, želim, da častne stolice akademičke postanu najplemenitijom težnjom učeće mladeži naše,...”²⁵ Danas, nakon 130 godina od ovoga govora, učitelji nastoje vratiti svoja prava i društveni ugled pregovarajući s nadležnim Ministarstvom znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske. Pregovori najčešće nemaju očekivane rezultate, stoga se učitelji koriste mogućnošću štrajka.²⁶

Ono što se promijenilo od 19. st. do danas je i percepcija zvanja učitelja, ali i samoga obrazovanja. Strossmayerova ideja “Prosvjetom k slobodi” u današnje vrijeme, kada visokoobrazovani ljudi ne nalaze bilo kakav posao, a još teže posao adekvatan svom zvanju, zvuči poput stare dobre pjesme koju se još može čuti samo u posebnim radijskim emisijama. Lijepo ju je čuti, ali nema široku publiku. U svojem govoru na svečanoj sjednici Akademije, 9. studenoga 1884. god., Strossmayer obrazlaže svoja nastojanja da se osnuje Sveučilište u Zagrebu i Akademija: “Kada ja tako mislim, onda će te se lahko domisliti, zašto sam u ovo naše doba o tom radio, da se Sveučilište i Akademija u sredini našoj čim prije osnuje i podigne. Ja sam sudio, da je to u današnjih okolnostih upravo najpreča nužda narodna, jer narod, koji najviša učilišta svoja ima i dobro te spasonosno s njimi upravlja, taj se je narod intelektualno emancipirao, a emancipacija i oslobođenje to, naravnim i neodoljivim načinom, svaku drugu emancipaciju i svaku drugu samosvojnost prije ili poslije poroditi mora.”²⁷

Značajna povijesna osoba širokih horizonata, biskup J. J. Strossmayer, imao je ideju koju se može, baš kao i njega i njegovo djelo, promatrati na više razina. U kontekstu vremena kada je biskup Strossmayer odabrao geslo “Prosvjetom k slobodi”, 1852. godine u Osijeku²⁸ (u političkom mrtvilu u vrijeme Bachova apsolutizma), sustav

²⁵ Vlatko Pavletić (ur.), op. cit., p. 309.

²⁶ <http://radio.hrt.hr/clanak/pregovori-propali-strajk-se-nastavlja-do-ispunjenja-zahtjeva/102288/> (13. listopada 2015.)

²⁷ Vlatko Pavletić (ur.), op. cit., p. 308.

²⁸ Andrija Šuljak, “Biskup Josip Juraj Strossmayer - Život i djelo”, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički*

obrazovanja pridonosio je jačanju nacionalne svijesti, oslobođenju (na nacionalnoj razini) od mađarizacije i germanizacije te stvaranju nacionalnoga identiteta. Prosvjetom k slobodi nacije, ali i ka vlastitoj slobodi - slobodi uma, duše. Znanjem do slobode. Riječima prof. emeritusa Stanislava Marijanovića, Strossmayer je vjerovao da od narodnoga prosvjećivanja ka slobodi vodi najkraći put.²⁹ U skladu s tim geslom, a u prosvjetne svrhe, Strossmayer je ustanovio prvu svoju "vječitu zakladu" s glavnicom od 5.000 forinti u srebru, namijenjenu osječkoj gimnaziji i siromašnim učenicima.³⁰ Na taj način Strossmayer nam je pokazao kako djelovati u skladu s onim što govorimo. Djela moraju pratiti riječi jer inače sve ostaje mrtvo slovo na papiru, što se u današnje vrijeme često događa. Svaka nova Vlada govori o reformi školstva, kurikulumnim reformama i sl., no prateći njezin rad u praksi, nema tih riječi provedenih u djela.³¹ Sredstva se troše, a rjeđe ulažu u dugoročne projekte poput onih koje je pokretao biskup Strossmayer i čije odjeke i danas osluškujemo. Upravo su se u osječkoj gimnaziji kojoj je biskup pomagao školovala dvojica hrvatskih nobelovaca: Vladimir Prelog i Lavoslav Ružička. Riječima dr. sc. Stjepana Sršana "... ta gimnazija bila je izvorište i rasadište duhovnog, intelektualnog i materijalnog života."³²

Teško je prepoznati sve dobrobiti koje danas imamo zahvaljujući Strossmayerovu djelovanju te pretpostaviti što bi bilo da biskup nije postavio mnoge temelje. Povijest se zasigurno ne bi jednako odvijala bez njegova djelovanja. Vođen svojim geslom „Prosvjetom k slobodi“, Strossmayer postaje otac suvremenoga hrvatskog školstva i kulture.³³ Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku s ponosom nosi njegovo ime i na taj mu se način njegov rodni grad donekle odužio za sve dobrobiti koje je za svoj narod učinio. Nizao je zaklade jednu za drugom, darivao darovnice, osnivao fondacije, pomagao pojedincima (posebice za tiskanje njihovih knjiga) – sve u skladu s jasno utvrđenim programom: „Škola i crkva, crkva i škola, to su sad stvari koje najveću pozornost zaslužuju.“³⁴ Danas pojedinci koji bi mogli biti mecene uglavnom pomažu automobilskoj industriji pod izlikom da u današnje vrijeme kočija nije primjerena za dolazak na posao.³⁵ Između kočije i skupocjenih vozila kao da nema primjerenijega vozila, stoga se ministri voze u skupocjenim vozilima. Također se zaboravilo i podrijetlo riječi ministar koja dolazi od latinske riječi *minister*, što znači sluga, odnosno od također latinske riječi *ministrare*, što znači služiti.³⁶ Ministri ne nose taj naziv slučajno, oni bi trebali služiti svojem narodu.

rad u Osijeku, sv. 21 (2005), p. 53-60.

²⁹ Stanislav Marijanović, "Josip Juraj Strossmayer veliki župan Virovitičke županije", *Analiz Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23 (2007), p. 13.

³⁰ Ibid.

³¹ Vladimir Strugar, *Znanje, obrazovni standardi, kurikulum*, Zagreb: Školske novine d.o.o., 2012, p. 7.

³² Julijo Martinčić (ur.), op. cit., p. 9.

³³ Andrija Šuljak, op. cit., p. 55.

³⁴ Milan Moguš, "Josip Juraj Strossmayer", *Forum*, br. 4-6 (2005), p.373.

³⁵ <http://vijesti.hrt.hr/235535/hocete-li-da-se-ministri-voze-u-kocijama-ili-u-skupocjenim-audijima> (13. listopada 2015.)

³⁶ http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pvURg%3D (13. listopada 2015.)

U 19. st. hrvatsko je školstvo slijedilo europsko napredno školstvo. Preuzimaju se značajne inovacije iz zapadnoeuropskih zemalja te ugrađuju u naš školski sustav. Primjerice, iz Švedske se preuzima nastava slöjda (vrsta umjetničkoga ručnog rada) na kojoj su učenici u različitim materijalima izrađivali predmete koji su morali imati uporabnu korist i umjetničku vrijednost.³⁷ Ugarski parlament 1868. godine donio je jedan od najnaprednijih školskih zakona, što je svakako utjecalo i na razvoj školstva u Hrvatskoj³⁸ koja je imala autonomnu vladu i autonomna prava u unutarnjim poslovima, sudstvu i školstvu.³⁹ Vodio se računa i o zdravlju učenika: „Radi zdravlja i zabave učenika, škola je dužna svake subote organizirati izlet, a između 9 i 10 sati tijekom odmora, tjelovježbu.“⁴⁰

Svakodnevno smo svjedoci pogrešnih slika i politika koje znanost i obrazovanje prikazuju neprofitabilnom djelatnošću te ih dovode na margine društva.⁴¹ Nameće se pitanje: Zar i one buduće “profitabilne” sinove ne treba netko obrazovati i odgajati?! Biskup J. J. Strossmayer ne bi mogao činiti tolika djela širokih razmjera da nije imao dobro obrazovanje. On je znao što je za njega, za njegov život učinilo obrazovanje, znanost i stoga je znanost nazivao uzvišenom.⁴²

Danas se učitelje zakonskim propisima mora štititi od različitih napada, kao što su česti verbalni i fizički napadi. Hrvatski je sabor na svojoj sjednici 8. svibnja 2015. godine donio izmjene i dopune Kaznenoga zakona koje donose brojne novosti vezane uz napade na prosvjetne djelatnike.⁴³ Tim su izmjenama napadi i psihičko maltretiranje učitelja postali kazneno djelo koje se prijavljuje po službenoj dužnosti, a ne, kao do sada, tek privatnom tužbom.

Prema istraživanjima prof. dr. sc. Vesne Bilić s Učiteljskog fakulteta u Zagrebu, 74,3% hrvatskih nastavnika tijekom školske godine doživjelo je nasilje od strane svojih učenika.⁴⁴ Za ovakvim mjerama zaštite u 19. st. nije bilo potrebe. Nije bilo potrebe jer je sustav moralnih vrijednosti bio drukčiji. Ljestvice morala, odnosno ćudoređa, bile su postavljene na puno veću visinu nego danas. Svatko je svoju ćud dovodio u red. Trenutno svjedočimo i krizi javnoga morala.

To bi svakako trebalo promijeniti, u čemu nam putokaz može biti i *spiritus movens*

³⁷ Emerik Munjiza, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Hrvatski pedagoško-književni zbor ogranak Slavonski Brod, 2009, p. 47.

³⁸ Vinko Ivić, op. cit., p. 103-130.

³⁹ Mirko Valentić i Lovorka Čoralić (ur.), *Povijest Hrvata, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005, p. 636.

⁴⁰ Vinko Ivić, op. cit., p. 103-130.

⁴¹ Antun Šundalić, *Obrazovanje i društveni razvoj – Rasprava o društvenom vrednovanju obrazovanja*, Osijek: Svjetla grada, 2015, p. 97.

⁴² Goran Rem, “Estetika i stilistika Josipa Jurja Strossmayera”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Čurić), Đakovo: Matica hrvatska Ogranak Đakovo, Grad Đakovo, 2005, p. 105-115.

⁴³ <http://www.sabor.hr/konacni-prijedlog-zakona-o-izmjenama-i-dopunama-ka> (11. rujna 2015.)

⁴⁴ Vesna Bilić, “Povezanost učestalosti nekorektnog ponašanja i viktimiziranja nastavnika sa spolom, uspjehom i školskim angažmanom učenika”, *Modern Approaches to Teaching the Coming generation*, (ur. M. Orel), Ljubljana: EDUvision, 2014, p. 49.

Strossmayer, njegova pronicljivost, intuicija te velikodušnost. Biskup Strossmayer znao je kolika je snaga obrazovanja i znanosti; znao je da sustavno obrazovanje omogućuje i društveni razvoj.⁴⁵ U tom je smislu njegova ideja “Prosvjetom k slobodi” zasigurno bezvremena, odnosno ne pripada samo prošlosti i 19. stoljeću. Ona i danas ima svoju snagu, svoje mjesto poput bogate ostavštine koja nâs – baštinike – obvezuje!

Literatura

1. Baranović, Branislava, Projekt: “Kompetencije za društvo znanja i razvoj nacionalnog kurikulumu u Hrvatskoj”, Institut za društvena istraživanja, Zagreb, http://zprojekti.mzos.hr/public/c2prikaz_det.asp?cid=1&psid=27&ID=598 (8. rujna 2015.)
2. Barić, Vinko i Jeleč Raguž, Mirjana, “Hrvatska na putu prema društvu znanja”, *Poslovna izvrsnost Zagreb*, God. IV (2010) Br. 2, http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=91226 (8. rujna 2015.)
3. Bilić, Vesna, “Povezanost učestalosti nekorektnog ponašanja i viktimiziranja nastavnika sa spolom, uspjehom i školskim angažmanom učenika”, *Modern Approaches to Teaching the Coming generation*, (ur. M. Orel), Ljubljana: EDUvision, 2014, p. 49.
4. Damjanović, Stjepan, “Sto pedeset godina Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti”, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 27 (2011), p. 9-16.
5. Gorančić-Lazetić, Helena (ur.), *Izvešće o napretku i ostvarivanju milenijskih ciljeva razvoja u Republici Hrvatskoj*, Zagreb: Program Ujedinjenih naroda za razvoj (UNDP), 2006, p. 25.
6. Ivić, Vinko, “Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću”, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 25 (2009), p. 103-130.
7. Koščak, Vladimir, “Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti Josipa Jurja Strossmayera kao političara i mecene”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (ur. Stanislav Marijanović), Osijek: Filozofski fakultet Osijek, 2008, p. 267-289.
8. Marijanović, Stanislav, “Josip Juraj Strossmayer veliki župan Virovitičke županije”, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 23 (2007), p. 13.
9. Martinčić, J. (ur.), *Povijest osječke kraljevske gimnazije*, Zagreb - Osijek: HAZU, Zavod za znanstveni i umjetnički rad, 2001.
10. Moguš, Milan, “Josip Juraj Strossmayer”, *Forum*, br. 4-6, (2005), p. 373.
11. Munjiza, Emerik, *Povijest hrvatskog školstva i pedagogije*, Osijek: Sveučilište Josipa

⁴⁵ J. J. Strossmayer: “... ja ostajem uvijek i uvijek ljubiteljem i štovateljem znanosti. Znanost je najljepši ures svakoga naroda, ona mu je obilni izvor svake snage i obrane... U zao čas narodu, koji ne zna znanost i umjetnost cijeniti, koji ne zna u štovanju i ljubavi pravim učenjakom i umjetnikom prvo i odlično mjesto ustupiti. Taki narod propada, gine i izumire.” Vlatko Pavletić (ur.), op. cit., p. 308-309.

- Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet u Osijeku, Hrvatski pedagoško-književni zbor ogranak Slavonski Brod, 2009, p. 47.
12. Pavletić, Vlatko (ur.), *Josip Juraj Strossmayer Izabrani književni i politički spisi I.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2005., p. 101-102.
 13. Rem, Goran, "Estetika i stilistika Josipa Jurja Strossmayera", *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana*, (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska Ogranak Đakovo, Grad Đakovo, 2005, p. 105-115.
 14. Strugar, Vladimir, *Znanje, obrazovni standardi, kurikulum*, Zagreb: Školske novine d.o.o., 2012, p. 7.
 15. Šuljak, Andrija, «Biskup Josip Juraj Strossmayer - Život i djelo», *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 21 (2005), p. 53-60.
 16. Šundalić, Antun, *Obrazovanje i društveni razvoj – Rasprava o društvenom vrednovanju obrazovanja*, Osijek: Svjetla grada, 2015, p. 97.
 17. Valentić, Mirko i Čoralić, Lovorka (ur.), *Povijest Hrvata, Od kraja 15. stoljeća do kraja Prvoga svjetskog rata*, Zagreb: Školska knjiga, 2005, p. 636.
 18. Živaković-Kerže, Zlata, «Tijek obrazovnog djelovanja u vojnoj i civilnoj Hrvatskoj na primjeru škole u Strizivojnoj (1830.-1918.)», *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 19 (2003), p. 89.

Internetski izvori:

<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11666> (7.rujna 2015.)

<http://www.hztk.hr/prof-dr-sc-dragan-primorac-ministar-znanosti-obrazovanja-i-sporta-republike-hrvatske/> (8. rujna 2015.)

<http://public.mzos.hr/Default.aspx?art=11666> (7. rujna 2015.)

<http://www.iro.hr/hr/o-nama/strateski-plan-20132015/> (10. rujna 2015.)

<http://www.dzs.hr/> (8. rujna 2015.)

<http://radio.hrt.hr/clanak/pregovori-propali-strajk-se-nastavlja-do-ispunjenja-zahtjeva/102288/> (13. listopada 2015.)

<http://vijesti.hrt.hr/235535/hocete-li-da-se-ministri-voze-u-kocijama-ili-u-skupocjenim-audijima> (13. listopada 2015.)

http://hjp.novi-liber.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1pvURg%3D (13. listopada 2015.)

<http://www.sabor.hr/konacni-prijedlog-zakona-o-izmjenama-i-dopunama-ka> (11. rujna 2015.)

SCIENCE, EDUCATION, AND SOCIAL DEVELOPMENT A CENTURY AFTER STROSSMAYER

Abstract

A contemporary life and the life at the time of Josip Juraj Strossmayer are different in many ways. This paper discusses the differences in the perception of science, education, and social development in the 19th century and nowadays. Taking into account that in any large- or small-sized settlement the clerical, medical, and teaching professions had great significance, a question arises whether these professions still bear equal importance. Given the fact that the focus of this paper is science, education, and social development, we will particularly try to determine the differences in the perception of a teacher's profession between the past and the present. Presently, when the highly educated persons do not find any work, let alone a job suitable to their profession, Strossmayer's motto „To Freedom through Education“ sounds like a good old song that can only be heard in special radio broadcasts: nice to hear, but without wide audience. As a significant historical person with wide horizons, Bishop J. J. Strossmayer had elucidated an idea that can be observed on several levels, just like he himself and his work. On a daily basis, we are the witnesses to the erroneous images and policies that portray science and education as unprofitable economic activities and push them to the margins of society. That certainly should be changed, and Strossmayer's *spiritus movens*, his insight, intuition, and generosity can be used as guidelines.

Key words: J. J. Strossmayer, science, education, social development

Sanja Špoljar Vržina, Ph.D., Full Professor
Institute of Social Sciences Ivo Pilar, Zagreb

Izvorni znanstveni rad

FROM HIS FLOCK OF PEOPLE TO HIS DECOR: STROSSMAYER, COLONIAL FEMINISM, AND (THE) WEST

If going to the land of the ‘Balkans’ one of the books on the hit list of recommended literature weighs around 1 kilo. A very heavy/lengthy book, of around 1,181 pages, from a charming author that went by the name Rebecca West. This English dame, acknowledged as a feminist inspiration, socialist and suffragist, set the scene, as early as 1940, for the ‘readings’ of the people of the ‘Balkans’. After her the ‘Balkans’ were never anything other than ‘dangerous’, ‘unpredictable’ and full of transgenerationally ‘violent’ people. In the decades to come, the *Black lamb and Grey Falcon*, became a mighty travelogue. Due to its much faceted superficial approach towards the many presented peoples it did more wrong than justice towards the historical depths of their lives (especially the Croats and Muslims). Yet, there was a Croat-Austrian that made more than a memorable impression upon West. In one of her entries about Bishop Strossmayer West remarks (through the words of her husband) - ‘*That is one of the most beautiful lives recorded in modern history.*’ (West, 1940/1986: 109). This paper, apart from thematizing the possible reasons of West’s fascination with Bishop J.J. Strossmayer, more importantly deals with the processes that dominate today’s world of colonially imposed projections and identifications that we internalize. Perhaps, it is possible to suggest, today as in the 40’ties, that nations, ethnicities and populations are imbibed into a gendered world of being recognized only through the power of ‘good looks’ and/or mighty handsome historical figures. In spite of this superficiality, Bishop J.J. Strossmayer remains one of Croatia’s great assets in the arena of claiming one’s cultural importance, even if it is through the beauty perceived through the eyes of a colonial feminist. More important than that he is a litmus of colonial stances towards his flock, preserved to this day.

Key words: J. J. Strossmayer, feminism, the Balkans

Introduction

This paper is based on a kaleidoscopic approach towards Croatia’s major figure in the fight for a cultural, historical and national independence. Bishop J.J. Strossmayer urged for a political alliance of that time, that would allow such culturally beneficial arrangements for Croats, yet this did not happen. This is also a major fact that ends being

misinterpreted in regards to Strossmayer's historical magnitude – he was not a pro South-Slav (or Yugo-Slav) advocate. He was a Croat of a multicultural heritage background, of multicultural actions and peaceful approaches towards negotiating a status for the Croatian culture. His culture¹. After stating this fact, the remaining part of this paper will have a major lack of a certain historical vagueness in which there may be a loss of a more complex analytical context that would do justice to treating the life, work and hardships of J.J. Strossmayer. Strikingly, the approach of this paper might also be seemingly similar to the one that undertaken by Rebecca West in her lengthy tale of the 'Balkans'² - *Black lamb and Grey Falcon*.

Regardless of this historical contextual shortage the analysis of this paper tries to reconstruct a specific colonial context, expose its unchanged circumstances to this day and through facts, rectify a chronology of nation negating. In the case of Bishop J.J. Strossmayer the caricaturist sketches of him through Rebecca West. All of them (through five indexed entries) are of a special kind. Not representing him as a major figure of significant importance for Croats and their national identity or as a man of fantastically complex and intense creative identity flowingness of his time. Rather through her writings he remains a historical figure of a monumental value. Literally monumental. Perhaps, not unimportant to add, her captured 'snapshot' of him on a rainy morning in the middle of Zagreb was through the sculpture done by an equally major Croatian cultural forefather³. It is legitimate to ask oneself – did West become fond of Strossmayer through knowing his work, a precisely presented factography of his livelihood or through the representations of him through the eyes, senses and hands of another important cultural Croatian figure. That of sculptor Ivan Meštrović. Thus both of whom she has no clue how to define in view of their cultural broadminded richness and cultural all-inclusiveness. Today we term such broadness as being a multiculturalist agenda, yet as seen from Strossmayer's and Meštrović's example, such world views were nurtured by Croats long ago.

This paper raises the question of the playful dominance and superficial *joy the vivre* of many (inter)nationals towards peoples and nations and their rootedness in reductionistically read histories, un-understood livelihoods and most of all, a plethora of revealing projections and identifications. Those that reveal the agenda of the signifier more than the signified. Yet, the identifications, projections and transitivisms⁴ we grow

¹ Among a number of references that confirm this fact, perhaps the most procrastinated deserves to be mentioned here – Blaž Jurišić, Strossmayer iza kulisa (Strossmayer behind the settings), Hrvatska revija, Zagreb II, br.3 (1929) pp. 145-159. – *'The main line of his politics was always identical and simple. He wanted to assure the Croatian independence in a federation with Austria, Hungary or Yugoslavia. Conditions for neither of these alternatives have been met and Strossmayer's dream remained unfulfilled.'* (translation of the author)/ *Osnovna linija njegove politike uvijek je ista i jednostavna. On hoće da Hrvatskoj osigura samostalnost u federaciji bilo austrijskoj, bilo ugarskoj, bilo jugoslavenskoj. Ni jedna od ovih alternativa nije se ispunila, i Strossmayerov politički san ostao je neostvaren.'*

² For a scientific explanation of using quotation marks for the term 'Balkan' see Altić, 2011.

³ Rebecca West, *Black lamb and grey falcon*, London: Penguin books, 1940/1986, pp. 104-109.

⁴ All three are psychoanalytically important terms of process definitions that lie in the basis of one's capacity

up to live by do not automatically form a mighty matrix for any future visions (such as ‘colonial’). Rather, if imbibed in a constant fluidity of a work-through, always inviting the freedom of judgment regardless of the feeling of insecurity or anxiety, they drag us into superficial oblivions and illusions upon meeting the Other. For example – much as West’s seeing ones ‘*beauty*’ or one as a ‘*dazzling creature*’ amongst a plethora of a country with reasons for ‘*endless embitterment and impoverishment*’, rather than seeing the beauty of ones belonging to a peoples and culture of outstanding possibilities of expression. Or like seeing the work of a great Croatian sculptor representing a great multiculturalist networker, that Croatia already had at that time. Maybe not comparable with any other home known culture or monuments, yet markers of the world humanity richness. In that way, Strossmayer was then and is today a *litmus* of treating the Other (inter, intra or trans) culturally with care. On the level of the values of humanity and not on the level of their instrumentalized prices. He is a litmus of how much of today’s Croatian culture is visible, comprehensible, memorizable or representable without sliding into the ‘rabbit holes’ of globalized banalities. For those ‘within’ the culture, as well as ‘outside’ of it. Perhaps it is in the synergy of one great artist representing the other great culture-networker that culture has a chance of being represented at its best. Yet, West was only mesmerized and fascinated and not moved by the richness of thought, but by the richness of a mighty beautiful ‘snapshot’ - seemingly to grandiose for the atmosphere it was surrounded with – ‘*among the dark bushes and drab laurels of the unilluminated morning*’⁵. Colonial remained colonial – an exaggeration of affects on both parts – the exhilarated colonial observer and the position of defending the observed (in this case, ones culture and the banalization of it’s representations).⁶ This *othering choreography* is present on at least three levels of West’s approaches, with durable impacts of colonial ramifications to this day. All three unified in a recognition of peoples on ground, then as today, of being Strossmayer’s decor rather than his flock. Debatable?

West’s feminine colonial ramifications

West’s approach to the peoples of Croatia was very simple and accurate, as is to this day – cautionary suspicion with outbursts of exhilarating enthusiasm over felt comfort of appeased senses. In West’s large book such a source is the Croat-Austrian cherished above all others, Bishop Strossmayer. In around five entries the portrayal of this man is encircled in a conculsive remark based on his calming physical beauty opposed to the found harsh historiographical factography and even the ‘*preference for rude strength*’ (in reversal, projected onto the hand of sculptor Meštrović). As if all the projections of the people’s potential for goodness were presented in his idealized

for colonial and non-colonial responses. The given space is restricted for a thorough read-through in the basic psychoanalytical literature.

⁵ Rebecca West, *Black lamb and grey falcon*, London: Penguin books, 1940/1986, pp. 104.

⁶ For a more thorough understanding of this binary position of a colonial stance the reader is orientated to Frantz Fanon’s references that present the basic, yet seldom cited, literature in that domain.

features and factographical sketch.

'...we had woken as early as it was light, and my husband said to me, 'We have never seen Mestrovich's statue of the great Croat patriot, Bishop Strossmayer; it is in the public garden just outside this hotel. Let us go and look at it now.' So we dressed in the dawn, said "Excuse me" to the charwomen who were scrubbing the hall, and found the Bishop among the dark bushes and drab laurels of the unilluminated morning. But his beauty, even under the handling of one whose preference for rude strength must have been disconcerted by its delicacy, was a light by itself. Mestrovitch had given up his own individuality and simply reproduced the Bishop's beauty, veiling it with a sense of power, and setting horns in the thick wavy hair, after the manner of Michelangelo's Moses. I would like to know if Mestrovitch ever saw his model; he probably did, for Strossmayer lived until he was ninety in the year 1905. This dazzling creature had then completed fifty-six years of continuous heroic agitation for the liberation of the Croats and as the fearless denunciator of Austro-Hungarian tyranny'.⁷

West's contemplating in the company of her husband upon the Croatian patriot Strossmayer culminates when explaining his stoic well-being among the troubled problems of Croatia, Croatians and politics –

'Hence the biographies of charmers are often punctuated by treachery and brutality of a most painful kind. So we wait for the dark passages in Strossmayer's story. But they do not come.

It appears that he turned on the spiritual world the same joyous sensuality with which he chose chalices, Italian pictures, horses, cattle, coffee and flowers. He rejected brutality as if it were a spavined horse, treachery as if it had been chicory in the coffee. His epicureanism did not fail under its last and supreme obligation, so much more difficult than the harshest vow of abstinence taken by ascetics: he preferred love to hate, and made for the preference. The sole companions left to him were the Croats; for them he had forsaken all others.' -

and in conclusion –

... 'For thirty-six years, smiling, he dared deny his friends all tributes to feed the beast in their bosoms, and lived in peril of making them his enemies, though he loved friendship above all things. Out of the political confusion of Croatia which makes for endless embitterment and impoverishment I have described, this creature had derived sweetness and well-being.

'That is one of the most beautiful lives recorded in modern history', said my husband. We left the lovely statue smiling under the heavy rain. ''⁸

⁷ Rebecca West, *Black lamb and grey falcon*, London: Penguin books, 1940/1986, pp. 104.

⁸ Rebecca West, *Black lamb and grey falcon*, London: Penguin books, 1940/1986, pp. 108-109.

Figure 1. Detail from Ivan Meštrović's sculpture of Bishop Josip Juraj Strossmayer (1926) - Smiling?

(Source: www.večernji.hr; author Grgur Žučko).

Since one of the aims of this paper is also the reconstruction of the colonial approach time-line the given examples open many major questions in that direction. Has the colonizers exhilarating projections been internalized in any way? Have we become defenders of our culture on the level of banal confirmations – such as those of branding Strossmayer's image without making cultural grounds for learning and knowing anything of his historical significance? Can we perceive, again, as in the '40s, a world of nations, ethnicities and populations imbued into a gendered world of being recognized only through the power of our mighty historical figures, that are materialistically potent and handsome as well.⁹ In the view of the representation significance, although superficial, we accept the position of Bishop J.J. Strossmayer. His remaining one of Croatia's great assets in the arena of claiming one's cultural importance, if allowed to do so, even if through the beauty of physical appearances perceived through the eyes of a colonial feminist's, their banker husbands and/or (86 years later) royalty, to visit the famous brand of horses in his place of productive living and death¹⁰. Furthermore, there is a very painful link between West's colonial writings and Croatia's Defense War of the early '90's.

⁹ Interestingly, this paper coincides with the near date of the UK Royal visit to Croatia and Đakovo (eastern Croatia), where a visit of Prince Charles and Camilla will be made to the famous Croatian breed of horses that were once part of the Bishop Strossmayer's estate. Đakovo is only around 50 kilometers from Vukovar, Croatia's genocidal suffering grounds from '90s, which will probably not be on the Royal itinerary route of the visit.

¹⁰ West's entry of the Lipizaner horses – *'Then the Bishop would take the visitor round his home farm, to see the Lipizaner horses he bred very profitably for the market...'* (p.106-107).

West's Colonial ramifications

It is really remarkable how when going to the 'Balkans' a book recommended as one of the best travelogues, of around 1 kilo, or in a more sophisticated approach – around 1,181 pages – can be Your companion¹¹. A very heavy/most lengthly book from an author that went by the name Rebecca West alias Cicily Isabel Fairfield. This English dame, acknowledged as a journalist and political writer in the early 20th century became an inspiration of the feminist, socialist and suffragist scene. In 1930 she married the banker Henry Maxwell Andrews and travelled with him extensively, as well as recorded their travels in the early '40s in her life work masterpiece under the title *Black lamb and Grey Falcon*. After her 'readings' of the people of the Balkans, the 'Balkans' were never anything other than 'dangerous', 'unpredictable' and full of transgenerationally 'violent' people. Later on, closer to the Greater Serbian aggression of the early '90s, Robert Kaplan, well informed by her mighty pages in writing his 'Balkan Ghost' will exclaim that he would rather lose his passport than West's travelogue¹², we may add - obviously a safe map into the 'darkness' of the observed Other.

In 1995 an American anthropologist and multiple Fulbright scholar to Croatia, professor Brian Bennet, wrote his short but concise deconstructive analysis of West's book, titled '*Why Americans do not understand Croatia?*' His main critique being that the reductionistic portrayal of history, well-groomed in Kaplan's and West's books, makes these two books the dangerous epitomized superficiality with which one enters the zones of War – in the manner of perpetuating power and control – while in the pretense of bringing light to tribalistic people.¹³

In an even more deconstructive grasp, the journalist Brian Hall of The New Yorker asked an equally important question - '*Why has the sprawling, romantic, moralizing, pro-Serb, eleven-hundred-page tome that Rebecca West wrote more than fifty years ago become the key reference for the new generation of Balkan commentators?*'. It must be said that his question, as well as that of Bennett's was asked in the time of the Greater Serbian aggression on Croatia and Bosnia and Herzegovina, yet also the time of an

¹¹ It is also a handy gift. The author of this paper got her copy of Rebecca West's book in 1989, on a conference of the School of Biological anthropology, from a well-known USA geneticist and his wife. They handed down this book as a gift after a long (yet pleasurable) discussion upon their 'provoking' question to the author - 'How does it feel to be the flock of your famous Bishop?' Provoking, concerning the fact that the question was posed amidst the late communist years of former Yugoslavia in which bishops, priests and catholic martyrs were usually talked about in a mocking or agent-provocateur contexts. The couple, later on admitted that they pose this question to every Croat they meet as a way of 'measuring' the level of freedom of speech. In reverse, except getting the book for free, the author of this text 'measured', in return, their capacity of USA southern colonialist stereotypizations, aligned with those of West's. Thus, I am grateful to a South Carolina geneticist and his wife for the undying (in 27 years) need to write this paper. In the meanwhile, dialogues of these kinds continue.

¹² Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York: Vintage Books, 1993., pp. 21.

¹³ Brian Bennett, *Zašto Amerikanci Ne Razumiju Hrvatsku? Društvena istraživanja*, br.1, 4 (1995), pp. 133-142.

international society cowardly consent upon silence and equalizing the ‘Balkan’ guilt. If it was not for that continuous ‘silence’ perhaps the Srebrenica genocide could have been prevented and many lives around the area, throughout that decade, saved. Thus, both authors were very brave in their critique since the main discourse, somewhat lingering to this day, is the one of equalizing all sides in the ‘Balkans’. Evenmoreso, at that time it was a well-known fact that when it came to the ‘Balkan’ issues, the White House staff and leaders, especially the Clintons, dwelled in the explanatory algorithms of West and Kaplan. Hall’s very detailed and tragically painful (in the aftermath of Srebrenica Genocide) essay ends with a deeply humane and engaged parallel of times in which nothing is done from the point of view of high politics. He summarizes a passage of West’s¹⁴ that stands out for him at that time as a mark of repetitive failure towards humane rather than humanitarianistic response – *‘On a night in June, 1903, a group of Serbian Army officers murdered the Serbian King Alexander Obrenović and his wife, Dragan, gruesomely mutilated their naked bodies, and threw them out their bedroom window. Dawn revealed the disembowelled corpses lying in the royal gardens. According to West, both the Austrian and the Russian governments had known of the plot and had done nothing to stop it. ‘But there is a point at which a gentleman must draw the line’, she wrote. ‘Entering the garden the Russian Minister went up to the officers who were standing about and pointed to the corpses. ‘For God’s sake,’ he said, ‘carry them into the palace. Do not leave them here in the rain exposed to the gaze of the public.’ Hall concludes – ‘This sentence may well be preserved as a symbol of the kind and degree in which the great powers have acted as a civilizing influence in the Balkans. It is a double irony that, through an odd chain of influence, Black lamb and Grey Falcon helped insure that this disgraceful legacy would continue.’*¹⁵

By now it is pretty clear that the individually expressed dangerous colonial stance has no geographical place of appearing and can be equally deconstructed from the same places of power where it is (by the majority) constructed in (see earlier stated explanations). It is a case of selling oneself to the race for wealth, possessions and domination upon those that are seen as liabilities, regardless of the fact that they may be the ones that endorsed the possibilities of reaching peace, democracy and the liberty of patriotism. Such is the case of Croatia’s current case of recognizing it’s primary roots of democratic values, those of the veterans that fought a Defense War, yet being denigrated for over two decades.¹⁶ Thus, forging ones nation is no easy task. Žužul makes this very clear in her analysis on the Croatian national revivalists of the 19th century. These contemporaries of Bishop Strossmayer all had a high level of egolatry, egocracy and a capacity to create a cultural atmosphere of joint narcissistic rejoicing, without which,

¹⁴ The described event took place two years before the death of Bishop Strossmayer in Đakovo (comment of the author).

¹⁵ Brian Hall, Life and Letters- Rebecca West’s War, *The New Yorker*, April 15 (1996), pp. 83.

¹⁶ Sanja Špoljar-Vržina, Između Stipišićevog reanimiranog kozmološkog i Hrvatskog pučkog ostavinskog – etsko, emsko, delmatsko. U: *Obrisi stvaralaštva i identiteta – Ljubo Stipišić Delmata* (Eds. Bagarić Stjepan, Miščin Daniel, Pehar Ivan). Zadar: Zaklada Ljubo Stipišić Delmata, 2015. pp. 287.

Žužul concludes, no idea of nation would become a reality.¹⁷ This important fact lies in the basis of recognizing a major difference between the egocratic forefathers. It does matter whether the egocracy was done on ones own soil. It seems that the birth pains of nation forging are less upon those that come from imperialistic and colonial histories. For those nations that carry the burden of these despotic wars the nation is forged through the fluidity, of many times forbidden and forcibly harassed, yet always continued painful transgenerational mission of cultural existence.

West's feminist colonial ramifications

It is of no surprise that West was taken by Bishop Strossmayer and his firm lingering Ego. It was the Croatian nations ego that West so unconsciously resonated with, finding the utmost 'dazzling' effect through the synesthetic effects of the powerful remaining traces of Meštrović's (*sculpture*) and Strossmayer's (*image*). But how could she know the difference. It is no small secret that it was exclaimed by her intimate friend that he found *Black lamb* 'not so much a book about Yugoslavia as a book about Rebecca West'.¹⁸

As Hall revealingly and precisely defines '...West was enthralled by the intensity of the life - the strong drink, the piquant food, the late hours, the vibrant folk costumes - and she saw in it an echo of her own materialistic passion...'.¹⁹ Convincingly, she did see only that - a materialistic passion - amalgamated into an enjoyment of living, negating any of the serious 'themes' of the 'Balkans', regardless of documenting them. Such as the transgenerational life task, set in motion by Bishop Strossmayer and his contemporaries, of Croatia's nation forging.

If feminism is truly what it should be: seeing and testifying of someone's life for what it is and not what it should be in the eyes of any Other - shouldn't West's book be a case example of discriminative actions upon sexes, religions, peoples and nations? It is thus long ago that feminism, among other liberating practices, was a vehicle of colonial might. Yet it would not be correct to settle with this simplistic answer. It would be misleading. West's feminist plundering continued. The women that came to Croatia in the early '90s and that truly helped the situation, treating it with respect, women's compassion and dignity are today seemingly forgotten. They are overrun with the NGO false histories and self-proclaiming, self-awarding 'feminist' leaders. The case in point - that of the activist lawyer Catharina A. MacKinnon (that helped trie and won the USA lawsuit against War criminal Karadžić for organized raping's of Croat and Muslim women

¹⁷ Ivana, Žužul, Rađanje očeva nacije, samoprepoznavanje kao praksa oblikogvanja nacionalnog identiteta, Kultura, identiteti, društvo-euroopski realiteti (Eds. Brekalo M., Banović-Markovska A., Buntić M., Čolić S., Jakimovska-Tošić M., Kramarić Z., Musić I., Pieniažek- Marković K., Špoljar Vržina S., Žužul I.) Osijek-Zagreb: Odjel za kulturologiju - Sveučilišta Josipa Jurja Astrossmayera, Osijek and Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014, pp. 345.

¹⁸ John Gunther letter to West, quoted in Gledinning, Rebecca West, 155; according to Scott, 1995:150.

¹⁹ Brian Hall, Life and Letters- Rebecca West's War, *The New Yorker*, April 15 (1996), pp. 78.

in the War); that of the former police investigator Kathryn Bolkovac and UNHCR gender expert Madeleine Rees (that in 1999/2000 exposed the UN scandalous involvement in the Sarajevo women trafficking and rape crimes during the War) and that of the film Director Larysa Kondracki (who in 2010 made the film *Whistleblower*, further exposing the truth). All of them got overrun by Ensler's, Jolie's and local estradizationized figures of quasi activist change potency.²⁰ Thus West's *modernist colonial feminism* got even worst in its postmodernistic feminist variant. Epistemicides got worse. Colonizers simultaneously present themselves as saviors, movers, shakers, networkers, changers and deconstructionists of their own worst form of aggressive domination. It became a kind of *neoliberal mimetic occupation* – we are deeply in the materialistic scheme of mimicking towards the impoverished global culture where the ego's of whole nations and their identities become either a question of branding or salvation.²¹ Right to the point, Hall states – ‘*West self-betrayed her own cautionary prologue in which she mocks ‘English persons...of humanitarian and reformist disposition’ who went to the Balkans and returned ‘with a pet Balkan people established in their hearts as suffering and innocent, eternally the massacree and never the massacer’* – and concludes – ‘*There could be no better description of her own infatuation with the Serbs*’.²² Tragically, her infatuation for all the explained reasons was a death condemnation and life's worst destiny for many in the Bishop Strossmayer's flock – non-Serbs and Serbs, alike – according to his patriotic Croatian, yet deeply multiculturalist humane stance.

Somehow it all adds up to the never ending dialogues – are we the Bishops flock or his decor? On the basis of the multiple liberalistic exhilarations of nowadays it might be more correct to pose that question to certain nations in relation to the current Pope. It might be life-saving by the millions – if hopefully someone, entangled in the decor, still cares.

Literature

1. Altić, Mirela, Hrvatska kao zapadni balkan – geografska stvarnost ili nametnuti identitet? *Društvena istraživanja*, br.2, 20 (2011), pp. 401-413.
2. Bennett, Brian, Zašto Amerikanci Ne Razumiju Hrvatsku? *Društvena istraživanja*, br.1, 4 (1995), pp. 133-142.
3. Hall, Brian, Life and Letters- Rebecca West's War, *The New Yorker*, April 15 (1996), pp. 74-83.
4. Jurišić, Blaž, Strossmayer iza kulisa (Strossmayer behind the settings), Hrvatska

²⁰ Explained in detail in Špoljar-Vržina, *Anthropologically Identifiable: Vukovar Between the Terror of Universalism and Humanitarian tourism*, 2013: 146-152.

²¹ Sanja Špoljar-Vržina, Između Stipišićevog reanimiranog kozmološkog i Hrvatskog pučkog ostavinskog – etskog, emskog, delmatskog. U: Obrisii stvaralaštva i identiteta – Ljubo Stipišić Delmata (Eds. Bagarić Stjepan, Miščin Daniel, Pehar Ivan). Zadar: Zaklada Ljubo Stipišić Delmata, 2015. pp. 210-211..

²² Brian Hall, Life and Letters- Rebecca West's War, *The New Yorker*, April 15 (1996), pp. 78.

- revija, Zagreb II, br.3 (1929) pp. 145-159.
5. Kaplan, Robert D., *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, New York: Vintage Books, 1993.
 6. Scott, Bonnie Kime, *Refiguring Modernism: Postmodern feminist readings of Woolf, West, and Barnes*, Bloomington: Indiana University Press, 1995. Pp 217.
 7. Špoljar Vržina Sanja, *Anthropologically Identifiable: Vukovar Between the Terror of Universalism and Humanitarian tourism*. U: Vukovar 91' – istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije). Živić D., Špoljar-Vržina S., Lupis B. V., Cvikić S. (ur.) Zagreb-Vukovar: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2013. Pp. 157-176.
 8. Špoljar Vržina, S.M., Čolić S., Šola I.: *European Identities, Europeanization and Epistemological Violence*. U: *Kultura, identitet, društvo – europski realiteti*. (Eds. Brekalo M., Banović-Markovska A., Buntić M., Čolić S., Jakimovska-Tošić M., Kramarić Z., Musić I., Pieniažek- Marković K., Špoljar Vržina S., Žužul I.) Osijek-Zagreb: Odjel za kulturologiju, Sveučilište J.J. Strossmayer, Osijek i Institut društvenih istraživanja Ivo Pilar, Zagreb, 2014., str. 278-290.
 9. Špoljar-Vržina, Sanja, *Između Stipišićevog reanimiranog kozmološkog i Hrvatskog pučkog ostavinskog – etskog, emskog, delmatskog*. U: *Obrisi stvaralaštva i identiteta – Ljubo Stipišić Delmata* (Eds. Bagarić Stjepan, Miščin Daniel, Pehar Ivan). Zadar: Zaklada Ljubo Stipišić Delmata, 2015. Pp. 201-212.
 10. West, Rebecca, *Black lamb and grey falcon*, London: Penguin books, 1940/1986, pp. 1181.
 11. Žužul, Ivana, *Rađanje očeva nacije, samoprepoznavanje kao praksa oblikovanja nacionalnog identiteta*, *Kultura, identiteti, društvo-europski realiteti* (Eds. Brekalo M., Banović-Markovska A., Buntić M., Čolić S., Jakimovska-Tošić M., Kramarić Z., Musić I., Pieniažek-Marković K., Špoljar Vržina S., Žužul I.) Osijek-Zagreb: Odjel za kulturologiju – Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera, Osijek and Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2014, pp. 338-346.

OD NJEGOVA STADA DO NJEGOVA DEKORA: STROSSMAYER, KOLONIJALNI FEMINIZAM I ZAPAD²³

Sažetak

Ako se ide do ‘Balkana’, jedna od knjiga s popisa uspješnica teška je oko jednog kilograma. Sofisticiranijim pristupom utvdivo – oko 1.181 stranicu duga, od autorice vođene pod imenom Rebecca West. Ova je engleska dama, smatrana vodećim feminističkim nadahnućem, socijalisticom i sufražetkinjom, još 1940. godine postavila temelje za ‘čitanje’ naroda ‘Balkana’. Nakon nje, ‘Balkan’ nikad nije bio nešto drugo osim ‘opasan’, ‘nepredvidljiv’ i prepun transgeneracijski ‘nasilnih’ ljudi. Kasnije, u dolazećim dekadama, djelo *Crno janje i sivi sokol/Black lamb and Grey Falcon*, postaje moćno utjecajan putopis. Zbog svojeg viševrsnog površnog pristupa mnogim prezentiranim narodima i ljudima ova je knjiga donijela više zla nego pravde i dobra, i to spram njihovih povijesno kompleksnih situacija života (poglavito Hrvata i Muslimana). U jednom od osvrta na Biskupa J. J. Strossmayera autorica West konstatira (kroz riječi svojeg supruga) - *‘To je jedan od najljepših života zabilježenih u modernoj povijesti.’* (West, 1940/1986: 109). Ovaj rad, osim što tematizira moguće razloge očigledne fascinacije autorice West s biskupom J. J. Strossmayerom, značajnije od toga, propituje procese koji dominiraju u današnjem svijetu kolonijalno nametanih projekcija i identifikacija koje internaliziramo. Možda je moguće sugerirati da su danas, kao i četrdesetih godina, nacije, etniciteti i populacije ‘utopljeni’ u svijet rodnog u kojem je glavna prepoznatljivost vršena na temelju snage ‘dobrih izgleda’ i/ili jako zgodnih povijesnih ličnosti. Unatoč površnosti pristupa, Biskup J. J. Strossmayer ostaje jedan od hrvatskih velikana u areni potvrđivanja važnosti nacionalne kulture, čak i ako samo kroz ljepotu percipiranu očima kolonijalnih feministkinja. Važnije od toga on je *lakmus* kolonijalnih stavova spram njegova stada, održanih do današnjih dana.

Ključne riječi: J. J. Strossmayer, feminizam, Balkan

²³ U prijevodu naslova s engleskog jezika izgubljena je igra riječi između prezimena autorice (West) i geografske lokacije (West).

prof. dr. sc. Antun Šundalić, redoviti profesor u trajnom zvanju
Ekonomski fakultet
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Prethodno priopćenje

OBRAZOVANJEM ZA BOLJI SVIJET

Obrazovanje kao društvena potreba prisutno je u svim suvremenim društvima. Dok je nekada ono bilo privilegij malobrojnih, od vremena industrijalizacije i modernizacije postalo je široko prihvaćeno potreba među različitim slojevima građanstva. Krajem dvadesetog stoljeća ono se kao društvena potreba pretvara u cjeloživotni proces kojemu nitko ne može izmaknuti. Usustavljanje obrazovanja u vidu škola i sveučilišta je narodima novoga vijeka potvrđivalo identitet, jačalo samosvijest i osjećaj ravnopravnosti. Posebice je važno bilo imati škole na narodnom jeziku koje će prenijeti širokom puku razumljivim jezikom narodnu povijest, književnost, pravne dokumente, pa čak i vjeru. Na tragu ilirskog preporoda za hrvatski je narod glede obrazovanja najviše učinio J. J. Strossmayer nazivan „prvi sin domovine“ i „prijateljem naroda“. Njegova je ideja prosvjećivanja naroda kao put k slobodi i danas aktualna, iako su okolnosti i značenja bitno drukčiji. Globalizirani je svijet kroz obrazovanje postavio ujednačene kriterije uspjeha pojedincima, ali i društvima. Pojedinci karijeru primarno temelje na dosegnutom stupnju obrazovanja i kompetencijama koje im je ono donijelo. Društva svoju moć potvrđuju konkurentnošću svojega gospodarstva utemeljenog u prvom redu na simboličkom kapitalu (znanju) kojega su nositelji pojedinci sve češće nazivani radnici znanja. U ovakvom svijetu obrazovanje je dobilo drukčiju ulogu od one koju je vidio Strossmayer. Otuda proizilaze pitanja kojima se autor u članku bavi: Vodi li danas obrazovanje pojedica u slobodu, jamči li narodu prosperitet? Gradi li pojedinac obrazovanjem osobno dostojanstvo ili ga ono pretvara u natjecatelja za bolju poziciju, bez socijalnih obzira, bez odgovornosti za opće dobro? Kakvo obrazovanje danas dominira: ono kojemu je svrha potvrđivanje čovjeka ili profit i konkurentnost?

Ključne riječi: obrazovanje, ljudsko dostojanstvo, sloboda, kompetencije, radnici znanja, simbolički kapital

Uvod

Razmišljajući o novom vremenu i starim orijentacijskim vrijednostima Jeremy Rifkin naznačuje novu orijentaciju koja bi u središte stavila čovjeka i prirodu. On je naziva europski san. „... *europski san* znači težnju za stvaranjem novog povijesnoga okvira kojim bi se pojedinac mogao osloboditi starog jarma zapadne ideologije te istodobno povezati ljudski rod u novoj zajedničkoj priči, odjevenoj u ruho univerzalnih

ljudskih prava i neospornog prava na zdrav okoliš – što zajednički nazivamo globalnom osviješćenošću. Taj nas san vodi onkraj moderne i postmoderne te nas uvodi u globalno doba. Ukratko, europski san stvara novu povijest.¹ Pitanje je, međutim, kojim je narodima (ne samo europskim) dostupan europski san i koji to narodi doživljavaju novu povijest.

Univerzalna su ljudska prava još uvijek, unatoč globalizacijom potaknutom demokratizacijom tehnologije, financija i informacija,² većini naroda nedostupna ili su samo dijelom dostupna. Brojni se narodi bore s prehranjivanjem stanovništva, s bolestima uzrokovanim glađu, neishranjenošću i nehigijenskim uvjetima života, sa siromaštvom i nisko plaćenim radom te velikim jazom nejednakosti bogati – siromašni. Mnogi su narodi u svojevrsnom dužničkom ropstvu te služe kao izvor sirovina i jeftine radne snage bogatima i moćnima.³ Posebna je tema danas sve prisutniji strah od vjerskog fundamentalizma, obespravljenosti žena i djece, različitih vidova ropstva i slično. Lokalni ratovi i strah od terorizma također se pribrajaju nedaćama suvremenog svijeta i time ga udaljavaju od teze o globalizaciji koja je učinila svijet boljim i sigurnijim za većinu stanovništva.

Kada će svijet postati bolji i sigurniji za većinu – pitanje je na koje postoji dvije vrste odgovora. *Prva vrsta* dolazi od onih kojima je dobro i koji žele biti sigurni da će tako i ostati. Oni uglavnom traže jamstva da će se popravljanje položaja prikraćene većine događati bez zadiranja u njihovo bogatstvo i na njemu temeljena prava i privilegije. *Druga vrsta* odgovora dolazi od obespravljenih siromašnih većina koja traži drukčiju preraspodjelu postojećeg bogatstva bilo kroz pravo na rad, bolje plaćeni rad, pravo na obrazovanje, ne samo osnovno, pravo na zdravstvenu zaštitu, tj. pravo na izlaženje iz gliba siromaštva i na život dostojan čovjeka. Ovi odgovori potvrđuju inkompatibilnost interesa bogatih i siromašnih pa time i neujednačenost želja da se postojeće stanje mijenja.

Promjena postojećeg ipak je neizbježna. Tako nas uči povijest. Međutim, dok su u prošlosti promjene uglavnom bile posljedica revolucija i ratova, urota i nasilnih promjena, suvremene se promjene događaju drukčije. One su plod ljudske potrebe za novim, drukčijim. One se temelje na novim znanjima i na njima građenoj tehnologiji. Kao takve, one trebaju potporu u ljudskim glavama, ne u oružju i na ratištima. Zato je znanje postalo glavna poluga promjene u globalnom svijetu.⁴

¹ Jeremy Rifkin, *Europski san*, Zagreb, Školska knjiga, 2006, str. 15.

² Thomas Friedman, *Lexus i maslina, razumijevanje globalizacije*, Zagreb, Izvori, 2003, str. 55-68.

³ To vrlo iscrpno i argumentirano elaboriraju: Jeffrey Sachs, *Kraj siromaštva. Ekonomske mogućnosti našeg doba*, Zagreb, Algoritam, 2007.; Peter Singer, *Jedan svijet – etika globalizacije*, Zagreb, IBIS Grafika, 2005.; Franz Josef Radermacher, *Ravnoteža ili razaranje*, Zagreb, Intercon – Nakladni zavod Globus, 2003.; Jean Ziegler, *Imperij srama*, Zagreb, Izvori, 2007.; Ulrich Beck, *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Zagreb, Školska knjiga, 2004.

⁴ Th. Friedman koristi pojam *globalucija* (ili revolucija izvana) kojim označava nastojanje mladih u Indoneziji da promjene poredak bez prolijevanja krvi i nasilja, a uz pomoć internetizacije svijeta i „uvoza“ novih vrijednosti (Thomas Friedman, *Lexus i maslina, razumijevanje globalizacije*, Zagreb, Izvori, 2003, str. 153-154)

Mehanizmi za bolji svijet

Obrazovanje je put do znanja. Ono je proces kojim se pojedincu otvaraju vrata novog svijeta, po nekima *boljeg svijeta*, u kojemu je *istina* svijeta jedini kriterij kojim se mjere sve društvene pojave i događanja, sve odluke i promjene. Takvo obrazovanje predstavlja idealnotipski obrazac po kojemu nastaju istinski intelektualci. Oni, prema Julirnu Bendi, moraju ostati vjerni vrijednostima istine i pravednosti te ih ne smiju podrediti praktičnim i vremenitim potrebama totalitarnih režima. Zagovara demokraciju u kojoj se potvrđuju individualna sloboda, pravda i istina.⁵ No, obrazovanje je sve manje u funkciji stvaranja ovakvih intelektualaca, a sve više traži njihovu „izdaju“ jer se znanje vrednuje vlastitom svrhovitošću u praktičkoj primjeni. Intelektualac je i u suvremenim demokracijama pozvan izdati istinu i pravednost kako bi donio narodu boljitak u prolaznoj i promjenljivoj svakodnevicu.

Intelektualac kao čovjek istine razlikuje se od čovjeka činjenice, reći će Oswald Spengler. Onom prvom pripadaju svećenik, znanstvenik i filozof, onom drugom političar, vojskovođa i trgovac. Prvi istražuju odnos uzrok – posljedica, drugi sredstvo i svrhu.⁶ Živimo u svijetu koji sve više traženje istine podređuje postojanju svrhe koja je u konačnici materijalizirana. To se događa upravo relativizacijom istine, pravednosti i morala, a što je posljedica neoliberalnog favoriziranja materijalnog pragmatizmom, utilitarizmom i proporcionalizmom.⁷ Ovo se potvrđuje u našoj sklonosti da svoju aktivnost ocjenjujemo uspješnom ili ne već prema razlici uloženog i dobivenog. Pri tome se u našem djelovanju ne prepoznaju moguće koristi drugih, solidarno odricanje od dodatne zarade, pomaganje drugome da bude uspješan i sl. Uspješnost je postala tržišna kategorija koju određuju profit i individualna karijera, a prestala se tražiti kao komunitarna vrijednost koja je određena istinom, slobodom i pravednošću.⁸ Ako pođemo od evanđeoskog stava da istina oslobađa, da je život u istini život u slobodi, tada je razvidno da su sloboda i istina, pak, moguće samo u pravednim odnosima.⁹

Vrijeme i prostor u kojima je biskup Strossmayer djelovao nisu potvrđivali suživot istine i slobode. To je naglasio u svojem govoru pri ustoličenju u Đakovu 29. rujna 1850. godine: „Duh sadašnjeg vremena naziva se *duhom slobode*, duhom *jednakosti* i *bratinstva*, duhom *narodnosti* i *domoljublja*. Kojim su plodom urodila za kratko vrijeme trsenja duh toga, vidili smo i oćutili smo; kojim će *u buduće* uroditi, zavisi jedino od tog, hoće l' il' neće l' duh kršćanski biti onaj božanstveni kvas, koji bi imao narode

⁵ Julien Benda, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb, Politička kultura, 1997, str. 20-43.

⁶ Oswald Spengler, *Čovjek i tehnika*, Split, LAUS, 1991, str. 24.

⁷ Suvremene demokracije, upozorava Ivan Pavao II., potvrđuju relativizaciju istine principom većine u parlamentu: već prema tome koja je politička strana u većini njena će biti istina. (Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991, čl.46)

⁸ U načelima socijalnog nauka Crkve među temeljne vrijednosti društvenog života se ubrajaju istina, sloboda i pravednost. (*Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2005, str. 151-155)

⁹ Novi zavjet uči o ovoj vezi: „Ako ustrajete u mojoj nauci, uistinu ste moji učenici; upoznat ćete istinu, a istina će vas osloboditi. (...) tko god čini grijeh, rob je grijeha...“ (*Biblija*, Stari i Novi zavjet, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2000. Iv. 8,32-34)

preobraziti, okriepiti, oplemeniti.

Što se *slobode* tiče, istina je, da je čovjek za slobodu stvoren; istina je da se robstvo sa dostojanstvom naravi čovječanske ne slaže; istina je, da je samosilje čovjeka prot čovjeku grieh (...) istina je, da bez slobodne odluke ne ima govora o krieposti i zaslugi; istina je da kršćanstvo slobodu štiti, dočim čovjeka predstavlja kao sina božjega ...¹⁰ Da se slobodna volja može zloupotrijebiti svjedoči dalje Strossmayer, a sama povijest daje brojne primjere. Kako bi se dalje to izbjeglo i sačuvalo dostojanstvo osobe, biskup je svu nadu stavio na kršćanski odgoj.

Koliko se u nekom društvu razumije i prihvaća odnos istine, slobode i pravедnosti kao *nerazdvojev* pa onda i *kauzalan*, toliko se može govoriti o spremnosti toga društva za život u jednakosti, za odnose koji se najčešće kvalificiraju kao istinska demokracioja. Ključni je mehanizam kojim se može izgrađivati takva spremnost upravo *obrazovanje*. Obrazovanjem bi se svakoj osobi, neovisno o socijalnom podrijetlu, rodnim, vjerskim, nacionalnim i inim razlikama, trebao otvoriti put spoznavanja, put koji vodi istini života a ona je upravo u jednakosti prava na slobodu.

Svjestan je toga bio još sredinom 19. stoljeća Josip Juraj Strossmayer, od nekih prepoznat kao „prvi sin domovine“ i „prijatelje naroda“. U svojem zalaganju za nacionalnu samobitnost i nacionalni identitet Strossmayer je vidio da je *prosvjeđivanje naroda prvi korak u slobodu*, korak koji je trebao potporu u institucijama poput škola, sveučilišta i nacionalne akademije znanosti i umjetnosti,¹¹ kao i aktivnog uključivanja svećenika u odgoj i obrazovanje mladih naraštaja.

Pišući o Strossmayeru kao političaru i meceni Vladimir Koščak ističe tri područja njegova djelovanja – političko, kulturno-prosvjetno i vjersko – preko kojih se pokazuje njegovaneprocjenjiva uloga u kulturnom preporodu Hrvatske. Odan ideji da *prosvjeđivanje naroda vodi njegovoj slobodi* nije žalio novca i truda u njenom provođenju. Prigovorima iz crkvenih krugova da troši novac u svjetovne svrhe on odgovara da vraća narodu ono što je narodno. Strossmayer osniva arhiv i knjižnicu Akademije, prikuplja veliku građu iz književnosti, povijesti, prava i dr. Zalaže se za narodni jezik pa i za bogoslužje na narodnom jeziku. Veliki iskorak u građenju nacionalne samobitnosti bio je akademijin Rječnik čiji se prvi svezak pojavljuje 1880. a do 1900. je izišlo ukupno 19 svezaka. O tome sam Strossmayer kaže: „Narod, koji je moguć osnovati i izvesti Rječnik, kakvi će biti Rječnik akademije, narod je zdrav i zreo, vrijedan one samosvojnosti, za kojom svako umno biće naravnim načinom teži.“¹²

¹⁰ Matija Pavić – Milko Cepelić, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, Đakovo, reprint izdanja iz 1900., 1994., str. 51.

¹¹ 10. prosinca 1860. J. J. Strossmayer daruje banu Šokčeviću 50000 forinti za osnivanje Akademije. Zalaže se za osnivanje Sveučilišta u Zagrebu (na saborskoj sjednici 29. travnja 1861.) kao nužnog preduvjeta Akademiji. 2. siječnja 1866. Beč odobrava osnivanje Akademije, ne i Sveučilišta. Izabrano je 14 prvih članova Akademije koja počinje s radom 10. travnja 1867. Rad Akademije odvijao se u 4 razreda: 1. Jezik i povijest, 2. Filozofija i pravo, 3. Matematika i prirodne nauke, 4. Umjetnost. (Vladimir Koščak, *Josip Juraj Strossmayer, političar i mecena*, Osijek, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta. 1990, st. 173-183)

¹² Navedeno djelo, str. 184.

O važnosti jezika za samosvijest naroda Strossmayer je ukazivao cijelo vrijeme svojega biskupovanja. Uvažavao je narodni jezik pa je i znanje o jeziku crpio iz naroda. Učitelje smatra vrlo važnim u narodu. Oni odlučuju o životu i smrti naroda, o njegovoj budućnosti. Moraju služiti riječju i primjerom kreposna života. Učitelji su „duševni roditelji djece“. O važnosti i ljepoti poziva učitelja Strossmayer piše kao o poslanju očuvanja dostojanstva osobe i cijeloga naroda.¹³

Usustavljenim prosvjećivanjem naroda Strossmayer je vidio najjače oružje njegova opstanka, ali također i njegove kršćanske istine o razumijevanju ograničenosti i prolaznosti ovozemaljskog te na tome građenoj skromnosti, a ne vjerovanju o ljudskoj svemoći u spoznavanju. Govorom u osječkoj gimnaziji 1877. upravo to poručuje: „Moja gospodo! Nikada nije bilo naroda i društva bez vjere i zakona; a kad bi čovjek i pokušao odreći se svake pozitivne Bogom dane vjere, odmah bi postao sam sebi vjerom, to jest: on bi na prestolje božje podigao svoju vlastitu taštinu, oholost i okrutnost, djelo ruku svojih, a često i djelo grieha i opačina svojih. To, što rekoh, nije puka mašta, nego prava religiozna povjest dvaju najnaobraženijih i najvećih naroda staroga vieka, Grka i Rimljana.“¹⁴

Obrazovanjem doseći istinu radi slobode, ni zbog čega drugoga, česta je bila, iskazana implicate ili eksplicite, Strossmayerova poruka kojom se obraćao javnosti. Tako i u govoru povodom otvorenja Sveučilišta (1874.) piše: „Sveučilište je hram posvećen *istini* u svih strukah znanja i umienja ljudskoga. U njemu se dakle svako istini svetoj klanjati ima, ... Istina je dakle onaj uzvišeni cilj, za kojim svaki član sveučilišni iz sve duše, iz svih sila težiti ima. Svatko tko u sveučilištu boravi, ima istinu cielom dušom prigrliti tako, da ju i u život i zvanje prenese i plodove njezine u narodu na sve strane širi.“¹⁵

Strossmayerovo zalaganje za prosvjećivanje naroda imalo je ploda u mreži obrazovnih i kulturnih institucija još za njegova života. Zalaganje hrvatskih preporoditelja za književnost na narodnom jeziku sada je dobilo materijalno uporište te se postupno raspršivao strah da će Hrvati i svoj jezik zaboraviti.¹⁶ Obrazovne su

¹³ Matija Pavić – Milko Cepelić, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, Đakovo, reprint izdanja iz 1900., 1994, str. 253-254.

¹⁴ Navedeno djelo, str. 255.

¹⁵ Navedeno djelo, str. 263.

¹⁶ Hrvatski preporoditelj Petar Preradović u svojoj pjesmi *Rodu o jeziku* (1851.) kazuje:

„Po njemu te svijet poznaje živa,

Na njem ti se budućnost osniva.

Zato uvijek k njemu teži,

U njegovo jato hrli,

Oko njega mi se grli

I u čvrsto kolo veži

Pa ti neće vremeniti

Burni trijesi da nahude;

Po jeziku dok te bude,

I glavom će tebe biti! „

Pavao Štos u pjesmi *Kip domovine vu početku leta 1831.* objavljenoj u *Daniczi* (1835.) piše:

institucije tako prepoznate kao najjači mehanizmi građenja boljeg svijeta kojemu je temelj u *osvjешćivanju naroda o pravu svih na slobodu*.

Obrazovanje stanovništva za svaku je državu stratejski interes na kojemu ona gradi svoju moć, kako ekonomsku, političku i vojnu, tako i kulturnu. Obrazovanost stanovništva već je krajem 19. stoljeća označavalo perspektivne i manje perspektivne narode. Vremenom se sustav obrazovanja usložnjavao i razvijao te je postao društvenom potrebom koja se prepoznavala kroz priznavanje statusa i privilegija koje je određena razina obrazovanja donosila. Onoga momenta kada se određene razine obrazovanja počnu koristiti za diferenciranje jednih socijalnih slojeva u odnosu na druge, obrazovanje postaje privilegij jednih a ne pravo svih. Isto tako, kada se postignuto znanje počne koristiti kao potvrda moći jednih u odnosu na druge, a ne kao opće dobro, tada je obrazovanje mehanizam porobljavanja, a ne put u bolji svijet. Premda je od vremena Strossmayera puno vremena prošlo, danas smo svjedoci da se znanje i obrazovanje uglavnom koriste kao potvrda moći i utjecaja jednih nad drugima, a ne kao mehanizmi za uređenje boljeg svijeta za sve.

Obrazovanje u funkciji profita ili ljudskog dostojanstva

Analizirano obrazovanje kao „mehanizam“ za postizanje boljeg svijeta – svijeta koji uvažava vrijednosti *istine, slobode i pravednosti* – nije tema samo novije povijesti. Te su vrijednosti povijesne konstante kojima su se bavili filozofi, teolozi, svećenici i razni filantropi. Konstante su to koje su načelno ugrađene među ostalim i u smisao obrazovanja. Povijesne su se težnje neslobodnih naroda potvrđivale u ovim konstantama upravo obrazovanjem na narodnom jeziku, čuvanjem tradicije u pisanim potvrdama događaja, osoba, mjesta. Obrazovanjem se budila i razvijala svijest o pripadanju prostoru i zajednici koju potvrđuje kultura, tradicija i vjera. Kada je obrazovanjem moguće širiti istinu, tada je na djelu i sloboda. Implicite to kazuje da gdje je istina i sloboda tu je i pravednost. Može li obrazovanje na tome ustrajati?

U obrazovanju je Strossmayer vidio put kojim se oslobađa kako narod, tako i pojedinac. *Narod* se oslobađa neznanja jer se može prepoznati u svojoj prošlosti u jeziku, vjeri, povijesnim osobama i događajima. On zna za svoj povijesni hod i na tome stječe identitet pa, znajući to, stvara obrambeni štit od asimilacije tražeći pravo na uvažavanje i dostojanstvo.¹⁷ Isto takvo pravo traži i *pojedinac*, pripadnik naroda. On se obrazovanjem

*„Narod se drugi sebi raduje,
A z menum sinko moj se sramuje:
Vre i svoj jezik zabit Horvati
Hote, ter drugi narod postati; (...)“*

¹⁷ Treba napomenuti da je Strossmayer povijesni identitet hrvatskog naroda vidio u Srednjoj Europi. O tome Ivan Supek piše: „No Strossmayer, ..., stoji čvrsto u Srednjoj Europi ne pomišljajući nekakvu jugoslavensku državu. U govoru Saboru 1861. zahtijeva bosansko-srijemski biskup da se Carevina prestroji u federaciju *povijesnih naroda*, Austrijanaca, Hrvata, Mađara, Čeha i Poljaka, koji imaju svoju državu ili su je imali.“ (Ivan Supek, „Josip Juraj Strossmayer i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti“, *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, br. 123, 3(1995), str. 128)

oslobađa straha i neslobode koju donosi neznanje, postaje sposoban prosuđivati o prošlim i sadašnjim događajima, o pravu na slobodu i jednakost. Takvo je obrazovanje u funkciji zaštite dostojanstva osobe i naroda.¹⁸

Suvremenost, međutim, demantira ovakva očekivanja od obrazovanja. Brojni su kritičari neoliberalnog viđenja uloge obrazovanja upozorili na nestanak prvotnog smisla obrazovanja. *Sokratska pedagogija*, na koju ukazuje Martha C. Nussbaum, odlikovana argumentiranošću i kritičnošću mišljenja danas nije poželjna. U svijetu tržišnih vrijednosti sve što se ne može kvantificirati i profitno opravdati nije prepoznato kao važno.¹⁹ Politički vođe u Europi preispituju sveučilišno obrazovanje, kako nastavu tako i znanstveno istraživanje, koliko pridonosi gospodarskom rastu. Začuđujući primjer je zahtjev M. Thacher da humanistički odjeli opravdavaju pred vladom svoja istraživanja pokazujući koliko je njihov doprinos ekonomskoj profitabilnosti.²⁰ U tome Nussbaum vidi pogrešku suvremene demokracije koja obrazovanje mjeri profitabilnošću i time potiče *ograničenost, žurbu, površnost, sebičnost i uskogrudnost* u obrazovanju. Rezultat toga je stvaranje *pohlepne tuposti i tehnički obučene povodljivosti*, a što je ozbiljni nedostatak demokracije na putu stvaranja svjetske kulture.²¹ Obrazovanje koje bi štitilo slobodu pojedinca i njegovo ljudsko dostojanstvo je u *modelu humanog razvoja* koji je moguć u demokraciji ako ona štiti temeljna ljudska prava poput zaštite političkih sloboda, slobode govora, slobode udruživanja i vršenja vjerskih obreda, kao i prava na obrazovanje i zdravstvenu zaštitu.²²

Na nedostatak humane dimenzije obrazovanja u SAD-u upozorava Yong Zhao tvrdeći da se obrazovanjem želi postići gospodarska konkurentnost u odnosu na druge zemlje, a ne kvaliteta obrazovanja radi građana samih.²³ Otuda je *autoritarnost* temeljena na strahu od vanjskih konkurenata (Sovjeta, Nijemaca, Kineza, Indijaca, Koreanaca, Japanaca), a ne sloboda ključno obilježje američkog obrazovnog sustava.²⁴ Smisao je obrazovanju danas određen globalizacijom. Ona mu ujedno određuje i prioritetne zadatke: (1) učiniti mlade globalno konkurentnima, (2) osposobiti ih za prihvaćanje multikulturalnosti,

¹⁸ Da je ovo bilo važno podsjećaju nas i *Zastave* Miroslava Krleže u kojima se hrvatski narod u okviru A-U monarije prikazuje kao „... sifilistična, gubava, gladna, malarična, balkanska ušljiva, sirotinjska banda, koju bi trebalo prije svega ubajbočiti, a zatim kao prostačinu po hapsanama i kasarnama priviknuti najplemenitijim navikama pristojnog života, kada to za dvjesto godina Carske granice još uvijek nismo naučili, a onda tek eventualno, poslije dugih i dugih decenija školovanja, dopustiti bagri da postane željezničar, pandur, općinski pisar, ...“ (Miroslav Krleža, *Zastave I*, Sarajevo, 1976, str. 168.)

¹⁹ Martha C. Nussbaum, *Ne profitu. Zašto demokracija treba humanistiku*, Zagreb, AGM, 2012, str. 67-68.

²⁰ Navedeno djelo, str. 155.

²¹ Navedeno djelo, str. 173.

²² Navedeno djelo, str. 43.

²³ SAD su već 1958. godine donijele *Zakon o obrazovanju za nacionalnu obranu* (NDEA – National Defense Education Act), kojim se obrazovanju daje uloga strateškog čimbenika u projektu sustizanja tadašnje tehnološke prednosti SSSR-a (1957. SSSR je lansirao satelit Sputnik u zemljinu orbitu). No povećana autoritarnost i standardizacija obrazovnog sustava nisu samo donosile uspjehe na testiranjima, one su također prouzročile i pad kvalitete gušenjem talenata. (Yong Zhao). Sustizati ili voditi, Američko obrazovanje u doba globalizacije, Zagreb, EDUCA, 2012, str. 21-25.

²⁴ Navedeno djelo, str. 44.

(3) razviti kod mladih kozmopolitsku svijest.²⁵ Time će obrazovanje razviti *globalno kompetentnu* osobu koja „ima sposobnosti, znanja i stavove za djelotvoran rad u našem sve više ovisnom svijetu.“²⁶ Dakako, cilj je američkog obrazovanja zadržati vodstvo, dominaciju i moć na ekonomskom, političkom, vojnom i kulturnom području, pa je ono stavljeno u funkciju ovih interesa krupnog kapitala, a ne u funkciju osiguranja jednakosti i slobode svih.

Unatoč takvoj orijentaciji, dostupnost obrazovanja pripadnicima svih socijalnih slojeva jedno je od načela liberalizma. Sama država, tvrdi Brian Barry, mora imati paternalistički interes u obrazovanju. Osim *funkcionalnog obrazovanja* koje je usmjereno na stvaranje potrebnih znanja i sposobnosti važnih za zapošljavanje, država se mora brinuti i za *obrazovanje za život*. No, često sami roditelji ograničavaju svoju djecu u potrebi za obrazovanjem pa je država pozvana, tvrdi Barry, osigurati pravo djece na obrazovanje, neovisno o željama roditelja, koje mogu biti ograničavajuće. *Obrazovanje za život* pruža znanja koja ljudima omogućavaju bolji život. To su znanja o „najvećim kulturnim tvorevinama ljudskog uma i duše“ koje ne bi smjele biti uskraćene djeci pa je paternalistička zadaća države to i omogućiti. Ovakvo se obrazovanje pokazuje kao samosvrha, što je različito od obrazovanja za zapošljavanje. *Obrazovanje za zapošljavanje*, tzv. funkcionalno obrazovanje, ima za cilj učiniti pojedinca konkurentnim: što je viša razina osposobljenosti, to je konkurentnost veća. *Obrazovanje kao samosvrha* je obrazovanje za život koje pridonosi ne samo obrazovanju za zapošljavanje, već dodaje kulturnu dimenziju paternalističkoj ulozi države u obrazovanju. No unatoč tome Barry ukazuje na zabrinjavajuću činjenicu: „Shvaćanje kako je prvenstveni razlog obrazovanja znanje, kritička sposobnost i umjetničko vrednovanje kao samosvrhe dobiva malo podrške od strane političara.“ Jedino će filozofi nastaviti inzistirati na potrebi za razvijanjem logičkog i kritičkog mišljenja kod djece, na potrebi poznavanja dostignuća znanosti, na učenju povijesti i književnosti.²⁷ Suvremena nam stvarnost pokazuje da su ponovno partikularni politički i ekonomski interesi prevagnuli nad kulturnim potrebama i pravima svih.

Kolika je ekonomska moć u upravljanju obrazovanjem potvrđuje i činjenica da se znanje pretvara u ključni ekonomski faktor osiguranja konkurentnosti i profita. Znanje kao simbolički kapital postaje osnova nastajanja ekonomije znanja i društva znanja. Ulaženje u društvo znanja počiva na ulaganju u (1) istraživanje i razvoj, (2) visoko obrazovanje i (3) računalne programe, tvrdi Brian Keeley. To postaje osnova nove podjele među bogatim i siromašnim društvima. Također i među građanima čije se siromaštvo ne određuje više samo nedostatkom novca, već oskudnošću resursima poput obrazovanja, zdravlja i korisnih društvenih kontakata.²⁸ Od svake se države danas traži izgrađivanje

²⁵ Navedeno djelo, str. 122-124.

²⁶ Navedeno djelo, str. 185.

²⁷ Brian Barry, *Kultura i jednakost*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2006, str. 264-265.

²⁸ Brian Keeley, *Ljudski kapital, Od predškolskog odgoja do cjeloživotnog učenja*, Zagreb, EDUCA, 2009, str. 16.

obrazovnog sustava temeljenog na programima koji će biti djelotvorni. *Djelotvorno obrazovanje*, prema Keeleyu, je ono koje stvara određene kompetencije kod učenika i studenata. Obrazovanjem se prenosi *znanje*, razvijaju *umijeća* i izgrađuju *stavovi* kod učenika, a to je početak kompetencija. Tri su ključne kategorije kompetencija:

- Sposobnost djelotvorne uporabe „alata“ (jezici, računala)
- Sposobnost interakcije s ljudima iz različitih kultura i sredina
- Sposobnost upravljanja vlastitim životima.²⁹

Tim bi kompetencijama mladi obrazovanjem bili pripremljeni za život u multikulturnom svijetu. Zabrinjavajuće je pitanje, međutim, koliko bi razlike u obrazovanju produbile nejednakost među državama, ali i među građanima. Meritokratsko načelo da najbolji pobjeđuju – „pobjedniku pripada sve“ – znači da talentiranima pripadaju sve obrazovne i ekonomske koristi, a ostalima prijeti nestašica i siromaštvo (socijalna isključenost), nije prihvatljivo te se država mora skrbiti za ugrožene socijalne skupine. Giddens stoga zagovara *kontroliranu meritokraciju* ili *inkluzivno društvo* koji znače postojanje šanse za sve na temelju ograničene meritokracije.³⁰

Neosporna je činjenica da se talenti ne smiju zanemariti. Njihovo prepoznavanje i skrb oko njihova razvoja za svako je društvo od velike važnosti. U svijetu brze komunikacije njihovo se povezivanje pretpostavlja njihovom neograničenom razvoju. No, problem nastaje kada se talenti okupljaju tamo gdje su im uvjeti za razvoj (materijalne i druge društvene privilegije) najprihvatljiviji. Danas to prepoznajemo kao *zov karijere* kojemu mladi talenti ne mogu odoljeti te se rado prepuštaju interesima moćnih kompanija kako bi im karijera bila osigurana. Pri tome se rado okreću neoliberalnim načelima individualizma, relativizma i materijalizma, a što sve završava u komercijalizaciji znanja i talenta. Društvo u kojemu je sve „na prodaju“ ne može imati sluha za intelektualca Bendina formata, s početka ove rasprave, kojemu su istina, pravednost i sloboda jedini kriteriji djelovanja. Dodatno je pitanje koliko suvremene reforme obrazovanja uzimaju u obzir ove kriterije kako bi se gradio *bolji svijet* za sve?

U kritici svrhe suvremenog obrazovanja valja podsjetiti na socijalni nauk Crkve u kojemu se razlikuju razvoj i napredak i njihova neujednačena dostupnost svima. Na tragu enciklike pape Pavla VI. *Populorum progressio* u kojoj se razvoj gleda kao novo ime mira³¹, papa Ivan Pavao II. u enciklici *Sollicitudo rei socialis* tomu dodaje da se razvoj mora temeljiti na solidarnosti i pravednosti kako bi se štitilo dostojanstvo osoba i naroda. „*Solidarnost* nam pomaže da „drugoga“ – *osobu, narod* ili *naciju* – ne promatramo kao neko sredstvo čiju radnu sposobnost i tjelesnu snagu treba iskoristiti

²⁹ Navedeno djelo, str. 65.

³⁰ Anthony Giddens, *Treći put. Obnova socijaldemokracije*, Zagreb, Politička kultura, 1999, str. 101-104.

³¹ Pavao VI., *Populorum progressio*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, u „Sto godina katoličkog socijalnog nauka“, 1991, str. 314-349.

uz nisku cijenu, i kad nam više ne koristi, onda ga ostaviti ...³² Napredak tehnike i nova tehnološka rješenja stvorili su opravdane potrebe ljudi za boljim životom. No tu se javljaju i nove odgovornosti kako bi ta vrsta napretka bila i razvoj za sve. Ivan Pavao II. u enciklici *Centesimus annus* naglašava da novonastajućim potrebama čovjeka odgovara i prikladno viđenje čovjeka u novim globalnim okolnostima, a one su takve da pogoduju razvoju *konzumizma*. Globalno je prisutna orijentacija na materijalna dobra u proizvodnji i potrošnji a čime je zanemarena duhovna narav čovjeka. „Zato je nužno i hitno *veliko odgojno i kulturno djelo* koje će obuhvatiti odgoj potrošača za odgovornu upotrebu njihove sposobnosti izbora, oblikovanje visokog smisla odgovornosti među proizvođačima i, pogotovo, među profesionalcima masovnih komunikacija, uz također nužan zahvat javnih vlasti.“³³ Smisao je ovoga zahvata u ponovnom otkrivanju dostojanstva čovjeka i naroda kao slobodnih subjekata čija se sloboda danas ne mjeri samo u nacionalnoj samostalnosti, već i u slobodi od interesa krupnog kapitala. Za ovu potonju slobodu svakom je narodu i svakom pojedincu od osobite važnosti kvalitetno obrazovanje, a ono se postiže spajanjem obrazovanja za život i obrazovanja za zapošljavanje, dodavanjem stjecanju kompetencija i razvijanje kritičkog mišljenja. Materijalistička orijentacija i na njoj temeljeni ekonomski interesi profita ne smiju zaboraviti jedno, upozorava papa Benedikt XVI., „...*da je prvi kapital koji treba sačuvati i dati mu vrijednost sam čovjek, odnosno osoba u svojoj cjelovitosti*: Čovjek je, naime, začetnik, središte i svrha svega gospodarsko-društvenog života.“ Ta je, međutim, središnja istina zaboravljena i na području kulture gdje se događa komercijalizacija globalnih razmjera čega su rezultat *kulturalni eklekticizam* (kulture jednostavno bivaju stavljene jedna uz drugu i promatrane kao bitno istoznačne i zamjenjive) i *kulturalno sravnjivanje* (nekritičko ujednačavanje praksi i životnih stilova).³⁴ To je danas i te kako čvrst argument za naglašavanje vrijednosti duhovne dimenzije obrazovanja, za naprijed spomenuti sokratski pristup odgoju kojim se stvara cjelovita osoba.

Umjesto zaključka

Prethodno nas razmišljanje stavlja pred više pitanja: Vodi li danas obrazovanje pojedica u slobodu, jamči li narodu prosperitet? Gradi li pojedinac obrazovanjem osobno dostojanstvo ili ga ono pretvara u natjecatelja za bolju poziciju, bez socijalnih obzira, bez odgovornosti za opće dobro? Kakvo obrazovanje danas dominira: ono kojemu je svrha

³² Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1988, čl. 39.

³³ Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991, čl. 36.

U enciklici *Veritatis splendor* isti papa korijen ovoga problema vidi u „pogrešnoj savjesti“ koja se gradi na subjektivnoj istini i koja potiskuje „ispravnu savjest“ temeljenu na objektivnoj istini. Ona prva uporište ljudskog života gradi na vrijednostima utilitarizma i pragmatizma te time izgrađuje „autonomni moral“ čija se koncepcija ljudske slobode potvrđuje u orijentaciji na *konsekvencijalizam* (ispravnosti određenog djelovanja proizlaze iz predvidljivih posljedica učinjenog izbora) i *proporcionalizam* (neko se djelovanje prihvaća ako je omjer dobrih učinaka veći od omjera loših učinaka). (Ivan Pavao II., *Veritatis splendor*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998: čl. 62,63,75)

³⁴ Benedikt XVI. (2009). *Caritas in veritate*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2009, čl. 26.

potvrđivanje čovjeka ili profit i konkurentnost?

Ako je u prethodnom tekstu obrazovanje shvaćeno kao mehanizam kojim se može postići „bolji svijet“, postavljena nam pitanja impliciraju upitnost boljeg svijeta glede uloge koju obrazovanje dobiva. Tome uzrok, dakako, ne treba tražiti u samom obrazovanju već u ulozi koja mu se u globalnim odnosima dodjeljuje.

Prije stoljeća i pol Strossmayer je u obrazovanju na narodnom jeziku vidio čuvanje jezika, tradicije, povijesnog prava, vjere i narodnog identiteta uopće, a što nije drugo do put u slobodu naroda. Za tadašnje prilike je bilo bitno održati *povijesnost naroda* u okviru Austro-Ugarske monarhije. Taj je zadatak bio povjeren institucijama obrazovanja, znanosti, kulture i vrlo utjecajnoj ulozi Crkve u odgoju mladih naraštaja. Iako su se suvremene prilike bitno promijenile, obrazovanje je i dalje ostalo vezano uz slobodu svakoga naroda i svakog pojedinca.

U okolnostima multikulturalne mreže globalnih odnosa u ekonomiji, politici, znanosti, obrazovanju, medicini, umjetnosti i ostalim stvarnim i mogućim aktivnostima suvremenog čovjeka lako je uočiti centre moći i ovisnu periferiju. Također je lako uočiti da se suvremena moć temelji na znanstvenoj moći koja se, pak, koristi kao *spiritus movens* razvoja moći na ostalim poljima ljudske aktivnosti. Nadalje, znanstvena se moć lako i brzo seli iz države u državu, s kontinenta na kontinent te je borba za njeno zadržavanje sve oštrija. Sjedinjene Američke Države nemaju više monopol na silicijsku dolinu, Indija i Kina su im postale ozbiljan konkurent. Imperativ postizanja nadprosječne obrazovanosti populacije postao je strateški interes svih razvijenih država. One manje razvijene svoj su cilj spustile na razinu osposobljavanja naroda za rad na visokoj tehnologiji i služenje moćnima.

No, u isto vrijeme oni koji imaju moć i koji dominiraju svijetom svoje privilegije ne izvode iz znanja i obrazovanja već iz „sustava“ koji ih štiti. Europska moderna je umjesto *otuđenog rada* stavila *otuđeni sustav*, upozorava Cifrić.³⁵ Religija kao *opijum za narod* potisnuta je od *opijuma zabave i užitka* koji danas nude mediji. „Svijet od nekoliko milijuna bogatih „zabavlja se“ (*stil jahte*) sa svijetom i na račun svijeta nekoliko milijardi siromašnih stanovnika svijeta (*stil kontejnera*). U gradovima nastaju nove podjele na sigurne i nesigurne zone u kojima se stvaraju prostori terora ... Odnosi u društvu, posebice u lokalnoj zajednici, sve su manje uvjetovani (neposrednim ili posrednim) odnosima između ljudi, a sve više regulama različitih režima u radu i životu koji štite sustav. Čovjek i sustav zamijenili su uloge: umjesto čovjeka kao subjekta, sustav je postao „subjekt“ razvoja, a njegova racionalnost mjerilo napretka.“³⁶

Pitanje je koje se u konačnici treba postaviti jesu li danas ovakvi odnosi moći omogućili život u boljem svijetu? Širina gospodarskih i društvenih kriza, njihova učestalost i pogubne posljedice koje one donose daju nam neprihvatljiv odgovor koji se može sažeti u dvije teze: Prvo, *svijet nije postao bolji* glede dostupnosti materijalnih

³⁵ Ivan Cifrić, *Ekologija vremena i kultura zidova*, Zagreb, Biblioteka Razvoj i okoliš, 2015, str. 131.

³⁶ Ivan Cifrić, *Ekologija vremena i kultura zidova*, Zagreb, Biblioteka Razvoj i okoliš, 2015, str. 131.

blagodati svima. Nije postao bolji niti u dostupnosti slobode i pravедnosti. Drugo, *svijet je postao bolji*, uvjetno rečeno, glede dostupnosti znanja o istini koja potvrđuje postojanje nepravde, nejednakosti i neslobode. Upravo je znanje o istini ono što daje nadu u promjenu neprihvatljivog stanja pa je utopijski zadatak sokratske pedagogije i dalje aktualan.

Literatura

1. Barry, Brian, *Kultura i jednakost*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, 2006.
2. Beck, Ulrich, *Moć protiv moći u doba globalizacije*, Zagreb, Školska knjiga, 2004.
3. Benda, Julien, *Izdaja intelektualaca*, Zagreb, Politička kultura, 1997.
4. Benedikt XVI., *Caritas in veritate*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2009.
5. *Biblija*, Stari i Novi zavjet, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2000.
6. Cifrić, Ivan, *Ekologija vremena i kultura zidova*, Zagreb, Biblioteka Razvoj i okoliš, 2015.
7. Friedman, Thomas, *Lexus i maslina, razumijevanje globalizacije*, Zagreb, Izvori, 2003.
8. Giddens, Anthony, *Treći put. Obnova socijaldemokracije*, Zagreb, Politička kultura, 1999.
9. Ivan Pavao II., *Sollicitudo rei socialis*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1988.
10. Ivan Pavao II., *Centesimus annus*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1991.
11. Ivan Pavao II., *Veritatis splendor*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 1998.
12. Keeley, Brian, *Ljudski kapital, Od predškolskog odgoja do cjeloživotnog učenja*, Zagreb, EDUCA, 2009.
13. *Kompendij socijalnog nauka Crkve*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, 2005.
14. Koščak, Vladimir, *Josip Juraj Strossmayer; političar i mecena*, Osijek, Revija, Izdavački centar Otvorenog sveučilišta, 1990.
15. Krleža, Miroslav, *Zastave I*, Sarajevo, 1976.
16. Nussbaum, Martha C., *Ne profitu. Zašto demokracija treba humanistiku*, Zagreb, AGM, 2012.
17. Pavao VI., *Populorum progressio*, Zagreb, Kršćanska sadašnjost, u „Sto godina katoličkog socijalnog nauka“, 1991, str. 314-349.
18. Pavić, Matija – Cepelić, Milko, *Biskup Josip Juraj Strossmayer*, Đakovo, reprint izdanja iz 1900, 1994.
19. Radermacher, Franz Josef, *Ravnoteža ili razaranje*, Zagreb, Intercon – Nakladni zavod Globus, 2003.
20. Rifkin, Jeremy, *Europski san*, Zagreb, Školska knjiga, 2006.

21. Sachs, Jeffrey, *Kraj siromaštva. Ekonomske mogućnosti našeg doba*, Zagreb, Algoritam, 2007.
22. Singer, Peter, *Jedan svijet – etika globalizacije*, Zagreb, IBIS Grafika, 2005.
23. Spengler, Oswald, *Čivjek i tehnika*, Split, LAUS, 1991.
24. Supek, Ivan, *Josip Juraj Strossmayer i Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti*, Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije, br. 123, 3(1995), str. 127-130.
25. Zhao, Yong, *Sustizati ili voditi, Američko obrazovanje u doba globalizacije*, Zagreb, EDUCA, 2012.
26. Ziegler, Jean, *Imperij srama*, Zagreb, Izvori, 2007.

THROUGH EDUCATION TO A BETTER WORLD

Abstract

Education as a social need is present in all contemporary societies. Once a privilege of the few, from the times of industrialization and modernization, it has become a widely accepted need among different classes of population. At the end of 20th century, education becomes a lifelong process that nobody can avoid. The systematization of education in terms of schools and universities has provided for an identity to modern nations while strengthening their self-consciousness and a sense of equality. It became especially important to have the schools in vernacular languages that should bring national history, literature, legal documents, and even faith to the wide masses of population in an understandable way. On the trace of the Illyrian movement, J. J. Strossmayer made an enormous contribution regarding the education of the Croatian people. That is why he was nicknamed „The First Son to His Homeland“ and „A People’s Friend.“ His idea of the enlightenment of the people as a way to freedom is relevant even today, albeit the circumstances and meanings are significantly different. The globalized world sets up equitable criteria of success for the individuals, as well for societies. The individuals progress through their careers primarily on the basis of an educational level and competencies acquired by the means of education. The societies confirm their power through a competitive strength of their economies, built primarily on a symbolic capital (knowledge) created by the individuals who are often called the „knowledge workers.“ In such a world, education has assumed a different role compared to the one envisaged by Strossmayer. Herefrom a question arises, dealt by the author in this article: does education lead an individual to freedom and does it guarantee prosperity to the people? Does an individual build personal dignity through education, or does education create an individual who competes for better positions without social considerations, without responsibility for the common good? What kind of education is dominant today: the one that confirms human dignity, or the one that confirms profit and competition?

Key words: education, human dignity, freedom, competencies, knowledge workers, symbolic capital

dr. sc. Domagoj Tomas, asistent
Odjel za kulturologiju
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Pregledni rad

ULOGA BISKUPA STROSSMAYERA U PROCESU CRKVENOADMINISTRATIVNE INTEGRACIJE PODRUČJA SJEVERNE SLAVONIJE U ĐAKOVAČKU BISKUPIJU

Oslobađanjem Slavonije i Srijema od osmanske vlasti krajem 17. i početkom 18. st. na tim je područjima uspostavljena civilna i vojna teritorijalno-administrativna uprava. Također, nove okolnosti zahtijevale su i određene crkvenoadministrativne promjene na istom teritoriju. Tako je obnovljena Srijemska biskupija, a rezidencija Bosanske biskupije ponovno je uspostavljena u Đakovu, no već 1773. dvije su biskupije sjedinjene u jedinstvenu Bosansku i srijemsku biskupiju sa sjedištem u Đakovu. S obzirom na to da su obje biskupije zauzimale teritorijalno neznatan prostor, Sveta Stolica pristupila je širenju granica nove biskupije, nauštrb susjednih Zagrebačke i Pečuške biskupije. Uslijed tih promjena krajem 18. st., jedan je dio župa s apsolutnom hrvatskom većinom na području Slavonije ipak ostao u sastavu Pečuške biskupije. To je pitanje aktualizirao đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer sredinom 19. st., no njegovu zahtjevu tada nije bilo udovoljeno. Međutim, u konačnici je pitanje ponovno potegnuto uslijed državnoadministrativnog razgraničenja između Kraljevine Mađarske i Kraljevine SHS nakon Trianonskog sporazuma 1920. Tako je Sveta Stolica 1923. reagirala uspostavom Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju pod upravom đakovačkoga biskupa, na čitavom teritoriju koji je do tada pripadao Pečuškoj biskupiji, a nalazio se u sastavu Kraljevine SHS. Napokon, taj je teritorij *de iure* pripojen Đakovačkoj ili bosanskoj i srijemskoj biskupiji tek 1972.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, Slavonija, crkvena uprava, Đakovačka biskupija, Pečuška biskupija

Uvod

Na početku valja razjasniti opseg koji obuhvaćaju pojmovi „sjeverne Slavonije“ i „južne Baranje“, kako zbog naslova samoga rada, tako i zbog njihove kasnije uporabe u radu. Naime, „sjeverna Slavonija“ označava teritorij koji se podudara s Valpovačkim dekanatom koji je uslijed crkvenoadministrativnih promjena u 18. st. ostao u sastavu

Pečuške biskupije, odnosno teritorij kasnijeg Valpovačkog i Donjomiholjačkog dekanata, koji su 1923. potpali pod upravu đakovačkog biskupa kao dio Apostolske administrature za sjevernu Slavoniju i Baranju (dalje: AASSB). Pojam „južne Baranje“ pritom obuhvaća prostor Darđanskog i Branjinvrškog dekanata koji su 1923. ušli u sastav AASSB, odnosno područje koje se podudara s dijelom Baranje koji danas pripada Republici Hrvatskoj.

Crkvena uprava nad područjem Slavonije i Srijema tijekom 18. st.

Krajem 17. i početkom 18. st. Austrija je vojnim putem oslobodila Slavoniju i Srijem, dokidajući na taj način osmansku vlast, koja je na tom području potrajala više od 150 godina. Uvođenjem civilne uprave nad tim krajevima 1745. te reorganizacijom vojne uprave 1747., Austrija je nastojala osigurati teritorijalno-administrativnu stabilnost i integraciju novostečenih krajeva u postojeći upravni sustav. Tako je kroz vojnu upravu ustrojena Slavonska generalkomanda, s pripadajućom Gradiškom, Brodskom i Petrovaradinskom pukovnijom, a gotovo istodobno nastale su Virovitička, Požeška i Srijemska županija u okviru civilne uprave.¹

Crkvena uprava također je doživjela preustroj obnovom Srijemske biskupije i ponovnom uspostavom rezidencije Bosanske biskupije u Đakovu te njihovim ujedinjenjem u Bosansku i srijemsku biskupiju sa sjedištem u Đakovu, proglašenim apostolskim pismom pape Klementa XIV. *Universi orbis Ecclesiis* iz 1773. Na čelu ujedinjene biskupije, kao njezin prvi biskup, našao se Matej Franjo Krtica, koji je do tada stolovao u Đakovu.² Razlozi za takvu odluku bili su višestruki, s obzirom na to da su u Đakovu postojali katedrala, pristojan biskupski dvor te dostatni prihodi za funkcioniranje biskupije. S druge pak strane, srijemski biskup imao je rezidenciju u Petrovaradinu, no nije imao katedrale, niti dostatnih prihoda za funkcioniranje biskupije. Svoje mišljenje po pitanju sjedinjenja iznijeli su i biskupi susjednih biskupija. Kaločki i pečuški biskup bili su protiv ideje sjedinjenja, želeći teritorij Srijemske biskupije podijeliti međusobno, a zagrebački se biskup zalagao za sjedinjenje dviju biskupija.³

Apostolsko pismo *Universi orbis Ecclesiis* isticalo je potpunu odvojenost ujedinjenih biskupija, pod vodstvom jednoga biskupa, koje imaju zajedničku imovinu. Njime su predviđene i točno određene granice među ujedinjenim biskupijama, zatim postojanje dviju katedrala, dvaju generalnih vikara, stolnih kaptola i sl. Međutim, kasnija je praksa zaobišla te odluke.⁴

¹ Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013, str. 293-296.

² Zlata Živaković-Kerže, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica*, br. 9, 9 (2009), str. 465.

³ Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013, str. 293-296.

⁴ Marin Srakić, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska*

U trenutku sjedinjenja obje su biskupije obuhvaćale teritorijalno neznatan prostor pa je Sveta Stolica, na prijedlog Marije Terezije, odlučila pristupiti prvom proširenju granica novonastale biskupije, pripajajući joj župe Osijek i Petrovaradin, koje su do tada pripadale Ostrogonskoj nadbiskupiji. Ta je odluka formalno potvrđena konstitucijom pape Pija VI. *Inscrutabili divinae Providentiae* 1776.⁵

Sljedeća intervencija Svete Stolice u pogledu proširenja biskupijskih granica uslijedila je već 1780. konstitucijom *Iterata personarum*, a tada su Bosanskoj i srijemskoj biskupiji priključene župe Zagrebačke i Pečuške biskupije,⁶ čime je stvoren teritorijalni kontinuitet između područja nekadašnje Srijemske i Bosanske biskupije. Međutim, nije određeno koje će od pripojenih župa pripasti Bosanskoj, a koje Srijemskoj biskupiji, tako da je time *de facto* potvrđeno stapanje dviju biskupija u jednu i brisanje njihovih granica.⁷

Po svemu sudeći, tada je čitavo slavonsko područje bilo predviđeno kao budući teritorij Bosanske i srijemske biskupije, no valpovački dekanat s pripadajućih 12 župa⁸ ipak je ostao u sastavu Pečuške biskupije. Kao moguće objašnjenje za taj fenomen Stjepan Sršan nudi mogući utjecaj valpovačkih vlastelina Hilleprand von Prandau, koji su „značajno doprinijeli da su ta područja ostala pod crkvenom nadležnošću Pečuške biskupije, budući da su bili naklonjeniji ugarskom plemstvu i peštanskoj kancelariji, a uz to su imali i neke posjede u Baranjskoj županiji sjeverno od Drave, kao i u gradu Pečuhu.“⁹ Međutim, Sršan pritom ne iznosi neki čvršći dokaz kao uporište za svoju tezu, iako se ona čini posve logičnom.

U konačnici, kraj 18. i početak 19. st. dočekala je teritorijalno učvršćena i proširena biskupija sa sjedištem u Đakovu, obuhvativši najveći dio Slavonije i Srijema, izuzev područja sjeverne Slavonije (tadašnjeg valpovačkog dekanata), koji je ostao u sastavu Pečuške biskupije. Ipak, ta se činjenica u historiografskoj literaturi ponekad izostavlja

biskupija (1951. – 1973.), Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, 2014, str. 390.

⁵ Franjo Herman, “Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske”, *Bogoslovska smotra*, br. 2, 29 (1941), str. 101.

⁶ Riječ je o 10 župa koje su pripadale Zagrebačkoj biskupiji: Šamac, Kapanica, Svilaj, Garčin, Brod, Dubovik, Vrhovina, Podvinje, Sibinj i Odvorci; te o 21 župi koja je pripadala Pečuškoj biskupiji: Tovarnik, Kukujevci, Jankovci, Lovas, Nuštar, Šaregrad, Sotin, Tordinci, Vukovar, Erdut, Tenja, Retfala, Vinkovci, Ivankovo, Cerna, Županja, Otok, Nijemci, Drenovci, Račinovci i Morović. Prema: Franjo Herman, “Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske”, *Bogoslovska smotra*, br. 2, 29 (1941), str. 103.

⁷ Franjo Herman, “Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske”, *Bogoslovska smotra*, br. 2, 29 (1941), str. 103-104.

⁸ Riječ je o župama: Bizovac, Brođanci, Donji Miholjac, Harkanovci, Marijanci, Petrijevcji, Podgajci, Radikovci, Šljivoševci, Valpovo, Veliškovci i Viljevo. Prema: Zlata Živaković-Kerže, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica*, br. 9, 9 (2009), str. 466. Međutim, Franjo Perčić u svome članku govori o 14 župa, budući da kao zasebne župe navodi Čepin i Črnkovec, koji se kod Živaković-Kerže navode kao filijale župe Brođanci (Čepin) i župe Podgajci (Črnkovec). Vidi: Franjo Perčić, “Nove granice između pečuške i naše biskupije”, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 15., 50 (1922), str. 121.

⁹ Stjepan Sršan (ur.), *Kanonske vizitacije, knjiga III. – Valpovačko-miholjačko područje*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005, str. IX.

i zanemaruje, uz isticanje teritorija južne Baranje kao jedinog potencijalno spornog područja koje je ostalo u sastavu Pečuške biskupije.¹⁰

Strossmayerova intervencija

Područje sjeverne Slavonije u politickoadministrativnom smislu cijelo je vrijeme od 1745. pripadalo Virovitičkoj županiji sa sjedištem u Osijeku, a etnička je struktura katoličkih vjernika i općenito stanovništva na tom području bila dominantno hrvatska, tako da se u crkvama propovijedalo hrvatskim jezikom. Stoga je priključenje 12 župa sjeverne Slavonije Bosanskoj i srijemskoj biskupiji ponovno aktualizirano za vrijeme biskupovanja Josipa Jurja Strossmayera. Naime, on je 1865. odlučio izvjestiti Kogregaciju koncila Svete Stolice o prilikama u biskupiji. U izvještaju je posebno poglavlje posvetio biskupijskim granicama (*Confinia*), a ondje je odlučio obrazložiti razloge za potrebu pripajanja sjevernoslavonskih župa Bosanskoj i srijemskoj biskupiji. Ti su razlozi bili zemljopisne, jezične i političke prirode.¹¹ Zemljopisni razlozi odnose se na činjenicu da se taj teritorij nalazi s južne strane Drave, pa je samim time bliži i dostupniji biskupu iz Đakova, negoli onome iz Pečuha, a jezični bi se razlozi odnosili na mogućnost brzine, jednostavnosti i ujednačenosti pismene komunikacije između župa i biskupijskog sjedišta, a politički na činjenicu da je cijeli taj prostor politički-administrativno pripadao Virovitičkoj županiji sa sjedištem u Osijeku, koja je bila dijelom Kraljevine Hrvatske i Slavonije, sa sjedištem u Zagrebu.¹² Međutim, Strossmayerovu zahtjevu tada nije udovoljeno.¹³

U čitavoj Pečuškoj biskupiji područje Valpovačkoga dekanata bilo je 1855. najnapučenije, a činilo ga je je 31 904 rimokatolika (88 %), 4 172 pravoslavna vjernika (12 %), 150 Židova te 17 reformiranih. Devet godina nakon Strossmayerova zahtjeva, Valpovački dekanat podijeljen je na dvije nove crkvenoadministrativne jedinice: Valpovački i Donjomiholjački dekanat.¹⁴

¹⁰ Lovorka Čoralić (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013, str. 169., 173.; na 175. str. iste publikacije stoga su na zemljovidu koji prikazuje crkveni ustroj hrvatskih zemalja sredinom 18. st. neprecizno ucrtane granice između Pečuške te Bosanske i srijemske biskupije, jer bi područje sjeverne Slavonije (valpovačkog i miholjačkog kraja) trebalo biti prikazano prikazano u sastavu Pečuške biskupije.

¹¹ Antun Dević i Ilija Martinović (ur.), *Monumenta Croatica Vaticana – Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji – 17. i 18. stoljeće*, Zagreb; Hrvatski državni arhiv, Kršćanska sadašnjost, 1999, str. 452-453.

¹² Antun Dević i Ilija Martinović (ur.), *Monumenta Croatica Vaticana – Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji – 17. i 18. stoljeće*, Zagreb; Hrvatski državni arhiv, Kršćanska sadašnjost, 1999, str. 474-475.

¹³ Gotovo identični razlozi, doduše prošireni crkvenim i materijalnim razlozima, navedeni su i u Promemoriji đakovačkoga biskupa Stjepana Bäuerleina pečuškom biskupu Józsefu Cserhátiju iz 1969., koja je rezultirala *de iure* pripojenjem AASSB Đakovačkoj biskupiji. Vidi: Marin Srakić, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, 2014, str. 403-404.

¹⁴ Zlata Živaković-Kerže, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica*, br. 9, 9 (2009), str. 467.

Južna Baranja cijelo je to vrijeme kao integralni dio Kraljevine Ugarske neupitno u crkvenoadministrativnom smislu pripadala Pečuškoj biskupiji, iako je etnička struktura katoličkih vjernika na tom području bila poprilično heterogena (Mađari, Nijemci, Hrvati).

Sve u svemu, Strossmayerova intervencija tada nije urodila plodom, ali je institucionalizirala pitanje teritorijalne reorganizacije crkvene uprave nad područjem sjeverne Slavonije na najvišoj razini, do čega će ponovno doći tek nakon Prvoga svjetskog rata, i to u bitno izmijenjenim međunarodnim političkim okolnostima koje su dovele do uspostave novih državnopravnih subjekata (Kraljevina SHS i Kraljevina Mađarska) te razgraničenja među njima, što je omogućilo ponovnu aktualizaciju toga pitanja. Konačno, do njegova rješavanja dolazi 1972., nakon dugotrajnih pregovora i zapreka, uzrokovanih burnim događanjima, poput Drugoga svjetskog rata te prekida diplomatskih odnosa između Svete Stolice i Jugoslavije 1952. – 1966.

Zaključna misao

Inicijativa biskupa Strossmayera za rješavanje pitanja crkvene uprave nad sjevernom Slavonijom predstavlja prvi pokušaj aktualizacije toga pitanja od oslobađanja područja Slavonije i Srijema od osmanske vlasti te ujedno osnovu za daljnje djelovanje u istom smjeru. Njegova se argumentacija, zasnovana na zemljopisnim, jezičnim i političkim razlozima, pokazala utemeljenom, budući da su identični razlozi korišteni u argumentaciji đakovačkoga biskupa Stjepana Bäuerleina, prilikom pregovora s pečuškim biskupom Józsefom Cserhátijem o crkvenoadministrativnoj budućnosti AASSB u 20. st., što je u obzir uzela i Sveta Stolica, kada je 1972. AASSB odlučila *de iure* pripojiti Đakovačkoj ili bosanskoj i srijemskoj biskupiji.

Literatura

1. Čoralić, Lovorka (ur.), *U potrazi za mirom i blagostanjem: hrvatske zemlje u 18. st.*, Zagreb: Matica hrvatska, 2013
2. Dević, Antun i Martinović, Ilija (ur.), *Monumenta Croatica Vaticana - Đakovačka i Srijemska biskupija. Biskupski procesi i izvještaji – 17. i 18. stoljeće*, Zagreb; Hrvatski državni arhiv, Kršćanska sadašnjost, 1999
3. Herman, Franjo, “Sjedinjenje biskupija Bosansko-đakovačke i Srijemske”, *Bogoslovska smotra*, br. 2, 29 (1941)
4. Perčić, Franjo, “Nove granice između pečuhske i naše biskupije”, *Glasnik biskupija Bosanske i Srijemske*, br. 15., 50 (1922)
5. Srakić, Marin, *Cruce et labore. Križem i radom. Biskup Stjepan Bäuerlein i Đakovačka i Srijemska biskupija (1951. – 1973.)*, Đakovo: Đakovačko-osječka nadbiskupija, Nadbiskupski ordinarijat, 2014

6. Sršan, Stjepan (ur.), *Kanonske vizitacije, knjiga III. – Valpovačko-miholjačko područje*, Osijek: Državni arhiv u Osijeku, 2005
7. Živaković-Kerže, Zlata, „Dva posljednja stoljeća nadležnosti Pečuške biskupije u sjevernoj Slavoniji i Baranji“, *Scrinia Slavonica*, br. 9, 9 (2009)

THE ROLE OF BISHOP STROSSMAYER IN THE PROCESS OF ECCLESIASTIC-ADMINISTRATIVE INTEGRATION OF THE NORTHERN SLAVONIAN AREA INTO THE ĐAKOVO DIOCESE

Abstract

With the liberation of Slavonia and Sylvania from the Ottoman rule in the late 17th and the early 18th century, Austria established a civilian and military territorial-administrative organization in these areas. Thus, the newly acquired areas were fully integrated into its constitutional order. Additionally, the new circumstances required a certain ecclesiastic-administrative changes on the same territory. Consequently, the Sylvania Diocese was restored, and the residence of the Bosnian Diocese was reestablished in Đakovo; however, already in 1773, these two dioceses were united into a single Bosnian and Sylvania Diocese with the seat in Đakovo. Given that both of the dioceses have occupied a small territory, the Holy See started expanding the boundaries of the new Diocese at the expense of the neighboring Zagreb and Pécs Dioceses. As a result of these changes at the end of the 18th century, a part of the parishes with an absolute Croatian majority in Slavonia still remained in the Pécs Diocese. This question was reactualized by Bishop Josip Juraj Strossmayer in the middle of the 19th century, but his request had not been satisfied. Nevertheless, the question was ultimately touched upon again due to an administrative demarcation between the Kingdom of Hungary and the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes after the Treaty of Trianon (1920). The Holy See responded accordingly, having established the Apostolic Administrations for Northern Slavonia and Baranja under the administration of the Đakovo Bishop in 1923 on the whole territory that had previously belonged to the Pécs Diocese and was a part of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. Herewith, the ecclesiastic-administrative fate of the areas of northern Slavonia was associated with the ethnically heterogeneous area of southern Baranja. The aforementioned Apostolic Administration was separated during the Second World War in two parts, whose borders followed the political ones between Hungary and the Independent State of Croatia. One was under the administration of the Đakovo Bishop, while the other was managed by the Pécs-based one. Subsequent to the end of the Second World War, with the establishment of political boundaries between Hungary and the Federal Republic of Yugoslavia, the Apostolic Administration for Northern Slavonia and Baranja under the dominance of the Đakovo Bishop experienced its reincarnation. Finally, the whole area of the aforementioned Apostolic Administration, due to the turbulent circumstances, was merged with the Đakovo or Bosnian and Sylvania Diocese as early as in 1972.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, Slavonia, Church administration, Đakovo Diocese, Pech Diocese

SLIČNOSTI U PASTORALNOM PROMIŠLJANJU I DJELOVANJU BISKUPA STROSSMAYERA I DOBRILE

Osim općih naznaka o prijateljstvu između đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera i Porečko-pulskog i Tršćansko-koparskog biskupa Jurja Dobrile, nastalom u vrijeme njihova boravka u bečkom zavodu Augustineumu (1840.-1842.), nastavljenom u kasnijem vremenu te bliskosti njihovih stavova na kulturno-prosvjetnom, idejnom i nacionalno-političkom planu, u historiografiji i pastoralnoj teologiji nema radova pomoću kojih bi usporedili pastoralni model, tj. bitne naglaske u pastoralnom promišljanju i radu ove dvojice znamenitih hrvatskih crkvenih dostojanstvenika 19. stoljeća. Već sam izbor biskupskih načela „Sve za vjeru i domovinu“ (Strossmayer), „Na čast Bogu i dobrobit narodu“ (Dobrila) upućuje na to kako će obojica u svom pastoralnom radu imati u vidu potrebu povezivanja i prožimanja „horizontale „ i „vertikale“. Rad za narod i domovinu bio je konkretni pokazatelj „kvalitete“ odnosa prema Bogu, jer je upravo taj odnos nadahnjivao njihovo zauzimanje za narod i domovinu. U radu će se na temelju analize biskupskih poslanica, drugih relevantnih dokumenta i literature, s jedne strane, te nekih konkretnih „provedbenih“ pastoralnih mjera, s druge strane, nastojati utvrditi sličnosti u pastoralnim pregnućima dvojice biskupa. I Strossmayer i Dobrila su, ističući da je njihovo biskupsko imenovanje priznanje, ne toliko njima osobno, koliko narodu iz kojeg dolaze, bili duboko svjesni da su kao „veliki svećenici“ uzeti iz naroda i poslani tom narodu da bi „utvrdili braću u vjeri“, ali i da bi pomogli uzdizanju svojih vjernika na svim područjima društvenog života. Zbog toga će njihov pastoralni rad - dušobrižništvo (dovođenje vjernika do Boga) imati šire društveno značenje.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, Juraj Dobrila, pastoralni rad, naglasci, sličnosti

Uvod

U niski hrvatskih biskupa 19. stoljeća posebno mjesto, po mnogočemu, zauzimaju đakovački i srijemski biskup Josip Juraj Strossmayer i biskup istarskih biskupija, najprije porečke i pulske, a potom tršćanske i koparske, Juraj Dobrila. Ako je istinita ona latinska da je Nomen omen – ime znak, onda je naziv sveučilišta u Osijeku Josip Juraj Strossmayer, odnosno Juraj Dobrila u Puli, ne samo izraz poštovanja sredina u kojima su ova dvojica djelovala, nego isto tako i priznanje njihovu doprinosu razvoju

školstva i znanosti u tim sredinama. I dok se raznim vidovima njihova rada posvećivala adekvatna pozornost, njihova pastoralna „teorija i praksa“ ostale su nekako po strani, na što su već ukazali neki autori.¹ Razlozi tomu mogu biti različiti, o njima se s većom ili manjom vjerojatnošću može samo pretpostavljati. Jedan je razlog ipak siguran. U ideološki ostrašćenom komunističkom vremenu baviti se crkveno vjerskim djelovanjem neke osobe, i još k tome biskupa, čak kad je i pozitivno bio pozicioniran „lik i djelo“ dotičnog, nije bila neka ni znanstveno, a ni društveno privlačna tema. Tako se dogodilo da je pastoralni rad spomenute dvojice ostao predmetom zanimanja crkvenih (kleričkih) krugova. Radovi na tu temu služili su najčešće „pro foro interno“, za unutrašnju crkvenu uporabu, pa je izostala šira društvena percepcija istih.² Noviji historiografsko-teološki radovi sve više se okreću pastoralnom radu dvojice biskupa, nastojeći „uokviriti pojedine segmente tog rada pokazuju koliko je taj rad bio značajan ne samo na religioznom, nego i na širem društvenom planu.“³

Dakako, daleko smo od pomisli da bi se u jednom ovakvom radu moglo iscrpno odgovoriti na istraživačko pitanje naznačeno u naslovu. Za to će trebati sveobuhvatnija istraživanja. Međutim, i kretanje površinom, bez dubljeg poniranja u problematiku, pruža mogućnost usporedbe i otkrivanja sličnosti u pastoralnom radu dvojice biskupa. Te su sličnosti posljedica, u prvom redu, izazova vremena u kojem se našla Katolička crkva na općoj i mjesnoj (biskupijskoj) razini u drugoj polovici 19. stoljeća, a koji su tražili njezin odgovor na „duh vremena“ nesklonog Crkvi. S druge strane, ne smije se zanemariti ni poznanstvo i prijateljstvo između Strossmayera i Dobrile sklopljeno za vrijeme zajedničkog boravka u bečkom Augustineumu (1840. – 1842.), a nastavljeno u kasnijem razdoblju, iako se u sačuvanoj, inače oskudnoj, prepisci između dvojice

¹ Makso Pelozza, „Pastoralno djelovanje biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 4 (1964), str. 74.

² Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer biskup bosansko-djakovački i sriemski 1850-1900*: Zagreb, Dioničke tiskare 1900.-1904; Makso Pelozza, „Pastoralno djelovanje biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 2, (1964), str. 31-33.; br. 3 (1964), str. 51-53.; br. 4 (1964), str. 74-75.; br. 5 (1964), str. 98-100.; br. 6 (1964), str. 116-118.; br. 9 (1964), str. 166-167.; br. 9 (1964), str. 166-167.; br. 11 (1964.), str. 205-206.; br. 12 (1964), str. 225-227.; br. 2 (1965), str. 38-39.; br. 3 (1965), str. 38-39.; br. 4 (1965), str. 77-78.; br. 6 (1965) str. 118-119.; br. 7-8 (1965), str. 145-147.; br. 7-8 (1966), str. 132-133.; br. 10 (1966), str. 181-183.; br. 11 (1966), str. 202-203.; br. 12 (1966.), str. 232-234.

³ Petar Aračić „55 godina pastoralnog djelovanja biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: HAZU, 1997, str. 39-56; Petar Aračić, „Pastirski pohodi biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji“, *Croatica christiana periodika*, br. 45, 24 (2000), str. 145-157.; Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, *Diacovensia*, br. 2, 18 (2010), str. 363-385.; Drago Iličić, „Problematika braka i obitelji u okružnicama i poslanicama biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Obnovljeni život*, br. 4, 68 (2013), str. 533-549.; Drago Iličić, „Tematika školstva i vjeronauka u okružnicama i poslanicama biskupa Strossmayera“, *Crkva u svijetu*, br. 1, 49 (2014), str. 106-125.; Marko Karamatić, „Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevaca u Đakovu“, *Diacovensia*, br. 1 (1995) str. 201-209.; Stipan Trogrlić, „Neki naglasci u pastoralnom djelovanju biskupa Jurja Dobrile“, *Croatica christiana periodica*, br. 67, 35 (2011.), str. 153-168.; Jasna Čurković Nimac, „Ključne poruke u Dobrilinim poslanicama“, *Dr Juraj Dobrila (1812.-1882 i stoljeće Krasne zemlje (1912.-2012.))* (ur. Josip Šiklič), Poreč: Biskupija Porečka i Pulska, 2015, str. 167-178.; Ilija Jakovljević, „Teološki naglasci u Dobrilinim poslanicama“, *Dr Juraj Dobrila (1812.-1882 i stoljeće Krasne zemlje (1912.-2012.))* (ur. Josip Šiklič), Poreč: Biskupija Porečka i Pulska, 2015, str. 51-72.

nekadašnjih gojenaca Augustineuma, uopće ne spominju pastoralna pitanja.⁴

Odnos prema nastupajućem liberalizmu

U obraćanju vjernicima na svečanoj inauguraciji u đakovačkoj katedrali na blagdan Sv. Mihovila 28. rujna 1850. Strossmayer se, između ostalog, osvrnuo i na „duh današnjeg vremena“ koji je Francuska revolucija sa svojom krilaticom o slobodi, jednakosti i bratstvu bučno najavila. Za Strossmayera, sloboda stoji u samim temeljima Objave. Bog je stvorio čovjeka slobodnim, kšćanstvo je tijekom povijesti štitilo tu slobodu jer „bez slobodne odluke ne ima govora o krieposti i zaslugi.“ Međutim, počevši od Adama, nerijetko se događala zloupotreba slobode, što je za posljedicu imalo brojna zla, o čemu svjedoči i današnje vrijeme. Na tragu misli sv. Augustina o slobodi kao strašnom daru Božjem, Strossmayer upozorava da sloboda, ako nije zalijevana kršćanskim shvaćanjem, lako prelazi u vlastitu negaciju. Osnovni problem liberalizma, zaključuje Strossmayer, nije isticanje slobode kao općeljudske vrijednosti, nego u tome što u govoru o slobodi i uređenju ljudskog društva isključuje Boga te smatra da čovjek sâm u sebi ima dovoljno potencijala da odredi što je dobro za njega, pa onda i što je istinska sloboda. Jasno, takva je antropologija protivna onoj kršćanskoj o nesposobnosti ljudske naravi, ranjene istočnim grijehom, da bez Božje pomoći izgradi zdrave i slobodne pojedince i društvo i državu, upozorava Strossmayer.⁵

Ni ideja bratstva među ljudima, smatra Strossmayer, nije nova, niti je protivna kršćanskom učenju. Naprotiv, ona svoj najdublju korijen ima upravo u biblijskim zasadama Starog i Novog zavjeta. Svi su ljudi stvoreni na sliku Božju, a po Isusu Kristu postali su djeca Božja. Zato je bratstvo koje se pokušava stvarati na drugim, vankršćanskim temeljima ispražnjeno dubokog sadržaja i opravdanja.⁶

Što se tiče treće krilatice Francuske revolucije, one o jednakosti među ljudima, koja bi htjela u ime nekakvog apstraktnog i nategnutog jedinstva, ukinuti razlike među ljudima koje su plod Božjeg nauma, ona, po Strossmayeru, dolazi od lažnih proroka. Njemu je od takvog shvaćanja puno bliža slika sv. Pavla o ljudskom društvu kao tijelu unutar kojeg postoje različiti udovi, a svaki ud ima svoju funkciju i nadopunjava onaj drugi dajući tijelu jedan smisao i sklad. Razlike između siromašnih i bogatih uvijek će postojati, one se mogu „izravnati“ jedino u svjetlu vjere. Siromah je pozvan prihvatiti svoje siromaštvo jer je i Krist bio siromašan, a bogataš je pozvan gledati Krista i svojim bogatstvom olakšati mu siromaštvo.⁷

I Dobrila je u više navrata pisao o „duhu vremena“, tj. društvenom ozračju koje

⁴ Marko Leideck (ur.), *Izložba i katalog: Juraj Dobrila (1812.-1882.) (povodom 200. obljetnice rođenja)*, Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 1912., str 166-172.

⁵ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer Biskup bosansko-djakovački i sriemski god. 1850.-1900.*(pretisak), Đakovo: Spomen - muzej Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu, 2013, str. 50-51.

⁶ Isto, str. 51 - 53.

⁷ Isto, str. 57 - 58.

se sve izrazitije i izravnije suprotstavljalo kršćanskim temeljima društva. Slobodu i razum, odijeljene od Boga kao svog izvora i proglašene autonomnim vrijednostima, naziva morom koja pritišće pojedince i narode. Posljedice takvog stava, prema Dobrili, posebno su se osjetile u dva područja: padu duhovnih zvanja i slabljenju tradicionalnog obiteljskog zajedništva – muškarci sve više vremena provode izvan kuće po gostionicama i zabavama, a zanemaruju obitelj. Zagovornike liberalizma, oslobođenog Božjih zakona, naziva „lažislobodine“. Oni pak koji sve, pa i dogmatsko-teološka pitanja, žele podvrći kriteriju ljudskog razuma kao jedinom kriteriju istine su „gorostasne oholinje, ljudi koji misle da znadu sve i još nešto već“.⁸ Sve to, smatra Dobrila, vodi prema novoj antropologiji. Čovjek postaje autonomno i samodostatno biće, više se ne govori o grešnosti i krhkosti ljudske naravi, potrebne milosti Božje i rođenja odozgo. Od stare benediktinske „ora et labora – moli i radi“, na kojoj je izgrađena europska civilizacija ostalo je, primjećuje Dobrila, samo „labora – radi.“ Sve je prisutnije mišljenje da je dovoljno samo raditi da bi se imalo „jela i pića do sita“.⁹

Unatoč naglašenoj osjetljivosti za socijalno pitanje, Dobrili je bila strana svaka pomisao o stvaranju pravednijeg društva, prevratničkim, revolucionarnim putem. Budući da svaka vlast dolazi od Boga, treba je poštivati, a siromaštvo iz ljubavi prema Bogu nije kazna nego milost. Slično kao i za Strossmayera, i za Dobrilu su siromasi prigoda bogatašima da otvore svoje srce i bogatstvo prema siromašnim i potrebnima i odjenu se kršćanskom krepošću velikodušnosti.¹⁰

Kanonski pohodi (vizitacije) – pastoral osobnih kontakata

Prema Crkvenom zakoniku u osnovne dužnosti biskupa kao pastira spada kanonska vizitacija biskupije. Ako sâm ne može obaviti vizitaciju, onda to umjesto njega treba obaviti generalni vikar biskupije ili netko drugi. Cilj je vizitacije očuvati vjeru, učvrstiti moral, unaprijediti pobožnost kao i sve drugo potrebno za spas vjernika. Biskup prigodom vizitacije nadgleda a) loca – crkvene zgrade, b) res – crkveni namještaj, c) munera – kako se obavlja crkvena služba i d) personas – život duhovnika i svjetovnjaka. Prije vizitacije biskup je dužan najaviti dan kada će započeti vizitaciju.¹¹ Za vrijeme redovitih vizitacija biskup bi kandidatima podijelio sakrament Potvrde (Krizme).

U razdoblju od 1850. do 1900. Strossmayer je osobno obavio preko 310 kanonskih pohoda. Svaku od 90 župa, koliko ih je tada imala bosansko-đakovačka i srijemska biskupija, pohodio je najmanje tri puta, a neke čak deset puta. Na svakom pohodu, uz ostale poslove, obavio je i podjelu sakramenta Krizme.¹² U dopisima u kojima je utanačivao

⁸ Biskupijski arhiv u Poreču (BAP), Fond biskupa Jurja Dobrile (FBJD), kut: Poslanice i plakati biskupa Dobrile (Poslanice), Oproštajna poslanica s porečko-pulskom biskupijom na hrvatskom jeziku, Trst, u rujnu 1875.

⁹ BAP, FBJD, Poslanice, Poslanica na hrvatskomj, nedjelja Šezdesetnice, Poreč, 4. veljače 1868.

¹⁰ BAP, FBJD, kut: Poslanice, Poslanica na hrvatskom, nedjelja Šezdesetnice, Trst, 1. veljače 1880.

¹¹ Ferdinand Belaj, *Katoličko crkveno pravo, svezak I.*, Zagreb: Dionička tiskara, 1893, str. 256-257.

¹² Petar Aračić, „Pastirski pohodi“, *nav. dj.*, str. 155.

vrijeme pohoda pozivao je svećenike i narod da ga dočekaju tiho i jednostavno, tj. da ne organiziraju nikakve vanjske manifestacije. Međutim, i svećenici i narod, smatrajući da to nije neka povreda poslušnosti, dajući oduška osjećajima, priređivali su „trijumfalne dočeke“ koji su bili izraz poštovanja i ljubavi mjesnog župnika, predstavnika građanske vlasti i vjerničkog puka prema svom nadpastiru. Naime, po dolasku na granicu župe biskupa je najprije pozdravila „glava oblasti građanske“. Put do crkve kojim je, vozeći se u kočiji, prolazio biskup bio je ukrašen slavolucima s natpisima dobrodošlice, kuće su bile okićene cvijećem, u susret su mu dolazili konjanici s trobojnicama u ruci, djeca su putem posipala cvijeće. Vanjska ikonografija izražavala je važnost događaja i ugled gosta koji je došao u župu.¹³

Prema protokolu, na ulasku u crkvu biskupa su dočekali i pozdravili dekan dekanata kojemu je pripadala župa i mjesni župnik. Dok je biskup ulazio u crkvu zbor je pjevao „Evo veliki svećenik“. Nakon zaziva Duha Svetoga, klanjanja pred Svetohraništem i blagoslova puka, slijedio je pregled crkvenog inventara i crkvenih knjiga. Prvi dan pohoda obično je završavao molitvom za vjerne mrtve. Drugog dana biskup je služio sv. misu za vrijeme koje je kandidatima podijelio sakrament krizme. Spektar tema koje je Strossmayer dotaknuo u propovijedima na ovim misama dosta je širok – od Duha Svetog i Njegovih darova, preko milosti vjere i kreposti koje niču na tlu žive vjere, dužnosti roditelja prema djeci, do vrijednosti krijeposti čistoće, potrebi štedljivosti i radinosti i važnosti pohađanja nedjeljne mise, itd. Pa i onda kad je govorio o istoj temi nastojao je taj govor prilagoditi prilikama „vremena i mjesta“, a uzvišenost njegovih riječi i elokvencija nisu išle „iznad glava“ slušatelja.¹⁴ Posebno mjesto u tim propovijedima imao je govor o potrebi jedinstva Crkve. „Tko je biskupa našega ikada slušao o tome govoriti, sjeća se dobro, da mu je besjeda o sjedinjenju crkvenom uvijek bila najtoplije osjećajna i najplemenitije izricana. Ovo su jednakim štovanjem priznavali i njegovi slušatelji druge crkve“.¹⁵

U osvrtu na pastoralne pohode 1875. i 1878. Strossmayer izražava zadovoljstvo sa svećenicima i njihovim obavljanjem svećeničkih dužnosti. Potiče ih da savjesno i ozbiljno te s vjerom vrše svete obrede, da daju doličnu pozornost živom navještanju Božje riječi jer tamo „gdje rieč svećenikova umukne, a život se razvrati, tu sviet na sva ta otajstva otupi (...)“¹⁶ Usto poziva svećenike da mole za narod, da doličnu brigu posvete odgoju mladih, u tom smislu neka potiču roditelje da djecu odgajaju u vjeri. Osvrti neizostavno sadrže upozorenja o potrebi održavanja crkve, skrbi za njezinu urednost i inventar kao i urednost groblja.¹⁶ Uz kurtoazne zahvale svećenicima za iskazano mu poštovanje ističe: „Mogu reći da su mi časi, koje tom prilikom u sredini Vašoj i dobrog puka našega boravim, najmiliji i najugodniji časi celog života mog, pa ako kadgod uslied svagdanjih nevolja klonem, u narodu našem osvježim se i okriepim, ter mi se

¹³ Matija Pavić i Milko. Cepulić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 162.

¹⁴ Isto, str. 163.

¹⁵ Isto, str. 164.

¹⁶ Petar Aračić, „Pastirski pohodi“, nav. dj., str. 149.

srce opet na nove, skoro već izgubljene nade osmieli“.¹⁷ Na vjerski život puka nema primjedbi. „Prima naš puk skrušeno sveta otajstva, ljubi i štuje svoje svećenstvo, kada vidi da ono svoju dužnost čini i povjerenje njegovo zaslužuje“. Zanimljivo je da odnos vjernika prema svećeniku stavlja u uzročnu vezu s ponašanjem svećenika. Da ti odnosi nisu uvijek bili idilični potvrđuju i biskupove opomene i jednim i drugima na potrebu ispravka ponašanja i gradnje zajedništva. Napominje da se takvi slučajevi istina bili rijetki jer većina svećenika ozbiljno i savjesno obavlja svoju dužnost.¹⁸

Pritužbe svećenika na „zle i pogubne običaje“ u narodu stavlja u kontekst njihove proročke gorljivosti. Kad se to ne bi činilo, bio bi to znak, poučava Strossmayer, nebrige svećenika za duhovno stanje povjerenog im puka. Posebno apostrofira „brojno padanje puka uslied neplodovitosti braka“, a uzrok je nestanak istinske ljubavi u brakovima, onakve ljubavi kakvom je Krist ljubio Crkvu. Jedini lijek protiv ove rane na tijelu „našeg naroda“ je, po Strossmayeru, molitva svećenika i njihova gorljivost u navještanju Evanđelja. Upozorava svećenike da se ne opravdavaju zbog svoje nedovoljne obrazovanosti i elokvencije. „Ljubav i gorljivost sveta neizcrpivi je izvor rječitosti i svake mudrosti ter i u najprostijoj rječi, koju ljubav i gorljivost izazivlje i prati, Bog sam djeluje, a bez ljubavi, da govoriš ma i govor anđela, zahman je (...)“.¹⁹

Odmah po stupanju na katedru sv. Maura Dobrila je krenuo u vizitaciju svoje biskupije. Pri tome je bio nošen koliko osjećajem dužnosti toliko i željom da ponovno vidi i susretne onaj svijet kojeg je napustio, sad već daleke, 1826. godine. Već prve godine svog biskupovanja izvršio je, od 9. lipnja do 15. listopada, vizitaciju cijele biskupije. To znači da je obišao 59 župa i 7 ekspozitura. Susreo se mnogim svećenicima i vjernicima. U biskupiji je tada djelovalo oko 140 biskupijskih i 5 redovničkih svećenika.²⁰ Itinerarij vizitacije precizno je odredio, točno je naznačio župe i datume vizitacije. U lipnju je obavio vizitacija Puskog dekanata, u srpnju Motovunskog i Porečkog, u rujnu Rovinjskog i Labinskog te u listopadu Vodnjanskog dekanata.²¹

U okružnici prije prve kanonske vizitacije Dobrila podsjeća na odredbu svog predšasnika da sakramentu Krizme ne mogu biti prepušteni oni koji nisu navršili sedam godina kao ni oni koji nisu poučeni u kršćanskom nauku, ili se pak nisu ispovjedili. Prilikom pristupa sakramentu Krizme krizmanici sa sobom trebaju donijeti potvrdu da su kršteni. Upozorava ih se da budu krajnje oprezni prema odredbi ove okružnice kojom se zabranjuju neumjerene gozbe i nepotrebni troškovi. Na kraju je poziv župnicima da pripreme župljane za vizitaciju, pri čemu je najbolji način pristupanje sakramentu ispovijedi i pričesti. To spominje i radi toga što mu je papa Pio IX. osobno dodijelio povlasticu da svi vjernici koji za vrijeme prve njegove vizitacije posjete župnu crkvu i

¹⁷ Isto, str. 150.

¹⁸ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 166.

¹⁹ Isto, str. 167-168.

²⁰ *Status personalis et localis dioecesis Parentinae et Polensis initio anni 1855.*, Venetiis: Ant. Cordella, 1855.

²¹ BAP, kut: 168, fasc: Giorgio Dobrila, Plan vizitacije godine 1858.

mole po nakani Sv. Oca dobivaju potpuni oprost. Dakako, uz uvjet da su se prethodno „pobožno“ ispovjedili i pričestili.²²

Poslije prve kanonske vizitacije, Dobrila bi svake godine obavio vizitaciju jedne trećine Biskupije. Na taj se način svake tri godine ponovno susretao s vjernicima i župnicima, podizao ih i ohrabrivao, ali jednako ih korio i opominjao ako je primijetio da se stanje ne samo nije popravilo, nego se čak pogoršalo. Tamo gdje je susreo Hrvate da znaju čitati rado im je poklanjao svoj molitvenik „Otče budi volja tvoja“, najčitaniju knjigu među istarskim Hrvatima.²³ Taj molitvenik, osim uzdizanja srca i razuma Bogu, imao je vrlo značajnu nacionalno-preporodnu ulogu. Za izgradnju ponosa i dostojanstva hrvatskog seljačkog svijeta, osim spoznaje da netko od nas može dogurati sve do biskupskog položaja, jednako je bilo važno da se s Bogom može komunicirati na svom jeziku. Tako je molitvenik objedinjavao u sebi ono što se u suvremenim teološkim izričajima naziva vertikalna (odnos prema Bogu) i horizontalna (odnos prema naravnim vrijednostima).

Osim službeno-protokolarnog dijela vizitacije u kojem je trebalo studiozno pregledati duhovno-materijalno stanje župe i o zatečenom stanju sastaviti zapisnik, za Dobrila su jednako značenje imali neformalni susreti s vjernicima u njihovim selima i po njihovim kućama. Tu je Dobrila mogao izbliza promatrati duhovnu, kulturnu, prosvjetnu i materijalnu stvarnost istarskog hrvatskog, seljačkog svijeta. Uživao je u tim susretima, mogao se na trenutak opustiti i pokazati svoj ljudski i zavičajni identitet, na koji istina nikad nije zaboravljao, ali koji je u javnim nastupima bio prekriven, stvarno i simbolično, biskupskim ornatom.

Primjerice, običavao je pitati djecu na kojem jeziku mole, a kada bi čuo odgovor na hrvatskom, nije krio zadovoljstvo, pohvalio je odgovor i nastavio tumačiti kako je jezik temelj nacionalnog identiteta. Zato su, nastavljao je Dobrila, oni koji govore i mole hrvatski Hrvati. Nije teško zamisliti kao je to djelovalo na nacionalnu svijest i ponos mladih istarskih Hrvata. Možda su u svom životu doživjeli odbacivanje i prijezir zbog svog jezika, a sada eto našao se netko iz samog vrha crkvenog i društvenog života koji ih hvali zbog njihovog jezika i potiče da govore tim jezikom.²⁴

Duboko ga je diralo kad bi vidio kako su svi župljani kleknuli dok je prolazio njihovim mjestom, očekujući njegov biskupski blagoslov. Tek što bi ih blagoslovio okupili bi se oko njega mještani kao djeca oko učitelja, nudeći ga da proba njihova vina. Veselju i graji nije bilo kraja kad bi biskup iz njihovih težačkih, žuljavih ruku uzeo kušati vino i nazdravljati im. Dok je biskup u kočiji napuštao župu, vjernici su svoje oduševljenje iskazivali pucnjavom iz pušaka i povicima: „Živio naš premili biskup“!²⁵

²² Na istom mjestu.

²³ Cvjetko Rubetić, *Vjekopis biskupa Dobrile*, Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1882, str. 33.

²⁴ Ante Kalac, „Značaj biskupa Dobrile“, *Biskup Juraj Dobrila, Spomen knjiga*, (ur. Ante Kalac), Pazin 1912: Tiskovno društvo, 1912, str. 79.

²⁵ Na istom mjestu.

U pismu Tomislavu Gajdeku 2. studenog 1878. godine, sjećajući se svojih pastoralnih pohoda, napominje:

„Kanonički pohod po selih već put trudan tijelu, ali je duši prava okrepa. Ima u duši seljačkoj puno blagoslova Božjega: vjere ljubavi i istinite kreposti kršćanske. Da bi bilo po selih, kako je najviše u gradovih, mislim do malo bi nestalo reda i mira u društvu čovječanskom. Nigdje i nigdje mi nije onako dobro kao kad sam usred seljačkog puka. Za to pak boli me srce za nj, navlastito, što skoro neće imati duhovnih pastira (...)“²⁶

Svećenici u pastoralnom konceptu dvojice biskupa

U nastupnom govoru prigodom preuzimanja biskupije 29. rujna 1850. Strossmayer je stavio naglasak na tri kvalitete koje trebaju resiti svakog svećenika: solidno znanje, pobožnost i ljubav prema bližnjemu i narodu općenito.²⁷ U pismu upućenom svećenicima 1875. godine, u prigodi 25. godišnjice svog biskupskog posvećenja, istaknuo je ljubav i jedinstvo kao osnovne vrijednosti na kojima se trebaju temeljiti odnosi između biskupa i svećenika. U biti to su vrijednosti Isusovih učenika po kojima će, prema Isusovim riječima, svijet prepoznati da su uistinu njegovi učenici. Ljubav i jedinstvo dar su Duha Svetoga koji vodi Crkvu preko biskupa kao nasljednika apostola. Kao što su biskupi pozvani njegovati ljubav i jedinstvo s papom kao Petrovim nasljednikom tako su i svećenici, to isto dužni u odnosu na svog biskupa. Ljubav i jedinstvo svećenika i biskupa, nastavlja Strossmayer, nije posljedica savršenosti biskupa jer i on ima svoje slabosti, nedostatak i grijehe, nego proistječe iz svijesti o uzvišenosti njegove službe. I sâm je svjestan svojih nedostataka Strossmayer moli svećenike da budu strpljivi s njime i svojom krepošću njegove nedostatke „nadomjeste“. Prava ljubav prema biskupu očituje se kroz poslušnost. Prihvaćanjem biskupovih odluka ne kao njegove samovolje, nego kao volje Božje poslušnost postaje unutrašnje osvjedočenje, krijepost, a ne nešto nametnuto izvana.²⁸

U pogledu odnosa među samim svećenicima biskup navodi kako vez ljubavi, kao ono što treba vrijediti za sve staleže, na poseban način vrijedi za svećenike. Sve je uzalud - učenost, pobožnost, pastoralna zauzetost ako ne njeguje ljubav prema onima s kojima je povezan svetim redom. Susretanje svećenika s otajstvom Euharistije i svete Ispovijedi podsjeća svećenike da i sami trebaju biti milosrdni i oprostiti subraći ako protiv nekog imaju nešto. Ako je odnos među svećenicima prožet ljubavlju, zaključuje Strossmayer, onda je vjerojatnije da će takav odnos biti i s povjerenim mu vjernicima²⁹

Godine 1852. Strossmayer je izdao naredbu o oživljavanju pastoralnih konferencija (korona) za svećenike svoje biskupije, uvedenih na početku 19. st., zamrlih za revolucije 1848/49. godine. U naredbi je stajalo da je cilj korona povezivanje svećenika te

²⁶ Cvjetko Rubetić, *Vjekopis*, nav. dj., str. 33-34.

²⁷ Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, nav. dj., str. 366.

²⁸ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str.172-174.

²⁹ Isto, str. 176.

usaglašavanja i unaprjeđenja pastoralnog rada na razini pojedinih dekanata i cijele Biskupije. Trebale su se održavati dva puta godišnje (u svibnju i rujnu), a prema potrebi mogle su se sazvati i izvanredne korone. Već sljedeće godine biskup je operacionalizirao odredbe Tridentskog koncila o župničkim (prosinodalnim) ispitima koje su polagali svećenici nakon tri godine službe ako su se natjecali za župničko mjesto, odnosno svaki župnik svakih pet godina.³⁰

Svećenicima je ukazivao na potrebu urednog i redovitog vođenja crkvene administracije. To je značilo matičnih knjiga: krštenih, vjenčanih i umrlih. Preporučivao je da budu na usluzi državnim organima ako ovi od njih traže neke podatke iz spomenutih matica. Naredio je da se također vodi popis duša u svakoj župi (*Status animarum*), pozvao je župnike da uvedu knjigu Uspomena i knjigu Ljetopisa župe te vode računa o stanju župne knjižnice i arhiva. Brinuo se da svećenici budu dobro informirani a onda u skladu s tim informacijama upravljaju crkvenim i župničkim beneficijom i zadužbinama. Poticao je župnike na podizanje novih crkava, obnovu starih i zapuštenih i velikodušno im pomagao u tim graditeljskim akcijama. Pisao im je da u djelokrug svog rada stave i skrb oko održavanja groblja jer su, poslije crkve, groblja najsvetija mjesta. Zalagao se za izdvajanje valpovačkog kraja iz Pečuhske biskupije i njegovo pripajanje Đakovačkoj biskupiji. Kao razlog naveo je blizinu tog kraja središtu Biskupije, ali i činjenicu da su većina vjernika Hrvati, zbog čega bi lakše bilo vršiti pastoralnu skrb o tom kraju. Veliku brigu pokazivao je za nemoćne i bolesne svećenike. Sredio je poslovanje i tako povećao prihode Fonda za nemoćne svećenike, osnovanog još 1781. Preko Fonda nastojao je osigurati smještaj za stare i nemoćne svećenike, a u slučaju da ne bude dovoljno mjesta za sve da se takvima iz Fonda isplaćuje novčana pomoć. Želeći vlastitim primjerom potaknuti župnike na pomoć sam je na račun Fonda uplatio 10.000 forinti.³¹

O odnosu Dobrile prema svojim svećenicima kanonik Andrija Šterk, kasniji krčki, a potom i tršćanski biskup, zapisao je: „Sa svojim svećenicima je bio ljubazan, ali kad je koji od njih pogriješio znao ga je odlučno ukoriti“.³²

Za vrijeme vizitacija nastojao se podrobnije upoznati sa životom i radom svojih svećenika. Zanimao ga je njihov duhovni život, ali i materijalni položaj. Bilježio je brine li se za povjereni mu vjernički puk, kako obavlja službu Božju: dostojanstveno i s vjerom ili površno, je li je uređena župna kuća, kako se oblači, vode li se uredno i na kojem jeziku matične knjige. Prekoravao je one koji su u matice upisivali talijanizirana narodna imena.³³ Kad bi primijetio da se neki svećenik nalazi u oskudici, pitao ga je ima li dovoljno misnih intencija. Ako bi ovaj odgovorio da nisu problem intencije, kojih ima i previše, nego odredba kanonskog prava da dnevno smije imati samo jednu misu, Biskup mu je odgovorio neka njemu pošalje određeni broj misnih intencija koje će on reći, a

³⁰ Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, nav. dj., str. 369.

³¹ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 192-193.; Drago Iličić, „Svećenik Strossmayerova vremena“, nav. dj., str. 377.

³² Cvjetko Rubetić, *Vjekopis*, nav. dj., str. 78-79.

³³ Isto, str. 31.

nadoknadu (stipendij) neka zadrži za sebe.³⁴

Nekim nezdravim, tobože demokratskim, tendencijama da o tome tko će doći za župnika odlučuju vjernici ili pak politička vlast, sve pod tobožnjom brigom da dotični svećenik ne izazove nemire i rascjep u župi, a iza čega je stajala talijanska netrpeljivost prema hrvatskim svećenicima, odlučno se suprotstavljao. Branio je slobodu i autonomiju Crkve u vršenju njenog poslanja. Bio je svjestan da prihvaćanje diktata izvana, u konkretnom slučaju imenovanje župnika, može dovesti do dnevno-političke instrumentalizacije Crkve. Zato je ako bi procijenio da je određeni župnik prikladan za neku župu bio neumoljiv u svojoj nakani da ga imenuje župnikom baš te župe, iako su mu dolazile delegacije vjernika pokušavajući ga odvratiti od njegove nakane.³⁵

Ukazujući na štetne posljedice austrijskog školskog zakonom iz 1868. godine kojim je osnovna škola oduzeta crkvenom nadzoru i stavljena pod nadzor državne vlasti, Dobrila je župnicima svoje biskupije uputio posebnu Okružnicu (Circolare) u kojoj ih podsjeća na dužnost poučavanja svih vjernika bez obzira na njihovu dob ili društveni položaj. U tom kontekstu na župnika spada, kao „neizostavna obveza“, da on sâm drži vjersku pouku svoj djeci u župi. A ako on to ne bi mogao, zbog bolesti ili nekog drugog razloga, onda to trebaju učiniti odgovarajući katehisti ili suradnici, držeći se pri tome „skrupulozno“ nastavnog plana i bivajući u svemu odgovorni župniku. Nadalje, naglašava Dobrila, školski je vjeronauk zadaća povjerena župniku ili upraviteljima župa. Na satovima vjeronauka treba upotrebljavati onaj jezik kojim se redovito naviješta riječ Božja u župnim crkvama. No, ako ima djece koja u svojim obiteljima mole na drugom jeziku od onog koji se propovijeda u crkvi, takvima treba vjeronauk održavati na njihovom materinskom jeziku.³⁶

U daljnjem razmatranju o izuzetnom značenju vjeronauka biskup Dobrila piše o tome kako je važno da župnik, ili onaj tko ga zamjenjuje, ispituje vjeroučenike te da vode računa da dječaci i djevojčice svaka tri mjeseca pristupe sakramentu Pokore i Pričesti. Što se tiče učeničkog pohađanja crkve u vrijeme blagdana ili sudjelovanja u procesijama župnicima, on preporučuje razboritost koja uvijek mora voditi računa o posebnim prilikama u pojedinim župama, kao i o godišnjem dobu, a sve zato da ne bi trpjelo zdravlje učenika ili nastale druge štetne posljedice. Smatrao je, također, da bi svećenike na pojačani žar u držanju vjeronauka, posebice školskoj djeci, mogao potaknuti jasan uvid u organizirane nastupe protiv vjere, Crkve i papinstva. Ipak, jasno mu je tog žara neće biti, pa ne zna kako svećenici mogu biti informirani o postojećem protuvjerskom ozračju ako ne budu tražili pomoć odozgo. U svemu dragocjenu pomoć svećenicima mogu pružiti učitelji vjernici, u prvom redu svojim primjerom, ali isto tako ukazujući im na njihove pogreške i propuste u radu s učenicima. Kao ordinarij ne zabranjuje svećenicima sudjelovanje u radu školskih vijeća koja su se uskoro trebala

³⁴ Ante Kalac, „Značaj biskupa Dobrile“, nav. dj., str. 89.

³⁵ Isto, str. 88.

³⁶ BAP, FBJD, kut: Dobrila II, Dobrilina okružnica svećenicima o održavanju vjeronauka, U Poreču, 7. srpnja 1869.

formirati. Naprotiv, potiče ih na to jer to je, s jedne strane, njihova dužnost, a s druge strane izvršavanje te dužnosti omogućuje bolji uvid u školsku situaciju i efikasnije djelovanje za dobro đaka.³⁷

Boljele su ga informacije da neki svećenici ne žive dostojno svog poziva. Pozivao je dekane, kao svećenicima prve pretpostavljene, da takve bratski, ljubazno, opominju i pozivaju da se ostave svog zlog puta. Pa ako i ne prihvate opomenu, ostat će utjeha da se postupilo po Evanđelju koje poziva da nasamo ukorimo brata koji griješi.³⁸ Priznaje da mu je od svih dužnosti najteža ona opominjati braću, osjećao je kako je i sâm imao potrebu „spasonosnih opomena.“³⁹ U dva navrata je, u dobroj namjeri („rad bih da bi svi svećenici u biskupiji bili zadovoljni i srećni“), ne raspisavši natječaj dodijelio župnička mjesta. Zbog upućenih prigovora odlučio je držati se zakona o potrebi raspisivanja natječaja za „crkvene časti i službe.“⁴⁰

Briga za duhovna zvanja

Tridentski sabor (1545. – 1563.) smatrao je odgoj kandidata za svećenički poziv toliko važnim da je donio zaključak o obvezi biskupa ordinarija da u svojim biskupijama ustanove zavode (sjemeništa) u kojima bi se određeni broj kandidata odgajao i u teologiji poučavao.⁴¹ Od Francuske revolucije (1789. – 1794.) sve prisutnija dekristijanizacija nametnula je potrebu novog, bolje informiranog i ozbiljnije formiranog svećenika. Rješenje je pronađeno u otvaranju Malih sjemeništa u koja su stupali dječaci s 10 ili 11 godina. Za vrijeme boravka u Malom sjemeništu dječaci, kandidati za svećenički poziv, stjecali su srednjoškolsku naobrazbu pohađajući sjemenišnu ili državnu gimnaziju. Po završetku Malog sjemeništa (u dokumentima: „Convictus dioecesanus“ ili „Seminarium puerorum“) svećenički kandidati ulaze u Veliko ili Bogoslovno sjemenište gdje, prije svećeničkog ređenja, tijekom četverogodišnjeg studija izučavaju filozofiju i teologiju.⁴² Suočeni s jedne strane s nedovoljnim brojem svećenika, a s druge njihovom nenadoknadivošću u izgradnji i vođenju župnih zajednica, i Strossmayer i Dobrila posvećivali su veliku brigu odgoju svećenika, odnosno otvaranju sjemeništa.

Juraj Dobrila je i kao porečko-pulski (1858. – 1875.), a još više kao tršćansko-koparski biskup (1875. – 1882.), često u svojim poslanicama ukazivao kakve, ne samo usko religiozne, nego i šire društvene posljedice može imati nedostatak svećenika. Kao i njegovi prethodnici, najučinkovitijim sredstvom u rješavanju tog gorućeg pitanja

³⁷ Na istom mjestu.

³⁸ BAP, FBJD, kut: Dobrila II, fasc: Pisma biskupa Dobrile Ivanu Perneu, župniku u Labinu, Pismo od 31. siječnja 1872.

³⁹ BAP, FBJD, kut: Dobrila II, fasc: Pisma biskupa Dobrile Ivanu Perneu, župniku u Labinu, Pismo Perneu od 4. srpnja 1872.

⁴⁰ BAP, FBJD, kut: Dobrila II, fasc: Pisma biskupa Dobrile Ivanu Perneu, župniku u Labinu, Pismo Perneu od 18. kolovoza 1872.

⁴¹ Simon Aichner, *Compendium juris ecclesiastici ad usum cleri*, editio septima, Brixnae: 1890, str. 519-522.

⁴² Simon Aichner, *Compendium juris ecclesiastici ad usum cleri*, editio septima, Brixnae: 1890, str. 519-522.

smatrao je otvaranje Malog sjemeništa. Budući je u Porečko–pulske biskupiji naslijedio prilično velike dugove, biskupu Dobrili bilo je jasno da iz biskupijskih prihoda neće moći priskrbiti nemala sredstva potrebna za otvaranje sjemeništa. Zato je, da bi zacijelio tu „ljutu i preljutu ranu“ (misli se na manjak svećenika, op. aut.), u dva navrata (1861. i 1875.) bio spreman povući se s mjesta porečko-pulskog biskupa kako bi se biskupski prihodi upotrijebili za izgradnju sjemeništa.⁴³ Kad njegova spremnost napuštanja biskupskog položaja nije naišla na razumijevanje ni kod crkvenih ni kod državnih tijela, te kad je postalo jasno da od otvaranja sjemeništa neće biti ništa, Dobrila je preko đaćkih stipendija nastojao ublažiti nedostatak sjemeništa.

Kao porečki i pulski biskup u tri pastirska pisma spominje nedostatak svećenika kao gorući problem. U nastupnoj poslanici iz 1858., na talijanskom jeziku, upozorava kako ovaj problem „traži zajedničko nastojanje i napore svih koji imaju sredstvo za izlječenje“⁴⁴, a u korizmenoj poslanici 1872. za krizu svećeničkih zvanja kaže „(...) to je ljuta i preljuta rana koju zadaje bogoljubnom puku duh današnjeg vremena“.⁴⁵ Na rastanku s porečkom i pulskom biskupijom, u oproštajnoj poslanici iz rujna 1875., nimalo optimistički primjećuje: „Trebamo dakle ljudem propovjednika, dobro naučenih i pobožnih propovjednika, ako hoćemo da nam se vjera uzdrži i utvrdi, ali svećenika ima sve manje u Porečkoj biskupiji i do koje godine u mnogih plovanijah neće biti ni plovana ni kapelana. I u sadašnjoj situaciji, koja još uvijek nije tako katastrofalna što se tiče „pokrivenosti“ župa svećenicima, koji u skladu sa svojim poslanjem navješćuju Riječ Božju i dijele sakramente, ipak vidljivo je „da nestaje vjere, i straha Božjega, da je mladež sve razuzdanija, neposlušnija roditeljem, neljubavnija svojim domaćim, sve bezobraznija i nevaljalija; kletve, tatbine, lupeštva i zločinin da se množe sve većma (...)“.⁴⁶ Zato se s neskrivenom tugom pita: „A što i kako će biti kad puk ne bude imao svećenika, duhovnika, pastira (...)“.⁴⁶

Iz vremena upravljanja tršćanskom i koparskom biskupijom gotovo da i nema poslanice u kojoj se ne dotiče kroničnog nedostatka svećenika. Počev od korizmene poslanice 1878. do one posljednje iz 1881. godine, često iznosi statističke podatke o padu broja bogoslova za svaku godinu, kao i osjetno veći broj umrlih i umirovljenih nego novoređenih svećenika.⁴⁷ Da bi se u budućnosti pokrile potrebe biskupije za svećenicima, Dobrila je smatrao da bi svake godine trebalo imati bar pedeset bogoslova. No stvarnost je bila bolno drukčija: godine 1875. tršćanska i koparska biskupija imala je 13 bogoslova, godine 1876. njih 11, godine 1877. devet, godine 1878. sedam,⁴⁸ a 1881.

⁴³ Cvjetko Rubetić, *Vjekopis*, nav. dj., str. 45 – 49.

⁴⁴ BAP, FBID, kut: Poslanice, Nastupna poslanica na talijanskom, U Poreču, 16. svibnja 1858., str. 9.

⁴⁵ BAP, FBID, kut: Poslanice, Poslanica na hrvatskom, u nedjelju Šezdesetnice, U Poreču, 4. veljače 1872., str. 3.

⁴⁶ BAP, FBID, kut: Poslanice, Poslanica na hrvatskom, U Poreču, mjeseca septembra, str. 6.

⁴⁷ BAP, FBID, kut: Poslanice, Poslanice na hrvatskom izdane u Trstu: 1. Na Svijećnicu, 2. veljače 1878.; 2. U nedjelju Šezdesetnice, 16. veljače 1879.; 3. U nedjelju Šezdesetnice, 1. veljače 1880.; 4. U nedjelju Sedamdesetnice, 13. veljače 1881.

⁴⁸ BAP, FBID, kut: Poslanice, Poslanica na hrvatskom, U Trstu, u nedjelju Šezdesetnice, 16. veljače 1879., str. 3.

samo pet.⁴⁹ Upravo je egzaktno pokazani stalni pad broja bogoslova za Dobrilu bio jasan znak za uzbunu. Bio je to ujedno dokaz da je udaljšavanje od vjere i napuštanje Crkve, kao posljedica sekularizacije, pomalo postajao dio i istarske stvarnosti.

Za razliku od Dobrile, Strossmayer se nije suočio s kroničnim nedostatkom svećenika u svojoj biskupiji. Pa iako mu u konzistorijalnom dekretu, prigodom imenovanja za biskupa, u kojem su navedeni pastoralni prioriteti, nije spomenuto malo sjemenište,⁵⁰ Strossmayer je osnivanje tog sjemeništa stavio u prioritete. Možda ga je na to ponukala činjenica da u Hrvatskoj tada nije postojalo nijedno takvo sjemenište.⁵¹ U svojim je nastupima često spominjao izgradnju malog sjemeništa. Prvi je put o toj temi progovorio 14. lipnja 1856. godine utemeljujući u Beču zakladni list u kojem budućem sjemeništu daruje 30.000 forinti. Tako je ustanovljena „Zaklada sjemeništa dječaćkog“. Biskupovo pismo svećenicima 24. veljače 1857. da dobrovoljnim prilozima pomognu „Zakladu“ urodila su plodom – do kraja godine svećenici su uplatili preko 10.000 forinti. Na početku 1858. (12. veljače) zahvaljuje svećenicima na velikodušnosti. I u kasnijim pismima svećenicima (1875., 1882., 1883., 1889., 1899.) i jednom prigodom kaptolu (1899.) doticao se potrebe podizanja sjemeništa, tražeći njihovu pomoć. Primjerice, u pismu prigodom 25. godišnjice biskupovanja piše da bi u novoj katedrali, koja je u gradnji, najljepše odjekivala „pjesma sveta iz grla mladeži sjemeništa malog.“⁵²

U već spomenutom pismu od 24. veljače 1857. Strossmayer navodi tri temeljna razloga za osnivanje malog sjemeništa. Prvi je „mentalitet svijeta“ kojem su izloženi dječaci nakon napuštanja roditeljskog doma i odlaska na školovanje u grad. Inficirani „mentalitetom svijeta“ koji se opire milosti Božjoj ulaze u sjemenište i postaju svećenici. No, umjesto da ljude hrane zdravom evanđeoskom hranom, oni postaju uzrok propasti mnogih. Da bi se to izbjeglo, potrebno je da dječaćka nevinost i čistoća već od najranije dobi nađe svoju zaštitu u sjemeništu. Drugi je razlog da siromašni puk, iz čijih redova potječe najveći broj zvanja, nema sredstva poslati djecu na školovanje pa mnogi potencijalni bogoslovi ostaju na selu. To, dakako, ne znači da će sjemenište biti zatvoreno za bogate društvene slojeve.⁵³ Na kraju nije zanemariv ni onaj treći razlog. Postojeći školski sustav tako je strukturiran da je u njemu naglasak stavljen na predmete koji nisu toliko neophodni budućem svećeniku, a zanemareni su oni koji su mu važni (latinski, grčki, filozofija).⁵⁴

Nakon dugotrajne i uporne borbe za osnivanje malog sjemeništa, Strossmayer 24. kolovoza 1899. javlja veselu vijest svećenicima Biskupije: „Hvala Bogu .pošlo nam je za

⁴⁹ BAP, FBJD, kut: Poslanice, Poslanica na hrvatskom, U Trstu, u nedjelju Sedamdesetnice, 13. veljače 1881., str. 3.

⁵⁰ Makso Pelozo, „Pastoralno djelovanje biskupa Strossmayera“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 3 (1964), str. 51-52.

⁵¹ Makso Pelozo, „Pastoralno djelovanje biskupa Strossmayera“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 12 (1964), str. 226.

⁵² Petar Aračić, „55 godina pastoralnog djelovanja biskupa Josipa Juraj Strossmayera“, nav. dj., str. 46.

⁵³ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 91-92.

⁵⁴ Drago Ilić, *Svećenik Strossmayerova vremena*, nav. dj., str. 367.

rukom poslije dugotrajne muke i napora utemeljiti u Osijeku tzv. ‘Seminarium puerorum’, to jest zavod za mladiće koji se misle posvetiti svetom svećeničkom pozivu⁵⁵. Papa Lav XIII. udijelio je 13. studenog apostolskim pismom blagoslov Biskupu i sjemeništu.⁵⁵ Svoju pastoralnu širokogrudnost Strossmayer je pokazao i u podizanju zgrade za školovanje bosanskih franjevačke klerika u Đakovu. Motivi su, s jedne strane, crkvenovjerski, a s druge nacionalno-politički. Naime, uz pastoralni su rad franjevci trebali odigrati veliku ulogu u obrani hrvatskog identiteta ugroženog osmanlijskim i mađarskim pritiskom. Franjevci su ostali u Đakovu samo 23 godine, od 1853. do 1876. godine. Pod pritiskom Mađara, kojima nije odgovarala Strossmayerova politika povezivanja Hrvata i južnoslavenske uzajamnosti, franjevci su morali napustiti Đakovo 1876. godine.⁵⁶

Briga za osnivanje malog sjemeništa nije Strossmayera udaljila od brige za bogoslovno sjemenište u Đakovu s filozofsko-teološkim studijem (Visoka bogoslovna škola). Suočen s padom svećeničkih zvanja i izazovom koje pred svećenike postavlja novo vrijeme obilježeno galopirajućim nastupom liberalizma, Strossmayer je predlagao osnivanje Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zagrebu. Smatrao je da bi se time bolje doskočilo nestašici svećenika te da bi se podigla odgojno-obrazovna razina budućih svećenika. Uz to mu se činilo da bi na taj način teologija bila adekvatnije zastupljena na Sveučilištu, a svećenički kandidati bolje upoznali i povezali za buduće svoje djelovanje.⁵⁷ Kad nije uspio u svojoj nakani oko Centralnog sjemeništa, Strossmayer se koncentrirao na materijalno, duhovno i intelektualno uzdizanje đakovačkih sjemeništa,⁵⁸ kao zavoda i pripadajućih im škola.

Pastoral pisane riječi

U pastoralnom radu svakog biskupa, pa tako i Strossmayera i Dobrile, posebno mjesto imaju prigodne biskupske okružnice i poslanice. Kao takve, one čine dio pastorala pisane riječi. Kod Strossmayera impresivan je njihov broj i tematika dotaknuta u njima. Pitanja koja je Strossmayer dotaknuo u okružnicama i poslanicama Makso Pelozu svrstava u šest tematskih cjelina: 1. dogmatsko-apologetski predmeti, 2. moralni predmeti, 3. pastoralni predmeti u užem smislu, 4. tada aktualna crkvena pitanja, 5. pitanja crkvenog jedinstva, 6. kulturna pitanja (znanost, umjetnost), nacionalno pitanje.⁵⁹ U onoj uže pastoralnoj Strossmayer se posebice bavi sljedećim temama: obnova svećenika i vjernika, katehizacija mladeži, sakramentalni život (posebno Ispovijed i Euharistija), štovanje Djevice Marije i svetaca.⁶⁰ Budući da Strossmayerova pastirska

⁵⁵ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 97., 99.

⁵⁶ Marko Karamatić, „Biskup Strossmayer i školovanje“, nav. dj., str. 204-209.

⁵⁷ Drago Iličić, Svećenik Strossmayerova vremena“, nav. dj., str. 368.

⁵⁸ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 80.-90.

⁵⁹ Makso Peloz, „Pastoralno djelovanje biskupa Strossmayera, Uvod u Strossmayerove pastoralne dokumente“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br 4 (1964), str. 74.

⁶⁰ Makso Peloz, „Pastoralno djelovanje biskupa Strossmayera, Pastoralni predmeti u užem smislu“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 2 (1965), str. 38.

pisma obuhvaćaju oko 1600 stranica, bilo bi preuzeto ovdje iznositi i u natuknicama iznositi pitanja kojih se dotaknuo u okružnicama i poslanicama.

Pokretanje „Glasnika biskupije djakovačko-sriemske“ službenog glasila Biskupije 1873. uz potrebu da se uklone česti zastoji u dostavi biskupovih okružnica, uzrokovani njihovim prepisivanjem, bilo je motivirano i željom samog biskupa da pastoralni rad svećenika „savjetom i poukom“ obogati. Napokon nije bila nevažna ni spoznaja kako više nije dostatno Riječ Božju propovijedati, nego se u obrani vjere treba „i pera latiti“. U vremenu općeg zanosa napretkom, bujanja novih ideja i spoznaja, vremenu koje je kao svoju lozinku uzelo „napredak“, kršćani ne smiju ostati po strani. Dok se nad Katoličkom crkvom skupljaju crni oblaci, katolici su dužni pisanom riječi širiti kršćansku kulturu i braniti kršćanske vrednote, upozorava Strossmayer. Autor brojnih priloga u „Glasniku“ bio je sâm biskup Strossmayer. Iako se nije potpisivao kao autor, stil i ozbiljnost pristupa tematici odavali su ga.⁶¹

Za potrebe katehizacije djece i mladih, župnik u u Bošnjacima dr. Andrija Šumanovac priredio je novi katekizam koji je Strossmayer objavio pod naslovom „Mali kršćanski nauk“ (doživio 16 izdanja). Biskup je također dao preraditi „Vinac“ o. Marijana Jakića koji je bio molitvenik, pjesmarica i sažetak kršćanskog nauka, a doživio je preko dvadeset izdanja. U mozaik duhovne obnove Biskupije putem pisane riječi svakako spada izdanje „Dijecezanskog obrednika“ i „Dijecezanskog proprija“.⁶²

Opus Dobrilinih poslanica mnogo je skromniji. Sačuvana je samo dvadeset i jedna, s time da za osmomodišnje razdoblje u trajanju od 1859. do 1866. nema sačuvane nijedne poslanice.⁶³ Prema nekim istraživačima, glavne su teme u Dobrilinim poslanicama: 1. Neodvojivost vjere /religije i morala, 2. Povezanost i nerazdruživost vjere i razuma (fides et ratio), 3. Povezanost naroda i klera, 4. Potreba čitanja zanakova vremena.⁶⁴

Uz Kačićevu „Pismaricu“, najčitanija je knjiga među istarskim Hrvatima bio Dobrilin molitvenik „Otče budi volja tvoja“. Za njegova života molitvenik je doživio četiri izdanja. Tijekom pastoralnih pohoda nastojao je podijeliti što više primjeraka svog molitvenika. Dijeleći puku molitvenik, želio je potaknuti povjerenje mu stado na molitvu kao „conditio sine qua non“ kršćanskog života. Uz vjersku, molitvenik je odigrao veliku ulogu i na kulturno-prosvjetnom i nacionalno-preporodnom panu. Dobrila je sastavio i molitvenik za mlade pod naslovom „Mladi Bogoljub“ koji je tiskan tek nakon njegove smrti, 1889. godine. U pokretanju, uvjetno rečeno, svjetovnog tiska kalendara „Istran“ i novina „Naša sloga“ neupitna je presudna uloga Dobrile.⁶⁵

Kad je u Zagrebu godine 1868. osnovano „Hrvatsko književno društvo sv. Jeronima“

⁶¹ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str., 227-232

⁶² Marin Srakić, „Biskup Josip Juraj Strossmayer – (1850.-1905.) - sve za vjeru i domovinu“, www.djos.hr/images/pdf/2015/veljaca/04-02-ispravno-stross.pdf (29. rujna 2015.)

⁶³ BAP, FBJD, Poslanice i plakati biskupa Dobrile.

⁶⁴ Jasna Čurković Nimac, „Ključne poruke u Dobrilinim poslanicama“, *Dr Juraj Dobrila (1812. – 1882. i stoljeće Krasne zemlje (1912. - 2012.)* (ur. Josip Šiklič), Poreč: Biskupija Porečka i Pulska, 2015, str. 170.

⁶⁵ BAP, FBJD, kut: Dobrila II, bilješka biskupa Nežića.

Strossmayer je s neskrivenim osjećajima veselja pozdravio osnivanje Društva. U pismu njegovom predsjedniku Tomi Gajdeku nada se da će će Društvo našem „zapušćenom narodu“ pružiti zdravo štivo koje će biti na korist njegovom i materijalnom i duhovnom rastu. Napominje kako je potreba za takvim štivom tim veća zbog toga što živimo u vremenu kada s raznih strana dolaze knjige „otrovne“ i suprotne interesima naroda. Svećenicima je preporučivao da se učlane u Društvo i pomognu njegovu djelatnost šireći svetojeronimske knjige među vjernicima, a sam je u više navrata izdašno pomagao rad Društva.⁶⁶

Dobrila je također od samog osnutka Društva bio njegovim revnim i redovitim podupirateljem. Svećenicima je savjetovao pretplatu na svetojeronimska izdanja i poticao ih da ih šire među svojim vjernicima. Vjerovao je, naime, da dobra, kršćanskim duhom prožeta knjiga ima veliku ulogu u odgoju za kršćanske vrednote, tim više što pisana riječ postaje snažno sredstvo širenja liberalnih protuvjerskih ideja.⁶⁷

Zaključak

U crkveno-disciplinjskim, dogmatsko-moralnim i pastoralnim pitanjima đakovačko-srijemski biskup Juraj Strossmayer i porečko-pulski, a kasnije tršćansko-koparski Juraj Dobrila, stajali su na pozicijama obrane tradicionalnih katoličkih vrijednosti, što je vidljivo i iz njihova odnosa prema nastupajućem liberalizmu. Međutim, budući da su u nekim pitanjima, kao primjerice odnosu prema prosvjeti, napretku, razumu, bili bliski tadašnjim liberalnim shvaćanjima, skovan je pomalo kontradiktoran termin „konzervativni liberalizam Strossmayerova tipa“.

Iz nepisanog pastoralnog programa dvojice biskupa, a na temelju četiri segmenata njihova pastoralnog rada: kanonskih vititacija, shvaćanja svećeničke službe i odnosa prema svćenicima, brige za duhovna zvanja te pastorala pisane riječi, može se jasno zaključiti kako im njihovo primarno poslanje – vođenje čovjeka do Boga i briga za njegovo vječno spasenje – nije „otupila“ brigu za čovjeka u njegovoj konkretnoj povijesnoj situaciji. Polazište je Strossmayerova i Dobrilina pastoralnog promišljanja i rada kršćanska antropologija – čovjek je „spoj“ duše i tijela, briga za dušu ne isključuje brigu za tijelo. Bili su svjesni da isticanje samo duhovne dimenzije čovjeka može dovesti do religioznog otuđenja, a briga za čovjeka samo „sada i ovdje“ može imati za posljedicu površni aktivizam koji bez transcendentalne dimenzije postaje sam sebi svrhom. Na taj su način izbjegli zamkama i pastoralnog trijumfalizma, ali i pastoralnog pesimizma. Bili su zdravi realisti.

Mislimo da nije pretjerano reći kako su anticipirali ono što će skoro sto godina kasnije istaći pastoralna konstitucija II. vatikanskog sabora „Gaudium et spes“ o Crkvi

⁶⁶ Matija Pavić i Milko Cepelić, *Josip Juraj Strossmayer*, nav. dj., str. 705.

⁶⁷ Božo Milanović, *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga prva (1797-1882)*, II. izdanje, Pazin: IKD Juraj Dobrila, 1991, str. 245.

u suvremenom svijetu, koja ističe da nema ničeg ljudskog što bi bilo strano članovima Crkve. Zato su „pastoralne poruke“ dvojice biskupa, prijatelja i suradnika, aktualne i danas.

Popis arhivskog gradiva i literature

1. Fond biskupa Jurja Dobrile, kut: Poslanice i plakati biskupa Dobrile; kut: Dobrila II.; kut: 168 (Giorgio Dobrila) (Biskupijski arhiv u Poreču)
2. Aichner, Simon, *Compendium juris ecclesiastici ad usum cleri*, editio septima, Brixnae:1890.
3. Aračić, Petar „55 godina pastoralnog djelovanja biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Zbornik radova o Josipu Jurju Strossmayeru* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: HAZU, 1997, str. 39-56.
4. Aračić, Petar, Pastirski pohodi biskupa Josipa Jurja Strossmayera u Đakovačkoj i Srijemskoj biskupiji“, *Croatica christiana periodika*, br. 45, 24 (2000), str. 145-157.
5. Ćurković Nimac, Jasna, „Ključne poruke u Dobrilinim poslanicama“, *Dr Juraj Dobrila (1812.-1882 i stoljeće Krasne zemlje (1912.-2012.))* (ur. Josip Šiklič), Poreč: Biskupija Porečka i Pulska, 2015, str.167-178.
6. Ilić, Drago, „Svećenik Strossmayerova vremena, *Diacovensia*, br. 2, 18 (2010), str. 363-385.
7. Ilić, Drago, „Problematika braka i obitelji u okružnicama i poslanicama biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Obnovljeni život*, br. 4, 68 (2013), str. 533-549.
8. Ilić, Drago, „Tematika školstva i vjeronauka u okružnicama i poslanicama biskupa Strossmayera“, *Crkva u svijetu*, br 1, 49 (2014.), str. 106-125.
9. Jakovljević, Ilija, „Teološki naglasci u Dobrilinim poslanicama“ *Dr Juraj Dobrila (1812.-1882 i stoljeće Krasne zemlje (1912.-2012.))* (ur. Josip Šiklič), Poreč: Biskupija Porečka i Pulska , 2015, str. 51-72.
10. Kalac, Ante, „Značaj biskupa Dobrile“, *:Biskup Juraj Dobrila, Spomen knjiga* (ur. Ante Kalac), Pazin: Tiskovno društvo, 1912., str. 75-105.
11. Karamatić, Marko, „Biskup Strossmayer i školovanje bosanskih franjevac u Đakovu“, *Diacovensia*, br. 1, 3 (1995) str. 201-209.
12. Leideck, Marko (ur.), *Izložba i katalog: Juraj Dobrila (1812.-1882.) (povodom 200. obljetnice rođenja)*, Pazin: Državni arhiv u Pazinu, 1912., str 166-172.
13. Milanović, Božo *Hrvatski narodni preporod u Istri, knjiga prva (1797-1882), II. izdanje*, Pazin: IKD Juraj Dobrila, 1991.
14. Pavić, Matija i Cepelić, Milko, *Josip Juraj Strossmayer, Biskup bosansko-đakovački i sriemski god. 1850.-1900.*(pretisak), Đakovo: Spomen-muzej Josipa Jurja Strossmayera u Đakovu, 2013

15. Peloza, Makso, „Pastoralno djelovanje biskupa Josipa Jurja Strossmayera“, *Vjesnik đakovačke biskupije*, br. 2, (1964), str. 31 -33; br. 3 (1964), str. 51 – 53; br. 4 (1964), str. 74-75; br. 5 (1964), str. 98- 100; br. 6 (1964), str. 116-118; br. 9 (1964), str. 166-167; br. 9 (1964), str. 166-167; br. 11 (1964.), str. 205-206, br. 12 (1964.), str. 225-227, br. 2 (1965.), str.38-39, br. 3 (1965.), str. 38-39, br. 4 (1965), str. 77-78; br. 6 (1965) str. 118-119; br. 7-8 (1965), str. 145-147; br. 7-8 (1966), str. 132-133; br. 10 (1966), str. 181-183; br. 11 (1966), str. 202-203; br. 12 (1966.), str. 232-234.
16. Rubetić, Cvjetko *Vjekopis biskupa Dobrile*, Zagreb: Društvo sv. Jeronima, 1882.
17. Srakić, Marin, „Biskup Josip Juraj Strossmayer (1850.-1905.) - sve za vjeru i domovinu“, www.djos.hr/images/pdf/2015/veljaca/04-02-ispravno-stross.pdf (29. rujna 2015.)
18. *Status personalis et localis dioecesis Parentinae et Polensis initio anni 1855.*, Venetiis: Ant. Cordella, 1855.
19. Trogrlić, Stipan, „Neki naglasci u pastoralnom djelovanju biskupa Jurja Dobrile“, *Croatica christiana periodica*, br. 67, 35 (2011.), str. 153-168.;

SIMILARITIES IN PASTORAL REFLECTION AND ACTIVITIES OF BISHOP STROSSMAYER AND BISHOP DOBRILA

Abstract

In addition to the general remarks on a friendship between the Đakovo Bishop J. J. Strossmayer, the Poreč and Pula Bishop, and the Bishop of Trieste and Koper Juraj Dobrila, which started during their stay in the Viennese institute of Augustineum (1840 – 1842) and was continued in a subsequent period, as well as to the remarks on a similarity between their attitudes on cultural-educational, ideological, and national-political issues, there are no works in historiography and pastoral theology that would be comparable to the pastoral model, i.e., to the ecclesiastic key accents on a pastoral reflection and work of these famous Croatian ecclesiastic dignitaries of the 19th century. The very choice of episcopal maxims „Everything for the faith and homeland“ (Strossmayer) and „For the honor of God and the benefit of people“ (Dobrila) signifies the fact that both will bear in mind a need to connect and pervade “the horizontal” and “the vertical” in their pastoral work. Their relationship to God has inspired them to work for the people and homeland, and a direct indicator of the “quality” of this relationship was exactly the work for the benefit of homeland and people. In this paper, based on an analysis of epistles, other relevant documents, and literature on one side, as well as on some concrete “implementation” of pastoral activities on the other side, the author tries to show similarities (and possible differences) in the pastoral efforts of these two bishops. Both Strossmayer and Dobrila, having emphasized that their episcopal appointments are not merely a recognition to them but also to their people, were deeply

aware that they were taken from the people as “great priests” and were sent to the same people in order to “confirm the faith of their brothers,” to help them elavate their believers in all fields of social life. Thus, their pastoral work – a spiritual guidance (bringing believers to God) – radically deviates from the narrow religious frames.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, Juraj Dobrila, pastoral work, accents, similarities

STROSSMAYER I ZAGORKA – PUT OBRAZOVANJA ŽENA U POVIJESNIM ROMANIMA

Josip Juraj Strossmayer (1815. – 1905.) među rijetkim je pripadnicima klera koji je imao pozitivnu ulogu u rodnoj politici obrazovanja žena. Jedan od oblika obrazovanja žena može se promatrati kroz prizmu odnosa J. J. Strossmayera i Marije Jurić Zagorke (1873. – 1957.). Na poticaj biskupa J. J. Strossmayera Marija Jurić Zagorka započinje pisanje povijesnih romana kako bi hrvatski narod bio potaknut na čitanje djela na hrvatskom jeziku. U pozadini se nazire nekoliko ciljeva – bolje poznavanje hrvatske prošlosti, obrazovanje žena na hrvatskim prostorima, ali i poticaj da se one politički aktiviraju. Poticaj tome bit će mentorski Strossmayerov odnos prema Zagorki. Ona je to zabilježila i objavila (npr. *Kako je bilo*, 1953.). Analizirajući te zapise može se zaključiti kakav su odnos imali Strossmayer i Zagorka te koliko je zapravo biskup bio bitan, ne samo za književnu produkciju, nego i za određeni doseg emancipacije i implementacije političkoga. Ona fiktivnost koja je trebala poslužiti aktivaciji i obrazovanju žena krije se u Zagorkinim romanima ponajprije kroz osvijestene, samostalne i neovisne ženske likove poput grofice Nere u ciklusu romana *Grička vještica* ili Ksenije u romanu *Republikanci*. One su primjer i put svojevrsnoj samostalnosti i obrazovanju žena koje čitaju povijesne romane, a istovremeno ih Zagorka osvještava (skrivenim) političkim porukama te ih upoznaje s manje poznatim činjenicama iz hrvatske povijesti (npr., progon vještica, jakobinska urota i sl.). U tom je odnosu Strossmayera i Zagorke bitan i zanimljiv dio koji Zagorka unosi u svoje povijesne romane. To su (povijesne) biskupske figure poput Maksimilijana Vrhovca (roman *Republikanci*) koje su značajno utjecale na određena kulturna, politička, obrazovna, ekonomska te druga izbivanja, a ujedno su i ogledalo lika biskupa J. J. Strossmayera.

Ključne riječi: obrazovanje žena, povijesni romani, Strossmayer, Josip Juraj, Zagorka Jurić, Marija

„Možda su moji novinarski romani ponjemčenim čitateljima barem toliko korisni, da su čitali knjigu hrvatskim jezikom pisanu, a našli su tamo među romantikom prosutih socijalističkih misli i osjećaja autora.“¹

U svom ću se radu osvrnuti na odnos Marije (Marianne) Jurić Zagorke (1873. –

¹ Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?* Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 35-36 (trezor NSK u Zagrebu).

1957.)² i biskupa Josipa Jurja Strossmayera (1815. – 1905.)³ te kako iz njega proizlazi put obrazovanju žena kroz nastanak povijesnih romana. Zagorka je započela njihovo pisanje na Strossmayerov poticaj, što će se ovdje i prikazati. Taj će se prikaz uglavnom temeljiti na Zagorkinim zapisima u knjizi *Kako je bilo* te na njezinim romanima poput *Republikanaca* te pojedinih romana iz ciklusa romana *Grička vještica* (primjerice: *Tajna Krvavog mosta*, *Kontesa Nera*, *Suparnica Marije Terezije I i II* i *Dvorska kamarila*). Osim toga, uzet će se i djela koja su drugi autori (poput Bore Đorđevića) pisali o Zagorki, ali i o biskupu Strossmayeru (kao što to čini javnosti manje poznati autor William B. Tomljanovich).

Josip Juraj Strossmayer rijedak je pripadnik klera (pa i muškoga roda) koji je imao izrazito pozitivnu ulogu u rodnoj politici obrazovanja žena. On je osoba opsežnog znanja, tolerantan, fini kršćanski epikurejac, ljubimac uglednih dama, kao što to navodi Antun Gustav Matoš.⁴ Činjenica jest da se nalazi među onima o kojima se govori sljedeće: „Promicatelje, pokretače i vodje kulturnih ideja i kulturnoga napretka u prosvijećenom 19. vijeku tražimo obično u velikim središtima u kolu umnika, koji ili sami ili u raznim udrugama promiču napredak svoga naroda i čovječanstva. Naš biskup živi na selu i vrši svoje svećeničke i biskupske dužnosti. Daleko je od velikoga svijeta. On bi po tome mogao biti samo mecenat, ...“⁵ što je Zagorki i bio – mecena. Tu se krije biskupov interes za hrvatsku prošlost. Započet je osnivanjem akademije znanosti i umjetnosti: „Akademija znanosti ima biti lovor – vijenac ljudima, koji su se ma u kojoj struci znanosti osobito odlikovali. Tih se ljudi ne će naći, ako se u sredini našoj ne osnuje sveučilište. ... G. 1866. 20. i 21. oktobra slavila je sva naša zemlja tristogodišnju uspomenu velikoga hrvatskoga Leonide, junaka sigetskoga Nikole Šubića Zrinskoga. Biskup je tada bio u Djakovu, bio bolestan, ... nakon službe božje pošalje proslavnomu odboru vlastoručno pismo, kojim objavljuje dar od 50.000 forinti kao prvi dar za osnutak sveučilišta u

² O životu i radu više saznati u bibliografskom popisu o ovoj autorici u Dorica Blažević, Marija Jurić Zagorka, Bibliografija radova, Zagreb: Zagorka – Društvo Marije Jurić Zagorke, 2014, str. 7-8. Usporediti sa Stanko Lasić, Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910), Uvod u monografiju, Zagreb: Znanje, 1986., str. 60-70. Dodirne crte Zagorki i Strossmayera opisala je i Stana Vukovac u svom radu, posebno prvi susret Zagorki i biskupa. Ona je u svojim đачkim danima dobila priliku pozdraviti Strossmayera prilikom jednog njegovog posjeta Zagrebu. Više vidjeti: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer“, *Scrinia slavonica*, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 10 (2010), str. 244-246; 254-256.

³ „Bio je čovjek visoke političke kulture, ali ipak, njegova kulturna politika, njegova politika u kulturi, za razliku od kulture u politici, bila je i ostala neusporedivo djelotvornija, pokazavši se trajnijom i upravo nezamjenjivom.“ Dubravko Jelčić, „Strossmayer i hrvatska književnost, Teze za studiju“, Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti, Zagreb, 19. svibnja 2005. – Đakovo, 20. svibnja 2005., Zbornik radova (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006, str. 243. Usp. s: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer“, *Scrinia slavonica*, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 10 (2010), str. 246-251.

⁴ Pojmovi kojima je Strossmayer opisan preuzeti su iz Matoševa citata: Dubravka Oraić Tolić, *Muška moderna i ženska postmoderna, Rođenje virtualne kulture*, Zagreb: Naklada Ljevak, 2005, str. 296 – 298.

⁵ Autor ovoga poglavlja nije naveden: Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mađor, Đuro Vandura (priređ.), „Glava četvrta, Strossmayer u narodnoj prosvjeti“, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogleđi, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 92.

Zagrebu,⁶ nastavljen osnivanjem galerija i muzeja, a sve sa svrhom obrazovanja, odnosno kako sam navodi – „prosvjeti“.⁷ Stoga mu je Zagorka ovdje dobrodošla te joj je omogućio ulazak u novinarske vode koje su povezane i s pisanjem povijesnih romana. Tako u tekstu *Strossmayer na ljetovanju* koji je napisala Zagorka, ona sama opisuje scenu njihova susreta te prenosi podulji razgovor iz kojega se može zaključiti ne samo da je Strossmayerova pomoć bila važna na moralnoj razini, nego i da je autorici posredno pomogla riješiti određena egzistencijalna pitanja (financijska neovisnost), a ujedno pokazuje koliko je spisateljici značila ta pomoć jer će se na nju osvrnati i u drugim svojim (ali i „tuđim“)⁸ tekstovima: „Ja međutim zamolim Mons. Cepelića, da me biskupu posebice najavi. Biskup me odmah primi. Ja mu se predstavim i iskreno mu se zahvalim, što me je pomagao i podupro, – da savladam sve zapreke, kad sam želila, da kao novinarka stupim u uredništvo „Obzora“,“⁹ – premda me nije poznao, niti mogao znati jesam li tomu zvanju dorasla.

– Vaše pismo, kojim ste se obratili na mene, bilo vam je kod mene najbolja svjedodžba – odvrati mi Strossmayer. – Tko onakovim dubokim zanosom i voljom ide u neko zvanje, taj sigurno imade za nj i nešto dara. – Bio sam sretan, što se našao netko, tko tako oduševljeno traži – posla – rada! A da je to bila upravo ženska, tome sam se dvostruko radovao, zato, što je bilo u mojim silama, učinio sam. Velik sam prijatelj ženskoga rada u literaturi i na svim poljima javnoga rada.

– Ali nisu svi, preuzvišeni. Naše društvo drugog je mnijenja i žena – govorim iz iskustva – nailazi na svakom koraku na nemila razočaranja i ponizivanja upravo zato, jer radi, jer hoće da radi i jer taj rad imade najsvetijih motiva.

– E, dijete moje, često moramo baš za te svoje najsvetije ideje ljudima platiti

⁶ Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mađor, Đuro Vandura (priređ.), „Glava četvrta, Strossmayer u narodnoj prosvjeti“, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogledi, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 111.

⁷ O tome više vidjeti u: Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mađor, Đuro Vandura (priređ.), „Glava četvrta, Strossmayer u narodnoj prosvjeti“, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogledi, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 109-110.

⁸ Op. a.: Ovdje se ponajprije misli na autore poput Lasića i Đorđevića koji su o Zagorki pisali te ujedno i prenosili njezine riječi u svojim tekstovima.

⁹ U strojopisnom Zagorkinom tekstu Što je moja krivnja? Zagorka govori o počecima svoga rada u „Obzoru“ i problemima na koje je naišla kada je objavila članak *Egy perc!*: „Biskup Strossmayer je pisao uredniku Pasariću, da mu se baš članak „Egy perc“ vrlo sviđa i neka pisca svakako uposl. – upada Jovan Hranilović – „On je stari senilni norc – vikne predsjednik – on je glavni akcioner tiskare, a ja sam odgovoran za poslovanje ...“ (2). Nadalje: „Obuzima me vrtoglavica i uzimam sve rukopise i pisma poštanskih redakcija i nosim uredniku „Obzora“. On to šalje Strossmayeru. Za tjedan dana prima ravnateljstvo tiskare Strossmayerov nalog, da se pisca članka namjesti za referenta iz mađarske politike.“ (2), što nije prošlo bez minoriziranja ženskoga rada: „Starac Strossmayer više ne razlikuje ženski mozak od muškoga. Novinarsko je zvanje isključivo muško, a vi baš po ničemu nemate sposobnosti za pero. ... Dat ćemo prilike Strossmayeru, da sam uvidi, kako je ženska u novinarskoj redakciji – kulturni i moralni škandal! Danas nema žene u političkoj redakciji niti u Londonu, gdje sufražetke vuku redari po ulicama. A vi ćete osim mađarske referade i vršiti korekturu čitavog lista. – cvilit će ta budala“ (2), što znači da je političko pitanje pomaknuto prema rodnoj kategoriji (ali i doticanja njezinoga socijalnoga – niskoga staleškoga podrijetla). Preuzeto iz Marija Jurić Zagorka, Što je moja krivnja? Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 2 (trezor NSK u Zagrebu). Usp.: Bora Đorđević, Zagorka – kroničar starog Zagreba, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 19.

porez. Trpiti valja za sve. I tko ustraje u tom trpljenju, samo taj postizava na koncu ipak uspjehe. Ja se nadam, da ćete vi na koncu konca u svom zvanju, koje ste odabrali, ipak naći zadovoljstva, jer ćete uvijek radom steći uspjeh kod ljudi, koji znadu cijeniti poštenu rad žene.“¹⁰

Zagorka je doista napisala pismo biskupu Strossmayeru dugo osam stranica i opisala svoje nevolje. Četrnaest dana poslije, Potočnjak i Pasarić zovu je u redakciju i priopćuju joj Strossmayerovu želju da bude namještena u „Obzoru“ u svojstvu novinara (mađarska rubrika) s plaćom od 60 forinti na mjesec.¹¹ Iako postoji i drugo objašnjenje oko njezinoga namještanja, a tiču se brze Strossmayerove reakcije.¹²

Ovim Marija Jurić Zagorka nedvosmisleno potvrđuje podršku koju je imala u svom novinarskom radu, pisanju (*literaturi*) i borbi za ljudska/ ženska prava (*javni rad*). Spominjući, pritom, kao i u svim svojim tekstovima, koliko je njezin put težak, pun razočaranja i poniženja, gdje joj, očito, biskup iskazuje poštovanje nazvavši njezin rad *zvanjem*. Korijeni toga proizlaze iz feminističkih ideja koncipiranih krajem 19. stoljeća u kojima se zagovarala teza o napretku ljudskoga društva ako u njemu neće biti spolne diskriminacije, a te je ideje Zagorka nastojala prenijeti i osnivanjem svojih časopisa (*Zabavnik*, 1918. ili *Ženski list*, 1925.). Izvještavala je sa sufražetskih skupova, pisala o nasilju u obitelji i o seksualnim zločinima, promicala je potrebu obrazovanja žena, sudjelovala u prosvjedima protiv Khuenove vlasti, kao i u brojnim drugim „aktivnostima“ javnoga rada, tako da se iz nastavka prethodnoga citata može zapaziti u kojem se smjeru razgovor biskupa i spisateljice nastavio:

“Iza toga govorili smo o politici¹³ i o napadajima, na biskupa kojih su bile ono

¹⁰ Autor je teksta poznat: Marija Jurić Zagorka, „Strossmayer na ljetovanju“, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogleđi, Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mador, Đuro Vandura (priređ.), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 268-269. Op. a.: Povod ovom duljem citatu je cjelovitost Zagorkina iskaza o odnosu sa Strossmayerom. Pružio je mogućnost bavljenja novinarstvom, pokazujući pritom poštovanje prema ženskom radu i rodu.

¹¹ Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910), Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986, str. 70. Usp.: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer“, *Scrinia slavonica*, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 10 (2010), str. 255.

¹² Op. a.: vidjeti prethodne bilješke. Detaljnije o tome pročitati u Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910), Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986., str. 69-76. Vidjeti i: Danijel Petković (ur.), Josip Juraj Strossmayer 1815. – 2015., Katalog izložbe, Vinkovci: Zebra, 2015, str. 3.

¹³ Odnosom politike i žene bavi se uglavnom feministička kritika, ali: „Nije dovoljno istražiti kako bi se žene moglo potpunije predstaviti u jeziku i politici.“ (18) ili povoditi se za teorijama S. de Beauvoir (23-27) i sličnih. No: „Razmišljanje o politici identiteta kao temelja drži da najprije mora postojati identitet kako bi se elaborirali politički interesi i zatim poduzela politička akcija.“ (143), tako da u raspravama Strossmayer – Zagorka postoji prepoznatljiv hrvatski identitet kao i svojevrsna spolno – rodna ravnoteža: „Nema ontologije roda na kojoj bismo mogli izgraditi politiku, jer ontologije roda uvijek djeluju u etabliranim političkim kontekstima kao normativne odredbe koje određuju što je spoznatljiv spol, zazivajući i konsolidirajući reproduktivna ograničenja spolnosti, postavljajući preskriptivne zahtjeve, čime tijela dospjela u spol i rod stupaju u kulturalnu spoznatljivost.“ (148-149). Ta ravnoteža rezultira političkim interesom i u Zagorkinom slučaju, ne samo praktično (organizacija prosvjeda protiv Khuenove vlasti i sl.), nego i kao druga konkretna politička akcija koja je predstavljena povijesnim romanima i u njima svojevrsnim mikroporukama. (Prema: Judith Butler, *Nevolje s rodom, Feminizam i subverzija identiteta*, Zagreb: Ženska infoteka, 2000, str. 18; 23-27; 143; 148-149.) U obzir valja uzeti i oprečna mišljenja kojima se zapravo na jednoj razini negira postojanje

doba pune neke, a osobito magjarske novine. Ja vam se, drago dijete – reče biskup – ni ne osvrćem na sve to. Star sam i duša mi je čista, savjest mirna. Cijeli sam svoj život dao svome narodu. Koliko sam učinio dobra i što sam učinio, o tom neka sudi sam narod. On će suditi najpravednije. ...¹⁴ S obzirom na to političko djelovanje samoga biskupa, jasno je da je u Zagorki pronašao jednu istomišljenicu s obzirom da su oboje stradavali pod Khuenovom vlašću.¹⁵ Ona u istome tekstu opisuje jednu situaciju u kojoj se Strossmayer našao i pokazao svoj protumađarski i protunjemački stav (i Zagorka svoj) iz kojega proizlazi da on podupire samo hrvatske institucije, a samim time, može se zaključiti, i obrazovanje Hrvatica: „Često su njemškutari ili drugi tuđinci priredjivali zabave i svečanosti u svoje narodne svrhe, koje su bile protuhrvatske i protuslovenske. Takovim su zgodama priredjivači biskupa napastovali, tražeći od njega, da on doprinese koju svotu. Biskup se pako ljutio, što od njega zahtijevaju u takve protuhrvatske svrhe! Jedan put je njemački „Schulverein“ priredio zabavu i poslao i poslao k biskupu dvije krasne gospodjice, da mu ponude u svrhu „Schulvereina“ cvijeća. Biskup, premda je bio poznat sa svoga kavalirstva prema damama, odbi gospodjice.

Ljubezno im se nasmiješi i reče:

– Oprostite lijepe gospodjice, ali kao Hrvat, i kao Slovjenc, ne mogu kupiti to cvijeće – niti isto, štoide u korist „Schulvereina.“

– Ali to će biti i za Slovence, vašu braću – dosjeti se jedna od gospodjica.

– Nemojte vi mene učiti, draga gospodjice, – odvratu Strossmayer – ja znam najbolje što je „Schulverein“, i oprostite, ali u tu svrhu ne mogu dati upravo ništa.“

I da svoje osjećaje još više markira poslao je biskup lijepu svoticu Družbi sv. Ćirila i Metoda.¹⁶ Ako kritički pristupim rečenome, jasno je da se ovdje možda održava više

feminističke kritike, odnosno govori se o reprezentaciji žene književnom trijadom (periodizacija, kanonizacija i hijerarhija) posredstvom rodničkih kulturnih obrazaca pa se taj odnosi literarnoga rada i politike u liku Zagorkine može promatrati i s toga aspekta s obzirom na to da joj se literarni rad valorizira posljednjih tridesetak godina. Usp. s Lada Čale Feldman, Ana Tomljenović, *Uvod u feminističku književnu kritiku*, Zagreb: Leykam international, 2012, str. 19-25; 79-104; 199-211. Zagorka o svojem političkom djelovanju (pisanju, boravku u zatvoru, „opstrukcijama“, Friedjungovom procesu) i tzv. feminističkim ispadima (ženskim prosvjedima) piše u tekstu *Što je moja krivnja?* pa više vidjeti u Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?* Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 7-15 (trezor NSK u Zagrebu).

¹⁴ Marija Jurić Zagorka, „Strossmayer na ljetovanju“, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogleđi, Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mador, Đuro Vandura (priređ.), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 269.

¹⁵ Kao što je već spomenuto, Zagorka je prosvjedovala protiv njegove vlasti, a Strossmayerov nacionalizam istoj je vlasti smetao (Khuen je čak zabranio Strossmayeru sjeću šuma koje su biskupu bile financijski izvor kako bi Khuen u njemu dobio pokornika). O tome vidjeti više u William Brooks Tomljanovich, *Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, 2001, str. 387-398. Potrebno je uzeti u obzir i to da je Strossmayer shvatio političku ulogu žena jer su prema njemu Hrvatice trebale voditi narod k slobodi (usp.: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer“, *Scrinia slavonica*, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 10 (2010), str. 261.).

¹⁶ Marija Jurić Zagorka, „Strossmayer na ljetovanju“, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogleđi, Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mador, Đuro Vandura (priređ.), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 270. Zagorka se u svom radu često osvrtna na pozitivnu ulogu biskupa Strossmayera u njezinom životu, npr. članci u *Obzoru* kao što je *Magjari i*

Zagorkin stav, s obzirom na to da je ona autorica teksta, a postupci o kojima se govori idu u prilogu biskupovoj potpori obrazovanju hrvatskoga naroda. Tu su, dakle, korijeni i motivi Strossmayerove potpore Zagorki koji će rezultirati njezinim opsežnim literarnim radom. Ona to otkriva unutar teksta *Što je moja krivnja?*, gdje je jedan od podnaslova *Strossmayer štampa moje prve romane* pa tako spominje da joj je Strossmayer tiskao *Roblje* i *Vlatka Šaretića*, a dokaz tome nije samo njezin zapis, nego i popis izdataka biskupa Strossmayera: „g. 1900. Mariji Zagorki za štampanje „Roblja“ 100 for.”¹⁷, tako da se saznaje i ovo: „Muž vaše suradnice, Mađar, poslao je dvije prevedene pripovijetke /na mađarski/ mađarskim piscima Hercegu Ferencu i Miksatu. Oni su pisali, da mu žena ima mnogo talenta, ali socijalno je zastranila, pa ju treba tek povratiti u vladajuće društvo. Neka ju muž pošalje u Peštu svojoj rođakinji, prvakinji drame, Rakoši Sidi, pa će tamo od nje odgojiti dobru mađarsku spisateljicu, što bi im upravo mnogo trebalo. ‘Pročitavši ovo pismo rekao je Strossmayer: ‘Spisateljicu možemo mi od nje učiniti u Hrvatskoj. Ona je pobjegla iz imućne kuće svoga muža i roditelja u bijedu da može pisati, a to je najbolja podloga, da će nešto od nje biti.’“¹⁸ Ove riječi govore dovoljno same za sebe i neupitna su potpora i priznanje Zagorkinim literarnim nastojanjima.

Uz pisanje novinarskih tekstova, Zagorkin najpoznatiji opus postaju popularni povijesni romani koji su doista nastali na spomenuti poticaj biskupa J. J. Strossmayera kako bi se hrvatski narod potaknuo na čitanje djela na hrvatskom jeziku. Žene su „pozvane“ širiti hrvatsku i slavensku (što nije manje bitno) svijest te bi je ona – Zagorka svojim književnim radom trebala probuditi u ženama i politički ih više aktivirati. Kako je Zagorka marljivo pisala u uredništvu *Obzora*, njezine satirične feljtone čitale su žene koje su bile radnice u tiskari te su se susrele s njom i otkrile zajednički problem – „omalovažavanje ženskoga rada i nepravedni poredak u društvu i državi prema ženi,”¹⁹ tako da je u podnaslovu *Prva feministička organizacija* (iz teksta *Što je moja krivnja?*) otkrila početke svojevrsnoga sindikalnog udruživanja žena (točnije 37 radnica) od traženja ravnopravnosti (socijalne i političke) do ravnopravnosti kazne zatvorom koja

Strossmayer ili u *Bršljanu* kao što je to *J. J. Strossmayer*. Više u: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer”, *Scrinia slavonica, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 10 (2010), str. 244-262. Usp. s npr. Stanko Lasić, *Književni počeci Marije Jurić Zagorka (1873 – 1910), Uvod u monografiju*, Zagreb: Znanje, 1986., str. 73 ili u zapisima biskupije: Petar Strgar (ur.), *Josip Juraj Strossmayer, Biskup Bosansko – đakovački i sriemski god. 1850. – 1900.*, (pretisak Matija Pavić i Milko Cepelić), Đakovo: Gradska tiskara Osijek, 2013, str. 957.

¹⁷ Petar Strgar (ur.), *Josip Juraj Strossmayer, Biskup Bosansko – đakovački i sriemski god. 1850. – 1900.*, (pretisak Matija Pavić i Milko Cepelić), Đakovo: Gradska tiskara Osijek, 2013, str. 931. Zagorka se pismom zahvalila Strossmayeru za tu financijsku potporu. Više u: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer”, *Scrinia slavonica, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 10 (2010), str. 262 pa i u: Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 42-44; 113-116.

¹⁸ Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?* Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 6 (trezor NSK u Zagrebu). Zagorka je citirale riječi Strossmayerovoga tajnika (Čepulić). Usp.: Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer”, *Scrinia slavonica, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*, 10 (2010), str. 256.

¹⁹ Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?* Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 2 (trezor NSK u Zagrebu).

ju je zbog svega toga snašla. Sva se ta problematika donekle može nazrijeti u njezinim romanima, a bit će prikazana u odlomcima koji slijede.

Tako Zagorka navodi da ju je biskup Strossmayer u tom pisanju stalno poticao te se to može zapaziti i u ovom navodu: „Pa vi ste doživjeli u svojem mlađahnom životu teških stvari. Vidjeli ste oko sebe okom u oko tragediju hrvatskog naroda. Htjeli su i vas odnaroditi svojoj domovini, ne treba ništa drugo nego da u romansijerskoj formi opišete ove događaje. Oslonite se na svoj osjećaj.“²⁰

Time se dobiva raznolikost koja je proizašla iz Zagorkina pisanja, posebno povijesnih romana – pripovijedala je o hrvatskoj prošlosti, tako da se popisu feministkinje, spisateljice, prve novinarka i izvjestiteljice svakako treba pridodati i uloga povjesničarke (unosi tzv. marginalne crtice iz hrvatske i europske povijesti). Sudeći prema njezinim riječima Strossmayer nadalje ističe važnost crpljenja tema iz hrvatske povijesti: „Jer je tu cenzor gotovo nemoćan, a Zagorka će svojem borbenom peru u toj našoj povijesti naći vanrednih događaja ... Vi ste u političkoj borbi vrlo odlučni i odvažni, ali kao da bolujete od omalovažavanja svojeg pera, a to je isto tako loše, kao kad se netko precjenjuje... Historijski romani pisani jezikom naroda u duhu hrvatskom i slavenskom, istisnut će one strahovite tuđinske romane, kojima je poplavljena sva Hrvatska, a kojima truje njemačka opasnost u prijevodu i originalu hrvatske čitatelje. Ovi tuđinski romani unose u svijest hrvatskog čovjeka tuđinski duh, tuđe običaje, mišljenje i poglede na život. Ovi njemački romani prikazuju Slavene kao divljake, a napose Hrvate kao slavizirano germansko pleme, koje je tek pod njemstvom saznalo za kulturu i civilizaciju.“²¹ Valja nadodati da je Zagorka Đorđeviću rekla da ju je na pisanje povijesnih romana navela korespondencija obitelji Geze Raucha,²² što nužno ne znači da su te izjave kontradiktorne jer je, sudeći prema njezinim bilješkama, Strossmayer taj koji ju je potaknuo, a ona se u pisanju oslanjala na arhivske zapise, ali i na druge dostupne joj materijale kao što su to i pisma obitelji Rauch. Nije neobično da je Zagorka u svojim zapisima prenijela i sud drugih pojedinaca o njezinim romanima: „Zagorkina djela, koja hrvatska publika toliko voli, osebujna su vrsta historijskih romana isprepletena interesantnim često i fantastičnim dogodovštinama, koje nikada nisu na uštrb povjesnice, već je dapače populariziraju i u onim krugovima, koji su potpuno nehajni spram važnih zbivanja, ne samo hrvatske, već i opće prošlosti.“²³ Zagorka se marljivo priprema za pisanje svojih romana: „Znala je po

²⁰ Marija Jurić Zagorka, *Kako je bilo*, Zagreb: Redakcija Zabavnog romana, 1953, str. 61.

²¹ Marija Jurić Zagorka, *Kako je bilo*, Zagreb: Redakcija Zabavnog romana, 1953, str. 64.

²² Upravitelj Rauchovog imanja bio je Zagorkin otac, a njoj je bio omogućen pristup materijalnim zapisima te obitelji.

²³ Marija Jurić Zagorka, *Kako je bilo*, Zagreb: Redakcija Zabavnog romana, 1953, str. 79. Riječi se vezuju uz V. Kučinića, a ovdje su prenesene kako bi se prikazala bitnost Zagorkinih povijesnih romana u hrvatskoj kulturi – njihova čitanost, bitnost tema koje obrađuju iz hrvatske prošlosti te popularnost koju su oni imali te posredno utjecali na obrazovanje onih koji ih čitaju (uglavnom žena). „Zatim samo još opisala karakteristike glavnih osoba u romanu. Strossmayer, Smičiklas i svi ostali bili su vrlo zadovoljni. Sada se razvila debata o samom romanu, ali sam upozorila da nikako ne bih sada mogla započeti pisati roman jer ima još vrlo mnogo historijskog materijala pa bi trebalo baš šest mjeseci proučavanja.“ Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 117.

čitave dane provoditi po arhivima ili obilaziti historičare i sve one koji su joj mogli dati dragocjene podatke. Posebno su joj koristila istraživanja peštanskih i bečkih arhiva... imala je i poznanike od kojih je također znala dobiti zanimljive povijesne materijale koji su joj bili od velike koristi²⁴ (suđenje vješticama u Zagrebu, osobna korespondencija carice Marije Terezije i članova obitelji u dvorskom arhivu te sl.).

Motivi se Strossmayera i Zagorke zapravo poklapaju jer je ona u tekstu *Što je moja krivnja?* pod podnaslovom *Zašto sam počela pisati historijske romane?* između ostaloga navela da ju je na to potaklo stanje nakon Bečkoga procesa te da „milijuni njemačkoga štiva prolaze kroz Hrvatsku“²⁵ te da su to „prave injekcije germanstva“ pa ih je i ona pročitala te saznala kako slave sve što je „germansko“. Posebno je bila „revoltirana“ kada je u jednom od njemačkih romana pročitala kako je lijepa srednjovjekovna Njemica Germanija sa svojim vitezovima, između Save i Drave, pronašla divlje barbare Hrvate koji su na svoje svetkovine pekli i jeli vlastitu djecu pa ih je ona obratila i „privela kulturi“. Zagorka je o tome u *Ilustrovanom listu* napisala i članak koji je prošao bez odjeka. Tako je još jednom motivirana nastalom situacijom započela pisati.

Svrha povijesnih romana jest i obrazovanje žena na hrvatskim prostorima, ali i poticaj da se one politički aktiviraju. Otvara se prostor pitanju odnosa prema ženi kao biću i ženi kao stvari jer ga Zagorka postavlja predstavljajući nam ženu – biće i otvara prostor emancipaciji društva. Tražeći po arhivima, književnica Zagorka otkrila je da su sačuvani različiti pisani dokumenti te raznovrsni drugi tekstovi (pamfleti, plakati, privatni dnevnic i sl.). Tako joj je u ruke dospio dnevnik jednog okrivljenika iz Jakobinske urote (roman *Republikanci*) iz kojeg je prepisala sljedeće: „Govorio sam s gospođicom S. iz Varaždina i ona je spremna na sve. Divim se junaštvu ovih žena iz Hrvatske,“²⁶ što dokazuje da žene i u povijesnoj uroti imaju svoje mjesto te da su se kao građanke Varaždina isticale u borbi za demokratske ideje te na taj način dale doprinos liberalizaciji društva, odnosno Zagorki omogućile da tu povijesnu činjenicu okrene u korist promicanja ideja slobode i jednakosti.

U tu je svrhu bitno upoznati čitateljice (pa i čitatelje) s određenim povijesnim činjenicama pa se tako u Zagorkinim povijesnim romanima može pronaći i ovo: „Čuo sam da su Hrvati na glasu junaci i patrioti.

– Da, bili su dok su imali gdje da se biju. Petar Zrinski, Frankopan, Nikola Erdödy i drugi imali su svrhu života. Borili su se s Turcima i otjerali su ih iz naših zemalja.“²⁷ Dakle, obrazovati svoje čitatelje. Upoznati ih s povijesnim ličnostima i s povijesnim događajima, a opet ne ulaziti preduboko u „stvarnu“ povijest, odnosno: „Naša Rijeka

²⁴ Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 118.

²⁵ Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?* Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 16 (trezor NSK u Zagrebu). Detaljnije vidjeti cjeloviti tekst na 16. listu o Zagorkinoj motivaciji za pisanje povijesnih romana koja je ovdje većim dijelom i opisana.

²⁶ Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 90.

²⁷ Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Tajna Krvavog mosta*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987a, str. 70.

sada je opet naša, i ako je budemo znali pošteno držati, neće nam je nitko više uzeti. ... Vi ste pokazali danas da ste sretni što nam se vratila županija. ... I grad Karlovac je znao što se pristoji. ...²⁸ tako i manje poznate, ali čitatelju zanimljive činjenice: „Carica Marija Terezija poslala je svoga sina da obiđe neke krajeve u Hrvatskoj. Kada je bio u Varaždinu rekao je da tako raskošan život nije vidio ni kod kojega kneza u Austriji“²⁹ ili “Što je to novi duh? Društvo kmetova, postolara, razbojnika, luterana i klateži. Zna li vi tko je pradjed našega cara? Matija Gubec! Njega su na Markovu trgu okrunili užarenom krunom. Što me tako gledate? Javio se Gubec na prijestolju, razara naše stare pravice,³⁰ gdje se doza povijesnosti unosi s malo ironije.

Bitnu okosnicu romana *Suparnica Marije Terezije I i II* čine odnosi u carskoj obitelji, a posebno je povijesno zanimljiv drugi dio u kojem carsku krunu preuzima Josip II., a Zagorka je unijela i caričino pismo³¹ kćeri Amaliji od Parme u kojem ju kori zbog ponašanja: „Osvijestite se od vladarskih fantazija i budite skromna žena, što vam je jedino sudbina dodijelila,³² gdje se uz element povijesnoga javlja i segment političkoga ženskoga – pokorene žene koja se buni, a time se otvaraju mogućnosti čitateljici ovoga romana da se i ona može usprotiviti autoritetu, da ima pravo na svoje mišljenje i svoju volju, da može upravljati svojim životom.

Zagorka, dakle, u romanima svoje ženske likove (Neru, Stanku, Katicu, Kseniju) predstavlja kao bitne – ponajviše politički aktivne. One su svojevrsne feministice. Nera se bori protiv praznovjerja koje je snažno izraženo u lovu na vještice te čiji lijek postaje znanje i poznavanje informacija. Ksenija prihvaća liberalne ideje. Ona je špijunka, a špijuni su samo muškarci, stoga se ona i „presvlači“ u muškarca da bi mogla činiti ono što svaki muškarac neometano može (prijeći granicu, slobodno se kretati u društvu). Stanka nam otkriva nemoral društva, posebno pojedinaca, pripadnika klera poput fra Anzelma ili oca Grandea (opsjeda Neru i u *Dvorskoj kamarili*), koji ne samo da krše odredbe koje celibat nosi, nego uživaju i golema bogatstva koja postižu ucjenama, krađama ili prijevarama (pa i ubojstvima), a uglavnom ih se ne može povezati s određenom povijesnom osobom. Ona, Stanka, također je i „presvučeni“ muškarac, ona je poručnik Stanko: „... nikada ne odaj da si djevojka, pa češ saznati i vidjeti stvari za koje kao žena ne bi nikad saznala niti ih vidjela.“³³ Ovo je suptilna poruka čitateljici i svojevrsna *obrazovna* uputa ženi kako bi se ona trebala ponašati. Većini ovih ženskih likova podloga je zapravo povijesna, što Zagorka posebno i naglašava: „Tako stičem

²⁸ Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Tajna Krvavog mosta*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987a, str. 99.

²⁹ Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Tajna Krvavog mosta*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987a, str. 320.

³⁰ Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Dvorska kamarila*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987b str. 394.

³¹ Op. a.: u prenošenju povijesnih činjenica Zagorka se često služi motivom pisma. Osobito je to izraženo u romanu *Republikanci*. Vidjeti, npr.: Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 790-791.

³² Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Suparnica Marije Terezije II*, Zagreb: EPH Media, 2012, str. 349.

³³ Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Tajna Krvavog mosta*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987a, str. 22.

potpuno jasne dokaze da su postojali Marija Keglević-Malatinski (Nera), Sigismund grof Vojković Vojkffy (Siniša), Suzana pl. Ratkaj itd.³⁴

Naravno, Zagorka pokazuje otklon od tipičnih ženskih likova predstavljenih trivijalnim žanrom jer žene, kao što je u prethodnom odlomku navedeno, preuzimaju osobine muškaraca. Žena je hrabra, poduzetna, spretna, lukava, pametna i s vremenom se počinje boriti i dijeliti ideale muških sudionika. Stoga se žena aktivno uključuje u borbu protiv društvenih nepravdi ističući na taj način svoje liberalne ideje, posebice one koje se odnose na ukidanje staleških razlika: „Neizmjereno sam zadovoljan što su upravo žene u obadva romana (op.a. *Grička vještica* i *Evica Gupčeva*) vođe borbe protiv tiranije i mračnjaštva. Pa to je i prirodno. Zar bi Matija Gubec bio u stanju podići onako organiziranu revoluciju da je nisu podupirale svom dušom žene sa sela.“³⁵ Autorica romana upoznaje svoje čitatelje i čitateljice i s drukčijim tipom žene koja je fatalna zavodnica, borbena, okrutna, prijetvorna, jednostavno negativna ličnost, ali lijepa kao što je to nadmeštrica Dora u *Republikancima* ili Katarina Lehotska (tj. Gulia, odnosno sestra klarisa Beata) u *Tajni Krvavoga mosta* koje nisu stereotipne uzorne žene, ali su moćne i služe se tzv. muškim trikovima kako bi postigle svoj cilj i suprotstavljene su slabim, kukavnim, nesigurnim, ali moćnim (posebno staleški) muškim likovima čiji je najčešći grijeh povezan s odnosom prema ženi (npr. barun Makar je iskoristio nevinu siromašnu Mlečanku Guliju koja će zbog svega toga postati fatalna Katarina Lehotska). Nera se u *Suparnici Marije Terezije* bori protiv takvih uglavnom sama. Mora biti dosjetljiva, okretna i mudra ako želi preživjeti na dvoru punom spletke. Ona brani svoju čast, suprotstavlja se snažnijem (nemoralnom muškarcu pripadniku klera ocu Grandeu/Anzelmu), bježi, suočava se sa situacijom i ne odustaje da bi u *Dvorskoj kamarili* mogla ostvariti (unutar romansiranoga pripovjednoga žanra) određeni vid sreće (susret sa Sinišom): „U tom času stekne snagu i prisutnost duha. Prepusti mu se mirno, izvuče obje ruke, pograbi mu krinku i strgne je s lica. Njegove su ruke pale s njenog tijela. Gledala ga je ukočeno, zaprepašteno.“³⁶

To su neke od glavnih poruka ženi koje Zagorka tako suptilno daje – žena mora ostati hrabra i boriti se te ne smije nikada uzmaknuti. To nije samo pouka ženi, nego i obrazovna iskrica koja se ovdje može učiniti ovako pretjerana, ali rezultat i povijesne okolnosti to potvrđuju. Tako se usuđujem tvrditi da su Zagorkini povijesni romani bili mali obrazovni pomaci i to ne samo u smislu upućivanja u povijesne činjenice, nego i prikaz tihoga buđenja žena: „Vi ste izišli preko ograde onoga časa kad ste osjetili u duši potrebu da protestirate protiv progonstva vještica. Da niste sakrili svoju služavku sucu Krajačiću, da niste dobacili sucima svoj prezir nad sramotnim zakonima, vaš bi život

³⁴ Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 119.

³⁵ Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 117. Riječi Zagorka pripisuje Strossmayeru koji se: „stalno zanimao za roman, bilo pismeno, bilo usmeno, a svojim posjetiocima često razlagao svrhu tog romana i bezuvjetno očekivao, da će, kad se on pojavi njemačko štivo zadesiti udarac.“ Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 118.

³⁶ Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Dvorska kamarila*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987b, str. 83.

bio miran, ljudi ga ne bi opazili. Vi ste odabrali borbu u koju se ne bi usudio zaći ni muškarac. Vi ste pošli u lov na vukove, a vuci ne popuštaju nikome ... Tko istupi protiv divljaštva i gluposti, tog divljaci i glupani progone!³⁷ Ne kaže, stoga, uzalud Krešimir Nemeć u pogovoru *Republikanaca* da je često „u središtu fabularnih silnica umna i odvažna žena koja ruši uvriježene stereotipe o prirodjenoj ženskoj pasivnosti uvjetovanoj tobože biološkim razlozima,³⁸ jer tu „umnu“ ženu Zagorka nudi svakom čitatelju pa se tako na idejnoj razini romana i provlači žensko pitanje (primarno ravnopravnosti).

Istinska borba protiv nepravde vodi se odnosom borbe u kojoj se manjina suprotstavlja većini. Ova fiktivnost koja je trebala poslužiti aktivaciji i obrazovanju žena kroz osviještene, samostalne i neovisne ženske likove poput grofice Nere u ciklusu romana *Grička vještica* ili Ksenije u romanu *Republikanci*. One su primjer i put svojevrsnoj samostalnosti i obrazovanju žena koje čitaju te romane, a istovremeno ih Zagorka osvještava (skrivenim) političkim porukama koje bi se mogle opisati kao suvremene reklame u kojima se istina krije između redaka. Primjerice, o ukidanju staleških razlika grofica Sermage i Ksenija raspravljaju u romanu *Republikanci*. Navodi se da su svi ljudi rođeni jednaki, samo što neki postaju „jednakiji“ u odnosu na druge (cijelim se romanom pronose ideje Francuske revolucije). U taj su roman utkani brojni, mogla bih reći mikro politički govori koji su strastveni, puni zanosa te pomalo idealistički kao što je ovaj Ksenijin: „Bacite taj prokleti grb i otvorite u pamet puteve plemenitih težnja ljudskog roda, uzdignite se, ženo! Vaša je velikaška strastvena krv rinula Martinovića i njegove drugove s njihovim uzvišenim osnovama da razvežu lance puku i građanstvu – na stratište, na rub smrti.“³⁹ Ili drugi: „Klečite i dalje pred starudijama carstva i duha, klečite i molite se da se vaš život vrati natrag u neznanje, robovanje, u glupost. Uvrijedila bih životinje da ih usporedim s vama. Ali osvetit će me budućnost. Put koji vodi u budućnost ima samo jednu stazu – naprijed i naprijed. Vi je pokušavate upraviti natrag, ali slomit ćete svoje bijedne kosti.“⁴⁰ Pa treći: „Nije pravedno da seljak kmetuje gospodaru. I on je čovjek. Svi smo jednaki. Svi smo braća. Neka se kmet oslobodi, neka živi slobodnim životom, neka više ne bude gospodara i sluga, već samo ljudi. Neka svaki bude slobodan da radi za sebe, a ne da robuje gospodaru s grbom,⁴¹ a i carev: Kako se nekima nameće tuđi jezik: „Kako ćeš puk naučiti mađarski? Štoviše, protiv mađarskog jezika tako je zaokupljena sva javnost da je bila i pobuna.

– Ah, dakle, demokrati su se pobunili, tobože, zbog mađarskog jezika? ...

– Kriv je za to Vrhovac koji se meni okom u oko usudio onako govoriti protiv mađarskog jezika. ... Vrhovac je vrlo smion, a moram vam javiti da ga sada slavi cijela

³⁷ Op. a.: tako se kontesi Neri obraća budući car Josip: Marija Jurić Zagorka, *Grička vještica – Dvorska kamarila*, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987b, str. 173.

³⁸ Krešimir Nemeć, „Eros i politika“, u Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 932 (923-934).

³⁹ Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 391.

⁴⁰ Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 546-547.

⁴¹ Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 611.

Hrvatska...⁴²

Ti su govori ono što prepoznaje i feministička kritika pa takve sekvence unutar romana tumačim i kao: „Naš govor – čak i najstrastveniji politički poziv na oružje – nikada ne opravdava ništa osim naše vlastite želje da govorimo,⁴³ a Zagorka je govorila, i to svojim likovima i svojim povijesnim romanima, a odjeka je očito bilo. Ona samo dokazuje ono što pojedine feminističke kritičarke poput H. Cixous ili L. Irigaray donekle negiraju: „Premda postoji ekonomska, društvena, politička i ideološka potlačenost, te premda takva potlačenost ženama oduzima slobodu, nema razloga zaključiti da se žene ne mogu boriti za promjene“.⁴⁴ Ovakvim tekstovima Zagorka samo pokazuje da su žene u stanju učiniti i da to mogu učiniti (neovisno o posljedicama). Naravno, u obzir valja uzeti da: „Iskusan i na nijanse osjetljiv čitatelj može dohvatiti prikrivene slojeve teksta i zbog toga dublje uroniti u svijet romana. Takva sposobnost samo povećava znatiželju i potom užitek čitanja.“⁴⁵ Zbog toga ovdje tvrdim da su Zagorkini povijesni romani put obrazovanja žena jer će pojedine čitateljice (što ne isključuje čitatelje) otkrivati Zagorkine skrivene poruke te imati određenu ulogu u ženskome samootkrivanju kao slojevitom i dinamičnom procesu: „Zagorkina angažiranost u borbi za nacionalnu nezavisnost, prava žena i opći napredak mijenja osobine shematskim likovima koji i dalje postupaju podvrgnuti zahtjevima poznate strukture romana, ali nisu puki nosioci funkcija jednostavno zamjenjivi bilo kojim drugim likom, već su složenije određeni s obzirom na socijalnu i povijesnu ulogu koja im pripada.“⁴⁶

U odnosu Strossmayera i Zagorke bitan je i zanimljiv dio onaj u kojem Zagorka unosi (povijesne) biskupske figure poput prethodno spomenutoga Maksimilijana Vrhovca (dakle, iz romana *Republikanci*). On je predstavljen kao značajna biskupska figura koja je utjecala na određena kulturna, politička, obrazovna, ekonomska te druga zbivanja. Spomenuti je biskup, u skladu s mojim razmatranjem, možda doista utjelovljenje Zagorkina suvremenika i mecene J. J. Strossmayera, što sam naznačila u pojedinim radovima⁴⁷ prateći događaje iz romana *Republikanci*. Potvrda je toga

⁴² Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 145.

⁴³ Toril Moi, *Seksualna/ tekstualna politika, Feministička književna teorija*, Zagreb: AGM, 2007, str. 254.

⁴⁴ Toril Moi, *Seksualna/ tekstualna politika, Feministička književna teorija*, Zagreb: AGM, 2007, str. 245.

⁴⁵ Gajo Peleš, *Tumačenje romana*, Zagreb: Artresor naklada, 1999, str. 47.

⁴⁶ Alida Matić, “Pripovjedački postupak Marije Jurić-Zagorke”, Trivijalna književnost, Zbornik tekstova, (ur. Svetlana Slapšak), Beograd: Radionica SIC, Institut za književnost i umetnost, 1987, str. 136.

⁴⁷ Usp.: Alojzija Tvorić, „Zagorka kao širiteljica liberalnih ideja u romanu Republikanci”, Mala revolucionarka – Zagorka, feminizam i popularna kultura, Radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/Feminizam i popularna kultura” održanog 28. i 29. studenog 2008. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorka 2008. (ur. Maša Grdešić), Zagreb: Centar za ženske studije, 2009, str. 97-118.; Jolán Mann, Alojzija Tvorić, „Mađarsko-hrvatski književni pogledi na jakobinsku urotu i Republikanci Marije Jurić Zagorka”, Kako je bilo ... O Zagorki i ženskoj povijesti, Radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/ Feminizam, povijest, politika” održanog 27. i 28. 11. 2009. u Zagrebu u okviru trećih Dana Marije Jurić Zagorka, (ur. Sandra Prlenda), Zagreb: Centar za ženske studije, 2011, str. 33-58. i: Alojzija Tvorić, „Grad, granica, geografija u Republikancima Marije Jurić Zagorka”, Širom svijeta: O Zagorki, rodu i prostoru, Radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/ Grad, granica, geografija” održanog 25. i 26. studenog 2011. u Zagrebu u okviru petih Dana Marije Jurić Zagorka, (ur. Anita Dremel), Zagreb: Centar za ženske studije, 2012, str. 81-95.

jedna od crtica iz Vrhovčeva života koju Zagorka unosi u roman, a to je njegovo nikad dokazano sudjelovanje u Jakobinskoj uroti, premda indicije na koje je Zagorka naišla istražujući te moć koju je Vrhovac imao upućuju na njegovu značajnu ulogu: imao je novac, tiskao je djela, surađivao je s najuglednijim građanima Zagreba. On je, kao rođeni Karlovčanin (Karlovac je bio administrativno središte Napoleonovih Ilirskih provincija) svojim vezama i poznanstvima trebao obavještavati bečku *Polizeihofstelle* o zbivanjima u gradu pod francuskom okupacijom. Iako je kao banski namjesnik napisao nekoliko pisama u kojima je govorio o prvim danima okupacije, ubrzo je prestao s tom aktivnošću pod izlikom da takve radnje nisu u skladu s njegovim svećeničkim zvanjem pa je njegov tajnik Đuro Draženović nastavio s tom funkcijom te pisao izvještaje u Beč potpredsjedniku Hageru (što se u romanu ne spominje): „Zagreb (je) poslije ulaska Francuza u prekosavsku Hrvatsku pun emigranata svake ruke, među kojima ima bez sumnje mnogo neprijateljskih emisara, a to sve nitko valjano ne nadzire. Karakteristično je za Draženovića i uopće za naše prilike onoga doba, da on u vezi s time, iako je bio sekretar banskog namjesnika, upozorava potpredsjednika bečke *Polizeihofstelle*, da bi u Zagrebu trebalo osnovati državnu policiju posve nezavisnu od domaćih vlasti ...“⁴⁸ U istom se romanu nevino i usputno spominje grofica Sofija Sermage (Ksenijina zaštitnica u Zagrebu) kao ljubav biskupa Vrhovca iz mladih dana. Zagorki je bila dostupna i korespondencija i privatni arhiv grofovske obitelji Sermage pa je tamo možda pronašla kakvu crticu o zabranjenoj ljubavi⁴⁹ te ju unijela u fabulu romana, a da pritom nije okaljala lik biskupa Maksimilijana Vrhovca.

U konačnici, Zagorka je imala mnoštvo nesklonih pripadnika muškoga spola. Zahvaljujući upravo sklonim pripadnicima poput biskupa Josipa Jurja Strossmayera, Marija Jurić Zagorka obrazovala je žene dvojako svojim povijesnim romanima. Omogućuje im da usvoje „pokoji“ pojam iz burne hrvatske prošlosti o kojoj se tada nije govorilo ili se je slabo govorilo (i proučavalo), o čemu svjedoči i Zagorka koja je zbog toga bila i optužena za krivotvorenje povijesti. Otvorena odvažnost, samosvjesnost i jednom riječju emancipiranost ženskih likova (od kojih je značajni dio povijesno utemeljen) drugi je vid obrazovanja žena. Zagorka o svemu tome govori, tako da njeno pisanje povijesnih romana nije bila „obična“ slučajnost. U djelcu *Što je moja krivnja?* citirala je izjave svojih najžešćih kritičara (Lunačeka, Mazzura, Hamera i Dežmana): „Ostavite revoluciju po strani, to nije za žene. Žena treba da piše za žene i to samo – romantiku, dakle uzmite nešto iz historije.“ Rekla sam, da za historiju treba studija, a za to treba vremena i novca, isključeno je dakle, da bih pisala historijske romane! ... ne možete pisati romane ako ste kod nas namješteni drugima, tj. knjižari Sokol; Narodne novine ostat će uvijek službeni list; frankovački list vam je već više puta razbio glavu,

⁴⁸ Tomo Matić, „Pabirci iz arhiva austrijske Polizeihofstelle iz godina 1797. – 1810“, Poseban otisak iz knjige *Starine*, knjiga 46 (1956), str. 62.

⁴⁹ U romanu grofica Sermage Kseniji govori o ljubavi prema mladiću koji nije bio iz njezina staleža pa se nije smjela udati za njega. Taj je mladić, kako grofica navodi, postao svećenikom te „danas“ uživa najviše biskupske časti. Tako da se može zaključiti da je zapravo riječ baš o tome mladiću – Maksimilijanu Vrhovcu.

ne postoji nikakva novina, koja bi vas mogla namjestiti, prema tome preostaje samo naša ponuda, da pišete historijske romane. Novaca niste znali zaslužiti, a tko vam je kriv?!“⁵⁰ Biskup Strossmayer joj je kao jedan od većinskih vlasnika *Obzora* otvorio vrata, i to vrata novinarstva (i pisanja) – vrata *Obzora*.

Doprinos je biskupa Strossmayera u Zagorkinom stvaralačkom dijelu života važan, a djelomično je utjelovljen u figuri drugoga biskupa – Maksimilijana Vrhovca. Zagorka ga afirmira u romanu *Republikanci*, ponajprije spominjanjem stalne tiskarske produkcije različitih djela kojima su se koristili i koje su urotnici širili jer „knjige su jedino polje na kojem se može voditi dvoboj za novo demokratsko doba“,⁵¹ a značajnu ulogu biskup Maksimilijan Vrhovac ima i u sveukupnom kulturnom stvaranju: tiskanju i sakupljanju narodnog blaga (pjesama, izreka, poslovice, priča, anegdota), osmišljavanju parkova (Zagorka opisuje otvaranje njegova parka u romanu), osnivanju sirotišta, gradnji bolnica te, najbitnije, njegova borba za hrvatski jezik koja je zapravo Strossmayerova borba potpomaganja Zagorkinu pisanju romana koji pripovijedaju o hrvatskoj prošlosti – povijesnih romana: „A što hoćete? Uspjelo vam je ipak publiku odvratiti od njemačkoga štiva, pa neka vam to bude utjeha.“⁵² i bila bi da autorica nije sustavno ponižavana, omalovažavana i potplaćivana dok je biskup Strossmayer bio ono što bi i ona bila da se nije rodila kao žena: „U hrvatskoj kulturi Strossmayer je nadomjestio nedostatak hrvatske državne politike, čineći ono što bi ona – morala činiti, da je postojala.“ „U politici su ga mogli zamijeniti i neki drugi, u kulturi, u kulturnoj akciji, nitko.“⁵³ Osim, naravno, Marije Jurić Zagorke.

Doista je „Hrvatska Europi poklonila prvu hrvatsku novinarku, Mariju Jurić Zagorku. Talent i vrline koje je nosila probili su visoke barijere korupcije, a ona svijetla obraza ostala domovini svojoj i narodu svojemu ponos, upravo onakav kakav je zaželio biskup Strossmayer desetogodišnjoj Marianni.“⁵⁴ Ona je i dalje nastavila pisati romane, i to onda kada je biskup Strossmayer već umro te su čitatelji i čitateljice napustili čitanje njemačkih romana (i u originalu i u prijevodu) bez prisile, postupno i onako kako je biskup predvidio – prevladat će hrvatsko „štivo“,⁵⁵ a na odmet neće biti i ono što je u drugom planu, a to je obrazovanje ženske čitateljske publike, s jedne strane, upućivanje je to u određene segmente povijesnosti, a s druge je to i stvaranje čvrstih ženskih karaktera koji

⁵⁰ Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?*, Autobiografije hrvatskih pisaca (ur. Vinko Brešić), Zagreb: AGM, 1997, str. 472.

⁵¹ Marija Jurić Zagorka, *Republikanci*, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006, str. 237.

⁵² Marija Jurić Zagorka, *Što je moja krivnja?* Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 22 (trezor NSK u Zagrebu).

⁵³ Dubravko Jelčić, „Strossmayer i hrvatska književnost, Teze za studiju“, Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti, Zagreb, 19. svibnja 2005. – Đakovo, 20. svibnja 2005., Zbornik radova (ur. Franjo Šanjek) Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006, str. 243.

⁵⁴ Stana Vukovac, „Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer“, *Scrinia slavonica*, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 10 (2010), str. 261.

⁵⁵ Usp.: Bora Đorđević, *Zagorka – kroničar starog Zagreba*, Zagreb: Stvarnost, 1965, str. 119.

su spremni boriti se za svoja prava (ljudska, pravna, politička, građanska, ekonomska).

Literatura

1. Blažević, Dorica, Marija Jurić Zagorka, Bibliografija radova, Zagreb: Zagorka – Društvo Marije Jurić Zagorke, 2014.
2. Brooks Tomljanovich, William, Biskup Josip Juraj Strossmayer: nacionalizam i moderni katolicizam u Hrvatskoj, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, 2001.
3. Butler, Judith, Nevolje s rodom, Feminizam i subverzija identiteta, Zagreb: Ženska infoteka, 2000.
4. Čale Feldman, Lada, Tomljenović, Ana, Uvod u feminističku književnu kritiku, Zagreb: Leykam international, 2012.
5. Đorđević, Bora, Zagorka – kroničar starog Zagreba, Zagreb: Stvarnost, 1965.
6. Jelčić, Dubravko, „Strossmayer i hrvatska književnost, Teze za studiju”, Međunarodni znanstveni skup Josip Juraj Strossmayer povodom 190. obljetnice rođenja i 100. obljetnice smrti, Zagreb, 19. svibnja 2005. – Đakovo, 20. svibnja 2005., Zbornik radova (ur. Franjo Šanjek), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2006, str. 239-244.
7. Jurić Zagorka, Marija, Kako je bilo, Zagreb: Redakcija Zabavnog romana, 1953.
8. Jurić Zagorka, Marija, Što je moja krivnja? Antologija svoga književnoga rada, strojopis, 1955, R7601, list 2 (trezor NSK u Zagrebu)⁵⁶.
9. Jurić Zagorka, Marija, Grička vještica – Tajna Krvavog mosta, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987a.
10. Marija Jurić Zagorka, Grička vještica – Dvorska kamarila, Zagreb: ITRO August Cesarec, 1987b.
11. Jurić Zagorka, Marija, „Strossmayer na ljetovanju”, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogledi, Ivo Padovan (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mađor, Đuro Vandura (priređ.), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995, str. 267 – 271.
12. Jurić Zagorka, Marija, „Što je moja krivnja”, Autobiografije hrvatskih pisaca (ur. Vinko Brešić), Zagreb: AGM, 1997, str. 450 – 499.
13. Jurić Zagorka, Marija, Republikanci, Zagreb: Školska knjiga, MJZ, 2006. (pogovor Krešimira Nemeća „Eros i politika”, str. 923-934).

⁵⁶ Op. a.: Autorica je ovaj tekst poslala kao prilog pismu dr. Ivi Politeu te je u katalogu NSK tako zaveden, ali kao R7602. Ima 36 listova i datiran je u 1955., iako bi mogao biti i iz 1951. Nema Zagorkin potpis kao što to ima drugi tekst koji je istovjetan ovom, samo je gušće otipkan pa ima 35 stranica te je vlastoručno datiran 5. 2. 1951. Katalogiziran je kao R7970. Upotrebljavan je u ovom radu kao paralelni predložak, dok se prvi spomenuti tekst upotrebljavao za citate u ovome radu jer je pregledniji od toga drugoga.

14. Jurić Zagorka, Marija, Grička vještica – Suparnica Marije Terezije II, Zagreb: EPH Media, 2012.
15. Lasić, Stanko, Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873 – 1910), Uvod u monografiju, Zagreb: Znanje, 1986.
16. Mann, Jolán, Tvorici, Alojzija, „Mađarsko-hrvatski književni pogledi na jakobinsku urotu i Republikanci Marije Jurić Zagorke”, Kako je bilo ... O Zagorki i ženskoj povijesti, Radovi sa znanstvenog skupa “Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/ Feminizam, povijest, politika” održanog 27. i 28. 11. 2009. u Zagrebu u okviru trećih Dana Marije Jurić Zagorke, (ur. Sandra Prlenda), Zagreb: Centar za ženske studije, 2011, str. 33-58.
17. Matić, Alida, „Pripovjedački postupak Marije Jurić-Zagorke”, Trivijalna književnost, Zbornik tekstova, (ur. Svetlana Slapšak), Beograd: Radionica SIC, Institut za književnost i umetnost, 1987, str. 133–144.
18. Matić, Tomo, „Pabirci iz arhiva austrijske Polizeihofstelle iz godina 1797. – 1810”, Poseban otisak iz knjige Starine, knjiga 46 (1956), str. 45 – 62.
19. Moi, Toril, Seksualna/ tekstualna politika, Feministička književna teorija, Zagreb: AGM, 2007.
20. Oraić Tolić, Dubravka, Muška moderna i ženska postmoderna, Rođenje virtualne kulture, Zagreb: Naklada Ljevak, 2005, str. 296 – 298.
21. Padovan, Ivo (ur.), Slobodan Kaštela, Mirko Mađor, Đuro Vandura (priređ.), „Glava četvrta, Strossmayer u narodnoj prosvjeti”, Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer, Ogledi, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Dom i svijet, Naklada Naprijed, 1995.
22. Petković, Danijel (ur.), Josip Juraj Strossmayer 1815. – 2015., Katalog izložbe, Vinkovci: Zebra, 2015.
23. Peleš, Gajo, Tumačenje romana, Zagreb: Artresor naklada, 1999, str. 47.
24. Strgar, Petar (ur.), Josip Juraj Strossmayer, Biskup Bosansko – djakovački i sriemski god. 1850. – 1900., (preisak Matija Pavić i Milko Cepelić), Đakovo: Gradska tiskara Osijek, 2013.
25. Tvorici, Alojzija, „Zagorka kao širiteljica liberalnih ideja u romanu Republikanci”, Mala revolucionarka – Zagorka, feminizam i popularna kultura, Radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/Feminizam i popularna kultura” održanog 28. i 29. studenog 2008. u Zagrebu u okviru Dana Marije Jurić Zagorke 2008., (ur. Maša Grdešić), Zagreb: Centar za ženske studije, 2009, str. 97 – 118.
26. Tvorici, Alojzija, „Grad, granica, geografija u Republikancima Marije Jurić Zagorka”, Širom svijeta: O Zagorki, rodu i prostoru, Radovi sa znanstvenog skupa „Marija Jurić Zagorka – život, djelo, naslijeđe/ Grad, granica, geografija” održanog

25. i 26. studenog 2011. u Zagrebu u okviru petih Dana Marije Jurić Zagorke, (ur. Anita Dremel), Zagreb: Centar za ženske studije, 2012, str. 81-95.
27. Vukovac, Stana, "Marianna (Marija) Jurić Zagorka i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer", *Scrinia slavonica*, Godišnjak za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest, 10 (2010), str. 244-266.⁵⁷

STROSSMAYER AND ZAGORKA – THE ROAD OF WOMEN’S EDUCATION IN HISTORICAL NOVELS

Abstract

Strossmayer (1815 – 1905) is one of the rare members of the clergy who has played a highly positive role in gender politics of women’s education. This role can be best observed through the prism of relations between J. J. Strossmayer and Marija Jurić Zagorka (1873 – 1957). Following an initiative of Bishop J. J. Strossmayer, Marija Jurić Zagorka began writing historical novels in order to encourage the Croatian people to read the works written in the Croatian language. In the background was the goal – the education of women in Croatian areas, as well as an incentive to women’s political activities. This is the result of Strossmayer’s mentoring relationship to Zagorka. She recorded and published this encouragement (*How It Was*, 1953). By analyzing these records, it can be concluded what kind of relationship Strossmayer and Zagorka had and how essential the Bishop’s stimulus actually was not only for a literary production but also for certain scope of emancipation and implementation of the female political activism. In Zagorka’s novels, this fiction that should have encouraged the activation and education of women relies primarily on the conscious, independent female characters like Countess Nera in the cycle of novels on the witch of Grič or Ksenija in the novel *Republicans*. They are an example and the road toward certain kind of independence and education of women who read them, being at the same time aware of Zagorka’s (hidden) political messages. In this respect, an important and interesting part of Strossmayer and Zagorka’s relationship became a part of Zagorka’s entries in her historical novels. These are the (historical) episcopal figures such as Maximilian Vrhovac (*Republicans*) who have significantly impacted certain cultural, political, educational, economic and other events while simultaneously being a mirror that has reflected the character of Bishop J. J. Strossmayer.

Key words: women’s education, historical novels, Josip Juraj Strossmayer, Marija Jurić Zagorka

⁵⁷ Op. a.: autorica upotrebljava opsežnu literaturu koja se može vidjeti na kraju članka. Pojedini tekstovi analizirani su i u ovom radu, a detaljniji se odnos Zagorka i biskupa može proučiti zahvaljujući toj literaturi.

dr. sc. Katarina Žeravica, poslijedoktorand
Umjetnička akademija
Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

“ZLATOUSTI ILI TUŽNI DOM HRVATSKI” STJEPANA TOMAŠA: STROSSMAYER KAO DRAMSKI LIK, INSCENACIJA I RECEPCIJA DRAME PRAIZVEDENE 1995. U HNK OSIJEK

Kao veliki pokrovitelj umjetnosti biskup Strossmayer nerijetko je bio temom književnih djela. Među, primjerice, hrvatskim pjesnicima koji su mu posvećivali svoju poeziju nalaze se Petar Preradović, August Šenoa, Silvije Strahimir Kranjčević i mnogi drugi. Ilija Okrugić Srijemac, napisao je, pak, Strossmayeru u čast dvije drame; *Seljanka ili Pastirski razgovor* (1861.) te *Sastanak vila na Velebitu, u Trnavi i Đakovu* (1888.). U novijoj hrvatskoj književnosti biskup je Strossmayer svoje mjesto kao glavni književni lik pronašao prvi put u romanu Stjepana Tomaša *Zlatousti* (prvi put objavljen 1993.) te u drami *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski: Povijesno-politička drama u 14 slika* istoimenog autora nastaloj na temelju spomenutog proznog predloška. Upravo će ova Tomaševa drama biti predmetom proučavanja ovoga rada kojim će se pokušati postići nekoliko ciljeva: analizirat će se i prikazati način kako je u drami Stjepana Tomaša prikazan lik biskupa Strossmayera unutar povijesno-društvenog konteksta u kojem se kao dramski lik pojavljuje te će se teatrološkim pristupom detaljnije izložiti recepcija drame koja je svoju praizvedbu doživjela u osječkom HNK 4. veljače 1995. godine u režiji Petra Šarčevića. Značaj scenske dramatizacije praizvedene u osječkom HNK-u bit će analiziran i s kulturološkog gledišta, tim više što je ona bila prva dramska premijera na netom obnovljenoj pozornici glavne osječke kazališne kuće 1995.

Ključne riječi: drama, inscenacija, Stjepan Tomaš, Strossmayer, Zlatousti

*Magle već s duša padaju mnogih i
Prodire u svijet čistiji razuma
Zrak i rudi svod nebeski mnogom se
Razbornom oku.
Dana tom viestnik zlatoustan Ti si!
Njemu su sjajne Tvoje rieči prve*

*Spiev ptice rane, za kojom će skoro
Sliediti druge [...]*
P. Preradović *Biskupu Strossmayeru*¹

Kao što upućuje sam naziv ovoga rada *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski Stjepana Tomaša: Strossmayer kao dramski lik, inscenacija i recepcija drame praižvedene 1995. u HNK Osijek*, glavni predmet proučavanja bit će spomenuta drama osječkog književnika Stjepana Tomaša sagledana iz dvaju gledišta.² Propitat će se i prikazati kako je u istoimenoj drami prikazan biskup Strossmayer unutar povijesno-društvenog konteksta u kojem se kao dramski lik pojavljuje, ali će se istovremeno i ukazati na nedostatak domaće dramske građe o biskupu Strossmayeru koji je svojim djelovanjem zadužio hrvatski narod te svakako zaslužio da i u današnje vrijeme postane temom hrvatskih književnih ostvarenja.³

Drugo gledište s kojega će se pristupiti ovom radu jest teatrološki prikaz inscenacije i recepcije spomenute Tomaševe drame koja je svoju praižvedbu doživjela 4. veljače 1995. u Hrvatskom narodnom kazalištu u Osijeku u režiji Petra Šarčevića. Važnost scenske dramatizacije praižvedene u osječkom HNK-u bit će analizirana i promatrana unutar konteksta jednog vremena i prostora u kojem je postavljena, tim više što je ona bila prva dramska premijera na obnovljenoj pozornici glavne osječke kazališne kuće 1995. godine. Izvore za analizu inscenacije i njezine recepcije čini dostupna arhivska građa: novinski članci, kritike te kazališna programska knjižica.

Prije no što se pristupi analizi dramskog teksta *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* i njegovoj inscenaciji iz 1995. godine, bitno je istaknuti da su o Josipu Jurju Strossmayeru (4. veljače 1815., Osijek – 8. travnja 1905., Đakovo) đakovačkom biskupu, hrvatskom političaru, meceni i velikom pokrovitelju kulture na području Hrvatske u 19. stoljeću, ali i šire „pisali [...] mnogi i mnogo, s različitih često oprečnih stavova. Neki su o njemu pisali zadivljeni njegovim likom, drugi su pisali da ga prikažu u svjetlu, ili bolje rečeno u sjeni svojih razmišljanja o tom liku naše Crkve i našega naroda koji je prema njihovom mišljenju osrednje vrijednosti, često sumnjivih neprihvatljivih vjerskih i nacionalnih načela“⁴, riječi su dr. Marina Srakića.

Među onima koji su o biskupu Strossmayeru pisali u vrlo pozitivnom kontekstu, u djelima različitih umjetničkih dosega, zasigurno su mnogi priznati i poznati te oni nešto manje poznati i anonimni, domaći i strani književnici te svećenici. Ta činjenica ne bi trebala čuditi jer je biskup pomagao ostvarenju mnogih kulturnih pa i književnih

¹ Vinko Brešić, „Tri prigodnice biskupu Strossmayeru (Preradovićeva, Šenoina i Kranjčevićeva)“, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 28-29.

² O životu i književnom djelovanju Stjepana Tomaša vidi u: Ana Lederer, „Četiri drame“, *Drame* (Stjepan Tomaš), Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 239.

³ Vidi i: Daniela Pavlič, „Priča vezana uz Osijek“, *Glas Slavonije*, 1.2.1995.

⁴ Marin Srakić, „Svećenici (o) Strossmayeru“, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 85.

projekata te su se mnogi književnici upravo svojim djelima odlučili odužiti i zahvaliti biskupu Strossmayeru. Tako je biskup Strossmayer, prilikom raznih obljetnica, rođendana i imendana najčešće slavljem u pjesmama, a između hrvatskih pjesnika koji su ga svojom poezijom veličali mogu se izdvojiti Petar Preradović, August Šenoa, Silvije Strahimir Kranjčević, Milka Pogačić, svećenik i pjesnik Juraj Tordinac, Miroslav Krleža sa svojom kerempuhovskom baladom *Planetarijum* te Antun Gustav Matoš. Biskupu su Strossmayeru posvećivani i razni prigodni tekstovi u prozi, jednostavne književne forme kao što su crtice, biografski tekstovi, a tu su i anegdote iz života znamenitog hrvatskog biskupa.⁵

Ako usporedimo poetsku i dramsku produkciju, biskupu Strossmayeru u čast napisan je tek neznatan broj drama. Ilija Okrugić-Srijemac (Srijemski Karlovci, 12. svibnja 1827. - Petrovaradin, 30. svibnja 1897.), hrvatski svećenik, preporoditelj i književnik iz Srijema, posvetio je biskupu Strossmayeru dvije drame. Jedna nosi naslov *Seljanka ili Pastirski razgovor*, a sudeći prema tekstu na plakatu predstave može se zaključiti kako je povod nastanku drame bio biskupov rođendan i njegovo imenovanje za župana Virovitičke županije, a vidljivo je i da su dramu 4. veljače 1861. izveli mladići iz đakovačkog sjemeništa.⁶ Druga drama koju je Okrugić posvetio biskupu Strossmayeru nosi naslov *Sastanak vila na Velebitu, u Trnavi i Đakovu prilikom pedesetljetnog slavlja Zlatne Mise preuzvišenoga i presvietloga gospodina Josipa Jurja Strossmayera, biskupa bosansko-sriemskoga, najvećega dobrotvora hrvatskoga naroda, o Josipovu imendanu istoga godine 1888.* te je tiskana u izdanju Biskupijske tiskare u Đakovu te iste 1888. godine. Kako piše u napomeni uz ovaj naslov u tekstu *Svećenici (o) Strossmayeru* dr. Marina Srakića, tadašnje su državne vlasti naredile da se spali cijelo izdanje, no sačuvan je jedan primjerak ove drame koji je pohranjen u Sjemenišnu biblioteku nekoliko godina kasnije.⁷ Osim što je tadašnja vlast zaplijenila ovu Okrugićevu alegoriju u kojoj se sedam vila (Hrvatica, Slavonka, Srijemica, Srbkinja, Dalmatinka, Bošnjakinja i Bugarka) pred Majkom Hrvaticom natječu za biskupovu naklonost i za pravo da mu zahvale za sve dobro što im je učinio, ta je ista vlast zabranila i njezino izvođenje u đakovačkom samostanu Milosrdnih sestara sv. Križa.⁸

Dvije prethodno spomenute Okrugićeve drame posvećene su biskupu Strossmayeru, no on se u njima ne pojavljuje kao dramski lik, već se na pojedinim mjestima spominje svojim zaslugama i uspjesima koje je postigao na društveno-kulturnom planu u vremenu i prostoru u kojem je živio i djelovao. Trebao je proći dugi niz godina dok biskup

⁵ Vidi više u: Dubravko Jelčić, “Strossmayer i hrvatska književnost”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku, 2008, str. 375-376. i Divna Zečević, “Prigodni tekstovi u stihu i prozi u čast Josipa Jurja Strossmayera”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku, 2008, str. 675.-694.

⁶ <http://www.mso.hr/essekiana/katalog.php?page=17> (8. lipnja 2015.)

⁷ Vidi: Marin Srakić, “Svećenici (o) Strossmayeru”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Čurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 86.

⁸ Vidi: Luka Marijanović, “Pogovor: Ilija Okrugić – Srijemac i njegov “Sastanak vila...”, *Sastanak vila na Velebitu, u Trnavi i Đakovu...* (ur. Mirko Čurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo, 2005, str. 62.

Strossmayer nije postao glavni lik nekog dramskog djela i to se upravo dogodilo u novijoj hrvatskoj povijesti u drami *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* Stjepana Tomaša, napisanoj na temelju autorova novopovijesnog romana *Zlatousti* (1993.) – prvog romana o biskupu Strossmayeru.

Iako je „u dramske [...] slike Tomaš ipak primarno iz romana preoblikovao one dijelove vezane uz novinarevu istragu, one iz dnevnčkih zapisa đakovačkog biskupa“⁹ bitna razlika između romana i drame na fabulativnoj razini ogleđa se upravo u činjenici što drama ne prikazuje priču o novinaru koji iz Zagreba dolazi u Osijek kako bi istražio i, nakon simpozija o biskupu Strossmayeru, prikupio dovoljno materijala za televizijski scenarij prema kojem bi se snimio film o biskupu Strossmayeru.¹⁰ Ovakvim književnim postupkom autor je napravio veliki odmak od žanrovske odrednice hrvatskog novopovijesnog romana koji pretpostavlja vizuru događaja iz pozicije slabog promatrača ili svjedoka šibanog sudbinom, a koji nerijetko u postmodernističkoj maniri zauzima ironijski odmak i od svoje sudbine.¹¹ „Slabi“ središnji lik iz novopovijesnog romana *Zlatousti* ustupio je mjesto „jakom“ liku u povijesnoj drami koji je, kao i u povijesnom romanu, reprezentativna markantna ličnost koja svojim djelovanjem i značajem zaslužuje mjesto u povijesti.¹² Određeni konvencijama žanra, koji nudi sliku postojane i nepromijenjene povijesne istine te *monumentalističko* tumačenje povijesti koja služi kao „uzorit model i u ćudorednom i u nacionalnom i u političkom smislu i identifikaciji“¹³ „jaki“ lik i njegova egzistencija nisu dovedeni u opasnost od ironizacije ili relativizacije.

Oblikovanje povijesne građe na način da je što vjernije prikaže ili je manje-više mijenja umjetničkim sredstvima, progovaranje o sudbini istaknutog pojedinca te ukazivanje na djelovanje povijesnog kauzaliteta potvrđuje se i u Tomaševoj drami. Osim što govori o liku biskupa Strossmayera, Tomaš se u svojoj povijesnoj drami bavi i društveno-političkim prilikama u Hrvatskoj i Europi druge polovice 19. stoljeća tako da

⁹ Helena Sablić Tomić, „Strossmayer iz suvremenosti gledat“, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 84.

¹⁰ O dramtizaciji romana vidi: Julijana Matanović, „Dramatizacija Tomaševa romana *Zlatousti*. Od novopovijesnoga romana do povijesne drame“, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 203-214.

¹¹ O konvencijama hrvatskog novopovijesnog romana vidi: Julijana Matanović, „Hrvatski novopovijesni roman. *Prijedlog definicije*“, *Republika, časopis za književnost* (ur. Velimir Visković), br. 9-10, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, rujna – listopad 1995, str. 108.

¹² O „jakim“ likovima povijesnog romana vidi u: Julijana Matanović, „Hrvatski novopovijesni roman. *Prijedlog definicije*“, *Republika, časopis za književnost* (ur. Velimir Visković), br. 9-10, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, rujna – listopad 1995, str. 99. i 206.; Cvjetko Milanja, „Hrvatski novopovijesni roman (ulomak iz veće cjeline)“, *Kolo – Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* (ur. Igor Zidić i Petar Selem), br. 11/12, Zagreb: Matica hrvatska, studeni/prosinac 1994, str. 1078.

¹³ Cvjetko Milanja, „Hrvatski novopovijesni roman (ulomak iz veće cjeline)“, *Kolo – Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* (ur. Igor Zidić i Petar Selem), br. 11/12, Zagreb: Matica hrvatska, studeni/prosinac 1994, str. 1078.; O postojanosti povijesne istine u povijesnoj drami vidi u: Srećko Jurišić i Antonela Pivac, „Povijesno-kritički prikaz povijesne drame ‘I conti di Spalato’ Julija Solitra“, *Zadarski filološki dani III.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zadru i Ninu 5. i 6. lipnja 2009.* (ur. Šimun Musa), Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, 2011, str. 191.

sama drama postaje i političkim diskursom¹⁴ koji „poziva vladajuće sile i intelektualno-moralističke snage jednog naroda i osnažuje protiv unutarnjih i vanjskih stvarnih ili tobožnjih prijetnji, s ciljem obrane i očuvanja starih ili stvaranja novih poredaka dostojnijih čovjeka unutar jednog naroda.“¹⁵

Stoga, iako drama progovara o likovima i političkim situacijama iz druge polovice 19. stoljeća, ona je, kako i sam autor ističe, „suvremena [...] u mjeri u kojoj prošlost prepoznajemo kao sadašnjost“,¹⁶ odnosno moguće je uočiti određene povijesne obrasce koji se ponavljaju, a koji se prije svega tiču borbe Hrvatske za osamostaljenjem i neovisnošću. Stoga nije nevažno istaknuti činjenicu da je autor odlučio dramatizirati svoj novopovijesni roman i napraviti zaokret stvorivši povijesnu dramu u vremenu koje još uvijek vrlo jasno i svježe pamti nedavna ratna stradanja i razaranja, a s ciljem jačanja zajednice.

Simbol kojim Tomaš potiče jačanje zajednice u drami *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* upravo je lik biskupa Strossmayera koji ujedno „otvara“ dramu. Drama počinje prologom u kojem Tomaš prikazuje biskupa Strossmayera na samrti te se u maniri retrospekcije začuju glasovi dviju suđenica (suđenica I i suđenica II), odnosno glasovi dobre i loše vile „koje u času rođenja prorokuju čovjekovu sudbinu“,¹⁷ a u ovom slučaju daju i najbolji uvid u biskupovu složenu osobnost. Prva biskupu Strossmayeru prorokuje dobra vila (suđenica I) koja i završava prolog svojim dobrim, odnosno pozitivnim predviđanjem biskupove budućnosti: „Bit će sunce koje sja i rosa koja natapa. Bit će žar koja grije i sol koja od trulosti čuva. Bit će čovjek koji noseći luč razgoni tamu. Bit će truba u Božjim ustima.“¹⁸

Već u ovom dijelu analize bitno je istaknuti to da biskupa Strossmayera u drami ne upoznajemo kao privatnu osobu. Privatnome i osobnome najbliža je vrlo kratka dvanaesta slika u kojoj se biskupu Strossmayeru u snoviđenju javlja majka koja je, kako se može pročitati u pojedinim zapisima o biskupovu životu, na njega izvršila veliki utjecaj i u njega usadila ljubav prema knjizi te je prema njezinoj želji pošao u sjemenište za svećenika. Tako piše Tade Smičiklas: „Biskup je sve do svoje smrti razdragan kada spominje svoju majku. Slušasmo ga mnogo puta i pri najsvečanijim zgodama: ‘Ako je što dobra u meni, to je od moje majke’ ili: ‘Hvala Bogu, da je mene moja majka u njeznoj slobodi, a ipak u pravoj razboritosti odgojiti znala.’ Jednog dana pripovijedao nam: ‘Sanjao sam noćas, da sam vidio otvoreno nebo, a u njem majku moju u slavi nebeskoj’. Rekoh: ‘Blago tebi, majko, ali što će biti od ovoga tvoga sina?’ Malo dana

¹⁴ Drama koja u svojem izvornom podnaslovu glasi *Drama u 14 slika – dva dijela* dobiva pridjev politička tek u autorovu razgovoru objavljenom u programskoj knjižici predstave, a u izdanju iz godine 1999. dobiva novi podnaslov *Povijesno-politička drama u 14 slika* čime se dodatno upućuje na njezin povijesni i politički diskurs o kojemu želi komunicirati.

¹⁵ Gero von Wilpert, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1969, str. 579.

¹⁶ Ljubomir Stanojević, „Drama o biskupu Strossmayeru“, *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* (programska knjižica), Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995.

¹⁷ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 71.

¹⁸ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 72.

pred smrt zatečen u vrućoj molitvi od svoga svećenika reče: ‘Ja se molim mojoj majci. Uvjeren sam, da je ona svetica i da se za me pred Bogom moli.’¹⁹ Upravo je dio tog sna pretočen u ovu sliku u kojoj Strossmayer od majke saznaje da se zavjetovala Bogu te da će, ako Bog poštedi život bar jednom blizancu, preživjelo dijete predati Bogu u službu.

Osim ove slike koja donosi intimnu atmosferu u dramu, biskupa Strossmayera upoznajemo i u jednom kratkom trenutku slabosti u jedanaestoj slici u kojoj razgovara s Franjom Račkim te mu otkriva da se boji smrti i da još nije spreman otići na onaj svijet. Pri kraju slike priznaje da je kriptom koju je sebi namijenio izgradio iz puke taštine: „Eto, izgradih je u času slabosti. Mišljah, nek se za života raduje oko kad je se mrtvo tijelo neće nauživati... Sve je to taština, brate, ljudska taština...”²⁰ Ovim riječima biskup ublažava dojam straha i relativizira ga što i ne čudi jer Strossmayer (prikazan u drami kao snažna povijesna ličnost i duhovni vođa jednog naroda) ostaje dosljedan toj slici u bilo kojem kontekstu.²¹

U drami se tek u kratkim razgovorima s drugim likovima spominje biskupovo osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, galerije slika u Zagrebu te izgradnja đakovačke katedrale. Jednako tako, u nekoliko se slika u obliku kraćih razgovora progovara o biskupu Strossmayeru kao velikom ljubitelju umjetnina, slikarstva, ali i kao poštovatelju glazbene umjetnosti. U toj povezanosti s umjetnošću treba promatrati i onih nekoliko kratkih prizora u kojima se biskupa Strossmayera prikazuje i kao osobu koja je zanimljiva ženskome rodu što izazove ljubomoru glazbenika Liszta. No, kao što je to slučaj u svim drugim situacijama, i u ovima biskup zadržava distancu prema svojim sugovornicama i odmjereno u uglađenom i pristojnom ophođenju s kneginjom Carolynom i kiparicom Adelom koja se natječe za biskupovu naklonost.

Slijedeći glavnu žanrovsku odrednicu drame Tomaš smješta biskupa Strossmayera u različite prostore i realna mjesta kao što su Jelačićev dvor u Zagrebu, biskupski dvor u Đakovu, Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu, kuća kneginje Carolyne von Wittgenstein u Rimu, dvor kralja Franje Josipa u Beču te papinska palača u Vatikanu koja postaju poprištima političkih zbivanja i u kojima biskup Strossmayer brani interese hrvatskoga naroda. Kronološki slažući slike od 1859. do 1892. godine dramom dominira kontekst bitnih društveno-političkih situacija kao što su proglašenje Oktroiranog ustava ili, pak, zasjedanje Hrvatskog sabora 1861. na kojemu se odlučivalo o odnosu Hrvatske prema Austriji i Ugarskoj.

U spomenutim prostorima Tomaš ujedno suprotstavlja biskupa Strossmayera značajnim ljudima iz političkog, kulturnog, vjerskog i društvenog života Hrvatske

¹⁹ Tade Smičiklas, „Glava prva. Strossmayer prije svog biskupstva“, *Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer: ogledi* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 18.

²⁰ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 120.

²¹ Vidi: Julijana Matanović, „Dramatizacija Tomaševa romana Zlatousti. Od novopovijesnoga romana do povijesne drame“, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 213.

i Europe 19. stoljeća kao što su hrvatski ban Josip Jelačić, fra Nedić, Franjo Rački, makedonski pjesnik Konstantin Miladinov, Franz Liszt, Ante Starčević, car i kralj Franjo Josip I., papa Pio IX., Franjo Krežma, Kršnjavi i drugi. Upravo o biskupu Strossmayeru kao dramskom liku ponajviše saznajemo iz tih izravnih dijaloških konfrontacija s drugim likovima u kojima se on kao dramski lik ne mijenja, odnosno uvijek se iznova dokazuje kao principijelan, elokventan, kao dostojanstvena osoba s vizijom koja ostaje idealist do kraja. Nadalje, biskup Strossmayer sve napade podnosi stoički i svojim vrsnim retoričkim umijećem i oštrim umom nadjača svoje sugovornike te vješto demantira neistomišljenike, često s ironijskim prizvukom, a što je na nekoliko mjesta i upisano u samu dramu u didaskalijama u kojima se navodi da određene rečenice biskup Strossmayer izgovara ironično. Ovakvim portretiranjem biskupa Strossmayera autor u prvi plan stavlja i naglašava biskupovu duhovnu i fizičku snagu, odnosno prikazuje ga kao snažnu povijesnu ličnost.²²

Tako, primjerice, u razgovoru s banom Jelačićem koji mu prenosi carevu poruku da će ga za kaznu prognati u Đakovo – „[u] onu pustaru goru od Sibira,²³ Strossmayer smireno odgovara riječima: „Meni je povratak u Đakovo više nagrada nego kazna,²⁴ što je banu Jelačiću dovoljno da zaključi riječima: „Znao sam da ćete i u Đakovu ostati Europejac kao što ste u Beču bili Hrvat, da ćete iz Đakova još više svome narodu služiti.“²⁵ Odmjeren i nepokolebljiv, Strossmayer je i u petoj slici u razgovoru s Franjom Josipom kojemu je nekoć bio ispovjednikom i pred kojim odbija pristati na nagodbu s Mađarima:

KRALJ: Njemački, dakako, znate, ali kad mi s deputacijom u Beč dođete, hrvatski govorite. */Nestrpljivo/* No, da skratimo ovaj razgovor, biskupe, vi zaboravljate da je davno prošlo vrijeme kada sam pred vama kao pred ispovjednikom klečao. Vi ćete ubuduće klečati preda mnom.

STROSSMAYER: Veličanstvo, ja klečim samo pred Bogom.

[...]

KRALJ: */Ljutito/* [...] Ovo je prijedlog za nagodbu Hrvata s Mađarima. Očekujem da ga prihvatite.

STROSSMAYER: Vaše Veličanstvo, ja nizašto na svijetu, pa ni vama za ljubav, svoja osvjedočenja ne mijenjam.²⁶

Nadalje, prikazan kao dramski lik u jednom širem europskom i povijesnom

²² Vidi: Julijana Matanović, “Dramatizacija Tomaševa romana Zlatousti. Od novopovijesnoga romana do povijesne drame”, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 213.

²³ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 75.

²⁴ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 76.

²⁵ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 76.

²⁶ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 99.-100.

kontekstu u kojem Hrvati ne mogu ostvariti svoje osamostaljenje jer „[s]tvara[ju] tuđu, a ne svoju [historiju],“²⁷ biskup se Strossmayer zalaže za zajedništvo Južnih Slavena te je u drami portretiran kao dobročinitelj svih kršćana, što potvrđuje i riječima i djelom kada, primjerice, svome tajniku Tordincu obećava da će knjazu Nikoli u Crnu Goru poslati i tiskaru i tiskare te je spreman platiti osobu koja bi napravila opširnu povijest Jugoslavena i koja bi izradila program za javno hrvatsko državno pravo. Povrh toga, Konstantinu Miladinovu obećava platiti tiskanje zbirke bugarskih narodnih pjesama na ćirilici u Zagrebu unatoč činjenici što je Konstantin „protivnik primanja grkokatoličke vjere kod bugarskih pravoslavaca,“²⁸ no Strossmayer mu pomaže jer se potvrđuje kako kod njega „ima mesto i za braćata od druga vera i deka za [njega] e knjigata iznad verata i iznad politikata.“²⁹

Mirnom suživotu Južnih Slavena, prema mišljenju biskupa Strossmayera, trebalo je doprinijeti kršćanstvo pa tako u svojim zapisima, citirajući upravo riječi biskupa Strossmayera, piše Tade Smičiklas: „Duh sadašnjeg vremena naziva se duhom slobode, duhom jednakosti i bratinstva, duhom narodnosti i domoljublja. Kojim su plodom urodila na kratko vrijeme tršenja duha toga, vidjeli smo i oćutjeli smo; kojim će u buduće uroditi, zavisi jedino od toga, hoće li ne će li duh kršćanski biti onaj božanstveni kvas, koji bi imao narode preobraziti, okrijepiti i oplemeniti.“³⁰

Odnos Hrvata i ostalih Južnih Slavena u ovoj drami dolazi do izražaja i opisivanjem suživota Hrvata i Srba koji postaje sve kompliciraniji. Spomenuta problematika ne dominira dramom, ali je riječ o jednom od važnijih problema koje Tomaš navodi, a s kojima se Hrvatska suočavala u drugoj polovici 19. stoljeća. Dosljedno portretirajući lik biskupa Strossmayera autor ga prikazuje u prizoru u kojemu iznosi svoj stav prema Srbima te poziva na razbor i ljubav prema pravoslavnoj braći, ali jednako tako daje do znanja da nije naivan i da ne odustaje od zajedništva u kojem vlada uzajamna podrška i uvažavanje.

O navedenoj se problematici biskup Strossmayer očituje u nekoliko slika pa tako u četvrtoj Hrvatskom saboru upućuje sljedeće riječi kao odgovor na patrijarhovo pismo u kojem patrijarh većma ističe razlike između Hrvata i Srba:

STROSSMAYER: Sada kada Srbi prvi put uđoše u hrvatski Sabor, kano politički element, on izriče sve ono po čemu se Hrvati i Srbi razlikuju i ono što ih udaljava, a ne ono što ih zbližava. [...] Nama je živjeti s braćom istočnog obreda. Budimo prema njima puni ljubavi i dobrote, ali jednom im moramo odlučno reći: ovaj narod primio vas je u svoju zemlju, podijelio je s vama svoj kruh, dao vam je sve što je mogao dati ali, ne zaboravite da ni jedan pedalj ove

²⁷ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 74.

²⁸ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 79.

²⁹ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 79.

³⁰ Tade Smičiklas, “Glava prva. Strossmayer prije svog biskupstva”, *Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer: ogledi* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 24.

zemlje neće moći nikamo odnijeti... Mi to znamo, oni neka ne zaborave!³¹

Ovu povijesnu dramu Tomaš završava slikom u Krapinskim toplicama gdje se, već u podmakloj dobi, susreću Strossmayer i Starčević kojeg Tomaš ovdje naziva Stari. Borivši se za samostalnost Hrvatske i za prava njezinih građana, Strossmayer i Starčević, “dva [...] politička i psihološka antipoda, dva pola unutar kojih se kretao hrvatski život”,³² kako piše Makanec, imali su isti cilj, ali su se koristili različitim sredstvima. Zanimljivo je da ove dvije oprečne struje – Strossmayera kao blagu i smirenu struju i Starčevića kao brzu i temperamentnu – Tomaš slabo suprotstavlja u drami, točnije to radi tek u završnoj sceni u kojoj su obojica na izmaku snaga. Pomirba ovih dviju oprečnosti događa se u riječima koje na samome kraju izgovara Starčević: „Bili vi mudrac kome su oči u glavi, a ja bezumnik koji luta u tmuni – obojicu će stići ista sudbina!”³³ a koje, kako ističe Ana Lederer, potvrđuju mnoga gorka iskustva iz “novije političke povijesti naše domovine.”³⁴

Imajući na umu dosad napisano o biskupu Strossmayeru kao dramskom liku i načinu na koji je portretiran u povijesnoj drami Stjepana Tomaša *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* te s obzirom na činjenicu da je biskup rođeni Osječanin koji je „djelovao u svom narodu i da je svojim bogatim sredstvima pomogao ostvariti velike kulturne ideje kojima su na putu stajale i velike zapreke”,³⁵ kao i s obzirom na niz političkih tema koje otvara ova drama (kao što su opstojnost Hrvatskoga sabora, pitanje hrvatskoga ili narodnoga jezika, odnosa susjednih zemalja prema osamostaljenju Hrvatske, pitanje teritorijalne cjelovitosti Hrvatske, suživot Hrvata i Srba i drugo)³⁶ ne čudi što je upravo ona bila, doduše druga dramska premijera u kazališnoj sezoni 1994./1995. nakon Matišićeva *Bljeska zlatnog zuba*, no prva dramska premijera na obnovljenoj sceni Hrvatskoj narodnog kazališta u Osijeku 4. veljače 1995. godine.

Inscenirajući povijesnu dramu na sceni kazališta razorenog u Domovinskom ratu i u vremenu traumatiziranom ratnim stradanjem u kojem je zajednica bila ugrožena, autorski tim ove predstave nagnao nas je da se „upitujemo i o vlastitoj povijesti i obraćamo joj se kao crpilištu iz kojeg pokušavamo izvući obavijesti uz pomoć kojih bismo sebi danas nešto mogli pojasniti.”³⁷ U kriznim situacijama, tvrdi i njemački sociolog Ferdinand Tönnies u svojem kapitalnom djelu *Zajednica i društvo* (1887.), u zajednici se iskazuje težnja za povezanošću i učvršćenjem veze među njezinim sudionicima i pripadnicima³⁸

³¹ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 93.

³² Julije Makanec, “Starčević i Strossmayer na Saboru 1861.”, *Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer: ogledi* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 306.

³³ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 133.

³⁴ Stjepan Tomaš, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 243.

³⁵ Marin Srakić, “Strossmayerovi dani 2003.”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurčić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 11.

³⁶ Vidi: Julijana Matanović, “Nastavljač povijesnoga romana”, *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski (programska knjižica)*, Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995.

³⁷ Julijana Matanović, “Nastavljač povijesnoga romana”, *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski (programska knjižica)*, Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995.

³⁸ Vidi u: Katarina Žeravica, *Ironija i satira u dramskim djelima Maxa Frischa*, Osijek: Filozofski fakultet

te za jačanjem kolektivnog identiteta koji, kako ga definira van Dijk, „nije ograničen na proširene mentalne predodžbe već uključuje složeni niz tipičnih ili rutinskih praksi, kolektivno djelovanje, odjeću, predmete, inscenacije, zgrade (poput crkava), spomenike, istaknute povijesne događaje, junake i junakinje i sve druge simbole.“³⁹ Jedan od takvih činova kolektivnog zajedništva koje je trebalo pomoći zajednici u suočavanju s tekovinama prošlosti i osnaživanju kolektivnog identiteta bila je i inscenacija povijesne drame *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski*.

Zanimljivo je na ovome mjestu povući paralelu s istom kazališnom sezonom 1994./1995. u, primjerice, najstarijoj nacionalnoj kazališnoj kući u Hrvatskoj; Hrvatskom narodnom kazalištu u Zagrebu, na čijoj sceni dominiraju velike tragedije čiji su nositelji velike ličnosti kao što su Agamemnon iz grčke mitologije u predstavi *Trilogija o Agamemnonu* prema Eshilu i Euripidu u režiji Ivice Kunčevića, Antigona u istoimenoj predstavi u režiji Petra Šarčevića, zatim Shakespeareov Hamlet u režiji Joška Juvančića, ali i likovi iz predstave *Berenikina kosa* u režiji Georgija Para, a koja je svoju praizvedbu doživjela krajem veljače 1995. godine. *Berenikina kosa* dramatizacija je istoimenog novopovijesnog romana koji pripada *Jadranskoj trilogiji* hrvatskog pisca Nedjeljka Fabria, a u kojemu pisac progovara o političkom diskursu vlasti, smjenjivanju ideologija, obiteljima i „malim“ ljudima koji postaju tragičnim žrtvama povijesti. Još jedna nacionalna kazališna kuća u Hrvatskoj, Hrvatsko narodno kazalište Ivana pl. Zajca iz Rijeke, u sezoni 1994./1995. poseže za domaćom građom i autorima te uprizoruje dramatizaciju Fabrijeva romana *Smrt Vronskoga*, romana koji je Fabrijev nastavak priče o Vronskom, jednom od likova iz znamenitog romana *Ana Karenjina* ruskog pisca Lava Tolstoja.⁴⁰ U kontekstu dramske produkcije hrvatskih kazališta u kojima u sezoni 1994./1995. postoji potreba igrati i dramatizirati suvremene romane hrvatskih autora, predstava *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* nalazi svoje punopravno mjesto. Osim toga, ta činjenica pokazuje da Hrvatsko narodno kazalište iz Osijeka nastavlja njegovati svoje konceptualno temeljište – izvođenje nacionalnog repertoara te da “hrabro” priziva na sceni “jake” likove, konkretne i stvarne ljude iz hrvatske povijesne baštine putem kojih progovara o sadašnjosti, odnosno o realnom vremenu u kojem se predstava igra.

Svjestan da se upušta u zahtjevan projekt od velikog značaja za Osijek, ali i cijelu Hrvatsku te spreman na reakciju i polemike koje bi drama zbog svoje jake reference na suvremenost mogla izazvati⁴¹, redatelj predstave Petar Šarčević (Subotica, 1935.) ujedno je bio i inicijator dramatizacije novopovijesnog romana *Zlatousti*, a istovremeno je ponudio svoju definiciju povijesne drame: „Povijesna drama je poput filozofske – prokažena. Interpretacija povijesnih događaja, odnosno, odnos povijesnog i umjetničkog u dramskoj građi te količine ‘krvi i mesa’ u likovima, ključni su problemi koji se otvaraju

u Osijeku, 2014, str. 291.

³⁹ Teun Adrianus van Dijk, *Ideologija – multidisciplinarni pristup*, Zagreb: Golden marketing, 2006, str. 167.

⁴⁰ Vidi: Ljubomir Stanojević, “Drama o biskupu Strossmayeru”, *Vjesnik*, 3. 2. 1995.

⁴¹ Vidi: Daniela Pavlić, “Priča vezana uz Osijek”, *Glas Slavonije* 1.2.1995.

pred svakim piscem koji pokuša donijeti povijesne osobe i događaje na pozornicu. Iza toga, naravno, slijede identični problemi pred kazališnim uprizeriteljima.⁴²

Šarčević, naime, nije bio nepoznat osječkoj kazališnoj publici. On je od 1982. u HNK Osijek režirao petnaestak predstava, a prisutan je i tijekom Domovinskog rata kada je režirao prije svega opere koje su svojom tematikom poticale buđenje nacionalnog identiteta. Tako je režirao operu *Povratak* i obnovio *Zrinskoga*, a Osječanima je ostao u sjećanju i po režiji bunjevačke opere *Dužijanca* (skladatelj Josip Andrić) te *Ere s onoga svijeta*.⁴³ Osim toga, to nije bilo prvi put da je režirao dramaturgiju nekog Tomaševa proznog ostvarenja pa je tako 1989. Tomaš, također na Šarčevićev nagovor, dramaturgirao i svoj roman *Smrtna ura* koji progovara o krvavim zbivanjima u Baranji između 1941. i 1945., a koju je Šarčević postavio na scenu HNK u Zagrebu.

Osječka predstava *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* igrana je pune dvije sezone (1994./1995. – 1995./1996.),⁴⁴ a zbog velikog broja likova okupila je cijeli glumački ansambl Drame HNK Osijek: Davora Panića (Strossmayer), Darka Milasa (Ante Starčević), Milenka Ognjenovića (Jelačić, Šokčević), Augustina Halasa (Rački), Slavena Špišića (Ivan Mažuranić), Marija Radu (Eugen Kvaternik), Velimira Čokljata (Liszt), Anu Stanojević (Carolyne von Wittgenstein), Đorđa Bosanca (Franjo Josip), Miru Katić (Adela) i druge, studente osječkog odjeljenja Akademije dramske umjetnosti iz Zagreba (Sandra Lončarić, Krešimir Mikić, Hrvoje Barišić, Saša Anović, Vjekoslav Janković, Tatjana Bertok, Mario Rade, Dražen Kolar, Slaven Špišić, Lidija Florijan i Kornelija Kočiš) kao i dva glumca gosta: Dragu Krču (Papa) i Božidara Smiljanića (Kršnjavi). Autorski tim činili su i autor glazbe; cijenjeni hrvatski akademik, dirigent, kompozitor i glazbeni pedagog Zoran Juranić, jedan od najvećih hrvatskih scenografa Zlatko Kauzlarčić Atač (uz asistenta scenografa Miru Gaveza) i jedna od najvećih hrvatskih kostimografkinja – Ljubica Wagner.

Inscenacija se u svim segmentnima vjerno pridržavala dramskog predloška nastojeći što vjernije oživotvoriti diskurse i konvencije povijesne drame uz pomoć scenskih rješenja. Kao što je u drami Strossmayer prikazan kao markantni, reprezentativni i “jaki” povijesni lik, on jednako tako dominira i u predstavi u kojoj se u sekvencama kronološki prikazuje biskupov život i susreti sa značajnim predstavnicima hrvatske i europske kulturne, društvene i političke scene, baš kao što je to upisano i u samoj drami.

Nakon što je Velimir Čokljat odbio glumiti lik Strossmayera, povjerenje je dano Davoru Paniću, također stalnom članu dramskog ansambla osječkog HNK-a, pripadniku tada srednje generacije glumaca HNK Osijek. Iako je Davor Panić iza sebe već imao značajne uloge na osječkim kazališnim daskama, uloga biskupa Strossmayera bila je za njega najveća i najzahtjevnija uloga do tada. Osim Davora Panića, redatelj je za

⁴² Petar Šarčević, “Mojih četrnaest osječkih režija”, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 296.

⁴³ Vidi: Daniela Pavić, “Priča vezana uz Osijek”, *Glas Slavonije*, 1. 2. 1995.

⁴⁴ U kazališnoj sezoni 1996./1997. igrana je samo jednom i skinuta je s repertoara.

potrebe ove inscenacije angažirao cijeli domaći dramski ansambl, gostujuće glumce kao i studente – buduće glumce te je bio iznimno zadovoljan što je imao priliku dati mladim ljudima da u profesionalnoj produkciji pokažu što mogu te da se predstave domaćoj publici. Osim toga, redatelj je u razgovorima uoči predstave isticao kako budućnost osječkog HNK-a leži u mladim potencijalima koje treba prepoznavati i davati im prilike, tim više što je mišljenja da osječki HNK kao vodeća kazališna kuća treba imati raspon dramskog ansambla od najmlađih do najstarijih članova.

Dodatni „problem“ s kojim se suočio redatelj prilikom sastavljanja podjele bila je i činjenica da se u dramskom tekstu ponajviše pojavljuju prave, konkretne osobe s imenom, prezimenom i svojim karakterističnim fizičkim obilježjima koje su živjele i djelovale u jednom jasno određenom vremenu i prostoru. Stoga je redatelj pomno napravio podjelu pazeći pri tome da svaki glumac i glumica svojim fizičkim izgledom i habitusom budu što bliži i što vjerniji liku kojeg su igrali. Osim toga, sličnosti s likovima postignute su i vanjskim intervencijama i transformacijama glumaca uz pomoć vješte kazališne maske, šminke te, naravno, kostima.

Realizam i *po vijesna točnost* komada, kao i dočaravanje lokalnog kolorita, ogleda se i u likovnosti ove inscenacije, odnosno u pristupu scenografiji i kostimografiji. Scenograf Zlatko Kauzlarić Atač isticao je da najveći zahtjev inscenacije leži u tome kako dijalog koji je dominantan u drami pretvoriti u kazališni komad. Atač je napravio vrlo zahtjevnu i impresivnu scenografiju jer je riječ o izmjeni četrnaest različitih scenskih prostora (čas je radnja smještena u papinski dvor u Vatikanu, čas u biskupski dvor u Đakovu itd.) pri čemu se u predstavi dogodi pedeset promjena scene. Scenografija je u maniri realizma vjerno i detaljno dočaravala prostore radnje, od namještaja do sitnijih rekvizita korištenih u predstavi. I kostimi čine važan dio predstave te također reflektiraju tendenciju redatelja da i tim segmentom predstava što zornije dočara život i duh vremena i prostora 19. stoljeća.

Što se, pak, tiče medijske pozornosti posvećene ovoj predstavi, ona nije izostala. Predstavu se najavljivalo i o njoj se pisalo u više navrata u “Glasu Slavonije”, “Vjesniku”, “Slobodnoj Dalmaciji”, “Vijencu” i “Večernjem listu”,⁴⁵ a u objavljenim novinskim kritikama, osvrtima i prikazima, koji se međusobno razlikuju od onih sadržajnijih u kojima se objektivno pokušalo predočiti različite segmente ove drame i dramatizacije do onih koji o svemu više govore s književno-teorijskog i faktografskog stajališta, mišljenja oko umjetničkih ostvaraja ove predstave (ali i dramatizacije) podijeljena su.

Ono što kazališna kritika prije svega naglašava, značaj je ove predstave za Osijek i Hrvatsku te se ističe kako je ovom praizvedbom ujedno obilježen i Strossmayerov rođendan, 180 godina od njegova rođenja kao i 90 godina njegove smrti.⁴⁶ Kritika je odličnim vrednovala scenografska rješenja koja prate radnju drame vješto i točno

⁴⁵ Za “Glas Slavonije” pišu Daniela Pavlič i Branka Čokljat; za “Vjesnik” i “Slobodnu Dalmaciju” Ljubomir Stanojević; za “Vijenac” piše Loretana Farkaš, a za “Večernji list” Branko Vrbošić i Marija Grgičević.

⁴⁶ Vidi: Daniela Pavlič, “Životopis Strossmayerove osobnosti”, *Glas Slavonije*, 3.2.1995.

mijenjajući scenske prostore, rafinirane, precizne i točne povijesne kostime, odabir glazbe koja vješto povezuje Tomaševe dijaloge i na taj način pridonosi boljoj koherentnosti predstave.⁴⁷ Osim toga, kritika je složna i u pogledu dobrog glumačkog ostvarenja Davora Panića u glavnoj ulozi. Takvog je mišljenja i sam redatelj koji u tekstu *Mojih četrnaest osječkih režija* ističe dvije stvari koje smatra ključem uspjeha osječke predstave. Kao prvu ističe scenografiju Zlatka Kauzlarića Atača „koja je uspjela metaforičkim znakovljem precizno i efektno obilježiti mnogobrojne prostore – salone, saborsku dvoranu, crkvene katacombe i lađe, od Đakova preko Beča do Rima, te interpret glavnoga lika, biskupa Josipa Jurja Strossmayera – Davor Panić, kojemu je to bio najveći dotadašnji izazov u karijeri. Osim frapantne tjelesne sličnosti, što naravno nije bitno, ali je značajno i dobrodošlo, Panić je začudnom energijom pronio svoga biskupa od mladih godina do duboke starosti i ključne scene u finalu – sudara s Antom Starčevićem (Darko Milas).“⁴⁸

S druge strane, ono što kazališna kritika zamjera dramaturgiji i inscenaciji jest preopterećenost tekstom što je u konačnici rezultiralo statičnom režijom i pasivnom predstavom koja prati dramski tekst, a koji se temelji na konfrontacijama likova prikazanim u obliku dugih dijaloških tirada u kojima se nižu povijesne činjenice bez izričitog zadiranja u jasnije prikazivanje motiva koji pokreću likove na njihovo djelovanje te bez detaljnijeg razvoja i dubljeg razjašnjavanja odnosa među likovima. Odnosi ostaju faktografski kratki jer je u prvom planu povijesna točnost i činjeničnost. Ovakvim pristupom predstava dobiva statičan karakter u kojem likovi mnogo govore, a malo djeluju. Uz minimalnu mizanscenu, a jak redateljski i autorski koncept, pojedini kritičari ističu kako glumcima nije ostalo previše prostora za kreativnost i inventivnost u kreiranju svojih likova.⁴⁹

Kritika je upućena i na nepostojanje pravog dramskog sukoba i pravog dramskog protivnika i oponenta biskupu Strossmayeru u drami, a kojeg je autor mogao naći u liku Ante Starčevića.⁵⁰ Mišljenja kritike podijeljena su i oko didaktične funkcije predstave koju jedni smatraju njezinom manom, a drugi prednošću, pri čemu ovi potonji ističu da predstava nudi nove spoznaje o Strossmayeru, mogućnost učenja o povijesti, ali i o sadašnjosti i suvremenosti u kojoj živimo, no pritom kritičari ne elaboriraju previše što je to što je iz dramskog teksta ili njegove inscenacije prenosivo u značenja današnje stvarnosti.⁵¹

Književna je kritika odlično prihvatila Tomašev roman *Zlatousti* i njegovu

⁴⁷ Daniela Pavlič, “Strossmayer u novom svjetlu”, *Glas Slavonije*, 7.2.1995.

⁴⁸ Petar Šarčević, “Mojih četrnaest osječkih režija”, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 296.

⁴⁹ Vidi: Marija Grgičević, “Polemički monolog”, *Večernji list*, 9.2.1995.; Branka Čokljat, “Bili smo i jesmo u Europi”, *Glas Slavonije*, 11.2.1995.

⁵⁰ Vidi: Marija Grgičević, “Polemički monolog”, *Večernji list*, 9.2.1995.

⁵¹ Vidi: Daniela Pavlič, “Životopis Strossmayerove osobnosti”, *Glas Slavonije*, 3.2.1995.; Daniela Pavlič, “Večeras – praznjava „Zlatoustog”!”, *Glas Slavonije*, 4.2.1995.; Daniela Pavlič, “Strossmayer u novom svjetlu”, *Glas Slavonije*, 7.2.1995.

dramatizaciju, a kazališna je kritika ostala podijeljena po pitanju potonje. No, ni jedni ni drugi ne osporavaju kulturnu i kulturološku vrijednost drame, čak naprotiv. Tako se bez sumnje možemo složiti s Brankom Čokljat koja u zaključku svoje kritike naglašava da „odabrana tematika otvara do sad neiskorištena i uvijek aktualna povijesna zbivanja hrvatske povijesti, kao i hrabrost da se u ovom vremenu bavi intrigantnom, značajnom i gotovo prešućivanom ličnošću Josipa Jurja Strossmayera.“⁵² Stoga ovu dramu, osim što je obogatila hrvatsku književnost, kao i njezinu inscenaciju kojom je Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku nastavilo poticati izvođenje domaćih dramskih djela i nastojalo osnažiti kolektivni duh u teškim vremenima, možemo shvatiti kao poziv i izazov književnicima i kazalištarcima danas da daju svoj doprinos kako bi se na dostojanstven način popunile „mnog[e] praznin[e] u našem poznavanju čovjeka velikih ideja, koji je snažnom i sigurnom rukom zahvaćao u sudbinu hrvatskoga naroda.“⁵³

Literatura

1. Brešić, Vinko, “Tri prigodnice biskupu Strossmayeru (Preradovićeve, Šenoina i Kranjčevićeva)”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 28-29.
2. Čokljat, Branka, “Bili smo i jesmo u Europi”, *Glas Slavonije*, godina 76., br. 23739, 11.2.1995., str. 8.
3. Essekiana katalog <http://www.mso.hr/essekiana/katalog.php?page=17> (8. lipnja 2015.)
4. Farkaš, Loretana, “Strossmayer – mudrac zle kobi. Velikani na novim daskama osječkog kazališta”, *Vijenac*, godište 3., br. 30, 23.2.1995., str. 30.
5. Grgičević, Marija, “Polemički monolog”, *Večernji list*, godina 39, br. 11293, 9.2.1995., str. 27.
6. Jelčić, Dubravko, “Strossmayer i hrvatska književnost”, *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku, 2008, str. 375-376.
7. Jurišić, Srećko i Pivac, Antonela, “Povijesno-kritički prikaz povijesne drame “I conti di Spalato” Julija Solitra”, *Zadarski filološki dani III.: zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zadru i Ninu 5. i 6. lipnja 2009.* (ur. Šimun Musa), Zadar: Sveučilište u Zadru, Odjel za kroatistiku i slavistiku, 2011, str. 179-207.
8. Lederer, Ana, “Četiri drame”, *Drame* (Stjepan Tomaš), Osijek: Matica hrvatska, 1999, str. 239-245.

⁵² Branka Čokljat, “Bili smo i jesmo u Europi”, *Glas Slavonije*, 11.2.1995.

⁵³ Luka Marijanović, “Pogovor: Ilija Okrugić – Srijemac i njegov “Sastanak vila...”, *Sastanak vila na Velebitu, u Trnavi i Đakovu...* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo, 2005, str. 79.

9. Makanec, Julije, “Starčević i Strossmayer na Saboru 1861.”, *Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer: ogledi* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 306.
10. Marijanović, Luka, “Pogovor: Ilija Okrugić – Srijemac i njegov “Sastanak vila...”, *Sastanak vila na Velebitu, u Trnavi i Đakovu...* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo, 2005, str. 61-63., 74., 79.
11. Matanović, Julijana, “Hrvatski novopovijesi roman. *Prijedlog definicije*”, *Republika, časopis za književnost* (ur. Velimir Visković), br. 9-10, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika, rujan – listopad 1995, str. 98-114.
12. Matanović, Julijana, “Dramatizacija Tomaševaromana Zlatousti. Odnovopovijesnoga romana do povijesne drame”, *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 203-214.
13. Matanović, Julijana, “Nastavljač povijesnoga romana”, *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* (programska knjižica), Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995.
14. Milanja, Cvjetko, “Hrvatski novopovijesni roman (ulomak iz veće cjeline)”, *Kolo – Časopis za kulturu, umjetnost i društvena pitanja* (ur. Igor Zidić i Petar Selem), br. 11/12, Zagreb: Matica hrvatska, studeni/prosinac 1994, str. 1077-1098.
15. Pavlić, Daniela, “Priča vezana uz Osijek”, *Glas Slavonije*, godina 76., br. 23730, 1.2.1995., str. 26.
16. Pavlić, Daniela, “Životopis Strossmayerove osobnosti”, *Glas Slavonije*, godina 76., br. 23732, 3.2.1995., str. 31.
17. Pavlić, Daniela, “Večeras praižvedba “Zlatoustog”!”, *Glas Slavonije*, godina 76., br. 23733, 4.2.1995., str. 8.
18. Pavlić, Daniela, “Strossmayer u novom svjetlu”, *Glas Slavonije*, godina 76., br. 23735, 7.2.1995., str. 23.
19. Sablić Tomić, Helena, “Strossmayer iz suvremenosti gledat”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 84.
20. Smičiklas, Tade, “Glava prva. Strossmayer prije svog biskupstva”, *Hrvatski domoljub Josip Juraj Strossmayer: ogledi* (ur. Ivo Padovan), Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 1995, str. 18., 24.
21. Srakić, Marin, “Strossmayerovi dani 2003.”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005, str. 11.
22. Srakić, Marin, “Svećenici (o) Strossmayeru”, *Zbornik 1. i 2. Strossmayerovih dana* (ur. Mirko Ćurić), Đakovo: Matica hrvatska, Ogranak Đakovo: Grad Đakovo, 2005,

- str. 85-86.
23. Stanojević, Ljubomir, "Drama o biskupu Strossmayeru", *Zlatousti ili Tužni dom hrvatski* (programska knjižica), Osijek: Hrvatsko narodno kazalište u Osijeku, 1995.
 24. Stanojević, Ljubomir, "Drama o biskupu Strossmayeru", *Vjesnik*, godina 56., br. 17001, 3.2.1995., str. 34.
 25. Stanojević, Ljubomir, "Tužni dom Strossmayerov", *Slobodna Dalmacija*, godina 52., br. 15850, 4.2.1995., str. 47.
 26. Šarčević, Petar, "Mojih četrnaest osječkih režija", *Krležini dani u Osijeku 1996. Osijek i Slavonija – hrvatska dramska književnost i kazalište* (ur. Branko Hećimović), Osijek-Zagreb: HNK Osijek, Pedagoški fakultet, Osijek, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU, 1997, str. 296.
 27. Tomaš, Stjepan, *Drame*, Osijek: Matica hrvatska, 1999
 28. van Dijk, Teun Adrianus, *Ideologija – multidisciplinarni pristup*, Zagreb: Golden marketing, 2006, str. 167.
 29. Vrbošić, Branko, "Prošlost u sadašnjosti", *Večernji list*, godina 39., br. 11290, 6.2.1995., str. 31.
 30. Wilpert von, Gero, *Sachwörterbuch der Literatur*, Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1969, str. 579.
 31. Zečević, Divna, "Prigodni tekstovi u stihu i prozi u čast Josipa Jurja Strossmayera", *Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (ur. Stanislav Marijanović), Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku, 2008, str. 675.-694.
 32. Žeravica, Katarina, *Ironija i satira u dramskim djelima Maxa Frischa*, Osijek: Filozofski fakultet u Osijeku, 2014, str. 291.

CHRYSOSTOM, OR A SAD CROATIAN HOME BY STJEPAN TOMAŠ: STROSSMAYER AS A STAGE CHARACTER, STAGING AND RECEPTION OF THE DRAMA

Abstract

As a great advocate and patron of arts and a friend and supporter of many writers from Croatia and other countries, Bishop Strossmayer is often found as a literary character and a theme of literary works. Among the Croatian poets who have devoted their poetry to him, there are, for example, three of the most important authors of the Croatian literature of the 19th century - Petar Preradović, August Šenoa, and Silvije Strahimir Kranjčević. In Strossmayer's honor, Ilija Okrugić Srijemac wrote a play titled *A Peasant Woman, or a Pastoral Conversation* (1861). In the recent Croatian literature, Bishop Strossmayer found his place as a major literary figure in the novel *Chrysostom* by Stjepan Tomaš (first edition in 1993) and in the drama *Chrysostom, or a Sad Croatian Home: A Historical and Political Drama in 14 Scenes* by the same author, based on the previously mentioned prosaic template. As there were not too many discussions and writings about this drama and its stagings heretofore, they will be a subject of this paper's study, which will try to accomplish several things. It will be succinctly analyzed, and the way Bishop Strossmayer's figure was portrayed within a historical and social context wherein it appears as a *dramatic persona* in a Stjepan Tomaš's play will be outlined. In addition, the reception of the drama that premièred on February 4, 1995 in the Osijek-based Croatian National Theater, directed by Petar Šarčević, will be further analyzed and exposed to reception. Furthermore, an importance of the staging that premiered at the Croatian National Theater in Osijek will be analyzed from a cultural and phenomenological point of view, i.e., it will be observed within a context of time and space in which it is set, the more so because it was the first dramatic premiere on the than recently renovated main stage of the Osijek theater in 1995.

Key words: drama, inscenation, Stjepan Tomaš, Strossmayer, Chrysostom

doc. dr. sc. Tihomir Živić
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

dr. sc. Margareta Turkalj Podmanicki, predavač
 Umjetnička akademija
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Antonija Vranješ, asistent
 Odjel za kulturologiju
 Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Izvorni znanstveni rad

JOSIP JURAJ STROSSMAYER I UMJETNOST: EUROPSKI SUGLEDI

Crkveni velikodostojnik i dobrotvor, uljuđeni državnik i znamenit govornik, graditelj, pokrovitelj, zakladnik, uvijek skroman, a tako velik... Sve to i još mnogo više od toga bio je Josip Juraj Strossmayer. Kao vrstan poznavatelj umjetnosti, zahvalan svome plemenitom narodu, koji je i u oskudici za nju izdvajao vlastita sredstva, Strossmayer je nastojao Hrvatima podariti vrhunsku zbirku i pohraniti ju u velebni hram, poput onih koji su nicali u susjednim prijestolnicama devetnaestostoljetne Europe, onakav kakav ni dva stoljeća nakon njegova preminuća na državnoj razini u Domovini zapravo nije sazdan. Poduprvši mlade umjetničke naraštaje, biskup ih je očinski brižno ali odlučno nadahnjivao i državotvornom mišlju, istom onom kojom je za oslik Poklonstva kraljeva i pastira svoje đakovačke Prvostolnice pridobio Alexandra Maximiliana Seitza (pohrvaćeno: Aleksandra Maksimilijana) i njegova sina Lodovica (Ludovica, Ludwiga, pohrvaćeno: Ludovika, Ljudevita) Seitza. Tom svojom težnjom za južnoslavenskom suradnjom, sviješću i vjerskim sjedinjenjem pod papinskim prvosvećenstvom, koja je, primjerice, na slikarski ovjekovječeno poklonstvo dovela i Bugarina i Srbina uz bok Hrvatu, Dalmatinki i Slavoncu, a prizoru Skidanja s križa pridodala i (sve)slavenske svetce, Strossmayer si je priskrbio divljenje i poštovanje upućenih naobraženika u umjetničkim krugovima u zemlji i u svijetu, navlastito u tadašnjoj Europi, ali i izazvao prijepore kod onih neupućenijih. Prikupljajući pak izložke za svoju zbirku, koja je svoja nova zagrebačka zrinjevačka vrata javnosti otvorila 9. studenoga 1884., Strossmayer je oduševljavao, prijateljevao i redovito razmjenjivao misli o umjetnosti i s mnogim jednako glasovitim suvremenicima, od Williama Ewarta Gladstonea do Johna Emericha Edwarda Dalberg-Actona i drugih. O nekima od tih brojnih suodnosa progovoriti će i ovaj rad.¹

¹ Usp. o tome: Dragan Damjanović, „Nacionalne ideologije i umjetnost u 19. stoljeću na primjeru fresaka u apsidama đakovačke Katedrale“, Društvena istraživanja, sv. 18, br. 3 (101), lipanj 2009., str. 461-478. Seitzovi su zapravo pomogli dovršiti već postojeće oslike onemoćaloga Johanna Friedricha Overbecka (1867.

Ključne riječi: Josip Juraj Strossmayer, umjetnost, Galerija starih majstora, Europa, William Ewart Gladstone, John Emerich Edward Dalberg-Acton

Strossmayerovsko shvaćanje umjetnosti

„Naši ljudi o kultosu i nastavi neimaju ni pojma“, napisat će zdvojno, „pučkim“ slavonskim narječjem, biskup Josip Juraj Strossmayer Isidoru Kršnjavome, svome tadašnjem pouzdaniku, 11. lipnja 1875. godine.² Uz sad već znamenite krilatice *Prosvjetom k slobodi* i *Sve za vjeru i za Domovinu*, i u mnogim će svojim kasnijim štokavsko-ikavskim pismima, koja podjednako otkrivaju i njegov osebujan slog i tadašnju početnu neusustavljenost hrvatskoga jezika, Strossmayer često namjerno uspoređivati onodobne Hrvate i ostale Europljane, spominjući najznačajnije događaje toga vremena; štoviše, u mnogima od njih biskupov izravan ili neizravan utjecaj znatno nadilazi uske hrvatske državne okvire.

Zanimljivo je stoga da se, iako je i sam bio ugarski učenik jednim dijelom svoje nadasve široke naobrazbe, Strossmayer redovito sastajao s Mađarima (npr. Ferencom Toldyjem, tj. književnim ocjenjivačem Franzom Karlom Josephom Schedelom), a potom je i svojim dugim saborskim govorima namjerno utjecao na promjenu predodžbā o tome susjednom narodu, s kojim smo sedam stoljeća dijelili državnu zajednicu.³ Ustavši protiv ponjemčivanja i svakolikog odnarođenja, Strossmayer, daljnjim obiteljskim podrijetlom Austrijanac ali posvemašnjim djelovanjem oduvijek Hrvat, ispravno je, naime, i pravodobno zapazio i potporu tadašnje mađarske oporbe, koja je osudila Hrvatsko-ugarsku nagodbu, usvojenu 1868. bez dogovora s njim kao vođom jake Narodne stranke: bila je to propuštena prigoda za zajamčenu ravnopravnost, kojom bi tada zajednički bila ublažena očita austrijska prevlast. Rusko-turski rat (1877.–1878.), kojim je Osmansko Carstvo izgubilo velik dio europskih posjeda te je berlinskim dogovorom upravo austrougarska Carevina bila zadužena za zaposjednuće Bosne i Hercegovine, dat će biskupu ponovno za pravo...⁴ U takvim povijesnim okolnostima Strossmayer poseže i za prosvjetom, uljudbom i umjetnošću kao moćnim oruđima potlačenoga hrvatskog naroda,

– 1869.). – Štoviše, pučko predanje (koje je zabilježio župnik Pavao Matijević) svjedoči kako je Ljudevit Seitz, uz Hrvaticu i Hrvate u narodnim nošnjama, likom Bogorodice na spomenutom Poklonstvu kraljeva i pastira 1882. ovjekovječio upravo trnavsku snašu Mariju Šilićevu, a pozorničku je sliku ljeti 2012. glumcima oživio Mirko Čurić, prireditelj 46. Đakovačkih vezova: v. Maja Muškić, „Scenska slika Mirka Čurića: Madona iz Trnave na Đakovačkim vezovima“, Glas Slavonije (Osijek) (30. lipnja 2012.).

² Nav. pr.: Zoran Grijak, „Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Isidor Kršnjavi (1875.–1884.)“, *Cris*, god. VIII, br. 1/2006., str. 54-78. – Pisma su preuzeta iz Fonda Isidora Kršnjavoga u Hrvatskome državnom arhivu u Zagrebu.

³ O tome svjedoči Dinko Šokčević, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.), str. 23, 38, 62 i d., kao i Janja Prodan u knjizi *Dijalogom kroz stoljeća: radovi iz poredbene kroatistike* (Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2008.), str. 195.

⁴ Strossmayer o tome piše Kršnjavome 31. siječnja 1878.: „Sva nevolja Austrije izvire odatle što ljudi nepozvani, neprijatelji slavjanstva, izvadaju današnje akcije i što se misli služiti turskim življem prot slavjanskom.“

očinski utječući na „bana pučanina“ Ivana Mažuranića (1873.–1880.), darežljivog i viteški ugladenog Ladislava Pejačevića (1880.–1883.),⁵ umjetnike poput Ivana Rendića i na mnoge druge.

A kakva bi, prema Strossmayerovu mišljenju, umjetnost trebala biti? Takva da ju odlikuje ćudoređe, takva da njezina ljepota istodobno izgrađuje i umjetnikovu ili umjetničinu osobnost i samu bit njegova ili njezina naroda. Upravo ta umjetnost tada i višestruko usređuje, i narodnosno i dakako umjetnički. Prepoznati odzvuk rijéčī Williama Ewarta Gladstonea (1809.–1898.), četverostrukoga britanskog predsjednika viktorijske Vlade, „pučkoga Williama“ i „velikog starca“⁶, i nije tako teško: „Budi sretan s onim što imaš i jesi, budi s oboma velikodušan, i ne ćeš morati loviti sreću.“⁷

Povratak pod okrilje kršćanstva

U burnim vremenima u kojima je živio i djelovao (1815.–1905.), Josip Juraj Strossmayer zalagao se ne samo za svoju Hrvatsku nego i za punu upravnu samostalnost susjedne Bosne i Hercegovine i Bugarske od otomanske vlasti i njihov povratak pod okrilje zapadnoga kršćanstva, što je onda podrazumijevalo i cjelokupnu, djelatnu obnovu i ponovnu potvrdu svega duhovnog stvaralaštva i uljudbenog kruga tih naroda, od njihove državnosti, jezika i pisma do svih grana umjetnosti: ticalo se to, dakako, podjednako glazbe i plesa, graditeljstva, književnosti kao „umjetnosti riječi“ i likovnosti. Nerijetko je stoga biskup upućivao nadahnutu slova svojim suvremenicama, odreda europskim uglednicima s kojima je prijateljevao i koji su ga uvažavali, a neka su od tih višejezičnih dopisivanja doista uvelike utjecala na njihov stav o „istočnome pitanju“, državotvornosti i samobitnosti tih „malih“ europskih naroda, njihovoj duhovnosti i umjetničkome doprinosu Europi općenito. Takve je naravi primjerice bila i Strossmayerova veza s Williamom Ewartom Gladstoneom od 1876. do 1878.

Gladstonea je o Strossmayeru, tome „velikom hrvatskom domoljubu“ („the great Croat patriot“), marno izvješćivao Henry Parry Liddon, napose o svim biskupovim nastojanjima da zapadnim Europljanima pojasni kako je tadašnja turska državnička „preoblika“ samo puka himba te o tome da bi Bosnu i Hercegovinu, koja je nazivno bila uključena upravo u Strossmayerovu Biskupiju, trebalo sjediniti sa Crnom Gorom i Srbijom, budući da bi to, više od ičega, „stvorilo prepreku ruskome nastojanju i umililo Englesku južnoslavenskim narodima“, kako piše i Robert William Seton-Watson, poznat po svome zakrivku Scotus Viator.⁸ Predstavljen čuvenome hrvatskom biskupu od strane

⁵ V. <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=30299> (pristupljeno 10. svibnja 2015.). Poznato je da je biskup Josip Juraj Strossmayer s banom Ivanom Mažuranićem 1875. razgovarao o Galeriji starih majstora, kao i o Katedri povijesti umjetnosti na Sveučilištu u Zagrebu.

⁶ Izvorni Gladstoneovi nadimci bili su „The People’s William“ i „Grand Old Man.“ – V. Duncan Gardham, „David Davis’ Victorian Inspiration: William Gladstone“, *The Daily Telegraph* (London) (12. lipnja 2008.).

⁷ Izv. “Be happy with what you have and are, be generous with both, and you won’t have to hunt for happiness.”

⁸ Srvani posebice „Dodatak“ („Appendix“) njegove knjige o južnoslavenskom pitanju u Habsburškoj

Johanna Josepha Ignaza von Döllingera, nekadašnjega Strossmayerova sudruga u borbi protiv papinske nezabludivosti tijekom Prvoga vatikanskog sabora 1869.–1870. a potom odmetnika od službene rimske Crkve, Liddon je dapače podupro i Strossmayerov stav da bi, bude li potrebno i oružano se umiješati, takav potez bio zapravo častan, možda i najdostojanstveniji u čitavoj britanskoj pa i u europskoj povijesti.⁹

Nitko stoga, smatrao je Strossmayer, ne bi nikad smio, olako privučen pukim glavnostrujaštvom, odstupiti od takve domovinske i kršćanske zadaće, bio on dobrotvor, državnik, svećenik ili pak umjetnik. U tome Strossmayerovu svjetonazoru treba onda tražiti i razloge njegova naglog prekida dugogodišnjeg prijateljstva s Kršnjavim 1884., budući da je biskup držao kako ga je veliki hrvatski povjesničar umjetnosti i slikar zapravo „izdao“ pristupivši mađaronskoj Narodnoj stranci, koja je bila pod snažnim utjecajem bana Dragutina Khuen-Héderváryja. Kršnjavi se zbog toga kasnije pokajao, no ostat će zapisano njegovo svjedočenje da je povrijeđeni biskup prema budućemu ravnatelju Galerije starih majstora bio prijekornoga stava i na samome svečanom otvorenju toga zdanja, kada Kršnjavi nije dapače ni bio pozvan slušati Strossmayerov govor, a sve priznanje kojeg je Kršnjavi tada javno dobio za svoje uredništvo popisa izloženih umjetnina bio je ipak sažalni biskupov uzdah da je sve „lijepo i dobro uradjeno“.

Strossmayer kao skupljač umjetnina

Stavovi biskupa Josipa Jurja Strossmayera velikim su dijelom podudarni i onima Johna Emericha Edwarda Dalberg-Actona (1834.–1902.), s kojim je također bio blizak. „Povijest nije teret sjećanja nego prosvjetljenje duše“, kaže Dalberg-Acton, nastavljajući da se „mišljenja preinačuju, ponašanja mijenjaju, vjerovanja rastu i padaju“, no da su „čudoredni zakoni zapisani na ploči vječnosti.“¹⁰ Svoje je pak oduševljenje Strossmayerom, kojeg je nakon njegova drugog vatikanskog saborskog nastupa nazvao „draguljem govorništva“,¹¹ Dalberg-Acton potkrjepljivao i riječima da „ne postoji duša koja ne mora drugoga moliti milost, bilo osmijeh, stisak ruke ili blagi pogled.“¹² Naposljetku, i sam je Dalberg-Acton, upravo kao i naš biskup, u svojoj nutrini gajio i snažno nagnuće k umjetnosti: „Nisam porivom poslovnjak nego sam porivom umjetnik. Nikad ne razmišljam o novcu. Lijepe stvari stvaraju novac,“¹³ zaključuje britanski

Carevini, izv. *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (London: Constable and Co., 1911.). Spomenuti Liddon je Strossmayera i posjetio, zajedno s vlč. MacCollom.

⁹ I sam je Strossmayer, kao zaštitnik Slavéna u Otomanskome Carstvu, pisao Gladstoneu o tome, npr. na njemačkome 10. veljače 1877., zagovarajući uključenost Europe u Turskoj kako bi kršćani bili zaštićeni od daljnjih stradanja.

¹⁰ U engleskome izvorniku rečenice glase: „History is not a burden on the memory but an illumination of the soul. (...) Opinions alter, manners change, creeds rise and fall, but the moral laws are written on the table of eternity.“

¹¹ O tome 1905. svjedoči i Tadija (Tade) Smičiklas, *Nacrč života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice* (Zagreb: JAZU, 1906.), str. 115–130.

¹² Izvorno rečenica glasi: „There is not a soul who does not have to beg alms of another, either a smile, a handshake, or a fond eye.“

¹³ Usp. izvorno “I’m not a driven businessman but a driven artist. I never think about money. Beautiful

uglednik. No zašto je takvo opredjeljenje vrijedno pozornosti i tako svojstveno ovim dvama zaljubljenicima u umjetnost? Dalberg-Acton iznova nudi zajednički odgovor: „Biti u stanju zadovoljno se osvrnuti na nečiji prošli život znači živjeti dvaput.“¹⁴

Iznesene tvrdnje posvjedočuje i Strossmayerov životopisac Milko Cepelić,¹⁵ koji bilježi da se budući biskup još kao sveučilištarac pomno upoznao i s umjetnošću Beča, Berlina, Draždana (Dresden), Monakova (München) i Praga, a od 1850. u svojim je đakovačkim dvorima pregledavao odbačene stare slike i osvrtao se na njih u vlastitim pismima iz 1854., baveći se mišlju da jednom osnuje i samostalnu zbirku, „slikaru“, sve to samo zato da si njegov puk „još više oplemeni srce i usavrši ionako prirođeni umjetnički ukus“, kako zamjećuje Vinko Zlamalik.¹⁶ Od 1859., biskup je oduševljen preduskršnim Rimom, tim „Vječnim Gradom“, za koji kasnije, u pismu Isidoru Kršnjavome od 5. svibnja 1876., kaže da u njemu „svakoj plemenitoj duši ostane srdce“.¹⁷ Strossmayer je pak spreman godišnje izdvojiti i svotu od 1.000 forinti za otkup tamošnjih i vatikanskih slika, a putopisno se osvrće i na „divne i zaista vilinske Mletke“, u kojima je dapače 1876. htio kupiti i sredenu no cjenovno povoljnu kuću.¹⁸

No u doba kad je i europska i hrvatska znanstvena procjena vrijednosti umjetničkoga djela još zapravo bila u začetcima, slike su, dakle, u toj stalno rastućoj Strossmayerovoj zbirci, preteći današnje Galerije starih majstora, bile svjesno prikupljane zamalo iz svih umjetničkih pravaca, a Strossmayer se tijekom toga pothvata uglavnom savjetnički okružio slikarima, uz izuzetak svećenika Nikole Voršaka.¹⁹ Prema razdobałjskoj raspodjeli koju nudi Vladimir Koščak,²⁰ Strossmayer je prosvjetno, uljudbeno i umjetnički najdjelatniji u desetljeću od 1860. do 1870., tj. upravo onda kad je i državnički najutjecajniji, od svoga prvaštva u Narodnoj stranci i zastupništva u Hrvatskome saboru do članstva u banovinskim tijelima, Hrvatskome kraljevinskom odboru i Pojačanome carevinskom vijeću; štoviše, radi upotpunjene predodžbe o biskupu i kao umjetninaru

things make money.”

¹⁴ Na engleskom, „To be able to look back upon one’s past life with satisfaction is to live twice.“

¹⁵ V. Milko Cepelić i Matija Pavić, Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski g. 1850.–1900. (Zagreb: Dionička tiskara, 1900.–19004.). Dodajmo da je i sam Cepelić, supokretač Narodne obrane i Strossmayerov osobni tajnik od 1882., bio hrvatski narodopisac, povjesničar i skupljač umjetnina.

¹⁶ Usp. navod o tome u: Vinko Zlamalik, „Biskup J. J. Strossmayer kao sabirač umjetnina“, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera (Osijek: Filozofski fakultet, 2008.), str. 581–593.

¹⁷ Doba je to Strossmayerova pojačanog druženja s predavačima na rimskim i vatikanskim umjetničkim ustanovama (Accademia di San Luca, Accademia dei virtuosi al Pantheon), tj. Alfonsom Chiericijem, Luigijem Cochettijem, Pietrom Gagliardijem, Ercoleom Ruspijem i Girolanom Viscordinijem.

¹⁸ Pismohranski zapisi iz 1877. i 1878., koje izrijeком spominje Stjepan Sršan u svome priopćenju „Arhivski izvori u arhivima Hrvatske o Strossmayerovu udjelu i doprinosu prosvjeti i kulturi, znanosti i umjetnosti“, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, nav. dj., str. 315–333, također potvrđuju znatniju Strossmayerovu nabavku slika upravo u to doba.

¹⁹ Primjerice, spomenuti je Nikola Voršak bio zadužen za prikupljanje umjetnina u Rimu, dok je Strossmayerov povjerenik za otkup slika u Mletcima bio riječki slikar Ivan Simonetti.

²⁰ Usp. Vladimir Koščak, „Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti Josipa Jurja Strossmayera kao političara i mecene“, Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera, nav. dj., str. 267–289.

europskih razmjera, svakako moramo dometnuti i njegovu područnu razinu, odnosno Strossmayerovo veliko županstvo u Virovitičkoj županiji, sa sjedištem u Osijeku. Takav biskup Josip Juraj Strossmayer darovatelj je, dobročinitelj i promicatelj ujedinjenog „jugoslovenstva“ – on ne samo da prikuplja umjetnine već i ustrajno radi na osnutku Akademije, toga „hrvatskog mudrozborišta“, te započinje izgradnju đakovačke Prvostolnice.

Od 1868. nadalje pohranio je u svome đakovačkom Biskupskom dvoru 117 umjetnina (ili „umotvorina“, kako ih je zvao njegov domoljubni sudrug i prosvjetiteljski navjestitelj, Franjo Rački²¹) Firentinaca i Umbrijaca, udvostručujući do 1884., godine otvorenja svoje zagrebačke Galerije starih majstora, njihov broj djelima Austrijanaca, Flamanaca, Francuza, Nijemaca i Nizozemaca.²² Ta je zbirka bila jasna Strossmayerova potpora zagrebačkome Sveučilištu, usklađena i sa spomenutim darovnicama za izgradnju znamenite Akademijine zgrade. Zanimljivo je, dakle, da se Strossmayer i u razdoblju od 1870. do 1880., odnosno u desetljeću u kojem se, razočaran, povukao iz hrvatske javne službe, glavninom svoga pregnuća iznovice posvetio upravo Crkvi, prosvjeti i umjetnosti, usmjerivši svoj pogled radije k Europi i k ostvarenju suradnje između Istoka i Zapada. U tome je smislu Strossmayer ne samo glavni pokretač hrvatske devetnaestostoljetne prosvjete i uljudbe već dobrim dijelom i zaslužni ustanovitelj tadašnje umjetnosti na hrvatskome tlu.

Umjetnička „razborita korisnost“

Uzimajući kakvoću (uglavnom vjerskog) slikarskog prikaza, od krajobrazâ do „obrazarstva“, kao misaonu vodilju i mjerilo otkupa umjetnina, neumorni je biskup sa svojim prijateljima Isidorom Kršnjavim i Franjom Račkim osobno proputovao gradove-kolijevke talijanske umjetnosti, osobito one prve polovice 16. i 17. stoljeća. Oduševljenog preporodnim slikarskim zanosom Firenze, Rima i Siene, nije ga pokolebala ni činjenica da je Kršnjavijevo postavljenje za predavača povijesti umjetnosti nekima bilo prijeporno, a od 1875. dvojio je jedino o najpogodnijemu mjestu na kojem valja zasnovati buduću Galeriju starih majstora, „za ogled prijateljima umjetnosti i za širenje boljega ukusa u narodu“. Znamo li kakvom je pomnjom odabirao radove za nju, ne treba čuditi da Strossmayerova zbirka stoga sadrži i nekolicinu prvorazrednih umjetnina, koje se s pravom mogu nositi sa svojim europskim usporednicama (primjerice, uratke Amalie de Angelis, Luigija de Amicija, Vlahe Bukovca, Michelea Canzija, Franje Mücke, Franje

²¹ Znan kao „otac suvremene hrvatske prosudbene povjesnice“ i zagovaratelj „sredotočnog“ pristupa, narodnjak i podlistkar Franjo Rački zaslužan je, pored Bogoslava Šuleka, i za tvorbu hrvatskoga znanstvenog nazivlja, a bio je i jedan od ključnih suosnivača Akademije, njezin predsjednik te pokretač časopisa Rad i Starine. – Usp. Stjepan Antoljak, Hrvatska historiografija, 2. dop. izd. (Zagreb: Matica hrvatska, 2004.), str. 513.

²² Do 1883. biskup je za svoju zbirku pribavio još 170 novih slika te predmeta primijenjene umjetnosti. Strossmayerova je Galerija starih majstora svojim otvorenjem 1884. ujedno označila i prijenos Akademijina zagrebačkog sjedišta s gornjogradskoga Narodnog doma u nove prostore.

Pfalza i Rudolfa Valdeca).

Pritom jednu bitnu činjenicu nikako ne smijemo smetnuti s uma: Strossmayerovo domoljublje, iskazano i kao hrvatski i kao sveslavenski rodoljubni zanos. Naime, on još 30. srpnja 1875. godine, dakle gotovo čitavo desetljeće prije otvorenja svoje zagrebačke Galerije, potvrđuje da je umjetničku zbirku ustanovljuje „s namierom, da se naša gallerija s vriemenom sieti, da joj je zadaća osobiti obzir uzeti na proizvode slovjanskih ruku“. Stoga bismo ovaj dio našega razmatranja mogli završiti i navodeći u prijevodu riječi još jednoga Strossmayerova suvremenika, američkoga književnika, povjesničara i svećenika Edwarda Everetta Halea (1822. – 1909.): „Samo sam pojedinac, ali sam čovjek. Ne mogu učiniti sve, ali mogu učiniti nešto. I ne ću dopustiti da se ono što ne mogu učiniti sukobi s onim što mogu učiniti.“²³ Odzvanja to i dvjesto godina nakon Strossmayerova rođenja u ocjeni jednoga od njegovih nasljednika na čelnome mjestu sadašnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, jer akademik Zvonko Kusić, najavljujući u studenome 2014. cjelovitu obnovu Galerije, kaže:

Strossmayer je krenuo u obnovu hrvatske kulture i znanosti i ostvario je četiri velika projekta – Katedralu u Đakovu, moderno Sveučilište u Zagrebu, Akademiju i galeriju. Bio je vizionar koji je nadilazio svoje vrijeme. Osim što je bio biskup, bio je i političar, vođa stranke, saborski zastupnik i čuveni teolog, koji se istaknuo na Prvom vatikanskom koncilu, erudit poliglot, mecena i izvanredni poznavatelj umjetnosti. Djelo koje je učinio je bez premca. Govorio je da se slabo piše narodu koji ne cijeni znanost i umjetnost, i Zagreb je prije 130 godina slavio takve ljude.²⁴

No zašto je to znamenitome naobraženom biskupu tako bitno, ako kažemo da umjetnost zbori općesvjetskim jezikom? Prepustimo zaključno odgovor samome Strossmayeru: „Jedan put kad budemo dovoljan broj umjetnika slovenskih [zapravo: slavenskih] imali lahko će biti, jer je drugo kad srce i duša radi, a kad samo koristoljublje.“

Načela Strossmayerova rada

Kako rekosmo, djelovanje biskupa Josipa Jurja Strossmayera na području kulture nužno je promatrati u svjetlu političkih i povijesnih okolnosti na teritoriju jugoistočne Europe u 19. stoljeću. Kao političar, Strossmayer baštini ideje ilirskoga pokreta, protivi se bečkome centralizmu, germanizaciji i mađarizaciji te zastupa ideju južnoslavenstva

²³ U engleskome izvorniku rečenice glase: “I am only one, but I am one. I cannot do everything, but I can do something. And I will not let what I cannot do interfere with what I can do.”

²⁴ Navedene su riječi izgovorene u društvu ravnatelja Galerije starih majstora, ak. Vladimira Markovića, te potvrđuju HAZU-ovo nastojanje da njezinom osuvremenjenom obnovom, među prvima u Europi, uvede posjetiteljevo međudjelovanje pri obilasku zbirke i sveobuhvatnu računalnu obavijesnost o svakom pojedinom izložku. – Usp. „Otvorena izložba: Proslavili 130 godina Strossmayerove galerije starih majstora HAZU“, Večernji list (Zagreb) (24. studenoga 2014.).

unutar Habsburške Monarhije, u kojoj će slavenski narodi (predvođeni Hrvatima) imati ravnopravan položaj s Nijemcima i Austrijancima.²⁵ Za istu ravnopravnost Slavena zalaže se i unutar Katoličke Crkve, podrazumijevajući pritom jedinstvo Istočne i Zapadne Crkve pod vodstvom rimskoga Pape.

Imajući u vidu da su kultura i stvaralaštvo jedna od najvrjednijih sastavnica identiteta nacije, Strossmayer je u kulturnom preporodu vidio priliku za osamostaljenje i identificiranje hrvatskoga nacionalnog identiteta. Geslom *Prosvjetom k slobodi* te uvjerenjem da znanjem i kulturom, uz pomoć Katoličke Crkve, hrvatski narod može steći neovisnost i ravnopravnost unutar Habsburške (kasnije Austro-Ugarske) Monarhije, biskup Strossmayer pokrenuo je osnutak važnih kulturalnih i obrazovnih institucija – Sveučilišta, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas HAZU) i Galerije starih majstora. Sve su smještene u Zagrebu kao mogućoj budućoj političkoj i kulturalnoj prijestolnici južnih Slavena.²⁶

Razlozi osnutka Akademije i Galerije od početka su bili jasno definirani i Strossmayer ih naglašuje u svome govoru prigodom otvorenja Akademijine Galerije starih majstora 9. studenoga 1884. godine:

Ja sam sudio, da je to u današnjim okolnostima upravo najpreča nužda narodna, jer narod, koji najviša učilišta svoja ima i dobro i spasonosno njima upravlja, taj se je narod intelektualno emancipirao, a emancipacija i oslobodjenje to naravnim i neodoljivim načinom svaku drugu emancipaciju i svaku drugu samosvojnost prije ili poslije poroditi mora. (...) U zao čas narodu, koji ne zna znanost i umjetnost cijeniti, koji ne zna u štovanje i ljubavi pravim učenjacima i umjetnicima prvo i odlično mjesto ustupiti. Taki narod propada, gine i izumire.²⁷

Strossmayerov odnos i afiniteti prema određenim stilovima, umjetnicima i temama uvelike su bili određeni njegovim već navedenim političkim i crkvenim stavovima te prosvjetiteljskim svjetonazorima. U procesu formiranja i promoviranja nacionalnoga identiteta, Strossmayer je umjetnosti odredio istaknuto mjesto te ulogu prosvjećenja i edukacije naroda. Romantični historicizam kao stilski izraz pokazao se stoga najsvrhovitijim za tu namjenu.²⁸

Prema kvaliteti, opsegu i značenju, iz Strossmayerova nasljeđa možemo istaknuti dva najbitnija kulturno-umjetnička projekta: prvi je izgradnja i oslikavanje đakovačke Katedrale Svetoga Petra, a drugi prikupljanje umjetničkih djela za Galeriju starih majstora pri Akademiji znanosti i umjetnosti u Zagrebu. U oba projekta biskup je aktivno angažiran te surađuje i savjetuje se s tada vodećim hrvatskim i europskim umjetnicima,

²⁵ Usp. Zoran Grijak, „Josip Juraj Strossmayer (1815.–1905.)“, u: Branka Šulc (ur.), Slavonija, Baranja i Srijem – vrela europske civilizacije, sv. 1 (Zagreb: Galerija Klovičevi dvori, 2009.), str. 384.

²⁶ Sravni: Zoran Grijak, nav. dj., str. 382.

²⁷ Strossmayerov govor objavljen je u knjizi Ljerke Dulibić, Ive Pasini Tržec i Borivoja Popovčaka Strossmayerova galerija starih majstora: odabrana djela (Zagreb: HAZU, 2013.), str. 32.

²⁸ V. Milan Pelc, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj* (Zagreb: Ljevak, 2012.), str. 384.

povjesničarima umjetnosti, arhitektima, trgovcima umjetninama, kolekcionarima i misliocima.

Izgradnja i oslikavanje đakovačke katedrale

Strossmayerovo aktivnije zanimanje za umjetnost i arhitekturu počinje pripremama za izgradnju đakovačke katedrale 1850-ih te s njom povezanim ikonološkim programom, koji će biti uozbiljen u bogatome fresknom osliku i kiparskim ostvarenjima. Arhitektonski stil te slikarska i kiparska djela đakovačke katedrale najbolje izražavaju Strossmayerovu crkvenu i političku ideologiju,²⁹ na kojoj počiva i izbor umjetnika.

Katedrala je izgrađena u neoromaničkomu stilu.³⁰ Taj je stil uvjetovao Strossmayer, a razradu, sam projekt i njegovu realizaciju povjerio je bečkomu arhitektu Karlu Rösneru. Općenito govoreći, razlozi za takvu odluku dijelom leže u teorijskim raspravama među tadašnjim arhitektima, koje su se podudarale sa Strossmayerovim programom jedinstva Istočne i Zapadne Crkve. Zapravo, romanička arhitektura, odnosno njezin karakteristični polukružni luk, tada je smatran zajedničkom osobinom sakralne arhitekture Zapadne i Istočne Crkve (za razliku od, primjerice, gotičkoga šiljatog luka, koji je karakterističan samo za zapadnu sakralnu arhitekturu). Karl Rösner, istaknuti bečki arhitekt, izabran je jer je svojim dotadašnjim načinom rada u potpunosti odgovarao Strossmayerovim zahtjevima.³¹ Štoviše, jedan od glavnih razloga odabira romaničkoga stila jest taj što je takva arhitektura svojom konstrukcijom, tj. velikim zidnim površinama, omogućivala realizaciju bogatoga narativnog fresknog ciklusa, planiranog otpočetka.³²

Najprikladnije suradnike za rad na oslikavanju đakovačke katedrale Strossmayer je vidio u slikarima nazarencima. Riječ je o nekadašnjim studentima Bečke akademije koji su se pobunili protiv ispraznosti suvremenoga akademskog slikarstva te se zalagali za oživljavanje iskrenih, dubokih vjerskih osjećaja, za koje su vjerovali da su najizražajnije ostvareni u starinskoj umjetnosti, osobito u umjetničkim djelima kasnoga srednjeg vijeka i rane renesanse.³³ Trajno su se naselili u Rimu, u kojemu su ubrzo, zahvaljujući nekolicini značajnih narudžbi tijekom drugoga i trećeg desetljeća 19. stoljeća, stekli značajniji međunarodni ugled u europskim crkvenim i vladarskim krugovima.³⁴ Dakle, njihove su reference i prepoznatljivost u europskim okvirima, a još više njihova stajališta da umjetnost treba prvenstveno zastupati vjerske ideale, bili razlozi da ih Strossmayer

²⁹ Naime, kako smo ranije naglasili, upravo je Strossmayer bio veliki zagovornik ujedinjene Crkve pod vodstvom Rima te poticatelj južnoslavenstva, u čijemu razvoju i izobrazbi Crkva ima aktivnu ulogu.

³⁰ Dakle, neoromanička đakovačka katedrala izgrađena je prema projektu bečkoga arhitekta Karla Rösnera, inspiriranog lombardskom romanikom. Katedralu je monografski obradio Dragan Damjanović u knjizi *Đakovačka katedrala* (Zagreb: Matica hrvatska, 2009.). – O arhitektonskome stilu i razlozima odabira, v. više u istoj knjizi na str. 130–137.

³¹ Isto, str. 135.

³² Damjanović2, str. 301.

³³ V. <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407148/Nazarene> (pristupljeno 2. svibnja 2015.).

³⁴ Tako su Seitzovi, tj. otac i sin Aleksandar Maksimilijan i Ljudevit Seitz, angažirani i na crkvama Ludwiga I. Bavorskoga u Münchenu: usp. Damjanović, isto, str. 303.

angažira na oslikavanju unutrašnjosti katedrale.³⁵ Štoviše, od samoga početka na pripremi oslika angažiran je jedan od osnivača te istaknute umjetničke skupine – Johann Friedrich Overbeck.³⁶ Taj uvaženi slikar od 1867. godine radi na pripremnim crtežima i razradi ikonografskoga programa. Nakon njegove smrti 1869. godine na poslu ga nasljeđuju njegovi učenici, otac i sin Alexander Maximilian i Ludwig Seitz.³⁷

U to su vrijeme Seitzovi eminentni slikari koji su bilježili značajne crkvene i vladarske narudžbe po cijeloj Europi, od Engleske do Rusije, a dapače i u Americi. Najznačajnije freske u đakovačkoj katedrali, smještene u apsidama, njihovo su djelo; ipak, njihovo značenje ne proizlazi iz likovne kvalitete već iz ideološke potke na kojoj se temelje. U njima je, naime, sadržana politička poruka s izraženim nacionalnim elementima.³⁸

Riječ je o trima velikim kompozicijama. U južnoj apsidi prikaz *Poklonstva kraljeva i pastira* najočitije održava Strossmayerova politička stajališta i općenitu političku situaciju u jugoistočnoj Europi u zadnjoj četvrtini 19. stoljeća. To se naročito odnosi na početak slabljenja osmanske moći na Balkanu, u čemu Strossmayer vidi priliku za povratak islamiziranoga bosanskog stanovništva pod okrilje kršćanstva i ostvarenje svoje južnoslavenske ideje, o kojoj u to vrijeme (1876. – 1878.) razmjenjuje mišljenje i s Williamom Ewartom Gladstoneom. U toj, inače često demonstriranoj, kršćanskoj temi ikonografsku novost predstavlja način prikazivanja pastira, koji su ovom prilikom prezentirani kao predstavnici južnoslavenskih naroda: Hrvat, Slavonka, Dalmatinka, Bugarin i Srbin. Nacionalna obilježja naglašena su narodnim nošnjama i plodovima zemlje karakterističnima za njihov zavičaj – grožđe za Hrvate, žito za Slavonce, maslina za Dalmatinku, voće za Bugare i ovce za Srbe.

Prostor sjeverne apsida zauzima prikaz *Oplakivanja Krista*, u čiji su standardni ikonografski prikaz i teme uključeni i slavenski sveti (Ćiril i Metod, Irenej Srijemski, Kvirin Sisački i papa Kalist I.), koji svjedoče o dugoj povezanosti Slavena s kršćanstvom.

Naposljetku, središnje mjesto u glavnoj apsidi ispunjava kompozicija *Prijestolje sv. Petra* (1880.), koju je izveo Alexander Maximilian Seitz. Freska prikazuje prvake Katoličke Crkve sv. Petra i Pavla okružene svetcima često slavljanim među Slavenima (sv. Ivan Nepomuk i franjevac sv. Ivan Kapistran), biskupove zaštitnike (sv. Josip, sv. Juraj), samoga biskupa s maketom đakovačke katedrale, te Slavene različitih

³⁵ Francuski povjesničar i publicist Marc-René de Montalembert propagira nazarene, naročito Johanna Friedricha Overbecka, kojega smatra najboljim slikarom 19. stoljeća, čime će utjecati i na Strossmayerov stav prema njima. – Damjanović, nav. dj., str. 304.

³⁶ Damjanović (nav. dj., isto) navodi da Strossmayer do slikara Johanna Friedricha Overbecka dolazi preko kanonika Nikole Voršaka i arhitekta Karla Rösnera. Overbeck i Strossmayer prethodno su se susreli u vrijeme prikupljanja djela za Strossmayerovu zbirku djela starih majstora (pri čemu je zatraženo Overbeckovo mišljenje).

³⁷ Prema Damjanovićevim riječima (nav. dj., str 317 i d.), Strossmayer i do Seitzovih dolazi preko Nikole Voršaka i njegovih suradnika u Rimu – umjetnikâ Johanna Gebharda Flatza i Nicole Consonija –, a s njihovim izborom složio se i sam Overbeck prije svoje smrti.

³⁸ U radu je prihvaćena analiza i tumačenje fresaka kojima se u novije vrijeme bavio Dragan Damjanović u svome članku „Nacionalne ideologije i umjetnost u 19. stoljeću na primjeru fresaka u apsidama đakovačke katedrale“, Društvena istraživanja, br. 101, 3 (2009), str. 461-478.

nacionalnosti i vjeroispovijesti (Bosanka pravoslavne vjere i Bosanac musliman), koji prilaze prijestolju kako bi se ujedinili pod vodstvom Rima, tj. papinske (Petrove) stolice. Ovaj prikaz s navedenim elementima najizravnije se odnosi na situaciju u Bosni u vrijeme njezina oslobođenja od turske vlasti i biskupove ponovne nade da Đakovačko-bosanska biskupija vrati svoje povijesno područje te da se stanovništvo objedini pod vodstvom Crkve; to su, dakle, upravo one težnje koje Strossmayer izražava i u ranije spomenutoj korespondenciji s britanskim državnikom Williamom Ewartom Gladstoneom.

Ikonološki program đakovačke katedrale, najiscrpnije iskazan u fresknome ciklusu, nadopunjuju i kiparska ostvarenja (oltari, kipovi, reljefi), koje je u najvećoj mjeri realizirao domaći umjetnik Vatroslav Donegani,³⁹ pri čemu je svojim stilskim izrazom u skulpturi parirao slikarskome programu nazarenaca.⁴⁰ Kasnije, na preporuku Isidora Kršnjavoga i Ladislava Mrazovića, na kiparskim radovima bit će angažiran i stilski progresivniji Ivan Rendić, kojega je, kako već ustvrdismo, biskup Strossmayer također potpomagao.

U osmišljavanju i kreiranju ikonološkoga programa Katedrale najveću su ulogu imali biskup Strossmayer i kanonik Nikola Voršak, tada djelatni u Rimu. Obojica su programu davala osnovne smjernice, a dalje su ga, u početnoj fazi, razrađivali slikar Johann Friedrich Overbeck i tadašnji ravnatelj Bečke akademije likovnih umjetnosti Christian Ruben; ipak, čini se da je kasnije, naročito u izvedenim kompozicijama s nacionalnim elementima, odlučujuću ulogu odigrao slikar Ludwig Seitz.⁴¹

Značenje Katedrale i njezina opremanja odjeknulo je tada i izvan hrvatskih granica. Tome je nesumnjivo pridonijela grandioznost projekta izgradnje ali i izvedba tada najveće slikarske narudžbe u Hrvatskoj i jedne od najvećih slikarskih akvizicija na području Srednje Europe.⁴² Naposljetku, i činjenice da su na izgradnji đakovačke katedrale sudjelovali bečki arhitekti, da su na njezinu oslikavanju bili angažirani slikari međunarodnoga ugleda,⁴³ da Strossmayer na tu temu korespondira i s istaknutim europskim suvremenicima, te da njegovi suradnici objavljuju tekstove u tadašnjim stručnim bečkim časopisima, nesumnjivo doprinose promociji Katedrale i njezinih vrijednosti.⁴⁴

³⁹ Strossmayer je stipendirao i Doneganijevo školovanje u Veneciji i Rimu: usp. Milan Pelc, nav. dj., str. 493.

⁴⁰ Strossmayer kiparima kao poželjne uzore navodi ranorenesansne umjetnike te suvremenika Alberta Bertela Thorvaldsena, Danca tada također djelatnoga u Rimu, najbližega nazarenskim stavovima u umjetnosti i poznatoga po reinterpetaciji figura i tema klasične antike: v. Dragan Damjanović, *Đakovačka katedrala*, nav. dj., 381.

⁴¹ Dragan Damjanović, *Đakovačka katedrala*, nav. dj., str. 355 i d.

⁴² Usp. Milan Pelc, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, nav. dj., 446; Dragan Damjanović, *Đakovačka katedrala*, nav. dj., str. 302.

⁴³ Jedini je to primjer nazarenskoga zidnog slikarstva u Hrvatskoj, u čijoj su realizaciji sudjelovali istaknuti europski umjetnici nazarenskoga kruga.

⁴⁴ V. opširnije o historizaciji i popularizaciji đakovačke katedrale u: Dragan Damjanović, „Iso Kršnjavi i opremanje đakovačke katedrale“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 26 (2008.), str. 195–219.

Prikupljanje umjetnina za Galeriju starih majstora

Strossmayerovo kolekcionarstvo umjetničkih djela za Galeriju starih majstora i njezino otvorenje za javnost 1884. godine možemo istovremeno promatrati u svjetlu općeeuropskoga trenda institucionalizacije muzeja i njihove edukativne funkcije.⁴⁵ Galerija je otvorena zalaganjem biskupa Josipa Jurja Strossmayera i njegovom donacijom dvjesto pedeset i šest umjetničkih djela.⁴⁶ Od početka prikupljanja djela Strossmayerov je cilj bio jasan – prikazati razvoj umjetnosti, inspirirati mlade generacije umjetnika i kulturalno uzdignuti svoj narod, što i sam naglašuje u govoru prilikom otvorenja Galerije: „Ja sam pri prvom sabiranju tih slika i umjetnina odmah početkom opazio, da mi ih je sabirati, koliko je samo moguće, iz svih umjetničkih škola, što mislim, da narodu i učećoj se mladeži koriste.“⁴⁷

Biskupska se kolekcija temeljila na djelima starih majstora,⁴⁸ i to uglavnom na onima predstavnika talijanskih slikarskih škola rane i sjevernoeuropske renesanse, uz nekoliko značajnih primjeraka djelâ domaćih umjetnika, poput Lovre Dobrićevića i Andrije Medulića (Schiavone).⁴⁹ Razumljivo, Strossmayer je birao djela religioznog karaktera, držeći da Bog i vjera trebaju biti ideal i uzor mladima: „Htio sam ja, da i one čuvstvo religiozno u narodu našem goje i da mlade naše umjetnike opominju, da je Bog i vjera vječito vrela idealnosti i uzoritosti (...).“⁵⁰ Upravo u tim stavovima možemo nazrijeti i razmišljanja koje John Emerich Edward Dalberg-Acton dijeli sa Strossmayerom u to vrijeme.

Imajući na umu navedene postavke, biskup je posebno cijenio renesansne umjetnike zbog produhovljenosti njihovih djela, što ne čudi, uzmemo li u obzir da je upravo u tom povijesno-umjetničkom razdoblju stvoren harmoničan suodnos znanosti, umjetnosti i božanskih principa, koje biskup pokušava oživjeti u svojoj okolini:

„(...) onda ja prednost dajem spomenicima srednjeg vijeka, a kada me se pita: zašto? – odgovaram evo zašto: stari su znali žar srca i duše svoje, koje je religiozno čuvstvo razgrijalo, prenijeti ne samo na religiozne, nego i na civilne

⁴⁵ Usp. Ivo Maroević, „Muzeji i galerije i čuvanje kulturne baštine u Hrvatskoj u XIX. stoljeću“, u: Mislav Ježić (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost: moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*, sv. 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2009.), 245-252.

⁴⁶ Donaciju čini dvjesto djela koja predstavljaju različite europske slikarske škole, dvadesetak slika suvremenih njemačkih i slavenskih slikara 19. stoljeća, te manji dio primjera skulptura, iluminiranih rukopisa i kartona za freske. – V. Ljerka Dulibić i Iva Pasini Tržec, „Zbirka biskupa Strossmayera i osnutak današnje Strossmayerove galerije starih majstora“, *Hrvatska revija*, br. XIV/1 (2014.).

⁴⁷ V. Strossmayerov govor u: Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec i Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora: odabrana djela* (Zagreb: HAZU, 2013.), str. 14.

⁴⁸ Darovnica zbirke Akademiji datira iz 1868. godine. Prvo je planirano preseliti ju iz Đakova u Zagreb nakon biskupove smrti, no završetak izgradnje Akademije zgrade i druge okolnosti, poput osnutka Katedre za povijest umjetnosti na zagrebačkome Sveučilištu, ubrzat će preseljenje zbirke u Zagreb i njezino predstavljanje javnosti. – Usp. Ljerka Dulibić i Iva Pasini Tržec, „Zbirka biskupa Strossmayera i osnutak današnje Strossmayerove galerije starih majstora“, nav. dj.

⁴⁹ Usp. Strossmayerov govor: Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec i Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora: odabrana djela*, nav. dj., str. 20, 22.

⁵⁰ Isto, str. 36.

spomenike, koje su gradili. Pak kada zdravo oko te zgrade sa sličnim zgradama našeg vijeka prisposodi, odmah će opaziti, da je više srca, više poezije, više rječitosti i uzoritosti u starim tim zgradama no u novijima.⁵¹

Stoga se i danas u zbirci među umjetnicima ističu velika imena talijanske ranorenesansne umjetnosti, poput Guida di Pietra (fra Giovannija da Fiesole, Beata Angelica), Giovannija Bellinija ili Vittorea Carpaccia.⁵² Štoviše, zbog tih razloga Strossmayer simbolički odabire i neorenesansni stil za arhitekturu zgrade Jugoslavenske (danas: Hrvatske) akademije znanosti i umjetnosti.

Nadalje, Strossmayer je u zbirku uključio i suvremenike, uglavnom slikare nazarenskoga kruga (Leopolda Kupelwiesera, Eduarda Jakoba von Steinlea, Ludwiga Seitza, Johanna Gebharda Flatza i Johanna Friedricha Overbecka) i njima bliske umjetnike (Nicola Consoni). Treba spomenuti i djela slavenskih slikara religijske i historijske tematike (Poljake Henryka Hektora Siemiradzskoga i Jana Alojzija Matejka te Čeha Jaroslava Čermáka), pomoću kojih je Strossmayer, kao i zalaganjem za domaće, hrvatske umjetnike poput Francesca (Franje) Salghettija-Driolija, Josipa Franje Mückea, Ferde Kikereca (Quiquereza), Otona Ivekovića, Vlahe Bukovaca ili kipara Vatroslava Doneganija, utjecao da se domaća likovna umjetnost značajnije uključili u određivanje nacionalnoga identiteta Hrvata i drugih slavenskih naroda.⁵³

Do otvorenja Galerije, Strossmayer je djela prikupljao više od dvadeset godina. Umjetnine su nabavljane kupovinom na talijanskome tržištu u najvažnijim središtima – Rimu, Veneciji, Firenci i Milanu.⁵⁴ Pritom su biskupu pomagali suradnici i savjetnici.⁵⁵ Na rimskome tržištu umjetnina vješto su se snalazili kanonik Nikola Voršak i slikar Nicola Consoni, kojega će kasnije zamijeniti Imbro Ignjatijević Tkalac, u Veneciji je osoba od povjerenja bio slikar Ivan Simonetti, a u Milanu tamošnji najznačajniji trgovac umjetninama Giuseppe Baslini i tadašnji direktor *Pinacotece di Brera*, slikar Giuseppe Bertini. Također, konzultirani su i onovremeni vodeći talijanski povjesničari umjetnosti Giovanni Battista Cavalcaselle i Giovanni Morelli. O tijeku nabavljanja, sklonostima, cijenama i općenito tržištu umjetnina u drugoj polovici 19. stoljeća govori i bogata korespondencija između biskupa i njegovih posrednika pohranjena u Arhivu HAZU, a danas je neizmjerljivo važna u otkivanju provenijencije pojedinih djela.⁵⁶

⁵¹ Isto.

⁵² Tomu možemo pribrojiti i sitnoslike iz Brevijara Ercolea I. d'Estea i Časoslova Alfonsa I. d'Estea te tzv. „Strossmayerov časoslov“ majstora Jacquesa de Basançona.

⁵³ Uključivanje slavenskih umjetnika u rad u đakovačkoj katedrali posebno je poticao Isidor Kršnjavi. – Usp. Dragan Damjanović, „Iso Kršnjavi i opremanje đakovačke katedrale“, nav. dj.

⁵⁴ Ljerka Dulibić i Iva Pasini Tržec, „Zbirka biskupa Strossmayera i osnutak današnje Strossmayerove galerije starih majstora“, nav. dj.

⁵⁵ Isto.

⁵⁶ Kako svjedoče Ljerka Dulibić i Iva Pasini Tržec (nav. dj.), neka djela iz Strossmayerove zbirke, poput *Izgon Adama i Eve iz raja* (Mariotto Albertinelli, 1514.), vjerojatno su pripadala većoj cjelini, čiji se dijelovi danas nalaze u londonskoj galeriji *Courtland Institute of Art*. Slična je situacija i sa slikom *Sv. Sebastijan* Vittorea Carpaccia. – Usp. <https://www.facebook.com/strossgalerija> (pristupljeno 11. svibnja 2015.).

Zanimljivo je primijetiti da je i nakon otvorenja Galerije, iako u manjoj mjeri nego dotad, biskup još uvijek bio zauzet i u nabavi umjetnina. U tomu smislu valja spomenuti donaciju Galeriji koja je realizirana Strossmayerovom zaslugom: naime, 1888. godine stižu i dvije monumentalne kompozicije, svaka dimenzija 4,47x7,94 m, i to kao darovi Balthasara III. Odeschalchija, također velikoga mecene i ljubitelja umjetnosti, koje je biskup dogovorio s knezom prigodom posjeta njegovu rimskom domu.⁵⁷ Riječ je o kopijama vrhunskih djela visoke renesanse, slavni Rafaelovi fresaka iz vatikanskih *Stanzi – Parnas* i *Papa Lav I. Veliki i Atila*, koje je izveo poznati slikar i predstavnik baroknoga klasicizma Carlo Maratta 1702.–1703. godine.

Podsjetimo, *Parnas* je jedna od Rafaelovih fresaka iz vatikanskih papinskih dvorana na kojoj su simbolično prikazane znanstvene discipline i osnovni principi kršćanskoga platonizma. Pritom *Parnas* predstavlja Poeziju ili Ljepotu; s druge pak strane tema slike *Papa Lav I. Veliki i Atila* veliča moć Crkve i papinstva. Iz tema fresaka posve je jasno da je izbor slika Odeschalchijeve donacije za Strossmayerovu galeriju dobro promišljen i u skladu s biskupovim zalaganjem za znanost, umjetnost i vjeru. Prema tome, odabir djela u potpunosti odražava Strossmayerovu ideju o Akademijinoj zgradi kao hramu znanosti i umjetnosti, te je nesumnjivo Odeschalchijevo priznanje i potpora Strossmayerovim stavovima i djelovanju.⁵⁸

Kasnijim donacijama i otkupima Galerija je uspjela pribaviti više tisuća djela, pri čemu je povećan broj umjetnina iz 19. i s početka 20. stoljeća.⁵⁹ Na tim osnovama otvorena je 1947. godine Moderna galerija u Zagrebu,⁶⁰ a u Strossmayerovoj galeriji ostala su djela starih majstora od 14. do 18. stoljeća.

Od otvorenja svojih vrata, Galerija starih majstora bila je i ostala najznačajnija zbirka europske umjetnosti od 14. do 19. stoljeća u Hrvatskoj. I danas djela Strossmayerove donacije, kupljena na tada vodećemu talijanskom tržištu umjetnina, dio su europske baštine i predmet zanimanja europskih povjesničara umjetnosti.⁶¹

⁵⁷ Navedenu donaciju Balthasara III. Odeschalchija Strossmayerovoj galeriji nedavno je istražila Jasminka Najcer Sabljak iz Muzeja likovnih umjetnosti u Osijeku. Ovdje navedeni podaci temelje se na njezinoj knjizi *Likovna baština kneževa Odeschalchi – od Lombardije i Rima do Iloka* (Osijek: Muzej likovnih umjetnosti, 2015.), str. 77-90.

⁵⁸ Slike su od dolaska u Zagreb do 1956. godine bile smještene u predvorju Galerije, a potom su, sve do kraja 2013. godine, bile u skladištu, izvan očiju javnosti i struke. Danas su slike restaurirane i čekaju primjerenu prezentaciju.

⁵⁹ Riječ je o donacijama Ivana Ružića, markiza Etiennea de Piennesa, Ante Topića Mimare i Zlatka Balokovića. – Usp. http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/jedinice/strossmayerova_galerija_starih_majstora/ (11. svibnja 2015.).

⁶⁰ Dapače, 497 od 525 djela umjetničkog inventara Moderne galerije potječe iz Strossmayerove galerije. – V. opširnije: Ljerka Dulubić, Iva Pasini Tržec i Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora: odabrana djela*, nav. dj., str. 24., bilj. 54.

⁶¹ *Prizori iz života kralja Davida*, jedna od četiriju sitnoslika iz *Brevijara* Ercolea I. d'Estea (1502.–1505.) koje su danas u zbirci Strossmayerove galerije, izložena je na izložbi *Bramante a Milano: Le arti in Lombardia 1477–1499* (2015.) u *Pinacoteca di Brera* u Milanu. Na izložbi u Coneglianu (2015.), *Sv. Sebastijan* Vittorea Carpaccia izložen je s druge dvije slike (iz Venecije i Bergama) koje su nekada bile dijelovi iste oltarne cjeline – Usp. stranicu Strossmayerove galerije starih majstora na *Facebooku*, <https://www.facebook.com/strossgalerija> (pristupljeno 11. svibnja 2015.).

Zaključno slovo

Biskupa Josipa Jurja Strossmayera smatramo najvećim mecenom u hrvatskoj povijesti. Na području umjetnosti i kulture djelovao je kao naručitelj umjetničkih djela, kolekcionar i pokrovitelj mladih umjetnika. Bio je ljubitelj i poznavatelj umjetnosti, što i sam potvrđuje riječima „Ja sve slike naše zbirke, ko stare svoje prijatelje i poznanike, dobro poznajem i razabirem.“⁶²

Kao jedan od najbolje obrazovanih Hrvata svoga vremena, domoljub suvremenih svjetonazora i vizionar, Strossmayer je prepoznao i duboko cijenio moć umjetnosti. Umjetnost i arhitektura bili su bitan dio njegova djelovanja i na drugim područjima – političkome i crkvenom. Isticao je obrazovnu ulogu umjetnosti kojom će kulturalno uzdignuti svoj narod, ali i poučiti mlade umjetničke naraštaje.

Sklonost prema romantičnome historicizmu te religijskim i povijesnim temama nije slučajna, a nipošto nije odraz konzervatizma Strossmayerovih stavova; dapače, nostalgija, divljenje i ugledanje na prošla vremena jedno su od stilskih odrednica vremena u kojemu je živio, ali i izraz dosljednosti u provedbi zacrtanih ciljeva. Kako je u implementaciji svojih najznačajnijih projekata na području umjetnosti – Galerije starih majstora i izgradnje i oslikavanja đakovačke katedrale – bio aktivno i predano angažiran, mnogo je čitao i često razmjenjivao mišljenja s brojnim stručnjacima iz umjetničkih, arhitektonskih, crkvenih, političkih i drugih krugova diljem Europe.

Najbolje je provoditelje svojih ideja našao u bečkim arhitektima Friedrichu Schmidtu i Karlu Rösneru, a potom i u Hermannu Bolléu, koji su sudjelovali u podignuću Akademijine zgrade i đakovačke katedrale (Pelc, 405). Među europskim je slikarima istomišljenike pronašao u nazarenskome kruga te ih angažirao pri oslikavanju unutrašnjosti đakovačke katedrale.

U likovnim je pak umjetnostima poticao razvoj historijskoga slikarstva, najbolje prezentiranog u djelima domaćih slikara, čime je narodni preporod, koji je do polovice 19. stoljeća najviše bio zastupljen u književnosti, dobio afirmaciju i u likovnim umjetnostima i arhitekturi. Zahvaljujući brojnim međunarodnim kontaktima koje su Strossmayer i njegovi suradnici ostvarili, postignuta je i šira europska prepoznatljivost i odobravanje.

Popis korištene građe

1. „Otvorena izložba: Proslavili 130 godina Strossmayerove galerije starih majstora HAZU“, *Večernji list* (Zagreb) (24. studenoga 2014.).
2. Antoljak, Stjepan, *Hrvatska historiografija*, 2. dop. izd. (Zagreb: Matica hrvatska,

⁶² Usp. Strossmayerov govor u: Ljerka Dulibić, Iva Pasini Tržec i Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora: odabrana djela*, nav. dj., str. 14.

- 2004.), str. 513.
3. Cepelić, Milko i Matija Pavić, *Josip Juraj Strossmayer, biskup bosansko-djakovački i sriemski g. 1850.–1900.* (Zagreb: Dionička tiskara, 1900.–19004.).
 4. Damjanović, Dragan, „Iso Kršnjavi i opremanje đakovačke katedrale“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, br. 26 (2008.), str. 195–219.
 5. Damjanović, Dragan, „Nacionalne ideologije i umjetnost u 19. stoljeću na primjeru fresaka u apsidama đakovačke Katedrale“, *Društvena istraživanja*, sv. 18, br. 3 (101), lipanj 2009., str. 461–478.
 6. Damjanović, Dragan, *Đakovačka katedrala* (Zagreb: Matica hrvatska, 2009.), str. 130–137, 301.
 7. Dulibić, Ljerka, Iva Pasini Tržec i Borivoj Popovčak, *Strossmayerova galerija starih majstora: odabrana djela* (Zagreb: HAZU, 2013.), str. 14; 20; 22; str. 24., bilj. 54; 32; 36; 303 i d.; 317 i d.; 355 i d.; 381.
 8. Dulibić, Ljerka i Iva Pasini Tržec, „Zbirka biskupa Strossmayera i osnutak današnje Strossmayerove galerije starih majstora“, *Hrvatska revija*, br. XIV/1 (2014.).
 9. Gardham, Duncan, „David Davis’ Victorian Inspiration: William Gladstone“, *The Daily Telegraph* (London) (12. lipnja 2008.).
 10. Grijak, Zoran, „Korespondencija Josip Juraj Strossmayer – Isidor Kršnjavi (1875.–1884.)“, *Cris*, god. VIII, br. 1/2006., str. 54–78.
 11. Josip Juraj Strossmayer (1815.–1905.)“, u: Branka Šulc (ur.), *Slavonija, Baranja i Srijem—vrela europske civilizacije*, sv. 1 (Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2009.), str. 381–389.
 12. Koščak, Vladimir, „Uloga prosvjete i kulture u javnoj djelatnosti Josipa Jurja Strossmayera kao političara i mecene“, *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (Osijek: Filozofski fakultet, 2008.), str. 267–289.
 13. Maroević, Ivo, „Muzeji i galerije i čuvanje kulturne baštine u Hrvatskoj u XIX. stoljeću“, u: Mislav Ježić (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost: moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*, sv. 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2009.), 245–252.
 14. Muškić, Maja, „Scenska slika Mirka Ćurića: Madona iz Trnave na Đakovačkim vezovima“, *Glas Slavonije* (Osijek) (30. lipnja 2012.).
 15. Najcer Sabljak, Jasminka, *Likovna baština kneževa Odeschalchi – od Lombardije i Rima do Iloka* (Osijek: Muzej likovnih umjetnosti, 2015.), str. 77–90.
 16. Pasini Tržec, Iva i Ljerka Dulibić, „Slike u Strossmayerovoj galeriji starih majstora nabavljene u Rimu do 1868. godine“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 32 (2008.), str. 297–304.

17. Pasini Tržec, Iva, „Slike starih majstora u Strossmayerovoj zbirci nabavljene posredstvom kanonika Nikole Voršaka u razdoblju od 1869. do 1880.“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35 (2011.), str. 207–220.
18. Pelc, Milan, *Povijest umjetnosti u Hrvatskoj* (Zagreb: Ljevak, 2012.), str. 384, 405, 446, 493.
19. Prodan, Janja, *Dijalogom kroz stoljeća: radovi iz poredbene kroatistike* (Pečuh: Znanstveni zavod Hrvata u Mađarskoj, 2008.), str. 195.
20. Seton-Watson, Robert William, „Appendix“, *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy* (London: Constable and Co., 1911.).
21. Sirotković, Hodimir, „Osnutak i djelovanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“, u: Mislav Ježić (ur.), *Hrvatska i Europa: kultura, znanost i umjetnost: moderna hrvatska kultura od preporoda do moderne (XIX. stoljeće)*, sv. 4 (Zagreb: Školska knjiga, 2009.), str. 239–244.
22. Smičiklas, Tadija, *Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, rasprave i okružnice* (Zagreb: JAZU, 1906.), str. 115–130.
23. Sršan, Stjepan, „Arhivski izvori u arhivima Hrvatske o Strossmayerovu udjelu i doprinosu prosvjeti i kulturi, znanosti i umjetnosti“, *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera*, (Osijek: Filozofski fakultet, 2008.), str. 315–333.
24. Šokčević, Dinko, *Hrvati u očima Mađara, Mađari u očima Hrvata: kako se u pogledu preko Drave mijenjala slika drugoga* (Zagreb: Naklada Pavičić, 2006.), str. 23, 38, 62 i d.
25. Zlamalik, Vinko, „Biskup J. J. Strossmayer kao sabirač umjetnina“, *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenog skupa Lik i djelo Josipa Jurja Strossmayera* (Osijek: Filozofski fakultet, 2008.), str. 581–593.

Internetski izvori

1. „Nazarene,“ *Encyclopædia Britannica*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407148/Nazarene> (pristupljeno 2. svibnja 2015.).
2. “Pejačević (Pejacevich), Ladislav”, *Hrvatski obiteljski leksikon*, <http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=30299> (pristupljeno 10. svibnja 2015.).
3. „Strossmayerova galerija starih majstora HAZU“, *Facebook*, <https://www.facebook.com/strossgalerija> (pristupljeno 11. svibnja 2015.).
4. „Strossmayerova galerija starih majstora“, HAZU, http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/jedinice/strossmayerova_galerija_starih_majstora/ (pristupljeno 11. svibnja 2015.).
5. „Hrvatsko-ugarska nagodba“, *Hrvatska enciklopedija*, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26523> (pristupljeno 2. svibnja 2015.).

6. „Josip Juraj Strossmayer“, Hrvatska enciklopedija, <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58459> (pristupljeno 2. svibnja 2015.).
7. Dulibić, Ljerka i Iva Pasini Tržec, „Zbirka biskupa Strossmayera i osnutak današnje Strossmayerove galerije starih majstora“, Hrvatska revija, br. XIV/1 (2014.), <http://www.matica.hr/hr/410/Zbirka%20biskupa%20Strossmayera%20i%20osnutak%20dana%C5%A1nje%20Strossmayerove%20galerije%20starih%20majstora/> (pristupljeno 20. travnja 2015.).

JOSIP JURAJ STROSSMAYER AND ARTS: EUROPEAN PERSPECTIVES

Abstract

An ecclesiastic dignitary and benefactor, a sophisticated politician and an illustrious orator, constructor, sponsor, and foundational activist, always modest but yet so magnificent... Joseph George Strossmayer was all of that and much beyond. As an exceptional artistic connoisseur, grateful to his noble nation that financed the arts even in destitute times, Strossmayer tried to donate the Croats a brilliant collection and have it enshrined in a splendid temple, similar to those that had been erected in the neighboring capitals of the 19th-century Europe, the one that has actually not been built in the Homeland even subsequent to a bicentennial since his demise. Having supported the juvenile artistic generations, the bishop also paternally but decisively inspired them by a state-forming idea, the one wherewith he recruited Alexander Maximillian and Ludovic Seitz to paint the Adoration of the Magi (a. k. a. Reverence of the Kings) in his Đakovo-based Cathedral. By virtue of this aspiration of his pertaining to a South Slavic collaboration, awareness, and religious unification under a papal supremacy, which has, e.g., also brought a Bulgarian and a Serb next to a Croat, a Dalmatian woman, and a Slavonian to an artistically depicted adoration while adding the (Pan-)Slavic saints to the Deposition from the Cross scene (a. k. a. Descent from the Cross), Strossmayer has acquired admiration and respect of the well-informed intellectuals in the artistic circles home and abroad, especially in Europe of the time, but he has also fomented controversy of the less informed ones. Moreover, having pooled the exhibits for his collection, which opened its new Zagreb-based doors to the public at Zrinjevac on November 9, 1884, Strossmayer also enthused, socialized, and regularly exchanged his opinions on arts with many equally celebrated contemporaries, from William Ewart Gladstone to John Emerich Edward Dalberg-Acton and others. This paper will illustrate some of these numerous correlations as well.

Key words: Josip Juraj Strossmayer, art, Gallery of Old Masters, Europe, William Ewart Gladstone, John Emerich Edward Dalberg-Acton

Priprema i tisak

Studio HS internet d.o.o., Osijek

Oblikovanje korica

Luka Alebić

fotografija: seraph

izvor fotografije: photocase.com

Korektura

Ivana Žužul

Prijevod sažetaka

Tihomir Živić

Željko Pavić

Naklada

200 primjeraka

